Székely Nemzeti Múzeum • Muzeul Național Secuiesc

ACTA SICULICA

Sepsiszentgyörgy 2023 Sfântu Gheorghe

Scanned with CamScanner

ACTA SICULICA

SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM • MUZEUL NAȚIONAL SECUIESC

ACTA SICULICA

Sepsiszentgyörgy 2023 Sfântu Gheorghe

ACTA SICULICA 2023
A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve

Az évkönyvsorozatot szerkesztik: Boér Máté,
valamint Barti Levente, Kocs Irén (természettudományok),
Sztáncsuj Sándor József (régészet), Csáki Árpád, Demeter Lajos,
Tóth-Bartos András (történelem), Boér Hunor (művelődéstörténet),
Kinda István, Szőcsné Gazda Enikő (néprajz, antropológia)

Az évkönyvsorozatot grafikailag tervezte:
Mednyánszky Emese, Méder Lóránt László

Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum
Felelős kiadó: Vargha Mihály

© Székely Nemzeti Múzeum, 2023
© Az egyes cikkek szerzői, 2023

A Székely Nemzeti Múzeum borítólapon szereplő
pecsétjét Keöpeczi Sebestyén József tervezte (1941)

ISSN 1843-8385

SZÉKELY
NEMZETI
MÚZEUM

Kovászna Megye Tanácsa

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötészet:
T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

Tartalom

Vargha Mihály:
Köszöntő 7

Föld-rajzok

Boér Hunor – Tamás Sándor:
Székelyföldi térképvázlatok 1690-ből Karlsruhében 13
Orbán Balázs:
Kiegészítések A Székelyföld leírásá*hoz – a Rikán kívüli Udvarhelyszék és Homoród szomszédos térsége* 35
Zsigmond Andreea Rebeka – Szima Barbara – Urák István – Para Zoltán:
A Torjafürdői-láp fontosabb természeti értékei 109

Történelem

Rácz Balázs Viktor:
Székelyföldi adalékok a zálogolás jogintézményének történetéhez 123
Coroi Artur:
Altorja – Egy törvényhozó és rendtartó kézdiszéki falu a 19. század elején 133
Demeter Lajos – Demeter László:
Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–1849. évi szabadságharcban – Páké 195
Nagy Botond:
Az 1854-es országos államkölcsön Háromszéken 205

Örökség

Tüdős S. Kinga:
Kiváltságlevelek nyomában a Székely Nemzeti Múzeum 1945 előtti gyűjteményében (1553–1833) 229
Cs. Bogáts Dénes:
A Székely Nemzeti Múzeum kiváltságleveleinek regesztái (1942) 257
Rákóczy Rozália:
Családi krónika – Tordátfalvi Gombosok és még akik hozzájuk tartoznak 295

Művelődéstörténet

Coroi Artur:
A futásfalvi római katolikus egyházközség története 329
Nagy Zsolt:
A Koha testvérek műkertészi tevékenysége a századfordulós évektől a második világháborúig 365
Sári Zsolt:
A sepsiszentgyörgyi Keresztes-ház a szentendrei Skanzenben 399

Néprajz

Szőcsné Gazda Enikő – Szőcs Miriam:
Két felcsíki, 19. századi festékrecept-gyűjtemény 421
Szőcsné Gazda Enikő:
Csíki festékesszőnyeg-szövő műhelyek, szövetkezetek a 20. század második felében 437
Babai Dániel – Nagy Zsolt – Ulicsni Viktor:
*Hiúzfajok (*Lynx *spp.) etnozoológiája és a gyimesi* kutyahiúz 453

Nekrológ és megemlékezés

Búcsú Szeles Józseftől (1951–2023) (Váry O. Péter) 471
Búcsú Makkay Jánostól (1933–2023) (László Attila) 473
Makkay Jánosné dr. Tulok Magdolna (1934–2018) emlékezete (László Attila) 479
László Attila (1959–2013) emlékére (László Margit – Dávid Attila – Boér Hunor) 483
Kétszáz éve született Zathureczky Emília, múzeumunk alapítója – Egy adatolás és tanulságai (Boér Hunor) 489

KÖSZÖNTŐ

Fontos mérföldkő számunkra a 2023-as esztendő! A Székely Nemzeti Múzeum Kós Károly által tervezett székházának 110 évvel ezelőtti átadását egy általános felújítással ünnepelhetjük meg. A mintegy négy évig tartó munkálatok kizárólag az infrastruktúra felújítását célozták, de a múzeumőri lakásokét, a melléképületekét is a főépület mellett, ahol a kivitelező Baumeister Kft.-nek statikai megerősítést is kellett eszközölnie a pincében és a földszinten. Mintegy 3,5 millió euró uniós támogatást használtunk fel, amelyhez fenntartónk, Kovászna Megye Tanácsa is komoly összegekkel járult hozzá.

Az elmúlt négy évben rendezvényeinket a Lábasházban szerveztük, ez rendelkezésünkre fog állni a következő években is, elsősorban képzőművészeti kiállítások házigazdája lesz. Most azonban újra megnyithatjuk a Kós Károly utcai székhely tereit is.

Logikusabb beosztást nyertek a termek, látványosan, mintegy 30%-kal nőtt a kiállító terek mérete. A pincébe például látogatható „látványraktárakat” tervezünk, néprajzi, történelmi tartalmakkal.

Felszabadult az eddig raktárként használt toronyterem, oda intézménytörténeti kiállításokat álmodtunk meg. Végre a múzeumlátogatók is kinézhetnek a toronyterasz mellvédje mögül, végigfürkészhetik a Háromszéki-havasokat.

Látványos előrelépés történt a múzeumkertben: több ezer, főleg őshonos növény, cserje, virág települt, öntözőberendezés szavatolja a virágkavalkád hosszú élettartamát. A nagyon népszerű múzeumkerti rendezvényeket (koncertek, filmvetítések, borudvar) támogatandó, amfiteátrumot képeztünk ki a főépület mögött. Az egész parkot stílszerű világítótestek teszik hangulatossá.

Fotó: Vargyasi Levente

A kőtárakat kivittük a cinteremből, ezáltal a több ezer éves római kőemlékeink is több teret nyertek, a kaputornyocska mögötti előudvar is szellősebb, látógatóbarátabb lett. Kék padjait hamarosan Herczeg Ágnes szervezte „kalákások" fogják népi ornamentikával díszíteni.

A földszintes múzeumőri lakást, amely az utóbbi években a múzeumi adminisztráció irodáinak biztosított helyet, teljes egészében átengedjük a múzeumpedagógiának, ezzel is jelezni kívánjuk, hogy mennyire fontos számunkra a felnövekvő generációk múzeumba való benevelése.

Megnyitottunk egy gyalogkaput a múzeum hátsó kerítésén, a szemerjai Újnegyed felől, hogy az ott élők és az ott működő óvodák, iskola gyereknépe is könnyebben tudjon bejutni a rendezvényeinkre, ne kelljen körbe kerülniük, mint eddig.

Azt szeretnénk, ha minél több gyermek térne be hozzánk, mert az lesz jó eséllyel a jövő felnőtt múzeumlátogatója is, aki már kisgyerekként részesült ott valami felejthetetlen élményben.

Kisiskolás, falusi gyermekként, amikor először beléptem ebbe a múzeumba, megváltozott, kitágult számomra a világ. A múlt század hetvenes éveiben jártam itt először. Akkor láttam életnagyságú festményeket, szobrokat, fegyvereket, bokályokat, itt a templomra emlékeztető, ünnepélyes és titokzatos belső terekben. Posztópapucsban csoszogtunk, suttogva beszélgettünk, feszülten figyeltünk a magyarázatra, éreztük, hogy valami fontos történik velünk. Az épület is a várkastély és a templom különleges elegyét sugározta, és bár akkor csak „a megyei múzeum" néven engedték emlegetni, valami mélyen megmozdult bennünk: székelység, Erdély, magyarság, hit, és olyan fogalmak, amelyekkel addig nem nagyon találkoztunk.

Ezt az erős, mély érzéseket keltő tudást kívánjuk tolmácsolni a megújult múzeummal is. A felújított épületek, a park megannyi eszköz, hogy egy tartalmában is megfrissült, 21. századi színvonalú intézményt kínáljunk a bennünket látogatónak. Azt kívánjuk, hogy ne csak az elméhez szóljunk, hanem halmozzuk el a lelket is szépséggel.

Programkínálatunk a magányosan betérőkhöz is szól, de elsősorban a családosokat, a csoportokat, a *közösséget* célozza. Fokozottan *közösségi hely* kívánunk lenni, a lélekben való összetartozást szeretnénk elősegíteni.

A múzeum helyét a világban a templom és az iskola között látjuk leginkább. Reményik Sándor sokat idézett versére gondolva hívjuk kedves közönségünket, hogy látogassanak változatlan érdeklődéssel az újranyitás után, vagyis 2023. október 27-től.

Vargha Mihály
a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója

Fotó: Vargyasi Levente

CĂTRE VIZITATORI

Anul 2023 reprezintă pentru noi o piatră de hotar! După o reabilitare generală, avem ocazia de a sărbători aniversarea a 110 ani de la deschiderea sediului Muzeului Național Secuiesc, proiectat de Károly Kós. Lucrările, care au durat patru ani, au vizat numai reînnoirea infrastructurii, dar inclusiv a fostelor locuințe de serviciu ale custozilor, respectiv a anexelor. În clădirea principală, Baumeister Srl. a realizat și o consolidare statică la subsol și la parter. S-au folosit cca. 3,5 milioane de euro în finanțare UE, la care susținătorul nostru financiar, Consiliul Județean Covasna a contribuit de asemenea substanțial.

În ultimii patru ani, sediul și-a desfășurat programele în Casa cu Arcade din Sfântu Gheorghe, clădire istorică care ne va fi disponibilă și în anii următori. Va găzdui în primul rând expoziții de artă plastică. Cel mai important este însă că acum putem redeschide și complexul din strada Károly Kós.

Sălile au primit destinații mai logice, spațiul expozițional a crescut cu aproximativ 30%. La subsol, de exemplu, intenționăm să amenajăm „depozite deschise” etnografice și istorice.

S-a eliberat sala turnului, folosită până acum ca depozit, făcând posibilă acolo realizarea unor expoziții de istorie a instituției. În sfârșit, vizitatorii muzeului pot ajunge și în terasa turnului, pentru a arunca din spatele parapetului o privire la crestele Munților Treiscăuneni.

În parcul dendrologic al muzeului s-au înregistrat progrese spectaculoase: au fost plantate mii de plante, arbuști și flori, în primul rând autohtone, iar instalația nouă de irigare le garantează o viață lungă. Pentru a susține programele populare din grădina muzeului (concerte, proiecții de filme, curte de vinuri), am creat un amfiteatru în spatele clădirii principale. Corpurile de iluminat elegante, în stilul lui Kós, oferă întregului parc o atmosferă specială.

Am mutat lapidariul din țintirim. În locul nou de amplasare monumentele de piatră romane au câștigat spațiu mai mult. Totodată, curtea din spatele turnulețului porții a devenit mai spațioasă și mai ospitalieră.

Foto: Vargyasi Levente

Băncile albastre de aici vor fi decorate în curând cu ornamente populare, de voluntarii organizați în acest scop de Ágnes Herczeg.

Clădirea care în ultimii ani a oferit spațiu pentru birourile administrației muzeului, va fi dedicată în întregime pedagogiei muzeale. Atragerea în muzeu a celor mai tinere generații figurează între cele mai mai importante obiective pe care ni le putem stabili.

Cu același scop, am deschis o poartă pietonală pe gardul din spate al muzeului, dinspre Simeria Nouă. Cei din cartier, în primul rând copiii din grădinițele și gimnaziul care funcționează acolo, nu vor mai fi nevoiți să ocolească pentru a ajunge la evenimentele noastre, ca înainte.

Dorim să ne viziteze cât mai mulți copii, să devină vizitatori adulți ai muzeului tocmai datorită experiențelor de neuitat din copilărie.

Copil dintr-o școală elementară din provincie, când am intrat pentru prima dată în acest muzeu, în anii șaptezeci ai secolului trecut, lumea mi s-a schimbat. Am văzut tablouri în mărime naturală, statui, arme, ulcioare. Am avansat în botoși, în interioare solemne și misterioase, ca de biserică, am vorbit în șoaptă, am ascultat cu atenție explicația ghidului și am simțit că ni se întâmplă ceva important. Clădirea radia și ea o atmosferă specială de castel-cetate și de biserică și, deși la vremea aceea, în oricare muzeu județean comunist, totul servea drept instrument de propagandă, ne-a confruntat cu identitatea noastră, cu noțiunea de credință și concepte pe care nu le prea întâlnisem până atunci.

Cu muzeul reînnoit, dorim să dăm mai departe aceleași cunoștințe care creează sentimente puternice și profunde. Clădirile renovate și parcul reprezintă mijloace pentru a oferi vizitatorilor noștri o instituție de calitate din secolul al XXI-lea, în care a fost actualizat un conținut vechi, tradițional. Dorim să ne adresăm atât intelectului, cât și sufletului, să-l umplem cu frumusețe.

Oferta noastră de programe este valabilă și pentru cei care ne vizitează singuri, dar se adresează în primul rând familiilor, unor grupuri și *comunității* în general. Dorim să funcționăm ca o *agoră* care promovează totodată o întâlnire între suflete.

Vedem locul din lume al muzeului mai ales între biserică și școală. Gândindu-ne la poezia mult citată a lui Sándor Reményik, invităm publicul nostru drag să ne viziteze cu interes neschimbat și după redeschidere, adică ziua de 27 octombrie 2023.

Mihály Vargha
director al Muzeului Național Secuiesc

To the Visitors

(Abstract)

With the renovation of the entire edifice behind us, on the 27th of October 2023, we are set to celebrate the 110th anniversary of a past handover, that of the Székely National Museum's main building designed by Károly Kós. The aforesaid four years long project brought about a comprehensive refurbishment of the entire central Sepsiszentgyörgy site of the museum and it had a budget of approximately 3.5 million Euros, a substantial portion of which was supplied by the Council of Covasna County, the museum's chief funder.

These works made a roughly 30% increase in the overall extent of the museum's exhibition spaces. The main building's iconic tower was opened to the general public and a new amphitheatre was created to house open air events on the museum's grounds. A small postern gate was likewise established and the former custodian's house that previously served an administrative purpose became a centre for museum pedagogy.

Currently, a major goal of ours is to draw in as many visitors from the youngest generations as possible: those that come to feel at home here as children are the most likely to later return as adults, after all. Beyond that, while our array of programs is meant to provide a memorable experience to any that would come visit us on their own, it is conceived with the aim of catering for, first and foremost, the needs of families, groups – and *the community* at large.

FÖLD-RAJZOK

Boér Hunor – Tamás Sándor

SZÉKELYFÖLDI TÉRKÉPVÁZLATOK 1690-BŐL KARLSRUHÉBEN*

I.

A Karlsruhei Tartományi Főlevéltárban található két színes tollrajz[1] fehér-fekete reprodukcióját Kisari Balla György közölte, 2000-ben.[2] Provenienciájukat, egyáltalán a karlsruhei gyűjtemények magyar vonatkozású anyagának kérdését ugyanő már korábban, több rendben, részletesen is ismertette:[3] ezt az anyagot magyar szakemberek közül elsőként 1913-ban, a földrajztudós, későbbi államférfi gróf Teleki Pál tanulmányozta, aki aztán 1932-ben tanítványával, Glaser Lajos egyetemi tanársegéddel katalogizáltatta is az itteni, Badeni nagyhercegi házi hitbizomány köteteinek az 1913-as magyar országhatáron belülre vonatkozó 427 térképét.[4] 1964-es tanulmányútja után Csőre Pál figyelmeztetett az anyag további gyarapodására.[5] Kisari Balla György a levéltár 1971-es katalógusának megjelenését követően, 1972-ben kutatott személyesen Karlsruhében, ekkor számbavette az 1932 után bekerült 15 idevágó térképet is.

A karlsruhei magyar vonatkozású térképanyag Baden(-Baden)ből, a Badeni-ház katolikus ágától került mai őrzési helyére. A székelyföldi vonatkozású két katonai térképvázlat egyértelműen Badeni Lajos (Vilmos) (1655–1707), badeni őrgrófként uralkodó herceg, *a török[verő] Lajos* („Der Türkenlouis") személyéhez kapcsolódik, mert a Badeni-házból kiemelkedett hadvezérek közül ő vezetett hadjáratot ebben a térségben: 1690-ben szorította ki Erdélyből a kevéssel korábban oszmán segítséggel betört és fejedelemmé választott Thököly Imrét (1657–1705). Badeni Lajos már 1686-ban a Budát visszavevő szövetséges seregek egyik vezetője volt, 1689-ben az oszmán hadszíntér főparancsnoka lett. Szerbiai és bulgáriai jelentős győzelmeket követően azonban 1690-ben a balkáni területi nyereséget fel kellett adniuk, részben katonai okokból, de elsősorban a változó katonai helyzet kérte politikai megfontolásból: a Bécs számára is fontosabb Erdély Habsburg-kézben való megőrzése érdekében. A két térképvázlat – *egy hadműveleti szintű probléma vázolása* és *egy székelyudvarhely–hídvég[–brassó]i menettérkép* – pontosabb beazonosításához innen kell kiindulnunk.

II.

Thököly az 1690. augusztus 21-i beütését és zernyesti győzelmét követően Segesváron át Nagyszeben mellé vonult, és a kereszténységi országgyűlésen szeptember 21-én Erdély fejedelmévé választatta magát. Badeni Lajos a Szendrő mellett vert hídon átkelt a Dunán, és Karánsebesen át haladva, szeptember 23–24-én nyomult be ellene az Erdélyi Vaskapun. Itt érte utol az orsovai feladatokra hátrahagyott hadmérnöke, Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730) is.[6] Szeptember 28-án már Szászvárosban voltak. Thököly másnap bezárta az országgyűlést, és érkezési útján visszahátrált a Székelyföld irányába, időt nyerni. Október 3-án Medgyesen, 4-én Dános és Segesvár között táborozott, 5-én már Fehéregyháza és Bún között. Október 8-án még Fehéregyházáról írt levelet, tárgyalásokat javasolva Badeni Lajosnak, aki Thökölynek Baráthelyről válaszolt október 10-én. Közben Thököly 9-én Nagygalambfalván éjszakázott, 10-én pedig már a Székelyudvarhelyen túli bethlenfalvi mezőn. A tárgyalásokat elutasító válaszlevelet megkapva, 12-én társzekereit a Nagyerdőnek (Tolvajos-hágó) indította, csapatait pedig a Rika felé. Délre Homoródkarácsonyfalván volt, estére az erdővidéki Nagybaconban, 14-én átkelt a Mitácson, Alcsíkba.[7]

Badeni Lajos óvatosan követte: október 13-án ő írt Fehéregyházáról, a császárnak. A térképvázlat által érzékeltetett hadműveleti szintű probléma mindenesetre ekkortól értelmezhető: eszerint még Segesvár mellett táborozott, de már hírt vett arról, hogy

* A 90 éve született Kisari Balla György tiszteletére.

[1] GLA, HFK, Bd. VI, Nr. 11–12. (Inv. [1971] 1347–1348, Glaser-Katalog 26–27.)

[2] KISARI BALLA György 2000, 286–287. Leírásukat lásd Uo., 52–53.

[3] [KISARI] BALLA György 1973; Uő 1977.

[4] GLASER Lajos 1933. Vö. még: BULLA Béla 1934.

[5] CSŐRE Pál 1965.

[6] MARSILI, Ferdinando 1930, 125.

[7] SZÁDECZKY Lajos 1898; RÖDER VON DIERSBURG, Philipp 1842.

Thököly elhagyta Székelyudvarhelyet, és – hadtápjának mozgását ítélve – Csíkba vonult vissza. Badeni Lajost az aggasztotta, hogy Thököly Észak-Erdélyen át Felső-Magyarországra kijutva, akár Morvaországig dúlhatja a Habsburg-hátországot, lázadást kirobbantva, és elvágva az oszmán hadszíntér Habsburg-seregeinek utánpótlási vonalait. Most pedig attól tartott – mint azt a császárhoz írt első oklándi levelében október 22-én majd ki is fejtette[8] –, hogy Thököly ezt úgy tudta volna megoldani, ha minél keletebbre maga után csalva üldözőit, észak felé megkerüli a bal szárnyukat. A vázlat papírra vetése idején azonban Thökölynek már el kellett hagynia Székelyudvarhelyet, különben a Sóvidéken és Marosvásárhelyen/Szászrégenen át is Észak-Erdély felé indulhatott volna, ami viszont a vázlaton nem jelenik meg lehetőségként.

A probléma rendkívül súlyos volt: a tiszántúli nagy várak – Temesvár, Gyula, Jenő, Nagyvárad – még mind török kézen voltak, sőt a Maros menti utat ellenőrző Lippát is visszavették pár héttel később a törökök. A zernyesti csata után megmaradt néhány erdélyi német helyőrség sem képezett jelentős erőt a városokban, tehát Badeni Lajos jó állapotban levő, ütőképes, de viszonylag kis serege számára akár a jobb szárnyának a Brassó–Fogaras–Nagyszeben irányban megkísérelt megkerülése is elképzelhető veszélyként merült fel.

A hadműveleti szintű térképvázlaton szereplő francia megjegyzés/cím: *Csíkország*[9] *mögötti átjáró[k?]*. A vázlat az udvarhelyi nagy úton kívül valóban Csíknak a felcsíki–gyergyói (északi) és egy háromszék(–barcaság)i (déli) kijáratát tünteti fel. A herceg ellenlépésként mindkét szárnyát különítményekkel vigyáztatta, és mindenekelőtt *két*, a *bal* szárnya megkerülésére alkalmas, lehetséges átjárót záratott le a Csíkból kivezetők közül.[10] A vázlatnak Marsiglinél is maradt egy letisztázott, módosított másolata,[11] ez megerősíteni tűnik azt, hogy – az önéletrajzában említetteknek megfelelően[12] – Badeni Lajos őt bízta meg a „Csík északi kijárata" hadműveletiterv-elemek kidolgozásával és/vagy kivitelezésével, de legalábbis cselekvő részese volt.[13]

III.

Thököly – talán a gyergyói út lezárása okán is, vagy csak Alcsík kiélése után erre kényszerülve – október 19–21-én a Barcaságra vonult, és egyesült az ott visszahagyott, Brassót körülzáró csapataival. Badeni Lajos ezzel lépéskényszerbe került, mert most már jobb szárnya megkerülésének a veszélye nőtt valóssá. Brassó irányába indult ő is, hogy harci érintkezést provokáljon a fél Erdély által mégiscsak megválasztott fejedelemmel, és csatára vagy az országból való kihátrálására kényszerítse, vagy lega-

[8] „…az ember igyekszik minél jobban sarokba szorítani az ellenséget, és miután már egész Erdélyen átjutottunk, végre mindketten majdnem az ország végén vagyunk, a moldvai és az oláh határ szögeletében, jó néhány mérföldre egymástól, anélkül, hogy ténylegesen megpróbálkozhattam volna különösebben változatos hadmozdulatokkal vagy haditervekkel. Próbáltam volna meglepetésszerűen megtámadni Thekelyt gyors meneteléssel, vagy rávenni, hogy elhagyja az országot, ha nem kellett volna attól tartanom, hogy miközben közeledek hozzá, a bal vagy a jobb szárnyamon próbál megkerülni és megkísérelni a törökökkel egyesülni, vagy Besztercén és Kolozsváron át, Várad mellett, vagy egyenesen Déván és a Vaskapun át, Temesvár mellett, ami azt jelentette volna, hogy [a hátországban] új felkelések lesznek, és az én hibámból később lehetne [Thekelyt] utolérni vagy tovább követni. De hogy így vagy úgy szorgalmazzam e veszedelmes vendég Erdélyből való kitakarodását, elküldtem tisztjeimet és embereimet a Csíkból bal szárnyam felől kijövő két szoroshoz, amelyeken át az ellenség Beszterce felé húzódhatna, a lehető leggyorsabb és legjobb csapást mérni, a sereg számára viszont megoldották, hogy a jobb szárnyon közeledjen az ellenséghez, és próbálja sakkban tartani, úgy, hogy kénytelen legyen vagy megütközni, vagy elhagyni az országot, és, mint korábban beszámoltunk, hogy megkerülni se legyen olyan könnyű engem, minden nap különböző portyákat küldök ki mindkét oldalra." (RÖDER VON DIERSBURG, Philipp 1842, 319.)

[9] *Pays de Chik*. Vö. a *Csikerland* megnevezés tételes használata Badeni Lajos által is, annak német nyelvű levelében. (Uo., 332.)

[10] Marsigli szerint vele vágatta be a szorosokat, és elzárásukkal Thököly is szembesült. (MARSILI, Ferdinando 1930, 126.) Badeni Lajos október 22-i beszámolója szerint a két szoros a Beszterce felé vezető úton volt (vö. 8. jegyzet), ez így leginkább a gyergyói kijárat(ok?)ra vontakozhatna, elsősorban az akkori fő átjáró *Székaszóteteji-hágó*ra, Csíkmagosa alatt, Dánfalva és Vasláb között. A vázlat alapján ezzel szemben inkább egy *csíkrákosi átjáró*nál torlaszoltak el uta(ka)t, és esetleg – már a Székelyudvarhelyről való továbbvonulás idején – a *nagyerdei* kijáratot. Ez esetben is, előbbi(ek) ugyan megkerülhető(k) volt(ak), de a Csíkrákost valóban feldúló Thököly-portyázók számára egy (bármely) út bevágása mindenekelőtt azt az üzenetet hordozta a velük ellenséges csíki környezetben, hogy a torlaszok mögött már Badeni Lajos csapataira számíthatnak, amelyekkel pedig eddig is kerülték a harci érintkezést. (A konfúzió eredete valószínűleg az első vázlaton keresendő: helyismeret híján, úgy tűnik, valójában nem Felcsíkot, hanem – a karcfalvi Rác-patakával, a vaslábi Fábián-patakával és a Maros legfelső szakaszával, pontosabban ezek völgyeivel tévesztve össze – csak az Olt legfelső völgyszakaszát pozicionálták Gyergyóba. Ennek fejleményeként került a második vázlaton a Székaszóteteji-átjáró egy látszólag „csíkrákosi átjáróba".)

[11] BUB, FM, Ms. 54, 604. Közölve ez is, már színesben: KISARI BALLA György 2005, 412. (Vö. alább, *3. ábra.*) Címleírása Uo., 237–238. Javított és bővített leírását lásd alább: **VI, 3.** és *3. táblázat*.

[12] Vö. 10. jegyzet, valamint MARSILI, Ferdinando 1930, 125.

[13] Ennek a bolognai másolatnak az alapján egyértelmű az is, hogy Marsigli a Sófalva és Csomafalva közti régi, Putna-tetői *Sóútján* kelt át Gyergyóba, annak Korond felőli, *Sugó*-pataki feltérőjén rövidítve.

lább a jobb szárnya felőli dél-erdélyi utakat lezárja Thököly előtt.[14]

A második karlsruhei vázlat célja tehát még egyértelműbb. A székelyudvarhely–hídvégi, Brassó térségébe tervezett hadmenet terepét láthatóan olyanok rajzolták meg, akik soha nem jártak még ott,[15] mert a vázlaton egy helyes információ alapján – tudniillik, hogy az erdővidéki Olt *jobb* partján vezet az út Köpec és Hídvég között – egy Csíkból Köpecen át Brassó felé folyónak *képzelt* Olt *nyugati* partjára került az útvonal. A vázlat még Székelyudvarhelyen, leginkább az ábrára is felkerült bethlenfalvi loki táborban készült, tehát legkésőbb október 21-én, amikor Thököly két nappal korábbi továbbindulásáról már tudomást szerezhettek, a tervezett saját útvonal viszont még feltérképezetlen terep volt számukra.[16] A császárhoz intézett, 22–23-án papírra vetett két levele alapján Badeni Lajos maga is – a vázlat születésekor még ismeretlen, mert leginkább *Clané*nek elírt helyszín – Oklándon állt már október 22-én. Itt viszont megkapta a hírt Nándorfehérvár elestéről,[17] amellyel gyors döntéseket kérő új katonai helyzet állt elő.

IV.

Marsigli visszaemlékezései szerint a hír sokkolta a vezérkart, és még akkor éjjel haditanácsban tárgyalták meg a teendőket.[18] Badeni Lajos úgy döntött, hogy – csapatai kitelelésének előkészítésére is hivatkozva, de mindenképpen Erdélyt elhagyni – másnap Medgyesre indítja a gyalogságát, ágyúit és társzekereit, és lovasságával is csak további egy napot marad utána Oklándon, hogy onnan támogathassa szükség esetén a brassói fellegvár garnizonjának kiürítését és Fogarasba való visszavonását. Utóbbi céllal, de utóvédnek is szánva, egy különítményt elküldött Brassóba Marsiglivel, valamint a fellegvár aláaknázására és az onnan el nem szállítható ágyúk összetörésére alkalmas mesteremberekkel a tüzérségből, a hadmérnök gróf azonban már október 23-án hajnalra, még virradat előtt vissza is érkezett Oklándra.[19]

Marsigliék ugyanis éjszaka átkeltek a Rikán, hogy még a sötétség leplében megpróbálkozzanak az Olt brassói oldalára átgázolni vagy átúsztatni – Zrínyi Ádám alezredes[20] 300 huszárja kísérte őket, vagyis a Badeni Lajos melletti teljes *magyar* kontingens –, de kalauzaik az erdőben cserben hagyták, attól félve, hogy harcba keverednek. Így a Rikából kiérve, egy faluban[21] nyelvet fogtak, aki rávezette őket a településen tartózkodó katonák szálláshelyére. Azok között viszont Marsigli egy Zernyestnél fogságba esett őrnagyot talált, akit épp szabadon engedtek Thökölyék, mert kifizette a váltságdíjat, és újabb tárgyalási ajánlatot küldtek vele Badeni Lajosnak.[22]

Az ágyból kiugrasztott őrnagy, Simon Fischer[23] arra figyelmeztette Marsiglit, hogy mögöttük már ott a teljes Thököly tábor, moldvai–oláhországi–tatár csapatok, és a hadmérnök gróf a falun túl keresztezett völgy mögötti dombról[24] valóban tábortüzeket vehetett számba, úgy értékelve, hogy az ott táborozó erők győzelmi eséllyel megtámadhatók. Ezért Zrínyiéket hátrahagyta, és tíz huszárral visszanyargalt Oklándra, másnap pedig, további 200(?) dragonyossal megerősítve a huszárokat, már ők képezték az elővédet, amely két óra járásra Badeni Lajos előtt, ügetésben Hídvégig nyomult az Olt mentén. Mind-

[14] Badeni Lajos levelei a császárhoz, október 22-én Oklándról, majd visszatekintve, november 3-án *Barcaföldvár*ról – a levelezést közzétevő Röder von Diersburg a *Marien*burgot olvasta tévesen *Streit*burgnak, mert Badeni Lajos október 24-től egészen november 6-ig itt táborozott. (RÖDER VON DIERSBURG, Philipp 1842, 319, 332. Vö. SZÁDECKY Lajos 1898, 429.)

[15] Marsigliről például konkrétan tudjuk, hogy előzőleg bejött ugyan Erdélybe Badeni Lajossal, Bulgáriából jövet, de már Brassóból visszaküldték Oláhországon át Orsovára. (MARSILI, Ferdinando 1930, 121.)

[16] Uo., 125.

[17] RÖDER VON DIERSBURG, Philipp 1842, 324.

[18] MARSILI, Ferdinando 1930, 126.

[19] Uo., 125–127. Valamint Badeni Lajos második oklándi levele a császárhoz, október 23-i utóirattal. (RÖDER VON DIERSBURG, Philipp 1842, 325–327.)

[20] A Caprara-ezredben szolgáló ifjú gróf a költő-hadvezér Zrínyi Miklós 1662-ben született fia, és következő évben, a szalánkeméni döntő csatában halt hősi halált. Az 1690 körüli magyarországi–erdélyi politikai törésvonalak jellemző példája: unokaöcscse volt Zrínyi Ilonának, a Thököly Imre feleségének, így első unokatestvére a majdani utolsó erdélyi nemzeti fejedelemnek, II. Rákóczi Ferencnek. (Vö. TAKÁTS Sándor 1928.)

[21] A számításba jövő legkézenfekvőbb falu *Felsőrákos*. A bolognai vázlatmásolaton nem szerepel, ahogy Olasztelek sem: az Barótot ábrázolja legközelebbi településnek. Az éjnek idején itt járt Marsigli viszont azonosíthatta utólag, a vázlatmásolat készítésekor épp azért Barótként a helyszínt, mert az említett települések közül a menettérkép-vázlaton is Barót volt a Rika túloldalán feltüntetve – persze ott valójában mint a Mitácsi-hágó felé feltérő út leágazási pontja.

[22] MARSILI, Ferdinando 1930, 127; RÖDER VON DIERSBURG, Philipp 1842, 327.

[23] A Rabutin-ezred őrnagya, a következő évi szalánkeméni csata sebesültjei között említik majd. (RÖDER VON DIERSBURG, Philipp 1842, 406.)

[24] Amennyiben Felsőrákosról van szó, akkor a Kormost keresztezték, és valahonnan a mai köpeci keresztút fölé a Vécer-farkáig lenyúló baróti dombhátról pillantották meg a *Köpec* környékén vagy az Olt völgyében azon túl (is) látszó tábortüzeket. Ez megmagyarázhatná, hogy miért épp Köpec a vázlatmásolat térségbeli másik települése – persze lehet, hogy csak azért az, mert ott éri el az út az Olt völgyét. A helyzet pikantériája abból adódik, hogy a római emlékeket szenvedélyesen számbavevő Marsiglit jó eséllyel épp a baróti római táborhelynél tréfálta meg az éjszaka és a távoli tüzek látványa (lásd alább), úgy, hogy ráadásul észre se vehette, hol áll.

össze ott tudtak maguknak kisebb csetepatét találni, egy nemesi udvarháznál, majd bizosították éjszakára a hídvég–barcaföldvári hidat, nehogy azt felégesse visszatérő ellenség. A Thököly-csapatokból azonban csak hátramaradt betegeket értek utol, és az elvonuló lovasság porfelhőjét látták.[25]

Marsiglit tudniillik megtévesztették a tábortüzek: azokat csak a barcasági–miklósvárszéki völgyön legészakabbra lehúzódott ellenséges csoportok rakták: Thököly maga, miután október 19-én elhagyta Csíkot, 20-án Málnáson, 21-én Barcaföldváron, azon az éjszakán pedig Barcaszentpéter és Prázsmár között táborozott, Marsigli valószínű megfigyelő pontjától *50 km-re*. 23-án este már Keresztváron állt, és mivel tatár és oláhországi segélycsapatai, majd a törökök is cserbenhagyták a császáriak közeledtének hírére, október 24–25-én régi kurucaival és a gyakorlatilag túszként magával vitt, kevés számú erdélyi hívével ő is kivonult a Bodzán (Tatárhavas-hágó). Amikor két nappal az oklándi riadalom után, október 24-én Badeni Lajos Barcaföldvárra ért a lovasságával, a Barcaságon nem volt már kivel csatát állnia.[26]

V.

Az 1690. októberi, Karlsruhében megőrzött vázlatok szerzőségében legalább két személy érintett, mert a témapontosító francia nyelvű jegyzet *Chik* névlejegyzése nem egyezik a két vázlat egyazon térképészhez köthető, olaszos névlejegyzési kísérleteivel – Csík az éppen *Gik*, Mitács az *Mitagge*, stb. – és az írásuk is különböző kéztől származónak tűnik.[27] További harmadik (vagy több más) terepismerő pedig szóban vázolta előzőleg a földrajzi helyzetet valakinek, aki azt leírta, és onnan másolták át a vázlatra: leginkább olasz vagy francia lejegyző hagyhatta el a *h* szókezdő hangot a *Háromszék*ről és a *Hídvég*ről.[28] Miklósvár ezzel szemben magyaros *Miklosvara* maradt, és *[H]ídvég* sem Fürstenbergként szerepel. Az *s* és *z* betűk hangértéke másrészt tisztázatlan okból bizonytalan, jelölhetnek *s*-et és *z*-t, illetve *z*-t, *sz*-et és *c*-t is, a Nyerges[-tető] esetében pedig a *gi* sem *dzs*-t jelöl, hanem *g[h]*-t. A *V/u*, illetve *I/i* majuszkula/minuszkula betűpárosok természetesen egyaránt jelölhetnek *u* és *v*, illetve *j* és *i* hangot, mivel az ekkori latinábécé-használat sem tesz különbséget közöttük.

Ami a forráslejegyzőt, rajzolót, feliratozót, címkézőt illeti, Kisari Balla György a Badeni Lajos hadmérnökeiről is beszámol: „Vezérkarában saját térképészeti osztálya volt… Tekintélyes számú térkép készült ebben az időben a Magyarországon, Erdélyben és Szerbiában harcoló császári sereg felvonulásáról, meneteiről, táborairól és csatáiról. Ezeket túlnyomórészt Tobias von Hasslingen ezredes főszállásmester, az olaszul író G[iovanni] Morando Visconti és Beaulaincourt mérnök rajzolta… F. C. Beaulaincourt hadmérnök 1687-ben lépett Lajos őrgróf szolgálatába. 1688-ban és 1690- ben kitűnő színes térképet készített a hadjáratok egyik kulcsfontosságú helyéről, Eszék városáról és erődjéről. 1690-ben részt vett az őrgróf bánsági és erdélyi hadjáratában, amelynek táborhelyeiről tucatnál több színes rajzban számol be. (Lásd a [hitbizományi] IX. kötet térképeit)… A fentieken kívül említést érdemelnek még Hannenstein, De l'Isle, Marsigli és Schmalkalder rajzai."[29] A szerzők azonosítása a téma avatott kutatóját kéri, Badeni Lajos karlsruhei és Marsigli bolognai térképhagyatékával való alaposabb egybevetést.[30]

VI.

A tárgyalt, *színes tollrajz vázlatok*, mindenekelőtt az 1690. október 13–21-i(?), Karlsruhében őrzött kettő, valamint a Bolognában sokkal jobb állapotban megőrződött, az előbbiek alapján/felhasználásával készült letisztázó, módosított, 1690. október 23–24-i(?) *színes tollrajz másolat* katalógusokbeli leírását a következőképpen igazíthatjuk meg, illetve mélyíthetjük el (a módosítások *kurziváltan*):

[25] MARSILI, Ferdinando 1930, 128–129.

[26] SZÁDECZKY Lajos 1898, 423, 425; RÖDER VON DIERSBURG, Philipp 1842, 332.

[27] A jegyzet nem Marsigli írása, vö. pl. BUB, FM, Ms. 54, 669r (a bolognai rovásemlékről írt sajátkezű sorai; lásd pl. a BENKŐ Elek – SÁNDOR Klára – VÁSÁRY István 2021, 241. minőségi reprodukciója).

[28] Marsigli is következetesen elhagyja, néma szókezdő *h*-ként, vö. Hermannstadt>Ermstat (Nagyszeben), Heisler>Aisler (tábornok), Hídvég>Itvik/Iduig (falu és -hídja) – utóbbiak esetében csak Lovarini téves olvasata az It*r*ik, míg az *u/v* betűalakok egyazon hang jelzői.

[29] [KISARI] BALLA György 1977, 128, 130.

[30] A vázlatok rajzolója/megírója mindenesetre azonosnak tűnik a Marsigli-műhelynek azzal a szakemberével, aki a tárgyalt eseményeket követően majd a Szováta–Törcsvár vonaltól keletre eső terület ívméretű térképét (közölve: KISARI BALLA György 2005, 217, 352. – a 113. tétel) is elkészítette/letisztázta, tehát nem tartott Badeni Lajos vezérkarával november 6-án, az ismertetett események után, hanem a Veterani tábornokkal itt hagyott 8 megszálló ezreddel és Marsiglivel maradt. Akár maga Marsigli is lehetett. Az utóbbi térképet címkéző hosszabb szövege végén az *M. P. (manu propria)* leginkább úgy érthető, hogy ő maga rajzolta, de ha a kivitelező nem is, az eszmei szerző mindenképpen ő volt.

1. Székelyföld*i és barcasági határhavasok előtere Segesvárról*

(Törcsvár–Segesvár–Piricske –Ojtoz trapéz)[31]

GLA, HFK, Bd. VI, Nr. 12. (Inv. 1348, Gl[aser-Katalog][32] 27.)

9,6 × 30,5 cm

Prov.: Baden-Baden

*Bélyegző a Badeni ház címerével, körirata: HOF-BIBLIOTHEK*CARLSRUHE* (= Karlsruhei Udvari Könyvtár)*

Szerző: Marsigli-*műhely*

Segesvár térsége (Fehéregyháza?) – 1690. *október (leghamarabb) 13.*

Tájolás: *ÉNy (az északnak megírt irány a helyi északnyugatnak felel meg)*

Menetidő-lépték: 10 órai járás = *9*,8 cm

(Valójában mintegy 1:800 000 a Brassó–Gyergyószentmiklós irányban; mintegy 1:630 000 a Segesvár–Székelyudvarhely irányban)

Árnyékolásos színes tollrajz

Hegyek képszerűen, vakondtúrásos domborzatábrázolás

Francia–olasz–*magyar–német* nyelvű térkép

Berajzolt fontosabb helyek, út*vonal*ak

Toponímia: A*RVNZEK* (*a lejegyzők vélhető ejtésével: Arun[s?]zek*; = Háromszék), Cronstat (= Brassó), G*IK* (*Dzsik*; = Csík), G*IORGE* (*Dzsiordzse[?]*; = Gyergyó), Kokul. *f.* (= *Nagy*-Küküllő folyó), *m*aros. *f.* (= Maros folyó), Olafalu (= *„A két Oláhfalu", vagyis Szentegyházas- és Kápolnás[oláh]falu kiváltságolt „helység"*), Olt. *f.* (= Olt folyó), Segesuar (*S[z?]eges[z?]var*; = Segesvár), Vduar*el* (*Udvarhel*; = Székelyudvarhely)

[További, névvel jelöletlen földrajzi objektum: Csík–Gyergyó–(Beszterce) útvonal, Csík–Háromszék–Brassó–(Fogaras) útvonal, (látszólag egy) „csíkrákosi átjáróba" pozicionált Székaszóteteji-átjáró (valószínűleg az Olt legfelső folyásának Gyergyóba pozicionálása következtében), Nagyerdő (Tolvajos-hágó) erdeje, Segesvár–Székelyudvarhely–Csík útvonal]

Felül más kézzel egysoros francia megjegyzés/cím: „passage derier le pays de Csik" (Csíkország [Csikerland] mögötti átjáró[k])

2. Székelyföld*i és barcasági határszorosok és előterük Székelyudvarhelyről*

(Törcsvár–Putna-tető–Piricske–Ojtoz trapéz)[33]

GLA, HFK, Bd. VI, Nr. 11. (Inv. 1347, Gl[aser-katalógus] 26.)

19,6 × 30,5 cm

Prov.: Baden-Baden

*Bélyegző a Badeni-ház címerével, körirata: HOF-BIBLIOTHEK*CARLSRUHE* [= Karlsruhei Udvari Könyvtár]*

Szerző: Marsigli-*műhely*

Székelyudvarhely, 1690. *október (legkésőbb) 21.*

Tájolás: *ÉÉK (az északnak megírt irány a helyi észak-északkeletnek felel meg)*

Menetidő-lépték: 6 órai járás = 6,8 cm

(Valójában mintegy 1:530 000 a Brassó–Gyergyószentmiklós irányban; mintegy 1:670 000 a Székelyudvarhely–Barót irányban)

Árnyékolásos színes tollrajz

Hegyek képszerűen, vakondtúrásos domborzatábrázolás

Olasz–*magyar–német* nyelvű térkép

Berajzolt fontosabb helyek, szorosok és had*menet- stb.* út*vonal*ak

Toponímia: aita (*a lejegyzők vélhető ejtésével: Ajta;* = Nagyajta), A*RVNZEK* (Ar*u*n*[s?]*zek; = Háromszék), *b*arot (= Barót), bellen (= Bölön), *[O]cl*ane ([O]kláne = Okland), Cronstat (= Brassó), G*IK* (*Dzsik*; = Csík), iduek (*Idvek*; = Hídvég), I*ORGIE* (*Jorge*; = Gyergyó), Kenos (= Kénos), Kepez (*Kepec[?]*; = Köpec), Miklo*s u*ara (*Miklos[z?]vara*; = Miklósvár), M*OLDAVIA* (Moldavia; = Moldva), Olafalu (= *„A két Oláhfalu" kiváltságolt helység, vagyis Szentegyházas- és Kápolnás[oláh]falu*), P. bosa (P. *Boza*; = *a Tatárhavas-hágójára vezető* Bodzai-szoros), *P. Mitagge* (P. *Mitaddzse*; = *Mitácsi-hágó a Barót-kövére pozicionálva*), *P. Naras* (= *Málnás[?–tusnád]i-szoros a Mitácsi-hágóra pozicionálva*), P. Niergies (P. *Nyerges[z?]*; = Nyerges-*tető a Tusnádi-szorosra pozicionálva*), P. Oitos (P. *Ojto[s?]z*; = Ojtozi-szoros), P. Ter*i*su (P. Tertsu; = Törcsvári-*szoros*), P. Zepuis (P. *Szepviz*; = *Gyimesi-szoros*), Regenek (*Redzsenek*; = Recsenyéd), Sereda (*Szereda*; = Csíkszereda), S*it[p]*al (*Szitpal*; = Homoródszentpál), St. *m*artin (*Sza[?]ntmartin*; = Homoródszentmárton), S*t*. miklos (*Sza[?]ntmiklos[z?]*; = Gyergyószentmiklós), Vduar*el* (*Udvarel*; = Székelyudvarhely), W*ALAQVIA (Valakia = Oláhország)*

[További, névvel jelöletlen földrajzi objektumok: barót–mitácsi-hágói országút, (csík–)háromszéki országút (a Tusnádi-szorosra pozicionálva, de Nyerges-tetőinek feliratozva), gyergyói országút, (hídvégi-híd–) barcaföldvár–brassói országút, (lügeti-híd–)szászmagyarós–brassói út, Maros folyó, *Maros forrása a Piricske-tető alá pozicionálva, Nagy*-Küküllő folyó, *Nagyerdő (szoros), Nagyerdő erdeje és nyúlványai (a Rika és az Apácai-erdőre pozicionált hatod–vadasi Fekete-erdő)*, Olt folyó, *Olt forrása a Maros forrására pozicionálva, (Putna-tetői régi) Sóútja Sófalváról Gyergyócsomafal-*

[31] *Badeni Lajos egy legkorábban 1690. október 13-i hadműveleti helyzetelemzéséhez.*

[32] GLASER Lajos 1933.

[33] *Badeni Lajos egy Székelyudvarhely–Hídvég(–Brassó) hadmenetének legkésőbb 1690. október 21-i tervével.*

vára, (valószínűleg a) Székaszóteteji-hágó a csíkrákosi völgyszűkületbe pozicionáltva, székelyudvarhely–barót–hídvégi országút, székelyudvarhely–korondi országút, székelyudvarhely–nagyerdei országút, székelyudvarhely–segesvári országút, székelyudvarhelyi (bethlenfalvi loki) katonai tábor]

3. Székelyföld*i* és *barcasági határszorosok és előterük Székelyudvarhelyről*

(Törcsvár–Putna-tető–Piricske–Ojtoz trapéz)[34]

BUB, Ms. 54, 604.

32 × 20 cm

Prov.: Luigi Ferdinando Marsigli adománya, Bologna, 1712

Szerző: Marsigli-műhely

Valószínűleg Hídvég–Barcaföldvár térsége – 1690. *október 23–24.?*[35]

Kettős tájolás: *a vázlat északi részén É (az északnak megírt irány a helyi északnak felel meg), a vázlat délnyugati részén ÉÉK (az északnak megírt irány a helyi észak-északkeletnek felel meg)*

Menetidő-lépték: 8 órai járás = 9,7 cm

(Valójában 1:500 000 és 1:700 000 közötti léptékek)

Árnyékolásos színes tollrajz

Hegyek képszerűen*, vakondtúrásos domborzatábrázolás*

Olasz–*magyar–német* nyelvű térkép

Berajzolt fontosabb helyek, szorosok és útvonalak

Toponímia: A*RVNZEK* (*a lejegyzők vélhető ejtésével:* Ar*u*n*[s?]*zek; = Háromszék belenyújtva a Barcaságba), *b*ator (= Barót), Cronstat (= Brassó), Cocul*. tor.* (*Kokul torrensz*; = Küküllő-*patak*), G*IK.* (*Dzsik*; = Csík), I*ORGIe* (*Jorge*; = Gyergyó), K*e*pek (= Köpec), Maros *F.* (= Maros folyó), Olafalu (= *„A két Oláhfalu" kiváltságolt helység, vagyis Szentegyházas- és Kápolnás[oláh]falu*), Olt *F.* (= Olt folyó), P. Bosa (P. *Boza*; = *a Tatárhavas-hágójára vezető* Bodzai-szoros), P. Maras (= *Málnás[– Tusnád]i*-szoros *a Mitácsi-hágóra pozicionálva*), P. Mitagge (P. *Mitaddze*; = Mitács*i-hágó a Barót-kövéhez pozicionálva*), P. Na*ÿ E*rdu (P. *Naj erdü*; = *Nagyerdő [Tolvajos-hágó] és erdeje*), P. Nierg*i*es (P. *Nyerges[z?]*; = Nyerges-*tető a Tusnádi-szorosra pozicionálva*), P. Oitos (P. *Ojto[s?]z*; = Ojtozi-szoros), P. Sugia (= *a Putna-tetői régi Sóútjára Korond felől felrövidítő Sugó-útja*), P. Zepuis (P. *Szepviz;* = Gyimesi-szoros), Sereda (*Szereda*; = Csíkszereda), S*t*. mikl*o*s (*Sza[?]ntmiklos[z?]*; = Gyergyószentmiklós), *V*duarel (*Udvarel*; = Székelyudvarhely) *[További, névvel jelöletlen földrajzi objektumok: barót–mitácsi-hágói országút, hídvégi Olt-híd, Maros forrása a Piricske-tető alá pozicionálva, Nagyerdő erdeje, Olt forrása a Maros forrására pozicionálva, Székaszóteteji-hágó a csíkrákosi völgyszűkületre pozicionálva, székelyudvarhelyi (bethlenfalvi loki) katonai tábor, székelyudvarhely–brassói országút, székelyudvarhely–korondi országút, székelyudvarhely–nagyerdei országút, Törcsvári-szoros útja]*

Marsigli kézírásával rajta: „Mappa della dispositione si propose da me a S. A. di Baden per rinchiudere il Tekli, che si bat*t*esse*, ò* retirasse di Transilvania, che fu acce*t*ata, e da me fatta eseguire con l'effe*t*o il mondo S*à*." (Térkép Badeni Lajos utasításához, amelyet én [Marsigli] javasoltam: zárjuk körül Thökölyt, hogy legyőzzük őt, vagy visszavonuljon Erdélyből. Tervemet elfogadták, ezt én hajtottam végre, a mindenki által ismert eredménnyel.)

Köszönetnyilvánítás

A karlsruhei térképvázlatok színes közlésének engedélyezését és ennek lehetővé tételét Dr. Martin Stinglnek és Christian Nunnak (Karlsruhei Tartományi Főlevéltár) köszönjük. Marsigli önéletrajzának 1930-as kiadásához a páduai magyar tanszék vezetőjének, Cinzia Franchinak, és a római Biblioteca Angelica igazgatójának, Umberto d'Angelónak hála jutottunk hozzá. A *„passage derier le pays de Csik"* francia megjegyzés kiolvasását Dobra Juditnak (Sepsiszentgyörgy) köszönjük, a fonetikai kérdések véleményezését Boér Máténak. Badeni Lajosnak a császárhoz intézett leveleit Boér Laura (Barót) fordításában hasznosítottuk. Adathiányok pótlásában és további hasznos tanácsokkal az érdi Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója, Kubassek János, és könyvtárosa, Ilyés Márk nyújtott nagyon nagy segítséget, a szakirodalmi anyaggyűjtést, mint már évek óta minden kutatásunkban, Bárdi Nándor (Budapest) támogatta.

Tamás Sándor – Kovászna Megye Tanácsa, Sepsiszentgyörgy, Szabadság tér 4., RO-520008; tamassandoruj@gmail.com
Boér Hunor – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; boerhunor@freemail.hu

[34] *[Letisztázó, módosított, utólagos másolat a GLA, HFK, Bd. VI, Nr. 11. (Inv. 1347, Gl[aser-katalógus] 26. térképvázlatról.]*

[35] Feltehetőleg mindjárt az 1690. október 23-i, a Barcaságra való előnyomulás után – a másolaton az Olt pozicionálása módosult Köpechez képest, tehát ott már járt a szerzője, de még mindig nem értette az Olt tényleges folyását, ami október 25. után egyenesen képtelenség volna, tekintettel arra, hogy a Thököly bodzai kivonulását követően Badeni Lajos csapatai kifejezetten a Barcaságon és le Köpec- és Ágostonfalváig az Olt két oldalán végeztek megszálló tevékenységet. (Vö. SZÁDECZKY Lajos 1898, 428–429.) A datálást leginkább valószínűsítő adalék: még Barcaföldvár és Krizba sem szerepel a másolaton, Badeni Lajos október 24-én közéjük kerülő táborhelyével.

Levéltári források

Biblioteca Universitaria di Bologna, Bologna (BUB)
– FM: *Collezione Ferdinando Marsili*
Landesarchiv Baden-Württemberg, Generallandesarchiv Karlsruhe, Karlsruhe (GLA)
– Fideikomissarchiv des Badenen Hauses (a Badeni-ház hitbizomány jellegű levéltára – HFK)

Irodalom

***
1971 *Inventar der handgezeichneten Karten und Pläne zur europäischen Kriegsgeschichte des 16–19. Jh. im Generallandesarchiv Karlsruhe*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart.
BENKŐ Elek – SÁNDOR Klára – VÁSÁRY István
2021 *A székely írás emlékei*, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
BULLA Béla
1934 Glaser Lajos: A karlsruhei gyűjtemények magyarvonatkozású térképanyaga, *Levéltári Közlemények*, XII, 182–184.
CSŐRE Pál
1965 Magyar vonatkozású történelmi térképek Karlsruheben, *Geodézia és kartográfia*, XVII, 48.
GLASER Lajos
1933 *A karlsruhei gyűjtemények magyarvonatkozású anyaga* (*Térképészeti Közlöny*, 6. sz. különfüzet; először. Teleki Pál), Budapest.
KISARI BALLA György
1973 17. századi kéziratos magyar település- és vártérképek a karlsruhei gyűjteményekben, *Térképtudományi Tanulmányok (Studia Cartologica) – Az ELTE Térképtudományi Tanszékének évkönyve*, IV, 79–93.
1977 Kéziratos térképek Karlsruheban, *Történelmi Szemle*, XX, 122–131.
2000 *Karlsruhei térképek a török háborúk korából. Kriegskarten und Pläne aus der Türkenzeit in den Karlsruher Sammlungen* (Magánkiadás), Budapest.
2005 *Marsigli tábornok térképei*. *Le mappe del generale Marsigli* (Magánkiadás), Budapest.
2015 Utószó a „Marsigli Európája” magyar nyelvű kiadásához, in: STOYE, John 2015, 292–294.
MARSILI, Ferdinando
1930 *Autobiografia* (gond. Emilio Lovarini), Nicola Zanichelli, Bologna.
RÖDER VON DIERSBURG, Philipp
1842 *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken größtentheils nach bis jetzt unbenützten Handschriften bearbeitet von…*, II, Karlsruhe.
STOYE, John
2015 *Marsigli Európája 1680–1730 Luigi Ferdinando Marsigli katona és életművész* (Az 1994. évi angol nyelvű kiadás magyar fordítása), Budapest.
SZÁDECZKY Lajos
1898 Thököly erdélyi fejedelemsége, *Századok*, XXXII, 230–247, 328–339, 420–433, 499–509, 621–631, 695–715.
TAKÁTS Sándor
1928 Gróf Zrínyi Ádám, in: Uő: *Régi magyar kapitányok és generálisok*, Budapest, 344–377.

Schițe cartografice din 1690, referitoare la Țara Secuiască, în Karlsruhe

(Rezumat)

Cele două schițe colorate din octombrie 1690 legate de atelierul lui Marsigli, referitoare la Țara Secuiască și păstrate în Arhivele Generale Regionale din Karlsruhe, au fost publicate în alb-negru în anul 2000, de către György Kisari Balla, odată cu descrierea elementelor-text. Copia păstrată la Bologna, adaptată și modificată, executată după una dintre schițe încă în octombrie 1690, a fost publicată tot de el, în 2005. Cu ocazia aniversării a 90 de ani de la nașterea distinsului cercetător, republicăm toate cele trei schițe în reproducere policromă, o posibilitate tehnică ajunsă ușor realizabilă între timp, încercând să le adâncim datele de catalog cu date locale și cu alte date făcute accesibile de György Kisari Balla.

Two 1690 Cartographic Sketches of the Székelyföld Region from Karlsruhe

(Abstract)

In 2000, György Kisari Balla published the black-and-white reproductions of two Székelyföld-related maps originally produced in colour by Marsigli's workshop during the October of 1690, and currently held in the Karlsruhe General State Archives, also providing a description of their labels. In 2005, he followed up this publication with that of a third map, now held in Bologna, adapted with certain modifications from one of the aforesaid sketches, likewise in the October of 1690. It has been exactly 90 years since Kisari Balla was born; on this occasion, in homage to the noted savant, we endeavoured to republish the three maps together and in colour (which has become trivial to accomplish in the intervening years), accompanied by additional data made accessible by Kisari Balla himself, as well as our own insights as local researchers more intimately acquainted with the region depicted.

1. táblázat A karlsruhei GLA, HFK, Bd. VI, Nr. 12. (Inv. 1347, Gl[aser-katalógus] 27.) térképvázlaton szereplő helynevek és meg nem nevezett földrajzi objektumok

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/régebb	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
ARVNZEK	Háromszék (tájegység)	[Treiscaune]	Drei Stühle		Háromszék székely szék	Kovászna m. / jud. Covasna*	* Vámoshídpuszta, Farkasvágó és a Háromszéki-havasok egy részének kivételével
Cronstat	Brassó	Brașov	Kronstadt	szabad királyi város	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
GIK	Csík (tájegység)	Ciuc	Tschik		Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita*	* néhány keleti peremvidék kivételével
GIORGE	Gyergyó (tájegység)	Giurgeu	Geörgau		Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita*	* néhány keleti peremvidék kivételével
Kokul. f.	(Nagy-) Küküllő f.	R. Târnava (Mare)	Gross-Kokel-Fluss	folyó			
maros. f.	Maros f.	R. Mureș	Mieresch-Fluss	folyó			
Olafalu	Szentegyháza[s-] és Kápolnás[oláh]falu	Vlăhița și Căpâlnaș		kiváltságolt település	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	volt ikertelepülés
Olt. f.	Olt f.	R. Olt	Alt-Fluss	folyó			legfelső szakasza (talán a Székaszóteteji-hágó alatti dánfalvi Rác-patakára, vaslábi Fábián-patakára és) a Maros legfelső szakaszára pozicionálva
Segesuar	Segesvár	Sighișoara	Schässburg	szabad királyi város	Segesvárszék (Schässburger Stuhl)	Maros m. / jud. Mureș	
Vduarel	Székelyudvarhely	Odorheiu Secuiesc	Oderhellen	kiváltságolt település (város) + falu	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/régebb	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
	[Csík–Gyergyó (–Beszterce) útvonal]	[drumul Ciuc-Giurgeu- (-Bistrița)]	[Route Tschik-Geörgau (-Bistritz)]				
	[Csík–Háromszék–Brassó–(Fogaras) útvonal]	[drumul Ciuc-Treiscaune-Brașov (-Făgăraș)]	[Route Tschik - Drei Stühle - Kronstadt (- Fogarasch)]				
	[Nagyerdő = a Tolvajos-hágó erdeje]	[Pădurea pasului Vlăhița]		erdőség	Udvarhelyszék és Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Segesvár–Székelyudvarhely–Csík útvonal]	[drumul Sighișoara - Odorheiu Secuiesc - Ciuc]	[Route Schässburg-Oderhellen-Tschik]				

2. táblázat A karlsruhei GLA, HFK, Bd. VI, Nr. 11. (Inv. 1347, Gl[aser-katalógus] 26.) térképvázlaton szereplő helynevek és meg nem nevezett földrajzi objektumok

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/régebb	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
aita	Nagyajta	Aita Mare		falu	Miklósvárszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
ARVNZEK	Háromszék (tájegység)	[Treiscaune]	Drei Stühle		Háromszék székely szék	Kovászna m. / jud. Covasna*	* Vámoshídpuszta, Farkasvágó és a Háromszéki-havasok egy részének kivételével)
barot	Barót	Baraolt	Baroth	falu	Miklósvárszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	

bellen	Bölön	Belin	Blumendorf	falu	Miklósvárszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
[O]clane	Okländ	Ocland		falu	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Cronstat	Brassó	Braşov	Kronstadt	szabad királyi város	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	
GIK	Csík (tájegység)	Ciuc	Tschik		Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita*	* néhány keleti peremvidék kivételével
iduek	Hídvég	Hăghig	Fürstenberg	falu	Fehér vármegye	Kovászna m. / jud. Covasna	
IORGIE	Gyergyó (tájegység)	Giurgeu	Geörgau		Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita*	* néhány keleti peremvidék kivételével
Kenos	Kénos	Chinuşu		falu	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Kepez	Köpec	Căpeni		falu	Miklósvárszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Miklos uara	Miklósvár	Micloşoara		falu	Miklósvárszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
MOLDAVIA	Moldva	Moldova	Moldavia				ma: közelítően Románia hasonnevű országrésze + Moldova Köztársaság (nagyrészt) stb.
Olafalu	Szentegyháza[s-] és Kápolnás[oláh]falu	Vlăhiţa şi Căpâlnaş		kiváltságolt település	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	volt ikertelepülés
P. bosa	Tatárhavas-hágó átjárója / Bodza-szoros	Trecătoarea Pasului Tabla Buţii	Boza-Pass	határszoros	Fehér vármegye és Oláhország	Brassó és Bodza m. / jud. Braşov şi Buzău	

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/régebb	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
P. Mitagge	Mitácsi-hágó	Pasul Mitaci	Mitatscher Pass	szoros	Udvarhelyszék és Csíkszék	Kovászna és Hargita m. / jud. Covasna și Harghita	a Barót-kövére pozicionálva
P. Naras	Málnás[–Tusnádi]-szoros(?)	Trecătoarea Tușnad	Tuschnader Pass	szoros	Csíkszék és Fehér vármegye	Hargita és Kovászna m. / jud. Hargita și Covasna	a Mitácsi-hágóra pozicionálva
P. Niergies	Nyerges-tető	Pasul Niergheș		szoros	Csíkszék (Alcsík és Kászon társszékek)	Hargita m. / jud. Harghita	a Tusnádi-szorosra pozicionálva
P. Oitos	Ojtozi-szoros	Trecătoarea Oituz	Oitos-Pass	határszoros	Háromszék és Moldva	Kovászna és Bákó m. / jud. Covasna și Bacău	
P. Terisu	Törcsvári-szoros	Trecătoarea Rucăr-Bran	Törtzburg-Pass	határszoros	Brassó-vidék és Oláhország (Distrikt Kronstadt und Wallachei)	Brassó és Dâmbovița m. / jud. Brașov și Dâmbovița	
P. Zepuis	Gyimesi-szoros	Trecătoarea Ghimeș-Palanca	Gimesch-Pass	határszoros	Csíkszék és Moldva	Hargita és Bákó m. / jud. Bacău și Harghita	Csíkszépvíznél
Regenek	Recsenyéd	Rareș		falu	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Sereda	Csíkszereda	Miercurea-Ciuc		falu	Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Sit[p]al	Homoród-szentpál	Sânpaul		falu	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	

St. martin	Homoród-szentmárton	Mărtiniș		falu	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
St. Miklos	Gyergyó-szentmiklós	Gheorgheni		falu	Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
Vduarel	Székelyudvarhely	Odorheiu Secuiesc	Oderhellen	kiváltságolt település (város) + falu	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
WALAQVIA	Oláhország	Valahia	Wallachei				ma Románia országrészei: közelítően Olténia és Munténia
	[barót–mitácsi-hágói országút]	[drumul Baraolt–Mitaci]	[Landstrasse von Baroth in die Tschik]	országút	Udvarhelyszék	Kovászna m. / jud. Covasna	
	[Csík (inkább Kászon) felől jövő háromszéki országút]	[drum din Treiscaune, dinspre Ciuc]	[Landstrasse von der Tschik durch den Drei Stühle]	országút	Csíkszék (– Fehér vármegye) – Háromszék	Hargita–Kovászna m. / jud. Harghita-Covasna	a Tusnádi-szorosra pozicionálva, de Nyerges-tetőinek feliratozva
	[gyergyói országút]	[drumul din Giurgeu]	[Landstrasse in der Geörgau]	országút	Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
	[(hídvégi-híd–) barcaföldvár–brassói országút]	[drumul (podul de la Hăghig -) Feldioara - Brașov]	[Landstrasse von der Fürstenberger Brücke nach Kronstadt]	országút	Fehér vármegye és Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Kovászna és Brassó m. / jud. Covasna și Brașov	
	[(lügeti-híd–) szászmagyarós–brassói út]	[drumul (podul de la Arini -) Măieruș - Brașov]	[Landstrasse von der Nussbächer Brücke nach Kronstadt]	országútba kapcsolódó út	Miklósvárszék és Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Kovászna és Brassó m. / jud. Covasna și Brașov	
	[Maros folyó]	[R. Mureș]	[Mieresch-Fluss]	folyó			legfelső szakasza valószínűleg a Ditró [Halaszó]-patakra pozicionálva

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/régebb	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
	[Maros forrása]	[Izv. Mureșului]	[Mieresch-Quelle]	forrás	Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita	valószínűleg a Ditró [Halaszó]-patak forrásához pozicionálva, a Piricske-tető alá
	[Nagy-Küküllő folyó]	[R. Târnava Mare]	[Gross-Kokel-Fluss]	folyó			
	[Nagyerdő]	[Pasul Vlăhița]	[Grosser Wald]	szoros	Udvarhely- és Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Nagyerdő erdeje és nyúlványai: Rika, Fekete-erdő]	[pădurile Pasului Vlăhița și continuarea lor în Munții Perșani și Munții Baraolt]	[Grosser Wald, Rika-Wald, Schwarzer Wald (in den Hargita-, „Nordperschaner" und Barother Gebirge)]	erdőség	Udvarhely-, Csík- és Háromszék stb.	Hargita, Kovászna és (főleg tévesen) Brassó m. / jud. Harghita, Covasna și Brașov	a Fekete-erdő (Hatod–Vadas) az Apácai-erdőre („Közép-Persányi"-hegység) pozicionálva
	[Olt folyó]	[R. Olt]	[Alt-Fluss]	folyó			legfelső szakasza a Maros legfelső szakaszára, a barcasági–erdővidéki teljesen félrepozicionálva (egy Tusnád–Köpec–Hídvég–[Fekete-halom?–]Fogaras „folyásirányra")
	[Olt forrása]	[Izv. Oltului]	[Alt-Quelle]	forrás	Csíkszék (Felcsík társszék)	Hargita m. / jud. Harghita	a Maros forrásához pozicionálva
	[a Putna-tetői régi Sóútja Sófalváról Gyergyó-csomafalvára]	[vechea trecătoare de la Ocna de Sus, cu drumul ei dinspre Odorheiu Secuiesc]	[der alte Pass von Sófalva mit seiner Landstrasse in die Geörgau]	szoros	Udvarhelyszék és Csíkszék (Gyergyó társszék)	Hargita m. / jud. Harghita	

	[Székaszóteteji-hágó Dánfalváról Vaslábra]	[trecătoarea veche dintre Dănești și Voșlobeni]	[der alte Pass von Dánfalva, aus der Tschik in die Geörgau]	szoros	Csíkszék (Felcsík, valamint Gyergyó társszék)	Hargita m. / jud. Harghita	a csíkrákosi völgyszűkületbe pozicionálva (?)
	[székelyudvarhely–barót–hídvégi országút]	[drumul Odorheiu Secuiesc - Baraolt - Hăghig]	[Landstrasse von Oderhellen nach Fürstenberg]	országút	Udvarhelyszék, Miklósvárszék és Fehér vármegye	Hargita és Kovászna m. / jud. Harghita și Covasna	
	[székelyudvarhely–korondi országút]	[drumul Odorheiu Secuiesc - Corund]	[Landstrasse von Oderhellen nach Korond]	országút	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[székelyudvarhely–nagyerdei országút]	[drumul Odorheiu Secuiesc - Pasul Vlăhița]	[Landstrasse von Oderhellen in die Tschik]	országút	Udvarhelyszék és Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[székelyudvarhely–segesvári országút]	[drumul către Sighișoara, dinspre Odorhei	[Landstrasse von Oderhellen nach Schässburg]	országút	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[székelyudvarhelyi (bethlenfalvi loki) katonai táborhely]	[tabăra militară de la Odorhei]	[Militärlager von Oderhellen]	katonai tábor	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	

3. táblázat A bolognai vázlatmásolaton (BUB, FM, Ms. 54, 604.) szereplő helynevek és meg nem nevezett földrajzi objektumok

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/régebb	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
ARVNZEK	Háromszék (tájegység)	[Treiscaune]	Drei Stühle		Háromszék székely szék	Kovászna m. / jud. Covasna*	* Vámoshídpuszta, Farkasvágó és a Háromszéki-havasok egy részének kivételével
bator	Barót	Baraolt	Baroth	falu	Miklósvárszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	hibás helynévmásolat
Cocul. tor.	(Nagy-)Küküllő-patak	R. Târnava Mare	Gross-Kokel-Fluss	folyó			
Cronstat	Brassó	Brașov	Kronstadt	szabad királyi város	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
GIK	Csík (tájegység)	Ciuc	Tschik		Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita*	* néhány keleti peremvidék kivételével
IORGIE	Gyergyó (tájegység)	Giurgeu	Geörgau		Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita*	* néhány keleti peremvidék kivételével
Kepek	Köpec	Căpeni		falu	Miklósvárszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	hibás helynévmásolat
maros. f.	Maros folyó	R. Mureș	Mieresch-Fluss	folyó			legfelső szakasza valószínűleg a Ditró [Halaszó]-patakra pozicionálva
Olafalu	Szentegyháza[s-] és Kápolnás[oláh]falu	Vlăhița și Căpâlnaș		falu	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	volt ikertelepülés, tkp. kiváltságolt hely (hibás jelmásolat)
olt. F.	Olt folyó	R. Olt	Alt-Fluss	folyó			legfelső szakasza a Maros legfelső szakaszára, barcasági–erdővidéki szakasza pedig teljesen félrepozicionálva (Tusnád–Köpec–Hídvég–[Feketehalom?–]Fogaras „folyásirány”)

P. Bosa	Tatárhavas-hágó átjárója / Bodza-szoros	Trecătoarea Pasului Tabla Buții	Boza-Pass	határszoros	Fehér vármegye és Oláhország	Brassó és Bodza m. / jud. Brașov și Buzău	
P. Maras	Málnás[–Tusnádi]-szoros	Trecătoarea Tușnad	Tuschnader Pass	szoros	Csíkszék és Fehér vármegye	Hargita és Kovászna m. / jud. Harghita și Covasna	a Mitácsi-hágóra pozicionálva
P. Mitagge	Mitácsi-hágó	Pasul Mitaci	Mitatscher Pass	szoros	Udvarhelyszék és Csíkszék	Kovászna és Hargita m. / jud. Covasna și Harghita	a Barót-kövére pozicionálva
P. Naÿ Erdu	Nagyerdő	Pasul Vlăhița	Grosser Wald	szoros	Udvarhely- és Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
P. Niergies	Nyerges-tető	Pasul Niergheș		szoros	Csíkszék (Alcsík és Kászon társszékek)	Hargita m. / jud. Harghita	a Tusnádi-szorosra pozicionálva
P. Oitos	Ojtozi-szoros	Trecătoarea Oituz	Oitos-Pass	határszoros	Háromszék és Moldva	Kovászna és Bákó m. / jud. Covasna și Bacău	
P. Sugia	[Putna-tetői régi Sóútja Sófalváról Gyergyó-csomafalvára]	[vechea trecătoare de la Ocna de Sus, cu drumul ei dinspre Odorheiu Secuiesc]	[der alte Pass von Sófalva mit seiner Landstrasse in die Geörgau]	szoros	Udvarhelyszék és Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita	megnevezés valószínűleg a Korond felőli, Sugó-úti feltérő alapján
P. Zepuis	Gyimesi-szoros	Trecătoarea Ghimeș-Palanca	Gimesch-Pass	határszoros	Csíkszék és Moldva	Hargita és Bákó m. / jud. Harghita și Bacău	Csíkszépvíznél
Sereda	Csíkszereda	Miercurea-Ciuc		vásárhely?	Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/régebb	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
St. Miklos	Gyergyószentmiklós	Gheorgheni		falu	Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
Vduarel	Székelyudvarhely	Odorheiu Secuiesc	Oderhellen	kiváltságos település (város) + falu	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[barót–mitácsi-hágói országút]	[drumul Baraolt - Mitaci]	[Landstrasse von Baroth an den Mitatscher Pass]	országút	Udvarhelyszék	Kovászna m. / jud. Covasna	
	[hídvégi Olt-híd]	[podul de la Hăghig, peste Olt]	[die Fürstenberger Brücke]		Fehér vármegye és Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Kovászna és Brassó m. / jud. Covasna și Brașov	
	[Maros forrása]	[Izv. Mureșului]	[Mieresch-Quelle]	forrás	Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita	valószínűleg a Ditró [Halaszó]-patak forrásához pozicionálva, a Piricske-tető alá
	[Nagyerdő erdeje]	[pădurile Pasului Vlăhița]	[die Wälder um Grosser Wald]	erdőség	Udvarhelyszék és Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Olt forrása]	[Izv. Oltului]	[Alt-Quelle]	forrás	Csíkszék (Felcsík társszék)	Hargita m. / jud. Harghita	a Maros forrásához pozicionálva
	[Székaszóteteji-hágó Dánfalváról Vaslábra]	[trecătoarea veche dintre Dănești și Voșlobeni]	[der alte Pass von Dánfalva, aus der Tschik in die Geörgau]	szoros	Csíkszék (Felcsík, valamint Gyergyó társszékek)	Hargita m. / jud. Harghita	a csíkrákosi völgyszűkületbe pozicionálva (?)
	[székelyudvarhely–barót–brassói országút]	[drumul Odorheiu Secuiesc - Baraolt - Brașov]	[Landstrasse von Oderhellen nach Kronstadt]	országút	Udvarhelyszék, Miklósvárszék, Fehér vármegye, Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Hargita és Kovászna (+ Brassó) m. / jud. Harghita și Covasna (+ Brașov)	

	[székelyudvarhely–korondi országút]	[drumul Odorheiu Secuiesc - Corund]	[Landstrasse von Oderhellen nach Korond]	országút	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[székelyudvarhely–nagyerdei országút]	[drumul Odorheiu Secuiesc - Pasul Vlăhița]	[Landstrasse von Oderhellen in die Tschik]	országút	Udvarhelyszék és Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[székelyudvarhelyi (bethlenfalvi loki) katonai táborhely]	[tabăra militară de la Odorheiu Secuiesc]	[Militärlager von Oderhellen (Bethlenfalva)]	katonai tábor	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Törcsvári-szoroson átvezető út]	[drumul ce traversează Trecătoarea Rucăr-Bran]	[Landstrasse durch dem Törtzburg-Pass]	országút	Brassó-vidék és Oláhország (Distrikt Kronstadt und Wallachei)	Brassó és Dâmbovița m. / jud. Brașov și Dâmbovița	csak elkezdett jelmásolat

1. ábra Székelyföldi és barcasági határhavasok előtere Segesvárról (Törcsvár–Segesvár–Piricske–Ojtoz trapéz), Badeni Lajos egy legkorábban 1690. október 13-i hadműveleti helyzetelemzéséhez – GLA, HFK, Bd. VI, Nr. 12. (Inv. 1347, Gl[aser-katalógus] 27.)

2. ábra Székelyföldi és barcasági határszorosok és előterük Székelyudvarhelyről (Törcsvár–Felsősófalva–Piricske–Ojtoz trapéz),
Badeni Lajos egy Székelyudvarhely–Hídvég(–Brassó) hadmenetének legkésőbb 1690. október 21-i tervével – GLA, HFK, Bd. VI, Nr. 11. (Inv. 1348, Gl[aser-Katalog] 26.)

3. ábra Székelyföldi és barcasági határszorosok előtere Székelyudvarhelyről (Törcsvár–Putna-tető–Piricske–Ojtoz trapéz), a karlsruhei GLA, HFK, Bd. VI, Nr. 11. (Inv. 1348, Gl[aser-katalógus] 26. valószínűleg 1690. október 23–24-én letisztázott, módosított, utólagos másolata (BUB, FM, Ms. 54, 604.; © Alma Mater Studiorum Università di Bologna – Biblioteca Universitaria di Bologna; a jelen egyszeri megjelenés engedélyezésével)

Orbán Balázs

KIEGÉSZÍTÉSEK *A SZÉKELYFÖLD LEÍRÁSÁ*HOZ – A RIKÁN KÍVÜLI UDVARHELYSZÉK ÉS HOMORÓD SZOMSZÉDOS TÉRSÉGE

Szerkesztői előszó a forrásközléshez

Orbán Balázs főműve, *A Székelyföld leírása…* a „csontbáró" hat évi anyaggyűjtését követően, 1868–1873-ban jelent meg, hat kötetben. A gyűjtőmunkát dokumentáló jegyzetfüzetkékből jelenlegi ismereteink szerint összesen három maradt fenn,[1] a nagy mű elkészültével viszont a szerző a nyomtatott levelek közé üreseket illesztetve és így beköttetve, egy I–II. és egy III–IV., valamint egy V. kötet példányát kezdte telejavítani/teleírni új gyűjtési anyaggal, egy második, javított és bővített kiadást tervezve. Ebből a – szakmai zsargonban – *betanított* saját, öthatod példányból az I–II. és az V. kötet az örökösöknél maradt, a III–IV. kötet pedig egy idő után az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárába került.[2] Orbán Balázs bennük megőrzött, a tervezett új kiadáshoz összehordott kéziratos anyagát nevezzük röviden *Kiegészítések*nek *A Székelyföld leírásá*hoz. A II–V. kötethez tartozó részük 2002–2006-ban kiadásra került, de az I. kötetből eddig csak egy régészeti vonatkozású részletet közöltek, egy másik részletét pedig ugyancsak hasznosíthatta régész kolléga, de a kapcsolatos kutatást még nem publikálta.[3]

A közzététel mostani, sepsiszentgyörgyi folytatásának több oka van. Egyrészt, hogy egy kettős tartozás: az Orbán Balázs tervezte, elakadt második kiadás egy százötven éves, lezáratlan történet, a magyar tudománytörténet közös tartozása, a *Kiegészítések…* megjelentetésének 2006 utáni elakadása pedig a Székely Nemzeti Múzeum ezt felvállalt műhelyéé – sűrű és összességükben eredményes évek számos más feladata, sürgőssége okán nem sikerült eddig megvalósítani. Másrészt egy igénylés: Benkő Leventének a kolozsvári *Művelődés* erdővidéki, idei mellékletéhez anyagot kérő, szerkesztői megkeresése ébresztett rá, hogy mulasztás már a vállaltak nem teljesítése. Harmadrészt egy lehetőség: a 2023. év a Székely Nemzeti Múzeum *Acta Siculica* évkönyveinek egy olyan éve, amelyben kivételesen a szokásosnál nagyobb terjedelmű közlemények lehozására is terünk nyílt – az itteni közlés ugyan kölcsönös formai engedményeket kér, de ezeknek érdemes helyet adnunk.

A két évtizede kitűzött célunk kettős volt: a *Kiegészítések…* teljes közzététele, az akkoriban nehéz körülmények között az ügyet társként felvállaló Charta Kiadóval közös program keretében, tehát önálló kötetsorozatban is – ez most végre, az udvarhelyszéki kötethez kapcsolódó részek idei, az említett *Művelődés*-mellékletben,[4] valamint az *Acta Siculicá*-ban történő kiadásával ugyancsak lépésnyi távolságra kerül –, továbbá *A Székelyföld leírása…* egy mintarészének a bejavított-kiegészített formában történő megjelentetése, az egykor tárgyaltak aktuális kutatási stádiumának számbavételével, mégpedig az Orbán Balázs-„hatkötetes" kezdő és záró kötetének közös területéről, Erdővidékről. Utóbbi alapján talán más kistérségek is kedvet kapnak az őket érintő részek „teljes Orbán Balázsának" az összeállításához, de ennek is feltétele a *Kiegészítések…* kiadásának befejezése.

*

„A legnagyobb székely" hatalmas vállalkozásának helyénvaló kezeléséhez nem kerülhetjük meg indítékait, székely és magyar közösségképét:

„A sokkal kisebb kozár fejedelemség Erdély bajosabban védhető északnyugati szögletében fenntarthatta magát, s Menmaroth alatt még szembe is szállhatott Árpád hatalmával, mennyivel inkább fenntarthatták magukat a székelyek erős bérceik közt azon korban, midőn egész Erdély és Pannonia kis erőtlen fejedelmek alatt darabokra osztva, oly quodlibetet alkotott, amely egy hadszervezetében erős oly nemzetnek, mint a székely, fölényét biztosította. Az a 30-40 000 székely harcos mintegy száz várra támaszkodva imponált. … Összetört minden nép, mely a magyar sziklavárba ütközött, kun, besenyő, török, sőt

[1] Lásd KÁPOLNÁSI Zsolt 2020, amely a Budapestre került jegyzetfüzetet részletesebben is ismertette/közölte. A Csíkszeredába került jegyzetfüzet ismertetésén/közlésén ugyancsak Kápolnási Zsolt dolgozik. A Kolozsvárra került jegyzetfüzetet már korábban is ismertették, részben közzétették (KOVÁCS Sándor 2010).

[2] OSZK, Fol. Hung. 3193. A kiadásterv(ek) történetét lásd LÉNÁRT Anna 2002.

[3] Lásd BAJUSZ Mátyás 2018, valamint Sófalvi Andrásnak egy székelyudvarhelyi római koros, még közöletlen ásatása.

[4] ORBÁN Balázs 2023 – Az *Udvarhely* kötet (ORBÁN Balázs 1868) Rikán belőli *Kiegészítései…*

Németország is gyenge, töredezett volt, míg ellenünk áskálódott, nagyságát, egységét akkor nyerte el, mikor mi közönyösök, meghasonoltak voltunk Ausztriával, s Königgrätzet a mi katonáink harcolni nem akarása idézte elő. Ausztria is összetört az ellenünk való törésben, a mi szabadságharcaink szabadították fel Spanyolországot, Németalföldet, Olaszországot, s Ausztria jövővel csak úgy bír, ha felhagy a magyar-beolvasztási szándékával, mert ha folytatja, s még most sem szűnik meg ellenünk törni, darabokra zúzatik a magyar érckeblek törhetetlen sziklaszálán."[5]

Mosolyogjunk. Fogódzókra azonban mindig, minden közösségnek is szüksége van. Mindenkori felelősség többek között az is, hogy milyen minőségű fogódzóra támaszkodhatunk, nemcsak ápolva, de megtisztítva és tisztán tartva azt. Ha belegondolunk, az Orbán Balázs által visszatérően, már-már rögeszmésen keresett, összefüggő székely várrendszer „láttani összeköttetései" egy, a közösséget saját érdekei mentén mozgósító politika imperatívusza, régvolt vagy sosemvolt lármafák példázatába visszavetítve. Célját bizonyítottan jól szolgálta, nemrég mutatta ki esettanulmány: miközben *birodalmi elfogultságú szakmai fősodor* úgy vonta kétségbe Orbán Balázs hazatérésének idején, az 1860-as évek küszöbén a Szent Anna-tó katlanának vulkáni kráter voltát, hogy ezt a szakma fórumain évszázadnál hosszabb ideig *nem merte tanulmány szintjén helyreigazítani senki*, elsősorban az Orbán Balázs regionális értéktárat kanonizáló monográfiája védte a közösségi tudatban a *székely vulkáni tó* valóságát.[6]

*

Néhány szerkesztői szempontot is illik előrebocsátanunk. Ezek természetesen nem újak a közzététel eddigi szakaszaihoz képest, legfeljebb az azóta eltelt évek többletismeretei árnyalják minimálisan, és az *Acta Siculica* apparátusrendszere kér némi módosítást.

Mindenekelőtt, ez a munkaszakasz nem az értékelés helye. Az – mint már jeleztük – majd egy bejavító-kiegészítő kiadás kihívása lehet.[7] Néhány problémára azonban szakmaiatlan lett volna nem figyelmeztetni az előszóban és esetenként szerkesztői jegyzetekkel is. Elsősorban a hamisítvány források kérdéséről van szó. Az Orbán Balázs által bőven felhasznált Kemény József-gyűjteményekről, mivel jelentős részben a tudós gróf 19. századi hamisításai képezik, Mályusz Elemér röviden azt írta: „Talán ma sem volna érdektelen tudnunk, mekkora a hamisítványok száma, csak a középkorra korlátozódnak-e, s bizonyára nem volna nehéz, könyvtári segédeszközök birtokában, a gyanús okleveleket különválasztani. Kétséges azonban, hogy valójában érdemes volna bárkinek is idejét ily munkára fordítani."[8]

Megállapítása a „nagy történetírást" illetően teljes mértékben helytálló. A szakma peremein azonban, mint egy mikrorégiós kutatás/ismeretterjesztés esetében, amely nem az országos szakintézmények feladata, sőt szakosodott történész segítségét is ritkábban veszi igénybe, a tisztázatlanság súlyos károkat okozhat. Orbán Balázsnak az erdővidéki Barótra vonatkozó, 1567 előtti számottevő történeti adatsora például – és nem csak a Kemény Józseftől származó „adatok" – szinte egészében problémás. Persze ellenkező irányú zavar is támadhat: az 1485-ös székelyudvarhelyi, „ökörsütéses" adat azonnal gyanút kelt, ám ellenőrizve kiderül, hogy csak a szerző értett félre egy hiteles forrást. A felhasználói óvatosság kialakítása érdekében, a nyilvánvalóbb esetekre igyekeztünk már ebben a feldolgozási szakaszban felhívni a figyelmet.

Másik figyelmeztetés: ez a munkaszakasz nem egy végső gondozás ideje. Célunk a kéziratos anyag nyilvánossá, hozzáférhető tétele, nem pedig egy mélységi feldolgozása. Egyetlen példa a probléma szemléletessé tételéhez: Orbán Balázs sem tisztázta már le, ellenőrizte vissza a lezáratlan maradt új gyűjtése adatait, és amikor *egyetlen forrásjelölésének* feloldásához a Teleki Téka segítségét kértük – a jelzetek mai konkordanciáját amúgy nem is próbáltuk a jelenlegi gyűjtőhelyeken megállapítani –, Bányai Réka és munkatársai *csak a címet, az oldalszámot és a vonatkozó tartalom időpontját* voltak kénytelenek helyesbíteni a *pontosított jelzet* mellett.[9] Lekötelező kedvességüket és szakmaiságukat külön is szeretnénk megköszönni!

*

Orbán Balázs írott forrásait illetően a *Kiegészítések…* második kiadott kötetének vonatkozó tájékoztatását idéznénk:[10] „Akinek Orbán forrásutalásai jobban felkeltik az érdeklődését, bizonyára visszamegy majd az eredeti forrásanyagra. … A Kemény József-gyűjtemények ma is Kolozsváron, az Akadémiai Könyvtár (Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca) kézirattárában találhatók. Ugyanitt őrzik Nagyajtai Kovács István *Acta de Siculis* gyűjteményét, amely a kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárával, annak kézirattára részeként került ide kezelésbe. A Kornis-család levéltára … a Kolozsvári Országos Levéltárban (Arhivele Naţionale [ale României, Serviciul Judeţean] Cluj) kutatható. A Magyar Országos Levéltár Mike-anyagain kívül Mike-gyűjte-

[5] Konkrét szöveghelyhez nem kötött kéziratos jegyzet a betanított I–II. kötet elejéről. A jegyzet közepéből kiemelt, *besenyő* témájú szakaszokat lásd hasonló környezetbe beillesztve, *Oroszhegy*nél, mint 200. jegyzet.

[6] MOLNÁR Károly 2022.

[7] Az *Udvarhely* kötet értékelése amúgy már megjelenésekor megkezdődött, lásd BALÁSSY Ferenc 1869.

[8] MÁLYUSZ Elemér 1988, 213.

[9] Lásd 101. jegyzet.

[10] ORBÁN Balázs 2006, 299–300.

mény ugyancsak található Kolozsváron is. (W. Kovács András szíves közlései, aki a rövidítések feloldását is megadta). A *Historia Unitariorum*ból[11] több kéziratos példány ismert. Az Orbán használta, Jakab Elek-féle kézirat az ún. székelykeresztúri példány … (Az első két kötetet latin eredetiben kiadó Káldos János szíves tájékoztatása…) A Szász Nemzeti Levéltár alatt Nagyszeben város levéltára értendő (a Szász Universitas napi ügyeit a város intézte két összehívás között), … a Nagyszebeni Országos Levéltár (Arhivele Naţionale Sibiu) gyűjteménye … (Thomas Şindilariu levéltáros szíves közlése …). A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyveinek közzétételét már 1990-ben megkezdte Jakó Zsigmond, de az Orbán használta részen és az erdélyi királyi könyvek kiadásán jelenleg is dolgoznak a kincses városban. (… A kolozsmonostori konvent és a gyulafehérvári káptalan levéltára egyébként már 1882-ben, Orbán Balázs kutatásai idején Budapestre, a Magyar Országos Levéltárba került, akárcsak az erdélyi guberniumi levéltár[12]).”

Az *Acta Siculica*-forma kérte pár kivételtől eltekintve, a szöveggondozást és a szöveglokalizálást ugyancsak a korábbiaknak megfelelően végeztük: „A toldások, húzások helyére *A Székelyföld leírása…* szövegének végszavazásával, pontosabban a megfelelő szövegrészek idézésével utaltunk (az idézetek dőlt betűsek). A szöveg egységes jellegének érdekében azonban az idézeteket is gondozott formában adtuk meg, illetve, ha jegyzetutalást tartalmaztak, azt – hogy zavart ne keltsen – nem tüntettük fel. A kihagyásokat az eredeti szövegbe visszairányító, hasonlóképpen idézett szövegrész után jeleztük: »… sornyi kimarad, folytatás a … sorban«. Rövid beszúrások esetén a dőlt betűs idézetben kurziválatlanul jelennek meg az új szavak, behelyettesítéskor viszont »dőlt betűs eredeti kifejezés helyett dőlt betűs új kifejezés« megoldást használtunk. Amennyiben Orbán nem egyszerűen kihagyott, hanem átírt-módosított egy szövegrészt, utána ezt is jelezzük.”[13]

Az Orbán Balázs által is betűhíven közlendőnek tekintettek és a tájnyelvi alakok kivételével a szövegeket mai helyesírásúra gondoztuk, de a tulajdonnevek részleges egységesítését ezúttal, ritka kivételekkel,[14] a majdani Charta-kötetre vagy a remélhető bejavított-kiegészített kiadásokra hagytuk. Orbán Balázs néhány eredeti jegyzetszáma is változatlan megoldásban maradt (például *2) jegyzet*). Orbán Balázs eredeti, de javított jegyzetszövegei ugyancsak *Kiegészítések…*-alapszöveget képeznek, de új jegyzetei már lapalji jegyzetként jelennek meg, akárcsak a szerkesztői jegyzetek – utóbbiak *Szerk. megj.* megkülönböztetéssel. A korrektúrát meghaladó szerkesztői beavatkozások helyei szögletes zárójelbe kerültek. Fogalommagyarázatot, hagyományos mutatót majd csak az ismeretterjesztőbb jellegű, olvasóbarátabb (Charta-)változathoz tervezünk.

*

Köszönetnyilvánítás

Még egyszer hálásan köszönjük Bányai Réka (Marosvásárhely), Boér Máté és Szőcsné Gazda Enikő (Sepsiszentgyörgy) segítségét, Benkő Levente (Kolozsvár) kezdeményezését, és ismételten mindazok hozzájárulását, akik nélkül erre a vállalkozásra sor sem kerülhetett, került volna:

A *Kiegészítések…*-re Tiboldi Zoltán, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtáros-muzeológusa hívta fel a figyelmünket. Az, hogy az *Udvarhelyszék* kötet hollétéről tudomást szerezhettünk, a Katona Tamás, Bíró Ferenc, Kiss János Tamás és Janovits Enikő érdeme. A *Kiegészítések…* eredeti kézirattal való egybevetése és átírása a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásának köszönhetően történhetett meg. Ajánlásával támogatott Cserey Zoltán és Kónya Ádám. Adatok tisztázásában, megszerzésében nagy segítséget nyújtott Káldos János (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest), Thomas Şindilariu (Honterus-gyülekezet Levéltára és Könyvtára, Brassó), W. Kovács András (Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár), ezúton is köszönjük. Ugyancsak W. Kovács András oldotta fel a forrásmegjelölés-rövidítések jelentős részét. Hálás köszönettel tartozunk az Országos Széchényi Könyvtár akkori vezetőségének és munkatársainak, mindenekelőtt Monok István főigazgatónak, Somogyi Pálné főosztályvezetőnek, hasonlóképpen Cselényi Imrének, Dörnyei Sándornak, György Bélának, Kégli Ferencnek, Nemeskéri Erikának, Szávuly Máriának, akiknek támogató segítségét élveztük. Külön köszönjük Karsay Orsolyának, a Kézirattár vezetőjének támogatását, aki nélkül az *Udvarhely* kötet átírása nem valósulhatott volna meg. A legfontosabb: a kötetbeli *Kiegészítések…* feldolgozását az Ortutay Gyula tanítványaként átírásukat is elsőként megkezdő Orbán Réka bizalma és segítőkészsége tette lehetővé.

(Dobra Judit – Boér Hunor)

[11] Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.* = valójában Kénosi Tőzsér János – Uzoni Fosztó István – Kozma Mihály – Kozma János – Kozma Gergely: *Unitario-ecclesiastica historia transylvanica* (kéziratfolyam). Magyar fordításban való kiadásának állásáról vö. legutóbb KOVÁCS Sándor – HOFFMANN Gizella – MOLNÁR Lehel (szerk.) 2018.

[12] Beleértve a Fiscalis levéltárat. A Budapestre került állagok ismertetését lásd TRÓCSÁNYI Zsolt 1973.

[13] ORBÁN Balázs 2006, 303–304.

[14] Például amikor Orbán Balázs Kővári Lászlónak egy olyan munkáját idézi a szerző *-y* végződésű szerzőnév-változatos hivatkozása mellett, amely a kiadásban az *-i* végződéses szerzőnév-változatot tünteti fel.

Orbán Balázs

A SZÉKELYFÖLD LEÍRÁSA I. UDVARHELYSZÉK 1.

[a 4–201. oldal kiegészítései, módosításai]

Általános előismertetés
a székely nép történelme- és jogviszonyairól

4. o., 2. hasáb, jegyzet, 14. sor: … *az útjokban még felszedhetett más*, Balamber alatt Erdélyt megszállott és a hun birodalom szétomlásakor itt Erdély bércei közt meghúzódott *hun telepekkel* …

5. o., 2. hasáb, jegyzet, 6–7. sor: … *törvénycikk meghatározza*. Az ököradó előbb ajándék volt, amivel legelőbb Szent István fia, Imre nősülésekor kedveskedtek a székelyek, az ajándék később kötelezettséggé nőtte ki magát. Különben úgy látszik, hogy az ököradó a germán népektől származott át, a Szent István alatt behozott német szokások alapján, mert Tacitus határozottan állítja, hogy a független német törzsek főnökeiknek és fejedelmeiknek kezdetben marhákat – miben bővelkedtek – szoktak volt adó helyett beszolgáltatni.

6. o., 2. hasáb, jegyzet, 16. sor: … *az ős székely nemes felett*. Az armalisták nagyobb mérvű szaporodást a Székelyföldön az osztrák házból való uralkodók alatt nyertek, amidőn a székelységet mindenféle törvénytelen adókkal, katonák élelmezésével, szállításával terhelték, s hogy ezen terhek alól kimentsék magukat, igyekeztek armálisokat szerezni. Ily módon felszaporodtak, úgyhogy 1804-ben Udvarhelyszéken 4-500 armalista volt, amint a tisztségnek az évi jelentéséből[15] [látjuk]. E jelentésből azt is látjuk, hogy ezen armalisták fegyveres szolgálatot teljesítettek, s a közbiztonság közegei belőlük teltek ki, amint a jelentés mondja, a 4-500 armalista „egyedüli fegyveres ereje székünknek", ezek annyit szolgálnak, hogy tízszeresen felülmúlják a köztherviselők szolgálatát, miért kérik, hogy az adók alól immunisokká tétessenek. *Akik pedig nova donatiót vettek* …

7. o., 2. hasáb, jegyzet, 9. sor: *fejedelmig* helyett *fejedelemségig.*

7. o., 2. hasáb, jegyzet, 11. sor: … *jeles munkájában.* Azt én is e munka *[A Székelyföld leírása…]* VI. kötetében, Brassó-vidék leírásánál tüzetesebben és okmányilag támogatva bizonyítom. Medgyes és Selk székeket Zsigmond király 1402-ben Felsbergben kiadott levelében ugyan kiveszi a székely ispánok hatósága alól, de csak igazságszolgáltatásilag, vagyis a törvénykezésre nézve engedi meg, hogy egymás közti és egymás elleni pereikben saját maguk közül választhassanak bírákat (tehát addig székely bírák ítéltek), mint az a hét szász székben szokásos,[16] de e kivétel csak törvénykezési tekintetben történt, illetőleg az elsőfokú önbíráskodás lett megadva, mivel különben a székelyek már régóta bírtak közigazgatásilag, azonban továbbra is a székely ispánok alatt maradtak, egészen a nemzeti fejedelemség megszilárdulásáig.

[7. o., 2. hasáb, jegyzet, 18–19. sor?] *(… Kászonszék leírásánál).*

Mátyás király 1466-ban Szent László-napján Budáról az összes székelységnek, Aranos, Maros, Udvarhel, Chyk és Gyurgiju lakóinak elrendeli, hogy miután ők tizedeiket új mód szerint, tizenhatodra változtatva szolgáltatják ki, ezután régi szokás szerint, az egész tizedet adják az erdélyi püspöknek.[17]

Ez okmányban találom Aranyosszéket a többi székelyekkel együttesen említve, Háromszéket és Kászonszéket kihagyva alkalmasint azért, mert azok a tizedet ez időben nem az erdélyi, hanem a milkoviai püspöknek fizették. Csík és Gyergyó székek sajátságos néven, külön székekként említtetnek, ami arra mutat, hogy azon időben az egyesülés még nem volt végrehajtva.

Az 1555-i szabályozás …

8. o., 1. hasáb, 30. sor: *örökösökre, s a* helyett *örökösökre a*

[8. o., 2. hasáb, 5–6. sor?] … *száz lovast tartani.*

A székelyek általános hadkötelezettsége vész idején még a primorok jószágain lakó jobbágyokat is a fegyverfogásra szorította, amint ez kitetszik Ulászlónak 1499-ben, a székelyek szabadalmairól és kötelezettségeiről kiadott kiváltságleveléből, melyben a többek közt az áll, hogy a székely primorok birtokain lakó indigenusok más hadjáratoktól felmentetnek ugyan, de ha ellenség tör Erdély területére, akkor ők is a székely törvények rendelete szerint, fejenként tartoznak felkelni.[18]

A fejenkinti felkelés …

8. o., 1. hasáb, 32. sor: *szomszéd* helyett *falu vagy község*

[15] Lásd guberniumi levéltár, 6209/1804.

[16] Lásd másolatilag a református kollégium levéltárában, Kolozsvárt, és Kemény József, *Dipl. Trans.*, IV.

[17] Eredetije [a] gyulafehérvári káptalan levéltárában, *Cista Capituli*, I, 20. Közli SZEREDAI Antal 1790, 163–165.

[18] Közli GÁL László 1830, 137.

8. o., 1. hasáb, jegyzet, 6. sor: *Generalisa, volt ki* helyett *Generalisa volt, ki*

8. o., 1. hasáb, jegyzet, 11. sor: *nyolcszor* helyett *tizenegyszer.*

8. o., 2. hasáb, jegyzet, 9. sor: … *lakodalma s* első *fia születésekor* …

[9. o., 1. hasáb, 24–25. sor?] … *esetről esetre ajánlották meg.*

A székelyeknek János Zsigmond alatti forradalmát szeretik úgy feltüntetni, mint a népsöpredék mozgalmát, holott minden okmányi adat, sőt maguk az országgyűlési végzések is tanúsítják, hogy abban az egész székelység, annak színe-java is részt vett, s hogy az egy általános szabadságharca volt a székelyeknek a kissé önkényes uralkodó nivellírozó és centralizáló hatalmaskodása ellen, mely a székely köztársasági szervezetet sok tekintetben veszélyeztette. A vezetők közt ott találjuk a székelyek legelőkelőbb primorait, zarhegyi Lázár Istvánt, sztpáli Kornis Mihályt, szentmártoni Geréb Miklóst, Chijuz Mihályt, Székely Istvánt stb., kiknek szabadon bocsátásáért az ország rendei is (Segesvárt 1564-ben) közbeléptek, s szabadlábra helyezésüket törvénybe is iktatták.[19]

János Zsigmond a legyőzött székelyek közé Telegdy Mihály főkapitány vezetése alatt idegen tisztviselőket küldött, kik iszonyú terrorizmust idéztek elő, s a vagyon- és személybátorságot is felforgatták. Felterjesztett panaszaik, a fejedelemnek a visszaéléseket eltiltó számos rendeletei mit se használtak, de a székelyek nem sokáig tűrték az idegen intézményeket és hatalmaskodókat nyakukon, s ahogy a fejedelem halálának híre megérkezett, 1571. máj. 27-én a Székelyföld összes primorai és lófői fejenként, a gyalogok közül minden faluból három küldött sereglett össze Tövisen, s ott általános székely gyűlést tartva, onnan egy feliratot terjesztettek a fejedelemválasztásra egybegyűlt országrendeihez.

Ezen felirat egyike a legnevezetesebb székely okmányoknak, mely ama kor eseményeit történelmileg világítja meg, s mely nagyon előnyös világításban tünteti fel a székelyek akkori műveltségi állapotait, jogtiszteletét és rajongó szabadságszeretetét.[20] Nem maradt el annak már akkor sem hatása, mert bár elején az országgyűlés a székelyek ily demonstratív megjelenésétől megrettent; de miután a székelyek kijelenték, hogy ily nagy alkalmakra ősi szokás szerint a két rend (primor, lófő) fejenként szokott megjelenni, s Báthori felszólalására a községi küldötteket haza is bocsáták, az országgyűlés megnyugodott, s Báthori megválasztásának első ténye a volt, hogy a székelyek szabadságait visszaállította, s az idegen zsarolókat eltávolította onnét.

A székelyeknek ilyen, az erdélyi országgyűlésekkel párhuzamosan tartott székely gyűlései gyakoriak voltak; az ilyeket az országgyűlések tartási helye szerint, a Székelyföldön kívül is tartották. Így például, amidőn 1567-ben a szebeni országgyűlés Szászsebes várának megerődítésére rovatalt vetett ki, a székelyek ott Szebenben külön székely gyűlésen határozták el az abban való önkéntes résztvételt, amint erre a fejedelem a rovatal felhajtására vonatkozó rendeletében hivatkozik.[21]

Az 1662-ben … (Egy szó kimarad.)

9. o., 1. hasáb, 34. sor: *tököli* helyett *Tököli.*

9. o., 1. hasáb, jegyzet, 1. sor: … *A magyar, székely és szász nemzetnek* ezen unióját megelőzte egy unió a székely, szász és magyar natio közt, mely 1506-ban [febr. 10-én][22] Segesvárt tartott közös nemzeti gyűlésen köttetett, és az ottani megállapodások a véd- és dacszövetség jellegével bírnak külellenség és belelnyomó ellen. Ezen gyűlés egy arbitrativum forumot alkotott, mely a három nemzetet érdeklő közös ügyekben ítél, s királyhoz fellebbez. Ezen igen érdekes gyűlés végzései nem lévén ismeretesek, azokat kivonatilag ismertetni szükségesnek tartom.

Erdély – mond a bevezetés – törökök, tatárok s más ellenséges érzelmű népek által lakott országok- és tartományokkal lévén határos, kik közül mindenféle ellenségek mellett gonosztevőket, gyújtogatókat, zsákmánylókat bocsátanak reánk, s őfelsége országának nem egy virágzó községét pusztítják el, nemkülönben tolvajok, gyilkosok s más gonosztevők nagyon elszaporodtanak, kik a három nemzet egyik-másik területére átmenekülvén, kellőleg nem üldözhetők és nem irtathatnak: azért Erdély három nemzete az ország elleneivel szemben a haza oltalmára unióra lépnek, hogy a védekezés így együttesen hatályosabban foganatosítható legyen. Ha egyik nemzet megtámadtatik, a más kettő védelmére siet, valamint unióra lépnek a gonosztevők kiirtására is. Ezenkívül az erdélyi káptalan kiküldöttének elnöklete alatt arbitrativum forumot alkotnak, melyhez a nemesek minden megyéből két bírót, összesen tizennégyet, a székelyek is annyit, a szászok szintén annyit választanak, ezek mind esküt tesznek, hogy a három nemzetet érdeklő ügyekben részrehajlatlanul ítélnek. Üléseiket két terminusban tartják, az elsőt mindig Szent György-napkor, Vásárhelyt, a másikát az ezen első gyűléskor meghatározandó helyen, Szent Márton-napkor. E bíróság letárgyalja azon, a három nemzetet érdeklő ügyeket is, melyek 32 év óta összetorlódtak, azokat véglegesen letárgyalják, úgy azonban, hogy azon natio bírái, melynek ügye tárgyaltatik, tartózkodjanak, s ily esetben az ügy

[19] Lásd SzOkl, II, 173.

[20] Lásd Uo., 321–331.

[21] Lásd Kemény József, *Dipl. Trans.*, XI, 24. és ETA, 305–306.

[22] Fer. 3 prox. post fest. b. Dorotheae virg. et mart.

király revisiója alá bocsátassék. A pénzbírságokból, büntetésekből a törvényes rész kiadassék vajdának, székely ispánnak, a szászok bírságaiból a törvényes rész kiszolgáltattassék az ő bíráinak. Azon magánperek, melyeket a nemesek, székelyek vagy szászok egymás ellen indítanak, ezután is a rendes bíróságok előtt tárgyalandók, miként eddig is szokásban volt. Ha valamely vajda, székely ispán vagy más hatalmaskodó elnyomná a három nemzet bármelyikének jogait, együttesen védekeznek a hatalmaskodó ellen, s együttesen fogják a királytól az ilyennek eltávolítását kívánni és kérni.[23]

Udvarhelyszék

Előismertetés Udvarhelyszékhez

[17. o. vége?] … *szaporodás által.*

E munka folytán csaknem minden lapján hivatkozom az 1567-i regestrumra, mely egyik legérdekesebb székely okmány.[24] Ezen regestrum vonatkozik a székelyek által a szebeni székely gyűlésen önként átvállalt rovatalra, mellyel Szászsebes megerősítéséhez járultak. Hogy a későbbi hivatkozást megkönnyítsem, de különben is mint igen fontos okmányt, egész terjedelmében ideiktatom János Zsigmondnak e regestrumra vonatkozó átiratát és a regestrumnak Udvarhelyszéket érdeklő részét.

János Zsigmond rendelete következő:

„My masodik Janos istennek kegielmességébeol Magiar orzagnak, Dalmatianak es Horwáth orzagnak walaztot kirallia etc. mij hyweinknek Wytezleo es gyors ferfiaknak Udvarhel Zeken lakozo few népeknek es lofeyeknek keozeoneonket (köszönönket) es zokott kegielmessegeunket Iryuk. Nylwan vagion nálatok myképpen az erdél orzagbely hyweink három nemzeteol ez mijnapij réz zerint walo gijeolésekbe melliet mij nekik Zent Andras napyára Zebenbe hirdeteonk vala egenleeo akarattal végezék hog a nemesseg az elebbelij rawas zerint *Zaz Sebes*nek épitéseure az ü joszagokbol minden kaputol huzon eot-eot pynzt, az mely nemes embernek penig jobagij rawason nem volnának eotwen-eotwen pynzt az egyhazhely nemesek penig huzon eot-eot pynzt agyianak. Kikkel az Zekelseg is egienleo terhet veon magára. Mijert penig hog ez dolog haladékot nem zenwedhet paranchiolwnk nektek hog wewen az my levelwnket az feo népek keozeoletek kiknek feoldeon lakozok az rawason ninchenek az eotwen pynzt Zaz-Sebesnek epitésére minden haladék nelkeul zokot terhek és birsagok terhe alatt a mij hijweoknek witezleo Kornis Mijhalnak ez dologra walaztott zemelnek kezibe zolgaltasatok. Kelt ez level az my warosunkban Megyiesbe kis karachion nap utan való zombaton Ur Zwletese utan ezer eotzáz hatwan het eztendeoben

Joannes
Electus Rex”

Magának a regestrumnak Udvarhelyszékre vonatkozó része következő.

	kapu
Zent Marthon	27
Bágij	20
Kénos	11
Lokod	6
Gijepes	21
Remete	11
Abástfalva	6
Kemenfalwa	9
Rechyenyéd	11
Zent Pál	14
Zent Péter	9
Warosfalwa	8
Jánosfalwa	11
Karachjonfalwa	30
Okland	20
due ex lapicida	
Almas	46
Leovete	35
Olahfalw	32
Masyk Olahfalw	28
due ex p. comb.	
Hermany	14
Wargijas	13
Kws Bachon	4
Olaztelek	19
Zaldopos	9
Bordosfalwa	5
Uyfalw	13
Dobo	6
Fwle	13
Bybarchfalwa	14
Nag Bachon	14
Dallya	24
Ege	10
Mwsna	35
Abranfalwa	9
Jástfalwa	6
Kányád	24
Sándorfalwa	8
Myklosfalwa	6
Zent László	9
Oztfalwa	3
una lapicida	
Begöz	39
Ders	45

[23] Eredetije könyv alakban a szebeni tabelláriák közt, másolatilag Kovács István gyűjteményében, *Acta de Sic.*, *1600–1700.* évi csomagban.

[24] [Vö. SzOkl, II, 212–213, 216–224. *Szerk. megj.*]

Agijagfalwa	19
Mattijwsfalwa	6
Decchfalwa	4
Moggoros	7
Kws Galomfalwa	20
una lapicida	
Nag Galomfalwa	31
Rwgomfalwa	26
Betffalwa	17
Fyátffalwa	22
Chykeffalwa	15
Kws Solijmos	32
Zent Abran	11
Timaffalwa	8
A. Bodogazzonffalwa	10
Wyzekely	27
Kerezturffalwa	30
Hydegkwt	10
Nag Solijmos	27
Zent Erzébet	35
Uyfalw	15
Bezeod	19
Sakód	17
Bordos	12
Rawa	15
Chyeb	8
Zekelyzallas	6
Wechke	16
Zent Demeter	11
Keorwspatak	27
Kws Kede	5
Nag Kede	5
Symijenffalwa	25
Tarchijaffalwa	6
Tordatffalwa	21
Zent Myklos	4
Medeser	8
Gagij	2
Andrásffalwa	1
Kadachy	8
Kobatfalwa	8
Benched	8
Zent Myhálj	10
Farkaslaka	36
Zentlelek	25
Malontffalwa	24
Martonos	16
Orozhegij	56
Chyekefalwa	17
Bogártffalwa	8
Farchyad	14
Hoggya	15
Illke	25
Kechyet	15
Warallya	2
Palffalwa	6
Siklod	46
Janlaka	28
Zolokma	8
Etéd	40
Kusmod	21
Korond	14
Soffalwa	10
Parayd	4
Fanchyal	7
Zent Királ	14
Attyha	12
Zent Emreh	4
Kaijdychffalwa	7
Betlenffalwa	12
Zombatffalwa	8
Dobo	16
Vagas	21
Betha	7
Bodoazzonffalwa	5
Arwatffalwa	8
Tybold	1
Sykeo	9
Lengyenffalwa	8
Zatalaka	40
una lapicida	
Marreffalwa	19
Kemenffalwa	10
Fenyéd	8
Zenth Thamás	8
Patakffalwa	10
Telekfalwa	23
Chybreffalwa	
Kwsffalwd	2
Bykaffalwa	16
Oppidum Wdvarhely	54
Oppidum Kerezthur	15

Udvarhelyszék akkori viszonyára fényt derítő okmányt képez Báthori Kristófnak 1583. jún. 8-án Fehérvárról kiadott szabadalomlevele, mely által Udvarhelyszék összes lakóit minden rendes és rendkívüli adók, kamarai hasznok, rovatalok terhe alól felmenti. Praefectust és kapitányt érdeklőleg a szabad választási jogot meghagyja, de viszont kötelezi, hogy had idején fegyverekkel, páncélokkal, lándzsák-, kopjákkal stb. ellátva, a mi és utódaink rendeletére, a hadban pontosan megjelenjenek. Elrendeli továbbá, hogy a libertinusoknak[25] mint nemeseknek tisztesség adassék, a nemesek testvériesen bánjanak velük, és a II. János király előtti birtokukban senki ne háborgassa. Végre,

[25] Itt a libertinusok alatt alkalmasint a városok lakói értetődnek.

hogy a gyalogosok az országgyűlési követek költségei alul magukat ki ne vonják.[26]

I. Udvarhelyszék nyugoti határszéle

18. o., 1. hasáb, 24–25. sor: … *üdíti fel kedélyünket*. E falu *Újszékely*, mint neve is jelöli, alkalmasint újabb keletkezésű község, s mivel az 1333-i pápai regestrumban feljegyezve nem találjuk, valószínű, hogy azon időben még nem létezett, vagy, mint a szomszéd Boldogasszonyfalva leányközsége, nem jegyeztetett be.

Okmányi tudomásunk csakis 1565-ig hat fel, amikor *Vyzekelij* néven fordul elő azon érdekes kimutatásban, amelyben az ez évben hadban részt vett székely primorok és lófők fejenként és falunként bejegyeztettek.[27]

Az 1567-i regestrumban 27 kapuval *Wyzekelij*, egy 1584-i okmányban[28] *Vezikely* néven fordul elő. 1630-ban Brandenburgi Katalin a Geréb András-féle ujzekeli, bethfalvi és chiekefalvi és Keresztur városi jószágokat ifj. Székely Mózesnek adományozza.[29] 1635. máj. 15-én [I.] Rákóczi György az ifj. Székely Mózes notájával fejedelmi adományozásra visszaszállt újszékeli és szederjessi részjószágokat a Portánál hív szolgálatai által érdemeket szerzett Barcsay Ákosnak 1500 tallérért zálog címen adja,[30] és végre 1650-ben febr. 5-én ugyan [II.] Rákóczi György az udvarhelyi várból kiadott adománylevelével azon ujzekeli részjószágot, melyet Barcsai bírt, nejének adományozza.[31]

Ily kevés adat áll Újszékely múltját érdeklőleg rendelkezésünkre. Hogy nevének fennebb felmutatott változatai mellett a 17. század végen *Székely Újfalunak* is neveztetett, azt harangjának felirata bizonyítja. Régen benn feküdt a Küküllő közvetlen közelében, s *Víztelek*nek is gúnyolták, de a folyam áradatai által eredeti fekhelyéről elzavartatva, telepedett át a völgyet jobbról szegélyző hegyek aljába, mostani fekhelyére, mikor névváltozáson ment át, felvevén a *Székely Újfalu* nevet, melyet azonban az eredeti *Újszékely* név csakhamar háttérbe szorított.

Újszékely a Küküllő jobb partján … (Három szó törölve.)

18. o., 1. hasáb, 26. sor: … *hegyek alján* fekszik, *széles utcákkal* …

20. o., 1. hasáb, 25–30. sor [mondata] törölve.

20. o., 1. hasáb, utolsó sor: … *a pápai dézmák regestrumában*, hol *Szent Mária falva* néven találjuk. Az 1567-i regestrumban *A. Bodogazzonijffalwa* néven találjuk. E faluban is volt az udvarhelyi várhoz tartozott oly jószágrész, mely fejedelmi adományozás tárgyát képezte, s melyet szintén Geréb András testőrkapitány bírt, de ennek magvaszakadtával Bethlen Gábor 1628-ban aug. 22-én ifj. Székely Mózesnek adományozta.[32] Ennek notájakor [I.] Rákóczi György 1635. aug. 31-én Huszár Mátyás fő zászlótartónak és Marosszék főkirálybírálybírájának adományozza.[33]

1657-ben szept. 9-én pedig Szamosújvárról az udvarhelyi várat, az ahhoz tartozó számos birtokrészekkel, azok közt az alsóboldogasszonyfalvival is egyetemben, bükkösi Kemény Boldizsárnak, Udvarhel vára parancsnokának adományozza.[34]

1800-ban az unitáriusok Alsóboldogasszonyfalván tartották egyik nevezetes zsinatukat.[35]

Boldogfalva sok vallású …

II. Székely- vagy Szitáskeresztúr

21. o., 1. hasáb, alulról 3–2. sor: … *arra sincsen biztos adatunk*. Legelőbb tudtommal egy 1459-ben kelt okmányban találjuk fel város címét. Ezen fontos okmány Nyujtodi János- és Galambfalvi Jánosnak Erdély főkapitánya-, Geréb Jánoshoz küldött jelentése, mely 1459. év Szent Pál napján Keresztúr városából (Datum in *oppido Kereszthwr*) van keltezve, s mely egy Firtosváralja és Pálfalva közti per ellátására vonatkozik.[36] Ez okmányt útmutatóul fogadhatjuk el arra nézve, hogy Keresztúr már nagyon régen városi rangra emeltetett, s talán nem csalatkozunk, ha várossá tételét Zsigmond király korára tesszük, ki a Székelyföld legtöbb városának alapját megveté, s szabadalomleveleivel a székely polgári osztály fejlődését hathatósan elősegítette. De itt csak a feltevések terére vagyunk utalva, mert Keresztúr város régi kiváltságlevelei, úgy itt, mint a fehérvári káptalanban, megsemmisültek, a háborúk dúlásainak áldozatul estek, legrégibb kiváltságlevele *1559-b*ől való*, midőn Izabella királyné* … (Négy szó kimarad.)

21. o., 2. hasáb, jegyzet, 5–6. sor: … *jelentése, melyben* a Keresztúr városi polgárok, Kovács András és Bonom Mihály, bemutatott azon parancsára a fejedelemnek, *hogy Keresztúr privilégiumait* … (Három szó kimarad.)

[26] Közli Kemény József, *Cod. Dipl. Trans.*, XIII, 19–23.

[27] A gyulafehérvári káptalan levéltárában, *Cista Comitatuum, Ugocsa*, II, 16.

[28] Báthory Zsigmond 1584. máj. 1-jén Vezikely és Gyekefalwa (alkalmasint Csekefalva) udvarhelyszéki faluk dézsmáját Palatics György udvari emberének adományozza. Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 345. [Vö. ETA, VII/3, 159, ahol viszont *Palatycz*, *Uyzekely*, *Chyekefalwa* alakok szerepelnek. *Szerk. megj.*]

[29] Lásd uo., *Lib. Reg. Cath. Brand.*, XV, 48. Dr. Ötvös Ágoston másolata az erdélyi múzeum irattárában.

[30] Uo., *Lib. Reg. Georg. Rákóczi*, XV, 164.

[31] Uo., *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 974.

[32] Uo., *Lib. Reg. Gabr. Bethlen*, XV, 48.

[33] Uo., *Lib. Reg. Georg. Rákóczi*, I, 78.

[34] Lásd lennebb, az udvarhelyi vár leírásánál.

[35] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, V, 219.

[36] Lásd részletesebben alább, Pálfalva leírásánál.

21. o., 2. hasáb, jegyzet, 13. sor: … *eladták volna,* mindössze csak Geréb Andrásnak volt ott két jobbágytelek adományozva, *stb. Ezen eredeti okmány …*

21. o., 2. hasáb, jegyzet, 15. sor: … *irodalmi becscsel bír*. Ezen gyönyörű magyar nyelven írt jelentés megvan eredetiben a gyulafehérvári káptalan levéltárában.[37]

22. o., 2. hasáb, alulról 5. sor: … *Timafalvához tartozó ház*.

Keresztúrnak városi részétől elkülönítve találkozunk a múltban is *Keresztúrfalva-* és *Tymafalvá*val. Már az 1567-i regestrumban Keresztúr város 15 kapuval, *Timaffalwa* 8 és *Kereztwrfalva* 30 kapuval van bejegyezve, mi az utóbbinak legtekintélyesebb voltát bizonyítja. Ha Keresztúr város meg volt is, mint fennebb látók, János Zsigmond szigorától mentve, de társközségeire kiterjedt a jobbágyságra vettetés kárhozatos büntetése, amennyiben azokban fejedelmi eladományozás tárgyát képező nemesi jószágrészekkel találkozunk. Így 1569-ben Pagj Markus keresztúrfalvi Chyákány Balázzsal bizonyos gagyi részjószágot érdeklőleg egyezségre utasíttatik,[38] 1582-ben tymafalvi Thatár Petronella megvakulván, tymafalvi curiáját, keresztúrfalvi, gyékfalvi(?), gagyi és fiáthfalvi nemesi jószágait eladja Geréb György- és Boldizsárnak 600 forintért, mit Báthori Zsigmond is helybenhagy.[39]

1635. aug. 31-én [I.] Rákóczi György az ifj. Székely Mózes notájával koronára visszaszállt keresztúrfalvi részjószágot Huszár Mátyás főzászlótartónak adományozza.[40]

Keresztúr fiszék törvényszéke …

22. o., 2. hasáb, utolsó két sor: … *a continua táblák felállításával eltöröltetett.* Most Székelykeresztúr egy járásbíróság székhelyét képezi. Van népbankja, tűzoltótársasága (mit Udvarhely nélkülöz), dalárdája, s van iskolái és az itten levő állami tanítóképezde által fejlesztett oly értelmisége, mely ily kis városban ritkítja párját.

A mondottakba összevonható …

23. o., 1. hasáb, 4. sor: … *melyen 1605-ben* febr. 1-jén *Petki János …*

23. o., 1. hasáb, 7. sor: … *hogy az ezt* febr. 21-én *követett …*

23. o., 1. hasáb, 11. sor: … *leghatalmasabb tényező is voltak*. Úgy látszik, hogy a székelyek keresztúri gyűlésének kedvező benyomása alatt adta ki Bocskai febr. 16-án sárospataki várából maga, Káthay korlátnoka és Péchy Simon titoknoka által aláírt, szép magyarsággal szerkesztett pecsétes levelét, melyben „Udvarhelyszék összes szabad székelyeinek, *nemes gyorsaságos főuraknak, nemeseknek, lófejeknek* (így!) s közönségesen az e székben lakó szabad székelyeknek hűségükért, azon jóindulatból, mellyel azok iránt, kik jóakaratunkat, kegyességünket kívánják, szoktunk viseltetni, stb. Általános bűnbocsánatot adunk azoknak, kik a zűrzavarok és háborúk változatai közt az elmúlt 12 esztendő alatt tudva vagy tudatlanul valamit vétettek, mindazokat megengedjük, és megbocsátjuk, és semmissé tesszük, feledékenységbe – mintha sohase történtek volna – veszszük, sőt régi szabadságaikban, adómentességükben, privilégiumaikban, melyeket boldog emlékű magyar királyok- és fejedelmektől, nevezetesen Báthori Zsigmondtól nyertek, megtartjuk és megtartatjuk. Azért e levelünk vételével, ősi szokásként fejenként tegyék le a hűségesküt. Legelső alkalommal szabadságaikról rendszeres kiváltságlevelünket megíratván, ki fogjuk adni, stb."[41]

Nemcsak az udvarhelyszékiek, hanem az egész székelység egész lelkesedéssel csatlakozott Bocskay ügyéhez, a szászok is hajlamot mutattak erre, a medgyesiek be is bocsáták erődített városukba Thury Ferencet, Aranyosszék főkapitányát 200 aranyosszéki székellyel, de csak azért, hogy éj idején Rácz Györgyöt sergeivel becsempésszék oda, s a szegény meglepett aranyosszékieket lekoncoltassák (Thury egyedül menekült, a falon leereszkedve). Erre a szintén alkudozó Segesvár is köpenyt fordítva, beereszté Rácz Györgyöt, ki Gyulafinak Holdvilágnál elővigyázat nélkül levő táborát szétverve, ágyúit is zsákmányul ejté.

E válságos percekben mutatta meg a Bocskayhoz őszintén csatlakozott székelység hűségét és hősiességét, mert nemsokára Gyulaffy mellé oly hatalmas serget adott, mellyel Fogarast és Brassót behódoltatá. Gyulaffy váratlan halálával a fővezérséget átvett Petky János zászlója alá is nagy tömegekben tódultak, ki ez év május elején ismét Székelykeresztúron gyűjté össze és szervezé a székely sergeket, melyekkel és a megérkezett török segédcsapatokkal ostrom alá vette az álnok kétkulacsos Segesvárt és Medgyest, de Bocskay beérkeztével, a – Gyalu- és Zilahért – magát feladott Rácz György meghódoltával Segesvár és Medgyes is csatlakozott, s Bocskay nagylelkűsége megóvta az álnokságukért és árulásukért méltán kiérdemelt megfenyítéstől.[42]

És Bocskai …

24. o., 2. hasáb, alulról 7–3. sor: … *átment unitárius kézre*, s már János Zsigmond korában Keresztúr város- és társközségeinek lakói csaknem mind

[37] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Centuriae*, Y, 24.

[38] Lásd lennebb, Galambfalvánál.

[39] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, II, 462.

[40] Lásd fennebb, Alsóboldogasszonyfalva leírásánál.

[41] Lásd eredetije Aranyosszék levéltárában, másolatilag Kovács István, *Acta de Sic.*, *1600–1700*.

[42] Lásd részletesebben KŐVÁRI László 1863, 168–173.

áttértek, úgyhogy ez egyike volt a legtekintélyesebb unitárius hitközségeknek, melyhez a szomszédos faluk mint leányközségek sorakoztak. Bethlen Gábor s még inkább a Rákócziak korában a szombatosok üldözésének segélyével Calvin-követők is tért foglaltak Keresztúron, s fejedelmi pártfogolás által felbátorítva, osztozkodásra hívták fel az unitárius híveket. Ezek a magántulajdonukat képező egyházi birtokokat nem voltak hajlandók kezeikből kibocsátani, de a fejedelem is közbeszólott, 1642-ben osztoztató biztosokul Petki Farkast, Bethlen Jánost, Henter Andrást és Mán Istvánt küldötte ki, ezek a földeket és egyebeket megosztván, a toronyban levő két harangot akként oszták meg, hogy a kisebbiket a reformátusok kapták, de az unitáriusok kötelezve lettek annyi ércet adni, hogy az is a nekik meghagyott nagyobb haranggal egy nagyságra öntessék. Ekként öntetett aztán 1644-ben a reformátusok tornyában most is meglevő Rákóczi-harang. Az unitáriusok ezen fénykorában gyakran tartottak keresztúri ódon templomukban fontos zsinatokat. Így 1607-ben, jún. 10-ig, amidőn Kolozsvárra – hol országgyűlés volt – tétetett át. Ismét 1616. nov. 6-án, 1670. jún. 20-án és 1700. jún. 20-án.

De a reformátusok még testvéri osztozkodók voltak, szemben a későbbi pretendensekkel, kik már nem osztozkodásra, hanem teljes kifosztásra törekedtek. Keresztúron katolikus hívek a nemzeti fejedelemség korszakában egyáltalában nem voltak, de ahogy Erdélyt Caraffa visszahódítá, mint mindenütt, úgy itt is kezdettek a jezsuiták prozelitákat csinálni, ami fájdalom, leginkább a nemesség közül történt, mert ama korban hivatal, hatalomvágy s címkórság olcsó árucikké tették a vallási meggyőződést. Keresztúron a Macskássy család áttérése másokat is hitcserére bírt, de még mindig kevesen voltak, templommal, parókiával, földekkel nem bírván, nem tudtak gyökeret verni. Ilyeket építeni és szerezni a bajosabb és tisztességesebb feladatok közé tartozott, könnyebb volt annál sokkal a meglevőt mástól elvenni. Ráveték tehát szemeiket az eszközökben kevéssé válogatós jezsuiták az unitáriusok templomára, s 1767-ben egy szép napon Macskási Boldizsár tábornok tisztikarával és durva katonáival éppen isteni tisztelet folyama alatt berontott az unitáriusok templomába, s a híveket kikardlapozván, a templomot elfoglalta a katolikusok, a papilakot s annak minden birtokát a páterek számára.[43]

A kiűzött unitáriusokat … (Négy és fél sor törölve.)

25. o., 1. hasáb, 1–3. sor: … *egész 1782-ig*. Tizenöt évig voltak kegyelemből befogadott zsellérek azok, kik két századon át urai voltak a helyzetnek, s kiket a jezsuitikus anarchia most kiszorított saját hajlékukból, megfosztott a létezhetés minden feltételeitől. Az új hódítók már őket gyökerestül kiirtottnak hivék, az üldözött hitnek már-már a vidéken is kiirtását rendelték úgy, de az a bámulatos szívósság, amely az unitáriusokat jellemzi, s mely három százados szakadatlan üldözéssel szemben fenntartá ezen mártír felekezetet, itt sem hazudtolta meg magát. A tizenöt évig kiküszöböltek s már-már elenyészetteknek hittek főnixként éledtek fel hamvaikból, s 1782-ben már szerényke templomra írták fel az „Egy igaz Isten tiszteletére" jelszót. Most ismét fejlődnek, gyarapodnak, s főleg a szellemi téren oly hódítást visznek, amely előtt kénytelenek a győztesek is meghajolni, és a győzelem babérjait akaratlanul is kiszolgáltatni.

Az unitáriusok újonnan épült *templomkája …* (Másfél sor törölve.)

26. o., 2. hasáb, 21. sor: … *Benedek*, kinek fiatfalvi ősi birtokát János Zsigmond 1566-ban 27 jobbágytelekkel szaporította, mely jobbágytelkek lakói a székelyek lázadása miatt vettettek volt szolgaságra. Ezen Geréb Benedek fiaival, Benedek-, Boldizsár- és Györggyel egyetemben nyert Báthori Zsigmondtól 1583. szept. 19-én Fehérvárról új donatiót az eldődei által is bírt *szederje*si és *felek*i jószágaira.[44] Ezen második Benedeknek volt fia az az *András, ki Bethlen Gábor alatt …* (Egy szó kimarad.)

26. o., 2. hasáb, alulról 12. sor: … *eredményezné*. Ezen szép keresztyéni szokás meg is volt régebben a Székelyföldön a két testvár protestáns felekezet közt a reformáció első századaiban, ezt következtethetjük az 1563. jún. 20-án kezdődött tordai gyűlésnek a székelységre vonatkozó határozatából, hol a többek közt az áll: „rendeljük, hogy mindkét rendbeli valláson levők szabadon követhessék lelkiismeretük meggyőződését, hogy egyik vallás papja a másikat az isteni tiszteletben ne zavarja, ha egyik megkezdette, amíg be nem végzi, a másik a magáét meg ne kezdhesse, hanem várjon, míg teljesen bevégezte, s csak akkor kezdje el a másik. S mindenik a másiktól függetlenül tehesse a maga tisztjét."[45] Minő – a mai kor választására váró – arany mondatok ezek.

Fiatfalván alul …

III. Keresztúrtól Nagygalambfalváig

27. o., 1. hasáb, 2–3. sor: … *a Küküllő völgyén folytattuk.*

Keresztúrtól negyedórára fek*szik* Bethfalv*a*. E községben számosan voltak a székely szabadságharcban részt vevők, mert János Zsigmond az itt jobbágyság-

[43] Lásd részletesen leírva Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, V, 646. (Jakab Elek példányában.)

[44] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Regius Sig. Báthori,* […?] 232. [Vö. ETA, VII/3, 128. *Szerk. megj.*]

[45] Lásd részletesebben SzOkl, II, 171.

ra vettettek közül 15 ház jobbágyot adományozott 1566. júl. 11-én Kachay Ferenc székely primornak.[46] Az 1567-i regestrumban Betffalwa 17 kapuval van bejegyezve. A dús adománnyal felruházott Kachay család csakhamar deficiálván, annak betfalvi jószágát Imreffy Boldizsár, ennek szintén hamar bekövetkezett halálával Rháday György udvari emberének adományozta 1583. ápr. 10-én Báthori Zsigmond.[47] Ez adománylevélben *Bétfalwa* néven szerepel. De csakhamar a Forrók kezére ment át a birtok, mert 1602-ben, máj. 2-án Báthori Zsigmond a háportoni Forró notájával fiscusra szállt betfalvi birtokot Bogáthy Menyhért- és Miklósnak adományozza.[48] De hogy ott szabad székelyek is voltak, éppen az adománylevél végszavaiból tűnik ki, hol a szabad székelyek jogainak és szabadságainak sérthetlensége kiköttetik. Később a betfalvi birtok ifj. Székely Mózes kezébe ment, kinek notájával Huszár Mátyás nyeri el. Ennek adománylevelében *Botfalva* néven fordul elő. Ezen birtok később a Biró családra jutott, s ezek révén sokfelé oszlott szét.

Betfalva szintén erős unitárius eklézsia volt, s a keresztúri anyaegyház egyik leányközségét alkotá. A reformátusok csak a 17. század végén foglaltak tért és templomot.[49]

Betfalvánál a vidék egészen más jelleget ölt, e falun *felül a völgy …* (Két szó kimarad.)

27. o., 1. hasáb, 27. sor: … *fekszik Kisgalambfalva*. Kisgalambfalva múltjára vonatkozólag kevés okmányi adattal rendelkezünk. Régi iratokban, nevezetesen az 1567-i regestrumban *Kws Galomffalwa* néven találjuk, 20 kapuval bejegyezve, ily neve más régi okmányokban is ismétlődik. Másból azt következtethetjük, hogy az ős *Galom* elferdítéséből lett a mostani Galambfalva, az ős név pedig egybefüggésben látszik lenni a közelében feküdt Galom- vagy Galambot-várával.

János Zsigmond alatt e falu lakói közül is többen vettetvén jobbágyságra, s e birtokrész, mint az udvarhelyi várhoz tartozó, gyakran adományoztatott el a fejedelmek által. Így 1583. máj. 3-án azt Báthori Zsigmond farnosi Veress Jánosnak adja, kikötve a szabad székelyek jogainak sérthetlenségét.[50] Veress János fejedelmi jóváhagyással ehhez következő évben Kovácsi Ádámtól vesz egy belsőséget Kws Galomfalván.[51] Ugyanezen jószág nemsokára ifj. Székely Mózes kezére megy, kitől a fejedelem egy lövétei jószággal megcserélve, 1591-ben Forró János- és Józsefnek adományozza.[52] 1602-ben Forró notáztatván, a két galambfalvi birtokaikat Bogáthy Menyhért nyeri el,[53] ez nejének, Bánffy Margitnak,[54] ez pedig 1638-ban harmadik férje-, Alia Farkasnak hagyományozza.[55] Utóbb a Kemények kezére ment.

Kisgalambfalva *egy csekély terjedelmű …* (Egy szó kimarad.)

27. o., 2. hasáb, 8. sor: … *régi osztálylevelekben Galom-* és *Galambot-vára néven is szerepel …*

IV. Nagygalambfalva és környéke

28. o., 1. hasáb, alulról 3. sor: … *Legelőbb* lássuk e falu múltját és birtokviszonyait. E falu az 1567-i regestrumban *Nag Galomffalwa* néven, 31 kapuval szerepel. Legrégibb birtokosa Pagj Márkus, kinek [II.] János király 1569. dec. 6-án galomfalvi és ravai ősi birtokaira újadományt ad.[56] Ezt követőleg Nagygalambfalva ezen birtokrésze folyton ugyanazon kezeken forgott, mint a kisgalambfalvi, s így birtokváltozatainak ismétlése feleslegessé vált.

Galambfalva vallástörténelmére vonatkozólag megjegyzem, hogy a két Galambfalva hajdan egy erős unitárius hitközséget alkotott, a Calvin-követők csak a 17. század elején foglaltak ottan tért, s később az unitáriusok ódon templomát is elfoglalván, azokat részint kiszorították, részint áttérésre kényszeríték.[57]

Nagygalambfalván a háportoni Forró család is birtokos volt régen. Forró János e birtokot más udvarhelyszéki birtokokkal együtt Bánffi György fejedelmi tanácsostól cserélte, adván azokért szentkirályi birtokát Alsó-Fehérben, e cserét 1581-ben, ápr. 10-én Fehérvárt helybenhagyta Báthori Kristóf.[58]

Nagygalambfalvát lakta egy ideig a Benedekffi család is. 1607-ben Báthori Zsigmond nagygalambfalvi Benedekfi János leányának, Borbarának kolozsvári házát adómentesíti.[59]

A Bogáthyak is tekintélyes birtokosok. 1606-ban adja ki Bogáthy Menyhért márc. 20-án a radnóti kastélyból azon végrendeletét, melynek végrehajtójául magát a fejedelmet rendelte. Ebben magának a fejedelemnek (egy forgót) s sok másoknak hagyomá-

[46] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Centuriae*, B, 54. Közölve: SzOkl, II, 209.
[47] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 122.
[48] Uo., 135.
[49] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 474.
[50] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báth*ori, I, 136.
[51] Uo., 345.
[52] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 145–146. [1591-es adománylevél. *Szerk. megj.*]
[53] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. 1601–1602*, A–Af, 135.
[54] Kemény József, *Suppl. Dipl. Trans.*, IX, 35–45.
[55] Uo., VII, 407–416.
[56] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Joh. [II] Regis*, 158.
[57] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 474.
[58] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Crist. Báth.*, 100.
[59] Lásd Kovács István gyűjteménye, *Vegyesek* közt *[Miscellaneae. Szerk. megj.]*.

nyoz. Nevezetesen neje-, Bánffy Margitnak a többek közt *galambfalvi jószágát* a hozzatartozókkal, úgymint bethfalvi, kis galambfalvi, decsfalvi, agiakfalvi (így!), máttyusfalvi (mátisfalvi), mogiorosi (magyarosi), kadicsfalvi és dobofalvi részjószágokat. Bánffy Margit mindezeket 1628. dec. 6-án Bonyhán kelt végrendeletében fiának, Alia Sámuelnek hagyja, megjegyzi, hogy e jószágok ugyan második férje-, Bogáthi Menyhértről szálltak reá, de bizonyos peresei találkozván, „nagy sok fizetésünkkel az én urammal, (harmadik férje) Alia Farkassal *töttük magunkat örökössé azokban*.[60]

Mármost *vegyük szemügyre …* (Egy szó kimarad.)

31. o., 2. hasáb, 20–21. sor: … *a hódítók zsákmányául nem esett?* Hogy ezt megérthetővé tegyük, szükséges egy kissé felgyújtanunk a történelem szövétnekét, hogy történelmünk e homályban maradt pontjára legalább a világosság egy sugarát rávethessük. Szerencsére Iornandes meglehetős részletességgel írja le az Atilla halála után bekövetkezett villongásokat és ebből eredett felbomlást, melyeknek folytán a hunok zöme a Fekete-tenger felé húzódott Dengesichhel, ámde szót se mond arról, hogy a Balamber alatt Erdélyt (Daciát) megszállott hunok innen kiszoríttattak, avagy kiűzettek volna, s így több mint valószínű, hogy ezek itt maradtak továbbra is, s így nem a Csaba alatt oda bémenekült 3000 harcos – mert ezek legföllebb csatlakoztak –, hanem a Balamber alatt az akkori Daciát elfoglalva tartott összes hunok képezik a székelyek elődeit, kik itt fenntarták magukat, mert a hun birodalom felett osztakozó egyik nép sem valami nagyon vágyott eme, nyájaiknak kevés legelőt nyújtó, hegyes-erdős vidékre, másrészről egyik nép sem félvén, hódításaiktól békében hagyták, s így a viszonyok egyáltalában kedvezők voltak meggyökeredzésükre, mert azt komoly versenytárs nélkül bírhatták. Igen, mert a hun birodalom szétomlása után Pannoniát elfoglalt gepidák uralma nem terjedt ki Daciára, később se kelet, hanem inkább dél felé terjeszkedtek, 550 körül Sirmium volt fő helyük. Később ugyan tettek beütéseket Daciába is, de nemsokára hódítmányukat, sőt lételüket is elvesztéк a longobárdok s főleg az avarok ellen folytatott dúló csatákban.[61] Az avarok előbb a gepidákkal harcban levő longobárdok szövetségeseiként jelentek meg Pannoniában, Bajan vezérük alatt, 570 körül a szövetség egyik fő feltétele a volt, hogy a kiűzendő gepidák tartománya az avaroké lesz. A két oldalról megtámadott gepidák nemcsak legyőzettek, hanem a dühös longobárdok által ki is irtattak, az elesett utolsó gepida király Kunimund koponyáját a győztes longobárd király, Alboin, ivópoharául tartotta meg. A szövetség feltételeihez hűen, Pannonia az avaroké maradt; miután a longobárdok a termékenyebb Olaszország felé húzódtak, az avarok új hazájokban oly hatalmat fejtettek ki, hogy nemsokára Tiberius császár 80 000 arany évi adóval vásárolta meg a békét az avar kháganoktól.[62] Igen valószínű, hogy Erdély vagy az akkori Dacia is alkotrészét képezte az avar birodalomnak, de mert az avarok a hunokkal rokon eredetű nép – sőt lehetséges, hogy maguk a visszatérő hun utódok – voltak, a rokon eredetű székelyeket nem bántották, sőt azokkal szövetségi viszonyban élvén, a székelyek kelet felé folytatott hadjárataikban kalauzaik és bajtársaik voltak, amit a Székelyföldön talált Mauricius- és Heraclius-féle aranyok is jelezni látszanak. Az avarok eszerint nem szállták meg a Székelyföldet, legföllebb a Keleti Birodalomba vezető útjok felett őrködő vagy inkább annak irányát jelölő őrállományuk volt Rigmány- és Gegesnél, hol ringjeik egyikét feltalálhatjuk.

Amidőn Nagy Károly és fia, Pipin 796 körül az avarok uralmát a Duna és Tisza tájékain megdöntötte, az avarok egy része meghódolt, más részük Erdély hegyei közé húzódván, a székelyekkel egyesült, s azok erejét és létszámát gyarapította, s mivel a frankok Erdélyt nem vonták be hódításaik vonalába, az így megerősített székelyek fenntartották magukat a magyarok bejöveteléig, erős hadszervezetük [lévén], de fenntarthatá magát főleg *területének természetileg …* (12 és fél sor törölve.)

34. o., 2. hasáb, 22. sor: … *jószágait is kinyeri*. Dobót az 1567-i regestrumban 16, Vágást 21 kapuval találjuk bejegyezve. Mindkét faluban volt az udvarhelyi várhoz tartozó birtok, a vágásit Székely Mózes bírta. De Báthori Zsigmond azt a Szamosújvárhoz tartozó Libaton helységgel cserélte meg, hogy a vágási birtokon levő jobbágyokat a többi székelyekkel felszabadíthassa.[63] Dobó-, Vágásban és Bétában levő azon részjószágokat, amelyek az udvarhelyi várhoz tartoztak, 1657-ben [II.] Rákóczi György Kemény Boldizsárnak zálogosította el.[64] Vágásban ezenkívül a Petki család is bírt, melyet Petki Ferenc notájakor Szalánczi István nyert el.[65] 1620-ban Dobóban bögözi Farkas Ferencnek, Vágásban pedig udvarhelyi Zsámbokréti Miklósnak adományoz jószágot Bethlen Gábor.[66] *Dobó régi okiratokban …*

[60] Eredetije a kamarai levéltárban, Budán, másolatilag Kemény József, *Dipl. Trans.*, VII.

[61] Iornandes, 175. Procopius: *De bello Vandalico*, 313. és *De bello Gothico*, 418.

[62] Menander, 382–425. és Theophilactus, 262.

[63] Lásd alább, az udvarhelyi várnál.

[64] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, IV, 103. [1657. *Szerk. megj.*]

[65] Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, VII, 76.

[66] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Gabr. Bethlen*, […?] 406–418. és Kemény József, *Regest. Arch.*, III, 363, 367.

V. Nagygalambfalvától Székelyudvarhelyig

35. o., 1. hasáb, alulról 24. sor: … *fekszik Décsfalva*, melyet az 1567-i regestrumban 4 kapuval, *Deechffalwa* néven, egy 1638-i okmányban[67] pedig *Dechijffalwa* néven találunk fel. Décsfalva *Udvarhelyszéknek legkisebb faluja* …

35. o., 1. hasáb, alulról 4. sor: … *harmad mérföld széles*. Tengerszint feletti magassága 455 m (1440 láb). *A négy világiránynak* …

35. o., 2. hasáb, alulról 18. sor: … *Udvarhelyszék talaja közt*. A 17. század kezdetéről keltezett két okmányban e falu Agiagfalwa néven fordul elő.[68] *Hagyomány szerint* …

36. o., 1. hasáb, 8. sor: … *érdemel említést*. Agyagfalván bírt Petky Ferenc is, de amidőn Székely Mózessel a Portára menekült, [I.] Rákóczi a konfiskált agyagfalvi, vágási jószágait 1635-ben, dec. 17-én portai rendes követe-, Szalánczi Istvánnak adományozta.[69] Márkosfalvi korlátnok is bírt Agyagfalván, kinek defectusával itteni birtokát [II.] Rákóczi 1653-ban Ferenczi István udvarhelyi alkirálybírónak adományozta.[70]

Agyagfalva vallástörténelmére vonatkozólag megjegyzem, hogy e község lakói is unitáriusok voltak egészen Bethlen Gábor koráig, amidőn a reformátusok erőszakoskodó püspöke az agyagfalvi unitárius templomot önhatalmúlag az orthodoxok számára lefoglaltatta, és a híveket áttérésre kényszerítette.[71]

Az agyagfalvi téren volt egy most elenyészett híres falu, *Fancsika*, melynek emléke ma már csak a hasonnevű patak és híd nevében maradt fenn, de hogy e falu egykor ott büszkélkedett az emlék szentesítette tér közepe tájatt, arról biztos okmányi adataink vannak. Így a gyulafehérvári káptalan levéltárában van egy igen nevezetes regestrum, melyben az 1565-i hadjáratban részt vett székely primorok és lófők falunként be vannak jegyezve.[72] Ebben ott találjuk *Fanchyká*t egy harcossal, de mivel ezen regestrumban a gyalogok nem jegyeztettek, igen valószínű, hogy az egy lófővel több gyalogos is volt e községből, s mivel azon regestrumban Agyagfalva is csak egy harcossal szerepel, tehát Fancsika legalábbis oly nagysággal bírt, mint Agyagfalva. Külön faluként jegyeztetett a következő, 1566-i összeírásban is, amelyben a hadjáratban részt vett székely fők és lófők egybeírattak, amidőn Fanchykáról Fóris Albert vett részt a hadjáratban.[73] Az 1567-i regestrumban nem találjuk, de hogy onnan csak kifeledték, s hogy az még azután is létezett, arra bizonyságot nyújt Báthori Zsigmondnak egy 1589. máj. 31-én kelt adománylevele, melyben Fekete Péter és Lukács bögözi primipillusoknak Bögöz és Fanchyka (így!) falukban levő székely örökségükre új donatiót ad.[74] A híres agyagfalvi székely constitutio is a Fancsika hídjánál kelt.

A hegyek közé benyomuló …

36. o., 1. hasáb, 18. sor: … *neveztetett el*. Matisfalva nevének különböző változataival találkozunk, az 1567-i regestrumban *Mattywsffalwa* néven, 6 kapuval, Báthori Zsigmondnak 1602-ben kelt adománylevelében *Mathiasfalvá*nak,[75] egy másikban *Mátyusfalvá*nak írják,[76] mindebből azt következtethetjük, hogy neve eredetileg Mátyusfalva lehetett, s csak később ferdíttetett el.

A tér túlfelén levő *Magyaros*ról kevés feljegyeznivalónk van, az az 1567-i regestrumban *Mogijoros* néven, 7 kapuval [szerepel]; egy 1638-i okmányban *mogiorosi* Karachion (Karácson) Mihálynak 1591. máj. 4-én Báthori Zsigmond Fehérvárról újból adományozza magyarosi primori curiáját és két jobbágytelkét, és más jobbágytelkeket Dobofalván, Agiakfalván, Bögöz- és Tordátfalván, melyeket ősei előbb is bírtak.[77]

Megismerkedvén ekként …

37. o., 2. hasáb, 9. sor: … *Bugus néven fordul elő*. Az 1567-i regestrumban *Begöz* néven találjuk, 39 kapuval, ami annak akkori tekintélyes voltára enged következtetni. 1570. ápr. 8-án János Zsigmond bögözi Mihály Ferencnek ad új donatiót begeözi, kanyádi, almási és dersi székely örökségeire.[78] *Hozzu Begöz*nek íratik Báthori Zsigmondnak azon 1591. júl. 16-án Fehérvárról kiadott adománylevelében, melyet ozdfalvi Allárdi Mátyásnak, az udvarhelyszéki gyalogok vitéz kapitányának, és testvérének, Jánosnak udvarhelyszéki *Hozzu Begöz*ben levő nemesi curiájára ad.[79] 1632-ben [I.] Rákóczi György a Törökhonba menekült Petki Ferencnek bögözi malmát Szalánczy István

[67] Bánffy Margit harmadik férje-, Alia Farkasnak hagyományozza dechyffalwi, galambfalvi s más jószágait. Lásd fennebb, Galambfalvánál.

[68] Lásd alább, Mátisfalvánál.

[69] Lásd kolozsvári református kollégium levéltára, *Ms. Com. Székely*, IV, 513.

[70] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 627.

[71] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar*., II, 474.

[72] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Cista Comitatuum, Ugocsa*, II, 16.

[73] Lásd SzOkl, II, 198.

[74] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, II, 440.

[75] Ebben Báthori a Forró notájával koronára szállt matyiasfalvi, agiakfalvi, dersi stb. részjószágokat Bogáthy Menyhértnek adományozza. Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. [1601–1602]*, A–Af, 135.

[76] Bogáthy Menyhért nejének, Bánfi Margitnak hagyományozza mátyusfalvi és agiakfalvi, dersi stb. jószágait. Lásd Kemény József, *Suppl. Dipl. Trans.*, IX, 35–45.

[77] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Rubr.*, 244.

[78] Guberniumi levéltár, *Trans. Conv*., II, 73. és SzOkl, II, 308.

[79] Lásd guberniumi levéltár, *Trans. Conv*., II, 331. és kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 331.

portai követének adományozza.[80] Bögözben birtokos volt a híres korlátnok Márkosfalvi is, kinek defectusával ennek bögözi részjószágát 1652-ben [II.] Rákóczi bögözi Farkas Ferencnek adományozta.[81] Ez a Ferenc fia volt bögözi Farkas Ferencnek, ki korának egyik kitűnő egyénisége volt, s ki szabadságmozgalmaink vértanúi közt, a legdicsőbbek közt tündöklik. Ő sokáig volt Udvarhelyszék főkirálybírája, később főkapitánya, s mint ilyen, részt vett a kora harcaiban, hol Udvarhelyszék haderejét vezényelte. Első áldozata volt ő a külzsarnokságnak, s nemes feje 1600-ban Mihály vajda hóhérbárdja alatt hullott el. Fia, a fennebbi adományt nyert Ferenc szintén egyik kiválóbb harcosa volt ama kornak, a borosjenői egyezségnél mint második ugratott ki a török táborba menendő, azután többször volt ő is Udvarhelyszék főkirálybírájának megválasztva, később mint székelyek főkapitánya vezényelte a székelyek haderejét [I.] Rákóczi nagyszerű harcaiban.

1868-ban, márc. 2-án …

38. o., 1. hasáb, 33. sor: *délen* helyett *delén.*

38. o., 1. hasáb, 45. sor: *közt* helyett *sorában.*

39. o., 1. hasáb, 25. sor: … *Olcfalva lett*. Ocfalvának neve a régi okmányokban különböző változatoknak van alávetve, az 1566-i regestrumban[82] *Ozdfalwá*nak íratik, az 1567-i regestrumban *Oztfalwa* néven, 3 kapuval szerepel. 1591- és 1629-i okmányokban ismét az ős *Ozdfalva* néven találjuk. Az *Ozd* úgy látszik a régi kor egyik ős helynevei közé tartozott, így feltaláljuk az *ozdi* esperestséget a 14. századi pápai regestrumban, Ozdot, Ozdiszentpétert, Ozdolát (Háromszéken) stb. Ozdfalváról írta magát Alárd Máté, az udvarhelyszéki gyalog puskások vitéz kapitánya, később itt lakik Bögözi Gergely, ki 1629-ben ozdfalvi, bögözi, bikafalvi s számos más birtokait hagyományozza testvére leánya-, Borbárának, Márkosfalvi, másként Szabó Márton fejedelmi titkár (később korlátnok) feleségének.[83]

A fennebb fekvő Bikafalva …

39. o., 2. hasáb, 14. sor: … *lett Bikafalva*. Az 1566-i regestrumban *Bijkfalwa*[84] *néven, az 1567-i regestrumban Bijkaffalwa* néven, 16 kapuval szerepel. Márkosfalvi korlátnok bykafalvi jószágát ennek defectusával [II.] Rákóczi György (1654-ben) gagyi Pálfy Jánosnak adományozta.[85]

Bikafalvának …

39. o., 2. hasáb, utolsó sor: … *ide mellékelem*.

Hoggya az 1567-i regestrumban *Hoggyá*nak írva, 15 kapuval szerepel. Hoggya szintén unitárius egyházközség volt, lakói csak a 17. század kezdetén tértek át.[86]

Fennebb e völgyben … (Egy szó kimarad.)

40. o., 1. hasáb, 2. sor: … *összefolyásánál* a magas *Rapó* alján igen regényesen fekszik *Farcád, mely falu …*

40. o., 1. hasáb, 30. sor: … e *falukban jobbágy sohasem volt*. Az 1567-i regestrumban *Farcijad*nak írva, 14 kapuval fordul elő. Farcádban is volt az udvarhelyi várhoz tartozó birtok, melyből két telket Báthori Zsigmond 1590-ben, szept. 26-án Fehérvárról kiadott adománylevelével farchyádi Fekete Istvánnak, Báthori Boldizsár hű szolgájának adományoz.[87] 1591-ben, jan. 18-án Báthori Zsigmond szentkirályi Berze Mihály farchádi birtokát, az úgynevezett Sükei András-örökségét újból adományozza (lásd Sükőnél). Farcádi Lajos Zsigmond 1717-ben kimutatja nemességét, és hogy pestisben elpusztult számos jobbágyai közül három megmaradott, minek következtében adómentességét a gubernium kimondotta.[88] *Szabad harcnokoktól származó lakói …*

40. o., 1. hasáb, 39. sor: … *az egész székely földön*. Az 1567-i regestrumban *Sykeo* néven, 9 kapuval szerepel. 1591-ben kelt három okmányban *Süköfalwa, Seukeofalwa* és *Sükeosfalwa* névváltozataival találkozunk. Az elsőben (1591. jún. 18-án) Báthori Zsigmond szentkirályi Berze Mihályné Kovachy Anna kezére, Berze Mihálynak hű szolgálataiért Sükőfalván levő 4 ház jobbágyára s farcádi primipillaris telkére és ülkei, úgynevezett *Zomoru feolde* nevű székely örökségére, továbbá Farcádban levő birtokára, melyet *Sükei Antal örökségé*nek hívnak, új donatiót ad.[89] Ugyanő 1591. jún. 25-én Vargyasi, másként Gergely Istvánnak és Litteratti Gergely Jánosnak (Sykei György fiának) Seukeofalwán levő nemesi curiájukra és fekvőségeikre ad új donatiót.[90] És ugyan 1591. év jún. 28-án sükeosfalwi Kováchy, másként Gergely Györgyöt a primipillusok közé iktattatja.[91] *A Gátpataka mentén …*

40. o., 2. hasáb, 24. sor: … *mint önálló egyházmegye sz*erepel. E községet az 1567-i regestrumban *Bo-*

[80] Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XVII, 76.

[81] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 474.

[82] Lásd SzOkl, II, 198.

[83] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. Rákóczi*, XV, 408.

[84] Lásd SzOkl, II, 195–206, eredetijét gyulafehérvári káptalan levéltára, *Cista Comitatuum, Ugocsa*, II, 16. Ezen okmányt itt így megjelölve, ezután egyszerűleg mint 1566-i regestrumra hivatkozom.

[85] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 682.

[86] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 474.

[87] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 42.

[88] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. 1717*, 354.

[89] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 383–384.

[90] Uo., 300–301.

[91] Guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, I, 260.

doazzonffalwa néven, 5 kapuval találjuk bejegyezve. Felsőboldogasszonyfalva minden szent neve ellenére erős unitárius hitközség volt, 1630-ban a tordai unitárius zsinaton papja, Lisznyai Ferenc még jelen volt. Lakói 1660 körül tértek át Calvin vallására.[92]

Nem messze a templomtól …

VI. Székelyudvarhely

41. o., 1. hasáb, alulról 10–11. sor: … *megfejthető lesz*.

Udvarhely a Ferro-szigettől számított keleti hosszúság 42. foka 56 ½. perce- és az egyenlítőtől számított északi szélesség 46. foka 17 ½. perce[nél] fekszik, 477 m magasságban a tengerszint fölött.

Legelőbb is nehány szóban …

41. o., 2. hasáb, alulról 11. sor: … *lehet mégis valami alapja*.

Ma már a puszta feltevések és sejtelmek terén túl vagyunk, mert habár Udvarhely klasszicitása iránti szeretetünket okmányokkal s ezeket pótló rommaradványokkal támogatni eddig nem tudók is, most a szerencsés véletlen oly klasszikus rom maradványokat hozott felszínre, melyek alapján Udvarhely- vagy egy helyén feküdt más városnak lételét Atilla korán jóval felül, egészen a római uralom korszakáig vihetjük fel.

Ugyanis amidőn 1870 körül a városnak Bethlenfalva felé eső keleti végén az úgynevezett Raksányi-féle vendéglőt s melléképületeit emelték, s az azzal kapcsolatos népkertnek helyét szintelték, régi falmaradványokra, rendkívüli nagyságú téglákra s más töredékekre bukkantak, melyek kiszedettek, beépíttettek anélkül, hogy valaki észlelte, avagy csak megtekinthette volna.

E volt az első jelmutatás, de amely a tudományos kutatásokra nézve elveszett, örökre eltemettetett. A szerencsés véletlen azonban ismét közreműködött Udvarhely klasszikus múltjának felderítésére, mert 1874-ben a Raksányi-kerttel szemben levő nagy terjedelmű barom- és fapiacnak – mely szántóföldekből a 60-as években alakíttatott ilyenné – szintezését és kikavicsítását a tanács elhatározván, sokáig vita tárgyát képezte, hogy a református temető felől lejövő ároknak vizét fedett csatornán vezessék-e át a barompiacon, vagy pedig a talajnak magának adjanak egy oly teknősödést, mely ezen csermelyke- és a piacon gyülemlő víznek levezetését lehetővé tegye? Áldhatjuk azon szerencsés körülményt vagy inkább véletlent, amely ez utóbbinak elhatározására vezette a tanácsot, mert ezen talajszintelés nélkül az ott másfél ezredév óta rejtőzködő romtöredékek, Udvarhely klasszikus múltjának e nagybecsű kőokmányai talán soha napfényre nem kerültek volna.

Az udvarhelyi fa- és barompiac egy, a Nagy-Küküllő völgyének szintvonala fölé emelkedő lapályos magaslatot vagy inkább lonkát (terrace) képez, mely a vámsorompótól egészen a város keleti végének végső házsoráig, sőt a Bethlen-utca (észak oldali) házainak háta mögé nyúlik.

A barompiacnak e házsor háta mögé benyúló és az úgynevezett *Csorgó utca* szélső házaiig felrugó nyugati végén, szemben éppen a Csorgó utcának barompiacra nyíló torkolatával, hatalmas falzatra találtak, mely északról délnek fut vagy 50 lépés hosszúságban, itt azonban derékszögben megtöretvén, nyugatnak irányul, s 20 lépés távolra a Csorgó utcába ér, hol ásás és szintelés nem történvén, továbbnyomozása ez alkalommal lehető nem volt. E fal, melyet alaprajzunkban *A A A* betűkkel jelzek, 3 láb vastagságú, s oly szilárdan épült, hogy vasrudakkal sem tudták szétfeszegetni. Alkotanyaga részint természetes, részint idomított kőkockák, bár felsőbb részében 3 hüvelyk vastagsággal bíró római téglák is fordulnak elő. E fal nyugatnak irányuló szárával szemben, attól 30 lépés távolságra egy másik hasonló vastagságú és alkotú fal, *B B* fut azzal párhuzamosan a Csorgó utcáig, hol annak házai alá fúródik be. E két falzaton kívül – melyek látszólag két szögletépület alapfalzatát alkották – még más maradványok is kerültek felszínre, nevezetesen az *A A A* fal hosszoldalától 10 lépésnyire, éppen szögtörése irányában egy kisebb négyszögű épületnek *(C)*, ettől északra egy hosszúkás háromszögű épületnek *(D)* merültek fel alapfalai; az utóbbinak északi csúcsától 10 lépés távolra, *E*-nél egy rendkívüli nagyságú embercsontvázra találtak, amely látszólag koporsó nélkül volt eltemetve, de érdekes műtárgyakkal körülvéve, melyek fájdalom, illetéktelen kezekbe kerültek, még mielőtt azokat vagy azok lelhelyeit hivatottak észlelhették volna. Természetes, hogy az itt esetlegesen felszínre került hatalmas maradványok csak csekély részét képezzék a föld keblében rejtőzködő nagy terjedelmű romoknak, amelyek nyugat irányban messze benyúlnak a Csorgó utca alá – hol nyomozásuk meg van nehezítva –, dél irányba átnyúlnak az országúton, egészen a temető-hegy aljáig, amint a Raksányi-kertben és vendéglő helyen felmerült maradványok tanúsítják, kelet irányban alkalmasint kiterjednek az egész Barompiac területén, mely oly lonkát (terrace) alkot, minőt a rómaiak állandó táborhelyeik és telepeik számára kiszemelni szoktak. Itt nem rendszeres ásatás, hanem egyszerű szintelés és vízlevezetési munkálat hajtatván végre, az csekély, mintegy 25 öl szélességű talajra terjedt ki; a felszínre került maradványok és műtárgyak mind ezen keskeny vonalban merültek fel, de több mint valószínű, hogy itt egy terjedelmes lelhely ál-

[92] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar*., V, 477.

land a szakszerű tudományos kutatás rendelkezésére. Könnyebb tájékozás végett melléklem a most felmerült romok alaprajzát. *(1. ábra.)*

Ezen, a legnagyobb erőfeszítéssel is csak részben szétrombolni tudott s újból eltakart alapfalak mellett még sok becses régiség és műtárgy került ki e szintelés alkalmával a föld gyomrából; fájdalom, azokra semmi felügyelet nem fordíttatván, legnagyobb részben eldividálódtak. Megbocsáthatlan bűne az akkori polgármester Kovács Jánosnak, hogy – bár bírt e leletről tudomással – semminemű intézkedést nem tett azok megmentésére, holott azok egy városi múzeumnak az alapját vethették volna meg, annál becsesebbet, mivel azok e város klasszikus múltjának nagy értékű érc- és kőokmányait képezendették volna, melyekre minden időben büszkén mutathattak és hivatkozhattak volna e város lakói, mint egykori nagyságuk dicső jelvényeire.

A talált régiségek és műtárgyak jelentékeny részét a munkálatot vezető mérnök régiségkedvelő sógorához, dr. Krauszhoz küldötte Segesvárra, másik részét Szűcs Márton, most csíkszeredai királyi ügyész dugdosta el, sok a munkások által széttöretett, széthordatott. Pedig e lelet rendkívül gazdag volt, az ásatásnál jelen volt s szavabevehető egyén állítása szerint sok feliratos és faragványos kő, fogadalmi oltár, bronz- és kőszobrocskák, hamvvedrek, ékszerek, nagy mennyiségű régi érem és bélyeges tégla, továbbá víz- és melegvezető csövek és mozaiktöredékek képezték annak tárgyait.

A lelet eltőkítése hírlapi felszólalás tárgyát képezvén, Szűcs Márton úr beszámolt a kezei közt levőkről. Saját bevallása szerint birtokában van több cserépedény, hamvveder, egy fogadalmi oltár, domborfaragványokkal ékített faragványos kövek, egy, mely emberfejekkel van ékítve, továbbá meleg- és vízvezető csövek, rakműtöredékek, ékszerek, római érmek Tráján, Hadrián, Antonius Pius, Commodus, Septimus Severus, Philippus Arabicus s mások vereteiből, s végre több bélyeges tégla.

Nekem az egész gazdag leletből csakis egy bélyeges téglát sikerült a mérnöknél látnom, melybe az itt lerajzolt bélyeg van benyomva *(2. ábra)*.[93]

Az itt körvonalazottak csak nagyon csekély részét képezik a leletnek, de e téglabélyegek, meleg- s vízvezető csövek s a roppant falak maradványai elég útmutatást nyújtanak arra, hogy itt egy hatalmas, fürdő- és vízvezetékkel ellátott római castrum és telep állott egykoron, amely bogpontját képezte az itt összefutó római hadutaknak. Ezek egyike Marosszékről jött, s a sóváradi hatalmas castrumnál átcsapván Udvarhelyszék területére, az énlaki és martonosi castrumok (melyekről alább) védelme alatt húzódott a Nyikó vidékére, hol nyomát vesztettem. A másik római hadút a Bodzánál és az Ojtoznál jött be, a berecki, kézdivásárhelyi és komollói castrumok fedezete alatt húzódott Barótra, hol szintén egy castrum maradványai tűnnek fel, innen az Alsórákosi-szoroson át Hévízre, hol két castrum és nevezetes hídfő van, itt egyesülve a Fogaras felől jövő másik hadúttal, a Kis-Homoród völgyén vonult fel a homoródszentpáli hatalmas castrumhoz, onnan a homoródszentmártoni sótelepekhez, hol nyomát veszítettem. Ím most meg van találva a két római hadútnak érintkezési bogpontja Székelyudvarhelynél, a Nagy-Küküllő völgyében. Mert a leírt romok, a közelükben felmerült szobrok, fogadalmi oltárok, díszedények, ékszerek, faragványos kövek, mozaikkockák, vízvezetőcsövek, fürdőkészülékek, érmek kétségtelenül bizonyítják, hogy Udvarhely helyén a távol római korban nemcsak egy, a hadutak e fontos bogpontja felett őrködő castrum, hanem annak védelme alatt egy tekintélyesebb telephely (colonia) is létezett, mely vízvezetékkel, fürdővel volt ellátva, mely művészileg faragványos kövekkel ékített házakat, templomokat épített, mely művészi tárgyakkal kereskedést űzött, vagy ilyeket előállított. Tudjuk, hogy a rómaiak a só művelésére és kihasználására nagy figyelmet fordítottak, nem lehetetlen, hogy az Udvarhelyen alol levő gazdag sótelep a római korban művelet alatt állott, s hogy Udvarhelyen, a hadutak e fontos hadászati pontja felett őrködő legionáriusok mellé bányászok és más iparosok is települtek, kik az itteni coloniának lételt adtak. Hogy tábor és telephely minő nevet viseltek, arra hiányoznak adataink, de nem kell lemondanunk a reményről, hogy az eddig felszínre került feliratokból, az ezután rendszeres ásatás alkalmával vagy esetlegesség által felmerülendő feliratokból talán az itten feküdt római telep nevét is sikerülend kiokoskodnunk, annyit azonban már ma is határozottan állíthatunk, hogy a székelyek anyavárosa egy oly római castrum és colonia helyén épült, melyben az Ubiorum első cohorsának harcosai őrködtek az itt összpontosuló hadutak biztonsága felett, sőt nem lehetetlen még az sem, hogy a hunok hatalmas királya, Atilla Havasalföldéről épp azért tette ide át udvarát, mert az akkor még épen fennállhatott vagy kevéssé rongált római castrumban arra alkalmas és biztos helyet talált. A később épült s már a 13. században fennállott castrum regale Udvard,[94] melyet János Zsigmond a székelyek fékezésére a 16. században kiújított, és Székely Támadt gúnynévvel

[93] Ezt a cohorsot találta [valójában hivatkozta] Torma Károly Zsuppán és Várhelyen (Hunyad) és Mehádián [is]. Lásd TORMA, Carl 1882, 141–142. [Orbán Balázs eredetileg a *Cohors V. Britannorum* feloldással próbálkozott, de ezt kihúzta. *Szerk. megj.*]

[94] [Az 1301. szept. 25-re keltezett hírhedt (hamis) oklevél alapján. Vö. HERMANN Gusztáv Mihály 1991. *Szerk. megj.*]

nevezett el, a felmerült római maradványoktól alig fekszik 200 lépés távolságra, s így nem lehetetlen, hogy az eredetileg a római castrum helyére és részben annak anyagjával épült, négyszög idoma is ezt látszik jelölni.

Ha a régi hódítók hadászatának logikáját észleljük, azon tapasztalatokra jutunk, hogy a hadak századokon, néha ezredéveken át ugyanazon stratégiai vonalokat és utakat használták és használják. A rómaiak az ily stratégiavonalak megválasztásában kiváló éles szemmel bírtak, úgyhogy az ők hadútjaikat az utánuk következők mint legcélszerűebbeket rendesen igénybe vették. Atilla Havasalföldéről jövet minden látszat szerint a Bodzai-szoroson tört be, hol az *Átillaútja*, *Hunárka* s a néphagyományok még ma is e betörés emlékét fenntartják. Innen a római hadúton haladva, múlhatlanul el kellett jutnia Udvarhelyre, hol mint ez útvonal legfontosabb hadállásánál megállapodott, és azt további hadműveleteinek bázisává téve, udvarát egy ideig ott ütötte fel, az erre nagyon alkalmas római castrumban.

Emellett a puszta feltevésnél többet bizonyítanak az Udvarhely környékén fennmaradt hun elnevezések, mint Bud-vára, Kadicsa-vára, Zéta-vára – melyet a hagyomány Atilla fia, Irnák emlékével köt össze –, Firtos-, Tartod-várai, Hunárka, Átillaútja (Háromszéken) s maga Udvarhely neve is, mind Atilla korára ragadják vissza gondolatainkat. És mindez nem lehet esetlegesség műve, mert éppen a helynevek azok, melyek a régi kor emlékeit leghathatósabban fenntartják, legmaradandóbban megóvják, azok, főleg népünknél, ezredéven át sem változnak soha, s a szintén ezredéves hagyományokkal együtt képezik a történelem előtti korszak legbiztosabb krónikáit és jelzőit. E helynevek, az Udvarhelyszéken fennmaradt hun mondakör, Atilla itt volt udvarának a néphagyományokban fennmaradt hagyománya, a testvére, Buda által itt, a nagy király udvara mellett építettnek vélt Bud-vára, a hasonnevű vezérei által építettnek mondott Kadicsa-, Firtos-, Tartod- és Zeta-vára, mely a hagyományok szerint a hun birodalom összeomlásakor idehúzódott Irnáknak szolgált menhelyül, s Bud-várával együtt a székely nép tömörülésének magvául, mind egyes kőbetűi és jelmutatói azon titokteljes múltnak, amelybe a történelem szövétneke csak gyér sugarakat lövell. De e romok, e hagyományok, e mondák, e nevek mind becses adalékát képezik ős klasszikus múltunknak, s ezek alapján elfogadhatjuk azon történelmi bizonyosságot, hogy Udvarhely egy római castrum és colonia helyén épült, valamint elfogadhatjuk azon feltevés valószínűségét is, hogy a székely anyaváros Atilla itten volt udvarától nyerte nevét, s hogy az a szomszédos Bud-, Kadicsa-, Zéta-váraival együtt a hun kor emlékét tartja számunkra fenn.

E hely kegyeletes tisztelete …

42. o., 1. hasáb, 8. sor: … *Telegdibacon elnevezéssel különböztetik meg*.

Hogy a régi korban mily tekintélyes állása volt a telegdi esperesnek, már csak az is tanúsítja, hogy Benedek telegdi esperes püspöki vikárius is volt, s mint ilyen ad ki 1319-ben egy bizonyítványt teremi Belusnak, egy közbejöttével megkötött egyezség ügyében.[95]

Sőt, a kegyelet …

42. o., 2. hasáb, 10–11. sor: … *több, Udvarhelyt tartott nemzeti gyűlésről van biztos történeti tudomásunk. Ilyenek tartattak:*

1-ször 1280-ban. E gyűlés végzéseit nem bírjuk, csak vonatkozást találunk egy probsdorffi malom eladási okmányában, amelyet Adorján (Adrianus) székely ispán a *Thelegd*en gyűlésben levő többi székelyek hozzájárulása folytán helybenhagy és megerősít.[96]

2-szor *I. Lajos király idejében 1357-ben*.

3-szor 1485-ben, Mária Mennybemenetelekor. Ugyanis a fiscalis levéltárban egy csonka okmány[97] van, melynek bár kezdete olvashatlan, mégis kivehető, hogy az ökörsütésről (az úgynevezett *boves nemes*) szólt, melyre nézve a marosszékiek „reátok hivatkoznak, azért áttesszük hozzátok, és rendeljük, hogy a legközelebb Mária Mennybemenetele ünnepén, Udvarhelyt tartandó általános gyűlésteken (in generali conventu seu congregatione vestra in oppido Udvarhelij celebrando) eldöntsétek, hogy azon nemes ökröt a leány házassága előtt tartoznak-e kiszolgáltatni, ezt a korona iránti hűségből kifolyólag döntsétek el, s felirat vagy küldötteitek által tudomásunkra hozni el ne mulasszátok."[98] Ez okmány úgy látszik, hogy a székely ispántól jön, s az utolsó kifejezés szerint a király leányának menyegzőjére adandó ökördra vonatkozik.[99]

4-szer *1505-ben, nov. 23-án …*

43. o., 1. hasáb, 8–9. sor: … *korunkig kiható törvények kodifikáltattak*.

Nincsenek biztos adataink egy 1554-ben tartott székely gyűlésről, de azt igenis tudjuk, hogy e gyűlésből a székelyek Bernád Balázst és Sándor Mihályt küldötték Bécsbe, sérelmeik előterjesztése és régi

[95] Eredetije fiscalis levéltár, L. I, *cott. Alb*., T. 1, B. Másolatilag Kemény József, *Dipl. Trans.*, I, 179–180.

[96] Másolatilag Kovács István gyűjteményében, *Acta de Sic*. (Az unitárius kollégium könyvtára, Kolozsvár.)

[97] Fiscalis levéltár, sub L. A, Fasc. 372.

[98] Így keltezve: Datum in civitato Medgyes fer. 6 prox. post fest. b. Laurentii mart. AD 1485 (betűkkel kiírva). [1485. aug. 12. *Szerk. megj.*]

[99] [Valójában székely szokásjogi kérdés eljegyzés esetében. Vö. SzOkl, III, 107–109. *Szerk. megj.*]

szabadságaik biztosítása végett. Nem bírjuk e gyűlés végzéseit s bizonnyal írásba foglalt igen fontos felterjesztéseit, de igenis bírjuk Ferdinándnak egy Bécsből ez évben, ápr. 26-án kiadott biztosító levelét, amely határozottan mutatja, hogy ez évben igenis tartatott (alkalmasint Udvarhelyt) székely gyűlés. Mert Ferdinánd azt mondja, hogy „Bernád Balázs és Sándor Mihály, az összes székelyeknek hozzánk küldött követei és szónokai előadták, hogy a székelyek eldődeink alatt minden adóktól mentesítve voltak, csak koronázáskor, király lakodalmakor és első fia születésekor sütöttek ökröt. Mi is ennek következtében a székelyeket felmentjük minden más adóktól és terhektől."[100]

5-ször *1555-ben ápr. 28-án …*

43. o., 1. hasáb, 14. sor: *4-szer* helyett *6-szor.*

43. o., 2. hasáb, 5. sor: *5-ször* helyett *7-szer.*

43. o., 2. hasáb, 9. sor: *6-szor* helyett *8-szor.*

43. o., 2. hasáb, 21 .sor: *7-szer* helyett *9-szer.*

43. o., 2. hasáb, 23–24. sor: … *hogy ökör utáni adót szavaztak*. E gyűlés végzéseiben Székelyudvarhely „Feo Zekel és Zékes helijünknek" íratik.

Tizedszer *Udvarhelyt tartatott 1608-ban …*

44. o., 1. hasáb, 3–4. sor: … *a sóaknákat is átengedte a fejedelemnek*.

Tizenegyedszer 1666. okt. 29-én[101] tartatott Udvarhelyt székely gyűlés, melynek végzéseiben fordul elő legelébb a székelyek négy osztálya, úgymint *nemes* vagy *fő*, *lófej*, *darabont* és *szabad székely*.

Ezen tizenegyedik székely nemzeti gyűlést csakhamar követte Erdélynek az osztrák házból való uralkodók alá menetele és az önálló nemzeti fejedelemség megszűnte. Az eleinte mindenféle ígéretekkel és a Lipót-kötlevélben letett biztosítékokkal dédelgetett Erdély népei, azok közt a székelység is lassan-lassan kezdék elveszteni ősi szabadságaikat, s csakhamar bekövetkeztek a katonai túlkapások, a folytonos jogfosztások, az elviselhetlen adórovatalok, a nagyszámú ránk küldött katonaság élelmezésének, vecturázásának elviselhetlen terhei. Országgyűléseink egyebet se tettek, mint folyton ismételték és megújították el nem intézett panaszaikat.

Ez időben, nevezetesen a 18. században csaknem permanentiában vannak a székely nemzeti gyűlések, amelyeknek feliratai ott hevernek most is orvosolatlanul az erdélyi gubernium levéltárában. Egy keserű, egy szenvedésdús korszaknak ezek némán is sokatmondó bizonyságai, egy oly korszak gyászokmányai, amely korszak legkevésbé van ismerve, s épp azért szükségesnek tartom az 1700-tól 1748-ig tartott 14 székely gyűlés remonstratióit bár rövid kivonatban ismertetni.

Meg kívánom jegyezni, hogy e székely gyűlések nem voltak többé népgyűlések, amelyeken minden szabad székely megjelenhetett, s szólási és szavazási joggal bírt, s amelyeknek összessége törvényhozási funkciókat is gyakorolt, ezek képviseleti rendszerre fektetett, szűkebb körű nemzeti gyűlések voltak, melyek az erdélyi országgyűlésekkel egyidejűleg és ugyanazon helyen tartattak, s tagjai voltak az összes székely követek és főkirálybírák, kik a többi rendekkel együtt tanácskoztak az egész hont érdeklő ügyekben, de a székelység ügyeiben külön tanácskoztak, külön felterjesztéseket tettek trón- és Guberniumhoz, s mindig a székely nemzet nevében, annak gyűléséből terjesztették fel, ily aláírásokkal: *„Az egész székely nemzet", „A székely natio"*, később a latin szövegűeknél *„Natio siculica", „Inclita natio siculica", „Universa natio siculica"*.

Ilyen képviseleti rendszeren nyugvó székely nemzetgyűlést találunk 1700-ban, mely gyűlésből az *„universa natio siculica"* Lipóthoz egy terjedelmes, a székelyek eredetét és jogtörténelmét felfejtő igen érdekes, latin feliratú szöveget intéz, melyben a Lipót-diploma megtartását követelik. A már kiszolgáltatott búza és zab árát kérik, mert a székelység önként, tartozás nélkül elvállalt pénzben bizonyos összeget, ezen felül ne terheltessenek, a határszéli szorosokban levő hajdúkat ország fizesse, húst a katonaság ne zsaroljon. E felterjesztésből az is kitűnik, hogy 1698-ban az ármádia a Bodzán levén, roppant mennyiségű gabonát, ökröt és 1000 szekér szénát sarcoltak. Szentiványi Sámuel (Marosszékről) egymaga 7400 forint kárt szenvedett a segesvári várból (így!).

Székely gyűlést találunk 1711-ben, melyből az excellentissima regia deputatióhoz az egész székely natio tesz felterjesztést, amelyben előadják, hogy az első ¾ évre repartiált quantumok (adók) annyira kimerítették, hogy elégtelenek az utolsó negyed terhének viselésére, mert:

1. a pestis miatt úgy megritkult a népesség, hogy a régi adófizetőknek alig van meg egyharmada;

2. a rossz termés miatt, mit a sáskák is pusztítottak, elannyira, hogy némely faluban nem termett annyi kalongya (kereszt), mint *amennyi lakos személy találtatik*, emellett igavonó marhája is fogyatékos, mert azokat az első három quantumért elvesztegetniök kellett;

3. a közlekedés rosszasága;

4. *Aranyosszék végsőképpen való elpusztulása*.

Azért oly repartitiót rendeljenek, mely a nemzet fogyatkozására tekintettel legyen, stb.[102]

[100] Másolatilag Kovács István gyűjteményében, *Acta de Sic*.

[101] Lásd Teleki Könyvtár Marosvásárhelyt, *Cart.*, 1121, 75. [Valójában nem 1666-os, hanem 1606-os esemény, tehát ugyanaz a már tárgyalt *nyolcadik* székely gyűlés, *nem pedig egy tizenegyedik*, a vonatkozó forráshely pedig *Articuli Principatus Transilvaniae*, Ms 115, Tf-1121 d, 75–76. oldal. Vö. 9. jegyzethely. *Szerk. megj.*]

[102] Másolatilag Kovács István, *Acta de Sic., 1701–1760*.

1714-ben ismét székely gyűlés van, melyből „Az nemes székely natio" a Guberniumhoz felír, hogy „a múlt országgyűlés határozata értelmében *a fő commissariatus mellé magunk natiónkból álló egy érdemes persona is adhibiáltatnék*, ezt az újabb quantum felvetése idejére halasztották, amely immár elkövetkezvén, kérjük effectuálását, stb."[103]

1718-ban ismét székely nemzeti gyűlés nyomaira akadunk, melyben a nemesek viszonyaira és adómentességére egy rendszabály vagy projectum állapíttatik meg, és terjesztetik megerősítés végett a Guberniumhoz. Ez oly érdekes okmány, hogy tartalmát kivonatilag ismertetni szükségesnek tartom.

1. Azon valódi nemesek, kiknek eldődei sohase adóztak, hanem később rablás, döghalál vagy sok gyermekei – és nem *részegség, tékozlás vagy kegyetlensége* – miatt jobbágyaiban megfogyatkozott, ha van egy vagy két faluszerben szolgáló jobbágya, székben vagy vármegyén adózni nem tartozik, a jobbágytalan immunis nem lehet.

2. Azon nemesek, kiknek eleji adózás alatt voltak a császári sergek bejöttekor, de ha annak utána két ház oly jobbágyot szereztek, kiknek facultasa adequálja a legnagyobb mértékben adózó szabad ember facultasát, az olyan nemes ember maga facultasáról ne contribuáljon; de ha nem adequálja, akkor írják fel, szabadságában állván magát jobbágyai által segélleni. Jobbágyok alatt értetnek falu terheit hordozó marhás állandó emberek, akár *magyarok*, akár *oláhok*, nem pedig Havasaljáról, Moldovából vagy másunnan bejövő ideiglenes zsellérek. Jobbágyok nemcsak a székben, hanem az országban akárhol lehetnek. A zsellérek külön írassanak és adóztassanak. Ha valamely nemes iránt kétely vagyon, hitelesen producálja nemességét a szék előtt, ha nem tudja, vagy nem akarja, adózzék személyéről facultasa szerint, úgy jobbágyaiés zselléreitől is.

3. Lófő, darabont rendek *nem egy státus levén a nemességgel*, facultasuk szerint adóznak maguk, jobbágyaik és zselléreik külön-külön.

Fenntartja a székely natio, hogy jövőben vagy mikor jónak látja, a contributióban más modalitast is hozhasson be.

A Gubernium 1718. márc. 26-án válaszolja, hogy aki maga *incuriája vagy egyéb erkölcstelensége* miatt fogyott ki jobbágyaiból, adózzék, ellenben ha pestis, pogányság iruptiója pusztíták ki, felmentessék az adózástól három esztendeig. A 2–3. projectum mindenben approbáltatik." Aláírva: Sig. Kun, secr.[104]

1721. Ismét székely gyűlés, melyből representatiót tesznek a Guberniumhoz. Ez érdekes okmány kivonatilag ismertetendő, már azért is, mert az egész Székelyföld akkori viszontagságait feltáró adatokat tartalmaz.

1. Szomorúan tapasztalja natiónk, hogy a lófő, darabont és egyházi személyeknek eddigi szokás szerint a *nemes só* ki nem adatik, főrendek- és jobbágyos nemeseknek pedig kevés, a só ára is felemeltetett; kérjük, hogy akinek határán só találtatik, azzal való éléstől el ne tiltassék, a sóért (vágásáért) adott zabot ne mérjék excessive. A Brassóba vitt sót rendkívül taxálják Brassóban, pedig privilegiumaikat nem producálják.

2. A szabad kereskedést kelet felé a nagy vámok impediálják, borok, marhák kihozásában gátolják, a vám régi állapotjára szállíttassék.

3. A szegénységre beszállásolt militia visszaéléséről és a havonként tartandó computisról szól az, hogy *az anyaszopó borjúk a militia által el ne vétessenek*, observáltassék.

4. Kopár, szegény vidéken lakván a székelység, s marháiból is kiforgattatván, kénytelen táplálására gabonát másutt hitelbe szerezni, és így igen eladósodtak, a pestis is két ízben úgy megfogyasztotta az adózókat, hogy egy jobb tehetségű emberre pénz- és naturalékban 50-60 R[énes]Ft, közepesre 40 R[énes]Ft esik.

5. Sok oly primipillusok, kiknek eldődei adóztak, álnemesség ürügye alatt kivonják magukat, s ottan a Guberniumtól commissiókat extrahálván, a szék tisztjeit molestálják. Ily commissiókat a rendszabály ellenére a Gubernium ne adjon.

6. Az oláhfalviak, mint eddig, zabbal is contribuáljanak, valamint a sóvágók is – kik száznál többen vannak, s fizetést kapnak – ne csak felére contribuáljanak.

7. Nemes Háromszék mentessék fel attól, hogy *az ojtozi passusnál* télben-nyárban két négyökrös szekeret tartson, mi évente 650 R[énes]Ft-ba kerül, úgyis az Oláhországba szüntelen járó exploratorokra nagy költségeik vannak, valamint a holnapoként Brassóból változó militia fuvarozására is. Salétrom-, büdöskő-, téglaszállítással úgy Három-, mint Udvarhelyszék nagyon terheltetik, úgy a passusok bevágásával is. A háromszéki esperesek kiveszik a tisztek kezéből az autoritást, s magok ítélnek papnék, mesternék s azok leányai ügyében.

8. A csíkiak panaszolják, hogy a militia kínozza a passusokban és a csíkszeredai várnál, sáncokat ásatnak a néppel, a két passusba strazaházakat építtetnek, a passusokat hol be-, hol kivágatják, úgyhogy a fa már sok embert ölt meg. Fát hordatnak a szeredai várba minden évben 300 ölet, gyertyapénzre 82 forintot csikarnak. 64 őrálló és 32 confrater nem contribuál semmit, úgy az idegen országokba járó exploratorok sem.

[103] Másolatilag uo.

[104] Guberniumi levéltár, 385/1791.

9. Marosszékiek. A vásárhelyi várban sütőket, hat-hat négyökrös szekeret vár, kettőt óbester szolgálatára tartanak.

10. Aranyosszék, bár kicsi és néptelen, mégis úgy terheltetik vecturákkal, mint a szomszédos nagy vármegyék; szekereiket Kolozsvár-, Déva-, Küküllővárig fel nem váltják. Az obsitos katonák Felvinc, Kocsárd és Szentmihályfalva által vecturáztatnak, mit ezek nem győzvén, a szék vette át.

11–12. A Székelyföldre bebíró egyháziak és ezek rokonai, a városokba vagy vármegyékre telepedők itteni birtokai adózás alá vonassanak.

13. A havasalföldi, moldovai határ rectificáltassék.

14. Nyári szálláson levő katonaság a szegénységet ne sarcolja, a katona commendansok vásártaxát ne szedjenek.

15. Tűzvész-, jégeső-, árvízkárok az adózásnál tekintetbe vétessenek.

16. Mesteremberek készítményei limitáltassanak, stb.[105]

1728-ban ismét székely nemzeti gyűlés van, mert a nemes székely natio főtisztjei, regalistái és deputátusai felterjesztést tesznek a Guberniumhoz, amelyben kifejtik, hogy a székelység nem tartozásból, hanem önként, a többi natiók iránti testvéri indulatból, azokon segíteni kívánván, vállalt magára – a kötelezettség ellen minden alkalommal óvást emelvén – bizonyos adóterheket, amit most már követelnek, s folyton emelnek, az uralkodók által mindig megerősített törvények és kiváltságaik ellenére, így az 1722. [évi] 3, 6. Art. szerint az armalistákat is kivette adó alól, s mégis bennünket, székelyeket, kik törvényeink értelmében az armalistáknál nem alább, hanem fennebb állunk, mégis adó alá vetnek.

Kérik a Guberniumot, hogy e sérelmek orvoslását solicitálja az uralkodónál, s ha szükségét látja, egy székely küldöttséget őfelsége előtti megjelenéshez juttasson.[106]

1730-ban Kolozsvárt tartanak (jún. 29-én) a székely főtisztek és követek gyűlést, s innen tesznek felterjesztést, melyben előadják, hogy a haza javáért és a társnemzetek iránti testvéri indulatból önként vállaltak terheket, melyeket alig képesek viselni, de minden újabb összeírás és új számítás ellen óvást tesznek.[107] (Ez már latinul van írva, az eddigi magyar hivatalos nyelvet ettől fogva lassan-lassan kiszorítja az idegen, holt nyelv.)

1731-ben, júl. 1-jén Kolozsvárt a csík-, gyergyó- és kászoni összes primipillusok nevében *szentgyörgyi, másként* bánkfalvi Kovács Mátyás ünnepélyes óvást ad be a törvény azon intézkedései ellen, mely a székely primipillusok jószágainak örök áron való eladását az *Appr. Cons*. P. 3. T. 76. Art. 3. ellenére megengedi, ami arra fogna vezetni, hogy a székely lófők szorult állapotukban földeiket egyenként eladogatják, s így nemcsak ők jutnak tönkre, hanem az ily jószágokat többnyire adómentes nemesek vagy idegenek vásárolván össze, az adóalap is megrövidíttetik, stb.[108]

1736-ban ismét székely gyűlés van, melyből: „A székely natio közönségesen" aláírással a Guberniumhoz felterjesztést intéznek, s felelnek a Gubernium azon felszólítására, hogy a jobbágyok adóztatására nézve véleményüket nyilvánítsák. A székely natio közt – mondanak – vannak minden székben feles nemesi curiák, lakottak és lakatlanok, melyekre a főrendek és nemesek feles jobbágyot telepítettek, ami által az adózó nép megfogyatkozott, azért a „salus populi suprema lex" alapján olyan praxis jött létre, s minden szék constitutiójába is felvétetett, hogy a nemes curiákba telepített jobbágyok vagy zsellérek közül egy főről ne portiózzék, de marháról, köblösről (földről) igen, a többi úgy főről, marháról, mint köblösről tartozzék portiózni. „Ezzel nem akartunk a nemesi szabadságnak praejudicálni, hanem conservationem boni publici, mert láttuk az ebből származó rossz szokást, hogy a nemesek minden jobbágyaikat, zselléreiket nemesi curiájukra telepítvén, a portiózás- és teherviseléstől egészen immuniálták," s így az a többi lakosra háromolván, egész faluk jutottak volna végső pusztulásra. Kérik a Guberniumot, hogy a nemesi curiákra telepített jobbágyok- és zsellérekre nézve ezen usuált praxisában az egész székely natiót conserválja.[109]

1741. Ismét felterjesztést találunk a „Székely natio" aláírással. Ez egy igen fontos okmány, a nemesség és paputódok bíróviselés alóli mentségére nyújt érdekes felvilágosítást. A felterjesztés a bíróság dolgában Szotyor községben eredett controversiát veszi kiindulási pontul, s kimondja, hogy eddig a székelység közt az *Appr. Cons.* observáltatott, mely szerint a nemesség (falus)bíró viselésére nem erőltetik. A nyujtódi articulusra bajos consequentiát vonni, mert a nemességet bajos, sőt sértő lenne arra szorítani, hogy ő demonstrálja azt, hogy post annum 1657 nobilitáltatott, hanem doceálja ezt az, aki bíróságot akar nyakára vetni. Felhozzák, hogy ámbár igaz, hogy felesen vannak a nemesség közt, kik armalis és donatio nélkül arrogálnak magoknak nemesi előjogot, miáltal az adózó rend naponta fogyatkozik; hivatkoznak oly abususra, mely szerint ha valaki job-

[105] Uo., 312/1721.
[106] Uo., 389/1728.
[107] Uo., 167/1736.
[108] Uo., 175/1731.
[109] Uo., 173/1736.

bágy- vagy szabadrendből lett pappá, utódai nemesi praerogativát követelnek, ami a fejedelmi méltóságnak derogál. Hallatik ugyan, hogy van az egyházi rendnek oly protectionálisa, hogy insurectio idején felülni, falu szeriben bírt két sessiójáról embert állítani és contribuálni, valamint gyermekeik is, ha apjuk nyomdokait követik, nem tartoznak, de az ilyet, ha lett volna is, az *Appr. Cons*. abrogálta. De akárhogy legyen, oly panasz ez Háromszék részéről, mely megkívánja, hogy a Gubernium beletekintsen, stb.[110]

1743-ban ez ügy ismét a székely nemzeti gyűlés elébe került Szebenben, szept. 21-én, mert e dátummal „az Székely natio" aláírással felterjesztést találunk a Guberniumhoz. Ebben előadván, hogy a háromszéki egyházi rend két emlékiratát a Gubernium kiadván a háromszéki követeknek véleményadásra, ők azt a székely natiónak elibe terjesztvén, „elismerjük, hogy az a székely natiót közönségesen érdekli."

1-ső kérdés, hogy az egyházi rend postálkodásra, vecturákra, szállásolásra kényszeríttetik, szabadságuk ellenére, melyet felséges asszonyunk is megerősített. Hosszasan adják elő, hogy régi diplomák biztosítják az egész székelység adómentességét, s a bequartélyozás terhei alól való felmentést, de ennek dacára bevonták a székelységet az adó alá, melyet önként vállalt, óvással a kötelezettség iránt – előbb magára, de most ráróttak nevezetesen 1730-ban megszabott 100 calculusból 16 ⅓-ot a székelységre –, melyben in duplo van a nemesség facultasa respectu jobbagyionum. De fizeti az adót, és viseli a szállásolás, fuvarozás terhét a nemes is, ha két jobbágya nincsen, mikor helyette ez hordozza, s így az egyházi rend vagy nemes is adózni és szállásolás terheit viselni tartozik. Hová lenne Háromszék quotája, ha 720 adózó nemes kivonná magát a reájuk eső onus alól, mivel néhány faluban 2-3 lófő tapasztaltatik, a többi mind nemes. Azért méltányosság, hogy másokkal együtt a közönséges terhet vonják.

A második hivatkozás, hogy más székekben mentesek az egyházi renden levők, nem áll, mert mind a négy székben az adózó egyházi rend quartélyt tart, vecturáz és postálkodik bővön, az ojtozi és bodzai szolgálatok helyett más székeknek vannak másnemű szolgálatai.

Hosszason cáfolja azon állítást, mintha a jobbágynak jobb sora lenne az egyházi nemesnél, végérvül hozván fel az 1715-i országos végzést és az 1724-it, mely szerint *egy jobbágy félannyit adjon, mint egy nemes ember*, mely methodusról folytatta eddig a székelység a contributio rendit. Stb.[111]

Ez okmány világossá teszi, hogy az országgyűlések alkalmával a székely követek, regalisták a székek megbízottjaival (delegati) a székelységet általánosan érdeklő ügyekben mint külön *székely nemzeti gyűlés* tanácskoztak, és a Székely natio nevében határoztak, és circularékat bocsátottak ki a székely nemzethez, mint főhatóság. Ilyen körözvény kelt

1743. okt. 7-én Szebenből, melyben mondatik, hogy némely székekben az egyházi nemesség nagyobb immunitásban tartatik, mint a társszékekben, ámde a praerogatura egy levén, az immunitásnak is egyenlőnek kell lennie, azért meghagyatik, hogy a *natio* usu által roborált conclusuma szerint, uniformitast observáljanak.[112]

1744-ben *a székely natio* már latinul fejtegeti bajait, a fenyegető török háború miatti aggodalmait, károsodásait, a jégverés általi pusztításokat, amelyek dacára mégis a 16 ½-ben megállapított részesedési arányt emelni akarják; a végén még az országgyűlésről való visszavonulással is fenyegetődzik a natio képviselete.[113]

1747. szept. 19-én Szebenben a székely natio a primipillus renden levő assessorok adózására nézve nyilatkozik, hogy ezek csak az ordinarium quantumban contribuálnak, quartélyozástól, postálkodástól, rabkíséréstől, passusokba való szolgálattól stb. mentesek. Így van ez minden székben, s nem lehet ettől eltérni Háromszéken sem, mert azzal az adózók terheltetése bővíttetnék.[114]

1748. A székely natio képviselete erélyesen átír a Guberniumhoz, melyben előadja, hogy Udvarhely hat falujának primipillusai a falusbíróság viselése ellen remonstrálván, abból, hogy annak tárgyalása fontosabb országos ügy miatt az országgyűlésen megszakíttatott, kedvező elintézést következtettek; félni lehet, hogy ezek zendülése a székelység összes, nagyszámú primipillusainak sarkat ad a hatóság ellen, a rend megbomlik, s falusbírák hiányában a közkormányzat felakad. Azért kérik a Guberniumot, hogy e zavart gátolják, s ha netalán a küldötteknek valamely elhamarkodott resolutio jutott volna kezükhöz, revocálják.[115] A kérdés 1751-ben oldatott meg, úgy, hogy ahol 12 pixidarius van, a falusbíróság terhe a primipillusokra ne háromoljék, hanem csak polgárságot viseljenek. Ahol 10 van, a primipillusok a tizedik évtől kezdve két évig. Ahol pedig pixidarius kevesebb van, és 12 primipillus találtatik, viseljék a fennebbi mód szerint, rendre. Ha megfogynának, suppleálják az armalisták és jobbágyok.[116]

[110] Uo., 352/1741.
[111] Uo., 492/1733.
[112] Uo., 547/1743.
[113] Uo., 667/1744.
[114] Uo., 481/1747.
[115] Uo., 621/1748.
[116] Uo., 387/1751.

Ezen túl nem találom többé nyomát a székely nemzeti gyűléseknek egészen 1848-ig, amidőn a székely még egyszer nemzeti becsérzete- és hősiességének önzetével tartotta meg utolsó nemzetgyűlését 40 000 ember jelenlétében *az agyagfalvi téren*.

De nemcsak a politikai nemzet, hanem a katonai is gyakran tartá gyűléseit, hadgyakorlatait, úgynevezett *lustráit* a székely anyavárosban. E lustrák igen nagy hatáskörrel, mondhatnók souverain joggal bírtak, mert bírták a másutt uralkodók által gyakorolt azon fenségi jogot, hogy nemesítettek, illetőleg egyik alsóbb osztályból egy felsőbbe emeltek arra érdemes egyéneket.

A székely alkotmány a legtisztább democratiára levén fektetve, a jogegyenlőség és egyenlő teherviselés elvét már akkor valósította, amidőn Európa legtöbb államaiban a feudalismus terjeszté szét sötét árnyát. Volt ugyan a Székelyföldön névleg három osztály, a *fők* vagy *elsők* (primorok), *lófők* vagy *lovagok* (primipillusok), *gyalogok* vagy *puskások* (pixidarii), de ez osztályok egyike se bírt a másik felett valamely kiváltsággal, előjoggal, hanem a kötelességteljesítésnek nagyobb mérve, tehát a nagyobb teherviselés adott jogcímet arra, hogy egyik osztályból a másikba emeltessék valaki, azaz nagyobb fokú nemességet nyerjen, aminek a legdicsőbb jogcíme, a nagyobb kötelességképesség képezte alapját.

És ezen fölemelést nem uralkodó, hanem a souveraine nép gyakorolta a lustrákon, mert ha itt valamely lőfő kimutatta, hogy harmadmagával tud had idején felülni, átírták az elsők-, ha a gyalog kimutatta, hogy lóháton, ahhoz való fegyverzettel tud felülni, átírták a lófőkhöz. Nem volt szükséges ehhez semmiféle fejedelmi consensus, vagy nemeslevél, vagy megerősítés. Mert ha itt-ott a későbbi időkben találunk is nemesítő leveleket és armalisokat, az egyesek által elkövetett abusus volt, s nagyon is szórványosan mutatkozott, leginkább azon korban, amidőn a székelyeket is, ős alkotmányuk ellenére, az önkéntes hozzájárulás következtében, az ünnepélyes kikötések dacára, kezdették adó alá vonni.

De nemcsak nemesítési és előléptetési, hanem jószágadományozási, illetőleg örökségátruházási joggal is voltak felruházva a székely lustrák. Arra, hogy a valódi székely örökség kihalás esetében nem a koronára, hanem a községre szállt, és ez azt hadviselésre képes egyéneknek adományozta, a nemzetnek a lustrákon nyilvánuló utólagos helybenhagyásával, arra csaknem minden lustralis könyvben, de különösen az 1635-iben is találunk adatot. Itt csak egy községet, *Oroszfalut* (Háromszéken) hozom fel, melyre vonatkozólag ily feljegyzések vannak:

Pedites pixidarii rovatban: „László Gergely öröksége falura szállt, fiai is meghaltak." *Viduae pixidariorum* rovatban: „Benedek Ilyésné jószágában Benedek György maradt, falu adományából. Bálint Péterné obiit, falura szállott öröksége. Kiss Forró Györgyné obiit, jószágában Vitalius István lakik, falu adományából. Magyari Andrásné obiit, Kemendi Mihály lakik örökségében, falu adományából. János papné obiit, Kemendi Tamásnak adta (a falu) a jószágát, az szolgál róla." Recentes rovat alatt: „Kemendi Balázs fia, János ment volt ki a faluból, és ennek fia, András, örökségét falu bírja."

Ezekből kétségtelenül kiviláglik, hogyha néha a nemesek jószágai per abusum királyi adományozás tárgyát képezték is, a székelység zömét képező lófők jószágai kihalás, sőt még elköltözés esetében is falura vagy a közönségre szálltak, s ez adományozta el fegyveres szolgálatra alkalmas egyéneknek, kik a legközelebbi lustra alkalmával beiktattattak a harcosok sorába, és begyakoroltattak. Tehát a közönség adományozását a lustráknál egybegyűlt nép szentesítette. Tehát e lustráknál a székely nép a jószágadományozás és -átruházás fönségét élvezte.

A Székelyföldön régen általános és részleges lustrák voltak, az általánosnál mind az öt székely szék hadereje felett tartott szemlét a székelyek főkapitánya, néha maga a fejedelem is. A részleges lustrákon egy-egy széknek hadereje felett tartott szemlét ama széknek főkapitánya. Az ily lustrák alkalmával nemcsak összeírták és osztályozták a hadi contingenst községek és fegyvernem szerint, hanem több ideig eltartó hadgyakorlatok is tartattak.

Habár e lustrák, különösen az általános lustrák leginkább a Székelyudvarhely melletti réten tartattak, mégis mindössze csak három Székely*udvarhelyt tartott lustráról …* (Egy szó kihagyva.)

44. o., 2. hasáb, 2. sor: … *nyaralója és halastavai voltak*.

Szentimre az 1566-i regestrumban *Zenthijmré*nek írva, külön faluként szerepel, honnan az egybeírt harcosok és gyalogosok közt Berze Márton lófő jelent meg a táborban. Mártonon kívül Berze Mihály- és Balázzsal találkozunk ezen korban, mint zentimrei tekintélyesebb birtokosokkal. Az 1567-i regestrumban *Zent Emreh* néven, 4 kapuval van bejegyezve.

E falut 1577-ben …

44. o., 2. hasáb, 6. sor: … *60 forintot fizetett a fejedelemnek*, Báthori Zsigmond 1584. jan. 22-én Fehérvárról kiadott újadomány-levelében a Berzéket Szentimréért cserébe kapott szentkirályi birtokaikban megerősíti.[117]

[117] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 303. [Orbán Balázs *jun.*-nak olvasta. *Szerk. megj.*]

Szentimre falunak lakói …

44. o., 2. hasáb, utolsó sor – 45. o., 1. hasáb, 4. sor: … *Budvár fegyverkovácsai laktak*.

Gyárosfalva nevét sokan az állítólag ott volt fegyverműhelyek- vagy gyáraktól származtatják, hibásan, mert az kétségtelenül a székely ős beosztásban feltalálható *Gyáros ág*tól (Gyarywsága) eredett, mely gyarywság a *Meggyes nem*nek volt negyedik ága.[118]

Az 1566-i regestrumban *Gyarusffallwa* néven, még külön faluként szerepel, egy 1577-i okmányban *Járosfalwa* néven találjuk. Ezen igen érdekes magyar szövegű okmány a János Zsigmond által tanúkihallgatásra kiküldött Petki Györgynek és egy másik Petkinek (keresztneve olvashatlan) jelentése, mely *Petkeö*ről (Petek), 1570. júl. 27-ről van keltezve. Ebbe nemes Mohaij János és Miklosfalvij Mihály székely főember vallomása van felvéve, amiből kitűnik, hogy Rétöni (Reteönij) János Petki János- és Ugron Tamástól megcserélte ezeknek mohai jószágát, adván ezért Petkinek derzsi, Ugron Tamásnak pedig járosfalwi birtokát.[119] Eszerint Járos- vagy jobban mondva Gyarusfalva ismert első birtokosa a Rétöni család volt, Rétöni János azt az Ugronoknak adta cserébe. 1568-ban márc. 13-án János király Fehérvárról kiadott rendeletével bizonyos erdőügyét rendezi a város, Szentimre és Gyárusfalva közt.[120] Az Ugronokon kívül Gyárusfalván még birtokosok voltak a Jankók, Mihályffyak és Petkiek, amint kitetszik János Zsigmondnak 1571. febr. 7-én, Görgény várából (arce nostra Gewrgenij) kiadott azon applicationalisából, amellyel Gyárusfalvát Udvarhelyhez csatolta, s melyet, mint tárgyunkra nézve igen fontos okmányt, itt kivonatilag közölni szükségesnek látok.[121] Ebben nevezett király előadja, hogy Székelyudvarhely városa bíráinak, esküdteinek és lakosainak kérelmére a városnak szűk határát bizonyos praediumok és fekvőségek odacsatolása által gyarapítani és kiterjeszteni óhajtván, „odacsatoljuk az Udvarhelyszéken fekvő egész Gyarusfalwát (possessionem Gyarusfalwa), mely csere útján jött király kezére. Nevezetesen sárdi Jankó Gábor- és Balázsnak adtunk gyárusfalvi birtokainkért Szentdemeteren, Mihályffy Eufrozinától (telegdibaconi Nagy Ferencnétől, Mihályffy Péter leányától) gyárusfalvi részét megcseréltük Bibarcfalván adott jószággal, és Ugron Tamásnétól (Petki Gábor leánya Petki Katalintól) Ábránfalván adott hasonértékű birtokrésszel. Az így rendelkezésünkre jutott Gyárusfalvát – melyet mi *Zekeltamat* (így!) várunkhoz adtunk volt – most Udvarhely városának adjuk minden földeivel, vizeivel, hasznaival stb., azt e városhoz csatoljuk, kivéve a Zekeltámat várunk hasznára fenntartott földeket. Miért rendeljük, hogy nevezett Gyarusfalva lakói minden dolgaikkal Udvarhelyre vonuljanak, s annak hatóságát elismerjék."

Lakói ugyan betelepedtek a városba, de praedium minőségben még azután is fennmaradt, nevezetesen Bethlen Gábor 1620. júl. 14-én … (Novisoliumból [= Besztercebánya]) kiadott adománylevelében udvarhelyi Zámbokréthy Mártonnak adományoz Udvarhely városában egy curiát és malmot, továbbá a *jarosfalvi praedium*ot (így!) és az udvarhelyi várhoz tartozó telekfalvi, árvátfalvi, derzsi, oroszhegyi, máréfalvi, vágási, dobói, bikafalvi, patakfalvi és felsőboldogasszonyfalvi részjószágokat.[122] Ez utolsó okmányi adatunk az Udvarhelybe olvadt faluról, amelynek emléke ma már csak a hagyományokban maradt fenn.

Az elköltözött falunak ma semmi nyoma … (Három és fél sor, illetve a 25. és 26. jegyzet törölve.)

45. o., 2. hasáb, 24. sor: … *nagyrészt Udvarhelyre települtek*.

Cibrefalva az 1565-i regestrumban *Czijbrefalwa* néven, külön faluként szerepel, amikor az ottani lófők közül Czijbre Antal és Jó Mihály [nem] vettek részt a hadjáratban; ebből egyszersmind az is kitűnik, hogy ottan Czijbre család is létezett, amely vagy nevet adott a falunak, vagy attól nyert nevet.[123] Feltaláljuk külön faluként az 1566-i regestrumban és János Zsigmondnak ugyanezen év júl. 11-én, Gyulafehérvárról kiadott adománylevelében, melylyel a segesvári országgyűlésen jobbágyságra vettettek közül sokakat eladományoz, és Telegdy Mihály főkapitánynak a bevezetést és birtokba iktatást elrendeli; az itt elősorolt faluk közt találjuk *Zijbrefalwá*t is, hol Nyujtódi (Niwtodi) Gergelynek adományoz 15 ház jobbágyot.[124] Ez adatot nyújt nemcsak a falu lételére, hanem tekintélyes voltára is, mert az eladományozott 15 családon kívül ott, mint a fennebbi regestrumok is tanúsítják, szabad székelyek is laktak.

Az 1567-i regestrumban *Chybreffalwa* néven szerepel, sőt még 1620-ban is külön faluként említtetik Bethlen Gábor azon adománylevelében, mellyel bögözi Farkas Ferencnek Gyepesen, Agyagfalván, Zetelakán, Mátisfalván, Bitán és *Zibreffalwá*n levő részjószágokat adományoz.[125]

Eszerint tehát Cibrefalva még a 17. század első negyedében is létezett, de mivel neve többé se lustrákban, se más okmányokban elő nem fordul, valószínű, hogy a II. Rákóczi György uralma alatti török

[118] Lásd a székely nemek és ágak sorozatát, SzOkl, II, 80–81.

[119] Lásd egész terjedelmében Uo., 299–300.

[120] Eredetiben az udvarhelyi levéltárban.

[121] Lásd egész terjedelmében: SzOkl, II, 314–315.

[122] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Gabr. Bethlen*, […?] 406. és Kemény József, *Regest. Arch.*, III, 336.

[123] Lásd SzOkl, II, 204.

[124] Uo., 209.

[125] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Gabr. Bethlen*, […?] 418.

dúlások alkalmával semmisült meg; életben, de hajlék nélkül maradt lakói részint a szomszéd Bikafalvára, de leginkább Udvarhelyre telepedtek, eszerint határuk is Bikafalva és a város között oszlott meg.

Ezen egykor virágzó község nyomtalanul eltűnt, csak a Csicser alján kicsúcsosodó Bodzakő őrzi emlékét, s az azon tilinkózó pásztor mond róla atyjától hallott regéket, s mutatja a helyet, hol a falu temploma s házai állottak egykoron. A pásztorregék szerint a lakosok ellentállottak e szoros helyen a törököknek, s kiontott vérükkel veresre festék a Küküllő hullámait, de elvégre is a nagyobb erő elől hátrálni voltak kénytelenek, a bőszült törökök dühökben földig rombolák a kizsákmányolt falut.

Ekként alakult …

46. o., 1. hasáb, 17. sor: … *sőt, bővítette is. Így:*

János Zsigmond 1561-ben[126] Muzsnáról elrendeli, hogy a székely primorok, habár adómentesek is, tartoznak hadmenetkor előállani, ebben elrendeli a székely primipillusok szorgalmas lustrálását.

Báthori István 1570-ben erősíti meg Udvarhely városát minden addigi szabadságaiban.

Báthori Zsigmond 1595- és 1601-ben …

46. o., 2. hasáb, 2. sor: … *Udvarhely szabadalmait.*

[I.] Rákóczi Györgynek van egy 1637. szept. 8-ról kelt rendelete, amelyben engedélyt ad az udvarhelyieknek, hogy a *leégett várban* (így!) volt, de most a városban levő órát az alsó toronyba felilleszthessék.[127]

II. Rákóczi a katonabeszállásolások ellen …

47. o., 1. hasáb, 2. sor: … *mentesíti a város tisztviselőit*.

Barcsay Ákos 1659. jún. 12-én Szászsebesről szigorúan rendeli, hogy Udvarhely városa a Rákócziaktól nyert kiváltságaiban és szabadságaiban megtartassék.[128] Kemény Boldizsárnét inti, hogy a város némely utcáit darabonként a várhoz szolgáltatja, mit a város kiváltságai ellenére többé ne merészeljen tenni.

I. Apafi is helybenhagyta … (Egy szó kimarad.)

47. o., 1. hasáb, 6. sor: … *minden adó alól kivette*.

1664-ben az ország rendei is felkarolták Székelyudvarhely érdekeit, s Nagysinken febr. 13-án tartott ülésükből biztosokat küldöttek ki, hogy a vásárvám miatt Szentpáliné és a város közt felmerült viszályokat egyenlítsék ki. Az elintézés a város előnyére történt, és éppen ezen kiküldöttek jelentése alapján mondotta ki a következő évi fehérvári országgyűlés, hogy Szentpáliné ugyan szedje éltében a vásárvámot, de halála után az egészen és örökösön a városra szálljon.[129]

Udvarhely gyakran részesült az uralkodók látogatásában, fennebb már említém Szentiványi Márton azon állítását, hogy Zsigmond király itten intézte el az István vajda ügyét.

Meglátogatta Udvarhelyt a nagy Hunyadi János is 1448-ban [jan. 16-án],[130] amidőn a jánosfalvi malom iránt innen intézkedik.[131]

Udvarhelyt van I. János király (Zápolyai) 1532-ben, [febr. 22-én],[132] s székvárosának Hunyadi Mátyástól nyert kiváltságlevelét itt erősíti meg.[133]

Udvarhelyt volt János Zsigmond 1568. febr. 3-án, mikor *Zekelijtamat* (így!) várából adja ki azon rendeletét, hogy Segesváron senki, ki céhbe nem lép, mesterségét ne gyakorolhassa, és hogy Erdélybe idegen országból senki kész ruhát, elkobzás terhe alatt, hozni ne merészeljen.[134]

Itt hajtá nyugalomra utolszor fejét a menekülő Báthori Endre fejedelem, hogy Pásztorbükkinél gyilkos keze alatt essék el.

Meglátogatták e várost Bethlen Gábor, I. Rákóczi György és Tököli is, mint alább érintve lesz.

Udvarhely múltjára vonatkozólag …

47. o., 1. hasáb, alulról 6–5. sor: … *minden kiváltságait újból is megerősítette.*

Ugyanezen évben [I.] Rákóczi György Kolozsvárról dec. 17-én Szalánczy István tanácsosának, királyi tábla ülnökének azon érdemeiért, melyeket diplomáciai küldetések alkalmával szerzett, s mint rendes portai követ a Lippa és Borosjenő miatt megharagudott Portát kiengesztelte, adományozza azon udvarhelyi házat, határán levő földeket és udvarhelyszéki számos faluban levő részjószágokat, melyeket Petki Ferenc bírt, de a pártütő ifj. Székely Mózessel [a] Portára menekülvén, notán vesztett el. E birtokokba 1636. máj. 27-én be is iktatták Szalánczit Sámsondi Mihály és derzsi Kendi Mihály fejedelmi kiküldöttek. Ellentmondott Farkas Ferenc, Udvarhelyszék főkirálybírája; de ez is, sikertelen perlekedés után 1641-ben fejedelem elé citáltatván, visszavonta keresetét.[135]

[I.] Rákóczi György *nehány évvel később …*

50. o., 2. hasáb, 1. sor: *két* helyett *három.*

50. o., 2. hasáb, 8. sor: … *a* székely anyaváros *címét.*

[126] Laetare vasárnap utáni másodnapon. [1561. márc. 17. *Szerk. megj*.]

[127] Lásd Kovács István gyűjteménye, *Acta de Sic*.

[128] Lásd másolatilag az erdélyi múzeum irattárában, Dr. Ötvös Ágoston másolatai közt.

[129] Uo.

[130] Fer. 3 prox. ante fest. b. Priscae virg.

[131] Eredetije erdélyi múzeum levéltára, Mike Sándor gyűjteményében, *Erdély helységeinek ismertetésére tartozó*, U betű alatt.

[132] In fest. Cathedrae b. Petri apost.

[133] Lásd Kemény József, *Regest. Arch.*, IV, 252. és XI, 256–260.

[134] Lásd SzOkl, II, 225.

[135] Lásd kolozsvári református kollégium levéltára, *Ms. Com. Székely.*, IV, 513. és Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XVII, 76. Továbbá gyulafehérvári káptalan levéltára, *Protocolla Stephani Böszörményi*, II, 229.

Alig van város hazánkban, mely Udvarhelynek fejlődésképességével bírna, s mely az újabb időben oly rohamosan fejlődött volna, mint Székelyudvarhely. A város piacain és utcáin mindenütt szép emeletes kőházak váltják fel a régi rozzant faházakat, nemcsak, hanem a város mindenütt tért foglal a körülte levő mezőkből. A városok köztapasztalat szerint egy irányban, leginkább a folyammal párhuzamosan, mégpedig fölfelé szoktak terjeszkedni. Udvarhely terjed ezen természetes fejlődési irányban is, mert az 1874-ben rendezett barompiac környékén és azon túl is oly sok nyaraló és lakház épült az országút mentében, hogy maholnap teljesen összeépül Felsősiménfalva nevű részével Bethlenfalvának, melyet Kadicsfalvától csakis a Küküllő választ el. Folyam mellett lefelé is nyúlik a város, mert mióta ott laktanya, katonai kórház s két fürdő épült, egyre emelkednek a magányos lakások is, s a szántóföldek egymás után belsőségekké alakulnak át. Terjed a város dél irányban is, hol a város feletti magaslaton a Botos utca mögött egy egész új utca keletkezett, de leginkább terjed északra, hol Szombatfalva községe már teljesen egybe van épülve a várossal. Miként a múltban szomszédos községek odacsatolása által lett Udvarhely fejlődésének alapja megvetve, úgy a jövőben is ez fogja nagyságának feltételeit meghozni, mert a már-már vele összeépült három falu egyesülése több mint kétezer értelmes és művelt polgárral – mert közel levén a városhoz, e falvak lakói meglehetősen iskolázottak – fogja a Székelyföld anyavárosának lakosságát szaporítani. Az egyesülés felmerült vágyát már eddig is csak egyesek önzése tartá vissza, de az csak időleges felakadás; mert a korszellem az ily gyenge gátokat mindig el szokta útjából hárintani. Azon egyesülés meglesz előbb-utóbb, s akkor Székelyudvarhely népességre nézve is a Székelyföld második városává növendi ki magát.

VII. Székelyudvarhely

50. o., 2. hasáb, jegyzet, alulról 16. sor: … *a városban megjelenhessenek*.[136]

A kiszorított katolikusok …

50. o., 2. hasáb, jegyzet, alulról 4–3. sor: … *a reformátusok számára a templomot*, s ennek elkészültéig a felső templom zárva tartatván, mindkét felekezet a vártemplomot közösen használja. A vitás templom bezárásának megvolt hatása, mert az új templom hamar felépült, s a fejedelem annak ünnepélyes átadása- s a két felekezet közti békét biztosító pontozatok megállapítására fejedelmi biztosokul kiküldötte Apaffy György fejedelmi tanácsos vezetése alatt Petki Farkas csíki várkapitányt, Farkas Ferenc udvarhelyszéki alkapitányt, Dávid Deák kőhalmi vagy Gergiás Antal brassai bírót.[137] Ezek az ev. reformátusokat az új templomba beiktatván, következő egyezményt hozták létre:

1-ször. Udvarhelyt orthodoxok-, mint katolikusoknak külön templomuk levén, se papi, se mesteri lak, se tanoda iránt egymással szemben semminemű követelést nem formálhatnak, sem az uralkodót – bármily zsarnok lenne is – ezen egyezmény felbontására nem ösztönzik.

2-szor. Az egyházi és papi földeket egyenlően két részre osztják.

3-szor. Az új épületben (református egyház) mi hiány van, azt a katolikusok pótolják.

4-szer. Az orthodoxok templomszékeit a katolikusok kiadják.

5-ször. Harangozásnál a fehérvári szokást követik, ti. protestáns ünnepeken az orthodoxok harangoznak elébb, mikor ily ünnep nincsen, a katolikus harangozhat, mikor tetszik. Temetéskor az, aki elébb kezdi, de amíg ez be nem végzi, a másik el ne kezdje. A közös temetőbe egyik halottját a másikéra rá ne vigye (így!).

6-szor. Papbért egyik a másik hívétől nem követelhet.

7-szer. Ha magánszemély akartalanul és nem célzatosan sérti meg e pontokat, a két valláson levő atyafiak megegyezése szerint bűnhődjék, 8-10 forint büntetés terhe alatt, egyik fél a másik templomára ne kiabáljon (így!). Ha tenné, s csak egy ember bizonyítaná, a városi tiszt 12 forintot rögtön felrántson rajta, ha gyermek tenné, megpiricskeltessék (így!).

Ezek megtartására mindkét fél keze beadásával, 500 aranyforint kötpénz terhe alatt kötelezte magát, minek két része bírói, egy része a megálló félé.[138]

A nagy kötpénz dacára, a katolikusok háborgatták a közös temető használatában a reformátusokat, a közös úttól eltiltván őket. Az ügy az országgyűlés elibe kerülvén, 1666. márc. 11-én országos biztosokul Haller Pál, Pálffy András, Csizmadia Tamás és Márton deák küldettek ki, ezek hosszas feleltetés- s az 1633-i compositióból is a temető közösségét látván, de a közös utat célszerűtlennek ítélvén, ítéletileg kimondották, hogy a katolikusok az orthodoxok által használt régi utat felnyitsák, s ennek berendítésától tanulóikat eltiltsák.[139]

De a békesség akkor se állott helyre, az erdélyi fejedelemség gyengültével az addig Erdélyben uralkodott vallásszabadság kezdett eltűnni, a Bécsből protegált jezsuiták kezdették a katolikusok törvény-

[136] Lásd EEA, I. és az udvarhelyi ferencesek [konventjének – *Szerk. megj.*] *Házi történet*e.

[137] Lásd Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XVII, 50.

[138] Lásd EEA, I. és az udvarhelyi ferencesek [konventjének – *Szerk. megj.*] *Házi történet*e.

[139] Lásd uo.

be ütköző fölényét érvényesíteni. Udvarhelyen sem ment másként, s a reformátusok az országgyűléshez folyamodtak védelemért. Az 1687-i radnóti országgyűlés aug. 8-án Haller Jánost, Bethlen és Bánffy György és Frank Bálint fejedelmi tanácsosokat küldötte ki az egyenetlenség complanálására, kik egyezményt létesítettek, melynek

1-ső pontja az 1633-i és 1666-i contractusok minden pontjának érvényét és kötelező erejét megállapítá.

2-ik pontba kimondták, hogy a katolikusok processióik alkalmával más felekezetűt térdeplésre, süvegelésre ne kényszerítsenek.

3-ik pont kimondotta, hogy az iskolába járók egymás bosszantása- és károsításától tartózkodjanak, maguknak elégtételt ne vegyenek, hanem az elöljárókhoz folyamodjanak. Pátereket, papokat a püspök vagy vicariusa ilyenekért szigorúan büntesse.

4-szer. A katolikusok húsvéti határkerülőt jókor tartsanak, processiót a felső piacon tartsanak, a város kútjáig, s ilyenkor énekléseket, dogolásokat (így!), lövöldezéseket, kiáltozásokat szüntessenek meg.

5-ször. A két részen való tanítók, mesterek s iskolai nemesek városon fegyvert, buzogányt ne hordjanak, magok után ne vitessenek, bár a nemeseknek városon kívül fegyvert hordani szabad.

6-szor. Egymásnak böcstelen izeneteket ne küldözzenek, egyik mást ne csúfolja. A református iskola melletti, Borbély István-féle telek a református iskolának ítéltetik, de a páterek 14 forint követelése kifizetésével. E pontok violatiójának büntetése az 1633-i contractuséval ugyan azonos.[140]

Még sok idő telt el, míg a meghasonlott két felekezet hívei közt a béke helyreállott, sőt a versengés sok tekintetben egész napjainkig kihatott.

A katolikusoknak ítélt felső *templom sokszor újíttatott. …* (Hat sor törölve.)

55. o., 1. hasáb, 11–12. sor: … *álljon itt ez emléknek is képe*.

Az ev. reformátusok igen gyakran tartották zsinataikat Udvarhelyt, így 1786-, 1799-, 1814-, 1827-, 1841-, 1850- és 1859-ben.

Udvarhelyt vannak unitáriusok is, kiknek gyülekezete a szomszédos Kénos leányközségét képezi, a buzgó hívek abban fáradoznak, hogy templomot építsenek. Van egy szerényke kis temploma a görög egyesülteknek a Botos utca egyik udvarán elrejtve, a templom mellett pap is van, de a hívek száma néhány görög kereskedőre szorítkozik.

Udvarhely városában van 607 ház, ezek közül 74 emeletes, a többi földszinti, ezekben 808 lakás. Lakóinak száma 5000 lélek. Ebből 945 iparos vagy iparral foglalkozó, legtöbb a bőriparral foglalkozó, mert ezek száma 568-ra rúg. Van 14 ipartársulat (régen céh), a tímároké keletkezett 1584-ben, a szíjgyártóké 1613-ban, ugyanekkor az egyesült asztalos-lakatos-kovács-szabó. A fazakas 1616-os, a csizmadia 1635-, a szűcsöké 1636-, fésűsöké 1791-es.

Udvarhely s egyáltalában Udvarhelyszék szellemi haladására nagy befolyással bír az itten állami segélyyel szervezett főreáliskola, mely 1871-ben nyittatott meg, egy osztállyal, s azóta évente szaporíttatván eggyel, 1879-ben már teljes 8 osztályosra nőtte ki magát, a tanulók száma 1879-ben 123 volt. Hogy a realia irányú nevelőintézetet nem oly nagy számmal látogatják, oka részben az, hogy ez intézetnek nincsen állandó helyisége, hanem a tanhelyiségek is szét vannak szórva különböző épületekben, és a régi, már meggyökerezett két főgimnázium (katolikus és ev. református) versenye, melyek internátus- és ösztöndíjakkal levén ellátva, inkább vonzzák oda a szegény sorsú tanulókat, bár a reáliskola is e tekintetben nagy haladást tett, mert internátusa már van, ha korlátolt számra is (30-40), s ösztöndíjai is szaporodnak, mert a Dávid Antal-alapból 18-20 tanuló kap évi 50 forint segélyt. A tanoda évente 1500 forintot szokott tanszerekre fordítani, szakképzett tanárainak száma 14. A megye és a város minden tőle telhetőt megtesz az intézetért, s így reméljük, hogy azon törekvése is meg lesz oldva, hogy az intézet egy állandó és célnak megfelelő helyiséget építsen, amire az alap már örvendetesen szaporodik.

A városnak …

55. o., 2. hasáb, 16. sor: … *a vár mellett, Küküllő utca*, *Szombatfalvi* vagy *Cigány utca*, a Szentimrébe *Király utca* és a *Királyszabadja*, melyet *Szibériá*nak is neveznek, a váron hátul a *Csurgó utca*, a *Varga utca*, mely a piacról a *Szentimré*be és *Bethlen utcá*ba vezet, végre *Szent János utca*, *stb.* (Két szó kimarad.)

Udvarhelyt is feltaláljuk a régi székely városokat jellemző udvarutcákat. Ezek hátsó felükön kijárattal ritkán bíró, oly hosszú udvarok, melyek mindkét oldalról utcaszerűleg, sűrűn be vannak házakkal építve. Az ily udvarutcákat rendszerint egyes családokról nevezik el, mint Tamási udvar, Bodroghi udvar, Vass udvar, stb., amennyiben azok leginkább egyes népesebb családok tulajdonát és lakhelyét képezik. Keletkezésük azon patriarchális székely szokáson alapszik, mely a családapa felügyelete alatt szereti tartani a családot. Az apa az ősi ház mellé fiainak házat épített, ezek ismét, s lassankint az ős telek utcává alakult át.

Még felemlítendőnek vélem …

[140] Lásd uo.

VIII. A Csonkavár

55. o., 2. hasáb, jegyzet, alulról 2. sor: … *nemes célnak*. A katolikus nőneveldében van 3 osztály 6 szakasszal, 5 tanítónővel, 112 növendékkel (1871-ben). A református főelemi leánytanodában egy főtanítónő s néhány kisegítő tanár vezetése alatt 40 növendék. A katolikus nőnevelde tehát túlszárnyalta emezt, s most fényben éppen el fogja homályosítani, mert Fogarassy Mihály püspök 1879-ben egy fényes, nagyszerű épületet emeltetett a felső piacon a leánynevelde számára, mely mintegy 30 000 forintba került, de mivel ezen bőkezű áldozatát azon feltételhez kötötte, hogy az intézet apácák kezére menjen, félő, hogy a fényes épület nem fogja pótolni a szabad szellem hiányát, s ez intézet épületével fényleni, de szellemileg szegényedni fog.

57. o., 2. hasáb, 12. sor: … *címerek és feliratok is.*

Itt lesz leginkább helyén, hogy a székelyek közéletének fordulópontját képező e korszakot és annak előzményeit, az eseményeket, amelyek a visszatorlás e művét létesíték, habár dióhajba szorítva és röviden, ismertessük. Ennek előadása nélkül hézagos lenne munkánk, hézagos e vár történelme, és megérthetetlen a székelyek mozgalma s amazok megfékezésénél használt túl szigorú rendszabályok is.

Az udvarhelyi vár, a *csonka vár*, mint hívják a lakosok, méltán tekinthető a székely alkotmány csonkítójának; szomorú emlékek fűződnek e bús romokhoz, melyek régen is romokat csináltak szép demokratikus alkotmányunk terén.

A 15. századig a székely mind szabad, mind egyenjogú volt, létezett ugyan elnevezésileg előbb két, később három osztály vagy jobban mondva hadi rend, az *elsők, lófők* és *gyalogok* (primores potiores, primipilli equites, pixidarii), de ez nem képezett külön osztályokat külön állással, külön előjogokkal, mert mindenik politikai értelemben egyenlő volt, s a megkülönböztetést legföllebb a nagyobb kötelezettség, a nagyobb szolgálat- és áldozatképesség tette; első az volt, aki 3-4-ed magával volt képes a hazáért ingyen katonáskodni, lófő az, aki az akkori időben nagyon költséges vasfegyverzettel és lóval tudott hadba menni, és gyalog az, ki előbb csak nyíl-, később lőfegyverrel állt ki; de ha a gyalog lovat és lovagfegyverzetet szerzett, a legelső lustránál átíratott a lófők, ha a lófő oly vagyonra tett szert, hogy 3-4-ed magával tudott kiállani, az elsők közé, minden fejedelmi kiváltság- vagy adománylevél nélkül, tisztán a nemzeti önkormányzat és souverainitás alapján. Hogy ez így volt, és hogy a valamely rendhez tartozás nem volt családi prerogatíva, azt leginkább tanúsítja az, hogy ugyanazon községben ugyanazon családból voltak elsők, lófők, sőt néha gyalogok is. A legnemesebb értelemben vett demokráciának volt ez kvintesszenciája, mely nem születést vagy a hatalmasak kegyét, hanem a nagyobb szolgálati képességet és valódi érdemet vette a kitüntetés alapjául, úgyhogy a székely rendekre leginkább lehetett volna az első, másod- és harmadosztályú érdem- vagy becsületrend elnevezését alkalmazni. Egyik rendnek a másik felett semmi elő- vagy több joga nem volt, a gyűléseken, a választásoknál a gyalog szavazata épp oly nyomatékkal bírt, mint az első primoré, a főbb hivatalokat az igaz, hogy a primorok viselték, de csak azért, mert vagyonosabb voltuknál fogva ők voltak arra utalva és képesítve, hogy ezen előbb egészen fizetés nélküli s később is csak nagyon csekély fizetéssel ellátott hivatalokat folytathassák; de minden hivatal választás által, éspedig régi időkben nemek és ágak sorrendje szerint töltetvén be, senki se volt kizárva, hanem mindenki választható volt.

De e demokratikus alkotmány tisztaságát és a fogalmak emelkedettségét, a honfikötelmek e magasztos berendezését itt is megzavarták a középkor tévfogalmai és a nyugati népektől átszivárgott hűbéri feudalis eszmék. A hatalmasok, a gazdagabbak itt is igyekeztek elnyomni a gyengébbeket, de a székely egyenlőségi szellem ezt nem tűrte, s már 1466-ban a háromszékiek fellázadtak a primorok hatalmaskodása ellen. 1466-ban Mátyás király parancsára az akkori vajda és székelyek ispánja, szentgyörgyi és bozini János *Zabolára* székely nemzeti gyűlést hívván össze, ott intézkedések tétettek hasonló visszaélések megakadályozására. Mátyás hatalma itt s másutt is meg tudta fékezni a hatalmaskodó oligarchia túlkapásait, de az őtet követett gyenge, mondhatnók gyámoltalan uralkodók, II. Ulászló és [II.] Lajos alatt a hatalmasok jogtalan erőszakoskodása mindenütt s így a székelyek közt is lábra kapott, ami Mohácsot idézte elő. (Fel is lázadtak ez ellen a székelyek 1519-ben, a lázadást Hagymási Kristóf helyettes székely ispán és némely főemberek erőszakoskodása idézte elő; de Zápolya hirtelen benn termett, s Homoródszentpálnál szétverte [őket], a vezetőket kivégeztette, sokaknak jószágait a székely törvények ellenére elkobozta.) E gyászos csata [Mohács] után Magyarország két, később három részre oszolván, Erdély és a székelyek Zápolya mellé csatlakozva, fenntarták az erdélyi fejedelemségben a magyar alkotmány fellegvárát, a regeneratio e tenyésztalaját, a magyar műveltség melegágyát. A Zápolya és Ferdinánd között kitört harcok, valamint az udvartartás is sok kiadást igényelvén, az addig adómentes székelyekre is sok törvényellenes terheket hárítottak, ami miatt – bár az önkéntes segély címén szedetett – minden alkalommal zúgolódtak, e terheltetés és a székely jogok sértése s ennek következtében a székelyek elégedetlensége még növekedett kiskorú fia,

János Zsigmond uralmának első szakában, a nagyravágyó és telhetetlen Martinuzzi kormányzata alatt. A székelyek ezek orvoslása iránt [I.] Ferdinánd rövid interregnuma alatt két nemzetgyűlésből folyamodtak a császárhoz eredménytelenül. János Zsigmondot a székelyek elleni ellenszenvben nevelték, a szabadsághoz szokott székely nép jogsérelmeiért, terheltetéseért zúgolódott, de János Zsigmond orvoslás és kiengesztelés helyett 1559-ben nyíltan tudtokra adta, hogy régi jogaikban, szabad módban és mentességeikben csak annyiban fognak megtartatni, amennyiben a körülmények engedik.[141] Ez felbátorítólag hatott, s némely főrendek és fejedelmi tisztviselők tartózkodás nélkül kezdették főleg a gyalogrendű székelyeket elnyomni, mi az elkeseredést a székelyek közt növelte.

János Zsigmond legkitűnőbb hadvezére, Balassa Menyhért átpártolt Ferdinándhoz, amiért János Zsigmond ennek *diódi* és *létai* várait leromboltatta, ami őtet még inkább felingerelte, tervet főzött ki, hogy ők János Zsigmondot két oldalról, a császári seregekkel Magyarország, és a szövetségbe bevont moldovai vajda által keletről támadják meg, s koronájától és országától megfosszák. Balassa jól tudván a székelyek elégületlenségét, őket is járatta, és igyekezett csatlakozásra vagy legalább fellázadásra bírni. János Zsigmond török segítséget nyervén, Balassa jól kifundált terveit meghiúsította, de a székelyek annyira fel voltak ingerelve, hogy már nem voltak visszatarthatók. 1562-ben Udvarhelyen gyülekeztek, s veszélyeztetett ősi szabadságaiknak fegyverrel való védelmét elhatározták, esküvel fogadván, hogy azt le nem teszik, míg biztosítva nem lesz. Nagy lelkesedéssel és nagy számban indultak ki, de alkalmas vezér nélkül, mert a módosabb székelyek, bár a mozgalmat élesztették eleinte, lassanként elvonultak. A belszékelyföldiek, hogy a maros- és aranyosszékiekkel egyesülhessenek, a Maros tere felé nyomultak, rögtönzött és úgy látszik vezényletre képtelen vezetőik, pálfalvi Nagy György, Gyepesi Ambrus és Bán András alatt. A fejedelem gyorsan rájuk rontott sergei *Vajánál* és *Holdvilágnál* szétverték a szervezetlen népet, s János Zsigmond haragja iszonyatosan bosszulta meg magát, nem azon primorokon, kik alkalmasint Balassától titkon megnyerve, a mozgalmat szították és kitöréshez vitték, hanem a szegény félrevezetett s éppen azok zsarolásai által a végelkeseredésig sodort népen.

A segesvári országgyűlés az első felhevülésben túl szigorú törvényeket alkotott, melyek a székelyek szép demokratikus intézményeit, ha fel nem forgatták is, de tetemesen megcsonkították. Azt mondja a törvény, hogy a székelyek király méltósága és a haza csendessége ellen, túlságosan nagy szabadságukban bízva, gyakrabban lázongtak, azért, hogy jövőre nézve ilyenekre felbátorítva ne legyenek, ezután ők is hűtlenségi vétkek esetében mind fejöket, mind örökségüket és egyéb vagyonukat elveszítsék a magyar nemesek törvényei értelmében, és kimondatott, hogy a székely község (alsó rend) király szabad birodalma alatt legyen.

A törvény ezen utóbbi bizonytalan kitétele kizsákmányoltatott, és úgy értelmeztetett, hogy a székelyektől hűtlenség címén elkobzott vagy magszakadásra jutott jószágok király adományozása alá jönnek, holott a székely törvények értelmében az ily jószágok soha a koronára nem, hanem az örökösökvagy, ilyek nem létében, az oldalrokonokra, s ha ilyek nem lennének, a községre (falura) szállnak.

E rendszabály teremtette meg a Székelyföldön az addig teljesen ismeretlen királyi adományozást, mert a lázongásban részt vettek javai tömegesen confiscáltatván, előbb ugyan az udvarhelyi és várhegyi várakhoz csatoltattak, *fejedelmi birtokok* címén, de később egyeseknek adományoztattak, a felzendültekből pedig sokakat jobbágyságra vettettek, így keletkezett a Székelyföldön a jobbágyság és az adományozás tárgyát képező birtok, ami addig teljesen ismeretlen volt.

A felzendültek számát 40 000-re teszik, tehát a székely haderőt képező gyalogságnak – a távolság miatt abban részt nem vehetett aranyosszékiek kivételével – nagy zöme, ezeket tehát mind jobbágyságra vetni nem lehete, mert az a székely haderő – veszélyessé válható – elsorvadását vonhatta volna maga után, tehát azok nagyobb része továbbra is reserváltatott a hadi szolgálatra, de egy részét jobbágyságra vetették. Nem lehet tudni, mennyi volt a jobbágyságra vettettek száma, de hogy semmi esetre nem volt kevés, mutatja az 1594-i országgyűlés, mely törvénybe iktatta, hogy a székelység nagyobb részét, mint eladományozás alá jöttet, adományosok (donatariusok) bírják, és tanúsítja az, hogy egyes falukban 20–40-re ment az így eladományozottak száma.

E szigorú, mondhatnók drákói rendszabályok még inkább növelték a székelység elkeseredését, az ezredéven át szabadon élt-halt fegyveres nép nem egykönnyen tűrte az igát, s a kitöréstől méltán lehetett tartani. János Zsigmond tehát, hogy őket féken tarthassa, s közéjük rendelt katonaságának biztos támpontot nyújthasson, két várat épített, illetőleg két régi, omladozott székelyföldi várat kiújított, egyiket *Székelyudvarhelyen*, a másikat a háromszéki *Várhegyen*, s gúnyosan az előbbit *Székely támadt* (Zekeltámatt), a másodikat *Székely bánja* (Zekel banja) várának nevezte el.

E várak királyi vár (castrum regis) néven s az azokhoz csatolt igen sok elkobzott jószág az e várakhoz

[141] [ETA, III, 265–269. *Szerk. megj.*]

tartozó fejedelmi birtokoknak neveztettek, a többi confiscált birtokok s később a várak tartozandóságai egyes székely, sőt más (leginkább katonaság közt szolgáló) nemeseknek adományoztattak. Az adománylevelekben néha megjelöltettek az adományozott fekvőségek és jobbágytelkek, de néha csak a falu neve, amelyben az adományozott jószág feküdt, ez aztán gyakori visszaélésekre és túlkapásokra, és sok perre szolgáltatott alkalmat, mert az ily adományosok néha olyanokat is igyekeztek jobbágyságra szorítani, kik meghagyattak volt hadi szolgálatot teljesítő lófőknek.

Az ily adományosok, de az el nem adományozott nemesek és lófők is, hogy ily esetleges túlkapások ellen biztosítsák magukat, adománylevéleket kezdettek kérni, s így keletkeznek donatarius és armalista nemesek a Székelyföldön, ami eddig teljesen ismeretlen és szokatlan volt.

Így lett a megyei nemesek birtokaira már századok előtt behozott királyi jog mintegy becsempészve a székelyföldi örökségekbe is, mert habár igen ritka esetben, kivételképpen és visszaélésként, némely hatalmas főúr kétes eredetű és bizonytalan jogalapon nyugvó birtokára eszközölt is ki királyi adománylevelet, de ez a legritkább esetek közé tartozott.

Az újadomány-levelet nyertek nem is tekintették azt másnak, mint bizonyos *salva guardiának*, s nem is érezték szükségét az ily adományleveleket másutt érvényesítő beiktatásoknak, miután úgyis régi székely jogon ama birtokok tulajdonában benne voltak.

De ezen adományozások révén a régi nemesség mellett alakult két más nemes osztály, az *adományos* (donatarius)[142] és az armalista nemesi rend, sőt harmadik, sohasem ismert rend is. Mert később a fejedelmek a jobbágyságra jutottak közül némelyeket valamely kitűnő hadi érdemeik vagy más szolgálataik jutalmául alantas vagy *nemtelen* állapotukból kiemelve és címeres levéllel ellátva – néha a szabad gyalogokat és lófőket is, kik törvényszerű nemesek, hiúság folytán ily címeres levelekkel látták el –, lassanként lett külön kis osztály, az úgynevezett *armalisták* osztálya, ami azonban kisszámú volt. Sőt voltak, bár nagyon csekély számban, úgynevezett *egyházi nemesek* is, akik úgy keletkeztek, hogy előbb János Zsigmond az unitárius, később [I.] Rákóczi György a háromszéki református papokat és ezeknek atyjuk hivatását követő utódait adó- és hadmentesekké tette.

És mármost, miután átnézetét nyertük az e vár építését megelőzött korszaknak, tekintsük meg az e várhoz csatolt eseményeket, az e várral egybecsatolt jószágok birtoklási viszonyait és e várnak történetét.

János Zsigmond a székelyek fékezésére megújított e várba egy vasmarkú embert, Telegdy Mihályt tette parancsnoknak, ki ezenkívül székelyek főkapitánya és a négy szék főkirálybírája is levén, minden hatalom az ő kezébe volt összpontosítva; ő valódi diktátora volt ezen katonás korszaknak, ki az erős udvarhelyi várból az egész Székelyföldet kormányozta, sőt még a birtokok viszonyainak rendezésére is nagy befolyást gyakorolt, s nem egyszer még a magánjog körébe is beleavatkozott. Van János Zsigmondnak egy 1566. júl. 11-én, Gyulafehérvárról kiadott, nagyon nevezetes rendelete, melyben elő vannak sorolva az Udvarhely-, Maros- és Háromszéken jobbágyságra vettettek száma és az, hogy azok kiknek adományoztattak el. Telegdy Mihályhoz mint Zekeltámat parancsnokához rendelkezik, hogy ama jobbágyokat az adományozottak kezébe adja, és várszolgálatra ne kényszerítse. Itt mellőzöm a más két székre vonatkozókat, s csakis az udvarhelyszékieket érintem.

Eszerint Udvarhelyszéken *Kys Bachonban* nyert Daniel Ferenc 8 ház jobbágyot, *Dobóban* (Erdővidékén) Daniel Péter 11 ház jobbágyot, *Hermánban* Jánossy Péter 11 ház jobbágyot, *Zent Pál-* és *Recheniedben* Kornis Mihály 22 ház jobbágyot, *Bethlenfalván* Farkas Pálné 21 ház jobbágyot, *Jástfalván* Petky György 1 ház jobbágyot, *Musnában* Petky László és Mihály 44 ház jobbágyot, *Fyattfalván* Geréb Benedek 27 ház jobbágyot, *Kadichfalván* Benedekffy Péter és Farkas 19 ház jobbágyot, *Zent Mihálon* Geréb Miklós 25 ház jobágyot, *Kobadfalván* Benedekffy István 10 ház jobbágyot, *Zijbrefalwán* Niwtodi Gergely 15 ház jobbágyot, *Hidegkuton* Moréh Gábor és Ewssy Tamás árvái 17 ház jobbágyot, *Gagyban* Chakány György, Zwchaly János és Chiernczy Gáspár 10 ház jobbágyot, *Bethfalván* Kachay Ferenc 15 ház jobbágyot. Mindezen székely primorokat az adományba nyert s fenn körülírt birtokaikban megtartatni rendeli.[143]

Az itt szám szerint megjelöltek azonban csak kis részét képezték a segesvári országgyűlésen jobbágyságra vettetteknek, ilyenek Udvarhelyszék csaknem minden falujában voltak; de ezek el nem adományoztatván, az udvarhelyi várhoz adattak; ezért találunk ama korban Udvarhelyszék csaknem minden falujában udvarhelyi várhoz tartozó részjószágokat, jobbágytelkeket; innen származnak az Udvarhelyszéken s egyáltalában a Székelyföldön fejedelmi donatio tárgyát képező kisebb birtokok, mert különben a Székelyföldön ily eladományozható birtokok nem létezhettek volna, miután a székely örökösödés

[142] [Az *Udvarhely* kötet recenzense figyelmeztet: az *adományosok* nagyrészt épp a volt primorok és módosabb lófők lettek, akiket a fejedelem kötelezett is újadományt kérni, státusukat rendezendő. És ezek igenis a többiek terhére próbálták magukat lehetőség szerint köztehermentesíteni. (BALÁSSY Ferenc 1869, 469–470.) *Szerk. megj.*]

[143] Eredetije gyulafehérvári káptalan levéltára, *Centuriae*, B, 54. Közölve: SzOkl, II, 208–210.

rendje szerint a kihaltakat nem a korona, hanem a község örökölte.

A segesvári országgyűlés ezen, a székely közjogot sértő intézkedése s törvényellenes eljárása teremté meg az adományozás alá jövő nemesi birtokokat is a Székelyföldön. Ím itt van röviden a Székelyföldön is feltalálható adományos birtokok genézise felfejtve; de az minden időben kis körre szorítkozott, s az eredeti székely jogot soha nem viciálta, mert még a kisszámú, tehát kivételt képező adománylevelek- és fejedelmi donatiókban is mindig hangsúlyozva volt a székely jog sérthetlensége.

János Zsigmond haragja – mely annyi szabad székelyt vetett jobbágyságra – csillapulván, Székely Támadt vára is, mely a lesújtott székelyek fékezésére szerveztetett, némileg szerepet cserélve, nemsokára a népet vette védszárnyai alá a hatalmaskodó primorok ellen. Így János Zsigmond 1569. júl. 14-én Gyulafehérvárról Telegdy Mihály-, Zekeltámadt vára parancsnokának és székelyek kapitányának rendeli, hogy miután a segesvári országgyűlésen s azután ott Zekeltámadt várában – tehát János Zsigmond Segesvárról 1562-ben Udvarhelyre jött, alkalmasint a vár kiújítását felügyelni – kiadott rendszabályait a nemesség nem tartja, „kiknek akkor jószágot osztottunk, a szabad lofewket is be akarják vonni, s másként is jobbágyainkat nyomorgatják, s előnyükhöz képest most székely, majd nemesi törvényt akarnak alkalmazni, s egyéb dolgaikban is sok egyenetlenséget és igazságtalanságot mívelnek; azért rendeljük, hogy az országgyűlés újabb végzéseig a nemesurak nyugton maradjanak, s az állapotok status quóban tartassanak."[144]

Van egy igen fontos adománylevele János Zsigmondnak 1562. okt. 12-ről, mellyel Udvarhelyszék királybíróságának felét – melyet addig Moréh Gábor, Zekeltámadt vár parancsnoka bírt – Pekri Gáborra ruházza.[145] Ez okmányból kitűnik, hogy az örökké szabad választás alá tartozó királybíróság a János Zsigmond alatti katonai diktatúra korszakában, ha rövid ideig is, eladományozás tárgyát képezte, s azt vagy annak javadalmát egyszerre két személy is élvezte; de ez kivételes helyzet volt, mert a szabad választás jogát újból visszaszerezte a székelység. Továbbá ez okmányból azt is tanuljuk, hogy Telegdy előtt Moréh Gábor volt az udvarhelyi várparancsnok.

Telegdyt a várparancsnokságban 1566-ban legalább egy időre mogyorói Bánffy Losonczi Pál váltotta fel, ki egyszersmind székelyek kapitánya is volt.[146] 1572-ben pedig Nagy Ferenc a várparancsnok.[147] 1583-ban Bánffy Farkas.[148] 1589-ben Sygler János.[149] 1591-ben Bodoni Balázs,[150] kit ez évben Mindszenti Benedek vált fel.[151]

Sokan kétségbe vonták, hogy az udvarhelyi vár a *Székely támadt* gúnynevet viselte volna, pedig azt a már fennebb közölt okmányok is kétségtelenné teszik, de még inkább támogatja négy más okmány. Ezek elsője János Zsigmond egy levele, mely így van címezve:

Ilust. stb. Mihályffy … (Öt sor kimarad, folytatás a 18. sorban.)

58. o., 1. hasáb, 2. sor: … *Őfelsége székelyföldi kapitánya" stb*. És egy negyedik, amelyet az 1568. febr. 3-án János Zsigmond épp itt, Zekeltamatt (így!) várában ad ki, s melyben elrendeli, hogy a Torda városába márc. 3-ra összehívott zsinatot, melyen nyilvános vitatkozás útján az igazság kiderítésére törekszik, azért, hogy az nagyobb méltósággal legyen megtartható, Tordáról Gyulafehérvárra teszi át, ugyan márc. 3-ra. Arra a szász szuperintendenst, Hebleri Mátyást, a szász dékánokat, papokat és öregeket meghívja.[152]

Azonban, hogy e gúnynév …

58. o., 1. hasáb, 15. sor: … *Mindszenti Benedek a várparancsnok*. Ennek mint udvarhelyi vára parancsnokának írja Báthori Zsigmond 1591. júl. 5-én Gyulafehérvárról, hogy az udvarhelyszéki pixidariusok panaszolják, hogy ők azon a falukon kívül is, melyben laknak, bírnak örökségképpen házakat, szántókat, erdőket s más birtokokat, melyekről tiszteink és nemeseink adót szednek, nemegyszer ily külső örökségeikből ki is forgatják. Azért Mindszenthy Benedek-, udvarhelyi várunk parancsnokának s Udvarhelyszék kapitányainak, királybíráinak és más tisztviselőinek rendeljük, hogy nevezett pixidariusainkat bárhol levő örökségeikben terhelni és károsítani ne merészeljék. Azoknak, kik örökségeiktől elestek, szokásaik szerint, akár azokban, ahol laknak, szántókat, kaszálókat sors szerint hasítsatok ki. Stb.[153]

Ez utóbbi kifejezés arra látszik utalni, hogy a vagyontalan, de háztelkes pixidariusoknak a közhelyekből sors szerint szoktak külbirtokot kihasítani. Mindszenthy Benedekkel egyidejűleg várkapitány osztopáni Pernezzi István, kinek kérelmére ad Báthori Zsigmond 1591. márc. 20-án Sepsibaconnak országos vásárt.[154]

[144] Lásd Kemény József, *Regest. Arch.*, I, 84–86.

[145] Eredetije *A magyar nyelvmívelő társaság irattára*, gr. Bethlen Lászlóné adománya közt. [Vö. ENYEDI Sándor 1993, 193. *Szerk. megj.*]

[146] Lásd NAGYAJTAI KOVÁCS István 1836, 226.

[147] Őtet rendeli ki, hogy Solymosi Mátyást egy Udvarhelyen nyert házba beiktassa. Lásd alább.

[148] Lásd alább, Zetelakánál.

[149] Lásd alább, Oláhfalunál.

[150] Lásd II. kötet [ORBÁN Balázs 1869], Madéfalvánál.

[151] Lásd II. kötet [ORBÁN Balázs 1869], Kászonújfalunál.

[152] HANNER, Georg 1694, II, 408.

[153] Kovács István, *Acta de Sic*.

[154] Lásd alább, Baconnál.

A székelység ezen fékezésére emelt erődöt …

58. o., 1. hasáb, 22. sor: … *újbóli felépítését megrendelte.*

Nem tudjuk, hogy ez megtörtént-e? Azt azonban látjuk, hogy a szerzetesek korábbi birtoklásukra hivatkozva, a vár tulajdonjogát követelték, s Bastától nyert engedély alapján oda 1604-ben be is költöztek, s kolostorukat be is rendezték, de birtoklásuk csak két évig tartott,[155] mert Bocskay István föllépése az osztrák uralommal együtt elseperte a szerzeteseket is az udvarhelyi várból. Az így ismét fejedelemre szállt várat *Bethlen Gábor 1621-ben …* (Egy sornyi kimarad, folytatás a 23. sorban.)

58. o., 1. hasáb, 26. sor: … *inscribálja, oly feltétellel …* (Két szó kimarad.)

58. o., 1. hasáb, 28. sor: … *az inscriptionalis összegbe.*

Kornis fiágának kihaltával az udvarhelyi vár és tartozandóságai visszaszállván a koronára, [II.] Rákóczi György 1651. máj. 1-jén Gyulafehérvárról azokat, továbbá a Botos utcában levő házat és a Homoród menti falvakban levő, várhoz tartozó részjószágokat Rhédey János-, Udvarhelyszék főkirálybírájának adományozta.[156]

Rhédey kezén sem maradt sokáig, mert II. Rákóczi György nemsokára udvarhelyi várparancsnok Kemény Boldizsár- és nejének, Bornemisza Zsuzsannának 5600 forintért inscribálja az udvarhelyi várat *az ahhoz tartozó részjószágokkal. …* (Négy sornyi kimarad, folytatás a 33. sorban.)

59. o., 2. hasáb, alulról 8. sor: … *homályos népadomák, hagyományok …* (Két szó kimarad.)

60. o., 1. hasáb, 5. sor: … *hagyományok* képezik azon irányfonalnak szálait, melyek a *kutatót tájékozzák …* (Másfél sor kimarad, folytatás a 7. sorban.)

IX. Budvár[157]

60. o., 2. hasáb, alulról 3. sor: … *turkálták eredménytelenül a földet*, legföllebb néhány kőcsákány és a Csicser aljában talált bronz vésők azok, melyek ily ásatások alkalmával felszínre kerültek, de azok is, eltévedvén, elvonattak a tudomány s meghatározás elől.

E romok útmutatása szerint …

61. o., 1. hasáb, 8. sor: … *jutalmazni és büntetni.*

A székelyek, bár fajrokonaiktól elkülönítve, mégis tekintélyes népet alkottak. Abdul Fedda arab író, ki a magyarok bejöttekor élt, tehát egykorú írók nyomán dolgozott, a Bessarabia- és Moldovában megállapodott magyarok e telephelyét körülhatárolva, azt mondja Bíboros Constantinnal összhangzóan, hogy e telephelyüket nyugatról a *székelyek országa* határolta, tehát mindkettő igazolja régi krónikáink azon állítását, hogy a székelyek a magyarok bejötte előtt Erdély keleti részében laktak, s külön független államot alkottak. E fejedelmi írók megemlékezése azt is mutatja, hogy az a népecske mégse volt oly jelentőtlen, de még inkább igazolja ezt azon körülmény, hogy Árpád méltónak ítélte arra, hogy frigyet kössön a székelyekkel, s a hódításban részvettekkel a zsákmány fölött osztakozzék. A Székelyföld azután is bizonyos önállóságot élvezett, s azért széltében használták még régi okmányokban, például [a] Zápolya János vajda által 1519-ben megerősített Székely constitutióban is a *Székelyország* elnevezést.

Több mint valószínű, hogy a Moldovában és Bessarabiában tanyázó magyarok érintkeztek a székelyekkel, előre megbeszélték a honfoglalás módozatait, s meghatározták e hadjárat irányát is, mert különben nem ment volna elibük a székelyeknek azon lovascsapata, amely ajándékot is vitt Árpádnak, de úgy látszik, főleg az előőrsi szolgálat és kalauzolás végett, előleges megállapodás folytán küldetett oda Zandirhám fő székely rabonbán által. Erre mutat azon körülmény is, hogy amidőn a székelyek Kerogy vizénél találkoztak a Ménmaroth ellen küldött magyar táborral, az ajándékokat és kezes ifjakat elküldve Árpádhoz, rögtön csatlakoztak, hogy részt vegyenek annak fáradalmaiban, s megadják a szövetségnek vérkeresztségét. Az, hogy a székelyek képezték a hadsereg előcsapatját e hadmenetben, határozottan mutatja, hogy már megkötött szövetség létezett Árpád és a székelyek közt, mert idegen, ismeretlen népre nem bízták volna az előőrsi és előcsapati szolgálatot, mitől az egésznek biztonsága függ. A székelyek meg is mutatták, hogy méltó testvérei és szövetségesei a magyaroknak, mert a Bihar vára elleni, 12 napig tartott harcokban Béla jegyzője szerint 15 székely és 20 magyar esett el, ami tekintve a székelyeknek a magyarokhoz viszonyított csekélyebb létszámát, azok elszánt bátorságát dokumentálja, a szövetséges viszonyt pedig bizonyítja az is, hogy Bihar várának feladása után a zsákmányból a székelyek is részt kaptak, sőt a Bihar megyében levő *Székelyhíd*, az 1205-ben még megvolt *villa Zekul*[158] *és az 1217-ben említett bihar megyei székely század*[159]

[155] Kovács István, *Acta de Sic*.

[156] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, IX, 395.

[157] [A fejezetnek az 1796 körüli hamisítvány Csíki székely krónikából vett tartalmai: az *Árpádhoz követségbe küldött Zandirhám „főrabonbán"*, az *először a Szent Imre herceg születésére megadott ökörsütés*, Budvár *1090 körüli* pusztulása, *„Szombaat" földje*. Udvarhelyi *„hun"* helynevekről Benkő József korábban is beszámol már (BENKŐ, Josephus 1791, 19), de *Transsilvaniá*jának a vonatkozó része megírásakor még nem tudott róla, tehát a székelyudvarhelyi „helynévhunosító-múlteremtő műhely", a „krónika" egyik forrásvidéke sem sokkal korábbi. *Szerk. megj.*]

[158] PRAY György 1779, 133.

[159] ENDLICHER, Stephan Ladislaus 1849, 692.

mind arra mutatnak, hogy a Biharnál hősileg harcolt székelyek vagy azok egy része az osztályrészükbe jutott földön megtelepedett. Az itt felhozott adatok s maga Budvár eléggé cáfolják Hunfalvi azon alaptalan, puszta képzeletre fektetett állítását, hogy a székelyek Szent László-kori telepítvényesek lennének.

Itten, e várban székelt ...

61. o., 2. hasáb, 3–4. sor: … *új hitnek érvénye.*

Tudjuk azt, hogy I. Gyula herceg a bizánci udvarnál nevelkedvén, nemcsak felvette ott a keresztyén vallást, hanem Cedrenus szerint[160] a püspökké szentelt Hierotus atyát is magával hozván, ez a keleti vallást elterjesztette; de II. Gyula visszahajolván az ős hitre, s vele a székelyek egy része is, Szent István haddal jött ellene, s nemcsak az ős valláshoz hajlókat kényszerité hódolatra, hanem a keleti vallást is kiszorítván, a nyugati vagy római katolikus hitet tette uralgóvá. E vallásegység szorosabban csatolta a székelyeket a magyarokhoz, s megszilárdítá a két testvérnép között az Árpáddal kötött szövetséget, melyet Szent István keresztyén szellemben újított meg. De ez új szellemben is megtarták a székelyek ősi intézményeiket, szokásaikat, nemek- és ágakra való felosztásukat és adómentességüket, mert az úgynevezett *ökörадó* vagy jobban mondva *ökörsütés* önkéntes ajándék volt, melyet a székelyek legelőbb 1026-ban, Imre herceg nősülésekor küldöttek marháikból, miben bővelkedtek. Úgy látszik, hogy e szokást a németektől vették székelyeink, mert Tacitus[161] mondja, hogy a fejedelmeknek nyújtott ily ökörajándék a régi germán törzseknél divatban volt, az önkéntes nászajándék csak jóval később változott át kötelezettséggé a székelyeknél.

Budvára, az ennyi emlékek által szentesített ős vár …

62. o., 1. hasáb, 3. sor: … *ezen emléképülete* 1089-ig, mások szerint *egészen 1241-ig …*

62. o., 1. hasáb, 14. sor: … *azt lerombolták. Budvár* nem egyedüli emlékeztetője és megörökítője Atilla hős testvérének, *Budának*, találunk még a Székelyföldön más ily emlékneveket viselő helyeket. Így az etédi határon, a Cseje-patak mellett egy helyet *Budvár*nak, a ravai határon egy dombhátat *Budabérc*ének neveznek; de nemcsak helynevekben, hanem a nemzeti felosztás elemeiben, a székely ágakban is feltaláljuk azt, nevezetesen az *Örlec nem Bud ágában*. Ott találjuk a régen Székelyföldhöz tartozott Segesvár mellett *Atilla-hegyé*t, hol az Udvarhelyről menő hun király egy ideig táborzott.

Az, hogy a Csíki krónika kivételével más régi krónikáinkban, adományleveleinkben *Budvár* nevét fel nem találjuk, az nem lehet döntő, mert székely váraink egyike se fordul elő, az okon, mert a Székelyföld Árpád idejében is nem hódított, hanem szövetséges ország lévén, az itteni várak nem ostromoltattak, nem ostromzároltattak, s így Béla névtelen jegyzőjénél nem is fordulnak elő, amidőn Bihar, Bellerád s más bevett váraknak neveit feljegyezve találjuk. Későbbi okmányokban sem találjuk, azért, mert a székelyföldi várak eladományozás tárgyát nem képezték, mint megyei váraink, melyek a régi adománylevelekben éppen mint az eladományozott jószágok bogpontjai fordulnak leginkább elő.

Tehát e vár is azon nagy nemzeti tragédiában pusztult el …

62. o., 1. hasáb, jegyzet, utolsó sor: … *és nem Szent László*. Különben nem vitatom annak lehetőségét sem, hogy az 1089-ben Erdélybe beütött kunok dúlhatták fel Budvárt, mely ez időben megszűnvén a főrabonbánok székhelye lenni, elhanyagoltatott, s meglepetés által is bevétethetett oly sereg által, melyet Szent László is nagy erőfeszítéssel tudott csak legyőzni s Erdélyből kiszorítani. A Csíki krónika tatárok által dúlatja fel Budvárat, de ez nem határoz, mert az akkori történészek és krónikások gyakran összezavarták a 11. században keletről hozzánk beütött ellenséget, s majd besenyőknek, majd kunoknak, majd hunoknak, majd tatároknak nevezték, az egykori temesvári Pelbárt is tatároknak mondja az 1089-ben nálunk dúlt ellenséget.

62. o., 2. hasáb, 13. sor: … *a helységelnevezéseket is átváltoztatta.*

Budvára elomlott falainak s kelet oldali bástyájának még 1862-ben fennállott falai ma már eltűntek, a hegy alján épült szeszgyárhoz lehordották az emlékszentesített romoknak anyagját, de ott vannak az összeomlott falak gátonyai, s ott vannak a hegynyaknak óriási munkával kivitt többszörös átmetszetei, melyeket se az idő, se az emberek romboló hatalma elsimítani nem tudott és nem tudand, s még sok századokon, sőt ezredéven át hirdetendik székely őseink hatalmát és dicsőségét.

De amily nagyszerű képeket tár föl a múltból …

63. o., 1. hasáb, 13. sor: … *az kétségtelennek tetszik előttem.*

Szombatfalva most Udvarhely leányközségét alkotja, azzal teljesen összeépült, s nemsokára be is fog abba olvadni. Úgy látszik, hogy régen nagyobb volt, s már a 14. század elején egyike volt a tekintélyesebb önálló egyházközségeknek, azonban ez idő tájt *Szentgyörgy*nek hívatott, mely nevét alkalmasint egyháza védszentjéről, Szent Györgyről vette. Ezt tanúsítják a pápai dézmák regestrumai, hol a tylegdi esperest-

[160] CEDRENUS, Georgius 1839, 328. [a 11. században élt Geórgiosz Kedrénosz a Ióannész Szkülitzész bizánci hadvezér művéből veszi a Hierotheosz-történetet, Orbán pedig a Bekker-féle bonni, 1839-es kötetre hivatkozik, ahogy Hunfalvy is. *Szerk. megj.*]

[161] Tacitus: *De moribus Germanorum,* II, 601–627.

ség Erdenbach[162] kerületében az 1332. év rovatában, a 678. lapon, és az 1333. évi rovatában, a 739. lapon feltaláljuk Szentgyörgy falut (Sanctum Georgium), melynek papja első ízben 6, másodízben 2 régi banalist fizet. Udvarhelyszéken régen s most sem levén Szentgyörgy falu, az más nem lehetett Szombatfalvánál, melynek régi pogány nevét (Szambaat földje) a keresztyén korszakban védszentjéről vett Szent Györggyel cserélték fel; az ős név azonban visszavívta az ő jogát, s háttérbe szorítá nemsokára a bibliás zamatú új nevet, bár kivételesen a Szentgyörgy még azután is használtatott. Így 1603-ban Basta a Kornis Farkas- és testvéreitől elkobzott szentpáli és *szentgyörgyi* jószágrészeket Udvarhelyszéken ruskai Kornis Boldizsárnak adományozza.[163]

A legrégibb korban idetelepült Ugronok mellett birtokos volt e faluban az innen eredő Szombatfalvi család is. Ezek közül Zombatfalvi Máté és Benedek János Zsigmondtól 1570. febr. 24-én új donatiót nyernek zombatfalvi, orozhegyi, ozdfalvi, dersi, ergei (égei) jószágaikra.[164]

A régi egyházközségnek régi temploma is volt, amely ott feküdt a falutól északnyugatra felmagasuló hegytetőn, hol most a falu temetője van; de alkalmatlan levén az oda feljárás, a réginek anyagjával újabb templomot építettek a falu között; a régi templomból csak egy harang maradt fenn, amelynek ugyan semmi körirata nincsen, de hosszúkás ódon idoma nagy régiségéről tanúskodik.

Szombatfalva és Udvarhely képezik a katolicizmus utolsó előőrsi állomását; mert ezen alol mind protestánsok; ezen felül mind katolikusok laknak, úgyhogy az e vonalon felül eső részét Udvarhelyszéknek Szentföldnek is szokták nevezni; de hogy a nemzeti fejedelmek korszakában a protestantizmus e vonalat is áttörte volt, arra adatot találunk Kénosi Tőzsér János jeles egyháztörténelmében, hol a II. kötet 449. lapján előszámlálja azon 1644-ben, unitáriusoktól elvett templomokat, melyeknek visszaadatása iránt az országgyűléshez folyamodtak, s ezt kiegészítőleg a 474. lapon elősorolja a még korábban elfoglalt unitárius egyházakat, azok közt a *szombatfalvit* és *tiboldit* is. Tudjuk azt, hogy az Ugron és Szombatfalvi családok egykoron az erős unitárius családok közé tartoztak; valószínűleg velük együtt a falu lakói is áttértek az unitárius hitre, később velük együtt ismét katolikusokká lettek.

Szombatfalva az Udvarhelynél jobb partilag beszakadó Sós-patak torkolatjában fekszik, benyúlva ennek és a Sós-patakba szintén jobb partilag beszakadó Fehér-pataknak völgyébe, sőt, az előhegyek magaslataira is kiterjeszkedve.

A Sós-pataknak regényes hegyek által szegélyzett, észak irányú völgyében, Szombatfalvától negyedóra távolra fekszik a *Szejke-fürdő*.

A Szejke-fürdőn felül a Sós-patakba jobb partilag baszakadó *Csigás-pataka* völgyfejében fekszik *Lengyelfalva*, a magas *Kozma* és *Orhegy* lábainál.

Lengyelfalva múltjára, sajátságos nevének eredetére mi adattal sem rendelkezünk; nevét legelőbb 1533-ban találjuk fel, Felvinczy János philiopolisi püspök és gyulafehérvári püspökhelyettes iratában, melyben a lengyelfalvi előkelő férfiak kérésére mindazoknak, kik az általa felszentelt két oltáros lengyelfalvi templomban vasárnapokon és ünnepnapokon imádkoznak, s amaz eklézsiát segélyezik, 40 napi bűnbocsánatot engedélyez.[165]

Feltaláljuk ismét az 1566-i regestrumban, hol az Orbán családhoz tartozott primorokon kívül 13 lofeu van Lengyelfalváról bejegyezve, ami e községnek tekintélyes voltára mutat, miután a most nálánál jóval tekintélyesebb Oroszhegy-, Bikafalva- s más falvakból is csak egy-egy lófő volt feljegyezve. Az 1567-i regestrumban *Lengyenfalwa* néven, 8 kapuval találjuk fel. Az Orbán családból 1555-ben Orbán János Udvarhely megye főjegyzője, s mint ilyen szerkeszti és adja ki az agyagfalvi constitutiót. 1575-ben Orbán Tamás primor nevével találkozunk Báthori egy ítéletében.[166] Legnevezetesebb szerepet játszott Orbán Ferenc, ki rövid ideig ország kancellárja is volt, s mint Péchy Simon veje, szombatosságra hajolván, notáztatott, s igen sok javait elveszítette.

(A 9. jegyzet és a fejezet utolsó huszonhat sora kimarad. [Orbán valószínűleg új adatokkal kívánta helyettesíteni a Szejke-forrásra vonatkozókat, ezért törölte, de pótlásukra már nem került sor. *Szerk. megj.*])

X. Udvarhelytől Zetelakáig

64. o., 1. hasáb, 5–6. sor: … *az itt régen birtokló Bethlen családtól.* Bethlenfalván 1566-ban Farkas Pálné nyert János Zsigmondtól 21 ház jobbágyot,[167] ezek a segesvári országgyűlésen vettettek jobbágyságra. *Bethlenfalvával szemben* … (Egy sornyi kimarad, folytatás a 8. sorban.)

64. o., 1. hasáb, 10. sor: … *lábainál fekszik Kadicsfalva*. *Kadijchijfallwá*nak írva találjuk azon 1566-i adománylevélben, amellyel János Zsigmond e falu-

[162] [Valójában: *Erdőhát*. Már az *Udvarhely* kötet recenzense figyelmeztet, hogy egy *Erdeuhath* forma félremásolásáról/félreolvasásáról lehet szó. (BALÁSSY Ferenc 1869, 472.) *Szerk. megj.*]

[163] Lásd Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XIV, 277.

[164] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Joh. II Regis*, 207. Közölve: SzOkl, II, 307. [Orbán Balázs nem a *Székely Oklevéltár*ból közli! Ott pl. *Szombatfalvi* és *Ege* alak szerepel. A Királyi Könyvek hivatkozott töredékében viszont közeli alakokat (*Zombattfalwa*, *Eege*) olvas az ETA, VII/1, 84. *Szerk. megj.*]

[165] Lásd SzOkl, II, 27–28.

[166] Lásd Kovács István gyűjteménye, *Acta de Sic.*

[167] Lásd fennebb, az udvarhelyi vár leírásánál.

ban 19 ház jobbágyot adományoz Benedekffy Péter- és Farkasnak.[168] Az 1567-i regestrumban *Kaijdijchffalwa* néven, 7 kapuval szerepel. 1585. máj. 5-én amadéfalvi Antal Balázs és fiai nyernek új donatiót Báthori Zsigmondtól kadicsfalvi és szenttamási ősi székely örökségeikre.[169] 1606-ban Bogáthy Menyhért nejének hagyományozza kaijdichijfalvi s más birtokait,[170] ez harmadik férje-, Ália Farkasra hagyja.

Illő itt megemlékeznem kadicsfalvi Nagy Jánosról, Székely Mózes fejedelem hű fegyvernökéről, ki a brassai végzetteljes csatában az üldözőbe vett fejedelmet egymaga sokáig fedezte, s oroszlányi bátorsággal harcolva, az üldözőket feltartóztatá; de a fejedelem visszafordult hű szolgája megmentésére, és az őtet viadalra hívó Rácz György lesújtására harci bárdját már a vad kalandor fejére mérte, amidőn csíkszentmihályi Katona Mihály hátulról gyáván lelőtte a fejedelmet, s így, fájdalom, székely kéz ejté el a legnagyobb székelyt és legnagyobb szabadsághőst.

A szeszélyes idomú …

64. o., 1. hasáb, alulról 7. sor: … *ez egyet találjuk bejegyezve*. Tibold az 1567-i regestrumban 1 kapuval szerepel, tehát akkor is oly kicsiny volt, mint most. Az innen eredő Tiboldi családból György tűnt ki, kinek Báthori Zsigmond 1591. júl. 20-án tyboldi curiájára, Fancsalban levő primipillaris curiájára, Szentkirályon levő 3 ház jobbágyára, Malomfalván, Ülkén, Farkaslakán levő székely örökségeire s teméntelen más birtokaira új donatiót ad.[171] A Tyboldi család unitárius levén, a falu is azzá lett, de később katolizált a Tyboldy család utolsó ivadéka, Tiboldy bácsi, a híres költő és író, kinek a nevelésügy terén végtelen érdemei vannak. *Tiboldban Török Ferenc úr udvarán* … (Egy sornyi kimarad, folytatás alulról a 6. sorban.)

64. o., 2. hasáb, 7. sor: … *Ülke* Az 1565-i hadjutalék regestrumában *Illk*, az 1566-i regestrumban *Illke* néven szerepel. 1591-ben Báthori Zsigmond szentkirályi Berze Mihályné Kováchy Anna kérésére Berze Mihálynak hű szolgálataiért új donatiót ad egyéb birtokai mellett *Zomoru feolde* nevű székely örökségére Ülkében.[172] 1653-ban ottani birtokosként Szalánczy Gábor fordul elő. Ülke *arról nevezetes* … (Egy szó kimarad.)

64. o., 2. hasáb, 10. sor: … *fapipákat*.

Lássuk most Szentkirályt.

A székely faluk szentes nevei leginkább Szent László alatt származtak, az 1092-i országgyűlés rendelte el a szentek ünnepeinek megtartását, miért a Sátoros ünnepeket – az elnevezés onnan ered, hogy ilyenkor ősi szokás szerint sátorba költöztek – és a szentek neveit is törvénybe iktatták, valamint az is elrendeltetett, hogy mindenik község védszentjének ünnepét megülje, így aztán később Béla – ki a pogány emlékeket üldözte – a faluk ős nevei helyébe a védszentek neveit rendelte felvétetni. A mind a négy ősi székely székben előforduló *Szentkirály* név azonban ennél régibb eredetű, az Szent István halálakor, de mindenesetre Szent László előtt nyerte el nevét Szent Istvánról, mint akkor egyedüli szent királyról, mert László csak később lett szentté avatva, s csak akkor lett a székelyföldi két *Szentlászló* róla elnevezve.

Szentkirály volt bizonnyal e vidék legjelentékenyebb községe, s mint ilyen, anyaközsége volt a szomszédos faluknak. A ma nála sokkal tekintélyesebb Oroszhegy [a] filiái közé tartozott még 1606-ban is, s csak azután lett önállóvá. Szentkirálynak régi filiáiból ma már csak az egy Tibód maradt meg.

Volt mint régi községnek régi temploma is, de száz évvel ezelőtt lebontatván, új épült helyére. A régi templom emlékeként fennmaradt azonban egy harang, melyen ferde latin betűkkel e feliratot találjuk:

O Rex Glorie Jesu Christe veni cum pace. Zendt Kirali Anno domini 1649.

Szentkirályt (Zent Kijrál) az 1567-i regestrumban 14 kapuval találjuk.

Szentkirály legnagyobb birtokosa volt a Berze család, ezek már régebben is bírtak itten, de az Udvarhely közelében feküdt Szentimrén laktak, amidőn azonban Báthori Kristóf 1577-ben Szentimrét Udvarhelyhez csatolta, Berze Mátét Szentkirályon adott 16 ház jobbággyal kárpótolta (lásd Udvarhelynél). Ezen Mátének fiai voltak Berze Mihály és Balázs, kiknek Báthori Zsigmond 1591-ben, jún. 18-ról (Gyulafehérvárról) újadomány-levelet ad, s megerősíti az Udvarhelybe olvadt Szentimréért nyert 11 és a Fancsalban, Keményfalván nyert egy-egy, valamint Kenezben (alkalmasint Kénos) kapott két ház jobbágytelek birtokában, továbbá zentkirályi primipillaris curiájuk-, Fancsalban és Szentkirályon levő azon székely örökségeikben, mely Fenyédi László és Magyari Antal örökségeinek neveztetnek, továbbá székely örökségeikben Zetelakán és Tiboldon.[173] Ez a Berze család nagyon módos volt, mert Berze Mihály feleségét, Kováchy Annát Báthori Zsigmond ez évben még sükői, farcádi és ülkei ősi birtokaiban erősíti meg.[174]

[168] Lásd az udvarhelyi várnál.

[169] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 460.

[170] Lásd Kemény József, *Suppl. Dipl. Trans.*, IX, 35–42.

[171] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 294–295.

[172] Lásd Sükőnél.

[173] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Rubr.,* 294–295. és gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, […?] [Vö. ETA, VII/3, 429. *Szerk. megj.*]

[174] Uo.

Ha Kadicsa váránál … (Tíz sor kimarad, folytatás a 20. sorban.)

64. o., 2. hasáb, 20–21. sor: … *eredménytelen*sége *ne rettentsen vissza …* (Két szó törölve, egy átírva.)

64. o., 2. hasáb, 24–25. sor: … *a Lipoc orma alatt szépen* fekszik Fenyéd. Fenyéd az 1567-i regestrumban 8 kapuval szerepel. Itteni birtokos volt Márkosfalvi Márton korlátnok, a magvaszakadtával koronára szállt jószágot udvarhelyi Hajdu Péternek adományozza 1653. márc. 12-én [II.] Rákóczi György.[175] *Fenyédnél az eddig keleti irányú …* (Egy szó átírva.)

64. o., 2. hasáb, jegyzet, 34. sor: … *Küküllőkeményfalvát* érjük. Keményfalván 1570-ben János Zsigmond udvarhelyi Zeots Tamás-, hű emberének adományozza Kemenyfalván azon primipillaris házat, amely előbb Máthé János primipillusé volt.[176] Keményfalvát *hátrahagyva…*

65. o., 1. hasáb 7. sor: *Ezer* helyett *száz*.

65. o., 1. hasáb, alulról 13. sor: … *III. k. 41–47. lap*. Az 1567-i regestrumban *Zatalaka* néven, 40 kapuval szerepel, tehát ezideig már tekintélyes községgé nőtte ki magát. Báthori Zsigmond 1583-ban, szept. 20-án Gyulafehérvárról zetelaki Nagy Imrének, a neki és eldődének, a lengyel királynak tett kitűnő szolgálatai jutalmául adományozza a zetelaki határon az eklézsia földje, Bereck- és Szentegyház-pataka közt fekvő, *Nagymál* nevű praediumot, mégpedig az udvarhelyi várnagy Bánffy Farkas limitatiója szerint.[177] 1589-ben, máj. 6-án ugyanezen Nagy Ferenc kedves udvari emberének adományozza Báthori Zsigmond azon zetelaki jószágrészt, amely addig az udvarhelyi várhoz tartozott.[178]

Nagymál egy dombtető a zetelaki templomtól nyugatra, azt még a múlt század végén is Nagy Zsigmond bírta, kinek ott úgy látszik valamely kastélyszerű nagyobb épülete, a néphagyomány szerint vára volt, a várkapu helyét még most is mutatják, valamint nagyobb terjedelmű épületnyomok is mutatkoznak. Zetelakának nem levén alkalmas temetőhelye, Nagy Zsigmondtól megcserélte a Nagymált, s temetővé alakította át, most is annak használják. Nagy Zsigmond benn a faluban kapott szép terjedelmes bennvalót, hol utódai, a népes Nagy család ma is lakik.

Rákóczi Zsigmond 1607. szept. 4-én Fehérvárról kiadott kiváltságlevele által zetelaki Szabó Györgyöt primipillussá s zetelaki birtokait adómentesekké teszi, illetőleg minden közterhek alól kiveszi, s eziránt Zetelaka providus judexéhez és esküdt polgáraihoz (jurati cives) intézkedik.[179] Nevezetes ez okmány arról, miszerint Zetelaka már ekkor kiváltságolt helység volt, amelynek elöljárója királybíró címet viselt, bírnia kellett tehát már Bethlen Gábor korát megelőzőleg valamely kiváltságlevéllel, amely azonban nem jutott reánk, mert első ismert *szabadalmát 1622-ben, Bethlen Gábor fejedelemtől nyerte …* (Négy sornyi kimarad, folytatás alulról a 10. sorban.)

65. o., 1. hasáb, utolsó sorok: … *zsendelyt szállítsanak*.

[I.] Rákóczi György 1635-ben, dec. 17-én Kolozsvárról szenttamási Szalánczi István tanácsosának adományozza azon zetelaki fűrészmalmot, melyet addig a Székely Mózessel Törökországba menekült derzsi Petki Ferenc bírt.[180]

Apafi …

65. o., 2. hasáb, 10–11. sor: … *semmi baj és felelősség ne érje.*

A zetelakiakat a fejedelemné is védelme alá vette, s 1663. nov. 20-án Görgényszentimréről írja, hogy az oláhfalviak és zetelakiak régi időkben az udvarhelyi várhoz bizonyos prestatiókkal kötelesek levén, Szentpáli uram, ama vár mostani birtokosa annak megtagadásáért többeket elfogatott, s tisztjei az ügyet Udvarhelyszék székére vitték, holott az csak országgyűlés elibe tartozhatik. Azért inti Udvarhelyszék tisztjeit, hogy ez ügyet fel ne vegyék, hanem a fejedelem visszaérkeztével a legelső országgyűlés elibe terjesszék.[181]

Ily okmányok által …

67. o., 1. hasáb, alulról 25. sor: … *egy fallal voltak erődítve*. Erődítésének jellege tökéletesen azonos a budváriéval, úgyhogy amavval egy korban keletkezését azonnal fel lehet ismerni.

Az e falak által körített beltér …

XI. Zetelakától Homoródig

69. o., 1. hasáb, 4. sor: … *Máréfalvára értünk*. Máréfalva az 1567-i regestrumban *Marreffalwá*nak írva, 19 kapuval fordul elő. Máréfalván volt egy úgynevezett fejedelmi birtok, melyet 1590. okt. 24-én Báthori Zsigmond, testvérei, Boldizsár és

[175] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 629.

[176] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Joh. II Regis*, 289. [Vö. ETA, VII/1, 105. Ott azonban *Kemenffalwa*, *Zewch* alakok szerepelnek. *Szerk. megj.]*

[177] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 234.

[178] Uo., II, 406. [Vö. ETA, VII/3, 297. Ott azonban Nagy *Imre* a megadományozott. *Szerk. megj.*]

[179] Aláírva a fejedelem, Petki János korlátnok, Kassay István titoknok által, Udvarhelyszék 1608-i közgyűlésén kihirdette Orbán János főjegyző. Lásd Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XV, 157. Zetelakán a Petkiek is bírtak, e jószágot Petki Ferenc notájával Szalánczi István nyerte el 1635-ben Rákóczitól. Lásd Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XVII, 76.

[180] Lásd Derzsnél.

[181] Eredetije Udvarhelyszék levéltárában, közli Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XIX, 160.

István kérése- és ajánlatára az igen nagy szolgálatokat tett s ezáltal nagy érdemeket szerzett Kettházy, másként Zemere Mihálynak, Csík-, Gyergyó- és Kászonszékek főkirálybírájának adományozott.[182]

Bögözi Gergely máréfalvi s 17 más udvarhelyszéki részjószágát unokahúga-, Márkosfalvi Mártonnénének adományozza fejedelmi jóváhagyással 1629-ben; a Márkosfalvi magvaszakadtával koronára visszaszállt máréfalvi, lövétei, jástfalvi s kányádi jószágrészeket 1654-ben [II.] Rákóczi György Ugron Mihály-, István- és Jánosnak adományozza.[183] A fennemlített, fejedelmi vagy udvarhelyi várhoz tartozó jószágot 1657-ben a várral s más tartozandóságaival együtt Kemény Boldizsárnak zálogosította el ugyanazon fejedelem.[184] Ennyi, mit Máréfalva múltjából feljegyezhetünk, különben is a *nagy havasalji falu …* (Egy szó kimarad.)

69. o., 2. hasáb, 6–7. sor: … *hagyomány szerént azért, mert* Atilla ott vezette át hadseregét Udvarhelyre. *A falun alol …* (A sor átírva.)

71. o., 2. hasáb, 7–8. sor: … (közből nyitott fedélzettel ellátott*)* csinos kőküpübe foglalt ivókútja … (A záró zárójel előbb hozva.)

XII. A két Oláhfalu

72. o., 1. hasáb, alulról 11. sor: … *167. s köv. lapjain.)*

Az 1567-i regestrumban mindkét községet feltaláljuk, éspedig Szentegyházast egyszerűen *Olahfalw* néven, 32 kapuval, Kápolnást *másyk Olahfalw*nak írva, 28 kapuval, ami mutatja, hogy már azon időben tekintélyes községek voltak. Oláhfalu legtekintélyesebb birtokosa Ferencz Pál volt, ki 1570. ápr. 7-én János Zsigmondtól új donatiót nyer oláhfalvi, lövétei, homoródszentmártoni s más, Csíkszékben levő székely örökségeire.[185] Ennek hasonnevű fia 1591-ben Báthori Zsigmondtól nyer adómentességet fennjelzett birtokaira.[186] Ugyan Oláhfaluban 4 jobbágytelket adományoz Báthori Zsigmond 1583-ban vacsárcsi Fejér Istvánnak.[187] Volt itt Bethlen-birtok is, mert búni Bethlen Farkas 1605. márc. 29-én Eszterházáról kiadott ajándékozási levelével véckei Balássy Ferencnek ajándékozza udvarhelyszéki Szentegyházos Oláhfaluban levő azon jószágát, melyet szolgálatával szerzett, az esetre, ha a székelyek szabadsága felbomlanék (így!), továbbá szénaverősi jószágát és keresztúrfalvi nemes ülését, háladatosságból azon segélyért, mellyel törökországi bujdosása alatt őtet részesítette. 1612-ben ugyanezen okon medgyesszéki paráti és oláhzsákodi, szentdemeteri, csöbi és pipei jószágait s minden ott lehető jogait ruházza át Balássyra.[188] A Petky család is bebíró volt ide, mert 1635-ben a Petky Ferenc notájával ennek oláhfalvi fűrészmalmait Szalánczy István nyerte el.[189] 1651-ben máj. 1-jén [II.] Rákóczi György sok Homoród menti, azok közt lövétei és oláhfalvi részjószágokat is adományoz Rhédey János udvarhelyszéki főkirálybírónak.[190]

A nemzeti fejedelmek alatt …

73. o., 1. hasáb, 24–25. sor: … *bekövetkezett a jognyirbálások szomorú korszakának kihatása Oláhfalura is*, s habár az 1701-ben Fehérváron tartott országgyűlés kimondotta, hogy Oláhfalunak őfelsége által is konfirmált privilegiumait megtartsák, mégis már 1708-ban a Gubernium az oláhfalviak panaszára azt feleli, hogy őfelsége szolgálatja nem engedi meg, hogy bárki is – bármily privilegiuma legyen is – immunis legyen, ezért az oláhfalviak is a székkel együtt tartoznak adózni. Ha erejükön túl terheltetnének, remonstráljanak, s a Gubernium túlterheltetés ellen oltalmazni fogja.[191]

Egy másik, 1711-ben kelt *kormányszéki rendelet* … (Fél sor kimarad, folytatás a 26. sorban.)

XIV. Lövéte környéke

83. o., 2. hasáb, 11. sor: … *E szép pontnak is csatolom képét.* A Dobogó néhány év óta *Székelyfüred* melléknevet nyert, s hangzatos nevéhez méltó emlékedést ért el, mert a régi fürdőmedencét faragott kőmedence váltá fel, a régi rozzant faházikó helyett most három imposant kőház pompálkodik a fenyves koszorúzta bérc alján. E fürdő emelkedésének fő érdeme Ugron Gábort illeti.

A völgy merész szökésekbe száll alá …

84. o., 2. hasáb, 27. sor: … *közös temetkező helye is volt.*

Lövétét az 1567-i regestrumban mai nevén 35 kapuval találjuk bejegyezve. Székely Mózesnek, a székely sóaknák igazgatójának (a későbbi hős fejedelemnek) és testvérei-, János- és Péternek kitűnő szolgálataikért adományozza Báthori István és Kristóf azon lövétei területet, hol a vasbányák van-

[182] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 41–42.

[183] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 709.

[184] Gyulafehérvári Batthyány Könyvtár, No. 5, W4, 410. Dr. Ötvös Ágoston másolata az erdélyi múzeum irattárában.

[185] Lásd guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, II, 68–72. és SzOkl, II, 307.

[186] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori* […?]. [Vö. ETA, VII/3, 412. *Szerk. megj.*]

[187] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 230.

[188] Gr. Eszterházy János gyűjteménye.

[189] Lásd fennebb, az udvarhelyi várnál.

[190] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 395.

[191] Guberniumi levéltár, *Prot. Gub.*, 1708.

nak, és azon részjószágot, mely az udvarhelyi várhoz tartozott. Ugyanezekre Báthori Zsigmond 1591. febr. 5-én új donatiót ad;[192] az így nyert jószág csere útján is növekedett, mert a fejedelem Székely Mózesnek galambfalvi jószágáért (melyet háportoni Forró János kapott), egy másik birtokot ad Lövétén.[193] Ezen okmányok arról is tanúskodnak, hogy Lövétén már ezen távol korban is folyt a vasbányászat, s hogy az Székely Mózes áldozatkészsége és intézkedései folytán nagy lendületet nyert.

Ifj. Székely Mózes notájakor lövétei birtokának egy része Márkosfalvi Márton korlátnokra, másik része Paczolay Péternére szállt, ki szombatosság miatt szintén notáztatván, lövétei birtokát 1644-ben Bethlen János nyerte el;[194] a Székely Mózes-féle rész Márkosfalvi kihaltával brenhidy Huszár Mátyás marosszéki főkapitányra szállt részben,[195] részben pedig Ugron Mihálynak és testvéreinek adományozta 1657-ben [II.] Rákóczi György.[196]

Lövéte a katolicizmus végső bástyája …

XVI. Oroszhegy

96. o., 1. hasáb, 19. sor: … *Udvarhelyről* a Sós-patak völgyén *Parajd felé …*

96. o., 2. hasáb, 1–2. sor: … *mint önálló egyházmegye fordul már elő.*

Fennebb azon sejtelmemnek adtam kifejezést, hogy Oroszhegy idegenszerű elnevezése népének idegen eredetére mutat; bírunk a 15. századból egy nagyon fontos okmányt, amelyben nevének oly variánsával találkozunk, amely e nép eredetének titkáról fellebbenti a fátyolt, ugyanis 1455. [dec. 18-án][197] Szászsebesről Nyujtódy Jánosnak meghagyja, hogy az udvarhelyszéki besenyőfalvi (Siculi de Bezzenyeöfalwa) székelyeket, kiknek határát a pálfalvi székelyek el akarják foglalni, ezek hatalmaskodása ellen oltalmazza.[198] Ez a Besenyőfalva pedig nem lehet más, mint a Pálfalvával határos Oroszhegy,[199] s így igen valószínű, hogy őslakosai besenyők voltak. A besenyőknek Székelyföldre településéről számos adataink vannak; de bár a besenyő a magyarral rokon eredetű nép volt,[200] a székely nemigen olvadt egybe velük; azok a két Rákoson, Hidvég-, Árapatakon, Karatna-, Peselnek-, Szárazpatakon, Bodolán, Nyénben, mind külön vármegyéhez tartozó, bár a Székelyföldbe beékelt területre lettek consignálva, s a székely soha velük össze nem keveredett. Azonban ennek oka nem annyira nemzeti büszkeség, mint ama népek jobbágyi állapota volt, mert ott, ahol a letelepült besenyők szabadok voltak, ott sigenis összefért velük a székely, s teljesen beolvasztotta és azonosította magával. Például szolgálnak erre Oroszhegy s talán a szintén besenyő eredetű Lengyelfalva lakosai és Háromszéken Besenyő elszékelyesedett népe; a székely testvéries volt minden nép iránt, csak a szolgaságot nem fogadta be semmi szín alatt keblibe.

[192] Gyulafehérvári Batthyány Könyvtár, No. 5, W4, 410. Dr. Ötvös Ágoston másolata az erdélyi múzeum irattárában.

[193] Lásd Nagygalambfalva leírásánál.

[194] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. Rákóczi*, X, 425.

[195] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, X, 697, 703.

[196] Lásd Máréfalva leírásánál.

[197] Fer. 5 prox. post fest. b. Luciae virg.

[198] Eredetije erdélyi múzeum levéltára, Mike Sándor gyűjteménye, *Erdély helységeinek ismertetésére tartozó*, P betű.

[199] [Valójában Firtosváraljával azonos. Lásd FERENCZI Sándor 1938. *Szerk. megj.*]

[200] A magyar sorsa volt, hogy folyton fajrokonaival küzdjön, hogy azok gyengítsék erejét, hatalmát: besenyő, kun, török. Még furcsább jelenség a történelemben, hogy mindazon népek, amelyek a mi megrontásunkra törtek, elvégre is nálunk kerestek menhelyet, s a mi könnyen feledő nagylelkűségünk menté meg a végmegsemmisüléstől. Így van ma a minket századokon át marcangolt török, e volt sorsa a kunoknak és a besenyőknek főként, kiknek fennmaradt csekély maradványai itt köztünk húzták meg magukat, midőn egykor hatalmas hódító, minket háromszor elzavaró nemzetük letűnt az élő nemzetek sorából.

A Volga menti laktunkban az úzok és kozárok által szorított besenyők a tőlük északra lakó szervezetlen magyarokra vetvén magukat, onnan kiszorították, a Dnipirhez jövetelre késztették. (SZABÓ Károly 1869, 25–26.) A dnipirnéli (Lebediás) három évig nyugvóhelyükről is, a kozárok által szorított besenyők ismét a magyarok szállásaikra veték magukat, s azokat legyőzve, Pannonia felé vándorlásra szoríták 887-ben, s helyükön a besenyők telepedtek meg. (Uo., 33, 35.) Harmadik telephelyük Etelköz, innen hívja VI. Leó császár segítségre a győztes bolgár fejedelem Simon ellen, kit legyőztek. Simon a magyarok régi elleneivel, a besenyőkkel szövetkezett a magyarok mgtorlására, s két oldalról váratlanul meglepvén a magyarokat – haderejük távollétében –, legyőzték, halomra ölték a bősz besenyők a tanyákon maradt nőket, gyermekeket; a visszatért Árpád látva, hogy a besenyőktől itt sem lehet biztonságban a védvonalakat nem nyújtó síkságon (Uo., 50.), elhatározták továbbvándorolni, s az oroszoknak és szövetségeseiknek, a kunoknak legyőzése és Kiev megalázása után, a nagylelkűség által megnyert kunok egy részével indult át a Kárpátokon a végleges hazát elfoglalni 889-ben (Uo., 55–56.). Azután is a besenyők elleneink voltak, ott vannak szövetségesként Glad mellett a Temes folyónál. (Uo., 90.) Zsolt az ellenséges besenyőkkel igyekezett kibékülni, s fiának, Taksnak a besenyők közül vett [feleséget], s a Fertő tájára besenyő gyarmatot telepített 944-ben. (Uo., 222.) Másik besenyő csapat a Tisza mellékére telepedett, Abád tájára. (Uo., 334.)

A besenyők rokon eredetét mutatja a többek közt az is, hogy Taks vezér a besenyők közül vesz nőt, márpedig a vezéri korban szabály volt, hogy a vezérek csak rokon fajból nősülhetnek. (Uo., 390.) Hatalmas nemzet, mely velünk, az oroszokkal, bolgárokkal és Bizánccal felváltva harcolt, s nagy haderejét rettegetté tette, a mongol dúlás által lett mint nemzet megsemmisítve. Szabó Károly határozottan mondja, hogy a magyarral egynyelvű rokon khun vagy hun népfaj volt, a mongol áradat nem semmisítette meg, hanem közibünk kergette, s velünk összeforrva, máig is él bennünk. (SZABÓ Károly 1873, 186.)

Az 1567-i regestrumban *Oroszhegy*et 56 kapuval találjuk, mint Udvarhelyszéknek legnagyobb faluját, bejegyezve. *Orozhely* néven találjuk fel [I.] Rákóczi Györgynek egy 1634. jún. 25-én kiadott adománylevelében, mellyel Petky Ferenc *orozhelyi* jószágát és a notázott Székely Mózes siménfalvi birtokát udvari gyalog német testőrei vitéz kapitányának, Geinkowszky János- és utódainak 1000 forintért zálogra adja,[201] de ez vagy nem vette birtokba, vagy csak részben bírta, mert következő év dec. 17-én Rákóczi a Petky-féle oroszhegyi jószágot Szalánczi Istvánnak adományozza.[202] Azt fia, Szalánczi Gábor is bírta, ki 1633-ban az udvarhelyszéki birtokaiban lehető minden jus regiumot 6200 forintért eladja Daniel Ferencnek.[203] Ez egy nem sikerült kísérlet volt a jus regiumnak a Székelyföldre való becsempészésére.

1602-ben jún. 28-án Dévaról Báthori Zsigmond oroszhegyi vagy inkább diafalvi Lukács Pétert harctéren szerzett érdemeiért minden adóterhek alól mentesíti.[204] Ez első adat az Oroszhegyet kiegészítő Diafalva létéről, amely Oroszheggyel összeépült falucska.

E gyönyörű kilátást nyújtó … (Három sor kimarad, folytatás a 6. sorban.)

XVIII. A Fehér-Nyikó vidéke

106. o., 1. hasáb, 28. sor: *16. század* helyett *17. század.*

106. o., 1. hasáb, alulról 12. sor: *… állomására hordattak össze.*

Az 1567-i regestrumban *Zentlelek*et 25 kapuval találjuk.

Bogárfalva *Bogártffalwá*nak írva, 8 kapuval szerepel, egy 1591-i okmányban *Bogárdfalwá*nak íratik. Ez okmány azt is tanúsítja, hogy e faluban udvarhelyi várhoz tartozó jószágrész volt, melyet jelölt év márc. 2-án Báthori Zsigmond titoknokának, Kolozsváry Litterati Gábornak adományozott.[205]

Az Oroszhegy feletti Örheggyel …

106. o., 1. hasáb, utolsó sor: *…templomot, mely akár városba is beillenék.*

1550-ben Izabella, illetőleg a fejedelmi curia fellebbezés útján kimondott ítéletében 6 marchára bünteti farkaslaki Demén Pétert, ki Etéden Kerez Mátyás özvegyének etédi házát és székely örökségét erőhatalommal elfoglalta.[206]

Farkaslaka az 1567-i regestrumban 36 kapuval, tehát mint tekintélyes község fordul elő.

1570. máj. 21-én János Zsigmond farkaslaki Demény Péternek ad farkaslaki és etédi jószágaira újadomány-levelet;[207] a Demény család most is egyike Farkaslaka tekintélyesebb családjainak.

Farkaslakán is volt udvarhelyi várhoz tartozó jószágrész, melyből Báthori Zsigmond 1584. febr. 27-én Fehérvárról 2 ház jobbágyot Körössy Mihály fejedelmi exactornak adományoz, cserébe ennek két pálfalvi jobbágyáért, kiket István király (Báthori István) tett székely gyalogokká.[208] 1590. nov. 26-án Báthori Zsigmond a Váradról odaszármazott Körössy Istvánnak adományoz Farkaslakán egy – addig az udvarhelyi várhoz tartozott – jobbágytelket.[209]

Farkaslaki Barta Benedeket – ki Fogaras ostrománál nagyon kitüntette magát, s ott ágyúgolyó által bal karját is veszté – Báthori Zsigmond 1591. júl. 16-án minden adók- és szolgálmányoktól mentesíti.[210] 1602-ben pedig főudvarnoka-, Veress Dávidnak adományoz Farkaslakán és Tordátfalván jószágokat.[211]

Farkaslaka 1872-ben vásárjogot nyert, 1885-ben postaállomás állíttatott.

A falu felett emelkedő Gordon …

106. o., 2. hasáb, 26–27. sor: *… Szentléleknél a Nyikó völgye nyugoti irányt vesz.* Negyedórára van a szentléleki egyházmegyéhez tartozó Malomfalva, amely falu az 1567-i regestrumban *Malontffalwa* néven, 24 kapuval van bejegyezve. Malomfalvi Sófalvi János 1570-ben János Zsigmondtól új donatiót nyer malomfalvi, szentléleki, seukői, kisfaludi, korondi és sófalvi jószágaira.[212] A malomfalvi, udvarhelyi várhoz tartozó részjószágot Báthori Zsigmond 1591. júl. 1-jén Fehérvárról magánytitoknoka-, ráthoti Gyulaffy Eustáznak adományozza hű szolgálatai jutalmául.[213] *Malomfalván alol …* (Egy sornyi átírva, folytatás a 28. sorban.)

106. o., 2. hasáb, 31–32. sor: *… unitárius népesség lakik. Zent Mihal*on 1566-ban János Zsigmond 25 ház jobbágyot adományoz Miklós Gerébnek.[214] Megjegyzem itt, hogy a Geréb régen nem vezeték-

[201] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. Rákóczi*, XVI, 160.
[202] Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XVII, 76.
[203] A fejedelem helybenhagyó irata, gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. Rákóczi*, XI, 682.
[204] Uo., *Lib. Reg. Sig. Báthori, 1601–1602.*
[205] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 174–175. és Kemény József, *Dipl. Trans.*, VI, 131–132.
[206] Lásd Etédnél.
[207] Lásd Kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Joh. II Regis*, 258. és guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, IV, 82.
[208] Lásd guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, I, 345.
[209] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 75. és guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, I, 268.
[210] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 75.
[211] Lásd alább, Tordátfalvánál.
[212] Guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, IV, 83. [Vö. ETA, VII/1, 412, ahol a kolozsmonostori konvent levéltárából közlés alapján Sükő *Sewkeo* alakban áll. *Szerk. megj.*]
[213] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 322.
[214] Lásd az udvarhelyi várnál.

név, hanem hivatalt jelző volt, ami comes- vagy ispánnak felelt meg. Az 1567-i regestrumban *Zent Mihálj*nak íratik, 10 kapuval. 1584-ben *Zenth Mihálfalwa* néven találjuk Báthori Zsigmond azon új donatiójában, melyet Tarcsafalvi Albertnek őseitől örökölt zentmihálfalwi primipillaris birtokára vonatkozólag ad ki.[215]

Szentmihály tájatt …

106. o., 2. hasáb, 35. sor: … *mindkét* folyam*völgy lakott …*

106. o., 2. hasáb, 40. sor: … *református egyházmegyéjét alkotják, mely* ide *ékelte be magát a katolikus és unitárius elem közé.* Különben Kecsed is unitárius hitközség volt, s a 17. század elején foglalták el templomát az ev. reformátusok, hatalmaskodó püspökük segélyével, azon reményben, hogy itt állást foglalva, a Nyikó menti unitáriusok között hódításaikat folytatandják,[216] ami azonban nem sikerült, mert tovább terjedni nem tudtak. Az elfoglalt régi templom a két csermely közti dombot *koronázta …* (Két és fél sor átírva, folytatás a 43. sorban.)

106. o., 2. hasáb, alulról 6–5. sor: … *A tatárok által szétdúlt falu lakói elszéledtek*. Kecsed lételére vonatkozólag nem mennek messze fel adataink; de messze felhatnak az innen származó Ketsedy családra vonatkozó okmányi tudomásaink. Így Ketsedi András főemberrel találkozunk Mária királynőnek egy 1385-ben kiadott okmányában.[217] Ebből e falu ekkori létezésére következtethetünk. Ketsedi László egyike volt a Mátyás alatti forradalom vezetőinek, miért az 1467-i tordai országgyűlésen megnotáztatott. Az 1567-i regestrumban *Kechyet* 15, *Kwsffalwd* 2 kapuval szerepel. Látók fennebb Malomfalva leírásánál, hogy Sófalvi János 1570-ben kisfaludi birtokára új donatiót nyer János Zsigmondtól. 1591. jún. 1-jén Kechethy Gálffy István nyer Báthori Zsigmondtól új donatiót Verespatak nevű ketsedi birtokára és Csehértfalván (Csehétfalva) levő két ház jobbágyára.[218] Kisfaludon a Márkosfalvi család volt a fő birtokos, Márkosfalvi Ádám kihaltával birtokait [II.] Rákóczi György 1653. jan. 25-én Fehérvárról Ketseti Zsigmondnak adományozta, kivévén azon részt, amelyet korábban az Ugronoknak adott.[219]

A Gada-pataka messze felhatol a hegységek tömkelegébe, egészen a klasszikus Firtos aljáig; a patak maga ott ered a Firtossal magasságban vetélykedő *Szilas-tető* alján, ott tűnik fel a kúpidomú büszke hegy oldalában egy messze néző falu, Pálfalva, melynek idehelyezését az emberi merészség netovábbjának tekinthetjük. Ily gondolatra csak ama távol korban jöhettek a merész székelyek, amidőn havasormokat koronázó váraikhoz mérten az ily fekhely alattinak tetszett; mert kétségtelen, hogy Pálfalva egyike a legrégibb székely telephelyeknek, mely hagyományok szerint Firtos-várával egyidejűleg épült. Okmányilag is messze felható létéről való tudomásunk, mert amint fennebb Oroszhegy leírásánál érintém, Hunyadi János 1455-ben intézkedik Nyujtódi Jánoshoz, hogy a besenyőfalviak határát elfoglalni akaró pálfalviak hatalmaskodása ellen oltalmazza amazokat. Egy másik, Pálfalvára vonatkozó nevezetes okmánynak is vagyunk birtokában. Ez 1459-ben, Szent Péter Pál napján Kereszthur (Székelykeresztúr) városából van keltezve, melyben Nyujtódy János és Galambfalvi András János Geréb-, Erdély főkapitányának jelentik, hogy a Palfalwa és Warhallafalwa (Firtosváralja) közti perben a pálfalviak el voltak marasztalva, s csak Adorian fia Miklós és Lőrincz Simon izgatásai miatt nem sikerült az egyezséget létrehozni.[220]

És bírjuk János Gerébnek ugyanez év jún. 22-én[221] Vingárdról kiadott rendeletét, melyben a jelentést tevőknek meghagyja, hogy Palfalwa- és Waralyafalwba kiszállva, a helyszínén hozzanak ítéletet.[222] Az 1567-i regestrumban Pallfalwa 6 kapuval van bejegyezve. Fennebb Farkaslaka leírásánál láttuk, hogy itt Körössy Mihály fejedelmi exactornak volt birtoka. Tudjuk, hogy a János Zsigmond centralizáló törekvései ellen *1562-ben fellázadt székelyek …* (Négy sornyi kimarad, folytatás az utolsó sorban.)

107. o., 1. hasáb, 1–2. sor: … *a szerencsétlen véget ért Nagy György* Pálfalváról származott. Nem lehet tudni, de valószínű, hogy a tragikus véget értnek unokaöccse, mindenesetre rokona volt árva pálfalvi Nagy, másként Székely Ferenc, a nagyváradi várnak vitéz hadnagya, akit Báthori Zsigmond 1590. szept. 28-án Gyulafehérvárról kiadott armalisával, azért mert István lengyel királyt számos hadmeneteiben, valamint atyját, Báthori Kristófot hűn és vitézül szolgálta, testvéreivel, János-, Tamás-, Jakab- és Péterrel egyetemben – kik mindnyájan pálfalvi Nagy Demeter fiai – a valódi nemesek közé emeli, az okmányban körülírt lovagi címerrel látja el, s megrendeli az udvarhelyi vár parancsnoka-, Osztopáni Pernezzi Istvánnak és Udvarhelyszék királybíráinak,

[215] Lásd guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, I, 293.

[216] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 474.

[217] Lásd FEJÉR György 1838, 19. [Az *Udvarhely* kötet recenzense figyelmeztet: az említett Kecseti egy zempléni család. (BALÁSSY Ferenc 1869, 477–478.) *Szerk. megj.*]

[218] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 262.

[219] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 553.

[220] Eredetije erdélyi múzeum levéltára, Mike Sándor gyűjteménye, *Erdély helységeinek ismertetésére tartozó*, P betű.

[221] Fer. 6 prox. ante fest. nat. b. Johanni.

[222] Eredetije erdélyi múzeum levéltára, Mike Sándor gyűjteménye, *Erdély helységeinek ismertetésére tartozó*, P betű.

tisztviselőinek, hogy fennevezetteket s Pálfalván s másutt lévő mindennemű nemesi birtokaikat mindennemű adók, taxák stb. alól mentesítsék.[223] *A falu között …*

107. o., 1. hasáb, 10. sor: … *Bencéd.* Úgy látszik, hogy a régen egy község csak később oszlott kettőre, mert az 1567-i regestrumban csakis egy Bencéd (Benchéd) van, 8 kapuval bejegyezve. 1569-ben júl. 10-én János Zsigmond Gyulafehérvárról kiadott rendeletében bencédi (Benchijedi) Balássy Tamást és Miklost, hű szolgálataikért, mit mindenkor, de különösen hadmenetek alkalmával tanúsítottak, a valódi primipillusok közé iktatni rendeli, mert különben is ily primipillusi állapotban már korábban is voltak, de visszaélésképpen e jogaikban meg lettek szorítva. Amidőn tehát őket visszahelyezzük, azt oly feltétellel tesszük, hogy ők mint utódaik, lóháton, sisakkal, páncéllal s más lovagi fegyverzettel felszerelve, minden hadmenetekben részt vegyenek.[224] 1589-ben bencédi Pálffi Péter nyer bencédi és tordátfalvi jószágaira Báthori Zsigmondtól új donatiót.[225]

Ezen egybeépült két falutól …

107. o., 1. hasáb, 16. sor: … *elszegényedett primor család*, melyet már az 1614-i lustrában primor családként találunk, s melyet előbb VI. Károly[226], 1701-ben, szept. 13-án nemesített, s nevezetes, hogy a felemlített bencédi Firtos Mihály-, Gergely-, János- és Istvánt, ezek feleségeit és utódait is említi mint nemesítetteket. *Ez okmányon lévő címerüket …* (Másfél sornyi kimarad, folytatás a 18. sorban.)

107. o., 1. hasáb, 20. sor: … *címere alkotja*. A tetősisakról királyi koronából kiemelkedő, kopját tartó kar. A Lipót és Kálnoki által aláírt nemeslevél bemutattatott az 1702-i [gyula]fehérvári országgyűlésen, ápr. 3-án, 1703. jan. 8-án kihirdettetett Udvarhelyszék közgyűlésén. *Hagyomány szerint …*

107. o., 1. hasáb, alulról 4. sor: *Szentmihályhoz tartozó szomszéd 5 falunak*. Szentmihályon 1566-ban János Zsigmond 25 ház jobbágyot adományoz Miklos Gerébnek.[227] Itt megjegyzem, hogy Geréb nem vezetéknév, hanem hivatalos címet jelentett a régi korban, az a comes- vagy ispánnal volt egy értelmű. Az 1567-i regestrumban *Zent Mihalj*nak íratik, 10 kapuval, 1584-ben pedig *Zent Mihalffalwa* néven találjuk Báthori Zsigmondnak azon adománylevelében, melyben Tarcsafalwi Albertet őseitől örökölt zentmihalffalwi primipillatusának birtokában megerősíti.[228] Ezen Tarcsafalvi Albertnek igen jeles utóda volt szentmihályi Tarcsafalvi Ferenc, kinek atyja régi nemes és Udvarhelyszéknek királybírája is volt, de rabságból való kiszabadulásáért kénytelen volt jobbágyaiból elidegeníteni, mindazonáltal így is megmaradott 3 adózó embere; azért a gubernium 1717. febr. 9-én elrendeli, hogy az adózók közé ne merjék írni.[229]

Szentmihálynak a 14. század elején fennállott régi *templom*át ma már hiába keressük, az *nem rég* ideje *szedetett le …* (Fél sor átírva, folytatás alulról a 3. sorban.)

108. o., 1. hasáb, 4–5. sor: … *át a szentmihályi temetőbe*. Különben nincsen kizárva még annak lehetősége sem, hogy ez emléktöredékek itt helyben kerültek ki a föld kebléből, mert az a római katonai út, amely a Nyárád völgyéből a Bekecs alján (mint látni fogjuk) a sóváradi római castrumhoz, onnan Küsmöd völgyén az énlaki magaslatra, s innen az énlaki és martonosi castrumok védelme alatt Székelyudvarhelyre, s onnan a Homoród vidékére átvonult, elkerülhetlenül érintenie kellett Szentmihályt, honnan – bár nyomait felfedezni nem tudtam – minden valószínűség szerint a lengyelfalvi kerek erdő táján kellett, hogy átcsapjon Udvarhelyre, s így nem lehetetlen, hogy Szentmihály tájékán, mint a Nyikó-völgy fő és hadászatilag is fontos pontján lehetett valamely – ezen út biztonsága felett őrködő – őrállomása a rómaiaknak, melynek révén ezen fogadalmi oltárok ide kerülhettek.

Az eszmék terén …

111. o., 2. hasáb, 27–28. sor: … *a teljesen összeépült Demeterfalva és Kobádfalva*. Kobatfalván 1566-ban János Zsigmond 10 ház jobbágyot adományoz rugonfalvi Benedekffy Istvánnak.[230] Az 1567-i regestrumban csak Kobátfalvát találjuk, 8 kapuval, Demeterfalva nincs bejegyezve, de már akkor is léteznie kellett, mert az azt hamar követő 1569. év júl. 10-én ugyan János Zsigmond újadomány-levelet ad Antalffy Mátyásnak kobátfalvi, demeterfalvi, tarcsafalvi és medeséri ősi birtokaira.[231] Nevének oly furcsa változatát találjuk Bogáthy Menyhértné végrendeletében, mellyel harmadik férje-, Alia Farkasnak hagyományozza 1638-ban udvarhelyszéki számos s azok közt *detterfalwi* (így!) jószágát is.[232]

[223] Guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, I, 122–124.

[224] Kolozsvári unitárius kollégium könyvtára, Kovács István gyűjteménye, *Acta de Sic*. [Vö. ETA, VII/1, 60, ahol a kolozsmonostori konvent levéltárából való közlés alapján Bencéd *Benchied* alakban áll, illetve SzOkl, II, 247–248, ahol *Benczed*ként. *Szerk. megj.*]

[225] Lásd Tordátfalvánál.

[226] [Valójában apja, I. Lipót. *Szerk. megj.*]

[227] Lásd SzOkl, II, 209.

[228] Lásd guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, I, 293.

[229] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. 1717*, 354.

[230] Lásd az udvarhelyi vár leírásánál. A Benedekffy családról lásd többet Kemény József, *Genealogia* (kézirat az erdélyi múzeum kézirattárában).

[231] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 262.

[232] Lásd fennebb, Kisgalambfalva leírásánál.

Mihály János, Udvarhelyszéknek …

112. o., 1. hasáb, 8–15. sor kimarad.

113. o., 1. hasáb, 19. sor: … *képezett Tarcsafalva*. Tarcsafalvát az 1567-i regestrumban *Tarchyaffalwá*nak írva, 6 kapuval találjuk fel. Az unitáriusok 1785 júniusában zsinatot tartottak itten.

Még van Tarcsafalván …

113. o., 1. hasáb, 26. sor: … *zúgó patakok között Csehétfalva*. Régi okmányokban Csehétfalva nevének igen sok változataival találkozunk. Így az 1567-i regestrumban *Chijehetfalwá*nak írták. Báthori Zsigmondnak 1584. júl. 12-én Gyulafehérvárról kiadott új donatiójában, mely Szabó Bernád és neje, Pálfalvi Erzsébet székely örökségeire vonatkozik, *Cserfalvá*nak.[233] Egy 1591-i adománylevélből *Chieherdfalwá*nak írják. Ezen utóbbi adománylevélből azt is tanuljuk, hogy Csehétfalván is volt az udvarhelyi várhoz tartozó fejedelmi birtok, melyet Báthori [Zsigmond] Királyfalvi Jánosnak, a fejedelmi tábla ülnöke- és korlátnoksági titoknoknak adományoz, ki neki és a hazának tollal és ésszel igen nagy szolgálatokat tett.[234] És ugyan az 1591. év[ben,] jún. 1-jén kelt okmányban *Csehértfalwa* néven, hol 2 ház jobbágyot adományoz Báthori Zsigmond kecseti Gálfy Istvánnak.[235]

A feledett zugban …

113. o., 2. hasáb, 11–12. sor: … *Firtosváralja, unitárius székelyek által lakott falucska*. Fennebb, Pálfalva leírásánál kivonatoztam azon 1459-ben kelt két fontos okmányt, melyek egyikében e falu *Varhallafalwa*, másikában *Varalyafalw* néven szerepel. Itt csak hivatkozom amaz okmányokra, melyek a Firtoson büszkén tért foglalt e községre messze régi korban vetnek fénysugárt. Váralján *1568-ban II. János …* (Egy szó kimarad.)

113. o., 2. hasáb, 14–15. sor: … *fam. Benedekfi).* Az 1567-i regestrumban *Wárallijá*nak írva, szerény 2 kapuval szerepel. *Lakói a cseber- és kártyagyártásnak …*

113. o., 2. hasáb, jegyzet: … *Az* 1567-i regestrumban Kadachy néven, 8 kapuval, *az 1627-i lustralis könyvben …*

XIX. Kadács- vagy Kadicsa-vára

115. o., 2. hasáb, jegyzet, alulról 5–4. sor: … *Fekete Rez Gyergyóban*, Közrez Borszéknél*), s mindig sűrű lomberdő nőtte …*

XX. Továbbutazás a Nyikó völgyén

116. o., 1. hasáb, alulról 3. sor: … *Siménfalva következik*. Siménfalva legrégibb neve *Szentsimon* volt, ezt tanúsítja a pápai dézmák regestruma, hol a telegdi esperesség rovatában találjuk e bejegyzést: „Georgius sacerdos de S. Simone solvit 4 banales antiquos". Kétséget nem szenved, hogy ezen, a Nyikó menti egyházközségek sorozatában előforduló Szentsimon más nem lehetett a mostani Siménfalvánál, mely névátalakulás a reformációkor történhetett. Az 1567-i regestrumban *Sijmijenfalwa* néven, 25 kapuval találjuk bejegyezve, János Zsigmondnak egy 1569. júl 9-én Fehérvárról kiadott adománylevelében *Semienfalwa* néven.[236] Sőt egy későbbi okmányban az ős, már visszemlékét felélesztő *Simonfalva* néven találjuk.[237]

Székely Mózes, korának ezen legnagyobb hőse … (Az 1) jegyzet kimarad.)

116. o., 2. hasáb, alulról 10. sor: … *Erdélynek fejedelme, siménfalvi volt.* Ez képezi az igénytelen község legfőbb nevezetességét, mert Székely Mózes nemcsak korának legnagyobb hőse, hanem a szabadságnak legdicsőbb vértanúja is volt, ki a székely történelem csúcsán áll. Ő tudtommal az egyedüli székely volt, ki trónon ült; de oda őt nem születés, hanem a székely demokratikus szerkezet értelmében a valódi érdem, a szabadság ügyének egy egész életen át tett roppant szolgálatok emelték. Mint fejedelem is, nem a hatalom kényelmit, hanem a harcterek vészeit választá, s végtelen honszerelme a mártírkoszorút fölibe helyezte a koronának. Székely Mózesre méltán lehetünk büszkék, sőt, joggal nevezhetjük a *legnagyobb székelynek*.

Itt, amidőn az emléke által szentesített földre lépünk, nem tehetjük, hogy mindazt, mi emlékével összefügg, mi reá és családjára fényt vet, fel ne kutassuk. Ezt annyival inkább tennem kell, mert oly, eddig ismeretlen okmányi adatok nyomába jutottam, amelyek új világításban tüntetik fel e nagy hőst, s annak főleg előéletére eddig ismeretlen fényt árasztanak.

Székely Mózes családjának eredetére nem sok adatunk van, mindössze is annyit tudunk, hogy atyját Litterati Székely Jánosnak hívták, s hogy fia, Mózes a székely sóaknák igazgatója volt.[238] Atyjának Litterati előneve gyaníttatja, hogy mívelt, iskolázott

[233] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 363.

[234] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 326–327.

[235] Lásd Kecsetnél.

[236] Ebben Semienfalvi Benke Péternek, Mátyás- és Pálnak ad új donatiót semienfalvi, szentmiklósi és rugonfalvi székely örökségeire. Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Joh. II Regis*, 98. Közölve: SzOkl, II, 266.

[237] Azon szerződésben, mellyel ifj. Székely Mózes simonfalvi Nagy István jószágát veszi meg. Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, IV, 474.

[238] Úgy látszik, hogy atyja is a székely sóaknák kamaraispánja volt, ezt tanúsítja János Zsigmondnak 1568-ban kiadott rendelete, melyben Litterati Jánosnak, a sófalvi sóaknák kamaraispánjának a nemesi só kiadása iránt intézkedik (lásd Parajdnál).

ember lehetett, aki fiának kitűnő nevelést adott, de az ő fiatalságáról, neveléséről mi adatunk sincsen. Ő egyszerre mint hős és hadvezér jelenik meg a csatatéren, s a Báthori István ellen támadt Békés Gáspár-féle forrongásban, a döntő szentpáli csatában a győzelmet Székely Mózes ügyes hadi taktikája és hősiessége szerzi meg Báthori részére. Itt szerzett érdemeiért nyeri Székely Mózes azon lövétei jószágot, hol a vasbányák vannak, és azon másikat, amely az udvarhelyi várhoz tartozott.[239] Egy igen nevezetes okmánynak vagyunk birtokában, egy adománylevélnek, amelyet Báthori Zsigmond 1583-ban, jún. 10-én Gyulafehérváron ad ki, ebben előrebocsátja, hogy Székely Mózes, a sófalvi sóaknák kamaraispánja Báthori István erdélyi fejedelemnek, később lengyel királynak minden hadakozásaiban részt vett; már azon belforrongás alkalmával, melyet Békés élesztett, sereget vezénylett, s mindkét hadsereg előtt bámulatos hősiességének fényes tanújeleit adta. Ezt követőleg, amidőn István fejedelem lengyel királlyá lett, mindjárt Gedán város és a lauterni vár megvételénél erősen harcolt, és azon hadmenetben, mely a muszkaországi herceg ellen vívatott, nemcsak vére ontásával tanúsítá hősiességét, hanem Polocia, Bleskova ostrománál nyíl- és ágyúgolyósebet kapott, Velika, Zavola és Korperni várak[240] bevételénél fő tényező volt, s minden alkalommal példányszerű hűséget és páratlan hősiességet tanúsított. Mindezen nagy érdemei jutalmául 16 ház jobbágyot adományoz Seménfalván, melyekből 10 Kovács Pál, másik 6 Veress Pál defektusával szállt koronára. Valamint adományozza és tehermentesíti azon seménfalvi curiát is, amelyet Székely Mózes korábban épített saját jobbágytelkére, és mindezeket adja Székely Mózesnek, általa atyjának, Litteratti Székely Jánosnak, testvérei-, István-, János-, Péternek és ezek utódainak, stb.[241]

Ezt csakhamar követte Báthori Zsigmondnak ugyanezen év nov. 7-én Kolozsvárról kiadott másik adománylevele, melyben Székely Mózes kedves udvari embere-, atyja-, Litteratti János- s fennevezett testvérei- s ezek utódainak adományozza azon siménfalvi jószágot, amely az udvarhelyi várhoz tartozott, s melyért Székely Mózes cserébe adta saját Csíkcsatószegen, más néven Szentimrén levő, pénzen vásárolt jószágát.[242]

Birtokos volt Székely Mózes Galambfalván is, mely jószágát háportoni Forrótól szerzette, de a fejedelemnek rendelkezésére bocsátotta, Lövétén nyervén ezért kárpótlást. Bírt Vágásban jószággal és jobbágyokkal Székely Mózes, ezeket visszabocsátotta a fejedelemnek, hogy a vágási jobbágyokat a többi székelyekkel felszabadítsa, kapván ezért kárpótlásul a szamosújvári várhoz tartozó Libaton községet.[243] Birtoka volt ezeken kívül Székely Mózesnek a szomszéd Szentmiklóson és Sófalván is, úgyhogy ő azon korban egyike volt a Székelyföld legtekintélyesebb birtokosainak, és ő a székely államszerkezet azon nemes alapelvének, mely szerint a nagyobb birtok nem nagyobb jogokat, hanem csak nagyobb kötelezettségeket vont maga után, teljes mértékben megfelelt, mert egész élete nem volt más, mint küzdelem a haza függetlensége- és szabadságáért. Nem lehet feladatom, nem legalább e téren, hogy Székely Mózes hasznos és áldásos életének itt leírását adjam, arra egy egész külön monográfia van hivatva, amely egyike leendene legszebb korrajzainknak. Nem tehetem mégsem, hogy pár vonással működésének főbb mozzanatait ne érintsem.

A fennebb kivonatozott okmányok életének első fázisát, a Báthori Istvánnak trónt szerző harcait és lengyelországi hőstetteit jellemzik. Amidőn Báthori István a lengyel trónon szilárd állást foglalt el, s az erdélyi ügyek bonyolulni kezdtek, hazasietett, hogy nagy tehetségeit hazájának szentelhesse; a magasztos hazaszeretet, amely egész életét átragyogta, sokkal erősebb volt benne, hogysem a Lengyelországban reá várt nagy és fényes szerepet és jutalmat saját hazája igényeinek áldozatul ne hozta volna. A világhős, ki egész északot betöltè dicsőségével, s kinek neve a muszkák réme volt, azonnal székely bércei között termett, mihelyt a vésznek borús felhői tűntek fel annak láthatárán.

A dicsőült Székely Mózes méltó fiat hagyott maga után, ki nemcsak apja nagy erényeit, tekintélyes birtokait, hanem azon kegyeletet is örökölte, amellyel a székely nép és Erdély uralkodói ezen különben is kitűnő tehetségű és készültségű fiatal iránt már atyja érdemeiért is viseltettek; nevezetesen a nagy Bethlen Gábor a nagy reményű fiatalt udvarába vette, nevelését tudósaira, hadi kiképzését hadvezéreire bízta; s az így kiképzett leventét nemsokára kegyeivel árasztá el.

1628-ban, aug. 22-én találkozunk első atyai gondoskodásával, amidőn ifjabb Székely Mózesnek, egykori udvari ételfogója-, most Udvarhelyszék meg-

[239] Lásd fennebb, Lövéténél.

[240] [Vö. ETA, VII/3, 107, ahol azonban: *Gedan*, *Lauterna*, *Polocia*, *Plescovia*, *Velicoluca*, *Zavoloc*, *Torpec*. Vagyis a mai lengyelországi Gdańsk és Lutry, a fehéroroszországi Polock, az oroszországi Pszkov, Velikije Luki, Zavolocsje, Toropec. *Szerk. megj.*]

[241] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 172.

[242] Lásd uo., I, 259. 1583. ápr. 27-én Báthori Zsigmond siménfalvi Zalay Miklósnak siménfalvi új primipillatusát vejére, Balázsi, másként Zalay Pálra szállítja át székely fiúleány jussán. Lásd uo., I, 131. [Vö. ETA, VII/3, 97, ahol Zalay *Mihály* az após. *Szerk. megj.*]

[243] Lásd Lövéte és Vágás leírásánál.

választott főkirálybírójának fejedelmi kincstárából 3000 tallért fizettetett, s ezen kívül neki adományozta a Geréb András testőrkapitány magvaszakadtával koronára szállt szederjesi és fiatfalvi jószágot kastélyával s ennek Alsóboldogasszonyfalván s másutt levő tartozandóságait.[244]

Bethlen Gábor kegyeletét neje, Brandenburgi Katalin is örökölte, s 1630. febr. 24-én Fehérvárról ifj. Székely Mózesnek adományozta a Székelykeresztúr mezővárosában, Újszékelyen, Csekefalván és Betfalván levő Geréb-féle birtokokat.[245] Adományozásait I. Rákóczi György is folytatta, s következő, 1631. év márc. 4-én Nagyváradról ifj. Székely Mózesnek adományozta a Keresztúron levő háromkövű malmot, Tymafalván levő nemesi telket és Fehér megyében fekvő Csúcs, Gabad és Felek helységeket.[246]

Ezeket az apjától örökölt birtokokhoz véve, ifj. Székely Mózes valóban gazdag volt, képzettsége kitűnőségéről kezeskedik az, hogy Bethlen Gábor növeltje s hadjárataiban kísérője volt, s hogy már kora fiatalságában Udvarhelyszék főkirálybíróságát nyerte el; de éppen gazdagsága és jelessége költék fel irigyeinek ármányát; ezek az udvari cselszövények minden fogásaival a trónjára túlságosan féltékeny fejedelem gyanakodását költék fel, azzal vádolván ifj. Székely Mózest, hogy a fejedelemségre vágyik; e gyanút fokozta a Portának atyja kegyeleteért fiára is átszármaztatott figyelme és a székely népnek a jeles fiatalhoz való szeretetteljes ragaszkodása. Az aljas udvari ármánykodók, a javaira áhítozók addig fűzték a cselszövény szálait, míg a trónját féltő Rákóczi üldözőbe vette ifj. Székely Mózest, ki kénytelen volt a Portára menekülni. Itthon aztán irigyei javain osztakoztak, fiadfalvi kastélyát és tartozandóságait 1634-ben brenhidy Huszár Mátyás, szederjesi, újszékelyi birtokait Barcsay Ákos, siménfalvi birtokát és tartozandóságait Geinkowszky János testőrkapitány, Szalánczy István,[247] lövétei birtokait Márkosfalvi s mások nyerték el.

Az ártatlanul üldözőbe vett ifj. Székely Mózes Törökországban sem volt biztonságban, mert az ármány ott is fogságra juttatta, s török fogságban halt el a jeles fiatal, s benne kihalt a siménfalvi Székely család, mely a székely nemzetre annyi fényt és dicsőséget árasztott, s mely, ha kaján irigység s udvari fondorlat ki nem pusztítja, bizonnyal nagy jövőre lesz vala hivatva, mert azt nemcsak a trón presztízse környezte, hanem a nagy Székely Mózesnek nagy érdemei s mártírhalála a dicsőség varázsával övedzte körül; de a kor aljassága száműzetést, börtönhalált s idegen földön feledett sírt készített annak számára, ki messze kimagaslott kortársai közül, s ki valóban méltó lesz vala a trónra.

Ki ne lépne ihletett kebellel szülőföldjére a nagy Székely Mózesnek és hozzá méltó fiának, kik mindketten mártírhalállal pecsételék meg honszerelmüket, kiket méltán sorozhatunk a székelyek politikai szentjei közé, ki ne igyekezne felfedezni egy romtöredéket, egy kőhalmazt vagy bármily csekély tárgyat, mely az ő emlékük által van szentesítve? De fájdalom, a hazafias kegyelet meddő téren kutat, mert e szerencsétlen hazának folytonos rongáltatása, folytonos üldöztetése és elnyomatása közepette, az idegen zsarnokság vasvesszeje alatt *még nem volt ideje és módja, hogy a nemzet nagy halottjainak* és vértanúinak *mauzóleumokat* … (Nyolc és fél sor kimarad, folytatás az utolsó sorban, majd a 117. o. első sorában betoldás.)

117. o., 2. hasáb, alulról 11. sor: … *quod petis accipias."*

A régi templomromok mellett e falu régiségéről tanúskodnak a pápai regestrumok, hol a telegdi esperesség rovatában Szentmiklós (sac. de S. Nicolai) olvashatlan nevű papja 2 régi banalis fizetéssel van bejegyezve. Az 1567-i regestrumban *Zentmyklos* 4 kapuval szerepel; az itteni Benke család új donatiót nyer 1569-ben János Zsigmondtól zentmiklosi székely örökségére.

A középvölgy csermelyét …

118. o., 1. hasáb, 6. sor: … *pincehelyek jelölik.*

Medesér az 1567-i regestrumban 8 kapuval, mai nevén van bejegyezve, medeséri Antalffy Máttyás 1569-ben nyer János Zsigmondtól új donatiót medeséri és kobádfalvi székely örökségeire.[248]

Egy ily félreesett és elrejtett falucskában …

118. o., 2. hasáb, alulról 23. sor: … *önálló egyházmegye van bejegyezve*. Az 1567-i regestrumban *Tordatffalwa* 21 kapuval szerepelvén, a tekintélyesebb helységek közé tartozott. 1569-ben János Zsigmond Antalffy Máttyásnak ad tordátfalvi székely örökségére új donatiót. 1589. máj. 10-én Báthori Zsigmond Pálffy Péter itteni székely örökségét adómentesíti,[249] 1591. máj. 19-én pedig az udvarhelyi várhoz tartozó tordátfalvi jobbágytelket Ráday György udvari emberének adományozza.[250] 1602-ben Veress Dávid fő

[244] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Gabr. Bethlen*, XV, 48.

[245] Uo., *Lib. Reg. Cath. Brand*, XVI, 180.

[246] Uo., *Lib. Reg. Georg. Rákóczi*, XVI, 180.

[247] A Székely Mózes-féle siménfalvi birtok a Szalánczyakról leányágon jutott a Kis családra. A Kis családnál igen sok, Székely Mózes korára vonatkozó régi okmány volt; de azt fájdalom, 1848-ban egy ott átvonuló oláh tábor megsemmisítette, mielőtt azokat valaki átvizsgálta volna.

[248] Lásd Kobádfalvánál.

[249] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, II, 412.

[250] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 258.

udvarnokának adományoz Tordátfalván és Farkaslakán levő birtokokat.[251] *Az újabb korból pedig …*

120. o., 1. hasáb, 5–6. sor: … *a 13. század közepe táján épült.*

Rugonfalva az 1567-i regestrumban *Rwgomffalwá*nak írva, 26 kapuval van bejegyezve. Rugonfalván is volt az udvarhelyi várhoz tartozó s így adományozás tárgyát képező jószágrész, amelyet Báthori Zsigmond 1589. júl. 13-án harinai Farkas János özvegyének [és fiainak,] Tamás-, Ferenc-, István-, János- és Mihálynak adományoz, mivel ezek apjuk vétkeért terjedelmes ősi birtokaiktól elesvén, nagy szegénységre jutottak.[252] Rugonfalván most fő birtokosok a Sebessy, Bartha[253] és a Jeddi család, mely különben Marosszékről származott ide, de már régen, mert az 1701-ben Fehérváron tartott országgyűlés végzéseiből azt tanuljuk, hogy a Jeddi család régen Segesvárszék dézsmáját bírta, ugyanis a többi végzések közt találjuk: „Jeddi Péter ab antiquo Segesvárszékben a dézsmát bírván, azt a diploma – alkalmasint a Leopold-diplomát értik – is confirmálta, s most, mióta a szász natio megarendálta, nem akarják megadni. Ebben is a törvények megtartassanak." Nevezetes e végzés azért, mert abból kitűnik, hogy a királyföldi dézsma az államé volt, mert Jeddi Péter bizonnyal haszonbér címen szedte a segesvárszéki dézsmát. Kitetszik az is, hogy a szász natio azt csak arendába bírta, s így semmi törvényes alappal nem bírt az, legföllebb a magyar nagylelkűség rosszul alkalmazott kifolyása volt, hogy 1868-ban annak sok millióra menő kárpótlása a szász natiónak, illetőleg papjainak ajándékoztatott oda.

Hogy a Fehér-Nyikó …

XXI. Gagy-vize völgye

120. o., 1. hasáb, alulról 21–20. sor: … *térjünk fel.* Csekefalva az első község; az 1567-i regestrumban *Chijekefalva* néven, 17 kapuval találjuk fel. Egy 1584-i okmányban *Gyekefalva*,[254] egy 1635-i okmányban *Csékfalva* néven találjuk.[255] Csekefalva megoszlik a két protestáns hitfelekezet (unitárius és ev. református) között, de ezen felül a hosszú Gagy-vize völgyét egészen fel a Firtosig, hol eredete van, csaknem kizárólagosan unitáriusok lakják. Csekefalvának igen derék szorgalmas népe van, mely a földművelés mellett mellékesen a fazékos mesterséget is űzi. Ez és Keresztúr közelsége népének jóllétére és művelődésére is jótékony befolyással bír.

Csekefalván átvonulva …

120. o., 1. hasáb, alulról 15. sor: … *a pápai dézmák regestrumában*.

Az 1567-i regestrumban *Zent Ábrán* néven, 11 kapuval találjuk, ez bizonyítani látszik azt, hogy neve nem Ábrahámtól, hanem a székelyek *Ábrán nemétől* származik. 1589-ben Pálffy András zentábráni és andrásfalvi jószágaira Báthoritól új donatiót nyer.[256] Szentábrahámon az unitáriusok 1722- és 1778-ban tartottak zsinatot.

E faluk közös temploma …

121. o., 1. hasáb, alulról 8–7. sor: … *Magyarandrásfalván felül Gagy jön*. 1566-ban János Zsigmond Chakány György-, Zwcháhy János-, Chiermezy Gáspárnak adományoz Gagyban 10 ház jobbágyot.[257] Az 1567-i regestrumban *Gagij*nak írva, 2 kapuval jegyeztetett, 1569-ben Pagj Mátyás nyer új donatiót gagyi s más jószágaira; de úgy, hogy a gagyit érdeklőleg az utód nélküli keresztúrfalvi, Chagakány Balázzsal egyezkedjék.[258] Ugyanez év dec. 2-án Gagyi Márk nyer új donatiót gagyi, ravai, galambfalvi székely örökségeire.[259]

Aminő bűnbakja Udvarhelyszék havasaljának …

XXII. Gagy-vize völgyének felső fele

123. o., 2. hasáb, 5. sor: … *Egy 1565-i* okmányban *Jijnlaká*nak,[260] az 1567-i regestrumban *Jánlaká*nak íratik, egy másik regestrumban *Yhanlaka, Janlaka néven …* (Egy sor átírva, folytatás a 6. sorban.)

123. o., 2. hasáb, 9–10. sor: … *a falu neve ennek védi történeti emlékét*. A Jenőből eredni látszó Jenlaka néven találjuk fel János Zsigmond 1570-i újadomány-levelében, mely Antal Mihály jenlaki birtokaira vonatkozik,[261] és ugyane néven, ugyanez uralkodó, ugyanez évben, máj. 8-án kiadott adománylevelében, mely kőrispataki Kováchy Gothárdnak kőrispataki és jenlaki székely örökségeit érdekli.[262]

Báthori Zsigmond 1584. júl. 12-én Fehérvárról Szabó Bernád- és neje-, Pálfalvi Erzsébetnek új donatiót ad *Jenlaka* falu- és praediumban levő pri-

[251] Kemény József, *Regest. Arch.*, IV, 325. és gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, II, 40.

[252] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, II, 436.

[253] Bartha Miklós országgyűlési képviselő és író.

[254] Báthori az udvarhelyszéki Vezikeli és Gyekefalva dézsmáját adományozza Palatics György udvari emberének. Lásd Újszékelynél.

[255] Az ifj. Székely Mózes notájával Huszárra szállt birtokok közt e néven említtetik.

[256] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, II, 441.

[257] Lásd az udvarhelyi várnál.

[258] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Joh. II Regis*, II, 158.

[259] SzOkl, II, 267.

[260] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Cista Comitatuum, Ugocsa*, II, 16.

[261] Lásd SzOkl, II, 309. [Ahol azonban *Enlaka*ként szerepel. Vö. még ETA, VII/1, 77. és 96., ahol a kolozsmonostori konvent levéltárából való közlés alapján Énlaka *Eyenlaka* alakban áll. *Szerk. megj.*]

[262] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Joh. II Regis*, 252.

mipillaris curiájukra, s nevezett helyeken, valamint Pálfalván, Tordátfalván és Cserfalván levő székely örökségeikre.[263] Ezen okmányból azt találjuk, hogy azon korban Jenlaka falu és Jenlaka praedium létezett. Ez utóbbi alkalmasint valahol fenn lehetett a Firtos tisztásán.

Báthori egy 1591-i adománylevelében *Igenlaka* néven fordul elő.[264] A katolikus korban Martonos Enlakának volt leányközsége, de a reformáció után megfordított viszony keletkezett, mert Enlaka a szomszéd Martonosnak lett filiájává; az önállóságra törekvés azonban hamar felébredt, már az 1676-i szentlászlói zsinaton jelentkezett, de a különszakadást csak néhány évvel később vihette keresztül, aminek az lett következménye, hogy Martonos rendelte magát alá, az egykori anyamegye lett volt filiájának, Enlakának leányközségévé; de mintha szégyellette volna ez alárendeltségét, Martonos már az 1736-i ürmösi zsinaton kijelenté elválási szándékát, amire az engedélyt csak azon feltétellel nyerte meg, ha új papilakot épít, s a pap fizetését fölemeli, ezek megtörténtével a különválás pár évvel később keresztülvitetett.

1769-ben az unitáriusok Enlakán tartották zsinatjukat.[265]

E falunak dombtetőn fekvő …

124. o., 2. hasáb, alulról 19–18. sor: … *Róma hatalma e távoli, elhagyatott vidékekre is behatolt*. A Maros mellett, Fehérvártól kiindulva, egy római út vonult fel egészen Marosvásárhelyig, itt kétfelé ágazva, egyik a Maros terén vonult tovább; a másik a Nyárád völgyének tartott, s egész Mikházáig e folyam völgyén húzódott fel, s innen a Bekecs lonkáján átcsapott a Kis-Küküllő völgyére, hol a sóváradi hatalmas castrum védelme alatt a művelet alatt állott szovátai sóaknákhoz, onnan pedig a küsmödi és atyhai hegyélen Énlaka- és Martonosra szállt le, hol két hatalmas castrum emelkedett vonalán. Martonoson alol ez út eltűnik, de minden arra mutat, hogy az Tordátfalvára és az Alba völgyén a Nyikó mentére Szentmihályhoz, innen a Nagy-Küküllő terére ment át, s Székelyudvarhelynél egyesült azon másik római hadúttal, mely Hévíz felől, a Kis-Homoród terén húzódott fel. Itt e római utaknak csak irányát kívántam röviden megjelölni, majd annak helyén részletesebben fogom azokat nyomozni. A már érintett martonosi és az alább leírandó énlaki régiségek és romtöredékek kétségtelenné teszik nemcsak azt, hogy jelzett római hadút a Kis-Küküllő völgyéről e tájatt vonult át a Nagy-Küküllő terére, hanem azt is, hogy Énlakánál ez út védelmére egy állandó tábort (castrum stativum) emelt Róma hatalma, és hogy ezen erődített táborhely védelme alatt ott valamely telep (colonia) is keletkezett. De vegyük szemügyre az ezt tanúsító maradványokat.

Énlakától keletre van … (Kilenc sor kimarad, folytatás alulról a 9. sorban.)

XXIII. Firtos-vára

128. o., 1. hasáb, alulról 21. sor: … *vagy elkergettettek*. Az előzött szerzetesek helyén trónfosztott fejedelmek is kerestek menhelyet, mert némi nyomaira találunk annak, hogy a Porta ellenzése dacára másodszor is trónra ült II. Rákóczi György a bosszús nagyvezérnek egész Erdélyt elözönlő hadai elől ide, Firtos várába húzódott,[266] s itt várta be azon vihar lezajlását, amelyet oktalan nagyravágyása által idézett elő, s mely nemcsak trónját dönté meg, hanem Erdély iszonyatos feldúlatását és kizsákmányolását is vonta maga után.

A szerzetesek úgy látszik nagy kegyelettel viseltettek Firtos egyházuk által koronázott bércei iránt, azt minden időben oly állomásnak tekintették, honnan a reformációkor elvesztett befolyásukat visszavívhatják, mert Udvarhelyszéken úgy megfogyatkozott volt a római katolikusok létszáma a 18. században, hogy mindössze 6 egész és 2 fél eklézsiájuk volt.[267] Mindenképpen igyekeztek az osztrák uralom alatt felbátorított katolikusok tért foglalni, s ez okon 1714-ben jezsuiták telepedtek a Firtosra, *s itt vannak 1725-ig, mikor eltávoznak …* (Fél sornyi kimarad, folytatás a 22. sorban.)

128. o., 1. hasáb, alulról 12. sor: … *1737-ben* ismét *szerzeteseket …*

128. o., 2. hasáb, 2. sor: … *senkit közel nem bocsátottak*. A minoriták lassanként vagyoni gyarapodást is nyertek, mert több buzgó hívő jószágokat és pénzt hagyományozott misékre, minek következtében 8-10 barát is dőzsölt a Firtoson; de a nép éppen nem nagyon példás életükért kezdett tőlük idegenkedni. Korondon, Atyhán, Parajdon önálló egyházközségek alakultak világi papok vezetése alatt, s így a barátok nélkülözhetővé váltak, s nemcsak az emberek, hanem az idő viszontagságai isellenük támadtak. 1780-ban oly nagy hó esett, hogy csak fából épült kolostorukat eltemette, sőt, egy részét össze *is ontotta …* (Három sor kimarad, folytatás a 6. sorban.)

128. o., 2. hasáb, 11. sor: … *Árcsóra*, később Etédre költöztek (1783-ban), s onnan jártak isteni

[263] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 363. [Vö. ETA, VII/3, 166., ahol *jún*. 12. és *Zabo Bernát*, *Palfalwy* alakok szerepelnek. *Szerk. megj.*]

[264] Ebben kőrispataki Gothárd Balázsnak adományoz Igenlakán 2 ház jobbágyot. Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot*., 282.

[265] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar*., I, 462. és IV, 879.

[266] Lásd GÁL László 1837, II, 154.

[267] Lásd GYŐRFFY Pál 1737, 8.

tiszteletre a Firtosra nagyobb ünnepeken és vasárnapokon, mígnem 1793-ban püspöki felhatalmazás folytán végképpen feladták a firtosi állomást, ottani *jószágukat 1819-ben …* (Három szó kimarad.)

129. o., 2. hasáb, 11. sor: … *mint Kővári mondja.*

A Firtos ős várával, templomainak nagy számával, minden lépten-nyomon feltáruló erődítvényeivel s terjedelmes mondakörével és regevilágával már önmagában is a múltba visszakalandozó elmélkedésekre és következtetésekre tág tért nyit, az itt talált érmek behatóbb észlelete oly történelmi vonatkozásokra s következtetésekre jogosítnak fel, amelyek a feltevések határát túllépik, s a biztosabb történelmi nyomozás terére vezető iránytűt adják kezünkbe.

A firtosi lelet értékben is nagybecsű volt, mert minden arra mutat, hogy ama lelet 5000 aranyérmet tartalmazott. Ahogy e leletnek híre terjedt 1831-ben, a királyi fiscus azonnal két táblabírót küldött ki vizsgálatra; de mivel mindenki rejtegette a talált kincset, vagy mivel nagy részén már potom árért túladtak, csak 237 darabnak jöttek nyomára, s ebből is csak 61 darab jutott a kiküldöttek kezére; ezek közt következő bizánci császárok pénzei merültek fel: I. Theodosius (379–395), II. Theodosius (408–450), Pulcheria (450–457), I. Leo (457–474), Zeno (474–491), I. Anastasius (491–518), I. Iustinus (518–527), I. Iustinianus (527–565), Mauritius (582–603), Heraclius (610–641); nyugat-római császár: Honorius (395–423), III. Valentinianus (425–456).

Ezen uralkodók közül hat a hunok Pannoniában léte alatt, hét azonban a hunoknak Pannoniából való kiűzetésük után uralkodott. Amiből arra lehet következtetést vonnunk, hogy ez érmek vagy legalább azoknak egy része a hunok kizavarását követett időkben kerültek a Firtosra; tehát igen valószínűnek látszik, hogy a Daciában visszamaradt Balambert követett hunok vagy a székelyek is részt vettek a bizánci birodalomba való beütésekben; hogy ezt megérthessük, szükséges lesz egy kissé a Iustinianus korszakának viszonyait szemügyre vennünk.

A Pannoniából kizavart hunok Dengesits alatt Havasalföldén, a mostani Oláhországban állapodtak meg, s Dengesits halála után is (Kr. u. 469.) folytatták beütéseiket a bizánci tartományokba, amire Iustinianus politikája mintegy ösztönözte és fölhívta.

E császár akként okoskodott, hogy nagy hadsereg többe kerül, mintha a hunokat ajándékokkal tartja vissza a birodalmába való beütésektől, s ha egyik főnöket a másikra bújtogatva, köztük fog háborút előidézni, s így saját fegyverük hatalma által semmisíti meg – úgy látszik, akkor is értették a divide et impera elvét.

Levelet és ajándékot küldött egyik-másik hun főnöknek, azt írván hízelgőleg, hogy ő, a császár ajándékot annak küld, aki legméltóbb arra, hogy népe felett uralkodjék. Mutasd meg, hogy helyesen ítéltem. Ragadd magadhoz, mit mellőzéseddel más érdemetlenre ruháztak, s állj bosszút azokon, kik megaláztak, ha nem teszed, elismered, hogy az a más több nálad, s mi is annak leszünk kénytelenek kedveskedni, stb.

De a hunok nem ültek fel ez ügyes diplomatikai cselnek. A hun főnökök, engedve a császár meghívásának, még Bizáncba is ellátogattak, a küldött és kapott ajándékokat zsebre rakták, színleg nyugton maradtak, de más törzsfőnököket küldöttek a birodalomra, kiktől a császár drágán vásárolta meg a békét. Nem volt szünet az ily beütésekben, mert a barbároknak, mond Procopius, sok törzsük és főnökük levén, mintegy kézről-kézre adták a háborúzás sorrendjét, úgyhogy egy-egy tartomány ötször is kiprédáltatott. Egyik-másik bizánci vezér meg akarta támadni a zsákmány- és foglyokkal megtérő hunokat, de a császár megtiltotta, mert, mint mondá, azok még hasznos szövetségesek lehetnek a birodalom ellenségei ellen. Néha a nép maga ragadott fegyvert, s elvette a hunok által zsákmányolt csordákat, de a hunok panaszára bizánci katonák szálltak ki, s visszaadatták. Ily módon a Iustinian 38 éves uralma alatt a minden évben ismétlődött hun és szláv beütések folyamán temérdek zsákmány mellett több mint 200 000 lakost öltek le vagy hurcoltak rabságra.[268]

Több mint valószínű, hogy a leajándékozott, Duna menti hun főnökök nem mulaszták el az Erdélyben levő hun törzseket, vagyis a székelyeket is a beütésre és könnyű zsákmányra buzdítani, s így kerülhettek a Iustinianus és előző uralkodók aranyai (mert e volt legtöbb) a Firtosra. A vert úton aztán később is ellátogathattak, s hozták a későbbi veretű pénzeket.

Az ily beütések még inkább napirenden voltak az avarok idejében, akikkel, mint már másutt kimutattam, a székelyek vagy daciai hunok, mint rokon nép, szövetséges viszonyban éltek. Ez avar beütések éppen Mauritius és Heraclides idejében (582–641) voltak legvehemensebbek, úgyhogy egész Bizánc kapuiig száguldottak, oly rémületet keltve, hogy a főváros lakói az ázsiábani átköltözés eszméivel komolyan foglalkoztak.[269] A két császár aranyainak a Firtoson való előfordulta legalábbis annyit enged következtetni, hogy az avarokkal szövetséges vagy legrosszabb esetben is fennhatóságuk alatt, de mindenesetre jó viszonyban élhetett rokon eredetű székelyek is részt vettek az ily hadjáratokban, s így kerültek azon későbbi bizánci érmek a Firtos-várába, mely valamely székely törzsfőnök- vagy vezérnek, talán éppen

[268] Lásd Procopius: *Historia arcana,* II, 72–73, 139, 159.

[269] Theophilactus, 298.

Firtosnak – kit a hagyomány vezérnek mond – lehetett lakvára. A földbe pedig úgy kerülhettek, hogy ő vagy valamely más vezér a hadba menvén, azt elásta, de a hadban elesvén, azok ott maradtak egész korunkig, hogy tanúságot tegyenek egy, a történelmi homályba vesző korszak eseményeiről, hogy a történelem terén kutatóknak adatokat szolgáltassanak egy oly korszakról és egy oly korszaknak eseményeiről, melyekről hallgatnak az írott történelem adatai; de ez érmek egyszersmind némi útmutatást nyújtanak Firtos-várának fénykorára is, mert azt ez érmek nyomán Kr. u. 379–641 évek közötti időszakra tehetjük, mely időszak alatt oly néptörzs és ennek oly főnökei lakhatták e várat, kik dúskáltak Bizánc kincseiben, mert a bizánci aranyak e sorozata ily nagy számban vagy adó-, vagy zsákmányként, sőt még cserekereskedés útján is juthattak ide; bármelyik esetben az e várat bírt nép erőteljességéről, életrevalóságáról és hősiességéről tanúskodnak. Furcsa, hogy a legkésőbbi érem (Heraclius) épp azon időből való, amidőn az avar birodalomra nézve a válság bekövetkezett, midőn a hódított népek lázongásai kezdék az avar birodalom talpköveit megingatni s előkészíteni a szétmállást; azon korból, amidőn a magyarok már mutatkoznak a Kaukázus mellett, s első szerepük abban jelentkezik, hogy épp azon Heraclius császárt segíték meg a perzsák ellen, kinek érmét itt találjuk a firtosi aranyak között.

Az avarokat összetörte a szövetkezett frankok hatalma, Daciában maradott részük minden valószínűség szerint beolvadt a hun-székelyek közé, amint beolvasztott a székely minden odatelepülőt,[270] s így azt megerősítve, a frank győzők által kopár hegyeik közt mellőzetteket képesíté arra, hogy Atilla birtoklásának jogfolytonosságát fenntartsák, s a nemsokára megjelenő magyarokat bevezessék és beiktassák ősi örökségükbe.

A Firtos tetején már ismerünk minden régi romot és maradványt, még a hegy aljában kell felkeresnünk egy rege által kiemelt helyet.

A Keselyű-tető déli aljában … (Négy sor kimarad, folytatás a 16. sorban.)

XXIV. Korond és környéke

129. o., 1. hasáb, alulról 19. sor: … *unitárius vallás csak* két faluban tudott gyökeret verni a Sóvidéken, s csak Korondon tarthatta meg állását, mert ezen túl *már református világ kezdődik …* (Egy sornyi átírva, folytatás az alulról 18. sorban.)

129. o., 1. hasáb, alulról 16. sor: … *utolsó végheljysége*. Úgy Korond, mint a szomszédos Atyha, erős unitárius hitközségek voltak; a múlt század elején Firtosra telepített jezsuiták kezdették meg a hittérítés művét, Atyhán némi sikerrel, Korondon azonban eredménytelenül, nemcsak, hanem Koronddal az atyhai pozíciót is visszahódították az unitáriusok. Ekkor lépett fel a jezsuiták által nevelt atyhai Péter István, másként páter Atyhai, volt gyergyószentmiklósi esperes. Ez a Firtosra telepített minoriták segítségével Atyha népét katolikus hitre téríté, s abban meg is tartá.

Atyháról aztán Korond ostromát kezdették meg, s mivel a buzgó hittérítők a rábeszélés és szónoklat szellemi fegyverei mellett pénzzel is rendelkeztek, Korondon néhány családot a csengő argumentumok segélyével áttérésre bírtak, másokat Atyháról telepítettek oda, nevezetesen egy csomó kóbor cigányt a szerintük egyedül üdvezítő katolikus hitre áttérítvén, Korondra telepítettek. Ekként támpontot nyervén, követelőleg léptek fel, s a korondi unitáriusok által több századon át békésen bírt templom, papilak s egyéb birtokaik átengedését követelték. A Gubernium népszámlálást rendelt el, s annak eszközlésére Daniel Pétert, Szereday Pétert, Toldalagi Jánost és Hetzendorfer Jánost küldötte ki. Ezek minden előleges kihirdetés nélkül jelenvén meg, midőn a meglepett unitáriusok távol voltak otthonjuktól, a katolikusok számát néhánnyal többnek találták, s a régi templomot ezeknek ítélték oda; de a különálló tornyot, négy haranggal, papi, mesteri lakot és a parochialis földek felét az unitáriusok kezén hagyták.

Az unitáriusok okadatolt panaszlevélben fejték fel ármányos kijátszatásukat, bebizonyíták, hogy a népszámlálásról titokban csak a katolikus híveket értesítvén, azok mind otthon maradtak, sőt más falukból pár nappal azelőtt sok katolikust telepítettek Korondra, kik csak a népszámlálás megejtéséig maradtak ott, s azután vissza is költöztek lakhelyeikre; míg ellenben az erről mit sem tudó unitáriusoknak több mint fele a havason volt kaszálni, más része pedig a vásárokon fazékkal szerteszét. De e jogos panaszuk nem talált meghallgatásra, sőt a katolikusok tovább haladtak az erőszak és a foglalás terén, s nemsokára a nekik ítélt tornyot négy harangjával, a papi és mesteri lakot – melyet az unitáriusok pénzen vett helyre, saját költségeken építettek – és a parochialis földeknek kezükön hagyott fele részét is erőszakosan elvették az unitáriusoktól. Ezen újabb kifosztásukat egy második kérvényben hozták a Gubernium tudomására, s esdve kérték a főkormányszéket a törvénytelen erőszaktétel eltiltására, elrablott birtokaik visszaadatására, de a Gubernium a katolikusoknak kedvezett, s a mindentől fosztott unitáriusok kénytelenek voltak a legnagyobb önmegerőltetéssel új templomot, papi

[270] Amint ezt mutatják Lengyelfalva, Oroszhegy, Olasztelek, Oroszfalu, Szászfalu, Besenyő, Oláhfalu, Örményes nevű faluk és Bosnyák-patak folyó, melyek ily eredetű népek egykori itt laktára látszanak mutatni.

és mesteri lakot építeni, harangokat szerezni, jövedelemfosztott belső embereiket fizetni. Ily eljárással szemben valóban bámulnunk kell, hogy megfogyva bár, de törve nem, még ma is számosan vannak buzgó unitáriusok Korond lakói közt.[271] 1794-ben Korondon tartatott az unitáriusok zsinatja.

A havas alatti Korondnak …

XXVI. Sóvidék. Parajd környéke

133. o., 1. hasáb, alulról 9. sor: … *igen festőileg fekszik.*

Az 1567-i regestrumban csak egy Sófalva van, 10 kapuval bejegyezve, ami arra mutat, hogy Alsósófalva mint a régibb Felsősófalvának gyarmata, csak később keletkezett. 1570-ben Sófalvi János nyer sófalvi, korondi s más jószágaira János Zsigmondtól új donatiót.[272] 1585-ben pedig sófalvi Ilyéssy Máté- és Jánosnak ad Báthori Zsigmond sófalvi, parajdi, korondi és pálfalvi jószágaira újadomány-levelet.[273]

A parajdi sóaknák régi okmányokban nem egyszer fordulnak elő sófalvi aknák neve alatt, amennyiben a sóvágók régen, de még most is legnagyobb részben Sófalva lakóiból kerülnek ki, sőt, a bányahivatalok is régebben nem egyszer voltak Sófalván elhelyezve; némi adatul szolgál erre Apafinak egy 1673. júl. 6-án Radnótról kiadott rendelete, amelyben medeséri Benczér Pálnak, a *sófalvi sóaknák* prefectusának meghagyja, hogy a sóvágóknak, kik terhes munkával keresik kenyerüket, s vízben dolgozva hordják ki a sót, ez levelünk vétele után mindenkor, midőn fiscus számára munkálkodnak, és a számukra való heti sót kivágták, maguk számára is vághassanak *egy-egy lapos sót* (így!), „azt tőlük eltartani ne merészeljétek."[274]

Az országút által érintett Felsősófalvának …

133. o., 1. hasáb, alulról 6. sor: … *A torony gombján az e vidéken divatos nap*-hold *és szélkakas …*

135. o., 1. hasáb, jegyzet, alulról 15. sor: … *A székelyeknek régen szabad sójuk járt,* azzal országszerte szabadon és vámmentesen kereskedhettek, s a természet e jótékony adományát saját jóllétük előmozdítására fordíthatták. Ezt tanúsító egy igen érdekes rendelete van Mylad István erdélyi vajdának, ki 1536. szept. 30-án[?][275] Enyedről mindennemű ispányok, várnagyok, tisztek, vámszedők, székek, megyék és városok elöljáróinak rendeli, hogy minden Wdwarhel- és Kerezthur(így!)szék lakóinak régi szabadsága az, hogy sóval országszerte mindenütt s így a szomszéd Kewhalom és Segeswar székely székekben is szabadon járhattak, s sót vámmentesen árulhattak. „Azért rendeljük, hogy Wdwarhel és Kerezthur lakóit bárhol sóval szabadon járni és azzal kereskedni engedjék, személyük- vagy áruikban megkárosítani ne merészeljék."[276] Ez okmány nemcsak a székelyek szabad sókereskedése szempontjából, hanem azért is nevezetes, mert Kőhalom- és Segesvárszékeket – mint a székely ispán hatósága alatti törvényhatóságokat – székely székeknek mondja. Azonban János Zsigmond nivelláló törekvései a székelyek szabad sóját s az azzal való szabad kereskedést is megszorította, mert *a segesvári országgyűlésen …* (Egy szó kimarad.)

135. o., 2. hasáb, alulról 13–12. sor: … *kénytelen sóhegyei mellett sótalan kenyeret enni.* Ez nem önkényes feltevés, ezt példák bizonyítják, ugyanis Kossuth Lajos 1849-ben Horváth János kormánybiztos felterjesztése következtében Parajdon a székelyek számára a só mázsáját 2 forintra szállította le, s az eredmény a lett, hogy a sófogyasztás Parajdon kétszereződött.

A parajdi só …

135. o., 2. hasáb, utolsó sorok: … *Parajd vidékén fakad fel.*

A kapzsi fiscus nemcsak az egykor a székely nemzet tulajdonát képező parajdi sóaknákat foglalta le, hanem a múlt században felállított productionale forumok nagyon is rugékony igazságszolgáltatását fel akarta használni arra is, hogy lefoglalja sok magánosoknak és Udvarhelyszék 12 községének összes havasait, azon ürügy alatt, hogy azok egykoron a parajdi sóaknák járulékait képezték. Az ez iránt felmerült perben a productionale forumok ama roppant havasokat oda is ítélték a fiscusnak, az ügy végre az országgyűlés elibe került, az mint törvényszék 1773-ban végre a királyné nevében hozott ítéletében visszaítélte a községeknek és a megtámadott magánbirtokosoknak. A nagyon hosszú latin szövegű és szövevényes ítélet egyike a székely közjog legérdekesebb okmányainak, főleg a községek védőügyvédének, Kaáli Nagy Józsefnek replikája a székely közjognak oly szép és kimerítő felderítését adja, de különben is az akkor szereplett egyének- és a viszonyok-, valamint a kérdéses havasoknak oly érdekes ismertetését adja, hogy azon okmányt, habár kivonatilag, ismertetni szükségesnek ítélem.[277] Ez ítélet rövid foglalatja ez:

[271] A guberniumhoz intézett két kérvény csatolványával együtt közölve van, lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 463–464.

[272] Lásd Malomfalvánál.

[273] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 408.

[274] Másolatilag Kemény József, *Cart. Trans.*, III. (Erdélyi múzeum levéltára.)

[275] Sab. ante Dom. Remig.[?]

[276] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Cista Comitatuum, Ugocsa*, II, 21.

[277] Megvan hiteles másolatban a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában, Kovács István gyűjteménye, *Acta de Sic., 1701–1760*-as csomagokban.

A Nagyszebenben 1773. Szentháromság vasárnapjától Szent Mária visitatiójáig tartott országgyűlés folyama alatt jún. 1-jén név szerint megnevezett tanácsosok-, a Gubernium és királyi tábla tagjaival egyetértőleg, a Selyei Tolnay János fiscalis director halálával félben maradott perben a tárgyalás következőleg történt. Zsombori József, Nagy Gergely és Mester Sámuel, ezek esküdtek, amaz Parajd község bírája, egész falu és saját képviseletükben *Istvánbérce* nevezetű havas vagy legelő ügyében és *Kápolnamező*t érdeklőleg, Szekeres József, Bíró Samu név szerint megnevezett 42 parajdi lakos és osztályrészes nevében, szárhegyi gr. Lázár Ferenc özvegye, Boer Sofia, szentháromsági Szereday Józsefné és siklódi Demeter Mihály, szintén osztályrészesei ama parajdi birtokoknak, valamint sófalvi Farkas Pál, Karaj Gergely, azok esküdtei, ez bírája Sófalvának, az egész község birtokosai nevében a *Nagymező* havas érdekében. Ismét Pap István, másként Máttyus, megnevezett 27 sófalvi osztályrészes nevében, a *Kápolnamező* érdekében, mely sófalvi területet képez. Továbbá galántai gr. Eszterházi Dániel utódai, sófalvi nemes Kacsó László, gagyi Pálffy Antal, kénosi Sándor Zsigmond és Szombatfalvi János utódai, maguk és osztályrészeseik nevében, bizonyos sófalvi jószágrész érdekében, továbbá farkaslaki bíró Dénes András, Nagy András, Hadnagy Jakab esküdtek, az összes farkaslakiak nevében havasaik, szénafüveik, legelőik érdekében, úgyszintén Hajdu Ignác, Kessej István és Sándor Ferenc, azok Szentlélek esküdtei, ez bírája, és Bogárfalva bírája, Fancsali András, és Ambrus István, esküdtje, e faluk nevében, *Szentsed* és *Tartod* nevű havasaik, kaszálóik és legelőik érdekében, úgy *atyhafalvi* Kis Gergely bíró, Miklós Ferenc és Kovács Mihály esküdtek, e falu lakói képében, *Kiság* nevű havas és *Morádmezeje* legelőjük iránt, a sófalvi havasok közt. A korondi bíró Monos Gy., Székely Ferenc és Simó István esküdtek, az egész község nevében, *Datka* és *Kerekdomb* havas, *Fenyőkút*, *Melegpatak* nevű kaszáló és *Kiskoronddombja* nevű legelő, nemkülönben tarcsafalvi bíró Deák Zsigmond és Sófalvi Sam. esküdt, és csehétfalvi bíró Ambrus István és Balázs János esküdt, communitásuk nevében, a *tarcsafalvi* és *csehétfalvi havasok* érdekében, szentmihályi bíró id. Varga János és társai, a communitás képében, *Hidegaszó* nevű havas érdekében, kecsedi bíró Pál Miklós és társai, *Ketsed* és *Kiság* havasok érdekében,szentkirályi bíró Bezze Zsigmond és társai, falu nevében, és oroszhegyi bíró Balázs Bertalan és társai, *Vész*, *Szentsed* és *Küküllő* nevű havasok és tartozékaik érdekében, mindezen birtokokról fennevezett birtokosok ez országgyűlésünk színe előtt bemutatták tíz és hét nemesnek leveleit és a mi királyi táblánk kiküldöttei, Szilágyi József és Tót Pál leveleit és vizsgálati irataikat, a felperesek és megnevezett községek közti ügyben tett relatiójukat, melyeket 1769-ben, szept. 23-án s következő napjain ünnepélyesen kiadtak, melyből kitűnik, hogy fenn specificált birtokok és tartozékaik régen a parajdi sóaknákhoz tartoztak, a magyar Szent Korona javai a törvények értelmében semmi módon elidegeníthetők nem levén, azok a királyi fiscus tulajdonába visszaítélendők, s más királyi birtokok közé iktatandók, és visszautasítva minden ellenmondást, végrehajtásilag lefoglalandók, fennhagyva a deponált okmányok érvényét, stb.

Amit hallva, Káli Nagy József, alperesek felhatalmazott ügyvéde is bemutatja jogosítványát, és a productionalis forumok okmányait, a kellő tisztelettel, hogy a *Comp. Const*. 5. Rész 27. Edict. a productionale forumoknak bemutattatott, mely szerint tiszta fiscalis birtokok nem léteznek, de azok a nevezett forum előtt nem ventiláltattak, holott Udvarhelyszéken és Keresztúr-fiszékben és egyáltalában a székelyek közt fiscalis javak nem léteznek és nem létezhetnek, hol a sóaknákon kívül, melyek az *Appr. Const*. 3 T. 76. Art. szerint 1567-ben a fiscus részére lefoglaltattak, és ezek jövedelmein kívül soha nem léteztek, s a székely örökség természeténél fogva nem is létezhetnek, akár az 1650-beli fiscalis javak összeírását, akár az országnak a fiscalis birtokokra és székely örökségekre vonatkozó fundamentalis törvényeit tekintjük; e regestrum szerint nem, mert azokban udvarhelyszéki s egyáltalában székelyföldi fiscalis birtokokról említés sincsen; a hazai törvények szerint sem, mert amidőn a fiscalis javak- és jövedelmekről, ezek állapotjáról, visszaszerzési módjáról, fórumáról részletesen intézkednek, s speciális törvényeket tartalmaznak, a székely birtokokról hallgatnak, ellenben a székely törvények úgy a királyi birtoklást, mint a fiscalitas fogalmát egyenesen kizárják, a *Decretum Trip*., P. 3., T. 4. mondja, hogy a székelyek örökségeiket tribusok, generatiók s lineák szerint osztják, és ugyanazon törvény és Tit. 3. szakasza még fejvesztés esetében sem engedi meg a jószágvesztést, hanem az az utódokra, rokonokra száll. Az *Appr. Cons*., 3. P. 1621-ben alkotott 76. T., 2. Articulusa a székelyeket minden régi szabadságaikban, mentességeikben, a köztük levő szokásokban megtartatni rendeli, azon T. 7., Art. az ők akaratjuk ellenére bárminő fiscalis jog bevételét eltiltja. Azon T., 15. Art. szerint a székelyek semminemű dézsmát a királyi fiscusnak nem tartoznak fizetni, a 13. Art. szerint a székelyeket ott megnevezett 4 eseten kívül a kir. táblára és országgyűlés elé megidézni nem lehet, csak saját fórumaik előtt perelhetők. Így kevésbé lehet a productionale forum elé és ezek sajátos törvényei alá vetni. Amely okokból kéri ezen ügyet a productionale forum elől elvonni. A felperes ügyvédje az elsőre feleli, hogy

a sóbányák az *Appr. Cons.*, 2. R., 8. T., 1. Art. szerint fiscalis javak közé soroztattak, a másodikra, hogy az accessorium sequitur suum principale, a kérdéses birtokok pedig a parajdi sóaknák járulékai levén, azért a productionale forumon ítélendők. Harmadikra, hogy alperesek ügyvéde egyszerűen tagadja, de nem bizonyítja, hogy a beperesített birtokok nem tartoztak volna a parajdi sóaknákhoz, stb. Kihallgatva azért mindkét szék ügyvédjét, a mi tanácsosainkkal meghányva-vetve a dolgot, a Gubernium és királyi táblánk embereivel és a székely székek fő tisztviselőivel való ért megfontolás után a productionale forum azon ítéletet, mely a *Comp. Cons.*, 5. R., 27. Edictumára támaszkodva, azon birtokokat tiszta fiscalitasoknak állítja, feloldjuk, mert azok a fiscalis javakról szóló 1650-i regestrumban, sem a hazai törvényekben mint a parajdi aknákra tartozók nem említtetnek, sőt, a *Tripartitum*, 3. R., 4. T. értelmében székely örökségek levén, az *Appr. Cons.*, 3. R., 76. T., 2, 7, 13. és 15. Art. szerint fiscalitasok nem is lehetnek, azért azok nevezett községek kezén hagyatnak, és törvényes tulajdonokba bocsáttatnak, s ők minden költségek és terhek alól felmentetnek, stb. Minek hitelére ezen ítéletünket a mi erdélyi pecsétünkkel ellátva hitelesen kiadjuk.

XXVIII. Atyha

140. o., 1. hasáb, alulról 19–18. sor: … *Fekvése önvédelmi szempontból kimagyarázható*; valószínű, hogy e falu nagyon régi, mindazonáltal okmányilag nem nagyon messze tudjuk felvinni eredetét. Batthyány[278] ugyan említ egy Atyhát, hol a franciskánusoknak volt kolostora, s hol 1499-ben közönséges gyűlés tartatott, azonban ez az Atyha, mint Pázmándi bebizonyítá,[279] nem a mi Atyhánk, hanem Magyarhonban lévő ily nevű dioecesis.

Atyhát az 1567-i regestrumban *Attyhá*nak írva, 12 kapuval találjuk bejegyezve. 1594. febr. 25-én Báthori Zsigmond Fehérvárról Kendi Ferenc tanácsosának adományozza az udvarhelyi várhoz tartozó attyhai jószágot.[280] Ez később Apaffyakra szállt, kik az Aporoknak adták cserébe.[281]

És még előfordul Atyha … (Tizenhárom sornyi kimarad, illetve átírva, folytatás az alulról 4. sorban.)

XXIX. Küsmöd és Siklód környéke

141. o., 2. hasáb, alulról 36. sor: … *jelölik lenni.*

Küsmöd az 1567-i regestrumban *Kusmod* néven, 21 kapuval, tehát tekintélyes községként van bejegyezve; ezt követőleg a régi okmányokban nevének sajátságos változataival találkozunk. Így 1570. ápr. 3-án János Zsigmond Gyulafehérvárról *kijsmeodi* (így!) Márton Pétert és Jánost, kik a legutóbbi magyarországi hadmenet alkalmával hősileg harcolva, a hazáért vérüket osztották, a primipillusok közül kiemelve, a valódi főemberek (primorok) közé sorozza, s felruházza mindazon szabadságokkal, melyekkel a többi székely főemberek bírnak.[282] Ugyanazon év ápr. 7-én nevezetteknek kijsmeodi, abránfalvi, szolokmai, ozdfalvi, dersi, bykafalvi, bétai és bögözi jószágaikra ad újadomány-levelet,[283] ami mutatja, hogy a küsmödi Mártonok tekintélyes birtoknak voltak tulajdonosai.

Ugyan János Zsigmond 1570-ben, jún. 3-án Fehérvárról Kováchy Pálnak ad újadomány-levelet *kysmedi* (így!) és martonosi jószágaira.[284] Ugyanazon év jún. 20-án kysmeödi Gyeorgyfy (Györgyfi) Ambrust teszi primipillussá, küsmödi Bakó Menyhértnek pedig új donatiót ad siklódi és szolokmai jószágaira,[285] mit Báthori Zsigmond 1583. ápr. 27-én kysmodi jószágára is kiterjeszt.[286] Báthori Zsigmond ugyanez év jún. 17-én zentlászloi Sygher Jánosnak ismét adományozza az udvarhelyi várhoz tartozó azon kismeodi jószágot, melyet még atyjától, Báthori Kristóftól nyert,[287] 1602. máj. 1-jén pedig kismeodi Foris Mártont nemesíti.[288] 1613. ápr. 15-én Balássy Ferenc nyer Báthori Gábortól újadomány-levelet küsmödi és siklódi s más jószágaira; nevezetes ez adománylevélben azon kitétel, hogy adományát a fejedelem kiterjeszti mindazon jobbágyok- és székelyekre, kik neki önként lekötötték magukat, és azokra, kiket ő, avagy fiai *szép szóval* (így!) jobbágyaikká tehettek, s most békésen bírnak. Ez alapon volt itt birtokos Balássy Ferenc, az udvari lovasok alkapitánya, aki 1624. Szent Simon és Juda nap utáni hétfőn igen sok megyei jószágát, valamint székelyföldi birtokait, azok közt a küsmödit is, minden fellelhetőivel, ezüst jószágaival végrendeletileg nejének, harinai Farkas Kristinának adományozza mindkét nemre a fehérvári káptalan előtt, mit 1625. jan. 5-én Bethlen Gábor megerősített, úgy azonban, hogyha fi maradék nélkül halna el, e jószágok és javak kincstárra szálljanak.[289]

[278] BATTHYÁNY Ignác 1827, 609, ahol a gyűlés határozatai is közölve vannak.
[279] [Valójában: PÁZMÁNY Péter 1629. *Szerk. megj.*]
[280] Kemény József, *Regest. Arch.*, II, 404.
[281] A fiscalis levéltár.
[282] Lásd SzOkl, II, 296–297.
[283] Lásd Uo., II, 307.
[284] Uo., II, 309. [Vö. ETA, VII/1, 96, ahol a kolozsmonostori konvent levéltárából közlés alapján *Kysmeod* és *Georgyffy* szerepel. *Szerk. megj.*]
[285] Uo.
[286] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 260.
[287] Uo.
[288] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 279.
[289] Gr. Eszterházy János gyűjteménye, Kolozsvárt.

Küsmödtől északnyugatra fekszik …

142. o., 1. hasáb, alulról 10–9. sor: … *most szántóföldek vannak az erdők helyein.*

Siklódot az 1567-i regestrumban mai nevén találjuk, 46 kapuval, tehát mint oly tekintélyes községet, melyet csak Udvarhely és Oroszhegy múlt felül. Siklódon legtekintélyesebb birtokos volt a Szentpáli család. Szentpáli János, Udvarhelyszék főkirálybírája azonban a birtokát cserébe adta Székely Mózesnek. Az igen érdekes, magyar szövegű okmány rövidletben így szól: 1600. nov. 3-án Pokay Balázs és Makó Gergely, Csík-, Gyergyó- és Kászonszékek királybírája, továbbá dersi Petki János, Daniel Ferenc, Nagy Pál és sövényfalvi Nagy Dániel előtt Székely Mózes, Udvarhelyszék kapitánya és Szentpáli János, Udvarhelyszék főkirálybírája jószágcserét tettek olyformán, hogy Szentpáli a Székely Mózesnek keze ügyében levő siklódi birtokát adja ennek Belső-Szolnok megyében levő libatoni jószágaért, úgy azonban, hogy Székely Mózes Libatonra ráfizetésképpen ad 1000 kis köböl búzát, s ezt be is szállítja Szentpálihoz Kolozsvárra, továbbá Szentpáli Siklódon levő búzakészletét átszállíttatja Novajba. Ezen csereokmányt Rákóczi Zsigmond is megerősítette 1607. júl. 11-én.[290] A Székely Mózest kötelező ráfizetés mutatja, hogy a siklódi birtok tekintélyes volt, s ez okmányból egyszersmind azt is tanuljuk, hogy 1600-ban Udvarhelyszék kapitányságának tisztjét Székely Mózes viselte.

Rákóczi Zsigmond 1607. nov 15-én Balázsi Ferenc-, Udvarhelyszék királybírájának adományoz jószágot Szentdemeteren, Véckén és *Csiklód*on.[291] Ez Siklód nevének egy szokatlan variansát tünteti elénkbe. Ezt hasonnevű fia 1624-ben nejének, harinai Farkas Kristinának hagyományozza végrendeletileg, fejedelmi jóváhagyással.[292]

Siklódot protestáns szentföldnek hívják …

144. o., 2. hasáb, 2. sor:

… *ott fekszik Szolokma*, mely falut az 1567-i regestrumban *Zolokma* néven, 8 kapuval találunk fel. *Hagyomány szerint …*

144. o., 2. hasáb, 3. sor: *Bényi* helyett *Brényi.*

144. o., 2. hasáb, 6. sor: … *ezekről Jakabfiakra szakadt*. Hogy a hagyomány itt a történelemmel összhangzásban van, tanúsítja Báthori Zsigmondnak 1583. dec. 5-én Kolozsvárról kiadott mentesítő levele, mely szerint Bríni László udvari százados sát marosszéki malomfalvi, sóspataki, hoczoi, chitt zentiványi, derisnei (így!) és Udvarhelyszéken levő szolokmai jószágait érdeklőleg minden dézsmák és javadalmak fizetése alól kiveszi.[293]

Ím, itt van a néphagyomány Brényi Lászlója.

Szolokma egy 600 református székely által lakott csinos falucska, úgy eldugva ott a hegyek tömkelegében, hogy még a tatár is bajosan tudná feltalálni. Régészeti tekintetben kevés érdekest találunk itten, legföllebb azt említem fel, *hogy a Siklód patakába jobb partilag szakadó …* (Két sor kimarad, folytatás a 9. sorban.)

XXX. Küsmöd-vize völgye

144. o., 1. hasáb, alulról 4. sor: … *a vásárairól híres Etéd*. 1550-ben etédi Kerez Sofia pert folytatott farkaslaki Demjén Péter ellen, a per Izabella királyné elibe fellebbeztetett, ki kecseti Gálffy Ferenc- és Györgyöt, Gedő Demetert, Bertalan Andrást, etédi Albertfi Pétert és Pált s farkaslaki Kelemen Andrást rendeli ki, hogy a helyszínén investigatiót tartva, igazságos ítéletet hozzanak.[294] Az ügy Udvarhelyszék derékszékétől a fejedelmi táblára fellebbeztetett, hol, mert kitűnt, hogy Demén Péter erőszakos foglalást tett, 6 marchára büntettetett.

Etédet az 1567-i regestrumban 40 kapuval, tehát nagyon tekintélyes községként találjuk bejegyezve.

1570-ben János Zsigmond Albertffy Péter- és Pál-, Gedő Demeternek, Vágási Gáspárnak, Hadnagy Istvánnak és Kovács Jánosnak ad új donatiót etédi székely örökségeikre, valamint Kovács Gothárd- és Antalnak.[295] Báthori Zsigmond pedig 1584-ben etédi Hadnagy Lőrinc-, Lukács- és Simonnak ad az addig is bírt 2 ház jobbágyra új donatiót.[296]

Etéden volt az udvarhelyi várhoz tartozó jószág is, melyet Báthori Zsigmond 1591. jún. 20-án Fehérvárról Kendi Ferenc tanácsosának adományoz,[297] mit Kendi vásárlások által nagyobbított. De vásárolt és nyert birtokai notájakor mind visszaszálltak a koronára, s azokat Báthori 1597. dec. 15-én Fehérvárról Apaffy György-, Ferenc- és Miklósnak adományozta apjuk érdemeiért és kárpótlásul a fejedelemnek viszszabocsátott Gerend- és tartozandóságaiért. Azonban az Apaffiak birtokjoga ellen az etédi székelyek többszörösön óvást tettek, és pert kezdettek azon alapon, hogy azok székely örökségek levén, Kendi is csak erőszakképpen bitorolta.[298]

---

[290] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, III, 282.

[291] Ez gr. Eszterházy Jánosnál van, Kolozsvárt.

[292] Lásd fennebb, Küsmödnél.

[293] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 270. [Vö. ETA, VII/3, 140, ahol *Derisnei* helyett a valós *Bergenie* szerepel. *Szerk. megj.*]

[294] Ezen, a régi székely perrendtartásra érdekes világot vető okmányt lásd Kemény József, *Dipl. Trans.*, IV, 421–424.

[295] Lásd guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, III, 68–72.

[296] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 335. [Vö. ETA, VII/3, 157, ahol *etédi* helyett *malomfalvi* Hadnagyok. *Szerk. megj.*]

[297] Lásd Kemény József, *Regest. Arch.*, II, 401–402.

[298] Uo., 404–405, 407.

Etéd egyike volt a legtekintélyesebb unitárius hitközségeknek, templomát a 17. sz. elején foglalták el az ev. reformátusok, s az ekként tért vesztett unitáriusok csakhamar egészen kiszoríttattak onnan.[299] De az így alakult református hitközség még darabig Küsmöd filiája volt, mert *miként fennebb említém …* (Tíz sornyi kimarad, folytatás a 2. hasáb alulról 7. sorában.)

144. o., 2. hasáb, alulról 3. sor: … *kitetszik abból*, hogy azon század elején az unitáriusoktól egyházat foglaltak el, ez azonban romladozott levén, mást építettek 1672-ben, amidőn *az etédi templom építésére kétszáz kősót rendelnek Sófalváról*.[300] E *templomot 1680-ban…* (Két szó kimarad, egy átírva.)

145. o., 1. hasáb, 2. sor: *ezen első temploma* helyett *ezen templomuk is.*

145. o., 1. hasáb, 8. sor: … *ide csatoljuk* rajzát.

Körirata ez: …

146. o., 1. hasáb, 28–29. sor: …*a tatárok megszaladtak*.

Kőrispatak az 1567-i regestrumban *Keorwspatak*nak írva, 27 kapuval fordul elő. Van János Zsigmondnak egy 1569-ben kelt igen érdekes adománylevele, melyben szentpáli Kornis Mihálynak terjedelmes marosszéki birtokokat s azokon kívül az Udvarhelyszéken levő *Oláhmező*, *Horgasföld* és *Csipkés* nevű praediumok negyedrészét adományozza.[301] Sokat nyomozódtam e praediumok holléte után eredménytelenül, mígnem útba nem igazított [II.] Rákóczi Györgynek egy 1651. máj. 1-jén Fehérvárról kiadott adománylevele, melyben a fiágon kihalt Kornis Ferenc jószágait Rhédei János udvarhelyszéki főkirálybírónak adományozza hűségeért s a fejedelemnek fizetett 3000 forintért. Ez adománylevélben hosszadalmason elő vannak számlálva a Marosszéken adományozott birtokok; Udvarhelyszékre áttérve a következőket találjuk: Beozöd, Bubzed-Uyfalu, Rava, Kőrispatak, *Oláh mező* praedium tartozandóságaival, melyek *Horgasföld*, Koher, Kerek Varjasszeg, Dobszeg és *Csipkés*, valamint Mocsáros Pad, Szederjes, Bik, Hemod, Prik, Somosbérc és Korszak nevű erdőkkel.[302] A három praediumnak itt kellett tehát valahol Kőrispatak környékén feküdni; ha ma mint ilyeneket fel nem találjuk, azon nincs mit csodálkoznunk, hisz a két okmány keletkezése közti egy század alatt azok ketteje már elenyészett, s Rákóczi adománylevelében már csak Oláhmező szerepel praediumként, míg a más kettő amannak tartozandóságát képező egyszerű határrésszé devalválódott.

A kőrispataki unitaria ecclesiának …

146. o., 1. hasáb, 38–39. sor: …*Kőrispatakon alol félóra távolra van Bözödújfalu*. Utolsó menhelye e falu a székely szombatosoknak. Múltja érdektelen, az 1567-i regestrumban *Uyfalw*nak írva, 15 kapuval szerepel, egy (fennebb, Kőrispataknál tárgyalt) 1651-ki okmányban *Bubzed Uyfalu* néven találjuk. Bözöd és Bözödújfalu egy unitárius hitközséget alkotott, az 1629. júl. 3-án Ádámoson tartott unitárius zsinat kimondotta: „Bezed et Ujjfaw pastorem unum teneant in Bezed." Azonban a szombatosságnak Újfaluban való elterjedése nagyobb felügyeletet igénylen, 1732-ben, jan. 19-én a kolozsvári unitárius zsinat Újfalunak a különválást és templomépítést megengedte. Az így épült templomot a katolikusok erőhatalommal elfoglalták, az unitáriusok kis kápolnára szorultak.[303] De az elvett templom ma üres, mert a hívek 1867-ben izraelitákká lettek.

E faluban még most is van vagy 30 szombatos család …

148. o., 1. hasáb, 32. sor: … *160 lelket teszen*. Az 1867-i alkotmányos érát és kimondott vallásszabadságot arra használták fel, hogy addig titokban tartott hitelveikkel a nyilvánosság elé léptek, és zsidókká lettek, e hit rendelvényei szerint megkeresztelkedtek; a férfiak szakállukat megnevelték, férfiak és nők úrias szabású posztóruhába öltöztek; a falu felső végén nagy zsinagógát építettek, melybe zsidó rabbinust alkalmaztak. Mindezen nagy költekezéssel egybekötött újítások azonban oly nagy áldozatot róttak a csekély számú hívekre, hogy legnagyobb részük annyira elszegényedett, hogy fekvő birtokaikból is nagyon sokat kénytelenek voltak eladni; és ezt végtelenül sajnálhatjuk, mert elvégre is derék szorgalmas székelyek azok, kiknek idegenek általi kiküszöbölése csak veszteség a hazára nézve.

E rövid vázlatban …

150. o., 1. hasáb, alulról 14–13. sor: … *Bözöd, Udvarhelyszék végfaluja ez oldalról*.

Bözödöt az 1567-i regestrumban *Bezeod* néven, 19 kapuval találjuk, *Bezeod* néven fordul elő egy – fennebb, Kőrispataknál tárgyalt – 1651-i okmányban is. Az 1629-i unitárius zsinat végzésében pedig *Bezed* néven szerepel.

Bözödi lelkész Solymosi Barabás 1568. ápr. 26-án cserét tesz bezedi Gál Albert- és fia-, Tamással, ezeknek némely, a bözödi határon levő fekvőségeiért adván kissolymosi örökségét; a kissolymosi Simon Ferenc és Bitai Lukács előtt kötött csereszerződés

[299] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 474.

[300] Ezen só utalványa is megvan a megye levelei között.

[301] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Joh. II Regis*, 106. Láttuk fennebb, hogy a Kőrispatakon levő, udvarhelyi várhoz tartozó részjószágot 1589-ben Kendi Ferenc nyerte el, és hogy 1570-ben kőrispataki székely örökségére Kovácsi Gothárd nyer új donatiót János Zsigmondtól.

[302] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 396.

[303] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, V, 461; VI, 119.

egy nyelvészetileg is igen érdekes magyar okmány, melyben a többek között előfordul a „meghyhattlanképpen eoreokbe való drincsbe adta" kifejezés is, ami per által fel nem bontható örökös cserét jelent. Ugyanez a Solymossy Barabás ugyanez év dec. 21-én bezedujjfalvi Balogh György-, Keresztély Péter- és Kalára Demeterrel tesz örökös drincset (így!), újfalvi fekvőségeit adván ezeknek Bözödön levő telkeiért.[304]

Bözöd lakói unitáriusok és ev. reformátusok; mindkét felekezetnek díszes temploma van, melyeknek magas, pléhvel fedett tornya mint két ezüst díszgúla tündöklik a távolból. Bözöd két országos vásárral bír, melyeknek jövedelmét részben a két felekezet iskolája élvezi. Bözödön a szalmakalapgyártás nagyban űzetik, minden nő, gyermek, sőt a férfiak is, mezei munkától ment idejét a szalmafonásra fordítja, mi egy, az itteni nép jóllétére felismerhető mellékkereset-forrást nyit a szorgalmas és munkakedvelő népnek.

Bözödön 1825-ben unitárius zsinat tartatott.

E bözödi *völgyet nyugatról …*

XXXI. A Partium

151. o., 1. hasáb, 22. sor: *foly* helyett *folyik.*

151. o., 1. hasáb, alulról 5–4. sor: … *Solumus néven, mint önálló egyházmegye jön elő*. Az 1567-i regestrumban Nag Solijmosnak írva, 27 kapuval találjuk bejegyezve, tehát már akkor tekintélyes község volt.

1727-ben, nov. 20-án …

152. o., 1. hasáb, alulról 8–7. sor: … *Nagysolymost is unitárius és református elegy népesség lakja*.

Kissolymost az 1567-i regestrumban *Kws Solijmos*nak írva, 32 kapuval találjuk fel, tehát akkortájt tekintélyesebb volt Nagysolymosnál. Kissolymoson is volt régi templom, melynek birtoka felett az ev. reformátusok és unitáriusok közt hosszas vita folyt, mígnem 1644-ben az orthodoxok erőhatalommal foglalták el az addig az unitáriusok által bírt egyházat; a templomfosztottak az országgyűléshez is folyamodtak, sikertelenül azonban, mert elvett templomukat vissza nem nyerhették;[305] de dacára ez erőszakos térfoglalásnak, a reformátusok nem tudták háttérbe szorítani az unitáriusokat, kik ma is számban felülmúlják amazokat. Kissolymoson az unitáriusok 1750-, 1757- és 1805-ben tartottak zsinatot.[306]

1570. máj. 16-án János Zsigmond Tordáról kissolymosi Sijmó Ferencnek s általa fiainak, Lukács-, Mihály-, Benedek- és Pálnak ad újadomány-levelet őseiktől örökölt kissolymosi és bétai székely örökségeikre.[307] Ez a Sijmó Ferenc Bétába költözött, mert 1586-ban bétai Simó Ferencet és fiait betfalvi székely örökségébe iktatják be Hodgyai Márton és Vágási András fejedelmi kiküldöttek.[308]

Kissolymoson a Barcsayak is bebírók voltak, ez tetszik ki özv. Barcsay Boldizsárné sz. Derenchenij Petronellának 1592. Kiskarácson napján kiadott igen szép magyar szövegű ajándékokmányából, mely szerint almási Székely Miklós jámbor szolgájának eddigi s ezutáni hű szolgálataiért egy házhelyet ad Kissolymoson.[309]

E faluról azt jegyezhetjük fel …

153. o., 2. hasáb, 12–13. sor: … *1332-ben már S. Elyzabeth néven, mint önálló egyházmegye szerepel*.

Az 1567-i regestrumban mai nevén, 35 kapuval találjuk. Szenterzsébeten, mint egyik legerősebb központi unitárius hitközségben, az unitáriusoknak a 16. században virágzó algimnáziuma volt, amelyben a Magyarországról beszármazott Péchy Simon mint tanító volt alkalmazva. Ez idő tájban igen hatalmas főúr volt a Szenterzsébeten lakó Ősi András, a szombatosok alapítója, ki Péchyben a jeles tehetségeket és nagy hivatást felismervén, – talán a szombatosság terjeszthetése céljából – őt maga mellé vette, jószágainak és ügyeinek kezelését rábízta, s később, mint magtalan, fiává fogadta, s összes javai örökösévé tette.

Az okmány, amellyel ezt eszközölte, magyarul levén írva, egyike legérdekesebb nyelvemlékeinknek; de különben is oly érdekes adatokat tartalmaz, hogy azt egész terjedelmében való közlésre méltónak ítélem, amint következik (csak az akkori írásmódot alakítván a mostanihoz):

„Mi, Sámsondi András deák, szőkefalvi, és Jankó Balázs, sárdi, adjuk emlékezetre ez mi levelünket, hogy mielőttünk az vitézlő szenterzsébeti *Őszi András* személye szerint szemben levén, minden atyafiainak, rokonságinak, egyebeknek is, kiket ez alatt megírt dolog illetne vagy jövendőben illethetne, terheket magára vévén tőn ilyen vallást. Mivelhogy ő sok esztendőktől fogva nyavalyás ember volt, magával is tehetetlen most is, azonképpen és azolta *Péchy Simon deák* őtet nemcsak úgy, mint szolga, hanem annál feljebb való hűséggel, szeretettel szolgálta, magának és jószágainak, marháinak gondját viselte. Annak felette, látván Péchy Simonnak tökéletes jámborságát, emberségét, nemes erkölcseit, és hogy mind fejedelemnek s az hazának szolgálatjára alkalmatos és elegendő ember lenne. Mindezokon Őszi András, magtalan ember levén, azt a Péchy Simont fogadá örökös fiának, szintén úgy, mintha szülöttje volna, s minden jószágában, örökségiben ő maga után haeresinek és succesorának vallá. Kiért ezután nem

[304] Az igen érdekes két okmányt lásd SzOkl, II, 227, 236–237.

[305] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 449.

[306] Lásd Uo., IV, 878; V, 277.

[307] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Johann. II Regis*.

[308] Másolatban Kemény József, *Dipl. Trans.*, V.

[309] Kemény József, *Suppl. Dipl. Trans.*, III, *Ab anno 1222–1693*.

Péchy névvel, hanem Őszi Andrásról és úgy, mint az atyai nevéről, *Őszi Simon*nak, neki tulajdon fiának neveztessék ez napságtól fogva. Az Őszi András jószágai pedig ezek: *Andrásfalva* és *Oláhhidegkút* egész faluk. *Újlak* nevű telek, négy falu határa, *sárdi*, *pipei*, *oláhsákodi* portiója, ezek Küküllő vármegyében. Ismét *zenterzsébeti* udvarháza és ottan való portiója, *magyarhidegkúti*, *magyarsákodi*, *nagysolymosi*, *bezed-* és *alsóboldogfalvi* portiói Udvarhely- alias Keresztúrszékben. Ezek felett portiója Fejér vármegyében vagy, ha a székelyek jobbágyságban maradnának,[310] evvel *Cziriákfalva*, *Gebertfalva* (így!) Udvarhelyszéken.[311] Mindezekben a fennevezett jószágokban és ezekhez tartozó mindenféle határiban és örökségiben, akármi névvel neveztessenek, fogadja fiává ez mai napon ezt a megnevezett Simont örökösképpen fúról fiúra, és ez … … azaz minden jószágát neki vallja, hagyja és köti azon igazsággal és … … folyásával, kivel ő is bírta. Mely dolognak bizonyságára adtuk ezen … … levelünket, pecsétünkkel megerősítve, mely költ … sebeten (Szenterzsébeten) Udvarhelyszékben, 1598. Pünkösd hava tizedik napján."[312]

Az Ősi Andrástól örökölteket Bocskai István még újadományokkal örökbítette, nevezetesen 1606. máj. 2-án Kassáról ad ki egy adománylevelet Péchy Simon-, nagy érdemeket szerzett titoknokának s utódainak férfi-, azután nőágra, adományozza az utód nélkül kihalt Moreh Tamásról koronára szállt udvarházat és ahhoz tartozó részjószágot Szenterzsébeten és udvarhelyszéki Magyarhidegkúton, Keresztúrfalván levő portiókat, mit a Küküllő megyei újlaki praediummal told meg.[313]

A fejedelmek kegyelete Péchy Simon iránt ennek nagy tehetségeiből és használhatóságából származtak. Ősi András előszeretete alkalmasint abból, hogy már Szenterzsébeten laktában be volt Ősi által a szombatosságba avatva, s őt szemelte ki az elöregedett Ősi András az új tan hirdetésére, amire Péchy jeles tehetségei- és közkedveltségénél fogva kiválóan volt hivatva. Azonban Péchyt szűk köréből csakhamar kiragadta tehetsége, s előbb Bocskai titoknokává, később Bethlen Gábor korlátnokává lett. Az országos gondok ez időben feledtették vele fogadott atyjának tanait, s talán az azokkal szemben átvállalt kötelezettséget, de amidőn a mellőztetés napjai bekövetkeztek, amidőn irigyeinek sikerült őtet Szenterzsébetre bellebbeztetni, itt tétlenségre kárhoztatott nagy szelleme Ősi tanainak tanulmányozására szoríttatott, s nemsokára egész odaadással kezdette azt hirdetni, s a szombatosságot nemsokára egész Udvarhely- és Marosszék nagy részében elterjeszté, amint azt Bözödújfalu és a szombatosok ismertetésénél előadtam.

1665-ben Daczó János introducáltatta magát Szenterzsébeten egy bizonyos jószágrészbe, minek Bethlen Farkas maga és testvérei nevében ellentmondott, s arról Apafitól azon év febr. 18-án Kelementelkéről keltezett bizonyítványt nyert.[314]

És mit kereshetnénk Szenterzsébeten …

154. o., 2. hasáb, 8. sor: … *emlékkert is, melybe virágfüzért kötni jövék*.

Sejtelmem, hogy Péchy Simonnak Eősi Andrástól örökölt kastélya a templom alatti úgynevezett *Pusztán* állott, igazolván, mert e birtokok jelenlegi tulajdonosa, br. Kemény Béla 1878-ban ottan kutatóásatást rendezvén, oly leletekre akadt, amelyek ezt igazolják, s amelyek különben is megérdemlik, hogy röviden foglalkozzunk velük.

Az ásatások által feltárt épület – mint alapfalzatából meg lehete határozni – egy 36 lépés hosszúsággal, 21 lépés szélességgel bírt tekintélyes kastély volt, szögleteitől csekély távolra négyszeg bástyák alapfalai mutatkoznak, melyek közül az egyik égés jeleit mutató hamuval volt tele. E kastélyból fedett folyosó vezetett a fölötte levő templomhoz, amint az a régi székely kastélyoknál mindenhol divatban volt. De nemcsak ez épületnyomok, hanem az aközt felmerült műtöredékek is megérdemlik a figyelmesebb észlelődést. Felirat csak egy merült fel, éspedig az egyik szoba padozatának burkolatát képező egyik téglába bekarcolva: *„Hic fuit Franciscus Horváth A D 1608",* de mivel e bekarcolás mindenesetre az építés után történhetett, arról tanúskodik, hogy az itt állott kastély ennél korábban keletkezett. A romok között oly műtöredékek merültek fel, amelyek az itt állott kastély keletkezési idejét a 14. sz. első felére viszik fel. Ezek igen érdekes s nagy beccsel bíró cseréptöredékek, melyek két, e kastélyban állott kandallónak lehetnek maradványai. Egyik cserépkocka mázos, közepén lovon ülő női alak domborművével, a nő kezében feszített kopja, a ló lábánál sebzett krokodilus, hátterében egy török mecset. Egy másik, mázolatlan, de nagyon finom anyagú darabon rojtos kantárú öszvéren lovagló férfi, bíbornoki kalappal fején. Egy harmadikon teljes fegyverzetű lovag leeresztett sisakrostéllyal, egyik kezében feszített láncsa, másik kezében az Anjou-ház liliumaival ékített paizs,

[310] Ez a segesvári országgyűlésen 1562-ben jobbágyságra vetett székelyekre vonatkozik.

[311] Hogy ezen itt jelzett két udvarhelyszéki falu hol feküdhetett, arra semminemű adatot vagy hagyományt nem tudtam felfedezni.

[312] Ezen végrendeletet és fiúsítást helybenhagyta és megerősítette Báthori Zsigmond 1602. máj. 12-én és Bocskai 1606. ápr. 25-én, abban szóról szóra át van írva, lásd e confirmationalist gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Steph. Bocskai*, III, 1.

[313] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Steph. Bocskai*, III, 7.

[314] Kemény János, *Dipl. Trans.*, IX, 79–80.

háttérben két oszlopon nyugvó, gót ízlésű pavilon, melynek stílszerű ornamentikája Nagy Lajos korára utal, lovagunk is alkalmasint a királyt akarja ábrázolni. Vannak más cserépkockák, finom arabeszkekkel s nagyon szép növényornamentikával díszítve, mind e töredékek a 14. század bélyegét viselik, s kastélyunknak e korban való épültére mutatnak; azok máskülönben is a magyar régi fazekasság remekei, s így méltó helyet foglalandnak el a Székely múzeumban, hova szánva vannak.

Az Eősi András által alapított híres szenterzsébeti unitárius iskola – hol Péchy Simon pályáját kezdette, s melynek szerény katedrájából az ország korlátnokságára lépett – alkalmasint a falu déli végén feküdt, ott, hol most a Kemény-kúria fekszik, az itt ásatások alkalmával felmerült régi falak erre látszanak utalni. A század elején az iskola romjaiból épült lak újból a múzsák hajlékává lett, mert br. Kemény József, a nagy tudós annak két boltozott szobájába rendezte be irattárát és okmánygyűjteményének egy részét, s minden évben néhány holnapot azok feldolgozására fordított. Fájdalom, az itt volt irodalmi kincs megsemmisült, mert 1848-ban a falusiak azon hiszemben, hogy erdőperükre vonatkozó okmányok vannak ottan, kihordották az udvarra, és elégették.

A *Pécsi emlékét tárgyazó kutatás* után lássuk a falu ódon templomát, melyben *egy eddig senki által nem sejtett régi épületet fedeztem fel …* (Két és fél sor kimarad, illetve átírva, folytatás a 11. sorban.)

155. o., 1. hasáb, ábrafelirat: … *CCCCII.)*

Ezen ódon templom az unitáriusok kezére ment át a hívek áttértekor, de a lakosok Ősi s még inkább Péchy által a szombatosságra téríttetvén, csak úgy mentesíthették magukat a notáztatás alól, hogy az akkor uralgó orthodox vallásra tértek, minek következtében 1644-ben szenterzsébeti egyházukat is elvesztették; eleget kérelmezték az országgyűléstől annak visszaadatását, de eredménytelenül.[315]

A völgytorkolatban lévő Sárd …

155. o., 2. hasáb, 16. sor:

… *Szentábrámon*. 1764. jún. 18-án kezdődő zsinatot tartottak az unitáriusok Sárdon.[316]

XXXII. A Partium másik völgye

155. o., 1. hasáb, alulról 30–29. sor: … *Solymos-pataka torkolatjától* visszafordulunk, hogy a vele párhuzamosan, de ellentétes irányban folyó Zsákod-vize völgyébe térjünk; meglátogatandók az ott rejtőzködő s Udvarhelyszék kiegészítő részét alkotó községeket.

Zsákod-vize völgyébe legcélszerűbben az újlaki völgyen jutunk el, amely Sárd és Szenterzsébet közt torkollik a Solymos-pataka átfolyta fővölgybe. Mint alább látandjuk, egy 1325-i okmányban Küküllő megyébe kebelezett *Hujlak*[317] *nevű falu említtetik, mely Ősi Andrásnak 1598-i ajándéklevelében már Ujlak* teleknek, Bocskai 1606-ban kelt adománylevelében *Uylak praedium*nak neveztetik. Ezen régi telephelynek emlékét nemcsak a völgy elnevezésében találjuk fel, hanem ama szép termékeny, a hegyek közé messze felnyúló völgyben – hol bármily nagy falu elhelyezést és földművelési tért nyerhetne – magában is, e völgy ma sem egészen lakatlan, mert ott a bebíró sárdi- és szenterzsébetieknek pajtái és más gazdasági épületei vannak szétszórva; a völgyfőben néhány szerény falusi lak van csoportosítva, amely helyet most is Ujlak néven ismernek.

Az újlaki völgy két bal oldali mellékvölgyében van a két Hidegkút, amelyeket Magyar- és Oláh-előnevekkel különböztettek meg, amennyiben az első Udvarhelyszékhez, a másik Küküllő megyéhez tartozott. Az új beosztás azonban mindkettőt Udvarhely megyéhez sorozta. 1566-ban János Zsigmond Moreh Gábor és Ewssij (Ősi) Tamás árváinak (Magyar-)Hidegkúton 17 ház jobbágyot adományoz,[318] s az 1567-i regestrumban *Hydegkwt*n*ak* írva, 10 kapuval szerepel. Láttuk fennebb, hogy Eössy Andrásról Péchy Simon kezére ment.

Újlak vízválasztóján túl ered a Zsákod-pataka. *E patak eredetétől nem messze …* (Két és fél sornyi kimarad, folytatás az alulról 26. sorban.)

155. o., 2. hasáb, alulról 8. sor: … *légyen áldás munkájukon.*

Horváth János azzal tetézte áldásos jótékonyságát, hogy 2000 kötetet számláló jeles könyvtárát a keresztúri unitarium gymnasium könyvtárának ajándékozta. *Ignác* testvére egyike volt kiválóbb hőseinknek, s mint honvéd alezredes, Háromszék dicső önvédelmi harcában hervadhatlan babérokat szerzett.

Zsákodtól nyugatra egy magas kopár hegyet …

156. o., 2. hasáb, 1. sor: … *Vécke következik*, mely falu nevét alkalmasint az *Örlec* nem *Ecken* ágától nyerte.

Az 1567-i regestrumban *Wechke* 16 kapuval van bejegyezve. Itt a Nyujtódiak voltak ősbirtokosok, az egyik ág Nyujtódi Tamásban kihalván, 1578-ban Báthori Kristóf Nyujtódi Györgynek adományozza ennek koronára szállt véckei, zsákodi, csöbi, székelyszállási és szentdemeteri birtokait, amit 1594. ápr. 6-án Báthori Zsigmond is helybenhagyott.[319] 1607-ben Rákóczi Zsigmond a fenn elősorolt porti-

[315] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 449–450.

[316] Lásd Uo., IV, 579.

[317] [Vö. EO, II, 200, egy 1399-i átirat alapján, ahol viszont *Vylak* névalak szerepel. *Szerk. megj.*]

[318] Lásd az udvarhelyi várnál.

[319] Lásd eredetije gr. Eszterházy Jánosnál, Kolozsvárt.

ókat és egy részjószágot Csiklodon (Siklód) Balázsi Ferenc-, Udvarhelyszék főkirálybírájának adományozza. Kinek 1612-ben Bethlen Farkas is átengedi Szentdemeteren, Csöbön, Pipén, Oláhzsákodon levő birtokait. 1613-ban, ápr. 18-án Bethlen Gábor adományozza Balázsinak Vechke egész falut, Szentdemetert, csöbi, ravai, bardoci, székelyszállási, zsákodi, siklódi, küsmödi és marosszéki szentandrási részjószágokat, kiterjesztvén ezen adományát mindazon jobbágyok- és székelyekre, akiket ő vagy fiai jobbágyaikká tettek, s most békésen bírnak. Ez a Balázsi Ferenc történelmünknek egyik jeles szerepvivője volt; érdemeit elősorolva találjuk Báthori Gábor 1608-i azon adománylevelében, amellyel Kutyfalvát adományozza neki. Ebben a többek közt mondja, hogy II. János király óta, kit hatalmas császárnál mint követ képviselt, a csatatereken mint legkitűnőbb kapitány, béke idején mint fejedelmi tanácsos végtelen érdemeket szerzett.[320] A Balázsi-féle véckei birtok most Thoroczkayak kezén van.

A *patak martoldalában …*

156. o., 2. hasáb, alulról 7–6. sor: … *a hagyomány szerint* 500 *évvel ezelőtt alapult*. Az 1567-i regestrumban *Zekelijzallas* néven, 6 kapuval találjuk. E falu később kinőtte magát tekintélyes unitárius hitközséggé, templomuknak 1644-ben történt elfoglalása után – miért az országgyűléshez is panaszt intéztek –, azonban lakói közül több másuvá húzódott.[321]

Alább, a Zsákod-patakába jobb partilag szakadó hasonnevű patak szűk völgyében van Csöb. E falut az 1567-i regestrumban *Chijeb* néven, 8 kapuval találjuk, 1569-ben János Zsigmond Nyujtódi Györgynek 15 telkes jobbágyot adományoz *Chijeb*ben.[322] Ősbirtokos volt itt a Csöbi *(Cijebi)* család; de ez Csöbi Lászlóban kihalván, Báthori Zsigmond 1589. jan. 25-én ennek csöbi székely örökségét Báthori István jeles és nagy érdemeket szerzett udvari embere-, Nagy, másként Márton Mátének adományozta.[323]

Csöb-vize és Székelyszállás között … (Két és fél sornyi átírva, folytatás az alulról 4. sorban.)

157. o., 1. hasáb, 4. sor: … *torkolatjában fekszik Bordos*. Az 1567-i regestrumban mostani nevén, 12 kapuval találjuk. Bordos egyike volt a legtekintélyesebb unitárius hitközségeknek, hol püspökei is gyakran megfordultak. Így 1614. szept. 25-én Thoroczkai Mátyás unitárius püspök itt tartott a papbér tárgyában tanácskozmányt Udvarhelyszék előkelőivel, sőt az unitáriusok nyolcadik püspöke, Beke Daniel a bordosi papságból lett megválasztva, s mivel a lengyel és szász unitáriusokkal való, nagyon is élessé vált viszály miatt Kolozsvárra nem mehetett, egy ideig Bordos volt a püspöki székhely. Itt tartatott az 1675. évi zsinat is, amidőn a püspöki székhelynek Kolozsvárra való visszahelyezése kimondatott, és foganatosíttatott is. Beke itt időzése alatt a bordosi unitárius iskola az alkalmazott jeles tanerők által oly hírre vergődött, hogy messze vidékről sereglett oda a fiatalság, s főleg a helyi és szomszédos faluk fiatalsága kiváló műveltségre tett szert. De csakhamar beárnyalta a nevelés keltette szellemi világosságot, s eltüntette az az által fakasztott jóllétet a térítés viszketeg sötét árnya, mert a földesúr gróf Gyulaffy László egy Devini nevű jezsuitát hozván Szentdemeterre udvari papul, ez az unitárius népség áttérítésére ösztönözte folytonosan az ily érdemekkel Bécsből kitüntetéssel kecsegtetett főurat. Páter Devini, alkalmasint ura tudtával és felhatalmazásával, 1728-ban az udvari cselédségtől követve, egy nagy kereszt elölvitele mellett indult Bordosra templomfoglalni, oly napon, amidőn nagy munkaidő levén, a férfiak a mezőn voltak; de a haditerv rosszul ütött ki, mert egy Ignácz nevű unitárius ember a templom pitvarába sietvén, rákiáltott: „Devini ide ne veni, mert innen bizony non abi (abivis), ezt a görcsöst rád hányom, úgyhogy a plundrát el nem viszed." Csakhamar segítséget hoztak a bátor unitárius menyecskék, kik nyárs- és forró vízzel rohantak a cselédek által cserbenhagyott Pater Devininek, s csakhamar megkopasztva, a hozzávert fazakoktól véres fővel, keresztjét eldobva, tépett plundráját az asszonyok nyársain hagyva, csúfosan menekült a szentdemeteri udvarba, hol expedíciójának szégyenét és utófájdalmait sokáig megheverte. Hanem országra szóló rút kudarcáért bosszút esküdött, s addig ingerelte s kecsegtettette Bécsből gr. Gyulaffy Lászlót, míg ez katonaságot kérvén, ezek segélyével erőszakosan foglaltatta el az unitáriusoknak nemcsak bordosi, hanem egy tűz alatt szentdemeteri, csöbi és székelyszállási templomait, s a katonaságot addig tartá, amíg annak nagy része nem katolizált.[324]

Az elfoglalt *régi templom újraépíttetett …* (Tizenegy sornyi kimarad, illetve átírva, folytatás a 16. sorban.)

157. o., 1. hasáb, alulról 28. sor: … *sáros völgyébe*. Az 1567-i regestrumban mostani nevén, 15 kapuval találjuk. Itt Kornis Ferenc bírt, amit Rhédei János nyer el 1651-ben [II.] Rákóczi Györgytől. *Rava régen is unitárius volt …*

[320] Lásd uo.

[321] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar*., II, 474.

[322] Lásd SzOkl, II, 243–244. [Vö. ETA, VII/1, 50–51, ahol a kolozsmonostori konvent levéltárából közlés alapján: *Chieb*. *Szerk. megj.*]

[323] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, II, 158.

[324] Lásd az erre vonatkozó adatokat és okmányi bizonyítékokat Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar*., IV, 476.

157. o., 1. hasáb, alulról 27–26. sor: … *itt tartatott* 1743-ban és, ismét, *1812-ben azon unitárius synodus* …

157. o., 1. hasáb, alulról 21. sor: … *ravai pap volt*.

Rava határán van egy *Budabérce* nevű hegy, mely a hun kornak látszik emlékét őrizni.

S most végezzük be e szakaszt …

158. o., 2. hasáb, alulról 6–5. sor: … *gyakran küldetik mint követ a portára és Bécsbe*. Amint ezen követségekben szerzett érdemeit elismerve látjuk Bethlen Gábor fejedelem 1618. febr. 24-én Fogaras várából kiadott adománylevelében is, mely szerint szentdemeteri idősebb Balássy Ferencnek, fejedelmi tanácsos- és az erdélyi dézsmák haszonbérlőjének, azon hű szolgálataiért, melyeket II. János királytól kezdve részint külföldön, mint a két hatalmas császárhoz küldött követ, részint a harctereken, mint vitéz kapitány, a legújabb időben mint tanácsosunk szerzett, adományozza egész Oláhkutyafalvát.[325] Az ifjabb Balázsy Ferenc Udvarhelyszék főkapitánya, ki 1635 táján itt lakik. Benne a szentdemeteri Balázsi család fiága kihalván, Balázsy 1624-ben kelt s Bethlen Gábor által is megerősített végrendelete értelmében szentdemeteri, véckei, csöbi, küsmödi, siklódi s más sok jószága nejére, harinai Farkas Kristinára szálltak (ki később brenhidi Huszár Mátyáshoz ment férjhez). Ennek lánya, Balázsi Erzsébet rátóti Gyulafi Lászlóhoz menvén férjhez, e kastély őrea szállott 1647 táján., aki örökölte azon pert is, amelyet mindenfelől megindítottak a Balázsy nem mindég egyenes és hatalmaskodástól ment birtokszerzési módja következtében.[326] *1660-ban Gyulafiné már özvegy* … (Négy és fél sornyi kimarad, folytatás az utolsó sorban.)

159. o., 2. hasáb, 12. sor: … *Dávid zsoltárait magyarra fordította*.

Még egy másik írót is adott Szentdemeter a hazának. Ez Benkő Máté, ki Mikó Ferencet portai utazásaiban kísérte, s ezen utazásokról igen érdekes naplót hagyott hátra.[327]

Bevégzők eszerint a Partiumot is …

XXXIII. Udvarhelytől Homoródszentpálig

159. o., 2. hasáb, alulról 26. sor: … *legelőbb három árva leány települt oda*. Az 1567-i regestrumban *Arwatffalwa* 8 kapuval van bejegyezve.

Fennebb a völgyfőnél van Patakfalva …

159. o., 2. hasáb, alulról 16–15. sor: … *sokáig matere volt a szomszéd Telekfalva- és Sándorfalvának.*

Az 1567-i regestrumban Patakffalwa 10 kapuval szerepel. Az innen származó Ferenczi család közül Ferenczi István udvarhelyszéki alkirálybíró nyeri el [II.] Rákóczi Györgytől 1653-ban a Márkosfalvi kihaltával koronára szállt agyagfalvi, bethlenfalvi, almási és szentmártoni részjószágokat.[328]

A Papdomb-tetőn állott a Ferenczieknek ős curiája …

160. o., 2. hasáb, 11–12. sor: … *oly jelesen védelmezte.*

Kénos az 1567-i regestrumban mostani nevén, 11 kapuval van bejegyezve; nevének sajátszerű változatával találkozunk Báthori Zsigmondnak egy 1591-ben kiadott adománylevelében, mellyel Berze Balázs- és Mihálynak több udvarhelyszéki faluban levő jobbágyot, azok közt *Kenez*ben kettőt adományoz.[329] Ez alig vonatkozhatik másra, mint Kénosra. Ugyan Báthori Zsigmond, ez év júl. 20-án, Kénosi Máté Pál- és testvéreinek ad új donatiót kénosi és patakfalvi primipillaris jószágaikra.[330]

Kénos mintegy előőrsi állomását képezi a Homoród menti tömör unitarizmusnak; Kénosban 1753-ban jún. 16-án kezdődő zsinatot tartottak az unitáriusok. Nem tudok Kénostól megválni anélkül, hogy e község legjelesebb szülöttje, Kénosi Tőzsér János emlékének egy pár emléksort ne áldozzak. Az itt született Tőzsér János egyike a kiválóbb íróknak, aki az erdélyi unitáriusok történelmét tárgyaló nagy munkáján kívül még sok más jeles szellemi terméket hagyott maga után, többnyire kéziratban, kevesektől ismerve; de higgyük, hogy a parlagon heverő nagy irodalmi kincset a jövő méltányolni és hasznosítani fogja, hisz azok nemzetünk közkincsét képezik, vallástörténelmi nagy munkája nemcsak az unitáriusok viszontagságaival foglalkozik, hanem oly gazdag tárháza az a régi okmányoknak, adatoknak, amelyeknek felhasználása nélkül Erdélynek történelmét megírni nem lehet. Óhajtandó, hogy a latinul írt jeles munka mihamarabb fordítóra és kiadóra találjon. Én e munka V. kötete 163. s következő lapjain tüzetesen foglalkozom Kénosi Tőzsér János életével és ernyedetlen munkásságával, itt szülőföldjénél csak pár sort óhajtottam emlékezetének szentelni.

De én nemcsak a múlt emlékeit …

161. o., 2. hasáb, 11–12. sor: … *Szentmártonba értünk*.

Szentmárton a 14. század első felében nemcsak létezett, hanem a vidék központi anyaegyházközségét alkotá, ezt bizonyítják a pápai dézmák regestrumai, hol az 1333. évi rovatban, 678. lapon e bejegyzés van: „Abraam sac. de S. Martino solvit 8 ban. ant.”,

[325] Eredetije gr. Eszterházy János gyűjteményében, Kolozsvárt.

[326] Uo.

[327] Lásd BENKŐ József 1853, I, 220.

[328] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 627.

[329] Lásd fennebb, Szentkirálynál.

[330] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot*., 293.

a 737. lapon „Abraam sac. de S. Martino solv. 10. ban. ant.", ez pedig oly összeg, aminőt csak a legnagyobb hitközségek fizettek. Abból, hogy a szomszédos 5 falu egyike sem jegyeztetett, azt kell következtetnünk, hogy azok mind Szentmárton filiái voltak.

Az 1567-i regestrumban mai nevén, 27 kapuval találjuk. Homoródszentmárton birtokviszonyait érdeklőleg következőket jegyezhetek meg: 1585-ben Kornis Farkas nyeri el Báthori Zsigmondtól az udvarhelyi várhoz tartozó 1 ház jobbágyot.[331] 1591-ben ugyanő Kornis Ferencnek adományoz Szentmártonban s a Homoród menti csaknem minden faluban, Vargyas- és Oláhfaluban jószágokat.[332] Kornis Ferenc defectusával e jószágokat 1651-ben [II.] Rákóczi György Rhédei Jánosnak adományozza.[333] E birtokok később a Bethlenek kezére mentek, Bethlen János korlátnok 1673. júl. 12-én Kutyfalván kiállított végrendeletében szentmártoni s más Homoród menti jószágait Bethlen Miklós- és Pálnak hagyományozza.[334] Szentmártonban a Miklós-féle birtokot Szentpáli István fejedelmi tanácsos nyeri el 1633-ban [I.] Rákóczi Györgytől.[335] Volt Szentmártonban Márkosfalvi-rész is, melyet 1633-ban Ferenczi István nyert el.[336]

A*mi e faluban az utas figyelmét …*

162. o., 2. hasáb, 24–25. sor: … *I. Rákóczi Györgynek* 1636-*ban kiadott* és II. Rákóczi György által 1659. okt. 28-án megerősített *privilégiuma alapján …*

162. o., 2. hasáb, alulról 22. sor: … *biztonsági őrizetét képezzék*. De mivel – úgy mond a kiváltságlevél – a helységbeli puskások legnagyobb részint lófő rendbe (így!) léptek át, megengedi, hogy a kastély védelmére ezután öt gyalog helyett öt lófőt hagyjanak otthon. *Felemlíttetik ez okmányban …*

162. o., 2. hasáb, alulról 13–12. sor: … *javaikat oltalmazhassák stb*.

Mindezeket átírta és helybenhagyta Apafi Fehérvárt 1681. jún. 14-én.

Hogy pedig ezen ódon, már romladozásnak indult falak …

163. o., 2. hasáb, jegyzet, alulról 8. sor: … *Betfalvára költözött át*.

A Bíró család nemeslevele is igen érdekes adatokat tartalmaz, azt Báthori Gábor 1612-ben adja ki, s azáltal homoródszentmártoni Bíró Györgyet, a nagyobb kancellária ítélőmesterét, s általa Bíró Jánost, Balázst, Bálintot, Tamást, Andrást, valamint kénosi Gál Ferenc-, jánosfalvi László Pál- és Lőrincet, úgyszintén lokodi Demien Tamás és István közel rokonait újból nemesíti, illetőleg Ulászló királytól nyert nemességüket megújítja, címerül adván két részre osztott paizst, melynek egyik felében két oroszlányfő; másik felében három halmon levő koronából kiemelkedő, tolltartó emberalak van. Emellett nevezettek birtokait, Szentmártonban s másutt levő udvarházaikat adók, taxák, tizedek stb. fizetése alól mentesíti. E nemeslevél kihirdettetett Udvarhelyszéknek Vargyason, 1754-ben tartott közgyűlésén.[337]

Ezen család leszármaztatási adatait …

164. o., 1. hasáb, 7. sor: … *e templomot azon korban épültnek mondja lenni* a *Kolozsvári Közlöny* 1883. évf. szept. 8-i 204. száma tárcájában *A Homoród Szentmártoni falfestvények*. Huszka József helybeli rajztanár a közoktatási miniszter megbízásából észlelte, és lefejtvén, lerajzolta e régi érdekes templom falfestvényeit, s így közli a tárcában.[338]

„A homoródszentmártoni unitárius templom késő gót stílben van átalakítva. Ez az átalakítás a 16. század első felében történhetett, hogy azonban a templom ennél régibb, világosan mutatja az, hogy a 16. századbeli boltívek [szövedék] a freskókkal ellátott falakra vannak alkalmazva, s a festvényeket több helyen eltakarják.

A festmények részint Szent László, részint Szent Margit legendájából, részint Jézus történetéből, részint a végítéletből ábrázolnak egyes jeleneteket.

Legrégibb ezek közt *Szent László legendája*, mely semmi esetre sem lehet újabb a 15. század első felénél. Ugyanazon iskolához tartozik, melyhez a besenyei s a gelencei, sőt az utóbbihoz annyira hasonló, hogy azzal csaknem egyidőben készült; de valószínű, hogy mindegyiket ugyanazon képíró festette. A festmény a templom nyugoti záródásán [a hosszhajó záródásán, a hátsó karnál] kezdődik, s folytatódik az északi falon egész a szószékig, mely mögött a diadalív van fölötte. Kár, hogy a freskót a késő gót bolthajtás ívtámjai négy helyen megszakítják [fedik], s nem szemlélhető a legendának minden részlete. Összesen öt jelenet látható a legendából: 1) a király audienciája, mely teljesen egy a gelencei falfestmény hason jelenetével; 2) a vitézek kivonulása a kunok ellen, mely szintén hasonló a gelenceihez, s attól csak itt-ott tér el; 3) a csatának csak a vége látszik két boltív között,

[331] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 415.

[332] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot*., 201.

[333] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 395.

[334] Kemény József, *Dipl. Trans.*, IX, 185–190.

[335] Lásd alább, Szentpálnál.

[336] Lásd Patakfalvánál.

[337] Egész terjedelmében megvan, lásd Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XVI, 115.

[338] [Valójában Nagy Géza szept. 6-i cikke Sepsiszentgyörgyről, ahol Huszka tanít (NAGY Géza 1883) – a cikket csak átvette a *Kolozsvári Közlöny*. *Szerk. megj.*]

lefolyását eltakarják a boltgerincek; 4) a következő boltívek közt látszik a leányt rabló kun s az őt űző király előre szegzett dárdájának vége; ez is nagyon hasonlít a gelenceihez, melytől csak annyiban tér el, hogy a kun lába szárát sodronynadrág borítja; 5) a birkózási jelenetet a boltív födi, de látszik a kun lenyakazása, mely ismét teljesen hasonló a gelenceihez, s csak annyi a különbség közöttük, hogy a homoródszentmártonin a kardot tartó leány mögött alakok látszanak, ami a gelencein nincs meg.

Egyidejű vagy közel egykorú ezzel az alatta levő *Margit-legenda*, mely Gelencén is megvan, de más jelenetekkel és későbbi munkában. A boltívek itt is több helyt megszakítják a fesményt, mely a következő jelenetekből áll: 1) a követség a király előtt; 2) *Margit eljegyzése*; 3) az itt ábrázolt jelenetből csak a trónon ülő király lába, egy oszlop, mögötte Margit szoknyája s egy poroszló lába látszik; 4) Margit kifeszíttetik, megkorbácsoltatik, s fogókkal csípdestetik; 5) e jelenetből ismét csak Margit s két poroszló lábai látszanak, felsőtestüket a boltív fedi; 6) a király egy bálvány előtt imádkozik, Margitot pedig a tömlöcbe kísérik; 7) Margit a bálványt megkorbácsolja, miért a következő jelenetben 8) olajba főzik, miből azonban csak az üst, lángok s a két poroszló lábai látszanak; 9) lefejeztetik, s két angyal az égbe viszi lelkét, s végül 10) sírba tétetik, holtteste körül bizánci öltözetű papokkal.

Az északi falon *Kristóf* ábrázoltatik bizánci viseletben, Jézussal s Jézus fejénél a görög *IHC – XPC* (Jesos – Christos), majuskel betűkkel átírva.

Mellette egy későbbi, a boltívekkel egykorú alak látszik.

A következő két konzol között *a keresztre feszített Jézus* ábrázoltatik, mellette két női (Mária s Magdolna) s a keresztje alatt egy kisebb alakkal (János apostol), a háttérben Jeruzsálem, a kereszt felett kivehetetlen szeszélyes ornamentatio. A következő két bolttartó konzol között, mely már a szentély hatszögű záródásának képezi egyik oldalát, *Jézus sírba tétele* ábrázoltatik, a sír körül kilenc szent asszonnyal.

A szentély északi oldalán három jelenet van.

Egyik a *poklot* ábrázolja, amint a pápa s két barát egy elkárhozott lelket löknek be, kit a trónon ülő, szarvval, nagy farkkal s lábain is szájakkal ellátott sátán ragad meg, s fejét tépi le. Alant tűz s elkárhozott lelkek láthatók.

Mellette a következő két konzol alatt a *végítélet* látszik, amint egyik angyal a lelkeket mérlegeli, mellette egy alak, kinek felsőteste nem látszik, a sátánt tiporja le, a sátán fejénél majuskel betűkkel következő felirattal: Belial sv(m) – Belial vagyok. A freskó Szent László legendájával egykorú.

Erre egy későbbi festmény van rávakolva, mely a poklot ábrázoló freskóval egykorú, s annak ellentéte. A *mennyországot* tünteti elő, amint Péter ereszti be a lelkeket, s ezek imádkozva, kezükben pálmaágakkal mennek a mennybe az Úr színe elé, itt azonban a festmény már annyira elmosódott, hogy az alakok kivehetetlenek."

A vár egyik bástyájára épült magas tornyában …

164. o., 1. hasáb, 17. sor: … *a hét halmok városában*.

Homoródszentmárton a régi időben műveltségi központja is volt e vidéknek, várkastélyában a toronyhoz támasztott jeles iskolaépülettel bírván, amely nem egyszerű falusi tanoda, hanem algimnáziumszerű oly felsőbb népiskola volt, melynek rectorai honorabiliseknek címeztettek. Ez iskolára vonatkozó igen érdekes okmányt bírunk Bocskai Istvánnak egy Kassáról 1606-ban, okt. 4-én kiadott mentesítő levelében, melyben előadja, hogy aranyosrákosi tiszteletes (honorabilis) Finta András, ki homoródszentmártoni rector, ama község jeles tanodájában az egész vidék fiatalságának nevelését vezette, a tanügy terén kiváló érdemeket szerzett, s buzgalmának, éjjeli-nappali fáradozásainak folytán látásában is meghibázott. Tekintetbe véve a hazára üdvös érdemeit, nevezettnek házát, bárhol lakjon, személyét s mindennemű birtokait adóktól, tizedektől, hadiszolgálat terheitől mentesíti. Ezt átírja és megerősíti 1607. máj. 16-án Rákóczi Zsigmond, hozzátevén, hogy Finta Andrásnak Aranyosrákoson Csipkés Sztaniszló szomszédságában fekvő házát adómentessé teszi.[339] Ez okmányok nemcsak a szentmártoni iskola kiválóságáról, hanem ama kor műveltségéről és emelkedett szelleméről tanúskodnak, mert azon országnak műveltnek és előrehaladottnak kellett lenni, hol az ország fejedelmei a tanügy bajnokait ekként méltányolni és jutalmazni tudták.

Az ily műveltségi központokról rendszerint jeles emberek szoktak kikerülni, a szellemápoldák melegágyai mindenütt jeles termékeket érlelnek. Ezt igazolva látjuk Szentmártonban is, amely a jeles írók és tudósok egy egész sorozatát mutatja fel. Szentmártonból származott *Bodó János*, a 17. század e legjelesebb költője, kinek *Tékozló fiú* című munkája 1638-ban jelent meg Kolozsvárt, s ki igen sok vallásos és nemzetgazdászati költeményeket (vasról, sóról, vadászatról) írt, melyeknek csak emléke maradt fenn Túri Mihály verseiben.[340] Szentmártonról származó író volt *Bíró Sámuel* kormányszéki tanácsos, ki 1710-ben Erdély jus publicumát kezdette megírni; de halála miatt be nem végezhette. Kéziratban hátramaradt tőle *A kálvinista- és unitáriusoknak vallások*

[339] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Rákóczi*, III, 114.

[340] TOLDY Ferenc 1854, I, 232–23s4. [Valójában fennmaradtak, és valószínűleg *dicső*szentmártoni volt. *Szerk. megj.*]

közt való különbsége című jeles műve, s más dolgozatai.[341] Szentmártoni volt *Ferencz Tamás*, ki *Papi remekek* és *Tuba pacis* című munkákat hagyott hátra, s végre *Gedő János* jeles tudósunk. Szentmártonban 1756- és 1776-ban tartattak unitárius zsinatok.[342]

Szentmártonnak Homoródon túli részét …

164. o., 1. hasáb, 22–23. sor: … *Gedő János, jeles tudósunk született. Bükkfalva felett …* (Hét és fél sor kimarad, folytatás a 29. sorban.)

164. o., 1. hasáb, 39. sor: … *országos sokadalmainak lehet feltudni*. Szentmártonban az újabb időben népbank is alakult, mely a vidéken üdvös hatással van, s az uzsora rombolásait korlátolja. Postaállomás is keletkezett 1882-ben.

Szentmárton és a szomszéd Abásfalva …

164. o., 2. hasáb, 7–8. sor: … *a rómaiak ezen természettől áldott helyeket felkeresték*. Ma már az udvarhelyi római maradványok felmerülte óta bizonyosok lehetünk aziránt, hogy a Kis-Homoród mentén felvonult római hadút Szentmártont érintve vonult át Udvarhelyre, s ott egyesült a Marosszékről jövő másik hadúttal.

Szentmárton sókincseit nemcsak a rómaiak aknázták ki, hanem a sómívelés itt folyamatban volt még a 16. század közepén, sőt azután, a nemzeti fejedelmek idejében is, amint kitetszik a királyi biztosoknak [I.] Ferdinándhoz 1552-ben intézett jelentéséből, hol a többek közt írják, hogy a Székelyföldön a só oly gazdagságban fordul elő, hogy azt mint közönséges követ, darabokban feszítik fel. Ilyen hely többek közt a görgényi vár környéke és Szentmárton határa.[343] E jelentés mutatja, hogy itt sómívelés folyt, s hogy Görgény-vára akkor a Székelyföldhöz tartozott.

A deákizálók *Lokod* község nevét is római korra viszik fel, s azt a latin *locó*tól származtatják. Valószínűbb azonban, hogy az a Csíki krónikában előforduló *Lokott havasá*nak emlékét őrzi; ugyanis jelzett krónika szerint Keneos alrabonbán elűzött fia, Iván*y Lokott* havasára telepedett, s ott terjeszté családját. Ez alapíthatta a falut, Lokott havasán,[344] azaz Lokod mostani helyén, amelynek környékét még e század elején is rengeteg erdőségek boríták. Lokod Kénoson alol, egy kis, Szentmártonnál beszakadt völgyecske fejében van elrejtve, az 1567-i regestrumban mai nevén, 6 kapuval találjuk bejegyezve.

Szentmárton mellett egyesül a Homoróddal … (Hat sornyi kimarad, folytatás a 15. sorban.)

164. o., 2. hasáb, 20–21. sor: … *a keletkezett falu neve Gyepes*. Az 1567-i regestrumban mai nevén, 21 kapuval találjuk. *Az ezzel összefolyó Remete-patak völgyében …*

164. o., 2. hasáb, alulról 32–31. sor: … *az első hagyomány mellett bizonyít.* Remete az 1567-i regestrumban mai nevén, 11 kapuval szerepel. *Remete is, mint a Homoród-vidék minden falui …*

164. o., 2. hasáb, alulról 19–18. sor: … *hol régen erdő volt, ma is Abbáserdejének nevezik*. Az 1567-i regestrumban *Abástfalva* néven, 6 kapuval találjuk. 1570-ben abásfalvi (abastfalvi) Petenye György nyer János Zsigmondtól új donatiót abástfalvi és jásdfalvi, ősei által is bírt székely örökségeire.[345] Az Abásfalván és a szomszéd Keményfalván volt Kornis-féle jószág a szentmártoni fő jószággal mindig egy kézen forgott. *E kis falu igen csinos …*

164. o., 2. hasáb, alulról 17–16. sor: … *juhtenyésztésnek* és mészégetésnek *köszönhetnek …*

164. o., 2. hasáb, alulról 13. sor: … *Homoródkeményfalva*, melyet az 1567-i regestrumban mint *Kemenfalwá*t, 9 kapuval találjuk bejegyezve. *E falu déli végén …*

165. o., 2. hasáb, 16. sor: … *Szentmártonon alul Recsenyéd következik.* E falut *Rechenied* néven találjuk János Zsigmond 1566-ban kiadott azon adománylevelében, mellyel Kornis Mihálynak a faluban és a szomszéd Szentpálon 22 ház jobbágyot adományoz. Az 1567-i regestrumban *Rechijenyed*nek íratik, 11 kapuval, ezt követőleg a recsenyédi Kornis-féle birtok ugyanazok kezén forog, kik Szentmártont bírták. Recsenyéd 1750-ig Szentpál leányközsége volt, ekkor épített Zollya Józseftől nyert helyre templomot, s lett önálló egyházközséggé. *Ki ne ismerné a példabeszédet …*

XXXIV. Homoródszentpál

166. o., 1. hasáb, alulról 21–20. sor: … *átszállt a Küküllő völgyére*, Udvarhelyhez, hol egy castrum és telep lételét tanúsító maradványok csak most merültek fel. Itt a római hadút *kétfelé ágazva, egyik vonulata a Nagy-Küküllő völgyén ment…* (Egy szó kimarad.)

166. o., 1. hasáb, alulról 15–14. sor: … *Nyárád menti főútvonallal jött kapcsolatba*.

Az e táji római maradványok korára nézve némileg útba igazít egy Recsenyéd tájatt 1859-ben, Müller Frigyes által feltalált fogadalmi oltár, melyen e felirat volt: „Pro Salute victoris Imperatoris Domini nostri Marci Aurelii Severi pii felicis … … … posnit liberter". Marcus Aurelius pedig Kr. u. 122–125. évben uralkodott.

Ami pedig a szentpáli maradványokat illeti …

[341] Lásd KÉNOSI TŐZSÉR János 1754 (kézirat a kolozsvári unitárius püspöki könyvtárban), II, 39.

[342] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 453; IV, 878.

[343] Lásd e jelentést egész terjedelmében: SzOkl, II, 95. [stb.].

[344] [Vö. 157. jegyzet. *Szerk. megj.*]

[345] Lásd SzOkl, II, 307. [Vö. ETA, VII/1, 412, ahol a kolozsmonostori konvent levéltárából való közlés alapján *Abasdfalwa* alak áll. *Szerk. megj.*]

166. o., 2. hasáb, alulról 21. sor: … *Evangelista 1542.*

Nem lesz egészen érdektelen, ha röviden reflektálunk Homoródszentpál régi birtokosaira s birtokviszonyaira is. Szentpál legrégibb ismert birtokosa szentpáli Becze Tamás, ki 1481-ben Udvarhelyszék főkapitánya volt.[346] Látók fennebb Recsenyédnél, hogy 1566-ban János Zsigmond a segesvári országgyűlésen jobbágyságra vetett székelyekből Szentpálon és Recsenyéden 22 ház jobbágyot adományozott Kornis Mihálynak, ez az oka, hogy az 1567-i regestrumban *Zent Pál*t csak 14 kapuval találjuk. A János Zsigmond adományához Kornis Farkas (Mihály fia) nyeri Báthori Zsigmondtól 1589. máj. 5-én a dályai Theolche (Tölcse) György defectusával rendelkezésre jött szentpáli curiát és jószágot.[347] Kornis Farkas, a derék, hazafias szellemű székely főúr megérdemelte ez adományokat, mert őtet fiai társaságában ott találjuk a hazafiak táborában, kik Székely Mózessel küzdöttek a haza függetlensége mellett, miért a kegyetlen Basta Kornis Farkast kivégeztette, fiait notáztatta, s 1603. szept. 9-én Dévárról minden javaikat ruskai Kornis Boldizsárnak adományozta.[348] Kétfajta Kornis volt tehát ezidőben: a szentpáliak, kik mint derék székely főurak,[349] hűk maradtak a haza ügyéhez, és a beszármazott ruskai Kornisok, kik a haza ellenével cimboráltak, s hazaárulásukért amazoknak honfierényeikért elkobzott javaikkal jutalmaztattak. A vad cimbora Basta kiváló gondot fordított arra, hogy ruskai Kornis Boldizsár pontosan megkapja rút hazaárulásának vérdíját, s 1604. febr. 5-én Bedő István-, Udvarhelyszék, és Csongrádi Ferenc-, Marosszék kapitányainak rendeli, hogy Kornis Boldizsárt a Kornis Farkas- és fiaitól elkobzott birtokokba bevezessék, s az azokból elhajtott marhákat s elhordott takarmányt visszaszolgáltassák neki.[350] Az így jutalmazott hazaárulásra ráütötte a bélyeget Rudolf császár is, ki 1604. szept. 20-én Prágából Kornis Boldizsárnak, már ekkor Udvarhelyszék főkirálybírája- és szolnoki főispánnak előszámlálva érdemeit – mi bűnlajstromával egyértelmű –, Kornis Farkas, Lázár György és brassai Hersely János elkobzott javait adományozza;[351] de az árulás bérét nem sokáig élvezték, mert egyik része, mely Kornis Borbara Paczolai Péternére szállt, ennek szombatossága miatt confiscáltatott, s 1644. szept. 25-én a rakamazi táborból Bethlen Jánosnak adományoztatott [I.] Rákóczi György által, másik részét Kornis Ferenc magvaszakadtával, 1651. máj. 1-jén Rhédei Jánosnak adományozza [II.] Rákóczi György.[352] A Rhédeinek adományozott jószágok következők: szentpáli, szentpéteri, városfalvi, tankófalvi (így!), szentmártoni, löködi (Lokod), gyepesi, bágyi, almási, karácsonfalvi, oklándi, újfalvi, oláhfalvi, varjasi (így!), dályai, muzsnai részjószágok és az udvarhelyi ház. A Rhédeinek adományozottak is nemsokára Bethlenekre szálltak, mert Bethlen János korlátnok 1673-i kutyfalvi végrendeletében azokat Bethlen Miklós- és Pálnak hagyományozza.[353]

A Bethlen család egész az újabb időig bírta a Kornis-féle birtokokat Szentpálon és a szomszédos falukban, most Gyarmathy Ferenc vásárolta meg. A Kornis család mellett még birtokos volt Homoródszentpálon az innen származó igen tekintélyes és a hazának sok jeles embert adott *Szentpáli* család, melyből *Szentpáli János*, a jeles hős, ki 1601-ben 300 lovassal hozta vissza Báthori Zsigmondot Erdély trónjára, s ki Székely Mózessel Brassónál hősi halált halt, egyike volt ezeknek. Kiemelkedett később *Szentpály István*, Rákóczinak sokfelé követségbe küldött bizalmas embere, kinek 1633. nov. 23-án Szászsárosból adományoz jószágokat, előrebocsátván, hogy nevezett mint udvari ember és tanácsos már Bethlen Gábor fejedelemsége alatt az udvari korlátnokságnál volt alkalmazva, s „a mi uralmunk alatt úgy szorgalma, mint tikos levéltárunk gondozása, valamint követségei által, keresztyén fejedelmekhez és török császárhoz, elévülhetlen érdemeket szerzett”, miért adományozza Homoródszentmártont curiával, továbbá Recsenyéden, Bágyban , Lokodon, Gyepesben, Abásfalván, Karácsonyfalván, Keményfalván és Olaszteleken levő jószágokat, melyek előbb homoródszentmártoni Miklós Mártonéi voltak, de Miklós Gergely magvaszakadtán rendelkezésre jöttek, adja neki és feleségének, Nagy, másként Siménfalvi Erzsébetnek, mindkét nemre.[354] Kiemelkedett e családból Szentpáli Ferenc jeles író, kinek ismertebb művei *Verbőczi törvénykönyvének compendiuma* (8r, Kolozsvár, 1699), *Tractatus de generatione Christi* (12r, Kolozsvár, 1702), végre *Precationes et Cantiones*.[355]

A Szentpáli család ugyan elszármazott innen, de még most is Erdély kiváló családai közt létezik.

A szentpáli Kornis-féle kastély, hol Bethlen Gábor fejedelem növekedett, s ifiúsága egy részét

[346] Lásd alább, Újfalunál.

[347] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, II, 386.

[348] Lásd Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XIV, 277.

[349] [Az *Udvarhely* kötet recenzense figyelmeztet: a szentpáli Kornisok ugyanannak a – kevéssel korábban beszármazott göncruszkai Kornis családnak az ága, nem székely eredetűek. (BALÁSSY Ferenc 1869, 478–479.) *Szerk. megj.*]

[350] Lásd Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XIV, 294.

[351] Uo., 296.

[352] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 395.

[353] Lásd Kemény József, *Dipl. Trans.*, IX, 189–190.

[354] Másolatilag Kovács István gyűjtenye, *Acta de Sic., 1600–1700.*

[355] Lásd KÉNOSI TŐZSÉR János 1754, II, 39–40.

töltötte, az én fiatalságomban még egész pompájában fennállott, és lakva volt. A hatvanas években, mikor én e munka érdekében kutattam, még épen fennálló falakkal, bár fedél nélkül, mint regényes rom vonta magára a figyelmet és az utasok érdeklődését, s nem egy, kiket a múlt érdekel, *fel is keresi azt …* (Négy és fél sornyi kimarad, folytatás az alulról 16. sorban.)

167. o., 2. hasáb, 11. sor: … *maholnap lerontatik és széthordatik*. Mily jó, hogy e lapokon legalább meg lett mentve azok emlékezete, s ismertetve akkori maradványai, mert azok nemsokára megsemmisültek, tulajdonosa, gr. Bethlen János aladta anyagát a falusiaknak, s azok rövid időn úgy széthordották, hogy ma már csak nyomai látszanak.

Pedig e kastély …

168. o., 1. hasáb, 11–12. sor: … *Szentpál a Bethlenek keze közt maradt, kik most is bírják*.

Szentpálon az unitáriusok gyakrabban tartottak zsinatot, a többek közt 1713-, 1768- és 1829-ben.[356] Szentpál irányadó régi szerepéhez méltóan, ma is a nevelés terén példát adó eréllyel halad előre, s állami segéllyel oly községi iskolát épített, amelynek a Homoród mentén nincsen párja.

Szentpál mellett igen gazdag sótelepek vannak …

168. o., 2. hasáb, 1–2. sor: … *Szentpétert is a szentpáli Kornisok jobbágyai lakták.*

Egy más, ugyanott levő, Sükösd-féle birtokrészt Bethlen Gábor 1629. máj. 26-án a záldobosi fürdőről királyhalmi Petkij Istvánnak adományoz. Ez adománylevélben előadja a fejedelem, hogy Petky István „már zsenge fiatal korában udvarunkban mint asztalnok, azután a csatatereken mint zászlótartónk nagy érdemeket szerzett, azért teremi Sükösd Miklós-, Petkyné (Sükösd Erzsébet) atyjának birtokait Fehér megyei *Zsomborban* (így!) és udvarhelyszéki *Homoródszentpéteren* és a közeli *Újfaluban* adományozzuk, mindkét nemre, felhatalmazva, hogy bármely elidegenített vagy elzálogosított birtokrészeket visszaválthassanak és minden törvényes eszközökkel visszaszerezhessenek."[357]

E faluban alig találunk más felemlítésre méltót …

169. o., 1. hasáb, 2–3. sor: … *plebánusa 20 budai marchát fizet a pápai dézmákba*. Az 1567-i regestrumban *Városffalwa* csak 8 kapuval szerepel, idő folytán még inkább hanyatlik, s *ellenség dúlásai annyira elpusztították …* (Fél sor kimarad.)

169. o., 1. hasáb, 22–23. sor: … *ma ezen falukban egyetlen keleti vallású sem lakik*.

Tankófalva egykori létéről e hagyományok- és romtöredékeken kívül okmányi adataink is vannak, feltaláljuk azt [I.] Rákóczi György 1644-i adománylevelében, hol a Bethlen Jánosnak adományozott jószágrészek közt ott találjuk *Tankófalvát*, és feltaláljuk [II.] Rákóczi György 1651-i adománylevelében, *Tankafalva* néven,[358] sőt még előfordul e néven Bethlen János korlátnok 1673-i végrendeletében, mint Bethlen Miklós- és Pálnak hagyományozott jószágrész, s miután az mindenütt Városfalva után közvetlen említtetik, kétségtelen, hogy ez csakis ezen megsemmisült falura vonatkozott, sőt az utóbbi okmány még arra is utasítást ad, hogy Tankófalva a 17. század utófelében is létező falu volt, s beolvadása csakis ama század utófelében történhetett.

Városfalván 1745-ben tartottak az unitáriusok zsinatot.[359]

Városfalvának is volt egy kápolnája …

169. o., 1. hasáb, alulról 4–3. sor: … *a Poklosülő-patak Homoródba szakadásánál Jánosfalva*. 1448-ban Hunyadi János Udvarhelyről egy *jánosfalvi* malom iránt intézkedik. Az 1567-i regestrumban *Janoffalwa* néven, 11 kapuval találjuk bejegyezve. Jánosfalva birtokviszonyai azonosak Szentpáléval, mindig ugyanazon kezeken forogván, s így az elmondottak alkalmazhatók Jánosfalvára is; legföllebb kiemelem [I.] Rákóczi György 1644-i adománylevelét, melyben *Jankófalvának* íratik, és hogy ez nem vonatkozhatott a fennebb említett Tankófalvára, maga az okmány cáfolja meg, hol ily sorrendet találunk: „Városfalvi vagy Tankófalvi és Jankófalvi portiók".

Jánosfalván híres régi család volt a Bicsak; de Bicsag Bálint kihaltával ennek jánosfalvi birtokait [I.] Rákóczi György 1643. máj. 18-án Fehérvárról Jánosfalvi Jánosnak adományozza, a magyar szövegű adománylevélben oly érdekes kifejezések használtatnak, hogy azt kivonatilag ismertetnem kell. Szokásos bevezetés után mondja, hogy azon jánosfalvi házat és örökséget, melyet egykoron az utód nélkül elhalt Bicsagh Bálint bírt, adja a vitézlő Jánosfalvi Jánosnak, udvari kancelláriája deákjának s mindkét ágon való utódainak, *hozzátartozó épségével, ha lofeo és nem darabont hely* (így!), úgy azonban, hogy had idején *a többi lofeo nemesekkel* (így!) *felkeljen és szolgáljon*; Bicsagh özvegyét azonban éltére a házban hagyja, s vele egy són-kenyéren legyen, vagy ha az asszony nem akarná az *edgyüt lakást* (így!), akkor, szokás szerint, éltére özvegyi tartásra földet szakítsanak a tisztek.[360]

E falu derék székely lakóinak …

170. o., 1. hasáb, 14–15. sor: … *sírköveket, oszlopokat is készítenek*.

A pompás építkezési anyagot szolgáltató kőbányákat úgy látszik, hogy nagyon régen használják,

[356] Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 458; VI, 268.
[357] Másolata Kemény József, *Suppl. Dipl. Trans.*, III.
[358] Lásd fennebb, Szentpálnál.
[359] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 458.
[360] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. Rákóczi*, X, 212.

s már a római korban is ki voltak aknázva. Szentpálnál leírtam az ottan feküdt római castrumot, az 1874-ben a véletlen fölfedezte azon kőbányát is, honnan a rómaiak a szentpáli nagyobbszerű építkezéshez és a Homoród mentén felmerült fogadalmi oltárok- és más emléktöredékekhez az anyagot vették. Ott volt az a Jánosfalva fölötti, *Bányá*nak nevezett hegy északi oldalában, annak tetőlapja alatt. A hegy egy omlása betömte és védte e helyet, hogy 1700 év múlva tanúbizonyságot nyújtson ama nagyokat teremtő kornak hatalmáról és alkotóerejéről. A véletlen által felfedődött e bányát a tisztség rendeletére kitisztították, s most az a vizsgálódásnak nagyon érdekes tárgyát képezi.

Az egy, a rómaiak modorában, nyitva művelt, négyszög idomú bánya, melynek hossza (keletről nyugatnak) 5 öl, szélessége 3 öl, mélysége 2-3 öl. Keleti és déli oldalain nem függélyesen, hanem lépcsőlegesen szállnak le oldalfalai, amint azt a nagyobbszabású kőlapok lepattintása maga után hagyta.

A bánya ily alakja határozottan római modorra mutat; ezt még határozottabban tanúsítják az ott mutatkozó faragványok és műtöredékek, melyeknek korszakjelölő jellegét a szakértő azonnal felismerheti.

Ezek közt legbecsesebb és legérdekesebb egy bevégzetlen római kőkoporsónak fedele és alsó, öblös része. Ott találjuk a fedéltető lapján a római kőkoporsókat jellemző acanthus sarokdíszt a négy szögleten, s a csak nagyolt csinos párkányzat árnyrajzát; ott találjuk négyszögű hatalmas kőkockát képező aljában a középüreget, amely teknőszerűleg van bemélyítve. A koporsó mellett vannak más megkezdett darabok, melyek látszólag oszlopfejezetek, talapzatok és fogadalmi oltárok vázai akartak lenni.

Ezeken kívül a bánya oldalfalába oly falképek vagy alakok vannak bevésve, amelyek szorosan véve nem bírnak ugyan valami nagy műbeccsel; de mint korszakjelölők a régész előtt mégis némi jelentőségre tarthatnak igényt. Ezen faragványok közt mindenesetre legérdekesebb azon féldomborművű alak, mely a keleti oldalfal sziklájába van bevésve, a fenék színvonalától 9 láb magasságban. Ez egy (az első számú rajzban bemutatott) kampós botra támaszkodó phrigiai sapkás alakot ábrázol. Ez kétségtelenül egy mithrikus alak, amit puer dacicusnak, bonus puer néven szokott a tudományos nomenklatúra jelölni, e mű kivitelétől némi műfelfogást és szakértelmet nem lehet megtagadni, úgyhogy az a szobrászat némi követelményével léphet fel. Nem mondhatjuk ezt a mellette levő mintegy 2 ½ láb magasságú alakról, amely idomtalan karcolásnál másnak nem mondható (lásd 2. számú rajzot).

A déli oldalon van még három bekarcolt alak, melyek két láb magasak, s szintén műbecs nélküliek, a közepsőnek – melyhez a többi is hasonlít – rajzát melléklem (lásd 3. számú rajzot), mindezek egyszerű kőfaragók lapidaris művei, s ezek azok, amelyeket Téglás Gábor úr leírt, és rajzban is bemutatott.

Még van, illetőleg volt az én ottjártamkor a déli oldal lépcsőzetén két emberfő bevésve, az egyik idomtalan karcolás, a másiktól (lásd 4. számú rajzot) azonban nem lehet a felfogás eredetiségét megtagadni, úgy látszik, hogy az karikatúrája akart lenni valamely nagy orrú, duzzadt szájú egyénnek, és a kőbe vésett élc meglehetősen sikerült is. *(3. ábra.)*

A fenn körvonalazott faragványok és megkezdett művek határozott bizonyítványt nyújtnak arra, hogy itt egy római kőbányával van dolgunk. A törmelék eltávolításakor nagy mennyiségű agyagsulykot, edénytöredéket, sőt embercsontokat is találtak, ami arra látszik mutatni, hogy a bányát betemetett hegyomlás valamely katasztrófával volt egybekötve.

Jánosfalván alol foly le egy kis csermely … (Hat sor kimarad, folytatás a 22. sorban.)

170. o., 1. hasáb, 40–41. sor: … *Darócot és Kacát is vizsgálódásunk tárgyává tesszük*.

[Két túl halvány sor, valószínűleg: 1876-ban Daróc Udvarhely megyéhez került. *Szerk. megj.*]

A Jánosfalvától rövid félórára fekvő Daróc …

XXXV. Bágyi vár és környéke

172. o., 1. hasáb, alulról 10–9. sor: … *néhány ezer lábnyira a Homoród szintvonala felett*.

Bágy az 1567-i regestrumban mai nevén, 20 kapuval van bejegyezve. 1589. jún. 14-én Báthori Zsigmond bágyi Jó Mihály- és Jánosnak ad bágyi, szentmártoni curiájukra és dályai székely örökségükre új donatiót.[361] A Kornisoknak is volt itten birtoka, melyre Kornis Farkas 1591-ben új donatiót nyer,[362] ez aztán a szentpáli fő jószág sorsában osztozott mindig.

Bágy lakói most ev. reformátusok, ami nem gátolja, hogy hajdan eldődeik unitáriusok voltak, de templomukat az unitáriusüldöztetés korszakában, a 17. század elején lefoglalták az akkor hatalmas és – a szombatosság ürügye alatt – hatalmaskodó orthodoxok, minek következtében a falu lakossága is áttért.[363]

Bágy *nevezetes szép szövetű pokrócairól …* (Egy szó kimarad.)

175. o., 2. hasáb, utolsó sor: … *Opt. Max. 1616.*

Szentlászló *(Zent Lázló)* az 1567-i regestrumban 9 kapuval szerepel. Szentlászlón és a szomszéd Ábránfalván az Ugron család volt a fő birtokos,

[361] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, II, 474. [Vö. ETA, VII/3, 313, ahol *János* és *Gergely*. *Szerk. megj.*]

[362] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 145–146.

[363] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 456.

mellettük találjuk a Vas családot, kik közül Vas Mihály Szentlászlón az Ugron Tamás és Ferenc curiái közt fekvő udvarházára, továbbá vágási, farcádi és medeséri székely örökségeire Báthori Zsigmondtól nyer 1589. máj. 30-án új donatiót.[364]

Az ezen kis patakokból összegyűlő Nagy-patak …

176. o., 1. hasáb, 2. sor:

… völgyében fekszik alább Miklósfalva. Miklósfalvát *(Myklosfalwa)* az 1567-i regestrumban 6 kapuval találjuk. Miklósfalvi Bögözi Jánosnak 1584. jún. 26-án Báthori István 3 ház jobbágyot adományoz Miklósfalván.[365] Márkosfalvi Márton 1629-ben Nagy Balázstól vásárol egy házat Miklósfalván.[366] A később ország korlátnokává lett Márkosfalvinak e házvétel erős állást szerzett Udvarhelyszéken, mert Bögözi Borbárát vevén nőül, ez hozományként magával hozta a fiágon kihalt összes Bögözi-féle birtokokat, márpedig, hogy a Bögözi család egyik legnagyobb birtokosa volt Udvarhelyszéknek azon időben, kitetszik Bögözi Gergely átruházási okmányából, mely szerint nővére-, Bögözi Borbárának, s általa férje-, Márkosfalvi, másként Szabó Mártonnak, fejedelmi titoknoknak előbb fi-, azután nőágra adja örökösen miklósfalvi, kisfaludi, farkaslaki, vágási, bikafalvi, bögözi, ozdfalvi jószágait, nemesi curiájával; továbbá árvátfalvi, máréfalvi, kányádi, dályai, égei, jásfalvi, szentlászlói, telekfalvi, recsenyédi, homoródszentmártoni, bethlenfalvi, fenyédi és Udvarhely városi jószágait, s arra a fejedelmi jóváhagyást is kieszközölte.[367]

Márkosfalvi Ádám defectusával a tekintélyes tömeg sokfelé oszlott el, a miklósfalvi és kányádi részt lengyelfalvi Orbán Ferencnek, fejedelmi tábla ülnökének és neje-, Toldalaghi Suzsánának inscribálta [II.] Rákóczi György 1653. márc. 1-jén Fehérvárt,[368] a többi részt leginkább Kemény Boldizsár nyerte el, az udvarhelyi várral. A miklósfalvi rész és az udvarhelyi vár később a Kornisok kezére ment, kiktől Udvarhely városa 1856-ban a várral együtt megvette.

A Miklósfalván alol, a völgy torkolatában fekvő Ocfalvát már másutt tárgyaltuk, az, egy mellékvölgyben rejtőzködő Kányádról a következő szakaszban fogunk értekezni, most a bágyi várhegy alá felnyúló völgyfőben fekvő falukat látogatjuk meg.

A bágyi várhegynek … (Két és fél sornyi kimarad, folytatás a 6. sorban.)

176. o., 1. hasáb, 8–9. sor: *… ezzel egybetalálkozó völgyecskében Telekfalva*. Sándorfalvát az 1567-i regestrumban 8, Telekfalvát 23 kapuval találjuk bejegyezve. A helyre, hol most Telekfalva fekszik – *hagyomány szerint* – … (Három szó kimarad.)

XXXVI. Udvarhelyszék déli határfalui

177. o., 2. hasáb, alulról 11–10. sor: *… Vegyük ezen már ős elnevezésöknél fogva is érdekes falukat rendre*.

Égét mai nevén találjuk 10 kapuval bejegyezve, az 1567-i regestrumban, egy 1570-i okmányban *Erge* néven,[369] másokban *Ige* néven fordul elő. A szerény kis faluban mi feljegyzésre méltót sem találván, a negyedórával alább fekvő Dályába sietünk.

Dálya nevét azon Dálya … (Két és fél sornyi kimarad vagy átírva, folytatás az alulról 8. sorban.)

178. o., 1. hasáb, 2. sor: *… dályai jószágában tett potentia*[370] *miatt.* Dálya az 1567-i regestrumban 24 kapuval, tekintélyes községként jelenik meg. Dályán is volt az udvarhelyi várhoz tartozó jószágrész, melyet Báthori Zsigmond Tordáról 1589. ápr. 25-én Bornemissza Boldizsár- és neje Patocsi Annának adományoz, kárpótlásul a fejedelemnek visszaboccsátott bethleni vár negyedrészeért.[371] A dályai Theolcze György defectusával rendelkezésre jött szentpáli curiát s tartozandóságait, mint Szentpálnál láttuk, Kornis Farkas nyerte el 1589-ben, ugyanezen év júl. 1-jén Székely György nyer Báthori Zsigmondtól új donatiót dályai és égei székely örökségeire.[372]

Dálya vallástörténelmére vonatkozólag megjegyzem, hogy ez is erős unitárius hitközség volt, a filiaként hozzatartozó Égével egyetemben. Az áttérést maga után vonó templomelfoglalás 1644-ben (a szombatosüldözések) szakaszában történt, ami ellen akkor az országgyűléshez is felfolyamodtak.[373]

178. o., 2. hasáb, 13–14. sor: *… később Jásfalva lett*. Jásfalva nevének sajátszerű változataival találkozunk a régi okmányokban, így az 1566-i regestrumban *Jijastfalwa* néven, János Zsigmond azon adománylevelében, mellyel ugyanazon évben a jobbágyságra vetett székelyekből többeknek adományoz, *Jástfalwá*nak nevezi, s Petki Györgynek adományoz e községben 1 ház jobbágyot. Az 1567-i regestrumban ugyane néven (6 kapuval) találjuk. 1584-ben

[364] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, II, 430.

[365] Uo., I, 306. [Valójában: Báthori István által adományozott, elveszett birtoklevelű birtokra adja *jan.* 26-án Báthori *Zsigmond*. Vö. ETA, VII/3, 147. *Szerk. megj.*]

[366] Lásd Kemény József, *Regest. Arch.*, II, 407.

[367] A Fehérvárról 1629. máj. 12-én kelt confirmationalist lásd Uo., II, 408.

[368] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 588.

[369] Lásd Szombatfalva leírásánál. [Vö. 164. jegyzet.]

[370] [Bár ez nem a *Kiegészítések…* tartalma: az *Udvarhely* kötet recenzense figyelmeztet, hogy az 1435-ös dályai *potentia*, amely miatt valójában Dályai Jakab emelt panaszt, a Fehér vármegyei *Oláhdályára* vonatkozik. (BALÁSSY Ferenc 1869, 479–480.) *Szerk. megj.*]

[371] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, II, 399.

[372] Uo., II, 472.

[373] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 456.

Jasdfalwa néven Báthori Zsigmond azon adománylevelében, mellyel a kányádi Petki Bálint magvaszakadtával koronára szállt jásdfalvi és weczikei (véckei) jószágrészeket Petky István kedves emberének (familiaris nostri) és utódainak adományozza,[374] ez Petki Ferenc notájával Szalánczi Istvánra száll. 1589-ben jásdfalvi Nagy Antal és Imre nyernek újadományt jásdfalvi, kányádi és dályai székely örökségeikre.[375] Jásdfalva nevét még egy 1702-i összeírásban is feltaláljuk.

Alább ugyane völgyben … (Egy mondat kimarad, folytatása a 15. sorban.)

178. o., 2. hasáb, alulról 14–13. sor: … *E falu Kanad néven már 1332-ben előfordul*, mint tekintélyes önálló egyházközség; az 1567-i regestrumban mai nevén, 24 kapuval szerepel. Kányádban a Kornisok voltak fő birtokosok, Kornis Gáspár és Kornis Kristina (Perényi Ferencné) azonban kénytelenek voltak kányádi és pálosi jószágukat mohai Pribék Ferencnek 1500 tallérért elzálogosítani, hogy atyjukat, Kornis Ferencet tatár rabságból kiválthassák.[376] E jószág később a Petkyekre szállt, Petki Ferenc notázásával Szalánczi István nyeri el.[377]

Kányád pataka Miklósfalvánál …

178. o., 2. hasáb, alulról 3–2. sor: … *adja hű szolgálatai jutalmául.*

Derzs az 1567-i regestrumban 45 kapuval fordul elő, tehát már akkor egyik legtekintélyesebb községe Udvarhelyszéknek. Derzsi jószágukra 1570-ben Szombatfalvi Márton és Benedek nyernek új donatiót János Zsigmondtól,[378] 1591-ben pedig Dersi Mátyás és testvérei Báthori Zsigmondtól.[379] *1591-ben Sárdi Simon jószágot vált ki Derzsen.* Derzs fő birtokosai azonban a Petkiek voltak. E család sok jeles embert adott a hazának. *Petki Farkas Báthori Kristóf főkancellárja …* (Változatlan utolsó sort követő betoldás után folytatódik a 179. o. első sorában.)

179. o., 2. hasáb, 7–8. sor: … *királyhalmival cserélte fel.* A Petkiek derzsi és más ehhez tartozott jószágai az ifiabb Székely Mózessel Törökországba menekült (és ott elpusztult) Petki Ferenc notájával Szalánczy Istvánra szálltak, az adománylevél, melyet [I.] Rákóczi György 1635. dec. 17-én Kolozsvárról ad ki, annyira érdekes, hogy azt kivonatilag ismertetni szükségesnek ítélem. Ebben a fejedelem előadja, hogy „szenttamási Szalánczij István tanácsosunk és királyi táblánk ülnöke már korábban eldődeinknek és nekünk is nagy szolgálatokat tett, fejedelemségünk kezdetén rendes követ volt a fényes portánál, hol 2 ½ évet igen nehéz viszonyok közt töltött, s az ellenünk török ármányait, cselfogásait ritka tapintattal és ügyességgel hiúsította meg. Amidőn később az ország szabadsága veszélyeztetve volt, ismét követségbe ment a török császárhoz, s midőn lippai és borosjenői őrizeteink fejetlensége miatt a vezérek felbőszültek, a terhes és éppen nem veszélytelen követséget a budai és belgrádi vezérekhez elvállalta, s azokat ügyes, diplomatikus fogásokkal megengesztelte. Járt még hasonló eszéllyel és tapintattal a szilisztrai prefectus Abaszánál, hogy a lengyelek elleni menetelt megakadályozza. Azután ismét az ellenünk és országunk ellen haragra gyúlt budai vezérhez ment, azt meglágyította, megengesztelte, s sok elfoglalt faluk visszabocsátására bírta, azok sorsát enyhítette, mindezért és más, alig elősorolható érdemeiért adományozzuk [az] egész jószágot Derzsben curiával, ahhoz tartozó részjószágokat Homoródszentpéteren, Kányádban, Jástfalván, Oroszhegyen, Felsőboldogasszonyfalván, Magyaroson, Bögözben malommal a Küküllőn, továbbá Agyagfalván, Muzsnán, Vágásban, Zetelakán, deszkametsző fűrésszel Kápolnás Oláhfaluban, szántóföldeket Udvarhely városában, melyeket derzsi Petki Ferenc örökség vagy szerzemény alapján bírt, de megszegve az irányunkban esküvel erősített hűséget, Székely Mózessel Törökországba menekült, s ott ellenünk és országunk ellen ármánykodik, miért országgyűlésileg hűtlenség címén feje és vagyona vesztésére ítéltetett, és az országból örökre száműzetett. Így jószágai fiscusra és adományozásunkra szállván, nevezett Szalánczy István tanácsosunknak adományozzuk, úgy azokat is, melyeket Petky János özvegye, Kornis Kata éltéig bír, valamint azokat is, melyeket Kováczochy Katalin, a hűtlen Petky Ferenc neje – míg nevét viseli – elvesztett."[380]

A nagy Petki Jánosnak … (Egy bő sornyi kimarad, folytatás a 10. sorban.)

179. o., 2. hasáb, 14. sor: *volt Bethlen* helyett *Bodor.*

179. o., 2. hasáb, 27–28. sor: … *a volt Bethlen*, most Bodor *udvarban …*

181. o., 1. hasáb, alulról 20–19. sor: … *1661-ben Ali Pasha dúlásakor a derzsiek kastélyukat védelmi állapotba helyezték*, s 1660. okt. 11-én Barcsay Ákos fejedelemhez kérelemmel fordultak, melyben megható vonásokkal adják elő a szomorú sorsot, amibe sodortattak, s kérik, hogy „ezen Nagyságodnak levelünket vivő bizonyos emberünk mellé *nyomorú kastélyunkhoz* (így!) bizonyos őröket adas-

[374] Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Sig. Báthori*, I, 292. [Vö. ETA, VII/3, 145, ott azonban *Vechyke*; *III, 171–172.* szerepel. *Szerk. megj.*]

[375] Uo., II, 470.

[376] Eredetije a Kornis-levéltárban.

[377] Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XVII, 76.

[378] Lásd Szombatfalvánál.

[379] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 260–261.

[380] Másolata a református kollégium levéltárában, Kolozsvárt.

son, hogy így mi is Isten és Nagyságod szárnyai alatt megmaradhassunk." Aláírva: „a teljes falu Derzs".[381] Nemsokára Apafi Mihály fejedelemnél is megújították kérelmüket, *hogy védsereget küldjön …* (Majdnem egy sornyi kimarad, folytatás az alulról 18. sorban.)

181. o., 2. hasáb, alulról 16. sor: … *nem idegen Derzshez*.

Derzsen, e tekintélyes egyházközségükben az unitáriusok gyakran tartottak zsinatot, így 1654-ben, 1690-ben, 1731-ben és 1783-ban.[382]

Még Derzsen felemlítem …

182. o., 1. hasáb, 20–21. sor: *Ezen régi faluban* helyett *Ez régi falu.*

182. o., 1. hasáb, 22. sor: … *említés van téve*.

Muzsnából úgy látszik sokan vettek részt a János Zsigmond elleni forrongásban, mert sok volt a jobbágyságra vettettek száma. János Zsigmond 1566-ban 44 ház jobbágyot adományoz Muzsnában Petki László- és Mihálynak, ami egyszersmind adat Muzsna tekintélyes voltára. Ezt bizonyítja az 1567-i regestrum is, hol Muzsna *(Mwsna)* 35 kapuval szerepel. Muzsna Petki-birtok levén, Derzzsel forgott egy kézen. Petki Borbárával Apaffy Györgyre száll; de özvegye hadban levő fia költségeinek fedezésére 1644. ápr. 15-én Kénosi Ferencnek adja el.[383] A Petki-féle birtok mellett volt Muzsnán Kornis-birtok is, mely Homoródszentpállal forgott egy kézen.

Muzsna hajdan egészen unitárius hitközség volt, de az orthodoxok 1644-ben elfoglalván az unitáriusok ódon templomát, azok kénytelenek voltak mást építeni.[384] Most a falu lakói e két hitfelekezet közt oszlanak meg.

Muzsna mindkét temploma új … (Négy sornyi kimarad, folytatás a 27. sorban.)

182. o., 2. hasáb, 29–30. sor: … *hallgat a hagyomány*.

Az 1876-i új megyebeosztás folytán az e völgyben alább fekvő *Erked* (szász) és *Szederjes* magyar falu is Udvarhely megyéhez csatoltattak.

S most a Székelyföld határfalvai …

XXXVII. Nagy-Homoród tere

183. o., 2. hasáb, 2. sor: … *a Karácson névhez közelítők*.

Karácsonfalvát az 1567-i regestrumban *Karachjonfalwa* néven, 30 kapuval találjuk, mint akkor is tekintélyes községet. Karácsonfalván volt udvarhelyi várhoz tartozó jószágrész, melyet 1591. márc. 15-én Báthori Zsigmond váradi Lencsés Györgynek, a fejedelmi számvevőszék prefectusának adományoz;[385] egy másik karácsonfalvi részjószágot a szomszédos faluk csaknem mindenikében levő portiókkal együtt, ugyanezen év márc. 1-jén Kornis Farkasnak mint korábbi birtokosnak új donatióval biztosít.[386]

Karácsonfalvát nagyrészt unitáriusok lakják …

186. o., 2. hasáb, 13. sor: … *önálló egyázmegye*. Az 1567-i regestrumban 46 kapuval találjuk, tehát akkor oly tekintélyes volt, hogy csak két község (Oroszhegy és Siklód) múlta felül. Az udvarhelyi várhoz tartozó almási jószágot Báthori Zsigmond 1591-ben Kornis Farkasnak adományozta, s ezt követőleg mindig a szentpáli fő jószággal forgott egy kézen. 1591. máj. 23-án Báthori Zsigmond Gyulafehérvárról Nagy György homoródalmási primipillusnak hű szolgálataiért adja azon puszta sessiót, melyet közönségesen *Füléné házhelyeinek* neveznek, melynek szomszédja egyfelől nemes Rigó Kelemen, másfelől *Zármány* nevű magas hegy, mely egykoron Ursula, Pethe Gergely leánya egyik elfutott jobbágyáé volt, de „ennek magvaszakadtával rendelkezésünkre jutott.[387]"

1609. aug. 12-én Báthori Gábor Gyulafehérvárról almási Fülöp, másként Litterati Györgyöt felszabadítja, őtet és utódait had- és adómentesíti, illetőleg szentpáli Kornis Ferenc azon tényét, hogy nevezettet – ki az előző forrongások idejében megsebesült, s csaknem életét veszté – a jobbágyi kötelékből felmenté, helyben hagyja.[388]

Almás 2000 lelket számláló …

186. o., 2. hasáb, 21–22. sor: … *a barlang leírásánál tárgyaltuk.* De Varjas egykori lételéről nemcsak e rom, hanem okmányi adat is kezeskedik, nevezetesen 1651. máj. 7-én [II.] Rákóczi György Fehérvárról adománylevelet ad ki, mellyel a Kornis Ferenc magvaszakadtával koronára szállt homoródszentpáli uradalmat és tartozandóságait Rhédei Jánosnak adományozza, a részletezett birtokrészek közt előfordul az oklandi, karachónfalvi, almási és *varjasi* is.[389] Varjas tehát akkor még falu volt, s alkalmasint II. Rákóczi György másodszori trónralépte által előidézett török dúlások alkalmával semmisült meg, de a védbarlangban megmaradt lakói Almásra települtek, melynek területéhez tartozik Varjas határa is.

2. Kakod, szintén …

187. o., 1. hasáb, 6–7. sor: … *Almás múltjára vonatkozólag tudhatunk*.

[381] Másolatilag Kemény József, *Princip. Tran.*, I, *Ab anno 1661–1663*.

[382] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 458; IV, 879.

[383] Lásd Kemény József gyűjteménye, kijegyezve a fiscalis levéltárból, 362.

[384] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 449–450.

[385] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 194.

[386] Uo., 201.

[387] Kolozsmonostori konvent levéltára, *Prot. Rubr.*, 250.

[388] Másolata lásd Kemény József, *Dipl. Trans.*, VI.

[389] Lásd gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. [II] Rákóczi*, XI, 395.

Felemlítem még, hogy Almáson gyakran volt az unitáriusoknak zsinatja, így 1727-ben, 1765-ben és 1793-ban.

Almás a művelődés terén is zászlóvivő szerepet vitt s visz ma is, már 1765-ben jeles iskolát alapított itt Veres Pál, melybe mint felsőbb népiskolába, a vidék más faluiból is jöttek tanulni; Bara Ferenc, a híres orvos Almáson született; az 1805-ben Kissolymoson tartott zsinaton Almás arra működött, hogy az akkortájt alapult székelykeresztúri gimnázium Almásra tétessék át, s eziránybana nagyon előnyös ajánlatokat is tett; de ennek dacára a többség Keresztúr mellett nyilatkozott.[390] Almás aztán ezt úgy bosszulta meg, hogy iskoláját önerején oda emelte, hogy annak kevés párja van a Székelyföldön. A régi szűk tanoda helyére 1860-ban oly nagyszerű iskolahelyiséget épített, amely 20 öl hosszú és 6 öl széles, *ebben van összpontosítva a lelkészi és mesteri lak és az iskola …* (Három sornyi kimarad, folytatás a 10. sorban.)

XXXVIII. Oklándtól Kőhalomig

187. o., 1. hasáb, alulról 36–35. sor: … *Oklánd (Timon Olkanája)*. Az 1567-i regestrumban mai nevén, 20 kapuval találjuk bejegyezve. Oklándon is volt az udvarhelyi várhoz tartozó, s így eladományozás tárgyát képező jószágrész. Ezt Báthori Zsigmond 1591. jún. 25-én Fehérvárról a Báthori István lengyel király harcaiban dicsőségesen részt vett Király Albertnek, az udvari lovas testőrök vitéz kapitányának adományozza.[391] Az oklándi Kornis-féle birtok – melyre Kornis Farkas 1591. márc. 15-én Báthori Zsigmondtól újadomány-levelet kap – Szentpállal mindig is egy kézen forgott.

Oklándon 1818-ban tartatott azon nevezetes unitárius zsinat, mely a kolozsvári unitárius kollégium egyenruháját szabályozta, kimondván, hogy az addig viselt nagyon drága, hosszú mente helyett szederjes dolmányt viseljenek 15 sor gomb- és pikkellyel, szőr derékövvel, arany vagy ezüst cafrang nélkül. Az addig divatos *sapotlis ing* helyett egyszerű magyar inget fejér nyakkendővel. Továbbá magyar nadrágot, s ahhoz – az addig dívott német csizma helyett – magyar kordován csizmát, aminek anglus schuhwichsszal való fényesítése tiltatik. Főbeliül kerek kalap rojt és bojt nélkül szabattott meg. Ehhez hasonló ruhát rendel a zsinat a keresztúri és tordai iskolák tanulóinak is; a deákok és papok egyforma öltözködése is kimondatott, a papoknak hidegebb téli időben a rókatorkos mente hordását megengedvén.[392] Boldog klaszszikus korszak, amidőn a divat túlkapásait a zsinatok korlátozhatták.

Oklándon volt járásbíróság a Bezirk-korszakban is, azt 1878-ban ismét szerveztek, s az némi élénkséget, s néhány kereskedés városias színt kölcsönöz e fejlődő községnek, mely a vasút megnyílta előtt egy fő közlekedési vonal központja s megállapodási helye volt; de a vasút elvonta innen az utasokat, s most vendéglői üresen állanak.

Sikó Miklós jeles festőművészünk Oklándon született …

187. o., 1. hasáb, alulról 6. sor: … e szép rom felé irányzók lépteinket. Nemsokára az Oklándhoz közel fekvő *Homoródújfalut* érjük. E falunak neve újabb települést jelöl; de hogy minden újdon hangzatú neve mellett is régen létezik, arról egy 1481-i okmány tanúskodik, ugyanis jelzett évben Ramocsa Mihály és Gegényi György székely alispányok, szentpáli Becze Tamás, Udvarhelyszék kapitánya *Hamarod Wyfalw*t (így!) Báthori István vajda rendeletére bizonyos rétek birtokába visszahelyezik.[393] 1550-ben egy határjárásban *Wijffalw*nak írva jelenik meg, ugyanis mint a Székelyföld ez oldalról való végfaluja, gyakrabban háborítatván határában, Izabella királyné 1550. aug. 17-én a gyulafehérvári káptalant rendelte ki, hogy több királyföldi helység, Zombor és Wijffalw közt határjárást eszközöljen. Bírjuk a káptalan küldöttjének, Ferenc magisternek, a 10 000 vértanú oltára rectorának ez év szept. 6-ról keltezett igen érdekes jelentését, melyben elmondja, hogy byrkesi Geréb Simon királyi regiusszal kiszállván a Fehér megyéhez tartozó Sombor határára, amidőn ott a nyugati részen levő Chalaberch (Csalabérc) nevű helyen a határjeleket megújítani akarnák, megjelent Teoreok Gergely, Bene Szerafin és Ilyés Wijffalw székely község nevében, valamint Polyák Miklós Sykesdy János nevében, s ellentmondottak a határigazításnak, miért „azt abban hagyván, őket szept. 8-ra Szebenbe, a helytartó elibe idéztük, stb."[394] Az 1567-i regestrumban *Uyfalw*nak írva, 13 kapuval találjuk bejegyezve. Újfaluban is volt a szentpáli uradalomhoz tartozó s annak sorsát osztó Kornis-birtok. 1647-ben Wesselényi Boldizsár kezén van, 1649-ben Wesselényi halálával Kornis Ferenc nyeri el, 1651-ben Rhédey János, később Bethlen János korlátnok. Emellett volt teremi Sykesd Miklósnak is itt birtoka, ezt leánya-, Erzsébetnek (Petki Istvánnénak) adja, mit Bethlen Gábor 1629. máj. 26-án a zaldobosi fürdőn helyben hagy.[395] Ebben Zsombor is előjön, mint Fehér megyéhez tartozó község.

[390] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, V, 601–603.

[391] Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 316.

[392] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, V, 601–603.

[393] Lásd eredetiben erdélyi múzeum levéltára, Mike Sándor gyűjteménye, *Erdély helységeinek ismertetésére tartozó,* U betű alatt.

[394] Lásd SzOkl, II, 80–93. [Ott viszont *Sombor*, *Thewrewk*, *Swkesd* alakok szerepelnek. *Szerk. megj.*]

[395] Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XVIII, 110.

Újfalu régen Okland filiája volt, de már korán felébredt benne az önállóság vágya. Az 1679-ben Újfaluban tartott zsinaton elszakadási szándékát kijelenté, mit 1681-ben végre is hajtott.[396]

Újfalu alól félórára *Szászzsombor* következik, hol megháltunk, hogy napköltekor látogassuk meg a falu melletti – északról – bércormon gyönyörűen fekvő ódon várát.

Szászzsombornak azért hívták, mert az a legújabb felosztásig Kőhalomszékhez tartozott,[397] most azonban Udvarhelyszékhez csatoltatott; de minden Szász- előneve mellett is, *itt magyar keblek dobognak, magyar szót hall* az úton, *s páratlanul szép magyar nőket lát az utas. E falut magyar lutheránusok* és katolikusok[398] *lakják* … (Négy sornyi kimarad, illetve betoldásokkal bővülő a folytatás a 2. hasábban.)

187. o., 2. hasáb, alulról 25. sor: *mindeddig* helyett *a legújabb időkig.*

187. o., 2. hasáb, alulról 19–18. sor: … *leírásunkban ezennel a Székelyföldhöz csatoljuk.* Nem is tartozott az régen sem a Királyföldhöz, merthogy az, mint magyar község, egy ideig Udvarhelyszékhez, később Fehér megyéhez volt csatolva, ezt több okmányi bizonyíték támogatja. Az első mellett bizonyít egy 1486-i okmány, melyben Szász Sombor és Wyfalu possesiones siculicalesnek íratnak.[399] A Fehér megyéhez való tartozást támogatja az Újfalunál kivonatolt 1550-i káptalani jelentés mellett Bethlen Gábornak 1629. máj. 20-án a száldobosi fürdőről kiadott confirmationalisa, melyben Sükösd Miklósnak, az Udvarhelyszékhez tartozó újfalvi és szentpáli és a Fehér megyei szászzsombori jószágait érdeklő végrendeletét helyben hagyja.[400] Sőt Fehér megyéhez sorozza [I.] Rákóczi György is 1647-ben azon iratában, melyben Wesselényi Boldizsár fiágon való kihalását kihirdetteti.[401] Így tehát az legelőbb a 17. század végszakában lett a Királyföldhöz csempészve, sőt igen valószínű, hogy az a II. József alatti új beosztáskor feledtetett ott. A legújabb megyerendezés a történelmi alapra tért vissza, amidőn *Zsombor*t Daróccal együtt Udvarhely megyébe osztotta be; bárha ez első lépés lenne arra, hogy a barcasági 10 lutheránus magyar falu is Háromszékhez csatoltatnék, ami iránt már oly sokszor kérvényezett, s ahová különben földrajzi fekvésénél fogva is inkább tartozik, mint Brassó megyéhez.

Az említett vár …

XXXIX. Kőhalom (Reps)

192. o., 1. hasáb, 29–30. sor: … *Tamás vajda harcra kelt, s Kőhalom várát ostromolja*, de nem használt az erős vár, mert az alatta vívott csatában a szászok szétszórattak, vezérük, Henning is elesett. A szétfutott szászok egy része Feketehalom várába húzódva, még egy ideig tartotta magát, de elvégre is kénytelenek voltak meghódolni. Nem lehet bizonyosan tudni, hogy e forrongás alatt a szászok birtokukba kerítették volt-e a kőhalmi várat; de aligha, mert egy ily erős várra támaszkodva, nem egykönnyen lehetett volna [őket] szétszórni. A kőhalmi vár régi időktől fogva királyi vár volt, valószínű, hogy Henning csak ostromolta; s a vár felmentésére siető vajda úgy verte szét az őrizet és a mentősereg által két oldalról támadott szászokat. Kőhalom vára, mint azelőtt, úgy azt követőleg is állami vár volt, mert *Keuhalm* (így!) vára már 1357-ben *mint királyi vár említtetik* … (Bő két sornyi kimarad, folytatás a 32. sorban.)

XL. Hévíz és környéke

195. o., 2. hasáb, alulról a 25–24. sor: … *mint Fogaras várához tartozó helység, Dobka Lajosnak adományoztatik*. Vármegyei területen levén, a történeti beccsel bíró adománylevelek egy egész sorozata áll Hévizet érdeklőleg rendelkezésünkre. Így 1372-ben László erdélyi vajda a hős leventének, Lászlónak, Dobokai János fia- és Mikud bán unokájának, kedves rokonának a törökök elleni harcokban tett nagy szolgálatai s bámulatos hősiessége jutalmául adományozza a Fogaras földjéhez tartozó *Schenkhengen*t (Sárkány), *Veneze* (Venice), *Koczalád* (Kacsuláta) falukat, valamint *Calida aquá*t (Hévíz) és *Dobská*t (Datk), minden tartozandóságaival.[402] Ulászló Calida aquát és Dobkát mindkét nemre adományozza, úgy Sárkányt, Veneczét és Koczaládot László-, Dobkai János fia-, Miked bán unokájának, oláh hercegnek.(?)[403]

Még ezeknél is fontosabb a kolozsmonostori konvent kiadványa 1374-ből, [szept. 12-én(?)][404] mely-

[396] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, II, 456.

[397] Bár, mint a fennebb, Újfalunál közlött okmányból kitűnik, 1550-ben, sőt egy másik, Szentpéternél közlött szerint még 1629-ben is Fehér megyéhez tartozott.

[398] A zsombori katolicizmus újabb keletű, azokat Haynald püspök térítette át, s ő is építtetett számukra templomot, és rendszeresített lelkészt.

[399] Eredetiben a szász nemzeti levéltárban. Közli Kemény József, *Regest. Arch.*, III, 387.

[400] Lásd Újfalunál.

[401] Lásd Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XVIII, 110.

[402] Lásd Kemény József, *Suppl. Dipl. Trans.*, II, 161. [Vö. EO, IV, 393. és az ottani névalakok. *Szerk. megj.*]

[403] Lásd [ugyanaz az okmány:] FEJÉR György 1834, 477. [A szöveg szerint *Wladislaus havaselvi* vajda és szerémi bán, egyben a fogarasi új telepítvény vezetője adja Dobokai Lászlónak. Orbán Balázs viszont itt sem Fejér alapján hivatkozza, mert ott a szöveg nem félreérthető. *Szerk. megj.*]

[404] Fer. 3[?] prox. ante fest. exalt. S. Crucis. [Az EO, V-ben, vö. 406. jegyzet, a még valószínűtlenebb datálás Fer *5*…, vagyis szept. 7. *Szerk. megj.*]

ben előadatik, hogy Chewgh (Csög) Péter, Venechei János fia megjelenvén, élőszóval mondá, hogy három ekényi földjét Hévízen (Calida Aqua in Transilvania), amely az ott egykoron állott Szentháromság-kolostor felhagyott halastava mellett fekszik (piscina[m?] desoluta[m?] Conventu olim Ss. Trinitatis in dictis Calidii aquis existentem), mostohatestvére-, Dobska Lászlónak s utódainak örök áron eladja fél ezüst marcháért.[405] Ez okmány nemcsak csalhatlanul bizonyítja azt, hogy Hévízen Szentháromság-kolostor létezett, hanem azt is, hogy az már 1374-ben romba volt dűlve.[406]

I. Rákóczi György korában …

195. o., 2. hasáb, alulról a 18–17. sor: … *a fejedelemre ekként visszaszállott Hévízt és Ugrát*, Dakk-, Hidegkútot és péterfalvi jószágát, melyeket addig is bírt, 6000 tallérba újból inscribálja.[407] *Apafi 1667-ben Nagy Tamásnak*, ugyanezen évben *Rákost Budai Péternek adományozza …* (Kibővített félsor után folytatás az alulról 16. sorban.)

195. o., 2. hasáb, alulról a 14. sor: … *kik ma is bírnak ott*.

Hévízen az unitáriusok 1702-ben és 1774-ben tartottak zsinatot.[408]

Hévíz az Olt bal partján …

XLI. Hévíztől Alsórákosig[409]

200. o., 2. hasáb, 6–7. sor: … *mit Dakk fel tud mutatni*. Látók fennebb, Hévíz leírásánál azon két okmányt a 14. századból, amelyek egyikében Datk *Dobská*nak,[410] a másikban *Dobká*nak íratik, valamint azt is, hogy Dobkai Jánosnak László fia (Mikud bán unokája) a törökök elleni harcokban szerzett érdemeiért nagy jószágokat nyer, sőt egyik okmány azt is sejteti, hogy ez a kitüntetett[411] férfi az oláh vajdaság tisztjét is viselte, ami nem volt szokatlan, mert a Duna-fejedelemségek akkortájt a magyar korona védnöksége alatt állván, gyakran kormányozták magyar vajdák.

A dakki nép …

201. o., 1. hasáb, 33. sor: … *az alsórákosi kastélyba szálltunk*.

Alsórákosra és a szomszédos Felsőrákosra vonatkozólag igen messze korra felható okmányi adataink vannak, amelyek elsejéből kitűnik, hogy a két községet már a 13. században besenyők lakták, ez az erdélyi káptalannak egy 1421-ben, júl. 6-án[412] kelt kiadványa, mely szerint „nevezett káptalan előtt megjelentek sebus bachuni (sepsibaconi) Sandur mester és sebus baruthi (sepsibaróti) Lukács, másfelől farnosi Veres Márton. Amazok kijelenték, hogy a két rákusi, vagyis alsó és felső rákusi praediumoknak őket illető harmadrészét, melyek azt *Olth, Humrud* (Homoród) és Sebus-Baruth közt fekszenek, s melyeket a bissenusok után a királyok adományából nemcsak bírtak sebus barothi eldődeik, hanem Szeben tartomány hét székének kiszakításakor is, 1276-ban birtokjoguk törvényesen kitisztáztatott. E teljes joggal bírt két praedium harmadrészét nevezettek előttünk felvett 30 marcháért eladják Veress Mártonnak, fiainak és utódainak; Sándor mester és Lukács székelyek azt is ígérik, hogy a vásárlókat a fenn körülírt birtokokban megtartják és oltalmazni fogják, miről ezen pecsétes levelünkkel bizonyságot teszünk, stb."[413] Ily módon lett az eredetileg Székelyföldhöz (Baróthoz) tartozott két Rákos vármegyei területté, nem indokolatlanul foglalom – e leírásomban – vissza.

A sepsiszéki székelyek és farnosi Veressek mellett Rákos ősi birtokosaként a Sükösdöket és a Rákosiakat találjuk. Így 1433-ban *Sykesd Mihály* és *Rákusi Péter* ellenmondanak annak, hogy a kolozsmonostori abbást a Lépes Loránd által adományozott két Teremibe, nevezettek ősi birtokába beiktassák.[414] 1455-ben *rákusi Sykus* szerepel László királynak egy Wratislawból, jan. 22-én[415] kiadott rendeletében, melyben írja, hogy az erdélyi szászok területéből többen foglalást tettek, nevezetesen János Geréb Szászsebesszékből, a bolyai nemesek *Hyuhalom-* (Kőhalom-) vagy Burgberg-székből, rákusi Sijkus pedig *Steytfarth* (Streiford – Mirkvásár) határából, szigorúan rendeli, hogy e foglalások visszaadassanak.[416]

[405] Lásd Kemény József, *Suppl. Dipl. Trans.*, II, 169.

[406] [A dokumentum hamisítvány (vö. EO, V, 74–75). Már az *Udvarhely* kötet recenzense cáfolta az alapszöveg kapcsolódó, „Szentháromság-lovagok *olt*hévízi konventje" adatát, lévén az valójában Buda környéki vonatkozású. A kérdés korábbi vita tárgyát képezte, így nem meglepő, hogy Kemény Józsefnél utólag egy adott értelmezés „bizonyítékai kerültek elő". Vö. BALÁSSY Ferenc 1869, 480; MÁLYUSZ Elemér 1988, 214. Stb. *Szerk. megj.*]

[407] Lásd Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XIX, 202.

[408] Lásd Kénosi Tőzsér János, *Hist. Unitar.*, V, 444, 456.

[409] [A fejezet *Kiegészítések*ben tárgyalt okleveles források nagy óvatossággal kezelendőek. Az 1374-es „Dobokai-okmány" hamisítvány, a „rákosi besenyőket emlegető 1421. évi irat" nemkülönben, vö. 406. és 413. jegyzet. A Sükösd-adatok többnyire Kemény József-gyűjteményekre hivatkozottak. Stb. *Szerk. megj.*]

[410] [Az okmányt 1775-tel kezdődően többen kiadták, regesztázták, több olvasatban. *Szerk. megj.*]

[411] [Valójában: *a kitüntető férfi*. Lásd 403. jegyzet. *Szerk. megj.*]

[412] In oct. fest. b. Petri et Pauli apost.

[413] Ez okmányt gr. Bethlen Farkas 1735-ben a marosvásárhelyi királyi táblán átíratta, s használta a Buday Péter defectusa alapján folytatott perben. Lásd egész terjedelmében Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, V, 3. [Szabó Károly is leközölte, 1872-ben (SzOkl, I, 115–116), de hamisítvány, lásd MÁLYUSZ Elemér 1988, 210. *Szerk. megj.*]

[414] Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, V, 3.

[415] In fest. b. Vincentii.

[416] Eredetije a szász nemzeti levéltárban [valóban közli innen az UkB, V, a betűhív alakokat lásd ott – *Szerk. megj.*], *Tabularia*, 161, közli Kemény József, *Suppl. Dipl. Trans.*, IV, 6.

A Sükösdök és Rákosiak mellett csakhamar egy új birtokos jelenik meg Alsórákoson, *Boldogaszonyfalvi Mihály* személyében, kinek és fiának Mátyás király Budáról 1461. márc. 17-én[417] adományozza hű szolgálataikért Danelt és Rakust Fehér megyében, melyeket Rákwsy Simon elfoglalt, de amelyeket neki és utódainak visszaadatni parancsol.[418]

1502-ben, okt. 26-án[419] Ulászló megrendeli, hogy a Sijkesd Gáspár által elfoglalt zombori terület és a kőhalmi ház ügye revidiáltassék.[420] 1562-ben pedig Sükesd Benedekkel találkozunk, mint Kőhalomszék királybírájával, kinek János Zsigmond jelzett év aug. 6-án Dályáról rendeli, hogy Patocsi Gáspárt, kit Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszékekbe teljhatalmú királybíróként küldött, mindenben támogassa, s felszólítására 200, 300, szükség esetén 500 lovas- és gyalogossal is segítse.[421] Ez okmány fontos azért is, mert abból kitűnik, hogy az erdélyi szászok a múltban nem voltak oly kizárólagosak, s főbb hivatalaikra magyarokat is választottak – 1591-ben alsórákosi Sükösd Istvánnal találkozunk.[422]

1630. jún 9-én Bethlen István Fehérvárról új donatiót ad hevizi (így!) Sükösd Györgynek hévízi, alsórákosi, dakki, bogáti, hidegkúti, mátéfalvi, ürmösi, ágostonfalvi, köpeci és két teremi jószágaira;[423] de Sükösd György, egyetlen fia az apácai csatában elesvén, efeletti bújában csakhamar elhalt, s így a koronára visszaszállt roppant birtokait [I.] Rákóczi György csakhamar eladományozta, nevezetesen Alsórákost és Mátéfalvát 1641-ben, máj. 6-án mezei vicekapitány Macskássy Ferenc- és testvére- Mihálynak adományozta, hogy ezt ezáltal pártjára vonja,[424] azonban Macskássy azt vagy kézre nem kapta, vagy csekély ideig bírhatta, mert nemsokára Budai Péter jelenik meg az alsórákosi kastély és uradalom birtokosaként, aki az e birtokra szemeit álnokul rávetett Teleki Mihály mindenhatóságával dacolva, a neki vetett hálóból ügyesen kimenekülve, s Teleki uram telhetlen bírvágyát kijátszodva, azt regius concessus mellett keresztfiának, gróf Bethlen Sámuelnek hagyományozta,[425] s azt Bethlen Sámuel birtokába is vette; az orthodox státus ugyan 3000 tallér adósságért le akarta e jószágokat foglalni, amint kitetszik a gróf megbízottja-, Rettegi Istvánnak a fehérvári káptalan előtt 1681. máj. 30-án szóval és írásban is beadott protestatiójából, melyben ellentmond annak, hogy azért, mert állítólag Budai Péter alsórákosi és mátéfalvi birtokát 3000 tallér adósságba az erdélyi orthodoxa egyháznak lekötötte, azért azon jószágok akár a hitelező, akár másvalaki által örökíttessenek; mert Budai Péter és felesége, Vas Suzána halála után, ama jószágokban törvényes és rögtöni successiója van megbízottja, gr. Bethlen Sámuelnek.[426] Meg is maradt az a Bethlenek kezén egészen napjainkig, nemrég vesztegette el, s juttatta idegen kézre az őseihez méltatlan utolsó iktári Bethlen.

Most, miután a kastély régi történetével és régi uraival megismerkedtünk, lássuk a múltjánál, de építészeténél fogva is érdekes kastélyt közelebbről.

E *kastély az Olt jobb partjának magaslatán …*

201. o., 2. hasáb, alulról a 14. sor: … *Sükösd György*ről Budai Péterre szállt, ki azt, mint fennebb leírók, *regius concessus mellett keresztfiának, gróf Bethlen Sámuelnek hagyta …* (Tizenegy sornyi kimarad, folytatás az alulról 3. sorban.)

[417] Fer. 3 prox. post Dom. Laetare.

[418] *Erdélyi várak* gr. Lázár Miklóstól (kézirat), 70–71. [A kéziratot nem sikerült azonosítani. *Szerk. megj.*]

[419] Fer. 4 post fest. Undecim mille Virg.

[420] Eredetije a szász nemzeti levéltárban, *Tabularia*; közli gr. Kemény József, *Suppl. Dipl. Trans.*, V, 287.

[421] Lásd SzOkl, II, 168–169.

[422] Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, XIV, 58.

[423] Kemény József, *Regest. Arch.*, III, 371.

[424] Kemény József önéletleírásában és gyulafehérvári káptalan levéltára, *Lib. Reg. Georg. Rákóczi*, 3[?]. [Sükösd György fia Székely Mózessel esett el, tehát nem valamely *apácai* csatában, hanem *a brassói papírmalom melletti, 1603. évi*ben. (Vö. VÁRFALVI NAGY János 1869, 725.) Sükösd György tehát a fia halálát követő bújában, de csak az 1630-as donatio után halt el csakhamar. *Szerk. megj.*]

[425] Az idejövő jegyzetet lásd 5) szám alatt a 201. lap jegyzetei között.

[426] Lásd Kemény József, *Dipl. Trans.*, IX, 267–268.

Forrásmegjelölések feloldott rövidítései

Acta de Sic. = *Acta de Siculis*
App. Dipl. Trans. = *Diplomatarii Transsilvanici Appendix*
Cart. Trans. = *Cartophilacium Transsilvanicum*
Cod. Dipl. Trans. = *Codex diplomaticus literarium instrumentorum ex publicis Regni archivis, aut coram Tabula Regia authentice transumptorum*
Dipl. Tran. = *Diplomatarium Transsilvanicum*
Genealogia = *Laterculi genealogici ad stemmatographiam Transsilvanicae deserventes*
Hist. Unitar. = *Unitario-ecclesiastica historia transylvanica*
Lib. Reg. = *Liber Regius, Libri Regii*
Ms. Com. Székely = *Gróf Székely (?) kéziratai* [?]
Princip. Tran. = *Principatus Transsilvaniae*
Prot. Joh. [II] Regis = *Protocolla Johannis II Regis*
Prot. Rubr. lásd *Veres prot.*
Regest. Arch. = *Regesta archivorum tam publicorum, quam privatorum cum indice familiarum et possessionum ac rerum*
Spec. Trans. = *Transsilvania specialis*
Suppl. Dipl. Trans. = *Diplomatarii Transsilvanici Supplementum*
Trans. Conv. = *Transumpta Conventualia*
Veres prot. = Prot. Rubr. = Veres protokollumok

Irodalom

EEA, I = *Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok* I. (szerk. Veszely Károly), Kolozsvár, 1860.
EO, IV–V = *Erdélyi Okmánytár*, IV–V (Jakó Zsigmond kéziratát szerk. és kieg. Hegyi Géza és W. Kovács András), MNL OL – MTA TTI / ELKH BTK TTI, Budapest, 2014–2021.
ETA, III = *Erdélyi Történelmi Adatok*, III (szerk. Mikó Imre), Kolozsvár, 1858.
ETA, VII/1 = *Erdélyi Történelmi Adatok*, VII/1 (*János Zsigmond, Báthory Kristóf Királyi Könyvei*, 1569–1581; Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2003.
ETA, VII/3 = *Erdélyi Történelmi Adatok*, VII/3 (*Báthory Zsigmond Királyi Könyvei*; Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzét. Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2005.
Iornandes = Iordanis *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis* (ed. Closs, Karl August), Stuttgart, 1861.
Menander = Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri *Historiarum quae supersunt* (ed. Bekker, August Immanuel – Niebuhr, Barthold Georg), Bonn, 1829.
Procopius: *De bello Gothico* = Procopii Caesariensis *De bello Gothico*, in: *Procopius*, II (ed. Dindorf, Karl Wilhelm), Bonn, 1833.
Procopius: *De bello Vandalico* = Procopii Caesariensis *De bello Vandalico*, in: *Procopius*, I (ed. Dindorf, Karl Wilhelm), Bonn, 1833.
Procopius: *Historia arcana* = Procopii Caesariensis *Anecdota sive Historia arcana* (ed. Orelli, Johann Konrad von), Lipcse, 1827.
SzOkl, I–II = *Székely Oklevéltár*, I (szerk. Szabó Károly), Kolozsvár, 1872–1876.
Tacitus: *De moribus Germanorum* = P. Cornelii Taciti *De origine et situ Germanorum* [azonosítatlan gyűjteményes kiadásból].
Theophilactus = Theophylacti Simocattae *Historiarum libri octo* (ed. Bekker, August Immanuel), Bonn, 1834.
UkB, V = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, V (szerk. Gündisch, Gustav), Böhlau, Köln, 1975.

*

BAJUSZ Mátyás
2018 Orbán Balázs a homoródjánosfalvi római kori kőbányáról és alakrajzairól, *Acta Siculica 2016–2017*, 89–93.
BALÁSSY Ferenc
1869 Észrevételek báró Orbán Balázs a „Székelyföld leírása" című munkájának I. kötetére, *Századok*, 466–481.
BATTHYÁNY Ignác
1827 *Leges ecclesiasticae regni Hungariae…*, III, Kolozsvár.
BENKŐ József
1791 *Imago inclytae in Transsylvania nationis siculicae historico-politica*, Nagyszeben–Kolozsvár.
1853 Benkő József tudósítása az Erdély historiája íróinak magyar nyelven találtató kézírásaikról (kiad. Brúz Lajos), *Új Magyar Muzeum*, 1853/I, 217–238.
CEDRENUS, Georgios
1839 Historiarum compendium, in: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, IX (ed. Bekker, Immanuel), Bonn.

ENDLICHER, Stephan Ladislaus
1849 *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, St. Gallen.
ENYEDI Sándor
1993 Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság 1794–1795-ben, *Történelmi Szemle*, XXXV, 181–198.
FEJÉR György
1834 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IX/IV, Buda.
1838 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*, X/III, Buda.
FERENCZI Sándor
1938 Firtosváralja ősibb neve: Besenyőfalva, *Erdélyi Múzeum*, 1938, 222–233.
GÁL László
1830 Megjegyzések A' Kállai Ferentz Úr' Históriai Értekezésére: a' Nemes Székely Nemzet' Eredetéről, Hadi és Polgári Intézeteiről, a' régi időkben (nyomtattatott N. Enyeden, 1829-ben), *Nemzeti Társalkodó*, I, 149–153, 157–143[!], 161–166.
1837 *Az erdélyi diaeták végzéseinek nyomdokai és a Compilata Constitutio után költ articulusok kivonatja*, Kolozsvár.
GYŐRFFY Pál
1737 *Ortus, progressus, vicissitudines, excisio, et restauratio, olim custodiae, nunc ab anno 1729. provinciae Transsylvaniae ord. m. s. p. v. Francisci, titulis Regis Stephani…*, Csíksomlyó.
HANNER, Georg
1694 *Historia ecclesiarum transylvanicarum, inde a primis populorum originibus ad haec usque tempora, ex variis iisque antiquissimis et probatissimis archyvis et fide dignissimis manuscriptis IV. libris delineata*, Frankfurt–Lipcse.
HERMANN Gusztáv Mihály
1991 „Villa nostra olachalis" (Egy hamis oklevél utóéletéről), in: *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről*, Pro-Print, Csíkszereda, 7–24.
KÁPOLNÁSI Zsolt
2020 Orbán Balázs adatgyűjtő jegyzetfüzete az Országos Széchényi Könyvtárban, *Acta Siculica 2018–2019*, 209–217.
KÉNOSI TŐZSÉR János
1754 *De typographiis et typographis unitariorum in Transsylvania atque libris in iisdem impresis, auctore Theophilo Monotheita* (kézirat).
KOVÁCS Sándor
2010 Orbán Balázs és az Unitárius Egyház, *Keresztény Magvető*, 2010/2, 124–144.
KOVÁCS Sándor – HOFFMANN Gizella – MOLNÁR Lehel (szerk.)
2018 *Uzoni Fosztó István, Kozma Mihály, Kozma János: Az erdélyi unitárius egyház története III/I.* (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/3/1.), Magyar Unitárius Egyház, Budapest.
KŐVÁRI László
1863 *Erdély történelme*, IV, Kolozsvár.
LÉNÁRT Anna
2002 Százhuszonötéves történetek, in: ORBÁN Balázs 2002, 9–29.
MÁLYUSZ Elemér
1988 Gróf Kemény József oklevélhamisítványai, *Levéltári Közlemények*, LIX, 197–216.
MOLNÁR Károly
2022 Kráter vagy dolina a Szent Anna-tó katlana? *Acta Siculica 2020–2022*, 41–53.
NAGY Géza
1883 A homoródszentmártoni falfestmények, *Nemere*, XIII/72, 1883. szept. 6., 287.
NAGYAJTAI KOVÁCS István
1836 Székelyekről közlemények, *Nemzeti Társalkodó*, VII/II, 225–233.
ORBÁN Balázs
1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, Pest/Budapest.
2002–2006 *Kiegészítések* A Székelyföld leírásához, I–II, Charta, Sepsiszentgyörgy.
2023 Kiegészítések Erdővidék északi részének leírásához, *Művelődés*, Melléklet, 2023/1–2, 68–75.
PÁZMÁNY Péter
1629 *Appendix II de religiosis ordinibus ad Acta et decreta synodi dioecesanae Strigoniensis…*, Pozsony.
PRAY György
1779 *Specimen hierarchiae hungaricae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae cum rudi dioecesium delineatione adiectis, si quae sunt peculiares, praerogativis, ut plurimum ex diplomatibus congestum*, Pozsony–Kassa, II.
SZABÓ Károly
1869 *A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig*, Pest.
1873 A X. századi besenyőkről [1853], in: Uő: *Kisebb történeti munkái*, I, Budapest, 185–205.
SZEGEDI János
1744 *Decreta et vitae primorum regum Hungariae qui Transylvaniam possiderunt eruditissimis notis illustrata*, Kolozsvár.
SZEREDAI Antal
1790 *Series antiquorum, et recentiorum episcoporum Transilvaniae*, Gyulafehérvár.
TOLDY Ferenc
1854 *A magyar költészet története*, Pest.
TORMA Károly
1882 Inschriften aus Dacia, Moesia superior und Pannonia inferior, *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich*, VI, 97–145.

TRÓCSÁNYI Zsolt
1973 *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*, Akadémiai, Budapest.
VÁRFALVI NAGY János
1869 Székely Mózes, *Századok*, III, 526–545, 645–661, 710–728.

Balázs Orbán: Completări la ***Descrierea Ţării Secuieşti,*** **I** ***(Scaunul Odorhei),*** 1

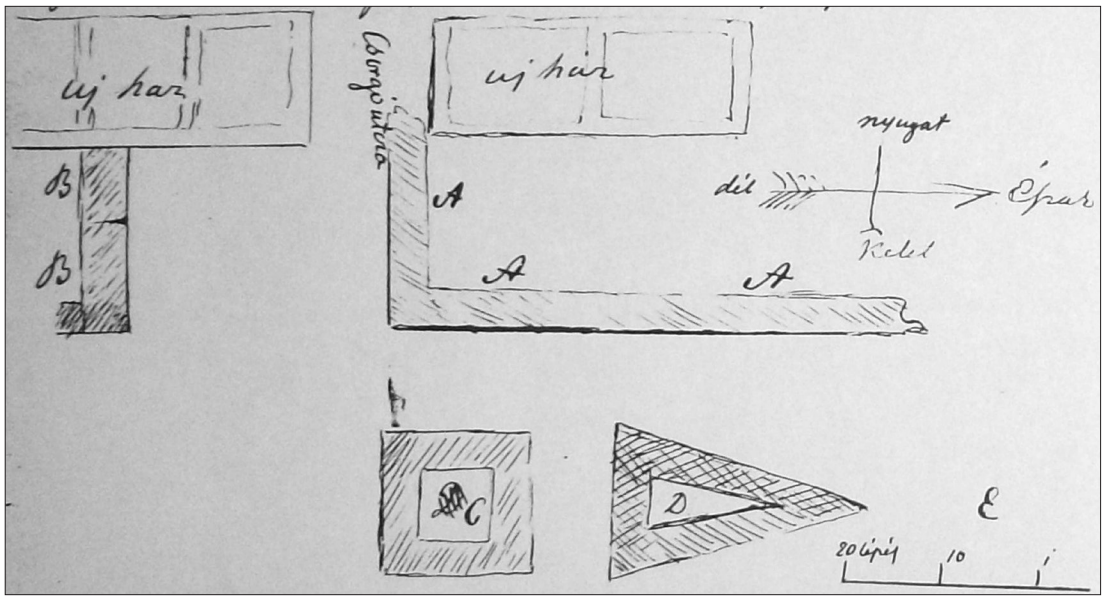
(Rezumat)

Baronul Balázs Orbán (1829-1890), „cel mai mare secui”, este cunoscut în primul rând datorită monografiei Ţării Secuieşti, apărută în 1868-1873, în şase volume. Orbán a legat foi albe între paginile unui exemplar şi a început să culeagă date suplimentare, dar nu a mai putut termina noul proiect care a rezultat totuşi un material manuscris considerabil, numit de noi Completări la *Descrierea Ţării Secuieşti*. Părţi din acesta au apărut deja în 2002 şi 2006. Încercăm să publicăm şi părţile rămase needitate, în anuarul *Acta Siculica*, respectiv într-un supliment al revistei clujene *Művelődés*. Sperăm să apucăm şi o ediţie comună a acestora, în forma unui volum III al seriei începute în 2002 cu Editura Charta din Sfântu Gheorghe.

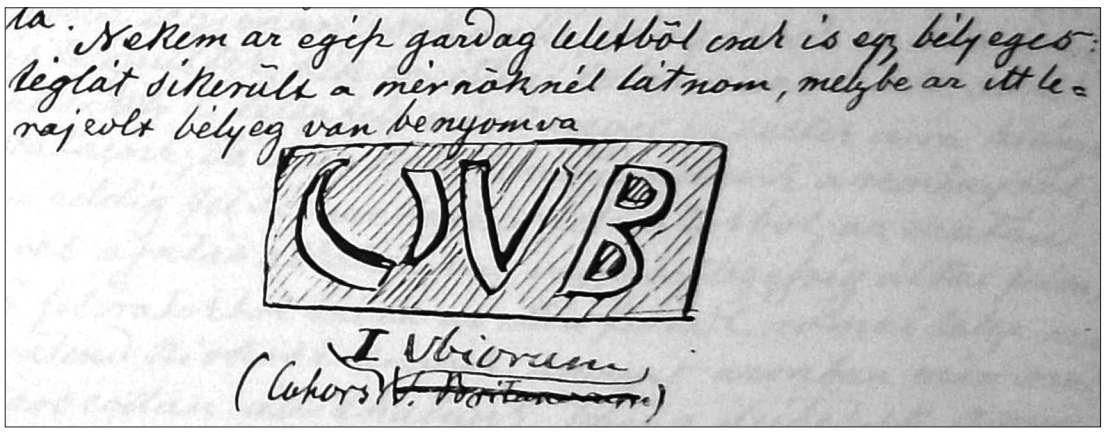
Balázs Orbán: Expansions to *The Description of the Székelyföld,* vol. I *(Udvarhely Seat),* Part 1

(Abstract)

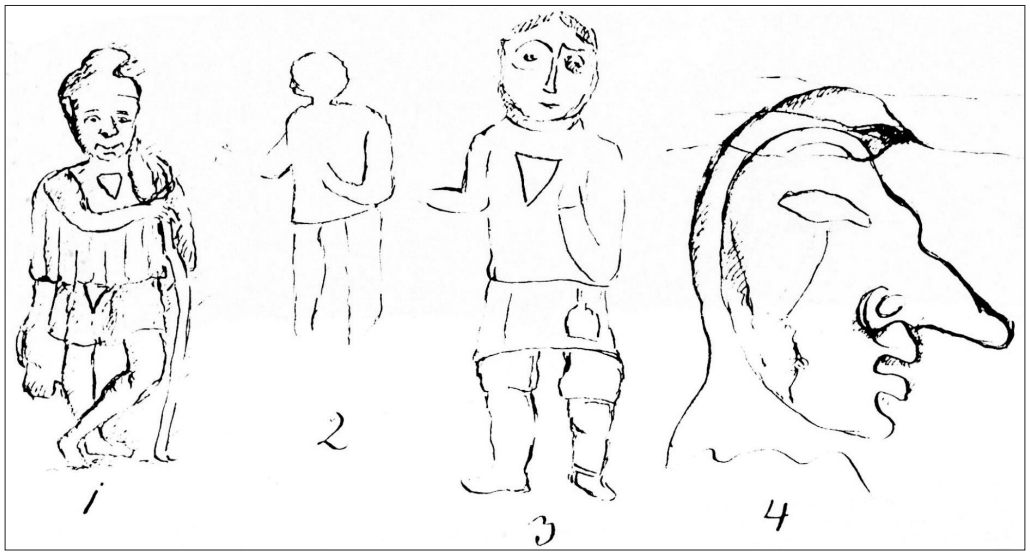
The monographical work of Baron Balázs Orbán (1829–1890), the “Greatest Székely” on the Székelyföld region appeared between 1868 and 1873, in six volumes. Orbán had, thereafter, empty sheets bound into a copy in his possession and he began to gather complementary data onto these pertaining to the subjects the published work touched upon; this project, however, was never completed. This manuscript corpus is what we refer to as the Expansions to *The Description of the Székelyföld.* Two portions of these expansions have been published previously, in 2002 and 2006; the remaining material appears in print for the first time here and in an appendix to the Cluj/Kolozsvár-based *Művelődés* journal and it is, further, to be compiled into a third, concluding volume of the series Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe)’s Charta publishing company started in 2002.

1. ábra Térképvázlat a Székelyudvarhelyen 1874-ben felszínre került római kori falmaradványokkal

2. ábra Székelyudvarhelyen 1874-ben talált római kori tégla, a *Cohors I Ubiorum* bélyeggel és Orbán olvasati kísérleteivel

3. ábra A homoródjánosfalvi *Bánya* római kőfejtőjének 1874-ben feltárult sziklarajzai

Acta Siculica 2023, 109–120

Zsigmond Andreea Rebeka – Szima Barbara – Urák István – Para Zoltán Róbert

A TORJAFÜRDŐI-LÁP FONTOSABB TERMÉSZETI ÉRTÉKEI*

Bevezető

A Csomád-Bálványos természetvédelmi terület az Európai Unió által létrehozott Natura 2000 hálózat része, mint különleges természetmegőrzési terület (ROSCI0037). Kovászna megye középső-északi részén található, északi határa egybeesik Kovászna és Hargita megye megyehatárával. Sepsibükszád és Torja községek közigazgatási területein fekszik, összterülete 5993,34 ha.[1]

A Jajdon-völgye a Csomád-Bálványos Natura 2000 védett területhez tartozik, annak déli határa mentén, a Bodoki-havasok nyugati lejtőjén húzódik, a Jajdon-patak bal oldalán *(1. ábra)*. Torja településtől nyugatra tartva, egy erdei úton jutunk el a Jajdon-völgyébe, amely „boltozatos állású homokkőrétegeknek a tengelyében húzódik".[2] A környéken a homokkő rétegre andezittufa- és breccsiatakaró került. A völgy maga egy antiklinális, amely északról délre húzódik. Ezekből a rétegekből feltörő nátrium-kalcium-hidrogén-karbonátos források nagy mennyiségű mésztufát és limonitot halmoznak fel. A nagy ásványisó-tartalmú források környékén száraz széndioxid-feltörések is megfigyelhetők.[3] A CO_2 elsősorban a földköpenyből ered, a vulkáni kőzetek mozgása révén repedések képződnek, amelyek mentén nagyobb hozammal tör fel a gáz.[4] Ha a gáz sekélyebb víztározókkal találkozik, akkor szénsavas vizek formájában kerül a felszínre, ha közvetlenül tör fel, akkor mofetták alakulnak ki. A Jajdon-völgyében úgy a szénsavas ásványvizek, mint egy mofetta is megtalálható.

A terület jellegzetességét leginkább a következő idézet írja le: „déli irányban kiszélesedő, angolkertszerű ligetes futásfalvi Pokolvölgyben két borvízmedence, egy fedett mofetta, sok-sok apró, fehéres színben játszó kéntejes fortyogó, lábmosó és borvízforrás emlékeztet a mélyben szunnyadó vulkánra."[5]

A területen egy láp található (Torjafürdői-láp), amely enyhe mikroklimatikus hatást gyakorol, mérsékelve a levegő hőmérsékletét. A láp védett a szeles időjárástól, mivel majdnem minden oldala erdővel szegélyezett. A Jajdon-völgye különlegessége leginkább a láp szépségében rejlik, amely otthont ad a terület védett növényének, a szibériai hamuvirágnak *(Ligularia sibirica)*. A növény komoly ökológiai és növényföldrajzi jelentőséggel bír: szerepel a Natura 2000 II. és IV. mellékletekben a közösségi jelentőségű növényfajok listáján, amelyek megőrzése érdekében különleges természetvédelmi területeket lehet kijelölni, illetve az IUCN (International Union for Conservation of Nature) veszélyeztetett fajok vörös listájára is felkerült. Az utolsó eljegesedést (Würm) követő melegebb időszakban a szibériai hamuvirágnak különböző mohalápok és hegyvidéki lápok nyújtottak menedéket, így ez a növény egy gleccserreliktum, amely a szubarktikus boreális flóra maradványait képviseli.[6]

A terület kezeléséről a Vinca Minor egyesület gondoskodott 2010-től 2018-ig, amikor a minisztérium határozatot adott ki (HG nr. 867/2018), hogy a védett területeket ne helyi szervezetek és egyesületek felügyeljék, hanem az erre a célra létrehozott szervezet, a Védett Területek Országos Ügynöksége (ANANP – Agenția Națională pentru Arii Naturale Protejate). Ennek ellenére, a gondnokság alatt megkezdett projekteket nem hagyták abba, és jelenleg is láthatjuk a kifutó projektek eredményeit. Az egyesület komoly munkát fektetett a terület megőrzésébe és ápolásába, valamint turisztikai hasznosításába is.

Az egyesület és a polgármesteri hivatal munkájának köszönhetően felújított állapotban láthatjuk az első sárgás vizű medencét, a fedett mofettát, egy fedett menedékhelyet kiépített tűzhellyel, valamint a villanypásztoros kerítéssel körbevett lápot és benne a korláttal ellátott pallót is *(2. ábra)*. Emellett,

* **Kulcsszavak:** Torjafürdő, szénsavas ásványvizek, Csomád-Bálványos, szibériai hamuvirág, elemösszetétel.

[1] PM CB 2015.

[2] PAPP Károly 1912.

[3] JÁNOSI Csaba – BERSZÁN József – PÉTER Éva 2014.

[4] KISS Boglárka Mercedesz – IONESCU, Artur – CARDELLINI, Carol – HARANGI Szabolcs – BACIU, Călin – CARACAUSI, Antonio – VIVEIROS, Fátima 2017.

[5] BERSZÁN József – JÁNOSI Csaba – JÁNOSI Kincső 2009.

[6] POP, Emil 1976; MÂNZU, Ciprian – CÎȘLARIU, Alina Georgina 2019.

a torjai önkormányzattal együttműködve, kihelyeztek több tájékoztató táblát is, melyek a természeti értékekre hívják fel a figyelmet. Jelenleg a területről a torjai önkormányzat gondoskodik.

A Jajdon-völgye a Torjafürdői-láp turisztikai szempontból nem annyira látogatottak, mint a környező területek, és tudományos szempontból sem annyira kutatottak. Ezért célul tűztük ki, hogy többszöri mintavétellel vizsgáljuk az ásványvizes medencék és a kisebb méretű fortyogók vizének kémiai összetételét, valamint a szibériai hamuvirág populációméretét a palló és a kerítés megépítése előtt és után. Mivel a térség bővelkedik hasonló ásványvízforrásokban (mikesfürdői medencék, csiszárfürdői medencék és források, Apor lányok feredője), amelyeket korábban már vizsgáltunk, további célunk, hogy a Torjafürdői-láp forrásait összehasonlítsuk ezekkel a forrásokkal a kémiai összetétel alapján.

Anyag és módszer

Helyszíni mérések és mintavétel, a pontok jellemzése

A területen az összes vízforrást felkerestük, a medencéktől a kis vízszemekig. Összesen két medence (J1, J3) vizét vizsgáltuk, valamint a láp területén levő öt vízszemet (J2, J4–J7), amelyek közül kettőről (J5, J7) kiderült, hogy nem állandó jellegűek. Ezek elhelyezkedése az *1.* és *3. ábrá*n figyelhető meg.

A vízmintavételre négy alkalommal került sor, évszakonként egy-egy mintavételt végeztünk (2021-ben augusztus 23-án, október 30-án, 2022-ben február 13-án és április 25-én). A vizek helyszíni paramétereit (hőmérséklet, pH, elektromos vezetőképesség, oxidoredukciós potenciál) hordozható multiméterrel határoztuk meg (WTW 3320, Németország). A kémiai összetétel laboratóriumi meghatározásához forrásonként 1 liter vizet gyűjtöttünk műanyag palackokba, amelyeket légmentesen zártunk le, és az elemzésekig 4 °C-on, sötétben tároltunk; 50 ml mintát pedig csavaros dugós műanyag edénybe tettünk, és 1 ml 65%-os HNO_3-oldattal (Merck, Suprapur) tartósítottunk. A mintákat a begyűjtés utáni 1-2 napban elemeztük.

A J1 egy fából készült medencét jelöl, amely a láptól északabbra található, egy erdős részen, erősen megrongálódott állapotban, vizet csak a medence alján találtunk. Minden mintavételkor béka-, madár- és különböző rovartetemeket találtunk a medence alján. Az állatokkal a feltörő gázok végezhettek. Ennél a medencénél a CO_2 mellett érezni lehetett a kén-hidrogén jellegzetes szagát.

A J2 vízszem két kisebb mélyedést foglalt magába. A J3 medencét 2021 nyarán újították fel, augusztusban az aljzata már le volt padlózva, a víz színe minden alkalommal sárgás volt, ugyanakkor a több pontban feltörő gázok folyamatosan keverték a vizet. A téli mintavételkor 3-4 cm vastag jégréteg volt a felszínen. A feláramló gázok két pontban elvékonyították a jeget, ezeken léket vágtunk a mintavétel és mérések céljából.

A J4 és J5 vízszemek egymás fölött helyezkedtek el. A J5 októberben ki volt száradva. A J6 vízszem helyezkedett el a legközelebb a láphoz, hozama évszakonként nagyon változó volt, de soha nem volt kiszáradva. A J7 vízszem hozama a legkisebb volt az összes forrás közül, a négy alkalomból csak kétszer (ősszel és tavasszal) volt benne víz.

A vízminták laboratóriumi feldolgozása

Meghatároztuk a fő anionok (bikarbonátion, kloridion, szulfátion) mennyiségét, a fontosabb fémionokat (Ca^{2+}, Mg^{2+}, K^+, Na^+, Fe^{2+}, Mn^{2+}, Al^{3+}, Li^+, Sr^{2+}, Ba^{2+}), illetve a B (HBO_2) és Si (H_3SiO_3) mennyiségét.

A bikarbonátion mennyiségi meghatározása sav-bázis titrálással történt, 0,01 N-os HCl-mérőoldat segítségével. A HCl-oldat faktorát $KHCO_3$-oldattal határoztuk meg. A minták kloridion-tartalmát potenciometriás titrálással határoztuk meg, Alpha Plus (Schott, Németország) készülékkel, a mérőoldat pedig egy 0,01 N-os $AgNO_3$-oldat volt. A munkaelektród Ag_2S-alapú csapadék membránelektród volt, az oldat faktorát 0,01 N-os NaCl-oldattal határoztuk meg. A szulfátionokat turbidimetriás módszerrel határoztuk meg, $BaSO_4$ csapadék formájában, Jenway 6400 spektrofotométerrel. A különböző fémionokat mikrohullámú plazma atomemissziós spektrométerrel (MP-AES 4210, Agilent Technologies) határoztuk meg. A mintákat hígítottuk, és CsCl ionizációs szupresszort adtunk hozzájuk.

A szibériai hamuvirág egyedszámbecslése

A populáció felmérése a virágzatok számolásával történt. Ennek érdekében a láp hosszában egy 90 m-es transzektet jelöltünk ki, melyet 5-5 méteres szakaszokra osztottunk. Az így kapott 18, egyenként 5 méteres szakaszon, melyek szélessége a láp szélességével változott, megszámoltuk a virágzatokat, az eredményeket Microsoft Excel táblázatban rögzítve. Összesen négy alkalommal számoltuk meg a virágzatokat: 2020. augusztus 6-án, 2021. július 19-én és augusztus 23-án, 2022. július 28-án.

Az adatok statisztikai feldolgozása

A saját mintáinkat (J1–J7) összehasonlítottuk a közelben levő hasonló medencékkel és fortyogókkal a kémiai összetétel alapján. Az összehasonlító

méréseket 2020-ban végeztük, a Büdös-hegyen található Mikesfürdő medencéiben (B1–B9), valamint Torjához tartozó egyéb borvizes fortyogókban, az Apor lányok feredőjének, Csiszárfürdőnek a vízszemeiben, forrásaiban, a Szejke-, Vasas-, Ibolya-, Jordán-forrásban (T1–T9) és a Buffogó-lápban (T10). A statisztikai műveleteket R-ben végeztük el (R Core Team, Vienna), az összehasonlításra a hierarchikus klaszteranalízist használtuk. A kémiai változókat előzetesen egységnyi szórásra és nulla középértékre alakítottuk, majd a minták közti távolságot az Euklidészi-távolsággal értelmeztük. A klasztereket összevonó algoritmussal képeztük, a klaszterek közti távolságot pedig a Ward-módszerrel számoltuk ki. A Piper-diagramot a GW_Chart (USGS, USA) programmal szerkesztettük.

Eredmények

Helyszíni mérések

Az évszakos fizikai-kémiai mérések eredményeit az *1. táblázat* tartalmazza. A forrásokról általánosan elmondható, hogy reduktívak, az elektromos vezetőképességük és a hőmérsékletük változó, és enyhén savasak. A legtöbb esetben a pH nem haladta meg a 6,0 értéket. Kivételt képeztek a téli mérések, amikor a pH 1,2–1,4 értékkel magasabb volt, mint a többi hónapban, ami a csapadékvízzel való erőteljes keveredés eredménye.

Az elektromos vezetőképesség három minta esetében (J2, J6–J7) magas értékeket (> 3000 µS/cm) mutatott, ez nagy mennyiségű oldott ásványi anyagot jelzett. Az áprilisi mérés idején a J7 minta mutatta a legmagasabb értéket (10200 µS/cm). A legkisebb értékeket minden esetben a J1 medencében mértük, így ez a vízforrás bizonyult a legszegényebbnek az oldott ásványi anyagokban.

A vizek hőmérséklete követte a levegő hőmérsékletét, és évszakonként változott. Befolyásoló tényezőnek bizonyult az erős napsugárzás, a fák árnyékoló hatása és a víztömeg is. A legnagyobb évszakos változást a J3 medencénél tapasztaltuk, amelyet nagy felületen folyamatosan ér a napsugárzás.

Az oxidoredukciós potenciál értékei a vízszemek esetében és a J1 medence esetében alacsonyak voltak, viszont a nagyobb víztestű medence esetében (J3) az értékek magasabbak voltak. A nagy felületű állóvízbe könnyen beoldódik a levegő O_2-je. Ennél a medencénél a legmagasabb értékeket tavasszal és nyáron mértük.

Makroösszetevők

A Torjafürdői-láp vizeinek makroösszetevői változatos mennyiségben fordultak elő a mintákban, az átlagkoncentrációk és azok szórásai a *2. táblázat*ban láthatók. A kalciumiont kiugróan nagy koncentrációban tartalmazta a J2 minta, míg legkevesebbet a J4 és a J7 minták tartalmaztak. A magnézium-, nátrium-, kálium-, kalcium-, szulfát- és bikarbonátion tekintetében a J7 minta a legmagasabb koncentrációkat mutatta. Ezt követte a J2 forrás. A J1 és a J3 medencéktől eltekintve, minden forrásban említésre méltóan magas volt a szulfátion mennyisége.

A Piper-diagramon *(4. ábra)* megfigyelhetők a vizek geokémiai fáciesei. A vizek többnyire Na-Cl típusúak. Ez azzal magyarázható, hogy az itt feltörő vizek elsősorban a betemetett tengeri üledékes kőzetekből származnak, kárpáti flis övezetből. A J1 medence fáciese nagyon eltért a többitől, Ca-Mg-HCO3 típusú volt. Ez a medence található a legtávolabb a többitől. Feltehetően sekélyebb vizekből származik, ezért a vezetőképessége is kisebb a többi szomszédjához képest. A diagramon megfigyelhető, hogy a térség többi forrásai rendkívül változatos összetételűek, vagy Ca-Mg-HCO3, vagy Ca-Mg-SO4 típusúak. Ezzel szemben a mintáink egyedinek számítanak a Na-Cl fáciessel. A Csomád-hegység forrásainak magnéziumion-tartalma viszonylag alacsony (nem haladja meg a 20%-ot), és a legkevésbé szór, viszont a nátriumion és a kalciumion aránya széles tartományban változik: vannak források, amelyekben a Na^+ dominál, és vannak olyanok, amelyekben a Ca^{2+}. A bálványosfürdői vizekre jellemző az alacsony kloridion arány (nem több 10%-nál) és a változó bikarbonátion és szulfátion arány. Anionok szempontjából a torjai források mutatták részben a legnagyobb hasonlóságot a torjafürdői-lápi forrásokkal, az alacsony szulfátion aránnyal és változó kloridion és bikarbonátion aránnyal.

Az *5. ábrá*n látható dendrogram a hierarchikus klaszteranalízis által létrehozott csoportokat mutatja, amely szintén a makroösszetevők átlagkoncentrációi alapján készült. A térség forrásai négy nagy klasztert alkottak, a J7 minta viszont nagymértékben eltért az összes többitől, elsősorban a magas ásványianyag-tartalma alapján, amelyet a Na^+ (5980 mg/l), a HCO_3^- (5287 mg/l) és a Cl^- (5087 mg/l) magas koncentrációja határozott meg. A többi minta három klaszterben oszlott meg. Egy klasztert az Apor lányok feredőjéből származó több forrás (T5–T8), a B1 (mikesfürdői mofetta medencéje) és a J5 fortyogó alkottak, amelyek szulfátban gazdag vizek, és többnyire savasak (pH < 5,0). A másik klasztert a J2 vízszem és a Torjához tartozó Szejke- (T1) és Ibolya-forrás (T3), valamint a bálványosfürdői fúrás (T9) alkották. Ezeket a vizeket a magas ásványianyag-tartalom, különösen a nagy mennyiségű NaCl, $Ca(HCO_3)_2$ és $Mg(HCO_3)_2$ jellemezte. A két medence (J1, J3), va-

lamint a J4 és J6 vízszemek főleg $Ca(HCO_3)_2$-ban voltak gazdagok, közepes ásványianyag-tartalmú vizeknek minősültek. Hasonló összetételű vizek a térségben a Bálványosfürdő déli oldalán levő Vasas-forrás (T2) és a mikesfürdői egyik kis medence (B3). A legkisebb ásványianyag-tartalmú vizek a mikesfürdői Hammas-medencék, a tőlük kissé távolabb elhelyezkedő Bükkösfürdő medencéje, valamint a Buffogó-láp vize volt. Ezeknek a vizeknek a domináns anionja a szulfátion, és domináns kationja a kalciumion, és egyben a legsavasabbak (pH < 5,0).

Mikro- és nyomelemek

A mikro- és nyomelemek alapján a Csomád-hegység vizei három nagyobb csoportba sorolhatók, két minta (B1 és T9) pedig egyedi összetételűnek bizonyult *(6. ábra)*. A J2 és J7 vizek egy csoportot képeztek a T1 (Szejke-forrás) és T3 (Ibolya-forrás) forrásokkal. Leszámítva a bálványosfürdői fúrást (T9), ezekben a forrásokban mértük a legmagasabb Ba_{2+}-, Li_+ és bórkoncentrációt. Az említett öt víz a legsósabb is volt, és a makroösszetevők alapján is nagy hasonlóságot mutattak. A mikesfürdői mofetta medencéje (B1) és a bálványosfürdői fúrás (T9) abban tért el a többi forrástól, hogy egyediek a keletkezésükben, illetve különleges a környezetük. A B1 egy mofetta belső medencéje, amely levegő helyett CO_2-gázzal érintkezik, az egyik legsavasabb minta, amely szénsav mellett kénsavat is tartalmaz, ezért nagyon magas benne az oldott Al^{3+} tartalom (41,1 mg/l). A T9 egy mesterséges fúrás, amely az egyik legsósabb víz a térségben, és a legnagyobb mennyiségben tartalmaz Fe^{2+}, Mn^{2+}, Sr^{2+}, Li^+ ionokat, valamint bórt és szilíciumot.

A legnagyobb csoportot a mikesfürdői medencék (B2–B9) alkották, amelyekkel hasonlóságot mutattak a J4, J6 vízszemek, a Buffogó-láp (T10) és a torjafürdői-láp J3 medencéje. Ezeket a vizeket a legalacsonyabb mikro- és nyomelem-koncentrációk jellemezték, különösen az alacsony mennyiség Sr^{2+}. Míg az Al^{3+} koncentrációja a legkisebb volt a J3–J4, J6 mintákban (< 0,23 mg/l), addig a mikesfürdői medencékben ennél nagyobb volt (0,34−2,2 mg/l), a legnagyobb pedig a Buffogó-lápban (4,7 mg/l).

A negyedik klasztert a torjai vizek alkották, és velük hasonlóságot mutattak a J1 és a J5 vizek. Ezeknek a vizeknek a közös vonása a magas koncentrációjú Fe^{2+} (14,6−30,3 mg/l), Mn^{2+} (0,62−3,04 mg/l) és szilícium (7,3−32,5 mg/l) volt.

Balneológiai lehetőségek

A vizsgált térség vizei balneológiai szempontból értékesek lehetnek. A vizek osztályozását az Európai Parlament és Tanács 2009/54 Irányelve szerint végeztük el, amely az emberi fogyasztásra szánt ásványvizekre szól *(4. táblázat)*. Noha ez az osztályozás elsősorban belső használatra vonatkozik, balneológiai szempontból is elfogadott.[7] Mind a hét forrás nátriumosnak és vasasnak bizonyult, a J1 medence kivételével pedig kloridosnak is. Tehát elmondhatjuk, hogy ezek a vizek elsősorban NaCl-os vizeknek tekinthetők, ezen kívül a J2 kalciumosnak, magnéziumosnak, bikarbonátosnak is számít, sőt a szulfáttartalma is jelentős. Annak ellenére, hogy egy kis fortyogóról van szó, érdemes lenne a megőrzése és a gondozása, mert használható lehet szemvízként vagy lokálisan jelentkező bőrproblémák kezelésére. Kutatások bizonyítják a magnézium jótékony hatását a pikkelysömör, kontakt bőrgyulladás, sebek esetén,[8] ugyanakkor a magnéziumnak gyulladáscsökkentő és hidratáló szerepe is van. A magnézium mellett a kalciumnak és a szulfátionnak is szerepe lehet a bőrbetegségek gyógyulásában, illetve az ízületi gyulladások kezelésében.[9] A szulfátionban gazdag vizek alkalmasak a különböző bőrbetegségek és ízületi kopások gyógyítására, ugyanakkor a sós vizek fájdalomcsillapító hatásúak. Mindkét szempontnak megfelelnek a J4–J5 és J7 vizek. A J3 medence kalcium- és nátrium-bikarbonátban gazdag vize alkalmas lehet az ízület- és hátfájás csillapításában, sebek gyógyulásában, illetve a szervezet kalciumpótlásában, mivel a kalcium jól felszívódik bőrön keresztül.[10] A J1 medence a csiszárfürdői Hamvas-medencével (T4) mutatta a legnagyobb hasonlóságot, amelyet reumások, érbetegek, köszvényesek vagy makacs sebbel bírók számára kitűnő gyógyvíznek tartanak.[11]

A szibériai hamuvirág egyedszámbecslése

A *7. ábra* tartalmazza a virágzatok számának változását a transzekt mentén, a három egymást követő évben. Az első számlálásra 2020-ban került sor, amikor összesen 1336 virágzatot számoltunk meg. A legtöbb virágzat a 4–7 szakaszokon volt, melye-

[7] QUATTRINI, Sara – PAMPALONI, Barbara – BRANDI, Maria Luisa 2016; COSTANTINO, Maria – IZZO, Viviana – CONTI, Valeria – MANZO, Valentina – GUIDA, Antonella – FILIPPELLI, Amelia 2020.

[8] PROKSCH, Ehrhardt – NISSEN, Hans-Peter – BREMGARTNER, Markus – URQUHART, Colin 2005.

[9] GRZESIAK, John J. – PIERSCHBACHER, Michel D. 1995; TSOURELI-NIKITA, Evridiki – MENCHINI, Giovanni – GHERSETICH, Ilarian – HERCOGOVA, Jana 2002; FIORAVANTI, Antonella – GIANNITTI, Chiara – BELLISAI, Barbara – IACOPONI, Francesca – GALEAZZI, Mauro 2012.

[10] TARNOWSKA, Małgorzata – BRIANÇON, Stéphanie – RESENDE de AZEVEDO, Jacqueline – CHEVALIER, Yves – BOLZINGER, Marie-Alexandrine 2020.

[11] Csf.

ken több mint 100 virágzatot számoltunk, a hatos és hetes szakaszokon a virágzatok száma meghaladta a 200-at. A hetes szakaszon 235 virágzatot számoltunk. A legkevesebb virágzatot a kilences (17 virágzat) és a kettes (14 virágzat) szakaszokon számoltuk. Átlagot számolva, 84 virágzat jutott egy szakaszra, viszont nagy szórással (standard szórás értéke: 71).

A következő évben, 2021-ben két alkalommal végeztünk számolást, egyet a virágzási periódus elején (július 19.) és egyet a virágzási periódus végén (augusztus 23.). A két számolás során kapott eredmények közötti eltérések minimálisak voltak: első alkalommal 886 virágzatot számoltunk, második alkalommal 858-at. Ebben az évben is a legtöbb virágzat a 4–7 szakaszokon volt (157 virágzattal az ötödik szakaszon és 152 virágzattal a hatodik szakaszon). A legkevesebb virágzatot újból az utolsó szakaszokon, a láp bejáratánál számoltuk.

A két év közötti különbséget a virágzatok számában a fajra jellemző természetes egyedszámváltozással lehet magyarázni, amihez hozzáadódnak a környezeti tényezők, amelyek közül ki kell emelni a csapadék jelentőségét. A 2020-as év csapadékos volt, jelentős mennyiségű csapadékkal a nyári hónapokban is, míg 2021 egy nagyon hideg tavasszal kezdődött, melyet egy száraz nyár követett. Ez valószínű, hogy befolyásolta a virágzatok számát, mivel még a virágzási periódus eltolódása is megfigyelhető volt.

Annak érdekében, hogy pontosabb képet kapjunk a populáció méretéről, megismételtük a felmérést 2022-ben is. Összesen 2013 virágzatot számoltunk, a szakaszokon fokozatosan emelkedett a virágzatok száma, az ötös szakaszon elérve a 290-et, a hatoson pedig a 308-at. Ez a jelentős növekedés az előző évekhez képest a fajra jellemző egyedszámingadozás és időjárás hatása mellett a közben megépült villanypásztoros kerítésnek és a korláttal ellátott pallónak is köszönhető. A 2020-ban végzett felmérések során, amikor még nem volt sem kerítés, sem palló, nagyon komoly taposást tapasztaltunk. Ezt elsősorban a közelben legelő szarvasmarhák követték el, sok növényt letapostak, letörtek, ürülékkel és vizelettel szennyezték a lápot. Ugyanakkor a turisták is jól látható ösvényeket tapostak a lápon keresztül, és több helyen letörték a szibériai hamuvirág virágzatokat. Mindez teljesen megszűnt a kerítés és a palló megépítése után, 2021-ben és 2022-ben már nem találtunk sem a szarvasmarhák, sem a turisták által hagyott nyomokat.

Következtetések

A Torjafürdői-láp forrásai viszonylag közel helyezkednek el egymáshoz, ennek ellenére nagyon változatos kémiai összetétellel rendelkeznek. A félreeső, erdőszéli medence (J1) geokémiai fáciese Ca-Mg-HCO3 típusú, az összes többi forrás és a nyílt részen levő medence Na-Cl típusú. Ennek valószínűsíthető oka a krétakori kárpáti flis övezeti tengeri üledékbe zárt víz felszínre áramlása.

A völgyben elhelyezkedő ásványvizek a torjai és bálványosfürdői ásványvizekkel való összehasonlítás során leginkább a torjai mintákkal mutattak hasonlóságot, elsősorban az alacsony szulfátion-tartalomban és a viszonylag magas klorid- és bikarbonátion-tartalomban.

Makroösszetevők tekintetében a legtöbb forráshoz találtunk hasonló összetételű forrást a Csomád-hegységben, egyedül a J7 minta mutatott nagyobb eltérést a fajlagos vezetőképesség tekintetében, a J2 vízszem hasonló volt a Szejke- és Ibolya-forrásokhoz (T1, T3), valamint a Bálványos Resort fúrásához (T9), az északi medence (J1) a csiszárfürdői Jordán-forrással (T4) mutatott nagy hasonlóságot, illetve a J6 vízszem a Vasas-borvízzel (T2).

Balneológiai szempontból a Torjafürdői-láp vizei leginkább fürdőkultúra kialakítására lennének alkalmasak, a legkülönfélébb összetételük miatt számos betegség kezelését tennék lehetővé.

Figyelembe véve a három éves felmérés eredményeit és a Torjafürdői-láp jelenlegi állapotát, az itt található szibériai hamuvirág populációjának a megőrzési és fennmaradási esélyei nagyon jóknak tekinthetők. A palló és kerítés megépítésével a taposás kiküszöbölődött, más veszélyeztető tényezők, amelyek szóba jöhetnek, az a talajvízszint csökkenése és a természetes szukcessziós folyamatok. Éppen ezért fontosnak tartjuk a populáció méretének folyamatos monitorozását és szükség esetén az aktív természetvédelmi beavatkozásokat. Pár éven belül szükség lehet a cserjék szelektív, kézi eltávolítására, a beárnyékolás csökkentésének érdekében.

A helyszín ismertté tételéhez a Torjai Önkormányzat különböző projekteket már megvalósított a Vinca Minor Egyesülettel együtt, viszont szükség van még az út karbantartására és javítására, hogy a terület könnyebben megközelíthető legyen. Ugyanakkor szükség lenne az északi (J1) medence feljavítására és a kisebb medencék kialakítására, például a J2, J7 pontokban.

Zsigmond Andreea Rebeka – *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Környezettudományi Tanszék, Kolozsvár, Tordai út 4., RO-400193; zsigmond.andrea@gmail.com*
Szima Barbara – *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Környezettudományi Tanszék, Kolozsvár, Tordai út 4., RO-400193; barbi.hejja.bi@gmail.com*
Urák István – *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Környezettudományi Tanszék, Kolozsvár, Tordai út 4., RO-400193; urakistvan@gmail.com*
Para Zoltán – *Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola, Budapest, Villányi út 35–43., H-1118; zoltan.para@enviro.ro*

Irodalom

Csf = Csiszárfürdő weboldala (*https://www.csiszarfurdo.eu*; utolsó megtekintés: 2023.03.30.).
PM CB 2015 = *Planul de management ROSCI0037 Ciomad-Balvanyos (http://www.mmediu.ro/app/webroot/uploads/files/2015-04-28_Planul_de_Management.pdf*; utolsó megtekintés: 2023.03.30.).

*

BERSZÁN József – JÁNOSI Csaba – JÁNOSI Kincső
2009 *Székelyföld borvizei*, Polgár-Társ Alapítvány – Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület, Csíkszereda.
COSTANTINO, Maria – IZZO, Viviana – CONTI, Valeria – MANZO, Valentina – GUIDA, Antonella – FILIPPELLI, Amelia
2020 Sulphate Mineral Waters: A Medical Resource in Several Disorders, *Journal of Traditional and Complementary Medicine*, X, 320–326.
FIORAVANTI, Antonella – GIANNITTI, Chiara – BELLISAI, Barbara – IACOPONI, Francesca – GALEAZZI, Mauro
2012 Efficacy of Balneotherapy on Pain, Function and Quality of Life in Patients with Osteoarthritis of the Knee, *International Journal of Biometeorology*, LVI, 583–590.
GRZESIAK, John J. – PIERSCHBACHER, Michel D.
1995 Changes in the Concentrations of Extracellular Mg++ and Ca++ Down-Regulate E-Cadherin and Up-Regulate iX2/31 Integrin Function, Activating Keratinocyte Migration on Type I Collagen, *Journal of Investigative Dermatology*, CIV, 768–74.
JÁNOSI Csaba – Berszán József – PÉTER Éva
2014 Székelyföldi mésztufa-előfordulások, in: *Az ásványok vonzásában. Tanulmányok a 60 éves Szakáll Sándor tiszteletére*, Herman Ottó Múzeum – Magyar Minerofil Társaság, Miskolc, 115–121.
KISS Boglárka Mercedesz – IONESCU, Artur – CARDELLINI, Carol – HARANGI Szabolcs – BACIU, Călin – CARACAUSI, Antonio – VIVEIROS, Fátima
2017 Quantification of Carbon Dioxide Emissions of Ciomadul, the Youngest Volcano of the Carpathian-Pannonian Region (Eastern-Central Europe, Romania), *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, CCCXLI, 119–130.
MÂNZU, Ciprian – CÎȘLARIU, Alina Georgina
2019 Ligularia sibirica (L.) Cass. in Romania – an Updated Chorological Checklist, *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi*, s. II-a, *Biologie vegetală*, LXV, 13–43.
PAPP Károly
1912 A futásfalvi Pokolvölgy környéke Háromszék vármegyében, *Földtani Közlöny*, XLII, 696–723.
POP, Emil
1976 Specii relicte în flora României, in: *Flora Republicii Socialiste România* (ed. Traian Săvulescu), XIII, Edit. Acad. R. S. R., Bucureşti, 106–111.
PROKSCH, Ehrhardt – NISSEN, Hans-Peter – BREMGARTNER, Markus – URQUHART, Colin
2005 Bathing in a Magnesium-Rich Dead Sea Salt Solution Improves Skin Barrier Function, Enhances Skin Hydration, and Reduces Inflammation in Atopic Dry Skin, *International Journal of Dermatology*, XLIV, 151–157.
QUATTRINI, Sara – PAMPALONI, Barbara – BRANDI, Maria Luisa
2016 Natural Mineral Waters: Chemical Characteristics and Health Effects, *Clinical Cases in Mineral and Bone Metabolism*, XIII, 173–180.
TARNOWSKA, Małgorzata – BRIANÇON, Stéphanie – RESENDE de AZEVEDO, Jacqueline – CHEVALIER, Yves – BOLZINGER, Marie-Alexandrine
2020 Inorganic Ions in the Skin: Allies or Enemies? *International Journal of Pharmaceutics*, DXCI, Art. 119991.
TSOURELI-NIKITA, Evridiki – MENCHINI, Giovanni – GHERSETICH, Ilarian – HERCOGOVA, Jana
2002 Alternative Treatment of Psoriasis with Balneotherapy Using Leopoldine Spa Water, *Journal of the European Academy of Dermatology and Venereology*, XVI, 260–262.

Valorile naturale ale Mlaștinii din Valea Iadului (Turia, jud. Covasna)

(Rezumat)

Mlaștina din Valea Iadului face parte din aria protejată, situl Natura 2000,Ciomad-Balvanyos. Situl se află în partea central-nordică a județului Covasna, pe panta vestică a Munților Bodoc, și pe partea stângă a pârâului Iadului. Această mlaștină cuprinde mai multe izvoare de apă minerală bogate în CO_2, cu compoziție diferită, cele mai multe fiind sărate (având facies de tip Na-Cl), dar cu conținut de minerale foarte variate, și un izvor diferit (J1), având un facies de tip Ca-Mg-HCO3. În perioada 2020-2022 am făcut evaluarea chimică sezonală a acestor izvoare și am luat în evidență numărul de indivizi de curechi de munte *(Ligularia sibirica)*, o specie de interes comunitar în perioada înfloririi (iulie-august).

Am făcut o comparație între compoziția chimică a apelor minerale din regiunea Ciomad-Balvanyos și am constatat că izvoarele din Mlaștina din Valea Iadului seamănă mai mult cu izvoarele de la Băile Csiszár, în primul rând prin conținutul redus de sulfați și prin conținutul mai mare de cloruri și bicarbonați. Izvorul J7, al cărui debit a depins foarte mult de sezon, a fost cel mai sărat dintre izvoarele studiate, având primăvara o conductivitate electrică de 10200 µS/cm. Din cauza conținutului mare de NaCl, este un izvor unic în zonă. Din punct de vedere balneologic, apele ar putea fi folosite ca băi ori ca ape medicinale pentru ochi sau față. Din cauza conținutului mare de bicarbonați, sodiu și calciu, aceste ape pot fi de folos în tratarea unor boli ale articulațiilor, ale pielii, ale inflamațiilor și a rănilor superficiale. În anul 2021, Asociația Vinca Minor a reparat bazinul anterior (J3), cât și mofeta, și a făcut îmbunătățiri cu scopul de a proteja habitatul prin construirea unui pasaj de lemn pentru turiști și prin încercuirea mlaștinii cu un gard electric. Efectele benefice ale acestor lucrări s-au văzut deja în anul 2022 când numărul de curechi de munte a crescut considerabil (s-a dublat față de anii precedenți).

Natural Values of the Torjafürdő Bog (Mlaștina din Valea Iadului, Turia), Covasna County

(Abstract)

The Torjafürdő Bog is part of the Ciomad-Balvanyos Natura 2000 nature reserve. The area is situated within the north-central part of Covasna County, on the western slopes of the Bodok (Bodoc) Mountains and the left bank of the Pokol (Iadului) Creek. This bog is the site of several mineral water springs rich in CO_2; the exact chemical composition of these varies, but most of them are saltwater (with a geochemical facies of NaCl), whereas one spring is considerably different, having a Ca-Mg-HCO_3 type facies. In the 2020–2022 period we assessed the seasonal variation in the chemical composition of the springs, and we documented the number of *Ligularia sibirica* specimens.

We compared the chemical composition of our samples with samples taken from other mineral water springs of the region. The springs from the Torjafürdő Bog resembled the Csiszárfürdő (Băile Csiszár) springs the most, primarily because of the low sulphate and high chloride and bicarbonate content. The J7 spring, whose yield varied the most during the study period, had the highest salt content and the highest electrical conductivity of 10,200 µS/cm during the spring. Because of this high NaCl content, this spring is unique in the region. From a balneological point of view, these waters can be utilized as cold baths or medicinal waters to wash the eyes and face with. The high concentrations of bicarbonate, sodium and calcium makes these waters valuable in treating some illnesses, such as osteoarthritis, skin diseases or local inflammations, and they might also help stimulate the healing of wounds. In 2021 the Vinca Minor Association repaired the anterior basin of the J3 spring, renovated the mofette, built a wooden walkway through the bog for the tourists and constructed an electrical fence around the area in order to keep the wild animals and cattle out, a measure that resulted in the number of the *Ligularia sibirica* specimens doubling by the summer of 2022 compared to that observed in the preceding years.

1. táblázat A vizsgált ásványvízforrások GPS-koordinátái és fizikai-kémiai paraméterei: pH, oxidoredukciós potenciál (ORP; mV), elektromos vezetőképesség (EC; µS/cm), hőmérséklet (Temp; °C)

Minták		**J1**	**J2**	**J3**	**J4**	**J5**	**J6**	**J7**
GPS N		46,07127	46,07068	46,0701	46,0710	46,07103	46,07095	46,07073
GPS E		25,95418	25,95403	25,9538	25,95405	25,95405	25,95400	25,95408
pH	tavasz	5,621	5,775	5,650	5,453	–	5,734	4,898
	tél	7,059	7,419	6,920	6,890	–	7,082	–
	ősz	5,571	5,904	5,975	5,453	5,630	5,573	6,427
	nyár	5,870	5,920	6,015	5,191	5,486	5,959	–
ORP	tavasz	22,0	-46,7	161,4	-16,2	–	-28,5	-76,8
	tél	20,2	80,7	90,0	79,6	–	89,3	–
	ősz	-71,2	-70,6	24,6	-89,1	-82,4	-47,4	-49,0
	nyár	-96,0	-186,1	154,8	-42,5	-50,2	-89,3	–
EC	tavasz	663	5120	1510	1360	–	2120	10200
	tél	1035	4450	2080	1935	–	3220	–
	ősz	1002	4160	1975	1040	1759	3210	3120
	nyár	821	4950	1238	1033	1497	3140	–
Temp	tavasz	11,4	9,0	12,4	12,6	–	11,2	15,4
	tél	1,1	2,6	0,0	3,4	–	3,0	–
	ősz	7,5	8,6	5,9	12,3	10,8	9,4	6,5
	nyár	16,3	15,4	21,0	18,6	16,5	17,8	–

2. táblázat A Torjafürdői-láp vizeinek makroösszetevői (mg/l, átlag ± szórás)

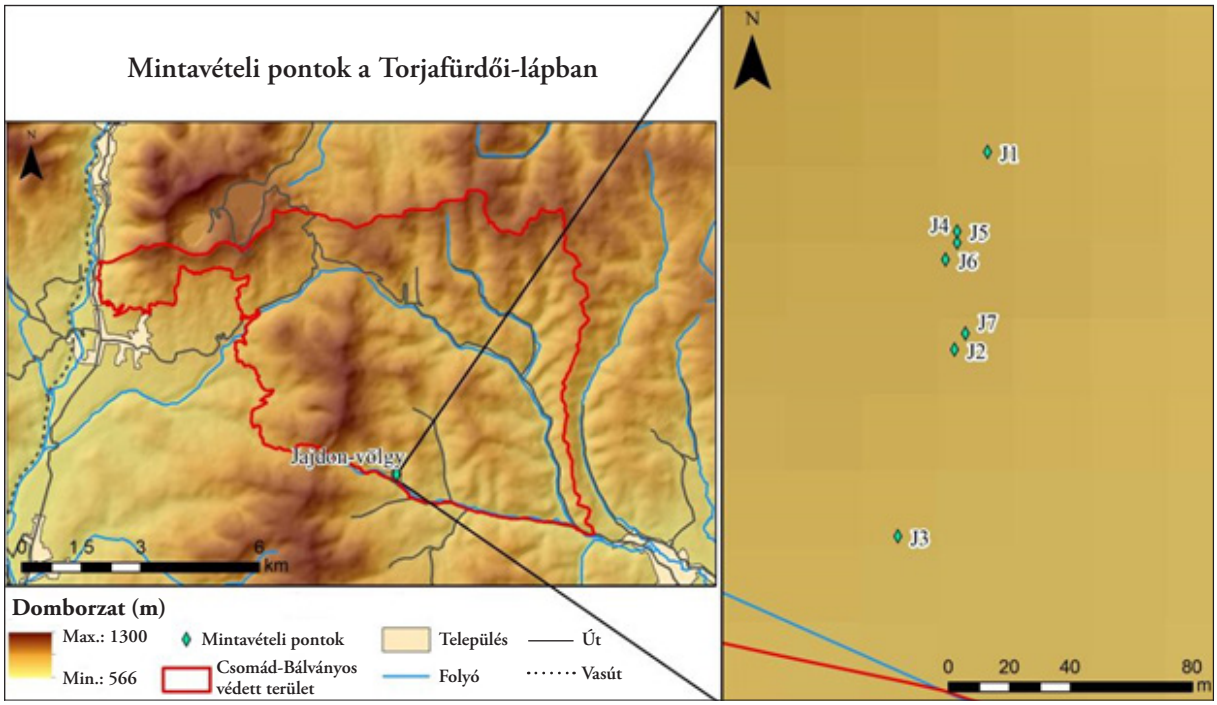
Ion	**J1**	**J2**	**J3**	**J4**	**J5**	**J6**	**J7**
Ca^{2+}	111 ± 16	197± 28	84 ±11	60 ± 15	74±3	110±29	102±27
Mg^{2+}	19 ± 3	59± 7	24 ± 2	20 ± 6	20 ± 4	36 ± 2	120±63
Na^{+}	46± 20	1047± 74	302 ± 36	297 ± 37	312 ± 43	590 ± 39	5980±3600
K^{+}	4,4 ± 0,3	65± 7	22 ± 4	30 ± 7	22±3	49 ±11	466±400
Cl^{-}	37 ± 22	837± 148	260 ± 57	217 ± 56	277 ± 32	503 ± 49	5087±3836
SO_2^{4-}	45 ± 6	198± 32	60 ± 27	149 ± 7	371 ± 73	157 ± 56	589±146
HCO_3^{-}	473± 38	1765± 77	487± 126	424± 94	205± 24	1062± 52	5287 ± 4026

3. táblázat A Torjafürdői-láp vizeinek mikroösszetevői (mg/l, átlag ± szórás)

Ion/El	**J1**	**J2**	**J3**	**J4**	**J5**	**J6**	**J7**
Fe^{2+}	18,0 ± 1,3	3,6 ± 1,8	6,3 ± 1,1	10,8 ± 4,5	21,8 ± 5,3	7,2 ± 3,1	4,2 ± 2,7
Mn^{2+}	1,1 ± 0,2	0,9 ± 0,1	0,65 ± 0,12	0,6 ± 0,1	0,62 ± 0,11	0,65 ± 0,10	0,2 ± 0,1
Li^{+}	0,10 ± 0,01	1,6 ± 0,2	0,48 ± 0,13	0,52 ± 0,03	0,79 ± 0,38	1,0 ± 0,2	10 ± 4
Sr^{2+}	0,27 ± 0,02	0,49 ± 0,06	0,23 ± 0,03	0,16 ± 0,06	0,19 ± 0,06	0,31 ± 0,04	0,39 ± 0,07
Ba^{2+}	0,17 ± 0,01	1,37 ± 0,66	0,21 ± 0,04	0,23 ± 0,06	0,29 ± 0,05	0,58 ± 0,11	0,95 ± 0,02
Al^{3+}	0,02 ± 0,01	0,23 ± 0,02	0,03 ± 0,02	0,23 ± 0,05	2,03 ± 1,3	0,08 ± 0,06	0,04 ± 0,03
B	1,3 ± 0,5	10,8 ± 0,6	5,4 ± 1,0	6,2 ± 1,5	6,5 ± 1,1	9,8 ± 1,0	32 ± 23
Si	7,3 ± 1,5	9,2 ± 1,5	5,8 ± 0,8	8,6 ± 1,5	10,1 ± 1,6	9,1 ± 0,7	5,0 ± 2,6

4. táblázat A Torjafürdői-láp vizeinek osztályozása balneológiai szempontból

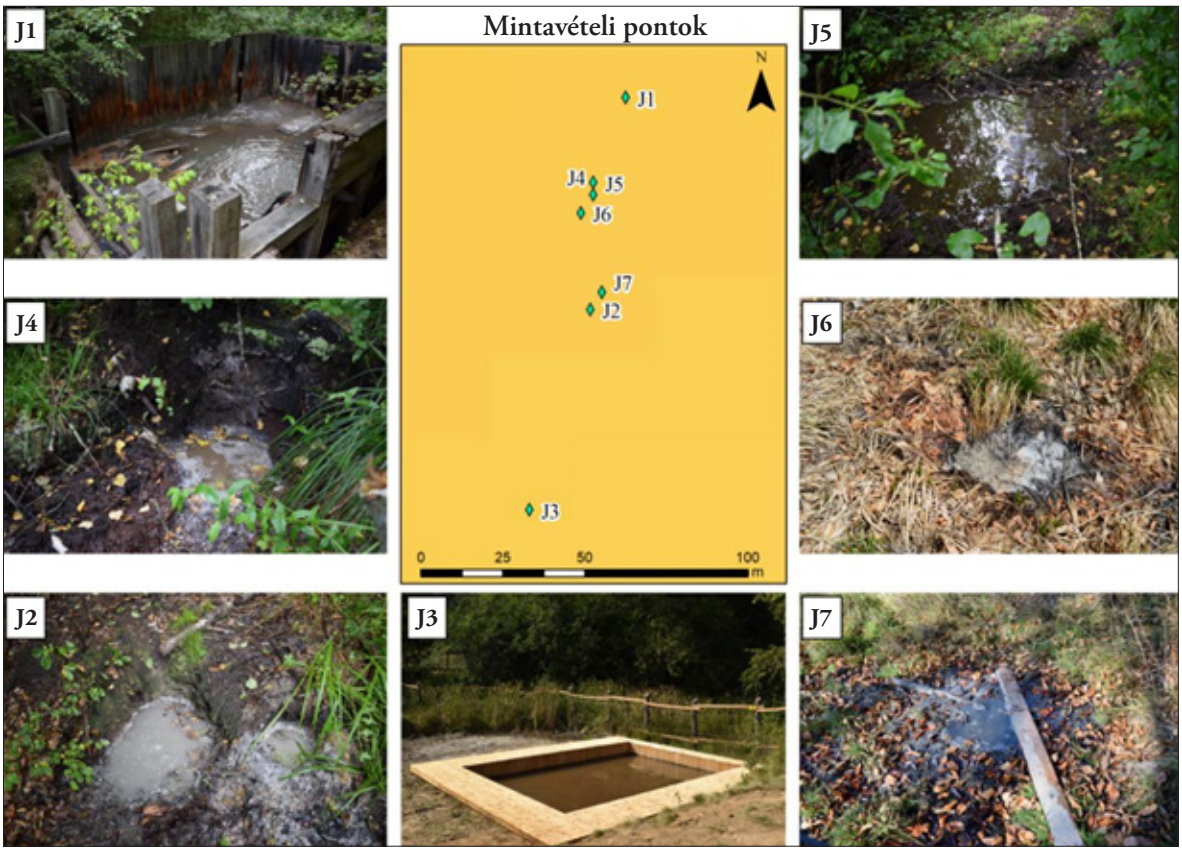
Ásványvíz típusa	Ionféleség koncentrációja	Megmintázott források
Bikarbonátos	> 600 mg/l	J2 (1765 mg/l), J6 (1062 mg/l), J7 (5287mg/l)
Szulfátos	> 200 mg/l	J5 (371 mg/l), J7 (589 mg/l)
Kloridos	> 200 mg/l	J2 (837 mg/l), J3 (260 mg/l), J4 (217 mg/l), J5 (277 mg/l), J6 (503 mg/l), J7 (5087 mg/l)
Kalciumos	> 150 mg/l	J2 (197 mg/l)
Magnéziumos	> 50 mg/l	J2 (59 mg/l), J7 (120 mg/l)
Vasas	> 1 mg/l	Mindenik minta vasas, a legnagyobb koncentrációk a J1 (18,0 mg/l), J5 (21,8 mg/l) mintákban voltak
Nátriumos	> 200 mg/l	A J1 kivételével mindenik minta nátriumos, a legtöbb nátrium: J7 (5980 mg/l)

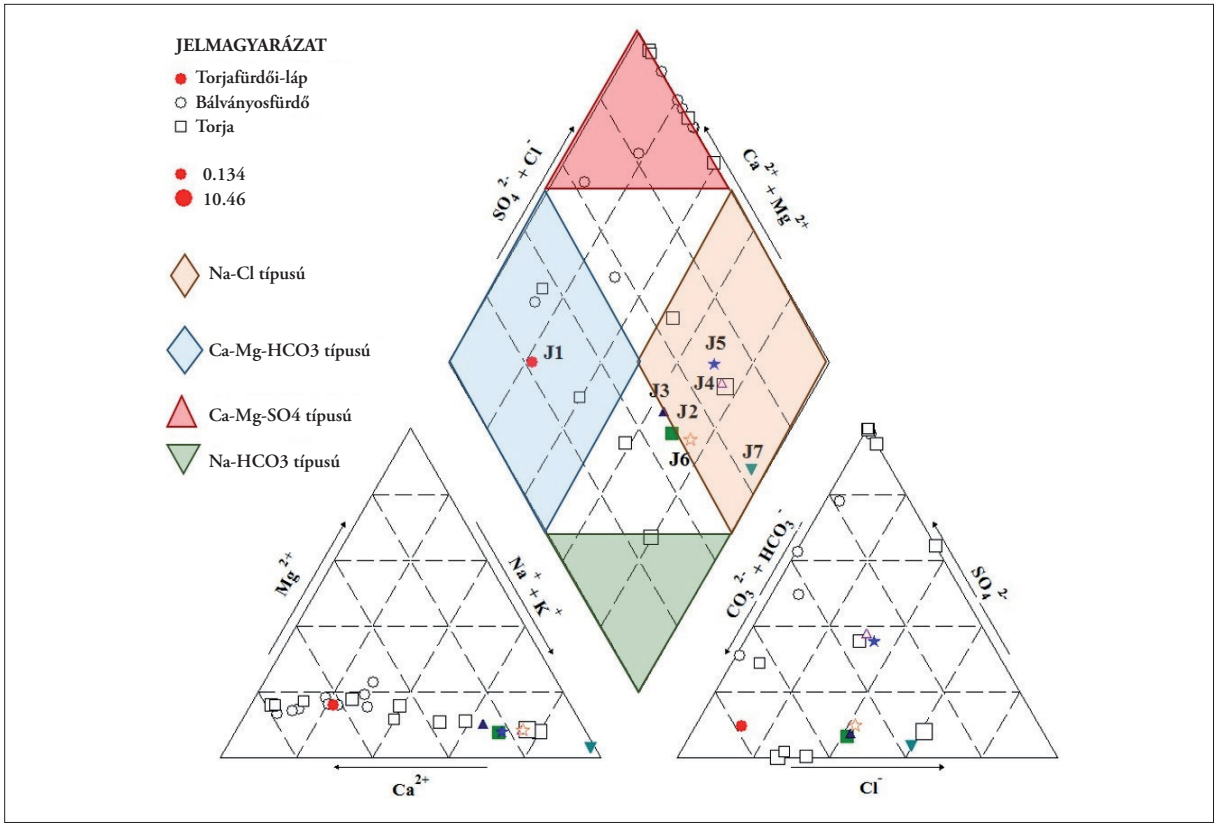
1. ábra A Torjafürdői-láp elhelyezkedése a védett terület határain belül, valamint a vízmintavételi pontok elhelyezkedése egymáshoz viszonyítva (Szerk. Szima Barbara, ArcGIS programban)

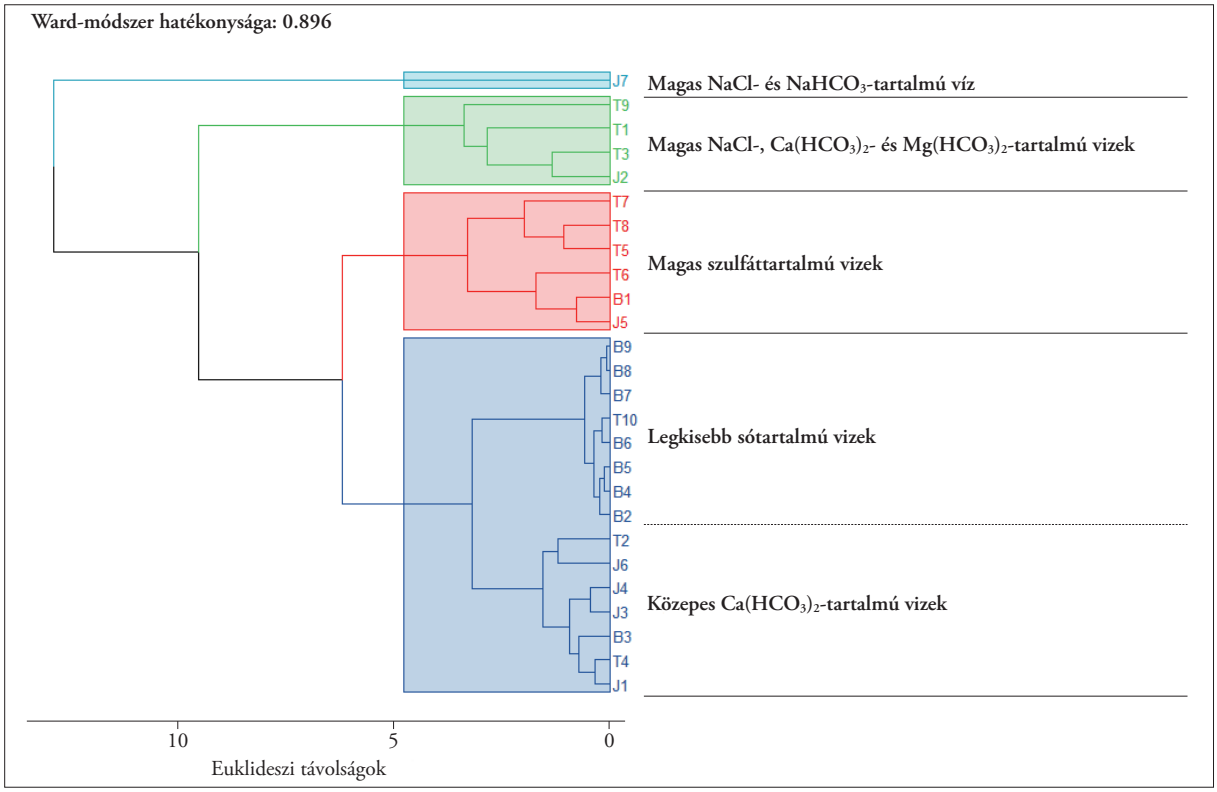
2. ábra A mofetta és a gázfeltörések szomszédságában a növényzet hiányzik. Drónnal készült felvétel (Fotó: Urák István)

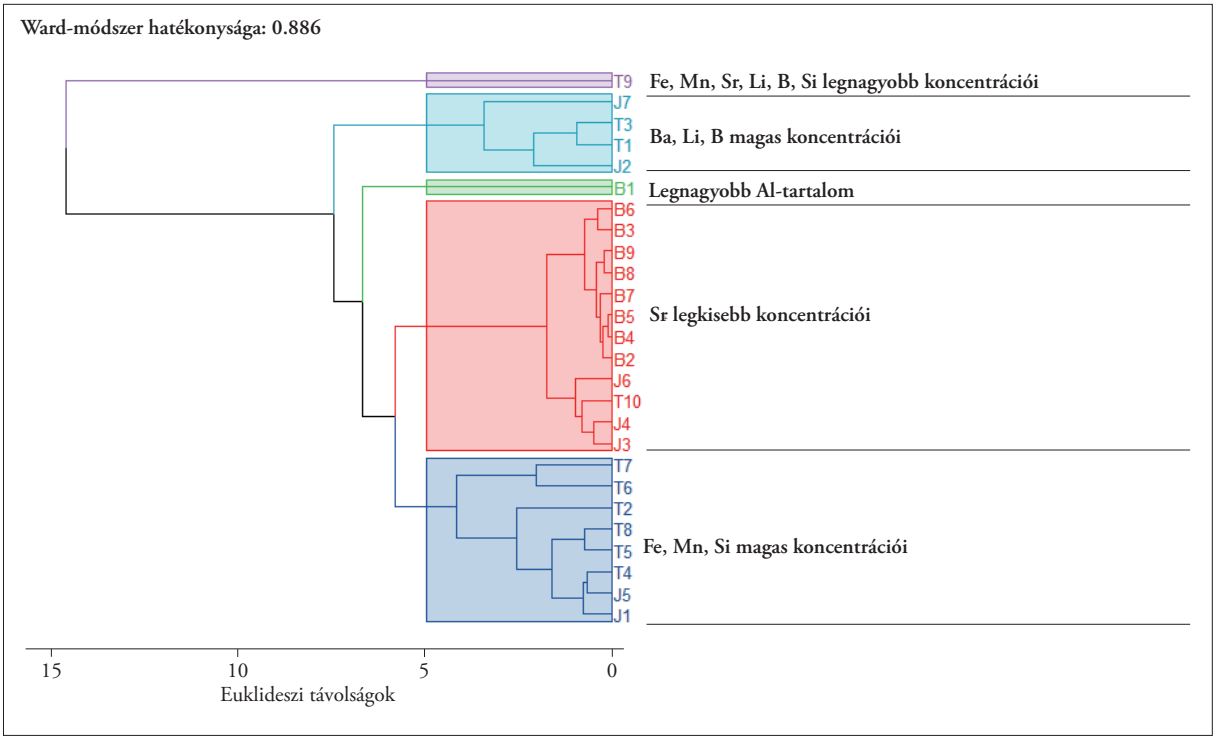
3. ábra Vízmintavételi pontok elhelyezkedése a Torjafürdői-lápban (Fotók: Szima Barbara)

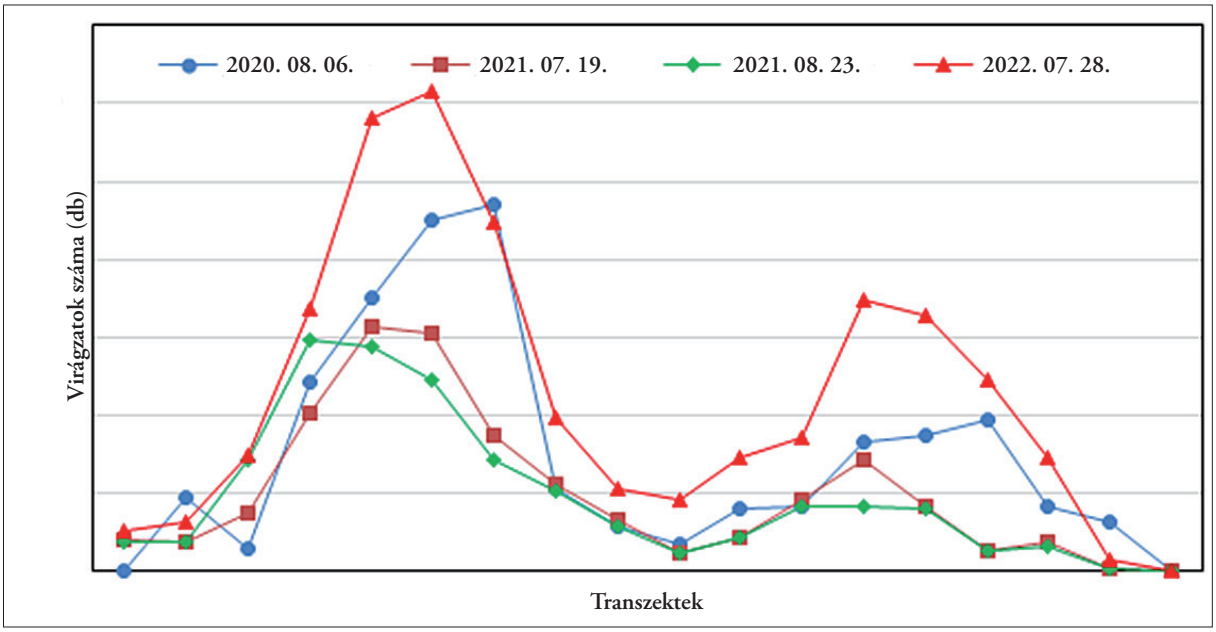
4. ábra Piper-diagram a vízminták fő összetevői alapján

5. ábra A Csomád-Bálványos védett terület fontosabb ásványvizeinek csoportosítása hierarchikus klaszteranalízissel a makroösszetevők alapján (T – Torja, Csiszárfürdő, Apor lányok feredője; B – Mikesfürdő medencéi; J – Torjafürdői-láp)

6. ábra A Csomád-Bálványos védett terület fontosabb ásványvizeinek csoportosítása hierarchikus klaszteranalízissel a mikroösszetevők alapján (T – Torja, Csiszárfürdő, Apor lányok feredője; B – Mikesfürdő medencéi; J – Torjafürdői-láp)

7. ábra A szibériai hamuvirág virágzatok számának váltakozása a transzekt mentén, három egymást követő évben (2020–2022)

TÖRTÉNELEM

Rácz Balázs Viktor

SZÉKELYFÖLDI ADALÉKOK A ZÁLOGOLÁS JOGINTÉZMÉNYÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

Bevezetés

A zálogolás jogintézménye – mint elsődlegesen a mezei és erdei kártételek megtérítésének biztosítására szolgáló eszköz – már a legarchaikusabb jogrendszereknek is szerves részét képezte.[1] A közép- és kora újkor folyamán a magyar – és egyúttal az erdélyi, illetve a székelyföldi – jogéletben is igen nagy előszeretettel alkalmazott jogintézmény maradt, amelyről mind a Hármaskönyv és a Négyeskönyv, mind pedig a vármegyei, illetve városi statútumok tartalmaztak részletszabályokat, sőt – ahogy az szintén széles körben ismert – a székely falutörvényekben is számos erre vonatkozó rendelkezés található.[2] Annak érdekében azonban, hogy a maga teljességében és komplexitásában megismerhető legyen e jogintézmény története és alkalmazásának belső logikája, az előbb felsorolt s a szakirodalom által többé-kevésbé megfelelően ki is aknázott források mellett véleményem szerint elengedhetetlen további levéltári források (mindenekelőtt a törvénykezési jegyzőkönyvek) kutatásba való bevonása is, hiszen csak az egyes konkrét élethelyzetek és jogviták megítélése révén tárható fel a jogintézmény tényleges, napi szintű működésének gyakorlata. Tanulmányomban ennek megfelelően a zálogolással kapcsolatos eddigi ismereteinket kívánom bővíteni, s a szakirodalom általános megállapításait kifejezetten 16–17. századi székelyföldi források segítségével finomítani.

A szakirodalom visszatérő – a Hármaskönyvön és a Négyeskönyvön nyugvó – megállapítása szerint a zálogolásra[3] alapvetően mezei kártételek (tipikusan állatok által okozott károk) miatt kerülhetett sor, amikor is a károsult lefoglalhatta, elhajthatta és a saját őrizetébe vehette a kárt okozó állatot, és azt három napig magánál tarthatta. Ez idő alatt az állatok tulajdonosa az állatot kiválthatta, illetve kezes állításával vagy másik zálogtárgy átadásával ígéretet tehetett azok kiváltásra. Ha azonban erre nem került volna sor, a kárt szenvedettnek ezután az állatot három nap után át kellett adnia a törvényhatóság tisztviselőjének (ispán, alispán, szolgabíró), amelynek elmulasztása esetén az állatot továbbra is magánál tartó károsultat bírsággal sújtották. A szankció tekintetében megjegyzendő, hogy az idegen birtokon élő jobbágyoknak kártérítést, az azonos birtokon élőknek viszont a normaszegés miatt kiszabott büntetést („a tilalom terhét") kellett megfizetniük. Analogikus módszerrel, ugyanezt az eljárást nagy vonalakban érvényesnek szoktuk tekinteni a tilalmas erdőben történő favágás esetében is, amely esetben azonban a Hármaskönyv szankcióként a jobbágy vérdíját rendelte kiszabni. Az eljárásban bekövetkező érdemi változásokat (például az eljárás törvényi szintű szabályozása vagy az ide vonható cselekmények pontos meghatározása) a szakirodalom alapvetően a 18. századi jogi és igazságszolgáltatási reformokat kidolgozó *commissio systematica* működéséhez és azon belül is elsősorban Prileszky Pál nevéhez szokta kötni.[4] A 16–17. században ugyanakkor maga az eljárás is sokat finomodott, illetve a gazdagabb forrásanyag segítségével az esetleges korábbi szokások is aprólékosabban feltárhatókká váltak, amelyekből már ekkor kirajzolódik a zálogolás jogalapjául szolgáló cselekmények és az eljárás lefolytatására jogosult személyek köre, az eljárás menetének eddig kevésbé

[1] ÁGOSTON Péter 1905, 12–13; SZALÓKI Gergely 2010, 48; TRINGLI István 2022, 51.

[2] IMREH István 1983, 81–82; TRINGLI István 2014, 793–808; Uő 2022, 51–66.

[3] A fogalmi tisztánlátást elősegítendő, azt is fontosnak tartom megjegyezni, hogy a „zálogolás" – annak ellenére, hogy sok történettudományi szakmunkában pontatlanul ilyen értelemben használják – semmiképpen sem azonos a „zálogba vétel" fogalmával. Előbbi ugyanis, ahogy arra utaltam, bizonyos vagyontárgyak lefoglalását jelentette, míg a „zálogba vétel" kifejezést akkor használjuk, ha az adós kifejezetten a saját akaratából mondott le a hitelezője javára ideiglenes jelleggel a tulajdonában álló zálogtárgy birtoklásáról, használatáról és hasznainak szedéséről, tipikusan egy zálogszerződés keretében. (Vö. a teljesség igénye nélkül: FARAGÓ Dávid 2021, 32, 38; GULYÁS László Szabolcs 2018, 385–386; HEGYI Géza 2012, 70, 76, 94; Uő 2021, 314, 336; NEUMANN Tibor 2003, 855, 864; OROSZ István 2006, 163; SZAKÁLY Ferenc 1991, 578, 589–590, 606, 611; VÉGH Ferenc 2007, 199.)

[4] Trip., III, 33; Quadrip., IV, 55; BÉLI Gábor 2014, 136–137; LANDI Balázs Zoltán 2014, 17–18; TRINGLI István 2022, 54–61.

vagy egyáltalán nem ismert lépései, illetve a zálogképpen lefoglalt dolog kiváltásának, a fennálló zálogjogi jogviszony megszűnésének körülményei.

A zálogolás jogalapja és menete

Természetesen a különféle mezei kártételek a Székelyföldön is gyakran szolgáltak a zálogolás alapjául, amelyet nemcsak az évszázados joggyakorlat, valamint a Hármaskönyv és a Négyeskönyv, hanem több falutörvény is kifejezetten lehetővé tett, igaz, ez utóbbiak e tekintetben inkább az eljárás – gyakran településről településre változó – menetére és a zálogolás értékének meghatározására koncentráltak, magát a zálogolás lehetőségét ilyen cselekmények esetén nem volt szükséges külön hangsúlyozniuk. Csíkszentmihály 1639. évi falutörvénye például bejelentési kötelezettséget telepített arra a károsultra, aki a vetésében járó állat behajtására önmaga nem lett volna képes, ha pedig ezt elmulasztotta volna, akkor egy forintos bírsággal rendelte a károsultat büntetni.[5] Ezen előírás oka minden valószínűség szerint nem a tulajdonos szabad rendelkezési jogának korlátozására való törekvésben keresendő, hanem magának a helyzetnek – ti. a vetésben szabadon kószáló állatoknak – a többi tulajdonos számára is kockázatos voltában, hiszen az ilyen állat más személy vetésébe tovább haladva, abban is kárt tehetett volna. Az udvarhelyszéki Kissolymos 1659-es falutörvénye kifejezetten a kerítések réseinek ki nem javítása miatti zálogolás értékét – vagyis azt az összeget amelynek, mint a „tilalom terhének" biztosítására a zálogtárgy szolgál – emelte fel abban az esetben, ha a kerítésen átment marha kárt okozott volna.[6] Ennek hátterében nyilvánvalóan a kerítés tulajdonosának mulasztása és a káresemény közötti okozati összefüggés felismerése és értékelése állt. Homoródszentpál falutörvénye pedig 1670-ben a gabonában és szénafűben okozott károk, illetve általában véve, az állatok által okozott károk miatti zálogolás értékét határozta meg egy forintban – mégpedig annyiszor egy forintban, ahány alkalommal károkozás történt – rögzítve azonban azt is, hogy ha a károkozás „tűrhetetlen" (vagyis különösen nagy értékcsökkenés állt volna be a károsult vagyonában), akkor annak bírói közreműködéssel megbecsült értékét is meg kell fizetnie a károkozónak.[7] Ez a rendelkezés két rendkívül fontos következtetés levonására kínál lehetőséget. Egyrészt eszerint a zálogolás értéke – s ezáltal a kiszabott büntetés – nem az okozott kár mértékéhez, hanem a károkozó cselekmények számához igazodott, ami valójában logikusan következik az eddig ismert gyakorlatból, itt már azonban forrásszinten is adatolható szabályszerűségként jelentkezik. Másrészt pedig a Hármaskönyv és Négyeskönyv vonatkozó rendelkezésétől eltérően, a 17. század végi Székelyföldön – legalábbis néhány helyen, lokális szinten – már kialakulni látszik olyan gyakorlat is, amely szerint a károsulttal azonos faluban élő károkozót nemcsak a „tilalom terhe" megfizetésének szokásos kötelezettsége, vagyis bírság sújtotta, hanem a ténylegesen okozott kár becsü szerinti megtérítésének kötelezettsége is, amennyiben az okozott hátrány kifejezetten súlyos volt. Ez véleményem szerint a jogellenességről alkotott korabeli felfogásban bekövetkező apró, de igen lényeges változás lenyomata. A Hármaskönyv által is tükrözött felfogás szerint ugyanis – ahogy azt Landi Balázs meggyőzően kifejtette – a közösség tagjainak a belső, kölcsönösen elvárt magatartás-mértékhez kellett igazodniuk, s csak a közösségen kívülállók jogellenes magatartása esetében vált szükségessé egy objektív felelősség alapító körülmény (az okozott kár) figyelembe vétele.[8] Az idézett homoródszentpáli falutörvény rendelkezése azonban arról árulkodik, hogy a közösség ekkor már nemcsak a saját normáinak a tiszteletben tartását várta el tagjaitól, hanem adott esetben a magatartás eredményére – ti. az okozott jelentősebb kárra – is tekintettel volt. Homoródszentpál falutörvénye egyébként az idegenek által okozott mezei károkról külön is megemlékezett, amelyek kapcsán szintén lehetővé tette a zálogolást, kifejezetten a kártérítés biztosítására, a régről ismert gyakorlatnak megfelelően.[9] Maguk a mezei kártételek egyébiránt igen változatosak lehettek: ilyenek voltak természetesen a már sokszor említett, állatok által okozott károk, amelyek alapvetően az adott károkozó állat lefoglalásával jártak együtt.[10]

A törvénykezési jegyzőkönyvek bejegyzéseiben többször megkülönböztették az állatnak szándékosan a tilalmasba történő vezetését,[11] illetve a gondatlanságból, a marha „szaladása" miatt bekövetkezett károkozást.[12] Bár természetesen erre írásban egyáltalán nem utaltak mindig, mégis úgy tűnik, hogy Tringli István véleményével[13] ellentétben, a joggyakorlat igenis tekintettel volt a károkozás szándékos vagy gondatlan jellegére. Maga a zálogolás egyébként ettől a különbségtételtől függetlenül alkalmazható volt, a zálogba vett jószág kiváltásakor, a károkozó által meg-

[5] IMREH István 1983, 299.
[6] Uo., 302.
[7] Uo., 322.
[8] LANDI Balázs Zoltán 2014, 17–18.
[9] IMREH István 1983, 324.
[10] CSÁL, Fond 26, fol. 152r; OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 6^{v}.
[11] OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 204^{r}; SzOkl, Ús, I, 245.
[12] OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 118^{r}.
[13] TRINGLI István 2022, 57–58.

fizetendő összeg („a tilalom terhe") kapcsán viszont már volt jelentősége ennek a körülménynek is, ahogy az például Uzon 1699-es falutörvényéből kitűnik. Sőt, ugyanez a rendtartás a károkozó vétkességi fokának értékelésére különösen nagy hangsúlyt fektetve, kiemelte a „szaladás" köréből a pásztorok mulasztása (tipikusan az állatok őrzése közben történő elalvása) miatt bekövetkezett károkat, amelyeket nagyobb bírsággal sújtott, mint a „szaladás" miatt kárt okozó állatok tulajdonosait, de nem egészen olyan súlyosan, mint azokat, akik szándékosan hajtották a marháikat mások földjére.[14] A falutörvény ezen rendelkezésében nyilvánvalóan a kifejezetten állatok őrzésével megbízott személyekkel szembeni többletelvárás, az általában elvárhatót meghaladó gondosság és körültekintés tanúsítása iránti igény manifesztálódott. Az állatok általi károkozáson kívül továbbá zálogolásra kerülhetett sor az adott földterületnek a tulajdonos tudta és beleegyezése nélküli használata miatt is, például szántás, kaszálás, aratás vagy ott végzett egyéb speciális munkák, például kenderáztatás,[15] vagy az adott földterületnek a zálogoló érdekeit sértő módon történő bekerítése miatt is.[16]

A Hármaskönyv és a Négyeskönyv által a mezei kártételek mellett említett, valamint a későbbi gyakorlatban is meghatározó szerepet játszó, tilalmas erdőkben történő favágás („erdőlés") miatti zálogolás szintén szerves része volt a székelyföldi joggyakorlatnak is. E kérdéskört tekintve, a falutörvények elsődleges feladata – hasonlóan a mezei kártételekhez – nem magának a zálogolás lehetőségének, hanem az egyes részletszabályoknak a rögzítése volt. Homoródszentpál említett 1670-es falutörvénye például eltérő eljárást állapított meg akkor, ha az erdőlés fejlett, szálfákat tartalmazó (ún. „feleresztett" erdőben), illetve ha kisebb fákkal rendelkező, tűzifának való erdőben történt. Előbbi esetben ugyanis a szálfánként egy forintra történő zálogolás értékének csak a fele illette meg az erdő tulajdonosát, a másik fele a falunak járt, utóbbi esetben viszont a teljes egy forint az erdő tulajdonosát illette. Ennek a különbségtételnek a hátterében az egyes erdőtípusok védelmének eltérő célja állhat: míg a szálfaerdők védelme hosszú távú közösségi érdek is, addig a tűzifának való erdő védelme közvetlenül a tulajdonosok rövid távú igényeinek kielégítését hivatott biztosítani.[17] Érdemes továbbá megfigyelni, hogy az erdő típusa – a mezőn okozott kár mértékéhez hasonlóan – nem befolyásolta a zálogolás értékét, ez ugyanis ez esetben is a károkozó cselekmények számához igazodott.[18] Míg azonban a mezei kártételek kapcsán kijelenthető, hogy a károsult igénybe vehette a bíró, illetve a faluközösség támogatását a zálogolás foganatosításához, ha arra szüksége volt,[19] addig az erdőlés miatti zálogolás kapcsán már a Székelyföldön belüli gyakorlat sem volt egységes abban a tekintetben, hogy a zálogolást a károsult is végezhette-e, vagy csak a közösség nevében eljáró elöljáróság. A homoródszentpáli falutörvény a tűzifának való erdő esetében egyértelműen rögzítette a károsult jogát a zálogolás foganatosítására. Bár a feleresztett erdők kapcsán ugyanitt nem állapították meg minden kétséget kizáróan, hogy az ebben történő erdőlés miatt csak az elöljáróság zálogolhatott, közvetve mégis erre következtethetünk abból a szabályból, hogy ha a bíró nem zálogolta volna meg a feleresztett erdőben erdőlő személyt, akkor a károsult a kötelességét elmulasztó bírótól vonhatott el zálogként egy dolgot, tehát vélhetően a zálogolás joga, de egyben kötelezettsége is az elöljáróság vezetőjéé volt.[20] Ezzel ellentétben, a csíkszentmihályi falutörvény (1639) kifejezetten megtiltotta, hogy a károkozótól a károkozás helyszínén (vagyis az erdőben) bárki lefoglalja az állatait. Ehelyett az elöljáróság egy tagjának kellett a károkozótól, a házánál megfelelő zálogot kérni.[21] Csíkszenttamás falutörvénye (1676) viszont egyértelműen bárki számára lehetővé tette, hogy azt, aki a falu tilalmas tölgyerdejében fát vág vagy hord, megzálogolja.[22]

Ezen a ponton említendő meg Bölön esete, ahonnan az első eddig ismert falutörvény az 1690. évi bölöni vártemplomi törvényként ismert rendtartás volt,[23] amellyel kapcsolatban azonban már Coroi Artur is feltételezte, hogy egy korábbi falutörvényen nyugodhatott.[24] Coroi e feltételezését alátámasztja Miklósvárszék törvénykezési jegyzőkönyvének egy 1680. évi bejegyzése, amely szerint a falunak olyan régi rendtartása volt, hogy aki a falu tölgyerdejében a faluközösség engedélye nélkül fát vágna, azt a falu esküdtje megzálogolhatja. Mivel pedig az itt rögzített konkrét per felperesének – aki a falut el kívánta marasztalni a szerinte jogszerűtlen zálogolás miatt – a szolgája a falu engedélye nélkül vágott fát, ezért

[14] IMREH István 1983, 335–336.
[15] SZNM, K, Lsz. 65886, fol. 66r. Köszönettel tartozom a Székely Nemzeti Múzeumnak és különösen Boér Hunornak, a múzeum könyvtárosának, amiért a jegyzőkönyvet digitalizált formában rendelkezésemre bocsátották.
[16] SzOkl, Ús, II, 273.
[17] A székely falutörvényekből tükröződő ökológiai gondolkodásra vonatkozóan lásd R. VÁRKONYI Ágnes 2021, 56–59.
[18] IMREH István 1983, 321–322.
[19] Uo., 322.
[20] Uo., 321–322.
[21] Uo., 299.
[22] SzOkl, VI, 358; IMREH István 1983, 327.
[23] IMREH István 1983, 330–332.
[24] COROI Artur 2007, 379.

a falut a bíróság felmentette, jogszerűnek nyilvánítva a zálogolást.[25] Ebből pedig az következik, hogy – még ha nem is kizárólagosan, de – a falusi elöljáróságnak is joga volt zálogolást alkalmazni a tilalmasban erdőlő személyekkel szemben. Egyúttal pedig ez az adat azt is bizonyossá teszi, hogy Bölönnek valóban volt 1690 előtt, sőt, még 1680 előtt is falutörvénye – tekintve, hogy ebben az 1680-as perben arra már régi rendtartásként utaltak –, amely tehát jelenlegi tudásunk szerint a legkorábbi (közvetett) adatolású miklósvárszéki falutörvény is egyben.[26]

Ugyanezzel a kérdéskörrel kapcsolatban egy további tanulságos eset az orbaiszéki özvegy Demjén Tamásné ügye 1630-ból, amelyről nem is törvénykezési jegyzőkönyvi bejegyzés, hanem annál a tényállás jóval pontosabb leírását tartalmazó, az orbaiszéki tisztekhez szóló kérelem maradt fenn. Ebben Demjén Tamásné kifejtette, miszerint annak ellenére, hogy Gelence faluban lakóhellyel rendelkezett, s ezért mindig is jogosult volt a falu erdejének használatára, Kun István némely jobbágyai és más gelenceiek „az ország törvényével nem gondolván", az erdőbe vezető úton rátámadtak a szolgáira, őket halálosan megfenyegették, a láncukat pedig zálogképpen magukhoz vették, és eltiltották őket az erdőhasználattól. Az özvegy először Gelence falun kérte számon az őt ért sérelmet, az elöljáróság azonban – minthogy elismerték az özvegy erdőhasználati jogát – jelezte, hogy nem az ő megbízásukból történt a zálogolás. Demjén Tamásné ezért az orbaiszéki tisztek támogatását kérte lánca visszaszerzéséhez, továbbá azt, hogy – ha a falusiak kétségbe vonják az ő erdőhasználati jogát, akkor – mint faluközösség zálogolják meg őt, hogy egyértelmű legyen, ki ellen kell pereskednie igazának bizonyítása végett. A *supplicatio* hátoldalára került feljegyzés szerint az orbaiszéki tisztek a lánc visszaadását rendelték el, jogszerűtlennek tekintve annak lefoglalását.[27] Ez az ügy tehát szintén arra látszik utalni hogy a faluközösség elöljáróságát mindenképpen megillette a zálogolás joga. Azt ugyan nem lehet kizárni, hogy erre az egyes falusiaknak is joguk volt – hiszen a lánc visszaadására vonatkozó döntés alapjául nem csak az szolgálhatott, hogy a zálogolók nem foglalhatták le Demjén Tamásné láncát, hanem az is, hogy ezt jogalap nélkül cselekedték, mivel Demjén Tamásné jogszerűen használta a falu erdejét. Az a tény ugyanakkor, hogy maga a sértett is először a faluközösséget „gyanúsította" a zálogolással, illetve az arra vonatkozó kérelme, hogy amennyiben erdőhasználati jogát vitatják, akkor a falu mint közösség zálogolja meg őt, arra látszanak utalni, hogy ezzel a joggal a gyakorlatban elsődlegesen az elöljáróság élhetett. Egyébiránt az a körülmény, hogy az erdőlés miatt megzálogolt személy rendelkezett-e a településen örökjogon jószággal, s ezáltal jogszerűen használta-e a falu erdejét vagy sem, több más esetben is hasonló jogvita alapjául szolgált.[28] Ami az erdőlés miatt zálogolás alá vont dolgok körét illeti, a leggyakrabban igavonó vagy más oda terelt állat,[29] lánc[30] vagy fejsze[31] volt a lefoglalás tárgya, bár ahogy fentebb láttuk, az egyes falusi rendtartások úgy is rendelkezhettek, hogy az erdőlő személy házától kell egy „illendő" zálogot elhozni.[32]

Míg a Hármaskönyv és a Négyeskönyv csupán ezen eddig bemutatott két esetkört, a mezei kártételeket és a tilalmas erdőben történő erdőlést említették olyan cselekményekként, amelyek zálogolást vonhattak maguk után, addig a székelyföldi források tanúsága szerint erre számos más élethelyzetben is sor kerülhetett. Ezzel az eszközzel élhetett az érdekelt mindenekelőtt akkor, ha vagyoni jellegű követelése állt fenn egy másik személlyel szemben, tehát tipikusan adósság visszafizetésének vagy a kezességvállalásban rögzített helytállási kötelezettség teljesítésének a kikényszerítése céljából. Bár a jelenleg ismert 16–17. századi falutörvényekben nem találunk e gyakorlatra vonatkozó rendelkezéseket, annak kifejezetten gyakori alkalmazásáról tanúskodnak a székelyföldi törvénykezési jegyzőkönyvek. Egyrészt ugyanis számos konkrét esetet ismerünk, amikor a hitelező az adóssal szemben fennálló követelésének a biztosítására foglalt le tőle bizonyos vagyontárgyakat,[33] másrészt pedig a megzálogolt személyek a bíróság előtt visszatérő kifogásként, illetve védekezésként hozták fel, hogy a másik félnek sem adósai nem voltak, sem olyan ügyben kezességet nem vállaltak, amelyért őket a zálogolóval szemben helytállási kötelezettség terhelné.[34] Különö-

[25] SÁL, Fond 31, Inv. 2, Fasc. 14, fol. 17^{r}.

[26] Vö. COROI Artur 2007, 392–398.

[27] SÁL, Fond 53, Fasc. 1, fol. 6–7.

[28] OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 176$^{r–v}$, 183^{v}. A falu lakói ugyanis a közös használatú erdőket és legelőket szabadon használhatták. (EGYED Ákos 2013, 134.)

[29] MNL OL, R 363, 1, fol. 232^{r}; SzOkl, Ús, I, 241; IMREH István 1983, 321–322.

[30] SÁL, Fond 53, Fasc. 1, fol. 6–7; OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 193^{r}.

[31] OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 118^{v}, 182^{v}.

[32] IMREH István 1983, 299.

[33] KÁL, Fond 19, I/2, No. 529; MNL OL, R 298, 11, fol. 25^{v}, 32^{r}, 38^{r}; SZNM, K, Lsz. 65886, fol. 11^{r}–12^{v}, 16^{v}, 67^{r}, 90^{v}. Bár ez az adósság legtöbbször egy vissza nem fizetett, akár pénzbeli, akár természetbeni – például gabona, bor vagy valamilyen munkaeszköz – kölcsönt jelentett, természetesen más élethelyzetekből is adódhatott. 1699-ben például a kőröspataki Balázs István, aki korábban a szintén kőröspataki Bedő Sámuel bérese volt, elmaradt bére – 7 forint, egy zeke, egy harisnya és egy ing – biztosítására foglalt le korábbi munkaadójától egy ökröt. (MNL OL, R 298, 11, fol. 30.)

[34] OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 190^{r}, 206^{r}, 210^{r}; SZNM, K, Lsz. 65886, fol. 91^{v}–92^{r}; SzOkl, Ús, II, 30.

sen ez utóbbi kifogás kvázi formulaszerű használata az, amelyből egyértelműen arra következtethetünk, hogy a vagyontárgyaknak adósság miatti zálogba vétele a jogviták rendezésének napi szinten alkalmazott eszköze volt.

Tulajdonképpen az adósság miatti zálogolás egy speciális esetének tekinthető az adóhátralék miatti zálogolás, amely – az adósság miatti zálogoláshoz hasonlóan – része volt még a 18–19. századi praxisnak is, tehát szintén nem ismeretlen a jog- és történettudomány előtt. Mivel azonban a székely falutörvények az ekkor követendő eljárásról is csak a 18–19. században rendelkeztek, a szakirodalom is inkább csak ezt az időszakot vizsgálta.[35] Az udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek tanúsága szerint ugyanakkor a zálogolás már a 16. század végén is egy készségszinten alkalmazott eszköz volt az adóhátralék befizetésének kikényszerítésére. Az adószedésre kijelölt személyek azoktól, akik az adó rájuk eső részét nem tudták vagy nem akarták megfizetni, zálogképpen lefoglaltak valamilyen vagyontárgyat (amelynek nem feltétlenül kellett haszonállatnak lennie, lehetett használati tárgy is, például egy rézmozsár), amelynek tényét a zálogolók az általuk vezetett *regestum*ban írásban is rögzítették, a zálogtárgyat pedig maguknál tartották, amíg a megzálogolt személy az adót be nem fizette.[36] A *regestum* vezetése azon zálogtárgyakról, amelyeket a falu mint közösség foglalt le az egyes személyektől, egyébiránt egyáltalán nem egyedülálló jelenség. Megemlékezett ilyenről például Csíkszentmihály 1639-es falutörvénye is (ahol nem is faluszinten vezettek egy egységes *regestum*ot, hanem a két tízesben egy-egy esküdt külön–külön vezetett ilyet). Gyergyószékben 1669-ben pedig az egész székre kiterjedően kötelezővé tették a *regestum* vezetését a zálogolás egy speciális, később bővebben bemutatásra kerülő esetköre – a kerítések ki nem javítása miatti zálogolás – kapcsán.[37] Sőt, valamiféle *regestum* vezetését sejthetjük a kézdiszéki Alsócsernátonban is a település 1666. évi falutörvénye alapján, amely előírta, hogy a falu nevében történő zálogolás során lefoglalt dolgokat a *perceptor*[38] kezébe kellett adni. Ezeket ő az elöljáróság tudta és beleegyezése nélkül nem adhatta ki, ha pedig ezen engedély birtokában ki is adta volna, a zálog kiadásáról akkor is feljegyzést kellett készítenie.[39]

A zálogolás jogalapjául szolgálhatott az adott szűkebb közösség más normáinak a megszegése is, amely esetekben az egyes dolgok zálogképpeni lefoglalása vélhetően a kiszabandó bírság biztosítására szolgált, és amellyel kapcsolatban kifejezetten széles körben nyerhetők ki adatok a kora újkori székelyföldi forrásokból, természetesen ismételten elsődlegesen a falutörvényekből, valamint a törvénykezési jegyzőkönyvekből. Klasszikus normaszegés miatti zálogolás történhetett, ha valaki a szemetét az útra hányta,[40] vagy ha valaki vasárnap munkát végzett, jóllehet annak megítélése kapcsán, hogy pontosan mit tekintettek a vasárnapi munkavégzés tilalmába ütköző cselekménynek, és mit nem, eltérhettek a vélemények akár falun belül is. E kérdéskörhöz szolgáltat izgalmas adalékot egy 1693-as sepsiszéki eset, amely során Antos György állt perben Magyarós faluval. A magyarósiak ugyanis megzálogolták Antos György egy jobbágyát, Oláh Jánost, aki aratás idején „az éhségtől viseltetvén", megrostált fél véka búzát vasárnap délután. A sepsiszéki cirkálók[41] előtt folyó perben a cirkáló bírák helyt adtak Antos György mint felperes keresetének, s elmarasztalták a falut a jobbágy megzálogolásáért, nem tekintve a vasárnapi munkavégzési tilalom körébe tartozó cselekménynek az Oláh János által elvégzett munkát.[42]

Visszatérve a zálogolás lehetséges jogalapjaihoz, az elöljáróság megzálogolhatta a falusiakat például a közösséget terhelő költségekhez történő hozzájárulás megtagadása miatt, mint például a pap bére,[43] vagy az egész falut – például lopott marha nyomának fel nem vétele miatt[44] – terhelő büntetés megfizetése.[45] Zálogolásra kerülhetett sor továbbá az elöljáróság utasításainak való, megfelelő indok nélküli ellenszegülés miatt is (például a bíró által összehívott falugyűlésen való részvétel elmulasztása vagy a bíró egyéb okból történő, különösen tolvaj elfogását célzó csengetésének figyelmen kívül hagyása esetén).[46] Szintén megzálogolták azt a személyt, aki a bírói tisztséget, amire megválasztották, nem akarta volna „elviselni" (vagyis elvállalni),[47] sőt magukat az elöljárókat (bíró, esküdtek) vagy a falu megbízásából eljáró, illetve al-

[35] BODOR György 1968, 259; IMREH István 1973, 270; Uő 1983, 136; IMREH István – PATAKI József 1992, 88.

[36] SzOkl, Ús, I, 38, 40–41, 73. Az adó befizetésének elmaradása miatti zálogolással a 17. század végi Marosvásárhelyen is találkozunk. (PÁL-ANTAL Sándor 2003, 61.)

[37] MNL OL, R 363, 2, fol. 19.

[38] A *perceptor* ezen a helyen nem kifejezetten adószedő, hanem a falu egyfajta számvevőjét jelenti. (IMREH István 1983, 64–65.)

[39] Uo., 309, 312–313.

[40] OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 175^{r}.

[41] A cirkálás jogintézményére vonatkozóan lásd RÁCZ Balázs Viktor 2022, 72–90.

[42] OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 111^{v}.

[43] KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen 1885, I, 41; IMREH István 1983, 291.

[44] Vö. Appr. Const., III, 34, 1.

[45] IMREH István 1983, 335.

[46] Uo., 340.

[47] Uo., 325.

kalmazásában álló egyéb személyeket (kertbíró, serlátó, pecsenyelátó, *perceptor*, pásztor) is megzálogolhatták, ha kötelezettségeik teljesítését elhanyagolták volna.[48] A zálogolás ezen körébe sorolhatók azok az esetek is, amikor a zálogképpeni lefoglalásra a közösség érdekében elvégzendő munka, például szekeresés postaszolgálat teljesítése (szekérszer, postaszer)[49] vagy híd- és útjavítási munkálatokon való részvétel megtagadása miatt került sor.[50]

Végül egy, a falutörvényekben és a törvénykezési jegyzőkönyvekben egyaránt kifejezetten nagy hangsúllyal szereplő lehetséges zálogolási jogalapra kell kitérnünk, ez pedig a kerítések kijavítását elmulasztókat érintő zálogolás. A székelyföldi falvakban a kerítések állapotát időről-időre kertbírák ellenőrizték, akik először felszólították a kerítések tulajdonosait a hibák kijavítására, majd pedig, ha ezt elmulasztották volna, akkor őket megzálogolhatták, illetve megbüntethették, amely zálogolási és büntetési tételek annál nagyobbra duzzadtak, minél tovább halogatta a kerítés tulajdonosa annak megjavítását. Ennek célja nyilvánvalóan az állatok esetleges tilalmasba tévedésének megakadályozása volt, tehát a kerítések ellenőrzése, valamint a kerítés hanyag tulajdonosának megzálogolása, illetve megbüntetése az állatok által okozott károk megelőzését szolgálta, egyfajta preventív szerepet töltött be. A kertbírák feladatairól nem csupán Csíkszentmihály és Homoródszentpál falutörvényei rendelkeztek behatóan a korszakban,[51] hanem például az orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvekben is találunk konkrét példát a kertbíró által végzett zálogolásra.[52] Gyergyószékben pedig – ahogy arra már korábban utaltam – egy ízben kifejezetten részletesen foglalkoztak a kerítések ellenőrzésének menetével. Itt 1669-ben nem külön kertbírák, hanem kifejezetten a falubírák feladatává tették, hogy évente kétszer (Szent György napja, vagyis április 24. és Szent Demeter napja, vagyis október 26. körül) vizsgálják meg a kerítéseket. Akik az azokban talált hibákat egy hét alatt nem javították volna ki, azokat a bíráknak meg kellett zálogolniuk, neveiket pedig rögzíteniük kellett egy *regestum*ban, amelyet majd az alkirálybírónak kellett továbbítaniuk, aki ez alapján büntette meg az abban felsorolt személyeket, tizenkét forintra. E rendelkezés célja ugyan nem kifejezetten a zálogolási folyamat szabályozása volt, hanem mindenekelőtt a falusi elöljárók tehermentesítésének,[53] illetve esetleg az alkirálybírók által a falvakra gyakorolt nyomás korlátozásának igénye hívhatta azt életre – ti. az alkirálybíró ezután nem rendelhette el más időpontban a kerítések ellenőrzését, s ő maga sem ellenőrizhette vagy saját emberével nem ellenőriztethette azokat –, mégis kifejezetten értékes adalékot szolgáltat a zálogolás jogintézmények történetéhez is.[54]

A zálogolás alá vont dolog kiváltása

A zálogképpen lefoglalt dolog kiváltására több szabályszerű út is kínálkozott. A legtisztább helyzetet az teremtette, ha a zálogolás alá vont dolog tulajdonosa a zálogoló felé fennálló tartozását nem vitatta, s a zálogolás jogszerű voltát elismerve, a kiszabott bírságot, az okozott kárt, az adóhátralékát vagy más adósságát megfizette, amely utána a zálogtárgy ismét az ő birtokába került. Mivel azonban a fennálló tartozás elismerésével és megfizetésével a jogvita lényegében lezárult, a kiváltás ezen minden bizonnyal gyakran előforduló módjára a források inkább csak közvetve utalnak. Például egy 1589-es udvarhelyszéki tanúvallatási jegyzőkönyvben a vallomásokból kitűnik, hogy az adóhátralékért zálogba vett dolgot addig vették zálogba az adószedők, amíg a megzálogolt nem teljesíti adófizetési kötelezettségét,[55] tehát ezt pótolva minden bizonnyal szabályosan kiváltható volt a zálogtárgy.

A zálogolás alá vont dolog kiváltásának egy másik lehetséges és szintén széles körben alkalmazott módja az volt, amikor a megzálogolt személy a zálogtárgy helyébe egy kezest állított a vele szemben fennálló

[48] Uo., 321, 326.

[49] OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 181$^{r–v}$, 184^{r}, 195^{v}; IMREH István 1983, 340.

[50] SZNM, K, Lsz. 65886, fol. 139^{r}.

[51] IMREH István 1983, 300, 323–324, 326.

[52] SZNM, K, Lsz. 65886, fol. 89^{v}.

[53] A kerítések állapotának ellenőrzése és a javítási munkák elvégzése minden bizonnyal jelentős terhet rótt az elöljáróságra, illetve a faluközösség tagjaira. Szintén Gyergyószékből maradt fenn egy hosszabb tanúvallatási jegyzőkönyv egy oldalas töredéke, amelyben a vallomások utalnak egy szerződésre, ahol a remeteiek vállalták, hogy vagy kerítéssel, vagy pásztor felfogadásával elejét veszik annak, hogy az állataik kárt tegyenek a szárhegyiek szénafüvében. A remeteiek viszont – mivel „azon kívül sok kertet kell tartaniuk" – végül egy pásztor felfogadását tudták csak vállalni. (CSÁL, Fond 26, fol. 152^{r}.)

[54] MNL OL, R 363, 2, fol. 19^{r}. Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben egyébként még 1650-ben született az első olyan rendtartás, amely a vetéskerteknek, vagyis a gabonával bevetett határrészeket az állatkároktól megvédeni hivatott kerítéseknek az elkészítését szabályozta. Ez azonban még csupán az elkészítendő kerítéssel szemben támasztott minimumkövetelményeket (8 arasznyi magasság, megfelelő minőség), a falusi bírák és esküdtek kötelezettségeit és a büntetési tételeket rögzítette, az alkirálybíró szerepéről, a regestum készítéséről, illetve a zálogolás lehetőségéről még nem emlékezett meg, igaz, ez utóbbi lehetőséggel vélhetően már ekkor is élhettek a falusi bírák – lásd például Csíkszentmihály ezen rendtartásnál korábbi falutörvényét. (Vö. KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen 1885, I, 91; IMREH István 1983, 300.)

[55] SzOkl, Ús, I, 40–41.

követelés biztosítására. Erre vélhetően elsődlegesen akkor kerülhetett sor, ha a megzálogolt személy vitatta, vagy vitatni kívánta a zálogoló követelésének jogszerű voltát. Bár a kezesállítás lehetőségét ilyen ügyekben a Hármaskönyv még nem említette, csupán a Négyeskönyv,[56] mindenképpen hihetünk Tringli István azon megállapításának, hogy ez a gyakorlat nem a két szokásjog-gyűjtemény összeállítása közötti időben alakult ki, hanem egy régebbi szokást tükrözött.[57] A 17. századi székelyföldi joggyakorlatban a jelenséget a „törvényre kezesen való kivétel" formulával jelölték, amelyben a „törvény" kifejezéssel utaltak arra, hogy a megzálogolt személy a kiváltással egyúttal vállalta a perbe bocsátkozás kötelezettségét is. Ebből következik, hogy nemcsak a zálogoló tartozott kiadni a zálogtárgyat, ha a megzálogolt kezest állított – hiszen ellenkező esetben a hatalmaskodás büntetését kellett volna megfizetnie –,[58] hanem a megzálogolt is köteles volt perbe bocsátkozni. Ellenkező esetben a vállalt kötelezettsége megszegése miatt a zálogtárgy kivételét jogalap nélkülinek *(indebita)* nyilvánítva, a megzálogolt személyt a szerződésszegés és patvarkodás szankciójában, azaz *calumnia*n marasztalták el.[59] Ugyanez volt a következmény abban az esetben is, ha bizonyítást nyert, hogy valóban állt fenn olyan tartozása a megzálogolt személynek a zálogolóval szemben (akár káresemény, akár adósság vagy normaszegés miatt), ami megfelelő jogalapul szolgált a zálogolásra.[60] Szintén szerződésszegés miatt szankcionálták továbbá azt a személyt – vagy akár teljes faluközösséget –, aki – vagy amely – ígéretet tett a kezes állítására, de valójában nem állított kezest,[61] illetve azt a zálogolót is, aki bár megígérte a zálogtárgy kiadását a kezesállítás után, de ezt mégsem tette volna meg.[62]

Végül kiváltható volt a zálogtárgy egy másik zálogtárgy átadásával is (tulajdonképpen a zálogtárgy cseréjével), amely lehetőségről már a Hármaskönyv és a Négyeskönyv is megemlékezett.[63] A székelyföldi joggyakorlat vizsgálata során azonban az látható, hogy e kiváltási mód erősen szubszidiárius jellegűvé vált a másik két kiváltási módhoz képest. Alkalmazására minden valószínűség szerint inkább csak akkor került sor, ha a megzálogolt személy nem vitatta tartozása fennállását (vagy legalábbis nem kívánt azonnal perbe bocsátkozni), de azt az adott helyzetben megfizetni nem tudta, a zálogolás alá vont dolog azonban mint munkaeszköz nélkülözhetetlen volt számára (például egy igavonó szarvasmarha), s helyette inkább késznek mutatkozott egy olyan dolog átadására, amire kevésbé volt szüksége a létfenntartáshoz. Udvarhelyszéken például 1592-ben előfordult, hogy a megvásárolt, de ki nem fizetett búza áráért lefoglalt marhák helyett az adós inkább egy földet kínált fel a hitelezőjének zálogként (aki azonban csak olyan földet volt hajlandó elfogadni, amely közel helyezkedett el az övéihez).[64] Ugyanitt 1596-ban egy föld jogellenes bekerítése miatt behajtott ökröket váltott ki az adós egy lánc zálogba adásával.[65] A zálogtárgy cseréjének lehetősége azonban a későbbiekben is fennállt, arra ugyanis még 1697-ből is ismerünk példát Sepsiszékből, amikor a Szentkirály falva által lefoglalt lovak helyett más, pontosabban meg nem nevezett zálogtárgyat adtak az adósok.[66]

A zálogadást visszautasítókhoz hasonlóan,[67] azoknak is szigorú büntetéssel kellett szembenézniük, akik a zálogtárgyat a zálogolást foganatosító elöljáróság kezéből erőszakkal (vagy legalábbis nem a fentebbi, szabályosnak nevezhető módokon), gyakran szitkozódások közepette vették vissza. A büntetési tételek településenként változtak: Csíkkozmás megyében a kiszabott bírság ekkor tizenkét forint (1608, 1688, 1692),[68] Csíkszentmihályon hat forint (1622, 1639),[69] a marosszéki Iszlóban (1625)[70] és az udvarhelyszéki Kissolymoson „a falu bírsága", vagyis – legalábbis Kissolymos esetében – három forint (1659),[71] Alsócsernátonban pedig egy forint (1666) volt.[72] Homoródszentpálon a szankciók egyrészt aszerint

[56] Quadrip., IV, 55.
[57] TRINGLI István 2022, 59.
[58] MNL OL, R 363, 2, fol. 3^{v}; OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 111^{v}, 121^{v}, 184^{r}, 195$^{r–v}$; SZNM, K, Lsz. 65886, fol. 8^{v}, 57^{r}, 87^{r}.
[59] SZNM, K, Lsz. 65886, fol. 12$^{r–v}$, 138^{v}. A megzálogolt személy perbe bocsátkozási kötelezettsége szempontjából tanulságos eset volt Péter Benedek mint megzálogolt személy és Bodó Bartalis mint zálogoló ügye 1634-ből Csíkszékből. A megzálogolt Péter Benedek, amikor kezest állított, ragaszkodott ahhoz, hogy az ügy Csíkszék törvényszéke elé kerüljön, Bodó Bartalis viszont – aki Péter Benedeknek egy lovát foglalta le – csak azzal a feltétellel lett volna hajlandó kiadni az állatot, hogy a pert helyi szinten, az esküdtek előtt tárgyalják meg. Ez arra látszik utalni, hogy a felek az eljáró fórum kiválasztásával kapcsolatban akár bizonyos fokú autonómiával is rendelkezhettek. (MNL OL, R 363, 1, Nr. 196–197.)
[60] MNL OL, R 298, 11, fol. 25^{v}, 30^{v}; SZNM, K, Lsz. 65886, fol. 11^{r}, 53^{r}, 57^{r}, 65^{r}, 67^{v}.
[61] OSZK, Kt, Fol. Hung. 953, fol. 12^{v}.
[62] Uo., fol. 15^{r}, 193^{r}; SZNM, K, Lsz. 65886, fol. 15^{v}.
[63] Trip., III, 33; Quadrip., IV, 55.
[64] SzOkl, Ús, II, 30.
[65] Uo., 273.
[66] MNL OL, R 298, 11, fol. 17^{v}.
[67] KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen 1885, I, 125; IMREH István 1983, 300, 338.
[68] IMREH István 1983, 287.
[69] Uo., 299.
[70] MNL OL, P 678, fol. 185^{r}. (Közreadja: OBORNI Teréz 2014, 120.)
[71] IMREH István 1983, 302.
[72] Uo., 308, 312.

differenciálódtak, hogy a zálogtárgyat a kertbíró vagy az elöljáróság valamely tagja (bíró vagy esküdt) kezéből vette vissza a megzálogolt személy – előbbi esetben ugyanis a bírság 50 dénár volt, míg utóbbi esetben egy forint –, másrészt pedig az elkövetési mód szerint is, tudniillik ha a visszavétel felfegyverkezve történt az elöljáróság valamely tagjától, akkor a bírság már három forint volt.[73] Csík-, Gyergyó- és Kászonszék 1650. évi statútuma szintén rendelkezett a zálogolást végző széki tisztviselők védelméről, 12 forintos bírsággal rendelve büntetni azokat, akik a zálogtárgyat erőszakkal visszavették a tisztektől.[74] Ezek a szankciók egyrészt az eljáró tisztviselők biztonságát voltak hivatottak garantálni, másrészt a kilátásba helyezett hátrányos jogkövetkezmény magának az eljárásnak a sikeres végrehajthatóságát is előmozdíthatta. Ha a zálogtárgyat nem az elöljáróság, hanem magánszemély foglalta le, és tőle vette volna vissza a megzálogolt személy a fentebb tárgyalt szabályos kiváltási lehetőségektől (kár/zálogérték megfizetése, kezesállítás, másik zálogtárgy átadása) eltérő módon (tipikusan erőszak alkalmazásával), akkor tettét a törvényszék hatalmaskodásként értékelte, és annak szokásos szankciójával sújtotta.[75]

Természetesen olyan szituáció is előállhatott, amelyben a megzálogolt személy a zálogtárgyat nem váltotta ki, s ezért joggal merülhet fel a kérdés, hogy ilyen esetben mi lett a lefoglalt dolgok sorsa? A joggyakorlat vélhetően ebben a tekintetben sem volt egységes, még a Székelyföldön belül sem, s a források is igen szűkszavúak a kérdést illetően. Elsősorban Marosvásárhely 1651. évi statútuma nyújt némi támpontot, amely egy éves jogvesztő határidőt állapított meg azon zálogtárgyak kiváltására, amelyeket a bíró a különböző normaszegések miatt kirótt bírságok vagy a kiszabott hatalmaskodás és patvarkodás büntetések fedezeteként foglalt le.[76] Tudjuk ugyan, hogy Udvarhelyszéken 1589-ben az előző évi adóhátralékok fejében zálogba vett vagyontárgyak egy részét még nem váltották ki az adószedéssel megbízott személyektől, de vélhetően ezek kiváltása is határidőhöz lehetett kötve. A zálogképpen lefoglalt, de határidőben ki nem váltott dolgok pedig miden bizonnyal a megzálogolt személlyel szemben fennálló követelés kielégítésére szolgáltak: a különféle vagyontárgyakat eladhatták, az állatokat pedig levághatták, és a húsukat kimérve, értékesíthették.[77] A törvénykezési jegyzőkönyvekben azonban arra is találunk példát, hogy maga az adós mondott le a zálogtárgy tulajdonjogáról a zálogoló javára, önként feladva ezzel a kiváltás lehetőségét, megszabadulva egyszersmind az adósságtól is.[78]

Összegzés

A zálogolás jogintézményének 16–17. századi történetével kapcsolatos ismereteink eddig szinte kizárólag a Hármaskönyvön és a Négyeskönyvön nyugodtak, a falutörvényeket, illetve a levéltári forrásokat inkább csak a 18–19. századi viszonyok vizsgálata során használta a kutatás. A jelen tanulmányban elemzett székelyföldi adatok ezért véleményem szerint több szempontból is bővítették a zálogolásról kialakított eddigi képet, különösen a zálogolás jogalapjául szolgáló cselekmények, illetve életviszonyok, valamint a zálogolás lefolytatására jogosultak köre, a *regestum* vezetésének gyakorlata és a zálogképpen lefoglalt dolog kiváltásának lehetséges módjai, valamint a zálogtárgy jogellenes visszavétele tekintetében. Egyúttal az egyes konkrét jogesetek vizsgálata lehetőséget biztosított a kora újkori jogi gondolkodás behatóbb megismerésére is, például a kártérítési kötelezettség faluközösségen belüli megjelenése, az erdőhasználati jog kérdése, a vasárnapi munkavégzési tilalom megszegésének megítélése, illetve a kerítések építésének, ellenőrzésének és javításának kötelezettsége kapcsán.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az NKFIH K139281 *(Az Erdélyi Fejedelemség kormányzat- és jogtörténetének forrásai)* projekt keretében készült (vezető kutató: Oborni Teréz). A lehetőséget ezúton is köszönöm.

Rácz Balázs Viktor – rbv9601@gmail.com

[73] Uo., 324, 327.
[74] SzOkl, VI, 194.
[75] MNL OL, R 298, 11, fol. 17^{v}, 32; R 363, fol. 14^{v}; SZNM, K, Lsz. 65886, fol. 90^{v}.
[76] KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen 1885, I, 104.
[77] COROI Artur 2010, 237.
[78] MNL OL, R 298, 11, fol. 42^{v}.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
P 678: *Iszlay család iratai*
R 298: *Erdélyi iratok*
R 363: *Székely székek töredékes törvényszéki iratai*
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK),
Kézirattár (Kt): *Székelyföld több községében fölvett tárgyalási és vizsgálati jegyzőkönyvek in causa malorum et malefactorum* (Fol. Hung. 953)
României Országos Levéltár Hargita Megyei Hivatala, Csíkszereda – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Harghita, Miercurea-Ciuc (Csíkszeredai állami levéltár – CSÁL)
Fond 26: *Gyergyó társszék*
României Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Cluj, Cluj (Kolozsvári állami levéltár – KÁL)
Fond 19: *Aranyosszék*
României Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)
Fond 31: *Miklósvárszék*
Fond 53: *Szentkatolnai Cseh család iratai*
Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)
Könyvtár (K): *Orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvek (1686–1693)* (Lsz. 65886)

Irodalom

Appr. Const. = *Approbatae constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*, Ex Officina Nicolai Kis de Miszt-Tótfalu, Kolozsvár, 1696.
Quadrip. = *Quadripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae*, Zágráb, 1798.
SzOkl = *Székely Oklevéltár,* I–VIII (szerk. Szabó Károly – Szádeczky Lajos – Barabás Samu), Kolozsvár, 1872–1934.
SzOkl, Ús = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, I–VIII (szerk. Demény Lajos – Pataki József – Tüdős S. Kinga), Kriterion – Európa – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Mentor, Bukarest–Budapest–Kolozsvár–Marosvásárhely, 1983–2006.
Trip. = *Werbőczy István Hármaskönyve* (szerk. Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1894.

*

ÁGOSTON Péter
1905 *A magyar zálogjog története*, Politzer-féle Könyvkiadó Vállalat, Budapest.
BÉLI Gábor
2014 *Magyar jogtörténet, A tradicionális jog*, Dialóg Campus, Pécs.
BODOR György
1968 Egy falutörvény a XIX. század elejéről, *Ethnographia*, LXXIX, 257–260.
COROI Artur
2007 Kísérlet a székely falutörvények és rendtartások statisztikai módszerekkel való vizsgálatára, *Acta Siculica 2007*, 373–404.
2010 A háromszéki kilenc falu erdejének törvénye, 1713, II. rész, *Acta Siculica 2010*, 235–275.
EGYED Ákos
2013 *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda.
FARAGÓ Dávid
2021 Mihálypéterházi Ormányi Demeter sárosi alispán életútja, *Fons*, XXVII, 369–405.
GULYÁS László Szabolcs
2018 Lex et consuetudo: A magyarországi jobbágyköltözés középkori szabályrendszere, *Történelmi Szemle*, LX, 373–396.
HEGYI Géza
2012 A Szilágyság középkori birtokviszonyai, in: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)* (szerk. Hegyi Géza – W. Kovács András), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
2021 Az erdélyi Mezőség birtokviszonyai a középkorban, in: *Középkori művészet a Szamos mentén. Templomok a Mezőségtől Beszterce-Naszódig* (szerk. Kollár Tibor), Kollár Iskola Alapítvány – Möller István Alapítvány, Kolozsvár–Budapest.
IMREH István
1973 *A rendtartó székely falu*, Kriterion, Bukarest.
1983 *A törvényhozó székely falu*, Kriterion, Bukarest.
IMREH István – PATAKI József
1992 *Kászonszéki krónika 1650–1750*, Európa–Kriterion, Budapest–Bukarest.
KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen
1885–1904 *A magyarországi törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*, I–V, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
LANDI Balázs Zoltán
2014 *Felelősségben gondolkodva. A jogellenesség, mint magatartás-mérték eszmetörténeti áttekintése a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség körében* (PhD-értekezés; Kézirat), Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.

NEUMANN Tibor
2003 Telekpusztásodás a késő középkori Magyarországon, *Századok*, CXXXVII, 849–884.
OBORNI Teréz
2014 A marosszéki Iszló/Isla falutörvénye – 1625, *Anuarul Arhivelor Mureşene, Serie Nouă*, III, 111–122.
OROSZ István
2006 Kontinuitás és betelepedés a hajdúvárosokban, in: *„Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke* (szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária), Debreceni Egyetem Történeti Intézete – Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, Debrecen, 133–142.
PÁL-ANTAL Sándor
2003 *A Székelyföld és városai. Történelmi tanulmányok és közlemények*, Mentor, Marosvásárhely.
R. VÁRKONYI Ágnes
2021 Ökológiai gondolkodás Magyarországon a régi évszázadokban, in: *Táj, ember tudás – zöldtörténelem. Bevezetés a környezettörténet irodalmába* (szerk. Balogh Róbert et al.), Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
RÁCZ Balázs Viktor
2022 A cirkálás helye és szerepe az erdélyi büntető igazságszolgáltatás rendszerében, *Erdélyi Múzeum*, 2022, 72–90.
SZAKÁLY Ferenc
1991 Nemesi vármegyeszervezet és török hódoltság, *Történelmi Szemle*, XXXIII, 137–184.
SZALÓKI Gergely
2010 Adalékok a római zálogjog továbbéléséhez a középkori germán jogokban, *Debreceni Jogi Műhely*, VII, 47–50.
TRINGLI István
2014 A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkról, in: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére* (szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél), II, Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetem – Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest–Debrecen, 793–808.
2022 *Hatalmaskodások a középkori Magyarországon*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
VÉGH Ferenc
2007 *Birodalmak határán, a Balaton partján. Keszthely végváros a 16–17. században*, Históriaantik Könyvesház, Budapest.

Contribuții din Țara Secuiească la istoria instituției juridice a zălogirii

(Abstract)

În acest domeniu, cercetarea de până acum a folosit reglementările și protocoalele sătești, respectiv izvoarele din arhive mai degrabă numai în privința sec. XVIII–XIX. Cunoștințele referitoare, privind dreptul unguresc din sec. XVI–XVII, s-au bazat aproape exclusiv pe coduri ca *Tripartitul* sau *Quadripartitul*. Datele din Țara Secuiească aduc completări considerabile și pentru practica juridică a zălogirii (acțiuni și circumstanțe ce au făcut necesară această instituție, cercul celor îndreptățiți la zălogire, întocmirea unor regeste referitoare, posibilitățile de achitare sau neachitare). Studiul servește deopotrivă cunoașterea mai aprofundată a gândirii juridice din epoca modernă timpurie, în domenii ca obligația despăgubirii în sânul comunității sătești, dreptul de folosire a pădurilor, interdicția muncii de duminică, obligația asigurării și întreținerii gardurilor în vederea protecției avutului obștesc și privat.

Contributions to the History of Hypothecation as a Legal Institution in the Székelyföld Region

(Abstract)

So far, pertinent research usually relied on village level regulations and archival sources only in the course of studying the 18–19th century state of affairs; relevant data on the 16–17th century was, in the meantime, almost exclusively drawn from state level bodies of law (such as the Tripartitum and the Quadripartitum). Székelyföld data on related actions and circumstances, the conditions of engaging in hypothecation, compiling regesta, modalities of lawful and unlawful reclamation of hypothecated properties expand upon this knowledge, in addition to providing a valuable insight into Early Modern legal thinking with regard to matters such as reparations within the local community, the right to forest use, the mandatory observing of Sunday rest or the obligation to maintain fences in the interest of protecting public and private property alike.

Coroi Artur

ALTORJA – EGY TÖRVÉNYHOZÓ ÉS RENDTARTÓ KÉZDISZÉKI FALU A 19. SZÁZAD ELEJÉN

I. A 17–18. századi altorjai falutörvények

Altorja ősi szokásjogát és a communitás életének más szabályait – megindítva az írott egyházi és világi altorjai falutörvények, rendtartások sorozatát – legkésőbb a 17. században már írásba foglalták. Márton Miklós deáknak, az altorjai római katolikus egyházi bíróság ülnök-jegyzőjének[1] 1702 és 1734 között vezetett jegyzetfüzetében a következőket olvashatjuk:

„**Anno 1660 die 5 Aprilis** Végeztetett, mivel az leg belső Caemiterium az kő kerittésen belől kárára vagyon mind Templomunknak, s-mind az kő kerittésnek, azért a' modo deinceps senki az leg belső temető helybe ne temetkezzék hanem ha egy forintot le tészen az Templum számára, de úgy az is hogy közél Sirt ne ásasson az kő falhoz Sub poena fl. l2. Ezt az Ecclesia prothocolumából írta[m] ki."[2]

A templom és a templomerőd védelmére, a templomerődön belüli temetkezés rendjére vonatkozó, írásban rögzített szabályt nyilván az egyházközség vagy a politikai község – Altorján e kettő lényegében egybeesett – közgyűlésén fogalmazták meg és fogadták el, majd ki is hirdették a későbbi közgyűléseken, továbbá a templom előtti téren, a szokott helyen, tulajdonképpen az altorjai templomerőd udvarán. Úgy véljük, hogy az idézet egy több cikkelyből álló szabályzatnak csak egyik előírása – a székely falvak közgyűlései viszonylag ritkán alkottak csupán egyetlen, a közösség minden tagjára vonatkozó szabályt –, de Márton Miklós deák egyházközségi hivatalánál fogva csak az egyházat is közvetlenül érintőt másolta ki a protocollumból. Megjegyezzük, hogy a templomot és a templomerődöt is a község építtette, temetőnek is a község adott helyet.

Ugyanazon jegyzetfüzetben, közvetlenül az 1660-as keltezésű határozat másolata előtt a következőket olvashatjuk:

„**Anno D[omi]ni l703, die 11 Julij** Egybe gyűjtetvén T[e]k[i]nt[ete]s N[e]mz[ete]s Apór Péter Uram Nemes Alsó Torját az Méltóságos Gróff Apór István Ur[am] ő N[agysá]ga Parancsolattya szerént, melly Gyűlésben az Iskola házban jelen lévén Apór Péter Uram ő K[e]g[ye]lme is tőn az Megye Alsó-Torja ő K[e]g[ye]lmével edgyütt illyen végezéseket.

1. Midőn valami Szűkséges dolgaiban, akarják Megye Biró Uraim vagy az Falus Biró egyben gyűjtetni az Falút, el hivattatván kiki, ha valaki el veszteglené azon Gyűlésbe menetelt, bizonyos és jó ratióját nem adhatván vagy igaz méltó okát Gyűlésbe nem menetelinek, a' Biró egy forintig meg bűntesse az olyan Embert toties, quoties.

2. Mikor valami hasznos és Szűkséges dologról, vagy Templum épittésiről, vagy Falu határa, és egyéb dolgáról, akarnának Patronus Uraink, Megye Biró Uraink, Hütős Uraink mind az Bíróval és Falu Elejjvel edgyütt valami jó rendelést és végezést tenni, vox kérdettetvén, Mind Patronus Urainktól, Megye Biró Urainktól, Hűtős Urainktól, Falu Elejtől, és a' Bírótól a' mellyik voxon nagyobb részsz meg áll, az, tartassék megh, de ha valaki az végezés után vakmerő képpen bestelenül ellenne mondana azon jó végezésnek, az ollyan contrarius és esz vesztő Embert egy forintig bűntesse meg Biró Uram, mely pénz Templum számára adattassék toties quoties. Tertio[3]

Tertio tőnek ő K[e]g[ye]lmek illyen végezést: Hogy senki a' kinek mostan az Templumban Temető bóltos pinczéje nincsen (mivel csak az Méltóságos Gróff Apór István Uram[na]k ő N[agysá]gának és ő N[agysá]ga Maradvájjnak vagyon bóltos temető hellye) senki ne temetkezzék soha, senkinek a' Templumba való Temetése meg ne engedtessék.

Quarto. Valamig egész Alsó Torja Megyéje edgyező consensussa, mind az Ecclesiával edgyütt, az nem lészen, hogy az Templumban az álló hellyek fel osztassanak, addig senki se Nemes, se Lofő, se alább

[1] 1710. okt. 6. „Márton Miklós Deák p[ro] t[unc] Alsó Torjaj Schola Mester és az Rom[ano] Cath[olica] Eccl[esia] Szent Széknek Edgyik hütes Assessora m[anu] p[ropria]" (KÁL, *Törzsgyűjtemény*. Az adatot ezúton köszönjük meg Dani János főkutatónak); 1710. nov. 27. „Márton Miklós deák Alsó Toriaij Iskola Mester, az Szent Széknek az Catholica Religion edgyik hites assessora." (MNL OL, P 970); 1716. jan. 17. „Nobilis Márton Miklós p[ro] t[empore] Alsó Toriaij Iskola Mester, a Szent Széknek az Catholica Religión Kézdi székben edgyik hütös assessora." (Cs. gy., *Altorjai Csoboth János irathagyatéka*.)

[2] APL, MMjf, 34.

[3] Őrszó. Uo., 33. (A bevezető szöveg és az első két cikkely.)

való rendek kőzűl magának széket csináltatni, vagy bé tenni ne merészellyen Ezt az végezést az után az Leveleim kőzőtt találtam."[4]

Úgy véljük, hogy a falu- és egyházközségi gyűlés 1703-ban is a megőrzött négynél több cikkelyből álló falutörvényt fogadott el, de Márton Miklós deák ismét csak az egyházközségre és a templomra közvetlenül vonatkozóakat másolta le, vagy már meghozataluk alkalmával is csak azok másolatát helyezte el a levelei – iratai – között. Kétségbevonhatatlan viszont, hogy a falu határa dolgait 1703-ban a falugyűlésen hozott végzésekkel rendezték, azt pedig az iskolaházban tartották, a templom közvetlen közelében, feltehetően templomozás után.

A jegyzetfüzetben bevett szokásként szerepel az egyházi bennvalók és a – szántóhatárral határos – temetők kerítésének az egyházközség tagjai általi bekerítése és ezen kötelezettség elhanyagolóinak szigorú büntetése. Biztosra vehetjük tehát, hogy 1703-ban már nemcsak a temetőkertek, hanem a határkertek is álltak, azokon pedig kapuk nyíltak. Köztudott viszont, hogy már a legkorábban írásba foglalt székely falutörvények, rendtartások is tartalmaztak az ilyen kerítések és kapuk elkészítésére, karbantartására, felújítására, használatára, állapotuk felügyeletére stb. vonatkozó szabályokat.[5] Bizonyára így volt ez Altorján is. Feltevésünket igazolni látszik az Altorja közgyűlésén 1747-ben elfogadott rendtartás, amely épp a határkertekre és tanorokkapukra vonatkozó 5. cikkelyében mondja ki az azokkal kapcsolatos – nyilván régi – szokások, szabályok érvényességének fennmaradását.

A jegyzetfüzet más, helyi szabályzatokat is tartalmaz:

„**Anno 1726 die 8 Martij**. Az Büntetések hic et nunc e képpen lesznek azoknak, kiket convincáltak.

Az adtával teremtettével szitkozódók. Templum számára adnak egy font viaszszat, az Megye Bira Uraimnak den[arum] 30.

A kik az Templum Erdeijben erdőltek Templum részire egy font viaszszat adnak, az Megye Bira Uraimnak den[arum] 30. ugy mind azon által hogy ha ez után valaki erdőlne benne, csak egy Ember által meg bizonyosodnak sine omni misericordia három forint lészen büntetések toties quoties.

Az hus Evők, tudva kik bőjtőt szegtek.Templu[m] számára adnak singillatim egy egy font viaszszat.

A kik részegségek miatt Innep napokon Vasárnapokon Templumba nem jöttek, Templum számára adgyanak egy font viaszszat az Megye Bira Uraimékkal végezzenek külön, exceptus Veress Péter és Nimet Gergely kik egy forintot adnak.

Veress Péternek háromszori maratságáért condescendála az Szék hogy két font viaszszat ad cum ea conditione, hogy ha ennek utánna csak egy Emberséges Ember által meg bizonyosodik hogy ha részegeskedik s-szitkozodik káromkodik az több részsze is utanna vétetődik expleáltatik az három forint.

Az Innep napokon s-Vasárnapokon Templu[m] el veszteglése, ha bizonyos mentsége nem lészen mint az Innep szegése Templu[m] számára adgyanak egy font viaszszat."[6]

A jegyzetfüzetben hivatkoznak a nyilván ősidők óta érvényben lévő *Böcsületes Felszegi Usus*ra,[7] az illető altorjai falurész külön (írott vagy íratlan) szokásjogára, szabályzatára, rendtartására is. Hasonló egyházi és/vagy világi szabályzatai a többi altorjai falurésznek, de akár az altorjai tízeseknek, vagy például az idők folyamán említett altorjai kápolnák közösségeinek is lehettek.

Az említett altorjai protocollumba beírták a római katolikus egyházközségekre vonatkozó országos határozatokat és a Háromszéki, illetve Kézdi-Orbai főesperességéit is, amelyek szintén beépültek az altorjai szokásrendbe. Ilyenek voltak a Catholicus Statusnak a kolozsvári országgyűlésen, 1695. márc. 5-én hozott határozatai,[8] amelyeket az 1717. ápr. 9-i Csíksomlyói Generális Kongregáción szerkesztett Constitutióhoz kissé eltérő számozással és szöveggel csatoltak.[9] (Az 1717-es rendtartáshoz csatolt pontok évszázadnyival későbbi csíkkozmási másolatában egyes cikkelyek szövege nem egyezik meg pontosan sem a Veszely Károly által közöltekével, sem a jegyzetfüzetben olvashatóakéval.[10]) Az 1717-ben csatolt cikkelyek első négy pontja – bár latin nyelvű és kevésbé részletes – lényegében megegyezik a Mikes Mihály főkapitány által Szentkatolnán 1697-ben kihirdetett határozatokkal, amelyek szintén megtalálhatóak a jegyzetfüzetben. Ezek viszont nagyrészt visszavezethetőek a Szebelébi Bertalan altorjai plébános, erdélyi generális vikárius, Béldi István és ugyancsak Mikes Mihály által 1695. aug. 14-én konszenzussal meghozottakra.[11] (Az ilyen szabályzatok az Erdélyi Fejedelemség mindenkori országgyűlése által hozott korábbi – 1619-es, 1640-es, 1650-es stb.[12] – és a Veszely Károly által közölt egyházi rendtartásokra, szabályzatokra épültek.[13]) Az 1717-es Constitutióhoz csatolt punctumok jóval korábbi keltének

[4] Uo., 34. (A harmadik és a negyedik cikkely.)
[5] IMREH István 1983, 275, 279, 290, 293. stb.
[6] APL, MM jf, 63.
[7] Uo., 74. (1731. máj. 26.)
[8] VESZELY Károly 1860, 49.
[9] Uo., 58–74.
[10] SzOkl, VII, 219–221.
[11] VESZELY Károly 1860, 49–51.
[12] SzOkl, VI, 146–148, 193–194.
[13] VESZELY Károly 1860, 19–48.

legfőbb bizonyítéka az, hogy előírásaik alkalmazására nézve már 1717 előtt is találunk példát a jegyzetfüzetben. Altorján azonban a jegyzetfüzet használatának időszakában bizonyosan ismerték és alkalmazták az 1710-ben hozott Csíksomlyói határozatokat[14] és az 1717-es rendtartásból levezethető későbbieket is.[15] Az említett rendtartásoknak a jegyzetfüzetben fennmaradt szövegét az alábbiakban idézzük.

„**9.** Proprietas Scamnor[um], Sediumq[u]e Templi penitus Tollitur, cum hac tamen declaratione, Quod d[omi]ni Magnates, Patroni reales, Nobiles, Judices Ecclesiar[um], primores, ac honoratiores Sessionum anteriorem locum teneant, secundum status suos, Ancillae Viliores Nobilissar[um], sedes post tergum D[omi]narum suar[um] proximas non occupent, Sed vel juxta in terra genu flectendo, vel remotius intra Communem plebem, si poterunt, sedes capiendo Divina audiant. Virgines seu Puellae Plebeor[um] Sedes prae matronis non occupent, si sedes non sufficiant stantes, aut flectentes extra sedes Divina audiant. Mares autem juvenes chorum teneant, non separati tamen, Infames personae ultimu[m] locum capiant, aeditui invigilent Quiq[u]i hunc Ordinem non observaverit, primo in flo. l2, secundo in flo. 24, tertio a' Templo excludantur tales.

10. Puellae Virgines in Templis, Processionib[us], capita sua non velent, quod si velaverint vela de capitib[us] ear[um] per aedituos detrahantur ipsor[um] q[u]e sint. Praeterea pro inobedientia flo. l mulctentur. pro necessitatib[us] Ecclesiarum.

11. Nemo in Processionibus arma deferat Sub poena amissionis armor[um], excipitur ad Dobo[16] vulgo dicta, et alia similia longuinca loca, ubi ab Haereticis vel Praedonibus timeri potest. In his tamen absque necessitate non explodant. Item in Nocte Ressurrectionis nemo in Templis, aut intra angusta Templor[um] septa explodat sub ead[em] poena.

12. Serio inhibetur abusus ille in feria 2[secun]-da Paschatis vulgo Vízbe Vetés[17] Item Apro Szentekezés[18] sub poena flo. 3. Similiter nundinae Circa Templa, et Capella tempore Divinor[um], dum est Concursus Populor[um] ex Processionib[us], ante et post Divinae emi, vendiq[u]e poterunt necessaria. Crematu[m] vulgo Pálinka, Égett Bor, absolute nec ante nec post Divina vendant[ur]. Si potus hic, aut potantes ibidem depraehendant[ur], potus per Aedituos, et Judices Confiscent[ur]. Potantes vero in flo. 3. puniantur. Horum duae partes Ecclesiae, tertia Judicu[m] et Aedituor[um] est.

13. Valachi et Haeretici in Parochiis Catholicis degentes in festis Catholicis, laborare non sinantur.

14. D[omi]ni Judices nulla tenus praesumiant, in Saltibus Juventutis dispensare, Hoc est in Potestate R[evere]ndor[um] Plebanor[um] cum discretione, et honestor[um] Viror[um] ad invigilandu[m] talibus Ordinatione, ne excessus á Juventute committantur, excedentes in flo. 3 puniantur.

15. Nubentes copulari volentes in Missa et Contione una cum sibi assistentibus adsint, secus non copulentur serio mandatur D[omi]nis Plebanis.

16. D[omi]ni Nobiles et Patroni Ecclesias et Domos Parochiales, Caemeterij hortos pro parte sua sicut caeteri aedificare tenea[n]tur. Ita et Valachi degentes in fundis, unde quondam Ecclesiae, domus hortiq[u]e aedificabantur, aut merces Ecclesiar[um] Ministris dabatur.

17. Cum sit in ruinam evidentem muror[um], in Templis Sepelliri absoluté nemini concedit[ur] nisi fornicem formata[m] criptam habentibus, quae aedificare Solis Patronis licet.

18. Extra Templu[m] prope parietes Turriu[m], muror[um] Templor[um], Caemeterij intra unam majorem Orgiam Sepulturae non fiant sub poena flo 12.

19. D[omi]ni Nobiles admoniti, ut suor[um] Subditor[um], Famulor[um], Ancillar[um], inio Filiorum ac Filiar[um] excessus et defectus scandalosos puniant, si neglexerint, nec Ecclesiae puniendos tradiderint ab ingressu Ecclesiae p[ro]hibeantur, si secús compelli non poterunt.

20. D[omi]ni item Nobiles et alij etia[m] cujuscunq[u]e Conditionis homines non P[rae]sumant ullo modo ad jus fori Saecularis attrahere Judices, et Aedituos Ecclesiar[um] in causa et negotio Ecclesiae officiu[m] suum facientes, alias ipsi D[omi]ni Nobiles ad forum Ecclesiae puniendi pro hoc attrahentur.

21. Meretrices, qualescunq[u]e ad consveta[m] Ecclesiae Poenitentia[m] Compellantúr similit[er] et Latrones sive Fornicarij, Impeditores, si Nobiles fuerint puniantur, si secús non potuerint, etia[m] ab ingressu Ecclesiar[um] p[ro]hibeantur.

22. Si D[omi]ni Judices Ecclesiar[um] negligentes fuerint in Officio suo, videlicet in procurandis rebus, et negotiis Ecclesiar[um], in aedificandis Templis, Domib[us] Parochialib[us], Rectificatione et administranda mercede D[omi]nor[um] Parochor[um] et Magistror[um], item in puniendis Excessibus, et,

[14] SzOkl, VII, 152–153.

[15] VESZELY Károly 1860, 74–86.

[16] Veszelynél is latin megfelelője nélkül szerepel (VESZELY Károly 1860, 66). Harci dob, esetleg valamilyen hajító- vagy lőfegyver.

[17] Veszelynél is a latin megfelelője nélkül szerepel, talán nem is volt latin neve (VESZELY Károly 1860, 67).

[18] Veszelynél egyáltalán nem szerepel. (Vö. VESZELY Károly 1860, 67.)

defectib[us] Parochianorum á D[omi]nis Brachiis Ecclesiar[um] Constitutis severé puniantur.

23. Si Casu quo reperientur tales Contumaces, quos videlic[et] Nec D[omi]ni protectores, sive Brachia Ecclesiar[um], nec Ecclesia ipsa compescere posset, mox D[omi]n[us] Protector una cum Ecclesia Illustrissimo ac R[everen]dissimo D[omi]no D[omi]no Episcopo aut Vicario de talib[us] significent, ut hi nimir[um] apud Inclytu[m] Guberniu[m], vel Statu[m] Catholicu[m] contra tales remediu[m] implorare possint.

Puncta quae P[ro]cesserunt publicanda et communicanda sint etia[m] Saecularibus quae subscripserunt cum sigillor[um] suor[um] appressione D[omi]ni Magnates **Joannes Haller**, **Ladislaus Gyulaffi**, **Stephanus Apór**, **Michael Mikes, Ladislaus Mikola**, **Michael Száva**"[19]

„**Anno + 1697 In Szent Katolna.** Az Méltóságos Úr **Mikes Mihály** Ur[am] Nemes Háromszék Fő Capitánnyának Háromszéki Romano-Catholicusok főebbik Patronussának az Ecclesiában lévő dolgokról végezési, melyekre ő N[agysá]ga az Catholicus Statustól rendeltetett vólt Anno 1695

Resolutio ad primum punctum Végeztetett az Bér quantuma felől, hogy ebben az esztendőben, a' kinek 20 Kalongya Gabonája lészen egész bért adgyon. Az pedig injungáltatik az Megye Biráijnak hogy elejekbe adandó instructió szerént bőcsülettel bé szolgáltassák egy héten két vagy három nap, a' kinek 12. l3. 14. 15. 18. (20)[20] kalongyája lészen mint adgyon, ki tetszik az elejekbe adandó instructiókból, mit adgyanak, a' kinek pedig 8 kalongyán alól leszen pénz bérrel tartozik az régi usus szerént. 36 pénzel.

Ad 2[secun]dum punctum resolutio. Az Innep s-Vasárnap meg Szegőköt, hogy az Pater az bőcsületes Megye Biráijval edgyütt meg bűntesse concludáltatott, úgy mind az által, hogy abban ő K[e]g[ye]lmek az Proprium Interessit ne keressék, hanem két részsze Templum számára, egy részsze az Megye Biráijnak cedállyon, az büntetés pedig 3 forint legyen. Ide értvén azokot is kik Innep napon, s-Vasárnapon kétszer az Templomba nem mennek, s-méltó okát nem adhattyák, elsőben egy forint, másodszor kettő, harmadszor három forint minden Vasárnap igy observáltassék. Az Vicarius Uram Pecsétinek in Ecclesiasticis hogy mind Nemes Ember, s-mind Nemtelen engedgyen végeztetett. Az[21] [**30. lap.**] Az Kurvát, Latrot, és példás vétekben élő Embereket az Vicarius Pecsétire tartozzanak, mind Nemes Emberek, s- mind Parasztok ki adni, és a' Pater s-Megye Biráij ki adására az Vice Király Birák sub amissione honoris tartozzanak meg bűntetni.

3. A' kik pedig Vasárnapokon vagy Innep napokon Mise elött, vagy Mise, és Vecsernye alatt tánczolnak, azon képpen ha Egett bort, bort, sert innának vagy árulnának is Korcsomákon azon poena alá rekesztessenek mint az Innep szegők.

4. Az Bért hogy egy héten két vagy 3 nap bé vigyék az Megye Biráij Urainknak injungáltatik, és mikor az bért be viszik mindenkor az Megye Biráij rendre, és Egyház Fiaij jelen legyenek. Hogy ha pedig az hagyott idő alatt az bért valaki bé nem viszi az mi kárt vall az bőcsületes Pater és Mester, azon non obtemperans Ember tartozzék meg fizetni, azon kivül szofogadatlanságokért az Megye Birák meg büntetni tartozzanak. Hogy az Megye Biráij Uraink és az Falu Eleij adgyák számba annuátim az Embereket végeztetett.

5. Erről is vagyon conclusum, Megyek (sic!) Birák vállasztattak, s-meg esküdgyenek, kik annuatim Számot adgyanak az Templum Bónumiról, és jövedelmiről.

6. Az Özvegy Aszszonyok iránt az Megye Birája, és a Pater ő k[e]g[ye]lme Lelkek szerént tegyenek itiletet limitatiót, és limitatió szerént exigállyák az bért, Az mely Özvegy Aszszony Nőtelen Fiával egy kenyéren vagyon az nem tartozik két bérrel + Az koros, és tehetős Iffiú legények nőtelenek, hogy egész bért adgyanak végeztetett.

Az kik Patronusok[na]k tartyák magokot, és nem adnak többet, sőt annyit is mint egy közönséges bér adó Ember, tartozzék az ollyan annyit adni mint egy bér adó Ember, de Patronusnak nem tartatik

7. Az Szalad iránt végeztetett hogy a' ki micsodás szaladot csinál magának, ollyant adgyon az bőcsületes Papnak Deáknak is, mind azon által az Megye Birák ő K[e]g[ye]lmek investigállyák meg jól, hogy a ki árpát vét magának Szaladot is árpa Szaladot adgyon Paternek Mesternek.

8. Az Tavasz Gabona[22] vetés iránt concludáltatott, hogy az mi féle Tavasz Gabonája terem ollyant adgyon, hogy ha az Ősz Gabona alá való főldeit tavasz Gabonával occupállya, nem lévén Ősz Gabonája, ősz Gabonája hellyén, s-tavasz Gabona hellyén is, tavasz Gabonával contentállya az Egyházi Embert a' minéműt vét ollyannal.

9. Hogy az Megye Bira Urajjnk az Megyeket (sic!) mind Szalad és Fa- iránt három felé oszszák annuatim, végeztük ugy hogy az Bér adó Embereknek két részsze mind Szaladot, s-fát az Paternek adgyon, s-harmada az Mesternek igasságoson esztendőnként el kell osztani.

[19] APL, MMjf, 89–90.

[20] Az általunk zárójelbe tett számot az eredetiben kihúzták.

[21] Őrszó: a szöveg folytatásának a következő lapon található első szava.

[22] A 17–19. században Háromszéken a *gabona* a mezei haszonnövények általános megnevezése volt.

10. Hogy kiki, mind Gabona bér adó, mind pénzes marhás Emberek ki hány marhákon erdől magának, annyi marhán tartozzék fát egy egy szekérrel vinni az Paternek vagy Mesternek az mint hová rendeltetik, jó Szekérrel, minden Házas Ember és marhás őzvegy egy egy szekérrel végeztetett."[23]

Az altorjai egyházi törvénytevők természetesen a fentieken kívül más rendtartásokat, végzéseket is felhasználtak munkájuk során. Ilyen *az 1699 esztendőbéli die 15 Mensis Augusti Sárfalvi Kézdi széki végzés és deliberatum*,[24] amelynek tartalmára csak következtethetünk, és az Apor Péter által említett *1701–1702-es sárfalvi conclusum*,[25] amelynek tartalma szintén ismeretlen számunkra. Ezeket *Accorda*ként is említették, és minden valószínűség szerint olvashatóak voltak az altorjai eklézsia protocollumában. Hivatkoztak továbbá az *Anyaszentegyház parancsolatai*ra, vagyis a Szentírás parancsaira is.

A falutörvényeknek szerves részét képezték az egyszeri alkalomra vagy örök időkre szóló falugyűlési végzések is. Altorján 1808. nov. 5-én, 1808. dec. 10-én és 1811. dec. 21-én hoztak ilyen határozatokat.[26]

Dolgozatunkban nem foglalkozunk a fentebb idézett vagy említett rendtartások és határozatok elemzésével, előírásaik gyakorlati alkalmazásával. Célunk a 19. század elei Altorja életének bemutatása és a falu közgyűlése által 1747-ben elfogadott-megerősített *observatiók*, *conclusiók*, *ususok* elemzése és gyakorlati alkalmazásuk nyomon követése a 19. század elején.

II. Altorja 1747-ben kelt rendtartása

Az 1747-es rendtartás – amely a földesurak (possessorok), a szabadrendű székelyek és az úrbéresek közötti hosszas alkudozások eredményeként születhetett meg a falugyűlés utolsó perceiben, amit az aláírása előtt betoldott kiegészítések híven tükröznek – egy kettőbe hajtott, harmadrét alakú levél négy számozatlan oldalán olvasható.

Az 1747-ben elfogadott és érvénybe lépett rendtartás nem az első és egyedüli a 18. században vagy még korábban keletkezett, az altorjai szántóhatár, legelők és kaszálók használatára, a csordákra, nyájakra és pásztoraikra, a felügyeletükkel megbízott helyi hatóságok jogkörére stb. vonatkozó rendtartások sorában, hiszen a 9. cikkelye megerősíti a sertés- és tehénpásztorok korábban, számunkra ismeretlen időpontban elfogadott conclusumát, 5. cikkelye pedig – mint már említettük – a határkertekre és a tanorokkapukra vonatkozó, szintén régebbi usust is. A 19. század elején az erdőbíróság ügyeit is tárgyalja a falusbíró széke, ezért feltehető, hogy az altorjai erdőkre vonatkozó rendtartás(ok) is legkésőbben a 18. században foglaltattak írásba. Így legalább három – de ha már korábban is létezett volna a határ pásztorokra vonatkozó *observatio*, akkor éppenséggel négy – olyan 18. századi vagy még korábbi altorjai rendtartással kell számolnunk, amely a fent említett kérdéseket szabályozza.

Az 1747-es altorjai falutörvény[27] szövege a következő:

„fol. 1r In Possessione Alsó Torja Factae Conclusiones in Generali Congregatione Tum Possesoru[m] Illustrissimoru[m] ac Spectabilium Tum vero incolarum habitantiu[m] de dicta Alsó Torja Sub Judice Joanne Antal Anno - 1747 die 7[septi]mo Mensis Maij. Mellyjekből is Leg elsőben az Határ pásztorok Observatioj következnek.

1[pri]mo Az Határ pásztorok fizetése pedig az Szerint Leszen, az melly Gazda Ember Tisztelendő Pater Plebanus Urunk[na]k egész kepe bért ád Tartozék adni az Határ pásztorok[na]k Kétt véka Zabot az melly Ember pedig fél béres tartozzék egy véka Zabbal. A Határ Pásztorok pediglen Hüttel Legyenek Kötelesek az Határ őrizetire.

2[secun]do Az Incolak Közül pediglen Senki egy Szóval akár mi névei nevezendő Logo Marháját Szekere Után Ne hordozza, ha pedig Comperialtatik Legyen Activitasa Határ Biró Ur[am]nak

1[pri]mo az ollyan Szofogadatlan Embert admonealtatni Falusi Biro által

… … … *2[secun]do* Ha nem engedelmeskednék az ollyan Ember, Szabad Legyen Határ Biro Uramn[a]k egy forintig meg Büntettetni az ollyan Embert, toties quoties. X

3[ter]tio Az Szaladást pedig Tali conditione Kel Observalni mind ejelit mind pedig Napalit, Legyen Kétt Két poltra Öreg Marharol, bornyutol pedig Ugy mint Anya Szopotol toties quoties egy egy pénz, ha pediglen Valakinek olly Szokásos Marhaja Tanálkoznék akár Öreg akár bornyú az ollyan Embert Határ Biro Uram admonealtassa Falusi Biro által marhajanak Gongya Viselesere a Határból való Ki fogasat, x Szabad Legyen Határ Biro Ur[a]m[na]k egy forintig meg Büntettetni ha pediglen az Incolak Törvényre Marhajokot Ki akarják venni, határ Biro Uramott maga Hazanál Tanállyák meg, és Hatar Biro Uram Poroncsollyon a Határ pásztorok[na]k az Törvenyre Való Ki adas irant (Tudni illik) Maga eleiben Határ

[23] APL, MM jf, 29–31.
[24] Uo., 7. (1705. márc. 10.)
[25] APOR Péter 1903, II, 240.
[26] Lásd a *Függelék*ben.
[27] EME, Kt *Az 1747-es altorjai falutörvény*.

Biro Uram, Melly Törvént Hatar Biro Uram quo citius el igazitson Biro és Hütös Uraimékkal.

4[quar]to Az Incolák Fekete Borsot Lencsét Kaszálni a modo de inceps ne mereszeljenek Határ Biro Uram Hire Nélkül Sött ha Valaki tentálna probalna Merészleni, Legyen Szabatságába Hatar Biro Uramn[a]k egy forintig meg büntettetni. Haricska Vetésnek idein.

fol. 1[v] Az Incolak vono Marhajokot a gyepekre Ki ereszteni Szabad Legyen Kötelinel fogva ha pedig ollyan Ember tanaltatnek aki Csak etetésre hajtana Marhajat Szabad Legyen Határ Biro Ur[a]mn[a]k egy forintig meg büntettetni az ollyan embert, insuper ha pediglen Valamelly Ember Határ Biro Uram Hire nélkül akarmi nevel nevezendő gabonajanak Kaszalasara Ki menne a Határ pásztotorok in facto Nem tanálnak is egy bevehető Bizonság relatiojából Constálvan Határ Biro Uramn[a]k Szabadsagaba Leszen egy forintig meg büntettni az ollyan Embert, Haricska vetés idein Senki az Mezőn ne hallyon Tilalmas hellyen. X

5[quin]to Kapurol Kertről Lött Karokot Határ Biro Uram az Határ pasztorokkal Tartozik meg fizettetni Tali Conditione Tamen hogy ha Valamelly Kertes Embernek az Kertin Kár Lenne tehát azon Ember tartozzék a Kárt meg fizetni ugy mind azon altal hogy Hatar Biro Uram az Falus Biroval nezesse meg, Tertio Se azon Kertet ha az Kertnek rosz volta és Tanorok Kapunak comperialtatik (adjudicaltatik)[28] fizesse meg a Kertes és Tanorok Kaput Tarto Ember ha pedig nem Comperialtatik a Specificalt defectus mind Kertbe s: mind Tanorok Kapuba fizessék meg az Határ pásztorok és Plus egyeb Usussi pedig az Falunak in Vigore Maradn[a]k.

6[sex]to Azt is Határoztuk in Communi Congregatione hogy mindenféle nyáj mellett való Pasztorok úgy őrizék Nyajokot hogy ha a Kenderekben Kár Leszen Vigyazatlansagok mián Vagy Buszuságból Valamellyik Pasztor Kárt Tenne az Kenderekbe[n] egy Szava be vehető Ember Latna vagy bé adna Facultaltatott határ Biro Uram eő Kegyelme hogy azon Pasztort egy forintig meg büntettesse az Kart is azon Karos Embernek meg Fizettetni. Hatar Biro Uram Pediglen a Kenderek Közöt Levő paragokról be hajtatni tartozék az Határ Pásztorokkal, és egy forintig meg is büntettetni publicaltatvan elsőben hogy Senki az Kender Földek közöt Levő pallagokra ne hajtassa marhajat. vel in Communi Congregatione vel praeforibus Templi in Loco Solito.

7[septi]mo Mind Eddig az Ideig Sok el Szemvethetetlen és Fajdalmas Karaink Voltanak Hatarinkban Kivalt Nyomasinkban az Esztenáknak erectioja iránt Mind hogy az Pasztorok quo Spiritu ducti nagyob reszire idegen és Nem possessionatus Embereknek johait hoszzák (Esztenáinkra) határinkra # igen Nagy és[29]

fol 2[r] és el Szenvedhetetlen praejudiciumunkra et etiam Contra Leges Patriae, azért in Communi Congregatione Concludaltatot Tum Illustrissimorum Praenotatorum ac Spectabilium Dominoru[m] Possessorum Tum Vero Incolarum hogy a modo deinceps per absolutum. ValamMellyik Esztenán idegen juhok Comperialtatnak tehátt Hatar Biro Uram eő Kegyelme facultáltatik ugy az Falus Biro Hütössivel együt Kimenven az Esztenákra és az Egesz falusi Incolakot admonealtatvan hogy minden Ember ad faciem Loci Ki mennyen az Esztenákra Sub Poena flo 1. és Ki Ki maga Juhat ki hánvan, meg visgalván az idegen Juhokot ahol találtatnak X (hajtassek azon idegen Juh Falusi Biro Hászához

elsőben büntetőgyék Contra Leges Patriae.

2[secun]do Tizedeltessek meg.

3[ter]tio Triduale Forum Celebraltassek)[30]

ha pedig Compossessorok Juha Talaltatik az (Pasztorok

1[pri]mo Admonealtattván Falusi Biro Által és azon admonitionak nem engedelmeskedvén Tehát az Pasztorok in Flo 12 büntetőgyenek Sine Misericordia irremissibiliter)[31] Valaki pediglen mind az Meltosagos Possessor Uraktol mind pediglen az Incolaktól in Integro vel in Parte violáltatnak in Poena Flo 12 maragyon meg is az Contractus in vigore Maragyon azon Contractust pediglen tartozn[a]k mind az Meltosagos Possessor Urak mind pediglen Tertiose az Falusi Biro Falu Kepiben Subscribalni ezen Contractusunkot in Super az Meltosagos Possessor Specificalt Urak Közül Vagy Hatar Biro Uramott ugy Falus Birot Tertiose Törvenyre Vonni ezen punctumoknak Concludalt Substantiaji iránt Calumnian Maragyon még is processussa invanidaltassék. O-

8[octa]vo Ez is Accedált az Fennebb Concludált Conclusumhoz hogy Senki se pallagokon se Gyepeken se Kalongyák Közöt valamedig in Loco Solito Nem Publicaltatik Falusi Biro Altal Marhajat Ne Legeltesse Annal inkáb az Juhokot és Tehén Csordakot ne mereszeljék hajtani Külömben Facultassa Legyen Hatar Biro Uramnak meg

fol 2[v] Büntettetni Külön Külön egy forintig az Hatar Pasztorok pediglen Tartozzanak azon Marhakot Hatar Biro Uram Hazahoz hajtani mint hogy Ki Ki Tugya az Falusi Becsületes Emberek közül hol Keresni.

[28] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták, és föléírták a *comperialtatik* szót.

[29] Őrszó.

[30] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.

[31] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.

9[no]no Mind az Sertés Pasztorok ugy az Tehen Pasztorok irant Valo Conclusum in Vigore Marad az elebbeni Contractus Szerent.

Ezen jól és elkeszdet Munkanak el Keszdesire és meg tartasara rendeltük Valasztottuk Határ Bironak T[ekintete]ss Nemz[e]tes Mihalcz Peter Uramott Hatar Pasztorok[na]k az All Szegből Biro Antal Janost Cum Suis adjunctis.

1[pri]mo Annectalván ezt is hogy Ammodo de inceps Semmmi fele Termő Fat (Tudni illik) Se Vadalma fat se vacskor körtövelly fatt. Se cseresznye fátt, egy Szoval Semmi Gyümölcs termő fat Senki le ne mereszellyen vagni Külömben ha Valaki le vagna, Határ Biro Uram facultássa az Hatarpasztorokkal egy forintig meg büntetni toties quoties Csak egy Szava be vehető Embernek relatiojara is. Azt is hoza teven hogy Se Torja hago alat Szalas hellyen Se Begyenkőbe Kaszalni ne Mereszellyen Senki ugy Köves hegy alat ha valaki Kaszalna az Biro Zálagolja meg flo 3 Faluval együt Büntesse meg

Azt is hozzá Tévén hogy se Begyenkőbe se Torja hágo alatt Kabala

Dombon fellyel Se Tehén Csorda se ju sereg ne merészel Tessék legelltettni

mikor /vono/ marha legeltetnek (idejekorán?) … … … Admonealtassanak … …

… … … az pásztorok az … … … … nem engedelemesked(nenek?) … … .

… … zálagollya … … meg … … 3 forintig … … az Faluval együtt büntesse megh[32]

B[áró] Apor Péter m[anu] p[ropria] P. H.

B[áró] Apor Joseph m[anu] p[ropria] P. H.

B[áró] Apor László m[anu] p[ropria] P. H.

Mihálcz Péter m[anu] p[ropria]

Mihálcz Mihály Senior m[anu] p[ropria]

All Torjai László P. H.

… … Gergely m[anu] p[ropria] P. H.[33]

Fasc[iculus] 4 Nro 19

Sub *A* Pro Illiterato

All Torjai Benkő Pál m[anu] p[ropria P. H.

AlTorjai] Falusi Hütös Biro Antal Janos P. H."[34]

Az 1747-es rendtartás elemzését annak gyakorlati alkalmazása elemzésével együtt végezzük el, a megfelelő helyen.

III. Az altorjai falusbíróság 1808–1818 között vezetett jegyzőkönyve

Az 1747-ben elfogadott rendtartás és az általa megerősített korábbiak előírásai gyakorlati alkalmazásának nyomon követését az altorjai falusbíró székének a határ- és erdőbíróság, továbbá a sertés-, juh- és szarvasmarha-pásztorok ügyeit tárgyaló üléseiről fennmaradt, 1808 és 1818 között vezetett jegyzőkönyve teszi lehetővé. Az 1813-as esztendőből nem találunk feljegyzéseket a jegyzőkönyvben, ami összefügghet az altorjai határőrkatonáknak, elsősorban a huszároknak a napóleoni háborúkban való 1809 és 1813 közötti részvételével.[35] Úgy véljük, hogy a „francia háború" – talán az utolsó három év kivételével – a jegyzőkönyv által megörökített egész időszakra rányomhatta a bélyegét.

A jegyzőkönyvet, az 1747-es rendtartás eredeti szövegével és Altorjának az Apor családdal a Kerek-tó lefolyása ügyében a 19. század első felében folytatott pere irataival együtt a két világháború között a torjai községházán időnként segédjegyzősködő, később Nagybányára elszármazott Pinti Dénes altorjai lakos őrizte meg. (Az iratokat özvegye, Lakner Rozália 1987-ben, újságíró ismerőse révén Balogh Béla nagybányai levéltároshoz, ő pedig a nemrég megboldogult Imreh István professzor úrhoz juttatta el. Az ő engedélyével Kovács András művészettörténésszel mindet lefényképeztettük, és a felvételeket Gligor Zoltán kézdivásárhelyi tornatanárral előhívattuk: a felvételek ma is a birtokunkban vannak. Az iratokat az özvegytől a Sepsiszentgyörgyi állami levéltár megvásárolta.)

A jegyzőkönyv lehetővé teszi a határpásztorokra vonatkozó rendtartás(ok) előírásai esetleges későbbi módosításainak megismerését, a sertés-, juh- és szarvasmarha-pásztorokra vonatkozó rendtartás és az altorjai erdőrendtartás részleges rekonstruálását. Ugyanakkor megismerhetünk olyan – írásban nem rögzített – altorjai jogszokásokat, bevett szokásokat, törvénytevési eljárásokat, amelyeket szentesített a régiségük és a gyakorlatban való folyamatos, huzamos idejű alkalmazásuk.

A nyolcadrét alakú, borító nélküli jegyzőkönyv kettőbe hajtott, cérnával összefűzött leveleinek csak az előlapját számozták, 1-től 87-ig. A számozás és a bejegyzések kronológiai sorrendje közötti eltérésnek a következő okait állapíthatjuk meg:

[32] Ezt az ötsoros betoldást függőlegesen írták a lap bal szélére, igen apró betűkkel, az előtte olvasható 1[pri]mótól a lap aljáig. Át lévén húzva, részben olvashatatlan.

[33] A pecsétviasz papírral van fedve.

[34] A pecsétviasz papírral van fedve.

[35] A napóleoni háborúk idején a feltorjai nemesek és határőrök kivágták egyik erdejüket, faanyagát pedig – minden valószínűség szerint a messze földön harcolók ruházata és felszerelése költségeinek fedezése céljából – értékesítették. Az azóta is legelőként használt területet 1864-ben még *Franciavágás* néven ismerték, de ez a helynév ma már nem él. (OSZK, Kt, F1/3814/A. 20, 24. mft. A továbbiakban: *Pesty helynévgyűjteménye.*) Hasonló eljárásra Altorján is sor kerülhetett.

– némely bejegyzés a keltezésénél később eszközöltetett, ezért nem kerülhetett oda, ahol a helye lett volna;

– a levelek összefűzése és számozása utólag történt, vagy valamilyen okból – elég figyelmetlenül – másodlagosan is összefűzték, majd megszámozták a leveleket.

A jegyzőkönyvet a falu mindenkori jegyzője vezette, de a kézírások összehasonlítása során kiderült, hogy ezt a feladatot időnként – talán a jegyző akadályoztatása miatt – mások vállalták.

A jegyzőkönyv teljes, meglehetősen terjedelmes szövegét a *Függelék*ben tesszük közzé. Előbb azonban megkíséreljük a jegyzőkönyv adatai alapján a lehető legteljesebb képet felvázolni a 19. század eleji Altorjáról, lakóinak mindennapi életéről stb. Kísérletünk során a székely falvak múltjának jeles kutatói által közzétett munkáknak igen nagy hasznát vettük.[36]

IV. Altorja a 19. század elején

1. Altorja és határa

A falusbíróság jegyzőkönyve feleleveníti a katonarendiek és provincialisták lakta 19. század eleji Altorja közösségi akarattal szabályozott és néha a határőrparancsnokság által irányított hétköznapi életének – a földművelésnek, az állattartásnak-pásztorkodásnak, az erdőlésnek, valamint a katonáskodásnak – jó néhány jellemző jelenetét.

A forrás természetéből kifolyólag, magáról a faluról – mint településről és mesterségesen létrehozott tereptárgyak együtteséről – alig tudunk meg valamit. A falut országút szelte át, a falurészek – Alszeg, Középszer és Felszeg – neve az azonos család- és keresztnevűek megkülönböztetésére is szolgált. A házakhoz udvar tartozott, de udvar volt a nagyobb gazdaságok neve is. A falu közéletének legfontosabb helyszínét, a községházát, amelyben a törvénytevés is folyt, a falu törvényes házának, a falu közönséges kiválasztott házának nevezték,[37] és ez többnyire valamely lovas vagy gyalog határőr háza volt. (Ezzel szemben a 18. század elején a falu közéletének, az egyházi és világi törvénytevésnek egyik legfontosabb helyszíne még a községháza funkcióját is betöltő iskolaház volt.[38]) A falu egy része közvetlenül szomszédos volt a szántóterülettel: ezt a házakhoz tartozó kertek mögött elterülő, ma is élő Kertekmege dűlőnév tanúsítja. A kerítéssel övezett falut – vélhetően őrzött – kapukon át hagyhatta el a mezőre, rétre, erdőre tartó, az onnan hazatérő dologtevő vagy a szomszédos településekre tartó, az onnan hazatérő utas és az átutazók. A jegyzőkönyvben ilyen utak: a *Kajtár útja*, az *ikafalvi* és a *hatolykai határba* vezető út.

A falut a szántókkal ellentétes oldalán a Torja-vize határolta, amelyről a jegyzőkönyvben nem esik említés. A Kerek-tó a szántóhatárban terült el, és ott folyt az egyik dűlő névadója, az Ér.

A szántókon túl, a magasabban fekvő terepen erdők, erdei kaszálók és legelők terültek el, közülük a *Csere* vált egy szomszédos dűlő névadójává. A legnagyobb hegyi legelők egyikét – Almást – Bethlen Gábor fejedelmünk adományozta a feltorjai kénbányász-közösségnek,[39] de 1864-ben azok azt az altorjaiakkal együtt használták.[40] A *Szénégető* – a mai Széntető szomszédságában[41] – erdőborította hegy az Almástól nyugatra. A *Forgyogó* – amelynek közelében a fennháló (meddő) csordának a szállása volt – attól északra, talán a Büdös-hegy környékén feküdt, de akár az utóbbitól délre, a Torjahágaja közelében is feküdhetett.

A forrás a legtöbb tájékoztatást a szántóhatárról adja.

A régebben közzétett altorjai helynevek könnyebben hozzáférhetőek lévén, a jegyzőkönyv helyneveit Pesty Frigyes későbbi, 1864–1865-ben készült helynévgyűjteményének közöletlen adataival hasonlítjuk össze.[42] (Pesty Frigyes nagy szolgálatot tett több szaktudománynak is a Kárpát-medence 1864–1865-ben még élő helyneveinek összeíratásával.) Számos jele van annak, hogy Altorja határa már a 17. század első felében is háromfordulós volt, az 1703-as adóügyi összeírás ezt a tényt mint nyilvánvalót rögzíti,[43] a község elöljárósága pedig 1865-ben is így mutatta be a falu szántóhatárát:

[36] Imreh István két munkáját, Pataki Józseffel közösen írt monográfiáját, Egyed Ákos tanulmánykötetét stb. forgattuk nagy haszonnal. (IMREH István 1973; Uő 1983; IMREH István – PATAKI József 1992; EGYED Ákos 1981.)

[37] A 19. század elején Altorján a községháza nem a mindenkori falusbíró háza volt, de nem tudjuk, milyen kritériumok alapján, milyen módon és milyen időközönként választatott községházává egy – minden valószínűség szerint – magánház.

[38] APL, MM jf, 3. (1.); 7. (5.); 18. (16.); „1730 …az altorjai iskola házban…" (SÁVAI János 1997.)

[39] MNL OL, F 1, XII, 59; CS. BOGÁTS Dénes 1929, 55–56; OSZK, Kt, *Pesty helynévgyűjteménye*; ORBÁN Balázs1869, III, 81.

[40] OSZK, Kt, *Pesty helynévgyűjteménye.*

[41] Uo.

[42] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 55–56. és CS. BOGÁTS Dénes 1958, 216. A négy-ötszáz éve bizonyíthatóan élő altorjai helynevek többsége minden valószínűség szerint egyidős magával a 13. században alapított faluval. [Időközben a Pesty-adatok ugyancsak könnyen hozzáférhetővé váltak, kiadásuk sem csak a mikrofilmmásolatból, hanem az eredeti kézirattal is egybevetve történt, elsősorban éppen a Coroi Artur szorgalmazására: PESTY Frigyes 2012. *Szerk. megj.*]

[43] DOMOKOS Pál Péter 1978, 226.

Belsőmező	Középsőmező	Külsőmező
Rétiláb	Nagytólábja	Meddűföldek
Kurtarét	Nyáros	Feltorjáraforduló
Rétkülsőláb	Középláb	Altorjaiborzás
Rétbelsőláb	Balogmárta	Tatárúthossza
Belsőrét	Vasas	Burjános
Érláb	Hosszú	Herbátlábja
Keskenyláb	Padlábja	Faluföldére-forduló
Széles	Hentz	Hangás
Pad	Alámenő	Keresztfaláb
Kertekmege	Kerektólábja	Hatolykaiútláb
Magyarhegyalja	Telekláb	Kosolya
Csiányos	Szentlukács	Csukás
Nemeshatár	Hágó	Falufölde
	Hágótető	Szegényszer
	Kútfőlábja	Újosztás
	Nemeshatár	Vőremenő
	Cserealja	Völgyhát
	Cserefark	Völgyfenék

A Belsőmező lényegében a Torja-vize, Kézdivásárhely és az altorjai római katolikus templom között húzódott, a Középsőmező mögötte, a Csere és a szentkatolnai határ között, a Külsőmező pedig emögött, a feltorjai és a hatolykai határ között, a futásfalvi, az ikafalvi és az alsócsernátoni határig.

A jegyzőkönyvben 1808 és 1818 között az altorjai szántóhatár helynevei a következők:

Belsőmező	Középsőmező	Külsőmező
Rétiláb	**Nagytó lábja**	az medű földekben
Kurtarét	Nyáras	a meddő földek közöt az ikafalvi ut mellet
Rétilabban a' keringők helyin	Közepső Nyáras	Feltorjára forduló
Ér	Középláb	Borzás
Keskeny	Balog Márta	Tatárút hosza
Szélyes	Középláb, Vasas	Burjános
Pad	**Hosszú**	Herbátláb
Kertek megett	Pad	Herbát kutja
Magyarhegy alja	Közepső mező Padláb	**Faluföldére forduló**
Csijánosláb	Hencz	**Hangás**
Nemeshatár	Alámenő	Keresztfa
Alámenő	Kerektó lábja	**Hatolykaiútláb**
Nyúlnyomás	a Gödrös uton alol a Telek nevezetű helyben	Kosolya
Templom mezeje	**Szentlukács**	**Csukás**
	Hágó	Falu földi
	a Hágóból a Gál Antal kertye megül a tanórok Kaputól	Szegényszer
	Kut feje	Újosztás
	Nemeshatár	Vőremenő
	Csere alatt	Nagyvölgy
	Csere alatt a Felmenő Lábjában a Fejer folttól	Nagyvölgy, Lemenőláb
	Csere alól	Nagyvölgy, a Patak mellett
	Csere farkától	**Völgyhát**
	Lemenő	**Völgyfenék**
		Csere alatt
		Lapos

A megfelelő helyre vastag betűvel beillesztettük azokat a Pesty-féle helynévadatokat is, amelyek a jegyzőkönyvben nem fordulnak elő, végül pedig dőlt betűvel beillesztettük azokat a helyneveket, amelyek a Pesty-féle gyűjteményben nem fordulnak elő. A szántóhatár helyneveit tartalmazó két adatsor között nagyon kevés az eltérés, az azonos helynevek esetében pedig – érthető okokból – többnyire a jegyzőkönyv adatai a részletesebbek.

Vizsgáljuk meg a Pesty-féle gyűjteményben meg-, a jegyzőkönyvben viszont meg nem található, illetve a jegyzőkönyvben meg-, de a Pesty-féle gyűjteményben meg nem található helyneveket. Csábító volna a *Nemeshatárt* azonosítani a jegyzőkönyvben előforduló, viszont a gyűjteményből hiányzó helynevekkel, de a Külsőmezőben, ahol több újnak tűnő elnevezés is szerepel, és van egy 1864-re eltűnt helynév is, nincs ilyen nevű földláb, továbbá hiteles okiratból értesülünk arról, hogy Apor Lászlónénak és Apor Péternek a *Teleklábban* és a *Kerektó lábjában* (ezek az elnevezések 1864-ben is éltek) volt földjük,[44] a jegyzőkönyvben pedig nem találtunk olyan földlábat, amelyben

[44] SÁL, *Az altorjai communitás pere az Apor családdal a Kerek-tó lefolyása, a róla elnevezett földláb birtoklása és a tanorokkapu ügyében (1805–1806).*

csak nemesek birtokoltak volna. (A Nemeshatár talán azonosítható az 1760-ban előforduló *Nemesek rétje* helynévvel.[45])

A *Nagytó* (lábja) helynév 1603-ban,[46] a *Szentlukács* 1611-ben,[47] a *Nyúlnyomás* 1759-ben,[48] a *Nagyvölgy feneke* 1761-ben, a *Völgyhát* és a *Hosszúvölgy* (a feltorjai határban)[49] ugyanazon évben már ismert helynév volt.[50] A hatolykai határba vezető utat a jegyzőkönyvben is említik, a *Templom mezeje* ma is élő helynév.[51] Feltehető, hogy a Pesty-féle gyűjtemény egyes, újnak tűnő helynevei csak kártételek híján nem szerepelnek a jegyzőkönyvben. A jegyzőkönyv egyik helyneve – a *Lapos* – a gyűjteményben nem fordul elő és nem azonosítható az 1752-ben az alsóvoláli határban felbukkanó Laposbérccel.[52] (A helyismerettel nem rendelkező CS. BOGÁTS Dénes – minden valószínűség szerint az iratok keltezési helyéből, illetve az illető földlábakban birtoklók lakóhelyéből indult ki a helynevek valamely község határához való sorolásában – jól láthatóan keveri egymással Altorja, Feltorja, Alvolál, Felvolál és Karatna helyneveit.) Jellemző egyébként, hogy a Pesty-féle gyűjteményben Lemenőlábat nem találunk, de a Belső- és a Külsőmezőben felbukkan néhány azelőtt elő nem forduló helynév. Nyilván Cs. Bogáts Dénes gyűjteménye sem volt teljes.

Szántók közé beékelt, régebben nem szántott területeket 1864-re bevonhattak a szántóföldi művelésbe, addig a mezők valamelyikéhez sorolt szántónak is adhattak más rendeltetést, de perdöntő adatok és feljegyzések híján helynevek ily rövid idő alatti elés feltűnése jelenségének a magyarázatával itt adósok maradunk.

Nyelvi szempontból a szántóhatár helynevei több csoportba oszthatók, de a csoportosítást és a helynevek magyarázatát a nyelvészekre bízzuk. Mi magunk itt csupán két csoporttal kívánunk foglalkozni.

Három, a Külsőmezőben elterülő földláb neve – a *Falufölde,* a *Szegényszer* és az *Újosztás* – utal azok hajdani vagy még 1808–1818-ban is fennálló közföld jellegére, ezért nem lehet véletlen, hogy a jegyzőkönyv 1811-es adata *közhelyen való* árpakárt említ: akkor a Külsőmező volt a tavaszhatár. Közföld volt az 1780-as évek derekáig a *Kerektó lábja* is, ahol a tanorokkapu tartásáért az Apor család két holdnyi földet – kaszálót – jussolt a községtől,[53] ami még 1826. aug. 27-én is így volt a falujegyzőkönyv bejegyzése szerint.[54] Úgy véljük, hogy a Belső- és a Középsőmezőben is kellett lenniük közföldeknek, de erre nézve egyetlen utalást találtunk: a Belsőmező egyik földlábját, a *Kurtarétet* 1810-ben úgy osztották-mérték újra, mint egy közföldet, vagy mintha teljesen felrázták – újra felosztották – volna az altorjai határt. Nem tudjuk, vajon változtattak-e a földlábak besorolásán is, amikor újabb, a szántóhatárba beékelt más rendeltetésű területeket vontak be a szántóföldi művelésbe, és/vagy a határ felrázása alkalmával.

A földlábak között vannak olyanok, amelyek személy- vagy családnévre vezethetőek vissza. Szél(y)es nevű család a 17. században élt Altorján.[55] A Balog Márta minden valószínűség szerint ilyen nevű személyről kapta a nevét. Talán a Hencz és a Herbátláb vagy Herbát kútja is ide sorolható. A ma is élő Csipor[56] útja helynév az altorjai szántóhatárban bizonyára a 17–18. században Altorján élt Csupor családról[57] vette a nevét. Erdőt is neveztek el családról: a Zsórát erdőrész a 17. század elején élt Sorat Mattijas[58] nevű altorjai jobbágytól eredhet, és folytathatnánk a sort. Jóval kevesebb a valószínűsége, hogy a Nemeshatár neve a 17. század elején Altorja határában birtokló Nemes családtól eredne.[59]

Az altorjai gazdáknak birtokaik voltak a szomszédos falvak szántóhatárában, de a jegyzőkönyv csak egy Hatolykára (1810) és egy Ikafalvára bebírót (1816) jelez, míg a szomszédos települések lakói közül az altorjai határba bebírók közül többet is. Az utóbbiak ugyanúgy jussoltak mindhárom mezőben, mint az altorjaiak, altorjai birtokügyeikben pedig az altorjaiakkal azonos jogaik és kötelezettségeik voltak, tehát rájuk nézve is hatályosak voltak az altorjai falutörvények, és ilyen ügyekben ők is az altorjai bírók botja alá tartoztak. Az altorjai bebírók – a dolgok természeténél fogva és valamilyen községközi kölcsönös megegyezés értelmében – hasonló helyzetben le-

[45] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 55–56.
[46] Uo., 55; CS. BOGÁTS Dénes 1958, 214.
[47] MNL OL, R 298, 1611. jún. 14; MNL OL, P 970, 1789. máj. 2. (Szántóföld Szent Lukácsnál, vagyis Telekben); CS. BOGÁTS Dénes 1929, 55–56; ORBÁN Balázs 1869, 92.
[48] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 55–56.
[49] CS. BOGÁTS Dénes 1958, 215. Feltorja határa szomszédos Altorjáéval.
[50] Uo., 214–215.
[51] „»1828. aug. 27. Szükségesnek tanálta gyűlésünk m[é]l[tósá] g[o]s B[áró] Apor József és tekintetes Ujvárosi Sigmond urral a Templom mezején levő szántóföldgyeinknek szükséges uttyok elzárásából eredett igyenetlenséget békeség utyán eligazítani«, mit úgy végeztek, hogy a 2,5 öles útért az ottani birtokosok a területet kert- és kapuval kötelesek tartani." (Cs. gy., *Az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonat.*)
[52] CS. BOGÁTS Dénes 1958, 214–215.
[53] SÁL, *Az altorjai communitás pere az Apor családdal… (1805–1806).*
[54] Cs. gy., *Az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonat.*
[55] SzOkl, Ús, IV, 49, 431, 600; V, 157.
[56] Háromszéken ez a csupor neve.
[57] SzOkl, Ús, IV, 50, 431, 599, 600; V, 156–158.
[58] SzOkl, Ús, IV, 601.
[59] Uo., 430, 599.

hettek a szomszédos községek határában lévő birtokügyeik terén. Kézdivásárhely és a szomszédos falvak között – a város gyakorlatilag nem rendelkezvén számottevőbb saját szántóhatárral – nem jöhetett létre ilyen kölcsönös megegyezés: a bebíró városlakók nem fizettek határbért, és nem tettek fel határkertet, mint a szomszédfalusi gazdák.[60] A bebírók fontosabb adatait táblázatba foglaltuk.[61]

Év	Lakóhely	N	HT	LH	GYH	J	IR	Mező és földláb	
1809	Futásfalva[62]						1	Külsőmező, Lemenőláb	K
1810	Futásfalva						1	Belsőmező, Rétiláb	K
1815	Futásfalva			1	1			?	–
1816	Futásfalva[63]	1			2			?	–
1817	Futásfalva						1	?	–
Össz.		1		1	3		3	Összesen	8

Év	Lakóhely	N	HT	LH	GYH	J	IR	Mező és földláb	
1812	Feltorja						1	Középsőmező, Balog Márta	K
1814	Feltorja						1	Külsőmező, Feltorjára forduló	–
1815	Feltorja[64]						1	Belsőmező, Rétiláb	–
1816	Feltorja					1		Középsőmező, Padláb	–
1817	Feltorja						1	Középsőmező, Középláb Külsőmező, Újosztás	–
1818	Feltorja	1						Belsőmező, Széles	K
Össz.		1				1	4	Összesen	6

Év	Lakóhely	N	HT	LH	GYH	J	IR	Mező és földláb	
1810	Alvolál	1						Külsőmező, Vőremenő	–
1814	Alvolál[65]	1						Középsőmező, Csere alatt	K
Össz.								Összesen	2

Év	Lakóhely	N	HT	LH	GYH	J	IR	Mező és földláb	
1810	Karatna	1						Belsőmező, Templom mezeje	K
1817	Karatna						1	Külsőmező, Feltorjára forduló	K
Össz.		1					1	Összesen	2

Év	Lakóhely	N	HT	LH	GYH	J	IR	Mező és földláb	
1812	Kézdivásárhely		1					Középsőmező, Nyáras	–
Össz.			1					Összesen	1

2. A földművelés

A jegyzőkönyv adatai alapján megállapítható, hogy 1808-ban az őszhatár a Középsőmező, a tavaszhatár a Külsőmező, az ugarhatár a Belsőmező volt, forgásuk pedig szabályosan követte az ősz, tavasz, ugar sorrendet.

A jegyzőkönyv egyes adatai látszólag nem illeszkednek bele a nyomásrendszerbe.

A *Rétilábban* lévő földjébe 1815-ben egyvalaki kendert vetett. A Rétiláb abban az évben az őszhatárba esett, tehát a gazda szintén nem tudta vagy nem akarta ősszel bevetni ottani földjét. Az altorjai szán-

[60] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házinapló*, 7r.

[61] N = nemes; HT = határőrtiszt; LH = lovas határőr; GYH = gyalog határőr; J = Jobbágy; IR = ismeretlen rendű; K = határkerttételi kötelezettség. Ha ugyanazon személy két vagy több esztendőben is szerepelt, ugyanannyi személynek vettük.

[62] A birtokos altorjaiaknak adta ki felibe a földjét.

[63] A nemes birtokos – ha nem névazonosságról van szó – 1815-ben még lovaskatona volt, egyik gyalog határőr azonos az 1815-ben említettel.

[64] A birtokos azonos az 1814-ben említettel.

[65] A birtokos azonos az 1810-ben említettel.

tóhatáron a Középsőmezőben ugyanis – 1815-ben ez volt a tavaszhatár – nem létezett Rétről elnevezett földláb: ilyen csak a Belsőmezőben volt.

Az *Alámenő* 1810-ben a tavaszhatárba esett, így 1812-ben az őszhatárba kellett volna esnie, de egyvalaki tavaszrozsot vetett belé. Ez szerintünk egyértelműen jelzi azt, hogy valóban az őszhatárba esett, de ősszel nem vetették be. Az Alámenő tehát a Belsőmezőben volt.

Egy 1811-es adat szerint viszont az Alámenőbe rozsot vetettek, bár akkor ennek a földlábnak az ugarhatárba kellett volna esnie. A nyomásrendszer nemigen tűrte volna el azt a minden gazdálkodási ésszerűségnek is ellentmondó eljárást, hogy a tavaszhatárba őszgabonát vessenek. (Ezért például biztosra vehető, hogy az egyetlen erre utalni látszó adat, az 1814-ben a tavaszhatárba eső Meddőföldeken említett rozs – a tavaszbúza után és az árpa előtt – tavaszrozsot jelent.) A Pesty-féle adat tehát, hogy a Középsőmezőben is volt Alámenő láb, elfogadható, mert 1811-ben épp ez volt az őszhatár. Feltevésünket igazolni látszik az, hogy a *Lemenőláb* esetében 1809–1812-ben az ősz-, tavasz-, ugarhatár időbeli sorrend első látásra tavasz-, ősz-, ugarhatár sorrenddé változott. Az 1810-es adatot, a külsőmezőbéli Nagyvölgy Lemenőlábját azonban minden valószínűség szerint ki kell vennünk ebből a sorból, és fel kell tételeznünk, hogy a Középsőmezőben volt egy Lemenőlábnak is nevezett földláb, amely így már könnyen beleilleszthető a szabályos nyomásrendszerbe. Nagyon valószínűnek látszik, hogy mindhárom mezőben volt egy-egy hasonló elhelyezkedésű földláb, amelyet a 19. század elején, minden következetesség nélkül, hol Alámenőnek, hol pedig Lemenőnek neveztek. Ezen két helynév szabálytalan előfordulásaira nézve minden más magyarázat kizárhatónak tűnik.

Felmenőlábat csak a Középsőhatárban, a Csere alatt említenek, más ilyen fekvésű földláb nem is igen létezhetett az altorjai határban. (Megjegyezzük, hogy a Lemenő, Alámenő és Felmenő elnevezések a vízfolyás irányával egyezően vagy ellentétesen elnyúló földlábakat is jelenthettek.)

A gazdák akkor vetették be tavaszgabonával őszhatárbeli földjüket, amikor nem tudták idejében előkészíteni az őszgabona magágyát. Erre többnyire igásállatok híján, rossz időjárás következtében, betegség vagy – határőrkatonák esetében – a katonai szolgálattal (például 1815-ben a Kommandó-környéki határőrizettel), a hadjáratokban való részvétellel járó távollét miatt került sor. Ugyancsak tavaszgabona került az őszhatárba, ha az őszi vetés kárba ment a vetőmag gyenge minősége, a vetést védő hótakaró hiánya, a vad- és pásztorolt állatok pusztításai következtében: utóbbi esetekben feltehető a határkertek hiánya vagy elhanyagolt állapota. Az őszhatárbeli földek tavaszgabonával való – bizonyára azonos okokból történt – *occupálására*, mint láthattuk, már 1697-ben is odafigyeltek.[66]

Az őszhatárba a 19. század elején rendes körülmények között kizárólag (tiszta és elegyes) búzát, rozsot, elegyes őszgabonát vetettek, kivételesen tavaszrozsot, a Rétilábban és a Balogmártában pedig néha kendert is, a tavaszhatárba tavaszgabonát, (tiszta, elegyes, zabos, tavaszbúzás és feketeborsós) árpát, tavaszbúzát, zabot, (fekete és fehér) borsót, haricskát, kölest, lencsét, mákot, lent, kendert, törökbúzát és pityókát.

Mindkét határban találunk konkrétan vagy általánosságban megnevezett elegyes vetéseket, köztük elegyes kalászosvetéseket, a tavaszhatárban pedig még olyan földdarabot is, amelyet félig zabbal, félig árpával vetettek be. Legfeltűnőbb gyakorisággal azonban a kalászosoknak a pillangósokkal elegyes vetése fordul elő. Ennek többszörös hasznával a 19. század elején élt altorjaiak nyilván tisztában voltak:

– egy földdarabról két, emberi és/vagy állati fogyasztásra alkalmas, fehérjéket is tartalmazó termést takaríthattak be – vélhetően nem gyengébb termés-eredménnyel, mint ha külön vetették volna a kétféle növényt – miközben a pillangósoknak köszönhetően az illető földdarab bizonyos tápanyagai inkább gyarapodtak, mint fogytak, tehát az istállótrágya krónikus elégtelenségét[67] is sikerült ily módon némileg ellensúlyozniuk, mert Altorja határában is akadt *szegény kúra* (gondozás) alatt lévő föld;

– a hegyi és erdei kaszálókon, a réteken betakarított szénatermés, a háziállatok táplálására használt különféle növények és növényi részek elégtelen mennyiségét és néha gyenge minőségét[68] elsősorban az elegyesen vetett és együttesen kicséplett kalászosok és pillangósok szalmája, törekje, illetve fehérjékben is gazdag szára és hüvelye egészíthette ki, javíthatta fel;

– az elegyesen vetett kalászosok és pillangósok kaszálása igen nehéz munkának bizonyulhatott, de talán valamivel könnyebbnek, mint a tisztán vetett pillangósoké.

Semmi jele annak, hogy a lent, a kendert, a pityókát,[69] a törökbúzát, a mákot vagy más haszonnövényeket az altorjai szántóhatár elkülönített részein termesztették volna, de ilyesmire a helynevek sem utalnak. A leveles és gyökérzöldségek, valamint a dohány[70] szántóföldi előfordulásának hiánya – a helynevekben is – viszont arra utal, hogy ezeket kizáró-

[66] Lásd az 1697-es szentkatolnai pontokat.
[67] IMREH István 1983, 196–198.
[68] Uo., 204–215.
[69] Burgonya, krumpli.
[70] A 18. században Altorja jelentős dohánytermesztő falu volt. (ACSÁDY Ignác 1896,120–121, 179.)

lag a bennvalók kertjeiben termesztették. 1777. nov. 29-én a falusbíró széke előtt a káposztát és a dohányt kerti veteménynek mondják.[71] A tubákot, azaz a dohánylevelet szeptember 14-e táján szedték.[72] A Mihálczoknak azonban, feltehetően csak rövid ideig, a Telekben volt tubákos kertjük.[73] A káposztát, amely Apor Péter és Cserei Mihály szerint alapélelmiszer volt a székelyeknél,[74] a 18. század elején április–májusban ültették, azaz palántálták Altorján a kertekben.[75] Apor Péter veres-, kék- és olaszkáposzta-magot küldött ide a feleségének, de karalábét, karfiolt, zellert, articsókát stb. is termesztettek kertjében.[76]

A szántóhatár csak úgy ér valamit, ha művelik. Ami a földművelés és a hozzá kapcsolódó tevékenységek – szállítás, cséplés – módját, eszközeit, igaerő-szükségletét, idejét-időrendjét stb. illeti, forrásunk csak néhány – bár igen értékes – adattal szolgál.

Az altorjai gazdák néha vetőmagot kölcsönöztek vagy adtak el egymásnak, például magnak való „gazdag rozsot".

A faluban bevett szokás volt helybelieknek vagy idegeneknek művelésre felibe kiadni egy-egy földdarabot, többnyire oly feltételekkel, hogy a kedvezményezett gondoskodjék a határkertek idejében való elkészítéséről, javításáról, hordja be a tulajdonosnak az őt illető fele termést, stb. Felibe azok a gazdák adtak ki földet, akiknek birtokuk nagyságához képest kevés (vagy semennyi) igaerő, emberi munkaerő (családtag, jobbágy, zsellér, szolga) vagy munkaeszköz állt rendelkezésükre, illetve azok, akik családi vagy egészségi állapotuknál (örökös nélküli agg házasok, özvegyek, árva gyerekek, vénleányok, betegek, félszegek,[77] szellemi fogyatékosok) fogva, illetve más irányú elfoglaltságaik (például katonai kötelezettségeik) miatt nem voltak képesek megművelni a földjüket. Természetesen altorjaiak is vettek át művelésre földet felibe, például futásfalviaktól.

Az altorjai gazda a 19. század elején ökörszekérrel ment dolgozni a mezőre, azzal hordta be a terményt, azzal – és lóval, vagy lovasfogattal – állott ki forspontra, ha a falu ügyes-bajos dolgai megkívánták, és az ökörszekérből kifogott ökrökkel szántott, de szántott és hordott lovakkal is. Szekeret már a 17–18. században is legalább kétfélét használt: az ún. kicsi szekeret és a jóval nagyobb hordó szekeret.[78]

Az altorjaiak a kölest – és talán a többi kalászost is – gyomlálták, a kalászosokat és a pillangósokat már 1747-ben is kaszával aratták[79] le (lásd az 1747-es falutörvény 4. pontját és egy 1810-es megjegyzést: „s azon felyül árpabol Kaszált renden félig ment Szekerivel lovaival Szolgástol, más Szegén ember Kárára"), az előbbiekből pedig a magot néha patásállatokkal tapodtatták ki, a gabonatáblában vagy a mellette futó mezei úton is, de többnyire otthon csépelték ki a behordott kévéket. A kendernyövés időben általában megelőzte a rozs aratását.

A jegyzőkönyv sem a szemesgabona, sem más mezei termények árára nézve nem tartalmaz használható adatot. (Csak 1809-ben fizetnek ismeretlen mennyiségű ellopott fekete borsóért 2 magyar forintot a határpásztorok.)

Szemtermés esetében a termesztési eredményességet legkézzelfoghatóbban szemléltető adat a vetőmag és a termés mennyiségének összehasonlításával nyerhető, ami gyakorlatilag azt mutatja meg, hogy hány szemet hoz egy elvetett mag. Altorja lakói legalábbis hozzávetőleges pontossággal meg tudták állapítani, mekkora terméshozam várható a három mező bármely földlábja valamely parcellája egységnyi földterületén, annak fekvése, ránézésre megállapítható talajminőségi sajátosságai és gondozottsága – valamint nyilván az időjárási viszonyok hatása – ismeretének függvényében. (Megjegyezzük, hogy 1818-ban már expertus méri fel Mihálcz Ádámné ifiasszony kárát.) Fontos tudomány volt ez a 19. század első felében élő ember számára, mert a jegyzőkönyv által megörökített időszakban Marosszéket (1807), Udvarhelyszéket (1810) és Erdély más tájait (1813–1814, 1817) éhínség sújtotta.[80] Nincs rá bizonyíték, de az 1813-as feljegyzések hiánya talán épp egy ilyen ínséges és ezért zűrzavaros esztendőre utal, amelyet súlyosbított a hadrafogható – és munkaképes – férfiak távolléte, részvétele a Francia Császárság elleni hadjáratban.

A jegyzőkönyv általában nem rögzítette annak a vetésterületnek a nagyságát, amelyen a szalmájában (kévében, kalangyában, boglyában) és/vagy űr-

[71] Cs. gy., *Az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonat*.

[72] „Anno 1726 die 16 Januarij – D[e]l[i]b[eratu]m Szász Mihályné Kata Czerjék Josephné Aszsz[onyo]m jobbágya adtával teremptettével szitkozódott Sz[en]t Kereszt fel magasztalása napján Tubakokot szedet. Singillatim convincáltatik in flo 3. pro I[ncta] nemo" (APL, MM jf, 55).

[73] SÁNDOR Imre 1914, 224–228.

[74] APOR Péter 1863, 321–387, 449–469.

[75] „Anno 1713 ban Az Mester Kertit igy tizedlék fel El kezdvén az Udvar Kapujától fogva ki dél felé – Ennek az Tiz[ne]k kerti az káposzta föld alsó végin vagyon ki" (APL, MM jf, 24); és „Anno 1728 die 12 Junij. Del[i]b[eratu]m Váradi Mártonné Sz[en]t Háromság Vasár napján káposztát ültetett" (Uo., 66).

[76] APOR Péter 1903, II, 117–118. (1724. febr. 13–18.) stb.

[77] A székely a testi hibával élőt és a rokkantat nevezi így.

[78] Szebelébi Bertalan altorjai plébános, erdélyi vikárius végrendelete 1707-ből. (VESZELY Károly 1860, 356–365.)

[79] A jegyzőkönyvben elő se fordul a sarló, mint aratóeszköz. Feltehető, hogy Háromszék falvaiban – így Altorján is – szász hatásra tértek át a kaszával való aratásra.

[80] DANKANITS Ádám 1983, 36–38.

mértékben (fertályban, kupában, ejtelben, vékában, köbölben[81]) kifejezhető mennyiségű kár keletkezett, illetve olyan, az elmúlt századokban a Székelyföldön általánosan elterjedt területmértékeket használ (ál, fél ál, egész föld), amelyeknek pontos nagyságát nem ismerjük. Az önmagukban csak nehezen vagy egyáltalán nem értelmezhető-értékelhető adatokat mégis táblázatba foglaltuk, mert az 1820-as altorjai vallomások[82] egyik adatával összevetve azok többsége – legalábbis hozzávetőlegesen – értelmezhető-értékelhető adatnak bizonyul.[83] A vallomások a „tiszta búza, rozs, árpa, zab, haricska, köles, len, kender stb." termesztését hangsúlyozzák. A búzáról azt vallják, hogy átlagos esztendőben egy köblös (azaz négyvékás) földön 16 kalangyát raknak, egy kalangyából pedig 1,5 véka szemet csépelnek ki. Egy elvetett búzaszem tehát hatot hoz.

A különböző földlábak terméshozam adatait táblázatba foglaltuk.

Év	Földláb	Vetés	Területmérték	Termés		Véka/ kalangya
				Szalmájában	Szemesen	
1810	Szegényszer	búza (Ő)		1 kalangya	1 véka	1/1
1816	Újosztás	búza (Ő)		1 kalangya 3 kéve híján	1 köböl	4/1
1816	Keresztfa	búza (Ő)		2 kalangya	1 köböl	2/1
1816	?	búza (Ő)		4 kalangya	4 véka	1/1
1817	?	búza (Ő)		34 kéve	2 véka	–
1810	Nagyvölgy Lemenőláb	rozs (Ő)		1 kalangya	2 véka	2/1
1810	?	rozs (Ő)		1,5 kalangya	3 véka	2/1
1810	Vőremenő	rozs (Ő)		1 kalangya	2 véka	2/1
1817	?	rozs (Ő)	0,25 ál	1 kalangya	1,5 véka 6 véka 24 ejtel[84]	1,5/1
1808	Szegényszer	elegyes árpa (T)	2 véka férejű	1 buglya	5 véka	–
1809	Balog Márta	árpa (T)	0,5 ál föld		1 köböl	–
1812	Padláb	árpa (T)		2 kalangya	2 véka	1/1
1814	?	árpa (T)		1 kalangya	1 véka	1/1
1818	?	árpa (T)		0,5 kalangya	3 véka	6/1
1809	Középláb	árpa és zab (T)	1 egész földön		2 véka 2 véka	–
1809	Lemenő	zab (T)		10 kalangya	2 véka	1/5[85]
1809	Balog Márta	zab (T)	0,5 ál föld		1 köböl	–
1810	Kertek mege	zab (T)		10 kalangya	6 véka	3/5
1816	Rétiláb	zab (T)		1 kalangya	2 véka	2/1
1818	?	zab (T)		1 kalangya	2 véka	2/1
1810	Széles	haricska (T)		1 kalangya	12 ejtel	–
1812	Nyáras	haricska (T)	1 egész föld		10 köböl	–
1811		kender		0,5 kalangya	0,5 véka	1/1

[81] 1 köböl = 4 véka. A Székelyföldön 1578 óta a kolozsvári mértékegységeket használták. (EOE, III, 133.)
[82] TAKÁCS Péter 2002, 155.
[83] Ő = őszi vetés; T = tavaszi vetés.
[84] A negyed álon – a fölötte lévő terméshozam mellett – átszámítva összesen 7 véka 8 ejtel termett, azaz 7,5 véka.
[85] Az adat nem egyértelmű: vagy összesen, vagy kalangyánként 2 véka volt a terméseredmény, ezért nem biztos, hogy a számítás jó.

A jegyzőkönyv adatai szerint egy elvetett búzaszem 4, 8, egy esetben 16 szemet ad, így az átlag 1808 és 1818 között is valóban inkább a 6 szemhez állhatott közel. Tudjuk, hogy a búza termésátlagának mintája nem alkalmazható egyértelműen a többi gabonafélére, és hogy egy elvetett elegyes árpaszem 1808-ban mindössze 2,5 szemet hozott, mégis megkockáztatjuk azt a következtetést, hogy egy szem elvetett árpa a vetéshelytől és az időjárási viszonyoktól függően akár 4-24 szemet is, egy szem elvetett rozs átlag nyolcat, egy szem elvetett zab – bár időnként, úgy tűnik, még a vetőmagnak valót sem hozta – szintén nyolcat hozott, a haricska pedig időnként tízet is. A kender kalangyánként egyvékányi magot eresztett. A hozamok tehát inkább alacsonyak.

Az alacsony terméshozamok okai közül a kedvezőtlen időjárást és a vadkárokat természetszerűleg nem említi a jegyzőkönyv: az utóbbiak az erdővel csak igen kis szakaszon szomszédos altorjai határon nem is lehettek számottevőek. Az alacsony hozamok előidézői közé kell sorolnunk azonban az igen nagy számú mezei rágcsálót és vadmadarat: ezek vetéstől hordásig minden valószínűség szerint tetemes pusztítást vittek végbe, ami ellen a gazdák nemigen tudhattak védekezni, ezért csak az emberek és a haszonállatok okozta károkat vették figyelembe.

A termőhatárt természetesen védeni és őrizni is kellett, mert a növényi eredetű élelem már régóta elsődleges fontosságúvá vált az altorjaiak számára is. Ez elsősorban maguknak a gazdáknak a kötelessége volt: határkerteket, sáncokat, árkokat és határkapukat kellett állítaniuk, az utóbbiakat őrizniük is. Természetesen más dolguk is lévén, a határ folyamatos őrizetére határbírót választottak és határpásztorokat fogadtak falusfeleik közül. A gazdák, a határbíró és a határpásztorok fölött pedig ott állt a falusbíró a hütöseivel.

A 18. század végén és az azután készült térképeken a három mező és a földlábak nincsenek feltüntetve, csak az utak,[86] a jegyzőkönyv adataiból pedig nem derül ki, hogy be volt-e kerítve külön-külön minden földláb is, ami nagyon valószínű. A térképen ábrázoltak között olyan utaknak is lenniük kellett, amelyek a mezők és az azokat alkotó földlábak, illetve a közéjük ékelődő más rendeltetésű földdarabok közt futottak. A többi – a külvilággal való összeköttetést biztosító – út közül egyesek a három mező közül egyet, kettőt vagy hármat is átszelhettek, ezeket is kerítés kísérhette kétoldalt.

A határkertek, árkok, sáncok és kapuk rendszere

A határkertek mibenlétéről, elkészítésének és elhelyezésének módjáról több mindent sikerült megtudnunk és kikövetkeztetnünk. A kerítést minden valószínűség szerint az árkon és a sáncon belül *tették fel*. Úgy véljük, az utóbbi, Altorján a temetőkertekkel kapcsolatban már a 18. század első harmadában gyakran használt kifejezés[87] arra utal, hogy a kerítéseket a juhkosáréhoz hasonló, lészának vagy libitáriusnak[88] nevezett elemekből szerelték össze.

A juhkosárnál feltehetően erősebb szerkezetű határkert talán mindössze abban különbözött az előbbitől, hogy csak a le- és felszerelhető elemeit mozgatták, szállították, tartócölöpjei viszont mindaddig a helyükön maradhattak, míg elbírták a rájuk szerelt elemeket. Karatnán ezeket az erős – hántolt vagy hántolatlan – gyertyán- vagy mogyórófa-rudakból vesszőkarikákkal összeszerelt kerítéselemeket akkortájt ugyancsak vesszőkarikákkal erősítették fel a tartócölöpökre, amelyeken feltehetően meghagyták az ágcsonkokat („a kertet pedig tartani köteles lészen, sőt megyebíró Hamar Simon ő kegyelmének egy szekér vesszővel hogy három esztendeig gondját viselte tartozik.”[89]) Lehetséges, hogy a kerítéselemeket be is fonták vesszővel.

A vetéseket azonban nem csak kerítések óvták. Egy 1814-es utalás szerint a Középsőmezőben, a Csere alatt állandóbb védmű, földvégi sánc (és árok) erősítette (vagy akár helyettesítette is) a határkertet, és óvta a szántót. A sánccal kiegészített temetőkertet már a 18. század első harmadában is említették Altorján.[90] A földvégi sánc egyértelműen a határkerttel párhuzamosan futó sáncként jelenik meg, ezzel párhuzamosan pedig nyilván árok futott. A földlábakat és a közéjük ékelődő, más rendeltetésű földdarabokat minden valószínűség szerint körülárkolták és körülsáncolták, mert nincs jele annak, hogy a földlábak valamelyikére – a sáncok miatt – csak egyik megha-

[86] HIM, T, *I. katonai felvétel, Erdély*, 11. szelvény.

[87] „6 N[ota] B[ene]. Anno 1726 die 3 Junij Kis Gábor Uram cum protestatione most az Kerek dombon fel tészi az kertet tali conditione hogy el romolván ezek az kertek, mikor ennek utánna Uj Tizedlés lészen mivel közep szeri Ember vólt az ő k[e]g[ye]lme eleje, ő k[e]g[ye]lme ennek utánna oda az Közép szer és Alszeg Czinteremibe akarja tenni, mivel ezen Alsó Temető helybe is temetkeztek mind eleji s-maga is ő k[e]g[ye]lme halottait oda temettette az szegény halottait” (APL, MMjf, 86.); „A[nno] 1731 die 17 Januarij … keresi hogy az Megye kertit az részsze szerént fel nem tötte, zállagot nem adott, sem fel nem tette az … kertet…” (Uo., 73).

[88] Az utóbbi nyilván a *limitaneus* vagy a *limitarius* elferdítése, és egyértelműen a határkertre utal. Egyed Ákos székely történész szíves szóbeli közlését itt köszönjük meg.

[89] KREL, *Vizitációs jegyzőkönyv*, III (1797). Itt köszönjük meg Csáki Árpád sepsiszentgyörgyi történésznek, hogy az adatot rendelkezésünkre bocsátotta.

[90] „Anno 1728 die 13 8[octo]bris … meg zállagoltatta vólt … szó fogadatlanságáért, … zállaglás elött egy nehányszor admoneálta hogy tizedes lévén p[ro]curállya az kertet, s-az Sánczot is…” (APL, MMjf, 68.)

tározott oldalról lehetett volna bejárni. (Futásfalvi Hamar Lajos 1814 és 1873 között vezetett gazdasági naplóiban gyakran esik szó ilyen sáncok ásásáról,[91] Báró Apor Rosália, Török Mihály kapitány[92] özvegye pedig 1848. máj. 13-án, Torján kelt levelében a következőket írta Bécsbe, Apor Lázárnak: „A tisztartó az allsó telek körül igazítatván a sancokatt, oda küldöttek,[93] hogy hiába ne ásassa, mert úgyis ez régenten az övék volt, és ők fel osztják."[94]) Szántáskor, hordáskor stb. tehát az árkon a tanorokkapuknál átvezető hídon vagy pallón (és a vele átellenben megszakított sáncon) át mehettek be a földekre. Az altorjai határban előforduló *rév, rőv, reo* (rő) összetevőjű helynevek[95] a vízelvezető árkokén kívül – mert ilyenek biztosan voltak – feltehetően az ilyen árkok átkelőhelyeinek a megnevezésére is szolgáltak.

A tilalmas, vagyis az elvetett ősz- és tavaszhatár földlábainak védelmét tehát a gazdák által a falugyűlés kihirdetett határozatának nyomán, a falusbíró felszólítására kötelező módon és idejében elkészített kerítések – továbbá a velük párhuzamosan futó sáncok és árkok – szolgálták, amelyeken meghatározott számú, hivatalosan engedélyezett kaput hagytak.

A kérdés az, hogy mikor, hogyan és hányszor kellett feltenni az altorjai mezőket a szomszédos falvak mezőitől, illetve az altorjai három mezőt és az azokat alkotó földlábakat egymástól elválasztó kerteket egy év folyamán?

Nyilvánvalónak tűnik, hogy a szántóhatár három mezeje közül mindig a két tilalmas földlábjait kellett bekeríteni, ennek megfelelően pedig a közöttük elterülő, más rendeltetésű földdarabokat is, hogy az odahajtott állatok ne tehessenek kárt a tilalmasokban. A mezők – és a földlábak – között ugyanis kaszálórétek, legelődarabok, állandóan elkerített kertek is lehettek. Például a Középsőmezőben a Kerektólábjának egy része szántóföld, egy része az 1780-as évek derekáig Altorja egyik közlegelője volt: a tóban kendert áztattak, ha pedig nagy ritkán kiszáradt a vize, a tófeneket felszántották az altorjai gazdák.[96]

A termőhatárt védő kerítést *kertnek*, *falukertnek*, *határkertnek*, *határőriző kertnek*, *föld végén levő*, *földvégi* vagy *földvég-kertnek* (ezek az elnevezések majd mindegyik fordulóban felbukkannak), a sáncot *föld végén fennálló sáncnak*, a kerítésen nyíló kaput *tanorokkapunak* nevezték. Ezek még szövegkörnyezetükkel együtt sem elegendőek maguknak az elnevezéseknek a pontos értelmezéséhez, még kevésbé a termőhatárt védő kerítések mozgatása időbeliségének és mikéntjének megértéséhez. Ezért megpróbáltuk elemezni azt a viszonylag kevés esetet, amely – úgy véljük – közelebb visz a kérdés megválaszolásához.

Előfordult, hogy akiknek a belsősége a Belső- vagy a Középsőmezőre rúgott ki, esetenként jogtalanul nyitottak kaput a kerítésen (1812), vagy elhanyagolták azt (1809), és így állataik kárt tehettek a vetésekben, így viszont amikor a kertjük mögötti földláb ugar volt, az ott legelésző állatok is kárt tehettek az illetők kerti veteményeiben. Ezért a bennvalókat a Belső- és a Középsőmező földlábaitól állandó kerítésnek kellett elválasztania. Ennek időnkénti felújítása, időközbeni javítása és karbantartása elkerülhetetlen volt, így ezek is elég sok munkát adhattak a gazdáknak.

A Torja-vizének magas martja – amelyet a parton tenyésző füzekből és más fás növényekből könnyen előállítható sövénykerítés is szegélyezhetett – ugyancsak folyamatosan védhette a szántóhatárt: a hidakhoz és a gázlókhoz bizonyára kaput vagy sorompót is állítottak.

A szomszédos faluközösségek – elkerülendő a fölösleges vitákat – már a legrégibb időkben megegyeztek egymással szántóhatáruk szomszédos részeinek határhasználati-vetési rendjéről. A megegyezéseket a szokásrend rögzítette és a hagyomány szentesítette. Kézdiszentlélek és Volál között például bizonyára volt ilyen megegyezés: „1720. Sz. Léleken mikor a Torja[97] felől való határban vetnek akkor Vollyáli határban a' Származy felől való határban vetnek."[98] A szomszédos falvak területét általában egy szélesebb vagy keskenyebb senkiföldje választotta el, amelyet a háromszéki székelyek mezsgyének[99] neveztek, és amelyen határjelek – oszlopok, kősziklák, mesterséges halmok, stb. – állhattak, de jelölhették a határt élő fák, bokrok, állandó és időszakos vízfolyások árkai, mesterséges árkok is.[100] A mezsgye is nyújtott

[91] MNL OL, P 1874, *Adnotationes* és *Házi napló*.

[92] Török Mihály kapitány beszámolt az 1802-es nagy földrengés altorjai következményeiről. (TÖRÖK Mihály 1802, 798–799.)

[93] A katonarendiek.

[94] MNL OL, X 5187, *Altorjai Apor levéltár*, 19171. mikrofilmtekercs.

[95] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 55–56.

[96] SÁL, *Az altorjai communitás pere az Apor családdal… (1805–1806)*.

[97] A közelebbi és távolabbi települések lakói a Torja-vize vízgyűjtő medencéjének településeit – Al- és Feltorját, Karatnát, Al- és Felvolált – a gyökereiben mindenképpen közös Torja néven említették, határukat pedig egyszerűen torjai határnak nevezték.

[98] CS. BOGÁTS Dénes 1958, 213–224.

[99] „1851. júl. 27. A Torja határán Cserefarkon, Márton János és a mesde közt" (MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 25r); „1776. jún. 15. A Bereczki határon, a Felső mezőbe, a régi igaz Bereczk kapun belől… más felől a város mesdéje"; „1791. márc. 3. Alsó mezőbe Völgy árka és város mesdéje" (MNL OL, P 1874, *Fejér cs. iratai*).

[100] Hamar Lajos Futásfalva és Altorja csereoldali határán sáncot, határköveket és határgödröket említ. (MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 47^{v}.)

némi védelmet a két oldalán elterülő vetéseknek, de ezt határkertekkel és tanorokkapukkal is biztosítani kellett.[101]

Az altorjai Középső- és Külsőmező gabonáit – az idő- és munkaerő-megtakarítást lehetővé tevő, minden valószínűség szerint létező faluközi egyezmények mellett is – mindenkor határkertekkel kellett védelmezni, amikor a feltorjai, futásfalvi, alsócsernátoni és hatolykai mezőkön azokat veszélyeztető mezőgazdasági tevékenységek folytak. Úgy véljük, erre világít rá Antal Péterné esete (1808), akinek az őszhatárral szomszédos külsőmezőbeli Kosolyában fekvő tavaszi vetésének határkertje nem volt, de lopásbeli kára megtérítését megítélte volna a falusbíró széke, ha falukertje létét bizonyítani tudta volna.

A falusbíró széke 1816-ban Lőrincz Lukácsnénak adott igazat az ugarhatárral szomszédos, külsőmezőbeli őszi vetése falukertjének hiányát a kár okául megjelölő, az etetésbeli kárt megtéríteni vonakodó határpásztorokkal szemben, midőn így érvelt: „senki a falu kert feltételire nem erőltette, marhája sem volt, hogy feltehette volna." Az érvelés arra utalhat, hogy a kerítéselemeket ugyanúgy szekérrel szállították a megfelelő helyre, mint a juhkosarat. Az eset olyan értelmezését, mely szerint az asszonynak csak azért adtak igazat, mert a falusbíró nem admoneáltatta a kertfeltevés iránt, és állatai nem lévén, sem a saját, sem a mások vetésében esett etetésbeli károkért felelős nem lehetett, kizártnak tartjuk: a határpásztorok ugyanis hittel voltak kötelesek őrizni a határt. (Ugyanakkor nem valószínű, hogy az igásállattal nem rendelkező személyek egyáltalán nem voltak kötelesek határkertet állítani. Az viszont előfordulhatott, hogy ha ebbeli tehetetlenségüket idejekorán az illetékesek tudomására hozták, mentesültek a kertfeltevés elmaradása miatt esett károk rájuk nézve hátrányos következményeitől.)

Mike Lőrinczné inasának, László Ferinek az esetében (1808) a határpásztorok nem jelezték a tavaszi vetés határkertjeinek hiányát vagy az elszabadult ökrök általi elrontását az őszhatárral szomszédos külsőmezőbeli Borzásban. Feltehető tehát, hogy amikor a tavasz- és az őszhatár – abban az évben a Külső- és a Középsőmező – szomszédos volt egymással (és így a két tilalmas közé nem ékelődött be az ugarhatár), közéjük egyik felől sem tettek kertet.

A párosával előforduló határkertelnevezések elemzése arra enged következtetni, hogy a határkertek elemeit egy éven belül a nyomásrendszer megkövetelte, szükség szerinti rendben kellett szekérre rakni, a megfelelő helyre szállítani-költöztetni és feltenni. Számításba véve az erre a munkára fordítható, gyakran igen szűkös és szoros időt, valamint a rendelkezésre álló munkaerőt, ez nem lehetett könnyű feladat. A későbbiekben bemutatjuk azt a hipotetikus rendszert, amely szerint a határkerteket mozgatták.

A határkertek, kapuk, sáncok, árkok hiánya vagy elhanyagolt állapota következtében viszonylag kevés altorjai és Altorján birtokló gazda szenvedett károkat. A gazdák bizonyára időt és energiát nem kímélve, mindent megtettek idejében való elkészítésük, felújításuk, javításuk és különösen a határkerteknek a más mezőgazdasági munkákkal egybeeső költöztetése érdekében. A fenti hiányosságok miatt keletkezett károkat és károsultakat a következő táblázatba foglaltuk.[102]

Belsőmező

Év	Földlábak	AN	BN	PvD	HT	LK	GYK	J	Cs, Sz.	IRA	IRB	Össz.
1809	Ism. (Ő)						1					1
1810	Rétiláb (2x), Széles, Kurtarét, Kertek megett, Nyúlnyomás, Templom mezeje (T)		1	1					2	3		7
1812	Ism. (3x), Rétiláb (2x), Ér, Széles, Keskeny (Ő)	3					3			2		8
1816	Ism. (2x), Keskeny, Padláb, Ér (T)	2				1	2					5
1818	Széles (Ő)		1									1
Össz.		5	2	1		1	6		2	5		22

[101] Futásfalvi Hamar Lajosnak volt egy darab szántója az *ikafalvi tanorokkapunál*. (MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 25r.)

[102] AN = altorjai nemes; BN = bebíró nemes; PvD = pap vagy deák; HT = határőr tiszt és tisztes; LK = lovaskatona; GYK = gyalogkatona; J = jobbágy; Cs, Sz. = cseléd, szolga; IRA = ismeretlen rendű altorjai; IRB = ismeretlen rendű bebíró; T = tavaszi vetés; Ő = őszi vetés, Ism = ismeretlen a földláb neve.

Középsőmező

Év	Földlábak	AN	BN	PvD	HT	LK	GYK	J	Cs, Sz	IRA	IRB	Össz.
1809	Lemenő (2x, T)				1					1		2
1811	Hágó, Alámenő, Telek, Ism. (Ő)						3			1		4
1812	Csere alatt (3x), Nyáras (3x), Ism. (2x), Balog Márta, Vasas (T)	3			1		2			3	1	10
1814	Csere alatt (4x), Ism. (2x) Nyáras, (Ő)	1	1			1	3	1				7
1815	Ism. (4x), Csere alatt, Középláb (T)						2	1		3		6
Össz.		4	1		2	1	10	2		8	1	29

Külsőmező

Év	Földlábak	AN	BN	PvD	HT	LK	GYK	J	Cs, Sz	IRA	IRB	Össz.
1808	Kasolya (T)						1					1
1810	Nagyvölgy Lemenőláb, Nagyvölgy a Patak mellett (Ő)							2				2
1814	Feltorjára forduló (2x), Ism. (3x), Meddőföldek (T)			2		1	2			1		6
1816	Ism. (Ő)						1					1
1817	Feltorjára forduló (T)										1	1
Össz.				2		1	4	2		1	1	11

Lovaskatonát 1814-ig nem marasztaltak el határkert miatti kár esetében, de még csak fel sem rótták valamelyiküknek határkertje hiányát, amit talán a huszároknak a francia háborúkban való résztvételével magyarázhatunk.

A fentebb összesített adatok szerint a határkertek, tanorokkapuk és sáncok hiánya, illetve rossz állapota miatt a Külsőmezőben esett a legkevesebb kár, amit talán a szomszédos falvak határai felől meglévő állandó határkerttel, sánccal, kapukkal, széles senkiföldjével és azzal magyarázhatunk, hogy távol lévén, az altorjaiak és a másfalusiak sem lopni, sem állataikat a tilosban *etetni* nem fáradtak odáig. A fordulók és földlábak veszélyeztetettségi sorrendjét azonban csak úgy tudjuk pontosabban felállítani, ha számba vesszük az összes károsultat, a különböző veteményekben esett károk nagyságát és okát is.

Következzék előbb az összes károsult számbavétele. (Az egyes gazdák több földjén keletkezett kárt úgy számoltuk, mintha minden földnek más gazdája lett volna.)

Belsőmező

Év	Földlábak	AN	BN	PvD	HT	LK	GYK	J	Cs, Sz	IRA	IRB	Össz.
1809	Ism. (2x), Keskeny, Ér (Ő)			1		1	1			1		4
1810	Ism. (8x), Nyúlnyomás (6x), Csijános (6x), Keskeny (5x), Alámenő (5x), Széles (4x), Ér (3x), Rétiláb (3x), Kurtarét (2x), Kertekmege (2x), Pad, Templom mezeje (T)	3	1	1		6	13	3	3	15	1	46
1812	Ism. (11x), Rétiláb (6x), Ér, Keskeny, Széles (Ő)	5				5	5			5		20
1815	Ism. (14x), Rétiláb (3x), (Ő)	1				4	5	1		5	1	17[103]
1816	Ism. (59x), Keskeny (2x), Ér, Rétiláb, Padláb (T)	4	1	1		16	21	3		18		64[104]
1818	Ism., Keskeny, Széles (Ő)	1	1							1		3
Össz.		14	3	3		32	45	7	3	45	2	154

Középsőmező

Év	Földlábak	AN	BN	PvD	HT	LK	GYK	J	Cs, Sz	IRA	IRB	Össz.
1808	Ism. (5x), Csere alól (2x), Balog Márta, Hencz (Ő)	1				1	3			4		9
1809	Ism. (15x), Balog Márta (5x), Nyáras (4x), Vasas (4x), Hágó (3x), Középláb (2x), Lemenő (2x), Csere alól (T)				1	5	18			12		36
1811	Ism. (18x), Csere alatt (2x), Telek, Pad, Hágó, Alámenő, (Ő)	4			1	3	6			10		24
1812	Ism. (44x), Nyáras (7x), Balog Márta (4x), Csere alatt (3x), Vasas (2x), Pad, Lemenő, Alámenő (T)	7				14	14	4	1	23		63
1814	Ism. (10x), Csere alatt (4x), Csere alatt Felmenő, Balog Márta, Középláb, Nyáras (Ő)	2	1			4	8	1		2		18
1815	Ism. (50x), Csere alól (3x), Nyáras (2x), Cserefark, Kút feje, Vasas, Középláb, Kerektó lábja (T)	3				8	28	2		19		60[105]
1817	Ism. (26x), Padláb (3x), Középláb (Ő)			1		5	11	1		10	2	30
1818	Ism. (60x), (T)					11	16	1		32		60
Össz.		17	1	1	2	51	104	9	1	112	2	300

[103] Egyik lovaskatona futásfalvi.

[104] Egy ismeretlen rendű altorjai a jegyzőkönyvben provincialistának íratott.

[105] Egyik lovaskatona és egyik gyalogkatona futásfalvi.

Külsőmező

Év	Földlábak	AN	BN	PvD	HT	LK	GYK	J	Cs, Sz	IRA	IRB	Össz.
1808	Ism. (5x), Vőremenő (2x), Borzás (2x), Kosolya (2x), Újosztás (2x), Feltorjára forduló, Keresztfa, Falufölde, Szegényszer, Burjános (T)			1		2	9			6		18
1810	Szegényszer (4x), Vőremenő (4x), Burjános (3x), Borzás (2x), Feltorjára forduló (2), Nagyvölgy, Nagyvölgy Patak mellett, Nagyvölgy Lemenő, Újosztás, Herbát kútja (Ő)	1	1			1	8	2		7		20
1811	Ism. (39x), Vőremenő, Lapos, Meddőföldek, Keresztfa, Feltorjára forduló, (T)	7		1	2	8	13	1		12		44
1814	Ism. (26x), Feltorjára forduló (3x), Meddőföldek, Nagyvölgy (T)	1		2		9	9	5		4	1	31
1816	Ism. (7x), Újosztás, Keresztfa (Ő)						8			1		9[106]
1817	Ism. (54x), Keresztfa (4x), Újosztás (2x), Tatárút hossza, Herbátláb, Feltorjára forduló (T)	3				11	16	3	1	27	2	63
Össz.		12	1	4	2	31	63	11	1	57	3	185

Belsőmező

Év	Földláb
1809	Ism. (2x), Keskeny, Ér (Ő)
1810	Ism. (8x), Nyúlnyomás (6x), Csijános (6x), Keskeny (5x), Alámenő (5x), Széles (4x), Ér (3x), Rétiláb (3x), Kurtarét (2x), Kertekmege (2x), Pad, Templom mezeje (T)
1812	Ism. (11x), Rétiláb (6x), Ér, Keskeny, Széles (Ő)
1815	Ism. (14x), Rétiláb (3x), (Ő)
1816	Ism. (59x), Keskeny (2x), Ér, Rétiláb, Padláb (T)
1818	Ism., Keskeny, Széles (Ő)

Középsőmező

Év	Földláb
1808	Ism. (5x), Csere alól (2x), Balog Márta, Hencz (Ő)
1809	Ism. (15x), Balog Márta (5x), Nyáras (4x), Vasas (4x), Hágó (3x), Középláb (2x), Lemenő (2x), Csere alól (T)
1811	Ism. (18x), Csere alatt (2x), Telek, Pad, Hágó, Alámenő (Ő)
1812	Ism. (44x), Nyáras (7x), Balog Márta (4x), Csere alatt (3x), Vasas (2x), Pad, Lemenő, Alámenő (T)
1814	Ism. (10x), Csere alatt (4x), Csere alatt Felmenő, Balog Márta, Középláb, Nyáras (Ő)
1815	Ism. (50x), Csere alól (3x), Nyáras (2x), Cserefark, Kút feje, Vasas, Középláb, Kerektó lábja (T)
1817	Ism. (26x), Padláb (3x), Középláb (Ő)
1818	Ism. (60x), (T)

[106] Két gyalogkatona futásfalvi.

Külsőmező

Év	Földláb
1808	Ism. (5x), Vőremenő (2x), Borzás (2x), Kosolya (2x), Újosztás (2x), Feltorjára forduló, Keresztfa, Falufölde, Szegényszer, Burjános (T)
1810	Szegényszer (4x), Vőremenő (4x), Burjános (3x), Borzás (2x), Feltorjára forduló (2), Nagyvölgy, Nagyvölgy Patak mellett, Nagyvölgy Lemenő, Újosztás, Herbát kútja (Ő)
1811	Ism. (39x), Vőremenő, Lapos, Meddőföldek, Keresztfa, Feltorjára forduló (T)
1814	Ism. (26x), Feltorjára forduló (3x), Meddőföldek, Nagyvölgy (T)
1816	Ism. (7x), Újosztás, Keresztfa (Ő)
1817	Ism. (54x), Keresztfa (4x), Újosztás (2x), Tatárút hossza, Herbátláb, Feltorjára forduló (T)

A táblázatok jól szemléltetik, hogy a legveszélyeztetettebb a Középsőmező volt.

A továbbiakban csak a határkertek elemei mozgatásának-költöztetésének lehetséges módozatait próbáljuk szemléltetni. Ezért alább az altorjai határkertek rendszerét vastag vonallal, a tényleges földrajzi tájolásnak megfelelően, a nem minden esetben pontosan ismert fekvésű földlábakat mellőzve, nagyon leegyszerűsítve ábrázoljuk: a vékony vonalak az egyes parcellák határát jelképezik. Ábráink azt is jól szemléltetik, mit jelent a *földvégi kert* – a kerítések többsége ilyen volt – és a *föld végén fennálló sánc*.

Altorjai bennvalók

Torja-vize

			B	e	l	s	ő	m	e	z	ő			

Út és egyéb rendeltetésű földdarabok

		K	ö	z	é	p	s	ő	m	e	z	ő		

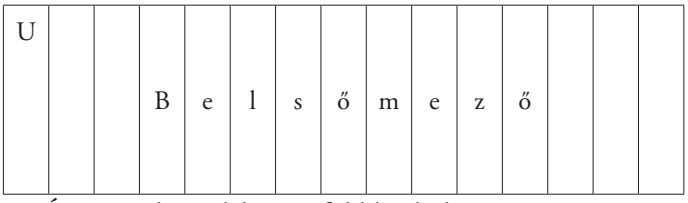
Út és egyéb rendeltetésű földdarabok

			K	ü	l	s	ő	m	e	z	ő			

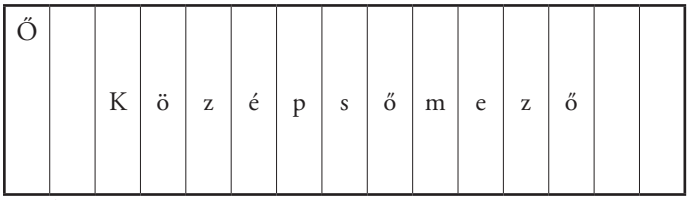
Futásfalvi, alsócsernátoni, hatolykai határ

A fenti ábra a fentebb kimutatott gyakorlati megoldások értelmében és a mezők művelési besorolásának megfelelően (Ő = őszhatár; T = tavaszhatár; U = ugar) – hároméves ciklusokban – évente módosul. A jegyzőkönyv kezdő évében, 1808-ban tehát így kerítették be az altorjai határt:

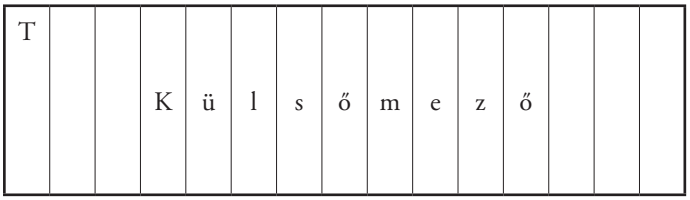
Altorjai bennvalók Torja-vize

Út és egyéb rendeltetésű földdarabok

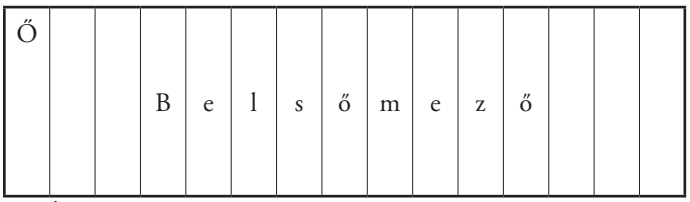
Út és egyéb rendeltetésű földdarabok

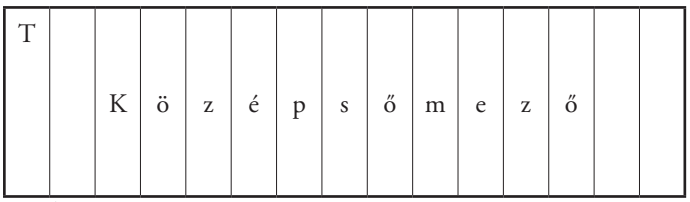
Futásfalvi, alsócsernátoni, hatolykai határ

A következő, 1809-es esztendőben a következő kerítéseket kellett feltenni:

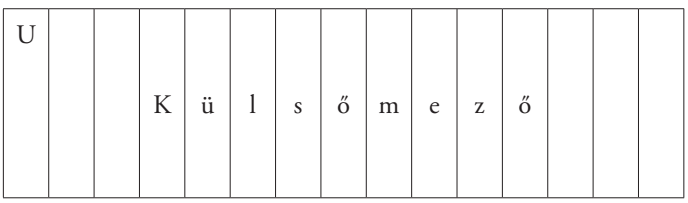
Altorjai bennvalók Torja-vize

Út és egyéb rendeltetésű földdarabok

Út és egyéb rendeltetésű földdarabok

Futásfalvi, alsócsernátoni, hatolykai határ

A következő, 1810-es esztendőben a következő kerítéseket kellett feltenni:

Altorjai bennvalók — Torja-vize

T B e l s ő m e z ő

Út és egyéb rendeltetésű földdarabok

U K ö z é p s ő m e z ő

Út és egyéb rendeltetésű földdarabok

Ő K ü l s ő m e z ő

Futásfalvi, alsócsernátoni, hatolykai határ

Az 1811-es esztendőben ismét csak a Középső- és a Külsőmezőt kellett bekeríteni, ugyanúgy, mint 1808-ban, és így tovább.

A bekerített területet *tanoroknak*, a kerítésen-sáncon hagyott kaput a *tanorokkapunak* nevezték. Tanorokkapu-tartó gazdát a 19. század elejéről mindössze hármat ismerünk név szerint: Apor Lászlónét, a Középsőmező Kerektavi lábjában lévő tanorokkapuét (1806); Mihálcz Ignácz nyugalmazott kapitányt, a Belsőmező Érlábjában (1812) és a Középsőmező Nyáraslábjában (1812) lévőét és Ábrahám Istvánt (1812). Az első kettő nemesi, az utóbbi jobbágyrenden lévő altorjai lakos volt. Tanorokot és kaput a Középsőmező Alámenőlábjában (1811) és a Csere alatt (1812) is említ a jegyzőkönyv. Feltehetően mindegyik tanorokkaput tartó gazda közföld-darabot kapott használatba a kapu elkészítéséért, karbantartásáért és őrizetéért.

A határbírók és a határpásztorok

Az 1747-es falutörvény előírta a határbíró-választást, valamint a falusbírónak és segítőinek – hütöseinek – határpásztorrá való megválasztását. A falujegyzőkönyv 1827. márc. 23-i bejegyzése szerint a határbírót továbbra is választották, de a határpásztorságot a mindenrendű gazdák évről évre, kapuszám szerint, legalább hárman, szerre voltak kötelesek vállalni.[107] A gyakorlatban a 19. század elején a falusbíró és hütösei a határbírótól és a határpásztoroktól jól elkülönülő és elkülöníthető testületet alkottak, kialakult, ésszerű munkamegosztással. Táblázatunk a határbírók nevét és rendi hovatartozását tünteti fel:

[107] Cs. gy., *Az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonat*.

Év	Határbíró	Rendi állás	Határpásztorok[108]
1809	Finta Ferencz	GyK	
1810	Török Antal	GyK	
1811	Istok Josef Junior	GyK	
1812	Junior Barta András Substitus határbíró	LK Ism. rendű	Hites határpásztor Bajcsi Tamás. (Ism. r.)
1814	László Antal Főhatárbíró Szabo József hadnagy	GyK Nobilis	
1815	Csobot Pál Márton Elek	LK LK	
1816	Petsi Antal	GyK	
1817	Gothár János	GyK	
1818	Szabó Tamás	LK.	

A táblázatból kitűnik, hogy rendes körülmények között mindig csak egy határbírót választottak. Helyettes határbírót egyet említettek, két esetben pedig két határbírót választottak: egyik esetben egyiküket főhatárbírónak nevezték. (Vicehatárbírót 1832. júl. 8-án is említenek.[109]) A jegyzőkönyvben egyetlen, ismeretlen rendű, esküdtként egyszer sem előforduló határpásztor nevét találjuk meg. Határbíróságra – nem szabályos rendben – csak nemest, lovas és gyalog határőrt választottak. Később látni fogjuk, hogy a határbíró egyetlen esetben sem volt egyszersmind falusbíró is, hütös is csak öt esetben a tizenegy közül.

A vetéseket védő műtárgyak mindegyikének meglétéért, jó karban tartásáért a falusbíró felelt, olyannyira, hogy ha elmulasztotta a hanyagokat ezek elkészítésére vagy javítására ösztökélni, a hiányzó vagy rossz kertek, kapuk (és árkok-sáncok) miatt esett károkat is maga kellett megtérítse. A falusbírót viszont a határpásztorok – vagy a határbíró – kellett értesítsék a hiányosságokról, ők kellett kiadják a károsultaknak, a határbírónak vagy a falusbírónak a vétkeseket, mert ellenkező esetben ők fizették meg a károkat. A károkozó állatokat a tetten érő határpásztorok vagy gazdák adták át a határbírónak, aki kezességre kiadta azokat a gazdájuknak. A nagyobb kártételekről a gazdák azonnal kellett értesítsék a határbírót, hogy az kiszállván a helyszínre, maga is megállapíthassa a kár okát és nagyságát, illetve hogy megfelelő utasításokkal láthassa el a határpásztorokat. A falutörvény előírásainak megfelelően, a vetésekben keletkezett károk megtérítésére a falusbíró széke kötelezte a kártevő személyt, a hanyag gazdát, a jelentést nem tevő vagy kötelességüket elmulasztó határpásztorokat, néha – jelképesen – a vétkes állatokat, azaz gazdáikat. A gazda hanyagságának tekintették azt is, ha a nagyobb kártételekről nem értesítette idejében a határpásztorokat, a határbírót vagy magát a falusbírót.

Úgy az emberek, mint az állatok okozta károk ügyét több ülésen, novembertől februárig tárgyalta a falusbíró széke, mégpedig írásos feljegyzések és listák alapján. A kárt a vétkeseknek feltehetően ugyanakkora mennyiségű és többnyire ugyanolyan fajta gabonában kellett megtéríteniük.

Bevett gyakorlat volt, hogy a határpásztorok az elszenvedett kár és a határbér egyenlősége esetén kiegyeztek a károsult gazdákkal: a gazda lemondott a kártérítésről, a határpásztorok a határbérről (1812). Akik mennyiség megjelölése nélkül mondtak le követelésükről a határbér elengedése fejében, talán szintén a határbérrel egyenlő kárt szenvedtek el. A határpásztorok néha a határbér elengedésén felül kárpótolták is a károsultakat: ezen esetekben is feltehető, hogy a kártérítési mennyiségből – többek közt – a határbért vonták le. A felsorolt kártérítési változatok kiegyezés, de falusbírói ítélet nyomán is megvalósulhattak. (Szalmát és töreket a kárvallottak bizonyára nem kaptak, pedig annak is lehetett értéke.) A jegyzőkönyv szövegéből és adataiból nemigen következtethetünk a kár és a határpásztorok által fizetett kártérítés mennyiségi aránya megállapításának kritériumaira, sem pedig arra, hogy milyen hozamkulccsal váltották át a szalmájában kifejezett kárt szemesgabonára. A kártérítést – egy esetet kivéve[110] – mindig valamely akkor használatos űrmértékkel kifejezett szemesgabona-mennyiségben szabták meg és fizették. Ezen, szabályszerűséget nem mutató eseteket is táblázatba foglaltuk.

[108] A jegyzőkönyvben egyetlen név szerint említett határpásztor található.

[109] Cs. gy., *Az altorjai községi jegyzőkönyvekből készített kivonat*.

[110] Lásd a *Függelék*ben, fol. 4r.

Év	Termény	Kár			Kártérítés	
		szalmájában	szemesen	oka	mennyisége	fajtája
1810	elegyes buza		1,5 véka	etetés, lopás[111]	1 véka	búza
	árpa[112]		1 véka	kaszálás, lopás	1 véka	árpa
1810	elegyes buza		3 véka	lopás	1,5 véka	őszgabona
	fekete borsó[113]		1,5 véka	–	1,5 véka	fekete borsó
1810	búza		2 véka	lopás	2 véka	búza
1810	rozs	8 kalangya		lopás	2 véka	elegyes árpa
					6 véka	rozs[114]
1810	rozs	1,5 kalangya	3 véka	lopás, etetés	2 véka	zab
					1 véka	árpa[115]
1810	elegyes árpa		2 véka	etetés	–	–
	zab		2 véka	etetés	2 véka	zab[116]
1810	zab		2 véka	etetés	1 véka	zab[117]
1810	lencse		1 véka	etetés, kaszálás	0,5 véka	lencse[118]
1811	rozs		0,5 véka	–		
	árpa		2 véka	lopás		
	rozs[119]		1 köböl	–	1 köböl	rozs
1811	búza		0,5 véka	lopás	0,5 véka	búza
	árpa[120]		2 véka	lopás	2 véka	árpa
1812	tavaszrozs		1,5 véka	–	1,5 véka	tavaszrozs
	árpa		1 véka	–	1 véka	árpa
	?		?	lopás	–	–
1812	zab		1 véka	lopás	1 véka	zab
	fekete borsó[121]		1,5 véka	lopás	1,5 véka	feketeborsó
1814	búza		10 véka	–	2 véka	őszgabona
	árpa		2 véka	–	2 véka	tavaszgabona
1814	rozs		4 véka[122]	–	1 köböl	rozs
1815	elegyes árpa		1 véka	etetés	0,5 véka[123]	elegyes árpa
1816	rozs	2,5 kalangya	5 véka	elvontatás	2 véka[124]	rozs
1817	árpa[125]		1,5 véka	lopás	1,5 véka	árpa

[111] Az elegyes búza harmadrésze etetés.
[112] A két tétel ugyanazon gazda összesített kára három különböző parcellán.
[113] A két tétel ugyanazon gazda kára két különböző parcellán.
[114] Mindkét tételt ugyanazon gazda kapta nyolc kalangya ellopott rozsáért kárpótlásul.
[115] Mindkét tételt ugyanazon gazda kapta 3 vékát eresztő másfél kalangya ellopott rozsáért kárpótlásul.
[116] Feltehető, hogy az árpában esett kár megtérítéséről a határbér elengedése fejében mondott le a gazda.
[117] A két kárlátó külön-külön egy-egy véka kárt látott, de csak egyikük volt hütös.
[118] A kár fele etetés, fele kaszálás, de a körülmények is érthetővé teszik a kártérítés csekélyebb mennyiségét.
[119] A három tétel ugyanazon gazda kára három különböző parcellán.
[120] A két tétel ugyanazon gazda kára két különböző parcellán.
[121] A két tétel ugyanazon gazda kára két különböző parcellán.
[122] A négy véka rozs két helyről való volt.
[123] A falusbíróság 1 véka kártérítést ítélt meg, a károsult viszont kiegyezett a határpásztorokkal fél vékában.
[124] A két vékát házhoz is kellett szállítani.
[125] A másfél véka árpa két helyről való volt.

Év	Termény	Kár			Kártérítés	
		szalmájában	szemesen	oka	mennyisége	fajtája
1817	rozs	1 kalangya	–	–	–	–
	árpa[126]		2 véka	–	2 véka	árpa
1817	árpa		1,5 véka	etetés	1 véka	elegyes árpa
1818	árpa	1,5 kalangya	–	lopás	3 véka	árpa
1818	tiszta árpa		4 véka	etetés	6 véka	elegyes árpa
1818	rozs		1 véka	etetés	1 véka	rozs
	haricska		3 véka	etetés	3 véka	haricska
	?		–	lopás[127]	–	–

A határpásztorok talán hajlamosabbak voltak – leginkább lopás esetén – tavaszgabonából és egyes pillangósokból teljes kártérítést adni, továbbá a kenyérgabonáért megközelítőleg azonos mennyiségű tavaszgabonát. Ugyanakkor fel kell tételeznünk, hogy a kártérítés mérve a feljegyzések által rögzítettnél sokkal számosabb esetben volt közös megegyezés eredménye.

Egyetlen alkalommal utal arra a jegyzőkönyv, hogy a gabonát lopkodó, tetten ért személynek a kárt is meg kellett térítenie, és a fel nem derített tettesű lopásokból eredő összkárnak a tetten ért lopkodókra elosztott részét is meg kellett fizetnie. A jegyzőkönyvben azonban ilyen elszámolás nem maradt fenn, ezért feltehető, hogy nemigen került sor rá. A határpásztorok sem igen adták ki a lopkodókat, inkább megtérítették a lopásbeli károkat. Kérdés, hogy ha ismerték a lopókat, velük hogyan egyeztek meg.

A vetésekben esett kár okát és nagyságát legalább két, kárlátónak nevezett becsületes gazda vagy egy hütös mérte fel vagy állapította meg, ezt azonban 1808-tól 1818 felé haladva egyre ritkábban jegyezték fel, és egyre ritkábban nevezték meg azt a földlábat is, amelyen a kárt látott parcella feküdt, vagyis egyre inkább a kár okát és nagyságát tekintették fontosnak. Azt azonban mindvégig, szinte minden esetben jelezték, hogy milyen terményben esett a kár.

A falusbírók és a hütösök

Év	Falusbíró	Hütösök	Rendi állás	Jegyző	Periódus	Helyszín
1808	Márton Antal LK	Vizi József[128]	GyK	Csobot Pál LK	dec. 2.	Mike István LK háza
		Antal József[129]	GyK v. LK		dec. 3.	
		Istók András	GyK		dec. 10.	
		Mike István	LK		dec. 17.	
		Lázár Mihály	L.K			
		Könczei Antal	Gy. K.			
1809	**Tőlcséres Imre** GyK[130]	**Imre György** polgár[131]	**ism.** LK	**Csobot Pál** LK m. p.	dec. 9.	Mike István LK háza
		Lázár Mihály	GyK		dec. 15.	
		László Antal	LK		dec. 16.	
		Mike István	GyK		dec. 22.	
		Istók András	GyK		dec. 23.	

[126] A két tétel ugyanazon gazda kára két különböző parcellán.
[127] A három tétel ugyanazon gazda kára három különböző parcellán.
[128] Az alszegi és a felszegi Vizi József is gyalog határőr volt.
[129] Az idősebb és az ifjabb is szerepel lovas és gyalog határőrként.
[130] Írástudatlannak tűnik.
[131] Írástudatlannak tűnik.

Év	Falusbíró	Hütösök	Rendi állás	Jegyző	Periódus	Helyszín
1809		**Sólyom Antal** m. p. **Antal József** m. p. **Márton András** m. p. **Török Antal** m. p.	**GyK v.** **LK** **LK** **GyK**			Csobot Pál LK háza – repartitio[132]
1810	**Barta János** LK[133]	Lőrincz Antal Márton Antal **Istók József** m. p. **Simon János**[134] **Mike István** m. p. **Csobot Pál** m. p. **Márton András** m. p. **Márton Elek**	GyK LK **GyK** **GyK** **LK** **LK** **LK** **LK**	**Gothár János** GyK m. p.	dec. 7. dec. 14. dec. 21. dec. 29. 1811. jan. 4. jan. 4.	id. Mike István LK háza A falu közönséges kiválasztott házánál id. Mike István LK háza – repartitio[135]
1811	Márton Tamás GyK	Csobot Pál Márton András Lázár Mihály Istok József Tőlcséres Imre László Antal	LK LK LK GyK GyK GyK	Sólyom Antal GyK	dec. 7. dec. 13. dec. 14. dec. 21. dec. 28. 1812. jan. 25.	Mike István LK háza
1812	Lőrincz József GyK	Márton Elek Csobot Pál Márton András Bajcsi Ferenc Lázár Mihály Istók Josef	LK LK LK LK LK GyK	Incze Mihály GyK	dec. 11. dec. 18. 1813. jan. 2. jan. 13. jan. 15. jan. 22. jan. 26. febr. 6.	Mike István LK háza

[132] A dec. 23-i repartition csak a félkövérrel írottak voltak jelen, a hütösök közül az utolsó három először.
[133] Írástudatlannak tűnik.
[134] Írástudatlannak tűnik.
[135] A jan. 4-i repartition csak a félkövérrel írottak voltak jelen, a hütösök közül az utolsó először.

Év	Falusbíró	Hütösök	Rendi állás	Jegyző	Periódus	Helyszín
1814	**Istók Ádám** LK[136]	Márton András	LK	**Intze Mihály** GyK	nov. 16.	Bajtsi Ferencz LK háza[138]
		Csobot Pál	**LK**		nov. 24.	
		Pétsi Antal	GyK		dec. 2.	
		Istók József	GyK		dec. 9.	
		László Antal	GyK		dec. 13.	
		Márton Elek	LK		dec. 17.	
		Mike József	**GyK**		1815. febr. 19.	
		Bajtsi Ferentz[137]	**LK**			
		Sólyom Antal	**GyK**			
1815	**Istók József** GyK	Csobot Pál	LK	**Intze Mihály** GyK	nov. 24.	Barta András LK háza
		Márton András	LK		dec. 1.	
		SólyomAntal	**Primipillus**		dec. 8.	
		Pétsi Antal	GyK		dec. 16.	
		Bajtsi Ferencz	**LK**		dec. 22.	
		Istók Ádám	LK		dec. 30.	Intze Mihály GyK falu notariuss háza[139]
		Köntzei Antal	**GyK**			
		László Antal	**GyK**			
		Márton Elek	LK		1816. jan. 3.	
		Márton Ádám	**GyK**			
		Török Antal	**GyK**			
1816	**Szabó Tamás** LK[140]	Sólyom Antal	GyK	**Intze Mihály** GyK	nov. 29.	Pétsi András GyK háza
		Márton András	LK		dec. 13.	
		Csobot Pál	LK		dec. 14.	
		Mike József	GyK		1817. jan. 3.	
		Gothár János	GyK		jan. 4.	A falu közönséges háza – repartitio[142]
		Tőltséres Imre	GyK			
		Köntzei Antal	GyK		jan. 16.	
		Márton Elek	LK			
		László Antal	GyK			
		Istók Ádám[141]	**LK**			

[136] Írástudatlannak tűnik.
[137] Írástudatlannak tűnik.
[138] A dec. 17-i repartition csak a félkövérrel írottak voltak jelen, a hütösök közül az utolsó három nem szerepelt a nov. 16-i ülésen.
[139] Csak a félkövérrel írottak voltak jelen, az utolsó két hütös csak itt.
[140] Írástudatlannak tűnik.
[141] Írástudatlannak tűnik.
[142] Csak a félkövérrel írottak írták alá, közülük az utolsó először szerepel.

Év	Falusbíró	Hütösök	Rendi állás	Jegyző	Periódus	Helyszín
1817	Lőrintz György GyK	Csobot Pál	LK	Intze Mihály GyK	dec. 13.	Mike István LK háza
		Márton András	LK		dec. 16.	
		Sólyom Antal	GyK		dec. 19.	
		Gothár János	GyK		dec. 23.	
		Márton Elek	LK		1818. jan. 5.	
		Köntzei Antal	GyK		jan. 8.	
		Super Numerarius	**Juratis**			
		László Antal	GyK			
		Finta József	GyK			
		Szabó Tamás	LK			
		Tőltséres Imre	GyK			
		Márton Lajos	GyK			
		Istók Ádám	LK			
		Istók József	GyK			
		Török Antal	GyK			
1818	**Lőrintz József** GyK[143]	Sólyom Antal	GyK	Intze Mihály GyK	nov. 28.	Mike István LK háza[146]
		Finta József	GyK		dec. 5.	
		Csobot Pál m. p.	**LK**		dec. 8.	
		Szabó Tamás	LK		dec. 11.	
		Török Antal m. p.	**GyK**		dec. 23.	
		Lőrintz György	GyK			
		Pétsi Antal	GyK			
		Köntzei Antal m. p.	**GyK**			
		Márton Elek m. p.	**LK**			
		Barta András junior	LK			
		Bajcsi Ferencz[144]	**LK**			
		Gothár János[145]	**GyK**			

Egy 1785-ben kelt rendelet szerint a falusbírákat augusztus közepén választották. Addigra többnyire betakarodtak a mezőről.

3. Az állattartás

Az altorjai gazdák hagyományosan tulajdonjegygyel tették felismerhetővé állataikat, a juhokat és a sertéseket füljeggyel, a szarvasmarhákat és a lovakat tüzesvas-bélyeggel.

Altorján a (legelőről este) hazajáró és a pásztorok kezére nem adott lábasjószágot tavasztól őszig

[143] Írástudatlannak tűnik.
[144] Írástudatlannak tűnik.
[145] Itt már jubilátus káplárként szerepel.
[146] A dec. 23-i ülésen csak a félkövérrel írottak voltak jelen, a két utolsó hütös csak ekkor.

– enyhe időben télen is – elkülönített udvarrészen tartották, de a 17. és a 18. század fordulóján az ősszel hazakerült (legelőn) fennhálókkal együtt többnyire már istállóban, ólban, pajtában teleltették ki. Az altorjai megyeszéke 1714-ben tárgyalja a pater istállója 1705 táján történt építésével kapcsolatos ügyet,[147] 1713-ban pedig az altorjai iskolamester bennvalója kerítésének tizedlési lajstromában említik a mester istállóját.[148] Apor Péter 1724 júliusában az általa korábban építtetett ló- és marhaistállókat akarta zsindely alá vétetni Altorján, ami a többnyire szalmatetős gazdasági épületek és lakóházak korában újításnak számíthatott.[149] Az állatok istállózása lehetővé tette az istállótrágya trágyadombon való rendszeres összegyűjtését és a trágya megfelelő időben való kihordását a mezőre.[150] Az altorjai szántóföldek trágyázásáról – ami az istállózás biztos jele – az 1703-as adóügyi összeírás is megemlékezik.[151]

A pásztorolt állatok kártevését a vetésekben – a pásztorok gondatlansága mellett – leginkább az idejében fel nem tett vagy rossz határkertek könnyítették meg: az őszgabona magágyának elkészítése előtt az ugaron járatott állatok könnyen kárt tehettek az ugarral szomszédos forduló(k) vetéseiben, a hó- és fagymentes időben késő őszig, tél elejéig a tarlón és az ugaron járatottak pedig a sarjadó őszi vetésben is. Lőrincz György 1814-ben a Középső-mezőben, a Csere alatt – amely akkor őszhatár volt – valamilyen okból fekete borsót vetett, abban pedig etetésbeli kár esett. A határpásztorok szerint a gazdák az árpának a tavaszhatárban – a szomszédos Külsőmezőben – való betakarítása előtt be kellett volna kerteljék az őszhatárt, nyilván azért, mert az árpa betakarítása után a pásztorok a tarlóra hajtották az állatokat, és határkert nélkül az őszhatár később betakarításra kerülő veteményei veszélyeztetettekké váltak. A termés betakarítása után, a tavasziak alá való őszi szántás előtt a sarjadó őszi vetésben tehettek kárt az állatok.

Az otthon marasztott állatok akkor tehettek leginkább kárt a vetésekben, ha a rossz kerítésen vagy a be nem cövekelt kertkapun át kijuthattak a mezőre. A vegetációs időszakban a földek közötti gyepeken és a parlagon – gyakran gyermekek által – legeltetett vagy őrizet nélkül csámborgó, őrzőiktől megszökött, vagy az igából-hámból kitört állatok száma és az általuk a vetésekben okozott kár időnként meglehetősen nagy volt, amint azt táblázataink is szemléltetik.

Ősz- vagy kenyérgabona

Év	Mező	Búza és rozs		Behajtott marha	Repartiált gabona/marha
		köböl	véka		
1809	Belső		5	20	4 ejtel
1810	Külső		28	85	5 ejtel
1813?	Külső		20	–	–
1814	Középső	6,125	24,5	84	3 kupa
1815	Belső	11,5	46	100	7 kupa
1816	Külső	3,5	14	37	7 kupa és 1 fertály
1818	Belső	2	8	22	6 kupa
Összes			145,5	348	

[147] APL, MMjf, 22 (20). Az istálló az 1704 januárjában feltételezhető zavargások idején rongálódhatott meg vagy éghetett le. (APOR Péter 1863, 137–139, 150; APOR Péter 1903, I, 18; CSEREI Mihály 1983, 340–341, 394–396, 398.)

[148] „Anno 1713 ban Az Mester Kertit igy tizedlék fel El kezdvén az Udvar Kapujától fogva ki dél felé. NB. Az Csűrkert kapujá két felin pedig és az Istálló megett közönségesen teszik fel. Az Istálló felől az Csűrkert kapujától Lőrincz Gergely teszi Kos Jánossal. Más felől belől Háromszéki György Bokor Péter sen[ior].” (APL, MMjf, 24.)

[149] APOR Péter 1903, II, 147–153, 159, 162–164, 167–170.

[150] „Anno 1711. die 11 Martij Az kik el estenek vólt és Ecclesia követéssel s-viaszszal végeztek – Veress Péter jun[ior] Sz[ent] Filep Sz[ent] Jakab napján gané rakásért fél font viasz az Megye Birák résziről fél ejtel egetbor.” (APL, MMjf, 28.) A két szent ünnepe május harmadika. A ganét nyilván az ugarra hordták.

[151] DOMOKOS Pál Péter 1977–1978, II, 226.

Tavaszgabonák

Év	Mező	Árpa		Behajtott marha	Repartiált gabona/marha
		köböl	véka		
1809	Középső	25	100[152]	340[153]	5 ejtel árpa vagy 5 ejtel zab
1810	Belső		101[154]	262[155]	6 ejtel[156]
1813?	Belső		24		
1814	Külső	4	16	60	4 kupa
1815	Középső	11,5	46[157]	200[158]	6 kupa árpa vagy 6 kupa haricska, vagy 0,5 véka zab
1816	Belső	26,5	106[159]	260[160]	5,5 kupa[161]
1818	Középső	35	150[162]	330[163]	6 kupa[164]
Összes			543	1.452	

Év	Mező	Zab		Behajtott marha	Repartiált gabona/marha
		köböl	véka		
1813?	Belső		14		
1814	Külső	4	16	45	7 kupa
1818	Középső		30	45	
Összes			50	90	

Év	Mező	Haricska		Behajtott marha	Repartiált gabona/marha
		köböl	véka		
1809	Középső		2,5	12	4 ejtel
1813?	Belső		3		
1814	Külső		2,5	10	4 kupa
Összes			8	22	

Év	Mező	Köles		Behajtott marha	Repartiált gabona/marha
		köböl	véka		
1814	Külső		1	4	4 ejtel
1815	Középső		2	6	7 kupa
Összes			3	10	

Év	Mező	Kendermag		Behajtott marha	Repartiált gabona/marha
		köböl	véka		
1815	Középső		2	7	7 kupa

[152] Árpából és zabból összesen.
[153] A két gabonából összesen.
[154] Árpából, zabból és haricskából összesen.
[155] A három gabonából összesen.
[156] Nem tudni milyen gabonából, összesen.
[157] Árpából, zabból és haricskából összesen.
[158] A három gabonából összesen.
[159] Minden tavaszgabonából összesen.
[160] Minden tavaszgabonából összesen.
[161] Minden tavaszgabonából összesen.
[162] Minden tavaszgabonából összesen.
[163] Minden tavaszgabonából összesen.
[164] Minden tavaszgabonából összesen.

A gazdák – például ha nem volt feltéve a határkertjük – csak annyi kárpótlást kaptak a határpásztoroktól, amennyi az általuk a vetésükről behajtott állatokra esett, miután év végén az ily módon keletkezett összkárt elosztották az összes behajtott állat számával. Ha ezt nem fogadták el, elestek a kárpótlástól. A falusbíró széke azonban – határbér-tartozása ellenére – a károsult teljes kárát is megtéríttette a határpásztorokkal, ha az a kezükbe adta a kártevő marhá(ka)t. A határpásztorok, amennyiben tudomást szereztek róla, ki állatai a kár okozói, de vonakodtak azt megtéríteni, szintén teljes kárpótlásra utasíttattak. Esetenként a károsult gazda kezébe adták az általa behajtott állatokat, hogy azok gazdáján vegye meg kárát, feltehetően szintén a falusbíró székén, amit a gazdák nem mindig vettek szívesen. Akik maguk őrizték vetéseiket, és a kártevő állatokat nem a határpásztorok kezére adták, hanem magukhoz hajtották be, bizonyára szintén ezt az utat választották, mert kártérítést nem ítéltek meg nekik.

A határbíró a behajtott állatot kezességre mindjárt kiadta a gazdájuknak: a kezes vállalta, hogy maga rendezi a tartozást, ha az állat gazdája az összkárnak az állatára eső részét a határbírónak és a határpásztoroknak az év végi elszámoláskor nem adja meg. Ha az állat gazdája nem tudott azonnal kezest állítani, a határbíró olyan személyre bízta a behajtott állatot, aki azt tartani bírta addig, míg a gazdája kezest nem tudott állítani. Ilyen esetben az állat megőrzésével megbízott gazda a sajátjaként bánhatott azzal, az állat gazdájának pedig feltehetően tőle is ki kellett váltania állatát, azaz meg kellett térítenie a tartásával járó munkát és költségeket.

A fentiekből könnyen kiszámítható, hogy az altorjai falusbíró széke 16 ejteles, illetve 16 kupás vékával számolt, vagyis az ejtelt és a kupát egyenlő mértékegységnek tekintette.[165] A fertály a kupa negyedrésze volt, a véka pedig a köbölé.

Függelék

Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve
a marhapásztorokat,[166] a határ- és erdőbíróságot illető ügyek tárgyalásairól
(1808–1818)

fol. 3r[167] Némű némű Dolgokra való nézet Közönséges Falugyűlése tartatott e folyó **1808dik 9[novem]ber 5tödik napján** a midönis el végeztetett hogy a Határunkba[n] eset Károk iránt való Törvény (iránt)[168] négy perioduson tartasék melyre nézve 4 periodusra minden becsületes M[éltósá]gos T[ekinte]tes katona és P[rovincia]lis Rész meg hivattatott a holottis aki elő nem sajnálna álani törvénye ell Láttatott aki elő nem állot Szenvedgye el Kárát annak az egyezésnek és végezésnek tartása Szerént a B[ecsüle]tes Határ Pásztorok absolváltatnak ki vévén aszt hogy még a Kik novumot jelentettek azoknak a Dolga ell Láttatik.

fol. 1r - " -[169]

Anno 1808 2[secun]da X[decem]bris Levata Causa Coram Judice Antonio Márton milite Equestri et Juratis ejus Josepho Vizi Josepho Antal Andrea Istok S[te]phano Mike Michaele Lázár et Antonio Könczei[170] militibus Equestris, et Pedestris et Jurato notario Paulo Csobot milite Equestri in aedib[us] Stephani Mike militis Equestris All Torjae.

Bernád Ferencz G[yalog] K[atona] árpa béli Kárát Keresi Vöremenőbe[n] a' határ Pásztorokon mely Lopás által eset bizonyíttya Két becsületes Kár Látoival, hogy volt 2 véka[171] de a Határ Biro aszt állíttya hogy a Falunk Conclusuma ellen Etczakai hordásba tanáltatot egy becsületes határ Pásztor informátiója által és nem tartoznának az által a határ Pásztorok meg fizetni menti magát az actor hogy sem egyszer sem másszor Etszaka nem hordott.

D[elibera]tu[m] Meg bizonyítván a B[ecsüle]tes Hatar Biro, hogy Etszakai hordas az Actor Bernád Ferencz praetensioját el veszti külömben meg fizettni köteleztettnek a Határ Pásztorok a 2 véka árpát.

Novumot Jelent a Határ Pásztorság.

Léva Ágnes Haricska béli Kárát praetendálja a Határ Pásztorokon Burjánosba melyet bizonyít 3 becsületes Kár Látóival, hogy volt 3 Köböl nem Lévén a B[ecsüle]tes Határ Pásztorságnak semi Exceptioja a dologhoz tartoznak meg fizetni a 3 Köböl haritskát.

Novumot Jelentenek a Határ Pásztorok.

László Boricza meg Szollittá a B[ecsüle]tes Határ Pásztorságot azért hogy az ecse László Feri Mike Lőrinczné Aszonynál Lakván egy alkalmatossággal Köles gyomlálni Két ökör

fol. 1v Szekerrel le mentek a Házi gazdaszony Mike Lőrinczné és a Leánya Mike Persi Aszonyokkal Borzás nevű helybe a holott az ökör meg Szabadult Kötelit el Szaggatta s az által az írt László Feri Czondráját a Határ Pásztorok el Zállagolták és bé tették a Határ Biró Gothár János eő keg[yel]me Házához a Határ Bir[ó] Kétszeris admoneáltatta és maga házához hivatta Mike Lőrinczné Aszonyt hogy a Zállagba tett Czondrát Ki válta-

[165] A néha már csak 14 ejteles „vásott vékát" is tovább használták. (MNL OL, P 1874, *Házi napló*.)

[166] Annakidején a torjaiak székely szokás szerint marhának neveztek minden pásztorolt állatot.

[167] A lapszámozás minden valószínűség szerint utólag történt: a lapszám mindig az előlap jobb felső sarkában olvasható.

[168] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[169] A számozatlan lapú füzetben ez és más hasonló, a lapok tetején látható jelek szolgálhatták a jegyző tájékozódását.

[170] Könczei (Köntzei) Antal gyalog határőr forrásértékű feljegyzéseket készített az 1820-as években a régi altorjai templom teljes és erődje részleges lebontásáról, az új altorjai templom építéséről. (SÁVAI János 1997, II, 913–914.) Más feljegyzések is említik őt. (MNL OL, P 1874, *Házi napló*.) Lásd már a 244. jegyzet.

[171] A székelyek 1578 óta a kolozsvári mértékegységeket használták. (EOE, III, 133.) 1 köböl = 4 véka; 1 véka = 16 ejtel. A jegyzőkönyvben az ejtelt kupának is nevezik.

ná S nem éppen a Falu egyezése és Conclusuma szerént bünteti de Mike Lőrinczné haladékba tette a czondra Ki váltását most már aszt kivánnya az Actrix László Boricza hogy vagy a Határ Biró vagy a Gazdaszonya az Inasnak László Ferinek a czondrát adgya kezibe, a Határ Biró pedig azzal menti magát, hogy ideibe admoneáltatta az inas Gazdaszonyát Mike Lőrincznét vagy fiát Jánost Ki nem váltván a Zállagba tett czondrát az által el Lopták és most itiletet vár a Hütösségtől.

D[elibera]tu[m] Mivel hogy Mike Lőrinczné és Fia János[172] Két Becsületes Határ Pásztorok által admoneáltattak hogy a czondrát a mely Zállagba tétetett ki válcsák és nem cseleküttéck – nem elég azon mentsége Mike Lőrincznének hogy nem volt modgya benne hogy ki váltcsa és az alatt az üdő alat a Határ Biró Házától maga Portékaival el Lopták az irt czondrát hanem amely Kárt az írt helyen a Mike Lőrinczné marhái tettek aszt fizesse meg és czondra árrát az inasnak, fizesse meg a Határ Biró simpliciter absolváltatik itiltetett.

Márton Imréné Aszonynak tartoznak fizetni 2 véka árpát Lopás által

Mike Lőrincz Fia János maga szánt akarattyából meg egyezik László Boriczával 2 magyar forintokba az el zállagolt czondra aránt.

fol. 2[r] Levata Causa **3[ter]tia X[decem]bris Anno Superius Scripto** cora[m] iisdem et ibidem.

***D*[eliberatum]** Márton Anna Falu Földibe árpa Béli Kárát praetendálya Lopás által esettett, melyet bizonyít Két Kárlátóival, hogy volt (6)[173] 5 véka a Határ Biró és a Határ Pásztorság azzal mentik magokat hogy azon gabonából bé hajtottak Incze Lászlót és Bajcsi László katonákat s a Szerént a Falu Contractussának tartása Szerént azon praevaricator 2 személy tartoznak meg fizetni az 5 véka árpát a Határ Biró és a Határ Pásztorság éreje és hatalma által, vagy ha azokkal meg nem fizettetnek magok fizessék meg.

D[elibera]tu[m] László Antal eő kegyelme Szegény Szerbe Lopás által egy Bugja elegyes árpa beli Kárát praetendálja a Határ Pásztorokon amely 2 véka férejin e[174] földön termett Két becsületes Kár Látoival bizonyíttya hogy volt 5 véka tartoznak meg fizetni a határ pásztorok.

D[eliberatum] Antal Péterné Aszony Kosolyába Borso Lencse és árpa béli Kárát praetendálya melyis Lopás által esett bizonyíttya Kár Látoival, hogy volt 2 véka borso 2 véka Lencse és egy véka árpa a Határ Pásztorság állíttya hogy határ Kerti nem volt meg bizonyítván hogy volt Falu kerti tartoznak meg fizetni 2 véka borsot 2 véka Lencsét és véka árpát.

D[elibera]tum Incze Mihály eő Kegyelme Ros béli Kárát praetendálya Balog Mártába Szabó Lukács eő Kegyelmin Borozdás lévén fölgyök és a Kender nyövei nagyon el gazlottak végig nagy helyen melyet bizonyít Kár Látójával hogy azon helyen lett volna egy véka tartozik az egy véka rosot meg fizetni Szabó Lukács eő Kegyelme.

D[elibera]tu[m] Márton Ádám eő Kegyelminek Lopás béli egy véka árpát tartoznak fizetni a határ Pásztorok.

D[elibera]tu[m] Pécsi András eő Kegyelmenek Lopás által más-fél véka fekete borsos árpát tartoznak fizetni.

Közepszeri Mike Ferencznek egy véka árpát tartoznak Lopás által fizetni a Határ pásztorok.

D[eliberatum] Csobot Pálnak 1 véka Rossal tartoznak a' Henczből.

fol. 8[v] **1[pri]mo** Ezen Folyo **1808dik Esztendőb[en]** X[decem]ber 10dik napján Közönséges Falu gyülése tartatott all Torján a L[ovas] Katona Senior Mike István házánál a holott a meg jelent Közönség meg határozta aszt hogy mai naptol fogva a' ki a Falu Törvényes Bajába fáradoz fizetése Lészen egy magyar forint.

2[secun]do Sokszor a Törvényes ügyünknek folytatására forspont és Személyes Ember Kívántatik ahoz Képest valaki a Falus Biro Poroncsolatyára akár forspontra akár Személyesen elő nem áll hacsak a Királyi szolgálat engedi Szer szerént ökrös Lovas egy m[agyar] forintig a Biro meg büntetthesse és az ökröt tartó Ember tartozik, hogy Lovas forspontot fogadgyon a Biro pedig Köteleztetik hogy Listyát tsinályon és abba bé írja hogy Ki hova járt melyik napon holnapba és mi bajba és egyik biro a másiknak adgya által ezen végezet dolgot.

fol. 2[v] Levata Causa **Anno 1808 10[deci]ma X[decem]bris** coram Judice et suis Juratis Superius Scriptis in aedib[us] Stephani Mike Militis Equest[ris]

Füstös Tamás eő Kegyelminek a Csere alat 2 véka elegyes buzát tartoznak fizetni a Határ Pásztorok.

D[eliberatum] Márton Elek eő Kegyelminek 3 véka haricskát fizetnek Keresztfából.

Kalit Andrásnak tartoznak fizetni fél véka kölest. Fel Torjára fordulóból.

D[eliberatum] Baricz János eő Kegyelme Vőremenőbe gonoszűl[175] ki cséplett árpáját 23 Kévét Keresi a Határpásztorokon de a Határ Pásztorság állíttya hogy etczakai hordásba tanáltatott Szolgája és nem is ususa Falunknak hogy az a féle Kár meg fizetődgyék a Hütösségis meg visgálván a dolgot maga kárát el szenvedni itilte.

Lőrincz Josefnek fél véka buzát Lopás által tartoznak fizetni.

Vizi Mihálynénak fél véka rosot fizetnek étetés által.

Levata Causa Coram Judice et Juratis Superius Scriptis in aede Stephani Mike millite Equestri **1808 17** ***X[decem]bris***.

D[eliberatum] Márton Péter eő Kegyelme Árpa Béli Kárát praetendálja a Határ Pásztorokon Borzásba etetés által melyet bizonyít Kár Látoival, hogy volt 3 véka melyreis a Határ Biró azon ellevetést bé adván hogy maga a Káros 4 Marhát hajtott bé azon gabonából, s azokat kezibe adgyák vegyen igazat rajta melyre nem contendála a Káros helyben hagyván a bé hajtot Marhákon vagy a gazdáján maga Kárát ott Keresni itiltetett.

D[eliberatum] Istok Josef Junior Zab béli Kárát praetendálya Lopás által melyet bizonyít Kár Látoival hogy volt 3 véka de a Határ pásztorok Falu Egyezése ellen Etczakai hordásban tanáltatott melyis aszt foglallya magába hogy a Lopás által esett Kárt az olyan ember el veszesse azért maga ell Lopot Kárát el szenvedgye itiltetett.

Novumot Jelent a praetendens. Istok Josef.

fol. 3[r] **D[eliberatum]** Baricz Simon Kántor eő Kegyelme meg Szóllíttá a Becsületes Határ Pásztorokat azért, hogy Uj Osztásból gonoszul el Károsodot Árpájából a gonosz tévőt adnák ki és a Kárát fizettesse meg. Határ Biró Uram és a Falu Contractussa szerént meg büntettessék a Határ Pásztorok pedig ki attak Handra Jánost az Antal Péter eő Kegyelme Szolgáját hogy mind az Praetendens gabonájába s mind egyebüt tanálták mely szerént hogy a Simon Deák uram el lopot meg bizonyíttandó gabonáját meg fizesse és a Határról el lopott gabonát repartitió szeréntis meg fizetni itiltetett.

D[elibera]tu[m] Vizi Josef Felszegi Becsületes G[yalog] Katonának 2 véka árpát tartoznak fizetni a Határ Pásztorok(nak)[176] Lopás bélit Uj Osztásban.

[172] A keresztnevet a sor fölé szúrták be.

[173] Az általunk zárójelbe tett számjegyet az eredetiben áthúzták.

[174] Az előző szó végén lévő *e* betűt *i*-re javították, az *n* betűt és az *e* szócskát a sor fölé írták az eredetiben.

[175] Az ékezetet utólag áthúzták.

[176] Az általunk zárójelbe tett szótagot az eredetiben áthúzták.

D[eliberatum] Lázár Mihály eő Kegyelminek 2 véka Tiszta Búzát tartoznak a Határ Pásztorok fizetni a Csere alól.

D[eliberatum] Borbándi Lászlonak tartoznak fizetni 3 ejtel buzát lopás által kinekis gabonájába tanáltatott Szabó (Elek)[177] Mihály.

D[eliberatum] Kosolyából Kalit Andrásnak Lopás által 2 véka árpát tartoznak fizetni a Határ pásztorok.

D[eliberatum] Márton Imrének fél véka árpát tartoznak fizetni a Határ pásztorok.

D[eliberatum] Háromszéki Jánosnak tartoznak fizetni a Határ pásztorok másfél véka rosot. étetésből.

fol. 8[v] Ezen Folyo **1809dik Esztendőb[en] 21dik Januári[us]** T[ek]i[n]t[e]t[es] Angel Major Fő Hadnagy Úr Poroncsolattyából Mü also Torjai Biro és Hütösség öszve gyültünk az all Torjai G[yalog] K[atona] Léva Ferencz és Lőrincz Ferenczné Árva Fiának dolgok eligazittására, a mint írt Léva Ferencz a Szolgáját Lőrincz Josefet uj Esztendő nap elöt maga házától el Küldötte holmi gyanuságot és Kárt praetendálván a Szolgán a gazda minek előtte pedig a Hütösség maga oppinioját meg tette volna magok jó Szánt akarattyából meg egyezének oly Formán hogy Léva Ferencz a Szolgának mindeneket a mivel tartozik meg Fizet ki vévén egy Kalapot Lőrincz Ferenczné és fia Josef kész[178] bé adással meg elégedének.

fol. 3[v] - ” -

Levata Causa **1809 die 9[no]na Decembris** Coram Judice Emerico Tőlcséres et Juratis ejus Michaele Lázár Antonio László Stephano Mike Andrea Istok Antonio Solyom Josepho Antal et notario Paulo Csobot Militib[us] Equestris et pedestris in aedib[us] Stephani Mike Militis Equestris. All Torjae.

Antal Josef eő Kegyelme Keskenybe buza béli Kárát praetendálya a Határ pásztorokon melyet bizonyít egy KárLátójával hogy volt Kára négy ejtel de a határ Pásztorság és Határ biró eő Kegyelme aszt állítya hogy az olyan Kárláto bé nem vehető a Kinek a praetendens Kárt Látott azért Kára meg nem itiltetik.

Antal Josef eő Kegyelme Nyárasba feteke[179] borsos árpa béli Kárát praetendálya Lopás által a Határ pásztorokon melyet bizonyít KárLátoival hogy volt 2 véka tartoznak meg fizetni a határ pásztorok.

Márton Ádám eő Kegyelme maga Kárát el engette, s a határbérrel nem tartozik a határ Pásztoroknak.

Márton Josef Uramnak egy köböl árpát tartoznak fizetni.

Birtalan Antal Jubilatus Káplár és Illyés Kelemen eő Kegyelmek Zab béli Kárt praetendálnak a Határ Pásztorokon a Lemenőbe holmi futásfalvi földről + melyet kár látoi[k] valnak hogy volt 10 kalangya abba 2 véka[180] mellyet felibe vetettek volt de Falunk ususa hogy ha határ Kerti nincs valakinek Kára meg nem itiltetik azért azon idegen földre sem a kiké azon föld sem a kik bé vetették felibe határ Kertett nem tettek azért Károk meg nem itiltetik. (Appel)[181]

Novumot Jelentenek az Actorok.

Antal László Szoszolloja Antal Josef által Zab béli és árpa béli Kárát praetendálya a Határ pásztorokon + Nyárasba[182] melyet bizonyít hogy volt Zabja 3 véka és árpájais 3 véka tartoznak megfizetni a határ pásztorok.

Lőrincz Mártonnak tartoznak egy véka Árpát fizetni Vasasbol a Határ pásztorok.

fol. 4[r] **Mike Tamásnak** 2 véka Zabot.

Levata Causa **1809 die 15 X[decem]bris** Coram Judice et Juratis Superius Scriptis in aedib[us] Stephani Mike Militis Equestris.

D[eliberatum] Simon Jánosnak tartoznak fizetni 3 véka feteke borsos Árpát Balog Mártából a határ pásztorok a Juhok étetése által.

D[eliberatum] Lázár Mihály eő Kegyelmével ugy egyeztek a B[ecsületes] Határ pásztoro[k] hogy a Határ bért el engedik.

D[eliberatum] Birtalan Pálné eő Kegyelme Közeplábba Lopás beli árpáját Vasasba haricskabéli Kárát keresi a Határ pásztorokon melyet bizonyít Kár Látoival, hogy volt 2 véka árpája és más fél véka haricskája el Lopva mentik a határ pásztorok azzal magokat hogy hirt kelletett volna adni az actornak de nem lévén Senki férfia azért tartoznak megfizetni a Határ pásztorok. 2 véka árpát és másfél véka haricskát.

D[eliberatum] Bardocz Pál eő Kegyelminek 1 véka árpát tartoznak fizetni Lopás által a határ Pásztorok.

Mike Josef G[yalog] K[atona] eő Kegyelminek egy köböl feteke borsos árpát tartoznak fizetni étetés által a Csere alol.

D[eliberatum] Bardocz Pál eő Kegyelminek 1 véka árpát tartoznak fizetni a határ Pásztorok Lopás által Balog Mártába[n].

Könczé Antal eő Kegyelminek 2 m[agyar] forintot fizetnek az ellopott feteke borsojáért.

Márton Ádám Uram és a Becsületes Határ pásztorság sok rendb[en] Látta a László Antal Uram borját és Sertésseit a maga Rosz Kertin ki menni.

fol. 4[v] **D[eliberatum]** Balás Márton eő Kegyelminek fizetnek fél véka kölest Lopás által.

Solyom Antal Uramnak tartoznak fizetni más fél véka buzát étetés által.

Vizi Josefnek tartoznak fizetni 2 véka árpát.

D[eliberatum] Istok András eő Kegyelme Hágóba feteke borso beli Kárát praetendálya (a)[183] Étetés által melyet bizonyít Kár Látojával hogy volt 2 véka tartoznak meg fizetni Köles béli Kárát melyet ki tapodván el vittek 2 véka Szemet Kár Látója bizonság tétele Szerént de az e féle nem volt ususba hogy meg fizetődgyék a Contractusis a Falué nem tartya e Szerént azért Szenvedgye el köles béli Kárát.

D[eliberatum] Pécsi Antalné Aszonynak 1 köböl feteke borsos árpát tartoznak fizetni a határ Pásztorok Lopás által.

Levata Causa Anno **1809 die 16[decimasex]ta X[decem-]bris** Coram Judice et Juratis Superius Scriptis. et aedib[us] Stephani Mike.

D[eliberatum] Márton Ignácz eő Kegyelme Len béli Kárát praetendálya ifiab Mike István eő Kegyelmin, melyet Lovaival midőn maga földit meg Szántotta el gazlotta és Kár látoja hite után vallja hogy volt 4 ejtel Len mag Kárba ment tartozik meg fizetni Mike István eő Kegyelme.

D[eliberatum] Könczé Antal eő Kegyelminek Hágóba 2 Köböl feteke borsot tartoznak fizetni étetés által a határ Pászt[orok]

***Novumot** Jelentnek a Határ Pásztorok és Határ Biró Ur[am].*

D[eliberatum] Hegyes Josef eő Kegyelminek egy véka haricskát tartoznak fizetni Vasasból étetés által a határ pásztorok.

Emre György a határbérit maga 3 véka Káráért el hagyá.

fol. 5[r] **D[eliberatum]** Mike Josef eő Kegyelme Balog Mártába egy fél ál[184] földön árpa béli a másik fél ál földön árpa béli Közeplábba egy egész földön félig Zab és árpa béli Kárait a juhok gazlása által és ugyan Balog Márták[an] két egész földinek két

[177] Az általunk zárójelbe tett keresztnevet az eredetiben áthúzták.

[178] Kéz. A *z* hangot gyakran adják vissza a jegyzők *sz*-szel.

[179] Így van az eredetiben is.

[180] A kereszt után következő szavakat függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

[181] Az általunk zárójelbe tett szótöredéket az eredetiben áthúzták.

[182] A kereszt után következő szót függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

[183] Az általunk zárójelbe tett betűt az eredetiben áthúzták.

[184] Régi területmérték.

végiről el Lopott fekete borsoját praetendálya a Határ pásztorokon Balog Mártába bizonyíttya fél ál Zabját hogy volt Kára egy Köböl a másik fél ál földin árpája egy Köböl Közeplábba Zabja 2 véka árpája is 2 véka Balog Mártába Lopás által egy Köböl feteke Borsója Semmi Exceptiojok nem lévén a Határ pásztoro[k]nak tartoznak az írt Summát meg fizetni.

D[eliberatum] Birtalan Antal és Illyés Kelemen eő Kegyelmek 9[no]na Decembris a Lemenőb[en] felibe vetett Zabjokrol pronunciált Deliberatumokot novum jelentésekkel akarják fel elevenítteni aszt adván fel hogy azon Káros Zabbol Marhákot attak a Becsületes Határ pásztoro[k] kezibe mely Szerént azon marhákra repartiált Kárt a határ Pásztorok tartoznak kezekbe adni az Actor eő Kegyelmeknek Külömb[en] a ki mondot deliberatu[m] in vigore marad Appellalja Zondáné.

D[eliberatum] Borbándi Ferencz eő Kegyelminek tartoznak Lopás által egy Köböl Fekete borsot fizetni a Határ Pásztorok.

D[eliberatum] Baricz Simon eő Kegyelminek más fél véka Rosot tartoznak fizetni a Határ Pásztorok az Érből étetés által.

D[eliberatum] Bajcsi Tamás eő Kegyelminek 1 véka Zabot étetés által Hágóból tartoznak fizetni a Határ Pásztorok.

D[eliberatum] Dani István eő Kegyelminek tartoznak fizetni 2 véka Zabot Lopás által.

D[eliberatum] Antal Josef eő Kegyelmének 3 Köböl és 2 véka Zabot tartoznak fizetni étetés által a Határ pásztorok.

fol. 5[v] D[eliberatum] Lőrincz Antalné Aszonynak 1 véka feteke borsos árpát Lopás által fizetnek Vasasból a határ pásztorok.

D[eliberatum] Antal Jánosnak más fél véka árpát tartoznak fizetni Nyárasból Lopás által.

A Lopás Béli Károk iránt **novumot** jelentnek a Határ Pásztorok.

Levata Causa ***1809 22 X[decem]bris.***

Deliberatum1808dik Esztendőb[en] a Huszár Balás Márton eő Kegyelme Juhai Paculár a L[iber] B[aro] Apor Péter eő N[agysá]ga Olá János és Bokor István előt lévén és a mint Balás Márton egy Gazdájo[k] Törvényin Kelt irásbol mutattya meg adossodtak az írt Paculárok Két Juhokkal turoval és ordával melyekről egyezések is volt a Gazdaság előtt. mely Szerént a folyo 1809dik Esztendőb[en] Karácson hava 22dik napján Szembe tanálkozván az Ország Uttyán írt Balás Márton eő Kegyelme a Pakulár Olá Jánossal és meg fogván csukját bé hívta[185] a maga Colonussa és Szolgáló Embere Menyhárt Mihály házához és ott meg tépte a haját meg verte és meg Zállagolta az írt Olá Jánost maga Kárán Balás Márton eő Kegyelme melyre nézve az all Torjai Becsületes Hütösség és Törvénye eleib[en] Kivánta L[iber] B[aro] Apor Péterne eő N[agysá]ga ezen dolgot terjeszteni + hogy már tartozik-e fizetni a Paculár vagy nem.[186] a Szerént meg visgálván mind Két Feleknek feladásokat és írásban bé adott documentumát[187] hogy Balás Márton eő Kegyelme maga magának törvénytelenül Birája let és az Pakulárt meg tépte meg Zállagolta a Praetendált Kárát el veszesse itiltetett Correcta per me.

Novumot Jelent Bal[ás][188]

fol. 6[r] Deliberatum Meg Szollíttá Márton Ádám erdő Biró eő Kegyelme Kis Pál Marosi Ferencz (és Lázár Josef)[189] eő Kegyelmeket azért hogy a Falu Tilalmas erdeib[en] bé vágot utat ki hánták és ot erdőlni merészeltek ki menni és bé jöni mely rosz Cselekedetekért egy egy forintig hogy meg büntetődgyenek és a ki hánt utat egy Becsületes Polgár előt meg igazíttasák bé vágják itiltetett.

D[eliberatum] Lengyen Antal hogy négy m[agyar] forintokot fizessen itiltetett.

N[ota Bene] Meg hivatá erdő Biró Uram Borbándi Antal eő Kegyelmit az Tilalmas erdőnek Pusztittásáért a Falu eleib[en] per non venit Contumaciae ductus a Falu Contractussa Szerént 6 m[agyar] forintig meg büntetődgyék itiltetett.

Deliberatu[m] Mike Antal[190] eő Kegyelme Zab béli Kárát praetendálya a Határ Pásztorokon de törvény el látása előt meg békéllék 1. véka Zabba ugy hogy egyik fél se tartozzék egyik a másnak.

Szabó Kelemennek egy véka Zabbal tartoznak a határ pásztorok.

Mike Jánosnak egy véka Zabbal.

E folyo **1809dik Esztendőb[en]** az all Torjai Határaink örizettyire ki vállasztot Határ Biró Finta Ferencz eő Kegyelme és Határ Pásztorai a Falu házánál 6 perioduson és Lévátán meg jelentek Kinek Kinek Kárba ment gabonájának törvényesen el Látására akik meg jelentek vagy meg békél(tet)tettek[191] vagy meg itilt gabonájokot fizetni kötelezték magokot

fol. 6[v] mely Szerent Senki Peres az utolso Perioduson nem Lévén a Becsületes Határ Biró és Határ Pásztorok absolváltattnak.

fol. 7[r] ***Repartitio***

Azon Marhákra melyeket **1809dik Esztendőb[en]** az also Torjai Ősz és Tavasz Határainkból gabonából Finta Ferencz Határ Biró és eő Kegyelme alat levő Becsületes Határ pásztor eő Kegyelmek bé hajtottak és Kezesség alá tettek a mely marhákról egész esztendőbéli Listyájokot igaz hitek le tételek után az írt Határ Biró eő Kegyelme és Határ pásztorság előnkbe adván a következendő modon le írtuk.

Az ősz határba Ros és buza béli kár volt 5 véka

A mely határból volt bé hajtot narha 20. és egy marhára repartiáltatott 4 ejtel ősz gabona.

A Tavasz határban árpa és Zab béli kár volt 25 köböl. bé hajtott marhák voltak *340* a szerént egy marhára répártiáltatot 5 ejtel árpa, és Zabból is 5 ejtel ugyan egy marhára eszt azért husztuk egybe hogy nem tetczett jól ki a Listyából hogy minémű gabonából az írt marhák bé hajtottak légyenek.

Haricska kár volt harmad fél véka.

melyből bé hajtot marha volt 12. és minden bé hajtot marhára eset 4 ejtel haricska.

A Lopás béli Kárt a Határ pásztorok fizetik a Contractus tartása szerént, hogy Kártékonyokot nem adtak ki.

Még 5 Köböl Tavasz gabona függőb[en] vagyon a kik ugyan deliberátive nem nyertek hanem novumot jelentettek nem tudván a törvény ki menetelit a határ Pásztorok az írt Sum[m]ába egyeztek és eben 5 Köböl Kár repartiáltatott az idegyeny juhokra a melyek történetesen határainkba Kárt tettek.

Ezen Repartitio az írt Esztendőb[en] **Karácson hava 23dik** napján mindenekbe mi általlunk ment végbe melyről adgyuk ezen tulajdon kezünk írásával, és Kereszt vonásunkkal meg erősittett Levelünköt a mi igaz hitünk szerént all Torján a Csobot Pál házánál

Allso Torjai Tőlcséres Imre + Biro.
Also Torjai Imre György + Polgár
Márton András m[anu] p[ropria] Hütös
Also Torjai Solyom Antal m[anu] p[ropria] Hütös

[185] A *hívta* a *húzta* szóra íratott rá.

[186] A kereszt után következő szavakat függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

[187] Az előző öt szót a sor fölé szúrták be.

[188] Itt a feljegyzés véget ér.

[189] Az általunk zárójelbe tett szót és nevet az eredetiben áthúzták.

[190] Mike Antal 1840-ben Futásfalván tanúskodott egy béresszerződés megkötésénél. (MNL OL, P 1874, *Adnotationes*.)

[191] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

Also Torjai Antal Josef m[anu] p[ropria] Hütös
Also Torjai Török Antal m[anu] p[ropria] Hütös
Also Torjai Csobot Pál m[anu] p[ropria] Notarius

fol. 19r An[n]o **1810 Die** 7**[spti]ma X[decem]bris** Levata Causa coram Judice Joanne Barta milite Equestri Cum suis Juratis Antonio Lőrincz, Antonio Márton, Josefo Istok, Joanne Simon, Stephano Mike et Notario Joanne Gothár milite Pedestri, in Aedibus Stephani Mike senioris Milite Aequestri. Possessione Also Torja.

Illyes Mihály Pro[vidus][192] Nagyvölgyben a Lemenő lábban lopás által let rosbeli kárát praetendálya hogy volt egy kalongya melyet két betsületes kárlátoival is bizonyít, hogy abbol let 2 véka, hogy A betsületes Határ (pá)[193] Biro és Határ pásztorok meg fizessenek azt kíványa, nem lévén a határ pásztoroknak (eg)[194] elég mentségek az hogy határ kerti nem let volna, mivel Illyés Mihály hitel erőssíti hogy volt, ugyis lopás ellen nem használ a Falu kertinek nem léte, hogy a határ pásztorok a 2 véka rosot meg fizessék itiltetet. Tsak ugyan ha a jövő Perioduson a határ pásztorok meg bizonyíttanák azt hogy Illyés Mihály etzaka Falunk usussa ellen hordot volna ezen itilet Cassáltatik.

(A határ pászto)[195]

Pakots Páll P[rovidus] Nagyvölgyben a Patak mellet etetés és gászlás (béli)[196] általi kárát Praetendállya hogy volt egy köböl rosbéli kára melyet egy szava bé vehető kárlátojával bizonyít s kíványa hogy a határ pásztorok meg fizessenek. azon kár meg fizetés ellen a becsületes határ biro és határ pásztorság azt[197]

fol. 19v Azt adgyák fel hogy Pakots Páll volt Illyés Mihálynak kárlátoja, Illyés Mihály(nak)[198] is volt Pakots Pállnak, s kíványák az elsőbetis el töröltetni, másodszor hogy a Falunk usussa azt kíványa hogy minden káros embernek midőn kárát meg látatya két kárlátoi legyenek, aztis jelentik harmadszor hogy falu ke[r]ti sem volt, ezen feleknek fel adások meg visgáltatván a Falunk törvenyes usussa is hogy meg maradgyon, itiltetet hogy mivel kerti nem volt és két kárlátois nem voltak azon felyül a gondolkozásnál fogva egyik a másiknak kárt nem[199] láttak, maga kárát Szenvedgye el.

Mike Márton Vőremenőben gaszlás által rosbéli kárát Praetendállya hogy volt egy véka, melyet egy bizonyos kárlátojaval is bizonyít, az kíványa hogy a becsületes határ pásztorok meg fizessenek. állítván ezen ellen a határ pásztorság hogy a Falunak nem szokása egy kárlátonak Szavára fizetni, ezt mü is ugy tudván hogy usussa Falunknak az hogy egy kár latonak látása a meg fizetés aránt nem használhat, hogy régi ususa Falunknakis meg maradgyon, a káros kárát hogy el Szenvedgye itiltetet.

Novumot jelent Mike Márton.

Molnár Ádám Szellyesben egy kalongya (béli)[200] haritska lopás béli kárát praetendálya a betsületes határ pásztorokon + s azt + melyet két becsületes kárlátoivalis bizonyít hogy let volna 12 ejtel[201] kíványa[202]

fol. 15r Kiványa hogy meg fizessék mivel földvégi kertje is volt, az ellen a becsületes határ pásztorok azt állítyák hogy magát a mezőn haritska hordáskor Szekerestől tanálták a (mezőn,)[203] és mü is ugy üsmerjük a Falunk Contractussa tartását hogy senkinek etzaka a (ne)[204] hordani nem Szabad edig sem volt, hogy azon Falunk, eleinktől reánk maradot usussa meg ne bomolyék, valamedig a káros meg bizonyítya hogy etzaka nem hordot adig hogy meg fizessék a határ pásztoro[k] meg nem itiltetet.

Mike Tamás Vőremenőben hite le tétele mellet egy kalongya rosbéli kárát lopás által, Praetendálya hogy volt, mellyet Két bizonyos (k)[205] és becsületes kár látoival is bizonyít, s vallyák, hogy ahoz hasonlo egy kalongya rosbol let volna 2 véka, eszerént ebben is anyi kárt határoztak, eztet Praetendálya hogy a Határ Pásztorok meg fizessék, ezen ellen a becsületes határ biro Török Antal és mellete lévő határ pásztor társai azt adgyák fel hogy etzakának idején a mezőn Szekerit meg rakni, és nap fel jőte előt haza jőni tapasztaltatot Mike Tamás és a Szekere nála kívül is, az illyen dolgokban Falunk usussa e volt hogy senki etzakának idején sem kaszálni sem hordani ne(m szabad)[206] merészelyen,[207] aki pedig eztet által hágja Törvény ellen, határban lett kárát lopás által, el Szenvedgye. eztet a fel adások Szerént által hágván Mike Tamás, valamedig az etzakai hordásbol magát fel nem Szabadítja, hogy kárát el Szenvedgye itiltetet.

Novumot jelent Mike Tamás.

fol. 15v Tisztelendő **Kováts Plebanus** Ur Szoszolloja, által Zabbéli Kárát Praetendállya a Kertek meget hogy 10 kalongya Zabja el gaszoltatot, és káré tétetet, melyet két becsületes Kár látoival is bizonyít, hogy azon 10 kalongyából aki kárba ment let volna 6 véka, s azt kíványa hogy a becsületes Határ pásztorok meg fizessék, az ellen a Határ pásztorok azt adgyák fel Hogy Szokása a Falunknak hogy minden embernek falu kerti légyen a kinek nem lenne, határbéli kárát etetés által, el veszesse, gondolora vévén ezt nem használhat a határ pásztoroknak azon helyes mentségek, mert a Tiszetelendő Plebanus Ur köztünk nem forgo és azon Usussát a Falunak nem tudta, a Bironak kötelessége let volna hogy a kert fel tétel aránt hírt tégyen, de hogy ezt el mulatta mind a Falus biro, mind a határbiro és társai hogy a 6 véka Zabot meg fizessék itiltetet.

Istok András és Istok Ádám Borzásban egy borozdán lévén földgyök etetés és gaszlás által rosbeli károkat praetendáljá[k] melyet két becsületes hites kárlátojokal bizonyítnak + hogy a ketőnek volt 2 véka kára[208] azt kíványák hogy a Határ pásztorok meg fizessenek, az(ok)[209] elen nem lévén a Határ pásztorok[nak] semmi világos mentségek mely által magokat legitimálhatnák. hogy meg fizessék itiltetet.

Minek előtte **Borbándi Miklós** eő k[e]gy[el]me a betsületes határ pásztorokat határban eset kárai (ara)[210] meg fizetések aránt meg Szollította volna interim meg békéltenek hogy fizetnek és fizetni tartoznak. 2 véka elegyes árpát, és 2 véka Zabot.

fol. 18r Felső Fejer Vármegyei Also Voláli N[emes] **Illyes Samuel** Ur[am] az also Torjai határon Vőremenőb[en] rosbéli kárát praetendálya hogy volt 8 kalongya lopás által melyről[211] hogy a Határ pásztorok meg fizessenek azt kiványa, de minek

[192] Lehetséges, hogy ő volt 1848-ban az altorjai nemzetőrcsapat egyik tizedese. (Vö. Cs. gy.)
[193] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.
[194] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.
[195] Az általunk zárójelbe tett szót és szótöredéket az eredetiben áthúzták.
[196] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[197] Őrszó.
[198] Az általunk zárójelbe tett szótagot az eredetiben áthúzták.
[199] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.
[200] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[201] A második kereszt utáni szavakat az előző sor alá ékelték be.
[202] Őrszó.
[203] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[204] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.
[205] Az általunk zárójelbe tett betűt az eredetiben áthúzták.
[206] Az általunk zárójelbe tett betűt és szót az eredetiben áthúzták.
[207] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.
[208] A kereszt után következő szavakat függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.
[209] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.
[210] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.
[211] Kijavították *melyet*re.

előtte kár látoival is meg bizonyíttota volna, mind két felek meg békéltenek és fizetnek a határ pásztorok 6 véka rosot, és 2 véka (zabot)[212] eleges árpát.

Levata Causa coram Judice Superiori, et ejus Juratis An[n]o **1810d[ik] X[decem]ber 14dik** napján.

Futásfalvi **Márton Josef** Az Also Torjai határon, Rétilábba[n] elegyes árpa beli kárát praetendálly[a] étetés által melyet Kár látojival is bizonyít hogy volt 2 véka, azt kivánnya hogy meg fizessék a határ pásztorok, a határ pásztorok men[ti]k azal magokat, hogy a Falu conclusuma Szerént határkerti nem volt, Márton Josef ellent vet, hogy nem tudta hogy kelle[né]k. de kopacz mentsége, mivel Torján Születetet, s nevekedet fel s tudhatta volna, mivel mindig élt Comunitásunk a kert feltételel, az ért hogy el mulatá kárát Szenvedgye el.

***Novumot** jelent.*

Imre Jánosné Kárát Praetendálya Szegén Szerben hogy volt egy Kalongya rosa lopás által, Új osztásba[n] fél kalongya etetés által[213] melyet becsületes hites kárlátojával bizonyít hogy volt 3 véka ros, tartoznak meg fizetni a határ pásztorok.

Novumot jelentnek a határ pásztorok.

Szabó Ferenczné Középszeri az Alá menőbe[n] zabbéli kárát praetendálya etetés által melyet kárlátoival bizonyít hogy volt 3[214] véka[215]

fol. 18[v] volt (két)[216] 3 véka tartoznak a határ pásztorok meg fizetni.

Szabó Lukáts meg Szollítván Incze Mihály eő Kegyelmét azon okon hogy Kurta réten egy borozdán lévén földgyök egy öl széllyeségű,[217] hoszára a hegy allyájig be árpáját el kaszálta volna melyet meg látatván kárlátojával bizonyít hogy volt egy véka. Incze Mihály menti magát hogy azon helyen a földek el lévén méretve annak előtte a hütösség által, borozdás volt, az egyik a másikához való szántás miat, eő annak előtte azon földet nem bírta, tsak akor felibe vetette volt bé, s úgyis elsőben vette bé hogy sem Szabó Lukáts eő k[e]gy[el]me s ha tapasztalta hogy el szántotta, viszá Kelletet volna vettetni hogy meg világosodhassanak jobban, tudatlanságából eset kaszálása, hogy egyik a másikának kárt ne tegyenek Szükséges lészen, hogy Szabó Lukáts kárlátoival Incze Mihály jelen létiben ki menyenek és meg visgálják hogy hát ha azon helyen kívül a hol Incze Mihály kaszált ki telik a Szabó Lukáts földgye azal a melyet Szabó Lukáts is a mérés által magához a másébol kapot. mikor meg let azonnal a Hütösség maga opinioját meg fogja teni, adig semi határozást (te)[218] nem tészen.

Mike Tamás testvére Mike János az első lévátán terhes Deliber[atum] ellen tet novumja által kivánnya maga ügyét fel elevenítteni s bizonyságait is 3om Számbol állok, kik hiteket le tették hogy etzakai hordásban nem tapasztaltattak, a határ pásztorok is hitel bizonyíttyák, hogy hajnalba tanálták gabonával haza jőni ezen okokbol, két fele bizonyítatik hitel; a meg írt kárt két egyenlő részekül Szenvedgyék és érezék.

fol. 9[r] **Bajtsi Jovakimné** Aszonnak Burjánosban[219] let ros beli Kárát melyet bizonyít Kárlátojával hogy let 2 véka étetés által tartoznak meg fizetni a határ pásztorok, a (Szolgát mind erőszakos Praevaricatort lova)[220]

Novumot jelentnek a határ pásztorok.

Causa Levata Coram Judice Superiori et ejus[221] Juratis An[n]o **1810ik Die 21dik X[decem]bris**

Dani Ferencz M[éltóságos] Mihálty Fő Strásamesterné aszon cselédgye Nyulnyomás Lában kárát paretendálja hogy volt 2 véka elegyes árpa és 2 véka zabbeli, étetés által[222] melyet egy becsületes Kárlátójával bizonyít hogy ugy volt, mentik a határ pásztorok magokot hogy Földe végin levő kerti nem volt Semminek jo hittel is erőssítik azon Kivül Falu Contractusa tartása, ha nem hites ember, nem bévehető egy Kárláto, ezen felyül Dani Ferencz meg más Kárlátojával, kívánván Kárát meg állítani, noha ha Szemben nintsis kinevezvén ki légyen Falu Conclusuma elen levő Kár láto[223] ember, ugy tapasztaltatik bőveb megvilágosításig, hogy kárát el Szenvedgye a dolgok meg visgálásához képest itiltetett.

A Határ pásztorok **Imre Jánosné** ellen Novumjokat kiványák fel állítani minek előtte itilet let volna meg békéltenek 2 véka Zab és egy véka árpa fizetésiben melyet az Határ pásztorok fizetnek.

Mike Antalnak az Alá meneb[en] etetés által let fél véka fekete borsója, tartoznak meg fizetni a Határ pásztorok.

fol. 9[v] **D[eliberatum]** Szabó Antalnak Zabbéli Kára az Alámenőb[en] lévén 6 véka, melyet Kár látoival bizonyít tartoznak meg fizetni a határ pásztorok

D[eliberatum] Szabó György Rétilában elegyes árpa béli Kárát lopás által Praetendálya a Határ pásztorokon, melyet két kárlátoival bizonyít hogy volt 6 véka, a hat[ár]pásztorok azt adgyák fel hogy Falu Conclusuma ellen etzakai hordásban tapasztalták, 1[pri]mo, 2[secun]do ugyan napmente után a Tavaszhatárb[an] Kaszálásb[an] de 3[terti]o határkerti sem volt, az effele cselekedetek v[a]lojab[an] a Falunak Contractussát, és ususát meg visgalva[n] hogy Kárát el vészsze itiltetet.

D[eliberatum] Lőrincz Jósef Vőremenőb[en] elegyes búza béli Kárát lopás által, a Kertekmeget feketeborsobéli kárát Praetendálya a határ pásztorokon melyet becsületes Kárlatoival bizonyít hogy volt 3[hár]om véka elegyes buza, és másfelveka fekete borso, tartoznak meg fizetni a határ pásztorok. ad interim megbékéltenek más felveka ősz gabonab[an], és másfélvéka fekete borsob[an].

D[eliberatum] Finta Ferencz és fia Josef az Alámenőben Zabbéli Károkat Praetendályák hogy volt 10 véka etetés által, melyet becsületes Kárlatoival is bizonyít, Fel Torjára fordulóba[n] buza béli Károkat hogy volt két véka melyet hasonlokepen Kárlatoival bizonyítnak, lopás álatal, Csijános lábján lopás által haricska béli károkat melyet bizonyítnak hogy volt 4 véka. a határ pásztorok azt adgyák fel hogy etzakai hordásban tapasztaltak, azon kívül estve hirtetel nelkül Kaszálásb[an] mind maga, mind Szolgaja, a Falunak edig a Szerent élt[224]

fol. 11[r] Élt Contractusánál fogva lopás béli Kárát aki azokban tapasztaltatik el Szenvedte a Szerént mostis az a hatarozat Törvénye álván Falunk[na]k, hogy etetésbéli Károkat a határ pásztorok meg fizessék, és (lob)[225] lopás által let Károkat el Szenvedgyék itiltetett.

(**Protestálnak** Finta Ferencz és fia.)[226]

Novumot jelentenek Finta Ferencz és fia Josef.

---

[212] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[213] Ezt a szót utólag szúrták be a sor elé.
[214] A *2*-t *3*-ra javították.
[215] Három őrszó.
[216] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[217] Annakidején háromsinges öllel számoltak.
[218] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.
[219] Előbb *Burjábos*t írtak, majd kijavították.
[220] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.
[221] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.
[222] Az előző két szót a sor fölé szúrták be.
[223] Az előző két szót a sor fölé szúrták be.
[224] Őrszó.
[225] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.
[226] Az általunk zárójelbe tett mondatot az eredetiben áthúzták.

Mike Albert[227] Csijánoslábján és Keskenyben elegyes (apa)[228] árpabeli Kárát praetendálya a Határ pásztorokon melyet becsületes h[ites] Kárlátoi[val] bizonyít hogy volt 2 véka tartoznak meg fizetni a Határ pásztorok.

Antal Istvánné Burjánosban Búzabéli Kárát praetendálya lopás által, melyet bizonyít hogy volt 2 véka azt kivánnya hogy megfizessenek a határ pásztorok. a határ pásztorok jelentik hogy etzakának idején tanálták Antal Istvánt hordani a Falunak edig élt törvénye Szerént Kárát el Szenvedni itiltetett.

D[eliberatum] Istok Josefnek Nyulnyomásban let Kárát 2 véka Zabot tartoznak fizetni a határ pásztorok.

Lőrincz Márton(nak ug)[229] Szegénszerben buza béli Kárát praetendálya lopas által hogy volt egy kalongya melyből letvolna 1 véka azt kiványa hogy meg fizessenek a határ pásztorok, azt adgyák fel a határ pásztorok hogy etzakai hordásban tapasztaltattot Szolgája s azon felyül árpabol Kaszált renden félig ment Szekerivel lovaival Szolgástol, más Szegén ember Kárára, azok[nak] Kárát hogy el Szenvedgye Valamedig azokbol kinem Szabadítsa magát itiltetet.

Novumot jelent Lőrincz Márton.

fol. 11[v] **Mike István[n]é** aszon Lencse béli Kárát Praetendálya Rétilábban etetés által[230] melyet bizonyít Kárlátoival hogy volt egy véka a határ pásztorok azt bizonyítyák hogy maga marháját bene kapták s az ette meg meg[231] bizonyítván Mike Istvánné azt hogy midőn már a lovai bene tapasztaltattak meg volt kára tartoznak meg fizetni, külömben el Szenvedni Kárát itiltetet.

Novumot jelent Mike Istvanné.

Menyhárt Andrásnak Nyulnyomásban egy véka Zabbeli kárát etetés által, tartoznak meg fizetni a határ pásztorok.

Handra János Kurtaréten haricskabéli Kárát praetendálya melyet 1 karlatojával bizonyít hogy volt 1 véka[232] etetés által a határ pásztorokon, a határ pásztorok feladgyák hogy Kárlatoja csak egy vagyon másodszor Falukerti nem volt, noha becsületes ember a kárlato nem usus egy kárlátonak kárt látni, annál fogvais hogy kert nem volt hogy kárát el Szenvedgy[e] határoztatot.

Novumot jelent Handra János.

Mike Istvánné novumja mellet azt meg bizonyítya, hogy nem tsak etetés által let lencsebéli kára hanem kaszálás által fele, fél véka léncsit meg fizetni tartoznak a határ pásztorok.

Vizi Josef Szegényszerb[en] etetés által (ros)[233] elegyes buza béli kárát Praetendálya, melyet bizonyít hogy volt fél véka, Keskenyben. árpa béli kárát kaszálásba[n] lopás által, (tsak)[234] melyet bizonyítt hogy volt 1 véka, hasonlo képen Szegényszerbe[n] lopás által elegyes buza béli Kárát, melyet bizonyít hogy volt 1 véka, etetés által let kárát a határ pásztorok meg fizetni, lopásbéli kárát bizonyos okokra[235]

fol. 12[r] okokra nézve hogy elszenvedgye itiltetet.

Novumot jelent Vizi Josef.

Bardocz Páll Csijánoslábján fekete borsobeli kárát praetendálya melyet becsületes Kár látoival bizonyít hogy volt 3 véka tartoznak meg fizetni a határ pásztorok.

Mike Josef eő Kegy[elme] (Szegén Szerben)[236] Herbát kutjáb[an][237] etetés által rosbéli Kárát Praetendálya melyet (bi)[238] Kár látoival bizonyít hogy volt 5 véka meg fizetni tartoznak a határ pásztorok.

Szabo Lászlone az Érb[en] Zabbéli Kárát praetendálya etetés által melyet bizonyít kárlátoival hogy volt negyed fél véka tartoznak megfizetni a határ pásztorok.

Baricz Balás Padon árpa béli Kárát Praetendálya etetés által melyet Kárlátoival bizonyít hogy volt egy véka elegyes árpája tartoznak meg fizetni a határ pásztorok.

Baláska Ferencz Nyulnyomásban Zabbéli Kárát etetés által praetendálya melyet bizonyít Két rendbéli Kárlátoival, de mind hogy a kárlátok (meg)[239] nem együt láták az elsőnek látása 1 véka Zab hogy el Szenvedgye, a másiknak látását mint hogy hites ember az 1 véka Zabot hogy meg fizess(en)ek[240] a határ pásztorok határoztatot.

Mai Napon Az Also Torjai Biro Hütöseivel a Falu Közönseges (Házahoz)[241] a Lovas Katona Senior Mike István eő Kegyelme házahoz öszve gyülekezvén az Al Torjai határokban[242]

fol. 12[v] Határokb[an] eset Károkat Kinek Kinek lélek üsméret Szerént meg itiljen holottis serjesképpen következet Al Torjai Gy[alog] Katona Lőrincz Márton, kinekis Kára meg itilése bizonyos okokon el halasztatott, ezen történetben Lőrincz Márton az Al Torjai Birot Hütösseivel Gyilkoságb[an] és Tolvajságban motskolván, az aránt a Biro Törvény Szerént meg rekesztvén meg Szolitá hogy a Biro Hütösseivel Hütösségi hivataljáról le mond, hatsak (Tapasztalyak)[243] ki neve[n] nevezi légyen mind a Gyilkos s mind a Tolvaj. annak utánna ki neveze Gy[alog] Katona Könczei Antal[244] eő Kegyelmet, Gyilkosnak[245] akitis edig elé becsületes jámbor embernek jo lelekel biralkodonak Falutol tartatot, a mi gyermekségében (tartatot)[246] rajta (to)[247] nem bizonyos dolog eset azért[248] a N[eme]s Regem[ent] eligazíttotta de a Tolvajt ki nem neve[z]te a Szerént mint hogy neve nintsen, az egész hütösség tolvaj hír gyanuságban maradva[n] Hivataljárol ezennel lemondani határozta, hatsak a Felsőb tisztség ezen embert Zabolára nem rantsa.

Causa Leváta Coram Judice superiori et ejus Juratis An[n]o **1810 29dik** ***X[decem]ber***

Dani Ferencz a mult levátán terhes Deliberatumát Novumja által kívánta helyre állíttani de minek előtte (a határ)[249] itelett let volna, meg békéltenek a határ pásztorokkal

[227] 1845. febr. 5-én is említik. (MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 14[r].)

[228] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

[229] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportokat az eredetiben áthúzták.

[230] Az előző két szót a sor fölé szúrták be.

[231] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.

[232] A Handra Jánosra vonatkozó részt eddig függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

[233] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

[234] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

[235] Őrszó.

[236] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.

[237] Ezt a két szót a sor fölé szúrták be.

[238] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

[239] Az általunk zárójelbe tett szótagot az eredetiben áthúzták.

[240] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

[241] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[242] Őrszó.

[243] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[244] Köntzei Antal emlékirata a régi altorjai templomról és lebontásáról, a templomerőd falmagasságának csökkentéséről, a mostani templom építéséről tartalmaz értékes adatokat. (SÁVAI János 1997, II, 913–914.) Benkőszegben lakott: erről egy 1793. máj. 8-án és egy 1805. márc. 28-án keletkezett okirat tanúskodik. (*MNL OL*. P 970.) Igen hosszú életű ember volt: 1859. aug. 10-én temették el. (MNL OL, P 1874, *Házi napló*, 36[v].)

[245] Ezt a szót függőlegesen a lap balszélére írták az eredetiben.

[246] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[247] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

[248] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.

[249] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.

fol. 13[r] abban hogy a határ pásztorok fizetni tartoznak 2 véka Zabot Dani Ferencznek.

Pensionátus **Miháltz Ignacz** Kapitányné eő N[agy]sága Szoszolloja által Nagyvölgybe[n] etetés által rosbéli kárát praetendalya melyet bizonxít kárlatoival hogy volt 5 véka melyet tartoznak meg fizetni a határ pásztorok.

Zölde István senior az Erben árpabéli kárat praetendálya etetés által melyet bizonyít hogy volt 1 véka elegyes árpabéli kára tartoznak meg fizetni a határ pásztorok.

Molnár Ferenczné aszon Széllyesben (ap)[250] árpa béli kárát praetendálya etetés által, és lopás által melyet bizonyít kárlatoival hogy volt 4 ejtel, a határ pásztorok azt adgyák fel hogy Molnár Ferenczné aszon Szántszándékkal etzakára maga Szekerit lovait küldötte melyek derakas károkat másnak tettek, s lovait meg kapták, a 4 ejtel kárt hogy meg fizessék, a lovak kárteteliert mind Szantszandekost ha jól meg nem büntettek hogy meg büntessek hataroztatot.

Felső Fejervármegyei Karatnai N[eme]s **Bodo Gabor ifiab** a Templom mezején Zabbeli Kárat praetendálya a határ pásztorokon, melyet bizonyít hogy volt 3 véka, a rosz kert fenn állásával nem használhatnak magoknak a határ pásztorok volt a Bironak jobbat tetetni (hogy m)[251] hatalma, hogy meg fizessék itiltetet.

Finta Ferencz Csijánoslábbján etetés által, Keskenyben hasonlo képpen etetés által árpa beli kárát praetendálya melyet bizonyít kárlátoival hogy volt a két helyen 6 véka, tartoznak meg fizetni a határ pásztorok.

fol. 13[v] - ” -

Antal István a mult Levátan Terhes Deliberatumát nyervén, Novumja által kívánnya fel elevenítteni, hogy 1 : 1 : etzakai hordásban tapasztaltatot volt a határ pásztorság által, melyet maga sem tagad, de ellenben azt erőssíti hite le tételivel, hogy midőn tapasztaltatot etzaka hordani a hatolykai határroll jütt, eztett idegen bizonyságaival is meg bizonyíthattya meg világosodván, az 2 véka buza beli kárat hogy meg fizesek a határ pásztorok itiltetett.

T[ek]i[n]t[etes] **Mihálcz Ádám** Hadnagy Ur[am] Csijánoslábján árpabeli kárát praetendálya, lopás által[252] melyet bizonyít hogy volt 6 véka, Keskenyben nem külömben praetendálya hogy volt kaszálás által 2 véka melyet bizonyít kárlátoival, és azt kívánnya hogy meg fizessenek a határ pásztorok, nem lévén a határ pásztoroknak semmi mentségek hogy meg fizessék itiltetet.

Molnár Ferenczénének árpa béli kárát Nyulnyomásban melyet kárlátoival bizonyít hogy volt 2 véka tartoznak meg fizetni a határ pásztorok.

Vizi Josef a 21ikén Pronunciált Deliberátumát Novumja altal akarja lábra állítani, meg bizonyítván elsőbször azt hogy a mely cselekedetiért vádoltatot egy hites határ pásztornak engedelmiből jelenletib[en] tette. azonban (ha arta)[253] ha praevaricatiob[an] tudgy[ák] büntessék a határ pásztorok a Szerént, azon kívül az egy véka árpa béli kárát és egy véka elegyes buza kárát meg fizessék a határ pásztorok határoztatot.

fol. 14[r] **Gáll Antallal** minek előtte itilet let volna meg békéllenek a határ pásztorok tartoznak fizetni 5 véka elegyes árpát,

Antal Peternek tartoznak fizetni a határ pásztorok 1 véka Zabot, békeség Szerént.

Baláska Simonnak az Érből kárba tartoznak fizetni a határ pásztorok 4 véka zabot bekeség Szerént,

Márton Andrásnak békeség Szerént tartoznak fizetni 6 véka Zabot,

Csobot Pálnak tartoznak fizetni békeség Szerént 2 véka Zabot,

Bokor Andrásnak[254] haricskabeli és Fekete borso béli kárát tartoznak fizetni a határ pásztorok Keskenyből és S[z]elyesből 2 véka haricskát, 2 véka fekete borsót.

Márton Eleknek tartoznak fizetni békeség Szerént 2 véka Zabot.

Causa Leváta coram Judice superiori et ejus juratis An[n]o **1811[millesimo octagesimo undeci]mo Die 4[quar]ta Januarii**.

A Stations Tiszt T[ek]i[n]t[etes] Benkő Fő Hadnagy[255] Ur[am] parantsolatyából Mai napon Az Also Torjai Hütöség elejeben terjedven Törvényes eligazítás veget Gy[alog[Katona Márton Gyárfás, és Márton Ignátz közt fen forgo praetensiok a melyis a Szerént nyilatkozik ki Márton Gyárfás és felesége Praetendályaák Törvényesen a Falu Törvény Széke előt azt hogy ennek ellőte mint egy[256]

fol. 14[v] Mint egy Kilencz esztendőkel adtak magnak vetni 10 véka gazdag rosot, Márton Ignátz eő kegyelme akkori Szolgájanak a Gazdája kérésére mellyet hitek letetelevel megesküve erőssítenek, azon felyül maga bizonyítására ád be Márton Gyárfás egy hiteles bizonyító Testimoniumot De A[nno] 1810 24dik Aprili[s] mely által meg bizonyítya Márton Ignátz eő kegyelme akori Szolgája Csík Tusnádi Farkas Elek[ne]k két hiteles Regiusok alat költ valomássából hogy + igaz (a Márton Gyárfás)[257] praetensioja. Mert (nál)[258] Márton Ignácz eő kegyelménél akkor Szolgálván maga vite el a rosot, és vetette a Márton Igátz földibe, (melyet M)[259] ki tetzik 2[máso]dszor a Szolga társa bizonyításából is, a mellett a mult 1810ik eszetendőb[en] ezen dolog a (T[ek]i[n]t[etes])[260] N[eme]s Compag[nia] Comando T[ek]i[n]t[etes] Nemetsek fő Hadnagy Ur[am] előt hogy (ezen dolog)[261] le folyván, Márton Ignátz maga meg fizetését kötelezte ki tetszik fő káplár Petsi András bizonyításából ki is Szemben vilagosít, Ezek ellen Márton Ignác[z] eő kegyelme noha tagadgya hogy nem kérte de (tévelgese)[262] tévelyegve azt sem tagadgya hogy a 10 véka rosot a maga földiben Szolgája nem vetettte volna, megis kiványa meg állítani azt hogy nem tartoznék mivel nem kérte meg fizetni, de mind hogy világos a Márton Gyárfás hite tetele Szerént, és bizonysága Szerént az hogy kért, eztet sem emberi bizonyság által, sem hiteles irása által meg nem bizonyítya Márton Ignácz hogy meg fizette, az írt mind két feleknek magok fel adásai meg visgáltatván a Márton Gyárfás (feladása)[263] Praetensioja hellyesnek[264]

fol. 16[r] Helyesnek és igazán Törvényesnek tapasztaltatik s ez ellen Márton Ignátznak (s)[265] maga hasznára kopatz mentsége

[250] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

[251] Az általunk zárójelbe tett szót és betűt az eredetiben áthúzták.

[252] Ezt a két szót a sor fölé szúrták be.

[253] Az általunk zárójelbe tett szót és szótagokat az eredetiben áthúzták.

[254] Bokor András jobbágy 1811-ben Kiss Lukács udvari bírája volt. Hasonnevű altorjai jobbágy 1843-ben és 1845-ben Futásfalvi Hamar Lajos bérese volt. (MNL OL, P 1874, *Adnotationes*.)

[255] Talán azonos a háromszéki önvédelmi harcok részvevőjeként 1848. dec. 18-án említett altorjai Benkő Dénes főhadnaggyal, aki még 1852-ben is aradi sáncfogságát töltötte. (MNL OL, X 5187, *Benkő Dénes levelei*, 19171. mikrofilmtekercs.)

[256] Őrszavak.

[257] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.

[258] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

[259] Az általunk zárójelbe tett szót és betűt az eredetiben áthúzták.

[260] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[261] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.

[262] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[263] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[264] Őrszó.

[265] Az általunk zárójelbe tett betűt az eredetiben áthúzták.

nem használhat, hanem hogy Márton Gyárfásnak a 10 véka rosot 8[nyolc]ad napok alat meg fizesse intetik, különben ha meg fizetni nem kivánná, mint erőszakossal, a Localis Tiszt Ur[am] Cum poena fatigiorum meg fizettetni ne terheltessék itiltetet.

Márton Ferenczné Szellyesben árpa béli Kárát Praetendálya lopás által földinek két végin, melyet bizonyít (kár)[266] hogy volt más fél véka, a határ pásztorok azt adgyák fel, hogy a maga fiat kapták hogy hir nélkül kaszálta etzaka[267] egyik végiben a másikat is el kaszálhatta alattomba, hogy fia, kárát meg fizesse mint Praevaricator. itiltetet.

Mike Antalnak tartoznak fizetni a határ pásztorok 1 véka haritskát.

E folyo **1811dik Esztendőb[en]** **Januárius 4dik** napján a Falu Közönséges ki vállasztot házanal 5dik Perioduson vagy Levátan a Betsületes határ Biro Török Antal és határ pásztorok megjelentenek kinek kinek kárát ki Szolgálatra. a hova 5 napra Minden N[agy]sag[os] Melt[óságos] és T[ekinte]tes Posessor Urak és betsületes Gazdák a Polgárok által meg hivattattanak, akinek tetzet és kára volt meg jelent, és kárat ki potolták, akinek nem el halgata, eszerént (a betsül)[268] akinek kára van és meg nem jelent maga akaratyából Szenvedgye el mind hogy a károk Repartiáltattak (esz)[269] ennél fogva a betsületes határ pásztorok absolváltana[k].

fol. 16^{v} ***Repartitio***

Azon Marhákon melyeket **1810dik** Ezstendőbe[n] az Also Torjai ősz és tavasz határainkbol gabonából Gy[alog] Kato[na] Török Antal Határ biro eő kegyelme és eő kegyelme alat levő becsületes határ pásztorok bé hajtattak és kezesség alá tettek a mely marhárol, egész Esztendőbéli Listájokott igaz hitek le tetelek után az írt határ Biro eő kegyelme és határ pásztorság előnkben adván a következendő modon le írtuk.

Az Ősz határban Buza és Rosbéli kár volt 28 véka

Behajtott marha tanáltatot (91)[270] 85 repartialtatot minden marhára 5 ejtel.

Arpából, Zabbol, és haritskából Két Száz hatvan kető 262.

Behajtot marha kár 101 véka e Szerént minden marhára 6 ejtel repartialtatot.

Lopás béli kárt, mind hogy Praevaricatorokat nem tanálván nem adta[k] ki magik fizessek meg.

(Ezen)[271] Repartitio (az írt Esz)[272] ezen folyo 1811dik Esz[ten]dőb[en] Januáriusnak 4dik napján mü általunk alab írt Személyek által ment végbe melyről[273]

fol. 17^{r} Melyről adgyuk ezen tulajdon kezünk írásával és Keresztvonássunkal meg erőssítet levelünköt, a mü igaz hitünk Szerént Al Torján. a L[ovas] Katona sen[ior] Mike (István)[274] házánál.

Gothár János m[anu] p[ropria] Not[ario] Pagi

All Torjai L[ovas] K[atona] Barta János +

Falus biro

All Torjai L[ovas] K[atona] Csobot Pál m[anu] p[ropria]

Hütös

All Torjai L[ovas] K[atona] Márton András m[anu] p[ropria]

Hütös

All Torjai G[yalog] K[atona] Istok Joseff m[anu] p[ropria]

Hütös

All Torjai Simon János

Hütös +

Altorjai Mike Istvan m[anu] p[ropria]

Falu hutosse

Marton Elek

(Hto)[275] Hütös

fol. 17^{v} - ”’ -

Causa Leváta Coram Judice Superiori, et ejus Juratis An[n]o **1811 Die 30ik Januarij**.

A Meltosagos B[áró] Apor Péter Ur[am] eő N[agy]sága Esztennáján a mult 1810dik Esztendőben egy Társaságban volt Bátsokat – Kitsin Jánost és Kelemen Györgyöt mai Lévátán meg Szollita Al Torjai Providus Bokor András a Kiss Lukáts Ur[am] Udvari Birája *meg Szollitá* azon az okon, hogy a mult 1810dik Esztendőben tavaszi időben midőn a juhoknak fel Szedés ideje bé következett volna, azon esztenán egy társaságban akkor Szegődöt Sztojka Jonasnak Számba adot 9 fejős juhait, 4 öreg medüjét, és 5 báránynyát melyről Sztojka János néki rovást is adott, de el vesztette volna ugy gondolkodik, hanem 5 számbol álló bizonyokal kívánnya bizonyítani hogy voltanak annyi juhai, de az ellen azt adgyák fel a Bátsok hogy nem igaz hogy Bokor Andrásnak 9 fejős juhai lettek volna, az igaz hogy a meddő 4, és 5 bárány volt mellyet magok irásokkal az az az olá vagy bátsok rovással hitek Szerént Készek erőssítteni, hogy nem 9, hanem 8 fejő juha volt a Praetendensnek, ennélfogva mind két felek bizonyításai fel vétetvén a Következendő meg világosítás adatot mind két felek[ne]k tudtokra, ugy mint elsőbben is a Praetendens Bokor András Documentumai meg visgáltatván az A betű jegye alat költ Inquisitoria béli 1[el]ső bizonsága *nevezet Sztojka Jon* Al Torjai T[ekin]t[ete]s Kiss Lukáts Urnak Cseledgye Bokor András Birosága alat[276]

fol. 10^{r} alatt Szolgálo maga Udvari Birája mellet használni erőtelennek itiltetik azon kívül, a 2dik bizonsága erőssiti ugyan hogy midőn meg nyírettettenek a Juhai néki 9 nagy juhot adot meg nyíres véget de nem bizonyíttya hogy valoságoson mind a 9et üsmérte volna bizonyoson a Bokor Andrásénak a mi pedig 3- és[277] 4dik bizonságokot illeti bizonyítják ugyan hogy a tavaszi időb[en] őriztenek volna 9 fejős juhot, de azt nem erőssíttik hogy midőn Számba adta, a Bátsoknak 9et adot volna. azon felyül az 5dik bizonság semmi modon nem bizonyít arrol, hogy látot volna 9 fejős juhot Számba adni noha ha arrol emlékezik is hogy 9. meg fijatzot, ezek után a (Bátsok mentségeis fel vétetnék)[278] Bokor András az ennek előtte valo napokban elé vet vala egy ollyan rovást melynek a Bátsoknál társa nem tanáltatatot (noha minden gazdák[na]k rovásait eléadtakis) megis hitivel, és Sztojka János bizonságával kívánta erőssíteni hogy azon (rovást adta)[279] adatot néki midőn a juhait Számba adta, de most (most)[280] már mind maga, mind Sztojka János tagadgyák hogy bizonyoson a volna. ennél fogva mind hogy a Bátsoknál tanáltató rovás vagy írásnak társat elő nem tudgya (elé)[281] adni Bokor András, a mely

[266] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[267] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.

[268] Az általunk zárójelbe tett betűt és szótöredéket az eredetiben áthúzták.

[269] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

[270] Az általunk zárójelbe tett számjegyet az eredetiben áthúzták.

[271] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[272] Az általunk zárójelbe tett szavakat és szótöredéket az eredetiben áthúzták.

[273] Őrszó.

[274] Az általunk zárójelbe tett keresztnevet az eredetiben áthúzták.

[275] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

[276] Őrszó.

[277] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.

[278] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.

[279] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.

[280] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[281] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

a Bátsoknak leg job Contractussa és eskesnek is rajta tehát mint hogy mind a kettő hitet teszen le és homállyos a keresetis, és az ellen valo mentség is, a fejő junak fele kárát Szenvedgye el Bokor András, felit pedig az az 10 m[agyar] forintot a Bátsok fizetni tartoznak Költséget faradságat egy aránt Szenvedgyék itiltetet.

fol. 10[v] Anno **1811 Die 7[septi]mo X[decem]bris** Causa Levata Coram Judice Toma Márton millite pedestri et Juratis ejus Paulo Csobot Andrea Márton Michaele Lázár millitibus Eq[u]estris Josefo Istok Emeriko Tőlcséres Antonio László et Jurato notario Antonio Solyom millitibus pedestris in Aedibus Stephani Mike in possessione All Torja millitae Equestris.

D[eliberatum] Bernád Antal Fel Torjára forduloba Feteke borsos árpa béli Kárát praetendálya a Határ pásztorokon melyet bizonyít hogy volt Két véka tartoznak meg fizetni a Határ pásztorok etetés bélit.

D[eliberatum] = Könczei Antal eő Kegyelmének Hágobol a Gál Antal kertye megül Két véka Rosot a tanórok Kaputól Egy vékát tartoznak fizetni a határ pásztorok.

Novumot jelentnek a határ pásztorok.

D[eliberatum] László Antal Uramnak tartosznak fizetni a határ pásztorok más fél véka rosot fizetnek étetés.[282]

D[eliberatum] Antal Josef eő Kegyelminek Két véka Szabot tartoznak fizetni a határ pásztorok, étetés bélit.

D[eliberatum] Kalit András Lapos béli feteke borsos Árpáját praetendálya melyet tartoznak meg fizetni a határ pásztorok itiltetett egy vékát.

fol. 20[r] Causa Levata coram Judice Superiori Cum Juratibus Anno **1811 Die 13 X[decem]bris**

Deliberatum All Torjai Zöde Antal[283] a Falu tilalmas erdeiben tanáltatot hogy Vágot egy sekér abroncot,[284] noha el nem vihette, mert az alat az üdő alat az Erdő Biro ő kegyelme hírt kapvan benne az erdő pás[z]torok által meg Zalaglotta, s a miat maradot ott a levágot Abroncsfa, azzal menti magat hogy az Udvar számara vágta volna az abroncot de nem elegséges mentség de mind hogy Semi es[z]közfát nem vagot volt meg tekentven a Comunitás Contractus tártasa Szerent[285]

fol. 20[v] Szerent nem bünteti most előre ha nem hataroztatot meg hogy fizesen 6 R[énes] forintokot.

Deli[beratum] Bajci Lászlo ő kegyelmet meg S[z]ollita az Erdő Biro ő kegyelme hogy a falu tilalmas erdejében erdőlt nem is tagada meg Valla az ért hataroztatot nem a Contractus Szerent büntetőgyék, ha nem fizessen 6 R[énes] forintokot itiltetet. Bajcsi Laszlo bé fizete 5 R[énes] fori[nt]ot az egyiket el engete a Falu.[286]

Deliberatu[m] Marton Ignácz eő Kegyelme Ros béli Kárát Keresi a Gödrös uton alol a Telek nevezetű helyb[en] a Határ Pásztorokon melyet bizonyít Kárlátojaval hogy volt 2 Veka de a becsületes Határ pásztorság állítya, hogy határ Kerti nem volt a mely (bi)[287] nem bizonyos. aztis állítyák, hogy a Kárlátoja igen Közel valo Atyafia a mely bizonyos és így a Törvényünk tartása Szerént Kár látoja nem lehet Kár látása bé nem vétetik itiltetett.

D[eliberatum] Lőrincz Antal[288] eő Kegyelmének a ifiabnak egy véka tiszta buzát Pad Lábjáról Lopás bélit tartoznak fizetni a Határ Pásztorok.

Deli[beratum] Pecsi András Káplár Uramnak más fél veka rosot Két véka arpát tartoznak fizetni a étetes béli Kárt[289] határ pásztorok

fol. 21[r] - ” -

Levata Causa **811 14ik X[decem]bris**

Deli[beratum] Barta János Kereszt fába árpabeli Kárt keres tartoznak meg fizetni Lopás bélit 2 vékát itiltek.

Delib[eratum] **D**éva István Diak uramnak 2 véka tavaszgabonát tartoznak fizetni a határ pásztorok.[290] melj Lopás és etetés mián eset.

Deli[beratum] Bajcsi Ferencznek 1 véka tiszta Árpát tartoznak fizetni Lopás bélit

Deliberatu[m] Antal István eő Kegyelme Arpa béli Kárát és étetés által let Karát Keresi a Határ pásztoroko[n] az étettés által let Karat a Kár Latoja bizonságtetele altal 12 ejtelt + eleges buzát[291] meg fizetni tartoznak a Lopás beli Kárát Szenvedgye mivel a Falu Contractussa ellen etczakai hordásba és más szinű dologbais tanáltatot a Cseledgye.

***novumot** jelent Antal István* eő Kegyelme

Del[iberatum] Voloncz Kata Aszon arpabeli Kárát Keresi Lopás által melj volt két veka de mind hogy a Szolgaja Sokrendben tapas[z]taltatot hogy hir nelkül hordot arpat itiltetet Kárát Szenvegye el

***novumot** jelent*[292]

Deliberatu[m] Marton Palnak Lopás béli Kart 2 véka arpát buzát 4 ejtelt tartoznak fizetni

D[eliberatum] Márton Elek uramnak 2 veka Arpát tarttoznak Lopás belit fizetni

fol. 21[v] **Del[iberatum]** Mike Janos ő kegyelme üdősbik 3 Véka Ros beli Kárát Keresi a határpás[z]torokon az Alamenőben alítyák a határpás[z]torok hogy a’ ros[z] Kapu, es Kertek miat eset a Kar de azért Kárát el nem ves[z]theti ha nem hogy megfizessek a’ hatarpás[z]torok itiltetet és ha uttik les[z] a’ hatarpás[z]toroknak utasíttatnak az el mult esztendőbeli falusbirokra. Melj volt etetés[293]

Del[iberatum] Mike Albert ő Kegyelmének tartoznak fizetni a határpás[z]torok Masfél veka tavas[z] rozot melj volt etetes.

Deli[beratum] Mike Istvánnénak egy véka elvegyes buzát fizetni tartoznak a határ pásztorok. mely vot étetés

A bec[s]ületes[294] határpás[z]torok az el mult lévatan ugy mint 7ik hujus Serelmes itiletet kaptak volt Köncze Antal ő Kegyelme ellen meljet Novizaltak volt Novumok mellet orvoslani kevántak meg nem jelent Köncze Antal ő Kegyelme meg mutatak a hatarpas[z]torok

fol. 22[r] hogy a’ Ros[z] Kertek miat eset a’ Kar és az inctus nem defendalta magat Keresete alol fel Szabaditatak a Határ pas[z]torok

Del[iberatum] Menhárt Mihajnak tartoznak ket veka arpat fizetni melj volt etetes.

---

[282] Ezt a szótagot a sor fölé szúrták be. Az első sort áthúzták, feltehetően azért, mert az ügy lezárult.

[283] 1824-ben futásfalvi Hamar Lajos kocsisa volt. (MNL OL, P 1874, *Adnotationes*, 2[v].)

[284] Mindkét szót így írták le az eredetiben.

[285] Őrszó.

[286] Ezt a mondatot – úgy tűnik – utólag szúrták be a deliberátum szövegének végére.

[287] Az általunk zárójelbe tett szótagot az eredetiben áthúzták.

[288] Ő vagy az ifjabb Lőrincz Antal más feljegyzésekben is szerepel. (MNL OL, P 1874, *Házi napló*.) 1834-ben Lőrincz Antal volt az egyik altorjai megyebíró. (Vö. Cs. gy.)

[289] Ezt a három szót utólag szúrták be ide.

[290] Ezt a szót az eredetiben egybeírták a névelővel.

[291] Ezt a két szót függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

[292] Ezt a két szót függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

[293] Ezt a három szót a deliberatum szövege alá szúrták be az eredetiben.

[294] Ezt a szót az eredetiben egybeírták a névelővel.

Levata Causa **1811 Die 21dik X[decem]bris**

Mike Antal nak[295] tartoznak a hatar Pasztorok *1* véka zabot fizetni étetes bélit

Deli[beratum] Gothár Mihálj eő Kegyelminek tartoznak a határ pásztorok[296] 1 köböl tavasz buzás Arpát fizetni itilt[etett]

Deli[beratum] Torsa Ferencz eő kegyelminek tartoznak a hatarpasztorok három véka Arpat fizetni mint hogy márhát és adott a határ pásztoroknak kezébe mind a magaébol[297] s' mind a Gothár Mihaljébol

Deli[beratum] Mihálcz Adám Hadnagy Urnak 2 véka rosot fizetni tartoznak a határ pásztorok itiltet[ett] etetést

D[elibera]tu[m] N[agysá]gos Török Kapitány Ur Szoszolloja Borbándi Miklos eő Kegyelme által Lopás béli árpájat, + Vőremenőbe[n] Ros belit 1 v[éka][298] a Csere alat etetés által[299] Praetendalja a Hatar pásztorokon. a Határ Pásztorok állítyák hogy éppen azon Vőremenőbeli földbe[n] az eő N[agysá]ga Szolgájat Kaszálni tanálták azért jussa van a Kapitány Urnak Kárát maga Szolgaján fel venni a Határ pásztorok a Falu Contractussa Szerent ébernek itilte[ttek]

fol. 22[v] + E folyo **1811dik Esztendőb[en] Karácson hava 21dik napjan** T[ek]i[n]t[etes] Mihálcz Ádám fő Hadnagy Ur mint maga mint az egesz M[éltósá]gos és Nemes Possessorratus[300] nevébe[n] Protoláktattni[301] Kívánta a Felsőbség Poroncsolattya Szerént aszt, hogy a mely marhákot bé hajtván s azokot + terhesen[302] meg büntették + a Falus biroval[303] azon büntetésnek Két Része a falu Cassájába a 3dik Része a Határ Pásztorok Számára fel osztatodgyék hozá tévén asztis hogy Köteles Légyen a Falus Biro Márton Tamás eő Kegyelme a meg büntetet Személyeket elő állíttani +[304] hogy annál jobban a falu Ki tanolhassa a meg tet hibákot a Következendő Szombatra. ugy mint 23dik hujus.

Deli[beratum][305] A Csere alat lévő fél véka ros béli kárát tartoznak meg fizetni a Határ Pásztorok Mélt[óságos] Mike Ferencz eő Kegyelminek *2* véka Árpát közhelyen valot lopás bélit tartoznak fizetni az határ pásztorok itiltetett. nem külömben ros béli kárát is pretendálja melyet bizonyít kár Látojával hogy volt 1 köböl. De az határ pásztorok excipiálnak kár Látoja ellen bizonyos okra nézve azért továb valo bizonításig mindhogy a más kár Látoja sinc[306] jelen azért Kára most meg nem itiltetet. Ujra meg bizonyítván tartoznak fizetni 1 k[öbölet]

Deli[beratum] T[ek]i[n]t[e]t[es] Szabó Joseff Hadnagy Urnak *1* köböl Árpát tartoznak fizetni a határ pásztorok etetést

fol. 23[r] ***Deliberatu[m]*** Borbandi Miklos eő Kegyelme Buzabéli és árpa béli Lopás által let Kárát Keresi a Határ pásztorokon melyet bizonyít Kárlátoival, hogy volt buzája fél véka árpája két véka állíttyák a Határ pásztorok hogy Etczakai hordásba tanaltatot de aszt nem állítyák hogy Lopásba tanaltatot volna nem használván a Határ pásztorok allegatioja azért hogy még eddig az Emberséges Embernek nem tiltatott az Etczakai Hordás Csak a gyanus és mocskos Embereknek azért Két véka árpát s fél véka buzát tartoznak fizetni a Határ pásztorok itiltetet. Lopás által

Novumot *jelentnek a Határ pásztorok.*

Barta András (r)[307] eő Kegyelmének 2 véka Zabot Rosot heted fél vékát tartoznak a Határ pásztorok fizetni étetés mián lett Kárt[308]

Antal Jánosné Aszonynak más fél véka rosot tartoznak fizetni a Határ pásztorok étetés belit[309]

Sólyom Antal eő Kegyelmenek tartoznak 2 véka árpát fizetni étetés és Lopás által

D[eliberatum] Lőrincz Balás eő Kegyelme árpa béli Kárát Keresi Lopás Által a Határ pásztorokon melyet bizonyít Kár látoival hogy volt 5 véka Kára de Falunknak nem usussa hogy idegen falubéli Kár látokkal láttasson azért Kára meg nem itiltetik.

Deli[beratum] Lőrincz Joseff eő Kegyelme Árpa beli kárát pretendálya az határ pásztorokon melyet bizonyít hogy volt 10 véka Lopás által tartoznak meg fizetni a határ pásztorok itiltetett

A határ pásztorok ***novumot*** *jelentnek.*

fol. 23[v] **Antal Péter** Uramnak 2 véka Zabot fizetnek

Finta Ferencz Uramnak 2 véka Zabot hasonloképen

Deliber[atum] Biro Josef Ros béli Kárát praetendálya a Határ pásztorokon étetés által melyet bizonyít Kárlátoival hogy volt egy köböl tartoznak fizetni a Határ pásztorok egy köböl rosot.

a hatar Pásztorok **novumot** jelentnek:

N[ota] B[ene] Biro Josef hatar berrel tartozik.[310]

Deli[beratum] Szabo Antal eö Kegyelme Rosbéli Kárát Pretendálya[311] a hatar pásztorokon mely volt étetes mian Kár Latoival Bizonyít hogy volt 2 véka. Feteke borsos árpát is Lopás által valót de az határ pásztorok Állítyák hogy eczakán hordot azért árpa beli Kára nem itiltetik meg a *2* véka rosot tartoznak meg fizetni itiltetett

Tasalj Mihálynak 1 véka Buzát étetes mian tartoznak meg fizetni

Szabó Lukáts eő Kegyelminek *2* véka Zabot

Márton Ádám Kissebnek *2* véka Zabot lopás mián

Füstös Tamásnak 14 Ejtel buzát fizetnek a Határ pásztorok

Incze Mihály eö Kegyelminek 2 véka Zabot tartoznak fizetni a határ Pásztorok. Étetés bélit

Incze Laszlonak *1* véka Árpát étetés bélit

Csobot Pál eö Kegyelminek *2* véka haricskát tartoznak fizetni étetés mián

fol. 24[r] Causa Levata coram Judice Superiori et ejus Juratis **Anno 1811 Die 28dik Decembris.**

Deli[beratum] Márton András eő Kegyelmének étetés által Két véka árpát tartoznak fizetni a Határ pásztorok.

Deliberatum Leva Ferencznek all Torjai G[yalog] Katonának e folyo 1811dik Eszetneőbe[n] Szent Mihály nap tájba őszi juhok el hányásakor el Veszet egy fejér fejű szürke Diszke juha melyet a Pásztorain Keresvén de a Pásztorok mint Szorgalmatos Emberek utánna Látván az el veszet junak meg tanálták al Torján G[yalog] K[atona] Lőrincz Lukácsnénál a hol is a Káros Leva Ferencz a Pásztorokkal Handra György Mátyus Ferencz G[yalog] K[atoná]val és Tamás Jánossal ugy egy Becsületes Hütös Márton

[295] Ezt a szótagot az eredetiben a névtől külön írták.

[296] Ezt a szót az eredetiben egybeírták a névelővel, a pásztorok szót pedig nagybetűvel kezdték, majd kicsire javították.

[297] Ezt a szót az eredetiben egybeírták a névelővel.

[298] Az *1 v*-t az utána következő névelő fölé írták.

[299] Ezt a két szót a sor fölé szúrták be az eredetiben.

[300] Így írták az eredetiben.

[301] Így írták az eredetiben, Protokolláltani helyett.

[302] Ezt a szót a sor fölé szúrták be az eredetiben.

[303] Ezt a három szót függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

[304] Ehhez a kereszthez sem értelem-, sem szövegszerűen nem társul semmilyen betoldás.

[305] Ezt a szórövidítést két sorral alább írták, balra, a szöveg mellé.

[306] Ezt a szót így írták az eredetiben.

[307] Az általunk zárójelbe tett betűt az eredetiben áthúzták.

[308] Ezt a négy szót utólag, a fölötte lévő sor alá szúrták be az eredetiben.

[309] Ezt a két szót utólag írták a sor végére az eredetiben.

[310] Ezt a két sort függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

[311] Ezt a szót így írták le az eredetiben.

András Jelen Letebe[n] meg törvényezték nem Külömbe[n] más uttal az írt Esztendőbe[n] De Die p[ro]t[estatu]r a Biro Márton Tamás eő Kegyelme G[yalog] K[atona] Jelen létébe[n] az írt Pásztorok és a Káros meg Esküttek hogy Léva Ferenczé a Diszke fejér fejű ju az után a Falu Házához[312] mind a Lőrincz Lukácsné mind a Léva Ferencz juhait a Hütösség eleibe böveb megvisgálásra fel hajtván 21dik X[decem]bris az írt Eszt[endő]ben mind Két feleknek meg visgálván marhájok fül Jegyeit meg üsmerte igaz meg visgálás után a Hütösség hogy a Praetendált ju nem a Lőrincz Lukácsnéjé Hanem a Léva Ferenczé azután hogy még a dolog nagyob világosságra jöjjön Handra Györgyöt Colonust Mátyus Ferenczet és gyurkát eszt

fol. 24[v] mint Pásztorokot a Forum előtt meg Esküttvén igaz hitek le tetele után a Léva Ferencz s nem más Ember juhának üsmert mely Szerént mind azon emberek hitek Szerént valo meg üsmerésekből mind a magunk meg visgálásából hogy az írt meg talált ju Léva Ferencznek mint tulajdona által adassék mivel a Jegy is jól tanál itiltetett.

Deli[beratum] Háromszéki Josefnek tartoznak fizetni fél Kalongya Kendert fél véka Kender magot.

Deli[beratum] Antal Jánosnénak 2 véka haricskát tartoznak fizetni a Hatar Pásztorok étetés mián Let

Deli[beratum] Antal Joseffnek kissebnek két véka Rosot[313] fizetni tartoznak a határ Pásztorok.

Vizi Ferencz Káplárnak fél véka haricskát étetés által Let kárt.

Delib[eratum] az el mult Levátán Terhes Deliberatumot nyertek vala a Becsületes Határ Pásztorok Borbándi Miklos ellen azon dologba hogy állíttották egy Két Határ Pásztorság hogy Etczakai hordásba[n] tanáltatot Borbándi Miklos Szolgája de most bővebbe[n] a Határ Pásztorok bizonyíttyák nem csak magokkal meg Becsületes (Em)[314] Hütös Emberrelis hogy Etczaka Borbándi Miklos Szolgástol hordot a Falu Conclusuma ellen azért Kárát veszísse el itiltetett.

fol. 25[r] **Csíki Mihálynak** egy véka rosot fizetnek.

Pecsi ObresLajdnant Urnak egy véka árpát a meddő földek között az ika falvi ut mellet elegyes árpa Kára volt.

Deli[beratum] Meltosagos Mihálcz Ignácz Kapitány Urnak tartoznak 2 véka Árpát (tartoznak)[315] fizetni

Márton Ádámnak *2* véka árpát *1* véka haricskát tartoznak fiz[etni] hasonlo képen *1* kalongya Kenderet

Mike Joseff Uramnak *1* véka Buzát Tartoznak fizet[ni] és egy Köböl Zabot

Mihálcz Kapitánné[316] eő Nagyságának *1* véka Árpát 4 kupa mákot tartoznak fizetni a határ pásztorok

Az all Torjai Becsületes Határ Biro G[yalog] K[atona] Istok Josef Junior mellette lévő Becsületes Határ Pásztoraival a folyo 1811dik Esztendőb[en] öt Levatan megjelent olly véggel, hogy a mely Becsületes Torjai és más falusi Embereknek az all Torjai ősz és Tavasz Határokba Kára történt azoknak Számolni és Károkat igaz uttyok leven meg fizetni kivánnak a kik az írt Periodusokon meg jelentek akik pedig meg nem jelentek Károkat Szenvedgyék azért a Határ Pásztorság és Becsületes Határ biro absolváltattnak.

fol. 26[r] **Deliberatum** Actor All Torjai G[yalog] K[atona] Török Antal eő Kegyelme maga Csitkait a (Pá)[317] meddű Csorda mellé meg fogadot Pásztor Esztojka János eő Kegyelme eleibe atta a mult Eszetendőbe[n] + ugymint 811dik Eszetnd[őben][318] a honnan azon Pásztorság alol egy jó 120 forintot érő Csitkaja el Károsodot melynekis árrát az írt Pásztoron praetendál a Pásztor menti magát azzal hogy Almás felé fel hajtván a Csordát s ot a mint az után egy héttel meg tanáltatot ollyan gödörbe eset a Csitko hogy Ki nem tudot szabadulni s magok pedig szorgalmatoson Keresték s nem tanáltak rá azért hogy ugy eset a dolog nem tehetnek rolla Isten akarattya de a Káros aszt állíttya hogy egy hét el telése után adot a Pásztor hirt a Csitko keresésére melyet a Pásztor sem tagad Esztojka János mely Szerént mint két feleknek meg visgálván fel adásokot meg üsmertetetett a Pásztorba azon hiba, hogy hirt nem tett a Károsnak azért hogy fele árrat az az 60 R[énes] f[orin]tokot a Pásztor meg fizessen itiltetett

Minek előtte ezen Deliberatu[m] Pronunciáltatot volna meg békéllék 30 R[énes] f[orint]ba Esztojka János Török Antal eő Kegyelmével ezen dolognak nagyob erősségére Kezestis állítta Sztojka János Jubilátus Káplár Birtalan Antal eő Kegyelmit, hogy husvétig bé fizet 1812dik

fol. 26[v] **Deliberatu[m]** All Torjai G[yalog] K[atona] Kalit András eő Kegyelme meg Szollíttá a Falu Törvényin Esztojka János meddű Csorda Pásztort azért hogy a nyáron Junius Tájba egy Borja el Károsodot a Pásztor Esztojka elől állítván aszt (hogy)[319] bizonságai által hogy a Lépin ütés és szakadás volt és testin a borjunak verés asztis hogy holmi ifiak ugy mint Kovács Moyses és Pál[320] lóháton Kergették a borjukot de ebből Sem jő ki világoson, hogy azon ífiak ütöttéke azon borjut vagy mások S a Sem jő ki hogy azon borju a Lehajtot marhák Között volte neme azért nincs Semmi törvényes uttya az Actor eő Kegyelmének hogy Sem a Pásztoron Sem az Említtet ifiakon Kárát Keresshesse hanem mind a Pásztor Esztojka mind Kovács Moyses és Pál Simpliciter absolváltatnak a káros maga kárát el Szenvedvén itiltetett ***25*** **Januar[ii]** ***1812***

Az Actor eő Kegyelme ***novumot*** *jelent.*

fol. 29[r] **Anno 1812dik Esztendőbe[n]** az all Torjai Két + Ősz és Tavasz[321] Határokba[n] let Károkrol valo Jegyző Könyvecskeje az all Torjai Comunitásnak L[ovas] Katona Junior Barta András Határ Biroságában.

fol. 30[r] **Anno 1812 11dik X[decem]bris** Levata Causa Coram Judice Josepho Lőrincz Milite Pedestri et Juratis ejus Alexio Márton

Paulo Csobot
Andrea Márton
Francisco Bajcsi
Michaele Lázár

Josepho Istok Militib[us] Aequestris et Pedestris Jurato Notario Michaele Incze Milite Pedestri in Aedib[us] Stephani Mike Militis Aequestris All Torjensis.

Lázár Jánosnak egy véka Zabot tartoznak fizetni. Ugyan Lopás beli Kárátis a Csere alat feteke borsobelit praetendálya Lázár János eő Kegyelme a Határ pásztorokon állíttyák pedig a Határ pásztorok aszt hogy Publicálva volt az hogy Etczaka Senki Se

[312] Ezt a szót így írták az eredetiben.
[313] *Haricskát*ra írták rá a *rosot* szót.
[314] Az általunk zárójelbe tett szótagot az eredetiben áthúzták.
[315] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[316] *Mihálcz Kapitány Ur*ra írták rá a *Mihálcz Kapitánné*t.
[317] Az általunk zárójelbe tett szótagot az eredetiben áthúzták.
[318] A kereszt után következő részt függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.
[319] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[320] Lehetséges, hogy ez a Kovács Pál volt 1848-ban az altorjai nemzetőrcsapat tizedese. (Vö. Cs. gy.)
[321] Ezt a három szót függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

horgyon de mert Lopás béli Kárát meg nem fizetik azis hogy a ki Kárt vallot Lopás által tartozik a HatárBironak hirt tenni de ezeket átal hágván Lázár János eő Kegyelme tehát veszesse el Kárát Lázár János eő Kegyelme pedig állíttya hitelesen hogy hiré tette el veszet Kárát a Hites Határ Pásztornak Bajcsi Tamás eő Kegyelmenek melyet maga sem tagad hogy pedig a Határ Pásztorok publicáltatták légyen az Etczakai Hordást a meg eshetett a gyanus Emberekre nézve de nem az Emberséges Emberekre nézve mivel még azon egyszerse állot meg Comunitásunk. hanem az Ususa Comunitásunknak hogy hit alat a Határ Pásztorok tartoznak Ki adni az ollyan factumba tanált Embereket melyet ha Cselekesznek azon factumos Emberek fizessék meg a Lopás béli Károkat

fol. 30^{v} Ha pedig Kötelességek és Hitek Szerént azon Embereket ki nem atták ki adni nem akarták meg mutatván Kárát Lázár János eő Kegyelme tartoznak megfizetni a Határ Pásztorok l[322] A Becsületes Határ pásztorok asztis allegálják hogy Sem Határ kert Sem Tanorokkapu nem volt jo mely által lőt Károkot hogy ki fizesse meg erről deliberatumot várnak.

Delib[era]tu[m] a Rosz Határ Kertek mián lett Károk és Falu kertye nem léte miat eset Károk ugy a Tanurok kapu miat eset Károk ha a Falus Birot admoneálták hogy azokat jo Effectumba tartaná és nem Cselekette tehát hogy az illy szinyű Károkat a Falus Biro meg fizesse itiltetett

Delib[era]tu[m] Voloncz Kata Aszonynak más fél véka buzát tartoznak fizetni a Határ pásztorok megbizonyítván Voloncz Kata Aszony hogy volt Határ Kerti

Delibera[tum] Csobot Pál ő Kegyelme Réti lábban buza és Rozbeli Kárát praetendálya a' Határ Pásztorokon Meljet kárlátoja bizonyít volt Más fél véka buza kár és ani Roz tartoznak meg fizetni

B[áró] Apor Lászlóné eő N[agysá]ga Szoszolloja Bartok Josef Által Nyárasba Haricska béli Kárát praetendálya a Határ Pásztorokon melyet Hitelesen bizonyított Két Kárlátoival Hogy volt Kára 8 köböl állíttyák a Határ Pásztorok, hogy eő N[agysá-]gának falu Kerti nem volt

fol. 31^{r} **Bardocz Pál** eő Kegyelmének Balog Mártában esett Kárát két véka feteke Borsot étetés és Lopás[323] által fizetnek a Határ Pásztorok

Kádár Tamás a Csere alat Zab béli kárát Keresi a Határ pásztorokon melyet bizonyít, hogy volt Kára Két véka de falu Kerti nem lévén Kárát el veszeszti.

Levata Causa ***1812dik 18 X[decem]bris*** *Coram isdem et ibidem*

Deliberatum Mike Ferentz eő Kegyelme Buza beli Kárát Keresi az Határ Pásztorokon Réti lában melyet hogy bizonyít Betsületes Kárlatojaval hogy let volna 5 veka. az Határ Pásztorok aszt álíttyák hogy Sem határ Kertye Sem földe végin Kertye nem let volna Falunk Ususa Szerént Kárát nem tartoznak megfizetni Mike Ferentz eő Kegyelme Szoval mondgya földvég Kertye let volna az ellen is Protestálnak az Határ Pásztorok azért hogy hitelessen meg álítya Mike Ferentz eő Kegyelme Kertye létit és az után hogy megfizessék az Határ Pásztorok Kárát itiltetet.

Mike Ferentz eő Kegyelme ***Novizál.***

Ugyan az Csere Allat **Mike Ferentz** eő Kegyelmenek egy Köből árpát Szeljesből Lopás Által egy véka Buzát Tartoznak meg fizetni mikor az Kertéről hitelessen Doceáll.

Az Határ Pásztorok **Novizalnak**

Deliberatum *Nints helye a Novumnak itiltetet.*

D[eliberatum] Márton Josef eő Kegy[elmének] Tartoznak más fél véka Tavasz buzás árpát fizetni etetés által[324]

fol. 31^{v} %[325]

Borbándi Miklos eő Kegyelmének Tartoznak Más fél véka Haritskát fizetni

Az Határ Pásztorok meg egyesztek **Csáki Ferentz** eő Kegyelmével olj forman hogy Rosbeli Kára volt 2 véka így hát egyik se fizessen egy másnak

Lázár János eő Kegyelmének az első Lévátan eset fekete Borso beli Kárát hogy fizesenek az Határ pásztorok másfél vékát Tartoznak.

D[eliberatum] Tekentetes Kis Boldisar Ur(nak)[326] Szoszoloja Kis Miklos Ur által Keresi elegyes árpa Lopás béli Kárát de mint hogy hirt nem advan az Hatar Bironak az Falu ususa Szerent Falu Kertye Sem lévén Tehát el veszesze Kárát itiltetet. az az egy vekat.

D[eliberatum] Köntze Antal eő Kegyelmének Tartoznak harom köblöt Zabot fizetni Bekeseg Szerent. az Határ pásztorok le mondvan minden Praetensiorol mind Köntze Antal eő Kegyelme mind az határ pásztor

D[eliberatum] Junior Istok Josef eő Kegyelmenek Tartoznak Lopás beli egy véka Rosát etetés által eset egy véka elegyes árpáját meg fizetni álítyák az Határ pásztorok hogy nem volt Törvényes az mely Kaput maga Tsinalt de ha az falus Bironak Tetzet el Szenvedni Lássa. a hatar Pásztoroknak ezen mentségek nem elégséges.

Szabó Lukáts eő Kegyelmének Tartoznak az határ pásztorok 2 véka árpát és 2 véka Zabot fizetni Békeség Szerént ment véghez

Hasonlóképen **Bokor András** eő Kegyelmének is Békesség Szerént Tartoznak egy Köböl Zabot fizetni az határ Pásztorok.

D[eliberatum] Antal Josef eő Kegyelmének Tartoznak az Határ pásztorok 2 véka Török buzát és Lopás beli egy véka Pityókát egy véka Zabot és pedig etetés által[327] ugyan egy véka Rosot ha az másik Kárlátoja is megvalja Jelen leven az más Kárlátoja Tartoznak az határ Pásztorok meg fizetni

fol. 32^{r} ***D[eliberatum]*** Lázár Mihály eő Kegyelmének Lopás által eset 3 véka fekete Borsot tartoznak meg fizetni az határ Pásztorok.

D[eliberatum] Mike Tamás eő Kegyelmének Békesség Szerént Tartoznak 1 Köböl Zabot fizetni az határ pásztorok.

D[eliberatum] Márton Gyárfásnak egy veka Haricskat tartoznak fizetni Nyárasbol Török Buza beli Kárát pedig a Határ pásztorok fel adása Szerént hogy maga őrizettye alá vette volt s abba tanált marhákatis nem a Határ Pásztorokhoz hajtotta hanem magához Szenvedgye el itiltetett.

D[eliberatum] Szabó Antal eő Kegyelme árpabeli Kárát Praetendálja Balog Márta nevezetű lábban az határ pásztorokon mely volt Két véka (etetes)[328] Tartoznak megfizetni nem lévén elegendő mentségek az határ pásztoroknak.

D[eliberatum] Török Antal eő Kegyelmének Tartoznak 2 véka elegyes árpát fizetni az határ Pásztorok. itiltetet.

D[eliberatum] Kovats Ádámnak 2 véka Zabot

D[eliberatum] Csáki Ádámnak fél véka Zabot

D[eliberatum] vidua Mike Istvánné Aszonynak Tartoznak 4 véka s fél Rosot fizetni Tartoznak az határ pásztorok.

D[eliberatum] T[ek]i[n]t[e]t[es] Szabó Josef Hadnagy Urnak 3 véka eleges ápát[329] és 10 ejtel haritskát Tartoznak fizetni a határ Pásztorok itiltetet

[322] Nem tudni, miért írták ide az *l* betűt.

[323] Ezt a két szót a sor fölé szúrták be.

[324] Ezt a két szót a sor fölé szúrták be.

[325] Tulajdonképpen egy ákombákom van a lap tetején.

[326] Az általunk zárójelbe tett szótagot az eredetiben áthúzták.

[327] Ezt a szót utólag szúrták be ide.

[328] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[329] Ezt a két szót így írták az eredetiben.

fol. 32[v] ***D[eliberatum]*** Márton Antal eő Kegyelme az Lemenőbe Zabbeli Kárát (Pr)[330] Praetendalja melyet bizonyít Karlatoival hogy volt 6 véka etetés által Lopás által pedig Tiszta buza beli Kárát Praetendálja Rétilábban melyet bizonyít Kárlátojával hogy volt 2 véka de a Substitus Határ Biro őkegyelme és a melette levő Határ pásztorok hitelessen állítyák hogy éjtzakai hordásban Falu usussa ellen Tanaltattak Gyermekei és más Szinű Dologbais azért hogy Lopás beli Kárát elveszesze és Zabbeli Kárát meg fizesék az Határ Pásztorok itiltetet

D[eliberatum] Handra Jánosnak egy véka árpát Tartoznak fizetni

D[eliberatum] Mike Antalnak fél véka fekete Borsot Békesség utyán

D[eliberatum] Baritz János őkegyelmével Békességre mentek az határ Pásztorok hogy egyik se kérjen egik mástol semit

Márton Antal **Novizál**

D[eliberatum] Márton Elek eő Kegyelmének Tartoznak egy véka Kölest Balog Mártából fizetni itiltetet

Levata Causa Coram isdem et ibidem **1813da 2[secun]da Januari[i]**

Nyorincz Lukátsné Aszony Haritskabeli Kárát Keresi Vasasba melyet hogy Két hiteles Kárlátojával bizonyít hogy let volna harom véka az határ Pásztor[ok] alitsak hogy határ Kertye nem let volna meg bizonyítván Lőrintz Lukátsné Aszony Kertye fen létét Tartoznak az határ Pásztorok meg fizetni

fol. 33[r] Felső Torjai **Kelemeny Josef** árpabeli Kárát Kereszi Balog Mártába melyet hogy bizonyít egy Kárlátojával let volna 3 véka az határ Pásztorok aszt adgyák fel hogy határ Kertye nem lévén maga is ugy valja hogy (nints)[331] nem volt az Falunk usussa pedig aszt Tartya hogy az olyan Ember Kárát el veszesze itiltete[tt]

Deliberatum Csáki Lászlonak egy véka Török Buzát Tartoznak fizetni itiltetet. az határ Pásztorok **Szabo Mojzesné** Aszonynak más fél véka Haritskát Tartoznak fizetni

D[eliberatum] Ábrahám István a Tanorok Kapun alol mind Tanorok Kaput Tarto Gazda Rosbeli Kárát Keressi Kárlátojával bizonyít volt 2 véka ha biro által admonialtatot volt hogy Rosz Kapuját renoválja Kárát Szenvedgye el ha pedig nem admonialtatot bironak moroditassa által az admonitio el mult Kárát a Biro fizesse meg itiltetet.

Ábrahám István **Novizál**[332]

D[eliberatum] Istók Ádám eő Kegyelme meg békélet az Határ Pásztorokal hogy határbért nem fog fizetni hogy Kárai voltak

D[eliberatum] Baritz Balás Kárát Keressi a határ Pásztorokon etetés belit Bizonyít volt fél véka Lopás beli Kárát mivel hites határ Pásztor Szemiben mond hogy etzaka hordot és Kaszált lopásbol esset Kárát Szenvedgye el etetés félvékát Tartoznak meg fizetni

A határ Pásztorok **Novizalnak**[333]

D[eliberatum] Méltoságos Turi István Szoszoloja által Kárát Keresi Rétilában Keskenybe[n] buza belit Kárlatoi valják volt harmad fél véka a hatar Pásztorok alegalják földvég kertye nem let volna jo az a Biro Kötelesége volt Tartoznak meg fizetni

fol. 33[v] ***Deliberatum*** Szabo Ferentznének Tartoznak 2 véka Rosot és egy véka árpát fizetni az határ pásztorok

Csobot Páll eő Kegyelmének Békesség utyán Tartoznak 2 véka Zabot fizetni az határ Pásztorok

D[eliberatum] Lázár Mihály eő Kegyelmének Tartoznak 3 véka Zabot

Novumot Kérnek az Határ Pásztor[ok]

D[eliberatum] Baláska Ferentz árpabeli Kárát Pretendálja az Határ Pásztorokon melyet bizonyít (hogy)[334] Karlatoival volt 3 véka Tartoznak meg fizetni ha meg bizonyíta Baláska Ferentz hogy határ Kertye let volna

D[eliberatum] Molnár (Ferentz)[335] Ádámnak egy köböl árpát etetésbeli Tartoznak meg fizetni a határ Pásztorok

D[eliberatum] Szabo Josef hadnagy Ur Rosbéli Kárát Pretendálja melyet hogy Tsak egy Karlatojaval bizonít azért Falunk usussa Szerént Kárát Szenvedgye el itiltetet

D[eliberatum] Mike István eő (Kg:)[336] Kegyelmének Tartoznak 5 véka haritskát és más fél véka fekete borsos árpát fizetni az[337]

Levata Causa **813 13dik Janu[a]ri[i]** Coram isdem et ibidem

D[eliberatum] Bajtsi Josefnek Tartoznak egy véka árpát fizetni az határ Pásztor[ok]

D[eliberatum] Baro Apor Lászloné eő Nagytsága Szoszoloja Bartok Josef által haritskabeli Kárát Keresi Nyárasbol Két Kárlátokot elé álítván Kik is hitek után aszt valák hogy eő Nagytságának a Nyárasbeli földiben egészen fele Kárban ment volt fele pedig meg maradot és a feliből let volna 8 Köböl de ere az eő Nadtsága Szoszoloja a Falu Szeke eleiben elé ála aszt mondá minden erőltetés nélkül nekik nem let a feliből 8 Köböl hanem tsak 5 ezen a Határ Biro Barta András eő Kegyelme az Kárlatok elen

fol. 34[r] Protestála mért mondnak feliből 8 Köblöt holot az feliből let 5 Köböl de a Kárlatokot az Szemük meg Tsalhatta noha nem Szanszandék bol eset azért hogy (%)[338] 5 Köböl haritskát fizessenek az határ Pásztorok itiltetet mivel az egész földön Termet haritskának Karlatok Szava által fele ment volt Kárba fele pedig épen maradot volt abol pedig let öt Köböl ugy az el Károsodotnak is öt Köbölnek kel lenni.

D[eliberatum] Mike Ferentznek Tartoznak másfél véka Rosot fizetni

D[eliberatum] Lőrintz Márton eő Kegyelme meg Békélék az Határ pásztorokal hogy egyik sem fog egy másnak Semit fizetni

D[eliberatum] Tőltséres Emre eő Kegyelmének 3 véka elvegyes árpát Tartoznak fizetni az határ Pásztorok

D[eliberatum] + T[ek]i[n]t[e]t[es][339] Pap Mihály Zászlotarto[340] Ur Kézdi Vásárhelyi + az also Torjai Közepső Nyáras nevezetű lábban Kölesbeli Kárát Kereszi az Allsó Torjai hatar Biro és határ Pásztorokon melyet bizonyít Két Kárlátojival hogy volt Kára egy Köböl s fél véka de a Memoria Hominum Sohult az Falu Protocol[u]maba fel nen Tanáltatik hogy valaha Kézdi

[330] Az általunk zárójelbe tett betűket az eredetiben áthúzták.

[331] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[332] Ezt a három szót függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

[333] Ezt a négy szót függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

[334] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[335] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[336] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[337] Bizonyára a határpásztorokat akarták odaírni, de nem került rá sor.

[338] Az általunk zárójelbe tett két olvashatatlan betűt áthúzták az eredetiben.

[339] Ez a szó a második kereszt után következik az eredetiben.

[340] Pap Mihály 1848-ban 65 éves nyugalmazott határőr őrnagyként jelentős szerepet játszott Háromszék önvédelmi harcában. (EGYED Ákos 1998, 252–255, 258, 261–262, 272, 284–285; DEMETER László 2003, 26; DEMETER Lajos 2003, 57.) Fia, Pap Károly főhadnagy az agyagfalvi gyűlés után részt vett a Küküllő menti harcokban, majd Háromszék önvédelmi harcában is. (DEMETER László 2003, 26, 33–35, 66.)

vásárhelynek Also Torja Kárt fizetett volna nem es volt usussa Falunknak Mivel Kézdi vásárhely sem fizetet határbért Sem határ Kertet nem tet az Falunk usussa Szerént azért a fen Tisztelt Ur maga kárát Szenvedgye el itiltetik.

Ezen DeliBrátumot[341] a Tisztelt Urnak Szoszoloja Gothárd János eő Kegyelme Jubilatus Káplár eő Kegyelme (alterc)[342] apellalja a Nemes Kézdi fiu Székre.

D[eliberatum] *Non Transmititur*

Ezen Delibratum elen **Pro Testál**[343] az írt Szoszolo

D[eliberatum] Antal Ferentznének Tartoznak 2 véka haritskát és fél véka árpát fizetni az határ Pásztor[ok]

D[eliberatum] Márton Elek eő Kegyelmének 4 véka árpát.

fol. 34[v] ***D[eliberatum]*** T[ek]i[n]t[e]t[es] Mihálz Ignátzné eő Nagytsága Pretendálja Réti lábban az határ pásztorokon 3 véka Ros beli Kárát et[et]ést melyet Tartoznak meg fizetni az határ pásztorok itilttet[ett]

D[eliberatum] Vizi Josef eő Kegyelmenek Békesség utyán az határ Pásztorok az határbért el engedik mivel Vizi Josefnekis 2 véka árpabeli Kára volt

D[eliberatum] T[ek]i[n]t[e]t[es] Török Mihály Kapitány Ur Pretendálja Padlábján (az)[344] Két Kalongya Lopásbeli (Ros)[345] árpáját melyet bizonyít Két Karlatojaval hogy let volna az két Kalongyából Két véka Mely Szerént az határ Pásztorok aszt álítyák hogy az Szolgaja igen praevarikart az határon a melyet hitelessen meg bizonyítván másokval és magunkis Talaltuk az Lopáson azért Szenvedgye el Kárát vagy pedig vegye meg az Szolgajan itiltetett

D[eliberatum] Márton András eő Kegyelmének 2 véka Zabot

D[eliberatum] Lőrincz Balás eő Kegyelmének egy véka árpa egy véka haritska

D[eliberatum] Pakots Pálnénak egy Köböl árpát

D[eliberatum] Mike Albert eő Kegyelme keresi az határ Pásztorokon az Alámenőbe Tavasz Rosbeli Kárát (Nya)[346] Másfél vékát Nyárosba egy véka árpabeli Kárát az Lopásbeli Kárát Vasasbol Szenvedgye el itiltetet a másfél véka rosot és az egy véka árpát Tartoznak meg fizetni

A Becsületes Határ Pásztorság az absolutiot Szolicitaljak

D[eliberatum] Istok András eő Kegyelmenek Tartoznak 2 véka Rosot fizetni

Levata Causa ***813d[ik] 15d[ik] Januari[i]*** *Coram isdem et ibidem*

D[eliberatum] Méltőságos Penzionatus Mihátz Ignátz Kapityán Szoszoloja Simon János által Kárait Keresi az Érben Rosbeli Kárát melyet bizonyít Kárlatojaval volt Negyed fél véka Nyárasban Haritskabeli Kárát melyet bizonyíta volt más fél véka mind etetés által estek az Határ Pásztor[ok] alegálják eő Nyadtsága volt Tanorok Kapu Tarto Gazda s: a Kapu nem let volna jo de ez nem elégséges mentség a bizonyos hogy[347]

fol. 35[r] hogy a Kapu fen volt téve ha nem volt jo anak más utya van Kereszék a határ Pásztorok ha tetzik ere valo nézt a megmondot Károkot Tartoznak meg fizetni a határ Pásztorok itilte[tett]

Az Határ Pásztorok ***Novizálnak***

D[eliberatum] Lengyen Antalnak Tartoznak 2 véka árpát fizetni az határ Pásztorok Békesség utyán.

D[eliberatum] Mike Josef eő Kegyelmének Tartoznak 2 Köböl haritskával etetés *által*

Az also Torjai Határ Biro Barta András eő Kegyelme Töb határ pásztor társaival együt az határokban eset Károkrol már öt Projoduszon[348] minden betsületes Embereknek a Kiknek Károk volt elé álottak Törvényessen meg feleltek s: kikkel s kikkel meg egyeztek azért most aszt Kévánjuk hogy abszolvaltassanak minden Morosus Embereknek Kereszetek allol mert edig ki ki elé alhatot ha Kára volt meg Kereshette

Delibratum adatik abszalutio a betsületes hatar Pasztoro[k] nak

fol. 35[v] - ” -

Levata Causa ***813dik 22dik Jan[u]ari[i]***

(**Márton Ádám** eő Kegyelme üdősbik meg Szolitta az el mult 1812 Esztendőbeli Teheny Pásztorokot Denes Mártont és Komány Istvant ilyen Keresetet adbé ellennik Két Teheneit)[349]

Falus Biro Lőrintz Josef eő Kegyelme az el mult Esztendőbeli Sertés Pásztorokot meg hivatta az mai napra eléis álottak hogy minden betsületes Gazdákal Törvényessen békéljenek meg Kiknek Károk let volna az Sertés Csordába a Pásztorok Gondviseletlenségek miat de egy betsületes Gazda is elé nem állot noha az egész Falu meg volt hiva az mint világosson Kitetzik a Polgaroknak Szojok vallássa Teteliből a Pásztorok morosusok nem lévén a Falu Széke előt meg Jelentek ilyen Panaszaikot adgyák be nékik némely betsületes Gazdák még az bérrel adóssok nem akarják fizetni meg béreket nem tudgyák mitsoda uton arol itiletet várnak Tartoznak fizetni vagy azon erőszakos Gazdák Falunknak Régtől fogva az volt usussa Szolga bérét Gazda Kárát de it egy Gazdais ma Kárt nem Kereszet hollot mára volt határozva hogy minden Gazda Kárát Keresze meg Kinek a Sertés Csordába esset Kára azért

fol. 36[r] itiltetet minden Gazda a Ki még a Pásztoroknak béreket meg nem fizette Tartozik meg fizetni ha pedig Kára let volna elé nem állot Kárát Szenvedgye el itiltettet.

fol. 37[r] - ” -

Levata Causa ***1813dik 26dik Janu[ar]ij*** *Coram isdem et ibidem*

Delibratum T[ek]i[n]t[e]t[es] Szabo Josef hadnagy Ur Ilyen Panaszlo Keresetit adgya be az Falu Széke eleibe az Also Torjai Medű Csordaba adta volt az el mult Esztendőben egy Paripa Csitkoját Bokor Istok Dombi András és Dombi István mint Pásztorok őrizete alá de a Pásztorok Kötelességek Szerént nem vitték Tökéletes őrzéseket ugy mint azon Délczeg Csitkohoz illet volna 1[pri]mo azért Kötélen Tartották etszaka a melyet a Pásztorok is valnak hogy egy étszakára meg Kötték volt. 2[secun]do azért hogy egy Kemény lohoz öszve nyűkzették volt a melyet bizonyít egy hite bévehető Emberrel aki meg vallotta Két Betsületes Embernek hogy látta az Csitkót meg nyűgözve az öreg Barta András Lovával az után a Csitkó el Károsodot meg Döglöt aszt is álítya az Actor Ur hogy a Pásztorok üzenték volt hogy menyen Keresni a Csitkonak mert Keringeiben vagyon minyárt fel ment jo regvel de hát akor már meg volt Dögölve a Csitko az melyet is három becsületes Emberekel meglátatot az actor Ur kik is aszt mondgyák a Csitkonak a bal lába a Ciklajába a Kötél miat Sebes

[341] Ezt a szót így írták le az eredetiben, később is gyakran előfordul *Delibratum* formában.

[342] Az általunk zárójelbe tett szótöredéket az eredetiben áthúzták.

[343] Ezt a szót így, külön írták az eredetiben.

[344] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[345] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[346] Az általunk zárójelbe tett szótöredéket az eredetiben áthúzták.

[347] Őrszó.

[348] Ezt a szót így írták az eredetiben.

[349] Az általunk zárójelbe tett szöveget az eredetiben áthúzták.

és Kopot volt ugyan azon bal utulso fara (a)[350] méregel mind el volt Telve azért aszt Kivánnya nem illet volna azon Délceg Csitkot meg nyűgözni vagy meg Köttni ha még is aszt Cselekették

fol. 37[v] a miat Kellet Kárba menni ezen okokra nézve aszt Kéványa az actor Ur az árát kit más Betsületes Emberek itilnek a Pásztorok fizessék meg vagy a Kezes fizetessen meg a Pasztorok egyeb mentséget nem adnak elé a Csitko Keringő volt de Törvényesen nem admonialtatták az actort hogy vagy vigye haza vagy viselje gondgyát a Csitko(t)nak[351] aszt el mulatták asztis mondgyák Szoval hogy ők nem nyűkzötték meg hogy egyszer meg nem Kötték volna aszt nem Tagadgyák ezek magok mentségekre nem elégséges azért itiltetet Szolga bérit Gaszda Kárát Tartoznak fizetni a Pásztorok az actor eő Kegyelmének Kárban ment Csitkóért 30 R[énes] forintokot. az akori árához képest. + A Pásztorok Szoszoloja Csobot Pall eő Kegyelme **Novizál**[352]

Delibratum Karatnai Kováts Sigmondné aszonyom egy el Károsodot Tavalyi borját Keressi az medű Csorda Pásztorokon melyet mond hogy sem Szőrit sem bőrit elé nem adták a Pásztorok a Pásztorok aszt mondgyák beteg volt meg döglöt mikor meg Kapták már el is volt Senvedve a harangját le vették a meg van Falunknak pedig Kontraktussa van rolla még akori mikor eszt a Csordát fel álíttottuk hogy egy Vidik Embernek is noha Possessioja vanis marháit Szabad ne légyen befogadni az után usualtuk éltünk véle a Pásztorok Falu hire nélkül hogy vidik marhát fogattak bé Tartoznak fizetni (egy)[353] három[354] forintot az actor pedig Kárát Szenvedgye el itiltetet hogy Kontraktusunk elen Tselekedet

fol. 38[r] Levata Causa **813dik 6 febru**[**arii**] Coram isdem et ibid[em]

Delibratum T[ek]i[n]t[e]t[es] Volali Szabo Laszlo Ur az All Torjai Medű Csordaba adta volt Marhait a Pasztornak örizeti ala az Nemes Falu hirevel (abb)[355] azokbol Ető az Medve miat el Karosodot a mint világosson ki jön az Exponens Ur és a Pásztorok Szovaibol az egyiket minek utánna a Pásztorok hirt tettek volna az actor Urnak aztot még elevenségbe meg tanálta. *arol* Praeszcindal nem is Keresi a Pásztorokon de a másikot egy Két esztendős ünyő borjut aszt kéványa noha Medve meg verte volt is a még döglő félbe nem volt mert a Forgyogo nevezetű helből a Szálásba[356] le jöt egésségessen meg verve. Minek (utánna)[357] előtte ezen delibratumot maga valoságában akarták volna venni a fel Peres Ur és a Pásztorok magok jo akarattyokbol Kün lévén együt ilyen békességre mentek és a Delibratumok valoságát félben hagyatták ilyen Képpen Békélének és egyezének az Exponens Ur a gabona bért meg fizeti az egyik Kárba ment az az Két esztendős borjué[r]t fizetnek a Pásztorok 15 nap mulva 7 R[énes] forintokot ha pedig a terminált napra be nem fizetnek vagy nemis akarnak fizetni akor az el Kezdet itilet maga valoságában kijelentetik.

Márton Ádám Uram meg Békélék az Allso Torjai hazajáro Csorda Pásztorokal 6 R[énes] forintokba egy medű tehene el Károsodásáért.

fol. 38[v] Az All Torjai Két részen valo **Csorda Pásztorok** a hazajáro Csordában lévők és a Kik a medű Csordát őrizték három Lévatan minden Tekentetes és Becsületes Embereknek a Kiknek Károk volt az Két Csordába Törvényessen Kinek Kinek meg feleltek némelyekel meg békéltek Szegénységikhez Képest Sok Költségeket tettek azért a betsületes Hütösségtől aszt Kéványák minden Tekentetes és betsületes Emberek Keresetek allol had iratodnék absolitio mivel edig minden betsületes Gazda eléálhatot

D[**eliberatum**] Abszolváltattnak

fol. 41[r] - ” -

Anno **1814dik** Esztendőre való Törvényes Könyvetske az Gy[alog] Katona László Antal Határ Biroságában[358]

fol. 41[v]

Buza	Ros	Árpa	Zab	Haricska	Köles[359]
Véka	Véka	Véka	Véka	Véka	Véka
4	*2*	1	6	1	
2	1	1	2	2	
	2	2	6		
	3	1			
	2	2			
	1	1			
	4	1			
		1			
		2			
		2			
		3			
		1			
		2			
		1			
		3			

fol. 42[r] An[n]o **1814d**[**ik**] **Die 16d**[**ik**] **9**[**novem**]**bris** Levata Causa coram Judice Adam Istok Milite Aequestri Cum suis Juratis Andrea Marton, Paulo Csobot, Anton Petsi, Jozef Istok, Anton Lászlo, Alexi Márton, et Notario Michael Intze milite Pedestri, in aedibus

Francisci Bajtsi Milite Aequestri Possessione Also Torja

D[**eliberatum**] Gyalog K[atona] Márton János eő Kegyelme Tavasz buza ros és árpa beli Kárát pretendálja az medű földekben hogy egy véka let volna melyet bizonyít Két betsületes Kár látoival 'az határ pásztorok Semmi mentséget nem tudvan alítani hanem az jövő perjodusson megbizonyítván határ Kerte fen létit tartoznak meg fizet[ni]

[350] Az általunk zárójelbe tett betűt az eredetiben áthúzták.

[351] Az általunk zárójelbe tett betűt az eredetiben áthúzták, a *-nak*ot utólag szúrták be.

[352] A kereszt utáni szövegrészt utólag szúrták be.

[353] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[354] Ezt a szót a zárójelbe tett *egy* fölé szúrták be.

[355] Az általunk zárójelbe tett szótöredéket az eredetiben áthúzták.

[356] Az utolsó szótagot az eredetiben ráírták a *-ból* szótagra.

[357] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták, és fölé szúrták be a következőt.

[358] Innen kezdve egy díszítő hullámvonal húzódik a sor végéig.

[359] A táblázatba foglalt mennyiségek nem egyeznek meg az 1814. évi *repartitió*ban feltüntetettekkel, ezért vélhetően az 1813-ban a vetésekről behajtott állatok által okozott károkat jelentik.

D[eliberatum] Levata Causam Coram isdem et ibidem **814 Die 24d[ik] 9[novem]ber**

D[eliberatum] Mike Antal eő Kegyelmének Tartoznának[360] az határ pásztorok három véka rossot fizetni a Csere alat az Felmenő Lábjában az Fejer foltól de hogy nem lévén határ Kertye Szenvedgye Kárát Falunknak usussa Szerént itiltetet.

L[atus] D[eliberatum] Bajtsi Lászloné Aszony Árpa béli Kárát praetendalja egy Kalongyát hogy Lopás ált[361] által let melyet bizonyít egy becsületes Kár látojával hogy let volna egy véka az határ pásztorok Semi mentséget nem tudván álítani Tartoznak meg fizetni itiltetet

fol. 42ᵛ D[eliberatum] Csobot Pall eő Kegyelmének Tartoznak fizetni 4 véka Tiszta buzát az határ pásztorok etetés beli Közeb labbol

L[atus] D[eliberatum] Tek[in]t[etes] Ilyés Sámuel Ur Also Vola[l]i ros beli Kárát praetendalja lopás által a Csere alat melyet bizonyít Kárlatojaval hogy volt Két véka álítyák a betsületes határ pásztorok hogy Falu Kertye nem volt De nem lévén elegendő az a mentség mivel a lopot a Kert nem akadájozhatta azért tartoznak meg fizetni a 2 véka rosot a betsületes határ pásztorok

D[eliberatum] + Mike János eő Kegyelmének Tartoznak egy véka fekete borsos árpát fizetni a B[ecsületes] határ pásztorok oly formán hogy a jövő periodusson meg világosítván határ Kertye fen létit bizonság által

D[eliberatum] Finta Josef eő Kegyelme buza beli Kárát praetendálya Nyárasban hogy (let)[362] ment Kárban 10 véka melyet bizonyít Két betsületes Kárlatoival árpa beli Két véka Fel Torjára fordulobol eszt is bizonyít egy betsületes Kárlatojaval a betsületes határ pásztorok Tartoznak meg fizetni ha Finta Josef eő Kegyelme a jövő prjodusson Kertye fen létit meg bizonyítta itiltetet

Márton János meg bizonyította hogy Kertye volt[363]

fol. 43ʳ - ” -

*Lévata Causa isdem et ibidem **814d[ik] 2[secun]da X[decem]bris.***

D[eliberatum] Felső Torjai Kováts Lászlo[364] eő Kegyelme Köles béli Kárát Praetendalja a betsületes határ pásztorokon Fel Torjára forduloban melyet bizonyít egy betsületes Kár Latojaval hogy let volna Két véka De az betsületes Határ Pásztorság az ellen excipiálnak azon okra valo nézve hogy Falunk usussa hogy egy Kár Látot bé nem vesznek hanem ha Falunk usussát nem tudta Kováts Lászlo eő Kegyelme (ennek utanna meg tudvan Kárát meg itili a betsületes Hütösség)[365] tehát Kereste volna meg az Falus Birankot a Kiis Falunk usussára meg tanyította volna melynél fogva mint fenneb is unus nullus anál fogva Kárát Szenvedgye el

itiltetet

F[el] P[eres] Kovats Laszlo eő Kegyelme **Appellalja** T[e]k[intete]s fiu Székre

D[eliberatum] Trans mititur

A Határ pásztorok **Protestalnak** az Apellatio ellen és továbi valo Kőltség fárodtságok

L[atus] D[eliberatum] Lázár Mihály eő Kegyelmének Tartoznak egy véka Haritskaval a becsületes határ pásztorság.

D[eliberatum] Prov[idus] Kováts István eő Kegyelme haritska beli Kárát praetendálya hogy 3 Kalongya Kárba ment egészen Szalmájába az Nagy Völgyben melyet Két idegen más falusi Emberrel meg Látatot de Falunknak usussa hogy senki idegeny emberel Kárt ne lattason hasson[366] mely hogy Kiis tetzik

fol. 43ᵛ hogy meg nem tudták határozni azon Kár latok hogy menyi Kár esset elenben ha Kováts István meg tudgya bizonyítani az magunk falunk béli Ember által Kára megitiltetik

Kováts László eő Kegyelmének Tartoznak az határ pásztorok egy véka Tiszta Árpát adni békesség Szerént

D[eliberatum] T[ek]i[n]t[e]t[es] Miháltz Ádámné ifiu Aszszonnak Tartoznak az határ pásztorok 6 véka Zabot fizetni

D[eliberatum] Prov[idus] Lengyen Antal eő Kegyelmének Tartoznak az határ pásztorok más fél véka elegyes ősz gabonát fizetni ugy ha a jövő peroduson Kerte fen létét meg bizonyítya

D[eliberatum] Prov[idus] Ilyés Imre eő Kegyelmének Tartoznak más fél véka elegyes árpát fizetni az határ pásztorok

D[eliberatum] M[é]l[tósá]gos Gubernalis Szekretarius Turi Istvanne eő N[agysá]ga buza beli Kárát Praetendalya hogy Lopás által esset melyet meg nem Látatván a Tisztelt Aszszonság enél fogva meg nem határozhatta a betsületes hütösség Tehát azon lopot T[ek]i[n]t[e]t[es] Fő Határ biro Szabo Josef Hadnagy Ur Kezesség alat elbotsatota s. ennel fogva Tessék a fen tisztelt Aszszonságnak Kezére adni azon Tolvajt és eő N[agysá]ga maga Praetenzioját fel veni itiltetet

D[eliberatum] Márton Ádám eő Kegyelmének Tartoznak más fél véka rossot fizetni az határ pásztorok

D[eliberatum] Sólyom Antal eő Kegyelmének Tartoznak meg fizetni a betsületes határ pásztorok 2 véka Tiszta buzat a mely Lopás által esset

D[eliberatum] Márton Josef eő Kegyelmének tartoznak másfél véka elegy buzat meg fizetni a betsületes határ pásztor[ok]

D[eliberatum] Barta János eő K[e]g[elmének] tartoznak egy véka eleges árpát fizetni az határ pásztor[ok]

fol. 44ʳ D[eliberatum] T[ek]i[n]t[e]t[es] Török Mihály Kapitány Urnak Tartoznak meg fizetni egy véka rosot az határ pásztorok ha ő n[a]g[y]s[ág]a Kerte fenlétit meg bizonítya a jövő perjodusson Falunk usussa Szerent

L[atus] D[eliberatum] Márton Emréné Aszszonnak Taroz[-nak] meg egy véka elegyes árpát az határ pásztorok fizetni.

D[eliberatum] Köntzei Antal eő Kegyelmének Tartoznak 3 véka Rosot fizetni a határ Pásztorok

D[eliberatum] Márton Elek eő Kegyelmének Tartoznak fizetni egy véka Kölest az határ pásztorok lopás beli

D[eliberatum] Barta András eő Kegyelme rosbeli Kárát praetendalja az Csere alat melyet bizonyít egy hütös Emberel hogy let volna Két véka De az Határ pásztorok álítyák hogy Kertye nem volna De asztis meg bizonyat[367] Barta András eő Kegyelme hogy az maga földe végin fen állo Sántza (fe)[368] vagyon azért Tartoznak az Határ pásztorok azon Két véka rossot meg fizetni Fel Torjára forduloban amelyet bizonyít ugyan egy hites Emberel hogy let volna egy véka á[r]pa beli Kára asztot e[l]veszti mivel határ Kertye nem lévén itiltetet

Levata Kausza **814d[ik] Die 9 X[decem]bris** isdem et ib[id]em

D[eliberatum] Márton Gyárfás eő Kegyelmének Tartoznak egy véka rosval az Határ Pászto[ro]k.

fol. 44ᵛ D[eliberatum] Mike Istvánné Aszonynak Tartoznak egy véka elegyes árpával az Határ pásztorok.

D[eliberatum] Barta András eő Kegyelmének Tartoznak Két véka Zabot fizetni a betsületes határ pásztorok

---

[360] A *ná* szótagot a sor fölé szúrták be.

[361] Az eredetiben sem húzták át.

[362] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[363] A megjegyzés vagy a Mike János, vagy a Finta József kertjére vonatkozik.

[364] 1822-ben Futásfalvi Hamar Lajos bérese volt. (MNL OL, P 1874, *Adnotationes*, 2ʳ.)

[365] Az általunk zárójelbe tett szöveget az eredetiben áthúzták.

[366] Ezt a szótöredéket a *lattason* hosszú *t*-je után a szó fölé szúrták be.

[367] Ezt a szót így írták le az eredetiben.

[368] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

D[eliberatum] Lőrintz György eő Kegyelme Fekete borsobeli Kárát Keressi a Csere alat melyet bizonyít Kárlátojaval let volna őtt véka az Határ pásztorok aszt az ellen vetést Teszik Falunknak Törvénye van rolla hogy minden betsületes Gazda rendes idejében Tészen Határ Kertet ha pedig (nem)[369] etetés által esset Kárát Szenvedgye el de Lőrintz György eő Kegyelme mint az Határ pásztorok mondgyák akor tött Kertet mikor már az Árpát be Takarították volt megbizonyítván rendes idejiben hogy fel tette volna Kertit Tartoznak meg fizetni ha pedig aszt meg nem tudgya bizonyítani Kárát Szenvedgye el itiltetet

D[eliberatum] Prov[idus] Kováts István az mult Lévatan Sérelmes Delibratumot nyert vala De már[370] Napon orvosolni Kévánta Falunk ussussa hogy egy Kárlatot be nem veszen (falunk)[371] ha pedig Kováts István még egy Kárlatot álít elé hogy Kettő legyen[372] de mint Falunkbeli Emberséges Embert ugy a Kárát Tartoznak meg fizetni az Határ pásztorság

D[eliberatum] Márton Elek eő Kegyelmének Tartoznak a Határ pásztorok Két véka árpával

D[eliberatum] Lázár Mihály eő Kegyelmének Tartoznak (egy)[373] 2[374] véka árpával az Határ pásztorok ugy hogy az egyik véka Lopás beli a más Et[etés]

D[eliberatum] Prov[idus] Menyhárt Mihály eő Kegyelmének Tartoznak az határ pásztorok egy véka á[r]pával és két véka fekete borsoval

D[eliberatum] Molnár (Ferentz) Ádám eő Kegyelmének Tartoznak egy véka árpát fizetni a Határ Pásztorok Lopás beli

fol. 45[r] D[eliberatum] Prov[idus] Szölde Istvánnak Tartoznak az Határ pásztorok egy véka árpát fizetni.

D[eliberatum] Istok András eő Kegyelmének egy véka rossat fizetni az Határ pásztorság

D[eliberatum] Vizi Joseff eő Kegyelmének Tartoznak az határ pásztorság fizetni más fél véka árpát és más fél véka haritskát fizet[ni]

D[eliberatum] Márton András Gy[alog] Katonának Tartozik Gy[alog] Katona Antal Josef hogy fizessen egy véka buzát mivel az maga Lovai Tették az Kárt egészen mely is bizonyság által be jött

D[eliberatum] Márton Ándám[375] eő Kegyelmének Tartoznak egy véka árpát fizetni az Határ pásztorok

D[eliberatum] Dévai István Deák (Ur)[376] eő Kegyelmének etetésbeli Kárát Keresi az határ pásztorokon melyet bizonyít Kár Latoival hogy volt három véka Lopás által esset Kára volt egy véka fekete borso elen vetészül vetik a határ pásztorok hogy Falu Kertye nem let volna De az Megye Jószágotis Mű Tartyuk Kertel ugy is a mint világosson Ki jő egy Szer Sem admonialtatot (volt)[377] az biro uzussunkba sem volt azért Tartoznak fizetni az határ pásztorok itiltetet

A Betsületes **Határ Pásztorok** Négy Periodusra minden becsületes falusi lakosokot polgár által meg hivattattak hogy Kinek Kinek hataraingba[378] esset Káraikrol Törvényessen eleget tegyenek akik meg jelentek azokal bajaikot el igazították azért most absolváltatni Kévántatnak de amint be jő még tanáltatnak olyan Uraságok és betsületes Károssok aKik meg nem jelenhetek azért Tartoznak még egy periodusson meg jelenni

fol. 45[v] *Levata Causa* ***1814 13 X[decem]bris*** *Coram iisdem et ibidem.*

Mike Josef eő Kegyelminek tartoznak fizetni 6 véka Zabot a Határ Pásztorok étetés által.

Deliberatu[m] Finta Josef e[ő] Kegyelme maga homályos Deliberatumát novummal akarta világosságra hozni, de minek elötte azon dologrol Deliberatum pronuncialtatott volna igy egyezének, hogy 10 véka Buzája helyet tartoznak fizetni 2 véka ősz gabonát a tavasz gabona helyet 2 véka tavaszat.

Deliberatum Ifiob Mike János e[ő] Kegyelme[379] a Csere alat és Balog Mártáb[an] Ros béli Kárát Keresi A Határ Pásztorokon melyet bizonyít Kár Látoival hitelesen hogy volt a Csere alat 3 véka Balog Mártába[n] 1 véka nem lévén a Határ Pásztoroknak Semmi Törvényes mentségek azért Tartoznak a Határ Pásztorok a Két helyről egy Köböl rosot fizetni itiltetet.

fol. 46[r] Ezen folyo **1814dik** Esztendőbeli Határ Biro Lászlo Antal eő Kegyelme maga mellet lévő Becsületes Határ pásztoraival Négy Periodusón meg jelentek az ősz és tavasz Határainkban esett Károkrol a mely Becsületes Falusi és idegen Lakosok a Törvényre elő állottak azoknak Károkrol meg feleltek s meg egyeztek azon utobszori Periodusón absolutiot Kértek de bizonyos okokra nézve absolutiot nem nyerhettek azért az ötödik Periodusrais minyájon meg jelentek S akkoris az elő állottakkal meg egyeztek akik elő nem állottak azoknak nem felelhettek azért ujjobbanis absolutiot Kivánnak a Becsületes Határ Pásztorság azon okbolis hogy

1[pri]mo sok Szolga Legénnyel van bajoskodások minél hamaráb a repartitiot akarják véghez vitetni de

2[secun]do 5 Periodusón aki nyakasságra magát nem vette elő álhat[ott] azért.

Deliberatu[m] igazzok lévén a Becsületes Határ Pásztorokna[k] magok Kérésekhez absolvaltatnak oly meg határozással, hogy Hacsak Tiszti Hatalom az elő állásra nem Szoríttya elő állani nem tartoznak.

fol. 46[v] ***Repartitio***

Azon Marhákra melyeket **1814dik** Esztendőben az Also Torjai Ősz és Tavasz Határainkból Gy[alog] Katona Lászlo Antal Határ biro eő Kegyelme és eő Kegyelme alatt lévő betsületes határ pásztorok bé hajtottak és Kezesség alá tettek a mely marhákrol egész Esztendőbéli Listyájokot igasz hitek letételek után az írt határ biro eő Kegyelme és határ pásztorság előnkben adván e következendő modon le írtuk

A Buzából és Rosbol volt 6 Köböl és fél véka behajtot marhák az őszből 84 igy repartialtatodot egy marhára 3 Kupa ősz gabona

Árpából vagyon Kár 4 Köböl be hajtot Marha 60 ebből repartzialodot négy Kupa

Zabol volt Kár 4 Köböl bé hajtot marha 45 ebből essik minden marhára 7 Kupa

Kölesből volt kár egy véka bé hajtot Marha 4 ebből 4 ejtel egy Marhára

Haritskából volt Kár 2. véka s fél behajtot marha 10 így minden marhára essik 4 Kupa

Mely repárticio hogy mindenekben mű előttün[k] és mű általunk ment légyen végben

fol.47[r] asztot írtuk meg műis a mű igaz hitünk Szerént melyet Tulajdon Kezünk irássával meg erőssítve Ki adtunk a fen írt Esztendőb[en] **X[decem]ber 17dik.**

---

[369] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[370] Feltehetően a *más* szó helyett írták ezt a szót.
[371] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[372] Ezt a szót a sor fölé szúrták be az eredetiben.
[373] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[374] Ezt a számjegyet az áthúzott szó fölé szúrták be.
[375] Ezt a keresztnevet itt így írták az eredetiben.
[376] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[377] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[378] Ezt a szót itt így írták le az eredetiben.
[379] Ezt a két szót a sor fölé szúrták be.

All Torjai Istok Ádám +
Falus Biro
All Torjai Csobot Pál m[anu]pr[opria]
Hütös.
All Torjai Mike Josef m[anu] p[ropria]
hütös
All Torjai Solyom Antal m[anu] p[ropria]
Hütös
Bajtsi Ferentz +
Hüttös
Intze Mihály m[anu] p[ropria]
Falu Not[áriusa]

Levata Causa Coram isdem et ibidem **815 Die 19d[ik] Febr[uarii]**

Delibratum Mai napon meg Szolita Borbándi Miklos eő Kegyelme Törvényessen Kitsi János Bátsot ily okon hogy adot vala Borbándi Miklos eő Kegyelme Számadássában Kitsi Jánosnak 1 medű juhot az mely is el Károssodot az medű pásztora Mike Lászlo keze alol ugyan az medű pásztor gondviseletye mián a viszbe bele döglöt Tehát itiltetet hogy Kitsi János Tartozik Borbándi Miklos eő Kegyelmének azon medű juhot meg fizetni ugy hasonlo Képpen Mike Lászlo is viszont Tarozik mind Szolga Számot adni az Gazdájának ugy mint Kitsi Jánosnak.

fol. 47[v] ***Delibratum*** Meg Szolitá mai napon Törvényesse[n] Szabó Lászloné eő Kegyelme Kitsi János Bátsot azért, hogy ugyan ezen holnapnak 19dik Napján L[ovas] Katona Barta András eő Kegyelme az maga juhát az emlitet fel peres Aszonynál meg tanálta a melis hányáskor el veszet vala De az fel peres Aszony (Tagadásra fogot)[380] nem üsmérve a más ember juhának hanem magáénak a melyen még hütit leis tette az Falu Törvényes házánál, ugy az Báts is maga hütit letette hogy nem Szánszándékal adta Szabo Lászloné Aszonynak Tehát itiletet Kéván az fel peres Aszony hogy ő Kárban nem maradhat azért aszt Kiványa az Becsületes hütösségtől hogy Tégyünk eleget igaz uton, Műis meg visgálván jo Lélek Esmérettel hogy mind az Báts mind pedig a fel peres nem ügyelvén nem vigyáztak tehát együt Szenvedgyék az Kárt ugy hogy Kitsin János Tartozik fizetni 3 R[énes] f[orint]ot az fel peres Aszonynak itiltet[ett]

Delibratum Bajtsi Jovákhim[n]é Aszony meg Szolittá Törvényessen + Tehén[381] Csorda pásztort Prov[idus] Komán Istvánt hogy adot volt Számba Bajtsi Jovakhimné Aszonyt egy LL. egy másfél Esztendős Tehény borjut a mely is el Károsodot ugy hogy Sem Szőrit sem bőrit nem látták azért Semmi mentséget nem tud elő adni az all peres hanem békeségre léptenek míg az itilet meg let volna oly Conditzione hogy Februarius 19dik Napjától fogva három hetek(et)[382] alat ha fizet Komány István 4[383] R[énes] f[orintot] el veszi a fel peres ha pedig Kaszálássik marad ugy Tartozik 5 R[énes] f[orinttal] békesség jussán.

fol. 48[r] ***Delibratum*** Szabo Ferentz eő Kegyelmének egy + Tehény[384] vonó marhája a Csordában el Károsodot hanem ugy békéllet meg Komány István pásztorval hogy Kaszáláskor ad egy bukja Szénát Szabó Ferentz eő Kegyelmének hogyha pedig az igirt Szénát meg nem adná Komány István Tartozik 5 R[énes] f[orinto]kot fizetni békesség utyán

A Csorda Pásztorok Abszolvaltatni Kéványák magok[ot] **D[e]lib[eratum]** Abszolvaltatnak

Mai napra Minden Méltóságos és Tekéntetes Possesszor Urak ugy minden betsületes Gazdák meg hivattattak polgár által hogy a Kiknek Kárai vadnak, az haza járo Tehény Csordában ugy az Sertés Csordában is Kinek Kinek az maga Káraikrol + meg itiltessen[385] az Pásztorok meg feleljenek vagy meg békélyenek, ez Szerént eléis állot Tehény Csorda pásztor Komány István akivel hogy lehetet meg is békéllet akivel pedig itiletessen meg itiltetet akik pedig elé nem állottak az magok Morozidássok mián Szenvedgyék Károkot itiltete[tt] a Sertés pásztorok is jelen lévén de őket Senki Sem Szolititotta[386] azért őkis abszolvaltatnak De ha valaki Királyi Szolgalatban volna az olyan ember még Kárát igaz uton meg Kapja azon Kívül pedig a Ki elé nem állot egy forintot le teszen a hütösségnek perelhet

fol. 49[r] Anno **1815 Die 24dik 9[novem]ber** Lévata Caussa Coram Judice Josepho Istok Milite pedestris Cum Suis Conjuratis Paulo Csobot, Andream Marton, Anton[io] Solyom, Antonio Petsi, Fra[n]tz[isco] Bajtsi, Adamo Istok, Antonio Köntzei, Antonio László, Alexio Márton et Notario Michaele Intze, in aedib[us] Andreas Barta Militae aequestri

Anno **1815 Die 1[pri]mo X[decem]bris** Levata Caussa Coram iisdem et ibidem

D[eliberatum] +[387] Szabó Mojzes eő Kegyelmének Tartozik a betsületes Határ Pásztorság harmad s fél véka Haritskával hogy meg fizessék etetésbeli

D[eliberatum] n[ota] Mike Mihály eő Kegyelmének Tartoznak fizetni 10 ejtel elvegyes árpát a betsületes Határ Pásztorság etetés beli ha megbizonyítván határ Kerte fen létét a jövő peroduson

D[eliberatum] + T[ek]i[n]t[e]t[es] Kováts Plébánus Ur Szoszolanak[388] Varga Bálint eő Kegyelmének Tartoznak a betsületes Határ Pásztorság 1 véka tiszta árpát meg fizetni etetésbeli

D[eliberatum] + Vizi Josef eő Kegyelme Árpa béli Kárát Praetendalya Nyárasban etetésbeli melyet bizonyít Két betsületes Kárlátokal hogy volt három véka elegyes árpa beli Kára esztet tartoznak meg fizetni a betsületes Határ pásztorság itilt[etett]

D[eliberatum] Szabó Antal eő Kegyelmének Tartoznak a Határ pásztorok másfél véka el vegyes buzát Lopás belit meg fizetni ugyan ismég etetés belit két véka rossot itiltetet

fol. 49[v] ***Delibratum***[389] + Baritz János eő Kegyelmének Tartoznak a betsületes határ pásztorság egy véka Zabot meg fizetni Kerek tó lábjából etetés béli

D[eliberatum] = + Márton Ádám eő Kegyelme Árpa beli Kárát Praetendalya Kut fejből melyet bizonyít Két hiteles Kár latoival hogy volt 5 véka Kár a betsületes határ pásztorság Semmi mentséget nem tudván előlő[390] adni tartoznak megfizetni itiltetet etetes beli

D[eliberatum] + Lőrintz György eő Kegyelmének Tórtoznak egy Köböl elegyes árpát meg fizetni etetes beli a Csere alat hatar Kerte fen # fen letit meg bizonyítván[391]

D[eliberatum] + Mike Ferentz eő Kegyelmének tartoznak egy véka rossot hogy fizessenek a határ pászt[or]ok Réti lábból etetés beli

[380] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.
[381] Ezt a két szót a kereszthez, a sor fölé szúrták be.
[382] Az általunk zárójelbe tett szótagot az eredetiben áthúzták.
[383] Ezt a számjegyet egy *3*-asra írták rá.
[384] Ezt a két szót a kereszthez, a sor fölé szúrták be.
[385] Ezt a két szót a kereszthez, a sor fölé szúrták be.
[386] Ezt a szót így írták le az eredetiben.
[387] Feltehetően a letárgyalt ügyeket jelezték kereszttel.
[388] Ezt a szót így írták le az eredetiben.
[389] Ezt a szót így írták le az eredetiben.
[390] Ezt a szót így írták le az eredetiben.
[391] A kettős kereszt utáni szavakat a lap bal szélére írták függőlegesen.

D[eliberatum] + Márton Gyárfás eő Kegyelmének tartoznak fél véka fejér borsot meg fizetni a pásztoroknak etetés beli.

D[eliberatum] + Lőrintz (György)[392] Antal eő Kegyelmének tartoznak a határ pásztorok egy Köböl elegyes árpát a Csere alol etetés bélit meg fizetni

D[eliberatum] + Borbándi Antalnak Tartoznak 3 véka haritskaval a betsületes határ pásztorság etetésbeli

Levata Caussa Coram isdem et ibidem **815 8dik X[decem] b[ris]**

Lázár János eő Kegyelmével ugy egyeztek a betsületes Határ pásztorság hogy Kára lévén az Határ bérit az az Két véka Zabot el engetetődik és egyik Sem tartozik a másiknak

fol. 50[r] D[eliberatum] Gáspár Istváné Aszonynak Tartoznak más fél véka rossot[393] fizetni a betsületes határ pásztorság mint hogy egy marhát Számba is adot az Határ Biro eő Kegyelmének (Számába)[394] megjegyezvén aszt is hogy határ bérel is tartozik itiltetet

+ **Felső Torjai Kováts László** eő Kegyelme rosbeli Kárát praetendalya Réti Laban melyet bizonyít egy betsületes Emberséges Emberrel hogy egy véka Kára let volna de a betsületes Határ pásztorság azal mentik magikot hogy Hütös emberrel Kelet volna meg látatni Falunk usussa Szerént mind azon által hogy Semmi rosz nem férhet Kár látojahoz tartoznak meg fizetni itiltetet. Lopás béli.

D[eliberatum] + Szölde Istvánnak tartoznak más fél véka árpát fizetni a Határ pásztorság étetés beli

D[eliberatum] + Mike Istvánné Aszonynak tartoznak egy véka elegyes árpát meg fizetni etetés beli

D[eliberatum] + Menyhárt Andrásnak tartoznak más fél véka Zabot fizet[ni] ete[té]s

D[eliberatum] + Futásfalvi L[ovas] Katona Hamar Antal[395] eő Kegyelmének bekeség Szerént Két véka fekete borsos árpát tartoznak megfizetni etetésbeli Lopásbelit egy véka rossal tartoznak

D[eliberatum] + Köntzei Antal eő Kegyelmének tartoznak a betsületes határ pásztorság 6 véka Zabbal és a Határ bért is el hagyva etetés beli

D[eliberatum] + Lőrintz Josefnek tartoznak Két véka elegyes árpával etetésbeli és 12 kupa elegyes buzával

fol. 50[v] D[eliberatum] n[ota] + Lőrintz György eő Kegyelmének tartoznak egy véka árpát fizetni etetésbeli

D[eliberatum] n[ota] Prov[idus] Bokor István fekete borso béli Kárát Praetendalya Közep lában melyet bizonyít egy hütös Emberrel hogy let volna Kára másfél véka de mint hogy feliben vettette volt annak fele részit tartoznak meg fizetni meg bizonyítván határ Kertye létit itiltetet Lopásbeli

D[eliberatum] n[ota] Menyhárt András Két helyen valo árpa beli Kárát praetendalya hogy Lopás által esset melyet bizonyít egy egy Kár Latojával hogy az egyik helyen let volna egy véka a más helyen pedig fél véka a betsületes határ pásztorság azal mentik magokot hogy etzaka hir nekül a mezőre hordani járt Falunnak[396] uzussa hogy az olyan Ember Kárát veszesze el mint hogy Gyonus Ember is itiltetet

D[eliberatum] Szabó Fer[en]tznének Tartoznak más fél véka rossot fizetni a betsületes Határ pásztorok etetés beli

D[eliberatum] + Márton András ros beli Kárát praetendalya melyet bizonyít Két Kár látojával hogy etetés által esset más fél véka (har)[397] Árpabeli Kárát is praetendalya melyet bizonyít egy Kár latojaval hogy let volna egy véka De Falunk uzussa hogy egy Kár látot esküt Emberen Kívül be nem vetetődik árpabeli Kárát pedig el veszti a más fél véka rossot tartoznak meg fizet[ni] itiltetet

D[eliberatum] Ilyés Antal eő Kegyelmének tartoznak 2 véka Zabal

fol. 51[r] D[eliberatum] + Lőrintz Antal eő Kegyelmének tartoznak más fél véka Zabot meg fizetni Lopás beli ugy Mák beli Kárt is Tartoznak hét fertájt meg fizetni ezis Lopás béli

D[eliberatum] + Futás falvi G[yajog] Katona Lukáts Mojzes eő Kegyelmének tartoznak (más fél)[398] harmad fél[399] véka árpát étetés belit meg fizetni a határ pásztorság

D[eliberatum] + Ifiab Istók Josef eő Kegyelmének más fél véka haritskát tartoznak fizetni Lopás béli

D[eliberatum] Barta János eő Kegyelmének fél véka Kölest tartoznak meg fizet[ni]

D[eliberatum] Prov[idus] Donát Istvánnénak tartoznak 4[400] véka rosot fizetni Lopás béli. az négy véka

D[eliberatum] Ilyés Tamás[401] eő Kegyelmének más fél véka rossot tartoznak fizetni a Határ pásztorság etetés beli

D[eliberatum] Ifiab Márton Ádám eő Kegyelme Köles beli Kárát praetendalya melyet bizonyít Két Kár Latojaval hogy let volna más fél véka Kár Árpabeli Kárais Lopás által[402] esset egy véka a betsületes Határ Birák és Határ pásztorság aszt adgya előnkbe hogy az Márton Ádám Lovai ették volna meg amelyis igaz mivel be is hajtották[403] Tehát azon Köles beli Kárát (és az)[404] az ő keme Lovai fizessék meg az egy véka árpát tartoznak a határ pásztorok meg fizetni itiltetet

D[eliberatum] G[yalog] Katona Antal Josef eő Kegyelmének tartoznak más fél véka Zabot fizetni

D[eliberatum] Szabó Elek eő Kegyelmének tartoznak egy Köböl rossot fizetni és árpát is egy vékát etetésbeli

fol. 51[v] D[eliberatum] Bokor Imrehnek egy véka árpát tartoznak megfizetni ha az határ Kertye fen létit meg bizonyítá

D[eliberatum] Gyothár János eő Kegyelmének tartoznak egy Köböl tiszta árpát és ugyan a Csere alol más fél véka eleges árpát meg fizetni

Levata Caussa Coram iisdem et ibidem **815 16[decimasex]ta X[decem]bris**

D[eliberatum] Márton Josef eő kegyelme buza kaszálás béli kárát praetendallya a határ pásztorokon melyet bizony[ít] hogy volt egy véka melyet tartoznak meg fize[t] ni a határ pásztorok itiltetett

a határ pásztorok **novumot** jelentnek

D[eliberatum] Miháltz Ádámnénak egy köböl árpát etetés belit tartoznak fizetni a határ pásztor[ok]

D[eliberatum] Baláska Ferencznek félvéka Kölest tartoznak fizetni határ Kertit meg bizonyítván

D[eliberatum] Kovács Ferencznek[405] félvéka Buzát étetésbelit fizetni itiltetett

---

[392] Az általunk zárójelbe tett nevet az eredetiben áthúzták.

[393] Ezt a szót az *árpát*ra írták rá.

[394] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[395] Fia, Futásfalvi nemes Hamar Lajos Kézdiszék későbbi jegyzője volt, de már Hamar Antal is nemes személynek írta magát. (MNL OL, P 1874, *Adnotationes*.)

[396] Ezt a szót így írták le az eredetiben.

[397] Erre a három betűre írták rá a következő szó elejét.

[398] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[399] Ezt a két szót az áthúzottak fölé szúrták be.

[400] Ezt a számjegyet egy *8*-ra írták rá.

[401] Lehetséges, hogy ő volt 1848-ban az altorjai nemzetőrcsapat egyik tizedese. (Vö. Cs. gy. és TAKÁCS Péter 2002, 156.)

[402] Ezt a szót a *beli*re írták rá.

[403] Az előző négy szót a lap bal szélére írták függőlegesen.

[404] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.

[405] Lehetséges, hogy ő volt 1848-ban az altorjai nemzetőrcsapat egyik tizedese. (Vö. Cs. gy.)

D[eliberatum] Vizi Josef eő Kegyelme arpa béli kárát praetendalya Nyárasba étetés belit melyet bizonyít Kárlatojával hogy volt Két véka tartoznak megfizetni a határ pásztorok itiltetet.

D[eliberatum] Nota Lőrincz Antal eő Kegyelminek öt véka haricskát és öt véka elegyes árpát tartoznak fizetni a határ pásztorok étetés bélit

Novizálnak a határ Pásztorok

fol. 52r D[eliberatum] Márton András eő Kegyelme haricskabeli kárát praetendalya etetés belit melyet bizonyít hogy volt tíz véka tartoznak meg fizetni a határ pásztorok itiltetet.

D[e]l[iberatum] Peci Antal ő Kegyelme kenderbeli kárát Keresi a határ Pásztorokon Réti laban a' Keringők heljin melyet bizonyít Kárlatoival volt 1 véka Kender mag kára a határ biro ő Kegyelmek ellen vetésben lévén hogy a határ meg volt tiltva hogy Semmiféle Marháknak Szabad nem Volt oda menni ahol Kenderek és egyébféle gabonák tanáltatak elis végezte volt a Falu Közönséges gyűlésben Kis Aszony napig Se junak Sem C[s]ordanak S[z]abados járása nem les[z]en ott a Falusbiro felis tiltota Volt a Faluval együt egy erős[z]akos S[z]ofogadatlan ember által eset az a Kár töbekis igy fizessen az a ki oka a károknak meg visgáltatván minden ellen Vetések itiltetet fizesse meg az erős[z]akos pás[z]tor a ki a Törvént meg rontota a határ Pás[z]torok ereje által

fol. 52v Del[iberatum] Baro Apor Lázár Fő[király]biro Ur Egy Nagyságanak tartoznak a határ Pásztorok fizetni 6 véka haric[s]kat

Del[iberatum] n[ota] Finta Joesefnek Vasasbol tartoznak Ket veka arpat fizetni a Lopast S[z]envegye el mivel hirtetel nelkül magais kaszált

D[e]lib[eratum] Borbándi Ferencznek 6[406] véka arpat tartoznak fizetni a hatarpás[z]torok (a Cs)[407] Csere farkato[l]

Novizalnak a határ pás[z]torok

D[eli]b[eratum] Antal Josefnek 1 véka buzat tartoznak fizetni

Novizaljak a határ pas[z]torok

Mike Ferentz eő Kegyelmének bekeseg Szeré[nt] tartoznak a határ pásztorok 2 véka Zabot fizetni

László Antalnak tartoznak egy Köböl Zabot

A határ pás[z]torok absolutiot Kérnek de mivel még Sok becsületes emberek

fol. 53r meg nem jelenhettek azért a' jövő pénteken még tartoznak elé állani a lakosok is meg jelenni Mikoris Végső absolutio adatik

Levata Caussa Coram isdem et ibidem **815 22 X[decem-] bris**

Delibratum Mike Josef eő Kegyelmének tartoznak a betsületes határ pásztorok 3 véka buzát egy véka rossot és egy véka Kendermagot meg fizetni a buza lopás által eset (b)[408]

D[eliberatum] Mike Istvánné aszonjnak Tartoznak fél véka elegyes árpát meg fizetni békesség Szerént

D[eliberatum] Felszegi Barta András eő Kegyelmének békesség Szerént három köböl Zabot tartoznak fizetni a betsületes határ pásztorság

A **Betsül[et]es Határ pásztorok** terhes Delibratumot Kaptak volt a mult periodusson Borbándi Ferentz ellen amelyé[r]t **Novumot** is jelentetek a határ Biro eő Kegyelme a Novum mellé meg Szolittá akarván meg orvoslani terhes itileteket Két betsületes hite bé vehető Embereket elé álítván határ biro eő Kegyelmek Kik általis aszt bizonyíták jól lehet az (B)[409] Borbándi Ferentz Kárlatoi hitek le tetele után aszt vallották volt hogy Borbándi Ferentznek a Csere alat egy Két Köblös földiben 10 véka Kárt láttak de azon föld a' mint a mostani bizonságok valyák nem Két Köblös hanem tsak három vékás azis olyan Szegény Kura alat volt hogy a borozdái fel állotak[410]

fol.53v fel állottak a Ki onnan Ki Sarangotzot tsak az nőt fel ennél fogva az Kár Látok hogy meg nem tudták az földnek Capacitassat jol meg visgalni mint egy homályosnak látzik Kár Látássok azért itiltetet Borbándi Ferentz Kárát veszesze el másszor Keressen olyan Kár Látokot a Kik jol meg tudgyák nézni hány vékás légyen a föld a melyben Kárt Látnak S ugy Lelkek üsmeretyek Szerént itiljenek

D[eliberatum] T[ek]i[n]t[e]t[es] Miháltz Ignátz Urnak tartoznak 3 véka elegyes árpát fizetni ha az más Kár Latoja haza jő Coma[n]dobo[l] és aszt valya

D[eliberatum] Lőrintz Márton eő Kegyelmének tartoznak 2 véka Zabot fizet[ni]

D[eliberatum] Antal Ferentzné Aszonynak három véka árpát tartoznak fizetni

D[eliberatum] Szabó Lukáts eő Kegyelmének 2 véka Zabot tartoznak fizetni

Mint hogy terhes Delibratumot nyertek a **határ pásztorok** Lőrintz Antal elen mai napra **novum** mellé meg Szolitok Csobot Páll és Márton Elek határ biro eő Kegyelmek hogy meg orvossolyák a Falu Törvényes Széke előt azal mentik magokot hogy az Kár Látoi ugy mint Vizi Josef legközeleb valo Atya fia ez ellen extipialnak ugyan Csáki László is hasonlo Képpen felesége után épen olyan Közel valo vér S: mint hogy az is bizontalan hogy határ Kertye let volna mivel aszt is bizonyítya Csáki László atyafiaval törvéntelen[411] a míg más Emberekel meg nem tudgya bizonyítani Kárait és határ Kertye fenlétit Simpliciter absolvaltannak[412] a Betsületes határ pásztorok

D[eliberatum] Solyom Antal eő Kegyelmének egy véka árpát tartoz[nak] fizet[ni]

fol. 54r *Delibratum* Ifiab Istók Josefnek tartoznak 2 Köböl Zabot fizetni etetésbeli

D[eliberatum] L[ovas] Katona Márton Antalnak 5 véka Zabot fizetni tartoznak a határ pász[torok]

D[eliberatum] Molnár Ádám eő Kegyelme[ne]k tartoznak egy véka árpát fizetni

D[eliberatum] Mike Albert eő Kegyelmének Tartoznak egy véka árpát fizetni és az határ bért is el engedni

A Betsületes határ pásztorság öt Lévátán meg jelent és minden Falusi betsületes Káros gazdákal a hogy lehetet megbékélődtek Kivek Törvényesen Kivel békesség Szerént hanem aszt Kiványák a betsületes Hütösségtől hogy abszolváltatodgyanak a Morozus Emberek Keressetye alol mivel öt hetek alat let volna ideje elő állani

Delibratum Abszolvaltatnak

fol. 54v Ezen folyó **1815 Esztendőben X[december] 30 napján** Mű Also Torjai Biro és Hütösség öszve Gyűltünk az egyikünk mint G[yalog] K[atona] Intze Mihály Falu Notariuss eő Kegyelme házához a végre hogy az írt Esztendőbeli be hajtot (mar)[413] ősz és Tavasz határainkból valo marhákrol igaz hitek Szerént Listyájokot elő adván # az Határ pásztorság[414] ugy mint

[406] Ezt a számjegyet egy előzőleg odaírt 5-re írták rá.

[407] Ezekre a betűkre kezdték ráírni a következő szót.

[408] Az általunk zárójelbe tett betűt az eredetiben áthúzták.

[409] Az általunk zárójelbe tett betűt az eredetiben áthúzták.

[410] Őrszavak.

[411] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.

[412] Ezt a szót így írták le az eredetiben.

[413] Az általunk zárójelbe tett szótagot az eredetiben áthúzták.

[414] A kereszt után következő szavakat függőlegesen a lap bal szélére írták az eredetiben.

az ősz gabonákbol 100 marhát mely Szerént lévén az Kár 11 Köböl s Két véka eszerént egy marhara reparcialtatot 7 Kupa ősz gabona

Ugy hassonlo Keppen a Tavaszbol valo be hajtot marhaknak Szama 200 reparcialtatot az Árpából 6 Cupa haritskabol is hat Kupa Zabbol pedig fél véka

Kölesből 2 vekar[a] az be hajtot marha. 6. nem külömben az Kender mag Kár is 2 véka a be hajtot marha 7 igy esset egyre 7 Cupa Kender mag reparcialtatodot.

Mely repartitio hogy mű általunk a fen meg írt mod Szerent ment végbe asztot írtuk meg műis a mű igaz hitünk Szerént és Nevünk all irassasaval[415] meg erőssítve a fen írt Napon és helyen

All Torjai Köntzei m[anu] p[ropria] Antal Hütös
Solyom Antal P[rimi]pillus
László Antal
Hütös m[anu] p[ropria]
Török Antal m[anu] p[ropria]
Márton Ádám m[anu] p[ropria]
Hütös
Bajtsi Ferentz m[anu] p[ropria]
Istok Josef
falus Biro
Intze Mihály m[anu] p[ropria]
falu Not[ariusa]

fol. 55[r] Levata Caussa Coram isdem et ibidem **1816 Die 3[ter[tio] Jan[uarii]**

Mai Napon meg Szolitá **Márton Ignátz** eő Kegyelme haza járo Tehen Csorda pásztorokot ugy mint Bokor Istvánt és Horvát Sigmond eő Kegyelmeket azon okbol hogy egy jo Tehent adot volt az pásztorok Számadássokban és azon Tehenye farkas által el Károssodott az pásztorok gond viseletlenségek mián mivel magok az pásztorok is aszt valyák hogy Márton Ignátzné aszony azon estve az egyik pásztorhoz ment Horvát Sigmondhoz és monda hogy az és Tehenem el maradot mitevőssök legyünk a pásztor arra asztot monda hogy a Társam Bokor István el maradot az erdőn és haza hajtsa de regvelre maradot az dolog ekor utánna menvén és Szén égetőben meg tanálván az tehént hogy az farkas az első részét el Szagatá meg döglöt annak utánna Márton Ignátz eő Kegyelme meg látatván Két betsületes Emberekel hogy mit érő volna azon Tehén jo lélek üsmerettel azon Két betsületes Emberek a Falu Törvényes házánál aszt valyák hogy 80 forintokot érő volt mivel három hetek alat meg is borjazot volna a pásztorok mentik azal magokot hogy Szoval monták volna hogy a teheny nehez allapotal vagyon ne hajtsák a Csordában de mindezen mentség nem elégséges mert Falunk uzussa hogy admonialtatni Kellet volna ezel is el Késstek hanem mint hogy az egyik pásztor utánna volt itiltük mü is hogy fele részét fizesség[416] meg mint hogy az bőr is az actornál 10 R[énes] forintokban maradot és így öszve Computalva az bőrel Tartoznak a pásztorok még 30 az harminntz forintokot meg fizetni

fol. 55[v] **Mike Josef** eő Kegyelme Törvényessen meg Szolitá az Sertés pásztorokot azért hogy egy Sertésse meg döglöt a melyet bizonyít Két Emberel hogy verés mián kelletet meg döglenni mivel a bizonyítás azal vagyon a ki meg nyuzta és hitivel petsétli hogy a bőre alat meg látzot az ütéssek a pásztorok mentik magokot azal hogy egy városi Szekérel egy Szelendek Kajtár ut[j]án meg Szagata volna és a mián Kelletet meg dögleni az actor eő Kegyelme asztis jelenti hogy a pásztor tartozot volna[417] az ellen is oltalmazni de mint hogy Kutya rágást nem bizonyítnak a bizonyok tsak verést tehát azon Sertést más nem verhette hanem a Kik őrizetek alat volt azért tartoznak meg fizetni holy[418] meghatározás mellet mint hogy az actor eő Kegyelme meg nem látatta azon üdőben hogy mit érő let volna most arra egyeztünk vagyis itiletünköt ara tetük hogy azon vaszka beli Sertéssit hite utám mutassa meg és betsültesse meg S: az Szerént fizessenek a pásztorok

fol. 59[r] **Baritz János** eő Kegyelmének Két betsület[es] Kárlatoi aszt valyak hogy a Csere alat Két Köböl fekete borsos árpa beli Kára volt de a jövő praerodusra el marad[419]

fol. 60[r] *Anno* **1816dik** Esztendőre valo Törvényes Könyvetske az Gy[alog] Katona Petsi Antal HatárBiroságában

Ezen Levelek meg olvastatván haszon vehetetleneknek találtatak[420]

fol. 61[r] Anno **1816 Die 29d[ik] 9[novem]ber** Levata Causa Coram Judice Thomas Szabo Milite Equestri Cum Suis Juratis Anton Solyom, Andreas Marton, Paulo Csobot, Josefus Mike, Johanem Gothar, Emerik Tőltseres, Antonius Köntzei, Alexi Marton, Antonius Laszlo, et Notario Michael Intze Militae pedestris in aedibus Andream Petsi Milite pedestris.

Mike Marton eő Kegyelmének tartoznak fél véka árpát fizetni a betsületes határ pásztorság etetés beli

Zöld Antalnak tartoznak más fél véka árpát fizetni et[et]és

Anno **1816 Die 13 X[decem]ber** Levata Causa Coram isd[em] et ibidem

D[eliberatum] Lázár Mihály eő Kegyelmének tartoznak 3 véka Zabbal Lopásbéli

Köntzei Antal eő Kegyelme buza béli Kárát praetendalya Uj osztásban egy Kalongyát 3 Kéve híján Lopás által esset Kereszt fában pedig Két Kalongyát ezis lopásbeli a melyet bizonyít három betsületes Kár Latokal a melyből is itiletik Szerént let volna bellőlle egy Köböl egy Köböl[421]

fol. 61[v] egy Köböl De az betsületes határ pásztorság aszt az ellen vetést adgya elő hogy az etzakai hordás meg tiltatatot Biro által Ki is bublikaltatodot ezen tilalmat által hágta Köntzei Antal eő Kegyelme a betsületes hütösség meg visgálván mind az Két felek fel adássát de az határ pásztorok mentsége nem elégséges azért hogy Köntzei Antal eő Kegyelme hüte után aszt valya hogy az ikafalvi határrol hozot az maga földiről de mind azonáltal világos az hogy etzakai tolyvajt tapasztaltak az határ pásztorok azért itiletünk Szerént tartoznak meg fizetni az határ pásztorok vagy pedig az Kártékonyal meg fizetetni itiltetet.

Az betsületes határ pásztorság **novumot** jelent ezen Delibratum ellen

D[eliberatum] Bertalan Josefné aszonynak tartoznak (egy)[422] három véka árpát elegest meg fizetni itiltetet (Lopásbeli)[423] Etetés

D[eliberatum] Lőrintz Josefeő Kegyelmének tartoznak egy véka Kölest fizetni etetesbeli

D[eliberatum] Márton Josef eő Kegyelmének tartoznak Két véka elegyes árpát fizetni etetesbeli

[415] Ezt a szót így írták le az eredetiben.
[416] Ezt a szót így írták le az eredetiben.
[417] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.
[418] Oly.
[419] Nem tudni, hogy ez az egyébként üres lap alján lévő feljegyzés melyik esztendőből származik.
[420] Ezt a két sorba rendezett megjegyzést függőlegesen írták a lap közepébe, valamely 19. századi iratselejtezés vagy irattárrendezés során.
[421] Mindkét terményből egy-egy köböl lett volna. Őrszavak.
[422] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták, és fölé írták a következőt.
[423] Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.

fol. 62[r] **D[eliberatum]** Szabó Andrásnak fél véka árpát tartoznak fizetni etetés béli

Deli[beratum] László Antal eő Kegyelmének tartoznak fizetni a Betsületes Határ Pásztorok 2 véka elegyes Árpát és 2 véka Zabot *Lopás beli*

Deli[beratum] Kovács Ádám Providusnak tartoznak fizetni 2 véka elegyes Árpát a Határ Pásztorok *Lopás által*

Delibe[ratum] Lőrintz Josef Junior Keskenybe árpabéli Kárát Praetendalya a Határ pásztorokon + melyet bizonyít Kár latojával hogy volt 1 véka de a Határ pásztorság aszt állíttya, hogy Határ Kertye nem volt azért Kárát Szenvedgye el az ususunk Szerént.

Del[iberatum] Mike Antal eő Kegyelmének tartoznak fizetni a Határ Pásztorok 2 véka haricskát és Két véka Zabot étetés által.

Deli[beratum] Bardotz Pall eő Kegyelme Zab beli Kárát praetendalya Réti Labban hogy egy Kalongyát el Loptak melyet bizonyít Két betsületes Kár Latoval hogy let volna 2 véka bellőle de az határ pásztorság aszt álítya hogy etzaka tanálták az maga Cselédit az mezőn Szekerel hogy Kaszalni jártak ekor az Kaszát elis vették, Falunk uzussa hogy az oly Ember Lopásbeli Kárát el veszesze ha hir nekül megyen hogy ha pedig meg bizonyítya aszt Bardoz Pall eő Kegyelme hogy hirrel ment Ki tartoznak meg fizetni

fol. 62[v] **D[eliberatum]** Intze Mihály eő Kegyelmének tartoznak 1 véka árpát fizetni a Határ pásztorok *Lopás*

D[eliberatum] Szabó Lukács eő Kegyelmének tartoznak fizetni a Határ pásztorok 2 v[éka] árpát Lopás által

Deli[beratum] Lőrincz Lukácsné eő Kegyelme buzabeli Kárát praetendalya a Határ Pásztorokon étetés által melyet bizonyít egy becsületes Kár latojaval hogy négy Kalongya buza volt a melyből 4 véka Lett volna a Becsületes Határ Pásztorság állíttya hogy nem volt falu Kertye melyre a Kereső Aszony aszt Felelte hogy Senki a Falu Kert fel tételire nem erőltette marhája Sem volt hogy feltehette volna azért hogy egy Köböl buzát meg fizessenek a Határ Pásztorok *itiltet[ett]*

Novumot Jelent a Határ Biro eő K[egyelme]

D[eliberatum] Kalit Andrásnak egy véka árpát Lopásbeli

D[eliberatum] Barta Jánosnak Két véka árpát Lopásbeli

D[eliberatum] Mike Ferentz juniornak tartoznak hat véka haritskát a betsületes határ pásztorok meg fizetni etetés beli

D[eliberatum] T[ek]i[n]t[e]t[es] Szabó Josef Hadnagy Urnak 3 véka haritskaval és 2 véka Zabbal tartoznak etetés beli

fol. 63[r] **D[e]li[beratum]** Csobot Pall eő Kegyelmének 2 véka árpát tartoznak fizetni etetés béli

fol. 70[r] A Generalis Ur el jövetelire az mely Költést Huszár és Gy[alog] Katonáknak ki kelletik állani Mai Napon u[gy] m[int] **816 Die 14d[ik] X[decem]ber** aszt az egyezést vittük véghez hogy

1[pri]mo 10 Emberséges Ember vegye magára azon Költést adig a míg azon Költést véghez vihessük az után pediglen igasságoson fel vetve vagyis reparcialva minden Embere a mi essik megfizesse Kötelesztetik oly fel tételek alat hogy 15öd Napok allat azon Summát amelyet Szükség Képpen el Kelletik Költeni megfordíttani Kötelesztetünk hogy ha pedig azon Két részen valo Katonaság meg nem fizetné vagy fizetni nem akarná Ex Cluzis omnibus Juridicis remediis mindenkor a Két részen való Katonaság így egyezék hogy az Katona Biro fel vehesse maga hatalmából ha pedig mű Két részen valo Katonas[ág] 15 napok alat az aláb írt Személyeknek Ki adot pénziket meg nem fizetnők alterum tantumra Kötelezük magunkot minden Kifogás nékül authoritást is adunk Két részen való Katonaság a Bironak fel vételire ezen

fol. 70[v] Kötelezés Levélnél fogva tanáltattak ilyen betsületes Emberek a Kik a Két részen valo Katonaságnak fen akarták tartani betsületit Modo prae misso nem is akarták tagsalni[424] tehát magok erszényekből le tének 10 az tíz tíz forintokot

1[pri]m Mike Josef Uram 10 R[énes] f[orint]
2[secun]do Márton Elek
3[ter]tio Márton András 10 Ezek Lovas Katonák[425]
4[quar]to Istok Josef junior 10
Márton András,
Mike Ferentz felszegi 10
Intze Mihály 10
Finta Josef 10 Kezes
Gyothár János 10
Gothár János Kezes
Szabó Tamás Falus Biro 20[426]

fol. 63[r] Levata Caussa Coram Judicis isdem et ibidem **816 die 14 X[decem]ber**

Delibratum Alszegi Vizi Josefnek tartoznak egy véka rosal és három véka árpával étetés béli

D[e]li[beratum] Menyhárt Mihálynak tartoznak három véka árpával ete[té]sbeli

D[eliberatum] Istók Josef Juniornak tartoznak 6 véka Zabbal etetésbeli

D[eliberatum] Szabó Mihálynak tartoznak 2 véka Zabbal etetésbeli

D[eliberatum] Mike Albert eő Kegyelmének 1 véka árpával Lopásbéli

D[eliberatum] T[ek]i[n]t[e]t[es] Miháltz Ádámné Ifiaszonynak tartozank 7 véka haritskával Noha határ Kertye nem volt is ellenben maga Miháltz Ádámné aszony azon Káros gabonajabol maga marhákot adot Szamba az határ Bironak nak[427] ezért meg itiltetet

fol. 63[v] **D[e]li[beratum]** Mike Josef eő Kegyelmének tartoznak 3 véka eleges buzaval[428] és

10 véka Zabbal a buza Lopás a Zab etetés

D[e]li[beratum] Antal Ferentzné aszonynak tartoznak fizetni 2 véka rossal és egy véka

Köllessel etetés

D[e]li[beratum] Mike Istvanak egy véka Lentsét és egy véka árpát etetés

D[e]li[beratum] Borbándi Miklosnak 2 véka árpát tartoznak fizetni etetés

Novumot jelentnek az határpász[torok]

D[e]li[beratum] Emre Györgynek 1 véka árpát Lopás

Levata Causa **817 Die 3d[ik] Januari[i]** is dem et ibidem

Delibratum Futásfalvi Nemes Hamar Antal Urnak tartoznak fizetni 1 véka eleges Árpát Lopásbeli

D[eliberatum] Szabó Tamás eő Kegyelmének egy véka árpát lopásbeli

D[e]lib[eratum] T[ek]i[n]t[e]t[es] Miháltz Ádámné ifiu Aszony Zabbeli Kárát praetendalya az Érben a melyet bizonyít Két betsületes Kár Latojával hogy volt Kára etetés beli 4 Köböl az betsületes határ pásztorok

fol. 64[r] aszt az ellent adgyák bé hogy határ Kertye nem Lévén a mely bizonyos tehát Falunk uzussa hogy a mely Embernek fen állo Kertye Nem Lévén Kárát veszesze el itiltetet N[ota] B[ene] a mely haritska béli Kárát meg nyerte Légyen asztot tulajdonítsa

[424] Az eredetiben is így van.

[425] A megjegyzés a számozott személyekre vonatkozhat.

[426] A *10*-re írták rá a *20*-at.

[427] Az eredetiben is így van.

[428] Előbb *buzát* írtak.

annak hogy azon haritska földről marhákot adot be a fen tisztelt aszonyság

D[eliberatum] Huszár Antal Josef eő Kegyelmének tarttoznak egy Köböl eleges Árpával Lopásbéli

D[e]lib[eratum] Baláska Ferentznek hat ejtel Árpát tartoznak fizetni Lopásbeli

D[eliberatum] Gothár János eő Kegyelme árpa beli Kárát praetendalja Pad Lábján etetésbeli a melyet bizonyít egy betsületes Kárlatojaval hogy volt egy véka Kára az maga részin mint hogy feliben vetette volt ugyan az másrészin is egy véka Kár az Kitől el fogadta volt feliben azon Személynek de az határ pásztorság aszt az ellen vetést adgya elő hogy határ Kertyek nem Lévén Falunk uzussa hogy az oly Ember Kárát veszesze el de mindazonáltal Gothár János eő Kegyelme nem oly Kondicioval vette által hogy Kertet tegyen azért itiltetet hogy az egyik vékát Gothárd Jánosnak meg fizessék.

fol. 64[v] ***Delibratum*** Varga Bálint eő Kegyelmének tartoznak egy véka árpát fizetni Lopásbeli

D[eliberatum] Baritz Balásnak tartoznak egy véka Zabball etetésbeli

D[eliberatum] Márton Antal Gy[alog] Katonának tartoznak Két véka Zabot fizetni Lopásbeli

D[eliberatum] Futásfalvi Gy[alog] Katona Lukáts Ferentznek tartoznak három véka rosot fizetni etetésbeli

D[eliberatum] Ugyan futásfalvi Gy[alog] K[atona] Lukáts Mojzesnek[429] 4 véka rosot meg fizetni tartoznak (Lopásb[eli])[430]

D[eliberatum] Mike Albert árpabeli Kárát praetendalya Keskenben hogy Lopás által eset 3 véka Kár a melyet bizonyít egy betsületes Kárlatoval de az betsületes határ pásztorság maga mentségére aszt adgya fel hogy Falunk régi uzussa hogy az éjelli hordok hir nélkül Károkot el veszszék meg fontolván az hütösség mind az Két felek fel adássait ugy tanáltatik igaznak lenni hogy Mike Albert eő Kegyelme Szájával valya hogy egy etzaka az ősz határban hált és akor hozot volna tsak gabonát De egy meg hütölt határ pásztor is hütivel petsétli hogy tanálta etzaka hogy Tavaszgabonát hozot ennél fogva mű is helyt adván határ pásztornak(nak)[431] Szovának itiletünk Szerént Kárát el veszesze itiltet[e]t

Delibratum elen apellalja idegen hütösség eleibe De Non tra[n]smititur

fol. 65[r] **D[eliberatum]** Molnár Ádámnak tartoznak fizetni 2 véka árpát ete[te]sbéli

D[eliberatum] Baritz Jánosnak egy véka Zabot etetésbeli

D[eliberatum] Márton András eő Kegyelmének tartoznak 3 véka Kölest fizetni etetésbéli

D[eliberatum] Baritz Ádámné Aszonynak 2 véka Zabot etetésbeli

D[eliberatum] Köntzei Antal eő Kegyelmének tartoznak 1 véka Kölest és 2 véka Zabot fizetni etetésbeli

D[eliberatum] Barta Andrásnak tartoznak 2 véka árpát és 2 véka Zabot fizetni etetésbéli

D[eliberatum] Az Also Torjai Kántor Déva István eő Kegyelmének tartoznak 3 véka árpával etetésbeli

D[eliberatum] Finta Josef eő Kegyelmének tartoznak 2 véka eleges árpát fizetni etetésbeli

D[eliberatum] Provincialis[ta] Csáki Lászlónak 12 ejtel árpát Lopásbeli

D[eliberatum] Mike Antal ifiu Legénynek egy véka árpát Lopásbeli

D[eliberatum] Mike Josef eő Kegyelmének 2 véka árpát Lopás[beli]

D[eliberatum] Solyom Antalnak 1 véka árpa és Két véka Zabbal tartoznak etetésbeli

Az Betsületes Határ pásztorság Absalutziot instálnak mindhogy Négy törvény Napján elé állotak és minden Embernek meg Kívánták Károkrolt felelni

Delibratum Az betsületes Hütöség meg tekéntvén aszt hogy még vadnak Károssok s ennél fogva még egyszer Kelletik Lenni törvénynek[432] S: azon tul pedig meg nyerik az Absalutziot

fol. 65[v] Levata Caussa **817. Die 4[quar]ta Januari[i]** isdem et ibidem

D[eliberatum] Mike Ferentz Senio[r] eő Kegyelmének tartoznak fizetni 2 v[éka] Zabot etetés

D[eliberatum] Handra Györgynek tartoznak 1 v[éka] Zabot fizetni étetés által

D[eliberatum] Mike János ifiabnak 1 v[éka] Zabot étetés

D[eliberatum] Molnár Ferentznek 1 véka Zab et[et]es

D[eliberatum] Bajtsi Ferentznek 2 véka árpát tartoznak fizetni Noha határ Kertye nem volt de minthogy másoknak is meg itiltetet az Kára

Mai napon U[gy] M[int] **817 Die 4[quar]ta Januari[i]** Az Also Torjai betsületes Határ Biro Gy[alog] Katona Petsi Antal maga mellet Levő betsületes határ pásztoraival 5 periodusson meg jelentek és minden Teként[etes] és Nagyts[ágos] Ugy minden falusi Gazdákal meg egyesztek Kivel törvényessen Kivel Szép békességesen a hogy lehetet az ősz és tavasz határainkba esset Károkról S: ennél fogva mai napotul[433] Senkinek Kára meg nem itiltetik mivel ezen fenírt periodus napokon meg jelenhettek[434]

fol.66[r] tek volna Kiki ha akart volna mivel **Templom előt 3 Szor Ki volt hirdetve** polgár által meg is voltak hivatva azért absolutziot kévánnak.

Delibratum Meg itiltetet

Repartitio

Azon Marhákra melyeket **1816dik** Esztendőben az Also Torjai ősz és tavasz határainkbol Gy[alog] Kat[ona] Petsi Antal Határ Biro eő Kegyelme és eő Kegyelme alat lévő határ pásztorok bé hajtottak és Kezesség alá tettek a mely marhákrol egész Esztendőbeli Listyájokot igaz hitek le tétele után az írt határ biro és határ pásztorság előnkben adván e Következendő modo[n] leírtu[k]

1[pri]mo Az Buzából és rosbol vagyon 3 Köböl és Két véka Kár[435] Béhajtot marhák őszből 37 igy esik egy marhára 7: kupa és egy fertály.

Az tavasz gabonából Kár vagyon 26 Köböl és 2: véka bé hajtot marha vagyon tavaszbol 260 ebből esik minden marhára 5. kupa és fél a mely[436]

fol. 66[v] a mely repartitio hogy mindenekben mű előttünk és mű általunk ment Légyen végben asztot írtuk meg műis az mű igaz hitünk Szerént melyet tulajdon Kezünk írásával meg erősítve Kiadtuk. Ezen folyo 1817d[ik] Esztendő Januárius 4d[ik] Napján az Közönséges Falu házánál.

Falus Biro Szabó Tamás +
inliteratus
Istok Ádám M[anu] A[uthorata]

[429] Lukáts Mojzesnek és Ferentznek 1826-ban a futásfalvi Nyírkertben volt az egyik földjük. (MNL OL, P 1874, *Adnotationes*.)

[430] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[431] Az általunk zárójelbe tett szótagot az eredetiben áthúzták.

[432] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.

[433] Az eredetiben is így van.

[434] Őrszótag.

[435] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.

[436] Az utolsó két szó őrszó.

Hütös
Intze Mihály m[anu] p[ropria]
Falu Not[ariusa]

fol. 67[r] *Levata Caussa* ***817 Die 16 Januari[i]*** *Coram isdem et ibidem*

Mai napon meg Szolittá Prov[idus] **Sándor Antal** az Falu Törvényes Széke eleiben az Falu Tehény Csorda Pásztorát Provi[dus] Comány Istvánt azért hogy Számodássa alá adot volt 816d[ik] Esztendőben egy Kik fako Szőrű tehént és azon tehény el Károsodot farkasok által a melyet a Káros meg bizonyít Két Betsületes Emberek által az Pásztor menti magát azzal hogy ha néki a Káros azon etzaka hirt adot volna hogy el maradot az tehény marha nem ették volna meg az farkassok de mind ezen fel adást és ellenvetést meg halgatván és meg fontolván hütre botsáttók az Károst azért hogy ha hirt adotte vagy nem Melyre Kész lévén hütit letenni Sándor Antal hogy az Léánya azon estve hirt adot az Pásztor ház Népinek Noha az pásztor még meg nem érkezet volt is ugyan azért hogy a' hirt meg tették Falunk uzussa hogy a' mely marha farkas által el Károsodik fele részit tartozik meg fizetni itiletünk Szerént a Mely marhának menyit érősége előttünk Két Betsületes Emberek bizonyításából

fol. 67[v] ugy jő ki valoságra hogy 36[437] az harmintz Renens forintokot érő let volna mind azon által harmad része bőrt használt az Káros ezen harmad rész bőr egy bizony által ugy jöt bé hogy 10 az tíz Renens forintokot meg ért volna így tartozik Komány Istvány pásztor Ember Nyoltz Renens forintokot fizetni Sándor Antalnak itiltessen

A Pásztor
Komány István **Novumot** jelent

fol. 72[r] - " -
Anno **1817dik** Esztendőre Valo Törvényes Protocolum a Gothár János eő Kegyelme Határ Biroságában

fol. 75[r] Anno **1817 Die 13 X[decem]ber** Levata Causa Coram Judice Georg Lőrintz Milite Pedestris Cum Suis Juratis Paulo Csobot, Andream Márton, Antonius Solyom, Johannem Gothár, Alexius Márton, Antonius Köntzei, et Notario Mikhael Intze, in Aedibus Stephánus Mike Millite Equestris

Super Numerarius Juratis Antonius László, Josefus Finta, Thomas Szabó, Emerik Tőltséres, Ludovik Márton, Adam Istok, Joseff Istok, Anton Török

D[eliberatum] T[ek]i[n]t[e]t[es] Szabó Josef Hadnagy Ur haritska beli Kárát praetendalya etetésbelit Tatár út hoszába árpa béli Kárát Herbát Lábjába melyet bizonyít Két betsületes Kár Latokal hogy let volna a haritskába egy véka Kár ugy az árpába is, az betsületes határ pásztorság Semmi mentséget nem tud adni elé tehát tartoznak meg fizetni itiltetett.

D[eliberatum] Istok András eő Kegyelmének tartoznak Két Véka Zabbal itilt[etett].

D[eliberatum] Bertalan Josefné Aszonynak tartoznak 1 Véka ros és egy véka Zabbal.

fol. 75[v] **D[eliberatum]** Gy[alog] Katona Antal Josefnek tartoznak 2 Véka etetés[438] elegyes buzával hogy meg fizessék az határ pásztorok

D[eliberatum] L[ovas] Katona Istok Ádámnak 1 véka rosot etetés[439]

D[eliberatum] L[ovas] Kat[ona] Márton Josefnek tartoznak 4 véka haritskával az határ pásztorok étetés beli

D[eliberatum] L[ovas] Kat[ona] Mike Györnek fél véka rosot ét[et]es

D[eliberatum] Szabó Lukátsnak fél véka rosot és egy véka árpát et[et]és

D[eliberatum] Bardotz Pallnak fél véka árpát (etetésbeli Lopás)[440]

D[eliberatum] Szabó Lukátsnak fél véka árpát Lopásbéli
D[eliberatum] Mike Jánosnak egy véka árpát Lopásbeli
D[eliberatum] Bajtsi Ferentznek 6. ejtel buzát Lopásbeli
A Fel peres Bardotz Páll **Novizál 14 X[decem]bris**

Levata Causa Coram isdem et ibidem Die ***16 X[decem]b[ris]***

D[eliberatum] Barta András eő Kegyelmének tartoznak egy véka rossal és 2 Véka (elegyes árpával)[441] Zabbal meg fizetni itiltetet

D[eliberatum] Csáki Andrásnak fél véka elegyes árpát meg fizetni tartoznak

D[eliberatum] Kováts Ferentz eő Kegyelme el vegyes buza beli Kárát praetendalya Pad Lábján melyet bizonyít egy betsületes Kár Latojaval hogy let volna egy véka, a betsületes határ pásztorság aszt adgya elő hogy bizonság által bejöt az hogy Nevezetes Emberek marhája tette volna azon Kárt # az nem elég mentség[442] S mégis arra gondot nem viseltek meg Sem kapták nem elég mentség hanem tartoznak az egy véka Gabonát meg fizetni itiltete[tt]

fol. 73[r] **D[eliberatum]** Kováts Ferentznek ismég fél véka eleges Buzával tartoznak

D[eliberatum] Kováts Ádámnak fél véka tiszta buza –

D[eliberatum] Pétsi András eő Kegyelmének fél véka árpával tartoznak

D[eliberatum] Márton Tamásnak fél véka buzával tartoznak

D[eliberatum] Barta Andrásnak 4 véka buzát és Két véka Zabot Etetés

D[eliberatum] Gothár Ádámnak 2 véka rossot etetésbeli

D[eliberatum] Simon Jánosnak 1 véka ros Lopásbeli

fol. 73[v] **D[eliberatum]** Mike Eleknek 1 véka árpa Lopásbéli

D[eliberatum] Isttok Ádám Gy[alog] Katona rosbéli Kárát praetendalya Padlábján hogy le aratták egy egész földnek harmadában 70 az hetven Lépésnire történetbőle vagy Szán Szándékal esztet bizonyítya egy betsületes Kár Látojaval hogy azon 70 Lépésni helyen Let volna 2 Véka ros de Falunknak uzussa Szerént anakidejében hiré nem tette a betsületes határ pásztorságnak hogy annak rendi Szerént az utyukot el probálták volna hogy a mely Szomszéd történetből le aratta volna annak rendi Szerént az Gyanusnak meg Lehetet volna Szalmáján tanálni a Sem világos a Forum előt hogy Lopás által essette vagy (Szánszándékal)[443] történetből nem is volt uzussa Falunknak az ilyen történetes dolgot meg fizesse az határ pásztorságnak hanem Kárát Szenvedgye itiltetet

D[eliberatum] Szabó Antalnak 2 Véka Zabot tartoz[nak] fizetni Lopás

D[eliberatum] Antal Jánosnénak 4 Véka rosot és egy fél Véka árpát ugy egy Véka Zabot tartoznak fizetni

D[eliberatum] Kalit Eleknek 1 Véka árpát etetésbeli

[437] A hütösség számítása ezt, az eredetiben is ezzel a számmal írt összeget igazolja, nem tudni, miért írtak betűvel csak harminc rénesforintot.
[438] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.
[439] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.
[440] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.
[441] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták, a következő szót pedig föléjük beszúrták.
[442] A kettős kereszt után következő szavakat függőlegesen írták a lap bal szélére.
[443] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

D[eliberatum] L[ovas] Katona Mike Antal árpa beli Kárát praetendalya (hogy)[444] Keresztfában hogy let volna 1 véka melyet bizonyít egy Kár Latojával az betsületes határ pásztorság azal menti magát hogy Falunknak régi uzussa hogy Senki hir nélkül az mezőre Ki ne menyen Kaszálni ez mellet az Falus Biránk 3: Versben publicalta is[445]

fol. 74[r] publicalta is azon uzussunkot jol lehet az mint az határ biro valya hogy egyszer adot hirt Mike Antal ros Kaszállásra de mint hogy árpabeli Kárát praetendalya is Mike Antal is estve Késsőn az határ pásztoroktol a tavasz határban tanáltatott tehát Kárát veszesze el itiltetet

D[eliberatum] Finta Josefnek 2 Véka (Zabot)[446] Árpával Ete[té]s

D[eliberatum] Borbándi Miklosnak 2 véka árpát és felet

D[eliberatum] Csobot Páll eő Kegyelminek 3 Vék[a] árpa Etet[és]

Levata Causa Coram isdem et ibidem ***817 die 19[decima non]da***[447] ***X[decemb]r[is]***

D[eliberatum] Futásfalvi Sandi Pállnak 2. Véka rosot Etetés

D[eliberatum] Csáki István Jun[ior] 2. Véka árpa - Etet[és]

D[eliberatum] Márton Ádám 1 Véka ros 2 Véka árpa

D[eliberatum] László Antalnak 2 Véka ros etetés

D[eliberatum] Handra Mojzesnek 2 Véka Zab egy Véka ros etetés

D[eliberatum] Török Antalnak 1 Véka Zab etetés

D[eliberatum] Szabó Tamásnak 2 Véka Zabb etetés

D[eliberatum] Istok Miklos rosbéli Kárát praetendalya PadLábján hogy Lopás által el veszet egy Kalongya melyet bizonyít egy Kár Latójaval a betsületes határ pásztorság aszt az mentséget adgya elé hogy Falunknak uzussa hogy egy Kár Latot be nem veszen. főképpen ha nem hütös Ember másodszor nem is Torjai birtokos[448]

fol. 74[v] Nem is Torjai birtokos harmadszor a Károsnak Kötelességiben let volna az hogy mikor meg üsmerte Kárát adot volna hirt az határ bironak de hogy ezeket meg nem tette Kárát veszesze el itilt[etett]

D[eliberatum] Karatnai Hamar Simon Zabbéli Kárát praetendalya Fel Torjára fordulóban hogy etetés által esset 3 véka Kár a melyet bizonyít (egy)[449] 2 Kár Latojaval a betsületes határ pásztorság aszt a mentséget adgya elé hogy Falunknak uzussa volt S máigis áll hogy a Kinek de fő Képpen az Extraneussoknak határ őriző Kertnek Kellet volna lenni de mint hogy magais meg valya hogy nem volt Kárát veszesze el ugy is leg utolyára ot hatta volt periculban itiltet[ett]

Az Inctus ape[la]lya

D[eliberatum] Non transmititur

D[eliberatum] László Antal juniornak egy véka elegyes árpát Et[et]es

D[eliberatum] Baritz János eő Kegyelme Árpa beli Kárát praetendalya Vőremenő Lábban hogy egy fél áll fődnek majd félig bé Lopás által mind el Lopták a betsületes határ pásztorság menti magát azal hogy Falunk uzussa hogy hír Nélkül SenKi az határban Kaszálni Ki (vol)[450] mennyen De Baritz János eő Kegyelmének Szolgáját[451]

fol. 76[r] Szolgáját Sok rendben Nappal is Etzaka is tanálták Kaszálást hozni a mellet azon Szolga is egy meg jegzet rosz Conduita Ember azért hogy ezen Szolga hir nélkül járt az mezőre Kárát veszesze el itiltet[ett]

A fel peres ***Novizál.***

D[eliberatum] Tasaly Antalnak egy Véka Zabbal Etetés

D[eliberatum] László Antal juniornak egy véka rosot Lopás

D[eliberatum] Zölde Istvánnak 2 Zabbal Etetés

D[eliberatum] Szabó Andrásnak fél véka árpa Etetés

D[eliberatum] Márton Ádám[n]ak 2 Véka Árpát Lopás

D[eliberatum] Vizi Josefnek 2 Véka Zabbot Etetés

D[eliberatum] Antal István Árpa beli Kárát praetendalya Uj osztásban és (Burj Uj Os)[452] Keresztfában hogy Lopás által esset egy véka s: fél amelyet bizonyít 3[hár]om betsületes Kár Látokal de az határ pásztorság menti magát azal hogy Nevezetessen magát Antal Istvánt 3[hár]om versben maga az határ biro a mezőn Etzaka tanálta hogy az maga földin Antal István tulajdon maga Gabonája őrzésére ment volt. de mint hogy hirrel (Ki)[453] nem ment volt Ki S: mégis el veszet tehát uzussa Falunknak hogy Senki is Etzaka ne járjon hir nélkül[454] azért Kárát veszesze el itiltetet **Novizál**.[455]

fol. 76[v] ***Novizál*** *a fel peres Antal István*

D[eliberatum] Lőrincz Márton eő Kegyelmének 4 Véka Zabbal

D[eliberatum] Lőrintz Balásnak 2 Véka elegyes árpát Etetés

D[eliberatum] Felső Torjai Veres Antal Ros béli Kárát praetendalya a betsületes határ pásztorságon Közeblábban hogy Lopás által el veszet egy Kalongya a mely[456] bizonyít Két betsületes Emberekel (az határ)[457] nem Külömben árpa beli Kárát is praetendalya Ujosztásban a mely[458] is bizonyít Két betsületes Emberekel hogy let volna Két Véka a betsületes határ pásztorság azal mentik magokot hogy az rosbeli Kára meg Láttattássakor hiré nem tettet hogy azáltal meg Kereshették volna falunknak pedig uzussa hogy az oly tetemes Károkot hiré tegyék az határ bironak mint hogy eszt meg nem[459] tse[le]kedte ros béli Kárát el vesztette árpabeli Kárát az az Két Vékát tartoznak meg fizetni itilt[etett]

D[eliberatum] Prov[idus] Bálint Mihálynénak 1 Véka s: fél árpával

D[eliberatum] Mike Jánosné Aszonynak egy véka rossot Lopás

D[eliberatum] Mike János Seniornak fél Véka árpát

D[eliberatum] Handra Jánosnak 1 Véka árpával Etetés

D[eliberatum] Menyhárt Mihálnak 2 Véka Zabbal Etetés

D[eliberatum] Déva Kántornak 1 Véka buza etetés

fol. 77[r] **D[eliberatum]** Junior Istok Josefnek 2 Véka Zab etetés

D[eliberatum] Istok Ádám Seniornak fél véka Kölest et[et]es

D[eliberatum] Márton Elek eő Kegyelmének egy Véka harits[ka] etetés

D[eliberatum] Kalit (El)[460] Josefnek fél véka árpát etetés

---

[444] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[445] Az utolsó két szó őrszó.

[446] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[447] Az eredetiben is így van.

[448] Az utolsó négy szó őrszó.

[449] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták, az általunk utána írt számjegyet főlé szúrták be.

[450] Az általunk zárójelbe tett szótagot az eredetiben áthúzták.

[451] Őrszó.

[452] Az általunk zárójelbe tett szótöredékeket (Burjános, Uj osztás töredéke) az eredetiben áthúzták.

[453] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[454] Ezt a két szót a jel utánra, a sor fölé szúrták be.

[455] Őrszó.

[456] Az eredetiben is így van.

[457] Az általunk zárójelbe tett szavakat az eredetiben áthúzták.

[458] Az eredetiben is így van.

[459] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.

[460] Az általunk zárójelbe tett betűket az eredetiben áthúzták.

D[eliberatum] Öregbik Istok Josef aszt az Praetenziot adgya a Nemes forum eleiben, hogy Nehai Szabó Kelemenné Asz[o] nyo[m]nak egy fél áll földit rossal bé vette volt az Vejével Márton Ádámmal feliben ugy hogy annak idejében Készen le aratva Kalongyául Szabó Kelem[en]né jelen létiben el osztassék és az Szabó Kelemenné részit is haza vigyék, de ezen megnevezet rossot le is aratván Kalongyában tették mint egy Nap haladat Kor vagy ha egy Kevéssel hamaráb ekor az Öreg Istok Josef hazamenvén aszt valyja Istok Ádám Hütös Ember mint hogy estve is volt Szomszéd lévén ő is ottan aratot és az aratoival haza menvén az Kalongyákot ott hatta más nap jo regvel ismég le ment az Mezőre Istok Ádám eő Kegyelme S hát azon feliben vetet (ros vet)[461] földön még egy Kalongyát Sem láttot el vitték, az Említett Praetende[n]s Istok Josef aszt valya az forum előt én betsületes hütösség az vejemnek nem mondtam hogy estve be kell hozni de eő az igaz hogy felit be hozta az magunk részit és az Szabó Kelemennéét ottan hagyta és azon Etzaka a más része[462]

fol. 77^{v} a más része el veszet esztet praetendalom hogy az határ pásztorok meg fizessék, mivel én abban az üdőben Tutora voltam Szabó Kelemen[né]nek, most már mint Kelemenné meg halálozott az Árva részire a Tiszt Urak Szorítnak hogy Számot adgyak a betsületes határ pásztorság menti magát és Okul aszt adgya elő mint hogy bizonság által(is)[463] is béjön az hogy Márton Ádám estve vitte haza az magok részeket tehát az más részit is Néki Kellett el vinni ugy is falunk uzussa és írot törvénnye hogy az etzakai hordo Kárát veszesze el az Nemes forum asztot meg visgálván tsak aszt az itiletünköt tettük meg hogy az Árvának az Ő része egyészen[464] potlodgyék Ki noha az Negyedit által adták volt asztot Ki Cséplette Zölde János prov[idus] és egy Kalongyából másfél véka let a más negyed részit is visza adván az az 3 véka rossot és 12. ejtel ezel tartozik Márton Ádám mint hogy hibában vagyon itiltetet

Levata Causa Coram isdem et ibidem ***817 die 23 X[decem-] b[ris]***

D[eliberatum] Mike Ferentz juniornak 2 véka árpát Etetés

D[eliberatum] Borbándi Miklosnak 2 véka rossot etetés:

D[eliberatum] L[ovas] K[atona] Istok Ádámnak fél véka fejér borsot etetés

D[eliberatum] Csobot Páll eő Kegyelmének 4. véka árpát Etetés

fol. 78^{r} **D[eliberatum]** Lőrintz Antal eő Kegyel[ménck] 2 véka Zabot Etetés

D[eliberatum] L[ovas] K[atona] Márton András eő Kegy[elménck] 6 véka Zabbot Etetés

Novizáns Antal István meg világosította aszt mind a betsületes határ pásztorság fel adássából mind betsületes bizonyság által hogy nem Etzakai hordásba hanem maga Gabonájának őrizetire tanáltatott a földin azért a praetendalt más fél véka Gabonáját meg fizessék az határ pásztorok *itiltetet*

D[eliberatum] Márton Ádámnak 1 Véka rosot *etetés*

Solyom Antal eő Kegy[elmének] egy Véka árpát etetés

D[eliberatum] Finta Josef eő Kegyelme buza béli Kárát praetendalya a határ pásztorokon hogy lopás által el veszet Kalongyáibol a melyet bizonyít Kárlatoival hogy el Loptak 34 Kévét Kiből 2 Kévét Kiből hármat melyből let volna 2: véka a határ pásztorság menti azal magát hogy Semmi Képpen utat nem tanálhatak annak megvisgálássára hogy miképpen történt mivel a praetende[n]s azon időben hirt nem tet nem Lévén azért Uzussa Comonitássunknak hogy az efféle Kárt hirtetel nékül a határ pásztorság meg fizesse azért a betsületes hütösség mind a praetendens fel adássát mind a Falunknak uzussát meg visgálván hogy Kárát el Szenvedgye itiltetet

A praetendens Finta Josef ***Novizal***

D[eliberatum] Molnár Ferentzné egy véka Zabot *etetés*

D[eliberatum] Antal Ferentznének egy véka haritskát s Két véka *Zabbal* etetés

fol. 78^{v} D[eliberatum] Finta Josef eő Kegyelmén[e]k 2 véka Zabot *etetés*

D[eliberatum] Mike Josef eő Kegyelmének 2 véka Árpa Lopás

D[eliberatum] Mike Ferentz juniornak egy véka ros etetés

A Betsületes Határ pásztorság az Absolutziot Solicitalyák

D[eliberatum] nem adatik mivel Királyi Szolgálatban Sokan vadnak

fol. 81^{r} Anno **1817 Die 23d[ik] X[decem]bris** Also Torjai Gy[alog] Katona Lőrintz Antal eő Kegyelme meg Szolíta Felső Torjai Prov[idus] Milinte Josefet[465] az Falu foruma eleiben törvényessen ily Szingyű Dolog véget, hogy az el enyészet 1816d[ik] Esztendőben Az Also Torjai Közepső mezőben Padlábja nevű lábban egy fél áll földiből vetés után törvénytelenül el vontatot Milinte Josef az földön félig bé három borozdát azon belől 2tött a melyet Lőrintz Antal eő Kegyelme meg Látattván Két betsületes Szova bévehető Emberekel hogy let volna 2 Kalongya és fél jo ros a melyből let volna in Summa 5 véka De minek előtte az Delibratumot el végzetük vagy megírtuk volna együt meg békéllének ugy hogy Milinte Josef fizet 2 véka rosot Lőrintz Antal eő Kegyelmének a házához viszi

fol. 78^{v} Levata Causa Anno **1818 die 5[quin]ta Januarij** Coram Iisdem et ibidem.

T[ek]i[n]t[e]t[es] **Czirjék** Fő Hadnagy és Procator Ur Keresztfa nevezetű lábban Etetés és Kaszálás beli árpa Kárát Keresi melyet bizonyít, hogy volt más fél véka tartoznak más fél véka elegyes árpát fizetni a határ pásztorok

Del[ibera]tu[m] Bajcsi Joachimné Szoszolloja Bajcsi Ferencz Kereszt fa nevezetű helybe árpa béli Kárát Keresi étetés által a határ Pásztorokon melyet bizonyít hogy volt más fél véka de a Határ Pásztorság fel adása Szerént Sok törvéntelen Csintalanságba tanáltatott mind fia mind Szolgája azért hogy egy véka elegyes árpát fizessenek itiltetet.

fol. 79^{r} D[eliberatum] Emre Ádám[466] eő Kegyelmének 1 V[éka] (árpát)[467] Zabot fizetnek.

D[eliberatum] Szabó György eő Kegyelmének fél véka elegyes árpát.

Az all Torjai Becsületes Határ Biro eő Kegyelme maga mellet Lévő Becsületes Határ Pásztoraival már az 5dik Levátan meg jelentek minden Becsületes Kárát Kereső Embernek törvényesen Kinek Kinek Kárairol meg feleltek mely Szerént másodszoris absolutiot instálnak a Határ pásztorság

Deliber[at]u[m] meg visgálta a Becsületes Hitesség minden dolgokat mind a fel adásokat azért hogy a Határ Pásztorság Absolváltassék itiltetet oll[468] meg határozással hogy Senkinek többé

[461] Az általunk zárójelbe tett szót és szótöredéket az eredetiben áthúzták.

[462] Az utolsó három szó őrszó.

[463] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.

[464] Az eredetiben is így van.

[465] 1826-ban Futásfalvi Hamar Lajos kocsisa volt. (MNL OL, P 1874, *Adnotationes*, 118^{r}.)

[466] Lehetséges, hogy ő volt 1848-ban az altorjai nemzetőrcsapat egyik tizedese. (Vö. Cs. gy.)

[467] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták, az utána következőt pedig a sor fölé szúrták be.

[468] Oly.

elő állani a Határ Pásztorság elő állani nem tartoznak Tiszti Poroncsolat nélkül akkoris az usus Szerént egy R[énes] f[orint] le fizetés mellet

fol. 79[v] *Levata Causa idem et ibidem* ***818 die 8[octa]va Janu[arii]***

Mai Napon meg Szolittáa **Bajcsi Joseff** eő Kegyelme az Falu foruma eleiben az Sertés Csorda Pásztorokot u[gy] m[int] László Miklost és Csiki Josefnét Néhai Ura Képiben ily okon hogy egy Sertésse el Károsodot vég Képpen, ennek meg fizetéssit Kéványa hogy itiletessen el latattodgyék De asztot nem vártak a Pásztorok meg békéllének 3: az három Renens forintokban

A Betsületes Sertés pászto[ro]k Abszolutiot instalnak a betsületes Hütösségtől mivel mai napon minden Káros Emberek meg[469] voltak hivatva az Ki elé álot meg egyesztek az mássokalis meg Kévántak volna de mint hogy elé nem állot azért az hütösség Sem tartozik tiszti porontsolat nélkül előállani ekor is egy forintot le tegyen itiletünk Szerént Absolvaltatnak a pásztorok

fol. 82[r] Anno **1818dik** Esztendőre Valo Törvényes Könvetske az L[ovas] Katona Szabó Tamás eő Kegyelme Határ Biroságában

fol. 83[r] - ” -

Levata Causa Anno **1818d[ik] Die 28d[ik] 9[novem]bris** Coram Judicis Joseffo Lőrintz Milites Pedestris. Cum Suis Juratis Anton Solyom, Joseph Finta, Paulo Csobot, Tomas Szabó, Anton Török, Georg Lőrintz, Anton Pétsi, Anton Köntzei, Alexius Márton, Andreas Barta, jun[ior]. et Notario Michael Intze, in Edibus Stephani Mike, Millite Equestri,

Intze Mihály eő Kegyelme Árpa béli Kárát praetendálya más fél Kalongyát hogy Lopás által eset, Melyet a határ pásztorság is Agnoscal, de minek előtte Delib[eratum] pronuncialtatot volna meg egyeztek az Határ pásztorok. 3. v[éka] árpában Intze Mihály eő Kegyelm[évei]

Levata Causa **818dik 5[quin]ta X[decem]bris**

Felső Torjai Tek[inte]tes **Pető György** Ur buza béli Kárát Praetendálya Széllyes Nevű Lábban hogy Lopás által esset a melyet bizonyít Két betsületes Kárlatoival hogy let volna 2: V[éka] Tartoznak az határ pásztorok meg fizetni meg mutatván aszt az Tisztelt Ur hogy Falu Kertye lévén itiltetet

fol. 83[v] **D[eliberatum]** Lázár Mihály eő Kegyelmének tartoznak 3: V[éka] Zabot fizetni étetés bélit

D[eliberatum] Szabó Lukáts eő Kegyelmének tartoznak fizetni 2. V[éka] Zabot az első Latoknak mondássok Szerént az utobbi Kárlatonak mondássa vagy Latássára 1. V[éka] mivel az utobbi éppen aszt Latta meg Kalongyául amit az elsők Lábbán itiltetet etetés béli

D[eliberatum] Tőltséres Emrehnek 1. V[éka] s fél elegyes árpát etetésbéli

D[eliberatum] Imreh Györgynek tartoznak 2: V[éka] haritskát fizetni az határ pásztorok etetésbéli

D[eliberatum] Istok András eő Kegyelmének tartoznak más fél V[éka] haritskát fizetni etetésbéli

D[eliberatum] Bajtsi Ferentz eő Kegyelmének tartoznak fél V[éka] elegyes árpát fizetni a határ pásztorok Lopás bélit

D[eliberatum] Bajtsi Jovákhimné aszony árpa béli Kárát praetendálya hogy Lopás által eset. De betsületes határ pásztorság azal menti magát hogy Falunknak írot Törvénye vagyon arol hogy hir nélkü[l] nem Szabad Kaszálni az magáét is de Bajtsi Jovákhimné aszony Szolgáját maga az Határ Biro a mezőn a más Ember Gabonáját le Kasz[ál]ni tappasztalta S egyszer Smind a Kaszáját el is vette ennél fogva Kárát el vesztette itiltetik

fol. 84[r] **D[eliberatum]** Csáki Ferentznek 1. V[éka] haritskát tartozn[ak] fizetni az határ pásztorság Lopás által

D[eliberatum] Lázár Mihály eő Kegyelmének 2. V[éka] Zabos árpát etetés bélit tartoznak fizetni

D[eliberatum] Volonts Kata Aszonynak 2. V[éka] haritskát tartoznak fizetni etetésbéli

D[eliberatum] Márton Lajos eő Kegyelmének 3. V[éka] árpát tartoznak fizetni etetés beli

D[eliberatum] Szabó Györgynek 2: V[éka] árpát Lopás bélit -

D[eliberatum] Csáki Lászlónak 1. V[éka] Zabot etetésbéli

D[eliberatum] Baritz Balás eő Kegyelme Lopás beli Kárát el vesztete azért hogy Falunk Törvényét fel Törte az Etzakai hordás mián itiltetet

D[eliberatum] Molnár Ferentzné Aszonynak 2. V[éka] Zabot L[opás]

D[eliberatum] (Mol)[470] Lőrintz Márton eő Kegyelmének 2: V[éka] tiszta árpát és 1. V[éka] haritskát L[opás] béli

D[eliberatum] Mike Tamás eő Kegyelmének 2: V[éka] Zab et[et]ésbéli

D[eliberatum] Istok Josefnek Seniornak 3. V[éka] árpát etetésbeli

fol. 86[r] *Levata Causa Coram isdem et ibidem* ***818 D[ie] 8 X[decembris]***[471]

D[eliberatum] Köntzei Antal eő Kegyelmének tartoznak 3. V[éka] Árpát fizetni Lopás béli -

D[eliberatum] Incze Mihály eő Kegyelmének 3. V[éka] Zabot étetés által

D[eliberatum] Péter Molnár eő Kegyelmének tartoznak 3 Köböl elegyes árpát fizetni etetésbeli

D[eliberatum] Borbándi Miklos eő Kegyelmének 4. Véka Tiszta Árpa helyet 6: Vé[ka] eleg[y]es árpát fizetnek et[et]ésbe[li]

D[eliberatum] Menyhárt Andrásnak 1. V[éka] árpát elegyes etetésbeli

D[eliberatum] + Bajtsi Tamás eő Kegyelmének *(1)* 3.[472] V[éka] haritskát, és (egy)[473] fél véka Kölest tartoznak fizetni etetésbelit

D[eliberatum] Bertalan Antalnak 1. V[éka] Zabot etetésbélit. + Bajtsi Tamás eő Kegyelme **Novizál**

D[eliberatum] Borbándi Miklosnak 1. V[éka] árpát etetésb[elit] tartoznak fizetni Békesség Szerént

D[eliberatum] Borbándi Pálnak 1. V[éka] elegyes árpát tartoznak fizetni Lopásbélit

D[eliberatum] Baritz Jánosnak 1. V[éka] árpát etetésbeli

D[eliberatum] Borbándi Ferentz eő Kegyelmének 1. V[éka] Árpát elegyest etetésbéli

D[eliberatum] Mike Antalnak 1. V[éka] Zabot etetésbélit tartoznak

D[eliberatum] Mike Istvánnak 2 V[éka] s’ fél haritskát etetésbelit

D[eliberatum] Baritz Istvánnak 1. V[éka] árpát etetésbeli

fol. 84[r] Leveta **1818 11 X[decem]bris**

Lázár János eő Kegyelmének tartoznak fizetni *1* véka Zabot et[et]és

Del[iberatum] Szabó Mojzesnek tartoznak fizetni 2 V[éka] árpát etetést

[469] Ezt a szót a sor fölé szúrták be.

[470] Az általunk zárójelbe tett betűcsoportot az eredetiben áthúzták.

[471] A falusbíróság ülését vélhetően dec. 18-án tartották.

[472] Az általunk zárójelbe tett számjegyre írták rá a következőt.

[473] Az általunk zárójelbe tett szót áthúzták és fölé beszúrták a következőt.

Csáki Istvánnak tartoznak 1 Véka fejer borsoval

fol. 84[v] **Del**[**iberatum**] Bajc[s]i Lászlónénak tartoznak 1 Véka Zabot fizetni Etetés

D[**eliberatum**] Lőrinc Antalnak als[z]eginek tartoznak 3 Véka haricskát fizetni Etetés

D[**eliberatum**] Könc[e]i Antalnak tartoznak fizetni 2 Zabot egy Véka árpát 2 haric[s]kát etetés

D[**eliberatum**] Zöde Istvánnak tartoznak *2* V[éka] feketeborsot fizetni Lopás

D[eliberatum] Kalit Josefnek tartoznak 1 V[éka] feketeborsos árpát fizetni Etetés

D[**eliberatum**] Kis Josefné Ifiaszonnak 2/1 fekete borsot fizetni Lopás

D[eliberatum] Márton András eő Kegyelmének 2 V[éka] árpát hat V[éka] haricskát tartoznak fizetni étetés által.

D[**eliberatum**] Márton Elek eő Kegyelmének 3 V[éka] feketeborsos árpát fizetnek étatés álatal.

D[**eliberatum**] Vizi Josefnek 2 V[éka] Zabot tartoznak fizetni etetés

D[**eliberatum**] Antal Josefnek 1 V[éka] haric[s]ka Étetés

D[eliberatum] Csobot Pál ő Kegyelmének 1 Köböl Étetés

fol. 85[r] **D**[**eliberatum**] Szabó Jánosnak 1 V[éka] (haric[s]ka)[474] Zab etetés

D[**eliberatum**] Antal Josefnek L[ovas] K[atonának] 6 Kupa Zab etetés

D[**eliberatum**] T[ek]i[n]t[e]t[es] Mihálcz Ádámné Iffi Aszony Keskenben buza beli Kárát praetendalja a határ pásztorokon melj eset Lopás által a mint az Expertussa mongya hogy egy nehány Kalongyából *1* Kalongya buzát el Lopoc[s]káltak a Kár latois a᾽ szerént valja de Falunknak nem volt ususa hogy a határ pásztor Minden határunkon Valo birtokosnak borozdárol borozdára őrizze a S[z]omszédok is Ki S[z]edegethették a Káros Aszonyság is Kár vallásakor a határ bironál hirt nem tet ha tet volnais mégis ususunk Szeré[n]t Kárát S[z]envegye el itiltetet.

D[**eliberatum**] Szabó Antalnak 2 V[éka] haric[s]kát. S. egy Veka árpát fizetni tartoznak Etetés.

fol. 85[v] **D**[**eliberatum**] Antal Istvánnak 2 Véka haric[s]kát tartoznak fizetni Etetés

Szabó Lászlónénak 1 V[éka] Rosot etetés ált[al] a Lopás által eset Kára nem itiltetet haricskát pedig 3 Vékát

All Torjai L[ovas] K[atona] **Barta János** eő Kegyelme SS[475] egy Sü[l]dő Sertéssit Keresi Erdő Jánosnén G[yalog] Katonánén állítván aszt, hogy történetesen az Udvarára ment Erdő Jánosnénak azon Sertés és mi okbol ugy ütötte hogy a Dereka el törött melyet hitelessen bizonyít a Káros Szavok be vehető becsületes 2 Emberekkel hogy általla ment Kárba a Sertés midőn az all Torjai Falus biro Lőrincz György Szabó Lukács és Márton Elek eő Kegyelmek által meg becsültette (azon)[476] v[477] S meg kináltatta akkoris illyen Szokra fakadot az alperes Aszony hogy ha meg ütte meg fizeti mai napon igaz hogy az Aszony meg nem jelent de a fia Máttyás Képibe meg jelent minden bizonyíttás nélkül azért hogy megfizesse becsű Szerént az 5 f[orintot] itiltetett

fol. 86[r] Minthogy az Betsületes határ pásztorság (három) Négy[478]

fol. 86[v] (három) Négy[479] Lévatan meg jelentek és minden Torjai Lakossokal az Ősz és Tavaszhatárainkban let Károkrol minden Emberséges Emberrel Kivel Törvényessen Kivel békeség utyán meg egyesztek a Kik pedig meg nem jelentek öt hetek alat az maga tisztitől Kérjen Exmissiot mind azon által a betsületes határ pásztorság Kéványa az Absoluciot. **Delibratum.** Absolvaltattnak

fol. 87[r] ***Reparticio***

Az Also Torjai Ősz és Tavasz határainkban esset Károkrol az határ Biráink által bé adatatott marhák Számáról mai napon ugy mint **818. X[decem]ber 23d[ik] Napján** Közönséges Gyülésünkben így végződöt hogy

az Ősz Gabonából esset Károk Ugy jön ki az Törvényes Protocolumbol hogy vagyon Két Köböl, az Őszből bé hajtot marhák Száma 22: fel vettvén essik egy marhára 6. az hat Kupa,

az Tavas[z] határban esset Károk 35 Köböl az Tavaszbol béhajtot marhák Száma 330. fel vetvén essik egy marhára 6: az hat Kupa.

Ezen fen írt marhákrol valo Listát igaz hitek után előnkben adván. # Az határ Biro eő Kegyelmek[480] Melyet mü is írtunk meg a mü igaz hitünk Szerént és Neveink all irássával meg erőssítünk.

Falus Biro Lőrintz Josef +
Köntzei Antal m[anu] p[ropria] Hütös
Csobot Pál m[anu] p[ropria] Hütös
Török Antal m[anu] p[ropria] Hütös
Márton Elek m[anu] p[ropria]
Bajcsi Ferencz + m[anu] a[uthorata]
Gothár János Jub[ilátus] káp[lár] Hütös

Levéltári és egyéb kéziratos források

Altorjai Római Katolikus Plébánia Levéltára (APL)
– MMjf: *Márton Miklós deák jegyzetfüzete (1702–1734)*
Csoboth Zita magángyűjteménye, Budapest (Cs. gy.)
– *Altorjai Csoboth János irathagyatéka* (Fénymásolat a Coroi Artur hagyatékában)
Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, Kézirattár (EME, Kt)
– *Az 1747-es altorjai falutörvény* másolatai; *Imreh István-hagyaték,* 39/A doboz, 585. irattári egység
Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Térképtár, Budapest (HIM, T)
– *I. katonai felvétel, Erdély,* 11. szelvény (1769–1773 között)
Kézdi Református Egyházmegye Levéltára, Kézdivásárhely (KREL)
– *Vizitációs jzk.*, III, 1797
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
F 1: *Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Erdélyi fejedelmi kancellária, Királyi Könyvek*
– XII, *Lib. Reg. Gabrielis Bethlen*

[474] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[475] Nem tudtuk feloldani a rövidítést.
[476] Az általunk zárójelbe tett szót az eredetiben áthúzták.
[477] Nem tudtuk feloldani a rövidítést.
[478] Őrszó. Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.
[479] Az általunk zárójelbe tett szóra írták rá a következőt.
[480] A kettős kereszt után következő szavakat függőlegesen írták a lap bal szélére.

P 970: *Lécfalvi Asbóth család lvt.*
P 1874: *Fejér család iratai*
P 1874: *Lécfalvi Gyárfás család lvt.*
– *Adnotationes quaedam ad rem Oeconomicam pertinentem Anno 1814 inchoatae, et continuatae per Ludovicum Hamar futásfalviensem*
– *Házi napló mellyet maga és törvényes maradékai használhatásokra elindított 1842ik Januárius kezdetével Futásfalvi Nemes Hamar Lajos*
R 298: *Erdélyi iratok*
X 5187: *Külföldi levéltári anyagokról készített mikrofilmek*
– *Apor család iratai, Benkő Dénes levelei* (19171. mikrofilmtekercs)

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest (OSZK, Kt):
– Fol. Hung. 1114: *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865*, 15, *Felső- és Alsó-Fehér megye*; 18, *Háromszék* (F1/3814/A. 20. és 24. mikrofilmtekercs) [Időközben megjelent, lásd PESTY Frigyes 2012. *Szerk. megj.*]

României Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár – Arhivele Naţionale ale României Serviciul Judeţean Cluj, Cluj (Kolozsvári állami levéltár – KÁL)
– *Törzsgyűjtemény*

României Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naţionale ale României Biroul Judeţean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)
Fond 36, 1170. irattári egység, 3. kötet, 71. csomó:
– *Az altorjai communitas pere az Apor családdal a Kerek-tó lefolyása, a róla elnevezett földláb birtoklása és tanorokkapu ügyében (1805–1806)*
– *Az altorjai falubíróság 1808–1818 között vezetett jegyzőkönyve*

Irodalom

SzOkl, VI–VII = *Székely Oklevéltár*, VI–VII (közzét. Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1897–1898.
SzOkl, Ús, IV–V = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, IV–V (közzét. Demény Lajos), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1998–1999.
EOE = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, I–XXI (szerk. Szilágyi Sándor), Budapest, 1875–1898.

*

ACSÁDY Ignác
1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721*, Budapest.

APOR Péter
1863 *Altorjai báró Apor Péter munkái* (közl. Kazinczy Gábor), Pest.
1903 *Apor Péter verses művei és levelei*, I–II (szerk. Szádecky Lajos), Budapest.

CS. BOGÁTS Dénes
1929 Háromszéki helynevek, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 52–71.
1958 Adatok Háromszék történeti helynévanyagának ismeretéhez, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények,* 1958, 213–224.

CSEREI Mihály
1983 *Erdély históriája (1661–1711)* (S. a. r., bev. és jegyz. Bánkuti Imre), Európa, Budapest.

DANKANITS Ádám
1983 *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*, Magvető, Budapest.

DEMETER Lajos
2003 „Csak a pennám által kerestem keserves kenyeremet…" Sepsiszentgyörgyi Nagy Elek (1799–1872), a számvevőtiszt és honvéd alezredes önéletírása, in: *Határvidék 1762–1918*, 1, T3, Sepsiszentgyörgy, 55–107.

DEMETER László
2003 Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről, in: *Határvidék 1762–1918*, 1, T3, Sepsiszentgyörgy, 7–52.

DOMOKOS Pál Péter
1977–1978 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása, 1703, *Agrártörténeti Szemle*, XIX, 434–509; XX, 198–282.

EGYED Ákos
1981 *Falu, város, civilizáció*, Kriterion, Bukarest.
1998 *Erdély 1848−1849*, I, Csíkszereda.

IMREH István
1973 *A rendtartó székely falu*, Kriterion, Bukarest.
1983 *A törvényhozó székely falu*, Kriterion, Bukarest.

IMREH István – PATAKI József
1992 *Kászonszéki Krónika, 1650–1750*, Európa–Kriterion, Budapest–Bukarest.

ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása…*, III, Pest.

PESTY Frigyes
2012 *Helynévgyűjteménye 1864–1865, Székelyföld és térsége*, I, Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

SÁNDOR Imre
1914 *A csíkszentmihályi Sándor család levéltára, 1539–1756*, Kolozsvár.
SÁVAI János
1997 *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára*, I–II, Szeged.
TAKÁCS Péter (szerk.)
2002 *Háromszék parasztvallomásai 1820-ból*, Erdély-Történeti Alapítvány, Debrecen.
TÖRÖK Mihály
1802 Erdély Ország. All-Torján, Nov. 26-dikán, *Magyar Kurir*, 1802/51, 798–801.
VESZELY Károly
1860 *Egyháztörténelmi adatok*, I, Kolozsvár.

Turia de Jos – Legiuirea şi organizaţia unui sat secuiesc din Scaunul Kézdi la începutul sec. al XIX-lea

(Rezumat)

Valorificarea moștenirii științifice a regretatului cercetător Artur Coroi (1948-2010) continuă cu publicarea unui izvor scris prefațat cu un studiu de microistorie economică și socială. Protocoalele din 1808-1818 ale scaunului de judecată civilă din satul Turia de Jos (azi parte a comunei Turia, jud. Covasna), privind problemele legate de păstorit, de folosirea terenului cultivabil și a pădurii, ne permite să înțelegem cum anume, prin ce reglementări, instituții și mecanisme a reușit comunitatea secuiască autoorganizată să asigure bunul obștesc și cel privat în cazul animalelor, al produsului agricol, al valorificării sustenabile a pădurii.

Altorja – Law and Order in a Kézdi Seat Village during the Early 19th Century

(Abstract)

Processing the scientific legacy of historian Artur Coroi (1948–2010), a prominent disciple of István Imreh, is still underway. Publishing the 1800–1808 protocols recorded by the office of the Altorja (Turia de Jos) village judge on issues pertaining to herdsmen, the division of arable land and the use of forests, alongside the savant's case study prefacing it and looking into the ways, regulations and procedures by means of which the self-organizing Székely community secured its public and private interests in matters that concern grazing livestock, crops and sustainable forestry is meant to continue this effort.

Demeter Lajos – Demeter László

HÁROMSZÉKI HONVÉDEK, NEMZETŐRÖK, HONLEÁNYOK ÉS HONFIAK AZ 1848–1849. ÉVI SZABADSÁGHARCBAN – PÁKÉ

Páké, Barátos szomszédságában, kevéssel több, mint 5 km-re Kovásznától, az egykori Orbaiszék kistelepülése a Kovászna-vize mellett. A székely határőrség 1764-ben történt erőszakos szervezése után a falut az 1802-es katonai összeírás szerint 94 család lakta, melyből 72 a határőri, 22 pedig a civil, vagyis széki igazgatás alá tartozott. A katona rendhez tartozó családok nagy többsége gyalogos, kik Barátos, Kőrös, Papolc, Zágon, Telek és Cófalva gyalogosaival a 15. (2. székely) határőrezred barátosi (6.) századának kötelékébe tartoztak.[1]

A falu lakossága az 1850-es népszámlálás szerint 687 személyből állt, kik közül 15-en voltak távol.[2] Mintegy ennyi lakosa lehetett a falunak az 1848 előtti években is, hozzávetőlegesen 680 személy. Habár az 1848 nyarán tomboló kolerajárvány e kis faluból 20 áldozatot követelt – az 50 év felettiekből 5 férfi és 6 nő, továbbá 6 gyermek és 3 hadképes férfi esett a kór áldozatának –,[3] a bevett kalkulációt véve alapul,[4] Pákénak 1848 őszén mintegy 60–68 fegyverfogható lakosa volt. Számolva azzal, hogy a faluban viszonylag elterjedt volt a tüdőbetegség, melyről az egyházi anyakönyvek bejegyzései tanúskodnak, az 1848–1849-es szabadságharcban feltételezésünk szerint legkevesebb 30-an, 40-en vehettek részt.

A pákéiak közül a szabadságharc alatt haton vesztek oda. Emlékükre a szabadságharc 150 éves évfordulóján a falu szülötte, Szántó István barátosi polgármester, Izsán Antal református lelkipásztor és jó néhány lelkes pákéi lakos anyagi áldozata és munkája révén a templomban emléktáblán örökítették meg a neveiket:[5] *Vinter József* az Agyagfalváról kivonuló székely tábor Magyarsáros melletti ütközetében esett el, 1848. okt. 24- vagy 25-én. *Dants József* és *Tamás József* 1849. febr. 4-én Szászhermány és Barcaszentpéter között az oroszok elleni ütközetben, *Kádár Mihály* a Tömösi-szorosban az 1849. jún. 19–20-án vívott csatában halt hősi halált. A Beszterce környékén harcoló és a Borgóti-hai-hágót védő *Albert Lajos* és *Mirtse Sándor* a beszterci kórházban haltak bele 1849-ben a szolgálatuk közben kapott betegségeikbe.

A szülőföld és a szabadság védelmében e kis falu, Páké anyagiakban is jelentős áldozatokat hozott. Mikor Háromszék 1848 novembere végén az önvédelem mellett döntött, és a nép szülőföldje határainak védelmére vonult, Demeter József főélelmező biztos felkérésére, mondhatni az elsők között, 1848. dec. 2-án hat zsák, vagyis 6 köböl rozslisztet küldtek a táborba szállók élelmezésére,[6] másnap a falusbíró, Imreh László a pákéi faluközösség nevében egy fogatostól 23 ágyúgolyót küldött Sepsiszentgyörgyre.[7]

A sepsiszéki királybíró, szotyori Nagy András 1849. ápr. 6-i felszólítására a Háromszéki Gazdászati Bizottmány részére összeállított pákéi bizottmányi kimutatásból ismert, hogy a falu és néhány „egyénei" Szörtsei István élelmezési biztosnak „a táborozás kezdetétől fogva bészolgáltatott" 100 porció szénát, 8 köböl zabot, 300 kenyeret, 6 köböl lisztet, 6 ezüst rajnai forintot, 5 rajnai váltóforintot, 8 zekét, 8 harisnyát, 8 pár csizmát, 16 pár változót, majd újabb 100 porció szénát és 80 porció zabot. Élelmezési biztos Vajna László felkérésére a faluból többen „a magokéból a megfizetés ígérete alatt" egy kívánt mennyiségben kenyereket sütöttek, melyet le is szállítottak. Egy másik alkalommal 46 rajnai forintot és 24 krajcárt nyújtottak át a kézdivásárhelyi tárparancsnokságnak, melyről Vida Dániel és Hankó Dániel századosok „allírások alatti nyugtatványt" állítottak ki. Nemkülönben nyugtával igazolta Sepsiszentgyörgyön Mihály József a 105 porció széna és ugyanennyi porció zab, Gyárfás Sámuel a 20 véka liszt és a 4 véka zab, Biró főhadnagy az 50 porció széna és zab, Aldobolyban Kovács Péter a négy tere fa átvételét. A felsoroltakon kívül adtak még a pákéiak a háromszéki tábor élelmezésére 3 vágómarhát,

[1] CSEREY Zoltán – BINDER Pál 1991.

[2] DÁVID Zoltán 1994, 136.

[3] SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 508, fol. 62^{v}–63^{r}.

[4] DEMETER Lajos – DEMETER László 2007; Uők 2008a; Uők 2008b; Uők 2010; DEMETER Lajos 2017.

[5] KISGYÖRGY Zoltán 1999.

[6] SZNM, K, Nygy. 1848–49.

[7] Uo. Itt jegyezzük meg, hogy nem az egyetlen falu volt, mely ágyúgolyókat is küldött Sepsiszentgyörgyre a fő élelmező raktárba – a kézdiszentlélekiek 12 darab ércgolyót, a kézdialmásiak ugyancsak 12 „ágyúgolyóbist" küldtek. (IMREH István 1979, 255.)

melyek vásárlási ára összesen 165 rénes forint 30 krajcár költségébe került a falu „közönségének”.[8]

A kutatások során az említett 6 hősi halotton kívül név szerint 18 közvitéz, egy Pákében született honvéd százados és a faluban 1848–1849-ben működő bizottmány tagjainak a nevét sikerült egybegyűjteni. Sajnos néhányukat a névazonosságok és megkeresztelésük idejének közelsége miatt nem sikerült egyértelműen beazonosítani.

Adattár

†ALBERT LAJOS (ker. 1820. nov. 30. Páké – 1849. máj. 19. Beszterce) – közvitéz. Székely gyalog katona családból származott. Református vallású. Apja „gyalog katona numerus alatti” Albert Lajos. Anyja Bogdán Sára, akinek első férje Szabó József volt. Szülei 1818. márc. 24-én keltek egybe. Testvérei közül az ikrek, Mátyás és Lajos (ker. 1818. okt. 27. – 1818. nov. 2.), valamint (I.) Zsuzsanna (1819. nov. 14. – 1819. nov. 29.) csecsemőkorban meghaltak. A felnőtt kort (II.) Zsuzsanna érte meg. Apja az édesanyja halála után újranősült. Másodszor, 1832. okt. 22-én, özvegy Ördög Andrásné Kotsis Juliannát vette feleségül. Féltestvére apáról József (ker. 1833. júl. 15. – 1834. febr. 15.), aki szintén korán meghalt.

1845. júl. 2-án nősült, felesége az akkor 23 éves Szabó Mária, aki másodszor, mint fiatal özvegyasszony, 1850. jan. 27-én a közrendű Albu Mózeshez ment férjhez.

A magyar szabadságharc idején több mint valószínű, hogy mint többen is Pákéből, az 1849 januárja végén alakult 83. honvédzászlóaljjal került ki Beszterce környékére. Részt vett zászlóalja csatáiban, a Borgói-szoros védelmében. 1849 április–májusában kerülhetett Besztercén a kórházba, és halt meg 28 éves korában.

Az anyakönyvbe temetéseként bejegyzett dátum, 1849. máj. 29. feltehetően „elparentálásának”, azaz halálhíre alkalmával a pákéi templomban emlékére tartott tisztességtételnek, megemlékezésnek a napja.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 32^{r}, 33^{r}, 35^{r}, 36^{r}, 45^{r}, 51^{v}, 56^{r}, 63^{r}, 69^{v}, nr. 508, fol. 2$^{r–v}$; Székely Nemzet, I/191, 1883. dec. 16.

ALBU MÓZES (ker. 1824. nov. 7. Páké – 1899. febr. 24. Páké) – közvitéz. Apai ágon providus, vagyis jobbágy, anyain gyalog katona renden lévő család tagja. Református vallású családból származott. Apja providus Albu József. Anyja gyalog katona Vida Sándor lánya, Vida Anna. A pákéi templomban copuláltattak, 1823. dec. 30-án. Testvérei: József (ker. 1827. máj. 21.), Ferenc (ker. 1829. júl. 11.), Anna (ker. 1832. aug. 15.).

1850. jan. 27-én nősült, feleségül vette a besztercei kórházban 1849 májusában meghalt Albert Lajos honvéd közvitéz özvegyét, Szabó Máriát, aki néhány évre rá, 1854. jún. 18-án 35 éves korában, vízkórságban meghalt. Gyermekeik: Anna (sz. 1851. máj. 4.) és Zsuzsanna (sz. 1853. máj. 26.). Valószínűleg újranősült, és áttért római katolikus vallásra, mert 59. éves korában, mikor 1883. júl. 15-én feleségül vette a 38 éves özvegy Pakó Klárát, már katolikus volt.

Arról, hogy a szabadságharc alatt melyik alakulatban és hol harcolt, nincsenek adatok. Annyi ismert, hogy volt honvéd közvitézként 1890-ben a Rikánbelőli Honvédegylet tagja volt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, 41^{r}, 50^{v}, 52^{v}, 53^{v}, 55^{v}, nr. 508, fol. 2^{v}, 17^{v}–18^{r}, 24^{v}–25^{r}, 25^{v}–26^{r}, 64r; Fond 105, nr. inv. 822, nr. 50, fol. 101^{r}; MIKÁR Zsigmond 1891, 254.

†DANCS (Dants) JÓZSEF (ker. 1827. máj. 12. Páké – 1849. febr. 4. Szászhermány) – közvitéz. Gyalog katona, református vallású. Apja, Dants Mózes kőrösi (Csomakőrös) származású gyalog katona. Anyja pákéi Vida Rákhel. Szülei 1814. okt. 25-én esküdtek, Pákében. Testvérei: Mária (ker. 1817. júl. 16.), (I.) Mózes (ker. 1819. szept. 19.), Béniám (ker. 1822. febr. 17.), (II.) Mózes (ker. 1824. máj. 15.), Ágnes (ker. 1831. jan. 25.), András (1832. nov. 11.).

Mint többen is Pákéből, az 1849 januárja végén alakult 83. honvédzászlóalj közvitéze volt. A Barcaszentpéter és Szászhermány közötti, kozákok elleni ütközetben az 1849. febr. 4-i „hartzon” esett el, és halt hősi halált. Feltehetően hazaszállították szülőfalujába, és 1849. febr. 6-án temették el.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 28^{r}, 31^{v}, 34^{v}, 38^{r}, 40^{r}, 50^{v}, 52^{v}, 54^{v}, 55^{v}, nr. 508, fol. 63^{r}; Székely Nemzet, I/191, 1883. dec. 16.

DÁVID ANTAL, pákéi (1832 körül Páké? – 1901. szept. 17. Kolozsvár) – közvitéz, majd jószágigazgató, kolozsvári városi képviselő. Felesége Huszti Sárossy Anna, aki élete 76., özvegysége 14. évében hunyt el, 1914. okt. 12-én, Kolozsváron. Gyermekeik: Paál Árpádné Dávid Anna, Dávid József és Dávid Lajos. Fia, Dávid József a kolozsvári Remény nevű gyógyszertár alapítója és gyógyszerésze volt.

Arról, hogy az 1848–1849-es szabadságharc alatt melyik alakulatban és hol harcolt, nincsenek adataink, csak a gyászjelentőjéből ismert, hogy honvéd közvitéz volt.

Vélhetően azonos azzal a Dávid Antallal (ker. 1832. szept. 1.), kinek nagyapja „N[emes] Székely Gy[alog] Kat[ona]” Dávid Mihály, nagyanyja Olosz Rebeka volt, akik 1794. febr. 11-én kötöttek házasságot Pákében. Apja, „Nemes Dávid Moses n[emes] Orbai Szék Hites Assessora” 1795 novemberében született, Pákén, és Illyefalván nősült, 1825. aug. 31-én. Anyja „Illyefalvi Nehai L[ovas] Kat[ona] Petke György hajadon leánya”, Petke Rachel. Testvére: Dávid Béniám (ker. 1829. dec. 26.).

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 16$^{r–v}$, 42^{r}, 54^{r}, 55^{v}; PÉTER H. Mária 2013, II. 99; OSZK, Gyjgy. (https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/397204#; https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/397212#; https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/397407#; letöltve: 2023.03.31.).

DÁVID LÁSZLÓ (ker. 1793. okt. 5. Páké – ? ?) – élelmezési biztos. Gyalog katona családból származott. Református vallású. Apja Dávid László, anyja Pál Rebeka. Szülei 1789. febr. 9-én esküdtek. Testvérei: Sára (ker. 1791. szept. 17.), Rebeka (ker. 1796. márc. 15.), István (ker. 1798. jan. 6.), (I.) Anna (ker. 1800. okt. 11.), Ferenc (ker. 1801. szept. 27.), Sándor (ker. 1805. aug. 5.), (II.) Anna (ker. 1809. máj. ?).

Nősült a 15. (2. székely) határőrezred 5. és 6. századparancsnokságainak engedélyével, 1835. jan. 27-én. Felesége „sepsimagyarósi gyalog katona szám alatt való” Magyarósi Zsigmond 22 éves lánya, Magyarósi Erzsébet, aki élete 53. évében hunyt el, 1868. jún. 7-én. Gyermekeik: Imre (sz. 1835. dec. 1.), Mózes (sz. 1841. máj. 22.), Zsigmond (sz. 1844. szept. 4.), Erzsébet (1847. máj. 13.) és Lajos (1853. ápr. 21. – 1857. dec. 10.).

[8] SÁL, Fond 77, XXII. cs., VII. it., fol. 130–131.

Háromszék önvédelmi harca idején 1848. dec. 2-től, mint pákéi polgár, a rajta kívül Imreh László falubíróból, Sándor János falujegyzőjéből álló háromtagú pákéi élelmező biztosság tagja, akiknek feladata a helybeli adományok, a falura eső rovatalok beszedése, egybegyűjtése és a sepsiszentgyörgyi központi raktárba való beszállíttatása, a rendeletek végrehajtatása volt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 437, fol. 69^{v}, nr. 507, fol. 13^{r}, 14^{v}, 15^{v}, 17^{r}, 18^{r}, 19^{r}, 20^{r}, 22^{r}, 24^{v}, 47^{r}, 58^{v}, 62^{r}, nr. 508, fol. 20^{v}–21^{r}, 21^{v}–22^{r}, 26^{v}–27^{r}, 65^{r}, 71^{v}–72^{r}; SZNM, K, Nygy. 1848–49.

DÁVID SÁMUEL (ker. 1830. jún. 17. Páké – 1907. nov. 11. Páké) – közvitéz. Székely nemesi eredetű, gyalog katona rendű családból származott. Református vallású. Apja, Dávid Dániel fia, „gyalog katona nemes" Dávid Ferenc hat hónappal legkisebb fia megszületése előtt hunyt el, 1840. szept. 1-jén „hideglelés következtében". Mindössze 38 éves volt. Anyja, gyalog katona Tamás Miklós lánya, Tamás Ilona. Szülei a pákéi templomban esküdtek, „háromszori hirdetés után", 1824. dec. 30-án. Testvérei: Ferenc (ker. 1825. márc. 17.), István (ker. 1827. febr. 26.), Juliánna (ker. 1833. márc. 31.), Ilona (sz. 1835. ápr. 2.), Pál (1838. jan. 24.), Antal (1841. jan. 17.).

Felesége Tamás György lánya, Tamás Julianna, akit 1860. márc. 27-én mint kiszolgált katona vett feleségül. Gyermekei: Sámuel (sz. 1860. dec. 29.), Zsuzsánna (sz. 1864. nov. 16.), Mária (sz. 1867. máj. 5.), Sándor (sz. 1870. márc. 29.), Lajos (sz. 1874. júl. 7.) és Ferenc (sz. 1878. nov. 17.).

Arról, hogy az 1848–1849-es szabadságharc alatt melyik alakulatban szolgált, és hol harcolt, nincsenek adataink. Abból, hogy kiszolgált katonaként nősült 1860-ban, arra lehet következtetni, hogy a szabadságharc után besorozták a császári hadseregbe, és onnan szabadult, szolgálata letöltése után. Egykori honvéd közvitézként 1890-ben a Rikánbelőli Honvédegylet tagja volt. Mint kéregfaragó és földműves tartotta el a családját.

Az Országos Honvédsegélyező Egylet kezelőhivatala 1894 nyarán az 5839. sz. átiratában arról tudatta Sepsiszentgyörgyön a háromszéki alispáni hivatalt, hogy – mivel honvédigazolványát 1894-ben állították ki – honvédnyugdíjat nem élvezhet. Ezért az előírások szerint ügyében az Orbai járás főszolgabírója járt el. Mivel 1848/49-ből sorozó lajstrom nem maradt fenn, hivatalos közegek előtt esküt tett volt honvédek tanúvallomásaival igazolták a szabadságharcban való részvételét.

Honvédsegélyért benyújtott folyamodványát a tanúsító vallomásokról felvett jegyzőkönyvvel, 5320/1894. számmal iktatva, az orbai járási főszolgabíró 1894. szept. 29-én Háromszék alispánja elé terjesztette. A 16634. szám alatt iktatott iratcsomóját még ez év okt. 5-én Budapestre továbbították. Feltételezhető, hogy kedvezően ítélték meg jogos kérelmét, és haláláig honvédnyugdíjban részesült.

SÁL, Fond 9, 561. doboz, III/142–1894, fol. 111^{v}, 112^{v}, 136^{r}, 137^{r}, 138^{v}; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 41^{v}, 51^{r}, 52^{r}, 54^{v}, 56^{r}, nr. 508, fol. 30^{v}–31^{r}, 34^{v}–35^{r}, 36^{v}–37^{r}, 38^{v}–39^{r}, 42^{v}–43^{r}, 47^{v}–48^{r}, nr. 509, fol. 157^{v}–158^{r}; MIKÁR Zsigmond 1891, 258.

DEÁK ZSIGMOND (1818 körül Zabola – 1880. máj. 11. Páké) – közvitéz (?). – Zabolai illetőségű gyalog katona családból származott. Református vallású. Anyja, Deák Zsigmondné Becsek Mária 1868. febr. 28-án, 72 éves korában halt meg.

Pákéba házasodott be, 1836. jan. 5-én. Felesége gyalog katona Bibó György lánya, Bibó Anna 1865. nov. 18-án, 49 éves korában, szárazbetegségben halt meg. Gyermekeik: Zsigmond (sz. 1836. okt. 3.), Tamás (sz. 1839. okt. 14.), Rachel (sz. 1842. jan. 3.), Sámuel (1845. jún. 22.), János (sz. 1846. dec. 26.), az iker Zsuzsanna és (I.) Anna (sz. 1847. dec. 26.), illetve (II.) Anna (sz. 1850. aug. 28.).

Feltehetően mint közvitéz részt vett a szabadságharcban, mert 1861-ben segély-kérelmet nyújtott be az akkortájt alakult Rikánbelőli Honvéd Segélyező Egylethez. Az egylet bizottmánya „megvizsgálat és véleményadás" végett ügyét napirendre tűzte, azonban elbírálására már nem került sor, mert a Rikánbelőli Honvéd Segélyező Egyletet a császári hatóságok még a megalakulása évében betiltották.

SÁL, Fond 89, IV. cs., fol. 103; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 47^{v}, 59^{r}, 61^{v}, 62^{v}, nr. 508, fol. 20^{v}–22^{r}, 22^{v}–23^{r}, 23^{v}–24^{r}, 68^{v}–69^{r}, 70^{v}–71^{r}.

FERENTZ DÁNIEL (ker. 1819. okt. 2. Páké – 1897. aug. 19. Páké) – közvitéz. Providus, vagyis jobbágy renden lévő. Apja Ferentz József cipész, anyja Bede Ágnes. Ikertestvére Zsuzsanna. Fiútestvérei: (I.) László (ker. 1821. dec. 8.), ki korán meghalt, és (II.) László (ker. 1827. dec. 15.).

Felesége Szántó Julianna „megesett" lány, akit 1852. febr. 24-én vett nőül. Gyermekeik: (I.) Mózes (sz. 1852.ápr. 9.), (II.) Mózes (sz. 1853. máj. 9.), László (sz. 1854. aug. 27.), Ágnes (sz. 1856. márc. 17.) és Rozália (sz. 1857. szept. 19.). Neje 55 éves korában, 1875. ápr. 18-án meghalt. 1897-ben halálesete bejelentésekor a bejelentő a polgári anyakönyvvezetőnél egykori házastársának néhai Tamás Juliannát nevezte meg.

Arról, hogy melyik alakulatban és hol harcolt 1848–1849-ben, nincsenek adataink, csak annyi tudott, hogy 1890-ben napszámos, volt honvéd közvitézként a Rikánbelőli Honvédegylet tagja. Tragikus körülmények között halt meg, öngyilkos lett, „vízbe fúlt".

SÁL, Fond 105, inv. 10, nr. 507, fol. 34^{v}, 38^{r}, 52^{v}, nr. 508, fol. 2^{v}, 24^{v}–29^{r}, 75^{v}–76^{r}, nr. 509, fol. 145^{v}–146^{r}, Fond 105, nr. inv. 822, nr. 50, fol. 62^{r}; MIKÁR Zsigmond 1891, 260.

IMREH LÁSZLÓ, étfalvi (1803–1805 körül – 1888. okt. 2. Páké) – falusbíró, bizottmányi tag. Székely nemesi családból származott.

Első felesége nemes pákéi Baló Zsuzsanna, akivel 1827. jan. 30-án kötött házasságot, fiatalon, 1841. jún. 6-án, élete 35. évében, „szárazbetegségben" halt meg. Másodszor még ebben az évben, aug. 6-án feleségül vette „dispensatio mellett" a 33 éves hajadon, lovas katona családból való Vida Zsófiát, aki 65. életévében, 1872. szept. 27-én hunyt el. Gyermekei az első feleségétől: Rózsa (ker. 1828. ápr. 6.), Gergely (ker. 1830. nov. 23.), Borbála (ker. 1833. jún. 18.), Károly (sz. 1834. aug. 22. – 1835. nov. 10.), Anna (sz. 1836. okt. 22.) és János (sz. 1840. máj. 2. – 1841. aug. 16.). A másodiktól (I.) Karolina (megh. 1842. júl. 29.), Jozefa (ker. 1843. júl. 2.), Károly (sz. 1845. máj. 23.), (II.) Karolina (sz. 1848. febr. 15.) és Pál (sz. 1850. febr. 6.).

Háromszék önvédelmi harca idején a háromtagú pákéi élelmező biztottmány tagja, akiknek feladata a helybeli adományok, a falura eső rovatalok beszedése, egybegyűjtése és a sepsiszentgyörgyi központi raktárba való beszállíttatása, a Háromszéki Honvédelmi Bizottmány rendeleteinek végrehajtatása volt. Egy nyilvántartás szerint 1849-ben a 6. „honi század" kötelékébe tartozott.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 42^{r}, 48^{v}, 53^{r}, 54^{v}, 56^{r}, 57^{r}, 59^{r}, 62^{r}, 63^{v}, 73^{v}, 74^{r}, nr. 508, 20^{v}–21^{r}, 22^{v}–24^{r}, 73^{v}–74^{r}, nr. 509, fol. 135^{v}–136^{r}; SZNM, K, Nygy. 1848–49. és Iratgy. 1848–49.

JÁRTON FERENC (ker. 1833. aug. 2. Páké – 1901. aug. 14. Páké) – közvitéz. A gyalog katona pákéi Járton családból való. Református vallású. Apja Járton István gyalog katona, anyja Dants Lídia. Testvére Julianna (ker. 1835. szept. 21.).

Első feleségét, a 28 éves özvegyasszony Beder Máriát 1861. aug. 31-én vette nőül, de 1866. szept. 6-án kolerában meghalt.

Második felesége barátosi születésű Bibó Anna, aki 22 éves hajadon volt, mikor 1869. jún. 1-jén Barátoson egybekeltek. Gyermekeik: Ferenc (sz. 1870. máj. 8.), Barabás (sz. 1873. nov. 2.), István (sz. 1874. dec. 26.), Elek (sz. 1875. dec. 9.) és Rozália (sz. 1878. márc. 11.). Fiúgyermekeik kiskorukban meghaltak, a felnőtt kort lányuk, Rozália érte meg.

Arról, hogy melyik alakulatban és hol harcolt1848–1849-ben, nincsenek adataink, annyi ismert, hogy 1890-ben napszámos, volt honvéd közvitézként a Rikánbelőli Honvédegylet tagja.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 156, fol. 154^{v}–155^{r}, nr. 507, fol. 56^{r}, 58^{r}, nr. 508, fol. 4^{v}–5^{r}, 38^{v}–39^{r}, 41^{v}–44^{r}, 46^{v}–47^{r}, 70^{v}–71^{r}, Fond 105, nr. inv. 822, nr. 50, fol. 160^{r}; MIKÁR Zsigmond 1891, 262.

KÁDÁR LÁSZLÓ, másképpen ***(alias) Péter***, illetve ***(vagy) Péter*** (ker. 1817. aug. 10. Páké – 1897. ápr. 14. Páké) – közvitéz. Református vallású. Providus, vagyis függőségben élő családból származott. Apja Kádár vagy Péter György 63 éves korában, 1849. ápr. 12-én hunyt el, természetes halállal. Feltehetően azzal a Kádár Györggyel azonos, aki 1815. márc. 13-án vette feleségül kovásznai libertinus Csiki Molnár Ferenc lányát, Csiki (Tsiki) Máriát, akit 1827-től már Becsek Mária névvel írtak be az egyházi anyakönyvbe. Ezen a néven szerepel 1897-ben is a polgári anyakönyvben. Testvérei: György (ker. 1816. márc. 30.) és Juliánna (ker.1824. jan. 17.), Péter (ker. 1827. ápr. 14.), Rebeka (ker. 1832. szept. 1.) és Zsuzsánna (szül. és megh. 1841 szept.).

Első feleségét, Molnár Máriát, aki élete 60. évében, 1875. ápr. 23-án hunyt el, feltehetően 1838–1839 környékén vette feleségül. Gyermekeik: János (sz. 1839. dec. 23.), Mózes (sz. 1843. jan. 8.), Terézia (sz. 1846. márc. 19.), László (sz. 1848. nov. 27.), György (sz. 1851. ápr. 18.), Mária (sz. 1854. jún. 16.), Károly (sz. 1857. máj. 15.) és az ikrek, Sándor és Mihály (sz. 1860. okt. 25.). Másodszor 1875. nov. 2-án, volt gyalog katona Jánó András és Vida Éva „deflorata" lányát, az alig 30 éves, „törvénytelen" egy lányt, Máriát, és egy fiút, Sándort világra hozó Jánó Zsuzsannát vette nőül. Második feleségétől született gyermekei: József (1876. júl. 29.), (I.) Ágnes (1878. ápr. 3.), János (1880. júl. 15.), Gergely (1882. okt. 4.) (II.) Ágnes (1885. márc. 15.) és Tamás (1886. okt. 10.).

A szabadságharc alatt állítása szerint a fegyverletétetelig szolgált. Melyik alakulatban és hol harcolt1848–1849-ben, nincsenek adataink, csak annyi tudott, hogy 1890-ben volt honvéd közvitézként a Rikánbelőli Honvédegylet tagja. 1880-ban családi állapota a református lelkész bejegyzése szerint szegényes volt. 1886-ban, fia születésekor mint iparos kereste kenyerét, az 1890-es *Honvédnévkönyv* szerint napszámos volt. Nyolcvanegy éves családapaként hunyt el, legkisebb gyermeke csak 11 éves volt. Második felesége 75 éves korában hunyt el, 1917. máj. 25-én.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 28^{r}, 29^{r}, 31^{v}, 50^{v}, 52^{r}, 55^{v}, 61^{v}, 62^{v}, 63^{v}, 73^{v}, nr. 508, fol. 11^{v}–12^{r}, 21^{v}–23^{r}, 24^{v}–25^{r}, 26^{v}–27^{r}, 28^{v}–29^{r} 30^{v}–31^{r}, 36^{v}–37^{r}, 40^{v}–41^{r}, 44^{v}–45^{r}, 46^{v}–47^{r}, 49^{v}–^{50r}, 51^{v}–52^{r}, 55^{v}–56^{r}, 58^{v}–59^{r}, 75^{v}–76^{r}, nr. 509, fol. 145^{v}–146^{r}, Fond 105, nr. inv. 822, nr. 50, fol. 54^{v}, Fond 105, nr. inv. 951, nr. 29, fol. 120^{v}–121^{r}; KÁL, Fond 550, K 69/2. és H 109/21; KREL, Akv., II. köt., I/2, 20; MIKÁR Zsigmond 1891, 262.

†KÁDÁR MIHÁLY – hősi halott. Feltehetően azonos azzal a pákéi gyalog katona Kádár Mihállyal, akinek felesége, Olosz Zsuzsanna kolerában halt meg 1848. aug. 25-én. Gyermekeik: József (ker. 1816. máj. 19.), (I.) Mária (ker. 1819. jan. 27.) „égésben" halt meg 1820. jan. 27-én, az 1821. márc. 16-án keresztelt ikrek, Mózes (megh. 1821. márc. 30.) és Zsuzsanna (megh. 1823. szept. 23.), (II.) Mária (ker. 1826. júl. 29. – ?), Mihály (ker. 1828. júl. 5.), (III.) Mária (ker. 1831. márc. 23.), Borbála (ker. 1833. szept. 9. – 1834. júl. 8.), János (sz. 1836. máj. 22. – 1837. jún. 17.) és Julianna (sz. 1839. szept. 21.).

Nincsenek pontos adataink arra, hogy szabadságharc alatt melyik alakulatban szolgált. Feltételezhető, hogy a brassói hadosztály kötelékében vett részt a Tömösi-szoros védelmében, ahol 1849 júniusában hősi halált halt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 29^{r}, 33^{v}, 35^{r}, 36^{v}, 37^{v}, 40^{r}, 52^{v}, 53^{r}, 55^{r}, 56^{v}, 58^{v}, 61^{v}, 62^{v}, 69^{v}, 71^{v}; Székely Nemzet, I/191, 1883. dec. 16.

KÁDÁR MÓZES – közvitéz. Személyét nem sikerült beazonosítani. Mikár Zsigmond *Honvédnévkönyv*ében 1890-ben mint pákéi illetőségű kerékgyártó szerepel, aki volt 48-as honvédként a Rikánbelőli Honvédegylet tagja.

MIKÁR Zsigmond 1891, 262.

MÁRTON FERENC (1827–1829 körül Páké – 1905. máj. 28. Páké) – közvitéz. A polgári anyakönyv szerint apja Székely Mártony (sic!) Ferenc. Felesége Tóth Rozália. Nagy a valószínűsége, hogy halálakor a felkért bejelentő tévesen diktálta be az apja nevét, az anyjáét nem is tudta. Feltehetően providus Márton alias (vagy) Székely László és kászonújfalusi Gergely Klára 1829. dec. 2-án keresztelt fiával, Márton vagy Székely Ferenccel azonos, aki áttért az anyja vallására, katolizált. Ennek ellenére, 1843. febr. 18-án a pákéi református lelkész mint református valláson lévőt temette el. Gyermekeiket az egy Mária kivételével mind reformátusnak keresztelték. Testvérei: Ágnes (ker. 1814. márc. 18.), Anna (ker. 1817. jan. 1.), Ilona (ker. 1819. okt. 17.), László (1823. ápr. 20.) és Mária (ker. 1825. márc. 6.).

Első felesége, Fejér Róza fiatalon, 27 éves korában, tífuszban halt meg, 1868. nov. 8-án. Gyermekeik: Ferenc (sz. 1864. okt. 5.) és József (sz. 1867. jan. 10.). Második felesége, Tóth Rozália, aki azelőtt „törvénytelen" három gyermeket hozott a világra: (I.) Rozália (sz. 1862. aug. 23.), aki csecsemőkorban meghalt, (II.) Rozália (sz. 1865. febr. 7.) és a legnagyobb, Juliánna (sz. 1858. febr. 23.), akit az esküvőjük napján, 1868. nov. 24-én a magáénak ismert el. Közös gyermeküknem született.

Arról, hogy melyik alakulatban és hol harcolt1848–1849-ben, nincsenek adataink, annyi ismert, hogy 1890-ben napszámos és volt honvéd közvitézként a Rikánbelőli Honvédegylet tagja.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 27^{v}, 30^{v}, 34^{v}, 39^{v}, 40^{v}, 54^{r}, 74^{v}, nr. 508, fol. 7^{v}–8^{r}, 28^{v}–29^{r}, 32^{v}–33^{r}, 33^{v}–36^{r}, 71^{v}–72^{r}, nr. 509, fol. 155^{v}–156^{r}, nr. 706, fol. 10^{v}, Fond 105, nr. inv. 822, nr. 50, fol. 270^{r}; MIKÁR Zsigmond 1891, 265.

MIRTSE FERENC – 1849-ben a pákéi bizottmány tagja. Feltehetően azonos azzal a Mirtse Ferenccel, akit 1793. dec. 21-én kereszteltek, és 1865. febr. 3-án hunyt el Pákén. Szülei, Mirtse András és Vida Ilona 1791. máj. 31-én keltek egybe. Anyja 1811. jún. 3-án halt meg. Apja másodszor a jobbágy renden lévő provida Persai Mártonnét vette feleségül.

Felesége Hévizi Anna. Gyermekeik: (I.) Ferenc (ker. 1815. dec.), Rozália (ker. 1818. márc. 5.), Anna (ker. 1821. ápr. 21.), (II.) Ferenc (ker. 1823. dec. 10.), Sándor (1826. júl. 16. – 1849. júl. 22.), Mária (ker. 1828. aug. 31.) és Mózes (ker. 1832. máj. 3.). Fia, Sándor 1849-ben a besztercei hadosztály kötelékében harcolt, a besztercei kórházban halt meg.

SÁL, Fond 77, XXII. cs., VII. it., fol. 131; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, 14^{r}, 15^{v}, 26^{r}, 28$^{r–v}$, 32^{r}, 37^{r}, 40^{v}, 52^{r}, 53^{r}, 55^{v}, 63^{r}, nr. 508, fol. 68^{v}–69^{r}.

†MIRTSE SÁNDOR (ker. 1826. júl. 16. Páké – 1849. júl. 22. Beszterce) – közvitéz. Székely gyalog katona családból szár-

mazott. Református vallású. Apja gyalog katona Mirtse Ferenc, anyja Hévizi Anna. Szülei 1814. október 31-én esküdtek. Testvérei: (I.) Ferenc (ker. 1815. dec.), Rozália (ker. 1818. márc. 5.), Anna (ker. 1821. ápr. 21.), (II.) Ferenc (ker. 1823. dec. 10.), Mária (ker. 1828. aug. 31.), Mózes (ker. 1832. máj. 3.).

Huszonkét éves korában, 1848. febr. 29-én nősült. Felesége az akkor mindössze 17 éves Kotsis Zsuzsánna, akitől 1849. febr. 5-én egy lány született, Zsuzsánna. Férje halála után egy évvel, 1850. aug. 26-án újból férjhez ment. Második férje kovásznai nemes Kiss Ferenc volt.

Több mint valószínű, az 1849 januárja végén alakult 83. honvédzászlóaljjal került ki Beszterce környékére. Részt vett zászlóalja csatáiban, a Borgói-szoros védelmében. 1849 júliusában kerülhetett Besztercén kórházba, ahol a „petset", azaz lázas, kiütéses betegség, skarlát vagy tífusz végzett vele.

Az anyakönyvbe temetéseként bejegyzett dátum, 1849. aug. 12. feltehetően tisztességtételének, azaz halálhíre alkalmával a pákéi templomban emlékére tartott megemlékezésnek a napja.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 28^{r}, 28^{v}, 32^{r}, 37^{r}, 40^{v}, 52^{r}, 53^{r}, 55^{v}, nr. 508, 2^{v}, 22^{v}–23^{r}, 63^{r}; Székely Nemzet, I/191, 1883. dec. 16.

ÖRDÖG JÁNOS, id. (ker. 1822. nov. 5. Páké – 1890. nov. 26. Páké) – közvitéz. Gyalog katona rendű családból származott. Református vallású. Szülei 1816. febr. 12-én esküdtek Pákén. Apja gyalog katona Ördög András, „tüdőrothadás" végzett vele 1830. április 4-én, 53 éves korában. Anyja Kotsis András lánya, Kotsis Juliánna. Testvérei: József (ker. 1816. nov. 24.), András (ker. 1819. szept. 26.), Juliánna (ker. 1826. máj. 7.), Zsuzsanna (ker. 1829. dec. 9.). Anyjuk, mint 40 éves özvegyasszony, másodszor 1832. okt. 22-én, özvegy Albert Lajoshoz ment férjhez, közös gyermekük, József (ker. 1833. júl. 15. – 1834. febr. 15.) korán meghalt.

Huszonnyolc éves korában vette feleségül Szabó József és Kovács Sarolta lányát, a nála két évvel fiatalabb Szabó Zsuzsannát. Gyermekeik: (I.) Julianna (sz. 1853. szept. 12.), János (sz. 1855. dec. 17.), (II.) Julianna (sz. 1858. jan. 21.), József (sz. 1862. jún. 26.), Sámuel (sz. 1867. nov. 6.), Tamás (1869. nov. 13. – 1952. okt. 6.). Felesége 16 év özvegység után, 78 éves korában, 1906. szept. 21-én halt meg.

Arról, hogy az 1848–1849-es szabadságharc alatt melyik alakulatban szolgált, és hol harcolt, nincsenek adataink, csak annyi tudott, hogy 1890-ben volt honvéd közvitézként Pákén lakó földműves, a Rikánbelőli Honvédegylet tagja.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 29^{r}, 30^{r}, 34^{v}, 39^{r}, 45^{r}, 51^{v}, 54^{r}, 56^{r}, 68^{r}–69^{v}, nr. 508, fol. 2^{v}, 25^{v}–26^{r}, 27^{v}–29^{r}, 32^{v}–33^{r}, 36^{v}–39^{r}, nr. 509, fol. 133^{v}–134^{r}, 156^{v}–157^{r}; Fond. 105, nr. inv. 822, nr. 50, fol. 303^{v}; MIKÁR Zsigmond 1891, 266.

PAP DÁNIEL – közvitéz. Személyét nem sikerült beazonosítani.

KÁL, Fond 550, S-Sz, sz. n.

SÁNDOR DÁNIEL *(pákéi)* (ker. 1825. jan. 23. Páké – 1894. nov. 5. Páké) – közvitéz. Székely nemesi származású. Apai ágon lovas, anyain gyalog katona család sarja. Apja lovas katona Sándor Dániel, élete 68. évében hunyt el, 1855. dec. 29-én. Anyja, gyalog katona Tamás Miklós lánya, Tamás Rebeka. Testvér az ugyancsak a 11. (Székely határőr) huszárezredben harcoló Sándor Mihállyal.

Sepsimagyaróson nősült, Koréh Isván és Todor Anna lányát, a 28 éves özvegy Koréh Annát 1862. máj. 31-én vette nőül. Gyermekeik: József (sz. 1864. márc. 3.) és Karolina (sz. 1865. ápr. 8.). Felesége 80 éves korában, 1913. dec. 10-én hunyt el, Pákén.

Az 1848–1849-es szabadságharc alatt, lovas katonaként, akárcsak testvére, Sándor Mihály, feltételezhető, hogy ő is a 11. (Székely határőr) huszárezredben szolgált és harcolt. Mint volt honvéd, 1890-ben a Rikánbelőli Honvédegylet tagja volt. Élete végéig Pákében lakott, itt is halt meg, 69 éves korában.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 439, fol. 53^{v}–54^{r}, nr. 507, fol. 29^{r}, 34^{v}, 35^{v}, 38^{v}, 51^{r}, 52^{v}, 54^{r}, 55^{v}, 58^{r}, 60^{r}, nr. 508, fol. 33^{v}–34^{r}, 34^{v}–35^{r}, 64^{v}, nr. 509, fol. 142^{v}–143^{r}; Fond 105, nr. inv. 951, nr. 29, fol. 78^{v}; MIKÁR Zsigmond 1891, 267.

SÁNDOR DÉNES, *pákéi* (ker. 1821. nov. 7. Páké – 1857. Bukarest?) – közvitéz. Székely nemesi származású. Nagyapja, Sándor Ferenc és annak testvérei, Dániel és András, illetve unokatestvéreik, Elek és László nemességüket 1793-ban igazolták, azonban ekkor már a székely határőrség lovas katona rendjéhez tartoztak. Szülei 1817. jan. 27-én esküdtek. Apja a székely huszár Sándor Mátyás. Anyja, gyalog katona Vida Sámuel lánya, Vida Mária 1848. szept. 2-án, 56 évesen, kolerában halt meg. Halála után, 1849. jún. 11-én apja 56 éves özvegyként feleségül vette az ugyancsak 56 éves özvegy Becsek Máriát. Rá két évre, 1852. júl. 15-én, élete 60. évében hunyt el Pákén. Testvérei: Julianna (ker. 1817. dec. 7.), Miklós (ker. 1819. dec. 15.), Ágnes (1824. márc. 3.), Rozália (ker. 1826. júl. 1.), Beta (1828. nov. 1.), Jáfet (1831. ápr. 18.), Eszter (1835. jún. 2.).

Felesége Keresztes Erzsébet (Pálmay József genealógusnál Keresztessy) jászkun származású volt, 1893-ban Kolozsváron hunyt el. Hiába vésette fel fia a sírkövére, „Légy kímélettel e hamvak iránt, oh ember, kinek szíved van", idegent temettek a sírjába. Első gyermekük, Károly Pákében született 1850. máj. 4-én, itt is halt meg, 1851. aug. 11-én. Fia, pákéi Sándor József (1853. nov. 27. Bukarest – 1945. jún. 6. Kolozsvár) neves magyar közíró, szerkesztő, etnográfus, politikus, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és az Erdélyi Kárpát-egyesület egyik alapítója, a magyar országgyűlés tagja, az Országos Magyar Párt színeiben 1926-tól 1938 végéig Háromszék megye szenátora Bukarestben. Lányai: Homoky Ferencné Sándor Rozália 1906-ban, Bukarestben halt meg, Szabó Albertné Sándor Anna, mint özvegyasszony, 1906-ban még élt. Pálmay szerint rajtuk kívül volt még egy lánya, Juliánna, aki 1848-ban született.

Iskoláit, hogy hol végezte, nincsenek rá adatok. Az 1848–1849-es magyar szabadságharcban „ott vérzett Erdélyben Bem alatt". A megtorlás elől menekült Bukarestbe. Állítólag 1857-ben hunyt el, de az is lehet, hogy az 1864. márc. 31-én, 45 éves korában gutaütésben meghalt és április 2-án Pákében eltemetett Sándor Dénessel azonos.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 30^{v}, 32^{r}, 35^{r}, 38^{r}, 50^{v}, 51^{v}, 53^{v}, 55^{r}, 58^{r}, 63^{r}, nr. 508, fol. 2^{v}, 23^{v}–24^{r}, 63^{v}–64^{r}, 69^{r}; PÁLMAY József 1901, 379; Székely Nemzet, XVI/112, 1898. júl. 30.; E. NAGY Imre 1905; GAAL György 1997, 105; OSZK, Gyjgy. (https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/286211#; letöltve: 2023.03.31.).

SÁNDOR JÁNOS (ker. 1795. dec. 18. – ? Páké) – főkáplár, 1848–1849-ben a pákéi élelmező bizottmány tagja, 1849-ben falujegyző. Református vallású. Apja Sándor Elek, anyja Albert Mária. Szülei 1793. jan. 15-én esküdtek. Testvérei: Ráchel (ker. 1793. máj. 9), (I.) Mózes (ker. 1798. jún. 15.), Zsuzsa (ker. 1799. szept. 28.), (II.) Mózes (ker. 1802. máj. 1.), Péter (ker. 1805. máj. 16.).

Pákében nősült, 1829. ápr. 7-én, felesége Csákány Éva, aki özvegyen, élete 91. évében, 1895. ápr. 8-án hunyt el. Gyermekeik: Ferenc (ker. 1831. jan. 19.), János (ker. 1833. ápr. 28.), István (sz. 1835. aug. 18.), Zsuzsanna (sz. 1838. jan. 29.), János (sz. 1840. okt. 25.), Mózes (sz. 1845. máj. 7.).

A 15. (2. székely) határőrezredben káplár, 1835-ben már főkáplár. Korából ítélve, fegyverrel nem vett részt a szabadság-

harc küzdelmeiben. 1848 decemberében a falu jegyzője volt. 1848–1849-ben falujában mint a helybeli élelmező bizottmány tagja tevékenykedett.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 15^{r}, 15^{v}, 16^{v}, 18$^{r–v}$, 19^{v}, 21^{v}, 42^{v}, 54^{v}, 56^{r}, 58^{r}, 60^{r}, 62^{r}, nr. 508, fol. 21^{r}; SZNM, K, Nygy. 1848–49.

SÁNDOR MIHÁLY, id. ***(pákéi)*** (ker. 1822. máj. 12. Páké – 1898. ápr. 9. Páké) – közvitéz, székely huszár. Székely nemesi pákéi család leszármazottja. Apja, lovas katona Sándor Dániel, a nemességét igazoló Sándor Dániel fia. Anyja gyalog katona renden lévő Tamás Miklós lánya, Tamás Rebeka. Szülei 1816. máj. 17-én esküdtek. Testvérei: Zsuzsanna (ker. 1817. szept. 21.), Borbála (ker. 1820. márc. 4.), Dániel (ker. 1825. jan. 23.), András (ker. 1827. jún. 21.), Rebeka (ker. 1830. jan. 16.), Ferenc (ker. 1832. aug. 13.), Éva (ker. 1837. dec. 22.). Eddigi ismereteink szerint, testvérei közül Dániel székely huszárként szintén végigharcolta a szabadságharcot.

Mint 31 éves özvegy vette feleségül 1853. márc. 16-án, Nagyborosnyón a 28 éves hajadon Bartha Rozáliát, aki 1878. dec. 6-án Pákén hunyt el, 46 éves korában, tüdőgyulladásban. Gyermekeik: Mária (sz. 1854. aug. 12.), Albert (sz. 1862. júl. 28.), Lajos (sz. 1869. máj. 30.). Felesége halála után nem sokkal, 1879. június 22-én újranősült, elvette az 57 éves özvegy Szántó Józsefné Szántó Sárát.

A 11. (Székely határőr) huszárezredben szolgált, „aki a szabadságharcban halálmegvetéssel küzdött hazája érdekeiért a székely huszárok soraiban". A fegyverletételig több csatában vett részt. Volt honvédhuszár közvitézként, 1890-ben mint napszámos pákéi lakost tartották nyilván, aki a Rikánbelőli Honvédegylet tagja volt.

Temetéséről a *Székely Nemzet* is beszámolt. „A névtelen hősöknek egyik magasztos alakját" nagy részvéttel kísérték utolsó útjára. „A helybeli dalkör előadott gyászdala után a gyászmenet …nagy sokaságban lepte el az utcát, merre a koszorúkkal ékes koporsót vitték. A jobb hazába költözött öreg huszárnak immár szintén elaggott bajtársai elfogadva, sírva integettek búcsút az örökre távozónak, mintha azt akarták volna mondani: mi is követni fogunk téged nemsokára. A temetőben a dalkör két szép gyászénekkel búcsúztatta el az öreg honvédet."

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 145, fol. 53^{r}, nr. 507, fol. 29^{r}, 31^{v}, 35^{v}, 38^{v}, 51^{r}, 52^{v}, 54^{r}, 55^{v}, 58^{r}, 60^{r}, nr. 508, fol. 13^{v}–14^{r}, 26^{v}–27^{r}, 32^{v}–33^{r}, 37^{v}–38^{r}, 79^{v}–80^{r}, nr. 509, fol. 146^{v}–147^{r}, Fond 105, nr. inv. 822, nr. 50, fol. 85; KÁL, Fond 550, H 109/21. és S 33/1; Székely Nemzet, XVI/57, 1898. ápr. 18.; MIKÁR Zsigmond 1891, 267.

SINKA JÓZSEF, id. (ker. 1825. márc. 6. Páké – 1902. nov. 6. Páké) – közvitéz. Providus, vagyis jobbágy renden lévő családból származott. Református vallású. Apja, Sinka József először 1819. márc. 30-án nősült. Felesége, provida Kelemen Julianna első gyermekük, Rebeka (ker. 1822. jan. 5.) születése után néhány hetes lányával egy napon, 1822. jan. 18-án „szülésfájdalmai mián" gyermekágyi lázban meghalt. Másodszor 1822. márc. 27-én, gyalog katona Nagy László lányát, Nagy Sárát vette feleségül. Testvérei: (I.) Mihály (ker. 1823. ápr. 21.), Zsuzsánna (ker. 1827. jan. 28.), Anna (ker. 1828. okt. 26.), Rebeka (ker. 1830. aug. 29.), (II.) Mihály (ker. 1833. febr. 9.), János (ker. 1835. jún. 16.), (III.) Mihály (ker.1838. jan. 22.).

Felesége az 1851. ápr. 19-én eklézsiát követett Bogdán (Kalár) Klára „deflorata", akivel 1857. jan. 6-án házasodott össze. Gyermekeik: Rozália (sz. 1858. jún. 17.), Anna (sz. 1863. jan. 10.), József (sz. 1865. máj. 9.), Lajos (sz. 1873. márc. 26.).

A szabadságharc idején, tanúk által aláírt vallomása szerint, Bem altábornagy seregébe sorozták be. A fegyverletételig szolgált. 1890-ben mint volt honvédet és Pákén lakó napszámost, a Rikánbelőli Honvédegylet tagjaként tartották nyilván.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, 33^{v}, 38^{r}, 38^{v}, 39^{v}, 40^{r}, 51^{r}, 52^{r}, 53^{v}, 54^{v}, 56^{r}, 58^{r}, 60^{r} 70^{r}, nr. 508, fol. 3^{r}, 29^{v}–30^{r}, 32^{v}–33^{r}, 34^{v}–35^{r}, 41^{v}–42^{r}, 88^{r}, nr. 509, fol. 151^{v}–152^{r}, Fond 105, nr. inv. 822, nr. 50, fol. 198^{r}; KÁL, Fond 550, H 109/21. és S–Sz, sz. n.; MIKÁR Zsigmond 1891, 268.

SZONDA SÁNDOR, id. pákéi (ker. 1792. dec. 13. Páké – 1875. márc. 28. Barátos) – a pákéi 1848/49-es biztosság tagja. Apja, Szonda Sándor, és annak testvére, Szonda Tamás 1798. júl. 1-jén nyertek pákéi előnévvel címeres nemeslevelet, melyet az 1799-ben tartott maksai gyűlésen minden ellenvetés nélkül hirdettek ki. Anyja, barátosi Balogh Anna 1814. máj. 22-én hunyt el. Testvérei: Tamás (ker. 1787. jún. 24. – 1854. júl. 21.) és a csecsemőként meghalt Rozália (ker. 1791. febr. 6. – 1791. márc. 25.). Feltehetően azonos azzal az Alexander Szonda de Pake diákkal, aki 1810-ben írta alá a Székelyudvarhelyi Református Kollégium törvényeit.

Az akkor 18 éves, római katolikus vallású Pálik Krisztinát, aki Gyöngyösön született, és Sepsiszentivánban nevelkedett, 1822. márc. 25-én Sepsiszentivánban, márc. 29-én Pákében tartott esküvőn vette feleségül. Felesége nevét gyermekei keresztelésekor a barátosi lelkész, kivéve a legkisebb fiú keresztelője esetében, mindig Borsai Krisztinának írta, Pálik névvel csak 1840-ben jegyezte. A két lánya keresztelőjekor 1833-ban Palugyai, 1834-ben Balog névvel írta be a pap a zágoni római katolikus anyakönyvbe. Gyermekei: Lajos (ker. 1822. dec. 26.), Sándor (ker. 1824. nov. 18. – 1901. szept. 26.), (I.) László (1828. jún. 29. – 1829. dec. 27.), (II.) László (1830. nov. 7. – 1912. okt. 22.), Dénes (1837. júl. 10. – 1860. júl. 14.), Gergely (sz. 1840. máj. 1.), Lina (Carolina Maria Anna, 1833. ápr. 8. – 1857) és Teréz (Therezia Victoria Rosalia, szül. 1834. dec. 27.). Fiai közül Lajos mint huszár hadnagy, László honvéd őrmesterként, Sándor közvitézként küzdött a szabadságharcban. Lánya, Lina (Karolina) Imreh Gergelyhez, Teréz (Trézsia) Balogh István emigrációból hazajött volt honvéd hadnagyhoz ment férjhez.

A szabadságharc idején, 1848–1849-ben Páké egyik élelmező biztosa. Pálmay József tévedésből kormánybiztosként említette. 1849 februárjában a pákéi élelmező bizottmány elnöke volt, mely tisztségét feltehetően a szabadságharc végéig megtartotta. A pákéi birtokokat fia, Sándor vette át. Élete utolsó részében Barátoson élt, ott is hunyt el.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 155, fol. 39^{r}, 42^{r}, 50^{r}, 54^{r}, 90^{r}, nr. 156, fol. 6^{r}, 9^{v}, 108^{v}–109^{r}, 129^{v}–130^{r}, nr. 507, fol. 12^{r}, 14^{r}, 15^{r}, 27^{v}, 38^{v}, 65^{r}, nr. 553, fol. 65^{v}–66^{r}, nr. 707, fol. 6^{v}–8^{r}, Fond 105, nr. inv. 822, nr. 50, fol. 163^{v}, Fond 105, nr. inv. 951, nr. 29, fol. 66^{v}; PÁLMAY József 1901, 427; ALBERT Dávid 2005, 107.

TAMÁS BENJÁMIN – 1849-ben a pákéi bizottmány tagja. Feltehetően azonos Tamás József fiával, akit 1797. márc. 25-én kereszteltek meg. Több mint valószínű, agglegény volt, 1870. márc. 23-án halt meg.

SÁL, Fond 77, XXII. cs., VII. it., fol. 131; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 17^{v}, nr. 508, fol. 72^{v}–73^{r}.

†TAMÁS JÓZSEF, ifjabb ***(junior, kisebb)*** (ker. 1824. okt. 10. Páké – 1849. febr. 4. Szászhermány) – közvitéz, hősi halott. Gyalog katona családból származott. Református vallású. Szülei 1816. jan. 10-én keltek egybe Pákén. Apja gyalog katona Tamás József fia, ifjabb Tamás József. Anyja, a néhai ikafalvi iskolamester özvegye, Bogyó Istvánné Fetés Éva, aki „papi bizonyítvány szerént" 1841. máj. 8-án „megholt Molduvába Szászkúton 53 éves [korában] közönséges betegségbe". Testvérei: (I.) Károly (ker. 1817. febr. 2. – 1820. dec. 19.), (I.) Sára (ker. 1819. szept.

27. – 1819. okt. 19.), (II.) Sára (ker. 1822. febr. 23.), Márton (ker. 1827. ápr. 28. – 1827. aug. 15.) és (II.) Károly (1828. júl. 16. – 1829. dec. 14.).

Huszonkét éves korában nősült és vette feleségül 1846-ban az akkor 33 éves Palocska Annát.

A magyar szabadságharc idején több mint valószínű, az 1849 januárja végén alakult 83. honvédzászlóaljjal indult ki Beszterce környékére, és küzdött zászlóaljával 1849. febr. 4-én a Szászhermány és Szentpéter közötti, oroszokkal vívott ütközetben, ahol hősi halált halt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 27r, 29v, 30v, 38r, 41r, 50v, 52v, 53r, 67r, 68r, 73v, nr. 508, 2r; Székely Nemzet, I/191, 1883. dec. 16.

TAMÁS MÓZES – közvitéz. Kilétét egyértelműen nem sikerült beazonosítani, ugyanis rövid öt hónap alatt két pákéi gyalog katona Tamás családba született fiúgyermeket is Mózesnek kereszteltek. Egyiknek szülei Tamás András és Albert Éva, a másiknak Tamás Lukács és Albu Juliánna voltak. Tamás Lukács fiát 1829. dec. 5-én, a Tamás Andrásét 1830. ápr. 20-án tartották keresztvíz alá. Az egyik Tamás Mózes 1873. jún. 24-én, 42. évesen, a másik 1893. okt. 15-én, élete 63. évében hunyt el. Az egyikük apjával, gyalog katona Tamás Lukáccsal „fatális halál" végzett, „erőszak között" 1840. jún. 26-án, a másik 76 éves korában halt meg, 1867. szept. 27-én. Özv. Tamás Lukácsné Albu Juliánna 70. évesen, 1872. szept. 28-án, özv. Tamás Andrásné papolci Albu Rozália 1903. jan. 19-én, 82 éves korában hunyt el.

A szabadságharcban részt vevő Tamás Mózesről csak annyi ismert, hogy 1890-ben földműves volt Pákén, 48-as honvéd közvitézként a Rikánbelőli Honvédegylet tagja.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 54v–55r, 73v, nr. 508, 70v–71r, 73v–75r, nr. 509, fol. 152v–153r; MIKÁR Zsigmond 1891, 269.

VIDA JÓZSEF– 1849-ben a pákéi bizottmány tagja. Személyét egyértelműen nem sikerült beazonosítani. Két gyalog katona renden lévő Vida József is élt a faluban. Egyikük az ötvenes évei elején, a másik az ötvenes évei vége felé volt 1849-ben. Gyalog katona Vida Sámuel 1791. aug. 21-én keresztelt, József nevű fia 1862. jan. 23-án, gyalog katona Vida Mózesé (ker. 1819. márc. 17.) 1871. nov. 10-én halt meg.

Feltehetően azzal a Vida Józseffel azonos, akinek fia, Vida Sámuel mint közvitéz küzdte végig a szabadságharcot.

SÁL, Fond 77, XXII. cs., VII. it., fol. 131; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 14r, 33v, nr. 508, fol. 33v–34r, 73v–74r.

VIDA KÁROLY (1819. márc. 19. Páké – 1862. jan. 4. Nagyvárad) – hírlapíró, lapszerkesztő, konzervatív, osztrákpárti. 1819. márc. 28-án kereszteltek, Pákén. Református vallású. Székely nemesi származású. Szülei 1806. jún. 3-án esküdtek Pákén. Apja, Vida András háromszéki assessor, táblabíró, Orbaiszék „székezőbírája". Több mint valószínű, azonos azzal az Andreas Vida ex Páké nevű diákkal, aki 1793. júl. 1-jén subscribált a nagyenyedi kollégiumban. Anyja, kovásznai Hankó Sára fiatalon meghalt, a tüdőbaj végzett vele, 1827. dec. 3-án. Testvérei: Karolina (ker. 1807. szept. 26. – 1839. máj. 23.), Jozefa (ker. 1809. nov. 12. – 1835. okt. 23.), Franciska (ker. 1812. febr. 18. – 1831. febr. 5.), Ferenc (ker. 1814. máj. 31. – 1820. márc. 2.), József (ker. 1816. aug. 20. – 1831. febr. 8.) és Sára (ker. 1821. okt. 28.). Lánytestvérei közül Franciska 19, Jozefa 26, Karolina 31 évesen, akárcsak anyjuk, tüdőbajban, nagyobbik bátyja, Ferenc alig hat évesen, torokfájásban halt meg. Kisebbik bátya, József 14 éves diák volt „az Udvarhelyi Ev. Ref. Col[légiumban], Görög Classisban legelső", mikor meghalt. Egyetlen életben maradt lánytestvére, Sára 1842. febr. 5-én kovásznai Deák Sándor úr fiához, Deák Károlyhoz ment férjhez. Felesége Bolehman Emma. Pákén született gyermekei: Kamillus (sz. 1850. jún. 4.), aki ötnapos korában meghalt, és Géza (sz. 1853. szept. 27.), akit Erdély római katolikus püspöke, Haynald Lajos tartott keresztvíz alá 1853. okt. 30-án.

Iskoláit Kézdivásárhelyen kezdte. Hétéves korától a Székelyudvarhelyi Református Kollégiumban tanult, a humaniórákat Nagyenyeden végezte, majd néhány hétig a Nagykunságban volt mérnöki gyakorlaton. 1839-ben Vida Karl von Páké névvel beiratkozott a bécsi műegyetem mérnöki karára. Tudomány iránti érdeklődéssel 1841-ben beutazta Németországot, Franciaországot és Belgiumot, különösen a répacukorgyártást akarta közelebbről megismerni. Hazatérése után „industrialista", politikai lapok levelezője, 1843-ban az *Erdélyi Híradó* segédszerkesztője. A lap megszűnése után Magyarországra költözött, jelen volt az 1843. évi országgyűlésen. 1844-ben újból külföldre utazott, Párizsban a természeti tudományokat, különösen a vegytant tanulmányozta, majd „tapasztalati utazást tett" Dél-Franciaországban, Észak-Németországban és Svájcban. Hazatérése után, 1845-ben zsurnalistának állt, a *Budapesti Híradó* rendes munkatársa, szerkesztője volt. Mindvégig az akkori konzervatív párt táborában működött. „Az eddig is általa vezérlett lap", amely 1848. márc. 18-tól „már szerkesztői firmája alatt jelent meg", július 15-én megszűnt, helyette július 19-ével kiadásában és szerkesztésében a magyar kormány ellenes, osztrákhű *Figyelmező* jelent meg. Magyarellenes irányultságú lapja, amely 1848. júl. 19-től 1849. ápr. 21-ig Pesten (77. sz.), júl. 2-től aug. 1-jéig Pozsonyban jelent meg (78–101. sz.), nov. 13-tól dec. 30-ig (102–142. sz.) és végül utolsó 6 száma is 1850-ben, jan. 8-ig, betiltásáig Pesten jött ki a nyomdából.

A betiltás után visszavonult szülőfaluja magányába, Pákéra, ahol családjával az 1850-es évek közepéig élt. Itt született meg a két fia, akik közül a nagyobbikat alig öt naposan itt is temette el. Miután Kolozsvárra költözött, 1856 áprilisától június végéig a *Kolozsvári Közlöny* kiadószerkesztője, 1856 júliusától a hetenként kétszer megjelenő politikai lapnak, a *Magyar Futár*nak a szerkesztője. Utóbbi 1859 nyarán a „Közcsendháborítás" címen indított per befejezéséig szünetelt, majd ugyanez év október 15-én végképp megszűnt. Rá néhány évre, 43 éves korában, Nagyváradon halt meg.

Ipari és gazdászati cikkeit a *Műipar* (1841), *Magyar Gazda* (1842, 1847), a *Hetilap* (1846), *Természetbarát* (1847), *Új Magyar Múzeum* (I, 1851–52) adta közre. A *Budapesti Híradó*-ban megjelent *Gázvilágítás* című cikke „nem csekély meglepetést okozott", továbbá a *Nád- és répacukorról* szóló értekezése is. A Kossuth Lajos ellen intézett levélciklusa *Levél a szerkesztőséghez* címmel jelent meg. Cikksorozatai a *Helyzetünk s a legsürgetősb reformok*, illetve a kilenc levélből álló *Egy plebejus gr. Dessewffy Emilhez* voltak. Említésre méltóak még *Az erdélyi szászokról, Korszerű kérdések, Talpon legyünk* című írásai is.

Munkái: *Elmélkedések a magyar nemzet viszontagságainak története felett* (Pest, 1852); *A növekedő új világhatalom. Szózat a földbirtok érdekében* (Kolozsvár, 1860); *Restaurátió vagy revolutió? Őszinte szó a magyar nemzethez* (névtelenül, Lipcse, 1861); *Ausztriával-e vagy a nélkül? Második őszinte szó a magyar nemzethez. A restauratio vagy revolutio szerzőjétől* (névtelenül, Pest, 1862).

SÁL, Fond 105, nr. 507, fol. 22v, 23v, 25r, 26r, 27v, 29v, 33v, 35v, 37v, 49r, 66v, 68v, 70v, 72v, nr. 508, fol. 63r, 23v–24r, 26v–27r; FERENCZY Jakab – DANIELIK József 1856, 614–615; Ismerettár, X, 577–578; SOMOGYI Ede 1885, 19; PÁLMAY József 1901, 473; SZINNYEI József 1914, 1196–1197; JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 194, 237; MÉL, 2, 996–997; SZABÓ Miklós – SZÖGI László 1998, 490; ALBERT Dávid 2005, 123.

VIDA SÁMUEL (ker. 1823. szept. 4. Páké – 1896. aug. 3. Páké) – közvitéz. Gyalog katona családból származott. Református vallású. Szülei 1816. márc. 26-án esküdtek. Apja gyalog katona Vida Sámuel fia, gyalog katona Vida József. Anyja, gyalog katona Kotsis Ferenc lánya, Kotsis Zsuzsánna hosszas betegség után, 1829. márc. 14-én, 33 éves korában meghalt. Apja másodszor a jobbágy renden lévő provida Csákány Máriát vette feleségül, diszpenzációval esküdtek 1829. ápr. 4-én. Édestestvérei: (I.) Zsuzsanna (ker. 1817. jan. 15.) és Mózes (ker. 1819. márc. 17.). Féltestvérei: József. (ker. 1830. márc. 13.), Mária (ker. 1833. jan. 12.), Miklós (sz. 1835. okt. 19.), György (sz. 1838. jún. 2.), (I.) Rebeka (sz. 1842. jan. 1.), (II.) Zsuzsanna (sz. 1844. ápr. 8.), Anna (sz. 1846. máj. 17.) és (II.) Rebeka (sz. 1849. dec. 19.).

Első felesége, Butyka Mária 1867. jún. 23-án, 41 éves korában a szülésbe halt bele. Ugyanebben az évben szeptember 1-jén újranősült, és feleségül vette az akkor 29 éves özvegy Sándor Zsuzsannát, néhai Sándor János és Csákány Éva lányát, aki 1907. nov. 12-én hunyt el, élete 70. évében. Gyermekei az első feleségétől: (I.) Klára (sz. 1847. jan. 11.), (II.) Klára (sz. 1848. aug. 30.), (I.) György (sz. 1850. dec. 10.), Domokos (sz. 1852. nov. 11.), Károly (sz. 1855. márc. 1.), Karolina (sz. 1857. máj. 30.), Julianna (sz. 1859. szept. 31.), Rozália (sz. 1862. jún. 15.) és (II.) György (1864. nov. 11.).

Arról, hogy a szabadságharc alatt, 1848–1849-ben melyik alakulatban és hol harcolt, nincsenek források, annyi ismert, hogy 1890-ben mint volt honvéd közvitézt és pákéi földművest, a Rikánbelőli Honvédegylet tagjaként tartottak nyilván.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, 507, fol. 29r, 30v, 33v, 40r, 42v, 54r, 56r, 58v, 60v, 62v, 67v, nr. 508, fol. 7v–8r, 20v–24r, 25v–27r, 28v–29r, 30v–31r, 32v–33r, 34v–35r, 70v–71r, nr. 509, fol. 157v–158r, Fond 105, nr. inv. 822, nr. 50, fol. 27v, Fond 105, nr. inv. 951, fol. 2; MIKÁR Zsigmond 1891, 271.

VINTER GYÖRGY, id. – közvitéz. Arról, hogy melyik alakulatban és hol harcolt a szabadságharcban, nincsenek adataink. Csak annyi ismert, hogy 1890-ben földműves és a Rikánbelőli Honvédegylet tagja volt.

Személyét nem sikerült beazonosítani. Annyi bizonyos, hogy a református vallású, függőségben élő pákéi providus Vinter családból való. Feltehetően azonos azzal a Vinter Györgygyel, akit 1831. jún. 4-én kereszteltek, és 1892. febr. 25-én, vízkórban halt meg. Apja id. Vinter József (ker. 1801. máj. 14. Páké – 1854. febr. 22.). Anyja Fákó (az anyakönyvben több esetben Falko) Zsuzsanna. Szülei Szörcsén esküdtek, 1825. jan. 18-án. Testvérei: Zsuzsánna (ker. 1826. dec. 17.), György (ker. 1831. jún. 4.), Mária (sz. 1834. ápr. 28.), Rebeka (sz. 1837. jún. 9.), Ráchel (sz. 1840. aug. 15.) és József (sz. 1843. aug. 5.).

Felesége Kónya Ágnes. Gyermekei: József (sz. 1855. febr. 7.), (I.) Antal (sz. 1862. ápr. 13.), (II.) Antal (sz. 1863. júl. 11.), András (sz. 1866. jan. 18.), Lajos (sz. 1867. febr. 5.), Rozália (sz. 1868. dec. 2.), Trézsia (sz. 1871. jún. 27.). Vélhetően ő nősült újra, és született Andók Ágnestől Julianna nevű lánya 1880. febr. 7-én.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 507, fol. 19v, 41v, 52r, 55r, 57r, 59v, 62r, 63v, nr. 508, fol. 28v–29r, 31v–32r, 33v–34r, 35v–36r, 37v–38r, 39v–40r, 64r; KÁL, Fond 550, S–Sz, sz. n.; MIKÁR Zsigmond 1891, 271.

†VINTER JÓZSEF – közvitéz, hősi halott. Részt vett az agyagfalvi székely nemzetgyűlésen, majd a székely táborral kivonult Marosvásárhely felé. Magyarsárosnál halt hősi halált, 1848. okt. 24- vagy 25-én. Személyét nem sikerült beazonosítani. Annyi bizonyos, hogy a református vallású, függőségben élő, pákéi providus Vinter család sarja volt.

Székely Nemzet, I/191, 1883. dec. 16.

VITKAY (Vitkai, Witkay) ZSIGMOND (ker. 1811. febr. 16. Páké – ? ?) – honvéd százados. Nemesi származású. Református vallású. A család felmenője, Vitkai László református lelkész az 1680-as években került Háromszékre, leszármazottai székelyesedtek el. Apja, Vitkai Ferenc (1771 körül – 1836. máj. 26.) cs. kir. hadnagy, végül nyugalmazott kapitány, akinek két fivére a francia háborúkban esett el, így háromszéki viszonylatban tekintélyes vagyont örökölt, melyből „gyermekeit kiváló gonddal nevelte". Testvérei: Kata, Ferenc és József. Vitkai Ferenc a Schmerling-korszak alatt Orbaiszék királybírója volt, végül leszegényedve halt meg. Vitkai József, hasonlóan apjához és testvéröccséhez, katonai pályára lépett, a császáriaknál hadnagyi rangig jutott, részt vett a szabadságharcban, 1849-ben honvéd százados, hősi halált halt.

Folyamatosan szolgálva, 1828-tól hadfi, 1847-től alszázados volt a 15. (2. székely) határőrezredben. 1848 nyarán ezrede 1. zászlóaljával mozgósították. Délvidéken a szerb felkelők ellen harcolt. Október 16-i ranggal és illetménnyel századkapitány alakulatánál a honvédseregben, a feldunai hadtestnél. Részt vett október 30-án a schwechati csatában. Csapattestével 1848 decemberétől Bem seregében szolgált. Hazakerülve Háromszékre, 1849 februárjától közreműködött a székely haderő háromszéki részének a megszervezésében. Később Nagyszebenben térparancsnoksági tiszt, végül a gyulafehérvári ostromseregnél hadipénztárnok volt. Dévánál tette le a fegyvert, 1849. aug. 18-án. Nagyszebenben 1850. ápr. 30-án halálra, majd június 20-án 8 év várfogságra ítélték. 1852-ben kegyelmet kapott, Kufsteinból szabadult. Az akkor alakult Rikánbelőli Honvéd Segélyező Egylet kézdiszéki bizottmányának 1861. ápr. 15-től a betiltásig tagja, 1867-ben és 1884-ben a Rikánbelőli Honvédegylet tagja volt. Kézdioroszfaluban gazdálkodott, vélhetően az 1885–1889 közötti években hunyt el, ugyanis Mikár Zsigmond *Honvédnévkönyv*ében a neve már nem szerepel.

SÁL, Fond 105, nr. 507, fol. 25v, Fond 89, IV. cs.; BONA Gábor 2009, II, 535; MNL OL, K 57, 3463/1868; MIKÁR Zsigmond 1869, 79; Történelmi Lapok, 1893/4, 29; DEMETER Lajos – DEMETER László 2018–2019, 118.

Demeter Lajos – Sepsiszentgyörgy, Sport u. 6., 15C/6, RO-520080; demlajos@gmail.com
Demeter László – Erdővidék Múzeuma, Barót, Kossuth Lajos u., 158., RO-525300; demeterlaszlo75@gmail.com

Levéltári források

Kovásznai református egyház levéltára, Kovászna (KREL)
Kovásznai református egyház anyakönyve (Akv.)
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
K 57: *Belügyminisztérium, Honvéd Segélyező Alap (1867–1872)*
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK),
Különgyűjtemények, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár: *Gyászjelentők* (Gyjgy.)
României Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár – Arhivele Naţionale ale României Serviciul Judeţean Cluj, Cluj (Kolozsvári állami levéltár – KÁL)
Fond 550: *Kolozsvári Ereklyemúzeum iratai*
României Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naţionale ale României Biroul Judeţean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)
Fond 77: *Gödri Ferenc iratai (1513–1909)*
Fond 89: *Tuzson János hagyatéka (1686–1861)*
Fond 105, nr. inv. 10: *Egyházi anyakönyvek*
– nr. 145: *Nagyborosnyói református egyház anyakönyve, keresztelések, esküvők temetések (1828–1858)*
– nr. 155: *Barátosi református egyház, születések (1772–1834), esketések (1770–1833), temetések (1772–1834), konfirmálók (1812–1888) anyakönyve*
– nr. 156: *Barátosi református egyház. Születési, keresztelési anyakönyv (1834–1880). Halottak anyakönyve (1834–1880). Házassági anyakönyv (1834–1880) Kelemen József, 1844-től Zajzon András és 1862 [után] Vékás Lajos r[endes] lelkészek által vezetve*
– nr. 437: *Sepsimagyarósi református egyház anyakönyve, keresztelések (1780–1843), esküvők (1790–1843), temetések (1771–1843)*
– nr. 439: *Sepsimagyarósi református egyház anyakönyve, keresztelések, esküvők temetések (1858–1887)*
– nr. 507: *Pákéi református egyház, születések (1779–1843), esketések (1787–1843), temetések (1787–1843)*
– nr. 508: *Pákéi református egyház, születések (1843–1886), esketések (1844–1886), temetések (1843–1886)*
– nr. 509: *A pákéi ev. ref. egyházközség a. keresztelési, b. házassági és c. halottas Anyakönyve 1887ik éven kezdve*
– nr. 553: *Liber Baptisatorum, Copulatorum et Mortuorum ab anno 1819 die 22a Aprilis, Eclesiae R. Cath. Sepsi Sz. Ivaniensis et Filiarum uti: Nyén, Márkos, Dobollo, Bikfalva, Lisznyo, Magyaros, Szatsva, Egerpatak, Eresztevény, Maksa, Besenyő, Angyalos, Fotos, Martonos, Sz. György, Szemeria, Kilyén, Uzon, Laborfalva, Komolló, Réty, Bita sub cura pastoralis Josephi Miklosi de Csik Madefalva… [1819–1857]*
– nr. 706: *Protocollum Baptisatorum, Copulatorum, pie in Domino Mortuorum, et ad Fidem Salvisicam Conversorum Parochialis Ecclesiae Romano Catholicae Zagoniensis, Inchoatum Anno Domini 1786. die 1ª Novembris, Regente hanc Ecclesiam Admodum Reverendo Domino Parocho Stephano Urbány [keresztelések (1787–1828), esketések (1787–1827), temetések (1786–1827)]*
– nr. 707: *[Matricula] Baptisatorum, Copulatorum, [Defunctuorum] A zágoni római katolikus egyház keresztelések, esketések, temetések (1828–1857) anyakönyve*
Fond 105, nr. inv. 822: *Polgári anyakönyvek (1895–)*
– nr. 50: *Barátosi anyakönyvi hivatal, temetések (1895–1906)*
Fond 105, nr. inv. 951: *Polgári anyakönyvek. (1907–)*
– nr. 29: *Barátosi anyakönyvi hivatal, temetések (1907–1921)*
Székely Nemzeti Múzeum, Könyvtár (SZNM, K)
– Iratgy. 1848–49: *Iratgyűjtemény 1848–49*
– Nygy. 1848–49: *Nyugtagyűjtemény 1848–49*

Irodalom

Ismerettár, X = *Ismerettár, a magyar nép számára nélkülözhetetlen segédkönyv, mely a történelem, természet s egyéb tudományok és művészet köréből gyűjtött több ezer cikk és több száz képpel, lehetőleg minél több érdekes tárgyat és egyéniséget betűsorozatos rendben megismertet*, X, Pest, 1864.
MÉL, 2 = *Magyar Életrajzi Lexikon*, 2, L–Z (főszerk. Kenyeres Ágnes), Budapest, 1982.

*

ALBERT Dávid
2005 *Székelyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871* (szerk. Font Zsuzsa), Szeged.
BONA Gábor
2009 *Századosok az 1848–1849. évi szabadságharcban*, II, Heraldika, Budapest.
CSEREY Zoltán – BINDER Pál
1991 Településeink 82. Páké, *Háromszék*, IV/761, 1992. nov. 21.
DÁVID Zoltán
1994 *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás* (2., javított kiadás; az eredeti bev. és összeáll. Dávid Zoltán), Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
DEMETER Lajos
2017 Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–49. évi szabadságharcban – Bita, *Acta Siculica 2016–2017*, 241–251.

DEMETER Lajos – DEMETER László
2007 Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–49. évi szabadságharcban I. Árkos, *Acta Siculica 2007,* 423–435.
2008a Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–1849. évi szabadságharcban II. Aldoboly, *Acta Siculica 2008,* 369–376.
2008b *Honvédnévkönyv. Sepsiszentgyörgyiek 1848–49-ben*, Tortoma, Barót.
2010 Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–1849. évi szabadságharcban III. Angyalos, *Acta Siculica 2010,* 311–322.
2020 Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–1849. évi szabadságharcban – Egerpatak, *Acta Siculica 2018–2019*, 109–121.
E. NAGY Imre
1905 Egy érdekes családi per. Pákéi Sándor család eredete, *Székely Nemzet,* XXIII/39, 1905. márc. 13.
EGYED Ákos
1979 *Háromszék 1848–1849*, Kriterion, Bukarest.
FERENCZY Jakab – DANIELIK József
1856 *Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény*, Pest.
GAAL György
1997 *Tört kövön és porladó kereszten. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*, Stúdium, Kolozsvár.
IMREH István
1979 Népi mozgalmak Háromszéken, in: *Erdélyi hétköznapok 1750–1850*, Kriterion, Bukarest.
JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István
1979 *Nagyenyedi diákok 1662–1848,* Kriterion, Bukarest.
KIGYÖRGY Zoltán
1999 Pákéi rekviem, *Háromszék*, XI/2777, 1999. okt. 14.
MIKÁR Zsigmond
1869 *Honvéd Schematismus, vagyis az 1848–1849-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtisztek névkönyve*, Pest.
1891 *Honvédnévkönyv az 1848–49-diki honvédségnek 1890-ben még életben volt tagjairól*, Budapest.
PÁLMAY József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsiszentgyörgy.
PÉTER H. Mária
2013 *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*, Kolozsvár.
SOMOGYI Ede
1885 *Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája*, XVI, Budapest.
SZABÓ Miklós – SZÖGI László
1998 *Erdélyi peregrinusok*, Mentor, Marosvásárhely.
SZINNYEI József
1914 *Magyar írók élete és munkái*, XIV, Budapest.

Honvezi şi membri ai gărzii naţionale din Trei Scaune, participanţi la războiul de independenţă maghiar din 1848-1849 – Pachia (Páké), jud. Covasna

(Rezumat)

Programul de cercetare ia în evidenţă honvezii şi membrii gărzii naţionale din Trei Scaune, participanţi la războiul de indepenţă maghiar din 1848-1849, inclusiv pe cei care au lucrat în aparatura hinterlandului din Trei Scaune. Din rezultatul cercetărilor publicăm acum lista paşoptiştilor din satul Pachia, care conţine 33 de persoane.

Honvéds, Members of the National Guard and Patriots from Háromszék During the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–1849 – Páké (Pachia, Covasna County)

(Abstract)

This paper forms a part of our ongoing research project which aims at cataloguing all the Háromszék honvéds (soldiers of the Hungarian revolutionary national army) and members of the National Guard (Nemzetőrség), as well as those inhabitants of the seat who actively supported the Hungarian war effort from the hinterland during the 1848–1849 Revolution and War of Independence. The current paper lists 33 such persons from the village of Páké.

Acta Siculica 2023, 205–226

Nagy Botond

AZ 1854-ES ORSZÁGOS ÁLLAMKÖLCSÖN HÁROMSZÉKEN

A községi vagyon egyik elemét a tőkésített pénzösszegek, más megnevezéssel a községi alapok képezték, amelyeknek felhalmozását, illetve az ezek kamatjaiból származó bevételek súlyának növelését a falvak elöljárói, továbbá a felettes hatalmi struktúrák szereplői is általában kívánatosnak vélték már a polgári kor elején, ez az igény pedig idővel csak fokozódott. A magyarországi pénzintézetek történetének összefoglalója a 19. század első évtizedeit illetően említést tesz a megyei árvapénztárakról, amelyek az akkor még meglehetősen alacsony szinten álló kölcsönigényeket kielégíteni képes pénzalapoknak számítottak.[1] Gazdasági fejlettség tekintetében Erdély és ezen belül Székelyföld elmaradottabb régiónak számított az egész évszázad folyamán, így nem meglepő, hogy a polgári kor hajnalán a hitelintézetek gyengén fejlettek és kevésbé elterjedtek voltak. A gazdaságtörténet-írás kevés figyelmet fordított arra a kérdésre, hogy a széki/vármegyei szinten kezelt alapok hogyan elégítették ki a helyi hiteligényeket, végeredményben minként láttak el pénzintézeti funkciókat. Hovatovább, ez alatt a szint alatt – értelemszerűen kisebb forgalmat bonyolítva – számos községben találhatunk olyan tőkepénzeket, amelyekből kezdetben követlenül nyújtottak kölcsönöket, majd a későbbi évtizedekben ezek a létrejövő falusi takarékpénztárak vagy hitelszövetkezetek számottevő betétjeit, vagy üzletrészeit képezték.

Erdélyben a rendi korszak alkonyán elterjedt gyakorlatnak számított, hogy a városi tanácsok által kezelt, saját jövedelemből felhalmozódott tőkéből kölcsönöket nyújtottak saját polgáraik számára, rendes kamatra. Az üzletág nagyságát tekintve, a székely kiváltságos települések sereghajtóknak számítottak, ám ezek sem maradtak ki a haszonszerzés eme válfajából.[2] Felhalmozás híján, falusi közösségekben erre a tevékenységre sokáig nem volt lehetőség. Az 1870-es évek derekán a székelyföldi települések jelentős részében azonban már elterjedt gyakorlat volt, hogy a község a saját kezelésű tőkepénzéből kisebb-nagyobb összegű hiteleket folyósított a falubelieknek. Ilyenformán Csík vármegyében 12 község kinnlevősége 45 674 forintot tett ki, Háromszéken 40 falu önkormányzata 179 706 forintot gyümölcsöztetett, Maros-Tordában pedig 48 községnek 48 920 forint kölcsönként kiadott pénze volt, míg Udvarhelyen 44 községnek 63 119 forintja.[3] Két évtizeddel később a községek készpénzvagyona még mindig kiemelt eszköznek számított a lakossági igények fedezése terén, ám egyben az aranykor vége is érzékelhető: akkor már az összesített községi tőke 56,6%-a értékpapírokban állt (zömében regálékárpótlási kötvényekben), 28,2%-a takarékpénztárakban volt elhelyezve, és csupán 14,7%-ot tett ki a közvetlenül kikölcsönzött összeg.[4] Mind a községek kölcsönnyújtási gyakorlatára, mind pedig a pénzintézetek működésére vonatkozóan érvényes Egry Gábor sommás megállapítása: „csak azt a tőkét képes a pénzintézet elosztani, kihelyezni, amelyet valamilyen formában működésébe bevon."[5] Ugyanakkor eltérések is mutatkoznak a közületi és kereskedelmi hitelezés között, amelyek leltárba vételét itt nem tartjuk feladatunknak, csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a tőkekihelyezés terén a pénzintézetek jóval szigorúbban és tárgyilagosabb kritériumok mentén jártak el, mint a községi elöljáróságok. Ennél markánsabb különbség azonosítható a tőkegyűjtés terén, ugyanis míg a pénzintézet állandó jelleggel munkálkodott a tőkebevonáson, a községi tőke korábbi gyűjtés eredményeképpen jött létre, az a kihelyezés pillanatában teljességgel az elöljáróság rendelkezésére állt – ebből kifolyólag a kamatoztatható pénzmennyiség is korlátozott volt. Székelyföldön az egyik legkorábbi „községi tőkegyűjtés" az 1854-es államkölcsön jegyzése alkalmával valósult meg, amely alól egy település sem vonhatta ki magát, jelen tanulmányunk tárgyát ez képezi.

I. Ferenc József 1854. június 26-án kelt császári nyílt parancsban hirdette meg az önkéntesen jegyezhető országos kölcsönkötvények kibocsájtását, amit Erdélyben bő egy hónappal később tettek publikussá.[6] A bécsi kormányzat ugyanabban az évben már

[1] TOMKA Béla 1996, 9.
[2] PÁL Judit 2003, 281–282.
[3] KOZMA Ferenc 1879, 361–362.
[4] BOGDÁN Arthur – NAGY Elek, ifj. 1899, 198–199.
[5] EGRY Gábor 2009, 346.
[6] LRB GFSb, 1854, I/VII, 4. Aug., 281–283.

kétszer, illetve korábban is alkalmazott belső államkölcsönt a kincstár likviditásának biztosítására, ám ezek az előzmények jóval csekélyebb összegűek voltak, illetve a társadalomnak csak egy szűk csoportját, az üzleti szférát szólították meg.[7] Az országosnak titulált kölcsönakció (*Nationalanleihe*, a helyi forrásokban *Status-,* vagy *Álladalmi kölcsön*ként hivatkoznak rá) meghirdetésének igényét az egységes, centralizált összbirodalom megteremtése programjának roppant anyagi terhe szülte. Az államháztartási hiány és az osztrák valuta helyzetének javítása mellett a művelet kiötlői a tömeges állampolgári önkéntes áldozatvállalás demonstrálásával az összbirodalomi patriotizmus összetartó erejét szándékoztak erősíteni, a birodalom egységét veszélyeztető nemzeti mozgalmak ellensúlyozásának igényével. Az önkéntesség tényét azonban magas beosztású tisztviselők is megkérdőjelezték. A nyomásgyakorlás széles eszköztárát alkalmazták a célba vett lakosságon: a példamutatás sulykolásától és „kioktatástól" (a polgári és egyházi helyi vezető testületek részvételével) egészen a kvóták önkényes megállapításáig és kivetéséig, majd a jegyzett összeg kényszerbehajtásáig, illetve árverezésekig – ez utóbbi eljárásban főként a renitens tartományokat (beleértve Erdélyt is) részeltették. Pénzhiány miatt a lakosság általában úgy védekezett, hogy névérték alatt eladták kötvényeiket, a pénzintézetek ügynökei már 1854-től kezdődően házaltak ilyen irányú üzleti ajánlataikkal.[8]

Az erdélyi általános gazdasági állapotok a legkevésbé sem voltak kedvezőek egy ilyen jellegű pénzgyűjtéshez, a szabadságharcban részt vevő területeket gazdasági romlásba taszította a pacifikálás, amit fél évtized alatt nyilvánvalóan nem sikerült kiheverni. Az 1849 őszén létrehozott katonai igazgatás büntető sarcokat vetett ki a székelyföldi városokra, ugyanakkor a falvak világának is viselnie kellett a katonaság elszállásolásával, ellátásával és fuvarozásokkal járó terheket, miközben a lakosságot komoly vagyonveszteség érte a Kossuth-bankók beszolgáltatásával, illetve a háborús pusztításokkal és a mezőgazdasági művelésbeli termeléskieséssel.[9] Ugyanakkor a neoabszolutista rendszer gyakorlatba ültette a forradalom meghirdetett programjának 6. pontját, a köztehervi selést. A kormányzat – gyakorlatilag az osztrák adórendszer bevezetésével – megvetette a modern adózás alapjait, és 1850 márciusától kivetette az egyenes adók új formáit (földadó, házadó, kereseti adó, jövedelmi adó), majd következő évben a közvetett fogyasztási adónemeket (szesz-, hús-, cukor-), illetve létrehozta a szakapparátust, amely a fentiek igazgatására és ellenőrzésére volt hivatva.[10] Mindez további, immár állandó jellegű terheket helyezett a lakosság vállára, ez a nehézség pedig, főként falusi környezetben, kiegészült a községek működéséhez szükséges anyagiak előteremtésének feladatával. Székelyföldön a faluközösségek formái tovább éltek, ám egyre inkább a felettes hatóságok ellenőrzése alá kerültek, a kétoldalú érintkezés mind nagyobb éves összegeket igényelt, az elöljáróság javadalmazása pedig ekkor állandósult.[11] Háromszéken 1854/1855-ben, a fennmaradt költségtervek tanúsága szerint, a községek többsége nem rendelkezett rendes bevételekkel, a kiadások fedezetének anyagi terhe közvetlenül a lakosságra hárult.[12] Ezek az előzmények nem a széleskörű felkarolást vetítették előre, az országos kölcsön jegyzése inkább nehézséget jelentett, mintsem egyénileg vagy testületileg felhalmozott tőkék kamatozásra történő elhelyezésének a lehetőségét.

A Nagyszebenben székelő cs. k. erdélyi helytartóság 1854 augusztusának végén adta ki az utasítást a jegyzett összegek befizetése menetrendjére vonatkozóan, amely szerint a vállalást ötven részletben lehetett kiegyenlíteni, 1859. augusztus 24-vel befejezően, a jegyzett összeg 95%-át voltak kötelesek az érintettek befizetni.[13] A román *(Telegraful Român, Gazeta Transilvaniei)* és német nyelvű sajtó *(Der Siebenbürger Bote)*, illetve az egyetlen működő magyar lap *(Hetilap)* hasábjain mind előfordultak a jegyzést népszerűsítő cikkek, amelyek szerint az a lehető legnagyobb hozammal kecsegtetett: 100 forintra szóló kötvényre 95 forintot kellett reálisan befizetni, a befizetés lejártával pedig évi 7% kamatot ígért.[14] Bő egy hónap elteltével már világosabb volt az összkép, a helytartóság ekkor tette közhírré, hogy a birodalomban, illetve Erdélyben összesen mekkora összeget jegyeztek, illetve ez hogyan nézett ki a katonai közigazgatási egységek bontásában, továbbá különféle társadalmi csoportok és testületek szintjén.[15] Ezek szerint a teljes összeg elérte a 450 000 000 forintot, ami azt jelentette, hogy Ausztria minden alattvalójára 12,45 forint jegyzett összeg jutott, Erdélyben ez az átlag

[7] BERZEVICZY Albert 1922, 72–73.

[8] BERGER WALDENEGG, Georg Christoph 2002, 71–342. Ismertető: DEÁK Ágnes 2007.

[9] DEÁK Ágnes 2016, 620.

[10] Uo., 637.

[11] Pál-Antal Sándor szerint a falusi elöljáróságok egyes tagjainak javadalmazása a 18–19. század fordulóján már elterjedt volt: „A XVIII. század utolsó harmadában, a XIX. század első felében azonban meggyökeresedett szokás az, hogy a bírók jogot formálhattak valamilyen anyagi előnyhöz, juttatáshoz vagy éppen fizetéshez." (PÁL-ANTAL Sándor 2002, 314.) Költségvetésben rögzített, pénzbeli fizetés azonban csak a polgári korban vált normává.

[12] SÁL, Fond 135, 239. ie. [VII. 4. it.], 12–298.

[13] SÁL, FOND 20, 942. á., 1854/1309.

[14] BALOG, Marin Iosif – MÁDLY, Loránd 2003, 111–114.

[15] SÁL, FOND 135, 223/II. ie. [II. 16. it.], 43–45.

mindössze 6,32 forintot tett ki, vagyis a birodalmi átlagnak kevéssel több mint felét érte el ez az érték. Más irányból szemlélve: Erdély lakosságaránya a birodalomban 5,9% volt, az országos államkölcsönből a nagyfejedelemségre 3% esett.[16] Közelebbről, a kimutatásban a marosvásárhelyi kerület – nagyjából Székelyföld Aranyosszék nélkül, de további limitróf vármegyei, főleg magyar településekkel – szerepelt a legkisebb összeggel, ami egy főre számítva is a legalacsonyabb – az erdélyi átlagnak kb. 60%-át tette ki.[17] A másik végletet a szebeni kerület – nagyjából Szászföld, vármegyei kiegészítésekkel – képezte, ahol az egy főre eső összeg az erdélyi átlagnak közel másfélszerese volt, illetve Brassó város, amely egymaga 800 000 forintot helyezett el, ezzel pedig minden szempontból élen járt a térségben, de akár birodalmi szinten is. A keretösszegen belül a város lakói együtt 400 000-et, a cs. k. biztos/polgármester 50 000-et, a Levantei Kereskedők Grémiuma 77 000-et, a három évvel korábban alakult Kereskedelmi és Iparkamara 30 000-et, a nőszövetség 11 000 forint kölcsönt jegyzett.[18]

Erdélyben jegyzett országos államkölcsön összege[19]

Igazgatási egység	Jegyzett összeg (pengőforint)	Per capita (pengőforint)
Cs. k. helytartóság-elnökség	1 151 885	
Nagyszebeni vidék	4 978 347	9,14
Gyulafehérvári vidék	1 940 326	4,32
Marosvásárhelyi vidék	1 403 540	3,53
Kolozsvári vidék	2 352 220	5,34
Besztercei (Rettegi) vidék	1 684 476	5,26
Erdély összesen:	**13 510 794**	**6,32**

Az országos államkölcsön és köztherviselés számadatai között korreláció figyelhető meg, 1851-ben az osztrák államkincstár teljes bevétele (beleértve az egyenes és közvetett adókat, illetve minden egyéb bevételt) 192 333 785 forint volt, amiből Erdélyre 4 561 620 forint jutott, vagyis a nagyfejedelemség részesedése ezen a téren 2,37%. Nagyobb adóterheket abszolút értékben Alsó-Ausztria, Csehország, Lombardia és Magyarország hordozott, az államkölcsön jegyzéséhez is ezek a tartományok járultak hozzá nagyobb mértékben. Más oldalról vizsgálva a kérdést, adóterhekhez képest az öt év alatt befizetendő államkölcsön összességében 234%-kal nagyobb terhet jelentett birodalmi szinten, míg Erdélyben ez utóbbi súlya lényegesen nagyobb arányt képviselt, 296% volt. Erdélyben az 1851-ben kivetett, egy főre jutó teljes adóteher 2,55 forintot tett ki, ebből egyenes adó 1,29, közvetett pedig 1,26 forint – az egyedüli tartomány, ahol a direkt adók értéke meghaladta az indirekt adókét, ami Demeter Gábor értékelése szerint főleg azzal magyarázható, hogy még nem bontakoztak ki a piaci-kapitalista viszonyok.[20] Erdélyben a kölcsönjegyzés éves befizetési összege egy főre vetítve megközelítette az egyenes adó összegét (1,29/1,30 forint). E két teher viszonya hasonló lehetett az egyes közigazgatási egységekben is, például a nagyszebeni vidék kiemelkedett a jegyzés terén, ugyanakkor a regionális átlag feletti összeget fizetett direkt adóból, továbbá a közvetett adó is magas volt, valószínűleg megelőzte az előbbi kategóriához tartozó adónemek összegét. A pólus másik oldalán a székely székeket magába foglaló marosvásárhelyi vidéket találjuk, ahol a központi elvonás alacsony szintje megerősíti azt a tézist, hogy a birodalom gazdaságilag legkevésbé fejlett területével állunk szemben.

Az államkölcsön települések szintjére való leosztására vonatkozóan csak töredékes adatokkal rendelkezünk, az informális csatornák valószínűleg nagyobb szerepet kaptak a hivatalos írásbeliségnél, ezt a feltételezésünket nagyrészt igazolja a nagyszámú utólagos, a részletbefizetés nehézségei miatt felmerült panasz. Az összegek kiosztásának pillanatában Erdélyben még

[16] Az 1858 előtti időszakra vonatkozóan a váltóforintot 2:5 arányban (azaz 0,4-es szorzóval) számoltuk át ezüstpénzre, ahol ez indokolt volt. (KÖVÉR György 2012, 35.) A tanulmányban minden érték pengőforintban (Gulden Conventions-Münze) szerepel.

[17] A kimutatásban még az 1851-ben életbe léptetett – az ideiglenes, katonai területi egységekre építő, de már Fogaras-vidéket is betagoló, bár hasonlóképpen „etnikaibb" – közigazgatási felosztás polgári kerületei szerepelnek. A Schwarzenberg tervezetén alapuló, 1861-ig használt újabb polgári igazgatást csak 1854 novemberében ültették gyakorlatba. (DEÁK Ágnes 2016, 630–632. Vö. ELEKES Tibor –GYENIZSE Péter 2012, 121.)

[18] BALOG, Marin Iosif – MÁDLY, Loránd 2003, 115.

[19] SÁL, Fond 135, 223/II. ie. [II. 16. it.], 43–45.

[20] A köztherviselésre vonatkozó adatokat lásd DEMETER Gábor 2021.

fennállt az ostromállapot, a községek elöljárói nem vélték okos dolognak a felsőbb hatalommal való ellenkezést, amely döntésüket a közelmúlt eseményei igazolták. 1854 tavaszán Sepsiszentgyörgyön nyilvánosan kivégezték a Makk-féle összeesküvés két helyi kulcsszereplőjét, Váradi Józsefet és Bartalis Ferencet, amely esemény a háromszéki általános közhangulatra nyilvánvalóan dermesztően hatott.[21] Ugyanakkor a negyedéves adóhátralékok behajtására a császári pénzügyigazgatás igen sűrűn vette igénybe a katonaságot, csak Kézdivásárhely alkerületben 24 faluba szálltak ki végrehajtásra. Számos esetben a kiszállás több pénzbe került, mint amit a hátralék önmagában képviselt, mint például Tamásfalván, ahol az *executor* feladatát mindössze 10 forint behajtása képezte.[22] A szigor demonstrálása félreérthetetlen üzenetet hordozott, amit az elöljárók is kénytelenek voltak tudomásul venni. Erdélyben volt néhány példa ellenállásra a lakosság részéről, aminek megnyilvánulási formája a hatósággal való szembeszegüléstől elmehetett egészen a felségsértésig.[23] Háromszék a szabadságharcnak kiemelt helyszíne volt, ennek megfelelően a pacifikálása is erélyesebben történt, közvetlen hozadékaként értékelhető, hogy nem voltak hangok a kiosztott kölcsönösszegek ellen.

A puhább meggyőzés eszközeit, úgy tűnik, inkább a birodalom fővárosában és az államhatalom felsőbb köreiben alkalmazták, bár a megszólítottak ez esetben sem térhettek ki a kérés teljesítése alól. Erdélyben Carl von Schwarzenberg kormányzó 50 000 forintot, Haynald Lajos római katolikus püspök 12 000-et kölcsönzött a kincstárnak, a jegyzés nagy promotere, Andrei Şaguna román ortodox püspök pedig 4000-et.[24] Az államhatalmi hierarchia felsőbb köreiben zajló meggyőzés mibenlétére szemléletesen világít rá br. Apor Lázár és fia, br. Apor Károly levélváltása 1854 augusztusában. Az apa 1848 előtt az Erdélyi Udvari Kancellária magas beosztású tisztviselője volt, aki nyugdíjazása után Bécsben élt, a fiút pedig a Bach-rendszer emelte a tartomány egyik magas pozíciójába, a kérdéses időpontban az igazságszolgáltatás főbírójaként tevékenykedett Nagyszebenben. Az apához intézett levél tartalmát nem ismerjük, csupán a Döblingben kelt viszontválaszból következtethetünk, hogy kölcsönjegyzést ajánlott apja figyelmébe. Apor Lázár a lehető legközvetlenebbül szólt fiához, és utasította el a javaslatot: „Azon tanácsodat, hogy az Állam Kölcsönre, a pensiomból 5000 R[énes] f[orint] c[onventions] m[ünze] írjak alá, el nem fogadhattam, hiszen én abból élek, s ha azt csonkítom, s élelmemet a fel küldendő pénzekre alapítom, fel kopik az állam, hiszen az idén mind Magyar Országról, mind Erdélyből (ki vévén ami közelebbről onnan adminisztráltatott) úgy küldötték jövedelmem, mintha az övékből küldötték volna – csak ugyan megtekintvén polgári állásom, s a ti becsületetek (hiszen mai világban csak a vagyonos, vagy akinek vagyonos szülei vannak, csak a becsültetik) a Cs. K. Állami adósságokat kezelő Tárnál (K. K. Staats-Schulden Kaße) augusztus 17-én 10 000, azaz tízezer Rf. c. m. írtam alá, Erdélyben az egyesek közül nem sok írt ennél többet alá."[25] A közlés nyomán levonhatunk néhány következtetést. Br. Apor Károly *pensió*ja – jelentse az a viselt hivatalai nyomán neki járó nyugdíjat, avagy a birtokai után járó jövedelmet – a folyó költségeinek fedezésére szolgált, azt nem kívánta gyümölcsöztetni, bárki is várt el ilyesmit tőle. Ugyanakkor világos, hogy egy jelentős összeget már jegyzett, az állami intézmény pontos megnevezése arra enged következtetni, hogy vagyoni állapota alapján gyakorlatilag ráerőltették, ami viszont neki a tetszését nem nyerte el maradéktalanul. Továbbá azt is kijelenthetjük, hogy br. Apor Károly, a hivatali hierarchián betöltött helyéhez méltó összeget már államkölcsönre fordított, és minden bizonnyal ugyanezt tette a neoabszolutista rendszerben tisztséget viselő elit. Az általuk jegyzett összegek a központi kimutatásokban jelentek meg, nem pedig az illetőség hely szerinti közigazgatási egységénél, igaz, a jövedelmük jelentős hányadát sem ott realizálták.

Az önkormányzatokkal a fellépés már határozottabb volt. Kézdivásárhely város polgármestere nem részletezte a tanács előtt, hogy milyen módon kapták a tájékoztatást a felsőbb hatalom által támasztott hozzájárulási elvárást illetően, a hivatalos levelezésben sincs ennek nyoma, ám az világos, hogy kész tények elé állították, ellenkezésre pedig nem volt mód: „a mostani status hitelben a város részéről 10 000 p[engő] frtot kellett aláírni – melyet feles kiadásaink, szükségeink felhozatala miatt is meg nem tagadhatta." Az összeg előteremtésére vonatkozó határozat még optimizmusról tanúskodik, ám teljesen racionális döntésnek tekinthető. A városnak létezett olyan pénzalapja, amelyből kamatra kölcsönöket folyósított a polgároknak, úgy számoltak, hogy a részletek ebből befizethetőek. Első körben az elhanyagolt kinnlevőségekre szándékoztak támaszkodni: „a kamat nélkül künn heverő pénzösszeget a városnak felszedessenek és erre a célra fordítassanak."[26] A városi tanács gyűlésein napirendre tűzött kérdés végigvezet azokon az újratervezéseken, amelyeket a testület kénytelen volt megtenni, amikor az

[21] Lásd ÁRVAY József 1968.
[22] SÁL, Fond 135, 237/I. ie. [VII. 2. it.], 49, 62–97.
[23] BALOG, Marin Iosif – MÁDLY, Loránd 2003, 117.
[24] Uo., 116.
[25] SÁL, Fond 36, 1853. ie., 398–399.
[26] SÁL, Fond 20, 939. á., 45. k., 1854. augusztus 6. / 51. jkvp.

eredeti elképzelés zsákutcának bizonyult. A községi elöljáróságok is nagyjából ugyanezt az utat járták be: bár nem a városhoz mérhető erőforrásokkal rendelkeztek, a pénz előteremtésének igyekezete számos ponton egyezést mutat. Kézdivásárhely város tanácsának soron következő gyűlésén a pénztáros bemutatta a *restanciariusok* (kamat, haszonbér és gabona árával tartozók) névjegyzékét, a jelenlévők pedig ezek felszólításáról határoztak, egy hónappal később pedig már a nem fizető adósok végrehajtását helyezték kilátásba, majd a hasznot nem termelő ingóságok végleges eladását. Végül a városi pénztár készpénzkészletét kellett igénybe venni, amely lépés a folyó költségtervek felülírását is szükségessé tette.[27] A tanács önerején vállalt 10 000 forint azonban csak a kisebbik részét képezte a városra leosztott teljes összegnek, ezen felül 12 660 forintot közvetlenül a polgárokra kellett terhelni. A többnyire kézműves mesterek a minimális vállalható összeget (20 forint) vagy afelett jegyeztek, a vagyoni állapotot tükröző osztályzatot a városvezetés alkotta meg: a 220 családfő egyenként 20 és 200 forint között vállalt – a későbbiekben mindannyian névre szóló kötvényt kaptak cserébe.[28] Az államkölcsön harmadik részletének befizetése 1854. december 12-re volt előirányozva, Kézdivásárhelyen csak akkorra lépett működésbe a vázolt rendszer, igaz, utána zökkenőmentesen működött, a maradék bő négy és fél évben már nem halmozódott fel elmaradás.[29]

Bereck város tanácsa összesen 25 220 forintot „ajánlott meg", aminek a felosztását az önkormányzat szintén a saját, és a polgárság anyagi erejére alapozta: közel 10 000 forintot a közpénztárra (majorsági vagy allodialis kassza) terhelt, kb. 15 000 forintot pedig a polgárokra osztott le. Két jobb anyagi helyzetben lévő lakos önkéntesen vállalt nagyobb összeget, illetve további 403 polgárra rótt ki ilyen terhet a városi tanács, vagyoni helyzetük vagy előző évben befizetett adóösszegek alapján. A tehetősebb fizetőalanyok a legtöbb településen külön figyelmet kaptak az egész birodalomban, vélhető azonban, hogy a cselekvési szabadságuk nem volt teljes, felsőbb nyomásra valósult meg az „önkéntesség", amint azt magyarországi példa is szemlélteti.[30] Mindenesetre a cs. k. járási hivatalok 1854 decemberében rendeletben utasították a községeket, hogy felosztásnál ezeknek (birtokosok, papok, gazdák stb.) szenteljenek nagyobb figyelmet, másodsorban terheljék a maradék lakosokat, az adótabella szerinti osztályzat alapján, továbbá, hogy az önként aláírókkal szemben lehetőleg kerüljék a kettős terhelést, azaz mentesítsék a maradék lakosságra kivetett rovataltól.[31] A lakosságtól begyűjtött pénzekből Bereck városában sem keletkezett tehát egy olyan osztatlan közös tőke, mint azt kisebb községek esetében látni fogjuk, aminek oka, hogy a legkisebb egyéni vállalás megegyezett a minimálisan jegyezhető összegével, a kötvény pedig névre szólóan kiállítható volt.[32]

Az 1854-es államkölcsön felosztása Bereck városban (pengőforint)

Közpénztár			**9940**
Magánszemélyek önkéntes jegyzései			**220**
ebből:	Papp Péter r. k. esperes		120
	AlexiusVerza káplár		100
Rovatal vagyoni osztályzat szerint			**15 060**
osztály	*teher*	*személyek száma*	*összeg*
I.	80 pfrt/fő	41	3280
II.	60 pfrt/fő	77	4620
III.	40 pfrt/fő	73	2920
IV.	20 pfrt/fő	212	4240
Összesen:			**25 220**

Sepsiszentgyörgy várost illetően az adataink töredékesek, nem ismerjük a teljes összeget, ám azt bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy azt egészében a majorsági kassza vállalta magára. Valószínűleg ez az urbanizáció előrehaladottabb állapotával magyarázható: a város ekkor már olyan állandó bevételekkel rendelkezett, amiből a rendkívüli kiadásokat is rendezni lehetett, illetve a közpénztárában olyan

[27] Uo., 1854. augusztus 30. / 73. jkvp.; 1854. október 2. / 87. jkvp.; 1854. október 13. / 90. jkvp.; 1854. november 18. / 125. jkvp.
[28] SÁL, Fond 20, 942. á., 1854/1606.
[29] Uo., 939. á., 1855. január 17. / 13. jkvp.; 1855. február 24. / 38. jkvp.; 1855. március 30. / 65. jkvp.; 1855. május 6. / 87. jkpv.; 1855. július 28. / 150. jkvp.
[30] KÖVÉR György 2011, 182.
[31] SÁL, Fond 20, 942. á., 1854/1606.
[32] SÁL, Fond 135, 264/II. ie. [II/16. it.], 1855/4267.

volumenű tőke halmozódott fel, amelynek kamatoztatására nem volt elég kereslet a polgárság részéről, így az államkölcsön gyümölcsöztetési lehetőség volt számára akkor is, ha az jóval alacsonyabb hozamot biztosított – Erdély nagyobb városaihoz hasonlóan. Ennek a feltételezésnek ellentmondhat az a tény, hogy Sepsiszentgyörgy az elsők között volt, amely alig másfél év után a befizetett kötvényein túladott, illetve hátramaradt befizetéseit is egy helybéli kereskedőnek adta át. Az ellentmondás azzal oldható fel, hogy mivel a kölcsönjegyzés kizárólag a városi közvagyon üzlete volt, ebben rejlett az előnye is: amikor a nagyobb mérvű folyó építkezések jelentősebb készpénzt igényeltek, a kötvényeken csekély veszteséggel túl lehetett adni, a likviditást gyakorlatilag nem korlátolta az államkölcsön.[33]

A Kézdivásárhely város által jegyzett teljes összeg – a közpénztár által vállalt és a polgárságra rótt együttvéve – egy személyre számítva 6,21forintot tett ki, Bereckben ez valamivel magasabb, 8,41forint volt, és joggal feltételezhetjük, hogy a másik két városban, Sepsiszentgyörgyön és Illyefalván is hasonló érték körül mozgott. A községek esetében korlátozott mennyiségű adattal rendelkezünk, a sepsiszentgyörgyi kerülethez tartozó 119 saját önkormányzattal rendelkező település közül csupán 26-ban sikerült azonosítani a jegyzést illető pontos számokat, a területi megoszlás pedig eléggé egyenetlen: a kézdivásárhelyi alkerületből 16, a nagyajtaiból 5, a nagyborosnyóiból 3, az uzoniból 2 község.[34]

Az 1854-es államkölcsön egy főre eső jegyzett összegei a Sepsiszentgyörgy kerülethez tartozó községekben[35]

Sorsz.	Település	Per capita (pfrt)
1	Alsócsernáton	10,00
2	Polyán	9,40
3	Ozsdola	7,47
4	Ikafalva	7,44
5	Nyujtód	7,28
6	Kézdiszentlélek	7,14
7	Kézdimartonfalva	7,10
8	Futásfalva	6,45
9	Al- és Felvolál	5,45
10	Szászfalu	5,28
11	Kurtapatak	5,09
12	Kézdimárkosfalva	4,57
13	Kézdimartonos	4,30
14	Hídvég	4,16
15	Zabola	4,10
16	Esztelnek	4,09
17	Árapatak	3,40
18	Laborfalva	3,31
19	Lécfalva	3,28
20	Magyarhermány	3,21
21	Erősd	3,09
22	Páké	3,00
23	Szárazpatak	3,00
24	Szentivány	2,29
25	Előpatak	2,00
26	Mátisfalva	1,02

Az egy főre eső államkölcsönjegyzés összege Háromszéken meglehetősen nagy különbségeket mutat: legnagyobb értéket, 10 forintot Alsócsernáton regisztrált, míg a legalacsonyabbat Mátisfalva, alig több mint egy forintot. A rendelkezésre álló mintában az egy főre eső felső és alsó medián 4,30, illetve 4,16 forint, ami az erdélyi átlagnak jóval alatta maradt, ám a marosvásárhelyi vidék (város nélkül) átlagát több mint ötven krajcárral haladta meg. Feltűnő, hogy a kézdivásárhelyi járáshoz (alkerülethez) tartozó egyes falvak terhei meghaladták a városokét, illetve azokkal egyenértékű volt, továbbá, hogy a volt Felső-Fehér vármegyéhez tartozó úrbéres települések Al- és Felvolál kivételével a medián alatt voltak (Árapatak, Előpatak, Erősd, Szárazpatak), illetve maga volt az alsó medián (Hídvég), holott ezek földesurai a széki birtokosoknál nagyobb vagyonnal rendelkezhettek. Igaz, esetükben fennáll a hivatalviselés lehetősége, és így a jegyzéseik központilag, a helytartóságon keresztül történtek.

Az államkölcsönnek településen belüli felosztását első körben hasonlóképpen képzelték el a városi tanácsok és a községi elöljáróságok. Mint láttuk, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely és Bereck is a közpénz-

[33] SÁL, Fond 14, 918. á., 18. k.

[34] 17 község esetében az állami kölcsönben jegyzett számokat úgy sikerült megállapítani, hogy az 1855. évre vonatkozó költségterveikbe belefoglalták a folyó évi tíz részlet összegét. Az elöljárók a hivatali előírásoknak nem megfelelően vették fel ezt a tételt a községi folyó kiadások közé, a felettes igazgatási szervek ki is húzták belőle, ám ennek segítségével sikerült nekünk kiszámítani a jegyzett összeget. (SÁL, Fond 135, 281/II. ie. [VII. 4. it.]) A további 11 községnél az utólagos panaszokból, községen belüli újraleosztás jóváhagyására vonatkozó levelezésből bukkannak fel a számadatok. (Uo., 281/I. ie. [VII. 4. it.], 1855/1846, 4258; 264/II. ie. [II. 16. it.], 1855/2014, 2728, 3110, 4053, 4142, 4456, 4622.) Összevetve az 1850. évi népszámlálási adatokkal. (DÁVID Zoltán 1994, 132–138.)

[35] SÁL, Fond 135, 264/II. ie., 1855/2014, 2728, 3110, 4053, 4142, 4456, 4622; 281/I. ie., 1855/1846, 4258; 281/II. ie.

tárainak adta a főszerepet, amelyeknek már rutinjuk volt a kölcsönzésben, majd újratervezés után, kisebb súllyal ugyan, de jelentőségük megmaradt. A városi tanácsok visszakozása a likviditásuk korlátozottságának tulajdonítható, azaz nem állt rendelkezésre olyan mennyiségű készpénz, amelyből az államkölcsönjegyzést egyszerre, teljes összegben be tudták volna fizetni, sőt öt év alatti ötven részletben kiegyenlítve is problematikusnak látszott. A majorsági kasszák teljes tőkéje meghaladhatta ugyan az államkincstár által igényelt összeget, ám az kisebb részekben a polgárságnak, kamatozásra volt kiadva, a gyors behajtás komoly veszteségeket eredményezett volna. A hitelezett tőke éves kamatrátája 6–8% között mozgott, ami megegyezett az államkölcsön kibocsájtója által – legalábbis a sajtóban – ígért hozammal a teljes befizetést követő években. Hovatovább a kibocsájtáskori névérték alatti áron értékesítette a kötvényt, amelynek lejártakor a névérték visszafizetését ígérte (ún. *zéró-kupon*), vagyis további 5% hozam kapcsolódott a befizetett összeghez. A községek a fentiekhez képest számottevő hátrányban voltak, mivel az 1854. évi költségtervek tanúsága szerint ritka kivételnek számított, ha a rendes bevételek között felbukkant a *tőkepénzek kamatai* tétel.[36] A falvak szintjén azonban létezett egy más természetű kölcsönzési lehetőség, olyan tőke, amely akkor még nem volt pénztárba tömörítve, és közvetlenül nem a községek kezeltek. Ezek voltak az ún. *árvapénzek*, amire röviden indokolt itt kitérni. A gyámok kötelessége volt a gondnokság alá került személy (főként árva kiskorúak) vagyonának épségben tartása, illetve gyümölcsöztetése és gyarapítása. A vagyoni tömegen belül a készpénz haszonszerzési módját a különböző összegek kamatozásra való kiadása képezte. A tranzakciónak két szereplője volt, a törvényes gyám, mint kölcsönadó, illetve a kölcsönvevő, aki általában egy személyesen ismert falubéli. A község nem húzott hasznot, de az elöljáróság közvetlen ellenőrzést gyakorolt az ügylet felett – kinevezte a gyámot, és igazolta a kölcsönigénylő hitelképességét –, illetve a hiteligény elbírálásában is részt vett, garantálva, hogy a gyámolított személyt nem éri kár. Ezeknek a kölcsönöknek a jellemzői, hogy kisebb összegek képezték a tárgyát – 1858 előtt általában váltóforintban volt kifejezve a pénznem –, gyakorlatilag jelzálogkölcsönként működött, a maga sajátosságaival, a telekkönyv bevezetése előtt. A *kötelezvény* mellé csatolt *becsű-levél* telekkönyvi kivonatnak tekinthető, amelyet nem egy szakosodott intézmény, hanem a község állított ki, helyrajzi szám helyett a dűlő megnevezése és a telekszomszédok neve szerepeltek, illetve a terület kiterjedése és minősége helyett a várható terméskihozatal *(véka féreje)* volt feltüntetve. Ezek tipikusan nem amortizációs kölcsönök: csak a kamat mértékét és annak fizetési menetrendjét rögzítették, a tőke visszafizetési idejét nem határozták meg, bár az igénylő bizonyára kalkulált ennek esedékességével, ezt a határkövet általában a gyámolított nagykorúsítása képezte.[37] A közületi hitelezés eme válfaját Erdélyben központi rendelkezés is szabályozta, majd az 1870-es évek derekán, az összevont törvényhatósági gyámpénztárak létrejötte, illetve a telekkönyv meghonosítása nyomán ez a gyakorlat megszűnt.[38]

A községek számára elsődlegesen ezek az árvapénzek tűntek olyan kelléknek, amelyből az államkölcsön megoldási lehetőségét származtatták, ezt az elképzelést pedig minden bizonnyal a felsőbb hatalmi struktúrák szereplői is osztották – ha éppen nem ebből az irányból érkezett a kezdeményezés. Háromszéken 1854 augusztusának első felében keltek az aláírási listák, amelyek településenként tartalmazták azokat az összegeket, amelyeket a nevesített árvák vagyontömegéből a hivatalos gyámok jegyeztek. A rendelkezésre álló kimutatások ebben az esetben sem teljesek, ebben a keretben a legnagyobb összegeket Kovászna (420 forint, 13 árva pénzéből), Zágon (440 forint, 8 árva pénzéből) és Maksa (150 forint, 4 árva pénzéből) községekből ajánlották meg, illetve vannak ehhez mérhető összegek, ám nem derül ki, hogy mely településről van szó. A legtöbb esetben azonban száz forintnál kevesebb pénz gyűlt össze ilyen módon. Összességében, az egy főre jutó összegek átlagából visszaszámítva, az árvapénzekből

[36] A felsőbb utasításra összeállított költségvetések bevételi tételei: 1. Pénztári maradvány; 2. Haszonbérek; 3. Tőkepénzek kamatjai; 4. Termények eladásából; 5. A község kezelése alatti javak jövedelme; 6. Polgárosítási díj; 7. Rendkívüli bevételek / Rovatalok / Kölcsönök; 8. Másszerű bevételek. Az 1853/1854. évre vonatkozóan 36 községi költségtervvel rendelkezünk. (SÁL, Fond 135, 239. ie. [VII. 4. it.], 14–298.) Ebből mindössze Kézdiszentlélek község könyvelt el tőkekamat-jövedelmet, 75 pengőforintot, ami a teljes bevételének 9%-át tette ki. (Uo., 105–112.)

[37] Árvapénzek kötelezvényeire és becsűleveleire lásd SÁL, Fond 135, 213. ie. (II. 5. it.), 91–92, 106–107; Fond 9, 841. á., 1887/634, 54–65.

[38] A nagyszebeni helytartóság 1854/18827 sz. rendeletét közületi kölcsönzés szabályozására vonatkozóan lásd SÁL, Fond 135, 213. ie. (II. 5. it.), 124–127. Az árvaügy törvényhatósági szintű kezelését 1867-ben indítványozta Háromszék közgyűlése. (SÁL, Fond 8, 910. á., 37. k., 1867. július 19. / 82. jkvp.) Az 1873-ra vonatkozó árvaszéki elnöki jelentésből az derül ki, hogy gyakorlatilag csak a járások szintjén történt meg az összevonás, még különálló „tömegesített pénztárai" voltak Kézdi-, Miklósvár-, Orbai- és Sepsiszéknek (Uo., 40. k., 1875. június 24. / 6. jkvp.) ezek az 1870-es évek végén olvadtak egybe, *Háromszékmegyei összesített gyámpénztár* elnevezés alatt. Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy és Bereck városok kasszái továbbra is különállóan működtek. Az 1886. évi számadást lásd Fond 9, 841. á., 48. k., 1887. június 24. / 41–45. jkvpk.

befolyt pénzek a községek által jegyzett országos államkölcsönnek mindössze 1–10%-át tették ki, és megállapítható, hogy a városokhoz viszonyítva, az aktív lakosságra nagyobb terhek vártak.[39] A második lépésben háromszéki községekben zömében az a modell érvényesült, amelyet Bereck város esetében is láttunk, azaz az elöljáróságok a tehetősebb személyeket szólították fel önkéntes jegyzésre, majd miután ez a lehetőség is elégtelennek bizonyult, a lakosság többi részére terhelték a maradékot, rovatalozás útján, ennek kivetési kritériumai azonban eléggé színes képet mutatnak.

A terhek településen belüli leosztása még nem volt végleges az első két részlet esedékessége időpontjában, a községi elöljáróságok ez alatt lázasan keresték a megoldást. A cs. k. kerületi hivatal falragaszokon tette közhírré, hogy ha a részletfizetés nem történik meg határidőre, akkor 6% büntetőkamatot vetnek ki a kölcsönjegyzőre, ha pedig a befizetés megszakad, akkor a teljes addigi befizetés az államkincstárra száll – a pénz behajtásának a felelősségét pedig közvetlenül a falusi testületekre hárították.[40] A behajtást kezdetben az államapparátus keretében létrehozott adóhivatalok végezték, ám az ezzel járó pluszköltség a községekre hárult. A felmerült panaszok nyomán, 1855 tavaszán a cs. k. járási (alkerületi) hivatalok végül az önkormányzatok hatáskörébe utalták a behajtás feladatait is.[41] A fizetési képesség, illetve hajlandóság nem idomult maradéktalanul a felsőbb elvárásokhoz, a hetedik részlet esedékessége (1855. május 6.) után például a sepsiszentgyörgyi kerületi hivatal 13 településen rendelt el kényszervégrehajtást a hátralékok miatt.[42] Kézdivásárhely járásban a nyolcadik részlettel nyolc önkormányzat és több magánszemély volt restanciában, összesen 2184 pengőforinttal, amely összeg később sem apadt, a tizedik határidő elteltével ez már 3600 pengőforintot tett ki, amely szintén nyolc község, illetve 26 magánszemély hátralékát képezte.[43]

Falu határán belül a legnagyobb összegnek általában a rovatalból kellett összegyűlnie, amit különféle módon ültettek gyakorlatba. A rovatal egyik leggyakoribb válfaja az volt, amikor földbirtok nagysága szerint vetették ki, ami elsősorban a nem helyben lakó birtokosokkal vezetett konfliktushoz. Így történt ez Lécfalván, amely ellen a szomszédos Orbaitelek bírója, Soós Ignác tett panaszt, miután sérelmesnek érezte, hogy az ott földterületekkel rendelkező falusfeleit fizetésre szólították fel, miután lakhelyükön már belefoglalták őket a rovatalozottak névjegyzékébe. „a Létzfalvi tisztelt elöljáróság engemet már két úttal hivatalosan felszólított az iránt, hogy a határjokra bé bíró Teleki egyénekkel minden ottan lévő egy véka féreje szántó földjükről fizessenek a Létzfalvi Közönségnek az államkölcsön pénze fedezésére …egy holdról 4 pengő forintokat!!" – állt a folyamodásában. Az eset kivizsgálása során tisztázódott, hogy előzetesen a községgyűlés az államkölcsön fedezésére a helyi lakosokat a személyes keresetadójuk felét kitevő többlettel rótta meg, illetve a – vetésforgó szerint felosztott – három határban lévő földjeiken a termésmennyiség szerint vetett ki pénzben kifejezett terhet. Ez utóbbi kategóriába estek bele a szomszéd falu lakói, akiknek a jogorvoslati igénye eredményeképpen újraosztották a hozzájárulást, és immár differenciáltan, de továbbra is a panaszlók kárára történt ez meg: a Nyilas nevű dűlőn egy véka féreje után helyiek 15, idegenek 30 pengőkrajcárt fizettek. Ugyanekkor a község közvagyonát is kénytelenek voltak a részletek fizetésébe bevonni, az ide tartozó szántó és kaszáló haszonbérét erre a célra fordították.[44] Feldobolyban egészében a helyben leggyakrabban előforduló egyenes állami adónemek alapján vetett ki községi pótadót az elöljáróság: „falvánknak nincs anyagi jövedelme, hogy mind az államkölcsönt, mint egyéb költségeket fedezhessen. Célosnak láttuk az Államkölcsön fedezésére megkívántató pénzösszeget felróni, melyre nézve, tekintetbe vétetvén a fő és birtokadó, mely tészen összesen 688 pfrtot".[45] A pótadó természeténél fogva azokat sújtotta jobban, akik az alapul szolgáló állami közteher címén nagyobb összeget fizettek, így történt ez Zalánban, ahol „az egyenes adó után kétszeri rovatalt" vetettek ki. A falu legnagyobb birtokosa, Séra Lajos ezután kezdte ellenszegülésre biztatni a falusfeleit, azt hangoztatva, hogy rovatalt csak a marhák után lehet kivetni. A kérdőre vont nagygazda ezután kijelentette, hogy az államkölcsönt a község vállalta, ergo annak vagyonát terheli az adósság, nála pedig nem zálogolhatnak. A lázításnak foganatja lehetett,

[39] Az árvapénzeknek az országos államkölcsönre fordításáról lásd SÁL, Fond 135, 223/II. ie. (II. 16. it.), 5–32; 264/II. e. (II. 16. it.), 1855/2080.

[40] Ez a kitétel szerepelt a kölcsönkötvényeken (Anlehens-Schein über die Einzahlungen auf des Anlehen von 26. Juni 1854.), ám ezeket a községek csak 1859-ben kapták kézhez, amikor a teljes összeget törlesztették. A falragasz szövegét lásd SÁL, Fond 14, 914. á., 219. ie. (VII. 8. it.), 5; Fond 20, 939. á., 1885/889. ikt.

[41] SÁL, Fond 135, 264/II. ie. (II. 16. it.), 1855/664.

[42] Uo., 281. ie. (VII. 4. it.), 1855/2921.

[43] Uo., 264/II. ie. (II. 16. it.), 1855/2730, 5000.

[44] Uo., 264/II. ie. (II. 16. it.), 1855/1534.

[45] Uo., 1855/1680. A községi pótadó az 1850-es években nem volt használatos az adminisztráció nyelvében, akkor minden pluszterhet egységesen rovatalnak neveztek. A pótadó megnevezés az 1871-es községi törvény hatályba lépése nyomán terjedt el Háromszéken.

amit az elöljáróság nem tudott kezelni, és kétségbeesetten próbálta a felsőbb hatalomra átruházni a rendezés feladatát, a patthelyzetből csak egy harmadik út vezetett ki.[46]

A községi rovatal leggyakoribb formája azonban a családfők vagyoni állapota alapján kivetett közteher volt. A vagyoni osztályzatok egyik válfaját, a földbirtok szerintit – amint Lécfalva esetében is láttuk – nem a földbirtok nagysága szerint állították össze, hanem a birtok kihozatalának számadatai szerint, sajátos helyi mértékegységet alkalmazva, amely viszont közeli rokonságot mutat a kataszteri tiszta jövedelem fogalmával, annak egy kezdetlegesebb – és nyilván kevésbé egzakt – változata. A vagyonok másik fajta osztályzásának tárgyát a tulajdonolt élő állatok képezték, ezeket fajtánként súlyozták, referenciának pedig a szarvasmarha számított. Ez utóbbi amolyan alapértelmezett osztónak tekinthető, példa erre Szentivány esete, ahol 1854 őszén a birtokosok egy része önként jegyzett kölcsönt, a fennmaradó összeget pedig a helyszínre kiszállt cs. kir kerületi biztos, Kovács István kapitány személyesen osztotta szét a vonakodó birtokosok között.[47] A vagyoni osztályzatok e két utóbbi típusát a kortársak méltányosabbnak ítélték meg, ez általában kevesebb súrlódást generált, mind intenzitásában, mind pedig szám szerint – amint az a képződött iratmennyiségből kikövetkeztethető.

A városokban az önkéntes kölcsönjegyzések befizetései különösebb akadályok nélkül megtörténtek, ezzel szemben a falvakban ez is kihívás elé állította a behajtókat. Általános elégedetlenséget eredményezett a kettős törlesztés, vagyis az olyan eset, amikor egy nagyobb birtokost az önkéntes jegyzése mellett rovatallal is megterheltek. Az állami közigazgatás ennek az eshetőségének az elkerülésére időben figyelmeztette az önkormányzatokat, mégis számos esetben megtörtént, többnyire olyanformán, hogy az érintett fél a lakhelyének számító községben önkéntes kölcsönadóként szerepelt, egy másik településen fekvő birtoka után pedig rovatalt vetettek ki. Erre példa a Kézdiszentléleken lakó Könczei Antal „ki falvánkban [Kurtapatak NB] a legnagyobb szerű birtokos a Status (állam) kölcsönben a méltóságos járási hivatal közben jöttével, s jóváhagyásával 1 forint és 30 kr[ajcár] pengőpénzzel rovatott meg … nem fizette meg, sőt ingerülten azt felelte, hogy 100 pengőt ezen kölcsönbe önkéntesen ajánlott, s annálfogva sem ide sem Szentlélekre nem fizet."[48] Ugyancsak Kézdiszentléleken bukkant fel Bartos József kettős törlesztési esete, aki kategorikusan tagadta, hogy önkéntesen jegyzést írt volna alá, és csak az egyenes adója után kirótt összeg fizetésére tanúsított hajlandóságot: „Kis Kászon helyiségben fekvő 101 öl kiterjedésű laktelkem után azon rám kirótt 20 pengő rft államkölcsönt – akkor is midőn hatszoros adóm után havonként, vagyis részletenként egy-egy pengő rftot köteles vagyok fizetni a község összes lakói között – mivel merő tévedésből írattam bé a magánkölcsönzők közé, soha megfizetni nem tudom."[49] A tényleírás kapcsán joggal merülhet fel a gyanú, hogy a községi elöljáróságok tévedésből sorolhattak be egyes személyeket a magánkölcsönzők közé, hovatovább a szándékosság is vélelmezhető, amikor ennek a kategóriának a képviselői megtagadták a törlesztést. Például, 1855 tavaszán Polyánban a 200 forinttal nyilvántartásba vett római katolikus lelkészt és további három, egyenként 20 forintot jegyzett birtokost panaszolt fel az elöljáróság a törlesztés megtagadása miatt.[50] Márkosfalva községbena magyarzsákodi illetőségű, de oda bebíró Horváth István nagybirtokoson szokatlanul nagy, 1000 forintot meghaladó teher volt. A jegyzés körülményei homályban maradtak, ám az *angariá*t egy darabig bizonyára rendesen fizette, mert csak a kilencedik részlet esedékessége után történt ellene intézkedés a mulasztása miatt. Ekkor a község vezetőtestülete végrehajtást kezdeményezett ellene: „Horvát István úr őszgabonája terméséből az írt 21 pfrt összegig elégtételt".[51]

A kölcsön részleteinek felhajtása nagyobb arányban 1855 nyarán kezdett akadozni, május folyamán már több településről jelezték a cs. k. kerületi biztos irányába, hogy megoldást tőle várnak, az elöljárók igyekezetei gyakorlatilag megfeneklettek. Futásfalván jelentős tömeg, összesen 53 családfő – vagyoni osztályzat alapján 4, 3, 2 és 1 forinttal megterhelve – tagadta meg az együttműködést, akiknek névsorát a községvezetés felterjesztette az adminisztrációhoz, katonai végrehajtást követelve ellenük.[52] Lemhény elöljárósága is karhatalomért kiáltott: „méltóztat ezen hanyag és nyakas népnek fölébresztésére a közönségünk nagyságát nézve, bár 4 katona executort Bereck mezővárosában állomásoló katonai parancsnokságtól mentül előbb, s ha lehetséges lehetne még holnap kieszközleni."[53] Polyán bírója a kerületi hivatalra próbálta átruházni a döntést, miután a szegényebb családoktól nem sikerült pénzt kicsikarni, a zálogolt vagyontárgyaikat nem váltották ki, azokat elárverezni sem sikerült.[54] Eltérő álláspontot képvi-

[46] SÁL, Fond 135, 281. ie. (VII. 4. it.), 1855/6385.
[47] Uo., 325. ie. (VII. 4. it.), 1856/1846.
[48] Uo., 264/II. ie. (II. 16. it.), 1855/2024.
[49] Uo., 1855/2097.
[50] Uo., 1855/2261.
[51] Uo., 1855/3447.
[52] Uo., 1855/2014.
[53] Uo., 1855/3532.
[54] Uo., 1855/2167.

seltek Kurtapatak vezetői, akik határozottan a lakosság oldalán álltak, azok anyagi terheinek enyhítését tűzték célul, nem csak a sanyargatás kényelmetlenségét szándékoztak továbbadni a felettes hatóságnak. Első folyamodványukban közölték, hogy a falura kirótt összeget nem tudták méltányosan felosztani a lakosok között, az addigi részleteket a község tulajdonát képező egyes vagyontárgyak eladásából sikerült fedezni, továbbá a szomszédos Bélafalvát és Csomortánt hozták fel példának, mint vagyonosabb, ugyanakkor államkölcsönnel kevésbé leterhelt községeket, és ezekhez hasonló eljárást kértek maguknak. „A magas kormány kegyes intézkedéseivel népeinek csak boldogulását, de koldusbotra jutását nem célozza soha. Ide mutatnak személy s vagyon bátorság és közjóllétre irányzott minden rendeletei, melyek a nép iránti szeretetnek mindannyi kifolyásai. …Méltóztassék felterjesztésünket – miszerint e kerületben a legszegényebb falvánknak az államkölcsönből valószínűleg tévedésből történt rovat kiszabásával túlterheltetett és ha ezen államkölcsön rovat lefizetésére szoríttatik, kikerülhetetlenül koldus botra jutand – felkarolni, s falvánkat a koldusbottól megmenteni" – szólt a hangnemében konfliktuskerülő petíció, amelyet később hiába ismételtek meg, csak annyira lágyította meg a címzett szívét, hogy a tehernek a falun belüli, méltányosabbnak tűnő újraelosztását hagyta jóvá.[55]

A községek által jegyzett államkölcsönösszegek sorsát illetően a vízválasztó a 8. és 9. részlet esedékessége körül kezdett körvonalazódni, vagyis a legtöbb helyen ekkor hoztak döntést arról, hogy továbbra is fizetik-e azt, avagy megszabadulnak az esetenként már nyomasztóvá vált tehertől. A második lehetőség – mint már a bevezetőben említettük – abban állt, hogy a kölcsönzők a névérték alatt eladták a kötvényeiket bankházak megbízásából tevékenykedő ügynököknek, amely jelenség 1854 végétől kezdett nagyobb méreteket ölteni.[56] Háromszék területén az első ilyen természetű kötvényeladás Laborfalva községé lehetett, amelyet 1855. június 6-án kezdeményeztek. A községre összesen 1400 forint volt kivetve, amely összegnek a törlesztése pedig 42 marhatulajdonos gazdára volt leosztva. Az eladási ügylet lebonyolításáig a község 280 forintot törlesztett az államkincstár irányába, ennek az összegnek 229,50 forinton történő kiváltására tett ajánlatot Constantin Nicolaus brassói kereskedő, ehhez pedig a felsőbb hatalom áldását adta, így vásárló az 1400 forint névértékű kötvényért valóságban1279,50 forintot fizetett a falu, a kollektív kár pedig 50,10 forint volt.[57] Ezzel egy időben négy volt úrbéres község lépett hasonlóan: Hídvég, Árapatak, Előpatak és Erősd szintén egy brassói kereskedőnek, bizonyos Csergidánnak adta el a kötvényeit, aki az előbbihez hasonló feltételek mellett vette át az adóssághalmazt: az addig befizetett összeg 85%-át adta vissza a községeknek.[58] Zalán község szorult helyzetéből úgy szabadult, hogy a sepsiszentgyörgyi szeszgyárosnak, Kupferstich Jakabnak nyolc évre haszonbérbe adta az italmérési jogot, aki ezt azzal ellentételezte, hogy vállalta a maradék 2800 forintnak az államkincstárba történő befizetését.[59] A volt Kézdiszékben Kézdiszentlélek nagyközség az állami egyenes adózókra kivetett pótadóból gyűjtötte össze a kölcsön részleteit, ennek behajtása itt is akadályokba ütközött, ezért alkalmanként az elöljáróság a folyó költségvetéséből pótolta. Ezeknek a pótlásoknak a visszafizetése miatt kezdeményezték a kölcsön egy kisebb részösszegének, 1000 forint névértékű kötvénynek az eladását, amelyért 800 forintot kaptak kézhez.[60] Ikafalva kész tények elé állította a cs. k. járáshivatalt, amikor bejelentette, hogy a 9. ráta befizetése után államkölcsönkötvényét eladta a kézdivásárhelyi Fejér Lukács kereskedőnek.[61] Ezekhez mérten a városoknak látszólag nagyobb mozgásterük volt, amint az a közpénztárak terhelhetőségéből is tapasztalható volt. Bereck város mégis ugyanazokkal a nehézségekkel küszködött a polgárságára kivetett rovatal behajtásánál, mint a térség falvai – ami pedig saját maga falusias jellegével magyarázható. Elsősorban a szegényebb rétegek fizetésképtelensége miatt panaszolt a tanács, majd végül a 9. részlet után a városi képviselő-testület olyan határozatot hozott, hogy a már befizetett összeg kötvényeit pénzzé teszik, a befolyó összeget pedig a hátralévő részletek törlesztésére használják fel: „azon árban, minőbe a bécsi börzét utánozva a kerületben eladható". A kötvényezett összeg 6305 forint volt, a remélhető készpénz pedig 15-20%-kal kisebbedett, az ismert gyakorlat szerint, amivel pedig a majorsági pénztár terheit enyhítették, illetve a polgárságét, az újraszerkesztett rovatali osztályzat szerint.[62] Sepsiszentgyörgy tanácsa 1856 közepén döntött arról, hogy az államkölcsönügyletből teljesen és azonnal kilép. Ennek közvetlen mozgatórugója az volt, hogy már a jegyzés megkezdése előtt építés alatt állt a vendéglőt és más üzlethelyiséget is magába foglaló emeletes városháza, amit végül *Schwarzenberg-csarnok* elnevezés alatt nyitottak meg 1857. év végén. Az építkezés önmagában is jelentős terhet jelentett a város anyagi lehetőségeihez képest,

[55] Uo., 1855/2166, 2728, 3208, 3777, 4055.
[56] DEÁK Ágnes 2007, 185.
[57] SÁL, Fond 135, 281. ie. (VII. 4. it.), 1855/4649.
[58] Uo., 1855/3377, 4258, 4902.
[59] Uo., 1855/6385, 7071.
[60] SÁL, Fond 135, 264/II. ie. (II. 16. it.), 1855/4142.
[61] Uo., 1855/4622.
[62] Uo., 1855/2187, 3252, 4267, 5118.

az államkölcsön pedig többletkényelmetlenség volt a pénztára számára. Az eladási ügylet lebonyolítását arra a Kupferstich Jakabra bízták, akinek némi jártassága már bizonyára volt ezen a téren. Az 1856/1857. évi számadásokban a rendkívüli kiadások egyik tétele ekképpen van megfogalmazva: „Kupferstich Jakab úrnak Status Papírosok kiváltása és eladás a n[e] m[e]s Tanácsnak 4-ik számú utalványára rápótlást fizettem 739,48 frt."[63] Tehát a szeszgyáros névértéken kivásárolta a várostól a befizetett összeg szerinti kötvényeket, ugyanakkor magára vállalta a további befizetéseket, a városnak pedig az egész ügylet 739,48 forintjába került. A rendes éves jövedelmei a városnak 9623,32 forintot tettek ki, ebből egyedül Kupferstich 3263 forintot fizetett be pálinkaárulási árenda címen.

Kézdivásárhely városa 1855 májusától kezdődően kezdte kézhez kapni az államkölcsön kötvényeit a befizetések szerint. Első alkalommal 1230 forint értékben – 1 db 500; 6 db 100; 1 db 50; 4 db 20 forint névértékű kötvény – nyugtázott a közpénztár, ugyanakkor a polgárok részére 640 forintnyi – 23 db 20 forint névértékű –, névre szóló kötvény érkezett, amelyet az érintettek át is vettek. A következő két és fél évben pedig majdnem minden tanácsülésen napirenden volt ezeknek az értékpapíroknak a kiutalása és szétosztása.[64] Két hónappal később a város képviselőtestülete arról döntött, hogy a közpénztár számára addig kiadott, 2260 forint névértékű papírt folyóvá teszi a „cursus szerint", azzal a céllal, hogy a soron következő részleteket abból fizeti be.[65] A későbbiekben ilyen célú kötvénybeváltás nem történt, ám időközben Kézdivásárhely is emeletes városháza építését kezdeményezte, a vállalkozást 1857. év végén Tóth Sámuel vállalkozó nyert el, 16 490 forint ellenében. A tanács számvetéséből kiderült, hogy a közpénztár tőkéjének nagyobb része a polgárok kezére volt kiadva kamatozásra, tehát gyors behajtása kétséges volt, a különféle haszonbérek restanciái sem kecsegtettek jobb kilátásokkal: „az egyéneknél künn lévő összegeket sok utána való járás, sőt törvényes kereset útján se lehetvén hirtelen felvenni". A vállalkozó rugalmasnak mutatkozott, és a kölcsönfelvételnél kedvezőbb ajánlatot adott elő a város közgyűlésének: „a pénztelenség miánn Tóth Sámuel úr azonban a tanácsos hütösséget igen természetesen fizetésre unszolá, hogy az építést erélyesen folytathassa, hogy ezen kívánatos céljában hátramaradást ne szenvedjen, felhozá azt is, hogy a Status Obligatiok a község pénzével fizettetvén, adná át a község, és ő jelenleg pénzt véve fel rá, ha bégyülend a város cassájára tartozóknak a künnlevő pénz, s őt kifizetendik, vissza fogja váltani."[66] Az elhatározást tett követte, azonban másfél évvel később az összesen 1740 névértékű kötvényeknek már hűlt helye volt, a vállalkozó kénytelen volt eladni, de igyekezett megnyugtatni az érdeklődő tanácsot: „ha nékem teljebeli összeg készpénzben kifizetődik, én 40 napok alatt azokat visszaszerzem, s visszaadom, mert most sokkal olcsóbban bé szerezhető, mint mennyibe akkor által adtam."[67] Az ügy a cs. k. járási hivatal számára kiváló alkalmat kínált, hogy azzal a városi képviselőtestületet vegzálhassa, arra igyekezett kötelezni az inkriminált határozat megszavazóit, hogy saját zsebükből vásárolják vissza az értékpapírokat, és hiába érveltek azok, hogy a névérték és reálérték közötti árrés még mindig kevesebb veszteséget okozott, mint egy esetleges 6%-os kölcsön, a nagyszebeni helytartótanács is hajthatatlannak mutatkozott. Végül legfelsőbb szinten a bécsi Belügyminisztérium igazat adott a városatyáknak.[68]

A részletek befizetése körüli nehézségek azonban nem kizárólag az adósság részleges, illetve teljes eladására sarkallták az önkormányzatokat. A tehermentesítés másik válfaja – amelyet úgy tűnik a felsőbb hatalom is inkább pártolt – a lakosságra kirótt terheknek az újraelosztásában merült ki. Háromszéken az első ilyen megoldással Nyujtód községben találkozhatunk, 1855 őszén, ahol a jegyzett összegből kivonták a már befizetett összeget, a maradék adósságot pedig újraszerkesztett rovatali lajstrom szerint osztották újra, a családfők vagyoni helyzete (földterület) alapján.[69]

[63] SÁL, Fond 14, 918. á., 185 k., 26.

[64] SÁL, Fond 20, 939. á., 45. k., 1855. május 22. – 1857. december 4. közötti tanácsülések.

[65] A városi kasszát illető összeg egy részlete 250 forint volt, a névérték alatt értékesíthető kötvényekből tehát legfeljebb nyolc részlet törlesztését lehetett megoldani. (SÁL, Fond 135, 264/II. ie. (II. 16. it.), 1855/3978; Fond 20, 942. á., 1855/722.)

[66] SÁL, Fond 20, 942. á., 1858/27.

[67] Uo., 1859/1163.

[68] Uo., 1859/1463, 3559.

[69] SÁL, Fond 135, 264/II. ie. (II. 16. it.), 1855/4053.

Eredeti és újraszerkesztett kivetési lajstrom Nyujtód községben

Eredeti (1854. ősz)				Újraszerkesztett (1855. ősz)			
Osztály	**Összeg/ fő (pfrt)**	**Terhelt személy**	**Összesen (pfrt)**	**Osztály**	**Összeg/ fő (pfrt)**	**Terhelt személy**	**Összesen (pfrt)**
I.	150	1	150	I.	80	10	800
II.	65	7	455	II.	60	40	2400
III.	55	9	495	III.	40	26	1040
IV.	45	14	630	IV.	15	35	525
V.	40	45	1800	V.	10	21	210
VI.	30	37	1184	VI.	5	55	275
VII.	25	19	475				
VIII	15	55	825				
Összesen:		**187**	**6014**	**Összesen:**		**187**	**5250**
					Addig befizetve:		750
				Kötvény összege:			**6000**

Az újraszerkesztett osztályzatok a jobb anyagi helyzetben lévő alanyok terheit növelték valamennyivel, a szegényebbekét pedig általában valamelyest csökkentették. A kézdivásárhelyi járási hivatal ezt a metódust hagyta jóvá a nehézségek miatt korábban drámai hangon panaszló Kurtapatak elöljáróságának, illetve Peselneknek, közvetlenül a nyujtódi eset után.[70] Végül pedig a felsőbb hatalom ennek a módszernek az alkalmazására szorította rá Márkosfalva községet, miután annak sajátos javaslatait megbuktatta. Márkosfalva a tizedik részlet befizetése után látta szükségét az újratervezésnek. Első körben az elöljáróság legelőből kaszálóvá minősítette a Pázsint nevű dűlőt, azt pedig 200 egyenlő parcellára osztotta, és a parcellákat évi öt forint ellenében a faluban birtokos családfőknek kényszerbérletbe adta. Ennek az egyedi eljárásnak más indoka nem lehetett, mint az, hogy a rovatalnak némi kézzelfogható ellentételezését érezzék a falusfelek, ám így azokat a legeltetés lehetőségétől fosztotta meg a vezetőtestület, az ellenállás miatt pedig végül le kellett mondania e tervről. Második nekifutásra azt határozták el, hogy ugyanabból a területből szakítsanak ki egy részt, amelyből az államkölcsön maradék összegét, 3000 forintot egyben be tudják fizetni. Ezt a tervet közvagyonvédelmi indokokkal már a járási hivatal kaszálta el, és helyettesítette a terhek újraelosztásával.[71]

Az országos államkölcsön utolsó részletének esedékessége 1859. augusztus 24. volt, ezt az időpontot követően is számos példa ismert, amikor községek készpénzzé tették a kötvényeiket. Amint láttuk, az értékpapíroknak már attól kezdődően volt forgalmuk, hogy a tulajdonosaik kézhez kapták. A névérték és reálérték közötti különbözet kezdetben 15, majd általában 20%-ot tett ki, ez a rés pedig később tovább növekedett – amint a kézdivásárhelyi építési vállalkozó vallomásából kiderült. A jegyzés befizetéseinek lezárulása után, 1862–1870 között Bodzaforduló, Szitabodza és Étfalva községek adtak túl bizonyíthatóan a kötvényeiken a Főkormányszék jóváhagyásával. Egyedül Szitabodza esetében ismert, hogy a bejövő összeget egyház javítására fordították, ám a másik két esetben is joggal feltételezhetjük, hogy valamely konkrét cél, és nem csupán a folyó kiadások emésztették azt fel.[72] Ebben a korban még meglehetősen homályos volt, hogy az adásvételből származó összeg az annakidején megterhelt birtokost, vagy a polgári községet illette-e, a korabeli gyakorlat azonban arra enged következtetni, hogy utóbbi – amelynek a nevére volt kiállítva egyébként a kötvény – rendelkezhetett vele. A tapasztalható készpénzhiány a magyarázata a közforgalmának, illetve annak, hogy több sepsiszéki település a Székely Mikó Kollégium jogelődjének számító tanintézmény alapításakor tett felajánlásait a tárcájában lévő államkölcsönkötvények egy részéből honorálta, így például Uzon, Szotyor, Eresztevény és Aldoboly 1862–1865 között szerzett erre jóváhagyást a Főkormányszéktől.[73] Az ilyen természetű, közcélú felajánlások nem tekinthetők helyi sajátosságnak, amit jól példáz, hogy a Magyar Tudo-

[70] Uo., 1855/4425, 4780.
[71] Uo., 1855/4456, 4566.
[72] SÁL, Fond 8, 910. á., 21. k., 1863/919, 4021, 5750, 6654; 23. k., 1864/4535; 30. k., 1870/1138, 3188, 5453. ikt.
[73] SÁL, Fond 171, 2. ie., 13–16.

mányos Akadémia budapesti székházának építésére számtalan, főként 20 forintos kötvény felajánlása történt a polgárság részéről 1860-ban, illetve azt követően is.[74] A brádi (Hunyad vármegye) román gimnázium is javarészt a környékbeli településekről összeadott kötvénypénzekből jött létre.[75]

Az országos kölcsönakció kérdésére vonatkozó eddigi legjelentősebb munka a kötvények további sorsát nem követi nyomon, magyar recenzora, Deák Ágnes indokoltan hiányolja ezt: „Másrészt a jegyzett összegek behajtásával megszakadt a történet, pedig érdekes lenne tudni, hogy az állam azután milyen ütemezésben, milyen mértékben teljesítette visszafizetési kötelezettségeit."[76] A nagytotált tehát nem látjuk, a háromszéki visszafizetésekkel kapcsolatban a rendelkezésre álló adatok is meglehetősen korlátozottak. Községi szinten 1864-ben kibukkan egy elöljárósági számadási ügy Futásfalván, ám ez csak az iktatókönyvek szintjén, maga a tudvalevőleg szűkszavú, tisztázó ügyirat nem maradt fenn, így nem tudjuk pontosan, hogy a jegyzés vagy a részletfizetések utóéletéről van-e szó, esetleg az állam által visszafizetett tőke kezeléséről.[77] Háromszék főkirálybírója 1864. év elején terjesztett fel kimutatást a Főkormányszékhez a községek államkölcsönhelyzetére vonatkozóan, erről ugyanúgy csak az iktatókönyvi bejegyzés maradt fenn. A miklósvári alkirálybíró a kimutatást minden további megjegyzéssel küldte, a kézdi esetében Maksa és Lécfalva községeknél akadt valami magyaráznivaló, míg a sepsi „a még meglévő államkölcsönről" terjesztette fel a listát, mintegy jelezve, hogy a legnagyobb arányban ebben a székben adtak túl időközben a kötvényeken.[78] Az országos államkölcsönnek a háromszéki községek háztartásaira gyakorolt hatásáról azonban ezen a ponton megvonható egy részleges mérleg, ugyanakkor a következő évtizedekre vonatkozóan is előrebocsájtható néhány megállapítás. Az államkincstár valamikor az 1860/70-es évek fordulóján névértéken visszaváltotta a kötvényeket, és bizton állítható, hogy ez nem sorsolással történt, hanem nagyjából egyszerre, azonos feltételek mellett nyílt meg a lehetőség a kölcsönadók számára. Ez az esemény a városok közvagyonára, közvetett módon pedig a háztartásaikra már jelentéktelen mértékben vagy egyáltalán nem volt hatással, mert mint láttuk, a majorsági pénztárak által jegyzett összegek zömét korábban névérték alatt folyóvá tették. Kézdivásárhelyen a polgárság bizonyosan névre szólóan kapta kézhez a kötvényeket, Bereckben pedig ez valószínűsíthető – a kivetett rovatal megegyezik a kötvények minimális összegével, illetve annak szorzott számával –, így az érintettek magántulajdonát képezte a visszaszármaztatott befizetés is – értelemszerűen nem követhető nyomon ezek további sorsa a közigazgatás által képzett iratokban. A községek esetében viszont a lakosságra kivetett rovatal a jegyezhető összeg töredékét képezte, így technikailag is kivitelezhetetlen volt a névre szóló kötvény kiállítása. Ebből kifolyólag, az értékpapír kedvezményezettjeként az érintett helység nevét tüntette fel az adóhivatal, következésképpen azok a községek, amelyek időközben nem adtak túl a kölcsöneiken, elég jelentős tőkét kaptak vissza. A kölcsön visszafizetésével majdnem egy időben hatályba lépett az 1871-es községi törvény, amelynek köszönhetően a törvényhatóságok oda hatottak, hogy ez a tőke községi törzsvagyonként legyen elkönyvelve, sőt néhány évvel ezt megelőzően a Főkormányszék közölte a Belügyminisztérium hason szellemű rendeletét: „a községi vagyon egyben tartását, valamint a községek fekvő vagyona elidegeníthetésére nézve fennálló szabályok szívós megtartását elrendelni méltóztatta."[79] A polgári törvénykönyv rendelkezései alapján ez az összeg a befizető birtokosságot illette, de mivel ezek az entitások jogerősen még nem jöttek létre – legalábbis Háromszéken –, azt a község kezelte, a termelődött haszon, akárcsak az italmérési jog, illetve közterületek (erdő, legelő) pénzbeli bevételei a községi háztartás rendes bevételi tételeit képezték.[80] Ha összevetjük a korábban már hivatkozott 1854/1855. évi községi költségterveket a háromszéki törvényhatósági bizottság gyűlésein tárgyalt 1873. évi számadásokkal és 1874. évi költségvetésekkel, az tűnik szembe, hogy a lefolyt két évtized alatt jelentős mértékben elszaporodtak a községek által kezelt pénzalapok vagy tőkék, amelyeknek a gyümölcsöztetése a lakosság számára folyósított kölcsönzéssel történt – bár sok olyan község is volt, amely nem rendelkezett ilyen bevételi forrással. Megállapítható továbbá, hogy a közületi kölcsönzésnek ez a válfaja zömében a közepes és nagyobb településeken volt gyakorlatban, vagyis olyanoknál, amelyek ritkábban adtak túl az államkölcsönükön. Ha a gyümölcsöző tőkével rendelkezők sorából kivonjuk azokat a sepsiszéki községeket, amelyeknek ez a pénzösszege a Bodzai-erdők eladá-

[74] *Vasárnapi Újság*, 1860/11, 128–129; 1860/13, 151, 178; 1860/16, 188; 1860/18, 213; 1860/19, 227; 1860/24, 289; 1860/25, 305; 1860/26, 319; 1860/28, 343; 1860/30, 367; 1860/31, 379; 1860/33, 403; 1860/34, 414; 1860/35, 427; 1860/36, 439; 1860/45, 551; 1860/48, 588.

[75] SOFRONI, Rodica 1973, 425.

[76] DEÁK Ágnes 2007, 186.

[77] SÁL, Fond 8, 910. á., 23. k., 1864/6966; 25. k., 1865/1076, 1823, 3529; 28. k., 1868/781, 1321. ikt.

[78] Uo., 1864/113, 398, 891. ikt.

[79] SÁL, Fond 8, 910. á., 1868. január 23. / 14. jkvp.

[80] APT 1863, 825 §.

sából származott, eléggé egységes képet kapunk.[81] Ebben a keretben relatív kisebbséget képviselnek azok, amelyek kihelyezett tőkéje nem haladja meg a 10 000 forintot, és a szék majdnem minden részéből szerepel ilyen település, például Lisznyó, Zabola, Maksa, Uzon és Gelence.[82] Számos esetben a községi kamatozó tőkepénz egybeolvasztva szerepel az évi folyó teljes bevétel összegével, a szétválasztásra pedig csak a későbbi évek háztartásának tételes számai szolgálnak támpontul. Ennek ismeretében is világos, hogy az 1870-es évek első felében többséget képeztek azok az esetek, amikor egy faluban a kölcsönadott összegek meghaladták a 10 000 forintos szintet. Ez a tétel Nagyborosnyón 21 264, Altorján 16 656, Hatolykán 10 749, Ozsdolán10 785, Felsőcsernátonban 10 539, Martonfalván 10 535, Aldobolyban 12 321 forintot tett ki, ezek éves kamatrátája papír szerint 5–8% volt, ám a legtöbb helyen ennek behajtása tökéletlenül működött.[83] Több helységben a pontos összeg nem ismert, ám nyilvánvaló, hogy az jelentős volt, ugyanakkor a nem megfelelő könyvelés is általánosan előforduló bajnak számított. Ilyen volt például Baróton: „tetemes adott ki kölcsön címen a helybeli r. kath egyháznak építési célokra, s ezen kölcsönadott összegnek a községi pénztárba visszafizetése a jelen számadás bevételei közt nem fordul elő."[84] Előfordult, hogy maga a lakosoknál kamatozó összeg már komolyabb tőkét fialt, a község számadásban az mégsem szerepelt, mint Zágon községben: „tetemes összeg a községnek 6% kamatozott tőkéje képezi, mely tőkének újbóli elhelyezése a számadásban nem fordul elő."[85] Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az esetek többségében nincs konkrét utalás arra vonatkozóan, hogy miképpen keletkezett a kamatozó tőke, azonban ebben az időszakban a községek a rendes jövedelmeiket többnyire felélték, felhalmozásra nem találunk meggyőző adatokat. Ezért újfent csak hangsúlyozni tudjuk azon tételünket, hogy a községi kamatozó tőkék eredete, vagy legalább azok egy része az államkölcsönakcióban keresendő. Kézdiszentlélek község példája eklatáns: amint láthattuk, az 1854-es költségtervében már szerepelt jövedelem tőkepénz kamatoztatásából, két évtizeddel később ennek összege 3792 forint volt.[86] Ugyanakkor a község elöljárósága külön kezelte azt a közel 20 000 forintra rugó alapot, amelynek eredetét pontosan megnevezték: „Az 1854. évi államkölcsönből Szentlélek községe, mint ilyen, és több lakosok által aláírt és befizetett összegek kezelésére vonatkozó számadásnak egy kebli vizsgáló bizottság által véghez vitt vizsgálatnak eredménye".[87] A helyzet hasonló volt Altorján is, ahol a *status kölcsön nevezet alatt lévő pénzalap* adósait 1875 első napjától arra kötelezték, hogy vagy visszafizetik egyben az egész tartozásukat, vagy jelzálog bekebelezésével biztosítják azt.[88] Altorja községben a következő két évtizedben különálló kasszaként működött az államkölcsönből képződött tőke, igaz, a térségben időközben létrejött kereskedelmi takarékpénztárak komoly konkurenciának bizonyultak. Az alapszabályzatuk szerint a helyi lakosoknak 8% kamatráta mellett volt kiadható hitel, az ilyen formában nem gyümölcsöztethető maradék összeget pedig csekélyebb hozam mellett takarékpénztárba kellett elhelyezni. A nagyobb kamat fizetésével a kölcsönkérő azt ellensúlyozhatta, hogy illetőséggel rendelkező személyként egyszerűbb volt számára a hitelbírálat, és kevesebb az utánajárás. A pénzt kezelő községi képviselőtestület a hivatali teendők feletti munkaráfordítást kompenzálta ily módon. A századfordulóra azonban, úgy látszik, a falusi lakosok is egyre nagyobb jártasságot szereztek az ügyintézésben, a községi kínálta hitel iránti igény pedig megcsappant. 1893 nyarán Gábor Péter főszolgabírónak az alispánhoz intézett átirata így írja le a helyzetet: „Altorja község 5915 frt, úgynevezett <Status> tőkéje után részben eddig szedett 8%-os kamat nem felelt meg a kellő jövedelmezésnek, mert a községi lakosság kisebb % mellett is pénzhez juthatott, s az egyesek által befizetett összeget senki sem vevén ki 8% mellett, a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárba 4,5% mellett kellett elhelyezni, holott a községben 6%-al is lehetett volna adni."[89] Kézdiszentléleken az államkölcsön alap az évek során beleolvadt a községi pénztárba, amire rávilágít az egyik kölcsönügy: Könczei Domokos 1884-ben jelentősebb összeget, 1000 forintot kapott az akkor még külön kezelt alaptól, a kamatelmaradásokkal együtt 2225 koronára rugó adósságot 1900. év nyarán egyenlítette ki, és ezt már a községi pénztárba fizette be, melynek fejében az a zálogjogot töröltette.[90] A beolvadást elősegítette az a tény, hogy

[81] Az ún. *Székhavasa* vagy más néven a sepsiszéki *32 község Bodzai-havasa* erdőrésznek a tulajdonos községek egymás közötti felosztása 1865-ben lett jogerős. Két évtizeddel később a tulajdonosok fele, 16 község túladott az osztályrészén. (Lásd NAGY Botond 2021.)

[82] SÁL, Fond 8, 910. á., 39. k., 1874. május 27. / 68, 77. jkvp.; 1874. november 25. / 110. jkvp.; 40. k., 1875. június 24. / 137. jkvp.; 1876. március 23. / 56. jkvp.

[83] Uo., 40. k., 1875. június 24. / 119, 129, 134, 145, 148. jkvp.; 1875. október 7. / 89. jkvp.; 1876. március 23. / 57. jkvp.

[84] Uo., 40. k., 1875. június 24. / 140.

[85] Uo., 39. k., 1874. november 25. / 119. jkvp.

[86] Uo., 39. k., 1874. május 27. / 72. jkvp.

[87] Uo., 35. k., 1875/1177. ikt.; 40. k. 1875. június 24. / 141. jkvp.

[88] Uo., 35. k., 1875/6598. ikt.

[89] SÁL, Fond 9, 841. á., 1893/XIII/464.

[90] Uo., 900/XIII/413.

eltérően az ingatlanok eladásából származó összegtől – amelynek a kezeléséről a törvényhatósági közgyűlés hozott határozatot, és amely jogszabály szerint elidegeníthetetlen törzsvagyonnak minősült – az államkölcsön-pénz jog szerinti tulajdonosa többnyire a birtokosság volt, kezelésére vonatkozóan a községi képviselőtestületnek szabadabb keze volt.

Az államkölcsön-pénzek utóéletére talán a legszemléletesebb példa az Alsócsernátoné. Erre a községre kimagaslóan magas összeget osztott ki 1854-ben a felsőbb hatalom, amely egy főre esően is jóval meghaladta az erdélyi átlagot, hovatovább a település határain belül kizárólag birtoknagyság szerinti osztályzat alapján terhelték azt a lakosságra. Miután az államkincstár beváltotta a kötvényt, az osztatlan tőkét itt is kölcsönzéssel gyümölcsöztették. Egy közvagyont érintő epizód a falu életében választ adhat arra kérdésre, hogy az államkölcsönalapok miért fordultak elő inkább Kézdiszéken, és miért ritkábbak ezek Sepsiszék egyes településein – azon túl, hogy ez utóbbi falvak élen jártak az államkölcsön idő előtti eladásában. Alsócsernáton község képviselőtestülete 1880-ban kezdeményezte egy jelentős kiterjedésű, a település magjától távolabb eső terület, az ún. *Halaság* nevű erdő eladását, amely ügylet minden elemében (terület nagysága, vételár stb.) hasonló volt a sepsiszéki Bodzai-erdők tranzakcióihoz.[91] A befolyt összeg sorsát illetőleg Háromszék vármegye közgyűlése határozatot hozott: „Végül, a befolyandó vételár ne helyeztessék el a községi lakosoknál, minthogy már 20 000 frtot meghaladó tőke van a lakosságnál elhelyezve, s így az elszegényedésnek kikerülése céljából a vételár összegen vagy állampapírok, vagy Magyar Földhitel Intézeti záloglevelek vásároltassanak, s mint törzsvagyon az 1871/XVIII tc. szabályai szerint kezeltessék."[92] A törvényhatósági bizottság tehát a községet választás elé állította: vagy az államkölcsönből, vagy az eladott erdőből származó pénzből történhet közületi hitelezés. A Bodzai-erdő tulajdonosok esetében azoknak az elöljáróságoknak szegezhették neki ezt a kérdést, amelyek az államkölcsön-pénzek visszaszármaztatása után – illetve a törvényhatóságok működését szabályozó törvény hatályba lépése után – adták el erdőiket, ám feltételezhető, hogy nem sok ilyen eset lehetett a kötvények korai eladása miatt. A sepsiszékiek nagy része azonban ezt az időhatárt megelőzően megkötötte az erdőeladás tárgyát képező üzletét, így ezekben a községekben automatikusan a Bodza-alapok látták el a közületi hitelezés alapértelmezett funkcióját. Az államkölcsöntőkék sorsa beteljesedésére vonatkozóan szintén Alsócsernáton község esetével példálózhatunk, ahol 1890-ben törvényszéki végzés tett pontot annak a polgári pernek a végére, amelynek tárgya a visszaszármaztatott kölcsöntőke sorsa volt. Ez a szentencia az akkor már jogerősen megalakult birtokosságnak ítélte a 21 000 forint összeget, az indoklás szerint azért, mert annakidején ezt birtokarány szerint gyűjtötték be a lakosságtól.[93]

Az 1854-es országos államkölcsön ügye tehát nem elhanyagolható epizódja Háromszék gazdaságtörténetének, az utóélete pedig fontos részletekre világít rá a dualizmus kori hitelügyletek világából. A Bach-korszak megítélésénél figyelembe kell venni azt is, hogy a központi kormányzat úgy érezte, szabad kezet kapott a gyors jogi és intézményi modernizációra a birodalomon belül, amellyel élt is. Nyilvánvaló, hogy a szabadságharc leverése utáni politikai elnyomását tetézte az az anyagi teher, amely az államkölcsön által a helyi önkormányzatokra és a lakosságra nehezült, ám a történészi érdeklődés nem állhat meg az összkép eme részletén, és figyelni kell arra is, hogy az akkori megpróbáltatásnak a későbbi boldogabb korban beértek-e a gyümölcsei. Jól érzékelhető, hogy a statusalapok ott, ahol épségben megmaradtak, fontos támaszai voltak a községi háztartásnak több mint két évtizeden keresztül, hozzájárultak a helyi önkormányzatok által előmozdított modernizációhoz, végeredményben társadalmi haszna volt. Másfelől a tanulmányban foglaltak arra is rávilágítanak, hogy a közületi hitelezés élénken működött a térségben, falvak szintjén a háztartások jelentős része hozzáférhetett a kölcsönpénzhez, igaz kevésbé rugalmas feltételek mellett, mint azt a kereskedelmi hitelintézetek tették lehetővé, de nyilvánvalóan jobb körülmények között, mint azt az uzsorásként ismert szereplő kínálta a korban.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az NKFIH K128848 *(Székely önkép építés a 19–20. században)* projekt keretében készült (vezető kutató: Bárdi Nándor). A lehetőséget ezúton is köszönöm.

Nagy Botond – Sepsiszentgyörgy; botond.nagy@gmail.com

[91] Uo., 1892/XIII/24.
[92] SÁL, Fond 9, 844. á., 21. k., 1880. október 8. / 306. jkvp.; 26. k., 1881. december 28. / 409. jkvp.
[93] Uo., 841. á., 1890/VIII/57.

Levéltári források

României Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naţionale ale României Biroul Judeţean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)
Fond 8: *Három- és törvényesen egyesült Miklósvárszék*
– 910. állag: *Széki közgyűlés jegyzőkönyvei, korabeli iktatók és tárgymutatók*
Fond 9: *Háromszék vármegye*
– 841. állag: *Alispáni iratok*
– 844. állag: *Törvényhatósági Bizottság jegyzőkönyvei*
Fond 14: *Sepsiszentgyörgy város*
– 914. állag: *Iktatott közigazgatási iratok*
– 918. állag: *Számadáskönyvek*
Fond 20: *Kézdivásárhely város*
– 939. állag: *Városi tanács jegyzőkönyvei*
– 942. állag: *Iktatott közigazgatási iratok*
Fond 36: *Altorjai Apor család*
Fond 135: *Neoabszolutizmus kori közigazgatási iratok gyűjteménye*
Fond 171: *Székely Mikó Kollégium*

Irodalom

APT 1863 = *Ausztriai általános polgári törvénykönyv és az ezen törvényekre vonatkozó, a függelékben foglalt utólagos rendeletekkel együtt*, II, Pest, 1863.
LRB GFSb, 1854, I/VII, 4. Aug. = *Landes-Regierungs-Blatt für das Großfürstenthum Siebenbürgen*, I/VII, 4. August 1854. – *Erdély nagyfejedelemségét illető Országos Kormánylap*, I/VII, 1854. augusztus 4. – *Булетинулъ Губернїулуй Провинчиале пентру мареле принчипатъ Трансилваниа*, I/VII, 4. Аугустъ 1854.

*

ÁRVAY József
1968 Váradi József és Bartalis Ferenc, *Aluta*, I, 169–192.
BALOG, Marin Iosif – MÁDLY, Loránd
2003 Eforturi de modernizare economică şi redresare financiară a Imperiului Austriac în anii 1853-1854: Împrumutul intern pe bază de subscripţiuni publice din 1854 şi rolul Transilvaniei, *Studia Universitatis Babeş–Bolyai – Historia*, XLVI-II/1–2, 107–120.
BERGER WALDENEGG, Georg Christoph
2002 *Mit vereinten Kräften! Zum Verhältnis von Herrschaftspraxis und Systemkonsolidierung im Neoabsolutismus am Beispiel der Nationalanleihe von 1854*, Böhlau, Wien–Köln–Weimar.
BERZEVICZY Albert
1922 *Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865*, 2, Budapest.
BOGDÁN Arthur – NAGY Elek, ifj.
1899 Pénzügy, in: *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*, Sepsiszentgyörgy, 187–202.
DÁVID Zoltán
1994 *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás* (2. kiad.), Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest.
DEÁK Ágnes
2007 Mennyire volt „neo" és „abszolút" az 1849 utáni neoabszolutizmus? *Aetas*, XXII/4, 184–188.
2016 Birodalmi centralizáció és bürokratikus modernizáció szorításában, in: *Székelyföld története*, II (szerk. Egyed Ákos – Hermann Gusztáv Mihály – Oborni Teréz), MTA BTK – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 619–674.
DEMETER Gábor
2021 Gondolatok a Bach-korszak adóterheinek regionális különbségeiről, *Történeti Földrajzi Közlemények*, IX/1–2, 133–147.
EGRY Gábor
2009 *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszezés? Az erdélyi szászok pénzintézeti rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835–1914)*, Pro-Print, Csíkszereda.
ELEKES Tibor – GYENIZSE Péter
2014 A földrajzi tényezők és közigazgatás kapcsolatrendszere Erdélyben, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, XI/2, 118–126.
KOZMA Ferenc
1879 *A Székelyföld gazdasági és közmívelődési állapota*, Budapest.
KÖVÉR György
2011 *A tiszaeszlári dráma: Társadalomtörténeti látószögek*, Osiris, Budapest.
2012 Hitelkonverziók. A nagykállói Kállay-család hitelügyei a 19. század közepén, in: Uő: *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok*, Budapest.

NAGY Botond
2021 Egy adomány története – a Székely Mikó Kollégium bodzafordulói kocsmája, in: *A Székely Mikó Kollégium krónikája 2009–2019* (szerk. Dobra Judit – Csikós Júlia), T3, Sepsiszentgyörgy, 303–326.
PÁL Judit
2003 *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*, Pro-Print, Csíkszereda.
PÁL-ANTAL Sándor
2002 *Székely önkormányzat-történet*, Mentor, Marosvásárhely.
SOFRONI, Rodica
1973 Cu privire la împrumutul de stat din 1854 ca formă de exploatare a maselor, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*, XVI, 417–428.
TOMKA Béla
1996 *A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836–1947*, Gondolat, Budapest.

Împrumutul de stat austriac din 1854 în Treiscaune

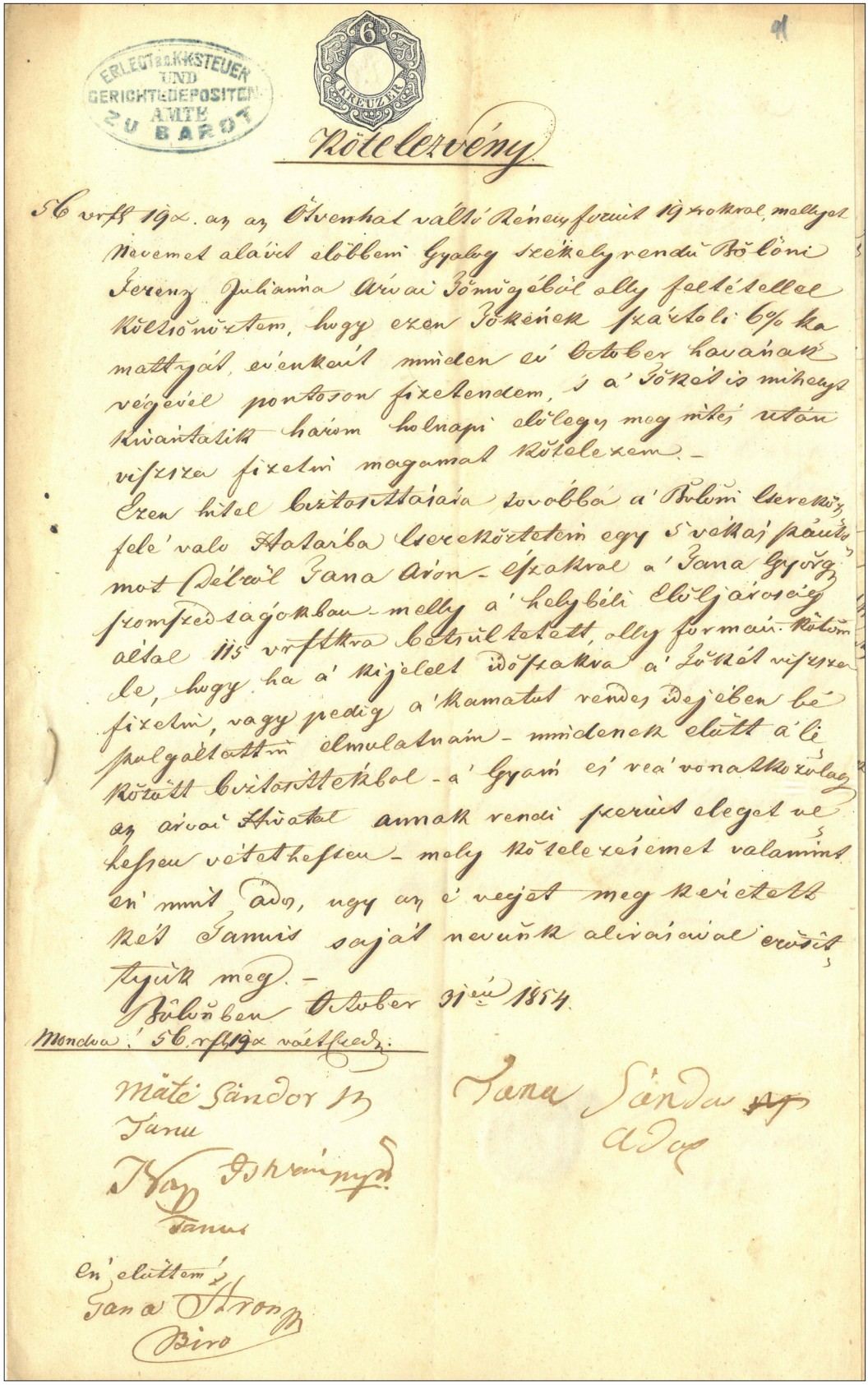
(Rezumat)

În vara anului 1854, guvernul vienez a inițiat un mare împrumut de stat, în vederea redresării financiare a imperiului austriac neoabsolutist. Față de acțiunile similare precedente, mai modeste, de această dată soluționarea problemelor de lichiditate a trezoreriei avea și scopuri propagandistice: subscripțiunile trebuiau să demonstreze „patriotismul imperial” în masă al supușilor, timp ce în realitate aspirațiile naționale înăbușite nu au dispărut deloc de sub cenușa pașoptistă. Nu e de mirare că proiectul, bazat aparent pe voluntariat, nu funcționa după speranțele Austriei, mai ales în regiunile considerate renitente, ca Transilvania. Autoritățile au aplicat metode de presiune variate față de persoanele fizice și administațiile locale. Studiul parcurge momentele și urmările împrumutului de stat în Treiscaune. Modernizarea forțată avea totuși și rezultate pozitive. Deși în cazuri mai puține, acolo unde administrația locală a reușit să ducă la bun sfârșit acțiunea, capitalul rezultat din împrumutul achitat a făcut posibil o creditare locală cvaziinstituțională, iar populația s-a confruntat cu noțiuni și activități financiare moderne. Studiul pare să găsească un răspuns parțial și la întrebarea de ce au apărut relativ târziu instituțiile de creditare în zona noastră: capitalul local născut din împrumutul de stat din 1854 putea să le facă temporar chiar o anumită concurență.

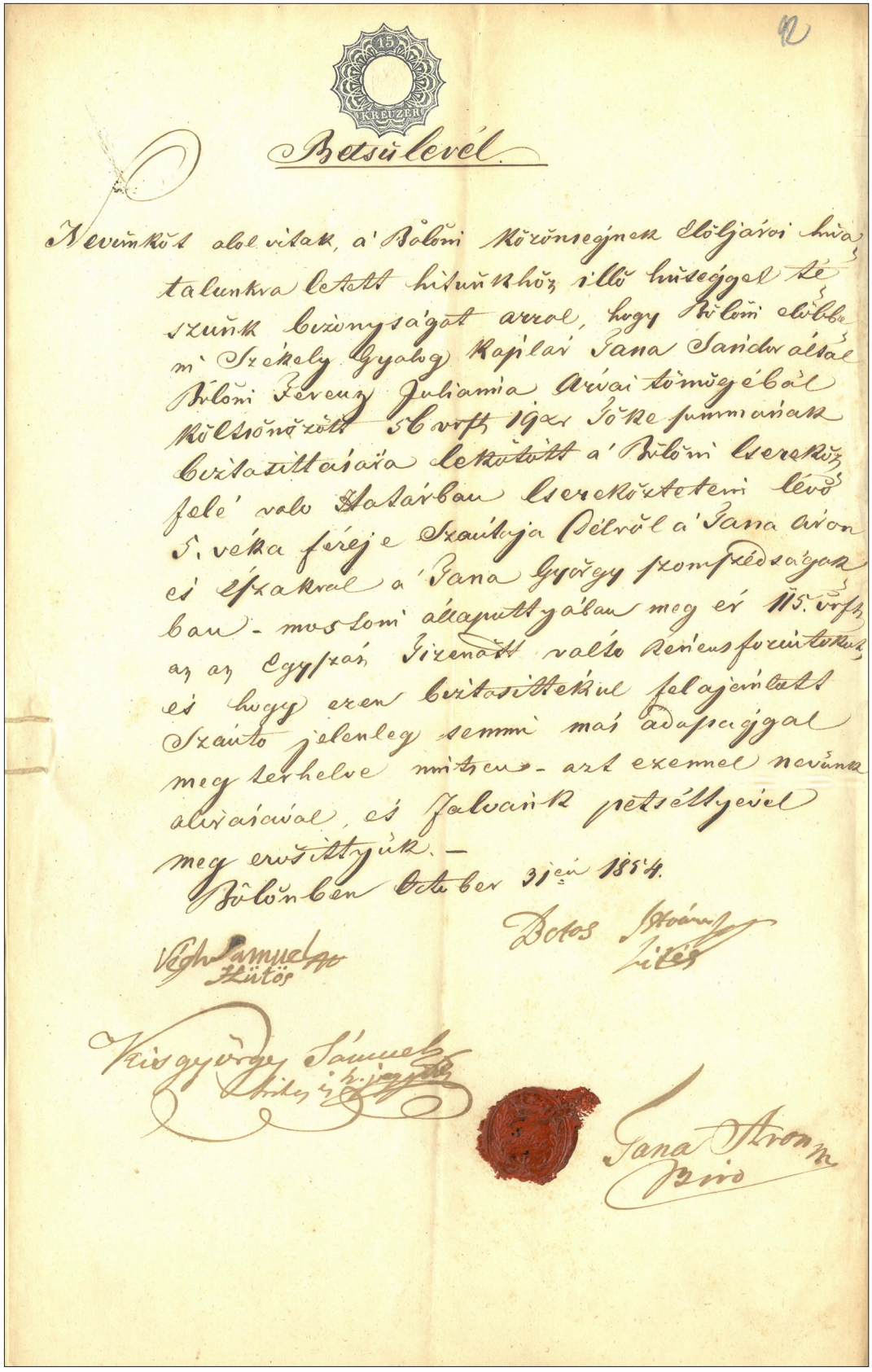
The 1854 Government Loan in Háromszék

(Abstract)

The summer of 1854 saw a state-wide attempt of the Vienna government to raise loans to facilitate running the empire smoothly, despite the enormous costs involved. During the course of the previous years, there were similar government loan programs to address the various liquidity issues of the treasury; however, besides the 1854 operation dwarfing these through the sheer magnitude of its scope, it also differed from them in that it was also conceived as serving an additional propaganda purpose: as a *voluntary*, collective undertaking of the empire's citizens, the program was supposed to double as a centripetal force bolstering an imperial brand of patriotism that could counterbalance the threat national movements posed to the unity of the empire. Naturally, implementing the plan strictly on the basis of voluntary participation proved more difficult than expected, especially in such renitent provinces as Transylvania. Therefore, the authorities began applying various forms of pressure on individuals and local governments alike, a practice protesting which in the recently pacified region was ill-advised. This study endeavours to look into the events surrounding this government loan program, as well as its consequences in the Székely seat of Háromszék. While the operation merits the historian's attention in itself as well, a further aspect that is worth focusing on is its unforeseen positive by-effect of allowing local governments to amass a capital that local quasi-institutions of crediting could be built upon. Subsequently, this paper can further provide a partial explanation for the delay with which commercial credit institutions appeared in the broader area, as well as a useful starting point for continued research into communal crediting.

1. ábra Bölönben kötött pénzkölcsönügylet kötelezvénye, 1854. október 31.
(Forrás: SÁL, Fond 135, 213. ie., 91.)

Betsülevél.

Nevünkről alol irtak, a' Bölöni Közönségnek Előljárói hiva talunkra lett hitünkhöz illő hüségjel készünk lenyni ságát arról, hogy Bölöni elébbeni Székely Gyalog Kapitai Jana Sándor által Bölöni Szerecz Juliannia Arvai tömegéből Kölsönözött 56 forint 19 xr Jöke summának biztositására letétetett a' Bölöni Szerecz fele' való Határban Szerecz Köztetemi lévő 5. vékás féreje Szántója felől a' Jana árvaja és északkal a' Jana György szomszédságában - most lomi állapottyában meg ér 115. forint az az egyszáz Tizenöt valós Rénes forintokig és hogy ezen biztositékul felajánlott Szántó jelenleg semmi más adóssággal meg terhelve nintsen - azt ezennel nevünk aláirásával, és Falunk Pétsétjével meg erősittyük. —

Bölönben October 31én 1854.

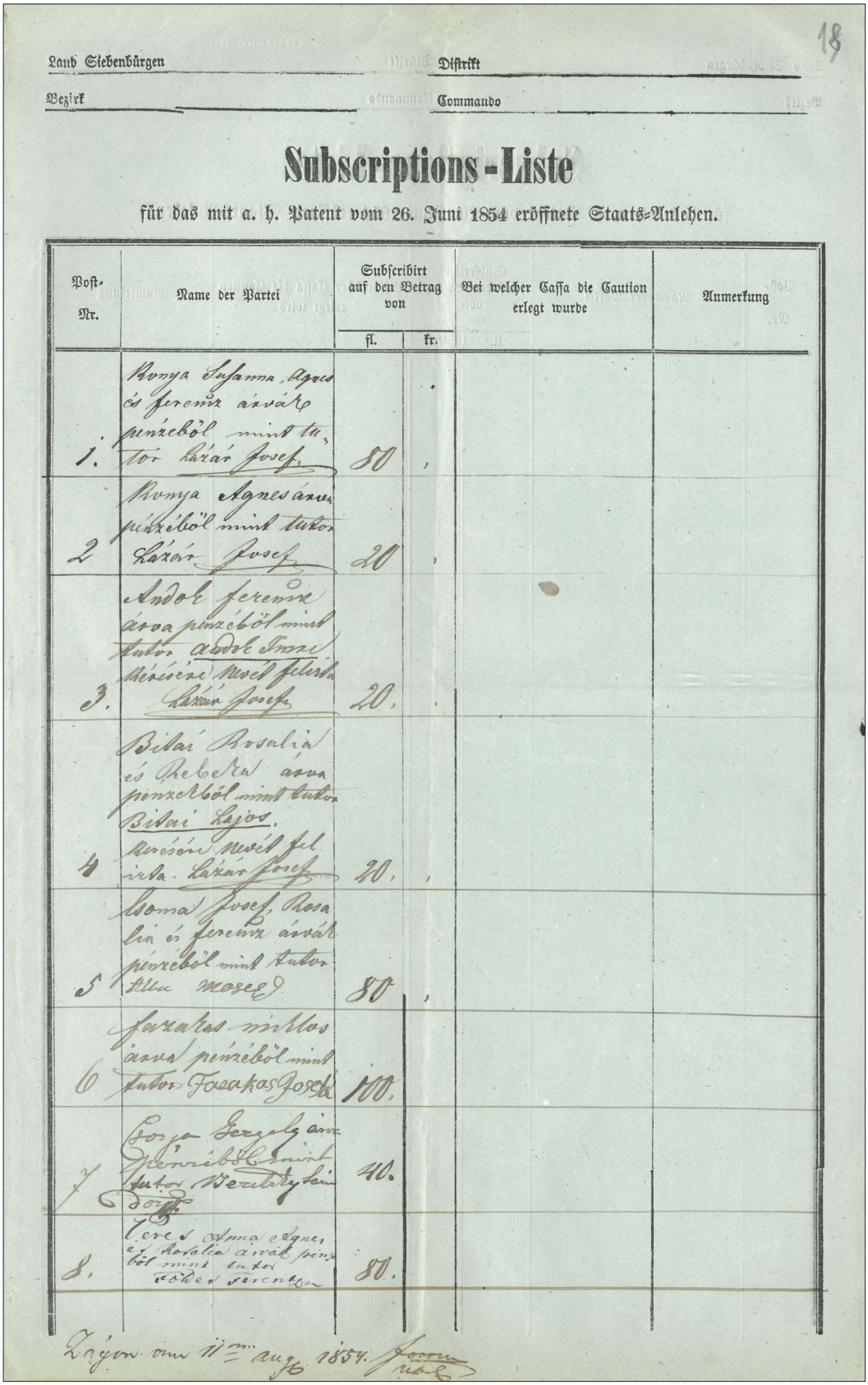
Botos István Bíró

Vigh Sámuel Bíró

Kis György Sámuel Bíró

Jana Árvája Bíró

2. ábra Bölönben kötött pénzkölcsönügylet biztosítékingatlanának becslevele, 1854. október 31.
(Forrás: SÁL, Fond 135, 213. **ie., 92.**)

Land Siebenbürgen — Districkt

Bezirk — Commando

18

Subscriptions-Liste

für das mit a. h. Patent vom 26. Juni 1854 eröffnete Staats-Anlehen.

Post-Nr.	Name der Partei	Subscribirt auf den Betrag von fl.	kr.	Bei welcher Cassa die Caution erlegt wurde	Anmerkung
1.	Bonya Susanna, Agnes és Jeremia árvák pénzéből mint tu, tor Lázár Josef	80	,		
2	Bonya Agnes árva pénzéből mint tutor Lázár Josef	20	,		
3.	Andok Jeremie árva pénzéből mint tutor Andok Imre Mészáros Mosé felvéve Lázár Josef	20.	,		
4	Bibai Rosalia és Rebeka árva pénzéből mint tutor Bibai Lajos pénzéből Mosé felvéve Lázár Josef	40.	,		
5	Boma Josef, Rosalia és Jeremia árvák pénzéből mint tutor Illa Mosez	80	,		
6	Fazakas Miklos árva pénzéből mint tutor Fazakas Josef	100.			
7	Gorza Jezsef árva pénzéből mint tutor Wezekényi Dorottya	40.			
8.	Tere s Anna Agnes és Rosalia árvák pénzéből mint tutor Tóthe Terezia	80.			

Lázgor am 11ten aug 1854. Josef Mark

3. ábra Az 1854-es országos államkölcsön jegyzési gyűjtőlistája Zágonból, 1854. augusztus 11. (Forrás: SÁL, Fond 135, 223. ie., 18.)

№ des Anlehens-Scheines / Certificates 135. Betrag [illegible]

Anlehens-Schein

über die Einzahlungen auf das Anlehen vom 26. Juni 1854.

Auf dieses Anlehen hat Herr Skabo János Tutor den Betrag von [illegible] im Nennwerthe der Obligationen subscribirt, und hierauf erlegt:

Die Caution { in Barem mit [illegible] / in Effecten mit [illegible]

an Vorauszahlungen geleistet [illegible]

Der Einzahlungsbetrag von [illegible] ist in Folge der Allerhöchsten Bestimmungen binnen **Fünf** Jahren in den auf diesem Anlehens-Scheine angegebenen Fristen in der Art zu entrichten, dass

die **zehn** Raten des **1.** Jahres, jede mit **2½** Procent;
die **zehn** Raten des **2.** Jahres, jede mit **2½** Procent;
die **zehn** Raten des **3.** Jahres, jede mit **2** Procent;
die **zehn** Raten des **4.** Jahres, jede mit **1½** Procent; und
die **zehn** Raten des **5.** Jahres, jede mit **1** Procent von dem eingezeichneten Betrage einzuzahlen sind.

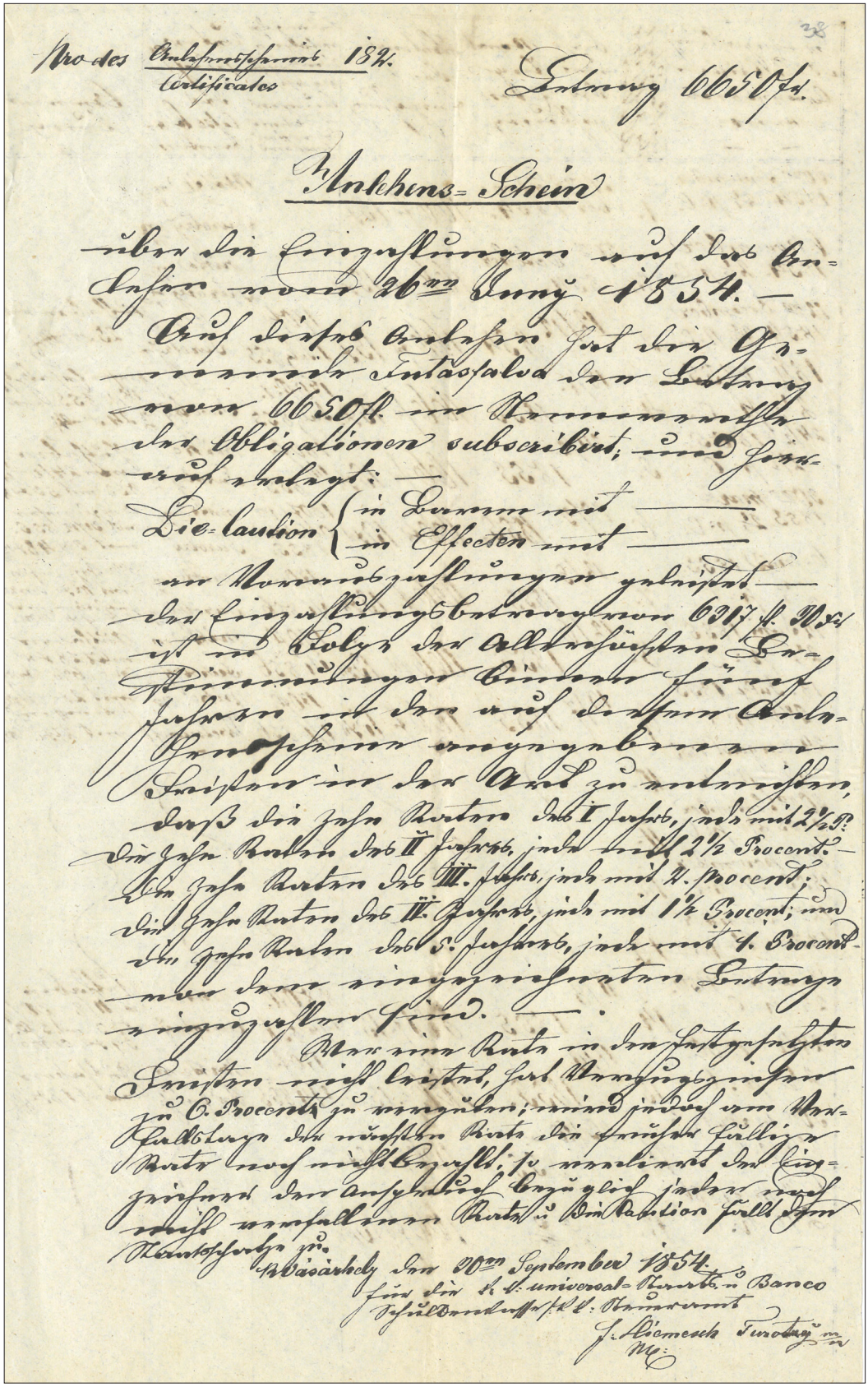
Wer eine Rate in den festgesetzten Fristen nicht leistet, hat Verzugszinsen zu **6** Procent zu vergüten; wird jedoch am Verfallstage der nächsten Rate die früher fällige Rate noch nicht bezahlt, so verliert der Einzeichner den Anspruch bezüglich jeder noch nicht verfallenen Rate, und die Caution fällt dem Staatsschatze zu.

Kézdivásárhely den 30 September 1854

Für die k. k. Universal-Staats- und Banco-Schuldencasse.

☞ **Diejenigen Subscribenten, welche die Caution im Baren erlegt haben, erhalten die auf die Caution entfallenden Schuldverschreibungen bei Bezahlung der 45. Rate, welche für sie die Letzte ist.**

4. ábra Az 1854-es országos államkölcsön magánszemély részére kiállított kötvénye, Kézdivásárhely, 1854. szeptember 30. (Forrás: SÁL, Fond 135, 223. ie., 36.)

5. ábra Az 1854-es országos államkölcsön Futásfalva község részére kiállított kötvénye, 1854. szeptember 30. (Forrás: SÁL, Fond 135, 223. ie., 38–39.)

ÖRÖKSÉG

Tüdős S. Kinga

KIVÁLTSÁGLEVELEK NYOMÁBAN A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM 1945 ELŐTTI GYŰJTEMÉNYÉBEN (1553–1833)*

Múzeum és levéltárosa

A *kiváltságlevelek nyomában*, mert sajnálatunkra e becses írott emlékeinket megtalálni már nincs módunkban. Létük, majd nemlétük a második világháború idejének egyik szomorú történetéhez fűződik, azokhoz az időkhöz, amikor a front közeledtének hírére a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek legértékesebb darabjait, így okleveleket is, mentési szándékkal ládákba csomagolták. Az előbb csak óvóhelyre szállított anyagot 1944-ben nagyobbrészt a Dunántúlra evakuálták, és ott 1945-ben elpusztult.[1]

Azt érzékeltetni, hogy milyen értékeket őrzött addig a levéltári gyűjtemény, hadd idézzük Szádeczky-Kardoss Lajos sorait, aki 1896-ban a következőket írta: „Az özv. Csereyné által alapított és azóta többek által gazdagított Székely Nemzeti Múzeum levéltára (melyből már Szabó Károly is merített) egyike a leggazdagabbaknak a Székelyföldön. Oklevelei 1263-tól kezdődnek, s a későbbi századokból százakra megy számuk."[2]

A Székely Nemzeti Múzeum nemcsak őrzője volt az egyik leggazdagabb székelyföldi gyűjteménynek. Országos jelentősége Pasteiner Iván, a közgyűjtemények országos felügyelője 1942. évben kelt válaszleveléből is kitűnik. Abban a székelyudvarhelyi járásbíróság elnökségét iratainak selejtezésével kapcsolatban arra utasította, hogy a levéltári értékű okiratok kiválasztásának jogát a felügyelete alá tartozó és területileg egyedül illetékes sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum gyakorolhatja, bírálhatja el.

Levéltári gyűjtemény, amely *„leszegezett ládákban várakozik a sors szeszélyére"*

A gyűjtemény és egyben a múzeum történetének legszomorúbb korszaka az 1942. esztendőt követően jött el. A múzeum akkori igazgatója, Herepei János[3] így írt erről utóbb, 1944 őszén egyik levelében Szabó T. Attilának: „Ma vasárnap van, tehát egyes-egyedül teljesítek szolgálatot az egész épületben, ezért másik kérdésedre sem tudok most választ adni.[4] Anyag, azt hiszem, elég volna, csakhogy levéltárunk nagyobb és értékesebb része leszegezett ládákban várakozik a sors szeszélyére."[5] *A Székely Nemzeti Múzeum Keszthelyen levő ládáinak jegyzéke, a bennök levő tárgyaknak összefoglalólag való megjelölésével* még abban a reményben készült, hogy érnek jobb időt s embereket, akik majd tovább őrzik és használják e felbecsülhetetlen nemzeti értékeinket.[6] Sajnos másként alakult.

A Múzeum menekített anyagának pusztulása mélyen érintett mindenkit. Amikor Herepei János 1945. április végén megírta igazgatói búcsúsorait, hogyan is kerülhette volna meg a tragédiát: „A történelem fonalán haladva, a nagy világkataklizmának mindent magával ragadó sodródásában bizony mireánk is reánkméretett a nekünk nagyon drága Székely Nemzeti Múzeumtól való elválás sorsa. Mielőtt azonban csakugyan elszakadnánk tőle, mint akkor, amikor a vonat kereke kigördült a sepsiszentgyörgyi sínekről", búcsúzik és búcsúztat.

Az, hogy a menekített értékek között lévő levéltári anyag egy töredékéről többet is megtudhatunk, Cs. Bogáts Dénes munkásságának köszönhető.

---

* A dolgozatot Oborni Teréz lektorálta.

[1] A levéltári gyűjtemény esetében is a kisebbik, bár legértékesebb részt csomagolták ládákba. 1945-ben így pusztult el a zalaegerszegi vasútállomás bombázásakor 23 805 tétel. 1964-gyel bezárólag további mintegy 370 000 tétel az alakuló sepsiszentgyörgyi állami levéltárba került át.

[2] SzOkl, V, IX.

[3] Herepei János (Kolozsvár, 1891. október 11. – Szeged, 1970. október 30.), erdélyi magyar művelődéstörténész, muzeológus, 1938 és 1944 között Sepsiszentgyörgyön a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója.

[4] A levéltári iratanyag másolásával, rendezésével kapcsolatos kérdésekről volt szó.

[5] A menekített anyag kalandos útjáról, majd megsemmisülésének körülményeiről lásd HEREPEI János 2004.

[6] Uo. A Székely Nemzeti Múzeum Keszthelyre került anyagában a levéltári gyűjteményhez tartozott pl. a *XXIX, XXXVIII–XXXIX. láda (családi levéltárak); XLIV. láda (Gödri-féle anyag); XLV–XLVII, XLIX. láda (Háromszék vármegyei kiválasztott anyag); L. láda (hártyák, középkori és egyéb oklevelek, Barabás Samu hagyatékából nemeslevelek s más adománylevelek); LVII. láda (Báthory István okirataiból 22 db, középkori oklevelekből 6 db).*

A múzeum hűséges „szellemi munkása" a második világégés előestéjén és a háború idején többek között a ma már pótolhatatlan iratgyűjtemény rangemelést igazoló, címeres vagy anélküli okleveleihez készített „értékmentő" regesztákat.

Értékmentő Csíkmadarasi Bogáts Dénes

Székely család fiaként született, 1882-ben, Nagyszebenben. Iskolai tanulmányait szülővárosában végezte (1901), ahonnan Budapestre kerülve, posta- és távírótiszti tanfolyamot végzett.

1906–1936-ban Segesváron, Brassóban, majd végül Sepsiszentgyörgyre költözve dolgozott mint posta- és távírdai tisztviselő, főtisztviselő. Foglalkozása a megélhetést biztosította számára, míg érdeklődésével mindvégig más, szellemi szférák felé vonzódott. Erre talált lehetőséget a Székely Nemzeti Múzeum felbecsülhetetlen értékű, kutatásra váró anyagának világában. Bár a kutatáshoz szükséges felsőbb tanulmányokat nem végzett, kitartó, a szakma iránti alázat jellemezte munkásságával bebizonyította, hogy akarat és igyekezet révén a tudás is megszerezhető.

Érdeklődését, tanulni vágyását a sors azzal hálálta meg, hogy nemcsak az erre alkalmas helyet, de ott dolgozó, kiváló tudással bíró szakembereket is melléje „rendelt". Csutak Vilmos,[7] majd Herepei János, a múzeum vezetői, felismerve benne a tudomány iránti vonzódást, mindvégig tanították, segítették, igénybe vették levéltári kutatásokhoz szükséges tudását. Együtt dolgoztak, mint arra az egyik regesztához fűzött megjegyzése is utal. Az 1676. február 5-én Segesváron, Apafi Mihály fejedelem által kibocsátott eredeti oklevélnél a következő bejegyzés olvasható: „Magyarherepei Herepei János, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, és Csíkmadarasi Bogáts Dénes igazgatóválasztmányi tag és a múzeum levéltárnoka által készített hiteles másolat a Székely Nemzeti Múzeumban."**(111. sz.)**[8]

A múzeumon kívüli szakmai körökben is elismerték a kutató munkásságának minőségét és jelentőségét. Az elismeréseket tisztelettel és alázattal fogadta, és továbbra is megmaradt a múzeumi levéltári gyűjtemény hűséges őrének. A múzeum keretén belül előbb igazgatóválasztmányi tag, majd állami fizetés nélküli levéltári igazgatóőri (mai szóval osztályvezetői) tisztséget töltött be.

Kiváló önművelő felkészültségével olyan alapkutatásokra is vállalkozott, amelyek ma is megállják helyüket történetírásunkban, nyelvészetünkben. Cs. Bogáts Dénes kitartó munkája tehát meghozta gyümölcsét. Sorra jelentek meg tudományos tanulmányai 1929–1943-ban, a Székely Nemzeti Múzeum, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület égisze alatt, de nem csak ott. Kiadványaiban mindenekelőtt a Háromszék történetéhez kapcsolódó múltat kutatta. Közölt tanulmányt az író Mikes Kelemen apjára vonatkozóan,[9] Sepsiszentgyörgy és Szemerja történetéről.[10] Ismeretterjesztő céllal magyarul kivonatolta Trauenfest 1878-as könyvét a székely huszárezredről (1788–1815).[11] A múzeum levéltári gyűjteményében rendelkezésére álló háromszéki oklevelek alapján összeállította háromszéki oklevélszójegyzékét, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* ötletadóját, és egyéb nyelvtörténeti hozzájárulása is ismert.[12] Másrészt helynévkutatásokat végzett a régi Háromszék topográfiájához,[13] Szabó T. Attila „a helynévtörténeti kutatás első modern úttörői" között jelölte ki a helyét.[14]

A *„gyönyörű szép, derekas"* munka

Cs. Bogáts Dénes a levéltári anyag közül elsősorban a pergameneket regesztázta, de más gyűjteménycsoportokba tartozó, rangemeléseket igazoló okleveleket is. A harmincas évek közepén a csonkaországi Horthy-neobarokk korszak nemességigazolásait rendeletek sora szabályozta. A székely történelem sajátságából adódik, hogy az itteni egykori kiváltságrendszer biztosíthatott most legkönnyebben okleveles megerősítést egy nagyon széles dzsentri- és hivatalnokrétegnek.

Mint már jeleztük, ehhez hiteleshelyi tevékenységet sok esetben elsősorban a Székely Nemzeti Múzeum végezhetett. Cs. Bogáts Dénes vonatkozó regesztázása és okleveleken végzett egyéb munkája a nagyszámú ilyen irányú megkereséssel függ össze. Kiadásra is előkészítette, erre Szilágyi László 1942. augusztus 10-én hozzá intézett levele egyértelműen

[7] Csutak Vilmos (Zágon, 1878. november 6. – Sepsiszentgyörgy, 1936. május 14.), történész, oktatás- és művelődésszervező. A kolozsvári egyetemen történelem és latin szakos tanári diplomát szerzett, 1903-tól a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium tanára, 1916-tól igazgatója. A Székely Nemzeti Múzeum őre, igazgatóőre, majd igazgatója (1923–1936). Bécsben, Budapesten, Kolozsváron és Székelyföldön végzett levéltári kutatások alapján főleg helytörténeti tanulmányokat írt.

[8] [A két aláírásos másolatkiállítás hiteleshelyi formai követelmény volt, az intézményvezető nevének természetesen szerepelnie kellett a másolaton. Herepei ismeretében viszont kizárt, hogy akkor már szakmailag is ne vetette volna egybe legalább maga is az eredetivel. *Szerk. megj.*]

[9] CS. BOGÁTS Dénes 1941.

[10] CS. BOGÁTS Dénes 1943; Uő 1941a.

[11] CS. BOGÁTS Dénes 1932.

[12] CS. BOGÁTS Dénes 1943a; Uő 1947.

[13] CS. BOGÁTS Dénes 1929; Uő 1934; Uő 1958.

[14] Visszatekintését Cs. Bogáts Dénesre és munkájára lásd SZABÓ T. Attila 1971, 58, 118; Uő 1972, 499.

utal: „Hálás köszönettel vettem azt a megtiszteltetést, amiben részesíteni szíves voltál azáltal, hogy a múzeum címereslevéleiről szóló munkád kéziratát nekem megküldted. Gyönyörű szép, derekas munkát végeztél. Adja Isten, hogy műved minél előbb nyomtatásban megjelenhessen."[15]

Aztán jött a háború mindent elsöprő utolsó felvonása. 1944-ben Cs. Bogáts Dénes Herepeivel együtt az evakuált múzeumi anyagot kísérte. Annak pusztulását, a front elvonulását követően tért vissza otthonába, ahol addigi életét is romokban találta. A lelki és testi megsemmisülés határán, betegen is tovább dolgozott, míg 1949. november 8-án, 67 éves korában végleg letette tollát. Így már nem érhette meg a „gyönyörű szép, derekas" munka kiadását sem.

A késői, de annál fontosabb adósság törlesztése ránk maradt, részben szellemi munkás elődünk, Cs. Bogáts Dénes emléke előtti tisztelgésként, részben pedig a Székely Nemzeti Múzeum, valamint a számos, maradékában még ma is élő székely család iránti ragaszkodásunkból. Hogy a múzeum intézményi levéltárában megőrzött, szabatos fogalomhasználatban nem is kizárólag címereslevél-regesztákat tartalmazó kézirat a végleges változat volt-e, nem tudjuk. A Szilágyi Lászlónak megküldött, hagyatékában vagy belügyminisztériumi állagokban esetleg még kereshető példány sem volt feltétlen az. A fennmaradt kézirat mostani kiadásának szakmai jogosultsága mindenesetre vitathatatlan.

Letűnt fejedelmek, pusztuló oklevelek

Az időrendi sorrendbe szedett, szakszerűen regesztázott, akkor a múzeum gyűjteményében őrzött, társadalmi hovatartozást igazoló oklevelek, armalisok többségükben a székely, leginkább háromszéki családok történetéhez fűződtek.

Az oklevelek közül 1553-ból származott az eredeti példányban őrzött legkorábbi, ezt I. Ferdinánd magyar király Bécsben a (sajó)magyarósi Fichor Mátyásnak, Harinai Farkas szolgájának adományozta, a magyar koronáért tett hűséges szolgálatainak elismeréseképpen. Az utolsó oklevél pedig 1833-ból, ezzel V. Ferdinánd magyar király nemesítette szotyori Nagy Ferencet.

Báthory István lengyel királytól erdélyi fejedelemként négy oklevél, Báthory Kristóftól, előbbi helytartójától két dokumentum, Báthory Zsigmondtól öt, Bocskai Istvántól négy, Rákóczi Zsigmondtól két rendiséget igazoló oklevél került regesztázásra a gyűjteményből. Továbbá volt közöttük három Brandenburgi Katalin fejedelemasszonytól, egy Bethlen Istvántól, egy Bornemissza Annától. A legtöbb armalis és rangemelést adományozó okirat Báthory Gábortól (16), Bethlen Gábortól (19), I. Rákóczi Györgytől (15), II. Rákóczi Györgytől (17), végül I. Apafi Mihálytól (23) származott.

A kézirat további értékét növeli, hogy a 64 regesztázott eredeti okirat a menekítés alkalmával megsemmisült, közülük nem egy eddig ismeretlen volt a szakirodalom számára. Ilyen ozsdolai Szurkos György 1610 októberében keltezett armalisa, kisnyujtódi Kerepeczi Péter 1666 áprilisából származó oklevele, kézdialmási Bögözi Mihályé, akit a fejedelem 1666-ban „a kisebb nemességből kivéve megnemesített …címert adományozott", valamint zágoni Guruzda Imre és György 1668-ban kiállított oklevele és mások.

Cs. Bogáts Dénes regesztázásával kapcsolatban: elismeréssel jelezzük, hogy azok minden vonatkozásban megfeleltek a múlt század első felében érvényes oklevéltani követelményeknek. Oklevelenként pontosan rögzítette az adományozás idejét, az adományozó és az adományozott nevét, majd egy rövid terjedelmű kivonatban a szöveg tartalmát foglalta össze. A címereslevelek címerleírásait az eredeti, latin nyelvű szöveggel közölte. Végezetül, a kibocsátás és a kihirdetés idejét, helyét, valamint a kihirdető tisztségviselők nevét is feltüntette. Záradékként a dokumentum állapotához, külső kinézetéhez fűzött megjegyzést.

A szakszerű összeállítás értékét tovább növelik azok a bejegyzések, amelyeknek alapján megtudhatjuk, hogy a szóban forgó oklevél eredeti vagy másolati példányát őrizte-e a múzeum levéltári gyűjteménye. Amennyiben az oklevél kivonatát vagy teljes szövegét már közölték, a szerző jelezte a kiadás címét, helyét is (Sándor Imre: *Címerlevelek* I–II. füzete,[16] a *Székely Oklevéltár* V–VI. kötete,[17] Áldásy Antal munkája,[18] *Genealógiai Füzetek*).

A most közölt regesztá Cs. Bogáts Dénes szövege. Változatlanul hagytam ott is, ahol a szerző-másoló a latin szövegben előforduló szöveghelyet olvasat hiányában a pontokkal helyettesítette.[19]

[15] Szilágyi László, ákosfalvi (1897–1978). Családtörténeti kutató, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság tagja. 1944 előtt belügyminisztériumi referensként a hivatalos nemességigazolások intézője. Tanulmányai a székely nemesi rendi társadalom és a nemesi családok témaköréről jelentek meg. Cs. Bogáts Dénes említett kéziratát, a kiadásra készített (egyik) példányt a Székely Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi.

[16] SÁNDOR Imre 1910–1912.

[17] SzOkl, V–VI.

[18] ÁLDÁSY Antal 1937.

[19] [Az *Acta Siculica*ban történő közlés viszont a levéltári és a szakirodalmi hivatkozásoknak az évkönyv apparátusrendszeréhez való igazítását kérte. Cs. Bogáts Dénes itt előszavazott regesztáit lásd ugyancsak jelen kötet, 257–294. *Szerk. megj.*]

Abban a reményben, hogy Cs. Bogáts Dénes munkáját nemcsak a szakemberek tanulmányozzák, hanem az érintett, elsősorban háromszéki családok története és származása iránt érdeklők is haszonnal olvassák, bevezető gyanánt nem tartom érdektelennek röviden bemutatni az okiratcsoport jellemzőit, jelentőségét és történetét. Mit jelentettek az egyes formulák, hogyan kapcsolódnak a tartalmak az érdem, érdek, politika, törvény és kötelesség fogalmához, elsősorban a regeszták példái révén igyekszem bemutatni. A bevezető tanulmányban ott, ahol egy-egy oklevélre történik utalás, a zárójelben szereplő sorszámok megfelelnek az okiratok közlésbeli sorszámának.

„Emlékezetül adjuk jelen oklevelünk tartalma által” (**Armalista és oklevele**)

A fejedelemség-kori Erdélyben, amennyiben valakinek lehetősége adódott vagy tehetségében állt a harc mezején vagy a közéletben kiemelkedő szolgálatot megvalósítani, bármely társadalmi rendből kiemelkedhetett a rangemelést biztosító oklevél megszerzésével. Az okleveleket adományozni vagy a már meglévő oklevél tartalmát újranemesítés esetén megerősíteni, hogy annak jogi érvényességéhez kétség ne férhessen, az uralkodónak állt jogában és hatalmában.

Az adománylevelek tartalmukat illetően különbözőek voltak. Többségük rangemelésről szólt, amelyhez esetenként birtokadomány (jobbágyé, birtoké vagy birtokrészé stb.) tartozott. Az adománylevelek más típusát képezték azok, amelyekben az adományozottak személyre szóló rangemelésben részesültek, esetenként címer viselésére váltak jogosulttá, de birtokadományt nem kaptak. Legfeljebb házuk és az ahhoz tartozó birtokrészek utáni, valamint a közadó alól mentesültek. Ha utóbbiakban sem részesültek, a 17. században egyre gyarapodó, úgynevezett armalisták csoportjához tartoztak. Mivel Cs. Bogáts Dénes kézirata egyaránt tartalmaz regesztákat címereslevelekhez és címeradomány nélküli oklevelekhez, a szövegben előforduló példák említésekor megkülönböztetem az armalisokat, azaz címereslevelet, valamint a más, egyéb társadalmi hovátartozást igazoló okleveleket.

Mielőtt e forrástípus sajátosságainak és tartalmának bemutatására térek, röviden kinézetükről szükség szót ejteni. A többnyire hártyára (pergamenre), tehát kecske-, bárány-, borjúbőrre írott dokumentumok tartalmukat illetően, alakjukat tekintve, méretben, de szövegben is különböztek. Voltak, amelyek méretükben kisebbek voltak, szövegükben is a legszükségesebbek megírására szorítkoztak. Mások viszont, nagyobb méretű pergamenre írva, gazdagabb szövegrészt tartalmaztak. Díszeik közé tartoztak a (heraldikai) jobb felső sarokban elhelyezett festett címerképek, a szebbnél szebb iniciálék, a szegélydíszként alkalmazott füzérek finom rajzolata, színvilága.

Ugyan Báthory István fejedelemségének korától a belföldi hivatali ügyvitel nagyrészt magyar nyelven történt, a jogbiztosító okleveleket, közöttük a címet-rangot biztosító armalisokat még a 17. században is ékes latin nyelven fogalmazták.

A szöveg megírásához többféle színt használtak, amelyeknek szimbolikájáról Bartolus a Sassoferrato (1313–1359), a legrégibb címertani író a következőket írta: „Egyik szín előkelőbb, mint a másik. Első az arany szín, mert az a fényt jelenti, s ha valaki napsugarakat akar ábrázolni, nem teheti hozzá illőbben, mintha aranysugarakat fest. Mert az bizonyos, hogy semmi sincs nemesebb, mint a fény. A reákövetkező nemes szín a bíbor vagy veres, mely a tüzet jelképezi, ez kiemelkedőbb s előkelőbb a többi elemnél, s legközelebb áll a naphoz: a legfényesebb testhez. A következő szín az azúr (kék) szín, ezzel ábrázolják a nemes levegőt, mely a legátlátszóbb, legátfénylőbb test, legtöbb fényt vesz magába, s a tűz után a legnemesebb elem. Miként egyes színek előkelőbbnek nevezhetők, s a fény is valami igen nemes, úgy annak ellentéte, a sötétség, valamint a fekete silány értékű. Így a színek közt a fehér az előkelőbbek közé tartozik, mert a fényhez legközelebb áll, a fekete a legsilányabb, mert ez a sötétséghez áll legközelebb. A középszínek eszerint többé-kevésbé előkelőek, amint a fehéres vagy feketés színhez közelebb állnak.”[20]

Az okleveleken a neveket kezdetben a aranyfüstből kevert festékkel írták. Később kevésbé költséges, aranyat utánzó rezet tartalmazó tintát használtak, amely idővel oxidálódva, zöldes árnyalatúra váltott. Olcsóbb megoldásként a vörös tinta is megtette. Volt, ahol több színt is használtak az íráshoz. Az oklevél első sorát, amely az adományozó fejedelem nevét és titulusát tartalmazta, arany tintával írták. A következő sorba az adományozott neve arany tintával vagy vörössel került. Ott, ahol az okleveleken címerkép került a jobb felső sarokba, vagy füzér, inda, iniciálé díszítette, leginkább a fentiekben említett színeket – szabatosabban: fémeket és színeket – használták.

Az 1540–1711 időszakban kiállított okleveleket levél formában állították ki, később füzet formában. Hitelességét a különböző színű zsinóron függő, viaszfészkes pecsét vagy fejedelmi papírpecsét igazolta.

[20] CSOMA József 1913, 27.

„Kegyességéből méltóztassék nagyságod cum armis in persona nobilitalni” (**Felségfolyamodvány**)

Az 1526 után életbe léptetett új szabály értelmében, a magyar nemesítés elindításának folyamatához a kancelláriára úgynevezett *supplicatió*t, azaz folyamodványt kellett benyújtani.

Annak ellenére, hogy a fejedelemség korából igen tekintélyes számú címeres oklevelet tartunk számon Erdélyből, mégis kevés felségfolyamodvány ismeretes. Arra, hogy az új viszonyok között működő erdélyi kancellárián írásbeli vagy egyszerűen csak szóbeli kérvény, kérés alapján kezdődhetett-e a rangemelést igazoló oklevél megszerzése, a kutatás mai állása szerint egyértelmű válasz nem adhatunk. Valószínűleg elegendő volt a fejedelem környezetében élő, annak bizalmát élvező személyek szóbeli ajánlása is ahhoz, hogy a kérelmező egy, a rendi hovátartozását igazoló armalis birtokába jusson.[21]

Egyik ilyen, ritkaságszámba menő supplicatio, azaz felségfolyamodvány eredetijét a Székely Nemzeti Múzeum levéltári gyűjteménye őrizte. 1619. március 12-én keltezett levélről van szó, amelyben „Humillima suplicatio nobilis agilis Thomae Bedae de N. Borosnio ad I[llustrissimam] C[elsitudinem] V[estram]”, azaz a nagyborosnyói Bede Tamás a következő alázatos kérelmet intézte a nagyságos fejedelemhez (Bethlen Gábor): „gyermekségemtől fogván az országnak az én erőm szerint híven és igazán szolgáltam; magam régi ember lévén, hadnagyságot is néha az ország szolgálatjában viseltem.” Ezért kérelmezi, hogy „kegyességéből méltóztassék nagyságod cum armis in persona nobilitalni,[22] házam exemptiójával[23] együtt”. Érdemei elismeréseként a fejedelem a kérést elfogadta, és Bede Tamást 1622. július 27-én Fogarason nemesi címmel ruházta fel.[24] (**57. sz.**)

A felségfolyamodványok eddig ismeretlen példánya a Sepsibaconban (Miklósvárszék) lakó bibarcfalvi Birtalan Mihályé is. Az 1622 márciusából származott, rongált állapotban lévő, pergamenre írt oklevél eredetileg több siklódi székelynek a veres darabonttá tételéről szólt. Ezek nevét kitörölték, ám az irat alapján Birtalan Mihály kért lófősítést. (**49. sz.**)

Árkosi Mihály András supplicatiójának története ismeretes: 1660-as években özvegyen maradt édesanyjával együtt eladták birtokukat, hogy Sepsiszentgyörgyre költözhessenek, ahol viszont a magisztrátus adófizető városi polgárrá kívánta tenni őket. A fejedelem szolgálatában továbbra is megmaradni kívánó lófő székely a városi tanács ellenében 1675-ben Apafi Mihály fejedelemhez kérvényt nyújtott be annak érdekében, hogy ő továbbra is zászló alatt szolgáló, minden adótól mentes székely lófőnek megmaradhasson.[25] Válaszában a fejedelem, elismervén Mihály András és ősei hűséges szolgálatait, valamint kisebb (értsd: lófő) nemességét, 1676. február 5-én Segesváron a kérelmezőnek armalist adományozott.[26] (**112. sz.**)

---

[21] ÁLDÁSY Antal, 1937, 103; TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 217; NYULÁSZINÉ STRAUB Éva 1999, 14; SZÁLKAI Tamás 2009, 10.

[22] *Címereslevéllel személyemben megnemesíteni.*

[23] Adózás alóli *felmentés*.

[24] SzOkl, VI, 55; VASS Miklós 1900, 122; PÁLMAY József 1901, 56.

[25] [Ezt az tette lehetővé jogilag is, hogy Sepsiszentgyörgy részben ugyan *taxás mezőváros* volt, de ezzel szemben más részében – területileg sem feltétlenül elkülönülő telkeken – a székely szék alá tartozó *falu* is. *Szerk. megj.*]

[26] Mihály András folyamodványa Apafi Mihály fejedelemhez: „Sepsiszéki Árkosi Mihály Andrásnak alázatos supplicatiója Nagyságodhoz mint kegyelmes uramhoz. Kegyelmes uram, alázatoson jelentem Nagyságodnak mint kegyelmes uramnak, az szegény atyám még az lengyelországi hadi expeditiókor odaveszett, én árván maradván, az anyám az árkosi jószágomat Szentgyörgy városi jószággal elcserélte, olyan conditiók alatt, hogy minden adózást az elcserélt ember megadjon, s magam penig hadban szolgáló szabadságomban meghagyjon. Mostan pedig, kegyelmes uram, az város közé akarnak venni, de mindeddig is be nem esküdtem, az contractusomhoz tartván magamat, holott [=miszerint] minden nemzetség[em] lófű személy volt. Könyörgök alázatoson Nagyságodhoz mint kegyelemes uramhoz, hogy méltóztassék nagyságos fejedelmi kegyelmességéből méltóságos neve alatt költ simplex armalissal nobilitalni. Életem fottáig alázatos hűséggel megszolgálom nagyságodnak mint kegyelmes uramnak. N. K. V. V.”

Mihály András supplicatiójának pártfogója Nemes János, Háromszék főkapitánya, fejedelmi táblai ülnök volt, aki a fejedelemnek a kérvényhez a következő tájékoztatást mellékelte: „Kegyelmes uram, ez exponensnek elei lófő emberek voltanak, zászló alatt szolgáltanak, igaz dolog, az szabad jószágát az anyjával együtt civilis funduson elcserélte volt, de úgy, hogy azon concunbialó(!) fél adózzon róla. Ez pedig civilis funduson nem akar lakni, hanem zászló alatt; miképpen contribualjanak, kegyelmes uram, azok, az kik ez felett bírnak, vagyon articulus róla, de zászló alatt való szabad rendet erőszakoson városi emberré nem tehetnek. Nagyságod kegyelméből nagyságodnak alázatos híve és szolgája, Nemes János mp. 1675. június 8.”

E procedúrát követően Árkosi Mihály Andrásnak Apafi Mihály 1676. február 5-én Segesváron a következő armalis kiállítását engedélyezte: „Emlékezetül adjuk jelen levelünk által mindenkinek, az kiket illet általánosan, hogy mi, míg egyfelől számtalan úr híveink és tanácsosaink közbenjárására, addig másfelől …agilis Árkosi Mihály Andrásnak tanúsított és bizonyított hűségéért és hűséges szolgálataiért jutalmul, melyet ő irántunk és országunk iránt tanúsított és nyilvánított, és igen nagyok az ő szolgálatai, és jövőre is tanúsítandó és nyilvánítandó lészen. Ezen Mihály András[t] tehát, ki különben is szabad állapotban született és fogantatott, mit armalis levelekkel és nemességének jeleivel bebizonyított, különös kegyelmünkből és fejedelmi hatalmunk teljességéből Erdély országunk és Magyarország kapcsolt részei valódi, született, kétségtelen és megjelölt nemeseinek rendjébe és számába kegyelmesen hozzászámítandónak, beveendőnek, elfo-

E néhány adat is amellett szól, hogy az erdélyi kancellárián egy-egy armalis megszerzése érdekében a szóbeli kérelmezés mellett az írásban rögzített kérés, a supplicatio benyújtása is érvényben volt.

Függetlenül attól, hogy a nemesítést a kérelmező folyamodvánnyal vagy anélkül kérelmezte, az államigazgatás útvesztőjében hosszú utat kellett bejárnia, míg címereslevél tulajdonába jutott. Az írott vagy szóbeli kérelmet követően, a fejedelem kedvező döntése alapján kezdetét vette a „litterae armales", vagyis a címeres nemeslevél vagy csak egyszerűen a társadalmi rendi hovatartozást igazoló, pergamenre írt diploma elkészítése, amelynek kiállításakor továbbra is a középkori magyar oklevélszerkesztési formákat követték.[27]

„Némely hűséges tanácsos intercessiója" (**Pártfogó és pártfogoltak**)

Korábban, vagyis 1526 előtt a magyar armalis megszerzéséhez az érdem mellett elég volt egy-egy befolyásos személy közbenjárása az uralkodónál. Ez alól kivételt csupán azok az oklevelek képeztek, amelyeket az uralkodó külön akaratából állítottak ki, valamint a tömeges nemesítések, amikor a katonai vezetők tanúsítványa is elégségesnek bizonyult az érintettek cím- és rangemeléséhez.[28]

Az erdélyi gyakorlatban a címereslevél megszerzésének folyamatát a felségfolyamodvány mellett egy-egy befolyásos személy, írásba foglalt vagy szóban közölt pártfogó szavai indították útjára. A fejedelem „némely hűséges tanácsosa" által szavatolt kérelmező pártfogóját így némi túlzással mentorának is nevezhette, hiszen ő volt, aki figyelemmel kísérve a kérelmező tehetségét, vállalta el útjának egyengetését a fejedelem színe előtt, tegyük hozzá, gyakran bizonyos ellenszolgáltatás fejében.

A pártfogók nevének feltüntetése az oklevelekben nem volt kötelező, így közülük sokan a feledés homályában maradtak. Néhány szerencsés esetre mégis hivatkozhatunk. Így például Bogdán, másként Sütő Mihályt paraszti állapotából a gyerőmonostori Kemény Simon közbenjárására nemesítette és ajándékozta meg címer viselésének jogával Apafi Mihály fejedelem. (**106. sz.**) Altorjai Szász Balázst és általa fiait, valamint kézdiszentléleki Voloncs Pétert pedig uzoni Béldi Pál, az erdélyi hadak parancsnoka (ország generálisa) közbenjárására nemesítette a fejedelem, és adományozott nekik címert. (**108. sz.**)

A fent említett nagyborosnyói Bede Tamás folyamodványára a fejedelem kedvelt hadvezére, uzoni Béldi Kelemen a következő megerősítést jegyezte fel: „Régi lófő ember, kegyelmes uram, ez suplicans … szolgálhat Nagyságodnak."[29]

„Dei gratia…" (**A kiváltságot megadni jogosult**)

A rangemelést biztosító címereslevelek a bevezető sorokban az adományozó uralkodó méltóságainak épp aktuális összes titulusát tartalmazzák *(intitulatio)*. Báthory Zsigmond fejedelem „Isten kegyelméből Erdély, Moldva, Havasalföld fejedelme, a Szent Római Birodalom fejedelme, székelyek ispánja,

gadandónak és beírandónak határoztuk, amint hozzászámítjuk, bevesszük, elfogadjuk és beírjuk jelen levelünk által, határozva, hogy ezután is minden következő időben ugyanezen Mihály András, örökösei és mindkét nemen levő utódai igazi, született, kétségtelen és jelezett nemesekül tartozzanak és tekintessenek, ezen igazi és valódi nemességük jeléül ezen címert vagy nemesi jelvényt [használva], tudniillik: egyenesen álló égszínkék katonai pajzsot melynek mezejében vagy belsejében egész ember mellvérttel, lábpáncéllal és sisakkal, hadifegyverzettel díszítve, fekete lovon ülni és jobb kezében meztelen tőrt magasan tartva vitézül forgatni látszik. A pajzs felett pedig katonai zárt sisak van helyezve, melyet királyi korona fedez, drágakövekkel és gyöngyökkel szépen ékesítve, miként mindez jelen levelünknek kezdetén vagy fején festő tudós keze által világosan lefesteni határoztatik, fejedelmi szabad akaratunkból és biztos tudásunkból és kegyelmünkből nevezett Mihály Andrásnak, örököseinek és mindkét nemen lévő utódainak kegyelmesen adjuk, ajándékozzuk és adományozzuk. Rendelve és megengedve, hogy ő az előbb leírt címert vagy nemesi jelvényt a más igazi, született, kétségtelen és jelezett címereiket használó nemesek szokása szerint mindenütt, ütközetekben, lovagi játékokban, tornákban, párbajokban, magánharcokban és más akármiféle katonai gyakorlatokban és nemesi pecséteken, zászlókon, lepleken, termekben, gyűrűkön, pajzsokon, sátrakon, házakon, koporsókon és általában bármiféle dolgokban és vállalatokban igaz és valódi nemesség címe alatt akarjuk, hogy hordja és viselje, hogy ezáltal az összesekből és egyesekből, bárminő állapotú, rendű, tisztű, méltóságú és kitűnőségű emberek legyenek, nemeseknek mondhassék, tartassék, neveztessék és állíttassék, és összes és egyes tisztségeket, kegyeket, kiváltságokat, szokásos szabadságokat, sérthetetlenségeket és előjogokat, melyeket fent említett Erdély országunk és Magyarország kapcsolt részei többi igazi, született, kétségtelen és címeres nemesei és katonái akármiféle jognál és régi szokásnál fogva használnak, bírnak és élveznek, örökösen használja, bírja és élvezze és élvezhesse. Minek emlékezetére és örök érvényére jelen levelünket függő és hiteles pecsétünkkel kétségbevonhatatlanul megerősítve, nevezett Mihály Andrásnak, örököseinek és mindkét nemen levő összes utódainak kegyelmesen adjuk és engedélyezzük. Kelt Segesvár városunkban, február hó 5. napján, az úrnak ezerhatszázhetvenhatodik évében." (Későbbi másolat. Lelőhelye: SÁL, Fond 77, fasc. XVII; PÁLMAY József 1901, 302.)

[27] A címereslevelekről lásd: ÁLDÁSY Antal 2004; CSOMA József 1913; NYULÁSZINÉ STRAUB Éva 1999; EKK, III; SZÁLKAI Tamás 2009; DEME Katalin 2005; MAGYAR Anna 2005; stb.

[28] TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 217.

[29] SzOkl, VI, 55; VASS Miklós 1900, 122; PÁLMAY József 1901, 56.

Magyarország részeinek ura" okiratokban.[30] Egy 1620-ból származó címereslevélben Bethlen Gábor méltóságainak felsorolása így következett: „Dei gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex, Princeps Transylvaniae et Siculorum Comes", röviden Magyarország stb. választott királya, Erdély fejedelme és székely ispán.[31] Hodor Máté Apafi kori oklevelében pedig: „Nos Michael Apafi Dei gratia Princeps Transylvaniae, partium Hungariae Dominus et Siculorum comes", azaz: „Mi, Apafi Mihály, Isten kegyelméből Erdély fejedelme és Magyarország hozzá kapcsolt részeinek ura és a székelyek ispánja" olvasható.[32]

A méltóságok felsorolását, a fejedelmi kegyességet dicsérő, méltató sorok után következik a megadományozott érdemeinek rövidre fogott, ritkábban terjedelmesebben megfogalmazott elismerése, érdemeinek felsorolása. A kézdivásárhelyi Jancsó Jánosnak hosszas méltatását olvashatjuk a Báthory Gábortól (1613) származó armalisában:

„Emlékezetben hagyjuk ezen írásunk által, tudtára adván mindeneknek, akiket illet, hogy midőn számban vetetődnék, hogy ki lett légyen segítségül az uradalmak legnehezebb környülállásaiban a fejedelemnek, főképpen pedig ezen nevezetes villangós időben; azért illőnek ítéljük, hogy a méltók valójában a nemesség fényével jutalmaztassanak meg; és Mi is, kiknek-kiknek a maga virtusaihoz képest a tisztesség méltó titulusait nem ok nélkül végezvén, annakokáért ennek megfontolásában az előbbeni fejedelmek nyomdokait követtük…" – és adományoztak címet-rangot a családnak.[33]

Az adományozott neve és származása

A rendiséget igazoló, esetenként címert is adományozó levélben az intitulatiót, az adományozott személy vagy személyek nevének és származásának említését az úgynevezett *inscriptio* követte. Nemegyszer ezáltal vált világossá az azonos névvel szereplők eredete, jogi viszonyainak azonosítása.

Régi szokás szerint származásának helységnevét, mint nemesi előnevet, minden érintett személy használhatta. Az eredet-helységnévből származó nemesi előnév használatát V. Ferdinánd király 1843-ban is tovább engedélyezte: „mindhárom rend tagjai székely örökségeiket az első foglalás ősi jogával bírják …és *meggyökeresedett szokás szerint* lakóhelyeik nevét használják nemesi előnévként."[34]

Mivel az okleveleket latin nyelven fogalmazták, így az adományozottak nevét is annak megfelelően, latinul vezették be a szövegbe.

A Cs. Bogáts Dénes-féle regesztákból erre példát nem idézhetünk, ugyanis az adományozottak nevét magyarra írta vissza, ám Szádeczky Lajos lejegyzése alapján például a már említett Bede Tamás supplicatiójának szövegéből a nevének latin változata genitivusban így hangzik: „nobilis agilis *Thomae Bedae de N Borosnio*".[35]

A nők a fejedelemségkori Erdélyben külön rangemelést biztosító oklevélhez – néhány kivételtől eltekintve – nem jutottak. A társadalomban elfoglalt helyüket elsősorban előbb az apa, majd a férj státusa határozta meg. Özvegyi sorba kerülve viszont a megfelelő rendű birtokosok lehettek. 1601-ben kelt lófősítő levelében nagybölöni Sikó Sándor egyik szomszéd birtokosa „honestae foeminae relictae nobilis agilis quondam Georgii similiter Syko", vagyis a lófő Sikó György özvegye.[36]

Kevés azoknak a rendiséget adományozó okiratoknak, armalisoknak a száma is, amelyben az adományozott (apa, testvér, férj) női hozzátartozójának a nevét is bevezették. Bethlen Gábor az alsócsernátoni, másképp Sylvester Mihályt és általa feleségét, Cseh Ilonát, és fiait jutatta a címeres nemesek közé. **(38. sz.)** Kövendi Székely, másként Beke Mártonnak 1609-ből Báthory Gábor által adományozott armalisa együtt biztosította a rangemelést feleségével, akinek a nevét a szövegbe is beírták: „Martinus Szekely ac per eum Sophia Demien consors".[37]

Példa, amikor a leányok nevét is feltüntették: 1628 tavaszán, Bethlen Gábortól nyert armalisának kiadása idején Antos Máté két leánya, Katalin és

[30] A fejedelmi címek felsorolásakor jelenik meg a „Magyarország hozzá csatolt részeinek ura" kifejezés, amely Buda török kézre kerülését (1541. augusztus 29.) követően vált használatossá. Az ország három részre szakadásának idején Erdéllyel egy uralkodó alá került az úgynevezett Partium (azaz Erdélyen kívüli kelet-magyarországi *részek*) is. A már korábban *partiumi vármegyék* mint Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna vagy Máramaros területén kívül Bocskai idején, a bécsi békekötést (1606) követően például ideiglenesen Szabolcs, Bereg, Ugocsa vármegyék, további felső-magyarországi várak, uradalmak is Erdélyhez kerültek. Az 1622. évi nikolsburgi békével pedig Szabolcs, Bereg, Szatmár, Ugocsa, Zemplén, Borsod, Abaúj vármegyék is Bethlen Gábor személyes uralma alá kerültek a fejedelem haláláig (1629).

[31] Bethlen Gábort, Erdély fejedelmét (1613–1629) a Habsburg-ház trónfosztását követően, 1620. augusztus 25-én a besztercebányai országgyűlésen Magyarország királyává választották. Bár nem koronáztatja meg magát, de a választási feltételeket aláírja. Az idézett armalis lelőhelye: csíkszentsimoni Endes György armalisa, MNL OL, F 4, *Cist. Colos.*, Fasc. V, nr. 47.

[32] TÜDŐS S. Kinga 2013a, 13.

[33] SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895, 84.

[34] SZILÁGYI László 1937, 9.

[35] SzOkl, VI, 55.

[36] SzOkl, V, 166.

[37] MNL OL, R 64, 1. tétel, nr. 955. [Az említett megoldásokat leginkább családon belüli birtokviszonyok kérhették. *Szerk. megj.*]

Judit még hajadon, így apjuk után részesültek rangemelésben. Apjuk és fivéreik neve után azonban, örökölt vezetéknévvel, valamint keresztnévvel ők is szerepelnek: „Matheus Anthos ac Stephanus Valentinus et Ladislaus ac Catherina et Iudith Anthos".[38]

„Akik a tiszteletre méltó tudással vagy a katonai erényekben másoknál gazdagabbak" (**Érdem és elismerés**)

A kora újkori erdélyiek címeres oklevelet, úgynevezett armalist elsősorban kiváló harci cselekedeteik, különleges katonai szolgálatuk elismeréseként nyerhettek a fejedelemtől. Ugyanakkor a 16., még inkább a 17. században a hadviselésben elért érdemek révén szerzett címereslevelek mellett megjelentek a különböző mesterségekkel vagy az írástudással-műveltséggel kiérdemelt fejedelemi elismerések, armalisok is.

Ez utóbbi foglalkozáskörbe sorolták az egyház szolgálatában tevékenykedő papokat, prédikátorokat, akik a helybéli scholában, kollégiumban is taníthattak. Másokat a fejedelmi kormányzat központi szervének, a kancelláriának az írnokai között tartottak számon, esetenként írnoki, jegyzői, ítélőmesteri vagy számtartói és egyéb, írástudást igénylő munkát végeztek.

Aki a fejedelemtől rangemelést, nemesi címet és címerhasználatot kérelmezett, annak persze „tiszteletre méltó tudással" kellett rendelkeznie, s hűséggel szolgálnia urát. Munkája elismeréseként volt esélye olyan címereslevél elnyerésére, amelynek címerképén foglalkozására utaló attributum is megjelent. A papok, tanítók kezükben könyvet, Bibliát, tekercset tartó címerképpel büszkélkedhettek. Az írnokok címerén legfőképpen a „penna scriptoria", azaz az írótoll jelenhetett meg.[39]

Figyelemre méltó egyházi, papi tevékenységéért kapott Bocskai István fejedelemtől 1606 tavaszán címeres nemeslevelet a kézdiszéki Kézdivásárhely fából épült városában lakó Hodor Kelemen kálvinista pap. (**16. sz.**) A múzeum levéltári gyűjteményében ennek az oklevélnek egy 1767 júniusában kelt hiteles másolatát őrizték. Később ezen armalis eredetije képezte alapját annak az átiratnak, amelyet II. Rákóczi Györgytől nyertek 1654 februárjában, és amely Hodor Kelemen pap unokáinak, albisi Barabás Péternek, Mihálynak és Györgynek nemességét megerősíti. (**86. sz.**) 1655 áprilisában pedig a felsőcsernátoni Torjai Péter barátosi pap kapott címeres nemességet II. Rákóczi Györgytől.[40] (**87. sz.**)

Hivatali funkciójában a nagyobb kancellárián teljesített szolgálatával elért eredményeiért nyert armalist Bocskai Istvántól nagybölöni Deák alias Kecskés Gáspár. Az 1606. augusztus 23-án kelt címereslevelében ugyanakkor általa anyai ágon való unokatestvéreit, Kovács Gergelyt, Tamást, Mátét és Pétert, apai ágon való unokatestvéreit, Kecskés Ilona és István szabad székelyeket, nővérét, Kecskés Katát, Silló Mihály lófőt, Hegyi Máté gyalogrendűt és Nagy Pétert, akik mindnyájan nagybölöniek, eddigi állapotukból kivette, és nekik címert adományozott. (**17. sz.**)

Báthory Gábor az írástudó lécfalvi Gyárfás István deákot sepsiszéki jegyző munkáját méltatva emelte ki a lófők közül, és adományozott neki címeres nemességet.[41] (**23. sz.**) 1611 tavaszán pedig a plebejusi sorban élő Sikó István sepsikőröspataki iskolamestert tette címeres nemessé a fejedelem.[42] (**34. sz.**) I. Rákóczi György armalisa a sepsiszentgyörgyi Nagy Balázs táblai írnok és esküdt jegyző újranemesítéséről szólt 1635 februárjában. (**69. sz.**)

Szabó Istvánt II. Rákóczi György Fehér vármegyei jószágának főbírájaként, mint „villae nostrae Albensis judicis primarii" említették, s eredeti pergamenre írt, festett címer és függőpecsét nélküli levele a múzeum levéltári gyűjteményében volt elhelyezve.[43] (**92. sz.**) Kökösi Dobolyi, másként Gödri István pedig, Apafi Mihály fejedelem kúriájának és jószágainak gondozója, a szorgalmával tűnt ki, így került a címeres nemesek soraiba az 1664 májusában keltezett oklevele alapján.[44] (**96. sz.**)

Ozsdolai Szurkos György különleges hivatásának tett méltóképpen eleget, ugyanis 1610. október 4-én a Medgyesen kiállított armalisa szerint Báthory Gábor fejedelemtől azért nyert nemesi címert, mert éveken át űzött halálos veszedelemmel járó kémtevékenységet török és német földön. (**31. sz.**)

„Címer, vagyis nemesi jelvény" (**A nem feltétlenül szükséges ékesség**)

Az armalison megjelenő címer fontosságáról a fentiekben is idézett Bartolus a Sassoferrato a következőket írta: „Fejedelmektől adományozott címerek viselésének fontos előnyei vannak. Először, mert az ilyen címerek előkelőbbek; másodszor, mert annak viselését senki sem tilthatja; harmadszor, ha ketten egyenlő címert viselnek, s el nem dönthető, ki vette fel előbb, ki később, annak van előnye, kinek azt fejedelem adományozta; negyedszer, ha a seregnél vagy másutt kérdésbe tétetik, kinek van elsősége, elébbva-

[38] MNL OL, P 5, *Antos cs. lvt.*
[39] Az írástudással-műveltséggel szerzett címereslevelekről lásd bővebben TÜDŐS S. Kinga 2013b.
[40] SzOkl, IV; PÁLMAY József 1901, 440.
[41] Uo., 186; SÁNDOR Imre 1910, 40.
[42] PÁLMAY József 1901, 395.
[43] Közlője: Gödri Ferenc (SÁNDOR Imre 1912, 92).
[44] PÁLMAY József 1901, 332.

lóknak ítéltetnek azon címerek, melyeket fejedelmek adományoztak."[45] A címeresleveleken feltüntetett címerek viselése tehát ezen értékek hordozóivá tett.

Jóval később, 1514-ben a címer magyarországi használatáról, annak értékéről Werbőczy így fogalmazott lényegre törően *Hármaskönyv*ében: „a nemesség bizonyítására nem szükséges a nemesi címer bemutatása", ugyanis a címer a „nemességnek nem szükséges kelléke, hanem csak ékessége …a címer adományozása egymagában senkit sem nemesít …a földbirtok adományozása igen."[46]

Ennek ellenére, a címerrel ékesített, rendiséget igazoló, de földbirtok-adományozással nem járó oklevelek Erdélyben a nemzeti fejedelmek idején egyre divatosabbá váltak, és nőtt a számuk a székelység körében (is). Címert, amennyiben annak birtoklását igazolni tudta, a nemesi rend minden tagja viselhetett.

A fejedelemség korában kibocsátott armalisok címerképeinek leírását a szövegben pontosan rögzítették, majd annak alapján készítették el, festették meg azt az oklevél jobb felső sarkában erre kijelölt helyre. A Székely Nemzeti Múzeum levéltári gyűjteményében a kézirat alapján 64 eredeti armalist őriztek. Szerencsénkre Cs. Bogáts Dénes minden egyes címerleírást átmásolt, így az érintett családok ezzel az őseiktől származó becses örökséggel is számot vethetnek.

A gyűjtemény anyagából néhány címer leírását idézve:

Báthory István lengyel király gelencei Csoma (Choma) Miklós tizedesnek 1576-ban, majd 1577-ben a következő címer viselését hagyta jóvá: „Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in quo serpens alatus regio diademate insignitus, hiantibus faucibus caput pueri callotenis continere conspicitur, supra scutum galea militaris clausa est posita, ex qua laciniae sive lemnisci rubei, coelestini et albi coloris defluentes, utramque scuti partem ambiunt et exornant." (**4, 6. sz.**)[47]

Cs. Bogáts Dénes megfigyelése alapján, e két címereslevél megfestett címerképein (kék pajzsban egy ezüst kígyó ifjú fejét tartja) némi eltérés mutatkozott. Míg az 1576. évi címeren a szárnyas kígyó négyszer görbült, addig az 1577. éviben csak kétszer. A foszlányok az előbbinél mindkét oldalon kék-vörös-ezüst, az utóbbinál mindkét oldalon kék-vörös-arany színben pompáztak. A leírástól eltérően, a sisak mindkét címerben nyílt és nem zárt. További megfigyelése, hogy a két okmány írott szövegét ugyanaz írta, és a festett címereket ugyanazon képíró készítette.[48] Mindez azért lehetséges, mert 1576 júliusában, a Krakkóban létrehozott erdélyi kancellárián dolgoztak már íródeákok, képírók, s ők készítették el számos erdélyi oklevelét.

Ozsdolai Szurkos György 1610 októberében, Báthory Gábortól kapott címerének leírása a következő: „Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area homo integre dextra gladium, necis periculum in subeundo exploratoris officio, quo ab annis compluribus saepenumero Turciam aliaque Regna peregrino eundo functus est, sinistra vero palmam condignum laborum ac periculorum suorum praemiu[m] denotan[dum] tenere conspicitur. Supra sculum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, auro margaritisque pretioris conspicuum ex cono antem galea teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes oras sive margines ipsius senti pulcherime ambiunt et exornant."[49]

Cs. Bogáts Dénes a címerkép láttán a címeralakról azt is megjegyezte, hogy az vörös dolmányban, világossárga nadrágban, fekete kalpaggal, sárga csizmával és fekete arannyal sávozott karddal volt ábrázolva.

A szövegben megfogalmazott, a fejedelem által jóváhagyott címerek többségét a fejedelmi kancellárián dolgozó vagy más fontos székhelyeken működő címerfestők, az úgynevezett *képíró*k készítették el, de az is megtörtént, hogy a kancellárián dolgozó „jó kezű" kancellista is eleget tehetett a felkérésnek.

Ők voltak azok, akik a levelek „elején, homlokzatán, képíró kezével és ecsetével saját színökben helyesen és szabályosan" festették meg a címerképet, ahogy azt a református papoknak Bethlen Gábortól származó armalisában is megfogalmazták. A címerkép festőjének tehetségéről hasonló szöveget olvashatunk még Gödri Ferenc régi magyar nemességének megújításáról szóló, Ferenc József császár által hitelesített levelében is: „Miként mindez a festő jártas keze és művészi ecsete által saját (színekben) is kitüntetetve, világosabban szemlélhető".

A kora újkori kancellárián működő képírók neve kevés kivétellel – mint gyulafehérvári Pál Deák[50], Csengeri alias Képíró István[51] vagy Egerházi, másképp Képíró János[52] – a feledés homályába merült. Sajnálatunkra, a szebbnél szebb alkotások kivitelező-

[45] CSOMA József 1913, 25.

[46] P. I., T. 4.; Werbőczy István 1514 októberében a király megbízásából elkészítette és bemutatta az országgyűlésen szokásjogi gyűjteményét, a *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*-t, közismert nevén a *Hármaskönyv*et, amelyet bár elfogadtak, de törvényerőre soha nem emeltek. Első kiadása 1517-ben, Bécsben, Johann Singriener nyomdájában jelent meg.

[47] Vö. PÁLMAY József 1901, 119.

[48] Az utóbbi oklevélben nincs szó újranemesítésről.

[49] Vö. PÁLMAY József 1901, 431.

[50] KELEMEN Lajos 1977b, 133; KOVÁCS András 2004, 246.

[51] KELEMEN Lajos 1977a, 134.

[52] Uo., 136.

inek nevét sem az oklevél szövegében, sem a kancelláriai alkalmazottak nyilvántartásában nem jegyezték fel. Ráadásul munkájukat sem látták el kézjegyükkel. Amiről viszont alkotásuk többsége tanúskodik, az az, hogy mindannyian az erdélyi reneszánsz és barokk naturalisztikus ábrázolásmód hatása alatt dolgoztak.[53] Munkájuk eredményeként jött létre eresztevényi Eresztevényi István ma már nem létező, 1642-ből származó armalisa is, amelyről Szádeczky Lajos 1897-ben a következőket jegyezte fel: „Az oklevél felső és bal oldali szegélye díszes virágékítményekkel van kifestve, a címer is ékesen ki van festve."[54] Később Gödri Ferenc is méltatta az oklevél szépségét: „Eredetije nagy pergamenre, kiváló szép kiállításban, festett címerrel, felső és bal oldalán renaissance stílű festett virágdísszel, piros-fehér-kék-arany zsinórú, viaszfészkes függőpecséttel" volt ellátva.[55] A címerkép láttán Cs. Bogáts Dénes még megjegyezte: „A könyöklő kar ruházata vörös, a tőr markolata aranyszínű. Takarók vörös-ezüst, kék-arany." (**76. sz.**)

Az oklevelek szövegében a címer pontos leírása mellett annak használatát és a megfelelő alkalmat is előírták. Hodor Máté 1667-ben kelt armalisában a következőket olvashatjuk: „kegyesen adományoztuk és odaadtuk, engedélyezve és beleegyezve abba, hogy ők az előbbiekben leírt címert, vagyis nemesi jelvényt más igaz, született, kétségtelen, jelvénnyel rendelkező és címert használó nemeseink módjára bárhol, tudniillik csatákban, bajvívásokon és lovagi tornákon, párbajban és más hadiesemény idején, továbbá pecséteken, zászlókon, takarókon, kárpitokon, függönyökön, gyűrűkön, pajzsokon, házakon, sátrakon, szemfedőkön és általánosan bármely dolgokon mindennemű ügyleteik során használhassák".[56]

A kiváltságokkal rendelkezők nem csak a közéletben használták büszkén címerüket. Előszeretettel vésették önkannákra, borhűtő edényekre, kancsók, kupák oldalaira, tányérokra. Szőtték/szövették a nagy becsben tartott textíliákra, hímezték kelmékre arany fonállal, de került fel nem egy drága családi ékszerre is, azok díszeként. A címer megfestése mint a kegyes adomány, a „lélekváltás" jele ékesíthette az adományozó által megrendelt, festett kazettás templomi mennyezetet, a kórusok, ülőhelyek mellvédjét. Csíksomlyón a Salvator-kápolnában a Mikes–Kálnoki-címer, Farcádon Lajos Antal címere, Gyulakután a Kornisoké (1625) látható. A sepsiszentgyörgyi templomvár épületében a templom délkeleti sarkában „Franciscus Daczo", a mecénás reneszánsz sírköve áll (1602), rajta a család címerével.

Az armalisok között találni olyan címerképet is, ahol a festett címer és a leírás között eltérés mutatkozik. Ilyen esetben a címer hitelességét a szövegbe foglaltak határozták meg. Más esetben viszont, bár a címerkép leírása szerepelt a szövegben, azt tulajdonosa feltehetően anyagi megfontolásból nem festethette armalisára.

A címerkép léte vagy nemléte elsősorban az újdonsült nemes anyagi-gazdasági erőnlétével hozható összefüggésbe. Hiszen nemcsak a pergamenért, a tintáért, aranyfestékért, pecsétviaszért, a kancelláriai íródeák munkájáért, a kancelláriai titkár felügyeletéért, valamint a Királyi Könyvekbe való bevezetésért kellett fizetni, de pénzbe került a címerkép megfestése is.

Azok, akik az erdélyi gazdasági élet fellendülésének korszakában, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György uralkodásának időszakában (1613–1648) jutottak címereslevélhez, nagyobb eséllyel gondolhattak arra, hogy annak költségeit kifizethetik. Ráadásul a levelük ékességét jelentő címerüket kevesebb anyagi ráfordítással szerezhették meg, mint azok, akik majd a későbbiekben, a gazdasági hanyatlás, a fizetőeszközök romlása idején – gondolunk itt elsősorban a 17. század második felére, Apafi Mihály idejére (1661–1690) – nyertek rangemeléssel járó címereslevelet.[57]

Ennek függvényében maradt/maradhatott számos oklevél címerkép nélkül, melynek hiánya végül is csak az armalis díszességéből vett el, értékéből viszont nem. Hiszen a címer leírása minden oklevél szövegében szerepelt, és ez volt a lényeg.

Cs. Bogáts Dénes megjegyzése alapján, Bethlen Gábor idejéből Dálnoki Székely Balázs 1623-ból származó címere – magyar fordításban: „a pajzs égszínkék mezejében zöld halmon egy ember áll bíbor ruhában, jobb kezében három búzakalászt, baljában kivont kardot tartva" – nem került megfestésre.[58] (**54. sz.**)

A II. Rákóczi György idejéből származó 16 darab armalisból a bejegyzés alapján két oklevél maradt festett címer nélkül. Az egyik a kézdivásárhelyi Hodor Kelemen unokáinak, albisi Barabás Péternek, Mihálynak és Györgynek (**86. sz.**) számára készített megerősítés, amelynek címerkép nélküli eredetijét a múzeum levéltári gyűjteményében őrizték. A másik Szabó István gyulafehérvári főbíró (**92. sz.**) pergamenre írt, címer nélküli nemeslevele. Megrajzolt címerét Gödri Ferenc közléséből ismerhetjük meg.[59]

[53] A képírókról lásd Kelemen Lajos, Czakó Elemér, Biális István, Keöpeczi Sebestyén József, Kovács András és mások munkáit.
[54] SzOkl, V, 168. A szöveg teljes átiratát lásd Uo., 166–168.
[55] SÁNDOR Imre 1912, 56.
[56] Oborni Teréz fordítása.
[57] KELEMEN Lajos 1977a, 137.
[58] SzOkl, VI, 70; PÁLMAY József 1901, 410.
[59] SÁNDOR Imre 1912, 91.

A múzeum legtöbb címerkép nélküli armalisa Apafi Mihály idejéből származott: kisnyujtódi Kerepeczi Péter és atyafiai, kézdialmási Bögözi Mihály (**98. sz.**), hilibi Ördög Tamás (**100. sz.**), martonosi Incze Balázs (**117. sz.**) és mások oklevelei maradtak a nemesség ékességét jelentő címerkép nélkül.

Volt armalista, aki címerképének elkészítését, megfestését későbbi időkre halasztotta. De az is megtörtént, hogy anyagi forrás hiányában (esetleg) maga próbálkozott „talentumával", és pingálta címerét oklevelének elejére, vagy „jó kezűnek" vélt ismerősét kérte meg annak megfestésére. Végül is tehette, azt törvény nem tiltotta. Így nem csoda, hogy az erdélyi armalisok címerképei művészi értékük tekintetében nagy különbséget mutatnak.

Végezetül: a fejedelmek által jóváhagyott címerképpel díszített vagy anélküli oklevelek tulajdonosai egyaránt „a mi Erdély országunk és Magyarország hozzá kapcsolt részei igaz, kétségtelen és címerrel bíró nemeseinek sorába" tartoztak.

„*Iránt uk való fejedelmi kegyelmünknek még nagyobb kifejezésére*"
(**Adómentesítés**)

Az adományozottak rangemelés és címer viselése mellett különböző kiváltságokhoz jutottak. Leggyakrabban a nemes rendiségének egyik alapjogáról, a háza adómentesítéséről *(exemptio domus)* olvashatunk.

Volt akinek „házát minden rendes és rendkívüli országos, valamint egyházi adó alól mentesítik". Más esetben „házát a közadótól" vagy „mindennemű adótól és köztehertől" mentesítették örökre. A papolci lófő Kis Mihályt és fiait az 1630-ban kelt levelük értelmében: „kegyképpen házát Papolcon, Czoria István háza és a közút között, minden közteher alól kiveszi, s minden székely örökségét, birtokát a papolci határon a tized-, kilenced- és kepefizetés alól mentesíti, meghagyván az orbaiszéki tiszteknek és a papolci elöljáróknak, hogy házát és birtokát semmi adózással ne terheljék."[60]

A kézdivásárhelyi Jancsó család 1613-ból származó oklevelében még részletesebben szólnak a házuk adómentességével járó előnyökről: „az ahhoz a házhoz tartozandók minden felszámlálás taxája alól és a nekünk tartozó akár rendes, akár rendetlen [azaz rendkívüli] akármely adók, segedelmek, a mi cassáinkban illő nyereség fizetése, akármely közrendű és hazafiúi [polgári]) szolgálatok, tized, kilencedbeli dézmák, akár szőlő, akár vetés, akár szántóföldön levő majorkodására nézve, akármely fizetés, mind jussaink, mind birodalmaink megszámlálása jussokért való fizetés, mind az utazóknak hozzájok való szállításokra nézve, örökre kivétetik; kiemeltetni, nemesítetni akarjuk, amint ki is vesszük, kiemeljük és nemesítjük, ezen Írásunk erejénél fogva, helyben hagyván…"[61]

Adómentesítő kiváltságlevelet, amely jelentősen csökkentette a hadba menés terhét, egész katonai egységek is kaphattak, együtt. 1575. augusztus 6-án Báthory István 129 udvarhelyszéki hadviselőt emelt ki paraszti állapotából, és sorolta a gyalogpuskások, a darabontok közé, házaikat és örökségeiket pedig minden pénzbeli fizetség, rendes és rendkívüli adó, tized és bármiféle szolgálat alól felmentve.[62] Hasonló adómentességről szólt 1580. március 13-án Báthory Kristóf azon oklevele is, amelyben számos egerpataki, angyalosi és árkosi falustársat a gyalogpuskások közé sorolva, házaikat és birtokaikat minden adó kötelezettsége alól felmentették. (**7. sz.**)

Az oklevelek, bár elsősorban társadalmi és családi viszonyokat rögzítettek, nemegyszer más, például településtörténeti utalásokat is tartalmaztak. Az adómentesített ház, telek helyének pontos megjelölésénél nemegyszer a település részeit, utcáit is megnevezték, sőt a szomszédokat is felsorolták. Komollói Gazda Márton háza a *Zentegihazfokia*, valamint Andor Imre telke közötti részen helyezkedett el. (**19. sz.**) A feltorjai Pethő testvérek házai Bartos István és Kovács András szomszédságokban, „vicinitatibusque domorum egregii" voltak. (**32. sz.**) Lécfalvi Keresztes Ferenc háza-telke pedig Gyárfás István és a Dálnok-pataka között volt található. (**48. sz.**)

„*Jó hadikészülettel mindig készen álljanak*"
(**Fegyverzet és hadviselés**)

A mindenkori fejedelmek leginkább a harctéren elért kimagasló katonai teljesítményeket jutalmazták. Ezért nem véletlen, hogy a címereslevelek leírásaiban a hadviselő székely ruházatáról, fegyverzetéről majd minden alkalommal szó esik. A címerképek ábráin pedig különböző hadifelszerelésben, hadijelvényekkel (zászló, buzogány), lóval vagy anélkül, egész alakos katonaként vagy más, szimbólum értékű attributumokkal, képi megjelenítésekkel találkozhatunk. Nem érdektelen tehát ezeknek az attributumoknak a hétköznapi életben játszott fontos szerepéről röviden szólni.

Leggyakrabban a lófők és a gyalogosok okleveleiben olvashatjuk, hogy az adományozott a haza védelmére „jó hadikészülettel mindig készen álljon", ami nem jelentett mást, mint hogy annak a katonai

[60] SzOkl, VI, 116.
[61] SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895, 86.
[62] DEMÉNY Lajos 2001b, 161.

csoportnak kellett vállalnia a hadi kötelezettségeit, ahová társadalmi rendje szerint tartozott.

A székely székek mindenikében jelen volt a külön *lovas* és *gyalogos* rend, akik az Erdélyi Fejedelemség keretei között is sajátságos katonai szervezetben éltek. A saját fegyverével felszerelt székely haderő rendkívül rövid időn belül – kb. egy hét leforgása alatt –, bármikor hadba hívható eleme volt az erdélyi haderőnek. Ezáltal jutott különleges szerephez Erdély társadalmában, s őrizte meg viszonylag sajátos társadalmi, területi, közigazgatási és jogi szervezetét.

Hadba hívásukról Kállait idézve: „Hogyha a felkelésnek hirtelen kellett megesni, lármatűz gyújtatott, és lármafák állíttattak fel minden székben… Mikor a szükség hirtelen felkelést parancsol, minden széknek kapitányai dobokkal és dobosokkal …lármáztasson, meggyújtatván egyszersmind az esmeretes tűzhalmokon nagy rakás fákat, és aki erre meg nem jelen, fejét veszesse el."[63]

Hadviselésükről számos korabeli forrásban olvashatunk, amelyek leginkább szerény hadifelszerelésükről szólnak. Verancsics Antal humanista történetírónk is arról írt, hogy a székelyek fő erőssége nem a fegyverzetükben, a jól megépített védőrendszereikben volt, hanem számukban és vitézségükben állott: „Többnyire lovon harcolnak; semmi hadifelszerelésük, semmi fényes fegyverzetük, semmi katonai pompájuk nem tűnik fel, hanem számukban és ősi lelki erényeikben bízva, keményen harcolnak."[64]

Fegyverzetük országgyűlési határozatokban is megjelent. Az 1562. évi segesvári országgyűlésen a szabad fegyveresnek hagyott főnépek és lófők fegyveréről a következő végzés olvasható: „Az főnépek és lófejek …lovakkal, páncéllal, sisakkal, pajzzsal, kopjákkal, hadakozóképpen jó móddal készen legyenek mindenkor úgy, hogy minden lófő az ő lófőségéről …egy-egy lóval indulhassanak; kik egy holnapon az ő költségeken éljenek, azután mü nekik minden hóra segítségül egy-egy forintot adatunk." A főnépek pedig: „ki három lóval, ki néggyel, ki öttel légyenek készen, jó szerrel" induljanak harcba.[65]

A gyalogok közülük a tehetősebbek felszerelésében eredetileg a páncél, sisak szerepelt, gerelyt, tőrt, baltát, kéziját, dárdát, pajzsot vittek magukkal a harcba.[66] Később, a köznép 1562-es jobbágyságba kényszerítését követően a korszerűtlenné vált régi gyalog fegyvernem helyett megszervezett gyalogpuskások, a darabantok fegyvertára a puskával és lőporos palackkal is bővült, amelyet saját költségükön kellett beszerezniük. Báthory István 1575-ben, amikor egy ilyen oklevéllel épp 129 udvarhelyszékit emelt vissza a nemtelen állapotból, a gyalogpuskások közé, meghagyta, hogy puskával hadra készen álljanak. Báthory Kristóf 1576-ban pedig 74 udvarhelyszéki gyalogpuskásnak írta elő egy kiváltságlevélben, hogy a hadfelkelésben a haza védelmére kardjuk és puskájuk legyen.[67]

Később a fejedelmek udvari testőreiként szolgálatot teljesítő kék drabantok is megjelentek, akik között székelyek és vármegyei magyarok is szolgáltak zsoldfizetés fejében. A kékek, mivel szolgálatukért kevés fizetést is kaptak, családjuk gazdasági erejét aránylag megkímélhették a kiadásoktól. Ellenben a veres darabantoknak a katonáskodással járó súlyos terhe a családok gondját gyarapította.

Az erdélyi fejedelmek törvényei között külön hangsúlyt kapott a lófők jó „móddal" való megjelenése, ami alapjában véve további anyagi ráfordítást igényelt. Így tehát nemcsak a „jó szerszám" és a „jó ló" előírásának kellett megfelelniük, hanem a ruházatnak is illőnek kellett lennie. I. Rákóczi György parancslevelében olvasható, „hogy senki fejér aba köpenyeget ne viseljen az lovasok közül, hanem vereset vagy egyeb színűt, mivel ha ki affélét találtatnak, megmustrálván őket, elvonatjuk és magát is megbüntetjük."[68]

Háromszék minden rendei együtt foglalnak állást 1665-ben a csizma árát felverő gazdasági kérdésekben, mert a „hadi expeditióra bocskorosan" nem mehetnek.[69]

Fegyverzetük, hadfelszerelésük ellenőrzésére a központi hatalom nagy hangsúlyt fektetett. Esztendőként gyakran többször is megtartott, úgynevezett mustrán gyűltek össze a hadköteles székelyek a fejedelem rendeletére.

A mustrára hívó fejedelmi parancsok egyikét idézve: „hagyjuk és parancsoljuk in serio kegyelmeteknek, feje és minden jószága, tisztessége, szabadsága vesztése alatt minden ember, valakik hazánkat, abban való javait, feleségét, gyermekét szereti, el ne múlassa, *hanem fejenként ennekelőtte kiadott rendelésünk szerént, mind személyében s mind maga jószágáról tartozó lovassával, gyalogjával mindjárást*, se órát, se napot nem várván, minden hadiapparatussával, fegyverével, élésével megindulván szép lassú ballagással …kiki maga személyében jütest-jűjön".[70]

A rangot és címet is jelképező fegyver beszerzése és viselése egyaránt kötelező volt minden katonás-

[63] KÁLLAI Ferenc 1839, 141.
[64] VAÖM, 144–147.
[65] SzOkl, II, 163.
[66] SZÁDECZKY KARDOSS Lajos 1927, 69; CONNERT János 1906, 230–231; EGYED Ákos 1979, 50; B. SZABÓ János – SOMOGYI Győző 1996, 25.
[67] DEMÉNY Lajos 2001b, 161–162.
[68] Uo.
[69] SzOkl, VI, 299–300.
[70] ETA, I, 273–275.

kodó székely számára. Az esetleges törvényszegőt, mint arra számos példa utal, a tisztek a „bevött usus" szerint szigorúan büntették. Az 1635. évi lustra bejegyzései között olvashatjuk, hogy az uzoni puskás gyalogos Nagy György Jakabot, „ha három hónap alatt fegyvere nem lesz", eladják jobbágyul.[71] Apafi Mihály rendeletei is szóltak a hadra kész állapotról. „Valaki nemesi szabadsággal élni kíván, jó lovat és fegyvert tartson; lovát senki el ne adja, jól is tartsa, fél mérföldnyire se fárassza."[72] Később nagyobb szigorral így fogalmazott: „Többször bizony meg nem intetjük, hanem akiket fegyverteleneket, ruhátlanokat találunk, jobbágynak adjuk vagy felakasztjuk."[73]

A rendiséget igazoló oklevelekben, armalisokban gyakran találkozunk olyan előírásokkal, amelyek az adományozottat arra kötelezik, hogy „jó hadikészülettel mindig készen álljon", nemegyszer felsorolva a harci felszerelések milyenségét. Hét egerpataki, angyalosi és árkosi székely gyalogpuskássá tételekor Báthory Kristóf az 1580 márciusában kiállított oklevélben előíratta, hogy a kardjuk mellett puskával felfegyverkezve, hadra mindig készen álljanak. (**7. sz.**)

A szenterzsébeti Thordai Tamást 1609 őszén Rákóczi Zsigmond fejedelem azon kötelezettséggel lófősítette, hogy jó lóval, karddal, sisakkal, pajzzsal, páncéllal, kopjával s más katonai felszereléssel a többi lófő székelyek szokása szerint az általános vagy a részleges hadfelkeléskor megjelenjen. (**20. sz.**)

1655. június 28-án a ploieşti-i táborban I. Rákóczi György egy lófősítő levelében a tizenegy bardoci és magyarhermányi székelynek azt is meghagyta, hogy ők és utódaik jó lovakkal, páncélokkal stb., valamint puskaporral és golyókkal jól felszerelve, ha az ügy követeli, lóról is leszállva, gyalogok módjára a haza szolgálatára továbbra is harcolni készek legyenek. (**88. sz.**)

„Bárminő állapotú, rendű, tisztű, méltóságú és kitűnőségű emberek" (**Előző társadalmi helyzet**)

Az Erdélyi Fejedelemségben élők a különleges fejedelmi kegyből és hatalomból fakadóan bármely társadalmi rendből kiemelkedhettek, majd onnan újabb rendbe soroltathattak.

Az oklevél megszerzésében a kérelmezőt származása nem befolyásolta. Ennek ékes bizonyítéka a rangemelést igazoló oklevelekben írottak, ahol az érintett személyek rendi változását adományozás előtt, majd azt követően minden esetben rögzítették. A feltorjai Petheő György és testvére lófősége előtt a szabad[gyalog]ok rendjében élt, hasonlóan árkosi Mihály Mátéhoz és fiaihoz. (**64. sz.**) Dálnoki Bartha István testvéreivel és fiaival együtt a „nemtelen állapotból" kerültek a nemesek közé (**44. sz.**), és a példákat sorolhatjuk.

Az adományozottak rangemelése társadalmi szempontból kétségtelen előbbre jutást jelentett, de ugyanakkor nagyobb terhet, kötelezettséget is rótt a vállukra.

[A múzeumi gyűjtemény kiváltságleveleinek négyötödét kapták székelyek, tehát ez esetben is elsősorban a székely vonatkozásokat szükséges tárgyalni. A 16. századra válságba jutó székely társadalmat 1562-ig egyféle *kollektív nemesség* jellemezte – három rendbe tagozódott, de egyaránt *adómentes, fegyveres szabadok alkották, magvaszakadást és az uralkodóra való visszaháramlást nem ismerő, úgynevezett székely örökségen*. Az 1562-es véres önkényű „reform" a közrendűeket megpróbálta végérvényesen adófizető jobbággyá „kollektivizálni", a köznép birtokát részben a Szapolyai-klientúrának adományozva szét. Hogy ehhez a székely főnépeket és lófőket is megnyerjék, esetükben lehetővé tették és szorgalmazták a vármegyei nemességbe való betagolódást.

A társadalommérnökösködés eredménye katasztrofális lett: a gazdaságilag szegény Székelyföldről így nyert állami többletjövedelem jelentéktelennek bizonyult, a klientúrához átállt székely elit viszont helyi és országos szerepében megroggyant, miközben Erdély elveszítette hadereje jelentős részét. A 17. századot e tekintetben a fejedelmi kármentés kényszerpályája határozta meg, és ennek látványos tünete a tömeges (főleg újra)kiváltságolás: megkísérelték minél nagyobb arányban visszaterelni a székelyeket a katonai pályára, és a kiváltságoltak számára helyreállították a székely örökséget.

Ettől kezdve a „székely nemesség" heterogén fogalma alatt az új kiváltságoltak csoportjait – a kialakult jog- és vagyonbizonytalanság ellenében „újadományozással" megerősített volt primor és lófő „nemeseket", birtokadományos új vagy Székelyföldre csak bebíró vármegyei nemeseket, csak címeradományos armalistákat és lóról leszállítva is harcra kötelezhető *fegyvernem*ként vagy csak presztízs végett, uralkodóilag „lófősítetteket", puskás új gyalogokat, egyházi és városi itteni új nemeseket – kell értenünk.

A birtokadományos, részben csak bebíró ideigeneket leszámítva azonban, ezek a csoportok még mindig a székely közösséghez tartozóknak tartották magukat, így például csaknem kizárólag azon belül házasodtak, és csak a 18. századra vált le annyira egy szűk rétegük, hogy már a vármegyei (fő)nemességhez érezte magát közelebbinek, vagyonát elsősorban

[71] SzOkl, Ús, V, 52.
[72] EOE, XVI, 543.
[73] EOE, XVIII, 85.

vármegyei birtokokban gyarapította, eredeti székely öröksége pedig inkább csak – elidegeníthetetlen és a *natio siculicá*n belüli eligibilitási jogalapként gazdasági értékéhez képest aránytalanul nagy országos – politikai értékű vastartalékát képezte. *Szerk. megj.*][74]

A kiváltságlevél által elnyert új társadalmi helyzet

1. Nemesítő oklevelek

A l6. század előtti székelységgel kapcsolatos kevés oklevél valójában két csoportba való tartozásukról szól. Az 1466. évi zabolai gyűlés elé vitt, a belső egyenetlenség megszüntetésére vonatkozó végzések is csak két rendet: a főemberek és a közrendűek *(maiores vel minores)* csoportját említik.[75] Előbbiek alatt a székely társadalom ekkori vezető rétegét, a főnépeket érthetjük. Ők igazgatták a székek bírósági és egyéb fontos ügyeit, hadnagyságot viseltek. Megnevezték őket mint *principales siculi*, *potiores* (1459), *potens*, *primores* (1473), illetve *proceres*, azaz előkelők, kiválók is.[76]

A „mi Erdély országunk és Magyarország hozzá kapcsolt részei igaz, született, kétségtelen és címerrel bíró nemeseinek közösségébe és soraiba" való számontartáshoz, amelyről számos oklevélben olvashatunk, számukra 1562 után is elegendő volt egy fejedelmi megerősítés.

Az önálló Erdélyi Fejedelemség idején a nemesek közé az tartozhatott, aki, származásánál és birtokánál *(possessio)* fogva, mentes volt a pénzben vagy természetben való kötelezettségek alól. Ennek fejében köteles volt katonai szolgálatot teljesíteni. Általában a nemes saját birtokán élt, szemben a nemtelen *(ignobilis)* állapotban, más földjén élő, úrbéri kötelezettségeket teljesítő, függő viszonyban lévő (jobbágy, zsellér stb.) népességgel.

Ebből az is következik, hogy a *nemesítés* viszont jogilag nem volt elzárva a nem-primor székelyek előtt sem. A legfontosabb feltételt a megfelelő birtok mellett a hadiszolgálat jelentette. Erre utal a már említett nagyborosnyói Bede Tamás felségfolyamodványa, amely szerint: „az országnak az én erőm szerint híven és igazán szolgáltam".

A múzeum hajdani levéltári gyűjteményében őrzött, nemesítésre vonatkozó oklevelek többsége is arról tanúskodik, hogy egy-egy család aránylag rövid időn belül léphetett akár „póri" vagy „jobbágyi" állapotból is a nemesi rendbe, elsősorban a katonai szolgálatban végzett érdemek alapján. A gyűjteményben a legkorábbi ilyen armalis somlyói Báthory Istvántól származott.[77]

Báthory István koráról emlékeztetőül: központi hatalmának megerősítése érdekében, bár fontosnak tartotta a székelyek 1562 utáni helyzetének rendezését, aki ellene harcba indult, annak szigorú megtorlásban volt része. Ez történt 1575 nyarán, amikor a Habsburg magyar király, Miksa híveként fellépő Békés Gáspár a maga oldalára állította a székelyek egy részét. A vesztes kerelőszentpáli csata után a fejedelem a Békés-párti székelyekre kíméletlen csapást mért, a mellette harcoló székelyeket viszont nyomatékul nemes- és lófősítő levelekkel jutalmazta.[78]

A székely kérdés rendezésének fontosságát a fejedelem akkor mérte fel igazán, amikor 1575. december 14-én a lengyel országgyűlés Krakkóban királlyá választotta, majd többek között székely katonák segítségével nyerhetett csak lengyel királyként is számos csatát.

A Visztula-menti városok, Thorn (Toruń), Marienburg (Malbork), Elbing (Elbląg) sorra behódoltak királyuknak, ám Danzig (Gdańsk) kereskedőváros ellenállásának megtörésére a király 1576-ban hadjáratot volt kénytelen indítani. Ebben félezernyi magyar gyalogos vett részt.[79] A székelyek közül is sokan seregébe szegődtek.

1578-ban, a livóniai háborúba induló több mint 600 magyar gyalogosa közül is sok volt erdélyi, köztük is szép számmal voltak székelyföldi „fejedelmi katonák". 1580-ban pedig már egyedül Nevelben, Gál János kapitánysága alatt 556 gyalogos szolgált.[80]

Báthory István a harcokban, azok előkészületeiben hosszú ideig részt vevő hűséges embereit különböző adományokkal: címereslevéllel, esetenként birtokadománnyal jutalmazta. Közéjük tartozott a gelencei Csoma Miklós, aki két címereslevelet is kapott a fejedelemtől. Az első, 1576. szeptember 10-én Marienburgban[81] kiállított oklevél (**4. sz.**) alapján Csoma Miklós már II. János király (János Zsigmond) hadivállalkozásaiban is részt vett, és mert a Békés Gáspár elleni kerelőszentpáli csata idején is hűséggel szolgálta a fejedelmet, ennek elismeréseképpen „nemtelen állapotából" a címeres nemesek soraiba emelkedett.

[74] [A vázolt folyamatok részletező tárgyalását lásd pl. BALOGH Judit 2005, stb. *Szerk. megj.*]

[75] SzOkl, I, 205; III, 83; VEKOV Károly 2013, 58.

[76] Erre számos példa található az SzOkl, II–III. és VIII. kötetekben; VEKOV Károly 2013, 52–53.

[77] Somlyai Báthory István, Erdély fejedelme és a lengyelek királya 1586. december 13-ig uralkodott, amikor Grodnóban meghalt. Helytartónak 1576. május 14-től bátyját, Báthory Kristófot hagyta Erdélyben.

[78] DEMÉNY Lajos 1976, 73.

[79] Vö. GEBEI Sándor 2001, 37. Végül az oroszok livóniai sikereinek hatása alatt 1577 decemberében megegyezés jött létre Báthory István és a város vezetése között.

[80] Uo., 39, 45.

[81] Marienburg 1475-től volt lengyel vajdák lakóhelye. Báthory István itt (is) székelt, s udvarában 1577-ben sokan megfordultak.

Egy esztendő elteltével a gelencei székely, különösen a lengyel tavaknál szerzett hadi érdemeiért, a fejedelemtől újabb nemesítést nyert. Ezt a második levelét 1577. szeptember 6-án állították ki. (**6. sz.**) Csoma Miklós ennek szövegében is „nemtelen állapotban" lévőként indult harcba Báthory gyalogosaként, fizetés fejében, sok más erdélyi és székelyföldi honfitársával együtt.

Csoma Miklós címeres nemesleveleivel kapcsolatban nyitott marad a kérdés, hogy hogyan jutott ugyanazon személy aránylag rövid időn belül a Lengyelországban kibocsátott két olyan oklevélhez, amelyek egyformán a nemtelen és paraszti állapotából való kiemeléséről szólnak. A hadjárat során elveszítette volna frissen nyert nemeslevelét, és ezért pótoltatta, majd mégis megkerült az első is?

A Székely Nemzeti Múzeum Báthory Istvántól származott más, hártyára festett, címerrel ellátott eredeti címeres nemeslevelet is őrzött. Az 1576 októberében Thorn városában kiállított oklevelet Budai János udvari szabó nyerte a lengyel királynak tett hosszas és hűséges szolgálataiért – „főképp midőn Erdélyből Lengyelországba ment, s őt hosszú és nehéz útjában szolgálatával híven követte, és most is szolgál, őt és általa fivérét, Ferencet, eddig nem nemeseket" megnemesítette, és a következő címer használatát engedélyezte: „háromszögű pajzs kék mezejében arany koronából kinövő féloroszlán, a sisak felett ugyanaz; foszlányok: jobbra kék és vörös, bal oldalt zöld és vörös".[82] (**5. sz.**) A fentiekben említett mindhárom oklevél Báthory István lengyel király első háborúinak idejéből származott.

A Lengyelországban kibocsátott oklevelekkel kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy azok csakis az Erdélyi Fejedelemségben voltak érvényesek, Lengyelország területén jogérvényüket a féltékenykedő lengyelek, a Nemesi Köztársaság hatálytalanította.[83] Persze Berzeviczy Márton még 1582 nyarán is számos nemesi címet, birtokadományt tartalmazó oklevelet állított ki a háborúban részt vett erdélyiek számára – a lengyelországi *erdélyi* kancellária keretében.[84]

A tárgyalt kiváltságlevelek között nagy számban szerepelnek **Báthory Gábor** adományozta nemesi oklevelek.[85] Nem véletlen, ugyanis 1608. március 7-én történt fejedelemmé választásának feltételei többek között az egész székelység régi szabadságának biztosítását is magukba foglalták.[86] Igyekezett tehát fejedelmi székely politikáját úgy irányítani, hogy azzal a székelység katonai erejének megtartását biztosíthassa.

Számos általa kiállított, rangemelést igazoló egyéni armalisról tudunk. 1610 októberében ozsdolai Szurkos Györgynek adományozott nemességet és címert. (**31. sz.**) Bodosi Jósa Máté a Şerban Radu havaselvi vajda ellenében indított hadjáratban való részvételéért és katonai szolgálatáért érdemelte ki nemesítését a fejedelemtől, az 1611. február 8-án Târgoviştében kiállított oklevelének tanúsága szerint. (**33. sz.**) 1612-ben a radnóti táborban a marosvásárhelyi Kónya, másképp Szigyártó Gergelyt tüntette ki a fejedelem kegyeivel, és nemesítette címert adományozva. (**37. sz.**)

Báthory Gábor a tömeges kiváltságolást biztosító oklevelek kibocsátásával sem fukarkodott. Közösségre szóltak az 1611. június 12-én és 14-én Nagyszebenben kelt oklevelei. Az egyikben altorjai, barátosi, csíksomlyói, fiátfalvi, futásfalvi, kézdivásárhelyi, kovásznai, csomakőrösi, oklándi, pákei, zabolai szabadokat nemesített.[87] (**35. sz.**) Másikban 38, részben sepsiszéki gyalogot emelt ki addigi társadalmi helyéről, és nemesítette őket személyre/névre szólóan.[88] (**36. sz.**)

[82] Magyar kivonatát lásd SzOkl, V, 104. A nemességszerző érdemeiről a ma már nem létező oklevélben a következőket jegyezték fel: „Attentis et consideratis fidelitate fideliumque servitiorum meritis fidelis nostri nobilis *Johannis Budensis* sartoris nostri, quae ipse jam a plurimis annis cum in ipsa Transsylvania, tum etiam hic, in regno nostro Polonia in hunc usque diem pro muneris sui ratione nobis summa cum diligentia et promptitudine exhibuit et impendit; maxime vero, quod Nos in hoc regnum nostrum Poloniam ex Transsylvania longis ac difficillimis itineribus proficiscentes, ejusque operam requirentes, cupiditione sit secutus, atque nunc quoque nobis fidelissimo atque promptissimo animo inserviat: eundem *Joannem Budensem* sartorem nostrum et per eum *Franciscum Büdensem* (sic!) fratrem suum carnalem natu majorem tamquam ex ignobilibus et obscuris patentibus oriundos, ipsorumque haeredes etc. in coetum et numerum verorum nobilium etc. adscribimus etc." A közlő Csutak Vilmos megjegyzésében hozzáfűzi: „a [SzOkl-beli] kivonat a dátumot tévesen teszi okt. 13-ra, s téved a foszlányok színjelzésében is. – A hártya bal felén a szöveg néhol olvashatatlanul elmosódott, s rongált a címer is. Báthory aláírása és a kancellár ellenjegyzése hiányzik. A hártya közvetlenül a szöveg alatt le van hasítva. A latin eredeti, festett címerrel Sepsiszentgyörgyön, a Székely Nemzeti Múzeumban, 109-1891. sz. a." (SÁNDOR Imre 1910, 5–6); SzOkl, V, 104; PÁLMAY József 1901, 94.

[83] GEBEI Sándor 2001, 40.

[84] Uo., 48; VERESS Endre 1911, 152. Berzeviczy aláírását különösen címereslevelekeken találjuk gyakran, aminek az a magyarázata, hogy a Szentszék közbelépésére békekötéssel lezárt háborúban kitűnt híveit István király tömegesen nemesítette.

[85] Báthory Gábort az erdélyi országgyűlés 1608. március 7-én választja fejedelemmé. Uralkodik 1613. október 20-ig.

[86] EOE, VI, 90.

[87] Korábbi közlő: Köblös Zoltán (SÁNDOR Imre 1910, 54–55). Cs. Bogáts Dénes a múzeum levéltári gyűjteményéből, az oklevél egy 1792. évi átirata alapján közölte. Eredetije ma a Sepsiszentgyörgyi állami levéltárban található. (SÁL, Fond 93, 5.) Erősen rongált állapotban, a címer helye kihagyva, címerkép nélkül. (SZEKERES Attila 2013, 8.)

[88] Közlő: Gödri Ferenc (SÁNDOR Imre 1910, 55–56).

A számos nemesi címet gyakran valamely pontosított érdem nélkül is adományozó Báthory Gábor korszakával kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az tulajdonképpen egy új fejezet kezdetét jelentette a nemesi társadalom rendjének történetében. A korántsem egységes új székely nemesség a felszaporodott armalisták csoportjának megjelenésével egy újabb képződménnyel gyarapodott. Ők voltak azok az egytelkes nemesek, akik birtokadomány nélkül váltak nemessé, s akiknek nemességét csupán a címeres nemeslevél igazolta. Szűkös vagyoni, gazdasági erejükkel, valamint számbeli gyarapodásukkal tovább fokozták a rendek között is az egyre érezhetőbb feszültséget.[89]

Ami **Bethlen Gábor**[90] (1613–1629) korát illeti, a székelység politikájához legjobban értő fejedelem által kibocsátott oklevelek közül 19 darabot őrzött a múzeum levéltári gyűjteménye. Közülük 11 eredeti okirat, a többi 18. századi másolat volt.

Eredeti pergamenre írott oklevele volt a dálnoki Székely Balázsnak, aki a hadivállalkozásban mutatott kiválóságáért érdemelte ki a nemesek közé sorolását. (**54. sz.**) A fejedelem udvari familiárisát, Eresztevényi Bacsó Márton lófőt fiaival együtt ruházta fel nemesi címmel és címer viselésének jogával.[91] (**52. sz.**) Lófőségéből emelte ki az uzoni Márk Mihályt[92] és Kuthy Pétert, mindkettőjüket címereslevéllel nemesítve.[93] (**56. sz.**)

A rövid ideig uralkodó, kevés oklevelet kibocsátó **Brandenburgi Katalin**[94] fejedelemasszonytól három armalist jegyzett a kézirat. Közülük kettővel lófőket juttatott a nemesek soraiba. 1630. május 3-án, Gyulafehérváron kelt, eredetiben őrzött, festett címerrel ellátott oklevelében a papolci Kis Mihályt és fiait, majd rá egy jó hónapra az udvarhelyi Csiki Ferencet és feleségét nemesítette, és adományozott címert számukra.[95] (**60–61. sz.**)

I. Rákóczi György is inkább a nemesség soraiba emelt az adományaival sokakat. A 16 darab, I. Rákóczi György korabeli oklevél közül 6 a lófőségből nemességbe való emelésről szólt. 1631 januárjában a fejedelem alsócsernátoni Vajda Istvánt, aki a hadba szálláskor és a harcok idején mindig hűségesen részt vett, utódaival együtt a címeres nemesek közé sorolta. (**63. sz.**) Egerpataki Kónya János lófőt és utódait az 1633 áprilisában kiállított armalissal nemesítette. Pávai Vajna Dávidot és testvéreit 1638 októberében vette ki a lófő rendűek közül, és adományozott neki címeres nemeslevelet. (**73. sz.**) 1642-ben eresztevényi Eresztevényi Istvánt, a székely lovasok alhadnagyát, aki a tisztsége alatt lévő székely lovasokat minden háborúban és hadivállalkozásban dicséretesen vezette, a lófő rendből kivette, megnemesítette, és címert adományozott neki.[96] (**76. sz.**) E családdal kapcsolatban jegyzem meg, hogy már 1593-ban oklevelet nyertek Báthory Zsigmond fejedelemtől a lófőségükre. (**13. sz.**)

Az eddig számba vett nemesítő oklevelek kapcsán is megállapíthatjuk, hogy a fejedelmek adományozásuk alkalmával, bár egyik rendbe kerülés lehetőségét sem hagyták ki, számottevő adományuk elsősorban a nemesek soraiba kerülést igazolta. Báthory Gábor egytelkes nemeseinek, az armalistáknak a csoportja ezúton gyarapodott tovább, feszegetve a régi nemesi rend határait.

A **II. Rákóczi György**[97] korabeli oklevelek többsége is a nemesítésről szólt. Az 1655. évi tömeges lófősítést követően egyre több nemesi címmel és címerrel rendelkezőt tartott számon a kancellária. 1655 novemberében a kézdivásárhelyi Kovács Péter feleségével és testvérével, Istvánnal jutott címeres nemeslevélhez. (**90. sz.**) Lécfalvi Csákány Istvánt és atyafiait „a kisebb nemességből" kivéve nemesíti, és adományoz nekik címert – a nemeslevelet 1658 áprilisában, a gyulafehérvári országgyűlésen hirdették ki. (**93. sz.**)

Figyelemre méltók a fejedelem református papoknak, kántoroknak adományozott nemeslevelei, amelyyel tovább követte apja, I. Rákóczi György református egyházat támogató politikáját. l654-ben Hodor Kelemen kézdivásárhelyi református pap nemeslevelét hitelesítik unokái számára. (**86. sz.**) 1655-ben a felsőcsernátoni Torjai Péter barátosi pap jutott a címeres nemesek sorába. (**87. sz.**) 1657 szeptemberében Daróczi András kolozsvári református kántor armalisát hirdették ki Kolozs megye törvényszékén. (**93. sz.**)

[89] ET, II, 628–629.

[90] Bethlen Gábort 1613. október 23-án választja az erdélyi országgyűlés fejedelemmé, Kolozsvárott. Uralkodik haláláig, 1629. november 15-ig.

[91] VASS Miklós 1900, 58; EKK, III; DEME Katalin 2005, 31. A Cs. Bogáts Dénes-féle regeszták közt szereplő oklevélkivonat egy 1711-ben kiadott hiteles másolat alapján készült. A címerleírásból kimaradt a címerkép felett elhelyezett körfelirat: „Ditat Servata Fides". *(A hűség megőrzése gazdaggá tesz.)*

[92] PÁLMAY József 1901, 293.

[93] Uo., 279; Közölte: Gödri Ferenc (SÁNDOR Imre 1910, 96).

[94] Bethlen Gábor halálát követően, 1629. november 15-én özvegye, Brandenburgi Katalin veszi át az uralkodást mint fejedelem, míg 1630. szeptember 21-én az erdélyi országgyűlés Kolozsvárott le nem mondatja.

[95] Az oklevél teljes szövegét lásd SzOkl, VI, 115–116. és Gödri Ferenc (SÁNDOR Imre 1912, 6–7).

[96] Az armalis latin szövegét lásd SzOkl, VI, 166–168. és Gödri Ferenc (SÁNDOR Imre 1912, 55).

[97] I. Rákóczi György halála után az idősebbik fia, az 1642-ben már megválasztott II. Rákóczi György uralkodott.

Az **Apafi Mihály**[98] korából származó 23 oklevél között szerepelt kisnyujtódi Kerepeczi Péter, valamint kézdialmási Bögözi Mihály lófő armalisa, őket 1666 áprilisában „a kisebb nemességből kivéve, megnemesítette, és nekik címert adományozott" a fejedelem. (**98. sz.**)

Zágoni Guruzda Imrét és Györgyöt, teleki Zakariás Mátét fiaival együtt, 1668-ban emelte ki a lófő rendből, nemesítve őket és címert adományozva számukra.[99] (**101. sz.**) 1674 februárjában alsócsernátoni Porsoló István és testvére, Mihály részesült hasonló kiváltságolásban. (**109. sz.**) A kéziratban említett utolsó Apafi-kori oklevélben pedig a kissolymosi Benkő, másképp Kovács Márton és testvérei, „akik eddig is nemesek voltak", nyertek újranemesítést, címer használatával együtt. (**120. sz.**)

A nemesi cím megszerzésével elvileg mindannyian azonos jogokkal bírtak, és azonos kötelezettségekkel élhettek. Azonban az új rendben való helytállás és a beilleszkedés a valóságban korántsem volt könnyű feladat. A 16–17. századi társadalmi változások következtében a régi rendek fokozatosan megbomlottak, és különböző gazdasági háttérrel rendelkező csoportokra különültek el. A nemesi rend keretén belül végül a következő rétegek alakultak ki: a főnemesek, a birtokos köznemesek, az armalisták és egyházi nemesek, a városi nemesek.[100]

Végezetül vessünk számot röviden, mit is jelentett az ősi primori rend mellé-közé kerülni mint „újdonsült nemes". Kétségtelen, hogy az armalista vagy a rendiségét oklevelével igazolni képes új nemes gyakran kerülhetett felemás helyzetbe a régi, vagyonos nemessel szemben. S bár többnyire a nemesek is élték a hadiszolgálatot teljesítők mindennapjait, az a tény, hogy ki mikor, milyen körülmények között jutott a cím birtokába, alapvetően meghatározta társadalmi kapcsolatait, ünnep- és hétköznapjainak magatartásnormáit. Imreh István a székely falutörvények tanulmányozása során a templombéli ülőhelyek illetékével kapcsolatban írta: „a súrlódások kiküszöbölése végett kialakították azt a szokásrendet, hogy az első pad a primoroké vagy számottevőbb földesuraké legyen. A következő sorokban helyezkedtek el, szintén a hierarchia sorrendjét tisztelve, a címereslevéllel rendelkező ármálista kisnemesek, majd a lófők, gyalogok és végül a jobbágyrendbéliek."[101]

A korabeli írásokban valóban gyakran olvashatunk a nemesi rend keretén belül történt „súrlódásokról" olyan esetekben, amikor a régi és újonnan lett nemes egy asztalhoz kényszerült leülni. Apor Péter idézte fel írásában ilyen „visszás" helyzet emlékét, amely nagyapja, Apor Lázár altorjai udvarházában történt az asztali rendet illetően. Egy nap, amikor Petki István, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitánya atyafiához, Apor Lázár altorjai udvarházához érkezett, ott az úrék épp „hosszúasztalhoz" készültek. Leülvén az asztalhoz a házigazda, „egy bocskoros, zekés embert asztalhoz jól felültet; azt látván Petki István, magában csak törődik, mért kellett asztalhoz, kivált olyan elé ültetni az bocskoros, zekés embert …mikor felköltek asztaltól", kérdé Petki István: „Bátyámuram, miért kelle az hitetlen szamár zekés, bocskoros embert asztalhoz ültetni, kivált oly elé? Felele Apor Lázár: Azt, öcsémuram, azért, hogy én bocskorban, zekében is meg szoktam becsülleni az nemesembert; az, ha megszegényedett, zekében, bocskorban van is, igaz ős nemesember, szép értelmes ember; akik utána ültenek, azok ki tegnapi, ki tegnapelőtti nemesemberek."[102]

A módfelett megszaporodott erdélyi nemesség problémáját feszegette a kortárs Cserei Mihály is, ezúttal a főnemességgel kapcsolatban. A valóságnak feltehetően megfelelő vélekedése szerint: „1702. Erdélyben a dolgok naponként súlyosodnak vala, mert egymásra való irigységből a grófi, baronátusi titulusokot szaporán hordatják vala magoknak az udvartól, némelyek olyanok is, kik a régi jó szokás szerint még jó nemesember módjára sem élhettenek volna a jószágokból, mégis megvárták a nagyságos titulust. S hogy ama régi, igaz jó főemberek olyan giz-gaz grófocskákot, mint némelyik vala közülök, nagyságolni nem akartak …szörnyen haraguttanak, és arról mind a guberniumnak, mind az országnak írásban panaszt adtanak… Mert már annyira ment vala a gyűlölség a főrendek között, hogy ebédre sem híhatták egymást, nem tudván, melyiket kell közülök elsőbben mosdatni vagy a főhelyre ültetni, mindenki első akarván lenni."

A „controversia" elkerülése véget a császár azon határozatát küldte le a kormányszékhez, miszerint „a grófokot s bárókot, kik csak minapiban szerzettek magoknak titulust, s valami főtisztséget nem viselnek, azokot nemcsak a régi főemberek, még a jó nemesemberek se tartozzanak nagyságolni, hanem csak úgy compellálják: gróf uram, báró uram."[103]

A középkor végi, újkor eleji társadalomban uralkodó merev szabályok így éltek tovább, tartva szilárdan

[98] Apafi Mihályt 1661. szeptember 14-én, az erdélyi országgyűlésen, Ali pasa parancsára választják fejedelemmé, Marosvásárhelyen. Uralkodott 1690. április 15-ig, amikor Fogaras várában meghalt.

[99] PÁLMAY József 1901, 476; VASS Miklós 1900, 616.

[100] EGYED Ákos 2006, 147; TÜDŐS S. Kinga 2001, 105.

[101] IMREH István 1983, 118.

[102] APOR Péter 1863, 420.

[103] CSEREI Mihály 1852, 303.

és táplálva azt a rendi tudatot, amely egy-egy családban évtizedek, sőt évszázadok során kialakult, s apáról fiúra szállva, tovább öröklődött. Ebben a légkörben, mint arra a fenti idézetek is tanúskodnak, nehezen lehetett elképzelni, hogy azok a régi családok, akik többször is erdélyi főtisztséget viseltek, bár a fejedelemség igazi vezető csoportjába kezdetben még nem sorolhatók, egyenlő félnek tekintették volna az újonnan lett nemest. A feltörekvők az újonnan szerzett cím és rang megőrzésében magukra voltak utalva, tehetségük és képességeik teremtette gazdasági erejük függvényében maradhattak meg az új státusukban, vagy süllyedhettek vissza alacsonyabb társadalmi rétegekbe.

2. Lófősítő oklevelek

A székely haderő legrégibb fegyvernemét a lovasság képezte. A *primipilus*, azaz a lófő megnevezés egy 1409 áprilisában keltezett birtokperrel kapcsolatban fordul először elő.[104] Magyar nyelven pedig 1487 februárjában, Báthory István erdélyi vajda és székely ispán által kiállított oklevélben: „primipilus hoc est lofew".[105]

A lófők jogállása az 1562. évi segesvári országgyűlést követően is megegyezett a vármegyei köznemességgel, a hadkötelezettséget teljesítők között pedig a kisnemes státusával. Ezen az országgyűlésen, ahol a lófőket felmentették a dézsma fizetése alól, azt is kimondták, hogy mindennek fejében „ők is jó lovakkal, páncéllal, sisakkal, pajzzsal, kopjákkal, hadakozóképpen jó móddal készen legyenek mindenkoron, úgy, hogy minden lófő az ő lófőségéről …valamikor kelletendenek, egy-egy lóval indulhassanak" a harcba.[106]

A 17. század elejéről már pontos értesüléseink is vannak e rend népességarányáról. Az 1614. évi összeírás adatai alapján a székely székek hadviselői közül 4131 fő, azaz 20,45% tartozott a lófők közé.[107] Ízelítőként a székek közül Háromszék lovas rendjének alakulását kisérve figyelemmel, az 1614. évi mustrán közéjük 1379 fő, azaz a hadviselők 31,76%-a tartozott. Később Bethlen Gábor székely politikájának köszönhetően, I. Rákóczi György 1635-es lustrájának adatai alapján számuk 2490 főre (36%) emelkedett.[108]

A lófő rendi állás mindkét nemű utódokra való öröklése már a fejedelemség korai időszakában ismeretes.[109]

A lófői oklevél megszerzését, hasonlóan a nemesítéshez, írásbeli kérvény benyújtása előzte meg.[110] Arról, hogy kinek milyen érdem, kiválóság alapján ismerték el ilyen státusát, néhány kivétellel alig tudunk meg valamit, ugyanis a kancellista gyakran megelégedett annak bejegyzésével, hogy az adományozott hűséggel szolgálta a hazát és a fejedelmet, esetenként kiváló harci cselekedetet hajtott végre.

Az eddig ismert egyik legkorábbi lófői levelet **II. János** király (**János Zsigmond**) adományozta szentlőrinci Másfél András és Márton közszékelyeknek, 1570 februárjában, amikor „házukat minden rendes és rendkívüli királyi adózások és a közszékelyek közt teendő szolgálattételek alól fölmentette".[111]

A fejedelmek által kibocsátott számos lófői levelet őrzött a múzeum hajdani levéltári gyűjteménye. A legkorábbi itteni ilyen oklevél eredetijét 1593. július 9-én állították ki Gyulafehérváron, **Báthory Zsigmond** adományából.[112] Eresztevényi Eresztevényi Balázst és Mihályt, mivel „minden időkben és helyen tett szolgálataikkal" kiérdemelték a fejedelem elismerését, utódaikkal együtt a székely gyalogok rendjéből kiveszi és lófősíti, azon kötelezettséggel, hogy ők és utódaik jó lovakkal és harci eszközökkel szolgáljanak. (**13. sz.**) E család később I. Rákóczi Györgytől címeres nemességet nyert.[113]

Ismeretes, hogy **Rákóczi Zsigmond**nak[114] (1607–1608) uralkodása megszilárdítása érdekében különösen szüksége volt a minél népesebb hadsereg biztosítására, hadrendbe állítására, hiszen a Bocskai által a fejedelmi székre végrendeletileg utódjának ajánlott, de a rendek által el nem fogadott Homonnai Drugeth Bálint fegyveresen próbált érvényt szerezni utódlási igényének.

Rákóczi Zsigmondot a belső politikai erők végül lemondásra kényszerítették, de uralkodása rövid idején a székelység minél nagyobb számban történő, katonai szolgálatra való megnyerése érdekében a már hatékonyan működő egyéni és közösségi kiváltságlevelek osztogatását használta. 1607. március közepe és szeptember vége között 215 székelynek adományozott lófőséget.[115] Nevéhez többnyire „gyalogokként" megnevezett közszékelyek lófősítése fűződik, de komollói Gazda Mártont úgymond „paraszti

[104] SzOkl, III, 26.: „maior exercitus seu primipilus vester"; VEKOV Károly 2013, 54–55.
[105] SzOkl, III, 26–27.
[106] SzOkl, II, 162–163.
[107] IMREH István – PATAKI József 1979, 164.
[108] TÜDŐS S. Kinga 2001, 110.
[109] SzOkl, II, 247.
[110] TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 217.
[111] SzOkl, II, 291.
[112] Báthory Zsigmond (1586–1602), a török és a bécsi udvar szövetsége között állandóan ingadozó fejedelem több alkalommal mondott le az uralkodásról, majd oda csakhamar visszatérve, alaposan felkavarta a fejedelemség politikai életének alakulását. Igaz, többször is próbálkozott a székelyek szabadságának visszaállításával, de a köztudatban inkább csak annak igyekezete maradt fenn.
[113] SzOkl, V, 152; PÁLMAY József 1901, 154.
[114] Rákóczi Zsigmondot az erdélyi országgyűlés 1607. február 11-én választja uralkodóvá, és 1608. március 5-én mond le a fejedelemségről.
[115] TRÓCSÁNYI Zsolt 1978, 94. Összegzés a Királyi Könyvek alapján.

sorból" emelte a lófők közé, mert a hadivállalkozásokban a fejedelmet hűségesen szolgálta, ugyanakkor Komollón levő házát minden közteher alól menetesítve.[116] (**19. sz.**) „Plebejusból" jutottak másrészt lófőséghez 1607 őszén a szenterzsébeti Thordai Tamás és utódai, azon kötelezettséggel, hogy a többi lófő székelyek szokása szerint, az általános vagy a részleges hadfelkeléskor megjelenjenek. (**20. sz.**)

Báthory Gábor fejedelemnek is fontos volt a székely katonai haderő megtartása.[117] Ennek érdekében a személyi adományozás szándékát azáltal is kifejezésre juttatta, hogy sok darabonti, lófősítő vagy nemesítő oklevelet adományozott, főként a háromszékieknek, akik ennek fejében a végsőkig kitartottak mellette. Annyira, hogy kezdetben még Bethlen Gábor fejedelemmel is szembeszegültek. Természetesen nem hanyagolta el a más székbelieket sem. A „szabad székelyek" közül 1608. október 22-én a köpeci Nagy Bálint nyert lófőséget (**21. sz.**), majd az 1610-es esztendőben több személy is: Komollói Andor Imre (**24. sz.**), aldobolyi Gödri Máté és Miklós.[118] (**25. sz.**) Ugyancsak 1610-ben karácsonyfalvi Bodor István (**26. sz.**) korábbi státusát nem nevezi meg, míg feltorjai Petheő György és István[119] (**27. sz.**) „paraszti állapotúként", azon kötelezettségek mellett, hogy jó lóval, karddal, sisakkal, pajzzsal, páncéllal és más katonai felszereléssel az ország szüksége szerint mindig készen álljanak, nyerték el lófőségüket.

Bethlen Gábor idején folytatódott a székely katonaelem egyre erőteljesebb gyarapodása. Elsősorban ezt a réteget kívánta elismerésben részesíteni és támogatásáról biztosítani.

A kéziratban említett korabeli oklevelek „szabad székelyek" lófősítéséről szóltak. A csíkkozmási Kajcsa Ferencnek 1616-ban egyéni oklevelet állítottak ki. (**39. sz.**) Dálnoki Abod Mátyást, aki a fejedelem minden hadivállalkozásában hűségesen részt vett, 1622-ben lófősítik.[120] (**50. sz.**) 1625-ben feltehetően az előző személlyel rokoni kapcsolatban álló Abod Tamás részesült hasonló adományban. (**55. sz.**) 1628-ban aldobolyi Rákossi György és Pál állhatott hadrendbe a többi lófő székelyek szokása szerint.[121] (**57. sz.**)

I. Rákóczi György sem csak lófőket emelt a nemesek soraiba az adományaival. Bár a Cs. Bogáts Dénes-féle összeírásban az alacsonyabb rendből származók közül mindössze két lófősítéssel találkozunk, a más korabeli adatok tükrében leírhatjuk, hogy az újdonsült lófők száma is egyre gyarapodott. A kéziratban szereplő valamennyi ekkori adományozott a „szabad székelyek" soraiban élt előzőleg. 1631-ben árkosi Mihály Máté és fia, 1635-ben pedig név szerint felsorolt 12 barátosi jutott lófőséghez, előbbiek házát, utóbbiak jószágait mindennemű adó és közteher alól mentesítve. (**64, 70. sz.**)

Miután 1648. október 11-én, Gyulafehérváron elhunyt I. Rákóczi György, a fia, **II. Rákóczi György** foglalta el a fejedelmi széket. Uralkodásának korai szakaszában számos egyéni nemesítő és lófősítő levelet adott. 1649 júniusában szárazajtai Kathona János „szabad székelyt" és utódait lófősítette azon kötelezettségekkel, hogy jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal, pajzsokkal, páncélokkal, kopjákkal és más hadifegyverekkel felszerelve, a lófő székelyek szokása szerint a hadivállalatokban megjelenjenek. (**79. sz.**) A következő hónapban ugyanazon feltételek mellett emelte lófőségre a sepsibaconi Molnár Györgyöt, Pétert és Andrást, akiknek nagyatyja már Báthory István lengyel király erdélyi fejedelemtől megszerezte a lófőséget. (**80. sz.**)

A fejedelem, amikor 1655 júniusában a havaselvi vajda Şerban Constantinnak a szeményekkel[122] szembeni küzdelméhez a székelyeket is hadrendbe szólította, a sikerrel végződő hadjárat után közülük sokukat az „igazi lófők" közé emelte. Június 28-án a ploieşti-i táborban tizenegy bardocit és magyarhermányit lófősített. (**88. sz.**) Az oklevél eredetijéről Cs. Bogáts Dénes feljegyezte, hogy az pergamenre volt írva, és vörös-fehér-sárga-zöld zsinóron függő, viaszfészkes pecséttel volt ellátva. Július 6-án a stroeşti-i táborában kiadott oklevelében 40 udvarhelyszékit nevezett meg, „akik a különböző időben és vállalkozásokban dicséretesen és hűségesen részt vettek", amiért is kiemelte őket a „szabad székelyek" sorából, és az „igazi lófők" közé sorolta. (**89. sz.**)

II. Rákóczi György az ország vezetését nehéz nemzetközi viszonyok idején vette át. Bár Erdély valóban uralkodásra nevelt fejedelme volt, hatalmával mégsem bánt annak megfelelően. A lengyel trón iránti vágytól vezérelve, a törökök beleegyezése nélkül, X. Károly svéd király szövetségében indult harcba 1657 januárjában, többek között mintegy 10 000 erdélyi lovasa és 5000 gyalogosa kíséretében, soraikban nem egy hadviselő székellyel. A fejedelem, főként apja által hirdetett és alkalmazott szigora mellett, továbbra is kiváltságok osztogatásával igyekezett hadrendben tartani seregét. A hadjárat idején valamennyi székely lovas puskásának lófőséget ígért. Ám a sikertelen lengyelországi hadjáratot követő er-

[116] PÁLMAY József 1901, 172.
[117] EOE, VI, 90.
[118] Eredetijét lásd MNL OL, F1, *Lib. Reg.*, VI, 448; PÁLMAY József 1901, 181.
[119] PÁLMAY József 1901, 356.
[120] Uo., 11.
[121] Uo., 366.
[122] A 17. század első felében a román vajdaságokban is megjelent a vajdák fizetett szerbekből álló, úgynevezett szemény katonasága.

délyi pusztítás ezt lehetetlenné tette. A vereség után II. Rákóczi György a hazatérésre más utat választva, elvált seregétől, amelyet viszont csapdába csaltak. Az ennek következtében tatár rabságba került erdélyieket a Krím-félszigetre hurcolták, ahonnan egy részük majd csak súlyos váltságdíj fejében szabadulhatott. Ráadásul 1658 szeptemberében Köprülü Mehmed nagyvezér parancsára a Bodzai-szoroson beözönlő seregek végigdúlták Erdélyt.

Árkosi Mihály András 1675-ben kelt, **Apafi Mihály** fejedelemhez írt folyamodványában épp egy ilyen áldozatról tesz említést, aki nem volt más, mint apja, Mihály György. A beadvány szövegében írottak alapján, mivel apja: „még az lengyelországi hadi expeditiókor odaveszett", s ő árván maradt, volt kénytelen eladni árkosi birtokait. (**112. sz.**)

Mivel a rendek nem hermetikusan lezártak voltak, nem volt olyan rétege a társadalomnak, amely ne lett volna kitéve a lesüllyedés veszélyének is. Ez a lófőket is érintette. Egy-egy ilyen mozgás számos emberi sorsot változtatott meg, alakított a kor szokása és jogrendszere függvényében. Volt, akit mindez előnyösen érintett, mint a fent említett lófőket, másokat viszont épp ellenkezőleg. Bár ezt követően, jogállapotukat tekintve még élvezték a kiváltságukkal járó előnyöket, a vélhetően törékennyé vált gazdasági helyzetük komoly nehézségek elé állította őket társadalmi helyzetüket illetően is.

A lófők közül, akinek már nem volt hozzá elegendő „tehetsége", azt a gyalogok, „a község közibe számláltatták".[123] Következésképpen jelentősen megnőtt a „gyalog mustrált" lófők száma, olyannyira, hogy azt az 1623. évi országgyűlésen a háromszéki követek is felpanaszolták: „az mely lófő rend megszegényedett, és gyalogokká esett, mostan elégtelen lévén az lovon való szolgálatra", kimarad a lófők sorából.[124]

3. Gyalogpuskásító oklevelek

A fejedelemségkori székely társadalom legnagyobb és legtöbb viszontagságot átélt csoportja a székely közrend (fegyvernemként: gyalogok, *pedites*) volt. Jelenlegi ismereteink szerint legelőbb egy 1412. szeptember 8-án keltezett oklevélben szerepelnek, mint köznép, azaz *populi*.[125] Ők voltak azok, akik a legbizonytalanabb társadalmi állapotok között éltek, s képezték a „régi községet, a jobbágyság felé szorítottakat, a székely közrendűeket és kisebb mértékben a szabad paraszti státusba visszajutott vagy az abba beépülni tudó embereket".[126]

A székely szabadságjogok felszámolási kísérlete idején, 1562-t követően a gyalogosok személyre szóló kiváltságlevéllel, esetenként címereslevéllel igyekeztek maguknak rendi szabadságukat igazolni, azt megerősíteni.

A 16. század második felében és még inkább a 17. század folyamán az épp uralkodó fejedelem székely politikájának következményeként az elavult fegyvernem gyalogokat helyettesítő puskás gyalogok, azaz a darabontok a korabeli székely katonai erőnek továbbra is a legszélesebb rétegét képezték. Számarányukat illetően közéjük tartozott 1614-ben – a libertinusokat is beleértve – 10 786 fő, azaz a lustrált népesség 53,41%-a. Számuk 1635-re tovább gyarapodott, mint arra a háromszéki példák alapján is következtethetünk, ugyanis ott 1614-ben a hadviselők 47%-a tartozott közéjük, míg 1635-ben már elérték az 53,88%-ot.[127] Elsősorban ők jelentették azt a csoportot, amelyért Bethlen Gábor, de I. Rákóczi György is aggódott, bennük látván a székelyek haderejének alapját.

A múzeumi gyűjtemény egyik becses darabja 1575 novemberében, Báthory István rendeletére kibocsátott oklevél volt. A történetírás számára eddig ismeretlen oklevélben Dálnok, Albis, Maksa, Szászfalu, Ozsdola, Esztelnek, Szentkatolna, Hatolyka, Sárfalva, Szászfalu, Alsótorja, Futásfalva, Feltorja, Mártonfalva, Márkosfalva, Szentlélek, Bélafalva, Nyujtód, Lemhény, Esztelnek lakossága közül, név szerint sorolva, félszáznál is több személyt emeltek ki (vissza) a „paraszti sorból", s juttattak a gyalogos puskások rendjébe. (**3. sz.**)

Emlékeztetőül: mint arra a fentiekben is történt utalás, a kiváltságot igazoló oklevelek egyre nagyobb számban történő megjelenésének előzménye a II. János választott király (1559–1571), azaz **János Zsigmond** székelyek ellen tett intézkedései. A fiatalon megválasztott király, aki még nem rendelkezett/rendelkezhetett megfelelő tapasztalattal ahhoz, hogy felmérje, az erdélyi hadsereg legértékesebb egységét a bármikor harcba szólítható székelység jelenti, különösebb figyelmet sem szentelt ügyes-bajos dolgaik rendezésére. Uralkodásának kezdetén leginkább a főrendek által befolyásolt kedvezőtlen döntéseivel fordította maga ellen e közösség zömét. Ezt követően robbant ki a székely község legnagyobb felkelése, 1562 nyarán.

A felkelés vérbe fojtása után megtorlásként vagy ahogyan még nevezik, a „viszonyok újrarendezésére"

[123] SzOkl, II, 189.

[124] SzOkl, VI, 72.

[125] SzOkl, VIII, 46, 47. Szerepelnek még: *simplices, communitas, communis Siculus, populus et inhabitatores* és más megnevezés alatt. (SzOkl, III, 83; VIII, 220; V, 26, 28; VEKOV Károly 2013, 55–56.)

[126] IMREH István – PATAKI József 1979, 170.

[127] IMREH István – PATAKI József 1979, 164; TÜDŐS S. Kinga 2001, 121.

június 20-án összehívott segesvári országgyűlésen – Aranyosszék kivételével, amely nem vett részt a felkelésben – szigorú intézkedéseket léptettek érvénybe a székelyek ellen. A rendeletek egyike a felkelésben részt vett székely közrendre, esetenként a velük együtt támadásra indult lófőkre és primorokra vonatkozott, akiket büntetésként a fejedelem saját jobbágyává tett. Határozatba foglalta, hogy: „Az székely község mi szabad birodalmunk alatt légyen, kiket sem az főnépek, sem senki, akárkik légyenek, bántani ne merjék, sem semmi szolgálatra ne kínszerítsék őket. Ha kik az főnép és lófők közül ez végezés ellen vétkeznének", a fejedelem színe előtt feleljenek.[128] A cél tehát eredetileg a fejedelmi adójövedelmek emelése lehetett.

A döntés lényege azonban az lett, hogy vele János Zsigmond a közszékelység zömétől, akik addig az erdélyi hadsereg mintegy kétharmadát biztosították, szabadságát elvette, birtokát elkobozta, és azzal együtt eladományozhatóvá tette. Mindezt akkor, amikor az országot két irányból – oszmán és Habsburg részről – is mindegyre katonai támadás veszélye fenyegette. Mivel a gyalogok hadának zsoldosok fizetésével való pótlására az uralkodónak nem volt és a remélt székely adóból sem lett elegendő erőforrása, kényszerű visszatáncolásként hamarosan megkezdődött a „fejedelmi jobbágyi" – lényegében a saját volt földjeiken jogfosztott kényszermunkaerő – sorba süllyesztettek részleges (vissza)állítása a gyalog hadrendbe.

A kor követelményeinek megfelelő *puskás gyalogosok*, azaz a *darabontok* rendjének létrehozása már az 1560-as években elkezdődött. E viszonylag népes és különböző jogállású csoport tagjai elsősorban a fejedelmi udvarban, a várhegyi, a székelyudvarhelyi, kisebbrészt a görgényi várban teljesített katonai szolgálatot.[129]

A darabontság megszervezését követően fontolóra vettek minden lehetőséget, amely kedvezően befolyásolhatta hadrendbe állításukat. Így például a meglévő kicsinyke földbirtokukkal kapcsolatban elrendelték, hogy azt (újra) szabadon használhassák. Az új típusú katonáskodás nagyobb költségekkel járt: még ruházatuk viseletét, annak színét is előírták, miszerint vörös vagy részben vörös posztóból készült ruhában kellett megjelenniük hadviselés idején.

A fejedelmi testőr gyalogok, az úgynevezett kék darabantok *(peditati praetoriani)* között is szükség volt a székelyekre is, ők kék posztóból készült ruhát viseltek. Nekik ugyan, mint szervezett egységben szolgálóknak, már a Báthoryak korában fizetés járt, de a székelyek zsoldja jóval kevesebb összeget tett ki. Béke idején létszámuk 500 állandó fő volt, hadviselés idején az 1000 főt is meghaladta.[130]

A régi gyalogos rend ezzel szemben a század fordulójáig, pontosabban Báthory Zsigmond, majd Bocskai István idejéig a székely hadszervezetből végérvényesen eltűnt.

A fentiek okán, **Báthory István** idejétől kezdődően a fejedelmek székely politikájának „elválaszthatatlan elemévé" vált a kiváltságlevelek adományozása. A fejedelem a lázadó székelyekkel szemben továbbra is erélyesen lépett fel, de akik őt hűségesen szolgálták, azokat jog- és vagyonbiztosításban részesítette. Ezzel összefüggésben a közszékelyek igyekeztek is minél nagyobb számban a katonarendbe vissza-, azaz a darabontok közé kerülni. Példát említve: 1575-ben a fejedelem 129 udvarhelyszékit emelt ki a „nemtelen, póri" állapotból, és sorolt a gyalogpuskások közé, meghagyva, hogy azok felszerelésével, a puskával hadra készen álljanak.[131] Viszont azzal, hogy a közszékelyek régi (kollektív) szabadságának visszaállítását megtagadta, továbbra is fenntartotta az 1562-es állapotokat.

Báthory István, miután 1576 januárjában az országgyűlésen bejelentette lengyel királlyá választását, helytartójaként bátyját, **Báthory Kristóf**ot (1576–1581) hagyta Erdélyben. Ő folytatta öccse politikáját, és nem hagyott fel a hűségesen szolgáló főembereknek való „jobbágyadományozással" sem.[132]

Emellett azonban nemegyszer megtörtént, hogy egy-egy település több lakóját a hadviselő székelyek közé állította vissza a „fejedelmi jobbágyi" sorból, hadiszolgálat fejében. Így például 1576. július 25-én, egy Gyulafehérváron kibocsátott oklevelében 74 udvarhelyszéki, „paraszti és póri állapotban lévő" családfőt emelt ki hadi érdemeik elismeréseként, és sorolta a gyalogpuskások közé hasonló feltételek között, mint tette azt korábban Báthory István.[133] 1580 tavaszán pedig hét, név szerint említett sepsiszéki (egerpataki, angyalosi és árkosi) lakost vesz ki

[128] SzOkl, II, 163.

[129] SzOkl, II,246; EOE, II, 301; JAKÓ Zsigmond 1978, 27; EGYED Ákos 1979, 53, 56; DEMÉNY Lajos 2001a, 197. A darabontokkal kapcsolatban lásd még: B. SZABÓ János – SOMOGYI Győző 1996, 25–33; SUNKÓ Attila 1994, 1994.

[130] SUNKÓ Attila 1994, 190.

[131] DEMÉNY Lajos 2001b, 161.

[132] Helytartóként nemsokára a sepsiszéki Szotyorfalván (Szotyor) élő 37 jobbágyot adományozott hűséges emberének, a várhegyi várkapitány Osztopáni Perneszi Istvánnak 1576. augusztus 29-én. Hasonló adományban más hűséges emberét is részesítette. Ezzel viszont újabb éket vert az amúgy is szétzüllesztett székely társadalomba. Nemegyszer megtörtént, hogy az ily módon megjutalmazott idegen földi birtokos, nem tudván mit kezdeni adományával, azt továbbadta más gazdának. Az említett várhegyi kapitány is Brassó városának adta el nemsokára 8000 magyar forintért az adományát. (SzOkl, V, 103, 115.)

[133] DEMÉNY Lajos 2001b, 162.

„hűséges hadiszolgálataikért …addigi pór állapotjukból, és a sepsiszéki székely gyalog puskások közé iktatja, felszabadítván minden adófizetés alól, úgy, hogy jó hadikészülettel, karddal és puskával fegyverkezve, hadra mindig készen álljanak. Utódaik kis korban magok helyett zsoldost állítsanak, nagy korban személyenként szolgáljanak. Meghagyja Rácz Mihály-, Várhegy kapitányának és minden tiszteknek, hogy őket adómentességükben ne háborgassák."[134] (**7. sz.**)

Báthory Kristóf korából eddig ismeretlen, tömeges rangemelést igazoló oklevél is szerepel a kéziratban, amelyet 1580. augusztus 5-én kelteztek. Abban a várhegyi várhoz tartozó tizenkilenc kézdiszékit emelnek ki a „paraszti és nemtelen állapotból", és teszik őket gyalogos puskásokká, házaikat, örökségeiket mentesítve az adózás alól, azzal a feltétellel, hogy hasonlóan, a többi gyalogpuskások szokása szerint, jó karddal, puskákkal és más harci szerszámokkal szükség esetén hadra mindig készen álljanak. (**8. sz.**)

Uralkodásának öt esztendeje alatt, mint ahogyan az idézett oklevelekből is kitűnik, Báthory Kristóf leginkább a közösségi szabadságlevelek kibocsátása révén igyekezett tovább gyarapítani a gyalogosok rendjét, ezáltal csökkentve az 1562. évi vesztesek számát és sérelmét.

Később, a századfordulós hadfelkelések idején az uralkodóknak végképp meg kellett érteniük, hogy a fejedelmi jövedelmekből kiállított darabontok fenntartása meghaladta az ország lehetőségeit. A székely katonaelem megőrzése érdekében **Báthory Gábor** (1608–1613) is leginkább a „jobbágysorba" kerülteket, a „nemteleneket" (azzá süllyesztetteket) igyekezett a gyalogok közé (vissza)sorolni. Egy újabb, eddig ismeretlen, pergamenre írt, igen rongált állapotban lévő oklevélből, amely 1608. november 13-án Kolozsváron keletkezett, hét sepsiszéki településről száznál is több székelyt soroltak név szerint a gyalogpuskások közé. (**22. sz.**)

Befejezésként, a gyalogrend jogi helyzetével kapcsolatban: eredetük szerint ők is az első hon- és birtokfoglalás jogán ősbirtokos szabad rend tagjai voltak, amelyet Bornemissza Pál és Werner György királyi biztosok jelentésükben is rögzítettek. Idővel e rendből kiválók többsége fejedelmi akaratból veszítette el vagyonát vagy annak egy részét, mások viszont saját elhatározásból is kikerülhettek, „fejekötött jobbágy"[135] állapotba. Később azonban nem egynek közülük, mint láttuk, akár armalis megszerzésével sikerült ismét visszanyernie „székelységét".

„A rendelkezést tartsák tiszteletben ettől az időtől fogva" (Hitelesség és jog)

Az oklevél befejező részében a tartalom hitelességére vonatkozóan megjegyezték, hogy az adományozás jogilag megtámadhatatlan, azon változtatni a fejedelmen kívül senkinek nem áll jogában.

A kiállítás idejének *(datatio)* pontos megjelölésével záródó oklevél bal oldali alsó részén a fejedelem, jobb oldalon a kancellár (és a titkár) aláírása *(subscriptiones)* szerepelt. Az oklevél alsó visszahajtott részén *(plica)* a különböző színű csavart zsinóron az uralkodó természetes színű viaszágyba vagy fatokba foglalt vörös viaszpecsétje függött, ritkábban fejedelmi papírpecsétje állott.

Az erdélyi fejedelmek által adományozott oklevél valóságos értékét kihirdetése után nyerte el, amelyet a kihirdetési záradékában tüntettek fel. A kihirdetés egy-egy hivatali fő tisztségviselő feladata volt. A komollói Gazda Márton lófősítő levelét 1607. március 25-én, Marosvásárhelyen kapta. Kihirdetésére július 17-én került sor, Sepsiszentgyörgyön, kálnoki Bedő István kapitány és oltszemi Mikó György királybíró előtt, Veres János széki jegyző által. Oroszfalvi Kéméndi István és társai is aránylag rövid időn belül jutottak armalisukhoz, ugyanis az 1616. szeptember 30-án kibocsátott oklevelet november 3-án már kézhez vehették.

A kihirdetés azonban gyakran hosszabb ideig is elhúzódott. Karácsonyfalvi Bodor Istvánnak az 1610 márciusában kelt lófősítő levele érvényesítésére 1613-ig kellett várnia, amikor végre kihirdették Marosvásárhelyen, Gálfalvi Ózdi Gergely széki jegyző által. (**26. sz.**) Igencsak próbára tehették türelmét a feltorjai Petheő Györgynek és Istvánnak is. Eddigi ismereteink szerint ugyanis armalisuk kihirdetésére 13 évet kellett várniuk, amíg végül Kézdivásárhelyen, a fejedelem biztosai előtt az megtörtént. (**32. sz.**)

A kihirdetés procedúrája – amennyiben az érintett személy nem talált ellenvetőre – ezzel véget ért. Nem így a marosvásárhelyi Kónya alias Szígyártó Gergely esetében, akinek az 1612 decemberében kiállított nemesítésére (**37. sz.**) Marosvásárhelyen 1615-ben a szék gyűlésén Szabó János marosvásárhelyi főbíró ellentmondott. Újbóli kihirdetésre ugyanott, 1617-ben ismét sor került, ám akkor Borsos Tamás marosvásárhelyi esküdt szenátor mondott ellent Kónya Gergely nemesítésének. Ellentmondásuk okát egyelőre nem ismerjük.

A fejedelmek nemcsak adományoztak okleveleket, de jogukban állt azokat megvonni is, egyrészt

[134] SzOkl, V, 123.

[135] *Fejekötött jobbágy* önként vállalta a jobbágyi szolgálatot egy-egy székely birtokosnál, szegénység, éhínség, betegség, oltalom reményében.

az adományozott méltatlansága miatt, másrészt az adományban feltüntetett fejedelemi intézkedések tiszteletben tartásának hiányában. Ugyanakkor megvonások alá a fejedelmek által vitathatóan kiállított oklevelek is kerülhettek. Közéjük tartozott Brandenburgi Katalin fejedelemasszony néhány oklevele. Később Rhédei Ferenc fejedelem által kibocsátott oklevelek is kerültek hasonló elbírálás alá, II. Rákóczi György 1659. évi XIX. törvénycikke értelmében.[136]

„Kinek jó levele nem volna" (Oklevél-hamisítás)

A rendiséget igazoló oklevelek igénylését a kérelmező érdemeivel, rátermettségével kellett alátámasztani. Azonban volt kivétel, amikor a tevékenység/érdem mellett az oklevelet más úton-módon is beszerezhette az arra aspiráló. A törvények mellett az élet, a gyakorlat számos lehetőséget kínált a címereslevél megszerzésére. Erre nemegyszer a „feketepiacon" rejlő lehetőség kínálkozott, de esetenként a hamisítástól sem riadtak vissza.

A címereslevél hamisítása, bár nem volt gyakori jelenség, de alkalmat, lehetőséget kínált az arra jogtalannak mégis címer és rang bitorlásához jutni. A leggyakoribb eljárásnak egy már kihalt család armalisának megszerzése bizonyult. Az érintett család elhalását követően, annak armalisát gyakran bocsátották áruba. A vásárló a levélben szereplő eredeti nevet „kivakargatva", azt saját nevével helyettesítve, máris armalistának érezhette magát.

A hamisításkor az eredeti név eltüntetése persze nehézséget okozott. Leginkább vakargatással próbálták eltávolítani a valódi tulajdonos kilétét, nem számolva azzal, hogy az előző név leírásakor az írótoll nyomott hagyott a pergamenen, így újraírással azt nem feltétlen lehet elfedni.

Az új név feltüntetése sem volt könnyű eljárás. Eredetileg ugyanis az adományozott nevét a szöveg színétől különböző színnel: aranyfüstből kevert vagy olcsóbb, általában vörös festékkel írták. A családnév helyettesítéséhez, mivel a kancellárián használt aranyfestékhez hasonló minőségű tintát nem tudtak előállítani vagy ahhoz hozzájutni, többnyire sárgaréz porral próbálkoztak. Ám az idővel oxidálódva, színét zöldes árnyalatúra változtatta, így a név utólagos változtatása még szembetűnőbbé vált.[137]

Feltehetően ilyen hamisított armalissal próbált érvényesülni a homoródalmási Kováts Sebestyén, amelyet eredetileg valóban 1620. november 5-én, Bethlen Gábor adományozott. Az eredeti címerrel és függőpecséttel ellátott levélen, Sándor Imre megfigyelése alapján, a nevek és előnév helyén vakargatások és javítgatások voltak láthatók.[138] Hamis nemeslevél tulajdonosaként tartották számon ákosfalvi Gál Miklós vejét, Kádár Miklós lófőt is, akiről az 1635. évi katonai összeírásban feljegyezték, hogy „az Nag[isagod] Attiatól vagion leuele, de igen vakargalt[!], suspecta (gyanús)".[139]

„De jure regni" (Az ország törvénye szerint kit illet az armalis öröklése)

A címet-rangot igazoló oklevelek, az armalisok történetéhez tartozik azok öröklésének rendje is. A család tulajdonában lévő fontos okiratok: a birtokadományok, nemesi címet igazoló címereslevelek és egyéb jogerővel bíró okmányok öröklését törvény szabályozta. Erről az *Approbatae Constitutiones* törvénykönyv a következőket írja: „meghalván a nemes ember, azon vármegyéknek vagy székeknek tisztei pecsételjék le a leveleket mindjárt, és eltemetvén a nemes embert, annak adják kezébe, akit de jure regni illet a levéltartás."[140] A levéltartás tehát, beleértve a címeres vagy egyéb adományokat rögzítő okleveleket is, előbb a fiút, gyermektelen özvegy esetében pedig férje fiútestvérét illette. Ez utóbbi törvényes renddel kellett szembesülnie Mikes II. Mihály özvegyének, Paczolai Borbálának, akit férje halála után, fia nem maradván, testvére, Mikes I. Kelemen a családi levelek ki nem adása végett perbe fogott.

Az apa holta után az özvegy az ingó javait, ékszereit, ruhaneműjét, ágyneműt, edényeket akarata szerint oszthatta szét gyermekei között, ám annak fegyvereire, lóra való szerszámaira, könyveire, valamint a család irataira, az oklevelekre a fiúgyermekek tarthattak igényt. Ezek ugyanis a törvény alapján „oly kiválasztott eszközök és segítségek …melyek által vagy a vitézi dolgoknak gyakorlásában, vagy a tudományoknak tanulásában atyjok becsületét fenn szokták tartani a jó fiak, annak holta után is."[141]

Külön armalisának védelmére gondolt 1760 tavaszán haralyi Sidó András, amikor két nemesember előtt az orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvbe a kö-

[136] EOE, IX, 27. Miután 1657. november 2-án az erdélyi ország gyűlés II. Rákóczi Györgyöt lemondásra kényszerítette, választották meg Rhédei Ferencet. Uralkodott 1658. október 7-ig, amikor a segesvári országgyűlésen Barcsai Ákost fogadják el a rendek Erdély fejedelmének. 1659. szeptember 27-én azonban a Marosvásárhelyen tartott országgyűlés visszahívja II. Rákóczi Györgyöt.

[137] SZÁLKAI Tamás 2009, 21.

[138] SÁNDOR Imre 1910, 77.

[139] TÜDŐS S. Kinga 2001a, 126; SzOkl, Ús, V, 442.

[140] Azaz az ország törvényénél fogva. (MTT ET, 321–322.)

[141] CSEREI Farkas 1800, 256.

vetkezőt jegyeztette be: „Haralyi nobilis Sidó András procuralván armalisát a Szék előtt azért, hogy maga idegen országra szándékozván menni, ha casu quo valami szerencsétlenség érné és armalisa el találna veszni, légyen megmaradandó a protocollumba", hogy ahhoz fia, János, és unokája, valamint dédunokái alkalommal élhessenek. (**95. sz.**)

Erdély fejedelemségkori története elképzelhetetlen a székelyek rendiségét igazoló adománylevelek, armalisok jelensége nélkül. A mintegy 150 év alatt több ezer családot is érintő diplomaszerzés sikere, ritkábban sikertelensége mélyen áthatotta nemcsak az egyének, de a közösség hovátartozásának tudatát is. Azonban felmérések nélkül is állíthatjuk, hogy sokan maradtak ki is azok elnyeréséből, de reményük, hogy fiaik vagy maradékaik közül majd csak lesz címet, címert viselő szabad nemes ember, életük végéig elkísérte. S valljuk meg, nem alaptalanul.

Az önálló Erdélyi Fejedelemség után

A *Diploma Leopoldinum*[142] – amelynek bevezetésével a Habsburg-berendezkedés tartósabb lett a vártnál – Bécs 1690–1691-es kiegyezése volt az erdélyi elittel. 14. pontjában a székelyekről így rendelkezett: „A székelyek – az emberiség ez a legharciasabb fajtája – csakúgy, mint eddig, a jövőben is mentesüljenek az összes adó, valamint a téli és nyári katonatartás minden terhe alól, továbbá a tizedektől és szolgáltatásoktól is, azon javaik után, melyeket a székely felkelés kötelezettsége mellett birtokolnak. Ezzel szemben fennmarad az a kötelezettségük, hogy saját költségükön a haza védelmére katonáskodniuk kell. Nem értjük azonban ezekbe bele a székely parasztokat vagy jobbágyokat." I. Lipót király ugyanakkor azt is megerősítette rendeletével, hogy: „mindazokat az adományokat *(donationes)*, kiváltságokat *(privilegia)*, címeket *(titulos)* és méltóságokat *(dignitates)*, melyeket Magyarország királyai és Erdélynek Magyarországtól való különválása óta annak fejedelmei Erdélyben, a magyarországi részekben vagy a Székelyföldön" az ott élőknek megadtak, továbbra is megtartsák, és minden adó fizetésétől mentesek maradjanak.[143]

1711-ben, a szatmári béke után azonban megszűnt a székelyek általános hadkötelezettsége. 1713–1729 között a székelyföldi főkapitányságokat felszámolták, bár „a nemzet tagjai közötti osztályzat" továbbra is fennmaradt.[144] Az 1791. évi, június 4-én tartott országgyűlésen II. Lipót rendeletére olyan határozatot hoztak, amelyben továbbra is elismerték a székely nemzet három egyenlő nemesi eredetű rendjét, úgymint a főrendet *(primores)*, a lófőket *(primipili)* és a darabontokat *(pixidarii)*.[145]

Az ugyanazon év novemberében született végzés XVI. cikkelyének értelmében azt is megfogalmazták, hogy:„az erdélyi [nagy]fejedelemség Magyarországgal egy és ugyanazon király hatalmának van alávetve, és ami a nemességet illeti, ugyanazon sarkalatos törvényekkel él, a nemesítés joga is ugyanannak a szent koronának a joghatóságából ered: ennélfogva *a nemesek* és honfiak állapotára és *szabadságá*ra nézve továbbra is az a viszonossági tekintet marad irányadó, hogy Magyarország nemesei itt Erdélyben, és viszont, az erdélyi nemesek nemes Magyarországban, minden ez iránt támasztandó nehézség nélkül a koronának egy és ugyanazon nemesi előjogot élvező, valódi tagjai számában jönnek, az ezzel ellenkező értelemben tett rendeleteket, elhatározásokat és ítéleteket a jelen cikkely erejénél fogva erőtlennek nyilvánítván."[146]

A nemesi szabadság egységes voltával kapcsolatban persze érdemes Szilágyi László sommás összefoglalóját is idézni, miszerint: „csak a nemesi szabadság volt egy és ugyanazonos, de a nemesség összes jogaival egyetemben nem volt egységes."[147]

I. (Nagy) Lajos király 1351. évi, a „haza sarkalatos" törvényének tartott, valamint a *Hármaskönyv* cikkelyei értelmében: „Minden mágnás, előkelő és nemes a szabadság egy ugyanazon előjogát élvezi", ezért a grófi és bárói címet viselők az erdélyi nagyfejedelemségben külön rendet nem alkothatnak a nemesektől, így jogaikban, tisztségek viselésében egy és ugyanazon fokozat szerint kell méltatni és odaítélni a funkciókat.[149] Ám külön cikkelyben foglalkoztak az egytelkes és címerleveles nemesekkel, akiket a közhivatal elnyerésére nézve a más, adománybirtokkal ellátott nemesekkel ugyan egyenlő jog és szabadság illette, csakhogy a szolgálatvállalás biztonsága érde-

[142] 1691. december 4-én I. Lipót (1657–1705) ünnepélyes formában kiadta az 1690. október 16-i *Diploma Leopodinum*ot, amely az 1848-as unióig meghatározta Erdély politikai berendezkedését. A fejedelemség, majd nagyfejedelemség Magyarországtól különálló tartományként tagozódott be a Habsburg-birodalomba, egyben széles körű vallási jogokat és viszonylag kedvező adóterheket kapott.

[143] EOE, XXI, 118, 212; SZILÁGYI László 1937, 8; BENKŐ József 1999, II, 12. „Mégis, mivel a közéjük vegyült két nemzet, vagyis a magyarok és a szászok gyakorta felszólították őket, testvéri szeretetből az 1692., 1694. évi és az azutáni országgyűlési cikkelyek bizonysága szerint önként magukra vállalták az adó bizonyos összegének a kifizetését."

[144] SZILÁGYI László 1937, 10.

[145] Uo., 6. és 45. jegyzet.

[146] MTT ET, 515, 517.

[147] SZILÁGYI László 1937, 17.

[148] MTT ET, 517, a XVII. c.

[149] Uo., XVIII. c.

kében a birtoktalanok csupán olyan hivatalra tarthattak igényt, amely nem járt „számadás kötelezettségével".[149]

Ami az eredet-helységnévből származó nemesi előnév használatát illette, később, 1843-ban V. Ferdinánd király ismételten kihangsúlyozta, hogy mivel „mindhárom rend tagjai székely örökségeiket az első foglalás ősi jogával bírják, – ezért – *meggyökeresedett szokás szerint* lakóhelyeik nevét" nemesi előnévként használják."[150]

Az 1848-ban tartalmukat veszített címek használatát végül az 1947. évi IV. törvény számolta fel. Az 1. § (1), valamint a 3. § (2) pontokban ugyanis kimondták, hogy a „magyar nemesi és főnemesi rang (herceg, őrgróf, gróf, báró, nemes, primor, lófő) megszűnik. A külföldi államfők által adományozott nemesi és főnemesi rangot jelző címek viselésére adott engedélyek, illetőleg az ilyen engedélyek jellegével bíró törvényi rendelkezések hatályukat vesztik." Továbbá: „Nemesi előnévnek, nemesi címernek és jelvénynek, vagy a nemesi nemzetségi származásra utaló kifejezésnek *(de genere…)*" használatát megtiltották. A későbbiekben annak gyakorlása leginkább a magánélet szférájára korlátozódott, és él ma is a magyarok lakta területeken.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
F 1: *Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Erdélyi fejedelmi kancellária, Királyi Könyvek*
F 4: *Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára*, *Cista Comitatuum*
P 5: *Családi levéltárak*, *Antos család levéltára*
R 64: *1526 utáni gyűjtemény*, *Hazai címereslevelek és nemesi iratok*
României Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naţionale ale României Biroul Judeţean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)
Fond 77: *Gödri Ferenc-gyűjtemény*
Fond 93: *Kiváltságlevelek (1610–1792)*

Irodalom

EKK, III = *Erdélyi Királyi Könyvek*, III (DVD, szerk. Gyulai Éva), Arcanum Adatbázis, Budapest, 2004.
EOE, I–XXI = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*, I–XXI (szerk. Szilágyi Sándor), Budapest, 1875–1898.
EO, I = *Erdélyi okmánytár: Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*, I. (1023–1300) (szerk. Jakó Zsigmond), Akadémiai, Budapest, 1997.
ETA, I–IV = *Erdélyi Történelmi Adatok*, I–IV (szerk. Mikó Imre, Szabó Károly), Kolozsvár, 1855–1862.
ETA, VII/1 = *Erdélyi Történelmi Adatok*, VII/1 (*János Zsigmond, Báthory Kristóf Királyi Könyvei*, 1569–1581; Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2003.
ETA, VII/3 = *Erdélyi Történelmi Adatok*, VII/3 (*Báthory Zsigmond Királyi Könyvei*; Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzét. Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2005.
MTT ET = *Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi Erdélyi Törvények* (ford. és gond. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Márkus Dezső), Budapest, 1900.
SzOkl, I–VII = *Székely Oklevéltár* (szerk. Szabó Károly, Szádeczky K. Lajos), I–VII, Kolozsvár, 1872–1898.
SzOkl, Ús, V = *Székely Oklevéltár, Új sorozat*, V, *Székely népességösszeírások 1635* (közzét. Demény Lajos), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999.
VAÖM, I = *Verancsics Antal összes munkái*, I (*Monumenta Hungariae Historica*, II, *Scriptores*, II), Pest, 1857.
WIHk = *Werbőczy István Hármaskönyve* (ford., gond. Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Márkus Dezső), Budapest, 1897.

*

ÁLDÁSY Antal
1937 *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei*, 1601–1657, III, Budapest.
APOR Péter
1863 *Altorjai báró Apor Péter munkái* (közl. Kazinczy Gábor), Pest.
B. SZABÓ János – SOMOGYI Győző
1996 *Az erdélyi fejedelemség hadserege*, Zrínyi, Budapest.
BALOGH Judit
2005 *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében* (*Erdélyi Tudományos Füzetek*, 254.), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
2011 *Székelyföldi karrierek. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században*, L'Harmattan, Budapest.

[150] SZILÁGYI László 1937, 9.

BENKŐ József
1999 *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe* (ford., közzét. Szabó György), Kriterion, Bukarest–Kolozsvár.
BENKŐ Samu – DEMÉNY Lajos – VEKOV Károly (szerk.)
1979 *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei*, Kriterion, Bukarest.
BODOR György
2003 *A székely nemzetségi szervezet*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda.
BÓNIS György
1942 *Magyar jog, székely jog*, Ferenc József Tudományegyetem, Kolozsvár.
CONNERT János
1906 *A székelyek alkotmányának históriája, különösen a XVI. és a XVII. században*, Székelyudvarhely.
CS. BOGÁTS Dénes
1929 Háromszéki helynevek, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 52–71.
1932 *Az első székely huszárezred részvétele a török és francia háborúban 1788–1815-ig*, Sepsiszentgyörgy (Különlenyomat a helyi *Székely Nép* hírlapban megjelent cikksorozat alapján).
1934 Adatok a régi Háromszék topográfiájához helynévkutatások alapján, in: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület XII. vándorgyűlésének emlékkönyve*, Kolozsvár, 89–96.
1941 Zágon 1690. évi feldúlása és következményei, *Erdélyi Múzeum,* XLVI, 311–334.
1941a *Szemerja község és református egyházának története*, Sepsiszentgyörgy.
1943 Sepsiszentgyörgy története, in: *Székelyföld írásban és képben*, Budapest.
1943a *Háromszéki oklevél-szójegyzék* (*Erdélyi Tudományos Füzetek,* 163.), Kolozsvár.
1947 A -ni, -nit, -nul, -nül rag a háromszéki régiségekben (*Dolgozatok a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből*, 16.), Kolozsvár.
1958 Adatok Háromszék történeti helynévanyagának ismeretéhez, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, II, 213–224.
CSEREI Farkas
1800 *A magyar és székely asszonyok törvénye*, Kolozsvár.
CSEREI Mihály
1852 *Históriája (1661–1771)*, 2. kiad. (*Újabb Nemzeti Könyvtár*, I; k. Kazinczy Gábor), Pest.
CSOMA József
1913 *A magyar heraldika korszakai*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
DEME Katalin
2005 *Bethlen Gábor címeradományai* (szakdolgozat része), Miskolci Egyetem BTK Történelem kiegészítő szak, Miskolc.
DEMÉNY Lajos
1976 *Székely felkelések a XVI. század második felében*, Politikai, Bukarest.
1993 A fejedelmi székely politika mérlege, in: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*, MTA TTI, Budapest, 133–140.
2001a Székely szabadság, katonáskodás és fejedelmi politika (1566–1648), in: *A székelység története a 17–19 században. Tanulmányok* (vál. és összeáll. Egyed Ákos, Magyari András), Pallas-Akadémia, Csíkszereda.
2001b Báthori István és a székely gyalogpuskás rend felállítása. Két kiadatlan udvarhelyszéki darabonti kiváltságlevél 1575-ből és 1576-ból, *Történelmi Szemle*, XLIII, 159–185.
EGYED Ákos
1979 A székely hadkötelezettség és hadszervezet különös tekintettel a XVI. századra, in: BENKŐ Samu – DEMÉNY Lajos – VEKOV Károly (szerk.) 1979, 47–59.
2006 *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda.
GEBEI Sándor
2001 *Tanulmányok az erdélyi–lengyel kapcsolatok történetéből (16–17. sz.)*, Líceum, Eger.
HEREPEI János
2004 A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 3, T3, Sepsiszentgyörgy, 2004, 37–132.
IMREH István
1983 *A törvényhozó székely falu*, Kriterion, Bukarest.
IMREH István – PATAKI József
1979 A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején, in: BENKŐ Samu – DEMÉNY Lajos – VEKOV Károly (szerk.) 1979, 146–237.
JAKAB Elek – SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos
1901 *Udvarhely megye története a legrégibb időktől 1849-ig*, Budapest.
JAKÓ Zsigmond
1979 *A székely társadalom útja a XIV–XVI. században*, in: BENKŐ Samu – DEMÉNY Lajos – VEKOV Károly (szerk.) 1979, 19–34.
KÁLLAI Ferenc
1829 *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben*, Nagyenyed.
KELEMEN Lajos
1904 1630 ápr. 25. Marosvásárhelyi Kovács Péter címerlevele Brandenburgi Katalintól (címerrajzzal), *Genealógiai Füzetek*, II, 127–128.
1977a Nagybányai Csengeri Képíró István, in: Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*, Kriterion, Bukarest, 1977, 134–140.
1977b Gyulafehérvári Pál Deák (Paulus Alba-Julius, Fejérvári Pál), in: Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*, Kriterion, Bukarest, 133.

KORDÉ Zoltán
2001 *A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről,* Pro-Print, Csíkszereda.
KOVÁCS András
2004 Címeíró Pál deák történetéhez, in: *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 246–257.
LÓRÁND Lajos
1906 *A székely jobbágyság kialakulása. 1540–1571*, Budapest.
MAGYAR Anna
2005 *I. Rákóczi György címeradományai* (szakdolgozat), Miskolci Egyetem BTK Történelem szak, Miskolc.
NAGY Géza
1886 *Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez* (klny. *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítőjé*nek I. kötetéből [II. részéből]), Sepsiszentgyörgy.
NYULÁSZINÉ STRAUB Éva
1999 *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*, Babits, Szekszárd.
OBORNI Teréz
2013 *Apafi Mihály nemesség- és címeradományozó levele kézdiszentléleki Hodor Máté részére, Marosvásárhely, 1667. január 29.*, in: TÜDŐS S. Kinga 2013a, 29–39.
PÁLMAY József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai,* Sepsiszentgyörgy.
SÁNDOR Imre
1910–1912 *Címerlevelek*, I–II, Kolozsvár.
SAS Péter
2011 *A heraldikus Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága*, II, Pallas-Akadémia, Csíkszereda.
SUNKÓ Attila
1994 Az erdélyi fejedelmi testőrség archontológiája a XVI. században, *Fons,* I, 186–214.
SZABÓ István
1941 A jobbágy megnemesítése, *Turul*, LV, 13–19.
SZABÓ T. Attila
1971 *A szó és az ember* (*Válogatott tanulmányok, cikkek*, II), Kriterion, Bukarest.
1972 *Nyelv és múlt* (*Válogatott tanulmányok, cikkek*, III), Kriterion, Bukarest.
SZÁDECZKY KARDOSS Lajos
1927 *A székely nemzet története és alkotmánya*, „Hargitaváralja", Budapest.
SZÁLKAI Tamás
2009 *Armales Transylvanorum. Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiból*, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő.
SZEKERES Attila István
2013 *Litterae armales*, Címeres nemeslevelek Románia Országos Levéltárának Kovászna megyei fiókjában, T3, Sepsiszentgyörgy.
SZENTKATOLNAI BAKK Endre
1895 *Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok története,* Kézdivásárhely.
SZILÁGYI László
1937 *A székely nemesi rendi társadalom*, Budapest.
TÜDŐS S. Kinga
2001 *Erdélyi hétköznapok*, Osiris, Budapest.
2013a *„Szolgáltam én fejedelmet". Hodor Máté címereslevele*, Tinta, Sepsiszentgyörgy.
2013b A székelyeknek írástudással-műveltséggel szerzett címereslevelei a 16–17. században, in: *Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, 2013, 245–269.
TRÓCSÁNYI Zsolt
1978 Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése), *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1978, 57–110.
1980 *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Akadémiai, Budapest.
VASS Miklós
1900 A királyi könyvek székely oklevelei, *Erdélyi Múzeum*, 1900, 56–59, 119–123, 222–225, 295–299, 355–357, 428–431, 485–488, 545–551, 595–616.
VEKOV Károly
2013 Tria Genera Siculorum, in: *Kastélyok, udvarházak és lakóik a régi Székelyföldön. In memoriam Demény Lajos (1926–2010)* (szerk. Tüdős S. Kinga), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2013, 39–63.
VERESS Endre
1911 *Berzeviczy Márton (1538–1596)*, Budapest.

Pe urmele unor hrisoave în colecția Muzeului Național Secuiesc înainte de 1945

(Rezumat)

Hrisoave din Muzeul Național Secuiesc (1553-1833), dinainte de 1945, în cea mai mare parte, s-au distrus ori s-au pierdut în timpul evacuării de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, în gara din Zalaegerszeg, bombardată de aviația sovietică. Spre norocul nostru, în 1942 Dénes Cs. Bogáts, arhivistul muzeului le-a făcut regeste, intenționând să le publice. O variantă păstrată a acestui manuscris a fost îngrijită și prefațată pentru editare de regretatul nostru colaborator extern, istoricul de artă Kinga Tüdős S. (1948-2019). După 2016, greutăți obiective ne-au împeidicat în finalizarea acestui proiect. În anuarul *Acta Siculica 2023* publicăm deocamdată studiul-prefață și regestele, reprezentarea vizuală a blazoanelor rămânând o datorie de-a noastră pe care o vom achita într-un catalog retrospectiv al colecției, în viitor.

On the Trail of Charters in the Székely National Museum's Holdings from before 1945

(Abstract)

Most charters (dating from between 1553 and 1833) held in the Székely National Museum were destroyed or otherwise lost beyond the hope of retrieval when the train evacuating the museum's most valuable artefacts in 1945 was destroyed during a bombing raid on the Zalaegerszeg railway station. Fortunately, however, Dénes Cs. Bogáts, the then archivist of the museum, managed to produce *regesta* for these before the disastrous incident. Aided by researchers from Budapest, our late external collaborator, art historian Kinga Tüdős S. (1948–2019) had been working towards publishing a version of his 1942 manuscript up until 2016, appending to it, as a preface, a study of her own. Due to a variety of objective difficulties, nevertheless, neither the publication of the latter, nor that of Cs. Bogáts's work was previously feasible, a debt we set out to clear in this year's volume of *Acta Siculica*. That being said, we deemed that a proper catalogue of the collection would be a better vehicle to provide visual representations for the coats of arms described.

Cs. Bogáts Dénes

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM KIVÁLTSÁGLEVELEINEK REGESZTÁI (1942)*

1.

1553. május 26. Bécs.

I. Ferdinánd magyar király mogyorosi nemes Fychor Mátyásnak, harinai Farkas Farkas szolgájának, a magyar koronának tett szolgálataiért címert adományoz.

Scutum videlicet rubrum, in quo tres colles virides, medius ceteris eminentior extant, quorum postremo caprea sylvestris pedibus posterioribus inherens, anterioribus sursum erectis, saltum facere volenti similis apparet.

Címerpajzs vörös [mezejében] zöld hármashalmon, melynek középső halma kimagaslik a többi közül, ágaskodó erdei őz.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, vörös-fehér-zöld zsinóron függő viasztokos pecséttel, kihirdetési záradék nélkül.

A címerleírás a festett címertől annyiban tér el, hogy a sisakot és a sisakdíszt nem említi. A sisakon a pajzslaka növekvőben. Takarók: mindkét oldalon vörös és arany.

*Az altorjai br. Apor család levéltárá*ban.

2.

1571. június 13. Prága.

Miksa király nagytúri Thury Ferencnek régi nemességét megújítja, és címert adományoz neki.

Scutum videlicet militare coelestini coloris … extremitate viridis campo habens expressam, supra quem ques sive miles thorace et galea conspicuus, equo insidens phalerato, et femur hasta transfossus, gladium alte vibrare ad pedes vero equi caput Thurcicum amputatum cernitur. Deinde appositam galeam militarem apertam, regia exornatam corona, ex qua fasciculus aristarum ardeae bullis aureis decenter exornatus, in sublime prominere cernitur. A summitate galeae lacinis, sive lemnisci, hinc, illinc aureo et coelestino coloribus discriminatis ambas scuti ambages circumfluitantes, ipsumque appositae exornantes.

Címerpajzs kék mezejében … zöld mezőn, lándzsával a combján átszúrt, ékes[1] lovon ülő, vértet és sisakot viselő vitéz, kardján levágott törökfejet tart. A pajzson nyílt sisak. A sisakdísz gabonanyaláb és arany bullával ékesített kócsag. A sisaktakaró arany és kék.

19. század elején készült egyszerű, hibákkal teli másolat.

Közölve [az eredetije]: KELEMEN Lajos 1910a; KONCZ József 1904.

Közlevéltár, 1569–1608. évi köteg; [SZNM] 124δ-1885.[2]

Genealógiai táblázatok jelzésű kötegben egyszerű magyar fordítása a 19. század elejéről.

3.

1575. november 25. Gyulafehérvár.

Báthory István erdélyi fejedelem a következő kézdiszéki[3] gyalogokat puskásokká teszi: Dálnoki Somogyi Ferenc tizedest (decurio), Bocz Györgyöt,[4] … … Gyerke Andrást, albisi Vén Györgyöt, dálnoki V[eres?] Antalt, albisi Damokos Gergelyt, … … Gáspárt, Eczken Tamást, dálnoki Somogyi György tizedest (decurio), Makó Istvánt, Sigmond M… …, maksai Torjai Pált, Fülpe Andrást, albisi Eczken Balázst, Dálnoki Medve Pétert, Dienes Andrást… …, maksai Gocsmán Menyhértet, szászfalusi … … M… …tizedest (decurio), ozsdolai Hadi Lászlót, László Pétert, Bogyó Jánost, Szabó Mihályt, Bandi Mihályt, esztelneki Pais Tamást, Pais Ferencet, Ferencz Balázst és … … Istvánt, szentkatolnai Incze (Ince) Pál tizedest, hatolykai F… …, Mátyus Bálintot, Balogh Mártont, sárfalvai Porkoláb Györgyöt, szentkatolnai … … Ferencet, Vég Andrást, sárfalvi Balázs Istvánt, Kondrád Istvánt, szászfalusi Nagy Tamást, altorjai Csupor … … tizedest, futásfalvi Jakab Istvánt, feltorjai … … Jánost, martonfalvi Csiky … … és Illyés Lászlót, márkosfalvi Sipos … …, Domby

* Az okleveleket kiadás céljából Cs. Bogáts Dénes regesztázta. A bevezető tanulmányt [lásd jelen kötet, 229–256] Tüdős S. Kinga írta [2016-ban készült közzétenni]. Lektorálta Oborni Teréz. A latin szövegeket Bádi Barbara fordította, és ugyancsak Oborni Teréz lektorálta. [A kiegyezés utáni néhány kiváltságlevélre vonatkozó részt, mint teljesen más társadalmi-politikai hátterű anyagra vonatkozót, kiemeltük a kéziratból. *Szerk. megj.*]

[1] FINÁLY Henrik 1884 szerint szügyboglárral vagy homlokboglárral díszített.

[2] [Özv. Cserey Jánosné adománya Imecsfalváról. *Szerk. megj.*]

[3] Következik: *gyalogpuskásokat* (kihúzva).

[4] Következik: *Bakó Úr[…?].* Majd ceruzával helyesbítve: *Jakó.*

Mátét, Szántó Gergelyt, feltorjai Bibarcz Imrét, márkosfalvi Bak Istvánt, szentléleki … … Csiky Benedeket, Sand… …, Voloncs Pált, … …bélafalvai Csürös Jánost, nyujtódi Balogh Ambrust, lemhényi [Sigm]ond … …, Szabó Jánost, … … nyujtódi Csüdőr Lénártot, lemhényi Kalisztos Andrást, Kovács Istvánt, esztelneki … … Benedeket, … … Vas … … Jánost, albisi Eczken …, Eczken Györgyöt, Nagy Lászlót, Gáspár[?] Pált, Torjai Mihályt és … … Istvánt, … … Székely Andrást.

Eredeti, erősen rongált, legtöbb helyen kiszakadva, vízfoltos és olvashatatlan állapotban, függőpecsét nélkül.

Hártyák jegyzéke, 13a; Ltsz. 23496.[5]

4.

1576. szeptember 10. Marienburg.[6]

Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem gelencei Csoma (Choma) Miklóst, ki II. János választott király hadi vállalataiban hűségesen részt vett, és később alatta Békés Gáspár ellen Kerelőszentpálnál tűnt ki, a nemtelen állapotból kiveszi, nemesíti, és címert adományoz neki.[7]

Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in quo serpens regio diademate insignitus hiantibus faucibus caput pueri continere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa posita est, ex quo laciniae lemnisci rubei, colestini et albi coloris defluentes, utromque scuti partem ambiunt atque exornant.

Háromszögpajzs kék mezejében koronás[8] kígyó, kitátott szájában fiúfejet tart. A pajzson zárt sisak. A sisaktakaró vörös, kék és fehér.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, vörös-sárga-fehér zsinóron függő viaszfészkes pecséttel, kihirdetési záradék nélkül.

Hártyák jegyzéke, 5; Ltsz. 11374.[9]

5.

1576. október 30. Thorn[10].

Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem Budai Jánost, udvari szabóját, és általa testvérét, Budai Ferencet nemesíti és címerrel ajándékozza meg.

Scutum videlicet triangulare, coelestini coloris, in quo ex diademate regio gemmis et unionibus ornato leo duobus anterioribus pedibus de … picere cernitur. Supra scutum idem diadem, leoque priori per omnia similis posita sunt; latera scuti ex utroque parte laciniae et lemnisci, viridis rubei et coelestini coloris mire exornata.

Háromszögpajzs kék mezejében ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronából növekvő oroszlán mellső lábaival … A pajzson királyi korona. A sisakdísz ugyanaz az oroszlán. A sisaktakaró zöld, vörös és kék.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel. A hártya a szöveg alatt le van hasítva, zsinór és függőpecsét, kihirdetési záradék hiányzanak.

A foszlányok színe mindkét oldalon kék-vörös.

Közölve: CSUTAK Vilmos 1910a; SzOkl, V, 104.[11]

Hártyák jegyzéke, 6; [SZNM] 109/1-1891.[12]

6.

1577. szeptember 6. Caternai[13] **tábor.**

Báthory István lengyel király, erdélyi fejedelem gelencei Csoma (Choma) Miklós[14] tizedesnek, nemcsak Erdélyben, hanem különösen Lanczkronénál[15] és a lengyel tavaknál[16] szerzett hadi érdemeiért, a nemtelen és paraszt állapotból kivéve, nemességet és címert adományoz, egyúttal Gelencén levő házát Mikola György és Czakó András szomszédságai közt minden adó és más közteher alól mentesíti.

Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in quo serpens alatus regio diademate insignitus, hiantibus faucibus caput pueri callotenis continere conspicitur, supra scutum galea militaris clausa est posita, ex qua laciniae sive lemnisci rubei, coelestini et albi coloris defluentes, utramque scuti partem ambiunt et exornant.

Háromszögpajzs kék mezejében koronás szárnyas kígyó kitátott szájában fiúfejet tart. A pajzson zárt sisak. A sisaktakaró vörös, kék és fehér[!]

[5] [Torjai Antal adománya Felsőcsernátonból. *Szerk. megj.*]

[6] Marienburg (Malbork), Lengyelország, Gdańsk (Danzig) környéke. 1457-től a lengyel vajdák lakóhelye, majd miután Báthory Istvánt lengyel királlyá koronázzák, udvarát is itt rendezi be.

[7] VASS Miklós 1900, 295. 1583. június 12. Csoma Miklóst Báthory Zsigmond az apjától örökölt gelencei, zabolai, haralyi részjószágok birtokába bevezetteti.

[8] A szövegben törölve: *szárnyas*.

[9] [Vásárolva özv. Mihaliknétól, Gelencéről. *Szerk. megj.*]

[10] Toruń, Lengyelország.

[11] Szádecky Lajos 1896-ban a *Székely Oklevéltár* V. kötetében közölt oklevélkivonata: „Báthory István lengyel király Budai Jánost, szabóját, hosszas és hűséges szolgálataiért Erdélyben és Lengyelországban, főképp midőn Erdélyből Lengyelországba ment, s őt hosszú és nehéz útjában szolgálatával híven követte, és most is szolgál, őt és általa fivérét, Ferencet, eddig nem nemeseket, megnemesíti, adván nekik címerül a háromszögű pajzs kék mezejében arany koronából kinövő féloroszlánt, a sisak felett ugyanaz; foszlányok: jobbra kék és vörös, bal oldalt zöld és vörös. Kelt Thorn városában, 1576. oct. 13.” [SzOkl, V, 104.] Lelőhelyével kapcsolatban megjegyzi, hogy ennek eredetijét hártyán, festett címerrel, a Székely Nemzeti Múzeumban őrzik. [Lásd még] VASS Miklós 1900, 224; PÁLMAY József 1901, 95.

[12] [Budai János adománya Kézdivásárhelyről. *Szerk. megj.*]

[13] Gdańsk környéke. Még nem sikerült azonosítani.

[14] Lásd 2. sz. kiváltságlevél.

[15] Lanckorona mai falu vára, Krakkótól délnyugatra.

[16] Mazuri-tavak.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, vörös-sárga-kék zsinóron függő viaszfészkes pecséttel, kihirdetési záradék nélkül.

Ezen Csoma Miklós Báthory Istvántól[17] 1576. szeptember 10-én Marienburgban a fenti címerrel még egy nemeslevelet kapott az erdélyi harcokban szerzett érdemeiért. E második nemeslevelet főleg lengyelországi haditetteiért érdemelte ki. Ez utóbbiban nincs szó újranemesítésről, hanem mint az elsőben is, a nemtelen és paraszt állapotból emeli ki.

A két címer között csak azon különbség van, hogy míg az 1576. évi címerrajzban a szárnyas kígyó négyszer görbült, addig az 1577. éviben csak kétszer. A foszlányok: az előbbiben mindkét oldalon kék-vörös-ezüst, az utóbbiban mindkét oldalon kék-vörös-arany. A sisak mindkét címerben a leírástól eltérőleg nyílt és nem zárt. A két okmány és a festett címer ugyanazon kéz munkája.

Hártyák jegyzéke, 7; Ltsz. 11377.[18]

7.

1580. március 13. Gyulafehérvár.

Báthory Kristóf fejedelem egerpataki Barthók Mátét, Kisantal Tamást, Fejér Györgyöt, Kónya Bálintot és Istvánt, angyalosi Dobos Istvánt és árkosi Barabás Lukácsot a paraszt állapotból kiveszi és gyalogpuskásokká teszi. A fenti községekben levő házaikat és birtokaikat minden adó alól mentesíti, azon feltétellel, hogy jó hadikészülettel[19] mindig készen álljanak.

Eredeti, papíron, kihirdetési záradék nélkül.

Közölve: SzOkl, V, 123.

Közlevéltár, 1569–1608. évi kötegben; [SZNM] 49/41-1881.[20]

8.

1580. augusztus 5. Gyulafehérvár.

Somlyói Báthory Kristóf erdélyi vajda dálnoki Teleki György és Gyöngyös[?] (Georgios) Miklós[21], márkosfalvi Szabó (Zabó) Görgy, maksai Pető (Peteo) András, polyáni Borozdoló János, felsőcsernátoni Endes István, alsócsernátoni Rákosi István és Péter, lécfalvi Kanyo (Kanio) Pál, Farkas Pál, Keresztes György, Máté, Mihály és Benedek, Bartha György, Várhegyi (Warhegy) Benedek, lemhényi Jakab István, esztelneki Barrabás István, albisi Benkő (Benkeo) György kézdiszéki székelyeket, kik a várhegyi várhoz tartoznak, a paraszt és nemtelen állapotból kiveszi és gyalogpuskásokká teszi. A nevezett falukban levő házaikat és örökségeiket mindennemű adó és közteher alól mentesíti, azon feltételekkel, hogy a többi gyalogpuskások szokása szerint, jó kardokkal, puskákkal és más harci szerszámokkal szükség esetén mindig készen álljanak.

Egykorú egyszerű másolat.

Közlevéltár, 1548–1798. évi kötegben.

9.

1583. június 4. Gyulafehérvár.

Báthory Zsigmond fejedelem márkosfalvi Kelemen Bálintot, azelőtt is gyalogost, és eresztevényi Eresztevényi (Ereszthieny) Andrást, a fejedelem jobbágyát az elhalálozott bikfalvi Balogh Máté helyébe gyalogosítja, házaikat és örökségeiket minden közteher alól mentesíti.

A gyulafehérvári káptalan által 1771. május 12-én, Báthory Zsigmond Királyi Könyvéből kiadott hiteles másolat.

Törzsgyűjtemény, 1769–1780. évi köteg, [SZNM] 29/236-1880.

10.

1587. február 8. Fogaras.

Báthory Zsigmond szentmártoni Lészay Ferenc deákot, fogarasi szolgáját (kit II. János király nemesített meg, de nemeslevele a háborús időkben megsemmisült), és általa feleségét, Petronellát, és gyermekeit, Istvánt, Györgyöt, Gáspárt, Ferencet és Annát újranemesíti és címerrel ajándékozza meg.

Scutum videlicet rotundum aurei coloris cujus imum collis viridis occupat, in cujus media vertice grus integra naturo depicta colore stare et altero pede elevato lapidum tenere et librare conspicitur.

Kerek pajzs arany mezejében zöld dombon természetes színű, fél lábon álló daru, másik felemelt lábában követ tart.

1916-ban készült egyszerű másolat. Eredetije pergamenen, zöld-vörös-sárga zsinóron függő viaszfészkes pecséttel, a fogarasi Lészai család magyargorbói levéltárában.

A *csíkmadarasi Bogáts család iratai* (Ltsz. 9989.) közt.[22]

11.

1588. szeptember 7. Prága.

Rudolf császár Puckel András és Kristóf testvéreket és utódaikat nemesíti, és nekik címert adományoz.

[17] Következik: *október 30-án* (kihúzva).

[18] Vásárolva özv. Mihaliknétól, Gelencéről. Az eredeti okmányt ott, Csoma Imre- és Károlynénál őrizték. (PÁLMAY József 1901, 119.)

[19] Következik: *karddal, puskákval, a hadra* (kihúzva).

[20] [Gyulay László adománya Bölönből. *Szerk. megj.*]

[21] Az 1602. évi Básta féle összeírásban előfordul Giergus János. Az 1635. évi [I.] Rákóczi György-féle hadiszemle-jegyzőkönyvben előfordul Giöngiös Miklós öccse, Tamás, Gyöngyös Ferenc.

[22] [Cs. Bogáts Dénes adománya. *Szerk. megj.*]

Wappen und Clainot mit namen ainen plawen oder lazurfarben Schilde darinnen fürsich aufrechts aines gelben oder goldfarben Lewens gestalt mit zurückes übersich geworffnen Schwann[23] *vund roth aussgeschlagner Zungen, zum raus geschickest in seiner rechten Prankchen fürwerts übersichhaltende ain Zweig mit dreyen Magen Khölblen auf der in schildt ain Steckhelm baiderseitten nut plawen vund gelbe Helmdeckhen darob fürsich ain Vorderthail aines gelben lewens gestalt mit roth ausgeschlagner Zungen vund haltendem Magen Kölblen zweig wie wunten im Schildt nachvolgendermal unverendert geziert vund gepessert auch hinfürs zufuern vund zugeprauchen genedigelich gegunt vund erlaubt nemlich an statt des Stechhelms ainen freyen offnen Adenlichen Turniers Helm vund darob ain gelbe oder goldfarbe Kunigeliche Lwn alsdam solch Adenlich Wappen vund Clainat sambt seiner enderung hier vund vesserung in mitte disz gegenwertigen vnsers Kaiserlichen Brieffs gemahlet …*

Címerpajzs kék vagy lazúrkék mezejében sárga vagy arany színű, magára visszahajló farkú, vörös, kiöltött nyelvű oroszlán jobb mancsában három ágú buzogányt tart. A pajzson nyílt sisak. Sisakdísz az előzővel mindenben megegyező oroszlán. A sisaktakaró kék-sárga[!].

Eredeti, pergamenen, a szöveg közepére festett címerrel, függőpecsétje leszakadva.

Hártyák jegyzéke, 9.

12.

1591. május 6. Gyulafehérvár.

Báthory Zsigmond fejedelem bordosi Bodor Lászlót és Istvánt a nemtelen állapotból kiveszi, nemesíti és címerrel tünteti ki.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, cujus campo homo integer rubeo habitu tres tritici maturi aristas dextra manu tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, cujus cona teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében vörös öltözéket viselő, bal kezében három érett kalászt tartó férfi áll. A pajzson zárt sisak. A sisaktakaró tarka. [A szöveg a színét nem jelöli meg.]

Kihirdetve: 1592 …, Szolnok vármegyében.

Eredeti, pergamenen, festett címer nélkül, erősen rongált állapotban. Függőpecsétje hiányzik.

Hártyák jegyzéke, 10.

13.

1593. július 9. Gyulafehérvár.

Báthory Zsigmond fejedelem eresztevényi nemes és gyorsaságos Eresztevényi Mihályt és Balázst minden időben és helyen tett szolgálataikért utódaikkal együtt a székely gyalogok rendjéből kiveszi és lófősíti, azon kötelezettséggel, hogy ők és utódaik jó lovakkal és harcieszközökkel szolgáljanak. Eresztevényen levő házukat Besenyei Mihály és Gazda János szomszédságaiban mindennemű közteher alól mentesíti.

Kihirdetve Várhegyen, 1593. szeptember 16-án a nemesek, primorok, lófők és részben a gyalogok gyűlésén, Deák (Literatus) Gáspár háromszéki jegyző által.

Eredeti, pergamenen, függőpecséttel.

Közölve: SzOkl, V, 152.

Hártyák jegyzéke, 13; [SZNM] 21g/67-1882.[24]

14.

1602. május 10. Gyulafehérvár.

Báthory Zsigmond vadasdi Dakó Istvánt [a] Kornis Mihály szolgálatában szerzett érdemeiért nemesíti és címerrel tünteti ki.

Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cujus campo, sive arca[25] *corona regia gemmis, unionibusque conspicua est posita, ex qua leo dimidius qualis, quantusque ab umbilico sursum omnibus suis partibus est exilier, dextroque pede sicam sursum porrectam et sangvine tinctam, sinistro vero caput germanicum capillotenus apprehensum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit corona regia, gemmis, unionibusque conspicura, ex qua dimidius leo, priori per omnia similis exurgens, pariter anterioribus duobus pedibus, altero quidem sicam, altero vero caput germanicum pariter tenere conspicitur; ex cono autem galeae teniae, sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras, seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.*

Háromszögpajzs kék mezejében ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronából növekvő oroszlán kinyújtott jobb lábában véres tőrt, baljában levágott német fejet tart hajánál fogva. A pajzson zárt sisak ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. Sisakdísz az előzővel mindenben megegyező oroszlán. A sisaktakaró különféle színű. [A szöveg a színét nem jelöli meg.]

Eredetije függőpecséttel.

Közölve: KELEMEN Lajos 1904; Uő 1910b.

[23] Talán *Schwantz*.

[24] [Özv. Bernáld Mihályné sz. Eresztevényi Mária adománya. *Szerk. megj.*]

[25] Helyesen: *area*.

15.

1606. március 18. Kassa.

Bocskai István fejedelem nemeskereki Thott, másképp Borbély Albertet és általa feleségét, Imrefy Annát, nemeskereki Thott Istvánt és Gergelyt, Nagy Gergelyt és békési Eötvess Istvánt, édes és egy anyától való testvéreit és ezeknek utódait nemesíti, nekik címert adományoz, és Püspökiben a Derék utcában levő házukat mindennemű adózás alól felmenti.

Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cujus campo sive area integre homo habitu sacerdotali indutus erectus, aperto capite stans, leva librum apertum tenere, dextra autem manibus veluti concionaturus gestare conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit corona regia gemmis et unionibus scite variegatum, in cujus summa parte grus naturalibus suis pennis depicta, rostro calamum, dextra autem pede lapillum elevatum stringere cernitur; ex cono autem galeae, teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utramque scuti partem pulcherrime ambiunt et exornant.

Háromszögpajzs kék mezejében egész alakos, papi öltözéket viselő ember jobb kezében nyitott könyvet tart, bal kezét prédikáláshoz emeli. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz: természetes színű daru csőrében írótollat, felemelt jobb lábában követ tart. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdettetve az Ősi melletti táborban, Bihar vármegye gyűlésén, 1606, feria secunda proxima post Dominicam jubilate,[26] Debreceni János megyei jegyző által.

A győri káptalan által 1804. október 23-án kiadott hiteles másolat.

A pávai Vajna család iratai közt. (Vp, 30. sz.; Ltsz. 11360.[27])

16.

1606. április 7. Kassa.

Bocskai István fejedelem Hodor Kelemen kézdivásárhelyi papot és utódait nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cujus campo sive area integre homo habitu sacerdotali indutus erectus, aperto capite stans, leva librum apertum tenere, dextra autem manibus veluti concionaturus gestare conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit corona regia gemmis et unionibus scite variegatum, in cujus summa parte grus naturalibus suis pennis depicta, rostro calamum, dextro autem pede lapillum elevatum stringere cernitur; ex cono autem galeae, teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utramque scuti partem pulcherrime ambiunt et exornant.

Háromszögpajzs kék mezejében papi ruhába öltözött, álló emberalak jobb kezében egy nyitott könyvet tart, balját pedig prédikáláshoz emeli föl. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával, amelynek tetején egy természetes színű daru csőrében írótollat tart, jobb lábával egy fölemelt követ szorít. A sisaktakaró különböző színű. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

A gyulafehérvári káptalan által 1767. június 23-án kiadott hiteles másolat.

Az illyefalvi Gödri család iratai (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]) közt.

17.

1606. augusztus 23. Kolozsvár.

Bocskai István fejedelem nagybölöni Deák, másképp Kecskés Gáspárt, a nagyobb kancellária írnokát, már azelőtt is nemest, általa anyai ágon való unokatestvéreit, Kovács Gergelyt, Tamást, Mátét és Pétert, apai ágon való unokatestvéreit, Kecskés Ilonát és Istvánt, szabad székelyeket, nővérét, Kecskés Katát, Silló Mihály lófőt, Hegyi Máté gyalogrendűt és Nagy Pétert, mindnyájan nagybölönieket, eddigi állapotukból kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris cujus fundum cespes viridis occupat, in area autem leo integer aureo argentoque colore depictus exerta lingva, anterioreque pede ensem nudum tenere, posteriore vero pede sinistro caput Turcicum comprimere, cespitem pertingens erectus stare. Supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema regium, gemmis et unionibus exornatum ex quo dimidius leo priori per omnia similis dextro pede calamum scriptorium tenere conspicitur. Ex cono autem galeae teniae sive lemnisci hinc aurei et coelestini, illine vero argentei et viridis colorum utrique defluentes ambas scuti partes eleganter exornant.

Címerpajzs kék mezejében zöld pázsit, amelyen egy arannyal és ezüsttel megfestett, kinyújtott nyelvű, álló oroszlán, elülső mancsával egy kivont kardot tart, hátsó bal lábával egy török fejére tapos. A pajzson nyílt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával, amelyen egy, az előzővel megegyező növekvő oroszlán, jobb mancsával írótollat tart. A sisakdísz arany-kék, valamint ezüst-zöld.

Kihirdették Sennyei Pongrác és Petki János jelenlétében. [Hol és mikor, nincs reávezetve.]

Szabó István székelyhídi esküdt jegyző által 1795. május 12-én kiadott hiteles másolat.

Nob., 33. szám.

[26] [1606. május 12. *Szerk. megj.*]

[27] [Özv. Pávai Vajna Miklósnétól. *Szerk. megj.*]

18.

1606. szeptember 29. Kassa.

Bocskai István fejdelem oliveti Petke Pálnak, Huszt vára várnagyának, és feleségének, Kötegyáni (Koteggiani) Katának, valamint leányainak, Petke Annának és Erzsébetnek nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare rubei coloris erectum in cujus fundo super gramineo campo corona seu diadema regium expositum ex quo medius homo amictu candiensi coloris et pileo vug … indutus dextra manu gladium evaginatum, supra capua vibratum sinistra vero fascicul … gladium tenendo enumerare conspicitur. Supra scutum galea militaris aperta est posita … cum … tegit alia corona … super quo brachium humanum … capiti Turcico infixum tenus politum…

Címerpajzs vörös mezejében zöld pázsiton királyi koronából fehér[!] öltözéket és süveget viselő növekvő férfi jobb kezében feje felett [?] kivont kardot tart, bal kezében vesszőnyaláb … előszámlál. A pajzson nyílt sisak. A sisakdísz … emberi kar … török fejnek szegezve.

A gyulafehérvári káptalan által 1792-ben kiadott hiteles átirat, több helyen kipontozott állapotban.

Az illyefalvi Gödri család iratai közt (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]), *Petke*-köteg.

19.

1607. március 25. Marosvásárhely.

Rákóczi Zsigmond fejedelem komollói Gazda Mártont, ki minden hadivállalkozásában hűségesen részt vett, a paraszt állapotból kiveszi és lófősíti, és Komollón levő házát Andor Imre és a folyó között[i helyen], melyet Szentegyház (Zentegihaz) fokának neveznek, minden közteher alól menetesíti.

Kihirdetve 1607. július 17-én Sepsiszentgyörgyön, kálnoki Bede István kapitány és oltszemi Mykó György királybíró előtt, Veres János széki jegyző által. Megerősíttetett Sennyei Pongrác és Pettky János fejedelmi biztosok által.

Eredeti, pergamenen, vörös-fehér-zöld zsinóron függő sárga viaszfészkes pecséttel.

Hártyák jegyzéke, 14; [SZNM] 22-1886.[28]

20.

1607. augusztus 20. Gyulafehérvár.

Rákóczi Zsigmond fejedelem szenterzsébeti Thordai Tamást és utódait a plebejusi állapotból kiveszi, lófősíti, és Udvarhelyszéken Szenterzsébeten Török András és Jakabffi László szomszédságai közt levő házát és minden székely örökségét mindennemű adó alól felmenti, azon kötelezettséggel, hogy ő és utódai jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal, pajzsokkal, páncélokkal, kopjákkal s más katonai fegyverekkel felszerelve, a többi lófőszékelyek szokása szerint, úgy az általános, mint a részleges hadivállalkozásban az ország szüksége szerint megjelenni tartozzanak.

Kihirdetve Székelyudvarhelyen, 1607. november 28-án, az udvarhelyszéki nemesek és lófők hadiszemléjén, Urbán János széki jegyző által.

Megerősíttetett Sennyei Pongrác és Pettki János fejedelemi biztosok által, 1609. május 26.

Patakfalvi Ferenczi György udvarhelyszéki rendes jegyző és kedei Fekete István udvarhelyszéki írnok által Székelyudvarhelyen, 1791. december 17-én kiadott hiteles másolat.

Csíkmadarasi Bogáts család iratai közt.

21.

1608. október 22. Gyulafehérvár.

Báthory Gábor fejedelem köpeci Nagy Bálintot, ki minden hadivállalatban hűségesen részt vett, a szabad székelyek rendjéből kiveszi és lófősíti, és köpeci házát egyrészt néhai Bótz György, másrészt Nagy András szomszédságaiban mindennemű közteher alól felmenti, a szokott kötelezettségek teljesítése mellett.

Kihirdetve Senyei Pongrác és Pettki János biztosok előtt. [Keltezés nélkül.]

Szabó Ferenc miklósvárszéki jegyző által 1828. június 16-án kiadott hiteles másolat.

Nob. 1a. sz.

22.

1608. november 13. Kolozsvár.

Báthory Gábor megtekintvén némely sepsiszéki gyalogosainak hűségét, melyet minden helyen és különböző időben teljesítettek, gyalogpuskásokká teszi, név szerint: bikfalvi Dancs János hadnagyot, bikfalvi Márkos Péter, Márkos Bálint, Szabó Márton, Tálas István, Bálint Bálint, id. Szabó (Zabó) János, Mátyás (Matthias) Miklós, kökösi Jakó Simon, Kese Gergely, Nagy Máté, Kese Pál, Kúthy Mihály, Jakó György, Kovács Péter, Jakó István, Gábor és Gergely, Jakó Simon, Jakócs (Jakoczi) János, Fábián Mihály, Jakó Gerhard, Kese Miklós, Jakó Máté, Fosztó (Fozto) Péter, Szabó Gergely, Szabó Tamás és Bálint, Török (Theoreok) János, aldobolyi Barta András, Fekethe György, Barrabás Tamás, Dankó Márton, Barrabás János, László András, szentkirályi Kozma István, Kozma Tamás, Sikesd Balázs, Szabó István János és Miklós, szotyori Ferencz Péter, Nagy (Nagi) Gábor, Szotyori (Sotiori) Tamás, Bartha György, Pislen Mihály, Alszegi (Alzeghy) Gergely, Móricz Miklós, Jakab György, Jakab Lukács,

[28] [Fadgyas Bálint adománya Sepsiszentgyörgyről. *Szerk. megj.*]

Szotyori Mihály, kilyéni Benkő (Benkeo) Tamás, Benkő Miklós, János és Balázs, Sigmond Máté, Ábrán Máté, Kádár János, Ábrán Bálint, Eskeo György, György János, Fülöp (Phwlep) Márton és Máté, Gaál Gergely, Gaál György, Járthon Miklós, szemerjai (szentmariai) Hunyadi (Huniady) András, Jakab János, Osváth Péter, Thamás György, Demeter István, Fábián István, Böjte (Beothe) János, Lakatos János, Incze Gergely, Gede János, Király István, árkosi id. Barrabás Jakab, Barrabás Péter és Mihály, ifj. Barrabás Jakab, Kós (Kws) Máté és István, Selester Jakab, Balogh Péter, Veres János, Domokos György, Barrabás András, Nagy János, Vitálius András, Vitálius Dénes, Ferencz Ferenc, kőröspataki Dési Péter, Sebestyén Gergely, Balogh György, Vikárius István, Vikárius Mihály, Vikárius György, Csenti (Czienthy) Máté és Szabó János[katonáka]t, azon kötelezettséggel, hogy a jövőben is hűséggel szolgáljanak, továbbá ők és utódaik a többi gyalog székelyek módjára jó és harci célra alkalmas kardokkal és puskákkal és más harcieszközökkel jól felszerelve, minden harcban, vállalatban hűségesen szolgáljanak. Sepsiszékben levő házaikat és örökségeiket minden adó és közteher alól mentesíti.

Kihirdetve 1609. január … Sepsiszentgyörgyön, Kornis Boldizsár generális és Kálnoki János királybíró előtt.

Eredeti, pergamenen, több helyen olvashatatlan, függőpecsét hiányzik.

Hártyák jegyzéke, 16; Ltsz. 4166.[29]

23.

1609. október 8. Gyulafehérvár.

Báthory Gábor lécfalvi Gyárfás István deákot, sepsiszéki jegyzőt, és fiát, Pált a lófő állapotból kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare, rubro et coelestino colore divisum, cujus inferiori parte linea transversa tres rosarum flores candidos in se continet. In superiori scuti parte trijugis viridis monticulus eminet, super quo grus naturali colore suo depictus, uno pede stare, altero vero calanum scriptorium tenere visitur. Supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contegit corona seu diadema regium, gemmis unionibusque pretiosis eleganter distinctum, ex quo leo proprio colore depictus, umbilico tenus emergens, ore hianti et lingva rubicunda exerta, anterioribus pedibus levo protenso dextro vero ensem evaginatum sursum porrectum fortiter tenere conspicitur; ex cono autem galeae teniae, sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Vörössel és kékkel osztott pajzs alsó részében haránt vonalban három fehér rózsa, felső részében zöld hármashalmon természetes színű, egy lábon álló daru, másik felemelt lábában írótollat tart. A pajzson nyílt sisak ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz természetes színű, kitátott szájú, vörös nyelvű, növekvő oroszlán, bal lába kinyújtott, jobb lábában kivont kardot tart. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

A gyulafehérvári káptalan által 1770. Virágvasárnap előtti szombaton[30] kiadott hiteles másolat.

Közölve: SÁNDOR Imre 1910, 40.[31]

A Gödri család iratai közt. (*Sepsiszentgyörgy története* jelzetű kötegek; Ltsz. 8468.)

24.

1610. január 20. Brassó.

Báthory Gábor fejedelem komollói Andor Imrét hűséges szolgálataiért utódaival együtt a szabad székelyek rendjéből kiveszi és az igazi lófők közé emeli, azon kötelezettséggel, hogy jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal, pajzsokkal, páncélokkal s más katonai felszerelésekkel az ország szüksége szerint megjelenni tartozzanak. Komollón levő házát egyrészről nemes Gazda Márton, másrészt lófő Bothos Tamás szomszédságai között minden adó és közteher alól felmenti, és meghagyja ruszkai Kornis Boldizsárnak, a székelyek vezénylő generálisának és a szék tisztviselőinek, hogy adóval ne terheljék.

Kihirdetve Sepsiszentgyörgyön, 1610. február hóban, Sepsiszéki törvényes székén, Kálnoki János királybíró előtt.

Bora Dávid sepsiszéki jegyző által Sepsiszentgyörgyön, 1845. szeptember 21-én, az eredetiről kiadott hiteles másolat.

Közlevéltár, 1548–1798. évi köteg.

25.

1610. január 20. Brassó.

Báthory Gábor fejedelem aldobolyi Gödri Mátét és általa Miklóst a szabad székelyek közül kiveszi és a lófők közé helyezi, és Aldobolyban az özvegy Nagy Gergelyné és Magyar András szomszédságában levő házukat minden adó alól felmenti.

Az Országos Levéltár által 1892. december 14-én kiadott hiteles másolat. ([Mai MNL OL, F 1, *Báthory Gábor*] *Királyi Könyv*[e], 448. alapján.)

Illyefalvi Gödri család iratai (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]) közt.

[29] [Barabás Gábor árkosi földbirtokos adománya. *Szerk. megj.*]

[30] [1770. április 7. *Szerk. megj.*]

[31] Sándor Imre kiegészítése, uo.: *Pál* a fejedelmi nagyobb kancellária írnoka. „Egyúttal Lécfalván, egyfelől nemes Gyárfás Miklós, másfelől az országút és a Feketeügy szomszédságában levő házát minden adótól és köztehertől mentesíti."

26.

1610. március 25. Beszterce.

Báthory Gábor fejedelem karácsonyfalvi Bodor Istvánt, ki különböző időben mindig hűségesen szolgált, utódaival együtt lófősíti, és Marosszéken levő örökségeiket minden közteher alól mentesíti, azon feltételek mellett, hogy jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal, pajzzsal, páncéllal, kopjával s más katonai fegyverekkel mindig jelenjenek meg, úgy az általános, mint a részleges felkelésekben.

Kihirdetve 1613-ban, Marosvásárhelyen, Gálfalvi Ózdi Gergely széki jegyző által.

Eredeti, pergamenen, erősen rongált, szakadozott és több helyen olvashatatlan állapotban. Zöld-kéksárga függőzsinóron a pecsét hiányzik.

Hártyák jegyzéke, 21.

27.

1610. május 30. Torda.

Báthory Gábor fejedelem Pető (Petheo) Györgyöt hűséges szolgálataiért utódaival együtt a paraszt állapotból kiveszi és lófősíti. Kézdiszéken Maksán, Dálnoki Balázs és Jankó Mihály szomszédságában levő házát mindennemű közteher alól mentesíti.

Kihirdette Marosvásárhelyen, 1654. június 25-én, a fejedelem jelenlétében Kendi János marosszéki jegyző.

Eredeti, pergamenen, vörös-fehér-kék zsinóron függő viaszfészkes pecséttel.

Hártyák jegyzéke, 17.

28.

1610. június 24. Várad.

Báthory Gábor fejedelem váradi Thót Istvánt és általa B… Istvánt, vératyafiát a paraszti állapotból kiveszi, nemesíti és minden adó alól mentesíti.

Kihirdetve Váradon, 1612. augusztus 24-én, Bakai János jegyző által.

18. századbeli, magyar nyelvű egyszerű másolata, címerleírás nélkül, igen rongált, hiányos állapotban.

Csíkmaradasi Bogáts család iratai (Ltsz. 9989.) közt.[32]

29.

1610. július 6. Prága.

Rudolf császár Kloyber Hansot, különösen a törökök elleni háborúkban tanúsított vitézségéért, mindkét ágoni utódaival együtt nemesíti, és nekik címert adományoz.

Ein Schild von heitern unter gegen den Fordern obern Eck der schrech nach sieben Strassen also abgetheilt, dass die Erst, Drit, Fünfst und Siebent roth oder Rubin, und die Andern weis oder Silberfarb seind, auf dem Schild ein freier oflener Adelicher Turnierhelm beiderseits mit gelber und schwarzen Helmdecken, und darob einer goldfarben König Kron geziert, darauf erschaint für sich aufrechts ein Vordertheil eines zum grünen[33] *geschickten Bern seiner natürlichen Farb.*

A hátsó alsó saroktól az elülső felső irányában hét sávra tagolt pajzs, az első, harmadik, ötödik és hetedik vörös, avagy rubin, a többi fehér, avagy ezüst színű. Címerpajzs vörös mezejében három ezüst cölöp. A pajzson nyílt sisak, királyi koronával, felette egy természetes színű, dühös[?] ágaskodó medve növekvő alakja.

Kihirdetve 1715. augusztus 29-én, Szombathelyen, Janeckaházi[?] Ferenc Vas megyei jegyző által.

19. sz. elején készített másolat, a nagyszebeni Teréz-árvaházi, szépírást tanító Balázs Mózes által.

Az *altorjai br. Apor család levéltárá*ban, XXVII. F., 16. sz.

30.

1610. szeptember 28. Kolozsvár.

Báthory Gábor fejedelem alfalvi Baricz (Barichy) Pétert és utódait a paraszt állapotból kiveszi és lófősíti, azzal a feltétellel, hogy jó lovakkal, kardokkal s másfajta hadi eszközökkel, a többi lófők szokása szerint, mindig készen álljanak. Alfaluban lévő házát, egyfelől Miklós György, másfelől Simó István szomszédságában, és egyéb székely örökségét mindenfajta adó és teher alól mentesíti.

18. század végén készült egyszerű másolat.

Közlevéltár, 1606–1625. évi köteg.

31.

1610. október 4. Medgyes.

Báthory Gábor fejedelem ozsdolai Szurkos Györgynek hűséges szolgálataiért, úgyszintén utódainak nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area homo integer dextra gladium, necis periculum in subeundo exploratoris officio, quo ab annis compluribus saepenumero Turciam aliaque Regna peregrino eundo functus est, sinistra vero palmam condignum laborum ac periculorum suorum praemium denotandum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, auro margaritisque pretioris conspicuum ex cono autem galea teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes oras sive margines ipsius scuti pulcherime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében, jobb kezében az általa éveken át Török- és más országokban űzött kémtevékenység halálos veszedelmét jelképező kardot, baljában munkáinak és szenvedéseinek méltó

[32] [Cs. Bogáts Dénes adománya. *Szerk. megj.*]

[33] Talán *grimen.*

jutalmát jelképező pálmaágat tartó férfi áll. A pajzson zárt sisak, arannyal és ékkövekkel díszített koronával. A sisaktakaró különféle színű. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, függőpecsét hiányával, kihirdetési záradék nélkül.

A címeralak vörös dolmányban, világossárga nadrágban, fekete kalpaggal, sárga csizmával és fekete arannyal sávozott karddal van ábrázolva.

Hártyák jegyzéke, 18; Ltsz. 11373.[34]

32.

1610. október 20. Gyulafehérvár.

Báthory Gábor fejedelem feltorjai Pethő Györgyöt és Istvánt különböző helyeken és időben tett szolgálataikért a szabad székelyek rendjéből kiveszi és lófősíti, azon feltétel mellett, hogy jó lóval, karddal stb. mindig jelenjenek meg, úgy az általános, mint részleges felkelésekben. Feltorján levő házukat egyrészt Barthos István, másrészt Kovács András szomszédságok közt minden közteher alól mentesíti.

Kihirdetve 1623. február 26-án, Kézdivásárhelyen, a fejedelem biztosai előtt.

Eredeti, pergamenen, vörös-sárga-kék zsinóron függő viaszfészkes pecséttel.

Hártyák jegyzéke, 19; Ltsz. 11160.[35]

33.

1611. február 8. Tergoviste.[36]

Báthory Gábor fejedelem bodosi Jósa Mátét és általa Jósa Gergelyt, valamint utódaikat a nemtelen állapotból kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz. Bodoson és Bibarcfalván lévő jószágaikat mindennemű adó alól mentesíti.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area columba quedam candida alis exponsio super ramum virentem stare conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam corona sive diadema regium gemmis, unionibusque variegatum; ex cono vero galea teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében virágzó ágon kiterjesztett szárnyú fehér galamb. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró különféle színű. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1611. június 3-án, a prázsmári réten lévő táborban, Géczy András háromszéki kapitány, a háromszéki nemesek, lófők és gyalogok előtt, Veres Imre sepsiszéki jegyző [által].

A bodosi Jósa család tulajdonában levő eredetiről[37] Nagy Béla bodosi ref. lelkész által, 1930. február 17-én készített másolat, melyre a címert Keöpeczi Sebestyén József festette meg.

Még be nem osztott anyag.

34.

1611. április 25. Nagyszeben.[38]

Báthory Gábor fejedelem Sykó István sepsikőröspataki iskolamestert és Sykó Pétert a plebejusi állapotból kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cujus campo sive area columba quaedam candida, naturali suo colore depicta, haederam[!] semper viridem ore tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam corona sive diadema regium variis gemmis, unionibusque variegatum contegit. Ex cono vero teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Háromszögpajzs kék mezejében természetes színű, fehér galamb csőrében zöldellő borostyánágat tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró különféle színű.

Kihirdetve a szotyori táborban, 1611. november 23-án, a háromszéki nemesek, lófők, gyalogok és szabad székelyek gyűlésén, Csoma György háromszéki kapitány előtt, árkosi Veres János széki jegyző által.

18. sz. közepén készült, egyszerű másolat.

A *Gödri-iratok* közt, *Sepsiszentgyörgy története* (Ltsz. 8468.), III. kötegben.

35.

1611. június 12. Nagyszeben.

Báthory Gábor fejedelem Nagy István testőr hadnagynak, barátosi Nagy János és Pál, kőrösi Beder Gáspár, Szőcs Mihály és Bálint, Gruzda András, Király János, Ferencz Bálint, Lovász István, kovásznai Lukács Mihály, Csutak András és György, Vajna Ferenc, zabolai Bogyó Mihály, Deák Demeter, pákéi Fazakas István, kézdivásárhelyi Molnár János, Mihály és Bálint, futásfalvi Bálint György, altorjai Ambrus Mihály és Bartha Miklós, oklándi Miklós János[testőr katonáknak], somlyói Nagy András zászlótartónak és fiatfalvi Kádár György dobosnak, elődeknek és neki különböző időkben tett szolgá-

[34] [Vásárolva özv. Mihaliknétól, Gelencéről. *Szerk. megj.*]

[35] [Özv. Pethő Józsefné adománya, Felsőtorjáról. *Szerk. megj.*]

[36] *Târgoviște*, Havaselvén (Románia).

[37] [Eredetije 2019 óta Józsa Bernát adományából a bodosi református egyházközség tulajdonában. *Szerk. megj.*]

[38] Közölve ÁLDÁSY Antal 1937, 123. dok.; AvS, IV/XII, 217, 153. t. „Szerinte a nemességet és címert Sikó Péter és István 1660. április 25-én kapták. A család szerinte Bölöni előnévvel élt."

lataikért stb., a paraszt és szabad állapotból kivéve, nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare rubei coloris erectum, in cujus campo sive area duo integri leones super viridi cespite posterioribus pedibus adstantis dispositis, anteriorum vero dextris unus quidem a sinistra mucronem sangvine tinctum urigvibus fortiter comprehensum vibrare ictumque inferendum similem, sinistris autem bombardam ab utrinque tenere visuntur. Scuto galea militaris clausa incumbit tanquam coronam sive diadema regium contegit, variis gemmis, unionibusque variegatum, inde sursum dimidius leo umbilicotenus emergens, dextro laureum sertum, sinistro vero pedibus vexillum servare cernitur; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs vörös mezejében zöld pázsiton két ágaskodó oroszlán: a jobb oldali oroszlán bal lábában véres kardot, a bal oldali oroszlán szakállas puskát tart. A pajzson zárt sisak ékkövekkel és gyöngyökkel díszített koronával. A sisakdísz növekvő, jobb lábában babérkoszorút, bal lábában zászlót tartó oroszlán. A sisaktakaró különféle színű. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Csernátoni Ferenc kir. táblai ítélőmester által Marosvásárhelyen, 1792. december 2-án kiadott átiratból kiadta Kovásznán, 1810. június 2-án Márkos Deák József orbaiszéki esküdt jegyző.

Másolat.

Közölve némi eltérésekkel: KÖBLÖS Zoltán 1910.[39]

[Közlevéltár,] 1700–1799. évi köteg; Ltsz. 11019.[40]

36.

1611. június 14. Nagyszeben.

Báthory Gábor fejedelem Vajda Márton, Nyerges Tamás, Deák Benedek, Szabó István, Márk István, Márk Pál és János Syllester András, Koss Boldizsár,[41] Kák János, Chakó János,[42] Pokol Mihály, Márton György, Kuthy András, Pataki Mihály illyefalvi Szász Gáspár, Kerekes Miklós, Elekes János, Elekes Lukács, Séra János, Szachva Péter, Kovách Pál, Nagy Simon, Dobos János és György, Benkő János, Zajzon Mihály, szogyori Danch Péter és Danch János, szotyori Molnár Máté, kilyéni Molnár Miklós, Ábrahám István, szentkirályi Ágoston Tamás, Kis András, zoltáni Ördög Mihály, Mihály Pál, borsovai Bene Balázs, illyefalvi Katona István, Szilvási János testőr gyalogosokat, kik gyulafehérvári Balogh Imre hadnagysága alatt szolgáltak, a gyalog rendből kiveszi, őket nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum rubei coloris, in cujus campo, sive area super viridi gramine duo integri leopardi erecto corpore, invicem sibi opposita, pedibus posterioribus adstantes dispositis, anteriorum vero dextris unus quidem ind extra scuti parte frameam evaginatam, recentique sangvine rubentem, in sinistra vero alter bombardam elevatam, ungvibusque fortiter conprehentem, ictum inferentem, similes supra caput vibrare, sinistris vero vexillum ambobus pedibus ab utrinque servare visuntur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam corona sive diadema regium variis gemmis, unionibusque contegit et variegatum; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs vörös mezejében zöld pázsiton két egymással szemben ágaskodó párduc; a pajzs jobb oldalán álló párduc kivont véres kardot, a pajzs bal oldalán álló párduc szakállas puskát emel feje fölé; bal lábában mindkét párduc zászlót tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Egykorú másolat.

Eredetije közölve: SzOkl, VI, 138–139; ÁLDÁSY Antal 1904, 110–111; GÖDRI Ferenc 1910a;

*Gödri család levéltárá*ban (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]), a *Séra-levelek* közt.

37.

1612. december 22. Radnóti tábor.

Báthory Gábor fejedelem marosvásárhelyi Simai Kónya (Konia), másképp Szígyártó (Zigiarto) Gergelyt, ki minden hadivállalatban hűségesen részt vett, és általa feleségét, Veres Katát, utódaival együtt nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, cujus fundum coespes viridis occupat, super quo grus naturali suo colore depictus, avolare volenti similis alis expansis, rostro ramum palmarum virentem tenere visitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus exornatum, ex quo homo dimidius capite aperto umbilicotenus exurgens erectus stare dextra quidem gladium evaginatum sursum porrectum, sinistra vero manibus coronam ex aristis triticeis consertam tenere cernitur; ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variarum colorum hinc

[39] [Kolozsvári másolatról. Egyben figyelmeztet arra, hogy onnan már közölte hibásan a SzOkl, VI, 32–33. és PÁLMAY József 1904, 46. Eredetijét lásd SÁL, Fond 93, 5. Közölte innen SZEKERES Attila 2013, 8–9.]

[40] [Szőts Ernő erdőmérnök adománya. *Szerk. megj.*]

[41] Bethlen Gábor 1614. évi hadiszemle-jegyzőkönyvében a nemesek közt *Kiss* Boldizsár neve szerepel.

[42] Uo. a polgárok közt *Csóka* János szerepel.

inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében zöld pázsiton természetes színű, repülésre tárt szárnyú daru, csőrében zöldellő pálmaágat tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz fedetlen fejű, növekvő férfi; jobb kezében kivont kardot, baljában búzakalászból összefont koronát tart. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Marosvásárhelyen, 1615-ben, a szék gyűlésén, gálfalvi Ózdi Gergely széki jegyző által. Szabó János marosvásárhelyi főbíró ellentmondása mellett.

Újból kihirdetve Marosvásárhelyen, 1617-ben, Marosszék törvényes székén, gálfalvi Ózdi Gergely széki jegyző által, Borsos Tamás marosvásárhelyi esküdt szenátor ellentmondása mellett.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel. Zsinór és pecsét hiányzik.

A sisakból a növekvő ifjúnak ruházata vörös, arany deréköwel és aranygombokkal.

Hártyák jegyzéke, 20; Ltsz. 4165.[43]

38.

1615. május 2. Gyulafehérvár.

Bethlen Gábor alsócsernátoni Deák, másképp Sylvester Mihályt és általa feleségét, Cseh Ilonát, és fiait, Györgyöt és Jánost a lófő rendből kiveszi, nemesíti, és címert adományoz nekik.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area homo integer, ungaricopiles candida strucionis penna ornato, rubeis tunicis et caligis, flavis cothurnis, deaureato, gladis succinitus, lorica indutus, dextra manu evaginato caput Turcicum transfixum, sursum elevatum tenere conspicitur; supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus exornatum; ex cono vero galeae tenive sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherisima ambiunt ex exornant.

Címerpajzs kék mezejében fehér strucctollal díszített magyar süveget, vörös inget és harisnyát, sárga lábbelit viselő, aranyozott karddal felövezett, vértbe öltözött férfi, jobb kezével kivont kardra szúrt levágott török fejet tart felemelve. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Erdetije függőpecséttel.

Közölve: GYÖRFFY István 1910.[44]

Fényképmásolat. (Ltsz. 9908.)[45]

39.

1616. július 19. Kolozsvár.

Bethlen Gábor fejedelem kozmási Kajcsa (Kaycha) Ferencet, ki minden hadivállalatban hűségesen részt vett, a szabad székelyek rendjéből kiveszi, utódaival együtt lófősíti, és Csíkszéken, Kozmáson levő házát, egyrészt nemes és gyorsaságos Kajcsa Benedek, másrészt Kajcsa Mátyás gyalogos szomszédságában, minden közteher alól mentesíti.

Kihirdetés nincs.

Eredetije pergamenen, függőpecsét hiányzik.

Hártyák jegyzéke, 23; Ltsz. 1516.[46]

40.

1616. szeptember 30. Gyulafehérvár.

Bethlen Gábor oroszfalvi Kéméndi István tizedest, Nagy Istvánt és Kenessey Mátyást a nemtelen állapotából kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare ovalae figurae in cujus campo sive area duo homines integri rubro veste induti, quorum unus vexillum variis coloris et fluitans, alter lanciam tenere, caeteri vero pedites pixidarii in parva turma sub eodem vexillo conglomerati cumbis accentes fere vestitu ad … facere conspiciuntur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis optime exornatum. Ex cono vero galeae teniac sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utraque scuti parte pulcherrime ambiunt et exornant.

Ovális pajzs mezejében két vörös ruhát viselő férfi; egyikük különféle színű lobogó zászlót, másikuk lándzsát tart; a többi gyalogos puskás kis csoportban ugyanazon zászlójuk alatt összegyűlve … A pajzson zárt sisak, ékköves királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Segesvárt, 1616. november 3-án tartott országgyűlésen, Angyalosi János ítélőmester által.

A gyulafehérvári káptalan által, 1639. Szaniszló püspök napja[47] után kiadott másolatról készült, 17. századbeli egyszerű másolat.

Mindhárman előfordulnak a Bethlen Gábor által 1619. augusztus 15-én megnemesített 335 testőr gyalogos közt.

Közlevéltár, 1606–1625. évi anyag, 1616/67. sz.

---

[43] [Vásárolva özv. Kónya Balázsnétól. *Szerk. megj.*]

[44] Györffy István a következő kiegészítést fűzte hozzá: „Kihirdették 1615. november 14-én, Kézdiszék közgyűlésén, Kézdivásárhelyt. Aláírta Béldi Kelemen kapitány. A címer hű rajza megjelent a *Geneologiai Füzetek* 1906. évi 66. lapján. [KEÖPECZI SEBESTYÉN József 1906, 66.] (Eredetije és egyszerű 18. századi másolat Sylvester Ferenc szabómester tulajdonában Kolozsvárt.)"

[45] [Vásárolva Balázs Istvántól, Kolozsvár. *Szerk. megj.*]

[46] [Vásárolva Bartalis Józseftől. 24 x 18 cm-es fotó. *Szerk. megj.*]

[47] [Április 11. *Szerk. megj.*]

41.

1618. október 7. Kolozsvár.

Bethlen Gábor fejedelem csabai Csabai (Cziabay) Pált a nem nemes állapotból kiveszi, nemesíti, és címert adományoz [neki], a marosszéki Nyárádtőn levő házát minden közteher alól mentesíti.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area leo naturali colore depictus, duobus pedibus posterioribus insistens, dextro anteriorum gladium sangvine madentem sursum porrectum, sinistro autem pedum caput quoddam Turcicum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, gemmis unionibusque decenter variegatum. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében természetes színű ágaskodó oroszlán jobb lábában véres kardot, bal lábában török fejet tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**Színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Marosvásárhelyen, 1624. augusztus 8-án, Marosszék gyűlésén, gálfalvi Ózdi Gergely jegyző által.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, vörös-fehér-sárga zsinóron levő függőpecséttel.

Közölve: CSUTAK Vilmos 1910b.

Hártyák jegyzéke, 24.

42.

1619. január 11. Gyulafehérvár.

Bethlen Gábor fejedelem dálnoki Szabó Ferencet, ki úgy az előző fejedelmek, mint az ő hadivállalkozásaiban mindig hűségesen részt vett, és általa testvéreit, Szabó Mihályt és Jánost a közönséges állapotból kiveszi és lófősíti, egyúttal Dálnokban levő örökségeiket mindennemű közteher alól mentesíti, azon feltétellel, hogy jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal stb. úgy az általános, mint részleges felkelésekben hűségesen jelenjenek meg.

Kihirdetett Maksán, 1627. február 13-án, Háromszék közgyűlésén, Béldi Kelemen kapitány által.

Eredeti, zöld zsinórral. Függőpecsét hiányzik.

Hártyák jegyzéke, 25; Ltsz. 61.[48]

43.

[1620 körül] január 12.

II. Ferdinánd magyar király Egerbényi Pált és általa unokatestvéreit, Bagody Györgyöt és Bassa Jánost nemesíti, és címert adományoz nekik.

Scutum videlicet militare erectum … [zöld mezőben lefelé nyúló kar kezében egy rúdon három szőlőfürtöt tart. Nyílt sisakon növekvő griff felemelt jobbjában egyenes kardot tart. Foszlányok: vörös-ezüst, kék-arany].

Címerpajzs zöld mezejében rúdon három szőlőfürtöt tartó kar. A pajzson nyílt sisak. A sisakdísz növekvő griff, felemelt jobbjában kardot tart. A sisaktakaró vörös-ezüst és kék-arany.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel. Szövege elmosódott, alig olvasható. Függőpecsét hiányzik.

Hártyák jegyzéke, 4; Ltsz. 8686.[49]

44.

1620. február 8. Kassa.

Bethlen Gábor fejedelem dálnoki Bartha Istvánt különböző időkben tett hűséges szolgálataiért, és általa fiát, Istvánt, valamint előbbinek testvéreit, Miklóst, Györgyöt, Jakabot utódaikkal együtt a plebejusi és nemtelen állapotból kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet nobilitar[!] coelestini coloris, in cujus campo sive area, brachium quoddam humanum humerotenus resectum armis brachialibus indutum, gladium evaginatum humano sangvine aspersum, sursum porrectum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus apprime variegatum. Ex cono autem galea teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében levágott páncélos kar kivont véres kardot tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**Színét nem jelöli meg.**]

A gyulafehérvári káptalan által 1762. február 12-én kiadott hiteles átirat.

Közlevéltár, 1756–1763. évi köteg; [SZNM] 56-1885.[50]

45.

1621. április 15. Nagyszombat.

Bethlen Gábor fejedelem Teöreök Mihálynak, ki török atyától és keresztény anyától Konstantinápolyban született, és általa mostohaatyjának, Berseni Benedeknek, és anyjának, Pethő Margitnak, és testvérének, Berseni Györgynek nemességet és címert adományoz.[51]

Scutum videlicet militare coeruluraei coloris, in cujus campo sive area leo dimidius naturali colore depictus, ex cujusdam summitate coronae erectus surgere, et anteriorum pedumque gladium districtum, altero vero

[48] [Tuzson János 1849-es őrnagy adománya. *Szerk. megj.*]

[49] [Ebergényi Gyula kovásznai gyógyszerész adománya. A latin címerleírás kivételesen csak megkezdve. *Szerk. megj.*]

[50] [Dálnoki Bartha László adománya Dánokról. *Szerk. megj.*]

[51] Szádeczky Lajos az oklevelet teljes terjedelmében közölte. Így azt is megtudjuk, hogy Török Mihály a fejedelem pohárnok-apródja volt, ő neveltette udvarában a keresztyén vallásban. (SzOkl, VI, 57–59.)

pedibus ramum olivae virentis stringere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit corona sive diadema regium, variis gemmis unionibusque apprime exornatum ex qua iterum [corna] sol rutilantissimus oriri visitur. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében koronából növekvő természetes színű oroszlán mellső lábában kardot, másik lábában zöld olajágat tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával, amelyből vöröslő nap emelkedik fel. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1624. július 26-án, a gyulafehérvári országgyűlésén, Frater István ítélőmester által.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel. Függőpecsét hiányzik.

NB. [I.] Rákóczi György 1635-ben Háromszéken tartott hadiszemléje alkalmával, Gelencén, nemesek közt Berseni Benedek fia, György, és mostohafia, Török Mihály fel vanak írva.

Közölve: SzOkl, VI, 57–59.

Hártyák jegyzéke, 26; [SZNM] 51bα-1888.[52]

46.

1621. április 26. Bécs.

II. Ferdinánd magyar király Gyulai (Giulai) Jánosnak és testvéreinek, Gyulai Andrásnak, Péternek, Zsófiának és Ilonának nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum, linea per medium transversum ducta, superne in coeruleum, inferne autem in rubrum campos divisum, cujus quidem inferioris partis, rubrae videlicet areae fundum viridis monticulus occupare ex eoque terni candidi lilii culm, cum dilatatis tam floribus suis, enati esse; in superiori autem coerulea scuti area integer aureus gryphus expansis alis ac ore patulo designatus, instar velocissime currentis, ad dextram scuti partem tendere cernitur. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam, sive apertam regio diademate inter duas alas aquilinas, has rubro, illas autem coeruleo coloribus designatas, alios itidem ternas candidi lilii culmos inferioribus similes producente ormatam a summitate vero, sive cono galeae, laciniis seu lemnisci, hinc flavis et coeruleis, illinc autem candidis et rubris in scuti extremitates sese diffundentibus, scutumque ipsum decenter exornantibus.

Osztott (vágott) címerpajzs alsó vörös mezejében zöld dombon három szál fehér[**!**] **liliom, felső kék mezejében egész alakos aranyszínű felfegyverzett, kitátott csőrű, a pajzs jobb fele felé sebesen futó griff. A pajzson nyílt rostélysisak. A sisakdísz két kék sasszárny közé helyezett királyi korona és ugyanaz a három fehér liliomszál. A sisaktakaró sárga**[**!**]**-kék és fehér**[**!**]**-vörös.**

Kihirdetve Szempcen[53], 1623-ban, Pozsony megye közgyűlésén, Hadriti György Pozsony megyei esküdt jegyző által.

A győri káptalan által 1804. október 23-án kiadott hiteles másolat.

A *pávai Vajna család iratai* közt (Vp, 30; Ltsz. 11360.[54])

47.

1621. június 20. Gönc.

Bethlen Gábor kézdiszentléleki Faragó Andrást, a lovas kopjások hadnagyát, testvérét, Pétert, ennek feleségét, Kertész Annát, és ezek gyermekeit, Pétert, Mihályt, Annát és Orsolyát a lófő rendből kivéve, nemesíti és címerrel ajándékozza meg.

Scutum nimirum militare erectum albi coloris, in cujus campo sive area miles quidam galea tribus struthionum pennis albi, scilicet, rubri et flavi colorum ornata capite tectus lorica, ac thorace indutus, gladioque femori occinctus, equo subrufo insidere, sinistra equum freno regere, dextra vero manu hastam duobus rubro ac albo velis insignitam ac medio fractam, in hostem quasi fortiter celeri cursu invehitur[?] tenere conspicitur. Scuto incumbentem galeam militarem apertam regio diademate hominem similiter totum ferro indutum, sive cataphractum pubetenus emergentem, priori conformem, ambabus manibus hinc et illinc, ternas itidem hastas rubro et albo velis insignitas medioque fractas tenentem proferente ornatam. Ex cono vero galeae laciniae sive lemnisci hinc rubri et albi, illinc vero flavi et lazurei colorum in scuti oram fluitantibus, illudque scite exornantibus.

Címerpajzs fehér[**!**] **mezejében egy vörhenyes színű lovon ülő, páncélba és mellvértbe öltözött katona, fején egy fehér, egy vörös és egy sárga színű strucctollal ékesített sisak, combján karddal felövezve, baljával a lovat zablával irányítja, jobbjával egy vörös és egy fehér**[**!**] **foszlánnyal ékesített, félbe tört dárdát fog, mintha bátran, gyors iramban az ellenségre támadna. A pajzson nyílt sisak királyi koronával, amelyből egy, az előzővel azonos kinézetű, növekvő, vasba, vagyis vértbe öltözött, kiemelkedő emberalak, mindkét kezében három-három, vörös és fehér foszlánnyal díszített, félbe tört lándzsát tart. A sisaktakaró vörös-fehér és sárga-kék.**

Másolat. Eredetije függőpecséttel.

Közölve SÁNDOR Imre 1910, 78–80.

[52] [Henter Ilona adománya. *Szerk. megj.*]

[53] [*Szenc* (ma Szlovákiában, szlovákul *Senec*). *Szerk. megj.*]

[54] [Özv. Pávai Vajna Miklósnétól. *Szerk. megj.*]

48.

1621. december 8. Hunobrod,[55] **Morvaország**.

Bethlen Gábor fejedelem lécfalvi Keresztes Ferencnek és fiainak, Jánosnak, Gergelynek és Sándornak, a lófő rendből kivéve, nemességet és címert adományoz, és Lécfalván a Gyárfás István és a Dálnok-pataka közt levő házukat mindennemű közteher alól mentesíti.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area diadema regium positum, ex quo dimidius lupus naturali suo colore depictus umbilicotenus surgere et altero pedem sagittas aliquot missiles erectas tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quod rursus diadema regium contegit ex quo quaternae rursus sagittae missiles erectae conspiciuntur; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében királyi koronából növekvő, természetes színű farkas, mancsában néhány nyílvesszőt tart. A pajzson zárt sisak királyi koronával. A sisakdísz a négy nyílvessző. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Az Országos Levéltárban levő Királyi Könyvekből kivett hiteles másolat egyszerű másolata.

49.

1622. március, Kassa.

Bibarcfalvi, de Nagybaconban[56], Miklósvárszéken lakó Birtalan Mihálynak veres darabonttá tételéről való feljegyzésekkel, hártyára írt fogalmazvány. Ebben a fogalmazványban eredetileg Bethlen Gábor udvarhelyszéki siklódi testőr csapatját gyalogszékelyekké teszi. Ez azonban kitöröltetett. A feljegyzések között arról van szó, hogy Birtalan Mihály lófősítést kért, továbbá, hogy székely háza kiknek a szomszédságaiban fekszik.

Eredeti fogalmazvány, rongált állapotban.

Az *altorjai br. Apor család levéltárá*ban, A. II. 8.

50.

1622. július 6. Gyulafehérvár.

Bethlen Gábor fejedelem dálnoki Abod Mátyást, ki minden hadivállakozásban hűségesen részt vett, és általa Abod Pétert a szabad székelyek rendjéből kiveszi és lófősíti, azon feltételekkel, hogy jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal, pajzsokkal, páncélokkal, kopjákkal s más katonai fegyverekkel a többi lófő székelyek szokása szerint úgy az általános, mint részleges hadivállakozásokban az ország szüksége szerint megjelenni tartozzanak.

Kihirdetve Kézdivásárhelyen, 1623. február 28-án, Háromszék közgyűlésén, Daniel Mihály és Nemes Tamás előtt.

Eredeti, pergamenen, függőpecsét nyomaival.

Hártyák jegyzéke, 29.

51.

1622. július 27. Fogaras (1619. március 12-i nagyborosnyói folyamodást követően)

Nagyborosnyói Bede Tamás kéri Bethlen Gábor fejedelmet, hogy nemesítse meg, és házát az adó alól mentesítse. Béldi Kelemen kapitány jelenti, hogy a kérelmező régi lófő, és a fejedelem kegyelmessége rajta.

A marosvásárhelyi kir. tábla a Bede család nemességigazoló perében 1761. április 13-án végzést hozott, melyből 1770. május 31-én Békény Lajos és Köpetzi Sámuel kancelláriai írnokok és hites jegyzők hiteles kivonatos másolatot adtak. Ebből az tűnik ki, hogy Bethlen Gábor Fogarason csak 1622. július 27-én adja ki lófő Bede Tamás részére a nemeslevelet, egyúttal Nagyborosnyón levő házát Bede Péter és Barta Márton szomszédságaiban minden adó alól mentesíti, melyet 1623. január 31-én, Háromszék törvényszékén Veres János kihirdetetett.

Úgy az eredeti kérvény, mint a hiteles kivonat papíron.

Közölve: SzOkl, VI, 55.[57]

Közlevéltár, 1606–1625. évi köteg és 1769–1780. évi köteg, 64.

52.

1622. augusztus 9. Brassó.

Bethlen Gábor fejedelem eresztevényi Bacsó (Baczio) Mártont, kit azelőtt már lófősített, édes fiaival, Istvánnal és Bálinttal, és mostohafiával, Eresztevényi Ferenccel nemesíti, címerrel ajándékozza meg. A Bacsóék házát, egyrészt az országút, másrészt

[55] [*Magyarbród*. (*Uherský Brod*, Csehország.) *Szerk. megj.*]

[56] Értelem szerint, valójában: Sepsibaconban (Nagybacon ekkor a Telegdibaconnal közös egyházközség).

[57] Az eredeti kérvény szövege Szádeczky Lajos közlésében: „Humillima suplicatio nobilis agilis Thomae Bedae de N. Borosnio ad I[llustrissimam] C[elsitudinem] V[estram]. Kegyelmes Uram fejedelmem, gyermekségemtől fogván az országnak az én erőm szerint híven és igazán szolgáltam; magam régi ember lévén, hadnagyságot is néha az ország szolgálatjában viseltem. Alázatosan könyörgök Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, kegyességéből méltóztassék Nagyságod cum armis in persona nobilitálni, házam exemptiójával együtt. Az Nagyságod kegyelmességét híven mint kegyelmes uramnak meg igyekezem életem fottáig szolgálni.

N[agyságodnak] K[egyelmes] V[álaszát] V[árom]

A hátsó lapon Bethlen Gábor kezeírásával: Informet capitaneus. Alatta Béldi Kelemen írásával: Régi lófő ember kegyelmes uram ez suplicans, az Nagyságod kegyelmessége rajta, szolgálhat nagyságodnak.

Servitor Ill[ustrissi]mae Magn[ificae] D[ominatio]nis V[est]rae. CLEMENS BELDJ m. p."

Eresztevény község pusztája, Eresztevényi Ferenc házát pedig Ferencz János és az országút szomszédságai között, mindennemű közteher alól mentesíti.

Scutum videlicet militare candidi coloris, in cujus campo sive area dextra hinc, illine sinistra manus humana, humeros infra resecta, cubitis inflexa, ab oppositis lateribus sive marginibus in medium scuti porrectae cornu antrum tortuosum trunco crassiori sursum acumine infra porrectum, ac in crassitici elevato concavo sive vacuo uvarum racemis et botris, spicis fougum maturis, punicis malis, granorum pomis et variis fructibus permixto ordine locatis et impositis exundanter plenum, cum superna circulari inscriptione: Ditat servata fides tenere visuntur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, diademeta regio, gemmis et unionibus varie ornato, ternasque triciti maturi spicas per invicem transversim sui medio super impositas habente, contecta. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs fehér[!] mezejében a pajzs közepe felé jobbról és balról benyúló, egy-egy levágott, könyökben behajlított kar szőlőfürtökkel, indákkal, búzakalászokkal, gránátalmákkal és bogyós gyümölcsökkel megrakott, peremén *Ditat servata fides (a megtartott hit gazdagít)* feliratot hordozó bőségszarut tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz három egymáson keresztbe elhelyezett, érett búzakalász. A sisaktakaró tarka. [A szöveg a színét nem jelöli meg.]

A gyulafehérvári káptalan által 1771. május 12-én kiadott hiteles átirat.

Közlevéltár, 1769–1780. évi köteg; [SZNM] 29e/236-1882.[58]

53.

1623. január 7. Fogaras.

Bethlen Gábor lécfalvi Rátz Jánost, ki több háborús vállalatban hűségesen részt vett, a paraszt állapotból kiveszi és lófősíti, és Lécfalván levő házát és örökségét minden adó és közteher alól mentesíti, azzal a kötelezettséggel, hogy ő és utódai jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal, páncélokkal, pajzsokkal s más hadieszközökkel az ország szüksége szerint mindig felkeljenek.

Kihirdetve Maksán, 1624. február 23-án, Háromszék közgyűlésén, Béldi Kelemen kapitány és Daniel Mihály királybíró előtt.

Rátz Jenő sepsiszentgyörgyi lakos által bemutatott eredetiről a Székely Nemzeti Múzeum által készített hiteles másolat.

54.

1623. január 15. Székelyudvarhely (várában).

Bethlen Gábor fejedelem dálnoki Székely Balázst, ki minden hadivállakozásban hűségesen részt vett, fiával, Bálinttal a lófő székelyek rendjéből kiveszi, nemesíti, és [nekik] a következő címert adományozza:

Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in quo homo integre in veste rubea erecto corpore suo naturali colore eleganter depictus esse, qui in manu ejus dextera tres spicas tritici apricando in monte viridi, sinistra vero gladium evaginatum habere et tenere conspicitur.

Háromszögpajzs kék mezejében zöld dombon vörös ruhát viselő, természetes színű [!] férfi, jobb kezében három búzakalászt, bal kezében kivont kardot tart.

Kihirdetve Maksán, 1624. június 8-án, Háromszék közgyűlésén, Béldi Kelemen kapitány és Daniel Mihály előtt.

Eredeti, festett címer nélkül, zöld-vörös-barna zsinóron függő viaszfészkes pecséttel.

NB. A sisak leírása hiányzik.

Közölve: GÖDRI Ferenc 1910b; SzOkl, VI, 83.

Hártyák jegyzéke, 27; [SZNM] 110/3-1891.[59]

55.

1625. január 25. Gyulafehérvár.

Bethlen Gábor fejedelem dálnoki Abod Tamást, ki minden vállakozásában részt vett, utódaival együtt a szabad székelyek rendjéből kiveszi és lófősíti, a szokott feltételek mellett.

Kihirdetve Maksán, 1625. június 7-én, Háromszék közgyűlésén, Béldi Kelemen kapitány és Daniel Mihály előtt.

Eredeti, pergamenen, zöld-kék-lila zsinóron függő viaszfészkes pecséttel.

Hártyák jegyzéke, 28; Ltsz. 10895.[60]

56.

1627. június 7. Gyulafehérvár.

Bethlen Gábor uzoni Márk Mihály lófőnek és általa Kuthy Péternek nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area leo naturali suo colore depictus, anteriora erectus, dextra pedum calamum scriptorium, sinistra vero ensem, sive frameam vagina nudam erectim tenere visitur. Super scutum galea militaris clausa est posita, quoam contegit diadema regium gemmis et unionibus eleganter distinctum et ornatum, super quod calamus item scriptorius et ensis nudus astantes per se transversim positi sunt, ex cono vero galeae teniae, sive lemnisci variorum

[58] [Özv. Bernáld Mihályné sz. Eresztevényi Mária adománya. *Szerk. megj.*]

[59] [Özv. Cserey Jánosné adománya Imecsfalváról. *Szerk. megj.*]

[60] [Kiss Daniel állami tanító adománya Kálnokról. *Szerk. megj.*]

colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében természetes színű oroszlán jobb mancsában írónádat, bal mancsában kivont kardot vagy dárdát[!] **tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz egymáson keresztbe helyezett írónád és kivont kard.**

Kihirdetve 1628. április 15-én, a gyulafehérvári országgyűlésen, Frater István ítélőmester által.

Pávai Vajna Elek marosvásárhelyi ítélőtáblai ítélőmester által 1828. június 27-én kiadott hiteles másolat.

Közölve: GÖDRI Ferenc 1910c.

Közlevéltár; [SZNM] 166d-1882.[61]

57.

1628. március 15. Fogaras.

Bethlen Gábor aldobolyi Rákossi Györgyöt és Pált utódaikkal együtt a szabad székelyek rendjéből kiveszi és lófőkké teszi, azon kötelezettséggel, hogy jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal, pajzsokkal stb. jól felszerelve, a többi lófő székelyek szokása szerint, úgy az általános, mint a részleges hadivállakozásokban az ország szüksége szerint megjelenni tartozzanak.

Kihirdette Lécfalván, 1628. május 27-én, Háromszék gyűlésén, Zólyomi Dávid főkapitány és Daniel Mihály királybíró előtt Veres János sepsiszéki jegyző.

Illyefalvi Gödri Ferenc, a Székely Nemzeti Múzeum elnöke által készített egyszerű másolat.

A *Lib. Reg. [Gabr. Bethl.]*, XII, 88. lapon levő bejegyzés szerint az adományozás kelte 1628. április 18.

Gödri család iratai (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]) közt, *Aldobolyi Rákosi* jelzésű köteg.

58.

162… . január 7. … .

Bethlen Gábor málnási Imreh Istvánt és utódait a jobbágyi állapotból kiveszi és lófősíti, a szokott feltételek mellett.

Málnási Imreh István, a háromszéki continua táblának assessora által, a szakadozott eredetiről 1790. október 10-én készített másolat.

A lófősítést nyert Imreh István unokái, István és János nemeslevelet szereztek.

*Közlevéltár*i anyag; Ltsz. 8468[?].

59.

1630. április 25. Kolozsvár.

Brandenburgi Katalin marosvásárhelyi Kovács Pétert a paraszt és nemtelen állapotból kiveszi, nemesíti és címerrel tünteti ki.

Scutum videlicet militare coelestini coloris in cujus [campo] sive area homo integer rubra veste amictus, equo coerulei coloris insidens, vehementer currens, hasta deauratam duobus velis, superiori flavo, inferiori vero rubro exornatam, manibusque compressam tenere conspicitur; hinc Sol, illinci vero Luna nova locatur. Supra scutum galea militaris est posita, quam contegit corona sive diadema regium, gemmis variis exornatum, supra quod stella quedam perlucida oriri et radiari visitur. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében vörös ruhát viselő férfi egy kékelő (kék) színű, futó lovon ül, kezeivel egy aranyozott dárdát tart, amely felül egy sárga, lejjebb egy vörös foszlánnyal van díszítve; itt a Nap, emitt pedig az újhold van elhelyezve. A pajzson sisak, ékkövekkel díszített királyi koronával, amely fölött egy felkelő, ragyogó csillag sugárzik. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Eredetije az Erdélyi [Nemzeti] Múzeum Levéltárában.

Fényképmásolat; Ltsz. 9908.

60.

1630. május 3. Gyulafehérvár.

Brandenburgi Katalin papolci Kis Mihályt és fiait, Mihályt, Boldizsárt és Miklóst a lófők rendjéből kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area brachium humanum humerotenus resectum, mucrone sanguine consperso caput humanum collotenus abscissum transfixisse et erectim tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus eleganter distinctum; ex cono vero galeae tenie sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében levágott kar véres tőrrel levágott emberfejet tart felemelve. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Maksán, 1630. december 10-én, Háromszék közgyűlésén, Nemes Tamás háromszéki alkapitány [által].

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, vörös-sárga-kék-fehér zsinóron függő viaszfészkes pecséttel.

Közölve: SzOkl, VI, 115–116; GÖDRI Ferenc 1912a.

Hártyák jegyzéke, 30; [SZNM] 232-1880.[62]

[61] [Simó Dénesné adománya. *Szerk. megj.*]

[62] [Fekete Károlynétól, Papolcról. *Szerk. megj.*]

61.

1630. június 25. Gyulafehérvár.

Brandenburgi Katalin udvarhelyi Csiki Ferencnek és feleségének, Istvánfi Katának nemességet és címert adományoz, és Székelyudvarhelyen levő házukat, Szász Lénárt és özvegy Szász Lukácsné Istvánfi Ilona szomszédságai között, minden közteher alól felmenti.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area brachium humanum lorica indutum, paulisper sursum levatum, ense undo, sangvine conspersо, hominem quendam transfigere visitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit corona regia gemmis et unionibus exornata; ex cono tandem galeae teniae, sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében páncélos kar véres kardot tart, mellyel egy embert döf át. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdette 1630. július 28-án, Székelyudvarhelyen, szentdemeteri Balassi Ferenc főkapitány és fiátfalvi Székely Mózes királybíró jelenlétében, Szöllősy Ferenc széki jegyző.

Magyargyerőmonostori Kabós Dániel kormányszéki titkár által Nagyszebenben, 1838. március 29-én kiadott hiteles másolat.

[Közölve: GÖDRI Ferenc 1912b.]

Gödri család iratai (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]) közt, *Biális*-köteg.

62.

1630. október 10. Kolozsvár.

Bethlen István, mint fejedelem, málnási Málnási Istvánt hadiszolgálataiért utódaival együtt a szabad székelyek sorából kiveszi és lófősíti, azon feltételekkel, hogy a többi lófők szokása szerint, jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal stb. felszerelve, úgy az általános, mint részleges hadivállalkozásokban megjelenni tartozzanak.

Kihirdetési záradék hiányzik.

Eredeti, pergamenen, függőpecsét nyomával.

Hártyák jegyzéke, 31; Ltsz. 12741.[63]

63.

1631. január 16. Gyulafehérvár.

I. Rákóczi György fejedelem alsócsernátoni Vajda Istvánt, ki a hadivállalatokban mindig hűségesen részt vett, és fiait, Mihályt, Györgyöt, Balázst, Gergelyt, Lukácsot utódaikkal együtt a lófők rendjéből kiveszi, nemesíti és címerrel tünteti ki.

Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cujus campo sive area homo integre amictu candido indutus sinistra manu hastam militarem velis depententibus erectam, dextra vero mucronem vagina nudum sangvine conspersum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, cujus verticem diadema regium gemmis, unionibus variegatum contegit. Ex cono galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherime ambitum et exornant.

Háromszögpajzs kék mezejében fehér[!] öltözetet viselő férfi jobb kezében zászlós lándzsát, bal kezében kivont véres kardot tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdették Maksán, 1632. január 20-án, Háromszék közgyűlésén, Daniel Mihály és Nemes Tamás előtt.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, vörös-zöld-kék zsinóron függő, viaszfészkes pecséttel.

Hártyák jegyzéke, 31/a; Ltsz. 13480.[64]

64.

1631. [**február 1.**] **Nagyvárad**.

I. Rákóczi György fejedelem árkosi Mihály Mátét és fiát a szabad székelyek rendjéből kiveszi és lófősíti, a szokott feltételek mellett. Árkoson levő házukat, egyfelől Nagy János darabant, másfelől Mihály Bálint lófő szomszédságai közt, minden adó és közteher alól mentesíti.[65]

Gödri Ferenc Székely Nemzeti Múzeum-igazgató[választmányi elnök] által, az eredetiről 1893. szept. 1-jén készített, kivonatos másolat.

Gödri-iratok (Ltsz. 8486. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]), *Árkosi Mihály*-köteg.

65.

1631. április 24. Várad.

I. Rákóczi György fejedelem telegdi Bakó Istvánt és utódait a paraszt és jobbágyi állapotból kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare rubei coloris, in cujus campo sive area homo integer lorica, casside, aliisque militaribus Hungaricis ornamentis instructus, acinacem strictum tenere, aliumque hominem scilicet integrum hacce casside, aliumque ferreo amictu more

[63] [Péter Lajos adománya. *Szerk. megj.*]

[64] [Özv. Vayda Zsigmondné adománya. *Szerk. megj.*]

[65] Címerük: „kék pajzsban fekete lovon ülő mellvértes, lábpáncélos, sisakos vitéz, jobb kezében kivont egyenes tőrt forgatva. A pajzs fölött koronás zárt sisak. Foszlányok mindkét oldalon: veres, ezüst." (PÁLMAY József 1901, 302.)

Germanico a vertice captis usque … indutum et contentum fugienti similem hanc sequi ac transficere velle conspiciatur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis, atque unionibus decenter variegatum; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti potentiose ambiunt et exornant.

Címerpajzs vörös mezejében vértet és sisakot viselő és minden más magyar harci eszközzel felszerelt, egész alakos férfi [**egyik kezében**] **szablyát,** [**másik kezében**] **sisakot és vértet német módra viselő emberalakot tart fejénél fogva … mint menekülőt elkapni és leszúrni akarja. A pajzson nyílt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka.** [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1631. június 28-án, a gyulafehérvári országgyűlés 5. napján, Toroczkai Mihály ítélőmester által.

Hadadi Bodoni József Doboka megyei assessor és Ujlaki Sámuel nemes ember által kiadott hiteles másolat után 1800-ban készült egyszerű, nagyon hibás és értelmetlen másolat.

Az *illyefalvi Gödri-család iratai* (Ltsz. 8468 [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]) közt.

66.

1631. június 24. Gyulafehérvár.

I. Rákóczi György fejedelem imecsfalvi Buda Bálintot és utódait régi lófőségükben megerősíti, a szokott feltételek mellett, és házát Imecsfalván, a Csusz István és Cziba Balázs szomszédságában, minden közteher alól mentesíti.

Kihirdetve Maksán, 1631. október 23-án, Háromszék közgyűlésén, Daniel Mihály előtt.

Eredeti, pergamenen, függőpecsét nyomával.

Közölve: SzOkl, VI, 122.

Hártyák jegyzéke, 32.

67.

1633. április 25. Gyulafehérvár.

[I.] Rákóczi György fejedelem egerpataki Kónya Jánost és általa fiát, nagyborosnyói Kónya Ferencet, és unokáit, Kónya Balázst, Mihályt és Jánost a lófő állapotból kiveszi, nemesíti, és címert adományoz [nekik].

Scutum videlicet militare coelestini coloris in cujus campo sive area homo quidam candido amictu indutus, dextra manuum ensem seu gladium vagina nudum, sinistra vero tres quasdam spicas tritici bene maturos erectim tenere visitur. Supra scutum galea militaris auro intercusa clausa est posita, quam contegit diadema regium; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ispius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében fehér[**!**] **öltözetet viselő férfi, jobb kezében kivont kardot, bal kezében három érett búzakalászt tart. A pajzson zárt sisak arany irhával**[**?**]**, királyi koronával. A sisaktakaró tarka.** [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Maksán, 1633-ban, Háromszék közgyűlésén, Daniel Mihály és Nemes Tamás előtt.

Nagyszebenben, 1768. július 2-án, Tamás Mihály és Tőkés László kiküldött kancelláriai írnokok és jegyzők által kiadott hiteles másolat.

[Közölve: GÖDRI Ferenc 1912c.]

Közlevéltár, 1626–1650. köteg.

68.

1633. május 10. Gyulafehérvár.

I. Rákóczi György alsócsernátoni Molnár Istvánt és Jánost a lófő rendből kiveszi, nemesíti és címerrel tünteti ki.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area leo quidam naturali suo colore depictus posterioribus erectus stare, anterioribus autem vero eusdem evaginatum sursum tenere, altero autem pedibus columne aurea im…ti visitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita quam contegit diadema regium gemmis utque unionibus decenter exornatum, ex cono vero galea teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében természetes színű ágaskodó oroszlán egyik lábában kivont kardot, másik lábában arany oszlopot tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Másolat. Kolozsvári eredetije függőpecséttel.

Közölve: KELEMEN Lajos 1912.

69.

1635. február 10. Fogaras.

I. Rákóczi György fejedelem sepsiszentgyörgyi Nagy Balázs táblai írnokot és esküdt jegyzőt és általa testvérét, Nagy Istvánt, utódaikkal együtt újra nemesíti, és Sepsiszentgyörgyön, a Nagy utcában levő házukat, keletről a Nyerges Péter, nyugatról a keskeny kapu szomszédsága közt, mindennemű adó és közteher alól mentesíti.

Címerleírás nincs.

A marosvásárhelyi kir. tábla által 1796. május 30-án kiadott nemességigazoló perből. Kiadta homoródszentpáli Szentpáli Elek.

Gödri-[ok]levelek (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]), 1550–1880. [köteg] közt.

70.

1635. november 4. Kászonújfalu.

I. Rákóczi György fejedelem barátosi Barra Balázs és Péter, Finta János, András István, Péter, Gábor, Miklós és Balázs, Jakó György és János, Bitai Miklós és Gergely, Bucs (Buczy) György szabad székelyeket és utódaikat lófősíti, Barátoson lévő jószágaikat, azonkívül Finta Jánosnak Haralyban levő jószágát is mindennemű adótól mentesíti.

Barátosi András István által 1795. június 6-án készített másolat.

A *barátosi Bucsi család iratai* közt; [SZNM] 173-1902.[66]

71.

1635. december 5. Kolozsvár.

I. Rákóczi György fejedelem bikfalvi Vajda Ferencet és fiait, Istvánt és Mihályt nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet coelestini coloris, in cujus campo sive area homo integer amictu candido indutus equo albo insidens, hastam militarem tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, cujus verticem diadema regium gemmis unionibusque variegatum exornat. Ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében fehér[!] öltözetet viselő, fehér[!] lovon ülő férfi lándzsát tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Maksán, 1640. június 6-án, Nemes Tamás háromszéki kapitány és Daniel Mihály jelenlétében.

Hiteles másolat a marosvásárhelyi kir. tábla által 1793. január 21-én kiadott nemességigazoló perből.

Törzsgyűjtemény, *Péter-letét*.

72.

1637. július 18. Gyulafehérvár.

Rákóczi György medeséri Sándor Miklóst és Jánost a paraszt és nemtelen állapotból kiveszi, nemesíti, és címert adományoz [nekik].

Scutum videlicet miltare rubri coloris, in cujus campo sive area homo integer lorica indutus amictuque celulea equo nigro insidens, manuqua pastam duobas velis ornatuam tenens, equitare visitur. Supra scutum galea miliatris clausa est posita, quam contegit diadema regium, gemmis atque unionibus decenter variegatum et exornatum; ex cono vero galeae tenive, sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs vörös mezejében vértet viselő, fekete lovon ülő férfi, a vezetőszárat két zászló díszíti. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Fényképmásolat. Eredetije függőpecséttel.

73.

1638. október. Gyulafehérvár.

I. Rákóczi György Vajna Dávidot és általa testvéreit, pávai Vajna Györgyöt, Gáspárt és Mihályt a lófő rendből kiveszi, nemesíti, és részükre címert adományoz.

Fényképmásolat. Eredetije függőpecséttel.

74.

1641. január 22.

I. Rákóczi György kézdivásárhelyi Vásárhelyi Istvánnak hívséges szolgálataiért címeres levelet adott, mely 1642. február 26-án tartott országgyűlésen Cseffei László ítélőmester által kihirdettetett.

Az Országos Levéltárban, az erdélyi királyi táblai iratok közt őrzött *Proclamationis protocollum*, 1826–1827. k. 268. lapjáról az Országos Levéltár által Budapesten, 1901. január 7-én kiadott hiteles másolat.

Az *illyefalvi Gödri család iratai* (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]) közt, *Vásárhelyi I.* jelzésű kötegben.

75.

1641. december 16. Kolozsvár.

I. Rákóczi György fejedelem sepsimagyarósi Magyarossy Elek, Tamás, Gáspár és Jakab, valamint nagyborosnyói Magyarossy Péter és Tamás lófő székelyeket nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area corona aurea est deposita, cuius e medio leo naturali suo colore, ore hianti depictus, umbilicotenus emergere, ac pedibus anterioribus mucronem seu gladium evaginatum sangvinaequa tinctum sursum flexum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam [contegit] diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum. Ex cono vero galeae tenie sive lemnisci variorum colorum hinc

[66] [Csorja József gimnazista tanuló (Székely Mikó Kollégium) gyűjtése. *Szerk. megj.*]

inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében arany koronából növekvő természetes színű, kitátott szájú oroszlán melső lábában kivont véres tőrt tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Maksán, 1642. szeptember 22-én, Háromszék közgyűlésén, Basa Tamás főkirálybíró előtt.

Laborfalván, 1760 szeptember 20-án az eredetiről … János széki jegyző által kiadott hiteles másolat.

Közölve: GÖDRI Ferenc 1912d.

Közlevéltár, 1626–1650. évi köteg.

76.

1642. február 21. Gyulafehérvár.

I. Rákóczi György fejedelem eresztevényi Eresztevényi Istvánt, a székely lovasok alhadnagyát, ki alhadnagysága alatt a székely lovasokat minden háborúban és hadivállalatban dicséretesen vezette, a lófő rendből kiveszi, nemesíti, és címert adományoz neki.

Scutum videlicet triangulare coelestini coloris, in cujus campo sive area brachium quoddam humanum lorica indutum pugionem evaginatum sursum porrectum tenere. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, gemmis atque unionibus decenter adornatum, ex quo iterum brachium humanum priori haud dissimile pugione evaginato arrepto evenire visitur; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Háromszögpajzs kék mezejében páncélos kar kivont tőrt tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz az előzővel megegyező kivont tőrt megragadó kar. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Maksán, 1643. március 30-án, Háromszék közgyűlésén, Basa Tamás főkirálybíró előtt.

Eredetije pergamenen, festett címerrel, piros-fehér-kék-arany zsinóron, viaszfészkes függőpecséttel.

A könyöklő kar ruházata vörös, a tőr markolata aranyszínű. Takarók vörös-ezüst, kék-arany.

Közölve: SzOkl, VI, 166–168; GÖDRI Frenc 1912e.

Hártyák jegyzéke, 34; [SZNM] 21g/68-1882.[67]

Megvan még a gyulafehérvári káptalan által 1771. május 12-én kiadott hiteles átiratban. (*Közlevéltár*, 1769–1780. [SZNM] 29/236-1882.)

77.

1643. június 18. Gyulafehérvár.

[I.] Rákóczi György fejedelem kovásznai Csutak Györgyöt és Lászlót a lófőségből kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris triangulari erectum, in cujus campo sive area equus fugienti similis ac homo integer tunica et amictu rubei coloris gladio et armis militaribus composite indutus, dextra hastam fortiter tenere, sinistra vero manibus frenum equi dirigere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, gemnis atque unionibus decenter exornatum; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulecherrime ambitur et exornant.

Háromszögpajzs kék mezejében vágtató ló, vörös inget és ruhát, kardot és fegyvereket viselő férfi jobbjával lándzsát, bal kezében a ló kantárát tartja. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, kissé rongált, piszkos állapotban, függőpecsét nyomaival, kihirdetési záradék nélkül.

NB. A ló színe fehér.

Hártyák jegyzéke, 35; Ltsz. 12687.[68]

78.

1648. december 1. Gyulafehérvár.

II. Rákóczi György fejedelem több gyergyószéki székely bizonyságlevelét átírja, mely szerint szárhegyi Veres Istvánt a plebejusi paraszt állapotból kiveszi és nemesíti.

Címer adományozásáról és -leírásról nincs szó.

Kihirdetési záradék nincsen.

Eredeti, pergamenen, igen bepiszkított és emiatt sok helyen olvashatatlan állapotban, vörös-sárga-kék zsinóron töredezett, sárgaviasz fészkes függőpecséttel.

Hártyák jegyzéke, 36.

79.

1649. június 18. Déva.

II. Rákóczi György fejedelem szárazajtai Kathona Jánost és utódait a szabad székelyek sorából kiveszi és lófősíti, azon kötelezettségekkel, hogy jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal, pajzsokkal, páncélokkal, kopjákkal és más hadifegyverekkel felszerelve, a többi lófő székelyek szokása szerint a hadivállalatokban megjelenni tartozzanak.

Kihirdetve Maksán, 1650. február 28-án, Háromszék közgyűlésén, Basa Tamás főkapitány előtt.

[67] [Özv. Bernáld Mihályné sz. Eresztevényi Mária adománya. *Szerk. megj.*]

[68] [Abod Lajos tanár adománya Kovásznáról. *Szerk. megj.*]

Eredeti, pergamenen, sárga-kék függő zsinórral. A pecsét hiányzik.

Magyarherepei Herepei Jánosnak, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának letétje; Ltsz. 13411.

80.

1649. július 6. Gyulafehérvár.

II. Rákóczi György fejedelem sepsinagybaconi Molnár Györgyöt, Pétert és Dánielt, kiknek nagyatyjuk Báthory István lengyel király- és erdélyi fejedelemtől már kapott lófősítést, a szabad székelyek sorából kiveszi, és az igazi lófő székelyek rendjébe helyezi, azon feltételek mellett, hogy jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal, pajzsokkal stb., a lófők szokása szerint, úgy az általános, mint részleges hadivállalatokban megjelenni tartozzanak.

Kihirdetve Maksán, 1649. november 27-én, Háromszék közgyűlésén, zabolai Basa Tamás előtt.

Eredeti, pergamenen, fekete-fehér-sárga zsinóron függő viaszfészkes pecséttel.

Hártyák jegyzéke, 37; Ltsz. 1699.[69]

81.

1649. november 13. Beszterce.

II. Rákóczi György középajtai Márk Istvánt és fiait, Gergelyt, Istvánt a szabad székelyek rendjéből kiveszi, lófősíti, a szokott kötelezettségek mellett.

Kihirdetve … 1649. december 20-án, Basa Tamás háromszéki főkapitány előtt.

Eredeti, zöld-fehér zsinóron. Függőpecsétje hiányzik.

Hártyák jegyzéke, 38/a; Ltsz. 14741.[70]

82.

1650. február 27. Gyulafehérvár.

II. Rákóczi György fejedelem Bogdány Istvánnak, a köröstarcsai Vér Ferenc szolgájának, és általa testvérének, a kisebb nemességből kivéve, nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area homo integer viri habitu indutus, auratoque gladio succinctus equo insidens, dextra hastam fortiter tenere, sinistra vero manibus fraenum dirigere conspicitur. Supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus apprime ornatum; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében zöld öltözéket viselő, arany karddal felövezett, lovon ülő férfi, jobbjában lándzsát, bal kezében a ló kantárát tartja. A pajzson nyílt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

A XXV. sz. Királyi Könyvben lévő bejegyzésből az Országos Levéltár által Budapesten, 1903. szeptember 24-én kiadott hiteles másolat.

Kovásznai Bogdán család iratai közt, III. köteg, XXI. csomó.

83.

1650. március 20. Gyulafehérvár.

II. Rákóczi György fejedelem bölöni Sikó Pétert hűséges szolgálataiért a miklósvárszéki szabad székelyek közül kiveszi, és az igazi lófő székelyek közé sorozza, azon kötelezettséggel, hogy jó lóval, kardokkal stb. mindig megjelenni tartozzék.

A gyulafehérvári káptalan osztályában őrzött XXV. sz. *Lib. Reg*. 22–23. oldaláról a Magyar kir. Országos Levéltár által 1892. dec. 29-én kiadott hiteles másolat.

A *bölöni Sikó [ok]levelek* közt; Ltsz. 9050.

84.

1651. február 10. Gyulafehérvár.

II. Rákóczi György fejedelem felsővadászi Rákóczi Zsigmond szolgáját, barátosi Bucsi Istvánt és általa testvérét, Bucsi Mihályt a nemtelen állapotból kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet, militare erectum coelestini coloris, in cujus campo sive area corona aurea est deposita, ex qua ursus quidam naturali colore depictus lingva exerta eminens, uno pedum anterior frameam evaginatam sangvine tinctam tenere visitur. Supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema regium gemnis et unionibus decenter ornatum. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében arany koronából növekvő, természetes színű, kiöltött nyelvű medve egyik melső mancsában véres kivont[**!**] **dárdát tart. A pajzson nyílt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka.** [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1651. február 20-án, a gyulafehérvári országgyűlésen, Veres Ambrus ítélőmester által.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, vörös-sárga-kék zsinóron függő sárga viaszfészkes pecsét töredékeivel.

Hártyák jegyzéke, 39; Ltsz. 12742.[71]

[69] [A brassói Molnár János adománya. *Szerk. megj.*]

[70] [Tunyogi Csapó Endre adománya. *Szerk. megj.*]

[71] [Bucsi Domokos adománya Barátosról. *Szerk. megj.*]

85.

1651. március 1. Gyulafehérvár.

II. Rákóczi György bikfalvi Kovács Jánost és János nevű fiát, valamint utódaikat, eddig is nemesi jogokkal élőket nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area grus naturali suo colore depictus alterum pedum stare, altero paululum elevato lapidem ungvibus compressum, rasto[72] *vero sertum laureum in spiram contortum tenere visitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, gemmis atque unionibus decenter variegatum super quo grus similis stat. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.*

Címerpajzs kék mezejében természetes színű, fél lábon álló daru, másik, kissé felemelt lábában követ, csőrében babérkoszorút tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz ugyanaz a daru. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Nagyenyeden, 1651. május 22-én, Fehér megye közgyűlésén, Köröspataki János Fehér megyei jegyző által.

Csabai N. József orbaiszéki jegyző által Kovásznán, 1792. május 4-én kiadott hiteles másolat.

Közlevéltár, 1651–1668. évi köteg.

86.

1654. február 1. Gyulafehérvár.

II. Rákóczi György fejedelem átírja Bocskai István által 1606. április 7-én, Kassán kelt, Hodor Kelemen kézdivásárhelyi ref. papnak adott nemeslevelét unokáira, albisi Barabás Péter, Mihály és György részére, és egyúttal Hodor Kelemen kézdivásárhelyi nemesi házát átruházza nevezett testvérekre.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area integre homo habitu sacerdotali indutus erectus, aperto capite stans, leva librum apertum tenere, dextera autem manibus, velute concionaturus gestare conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit corona regia gemmis et unionibus scite variegat, in cujus summa parte grus naturalis suis pennis depicta, rostro calamum, dextro autem pede lapillum elevatum stringere cernitur; ex cono autem galea, teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utramque scuti partem pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében papi öltözékbe öltözött, egész alakos, fedetlen fejű férfi jobb kezében nyitott könyvet tart, bal kezét prédikáláshoz emeli. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz természetes színű, egész alakos daru, csőrében írónádat, felemelt jobb lábában követ tart. A sisaktakró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1654. december 17-én, Kézdivásárhely város gyűlésén, Basa Tamás főkapitány előtt. Háromszék közgyűlésén történt kihirdetése: olvashatatlan.

Eredeti, pergamenen, festett címer nélkül, fejedelmi papírpecséttel.

Néhány kisebb eltérés van az 1606. április 7-i leírás és az átirat között.

Hártyák jegyzéke, 40.

87.

1655. április 30. Gyulafehérvár.

II. Rákóczi György erdélyi fejedelem felsőcsernátoni Torjai Péter barátosi református papot a paraszt állapotból kiveszi, nemesíti, és neki a következő címert adományozza:

Scutum videlicet militare coelestini coloris in cujus campo, sive area homo quidam ecclesiastica veste indutus, sinistra biblia sacra tenere, dextra vero manibus eorum falia[73] *volvere et revolvere visitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus decenter exornatum, ex cono vero galea teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.*

Címerpajzs kék mezejében főpapi öltözékbe öltözött férfi baljában biblia, jobb kezében kigöngyölített és összetekert levél. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1658. március 23-án, Lécfalván, Háromszék közgyűlésén, Mikes Kelemen háromszéki főkapitány által.

Eredeti, vörös-fehér-zöld-sárga színű selyem zsinóron függő viaszfészkes pecséttel.

A kezdetleges címerképen a takarók színe mindkét oldalról vörös-ezüst.

Az SZNM [gyűjtemény-]levéltárában.

88.

1655. június 28. Ploesti[74] **tábor.**

II. Rákóczi György fejedelem az Udvarhelyszékhez tartozó Bardoc-fiúszéki, hermányfalvi Deseő Jakabot, idősebb Peteő Györgyöt, Bálintot és Jánost, Boda Jánost, Damokos Ferencet, Barrabás Istvánt és Bálintot, idős Albert Jánost, Hajdu Gergelyt és

[72] Valószínűleg elírás, *rostrum* helyett.

[73] *Folium*.

[74] A havaselvi *Ploieşti* (Románia).

Keőfaragó Jánost, úgyszintén utódaikat a szabad székelyek rendjéből kiveszi és lófősíti, azon kötelezettséggel, hogy jó lovakkal, kardokkal, sisakokkal stb. felszerelve, a többi lófő székelyek szokása szerint, úgy az általános, mint részleges hadiválalkozásokban az ország szüksége szerint megjelenni tartozzanak.

Kihirdetve Keresztúrfalván, 1659. november 15-én, vargyasi id. br. Daniel István udvarhelyszéki főkirálybíró előtt, Udvarhelyszék közgyűlésén, küküllőfalvi Lukácsffi János udvarhelyszéki jegyző által.

Eredeti, pergamenen, vörös-fehér-sárga-zöld zsinóron függő viaszfészkes pecséttel.

Hártyák jegyzéke, 41.

89.

1655. július 6. S[z]troesti tábor.

II. Rákóczi György fejedelem a különböző időben és vállalkozásokban dicséretesen és hűségesen részt vett alább felsoroltakat a szabad székelyek sorából kiveszi és igaz lófőkké teszi, azon kötelezettséggel, hogy ők és utódaik jó lovakkal, páncélokkal stb., puskaporral és golyókkal jól felszerelve, ha az ügy követeli, lóról is leszállva, a gyalogok módjára a haza szolgálatára harcolni készek legyenek.

Lengyelfalvi Nagy János és István, András Mihály, Ambrus Ferenc, Péter Bálint, Bálint Mihály, dobófalvi Illyés István, Sámán Márton, Ambrus György, Pál Lukács, Dobói János, Mihály, Ferenc és Gergely, Lőrinc Gergely, Csiki Mihály, Boldisár István, vágási Szász István, Orbán Gergely, Bartalis György, Antal Péter, Balázs Győrgy, Lukács Bálint, Dióssi János, farcádi Nagy Ferenc, Szász István, Lázár András, Orbán János és Péter, Szabó András és Lőrinc, Vas István, Lázár János, Kandó Bálint, csehérdfalvi Csiszár János, szombatfalvi Boldizsár György, Berkessi István, Miklós János, Istán Mihály és Pál János.

Kihirdetve Székelyudvarhelyen, 1656. május 20-án, a szék ülésén, vargyasi Daniel Ferenc főkirálybíró előtt, Koncz András udvarhelyszéki jegyző által.

Pálffi Dénes udvarhelyszéki jegyző által Székelyudvarhelyen, 1764. március 9-én kiadott hiteles másolat.

*Közlevéltár*i anyag, 1651–1688. évi köteg.

90.

1655. november 6. Beszterce.

II. Rákóczi György fejedelem kézdivásárhelyi Kovács Pétert feleségével, Hankó Erzsébettel, és testvérével, Kovács Istvánnal nemesíti, és a következő címert adományozza nekik:

In cujus campo sive area homo integer umbilicotenus emergeus hyerolyphicum cristiani militis thorace et Casside indutus, dextra volumen bibilicum deauratum cum inscriptione Hebreas idiomati symboli, sinistra clypaeum tenere positamque in conspectum coronam velut adesturus[?] intueri cernitur. Supra scutum galea militaris aperta craticulata est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus preciosis decenter exornatum pugione transfixum, cujus summitatem grus integer alis expansis occupat, qui altero pedum stare, altero ramusculum palmae accipere tenere faucibusque annulam auream stringere visitur.

[Címerpajzs] mezejében növekvő, mellvértet és sisakot viselő keresztény vitéz, jobbjában héberül írt című aranyozott könyvet, baljában pajzsot tart, … korona látható. A pajzson rostélysisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített, tőrrel átdöfött királyi koronával. A sisakdísz egész alakos, fél lábon álló daru, másik lábában pálmaágat tart, nyakán arany gyűrű.

Egyszerű kivonatos másolat.

A *kézdimartonfalvi Kovács család iratai* között.

91.

1655. … 6. Kolozsvár.

II. Rákóczi György fejedelem Daróci András kolozsvári ref. kántornak, általa feleségének, Mátyus Annának, és gyermekeinek, Daróci Sámuelnek, Évának, Zsófiának, valamint testvérének, bagosi Daróci Tamásnak és leányának, Juditnak, kik különben eddig is nemesek voltak, nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area cygnus super coronam auream uno pedestare, altero autem pugionem evaginatum sursum parrectum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus decenter exornatum; ex cono vero galeae teniac sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében arany korona felett egy lábon álló hattyú, másik felemelt lábában kivont tőrt tart. A pajzson nyílt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1657. szeptember 26-án, Kolozs megye törvényszékén, árkosi Benkő Bálint Kolozs megyei jegyző által.

Egyszerű másolat Herepei János, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója adományából.

Leltározás alatt. [?]

92.

1658. március 18. Gyulafehérvár.

II. Rákóczi György fejedelem Szabó Istvánt, Fehér megyei jószágának főbíráját és általa feleségét, Szászsebesi Susát[?], valamint utódaikat a nemtelen állapotból kiveszi, nemesíti, és címert adományoz nekik.

Scutum videlicet militare erectum cerulei coloris quadriangulare, cujus fundum caespes viridis occupat, et in eo media manus humero tenus resecta palmam tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus decenter exornatum; ex cono galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Négyszögletű pajzs kék mezejében zöld pázsiton levágott kar pálmaágat tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdettetett 1658. április 25-én, a gyulafehérvári országgyűlésen, Lázár György ítélőmester [által].

Eredeti, pergamenen, festett címer nélkül. Függőpecsét hiányzik.

Közölve: GÖDRI Ferenc 1912f.

Hártyák jegyzéke, 42; [SZNM] 124ε-1885.[75]

93.

1658. április 11. Gyulafehérvár.

II. Rákóczi György fejedelem lécfalvi Csákány Istvánt és fiait, Pált, Jánost, Benedeket és Istvánt, úgyszintén Csákány Ferencet és fiait, Boldizsárt és Mihályt a kisebb nemességből kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris triangulare, cujus fundum cespes viridis occupat et in equo fugienti similis, ac homo integer armis inductus eidem assidens, dextra ensem evaginatum sursum porrectum, sinistra vero manibus freno equum dirigere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, gemnis atqua unionibus decenter exornatum; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu marginis ipsius scuti pulcherrime ambitum et exornant.

Háromszögpajzs kék mezejében zöld pázsiton vágtató ló, mellette egész alakos, fegyvereket viselő férfi jobbjában kivont kardot, bal kezében a ló kantárát tartja. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1658. április 13-án, a gyulafehérvári országgyűlés kilencedik napján.

Herepei János, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója által 1929. április 4-én készített egyszerű másolat.

Eredetije Csákány Vilmos márkosfalvi ref. kántor asztalos birtokában. Az eredetiről lemásolta Daróczi Ferenc vistai ref. pap, erről pedig deesi Daday István semesnyei ref. lelkész.

94.

1659. szeptember 8. Pozsony.

[I.] Lipót magyar király Ramenik Mihályt és általa feleségét, Bertók Ilonát, továbbá Thobiás Andrást, Mihályt, másik Thobiás Andrást, Óváry Andrást és Oláh Györgyöt a nemtelen állapotból kiveszi és nemesíti, és nekik a következő címert adományozza:

Kék színű katonai álló pajzs, melynek alján zöld mezőben arany korona van, ezen egy természetes színben festett griff jobb lábával kivont egyenes kardot, bal lábával üstökénél fogva egy török főt a pajzs jobb oldala felé látszik tartani. A pajzson katonai sisak fekszik, melyet egy növekvő, az alul levőhöz mindenekben hasonló griff ékesít. A sisak tetejéről vagy csúcsáról egyik oldalon kék és sárga, másik oldalon fehér és vörös rojtok vagy pólyák lógván le, a pajzs széleit szépen körülveszik és ékesítik.

Kihirdetve Borsod megye törvényes székének ülésén, 1660. január 20-án, Geőze István alispán, Forgó Pál, Szentpéteri István, Bekeny János, Aszalay Mátyás táblabírák előtt, Szepessy Pál törvényszéki jegyző által.

Újabbkori, hitelesítés nélküli magyar fordítása *Péter Lajos* háromszéki megyei levéltáros *iratai* között.

95.

1660. március 17. Nagyszebeni tábor.

II. Rákóczi György fejedelem haralyi Sidó Jánost és fiait, Andrást és Jánost a kisebb nemességből, melyben születtek, kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris triangulare, cujus fundum cespes viridis occupat, in cujus campo sive area homo quidam integer caerulea indutus veste, rubro insidens equo, manuum dextra ensem nudum capite hostili transfixum sursum prrectum tenere, sinistra vero frenum equi dirigere conspicitur. Supra scutum galea militaris est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus decenter exornatum, ex cono autem galeae, teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utramque scuti- partem pulcherrime ambiunt et exornant.

Háromszögpajzs kék mezejében zöld gyep, melynek mezejében kék öltözetet viselő, egész alakos, vörös lovon ülő férfi jobb kezében karddal átdöfött fejet tart, bal kezében a ló kantárát tartja. A pajzson sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Maksán, 1661. január 20-án, Háromszék közgyűlésén, Mikes Kelemen főkapitány előtt.

Jegyzet: Haralyi nobilis Sidó András producálván ármálisát a Szék előtt azért, hogy maga idegen

[75] [Özv. Cserey Jánosné adománya Imecsfalváról. *Szerk. megj.*]

országra szándékozván menni, ha casu quo valami szerencsétlenség érné, és ármálisa el találna veszni, légyen megmaradó a protocollumban.

Megtartá pedig két nemes ember világoson, hogy az ármálisban inserált Sidó Jánosnak, kinek fiai András és János, András deficiált, Jánosnak mostani, életben levő fia András. Andrásnak két kisded fia actu életben András és János.

Orbai törvényszéki jegyzőkönyv 1759–1763. évi kötetének 111–112. lapján, 1760. április 15-ről.

96.

1664. május 26. Gyulafehérvár.

Apafi Mihály fejedelem kökösi Dobolyi, másképp Gödri Istvánt, curiájának és jószágainak gondozóját és általa testvéreit, Jánost és Bálintot a paraszt állapotból kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum triangulare rubei coloris, cujus fundum unda marina ventibus undique nimium agitata occupat, medio cujus homo quidam viribus destitutus fluctuatur et rupem aqua enatam conscendere manuque dextra calanum scriptorium tenere conspicitur. Supra scutum vero galea militaris aperta est posita, ex qua iterum brachium humanum, humerotenus resectum, gruem naturali colore depictum, vigilantibus oculis conspicientem, altero pedum innixum stare, altero lapillum tenere visitur; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci a dextra aurei et coelestini, a sinistra vero partibus rubei et albi coloris undique defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exorant.

Háromszögpajzs vörös mezejében hullámzó tengerből előtűnő sziklán álló férfi jobb kezében írónádat tart. A pajzson nyílt sisak. A sisakdísz emberi kar, természetes színű, éber szemmel vigyázó, fél lábon álló, másik lábában követ tartó daru. A sisaktakaró a jobb oldalon arany-kék, a bal oldalon vörös-fehér[!].

Az Országos Levéltár által 1892. december 14-én kiadott hiteles másolat és a 18. század végén készült egyszerű másolat.

Az *illyefalvi Gödri család iratai* közt (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*])

97.

1664. december 6. Gyulafehérvár.

Apafi Mihály fejedelem uzoni Kováts Gergelyt és Felszegi Györgyöt és utódaikat a gyalog rendű állapotból kiveszi és lófősíti, azon feltétellel, hogy jó lóval, karddal, sisakkal stb. úgy általános, mint részleges felkelésekben hűségesen jelenjen meg.

Kihirdetve Rétyen, 1677. július 31-én, Háromszék közgyűlésén, Nemes János háromszéki főkapitány által.

Eredeti, pergamenen, vörös-fehér-zöld zsinóron függő fatokos viaszpecséttel.

Hártyák jegyzéke, 43; Ltsz. 11118.[76]

98.

1666. április 15. Balázsfalvi tábor.

Apafi Mihály fejedelem kisnyújtódi Kerepeczi Pétert és testvérét, Kerepeczi Jánost fiaival, Mihállyal, Györggyel és Jánossal, továbbá kézdialmási Bögözi Mihályt a kisebb nemességből kivéve, megnemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, in cujus campo sive area equus quidam subniger saltanti similis stare, super ecque homo quidam catafractatus sedere, dextra signum, sive vexillum deaureatum tenere, sinistra vero manuum equum agere visitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exarnatum; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében fekete szökkenő lovon ülő páncélos férfi jobbjában aranyozott zászlót, bal kezében a ló kantárát tartja. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Sepsiszentiványban, 1667. április 15-én, Háromszék közgyűlésén, Nemes János főkapitány előtt.

Eredeti, pergamenen, festett címer nélkül, vörös-fehér-zöld zsinóron függő fatokos viaszpecséttel.

Hártyák jegyzéke, 43; Ltsz. 9509.[77]

99.

1667. március 12. Fogaras.

Bornemissza Anna dridifi Gorhun Jánost, ki úgy maga, mint elődei Fogaras várában hűséggel szolgáltak, boéri szabadsággal ajándékozza meg, azzal a feltétellel, hogy tisztességes köntössel és fegyverrel mindig hűségesen szolgáljanak, a vár tisztjétől függjenek.

Kihirdetve Fogarason, 1668. február 7-én, a boérok törvényes székén, nagyberivói Boér István fogarasi provisor által.

Eredeti, pergamenen, kék zsinóron függő fatokban levő viaszpecséttel.

Hártyák jegyzéke, 44; [SZNM] 36kα-1886.[78]

[76] [Elekes Andor adománya. *Szerk. megj.*]

[77] [Az ozsdolai Boros László adománya. *Szerk. megj.*]

[78] [Szentiványi Kálmán adománya Nyárádgálfalváról. *Szerk. megj.*]

100.

1668. január 19. Beszterce.

Apafi Mihály fejedelem hilibi Ördög Tamást és fiát, Istvánt a kisebb nemességből kivéve, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris triangulare, in cujus campo sive area brachium quoddam humanum humeroterus resectum superque rubicunda vestitu, ferro cubitali munitum, caput Turcicum districto mucrone transfixum erigere sursumque tenere visitur. Supra scutum autem galea militaris clausa est posita, quam contegit corona regia gemmis et unionibus decenter undiquaque exornata et variegata ex qua similiter brachium humanum priori per omnia simile similiterque caput Turcicum transfixum erigere triumphantique confirmiter spectandum tenere conspicitur. Ex cono vero galeae militaris teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Háromszögpajzs kék mezejében vörös ruhát viselő emberi kar tőrrel átdöfött, levágott török fejet tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz az előzővel mindenben megegyező, átdöfött török fej. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1688. február 3-án, a Besztercén tartott országgyűlésen, Sárpataki Márton ítélőmester által.

Eredeti, pergamenen, festett címer nélkül, vörös-fehér-zöld zsinórral. A függőpecsét hiányzik.

Hártyák jegyzéke, 45; Ltsz. 11376.[79]

101.

1668. november 1. Gyulafehérvár.

Apafi Mihály fejedelem zágoni Guruzda Imrét, Györgyöt, valamint teleki Zakariás Mátét és általa fiait, Zakariás Ferencet és Balázst a lófő rendből kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, cujus fundum unda marina fluctibus undique jactata occupat, in qua corona aurea est deposita, unde brachium quoddam humanum humerotenus resectum ensem sursum porrectum tenere visitur: Supra scutum autem galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis, atque unionibus decenter exornatum; ex cono vero galea teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrisque oras, sive margines ipsius scuti pulcherrime ambitur et exornant.

Címerpajzs kék mezejében hullámzó tengerből kiemelkedő kar arany koronát tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1669. május 10-én, Háromszék közgyűlésén, Béldi Pál főkirálybíró előtt.

Egyszerű, 18. századbeli másolat.

Az *illyefalvi Gödri család iratai* (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]) közt, *Árkosi Mihály család*, II. köteg.

102.

1669. február 24. Gyulafehérvár.

Apafi Mihály fejedelem ternovai Páter János görögöt, általa feleségét, Gazdagh Lambát, és gyermekeiket, Kristófot, Máriát és Teodosiát a plebejusi állapotból kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, cujus fundum viridis cespes occupat, in quo leo integer naturali colore depictus, corpore erecto, ore aperto, lingva rubricunda exerta et cauda sursum levata, posterioribus pedibus stare, anterioribus autem sinistro levo cruceni simplicem deauratam, dextro vero ensem tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam corona sive diadema regium gemmis, unionibusque praeciosis eleganter distinctum contegit. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében zöld gyepen természetes színű, tátott szájú, vörös nyelvű, felemelt farkú, ágaskodó oroszlán áll. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1669. március 2-án, a gyulafehérvári országgyűlésen, Sárpataki Márton ítélőmester által.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, vörös-fehér-zöld zsinóron függő fatokban levő vörös viasz pecséttel.

Hártyák jegyzéke, 46; [SZNM] 290a-1880.[80]

103.

1669. december 6. Bécs.

[I.] Lipót magyar király Zabanius Izsákot, általa feleségét, Stirbitz Reginát, és gyermekeiket, Jánost és Zsigmondot a polgári állapotból kiveszi, magyar nemesekké teszi, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, fundum illius viridi latepatenti campo interoccupante, superquo grus naturali suo colore effigiat stare, ac dextro pede elevato lapillum tenere vigilanti similis in dextram scuti partem conversus esse cernitur. Scuto incumben-

[79] [Vásárolva özv. Mihaliknétól, Gelencéről. *Szerk. megj.*]

[80] [Dindár István honvéd főhadnagy adománya Kolozsvárról. *Szerk. megj.*]

tem galeam militarem craticulatam seu apertam regio diademate ex eoque columbam candidam compositis alis, ac rosto viridem ramusculum proferentem, ornatam. A summitate seu cono galeae laciniis seu lemniscis iam flavis et coeruleis, illinc autem candidis et rubris in scuti extremitates se se passim diffundentibus illudque ipsum decenter et venuste exornantibus.

Címerpajzs kék mezejében zöld mezőn koronából kinövő természetes színű daru jobb lábában kivont kardot, bal lábában török fejet üstökénél fogva a pajzs jobb oldala felé tart. A pajzson sisak. A sisakdísz az előbbivel mindenben megegyező daru. A sisaktakaró sárga[!]-kék és fehér[!]-vörös.

Kihirdetve Eperjesen, 1669. december 28-án, Sáros megye közgyűlésén, Dobay András jegyző által.

Eredeti, festett címerrel. Függő zsinór és pecsét hiányzik.

Hártyák jegyzéke, 48.

104.

1670. február 25.

„Kovásznai Bogdán Dénes transsumáltatni akarván Apafi Mihálynak 1670. február 25-én fejedelmi függőpecsét alatt költ ármálisát, mely Fejérvárt 1670 után márciusban tartatott egyik országgyűlésen publicaltatott, és amelyben többek között kovásznai Bogdán Gergely megnemesíttetett, kikiáltja 1-ször, 2- és 3-szor."

Kihirdette 1820. április 22-én, Pávai ítélőmester. Kiadta Bálint Sámuel királyi táblai cancellista.

Az Országos Levéltár által Budapesten, 1903. november 13-án, a *Protocollum Proclamationis*, VI. jelzetű per-kötet 392. oldaláról kiadott hiteles másolat.

A *kovásznai Bogdán család iratai* közt, III. köteg, XXI. csomó.

105.

1671. július 1. Radnót.

Apafi Mihály fejedelem karácsonyfalvi Pető Györgynek és fiának nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area homo qu… equo … phalerato fraena mandenti et ungulis quasi in quarum situatis saltari volenti insidere ac … tandem dirigere, dextra vero hastam, cujus vexillo voluanti … tabiliter … gestare visitur. Supra scutum galeae teniae sive lemnisci variorum colorum inde defluentes oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében … páncélos, ugrásra készülő lovon ülő férfi … [bal kezével a ló] kantárát tartja, jobbjával lándzsát, s azon lebegő zászlót tart. A pajzson … sisak. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Eredeti, pergamenen, nagyon rongált, alig olvasható állapotban, kihirdetési záradék nélkül. Vörös-sárga-kék zsinóron függő fatokos viaszpecsét nyomaival.

Hártyák jegyzéke, 47.

106.

1671. november 20. Gyulafehérvár.

Apafi Mihály fejedelem magyargyerőmonostori Kemény Simon közbenjárására Bogdán, másképp Sütő Mihályt a paraszt és mentelen állapotból kiveszi, nemesíti és címerrel ajándékozza meg.

Scutum videlicet militare coelestini coloris in cujus campo sive area homo quidam integer sindonio indutus amictu juxta quandam mauram sibi oppositam instar fermentantis inclimatus adstare et a dextro ejusdem latere alteri maura cornu gladius evaginatus affixus esse conspicitur. Supra scutum autem galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatam, et cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében patyolat[81] **öltözetet viselő férfi mellett egy mór, mellyel szemben … … bal oldalon karddal átdöfött mór. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka.** [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1671. december 23-án a gyulafehérvári országgyűlésen, Sárpataki Márton ítélőmester által.

Az eredeti okmányról Fogarason, 1904. március 2-án, Török Bálint járásbíró által kiadott, sok helyen hibás másolat.

A *kovásznai Bogdán család[ok] levelei* közt, III. köteg, XXVI. csomó, 9. szám.

107.

1672. november 10. Gyulafehérvár.

Apafi Mihály bodoki Erdő Gergelyt és testvérét, Györgyöt, és általuk zaláni Koncza Andrást a szabad székelyek rendjéből kiveszi és lófősíti, a szokott feltételek mellett.

Kihirdetve 1674. január 12-én, Rétyen, a nemesek, lófők és szabad székelyek gyűlésén, hídvégi Nemes János háromszéki főkapitány által.

Eredeti, vörös-fehér-zöld zsinóron függő fatokos pecséttel.

Hártyák jegyzéke, 47a; Ltsz. 14742.[82]

[81] FINÁLY Henrik 1884 meghatározása szerint.

[82] [Tunyogi Csapó Endre adománya. *Szerk. megj.*]

108.

1673. július 5. Radnóti tábor.

Apafi Mihály fejedelem uzoni Béldi Pálnak, az erdélyi hadak generálisának közbenjárására altorjai Szász Balázst és általa fiait, Szász Györgyöt és Tamást, továbbá kézdiszentléleki Voloncs Pétert hűséges szolgálataikért nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area brachium quoddam humanum humerotenus resectum lorica indutum pugionem evaginatum sursum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében páncélos kar kivont tőrt tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Háromszék közgyűlésén, Maksán 1678. március 21-én, hídvégi Nemes János háromszéki főkapitány előtt.

Egyszerű jelenkori másolat magyar fordítással együtt.

Az *illyefalvi Gödri család iratai* (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]) közt, *Árkosi Mihály*, II. köteg.

109.

1674. február 8. Fogaras.

Apafi Mihály fejedelem alsócsernátoni Porsoló Istvánt és általa édes bátyját, Porsoló Mihályt a kisebb nemességből kiveszi, nemesíti, és neki címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, cujus campo sive area homo quidam rubro insidens equo galea et clypeo tectus hasta praelonga Turcicum caput transfixum sursum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus decenter exornatum. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében vörös ruhát, páncélt, sisakot, pajzsot és hosszú dárdát viselő, lovon ülő férfi átdöfött török fejet tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1675. május 17-én, Szentivánban, Háromszék közgyűlésén, uzoni Béldi Pál generális előtt.

Eredeti, pergamenen, elmosódott, festett címerrel, függőpecsét nyomaival.

Hártyák jegyzéke, 49.

110.

1675. november 26. Gyulafehérvár.

Apafi Mihály fejedelem vargyasi Györke (Gyeőrke) Pétert és testvérét, Gergelyt, és ennek fiát, Balázst a kisebb nemességből kiveszi, és nemesíti.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, cujus fundum seu imam basim cespes viridis occupat, superquo miles quidam ater genas hirsutum comas patrio indutus et pelle leopardina, telis Tartaricis in tegro onusta vestitus pedes stare dextra autem gladium gladio Tartarico hebetatum, sinistra vero manibus ensem incurvato mucrone vagina nudata et sursum porrecta gestare, oculisque in coelum conversis, auxilium divinum implorare visitur. Supra scutum autem galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, gemmis et unionibus decenter undiquaque exornatam, variegatum ex quo rursus miles Hungaricus priori per omnia similis similiterque vestitus et armatus dimidius eminere conspicitur; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében zöld pázsiton álló, sötét tekintetű, borzas hajú, papi öltözetet, párducbőrt és nehéz tatár szövetet viselő vitéz jobbjában tatár kardot, bal kezében kivont görbe tőrt és isteni zászlót tartva, tekintetét könyörgőn az égre szegezi. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával, amelyből ismét az előbbihez mindenben hasonló ruházatot és fegyvert viselő magyar vitéz növekvő alakja emelkedik ki. A sisaktakaró különféle színű. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1678. februárius 13-én, a fogarasi országgyűlésen, Sárosi János ítélőmester által. Újólag kihirdetve Sepsiszentiványban, Vargyasi Györke József részére, br. Henter Ferenc háromszéki főkirálybíró jelenlétében, Miskolczi Sándor által.

Eredetije a Román Akadémia tulajdonában. Az Erdélyi Múzeum-Egylet levéltárában levő fényképmásolatról és a vargyasi br. Daniel család levéltárában levő egyszerű másolatról az Erdélyi Múzeum által Kolozsvárt, 1933. szeptember 23-án kiadott hiteles másolat.[83]

[83] Az oklevéllel kapcsolatos ügyintéző iratok 19. századi másolatát lásd SÁL, Fond 77, Fasc. XVII.

111.

1676. február 5. Segesvár.

Apafi Mihály fejedelem lisznyói Ince Mihálynak nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, in cujus campo sive area homo integer thorace, lorica et galea, bellicis instrumentis ornatus equo subnigro insidere dextraque manu frameam nuda sursum fortiter vibrare conspicitur, supra scutum autem galea militaris clausa est posita, quam contegit corona regia gemmis atque unionibus decenter ornata.

Címerpajzs kék mezejében vértet és sisakot viselő, hadieszközökkel felszerelt, feketés lovon ülő, egész alakos férfi jobb kezében kivont kardot tart. A pajzson nyílt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával.

Eredetije pergamenen, utólag festett címerrel, mely eltér a leírástól, dr. ikafalvi Diénes Lajosné lisznyói Intze Mária tulajdonában Sepsiszentgyörgyön. Piros-kék-sárga függőzsinóros pecséttel ellátott.

Magyarherepei Herepei János, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, és Csíkmadarasi Bogáts Dénes, igazgatóválasztmányi tag és a múzeum levéltárnoka által készített hiteles másolat a Székely Nemzeti Múzeumban.

112.

1676. február 5. Segesvár.

Apafi Mihály fejedelem árkosi Mihály András és utódait nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, in cujus campo sive area homo integer thorace, lorica et galea, aliis bellicis instrumentis ornatus equo subnigro insidere, dextra manu frameam nudam sursum fortiter vibrare conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit corona regia gemmis atque unionibus decenter ornata."

Címerpajzs kék mezejében vértet, sisakot viselő, karddal felövezett, fekete lovon ülő egész alakos férfi jobb kezével dárdát emel a magasba. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával.

Kihirdetve Maksán, 1676. május 11-én, Háromszék közgyűlésén, Nemes János háromszéki főkapitány előtt.

Gödri Ferenc, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatóválasztmányi elnöke által készített újabbkori másolat.

A *Gödri-[ok]levelek* közt (Ltsz. 8468. [= a beérkezési napló szerint *Sepsiszentgyörgy történetéhez kapcsolódó iratok*]), *Árkosi Mihály család*, I. köteg.

113.

1676. február 15. Segesvár.

Apafi Mihály fejedelem sófalvi Illyés Mártont, Jánost, Miklóst és utódaikat nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris in cujus campo, sive area homo integer viridi veste indutus, dextera manu extensa ensem evaginatum capiti Turcico infium tenere visitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter variegatum; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes partes ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében zöld öltözetet viselő egész alakos férfi jobb karjában kivont kardra szúrt török fejet tart. A pajzson zárt sisak, különböző ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Újszékelyen, 1677. július 10-én, Udvarhelyszék közgyűlésén, Bethlen Gergely főkapitány előtt, Ajtai Mihály udvarhelyszéki jegyző által.

Eredeti, címer nélkül, vörös-sárga-kék zsinóron fatokos viaszpecséttel.

Hártyák jegyzéke, 51; Ltsz. 9857.[84]

114.

1676. február 24. Segesvár.

Apafi Mihály fejedelem harasztosi Serestely Jánost és általa testvérét, Serestely Tamást, úgyszintén nagybaconi Baló Mátyást a szabad székelyek rendjéből kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum quadrangulare, cujus imum caespes viridis occupat et superficiem coelestinus implet color, in cujus campo circularis aurea corona deposita, ex qua dimidius ursus nativo suo circum collum subalbo colore depictus, anterioribus pedibus erectus dextro ferrum aratorium longum, sinistro gladium vagina nudum, cum symbolo militem annona valere, rabuste tenere visitur; cui scuto galea militaris aperta est apposita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus decenter variegatum, ex quo ferrum aratorium longum et gladius nudus ad formam forpicis locata, cum aliquot pinguibus mativiis artistis interea eminentibus esse conspiciuntur; ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Négyszögletű pajzs kék mezejének legalsó részén zöld gyepen kerek arany koronából természetes színű, a nyaka körül fehéres színnel megfestett,

[84] [Ajándék Felszeghi István múzeumőr útján. *Szerk. megj.*]

növekvő, ágaskodó medve jobb mancsában hosszú ekevasat, baljában, minthogy a katona a gabonával felér, kivont kardot tart. A pajzson nyílt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával, amelyen egy hosszú ekevas és kivont kard[85] **van elhelyezve. A sisaktakaró tarka.** [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve 1677. december 10-én, a szék gyűlésén, … … városban, Szent… … Sámuel jegyző által.

Eredetije festett címerrel, függőpecséttel ifj. Baló József szegedi egyetemi tanár tulajdonában.

Újabbkori egyszerű másolat Herepei János, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója gyűjteményéből.

115.

1676. június 22. Gyulafehérvár.

Apafi Mihály fejedelem zabolai Kozma Mihály, Keresztes Ferenc és Gáspár, Hadnagy Péter és Miklós lófő székelyeket nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area brachium quoddam humanum humerotenus resectum, lorica indutum, gladium evaginatum sursum tenere conspicitur. Supra scutum autem galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, gemmis atque unionibus decenter exornatum; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ispsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében levágott páncélos kar kivont kardot tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Maksán, 1678. márc. 21-én, Háromszék közgyűlésén, Nemes János kapitány előtt, és Fogarason, 1678. szept. 25-én, az országgyűlésen, Mikes Kelemen ítélőmester által.

Erdeti, festett címer nélkül, vörös-sárga-kék zsinóron függő fatokos vörösviasz pecséttel.

Hártyák jegyzéke, 52.

116.

1676. december 6. Gyulafehérvár.

Apafi Mihály uzoni Kováts Gergelyt és Felszegi Györgyöt és utódaikat a gyalog rendű állapotból kiveszi és lófősíti, azzal a feltétellel, hogy jó lóval, karddal, sisakkal stb. úgy az általános, mint a részleges felkelésekben hűségesen jelenjenek meg.

Kihirdetve Rétyen, 1677. július 31-én, Háromszék közgyűlésén, Nemes János háromszéki főkapitány által.

Eredeti, vörös-fehér-zöld zsinóron függő fatokos viaszpecséttel.

Hártyák jegyzéke, 43; Ltsz. 11118.

117.

1678. október 17. Gyulafehérvár.

Apafi Mihály fejedelem martonosi Incze Balázs és György lófő székelyeket, valamint utódaikat nemesíti, és címert adományoz [nekik].

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, in cujus campo sive area brachium quoddam humanum humerotenus resectum, lorica indutum, hastam sursum elevatam tenere conspicitur. Supra scutum autem galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, gemmis atque unionibus decenter exornatum; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti oulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében levágott páncélos kar lándzsát tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Sepsiszentivánban, 1683. április 15-én, Háromszék közgyűlésén, Henter János főkapitány, Nemes János és Mikó István előtt.

Eredeti, pergamenen, festett címer nélkül, vörös-fehér-zöld zsinóron függő fatokos vörös viaszpecsét nyomaival.

Hártyák jegyzéke, 53.

118.

1680. május 28. Gyulafehérvár.

Apafi Mihály Petrás Jakab, György és Daniel testvéreket, kik polgári jogokkal éltek, és általuk testvérüket, Petrás Tamásnak fiát, Mihályt, és fenn említett Jakabnak fiát, Jánost nemesíti, és részükre címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini, in cujus campo sive area ex diademate regio homo quidam rubeo amictu unbilicotenus eminet, dextra gladium evaginatum, sinistra vero sclopetum oblongum tenere visitur. Supra scutum autem galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium, gemmis atque unionibus decenter variegatum, ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében királyi koronából növekvő, vörös ruhát viselő férfi, jobb kezében kivont kardot, baljában hosszú puskát tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Eredetije festett címer nélkül. Függőpecsét helye kivágva. Kihirdetési záradék hiányzik.

[85] … pontosan csípővas formában … .

119.

1686. április 9. Nagyszeben.

Apafi Mihály fejedelem berekszászi Kormos Péternek és utódainak nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area homo integer viridi veste indutus, dextra manu extensa ensem tenere conspicitur. Supra scutum autem galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema regium, gemmis atque unionibus undique exornat variegatum; ex cono demum galeae tenitae[!] sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében zöld öltözetet viselő egész alakos férfi jobb kezében kinyújtott kardot tart. A pajzson nyílt sisak, különböző ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetési záradék hiányzik.

Eredeti, pergamenen festett címerrel, vörös-fehér-zöld zsinóron függő fatokos vörös viaszpecséttel.

A címeralak ruházata zöld dolmány aranygombokkal, vörös nadrág, sárga csizma, fekete kalpag vörös csüggővel, a derekán barna öv. Foszlányok: kék-arany-vörös-ezüst.

Hártyák jegyzéke, 54, Ltsz. 10772.[86]

120.

1689. március 31. Fogaras.

Apafi Mihály fejedelem kissolymosi Benkő, másképp Kovács Márton és János testvéreket, valamint Benkő Istvánt és Jánost, az említett Márton fiait, eddig is nemeseket, újból mentesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, in cujus campo sive area homo quidam integer rubeo amictu vestitus, dextra ensem evaginatum sinistra malleum fabro ferrario conveniens tenere visitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum; ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes scutum pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében vörös öltözetet viselő egész alakos férfi jobbjában kivont kardot, baljában kovácskalapácsot tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Nyárádszeredán, 1690. március 1-jén, a generális gyűlésen, Daniel Ferenc által.

A marosvásárhelyi kir. tábla által 1773. január 20-án kiadott hiteles másolat.

Közlevéltár, 1769–1780. évi köteg; [SZNM] 59-1893.[87]

121.

1692. augusztus 8 Bécs.

Lipót császár Petrovinai Petki Lőrincnek és utódainak magyar grófi méltóságot adományoz.

Scutum nimirum militare erectum coelestini coloris, super cujus expanso, seu superficie gemini colubri, seu angves, naturaliter adumbrati, capitibus aureis, corallis redimitis, caudarumtenus sibi invicem implexi regale diadema circumambire, ovalemqua formam referre visuntur: Scuto demum incumbentes binas militares galeas elatratas, seu apertas, regiis diademantibus, singulos intergros leones sibi mutus observos divaricatis posterioribus pedibus erecte stantes, patulis et hiantibus faucibus, linqvisque rubicundis exertis bifurcatis item caudis ad tergora elevatis anteriorum pedum uno seu ad rapidendum protenso, altero viride sertum ungvetemis[88] *comprehenden, ac velut pro eodem serta concertantes, proferentibus ornatas; a sumitatibus vero seu conis galearum laciniis, seu lemniscis hinc flavis et coeruleis, illinc autem candidis et rubris scuti extremitates sese placide diffundentibus, illudque ipsum decenter exornantibus.*

Címerpajzs kék mezejében királyi korona körül, ovális alakban, természetes színű, arany fejű, összefonódott farkú ikerkígyók. A pajzson nyílt sisak, királyi koronával. A sisakdísz egész alakos, ágaskodó, tátott szájú, vörös nyelvű, kétfarkú oroszlán, egyik farka egészen egyik mellső lábáig ér, másik farkával zöldellő [**olajágat?**] **ölel körül. A sisaktakaró sárga**[**!**]**-kék és fehér**[**!**]**-vörös.**

Dvoreczi Koncsek Bernát magyar kancelláriai kiadó és fogalmazó által Bécsben, 1745. augusztus 26-án kiadott hiteles másolat.

Közlevéltár; Gróf Bethlen Gyuláné ajándéka.

122.

1696. április 12. Bécs.

[I.] Lipót magyar király Borbély Györgynek és általa feleségének, Surány Annának, s gyermekeinek, Péternek, Katának és Annának, valamint testvérének, Borbély Péternek és feleségének Komjáti (Komiaty) Katának nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, fundum illius viridi late patentiori campo interoccupante, super quo candidus pelicanus expansis alis, rostro pectus suum vellicarente sanqvine inde promanante ternos pullos suos in nido … existentes, nutrire, ac

[86] [Köntzey Gerő adománya, Küküllővárról. *Szerk. megj.*]

[87] [Özv. Cserey Jánosné adománya, Imecsfalváról. *Szerk. megj.*]

[88] Talán *ungvetenus*.

in dextram scuti partem conversus esse cernitur. Scuto demum incumbentem galeam militarem craticulatam sive apertam regio diademate manipulum maturis spicis divaricatis triticeum inter ternos nitidas stellas stare proferentes ornatam. A summitate vero sive cono galeae laciniis seu lemniscis hinc flavis et ceruleis, illinc vero candidis et rubicundis in scuti extremitates sese placide diffundentibus illudque ipsum decenter ac venuste exornantibus.

Címerpajzs kék mezejében zöld mezőn jobbfele forduló, kiterjesztett szárnyú fehér[!] **pelikán csőrével mellét tépve, vérével fiókáit táplálja. A pajzson rostély vagy**[!] **nyílt sisak királyi koronával. A sisakdísz érett búzakalászcsomó három fényesen ragyogó csillag alatt. A sisaktakaró sárga**[!]**-kék és fehér**[!]**-vörös.**

Kihirdetve 1696. május 25-én, Komáromban, Komárom megye ülésén.

Eredetije festett címerrel, vízfoltokkal, kék-várga-vörös-fehér zsinóron, melyről a pecsét hiányzik. Borbély Rezső ezredes tulajdonában volt, Kolozsváron.

Egyszerű másolata a címer rajzával magyarherepei Herepei János iratai közt.

123.

1699. június 11. Laxenburgi[89] **tábor**.

[I.] Lipót magyar király ótordai Szaniszló Zsigmondot, Torda megye főbíráját, ki nemes szülőktől származott, és általa testvérét, Szaniszló Isvánt, Albert nevű fiával újra nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris erectum, in cujus campo homo integer totus cataphractura indutus, sinistra fraenum[90] *dextro vero evaginatum acinacem sursum tenens, equo, qui posterioribus subjectum et fundum scuti occupans gramen viride premens, anterioribus vero pedibus paulum elevatis ad cursum dispositus est, fusco et rubris phaleris militariter ornato insidere conspicitur. Supra scutum galea militaris craticulata est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum, cui brachium humanum humerotenus resectum, at rubro vestitu indutum inniti, acinamque inferiori similem tenere visitur. A summitate vero seu cono galeae laciniae sive lemnisci hinc rubri et candidi, illinc vero flavi et coerulei defluentes marginem scuti ex utraque parte pulcherrime ambiunt et exornant.*

Címerpajzs kék mezejében zöld gyepen kissé felemelt mellső lábú, fekete és vörös katonai díszekkel[91] **felékesített lovon ülő, talpig páncélba öltözött, egész alakos férfi jobbjában kantárt, baljában szablyát tart. A pajzson zárt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz vörös ruhát viselő levágott, szablyát tartó kar. A sisaktakaró vörös-fehér**[!] **és sárga**[!]**-kék.**

Kihirdetve Tordán, 1701. április 15-én, Torda megye mágnásainak és nemeseinek gyűlésén, gr. Apor István főispán és hallerkői Haller István Torda megyei főispán előtt.

Közölve: ILLÉSSY János – PETTKÓ Béla (szerk.) 1895, 282.

Vörösbársony kötésű, könyv alakú eredetije, festett címerrel és függőpecséttel, Waller Teréz és Mária tulajdonában.

Újabbkori egyszerű másolat a címer fényképével Csutak Vilmos, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója gyűjteményében.

Szám nélkül.

124.

1700. december 24. Bécs.

[I.] Lipót magyar király szemerjai Bora Jánosnak hűséges szolgálataiért, valamint feleségének és utódainak, a lófő rendből kivéve, nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris erectum, in cujus campo homo integer totus cataphractura indutus, sinistra hastam, dextra vero manu gladium evaginatum tenens stare visitur. Supra scutum galea militaris craticulata est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter redimitum, cui brachium humanum humerotenus resectum, rubro vestitu indutum, gladium pariter evaginatum inferiori similem tenere visitur. A summitate vero seu cono galeae … seu lemnisci,hinc rubri et candidi, illinc vero flavi et coerulei defluentes marginem scuti ex utraque parte pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében talpig páncélba öltözött egész alakos férfi baljában lándzsát, jobb kezében kivont kardot tart. A pajzson rostélysisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz vörös ruhát viselő, kivont kardot tartó levágott kar. A sisaktakaró vörös-fehér[!] **és sárga**[!]**-kék.**

Kihirdetve Rétyen, 1701. május 18-án, Háromszék közgyűlésén, sepsiszentiványi Henter Mihály háromszéki alkapitány előtt. Újból kihirdetve Zabolán, 1701. június 9-én, zabolai Mikes Mihály gróf, háromszéki főkapitány előtt.

1793. március 12-én kiadott hiteles átiratból a Székely Nemzeti Múzeum által 1942. február 12-én készített hiteles másolat.

[89] A nyári Habsburg-rezidencia Laxenburg, Bécs mellett.

[90] *Frenum.*

[91] FINÁLY Henrik 1884 szerint szügyboglárral vagy homlokboglárral díszített.

125.

1701. augusztus 10. Bécs.

[I.] Lipót magyar király sepsiszentgyörgyi Szent Györgyi Tamás kutyfalvi református papnak, valamint feleségének, Fábján Erzsébetnek, és fiainak, Sámuelnek, Józsefnek és Benjáminnak, továbbá testvéreinek, Szent Györgyi Jánosnak és Mihálynak, ezek feleségeiknek és gyermekeiknek, a polgári állapotból kivéve, nemességet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, cujus fundum cespes viridis occupat, super quo homo integer amictu rubei chothurnis flavis indutus, pileo pariter rubeo tectus, dextra acinacem humano sangvine conspersum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris craticulata est posita, quom contegit diadema regium gemmis unionibusque decenter redimitum, ex quo alter homo inferiori per omnia similis cum pari acinace humano pariter sangvine consperso umbilica tenus emergeri visitur. A summitate vero seu cono galea laciniis sive lemniscis hinc candidis et rubris, illinc vero candidis et flavis in scuti extremitates placide se se difundentibus illudque apprime exornantibus.

Címerpajzs kék mezejében zöld gyepen egész alakos, vörös öltözetet, sárga[!] **lábbelit, vörös süveget viselő férfi baljában emberi vérrel bekent szablyát tart. A pajzson rostélysisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz növekvő alakban az előzővel mindenben megegyező férfi a szablyával. A sisaktakaró fehér**[!]**-vörös és kék-sárga**[!]**.**

Kihirdetve Gyulafehérvárt, 1703. március 26-án, marosvásárhelyi Simonffi Mihály ítélőmester által.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, vörös-fehér-kék-sárga zsinóron függő fatokban töredezett viaszpecséttel.

Hártyák jegyzéke; Ltsz. 8687.[92]

126.

1702. március 25. Bécs.

Lipót magyar király gidófalvi, másképp Kövér Istvánt és általa testvéreit, Boldizsárt, Miklóst és Mihályt a lófőségből és kisebb nemességből kiveszi, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum videlicet militare coelestini coloris erectum, in cujus campo sive area aquila naturali suo colore depicta, caput corona tecta, ungvibus manum humanum, que calamum tenet stringens conspicitur. Supra scutum galea militaris craticulata est posita, quam contegit diadema regium, gemmis atque unionibus decenter redimitum, ex quo rupes eminere et supra illam aguila altera stare visitur. A summitate vero sive cono galeae sive lemni[!] candidi et rubri, illinc vero flavi et caerulei defluentes marginem scuti ex utrasque parte pulcherime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében természetes színű, koronás sas és írónádat tartó (körmös?) emberi kéz. A pajzson rostélysisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz egy másik, sziklán álló sas. A sisaktakaró fehér[!]**-vörös és kék-sárga**[!]**.**

Kihirdetve az erdélyi országgyűlésen, 1702. május 22-én, és Háromszék közgyűlésén, 1713. október 3-án.

A Vajna Tamás elnök által 1899. február 17-én készített egyszerű másolat eredetije a kolozsmonostori káptalan levéltárából, az Országos Levéltárban.

A *Vajna család iratai*ban, Vp, 1071.

127.

1703. április 23. Bécs.

[I.] Lipót király albisi Barabás Istvánnak folyamodására őt, feleségét, József, Mihály, György és István nevű fiait, valamint ezután születendő gyermekeiket, úgyszintén ezeknek mindkét nembeli örököseit a lófő rendből a nemesek sorába emeli.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, cujus fundum cespes viridis occupat, super quo leo naturali suo colore depictus ori hianti, lingua extorta posterioribus stare, anterioribus vero pedibus galeam craticulatam plummis exornatam tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris craticulata est posita, quam contegit diadema regium gemmis, unionibusque decenter redimitum, ex quo alter leo inferiori per omnia similis umbilico tenus emergere et parem proferre galeam visitur. A summitate vero seu cono galeae laciniis sive lemniscis, hinc candidis et rubris, illinc vero coeruleis et fulvis in scuti extremitatibus placide se se diffundentibus.

Címerpajzs kék mezejében zöld gyepen természetes színű, kitátott szájú, kiöltött nyelvű ágaskodó oroszlán mellső mancsaiban rostélysisakot tart. A pajzson rostélysisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz növekvő alakban az előzővel mindenben megegyező oroszlán és sisak. A sisaktakaró fehér[!]**-vörös és kék-sárga**[!]**.**

Fogalmazvány (*Erdélyi kancellária*, No. 53/1703).

Barabás Samu miniszteri osztálytanácsos, országos levéltáros, akadémiai tag által leírt egyszerű másolat.

A *pávai Vajna család levéltárá*ban (Vp, 126; Ltsz. 11360.[93])

[92] [A székelykeresztúri Szentgyörgyi Mózes adománya. *Szerk. megj.*]

[93] [Özv. Pávai Vajna Miklósnétól. *Szerk. megj.*]

128.

1716. június 12.

Kézdiszentléleki Kozma Kelemennek, testvérének, Jánosnak, és fiainak, Simonnak és Antalnak újbóli nemesítése és címere.

Négy részre osztott kék színű pajzs 1. mezejében jobbra forduló griff felemelt baljában görbe kardot tart. Ugyanez alak a 3. mezőben balra fordulva, jobbjában a görbe karddal. A 2. és 4. mezőben három vörös rózsa zöld száron levelekkel. Nyílt sisakon két fekete sasszárny között vörös ruházatú könyöklő kar kezében kardot tart. Takaró: kék-arany és vörös-ezüst.

Eredetije könyv alakban, melyből csak egy rongált lap és az elmosódott címer maradt meg.

Hártyák jegyzéke.

129.

1723. október 14. Prága.

III. Károly magyar király albisi Bod János tömösi harmincadost és általa feleségét, Czultner Eufrozinát, leányait, Ágnest és Évát, és még születendő gyermekeiket a lófő állapotból kiveszi, nemesíti, és címert adományoz [nekik].

Scutum videlicet militare coelestini coloris erectum, cujus campum cespes virens occupat, cui grus naturalis suo colore depicta, pedum altero insistre, altero vero elevato lapidem ungvibus constrictum tenere, collum autem intra has binas literas J. B. nominis et congnominis nobilitati initiales erectum habere, desuperque shedula cum hac inscriptione: Sic sperare licet, scuto appensa visitur. Supra scutum est galea militaris craticulata posita, quam contegit diadema regium gemmis, unionibusque decenter redimitum, ex quo brachium humanum humerotenus resectum, rubro amictu indutum eminere, calamumque scriptorium tenere conspicitur et summitate vero seu cono galeae laciniae sive lemnisci hinc rubri et candidi, illinc vero flavi et cerula defluentes utramque scuti marginem pulcherrime ambiunt et exornant.

Címerpajzs kék mezejében zöld gyepen természetes színű, fél lábon álló daru, másik felemelt lábában követ tart, nyaka körül J. B. kezdőbetűk, felette *„így remélni lehet”* felirattal, ami a pajzsra helyezve látható. A pajzson rostélysisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz vörös ruhát viselő, írónádat tartó levágott kar. A sisaktakaró vörös-fehér[!] és sárga[!]-kék.

Kihirdetve 1725. május 2-án, a Kolozsvárt tartott országgyűlésen, Sándor Gergely ítélőmester által. Újólag kihirdetve Maksán, 1725. július 27-én, Háromszék közgyűlésén, altorjai báró Apor Péter főkirálybíró előtt, Dombi János kézdiszéki jegyző által.

Eredeti, pergamenen, festett címer nélkül, vörös-fehér-kék zsinóron függő fatokos pecséttel.

Hártyák jegyzéke, 58; [SZNM] 50/51-1893.[94]

130.

1736. december 16. Bécs.

III. Károly király Adorján Albertet és testvérét, Dávidot, kiknek őseit, Tamást, Boldizsárt és Pált Rudolf király még 1578-ban megnemesítette, s nemeslevelük Pozsony, Zemplény, Heves, Borsod és Külső-Szolnok megyében ellentmondás nélkül kihirdettetett, de eredeti nemeslevelük az idők folyamán megsemmisült, újra nemesíti, és címert adományoz nekik.

Scutum nimirum militare erectum … palariter … tum superinducto leone aureo, in prato viridi consistente, districta framei … imminente et sinistris falculis amputatum Turcae caput sngviolentum sustinente, ore hiante, lingva rubicunda exerta, caudaque bifurcata, supes … projecta, scuto demum incumbit galea tornearia usitata, corona … unde apex leo scutarius assurgit, laciniis a dextris argenteis et caeruleis, a sinistris vero aureis et rubeis as scuti extremitates se se placide diffundentibus illud … decenter et venuste … exornantibus.”

Az okirat elejére festett címerpajzs függőlegesen kettéosztott. Jobbról kék, balról vörös mezőben zöld téren természetes színű, kétfarkú oroszlán felemelt bal lábában vérző török fejet, jobbjában görbe kardot tart. Nyílt sisakdísz: a címeralak növekvőleg. Takarók színe jobbról kék-ezüst, balról vörös-arany.

Kihirdetve 1737. szeptember 2-án, Abaúj vármegye közgyűlésén, Furár Imre aljegyző által.

Eredeti, festett címerrel, több helyen elmosódott állapotban. Vörös-fehér-sárga zsinóron függő fatokos viaszpecséttel.

Hártyák jegyzéke, 62.

131.

1742. április 2. Bécs.

Mária Terézia királyné Bálintitt Györgynek és fiainak, Istvánnak és Zsigmondnak, és mindkét nembeli utódaiknak a magyar bárói méltóságot és azon kívül a Tövisi előnevet adományozza.

Scutum videlicet militare ovale, int res classes distributum, quarum prima aurea piramidaliter in medio erecta super monticulo virente, manum humanam cataphracto indutam glaio[95] *evaginato turcicum caput elevantem, altera a dextris coerulea, aquilam nativo suo colore effigiatam, sinistro pede crucem auream duplicatam, sub vicinis sibi sole, stella et lilio paritec aureis tenentem, tertia vero purpurea pegasum aureo rubentibus alis sursum versus enitentem et conterminas, sibi rosam candidam, stellamque auream habentem repraesen-*

[94] [Özv. Cserey Jánosné adománya, Imecsfalváról. *Szerk. megj.*]

[95] Talán *gladius.*

tare visuntur, cui galea militaris aperta, et contegens diadema regium gemmis, et unionibus decenter redimitum incumbit, a summitate vero, seu cono galeae, laciniae seu lemnisci diversi coloris in scuti extremitates se se placide diffudunt idque pulcherrime ambiunt, et exornant.

Három részre osztott kerek pajzs első, gúlaszerűen kiemelkedő arany mezejében zöld dombon páncélos kar kivont kardra tűzött török fejet tart; jobb oldali kék mezejében természetes színű sas bal lábában arany kettős keresztet, lent mellette arany nap, csillag és liliom; harmadik, bíbor mezejében vörös szárnyú, arany pegazus, mellette fehér[!] rózsa és arany csillag. A pajzson nyílt sisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisaktakaró tarka. [**A szöveg a színét nem jelöli meg.**]

Kihirdetve Nagyszebenben, 1742. május 21-én, az országgyűlésen, Inczédi József ítélőmester által.

19. század elején készült egyszerű másolat.

Közlevéltár, 1741–1755. köteg.

132.

1742. augusztus 4. Bécs.

Mária Terézia királynő kézdiszéki futásfalvi Hamar Simonnak és feleségének, Forró Sárának, valamint gyermekeinek, Ferencnek, Antalnak és Zsófiának, néhai atyja, Hamar Bálint, és ennek testvére, Hamar Ferenc hűséges szolgálataiért, nevezetteket a székely lófő rendből kivéve, nemesíti, és nekik címert adományoz.

Scutum vidlicet militare erectum coelestini coloris cujus inferioris parte est solum cespite virens, super quo stat homo vestibus purpurei cingulo marini cothurnis flavi coloris indutus capiteque mitra pariter purpurei czobolinis peliebus ornata tectus tenendo, manu dextra hastarr[96] *cuspide etectum purpureoqua velo fluitatem, scuto incumbit galea militaris craticulata clausa, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus ornatum cui brachium humanum ab humeris resectum, purpureo pariter indumento tectum, mau hasta in formam vibrantis stringens cubito inhaeret; a summitate tandem seu cono galeaelainiae seu lemnsci, hinc coelestino et argenteo, inde purpureo et aureomixtim coloribus ad scuti latera diffluunt, illaque pulherrime exornant.*

Címerpajzs kék mezejében zöld gyepen bíborszínű öltözetet, kék övet, sárga[!] lábbelit, fején bíborszínű püspöki süveget és cobolybundát viselő főpapi alak jobb kezében hegyes lándzsát tart lila, lobogó zászlóval. A pajzson zárt rostélysisak, ékkövekkel és gyöngyökkel díszített királyi koronával. A sisakdísz bíborszínű ruhát viselő, lándzsát forgató levágott kar. A sisaktakaró kék-ezüst és bíbor-arany.

Egyszerű újabb kori, hitelesítés nélküli másolat, a Hamar család nemességének igazolásához szükséges iratokhoz csatolva.

Péter Lajos Háromszék megyei levéltáros iratai közt.

133.

1764. május 12. Bécs.

Mária Terézia alsócsernátoni Domokos Antalt feleségétől branyicskai br. Jósika Zsuzsannától született gyermekeivel, Antallal, Mihállyal, Teréziával, Rózával és Krisztinával a magyar bárói méltóságra emeli, és ősi címerének használatában megerősíti.

Címerleírás nincs.

Bemutatva az erdélyi főkormányszéknek Nagyszebenben, 1765. szeptember 5-én, somlyói Halmágyi István főkormányszéki titkár által.

Eredeti, könyv alakban, pergamenen, vörös bársonykötésben, díszes kiállítású címlappal, aranyzsinóron függő fatokos viaszpecséttel.

Hártyák jegyzéke, 60.

134.

1833. július 11. Baden.

V. Ferdinánd király szotyori Nagy Ferenc székely huszár főhadnagyot nemesíti, neki a „Bátorszívű" előnevet és címert adományoz.

Scutum videlicet militare erectum, inferiore sui parte sinuatim in cuspide vergens, Baltheo sinistro diagonali argenteo in duas areas discriminatum, in quarum superiore prasina tres stellae sexangulae aureae, ad modum triquestrae inversae dispositae, flugere visuntur, inferior vero miniata exhibet: Brachium humanum cataphractura armatum, ad cubitum inflexum, prehensam pugno frameam vagina nudatam dextrorsum stringens. Ipsi autem scuto superincumbit galea tornearia clathrata, seu aperta, purpura suffulta, auro reducta; torque ac monili e collo pendulis decora, situ pro more ad dextram obliqu nobilibus concedi solita, atque regio diaemate redimita, e cujus medio exsurgit brachium scutarium, sed erectum et stricto, eminenterve sublato acinace ictum intentans, laciniis demum hinc aureis et prasinis, illinc vero argenteis et rubeis, a cono galeae ad scuti latera molliter ac symmetre defluentibus, illudque ipsum belle venustandibus …

Arany bal harántpólyával osztott, csücskös talpú pajzs felső mezejében fordított háromszög alakban elhelyezett, három hatágú arany csillag; alsó mezejében páncélos kar kivont dárdát tart. A pajzson nyílt rostélysisak, bíborral erősebben, arannyal visszafogottan [díszítve]; lelógó nyakpereccel és nyaklánccal díszítve, jobbról rézsútosan elhelyezve, miként a nemeseknek kötelezően adatni szokott, rajta királyi koronával. A sisakdísz a pajzson is ábrázolt

[96] Talán *hasta.*

páncélos kar, most kinyújtva, vágásra készül. A sisaktakaró arany-zöld és ezüst-vörös.

Kihirdetve Sepsiszentgyörgyön, 1834. június hó 16-án tartott tiszti gyűlésen, Miskoltzi József főjegyző által, és 1834. július 28-án, a gyrás gyűlésen, Forró Ferenc jegyző által.

Eredeti, pergamenen, festett címerrel, fekete-sárga zsinóron függő fatokban vörös viaszpecséttel.

Hártyák jegyzéke, 65.

A fordító megjegyzései

A címerleírások fordításánál nem törekedtem a régi heraldikai szakirodalomban kialakult aprólékos, „kínos gonddal szövegezett megfogalmazásokra és öncélú, fontoskodó szőrszálhasogatásra".[97] Igyekeztem tehát nem elveszni a részletekben, ugyanakkor gondosan ügyeltem arra, hogy a fordítás során egyetlen fontos részlet se vesszen kárba.

De mit is tartottam fontos részletnek? Fontos a pajzs alakja, színe, a címerábra. Utóbbi esetében az aprólékos leírás; címerkép és mesteralak esetében egyaránt úgy, ahogyan az a latin címerleírásban is szó szerint szerepel. Kivételt képeznek ez alól azok a részletek, melyek zavarossá és nehezen értelmezhetővé tennék a magyar fordítást, vagy heraldikai szakkifejezéssel egyszerűen helyettesíthetők,[98] illetve szintén ide tartoznak a feleslegesnek ítélt szavak.[99]

A pajzson kívüli elemek pontos meghatározására szintén ügyeltem: amennyiben a szöveg említette, magam is meghatároztam a sisak típusát (zárt, avagy nyílt sisak). A pajzson elhelyezett koronák többsége gyöngyökkel és/vagy ékkövekkel díszített királyi korona volt. Ezek leírásánál nem törekedtem a szó szerinti fordításra, tehát a magyar leírásban nem található meg az, hogy a korona ékkövekkel *szépen díszített* vagy *ékesített* volt-e, stb. A sisakdísz leírásában ugyanakkor ugyanazt az elvet követtem, mint a címerábrák esetében: a minél pontosabb fordítást. A leginkább „elnagyolt leírás" a sisaktakaróké lett. Itt ugyanis feleslegesnek tartottam leírni a latin címerleírások bevett formuláit, melyben azt részletezik, hogy hogyan is omlik alá a sok szalag és foszlány, és hogy mennyire öleli körbe a pajzsot.[100] A sisaktakaróknál egyedüliként a színt írtam le. Ez csak abban az esetben hiányzik, ha az eredeti szöveg nem nevezi meg konkrétan a színét.[101]

Mindezek alapján tehát a címerleírások négy fő részből tevődnek össze: 1. a pajzs alakjának, mezeje színének és a címerábrának; 2. a sisaknak és/vagy koronának; 3. a sisakdísznek leírása; 4. a sisaktakarók színének meghatározása. Kivételt képeznek azon leírások, melyek eredetije hiányos vagy egyszerű, rövidebb leírás. Ebben az esetben a négy pontból akár több is hiányozhat.

A szövegben a heraldikai alapszínektől eltérő színeket (pl. albus, flavus) vagy látszólag meghökkentő, de a latin szövegben szó szerint szereplő kifejezéseket a [!] jellel jelöltem. A [?]-et pedig olyan esetekben használtam, amikor a latin kifejezés nehezen volt értelmezhető.

Összességében elmondható, hogy a fordításnál arányosságra törekedtem. Mivel napjainkra a címerleírásokhoz kapcsolódó címerábrák elvesztek, célom az volt, hogy ezek a leírások kellően részletesek legyenek, és történeti kutatáshoz is felhasználhatóvá válhassanak, ugyanakkor viszonylag egyszerű, a nagyközönség számára is könnyen értelmezhető, vizualizálható formát öltsenek.

Bádi Barbara

[97] BERTÉNYI Iván 1983.

[98] Pl. *diadema regium positum, ex quo dimidius lupus naturali suo colore depictus umbilicotenus surgere* egyszerű fordítása: *királyi koronából növekvő, természetes színű farkas*.

[99] Jellemzően ilyen volt pl. a *conspicitur*, vagyis *látható* szó.

[100] Pl. *defluentes, utramque scuti partem ambiunt atque exornant … latera scuti ex utroque parte laciniae et lemnisci, viridis rubei et coelestini coloris mire exornata.*

[101] Pl. *ex cono autem galeae teniae, sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant* – fordítása: *a sisaktakaró különféle színű. [A szöveg a színét nem jelöli meg.]*

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
F 1: *Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Erdélyi fejedelmi kancellária, Királyi Könyvek*
F 4: *Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Gyulafehérvári káptalan országos levéltára*, *Cista Comitatuum*
României Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naţionale ale României Biroul Judeţean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)
Fond 77: *Gödri Ferenc-gyűjtemény*
Fond 93: *Kiváltságlevelek (1610–1792*)
Székely Nemzeti Múzeum, Könyvtár (SZNM, K) [Ami 1945-ben nem tűnt el, azt ma lásd: SÁL]
Altorjai br. Apor család levéltára
Családi iratok
– Barátosi Bucsi család iratai
– Bölöni Sikó oklevelek
– Csíkmadarasi Bogáts család iratai
– Kézdimartonfalvi Kovács család irata
– Kovásznai Bogdán család iratai
– Illyefalvi Gödri család iratai
– Pávai Vajna család iratai
Genealógiai táblázatok
Hártyák jegyzéke
Közlevéltár
[Levéltári] Törzsgyűjtemény
Orbai törvényszéki jegyzőkönyv

Irodalom

AvS, IV/XII = *Der Adel von Siebenbürgen (Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*, IV/XII; beg. Hauptmann Constantin Reichenauer von Reichenau, fortg. Major a. D. Géza von Csergheö, zu Ende gef. Kammerherrn Oscar von Bárczay), Bauer und Rapse, Nürnberg, 1898.
SzOkl, I–VII = *Székely Oklevéltár* (szerk. Szabó Károly, Szádeczky K. Lajos), I–VII, Kolozsvár, 1872–1898.

*

ÁLDÁSY Antal
1904 *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke*, II, *Címereslevelek* [1], Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára [=OSZK], Budapest.
1937 *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke*, II, *Címereslevelek*, 3 (1601–1657; s. a. r. Czobor Alfréd), Áldásy József, Budapest.
BERTÉNYI Iván
1983 *Kis magyar címertan*, Gondolat, Budapest.
CSUTAK Vilmos
1910a Címerlevelek 6., in: SÁNDOR Imre 1910, 5–6.
1910b Címerlevelek 98., in: SÁNDOR Imre 1910, 72.
FINÁLY Henrik
1884 *A latin nyelv szótára*, Budapest.
GÖDRI Ferenc
1910a Címerlevelek 74., in: SÁNDOR Imre 1910, 55–56.
1910b Címerlevelek 111., in: SÁNDOR Imre 1910, 83.
1910c Címerlevelek 131., in: SÁNDOR Imre 1910, 96.
1912a Címerlevelek 159., in: SÁNDOR Imre 1912, 6–7.
1912b Címerlevelek 160., in: SÁNDOR Imre 1912, 7.
1912c Címerlevelek 193., in: SÁNDOR Imre 1912, 30–31.
1912d Címerlevelek 232., in: SÁNDOR Imre 1912, 55.
1912e Címerlevelek 233., in: SÁNDOR Imre 1912, 56.
1912f Címerlevelek 282., in: SÁNDOR Imre 1912, 91.
GYÖRFFY István
1910 Címerlevelek 85., in: SÁNDOR Imre 1910, 64.
ILLÉSSY János – PETTKÓ Béla (szerk.)
1895 *A Királyi Könyvek jegyzéke… (1527–1867)*, Budapest.
KELEMEN Lajos
1904 1630. ápr. 25. Marosvásárhelyi Kovács Péter címerlevele Brandenburgi Katalintól (címerrajzzal), *Genealógiai Füzetek*, II, 127–128.
1904 Címerlevelek VII., *Genealógiai Füzetek*, II, 43.
1910a Címerlevelek 4., in: SÁNDOR Imre 1910, 3–4.

1910b Címerlevelek 29., in: SÁNDOR Imre 1910, 22.
1912 Címerlevelek 29., in: SÁNDOR Imre 1912, 32.
[KEÖPECZI] SEBESTYÉN József
1906 A magyaros címer, *Geneologiai Füzetek*, IV, 65–69.
KONCZ József
1904 Címerlevelek II., *Geneologiai Füzetek*, II, 27–28.
KÖBLÖS Zoltán
1910 Címerlevelek 73., in: SÁNDOR Imre 1910, 54–55.
PÁLMAY József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai,* Sepsiszentgyörgy.
1904 *Marostorda vármegye nemes családjai*, Marosvásárhely.
SÁNDOR Imre
1910–1912 *Címerlevelek*, I–II, Kolozsvár.
SZEKERES Attila István
2013 *Litterae armales*, Címeres nemeslevelek Románia Országos Levéltárának Kovászna megyei fiókjában, T3, Sepsiszentgyörgy.
VASS Miklós
1900 A királyi könyvek székely oklevelei, *Erdélyi Múzeum*, 1900, 56–59, 119–123, 222–225, 295–299, 355–357, 428–431, 485–488, 545–551, 595–616.

Regestele hrisoavelor din Muzeul Național Secuiesc (1942)

(Rezumat)

Hrisoavele din Muzeul Național Secuiesc, dinainte de 1945 – 134 de diplome, 80% din ele secuiești; originale ori în copii autentificate sau fotocopii; diplome nobiliare, primipilare sau de pixidari, din perioada 1553-1833 – în cea mai mare parte, s-au distrus sau s-au pierdut în timpul evacuării de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, în gara din Zalaegerszeg, bombardată de aviația sovietică. Spre norocul nostru, în 1942 Dénes Cs. Bogáts, arhivistul muzeului le-a făcut regeste, intenționând să le publice. O variantă păstrată a acestui manuscris a fost îngrijită și prefațată pentru editare de regretatul nostru colaborator extern, istoricul de artă Kinga Tüdős S. (1948-2019). După 2016, greutăți obiective ne-au împiedicat în finalizarea acestui proiect. În anuarul *Acta Siculica 2023* publicăm deocamdată prefața și regestele, reprezentarea vizuală a blazoanelor rămânând o datorie de-a noastră pe care o vom achita într-un catalog retrospectiv al colecției, în viitor.

Regesta for the Charters Held in the Székely National Museum (1942)

(Abstract)

The majority of the Székely National Museum's charters were destroyed or otherwise lost beyond the hope of retrieval in a 1945 bombing raid on the Zalaegerszeg railway station. Fortunately, however, Dénes Cs. Bogáts, the then archivist of the museum, managed to produce *regesta* for all 134 items in the collection (dating from between 1553 and 1833, with 80% of the charters, granting arms, the status of *primipilus* or *pixidarius*, having had Székely recipients) before the disastrous incident. Aided by researchers from Budapest, our late external collaborator, art historian Kinga Tüdős S. (1948–2019) had been working towards publishing a version of his 1942 manuscript up until 2016, appending to it, as a preface, a study of her own. Due to a variety of objective difficulties, nevertheless, neither the publication of Cs. Bogáts's work, nor that of said study was previously feasible, a debt we set out to clear in this year's volume of *Acta Siculica*. That being said, we deemed that a proper catalogue of the collection would be a better vehicle to provide visual representations for the coats of arms described.

Acta Siculica 2023, 295–326

Rákóczy Rozália

CSALÁDI KRÓNIKA – TORDÁTFALVI GOMBOSOK ÉS MÉG AKIK HOZZÁJUK TARTOZNAK*

„Nem tudhatom, másnak e tájék mit jelent, nekem szülőhazám…”
(Radnóti Miklós)

1.

1.1. Elszármazottak

Családunk egyik törzse a tordátfalvi székely Gombos. A családra vonatkozó adatok összegyűjtése már az 1940-es években elkezdődött, amikor a Magyarországra kitelepültek egyetemi felvételek, állásügyek miatt igazolni kényszerültek származásukat, vallásukat.[2] Ezek egy része a mai napig a család birtokában van, más részüket újra meg kellett keresnünk. Ez nem volt mindig egyszerű, de többnyire sikerrel járt.

Elöljáróban fontos leírni, hogy a Gombosok számára a „szülőhaza” Erdély volt, Székelykeresztúr, a Küküllő mente. Ha ott nem élhettek, akkor szinte mindegy volt számukra, hogy Budapesten, Bécsben, Dunapatajon, New Jersey-ben laknak-e. Megteremtették a maguk erdélyi világát, megtartották szellemét, nyelvét, szokásait.

„A múltnak képviselői az emlékek; ezek testesítik meg a köteléket, mely bennünket összefűz.”[2]

Őseink Tordátfalváról származtak át Székelykeresztúrra, Gombos Sámuel (1843–1918) pedagógus, majd megválasztott unitárius lelkész révén. A rokonsági fokot az alábbiakban mindig hozzá érdemes viszonyítani.[3]

A tordátfalvi (unitárius) egyházközség *Kereszteltek, Eskettettek és Temetettek Anyakönyve* mindegyikében megmagyarázzák a bevezető sorok, miért nem találhatunk 1802 előtt Gombosokat (pontosabban senkit) Tordátfalván az anyakönyvekben: „42 gazda háza leégett, mivel Csifó József kurátornál voltak az egyházi iratok, házával együtt azok is elégtek 1802 szeptemberében.”

1.2. Tordátfalvi Gombosok a levéltári forrásokban[4]

1602. augusztus 11-i országos összeírásban Tordátfalván Gombos név nem szerepel, az **1604**. március 15-i összeírásban sem.[5]

1607. Rákóczy Zsigmond erdélyi fejedelem lófőséget igazol tordátfalvi Gombos György, örökösei és valamennyi utódja részére, teljeskörű adómentességgel mind házára, mind pedig birtokaira.[6] Ez az eddig ismert legkorábbi családi dokumentumunk.[7]

1614. február 18-i összeírásban Gombos György mint tordátfalvi lófő szerepel.[8]

1627-es udvarhelyszéki összeírás, Tordátfalva: Gombos György és Gombos János lőfőket említik.[9]

1635. november 18. Tordátfalván az esküdtek között ott van Gombos András, a lófők listáján

---

* Ezúton is köszöntjük a szerzőt, aki negyedszázada nemcsak megtisztelt azzal, hogy felkeresett, de múzeumunk akkoriban újraindult évkönyvét azóta is dolgozataival, szerkesztőjeként támogatta, a magyar tudományos életbe való visszaépülésünket okos tanácsaival segítette, térségünk és közösségünk múltjának feltárásában kedves társunk.

[1] A Gombos család valamennyi férfitagja magyarországi közszolgálatban állt a két világháború között, így az alább felsorolt törvények értelmében igazolni kellett a „fajtatiszta” származást. Az első zsidótörvény az 1938: XV. tc., a második az 1939: I. tc., a harmadik az 1941: XV. tc. és a negyedik az 1942: XV. tc.

[2] Mondta magyar nemzeti múzeumi főigazgató korában Pulszky Ferenc, akinek ükunokája, a bécsi Sebesy Judit (férjezett Hendricks) a szerző harmadunokatestvére Lengyel-ágon. (Pulszky Ferenc fia Pulszky Ágost, az unokája Szirmayné Pulszky Henriette, a dédunokája Sebesy Istvánné Szirmay Anna. Sebesy István egyik dédapja – Sebesy Judit ükapja – viszont a Petőfit utolsók között látó Lengyel József orvos, aki a szerzőnek is ükapja.)

[3] Gombos Sámuel lelkész-tanár (Tordátfalva, 1843 – Székelykeresztúr, 1918) az itt emlékező családunkból kinek apai, kinek anyai ági felmenője. Három lánya, egy fia volt (Róza, János, Erzsébet, Eszter). Unokái, csak a fia részéről: három fiú, két lány (ifj. János, Margit, Róza Irma, Ödön, Samu). Lásd *17. ábra.*

[4] Válogatás az ausztriai bécs-klosterneuburgi Gombos Sámuel-unoka, vagyis dr. Gombos Samu (Székelykeresztúr, 1920 – Bécs, 1980) fia, dr. Gombos János (1945–2021) adatgyűjtéséből.

[5] Vö. SzOkl, Ús, IV.

[6] Az 1607-ben Gombos György számára kiadott privilégiumlevél kezdő sorai: „Primipilatus agilis Georgÿ Gombos de Thordátfalva Anno Domini 1607…”

[7] „A bejegyzés a Királyi Könyvekben az F 1, IV, *Lib. Reg. Sigismundi Rákóczi* (rksz. 7.) jelzetű kötet 45^{r} oldalán található. A két sornyi címzés után 6 és fél sor szöveg van, amely a lófői státusra és a ház adómentességére vonatkozik, és megnevezi a szomszédokat. A lófőséget sose kíséri címeradomány. Konkrét cselekedet, érdemszerzés nincs említve.” Részlet Zsupos Zoltán hozzám intézett leveléből. A Királyi Könyvek adatait az Országos Levéltár történész munkatársa kereste ki számomra. Segítségét ezúton is köszönöm.

[8] SzOkl, Ús, IV, 332.

[9] Uo., 761.

említik Gombos Györgyöt, *meghalt* megjegyzéssel[10], valmint két fiát, Istvánt és Boldizsárt. Utóbbi szolgál, egy lóval. Ugyancsak egy-egy lóval szolgáló lófők Gombos Mihály és Gombos Mózes.[11]

1652. Egyházi klenódium leírása 1789-ből: „négy Szegletü Ón palaczk Sima fedele hoszszukó Srofos, nelynek oldalán ezen irás van: GOMBOS ANDRÁS 1652".[12]

1676. Tordátfalvi Gombos Sámuelnét említik (tordátfalvi Gombos Sámuelné Balás Ilona pere nagyobbik Gombos János és felesége, Kata ellen, rágalmazásért).[13]

1789. Egyházi földek szomszédai Gombos István, Gombos Sigmond, katona Gombos György birtokolta földterületek. Gombos Györgyné és Gombos Sigmondné hozzájárulása egy új kendőhöz.[14]

1794. A templom átépítésekor Gombos György unitárius *curator*.[15]

1799. Gombos Kis Anna (ekkor már Csehétfalván lakó Györfi Andrásné) festeti meg a templom karzatát.[16]

1.3. Családi leszármazás

Az egyenes ági Gombos felmenőkről az első anyakönyvi bejegyzés 1816. szeptember 3-i. Ekkor keresztelték tordátfalvi Gombos Jánost. Apja, Dániel 1773-ban született – a családi emlékezet szerint az ő apja, Gombos István pedig 1749 körül –, anyja 1803. február 2-án hunyt el, 51 éves korában, Tordátfalván, de leánykori nevét nem jegyzi a halotti anyakönyv.[17] A következő három adat mindenikében az 1773-as születésű Dániel szerepelhet:

1819. Tordátfalván Gombos György, Gombos Mihály, Gombos Dániel, Gombos István, Gombos Lajos az unitárius templom újraépítésére téglát adományoznak.[18]

1823. Gombos Dániel az unitárius kurátor, a templomajtókra adományoz Gombos György, Gombos Mihály.[19]

1838. Egy másik fennmaradt, viszonylag régebbi családi dokumentum a tordátfalvi Gombos család tagjainak hűségesküje 1838. június 17-én, V. Ferdinándnak[20]. A hűségesküben – mint *osztrák* császárt – *I.* Ferdinándként nevezik meg az uralkodót, akit még apja, Ferenc[21] életében, 1830-ban magyar királlyá koronáztak. A székelyek a hűségesküvel megvárták a valóságos trónra lépést.[22] A felsorolt lófők: Gombos István, Dániel, Zsigmond, Márton, Mihály.

Gombos Jánostól már folyamatos a családi leszármazás nyilvántartása. 1841. március 18-án kötött házasságot a helyi unitárius lelkész Ürmösi József lányával, muzsnai Ürmösi Eszterrel[23] (Tordátfalva, 1817. október 5. – Tordátfalva, 1893. március 17.). A házaspár első gyermekét, Dénest 1842. január 23-án keresztelték, mint „törvényes, székely szabad nemest".[24] Dédapám, Sámuel 1843. március 1-jén, Márta húga 1845-ben, a negyedik gyermek Róza 1847-ben látta meg a napvilágot.

Gombos Dénes Tordátfalván gazdálkodott, az örökség rá jutó részét osztályos egyezség formájában mind ő, mind pedig Sámuel még apjuk életében megkapta. Gombos János végrendeletében már csak a lányok, Márta és Róza szerepelnek.[25]

1.4. Tordátfalva

A Nyikóba jobbról ömlő Alba-patak völgyében fekvő zsákfalu, 500–550 m magasságban. Egyetlen, egy nyomtávú, kitérők nélküli mélyúton közelíthető

[10] Évszám szerint elképzelhető, hogy az 1607-ben privilégiumlevelet kapott György.

[11] SzOkl, Ús, V, 309. Katonai szolgálat, vagyis a lófői privilégiumú telek után a birtokló család által kiállított lovas katona.

[12] NYÁRÁDI Zsolt – REJTŐ András 2011, 245.

[13] KISS András – PÁL-ANTAL Sándor 2002, 197. A címmel ellentétben, Ambrus János perel a felnőtt fia miatt, akit Gombosné Kata „ártó" teával itatott. Továbbá: Uo., 463–464. A perben mindkét Gombosné rangja *primipila*.

[14] NYÁRÁDI Zsolt – REJTŐ András 2011, 242–243, 246.

[15] Uo., 231.

[16] Uo.

[17] CSÁL, Fond 20, nr. 585, *Tordátfalvi unitárius anyakönyvek, 1799–1856*.

[18] NYÁRÁDI Zsolt – REJTŐ András 2011, 232.

[19] Uo., 233–234.

[20] Habsburg-Lotharingiai Ferdinánd (1793–1875), osztrák császárként I., magyar királyként V. Ferdinánd. Tényleges uralkodása: 1835–1848.

[21] I. Ferenc magyar király (1768–1835), aki II. Ferencként az utolsó német-római, majd 1804-től ugyancsak I. Ferenc néven az első osztrák császár volt.

[22] A dokumentum Gyulafehérváron keltezett. A másolat az egykori Udvarhelymegyei Levéltárban őrzött eredetiről készült. Kivonatos példány, az esküt tartalmazó jegyzőkönyv első és a Gombos családra vonatkozó oldala.

[23] Adatait a házassági és a halotti anyakönyvekből ismerjük. Eszter apja, Ürmösi József (1775–1858) 1817-től volt tordátfalvi lelkész. Anyja Borbély Julianna. Eszter öt testvére közül Sándor bátyja néprajzi gyűjtőként ismert. (SZAKÁL Anna 2020, 47–50.)

[24] A tordátfalvi kereszteltek anyakönyvében 1834. december 19. és 1835. július 19. között a *conditio* rovatban egy *nobilis*, két *agilis*, 8 *nobilis siculi* és egy *inquillinus* bejegyzés van. A Gombos-bejegyzések mellett a *nobilis siculi* áll – 1848 után a *szabad székely*.

[25] A Gombos Sámuel-féle tordátfalvi birtokrész 1894-es adásvételénél a Gombos Dénes felesége Télmán Mária. A két lánytestvérük sorsáról semmit nem tudunk, a végrendeletben csak a keresztnevük áll: „Mártának adom", „Rózának adom". A birtok meglehetősen nagy volt. Az eredeti végrendelet a dr. Gombos János (1945–2021) birtokában volt.

meg. A belterületétől délkeletre, mintegy 1,5 kmre emelkedik a Fiasmál nevű domb, ettől keletre az Ebédlőmál, lapos tetejű alig csúcs. A mai élő népmondák szerint a halmok kővé vált asztagok, amelyek elátkozott, fösvény uruk miatt öltöttek ilyen formát, az Ebédlőmál pedig a közeli – mint a Firtosi – várakban lakó tündérek pihenő- és ebédlőhelye. Szomszédai szép nevű helyek: Tarcsafalva, Medesér, Siménfalva, Firtosmartonos, Énlaka.

Tordátfalván az ősök a székely falvak megszokott életét élték/élhették. A Gombos família mind az egyházi, mind pedig a világi életben elég jelentős szerepet játszhatott. Kurátorok, bírók, esküdtek, adományozók, presbiterek kerültek ki soraikból.[26]

Annak, amit dédapám, Gombos Sámuel lelkész-tanár említ, hogy az elődök 300 éven keresztül papok, tanítók voltak, nincs dokumentálható nyoma.[27] Sokkal valószínűbb, hogy gazdálkodtak a helyi szokások és adottságok alapján. Bizonyára nem is rosszul, amint azt a faluközösségben elfoglalt helyük mutatja. Taníttatni tudták Sámuelt is, pedig ez meglehetős anyagi áldozatot követelhetett. Amit apja, János mindenképpen biztosított is.

Nem járhatunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy lelkésszé avatott fiát még Székelykeresztúrra költözése után is segítette, hiszen a kezdő tanári fizetésből, az egyházi javadalmazásból megélni lehetett, de egyébre nemigen juthatott. A mindenki által emlegetett hatalmas keresztúri házat[28] nehéz lehetett volna felépíteni, ha nem állt Sámuel rendelkezésére a rendszeres havi illetményen kívül más jövedelem. Bátran feltételezhetjük, hogy apja, János sem a fia házasságkötésekor[29], sem első unokája[30] születésekor nem fukarkodott. S megérte fiúunokája, a tordátfalvi Gombos nevet továbbvivő, az ő nevét kapott János[31] születését. Elképzelhető, hogy még látta következő unokáját, Erzsébetet[32] is.

1.5. Gombos Sámuel (1843–1918) székelykeresztúri lelkész-tanár

Gombos Sámuel Tordátfalván született, és lelkész nagyapja ötnaposan, 1843. március 6-án keresztelte, mint „törvényes szabad nemes fiút". Iskolaépítő és vagyongyarapító – Keresztúron úgy hívták: a „milliomos Gombos". 1918. április 8-án halt meg, valóban milliókat hagyott gyerekeire pénzben, házban, erdőben, szőlőben, birkában, sajtban. Mire kihirdették a végrendeletet, 1918 decemberében bejöttek a románok, és az impériumváltással elveszett a házon kívül minden. Majd az utódok a házat is eladták, így tudtak 1927-tel bezárólag Magyarországra kijönni.

Sámuel ősünk alapfokú tanulmányairól hiteles bizonyítványokkal nem rendelkezünk. De az valószínű, hogy az elemi osztályokat szülőfaluja unitárius iskolájában járta ki. Székelykeresztúron utána akkoriban, három elemit követően, öt gimnáziumi osztályt végezhetett volna, de 1859. őszén a tordai gimnázium ötödik osztályába ment át, ahonnan 1860-ban a kolozsvári főgimnázium növendékei közé iratkozott, és ott 1863. június 30-án tett érettségi vizsgát.

Általános történeti adatok alapján követhetjük nyomon az unitárius felsőfokú képzést, amelyben Gombos Sámuel is részesült. Unitárius lelkészi tanulmányait csak kolozsvári intézményben folytathatta. Az unitárius felsőoktatás 1566 óta zajlott Kolozsváron. Az ún. szekundánsok világi pályára, a tógátusok egyházi szolgálatra készültek. Boros György[33] püspök az oktatás négy szakaszát különböztette meg. 1847-ig a teológiát és filozófiát együtt oktatták, 1847–1857-ben két éves teológiai kurzusra tértek át, amikor is a filozófiai tanulmányok befejezését követően a lelkipásztorjelöltek kötelesek voltak további két évig teológiai stúdiumokat végezni. 1857-től ezt még egy esztendővel megtoldották, így a lelkészjelöltek három éves teológiai képzést kaptak. Ezt támasztja alá

[26] Lásd CSÁL, Fond 20, nr. 585: *Tordátfalvi unitárius anyakönyvek, 1799–1856*. Gombos Sámuel (1843–1918) nevét is utca őrzi Tordátfalván.

[27] Lásd *Samu emlékei* (**2.6.** részfejezet). „Samu", vagyis dr. Gombos Sámuel (1920–1980) nagyapja, a lelkész, akiről nevét kapta, valószínűleg az anyai ági felmenőire gondolt, az ágas-bogas *Ürmösi lelkészdinasztiá*ra.

[28] „Székelykeresztúron, a főtér egyik legszebb, emeletes házában lakik …az aranyszőke, szép, jóságos és kedves Margit néni." Ő dr. Gombos Jánosné Lukács Margit (Nyíregyháza, 1877 – Budapest, 1953), Gombos Sámuel (1843–1918) menye. (LUKÁCS Zsófia, Dr. 1966, 14–15.) Lukács Zsófia (Budapest, 1912 – Budapest, 1990 után) a Margit néni unokahúga, a siménfalvi Jakabházy–Pakot rokonsághoz tartozik.

[29] Székelykeresztúr, 1875. július 20.

[30] Gombos Róza („Rózsika néni"; Székelykeresztúr, 1876. augusztus 11. – Budapest, 1965).

[31] Dr. Gombos János (Székelykeresztúr, 1878. szeptember 20. – Budapest, 1949. október 28.).

[32] Gombos Erzsébet 1886 június–júliusában született. 18 éves korában, 1904. június 6-án halt meg. Számításunk csak Erzsébet gyászjelentése alapján lehetett, mert az unitárius anyakönyvekből ezek az évek hiányoznak. (CSÁL, Fond 20, nr. 122, *Székelykeresztúri unitárius anyakönyvek, 1885–1894*.)

[33] A Sámuel ősünknél néhány évvel fiatalabb Boros György (Tordátfalva, 1855 – Kolozsvár, 1941), későbbi püspök, a Gombos család barátja. A *Szívemet Hozzád emelem. Elmélkedések és imádságok nők számára* című összeállítását Kolozsvárról, 1906. június 30-i bejegyzéssel ajánlotta Gombos Eszter kisasszonynak szeretettel – Gombos Eszter (Székelykeresztúr, 1887 – Budapest, 1948) a Sámuel lánya.

a bizonyítvány, amely szerint Kriza János[34] unitárius püspök és Papp Mózes[35] egyházi főjegyző hitelt érdemlően tanúsítják, hogy Gombos Sámuel az Egyházi Főtanács előtt sikerrel vizsgázott 1867. február 28-án, és őt az egyházi szolgálatra alkalmasnak találták.

„Elkezdettem papságomat 1872. december 8-án." Idézet a székelykeresztúri unitárius egyház *Meghaltak Anyakönyvé*ből. Tordátfalvi Gombos Sámuel feltehetően választás útján került a keresztúri gyülekezethez. 1867, a lelkészi vizsga letétele és az önálló papi szolgálat 1872-es megkezdése között vallástanár volt az unitárius algimnáziumban és a székelykeresztúri állami tanítóképzőben.[36]

Előmenetele töretlen volt. Ezt bizonyítja hitoktatói kinevezése is a tanítóképzőbe, majd a további vallástanári kinevezés évi 100 forint javadalmazással. Ekkor már az egyházi iskolákba történő kinevezéshez is állami megerősítés és ellenjegyzés kellett.[37]

1.6. Lengyel Róza (1847–1909), Gombos Sámuel felesége

Gombos Sámuel Székelykeresztúron ismerte meg feleségét, marosfelei Lengyel Rózát, a székelykeresztúri kirurgus Lengyel József[38] lányát. Lengyel Róza 1847-ben született, Marosvásárhelyen, anyja ölyvesi Csíszár Karolina[39] volt, szülei 1840-ben házasodtak össze. Székelykeresztúron halt meg.

Akikkel Sámuel a házassága révén összerokonodott, a marosfelei Lengyelek törzse a *Kacsó* családban kereshető. Az eredetileg nyárádselyei Kacsók közül egy Boldizsár nevű járta meg Lengyelországot Báthory István idején, s onnan visszatérve, „Lengyel" ragadványnevet kapott. A Lengyel család ágai aztán Sóváradra, Vajába, Marosvásárhelyre kerültek, a marosvásárhelyi ágból Lengyel Simon a város kirurgusa lett. Utóbbi felesége felvinci Kiss Júlia volt, és népes családjából csak az 1821-es születésű József székelykeresztúri kirurgustól is további hat unokáját és azok családját tárgyalja Rózán kívül Pálmay József. Róza bátyjának, Gyulának (1842–1888) a Janka lánya ment férjhez Sebesy Sándor huszár őrnagyhoz, róluk már szó esett[40] – nagyanyám testvére, Rózsika néni[41] mondta mindig a fiukról 1945 után: „Sebesy Pista családunk egyetlen báró tagja, de most nem folytassa a báróságát."

A Vén Imposztor, ahogy Rózsika nénit unokaöccsei, a Gombos fiúk, Ödön és Samu[42] nevezték, némi malíciával beszélte el, hogyan szerezték a báróságot: „Valamikor az 1700-as évek végén, Mária Terézia idejében Inczédy József, kinek felesége Jósika bárólány volt, megunta a terjedelmes famíliában a szokványos Inczédy nevet, és kérvényezte a két név összevonását. Így lett ő Josinczy és báró, s bár maga élete végéig eredeti nevét viselte, utódai megtartották az újat és a báróságot.[43]

Gombosné Lengyel Róza testvérei közül valószínűleg Lina (talán Karolina) járt többet Keresztúron. A családi anekdoták kapcsán sokszor idézett Rózsika nénitől származik a következő is: Keresztúr főutcáján – amely szélességét tekintve tér is – zajlott a piac, s a testvérek karonfogva, napernyő alatt szemlélődtek. Már idősebbek lévén, Róza dédanya kissé süketedett, s kiabált: „Nagy baj van, Lina lelkem!" „S ugyan mi?" – kérdezte Lina. Róza a piac hosszába is hallhatóan süvöltötte: „Nincsen bisalma befőttem!"[44] Igen, ez akkor nagy-nagy baj volt.

Lengyel Róza megkeresztelésének a székelykeresztúri unitárius anyakönyvben – érthetően – nincs nyoma, de bizonyára megtörtént az 1875. július 20-án kiállított házassági anyakönyv tanúsága szerint.[45] Elnézve az igen férfias Gombos Sámuelt, nem csodálkozhatunk Lengyel Róza esküvő előtti vallás-

[34] Kriza János (Nagyajta, 1811 – Kolozsvár, 1875). Unitárius püspök, költő, népköltési gyűjtő. Székelykeresztúri diák volt, így érthető, hogy különös figyelemmel fordult a város unitárius gyülekezete felé. Legismertebb munkája a *Vadrózsák* című, 1863-ban megjelent népköltési gyűjtemény.

[35] Papp Mózes (1830–1914). Utolsó éveiben a székelykeresztúri főgimnázium igazgatója.

[36] Vö. 54. jegyzet. Irodalmi munkásságát lásd GULYÁS Pál 1992.

[37] Az Eötvös József-féle népoktatási törvény előírásai alapján. (1868: XXXVIII. tc.)

[38] Lengyel József (Marosvásárhely, 1821. január 19. – Székelykeresztúr, 1895. augusztus 29.). Az egyik utolsó szemtanú, aki még beszélt is Petőfivel kevéssel annak halála előtt, 1849. július 31-én, Fehéregyházán.

[39] Egy Cs. K. monogramos ezüstkanállal eszem naponta a levest.

[40] A Lengyel-adatokat lásd PÁLMAY József 1904, 84. (Vö. 2. jegyzet.)

[41] Viola Miklósné Gombos Róza (1876–1965), a Gombos Sámuel lelkész-tanár legidősebb lánya, a család nagy mesélője. A Lengyel családról ismereteink hézagosak voltak, bár Rózsika néni sokat mesélt nagyapjáról, Lengyel Józsefről. „Amikor Tatám a térdére ültetett" – kezdte az elbeszélést. Arról, hogy az ősök Lengyelországból jöttek, innét a Lengyel családnév. És arról, hogyan vitte Lengyel József Petőfit a kengyelben, menekülőben a segesvári–fehéregyházi csatatérről. (A „lengyelországi" eredethez vö. az **1.6.** részfejezet és az 50. jegyzet, Petőfi halálához az 52, 145, 195. jegyzet.)

[42] Dr. Gombos János (1878–1949) fiai, tehát a lelkész-tanár Gombos Sámuel (1843–1918) unokái: dr. Gombos Ödön (Székelykeresztúr, 1918 – Cleveland, 1992) és dr. Gombos Samu (1920–1980).

[43] Helyesen: 1749-ben nyerte váradi Intzédi József a bárói címet és a Josintzi nevet.

[44] Nem sajtóhiba, így hangzott el: *bisalma*. Legalábbis Rózsika néni így mesélte.

[45] CSÁL, Fond 20, nr. 122, *Székelykeresztúri unitárius anyakönyvek, 1885–1894*.

váltásán 1875-ben – katolikusból lett unitárius –,[46] bár erről a családi történetekben nem esett szó.

Nehéz, nagyon nehéz leszármazottként – de talán idegenként is az lenne – csak a dokumentumokra koncentrálva, tárgyilagosan leírni a történteket. Mai, romantikát majdnem tökéletesen nélkülöző korunkban különösen meglepő ez a hihetetlen ragaszkodás, tökéletes megfontoltság a párválasztásban. Változó világban a meggyőződés, hogy ez így jó. Amióta ismerem a dokumentumot, alig tudok napirendre térni fölötte. Csak ez az egy mondat jut eszembe, Pavel Kohout színművének címe: *Ilyen nagy szerelem*.

1.7. A székelykeresztúri Gombos család boldog békeideje

A város Székelyudvarhelytől 26 km-re nyugatra, a Fehér-Nyikó-vizének és a Gagyi-pataknak a Nagy-Küküllőbe torkollásánál fekszik. Egykor szitakészítőiről Szitáskeresztúrnak is hívták. A régi széki rendszerben Keresztúr fiúszék központja volt. Hívták/hívják még unitárius Rómának is.

Gombos Sámuel egyházi elöljárói mindig különös figyelemmel kísérték dédapa sorsát, az egyházi Képviselő Tanács már 1867. szeptember 8-án kinevezte a „papjelöltet" a székelykeresztúri unitárius „közép tanodába köztanítónak és iskola főnöknek".

A lelkészség, tanárkodás, házasság, gyereknevelés mellett nagy figyelemmel fordult a gazdálkodás felé. Tordátfalvi apai – ősi – öröksége mellé szerezte, vette a földeket, felügyelte a gazdálkodást, a havasokon a birkákat, a Küküllő mellett a szőlőket, alapvetően a birtok, a föld szeretete miatt, s tán nem csak azért, de mert a teológián akkor, amikor ő oda járt, már a gazdálkodás alapismereteit is tanították.

Felmérve, hogy gyerekei már nem fognak a messzebb fekvő földekkel, ingatlanokkal, részekkel foglalkozni, abban a korban a gazdaság állandó felügyeletére idősnek számítva magát, 51 évesen eladta „nyílban lévő" birtokát. Ehhez hozzájárulhatott, hogy gyerekei taníttatásához készpénzre lehetett szüksége.

1876-os születésű Róza lánya 1894-ben, a szerződéskötés idején Kolozsvárott, a református tanítóképzőben volt utolsóéves, fia, János, aki 1878-ban született, gimnazista volt, és ügyvédnek készült, az 1886-os születésű Erzsébet és az 1888-as születésű Eszter pedig még igencsak szülői gondoskodásra szoruló kicsiny gyermekek voltak. Sámuel Tordátfalván maradt testvére, Gombos Dénes 1908-ra fizette ki a teljes vételárat.

Valószínűleg a vételár segítségével is, ügyvédet nevelt János fiából, tanítónőt Róza leányából, és eltemette Erzsébetet, a tanítóképzőben tanuló leányát.

Megfelelő vagyonnal látta el Esztert, akit idősebb testvérei gondjára bízott. Végrendeletének és vagyonának kezelése fiára maradt, aki mindezt akkor is vállalta, amikor már vagyon nem volt, csak a kötelezettség.

Ennél pontosabb adatokat egyelőre nem tudtunk szerezni, miután az eredeti oklevelek, feliratozott fényképek két háború, egy Trianon, egy Bécsi döntés és oda-vissza csatolás, egy Potsdamer Pakt, a magyarországi számtalan költözködés következtében, ki tudja, hol vannak.

2.

2.1. Emlékezők

Sámuel unokái – János (1906–1976) New Jersey-ben, Manyi (1908–1996) Budapesten, Róza (1910–1995) Dunapatajon és részben Bécsben, Samu (1920–1980) Bécsben – idősebb korukban elkezdtek visszaemlékezni! Sajnos, nem korábban és nem többet! Ki magnószalagra mondta, ki leírta.

2.2. Ifj. Gombos János: **Önéletrajzom**[47] *Székelykeresztúr*[48] *(Város Erdélyben)*

„Amikor 1241-ben a tatár sereg (pogány türkök) a településhez közeledtek, a lakók felmenekültek a várostól északra eső hegyre. Olyan hangosan fohászkodtak Krisztushoz, hogy a tatárok elvonultak. A hegytetőt, ahol egy fakeresztet állítottak, azóta is Jézuskiáltónak hívják.[49] Házunk emeleti balkonjáról tiszta napon látni lehetett a keresztet […].

[46] Vallásváltásra nem is, de igen vegyes házasságokra Gombos Sámuel (1843–1918) utódainál is volt példa. Idősebb lányának, Gombos Rózának (1876–1965) a férje, Viola Miklós (Székelykeresztúr, 1872 – Budapest, 1929) katolikus volt. János fiának (1878–1949) a felesége, Lukács Margit (1877–1953) református, szintén Gombos Róza (Róza Irma) nevű unokájának (Székelykeresztúr, 1910 – Budapest, 1995) a férje, dr. Rákóczy László pedig (Kiskunhalas, 1906 – Budapest, 1959) evangélikus. Az eredeti, korabeli fényképek és iratok dr. Gombos János (1945–2021) tulajdonában voltak.

[47] Részletek. Ifj. Gombos János (Székelykeresztúr, 1906 – New Jersey, 1976), Gombos Sámuel (1843–1918) unokái közül a legidősebb, az Egyesült Államokban írta visszaemlékezését, angolul. 1975-ben kezdte írni, ismereteink szerint idősebb lánya, Gombos Sári (1948–1994) kérésére. 2016-ban unokaöccse, dr. Gombos János (1945–2021; az 1920-ban született dr. Gombos Sámuel fia) fordította magyarra.

[48] Jegyzet az eredeti szövegben: „Szülőföldem. A tordátfalvi Gombos család 1843-tól 1928-ig itt élt. 1332-től Székelykeresztúr településként, 1559-től városként jelenik meg a feljegyzésekben." A család valójában Gombos Sámuel 1867. őszi pedagógusi alkalmazásával lett keresztúri, és 1927-ig maradt az.

[49] Az angol eredetiben valószínűleg pogány *törökök* jelentésben. 1864-ben a helyi elöljáróság Pesty Frigyes kérdőívének kitöltéséhez a különböző adatközlések között nem talált hihető magyarázatot a *Jézuskiáltó-bérc* helynévre. Vallási néprajzi vonatkozású lehet, a térségben Siklódon is ismert volt ekkor *Jézuskiáltó-domb* helynév. (Vö. PESTY Frigyes 2013, 170, 178.)

Petőfi Sándor, Magyarország leghíresebb költője 1849. július 30-án Keresztúron töltötte utolsó éjszakáját. Másnap, 22 éves korában[50] meghalt, a várostól 6 mérföldre lévő csatatéren. A szabadságharcban (1848–1849) a magyar hadsereg küzdött a betörő osztrák–orosz hadseregek ellen. A magyarok elvesztették a háborút; ez volt aztán a Habsburg Monarchia, Ausztria-Magyarország kezdete.[51]

Iskolai könyveink szerint a híres Petőfit életben utoljára egy istálló falának támaszkodva látták, amint jegyzetelt. Seregeink menekülőben voltak. Dr. Lengyel, a hadsereg orvosa hívta Petőfit, hogy üljön fel a lovára, és lovagoljon el vele. Petőfi visszautasította a hívást.[52]

Úgy tíz éves lehettem, mikor egy vacsoránál elmeséltem apámnak, hogy mit tanultunk a híres költőről az iskolában. Megkérdezte tőlem, tudom-e, hogy ki volt dr. Lengyel. »Nem« – feleltem. »Nagyanyád édesapja volt« – válaszolta.

Már 1712-ban felmerült az ötlet, hogy egy unitárius iskolát kellene építeni. 1793-ban elkezdték az iskola építését. Az elején csak négy osztályos polgári iskola volt. 1873-ban az iskolát felső tagozattal bővítették. Ebben az évben a városban tartották a Nemzeti Unitárius Kongresszust. Elhatározták, hogy alapítványt létesítenek szegény diákok taníttatására, elszállásolására és élelmezésére. Az első adományozó egy John Fretwel, jr. nevű angol látogató volt, 200 font adománnyal. Az alapítványt megalapították, és a szegény diákok tanulásának és ellátásának álma megvalósult. Az alapítvány tovább növekedett, és felmerült egy másik álom: egy új iskola modern épületben, modern felszereléssel. A pénzügyi tervezés és a építkezés felügyeletére bizottság létesült.[53] Nagyapám, Gombos Sámuel, és apám, dr. Gombos János, mindketten részt vettek a bizottság munkájában.

Az új gimnázium 1913-ban felépült, 300 méterre a régi iskolától, egy 16 hektáros telken. A régi gimnáziumot átépítették diákotthonná, és az ebédlőt megnagyobbították. A régi iskola telkére még futópályát és futballpályát létesítettek.

Az új, kétemeletes iskola (Európában gimnáziumnak hívják) nyolc osztályos volt, emeletenként négy-négy osztállyal. A földszinten még volt zoológiai, kémiai és fizikai laboratórium, büfé, konferenciaszoba, az igazgató és a titkárság irodája. A tornaterem és kosárlabdapálya számára külön épület épült. A tornatermet egy átjáró folyosó kötötte össze a gimnázium épületével. A tornateremben volt korlát, gyűrű, mint minden modern mai tornateremben, semmi sem hiányzott. A tornaterem körülbelül kétszer akkora volt, mint a New York-i Athletic Clubomban. A gimnázium területén volt teniszpálya és egy nagy gyümölcs[ös]kert, körte-, alma- és cseresznyefákkal. Az őszi szünet alatt a diákok szedhettek a gyümölcsökből.

Nagyapám 1862-ben került kapcsolatba az első iskolával. 1872-ben unitárius pap és segédtanár lett. 1888-ban az oktatásügyi miniszter a tanári megbízását jóváhagyta. Magyar és német irodalmat tanított, történelmet és földrajzot. 1875-től 1911-ig az iskola gondnoka volt.[54] (75 évet élt: 1843–1918.) Nagyapám egyik diákja a következőket írta róla: »Ennek az egyébként ingerlékeny embernek a lelke tele volt a legszebb eszmékkel. Arra tanított minket, hogy nem elég megkísérelni a szépet, a kiválót, a lenyűgözőt megismerni, hanem érezni is kell.«[55]

Városunkat, Székelykeresztúrt Erdély egyik művelődési központjának ismerték. A gimnázium mellett volt polgári iskola, leánynevelő intézet, kereskedelmi iskola, néhány elemi iskola, színház és több művelődési klub. Járási székhely volt; a járási törvényszék[56] és járási közigazgatási hatóságok székhelye.

[50] Helyesen: *26* éves korában.

[51] Helyesen: a függetlenségi háborút elvesztve, a Magyar Királyság nem tudott kiválni a Habsburg-birodalomból. 1867-ben azonban a dinasztia kénytelen volt kiegyezni a magyarokkal, így jött létre a dualista Osztrák–Magyar Monarchia.

[52] Vö. még az 41, 145, 195. jegyzetek. A dédapa Lengyel József keresztúri polgári orvos volt, nem pedig a hadseregé. Visszaemlékezése szerint Petőfi a menekülésük előtt utoljára Fehéregyháza Segesvár felőli falukapu-zábéjának támaszkodott. Amikor elszakadtak egymástól, még az orvos is gyalog volt, és nem is állított olyant, hogy Petőfit lovára ülni hív(hat)ta volna – a kölcsön lóval kínlódó gyakorlatlan lovas a búni kaptatóról visszapillantva vélte még egyszer (valahol hátrébb az úton) *megpillantani* a költőt. Azt Papp Lajos alezredes, a magyar bal szárny parancsnoka állította, hogy *lovára próbálta hívni*. A visszautasítás története viszont valós alapú: Gyalokai Lajos törzskari százados hívta, hogy a kocsijával meneküljenek, de Petőfi nem hitte, hogy azt még a helyén találják. (Vö. LENGYEL József 1860, 507; DEMETER Sándor 1864, 265; DÁVID Gyula – MIKÓ Imre 1972, 280–288.)

[53] Az 1793-as, a gimnázium létrehozása felől határozó homoródalmási zsinat mozzanatát keverhette a gimnázium *épület*bővítését előkészítő, 1867. december 14-i székelykeresztúri „conferentiával", amikor Lengyel József, akkor járási orvosuk adományozta az első 50 forintot a költségekhez. Fretwell pedig 1873-ban valójában csak kapcsolatba került a magyar unitáriusokkal, a bécsi világkiállítás megtekintésére érkezve. 1875-ben ajánlotta fel az egyháznak a segítségét, javasolták neki a keresztúriak támogatását, kezdett gyűjtésbe e célra az angliai és amerikai unitáriusoknál, és küldtek 150 fontsterlinget (következő évben még 50-et), ugyancsak az *építkezés*re. 1873-ban nem vezettek be új osztályokat, maradt az addigi 3 elemi és 5 gimnáziumi osztály. (Vö. SÁNDOR János 1896, 15–16, 58, 65, 83–85, 101–102.)

[54] Vö. 36. jegyzet. Helyesen: 1853–1859-ben már diákja volt, és 1867–1872-ben köztanítója, seniorja. 1872–1875-ben valóban segédtanára, miközben városi lelkész is. 1875-től tanára. (Uo., 139–140.) 1907-ben vonult nyugdíjba, 1875–1911-ben volt a gimnázium pénztárnoka.

[55] Nem tudjuk, ki lehetett az egykori diák.

[56] Helyesen: *járásbíróság*.

Nagyapám kezdeményezésére bankokat létesítettek. Az Egyesült Hitel Bank, Országos Takarékbank és az Egyesült Takarékbank alakult meg.[57] Gombos nagymamám évekig a Hölgyek Jótékonysági Egyesületének elnöknője volt.[58] Édesanyám[59] elnöknő-helyettes volt, amióta vissza tudok emlékezni. A klub funkciója a rászorultak segítése élelmiszerrel, szállással, ruhával és orvossággal […].

Az első forradalom, amire emlékszem, 1919-ben, Erdélyben volt. Szülővárosomban napokig tartott a vad lövöldözés. Egyik reggel egy osztálytársam jött, hogy meglátogasson engem, de mielőtt a kert kapuját átlépte volna, haslövést kapott, szerencsére felgyógyult.

Az első világháborút a központi hatalmak (Németország, Ausztria–Magyarország, Törökország, Bulgária) elvesztették. A forradalmat Erdélyben a hosszú háború következtében keletkezett súlyos gazdasági helyzetnek tulajdonítottuk. A forradalom még ilyen körülmények között sem tartott sokáig […].

Városunkban apám és barátai polgárőrséget szerveztek, amely éjjel-nappal az utcákon, őrjáraton volt. Más városokban is hasonló fegyveres őrséget szerveztek, és néhány hét múlva a törvényes rend helyreállt.

Magyarországon Horthy tengernagy »fehér hadserege« legyőzte a »vörös hadsereget«. Budapestre Horthy fehér lovon vonult be győztes serege élén.[60] Ezzel a forradalomnak, illetve kommunista felkelésnek vége lett […].

A gazdasági helyzet Magyarországon olyan rossz lett, hogy a pénz szó szerint semmit sem ért. Inflációról beszélni bármely amerikai képzelőtehetségének kihívását jelentené. Egy szendvicset még egy milliárdos bankóért sem lehetett kapni. Az emberek csererendszerhez folyamodtak. Mikor elhagytam Budapestet, 1926-ban, hat év »fehér uralom« után a villamosjegy még mindig 90 000 pengőbe került[61] […].

A kommunista felkelés leverésében a román király szívesen segített. Attól félt, hogy a »járvány« az ő országában is elterjed. A román hadsereg kivonult Magyarországról,[62] és Horthy tengernagy Magyarország kormányzója lett (1920–1921). Kormányzása a [2. világháború alatti] német megszállásig tartott.[63]

Mikor Horthy Magyarország kormányzója lett, és beköltözött a budapesti várba, a vár régi lakosa, a hajdani király IV. Károly úgy döntött, hogy visszatér ausztriai[64] számkivetéséből. A király üzent Horthynak, és felkérte, hogy jöjjön az osztrák határhoz, mert beszélni akart egykori tengernagyával. Az admirális engedelmeskedett, és elment az osztrák határhoz, Gömbös tábornok,[65] aki később miniszterelnök lett, és Wild tábornok kíséretében. 1933-ban Wild tábornok nekem elmondta a beszélgetés egyes részletét.[66] Mikor a király Horthyt megpillantotta a tengernagyi egyenruhájában, megkérdezte, hogy miért viseli még mindig az egyenruhát. »Még nem vagyunk teljesen szárazon, felség« – válaszolt Horthy. Nem lenne biztonságos a király számára, ha visszatérne, magyarázta Horthy.[67] Ezután Horthy visszatért a várba, és az őrségváltás újra állandó gyakorlattá vált.[68]

Édesapám, aki ügyvéd volt, 1925-ben jött ebbe az országba,[69] hogy egy ügyfele érdekeit képviselje egy örökségi eljárásban. Akkor még királypárti volt, és a monarchia visszatérését szerette volna.

Néhány hónapi tartózkodás után demokratikus rendszerünk[70] elkötelezett híve lett. Mikor abban az évben Karácsonyra hazatért, előadást tartott az Egyesült Államok demokratikus kormányzási rendjéről nekünk és barátainak. Nagyon figyelmes hallgatója voltam. Nekem úgy hangzott, mint egy utópia. Egy ország, alkotmányban biztosított gondolatszabadság-

[57] A székelykeresztúri pénzintézetek az első világháború előtt valójában a Székelykeresztúrköri önsegélyző népbank, a Székelykeresztúr községi hitelszövetkezet. Fiókja pedig például a székelyudvarhelyi Udvarhelymegyei Takarékpénztárnak volt itt. (Vö. a *Magyar Compass* kötetei.)

[58] Gombos Sámuelné Lengyel Róza (Marosvásárhely, 1847 – Székelykeresztúr, 1909). Az egyesület neve helyesen: Jótékony Nőegylet.

[59] Dr. Gombos Jánosné Lukács Margit (1877–1953).

[60] 1919. november 16. A vörös hadsereg valójában nem Horthyék ellen harcolt.

[61] Helyesen: *korona*ba, mert a pengőt 1927. január 1-jén vezették be.

[62] 1920 márciusa. A román hadsereg elsődleges célja valójában a minél nagyobb területfoglalás volt.

[63] Magyarország német megszállása (1944. március 19.). Horthy a nyilas hatalomátvétel (1944. október 15.) és Szálasi Ferenc eskütétele (1944. október 16.) után szorult vissza a vezetésből, a németek házi őrizetben tartották, majd az év vége előtt Németországba szállították. Ennek pontos dátumát nem írják a szakmunkák.

[64] Helyesen: *svájci*.

[65] Gömbös Gyula magyar királyi gyalogsági tábornok.

[66] Az első világháborúban Wild József, apai részről osztrák származású császári és királyi vezérkari százados hírszerző tiszt a román arcvonal hírszerzőszolgálatának parancsnoka volt. 1881-ben született Budapesten, 1921. július 7-én terjesztették a Minisztertanács elé magyar állampolgárság iránt kérelmét. Nincs bizonyíték arra, hogy a két Wild azonos lenne.

[67] IV. Károly király első visszatérési kísérletének a napja 1921. március 17., a másodiké 1921. október 20. A visszaemlékezésben leírtak más szempont szerint mutatják a történteket. A két kísérletnek kiterjedt szakirodalma van.

[68] Nem egyértelmű, mire gondolt a visszaemlékező. A „zenés őrségváltás" ceremóniáját mindenesetre öccse, dr. Gombos Samu (1920–1980) is említi *Emlékei*ben (lásd **2.6.** részfejezet).

[69] Az Egyesült Államokba.

[70] Értsd az amerikai demokratikus rendszer.

gal, ahol mindenki egyenlő, megkülönböztető rang nélkül, csak egyszerű polgár. Mi akkor idegen uralom és elnyomás alatt éltünk.

Apámnak vissza kellett térni ebbe az országba,[71] mert a feladatát még nem fejezte be. Megkérdezte tőlem, hogy el akarom-e kísérni. Örömmel elfogadtam. Azonban nem is volt olyan egyszerű az Egyesült Államokba belépni. Először is román útlevelet kellett szereznünk, miután román állampolgárok voltunk. Elsőre nehéznek látszott útlevelet kapni, mert a következő évben katonaköteles korba kerültem, és két évig kellett volna a román hadseregben szolgálnom. Hadügyminisztériumi engedélyt kellett kérni. Egy altiszthez irányítottak, aki azt mondta: »Rögtön felterjesztem magának. Megkapom a tábornok aláírását, de ez magának 10 amerikai dollárjába fog kerülni.« Nálam volt a 10 dollár, és átadtam neki. Bement a közeli ajtón, és két perc múlva visszajött az aláírt, lepecsételt útlevelemmel. Csak később láttam, a pecséten »Plojest«[72] szerepelt, egy városka 40 mérföldre[73] Bukaresttől. Apámnak nem mertem mondani, mert attól féltem, hogy ragaszkodni fog ahhoz, hogy az útlevélen eredeti pecsét legyen, amit nem hittem, hogy megkaphatok.

A karácsonyi és újévi ünnepek után apám és én Bukarestbe utaztunk, hogy az amerikai konzulátuson beszerezzük az amerikai vízumot. Miután a bevándorlási kontingens a következő évekre betelt már, csak abban reménykedhettem, hogy egy diákvízumot kapok. A diákvízum azt jelentette, hogy egy elismert amerikai főiskolára vagy egyetemre kellett beiratkozni, és a tanulmányok befejezése után el kellett hagyni az Egyesült Államokat. Továbbá még azt jelentette, hogy a diákvízum kiállítása kielégítő angol nyelvtudást is megkövetelt.

A konzul szobájába belépve, a konzul és apám udvarias társalgásba kezdtek. Egy tisztviselő váratlanul behozta az útlevelemet, és a konzul elé terjesztette aláírásra. A konzul hozzám fordult, és megkérdezte: »Fiatalember, tud maga angolul?« »Igenis, uram« – válaszoltam. Mikor elhagytuk a konzul irodáját, apám egy jó tanácsot adott: sohase hazudj egy amerikainak, mert nem fog neked többet hinni. Azóta ezt megszívleltem. Mindenesetre megkaptam a vízumomat, és a következő héten elindultunk Amerikába. Egy éjszakát Le Havre-ban tartózkodtunk, és az S. S. Paris hajóra készültünk. A szállodai szobánk ablakából kinéztem az öbölre, és ott láttam egy számomra hatalmas hajót. Ez volt az első óceáni kikötő, amit eddig láttam. Apám elmagyarázta, hogy azok a hajók mind túl kicsik, nem óceánjárók. »Csak várd meg, míg látsz egy igazi óceánjárót.« Két különböző dolog valamit látni és valamit elképzelni […].

1926-ban, Lincoln születésnapján[74] érkeztünk New Yorkba. Vagy 20 centiméternyi friss hó lepte el a partot. A New York-iak azt gondolhatnák, hogy ez sok hó. Ma én is így gondolom. De Erdélyből jövet, ahol az átlagos hóesés évente több méter, nem gondoltam, hogy ez a kis hó valamilyen problémát okozhatna. Inkább szépen nézett ki […].

A helyes angol kiejtést a legnehezebb elsajátítani.[75] Detroitban, első állásomban egy magyarnál villanyszerelő segéd voltam […].

Mikor 1926-ban ideérkeztem, az ország a háború utáni felvirágzás időszakában volt. Detroit csak úgy öntötte az autókat abban az időben, rekordtempóban. Az építőipar is fellendült.

Miután februárban, Lincoln születésnapján érkeztünk, apám azt gondolta, hogy tanácsos lenne, ha őszig várnék a főiskolával. Így aztán beiratkoztam az egyik általános iskola »amerikanizáló osztályába«. Ezt az osztályt bevándorlók gyerekei tanítására létesítették, hogy a kormány felépítésének alapjait, az alkotmányt megismerjék, és természetesen, hogy angolt tanuljanak. Mintegy 30 gyerekkel voltam egy osztályban, életkorukra vonatkozóan 6–18 évesig. Az egyetlen 18 éves én voltam. Tanítónőnk, Miss McDouhal nagyon segítő volt. Három hónap alatt elvégeztem az osztályt.

Ha emberekkel találkoztam, mindig kérdezték: »John, mit csinálsz? Hol dolgozol?« »Dolgozni?« – kérdeztem. Akkor furcsa szó volt nekem. Erdélyben sohasem beszéltünk »munkáról«. Tehetős családok gyerekei abból indultak ki, hogy egyetemre kell menni, és valamilyen diplomát kell szerezni, hogy a társadalom elismerje, és hogy az úri kaszinó (klub) tagja lehessen […].

Azonban nemsokára rámjött az önállóság és magabiztosság szelleme. Hallottam, hogy az emberek »fizetés napjáról« beszélnek, és hogy hány dollárt fognak kapni azon a napon. Elhatároztam, hogy én is szeretnék egy »fizetésnapot«.

Apám segített, hogy egy építőipari vállalatnál munkát kapjak. Egy új utcában a vállalat egy sor családi házat épített. Segédnek szerződtettek, és óránként 50 centért, heti 60 órában. A heti 30 dolláros fizetésem átváltva magyar pénzre megfelelt egy miniszter fizetésének. Gazdagnak éreztem magam! Az első fizetésemet egy új öltönyre, amerikai öltönyre költöttem. Most már igazi amerikainak éreztem magam. A ruhák stílusa, amelyeket Európában viseltünk, más volt, nadrágjaink elkeskenyedő nadrágfelhajtóval készültek […].

[71] Az Egyesült Államokba.

[72] Ploieşti, Románia.

[73] Mintegy 64 km.

[74] Február 12.

[75] Jegyzet az eredeti szövegben: „Hasonló hangzású szótag teljesen mást is jelenthet."

Édesapám hazatért Erdélybe. Eltökélt szándéka volt a családdal [Amerikába] visszatérni. Az alatt a rövid idő alatt, amíg itt volt, nagyon megszerette ezt az országot. Édesanyám azonban nem akart kivándorolni. Testvérei Budapesten éltek. Szerinte a család hagyja el Erdélyt, [amely] ma Románia része, és éljen Magyarországon. Így aztán átköltöztek Magyarországra. Anyám idősebb bátyja, Ödön bácsi magas kormánypozíciót töltött be a pénzügyminisztériumban (költségvetésért felelős igazgató). Öccse, Tihamér bácsi a Magyar Bank főtanácsosa volt[76] […].

Diákvízumom csak tanulmányaim végzésének idejére volt érvényes. Avatás után el kellett hagynom az országot, azzal a reménnyel, hogy visszatérhetek bevándorló vízummal, és öt év múlva álmaim teljesülnek – megkérvényezhetem az amerikai állampolgárságot. Nagyon bíztam abban, hogy ha szüleimet Magyarországon röviden meglátogatom, visszatérhetek az Egyesült Államokba, abba az országba, melyet annyira megszerettem.

A hajóútra New Yorktól Triesztig (Olaszország) az S. S. Saturnia (olasz hajótársaság) hajóján foglaltam helyet […].

Amikor [utam vége felé] éjfél körül kihajóztunk Nápoly kikötőjéből, felmentem a felső fedélzetre, és néztem a város vibráló fényét a hegy oldalán, távolban a lávát köpködő Vezúvval. Ezt a látvány sohase fogom elfelejteni. Másnap Raguzába, a jugoszláv kikötővárosba[77] érkeztünk. Itt az Adria olyan csendes volt, mint egy jégfelület. A fák árnyékának tükrözését is lehetett látni a vízben. Amikor a kikötőbe behajóztunk, úgy nézett ki, mintha a hajó egy fával teli hegynek menne. Raguzában rövid ideig voltunk csak, és folytattuk utunkat Trieszt, Olaszország felé. Minél közelebb értünk Trieszthez, annál viharosabb lett az Adriai-tenger. Az S. S. Saturniának 4 óráig tartott, amíg a fél mérföldet[78] a kikötőig megtette. Azt mondták, hogy a küzdelemben eltört az egyik propeller.

Az évente visszatérő szél, a »bora« megérkezett. Ez egy késő novemberi vagy korai decemberi vihar, és néha olyan erővel fúj, mint egy hurrikán. Hideg és kellemetlen szél […]. Szerencsém volt, az a szélroham engem nem kapott fel. Kimerült voltam, a szemem tele porral, alig láttam valamit […].

Amikor a napos délben a vonat Budapesten beért az állomásra, a szüleim már vártak […].

Vonattal mentünk a – szinte külvárosi – városkába, Ócsára, ahol szüleim laktak. Budapesttől 16 km-re feküdt. Egy kedves, L alakú ház, vaskapuval. A kapun belépve, először a virágos kertbe jutott az ember, aztán az L alakot követve lehetett a lakórészbe érni, amely a kertre nézett. A házat és kertet egy drótkerítés választotta el a hátsó kerttől, ahol a kacsákat és tyúkokat tartották. A hátsó kert kerítése mögött volt a zöldség[es]kert és emögött a gyümölcs[ös]kert, alma-, körte- és őszibarackfákkal.

Négy évvel érkezésem előtt a család Erdélyből átköltözött Magyarországra, és apámat kinevezték kerületi elöljárónak. A címe magyarul főjegyző volt. A magyar igazgatási rendszerben Ócsa Budapest megye[79] egyik kerületi igazgatási székhelye[80] volt. Ebben a minőségben apám volt felelős a törvények és a közrend betartásáért, az adó előírásáért és beszedéséért, az okiratok igazolásáért, stb.

Szüleim kellemesen, bár egy kicsit szerényen éltek, mert a két öcsém gimnáziumba járt, és a két húgom egyetemre. Édesapám állami fizetése szerény volt, de a család kapott járulékos szolgáltatást.

A kertjük friss zöldséget biztosított nyáron, és eleget, hogy télre befőzhessék. Egész évben volt szárnyasuk és tojásuk. A bekerített hátsó kertet kacsaudvarnak becéztem. Nagy és kis kacsák tucatszámra totyogtak a kertben. Kis pelyhes kacsákat költöttek a tyúkok a kacsák tojásaiból. A »kacsaudvar« közepén egy hatalmas amerikai áfonyafa. Láttál-e valaha egy részeg kacsát? Én igen! A kacsák imádták a fáról lepotyogó túlérett áfonyát. A kb. 2 ½ cm hosszú és 1 cm átmérőjű bogyók megerjedtek, és a kacsák lerészegedtek. Nevetséges látvány volt. A kacsák támolyogtak, mint részeg emberek, elestek és kialudták részegségüket. Ez a körforgás addig tartott, míg áfonya volt.[81]

Reggel a baromfi család kakasa jól helyettesítette az ébresztőórát. Ez volt a járulékos szolgáltatás, kivéve persze az ingyenes vonatjegyet az állami vasutakon. Az állomás a háztól kb. 1 km-re volt, és Budapestre egy órát tartott az út. Öcséimnek és húgaimnak korán kellett felkelni, hogy idejében Budapestre, az iskolába érjenek. A vonat néha már az állomáson volt, mikor a gyerekek még a házban voltak. Apám ilyenkor felhívta az állomást, hogy tartsák vissza a vonatot, a gyerekek már útban vannak […].

Anyám azt akarta, hogy maradjak, és Magyarországon helyezkedjem el. Még egy lehető menyasszonyt is javasolt. Egyébként sohasem találkoztam vele! Anyám mondta, hogy kaphatnék egy mérnöki állást, vagy Budapest városánál, vagy az államnál.

[76] A két említett anyai nagybácsi: dr. Lukács Ödön (1876 – 1945 előtt) és dr. Lukács Tihamér (Nyíregyháza, 1885 – Budapest, 1946 után). Utóbbi talán az 1924-ben Magyar *Nemzeti* Bankként megszervezett jegybank tanácsosa volt. (Lásd még 148. jegyzet.

[77] Ma Dubrovnik, Horvátország.

[78] Körülbelül 800 méter.

[79] Helyesen: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye.

[80] Helyesen: járási székhely.

[81] Valószínűleg eperfára emlékezett.

Ödön bácsi majd elintézi. Apám nem szólt sokat. Ő volt Amerikában, és értette, hogy szívem hova húz.

Erősen bíztam abban, hogy egy szép nap visszatérek Amerikába, még akkor is, ha ez reménytelennek néz ki. Anyám beszélt Ödön bácsival, és ő elrendezte, hogy találkozhattam a budapesti közművek vezérigazgatójával. Tekintettel Ödön bácsi szívességére, elmentem az urat meglátogatni. A bevezető udvarias szóváltás után elkezdte mondani, milyen súlyos a helyzet Magyarországon. Mondta, hogy a fizetését január elsején megkapja, és mindjárt elviszi a bankba, és ott hagyja a következő január elsejéig. Többé-kevésbé csak szokásból jár be az irodába. Ezek után itt minden munka jótékonyság lenne, gondoltam. Megköszöntem, hogy időt szakított rám, és elmentem […].

Sohase bántam meg azt a kilenc hónapot, amelyet Budapesten töltöttem. Sok nagyon érdekes emberrel találkoztam, és megismertem, mi készül Európában. A kávéházak tele voltak emberekkel, akiknek semmi más dolguk nem volt, mint Európa jövőjéről elmélkedni, és pletykálni. A férfiakat korán nyugdíjba küldték, nemcsak az állam, hanem a magánvállalatok is. Szomorú volt látni ezeket a korai ötvenes éveiket taposó munkanélküli férfiakat.

Egyik napos délután néhány emberrel a Dunára néző kávéház teraszán üldögéltem. Arról beszélgettünk, hogy Hindenburg elnök a közelmúltban Hitlert kancellárnak nevezte ki. A csoport szószólója Wild tábornok volt. A tábornok sok elképzelhetetlen dolgot is mondott, de korára és rangjára való tekintettel, mindannyian hallgattunk […]. A tábornok egy alattuk fekvő völgyben lévő falura mutatott, ahol 2000 sváb (német származású) lakos volt, és mondta: »Uraim, ez a fickó, Hitler egy szép nap el fogja foglalni ezt az országot, azzal az ürüggyel, hogy felszabadítsa ezt a 2000 boldog svábot.« Mindenki csak mosolygott. Volt aki, azt mondta, hogy Hindenburg csak azért nevezte ki Hitlert, hogy megszabaduljon tőle. Elmélete szerint a kancellári méltósághoz nem illik, hogy valaki egy hordóra álljon, a német nép ezt nem tűrné. Az elmélet nem vette figyelembe, hogy 1933-ban már a demagógok korában éltünk […]."

Gombos János írása a továbbiakban egy porlasztóval kapcsolatos találmányáról, ennek magyarországi szabadalmaztatásáról szól, amelynek révén véglegesen visszautazhatott az Egyesült Államokba.[82]

János az Egyesült Államokban meglehetős vagyonra tett szert, karriert futott be, így segítette jövedelem nélkül maradt szüleit. 1946-ig nem nősült meg, akkor viszont – a családi legendák szerint – a New York-i Broadway egyik Mágnás Miska[83]-előadásán a szubrettet játszó színésznőbe szeretett, és feleségül is vette, avval a kikötéssel, hogy nincs többé színpad, csak család és gyerekek.

Az amerikai családtól minden évben mindenki kapott karácsonyi üdvözletet. Annak ellenére, hogy ezekből a családi életképekből tucatjával kellene legyenek, egy volt fellelhető.

Az idősebb dédunoka a Sári keresztnevet a házaspár megismerkedésének – a Szirmai-operett sikeres *Hoppsza Sári*-betétdalának – emlékére kapta.

Barbara már csak templomi kórusban énekelt, ahová magával vitte két, szintén gyönyörű hangú lányát.

Sajnos azon kívül, hogy Barbara francia származású volt, egy Amerikába emigrált detroiti péknek a lánya, semmit sem tudunk, családnevét sem. Gombos nagyanyó – Lukács Margit, Sámuel menye – temetési értesítőjén is csak Gombos Barbara néven szerepel.

Később se tudtunk meg többet róla, mégis két örökéletű történet fűződik hozzá. Jancsi 1964-től kezdődően többször járt Magyarországon. 1969 nyarán feleségével jött, avval a kimondott céllal, hogy elmenjenek Erdélybe, meglátogassák a szülővárost, Székelykeresztúrt.

Budapesten összejöttek a testvérek és Sámuel unokái, az unokatestvérek, dr. Lukács Ödön lakásán, a Lánchíd utca 23-ban. Ott volt két húga, a két Gombos lány, Manyi és Rózsi, a házigazdán kívül még unokatestvére, dr. Lukács Zsófia[84] és ennek édesanyja, Margit néni, aki magát örökké teljes néven emlegette, hátha valaki nem tudná, hogy ő özvegy dr. Lukács Tihamérné született Jakabházy Margit,[85] valamint az ugyanott lakó dédunoka, Rákóczy Rozália.

Barbara meglehetősen kínosan érezte magát az angolul igencsak gyéren tudó, bár értő, emlékeket egymás szavába vágva, magyarul idéző rokonság körében. Végre észrevett Margit néni karján egy gyönyörű, 17. századbeli karperecet. Valamikori, talán

[82] Az írás töredékes is, befejezetlen is, hiányzik az 1967-es, 1968-as (velem közös) székelykeresztúri látogatás, amelyről szóban számolt be, és szándékában állt leírni. Ifj. Gombos János 70 éves korában, 1976. augusztus 15-én meghalt.

[83] A Budapesten 1916-ban bemutatott operettet az 1928 óta New Yorkban élő Szirmai Albert színre vitette, s ezt folyamatos sikerrel játszották.

[84] A Lukácsok anyai ágon voltak rokonok, dr. Gombos Jánosné Lukács Margit (1877–1953) révén. Az említett Ödön az ő szintén Lukács Ödön nevű bátyjának (1876 – 1945 előtt), Zsófi pedig az öccsének, Lukács Tihamérnak (1885 – 1946 után) volt a gyermeke.

[85] Jakabházyéknak a Székelykeresztúrral szomszédos Siménfalván volt birtokuk, és a Gombos gyerekek sok időt töltöttek ott unokatestvérükkel, Zsófival. Margit (szül. Kolozsvár, 1890 k.) apja, J. Zsigmond (1867–1945) egyetemi tanár volt.

az ínséges időkben élelmiszerre cserélt teljes ékszergarnitúra – nyaklánc, boglár, fülönfüggő, gyűrű – része volt az ezüst erdélyi, drágakövekkel kirakott ötvösmunka, az a bizonyos merev pántos karkötő, amelynek dísze a szépen munkált, felnyitható középső része volt. A méregtartó.

Barbarának roppant tetszett. Margit néni lecsatolta, odanyújtotta, nyilvánvaló ajándékozási szándékkal. Barbara tiltakozott, mire Margit néni kijelentette: „Vedd el, lányom, tőlünk annyi mindent elvettek már, eggyel több vagy kevesebb – nem számít!" Mindenki megdermedt, Margit néni szigorúan a lányára pillantott: „Fordítsd, Zsófikám, fordítsd!"

Ugyanennek a látogatásnak lett volna fénypontja az Erdélybe indulás előtti este a svédasztalos „fogadás", amelyet Manyi adott, most már az egészen távoli rokonokat is – Jakabházy, Issekutz, Csipke, Bősze – vendégül látva. A másnap reggeli induláshoz felsorakozott Manyi és a férje, Selényi Emil, Rózsika és veje, Acsády István, aki az angol tudású vonalat volt hivatva erősíteni.[86] Útközben nem álltak meg tízóraizni, Manyi szendvicsekkel kínálta útitársait. Barbara csendesen megjegyezte, hogy ez az előző esti maradék húsból készült, és van-e Manyinak hűtőszekrénye? Manyi meghallotta, megértette. Bátyjához fordult érthető felháborodással: „Mondd meg, Jancsikám, a feleségednek, annak a detroiti francia péklánynak, hogy nálunk mindig úri háztartás volt! Mód már nem volt, de úri háztartás, az volt!"

2.3. A második gyermek, Manyi[87] *visszemlékezése, a testvére közbeszólásával*

„Anyám[88] négy éve Marosvásárhelyen[89] élt. Valakinél, kinek a férje táblabíró volt.[90] Anyám még akkor lány volt, s oda járt szórakozni Marosvásárhelyre, ott ismerkedett meg a jégen apámmal. Janka néni, Kelemenné, Böskének volt mamája, illetve[91] nagynénje. Böskének a mamája gardírozta anyámat, abban az időben nem lehetett a jégre menni egyedül. Ott ismerkedtek meg apámmal[92], csak azt tudom, hogy rövidesen megvolt az esküvő, és nagyon kedvesen és jól éltek, azt onnan tudom, hogy anyám sokat és szívesen mesélt erről, az akkori szórakozásokról. Már akkor fogatot tartott apám. Anyám bátyja, Pista bácsi[93] – aki huszártiszt volt – tanította be a lovakat a kocsiba. Az vitte egyszer az öreg Gombost[94], a nagyapámat kocsizni két nagyon vad lóval. És bár az öregúr nem akart fölszállni, de Pista bácsi biztatta, hogy gyerünk csak, Samu bácsi, gyerünk csak, nem lesz semmi baj, ha én viszem a lovakat, én hajtok. És a vége az lett, hogy bevitte a kirakatba, megvadultak a lovak, és nem tudta megfékezni, hát bementek egy kirakatba. Na, az Ajvász-féle[95] nagyapa és nagyapám soha többét nem ült hozzá kocsiba. Igen, az Ajvász család örmény, de nagyon jó viszonyban voltak. Anyámnak barátnője volt az egyik Ajvász lány, Ajvász Aranka. Sokáig leveleztek is, mikor aztán mi kikerültünk Erdélyből.[96]

Aztán 1916-ban menekültünk először Erdélyből, amikor a románok beléptek a háborúba, és Erdélyt akarták rögtön lerohanni.[97] De Székelykeresztúrig

[86] „Manyi" a Sámuel-unoka Gombos Margit (Székelykeresztúr, 1908 – Budapest, 1996). Férje Selényi (Skrob) Emil (Pankota, 1906 – Budapest, 1983). „Rózsika" a Sámuel-unoka Gombos Róza Irma, dr. Rákóczy Lászlóné (1910–1995), Acsády István (szül. 1935) pedig nagyobbik lányának, dr. Rákóczy Anna Zsófiának („Panni"; 1939–2002) a férje. A „távoli" és „közeli" rokonság egybehívása egészen természetes Erdélyben jeles események alkalmával.

[87] Gombos Margit (1908–1996), a Selényi (Skrob) Emil (1906–1983) felesége. A szöveg eredetije hangfelvétel, amely 1982. december 11-én készült, Budapesten (Damjanich utca 40.), a Selényi–Gombos házaspár lakásán. Felvette és leírta dr. Gombos János (1945–2021). Jelen lévők: Selényi Emil és felesége, Gombos Margit („Manyi"), özv. dr. Rákóczy Lászlóné Gombos Róza Irma („Rózsika"), vagyis a láptestvérek egyikük férjével, dr. Lukács Zsófia anyai ágon való unokatestvér (dr. Lukács Tihamér lánya), özv. dr. Gombos Sámuelné Gyarmati (Kriszt) Leona („Lelli", a sógornő, aki a párbeszédek leírásánál „Anyu" néven szerepel; 1922–2010), valamint utóbbi fia, dr. Gombos János (1945–2021). Szerkesztés és jegyzetek: dr. Rákóczy Rozália (szül. 1941).

[88] Lukács Margit (1878–1953). Szülei Lukács Ödön (Szamossályi, 1843 – Nyíregyháza, 1896) felső-szabolcsi református esperes és Fabriczius Irma (Csetnek, ma Štitnik Szlovákiában, 1851 – Nagyvárad, 1916). A család eredetileg Lukáts formában írta a nevét, a 19. század reformmozgalmai hatására változtatták Lukácsra. A névírásra forrás dr. Lukács Zsófia (1912 – 1990 után), a dr. Lukács Tihamér (1885 – 1946 után) lánya, unokahúg, unokatestvér.

[89] 1920 után Târgu Mureş, Románia.

[90] Dr. Szabó Imre, bíró, akinek felesége az édesanya Lukács Margitnak (1878–1953) a nővére, a nagynéni Lukács Ilona (szül. 1874).

[91] Nem értelmezhető az *illetve* kitétel. Az ismeretségi körben egy Böske volt, Hadnagyné Kelemen Böske, szóbeli említéskor Hadnagy Böske, ő a Gombos lányok, Margit és Róza kortársa volt. „Böskének a mamája" alig lehetett idősebb, mint Lukács Margit.

[92] Gombos Sámuel (1843–1918) fia, tordátfalvi dr. Gombos János (Székelykeresztúr, 1878 – Budapest, 1949), „lófő székely", ügyvéd. 1904-ben házasodtak össze.

[93] Lukács István huszárkapitány (Nyíregyháza 1872 – Kassa, 1908) öngyilkos lett, állítólag kártyaadóssága és felesége, Török Margit miatt. Fiuk István (?–1940).

[94] Gombos Sámuel (1843–1918).

[95] Ajvász, baráti család, később magyarosították a nevüket, és Ajtony lett a család egyik ága.

[96] A székelykeresztúri örményekről néhány szó majd a ***2.4.*** részfejezet elején.

[97] Román betörés: 1916. augusztus 27., 20 óra 30 perc, fél órával a hivatalos hadüzenet átadása előtt.

nem jutottak, illetve a Jézus kilátón[98] voltak a magyar előőrsök, és a szemben lévő hegyen voltak a román előőrsök, és nagyapa, aki otthon maradt, mesélte, hogy lövöldözések voltak, de bent a faluban nem voltak románok.

Viszont a menekülés, az borzalmas volt. Nekem, mint gyereknek, nem, én élveztem a kocsizást, mert kocsival mentünk először Marosvásárhelyre, Marosvásárhelyről Kolozsvárra, és Kolozsvárról aztán vonattal mentünk Nagyváradra, és Nagyváradon Ödön bácsi[99] ültetett fel egy vonatra, ami hát Pestre hozott minket. Három hónapot voltunk Pesten.

Anyánk szép, szőke asszony volt, végtelen lágy szívű, és nagyon-nagyon szerette gyerekeit. Apánk egy hirtelen haragú, talán úgy mondhatnám, hogy morcos ember volt fiatal korában, mert öreg korában már nem. A két fiút, Ödönt és Samut[100] egészen másként nevelte, mint pl. minket.[101] Mihozzánk nagyon szigorú volt.

Valaha[102] nagyon gazdag ember volt. 1916-ban még emlékszem, 24 disznót behajtottak egy kukoricásba a következő falunál, mert már nem tudtak tovább menni. 500 juha volt, 37 marhája, 7 lova. A marhákat, juhokat Marosvásárhelyre hajtották, az kb. 60 km Székelykeresztúrtól, ott a hadseregnek adták el, hát majdnem hogy potom pénzért.

Na, aztán mi feljöttünk, de apánk maradt Erdélyben. Feljöttünk Budapestre, három hónapig voltunk Pesten. És ahogy vissza lehetett utazni, illetve engedélyt kellett kérni arra, hogy visszatelepülhessünk a hazánkba, akkor történt az, hogy hát Tövisnél[103] sokáig állt a vonat, és úgy volt, hogy a mi vonatunk nem is megy tovább, mert a katonavonatokat részesítették előnybe, és egy zsidó asszonyt vett[104] anyám abba a fülkében, ahol mi voltunk, azzal, hogy az segít majd nekünk. És az valóban elment és körülnézett, hogy mi a helyzet, és észrevette, hogy Brassó felé indul el egy katonai szerelvény. És ő úgy látszik, hogy nagyon élelmes és ügyes nő volt, mert megbeszélte a katonákkal, hogy elvisznek minket Segesvárig.

Na, hát mi áthurcolkodtunk, vonatok alatt, vagonok alatt, nem tudom hányadik vágányra, a katonavonathoz. És valóban, a katonavonat már majdnem indult, le voltak az ajtók zárva, úgyhogy minket, a gyerekeket és a poggyászt ablakon át vették be, de amikor arra került a sor, hogy anyánkat is az ablakon át húzzák be, akkor anyánk azt mondta, hogy nem, ő nem megy, és akkor valamennyiünket visszapakoltak, és ez az asszony, aki velünk volt, az futkosott, és addig-addig futkosott a vonat mellett, amíg egy másodosztályú kocsi ajtaja kinyílt előttünk, és felvettek oda abban a vagonba, sőt egy fülkében magunk ülhettünk, mert olyan előzékeny volt az a katonatiszt, magas rangú katonatiszt, német, hogy amikor látta, hogy a család együtt van, felállt, és kiment a folyosóra.

Na most, amikor elindult a vonat, már sötétedett, és egyetlen gyertya égett az ablak alatt azon a kis asztalkán a mi vagonunkban, és jött szembe alulról a másik vonat, de közvetlen a mi vágányunk mellett, és azt hallottuk, hogy valaki elkiáltja magát: »Nini, a János felesége!« De ezekkel a szavakkal. És rettentő izgalom vett rajtunk mindnyájunkon erőt. És ment a vonatunk, és ment a másik. De még lassan, de hát lehetett tudni, hogy mi történik. Hogy történt, hogy nem, hogy a lezárt kocsiba hogy tudott följönni apánk, ma se tudom, de tény, hogy egyszer csak megjelent a folyosón apánk. Hát nagy volt az öröm, boldogság, minden, hogy mehetünk haza. Na de egész Héjjasfalváig[105], vagy Segesvár[106], most már nem is tudom megmondani, valószínű, Héjjasfalváig utaztunk ezzel a vonattal, ott kiraktak minket, és onnan aztán egy szekér vitt haza, kb. tíz kilométerre, a mi falunkba.

Utána volt az – [az első menekülésünk] tizenhatban volt –, hogy két év múlva ugye befejezedett[107] a háború, akkor jöttek, megszálltak a románok,[108] és amikor elkezdték apámat vegzálni, mindenféle bajt okoztak nekünk, akkor apánk úgy határozott, hogy kijövünk Magyarországra, kitelepülünk. És kezdte állatállományát eladni, gépeket jóformán elkótyavetyélni. Volt egy szőlőnk, azt is majdnem ingyen adta el, mert [az új tulajdonos számára] a következő évben a termés teljesen kihozta a vételárat. Úgyhogy mindent pénzzé tett, és akkor fogta magát,

[98] Vö. 49. jegyzet.

[99] Dr. Lukács Ödön (Nyíregyháza, 1876 – Budapest, 1945 előtt), rövid ideig Nagyvárad (ma Oradea, Románia) [1919. június 15. – július 31-i polgármester-helyetteseként ideiglenes] polgármestere is, később pénzügyminisztériumi államtitkár, Manyinak anyai ágon nagybátyja.

[100] A két legfiatalabb Gombos gyermek: Gombos Ödön (1918–1992) és Gombos Samu (1920–1980).

[101] A lányok: Gombos Margit („Manyi"; 1908–1996) és Gombos Róza („Rózsika"; 1910–1995).

[102] A kitétel kifejezetten az 1918 előtti időre vonatkozik.

[103] Vasúti csomópont, ma Teiuş, Románia.

[104] *Odahívott* értelemben.

[105] Ma Vânători, Románia.

[106] Ma Sighişoara, Románia.

[107] Befejeződött, de meghagytam az eredeti szóhasználatot.

[108] Románia 1918. november 9-én hadat üzent Németországnak, ezt követően november 13-án Gyergyótölgyesnél átlépték a magyar határt, benyomultak az ország területére, igényt tartva Erdélyre és a Partiumra egészen a Tiszáig. December 2-án elérték Marosvásárhelyt, december 24-én megszállták Kolozsvárt. 1919. április 16-án benyomultak a Tiszántúlra, szeptemberben Budapesten voltak, eljutottak Győrig, és csak 1919 novemberében vonultak vissza, megtartva az elfoglalt területek nagy részét, a mai román–magyar határig.

kijött Magyarországra, és itt olyan tanácsot kapott, hogy magyar koronába, német márkába és osztrák koronába fektesse pénzét. Jött az infláció, és teljesen semmivé vált az egész. Azt hiszem ’20 vagy ’22 volt. Azt tudom, hogy amikor kijött Pestre, Ödön bácsi[109] azt mondta, hogy János, nem föladni a pozíciód, mi lesz, ha minden magyar eljön Erdélyből. Erdély nem marad a románoknak, Erdély visszajön hozzánk, maradj a helyeden. Apánk hazajött, de ’23-ban kapott egy megbízást. Egy hagyatéki ügy letárgyalása végett Amerikába ment. És ott neki nagyon megtetszett az állapot, és azt mondta, hogy ott marad, megszerzi az állampolgárságot, és a családot kiviszi.

Az egyetlen, ami még vagyonunk volt, az emeletes ház, amiben laktunk, azt írta haza anyánknak, hogy árulja a házat, és 1,6 millió lejt kérhet érte. Akkor a lej még úgy állt, hogy két korona volt egy lej. Szóval akkor az még nagy pénz volt. Akkor kb. három évig volt ő kint Amerikában, egy bankban volt alkalmazásban.

Szervezett egy óhazai hazautazást, és annyi tagot szerzett, hogy ezért ő ingyen kapott hajójegyet oda-vissza, sőt a Jancsi részére is oda.

Akkor még arról volt szó, hogy Jancsit[110] és engem kivisz magával, és a család többi tagja majd jön utánunk. Nahát, kellett tanulni angolul. De mikor apánk hazajött, anyánk azt mondta, hogy engem semmiképp ne vigyen ki, mert hát ő nem marad a két kisfiúval[111] egyedül, mégiscsak én vagyok a nagyobb lány, és segítenem kell. Jancsit elvitték Romániába,[112] a követségen levizsgáztatták, megkapta a beutazási engedélyt, és akkor ’25-ben kivitte Jancsit magával.

Akkor még arról volt szó, hogy Jancsit és engem kivisz magával, és a család többi tagja majd jön utánunk.

Egy évig se volt kint apánk, olyan honvágy emésztette, hogy azt tanácsolták, hogy jöjjön haza, és akkor ’26 novemberében hazajött. ’26-ban, igen ’26-ban, mi ’27-ben jöttünk ki. És akkor ő mindjárt, úgy látszik, hogy Rózsi néninél[113] megállt.

Ott tanakodhattak, mert hazajött azzal, hogy ő visszajön Magyarországra, mi adjuk el a házat, és úgy, ahogy viszik, jövünk ki Magyarországra, mert ő nem fog románul tárgyalni akkor, amikor a bíró magyar, a felek magyarok, az ügyvédek magyarok, mert akkor elrendelték, hogy csak románul lehetett a dolgokat intézni. Bár apánk tudott románul, ha nem is tökéletesen, de beszélt románul. De ő magyarnak érezte magát, és nem bírtuk megszokni. S akkor ’27 – azt hiszem –, zavaros nekem, hogy hívják, Húsvétkor jöttünk ki Magyarországra. ’27-ben kell legyen, utána kellene nézni.[114]

Jó, tehát ’27 áprilisában településünk át Magyarországra, Vecsésre, ahol apánk egy ügyvédi irodát nyitott. Három hónap múlva, ottlétünk után, leégett a ház, amiben laktunk. Édesapánk felrohant az égő házba, menteni az iratait, és Rózsi húgom is felrohant, hogy mentse a teniszcipőket, a teniszlabdákat, a raketteket. Rettenetesen izgultam lent, én gyáva voltam, bevallom, én nem mertem megmozdulni, de mire odaértem, már nem is lett volna alkalmam felmenni. Sok mindenünk odaveszett, ablakon keresztül dobálták ki a bútorainkat, evőeszközöket, amit lehetett. Eltűnt pl. keresztanyámtól[115] örökölt gyönyörű óra, hosszú aranyláncú, és mikor a romokra újra vissza tudtunk menni, a romok tetején találtunk meg egy kis gyöngyház órát, ami most ott van a sublót tetején,[116] azt nem tartották érdemesnek ellopni, mert az pontosan a romok tetején volt. Onnan elköltöztünk ideiglenesen egy másik lakásba addig, amíg felépült a házunk, illetve a ház, amiben laktunk. Akkor ’28-ban apánk átvitt valamennyiünket Ócsára, mert ott volt segédjegyző, nem, főjegyző lett.

[**Rózsika néni**[117]**:**] Na, hadd mondjak én is valamit: Átjöttek a Jakabházyak[118], járogattak hozzánk. Na, mondja a szemfüles nagymamám[119]: te János, Ócsán nyugdíjba megy a jegyző, eredj fel oda Ödönhöz[120], és mondd meg neki, hogy téged hívjon oda le, ingyenes helyettesnek. Majd megszeretteted magad, s majd megválasztanak. Nagy része református,

[109] Dr. Lukács Ödön, sógor, felesége Adriányi Olga. Tállyai birtokosok voltak. A Lukács szülőkről lásd a 138–140. jegyzet.

[110] Az elsőszülött ifj. Gombos János (1906–1976).

[111] Dr. Gombos Ödön (1918–1992) és dr. Gombos Samu (1920–1980).

[112] Mármint Óromániába, hiszen ők akkor már öt éve Romániában éltek Székelykeresztúron. Jancsiék Bukarestbe utaztak. A vizsga az Egyesült Államok bukaresti követségén volt. (Lásd **2.2.** részfejezet.)

[113] Az elbeszélő nagynénje, vagyis apjának nővére, Viola Miklósné Gombos Róza (1876–1965). Férje, Viola Miklós (1872–1929) háborús sebesülése miatt szanatóriumban volt, Rózsika néni Budapesten, az Attila körúton lakott (ma Attila utca). A ház a 2. világháborúban megsemmisült.

[114] A család 1927-ben települt ki, és honosították (vissza). Lásd még Samu emlékei (***2.6.*** részfejezet).

[115] Kiléte egyelőre ismeretlen.

[116] A beszélgetés Budapest, VIII. kerület, Damjanich utca 40., IV. emeleti lakásában zajlott, ahol Gombos Margit („Manyi”; 1908–1996) és férje, Selényi Emil (1906–1983) lakott. Itt éltek a szülők is 1946-tól halálukig.

[117] Az elbeszélő húga, dr. Rákóczy Lászlóné Gombos Róza Irma (1910–1995), a beszélgetést lejegyző dr. Gombos János (1945–2021) számára nagynéni, „Rózsika néni”.

[118] Dr. Gombos Jánosné Lukács Margit (1877–1953) öccsének, dr. Lukács Tihamérnak (1885 – 1946 után) a felesége (Jakabházy Margit) révén rokonok.

[119] Ez tévesztés, akkor már egyik nagyszülő sem élt. Nagynéni lehet, éspedig Lukácsné Jakabházy Margit, ő tudott mindig mindent.

[120] Nagybácsi, dr. Lukács Ödön (1876 – 1945 előtt), pénzügyminisztériumi államtitkár.

te unitárius vagy, az hasonlít. Na, oda aztán kinevezték apámat, illetve leküldték jegyzőnek. Egy év türelmi idő volt akkor, hogyha valaki nyugdíjba megy jegyző, maradhat a lakásban.

Na és így aztán Ödön bátyánk elküldte oda helyettesnek addig, amíg hát [megválasztották?], akkor a jegyzőt nem kinevezték, hanem választották.

[**Manyi:**] Úgy jártunk át Ócsára. Volt úgy, hogy gyalog mentünk át Vecsésen keresztül, és a pakonyi[121] állomáson szálltunk fel. Igen, egy párszor mi ketten Rózsival meglátogattuk apánkat. Télen korcsolyapályát csináltatott a teniszpályán, csak hogy oda csalogasson minket, mert nagyon nehezen viselte az egyedüllétet."

Manyi korán férjhez ment Selényi Emilhez, aki Pankotán született, és a Délvidékről menekült az 1. világháború után, épp úgy, mint a Gombos család tagjai Erdélyből. 1950-ig két fiával, Emillel és Györgygyel otthon volt, s csak utána kényszerült arra, hogy állásba menjen. Bár védőnőnek tanult, de (más) végzettsége nem lévén, adminisztrátorként dolgozott.

2.4. A harmadik gyermek, Róza emlékei

Az 1910-ben született Róza Irma[122], Sámuel unokája 1940 után[123] 1967-ben járt ismét szülővárosában, kisebbik lányával, Rozália Margittal. Az utcán az idősebb emberek meg-megállították. „Csaknem a Gombos ügyvéd úr lánya? A kisebbik, ugyé?" Még éltek ismerősök, szállást az Ajvász, alias Ajtony család adott.

[Az örmények első hulláma Moldvából 1551-ben érkezett meg Erdélybe, aminek kiváltó oka Petru Rareş vajda vallási intoleranciája volt. 1658-ban azután mintegy háromezer család hagyta el Moldvát egy másik moldvai vajda, Ducă miatt, aki saját népe kereskedőit támogatta az örmények ellenében. A letelepedést I. Apaffy Mihály erdélyi fejedelem engedélyezte, aki Erdélyország fellendülését remélte tőlük. Az örmények kultúrateremtő ereje hamarosan megmutatkozott. Városokat alapítottak, külön városrészeket építettek, településeket gazdagítottak, ipari fellendülést, virágzó kereskedelmet teremtettek, és iskolákat hoztak létre, ahol örmény nyelven folyt az oktatás. Könnyen beilleszkedtek a magyar közösségekbe.

Az Ajvász család gyökerei a Krím-félszigetre nyúlnak vissza, ahol Ajvazian illetve Ajvazovszkij néven szerepeltek. Mint pl. a híres tengerfestő[124]. Innen előbb Moldvába, majd Erdélybe érkeztek az ősök, akik Erzsébetvárosban, illetve Székelykeresztúron telepedtek le. Keresztúron többek között Ajvász Jenő és Ajvász Árpád élt. Jenő Kolozsváron, illetve Bécsben, Árpád pedig a Szegedi Tudományegyetemen szerzett diplomát. Árpád és családja 1942-ben vette fel az Ajtony nevet.[125]

A gyergyóalfalusi lenfeldolgozó 1901-ben részleget nyitott Székelykeresztúron. Ez volt Ajvászék első megjelenése. 1907-ben hirdetés jelent meg: „Polgári leányiskolánk műsorral egybekötött táncmulatságot tart február 10-én. Jegyek Ajvász Kristóf üzletében." Négy év múlva, 1911. október 1-jén felhívást tettek közzé a Székelykeresztúri Filharmonikus Társaság megalakítására, december 11-én pedig elhangzott az első koncert. Műsorán Liszt-, Weber-, Johann Strauss-művek voltak. Jegyeket elővételben Ajvász Kristóf üzletében vásárolhattak. A 20. század elején Keresztúr művelődési életének minden fontosabb eseményében szerepet vállalt Ajvász Kristóf családi vállalkozása is. Hogy nem csupán az a támogató volt, aki holmi koncertek, bálok nemes ügyén felbuzdulva, segített a szervezésben, arra bizonyíték a *Székelykeresztúr* 1918. január 19-i számának híradása, miszerint a helybeli Jótékony Nőegylet január 13-án megtartott választmányi ülésén a háború következtében éhező szegény székelyek megsegítése céljából több úrhölgy mellett Ajvász Kristófné is nagylelkű felajánlást tett. Ő személy szerint egy véka paszulyt adományozott a nemes célra.[126]]

Róza a szülőházat kívül-belül végigjárva, rengeteg emléket idézett fel gyerekkorából/gyerekkoráról, arról a tizenhét esztendőről, amikor kisebb-nagyobb kihagyásokkal Keresztúron élt. Az L alakú ház emeletén laktak, az utca felé négy szoba, az udvari teraszra még kettő nyílt. Minden szobába a nyitott tornácról volt bejárat (fehérre festett tömör külső kétszárnyú ajtók, belül üveges), de az utcaiakat össze lehetett nyitni. Konyha, kamra az L hosszabb, udvari szárának végén. A ház után a kisebb épület volt a fonoda-szövöde, ahol a felfogadott asszonyok feldolgozták a gyapjút. Nemcsak a kicsi, 70 cm-es, hanem a nagy, takácsosztovátán is szőttek, másfél méter széles csergetakarókat.

Hatalmas volt a belső kert, majd 1 km-re folyt a Küküllő, ahol a kavicsos kiöntésben ványolták a csergét.

A kisebb épületben volt a sajtház is. A havasokon rengeteg birka legelt, a pakulárok ősszel hozták

[121] Felsőpakony.

[122] Gombos Róza Irma (1910–1995), utóbb dr. Rákóczy Lászlóné.

[123] Második bécsi döntés, 1940. augusztus 30. Négy évre Székelykeresztúr is visszakerült Magyarországhoz.

[124] Ajvazovszkij, Ivan Konsztantyinovics (1817–1900).

[125] Beder Tibor írása nyomán. (*Kútfő*, V. évf. [2009], 12. sz., 11–14.) Ajtony Árpáddal a sokat emlegetett Rózsika néni az 1960-as évekig tartotta a kapcsolatot. A névmagyarosítást tőle tudom. 1967-es erdélyi látogatásunk alkalmával a még Keresztúron élő Ajvász családrész vendégei voltunk.

[126] Forrás: *Hargita népe*, 2001. december 8.

le a malomkerék méretű sajtokat, méretes polcokon szárították, levegőztették, készítették belőlük a csodás juhtúrókat, némelyiket érlelték, hogy csípős legyen. Arra már nem emlékezett, hogyan folyt az értékesítés.

De lovaik is voltak, mindenféle kocsi. Az istállók és kocsiszínek messzebb álltak, kapu a mellékutcára nyílt.

A kert elöl virágos volt, hátrább a konyhakert.

Sokat mesélt a teniszezésekről – saját pályájuk volt a kertben – és a korcsolyázásokról a Küküllőn.[127]

A ház jobb oldali földszintjét nyomdának adták bérbe, ez ma is működik. Az épület pártház, úttörőház, a „kollektív gazdaság" irodája is volt, a hátsó traktus még állt 1967-ben, de az udvart megfelezték, új blokkházak épültek a végébe. Amikor Gombos Sámuel dédunokái, János, Georg (Dani), Anna és Rozália[128] 1999-ben ott jártak, a hátsó épületrészeket már lebontva találták. Átépítés előtt állt a ház, be lehetett ugyan menni, de sok látnivaló nem akadt. A nagy szobákat szinte ablakonként leválasztották. Jelenleg a Székelykeresztúri Városi Könyvtár található az emeletén.

Székelykeresztúron a katolikus templom és a hozzá tartozó paplak már 1567-ben az unitáriusok kezében volt, 1630-ig közösen használták a reformátusokkal.

A székelykeresztúri unitárius egyházközség a tekintélyesebbek közé tartozott. Okleveles emlékek és – különös tekintettel a már említett Rózsika nénire – a Gombosok visszaemlékezése szerint, 1606. június 8. óta minden második évben Keresztúron tartották a zsinatot. Az 1899. évi zsinatról a részvevő Rózsika néni és nyomában unokaöccsei és unokahúgai számtalan anekdotát meséltek:

Akkoriban a zsinatra a nagytiszteletűeket feleségük s még nagyobbacska gyereküket is elkísérte. A vendéglátó a helyi nagytiszteletű asszony volt, ez esetben Gombos Sámuelné Lengyel Róza. A zsinat helyszíne a templom, a hölgyek az eklézsia helyiségeiben gyülekeztek. Hosszú szoknya, kalapka, az udvarra lépéskor napernyő. Összkomfort nem volt, az udvar végében az árnyas, bokor tövében eldugott kerti mellékes épület. A hölgyek kettesével, hármasával sétálgattak „arra". Azon a bizonyos, a Gombos lányoknak emlékezetes zsinaton történt, hogy a mellékhelyiséget épp használta valaki, de nem zárta magára az ajtót. A hölgyek sétálgatva elérték a „helyet", egyikük úgy „mellékesen" felrántotta az ajtót, a látványtól – unitáriushoz nem egészen méltón – elkiáltotta magát: „Jézusmária!" A szegény trónoló lelkész összekapta fehérneműjét, illendően meghajolt, s bemutatkozott: „Nem Jézus, Mária kérem szépen, hanem G. S. unitárius lelkipásztor X-ből!"[129]

A Gombos család tagjai[130] rokonokkal, barátokkal nagyon sokat kirándultak, legtöbbször a közeli Sóskútra, ahol külön kazánházban melegítették az erősen vasas, kemény gyógyvizet, és onnét vezették át a fürdőrészhez, ahol egyszemélyes fülkék és fa kád várta a gyógyulni és fürödni vágyókat.

Az 1967-es állapot nem egyezett a gyerekkori emlékekkel. Annakidején a fürdőház melletti ligetes, gyepes részen nyári vendéglő állt, ahová az úri társaság kaszinózni járt, friss sóskifli, sör és borvíz várta a családokat. Bár abban az időben társaságba nem gyerekkel jártak, Sóskút kivétel volt. Családi legenda és nem kegyeletsértés, Rózsika néni örvendve mesélte – mondhatni, unos-untalan –, hogy egy szép nyári kiránduláson az alig három éves Ödön[131] könnyíteni szeretett volna magán, és kereste a „szükséges edényké"t, mert a kinti pottyantóshoz nem volt bizalma. Elküldték a szabad természet lágy ölére, nagy fiú már, tanulja meg, ez mit is jelent. Visszajött kétségbeesve: „Istenem, Istenem, vajon mit csináljak, lepisiltam az inamat!"

A kirándulások színtere volt a Küküllő mente, a gagyi dombok, Énlaka a hegyen, Firtosmartonos. A falu mellett, a Firtos-hegyén emelkedett a legendás Rapsonné egyik vára.

Az énlakai unitárius templom egyik mennyezetkazettájában lévő feliratot Orbán Balázs 1864-ben fedezte fel. A székely rovásírás olvasata: „Csak egy az Isten. Anno 1668. Georgius Musnai", aki a hagyomány szerint homoródalmási lelkész volt, s nem festegető asztalos. A minden turista által hanyagolt zsákfalu Énlakán 1967-ben, amikor Gombos Róza és leánya ott időztek, Török Áron volt az unitárius lelkész. Anekdotája az elődjéről szólt. Megválasztása után a lelkész kántora kíséretében végigjárta a falut, köszöntötte híveit. Húsvét vasárnapjára esett, hogy

[127] Öccse, Samu plasztikusan írja le a keresztúri napokat. A román uralom kezdetén a gyerekek szórakozása nem sokat változott.

[128] Dr. Gombos János (1945–2021) és öccse, Georg („Dani"; szül. 1957), Samu fiai; valamint Acsády Istvánné dr. Rákóczy Anna Zsófia (1939–2002) és Bosznayné dr. Rákóczy Rozália (Rozália Margit, a szerző; szül. 1941), az itt tolmácsolt emlékező dr. Rákóczy Lászlóné Gombos Róza (Róza Irma, „Rózsika"; 1910–1995) lányai.

[129] A mesélő Rózsika néni nyilván Viola Miklósné Gombos Róza (1876–1965). E sorok írója az 1990-es évek elején Marosvásárhelyt járt, s egyik vendéglátójáról kiderült, hogy Keresztúron végezte a gimnáziumot. Előkerültek a régi emlékek, anekdoták. S elmesélte ugyanezt a történetet. Neki is a dédapja volt ott a keresztúri zsinaton.

[130] Siménfalváról Jakabházyék, a velük rokon Issekutz, Csipke családok.

[131] 1918-ban született.

a legtekintélyesebb gazdákhoz végre, még istentisztelet előtt eljutott.

Az úrvacsorához is adott, igen jó borokkal kínálták őket, s bizony a beharangozás már a harmadik versnél tartott, amikor sebesen igyekeztek az időközben eleredt esőben a dombon álló templom felé. Az agyagos ázott földön megcsúszva, bizony elhasaltak, pap is, kántor is, aki megszólalt: „No, jól megválasztottuk münk ezt a községet!" „De ők es münket!" – ismerte el a lelkész.

Róza gyógyszerész lett, élete tükrözi az 1920 utáni nemzedék, evvel együtt testvérei sorsát. Mindez külön részfejezet.

2.5. Az 1918-ban született fiú, Ödön

nem írt semmit. Jogot végzett, ennek megfelelően dolgozott, de erről soha senkinek nem beszélt, se a háború előtti, se azutáni évekről. Ha mesélni támadt kedve, az kizárólag a 2. magyar hadsereg kötelékében és a szovjet hadifogságban töltött időkről szólt. A sajátosan Gombos-humor, a kissé öngyilkos humor jellemezte anekdotáit. És bizonyos, néha nem egészen szalonképes frivolitás.

Később vonult be, mint a kortársai. Ahogy mondta: „időnek előtte megismertem azt a paradicsomot", ugyanis – az első világháború óta – ukránnak nevezett fertőző bélhurutot kapott, minden velejárójával. Mire felépült, az a tüzérosztály, ahová került, az alapkiképzésen már túl volt. Neki, mint legfiatalabbnak és később megjelenőnek, már csak az istállótakarítás jutott.

Keresetlen szavakkal illette a „munkát", épp úgy, mint később a hadifogoly tiszti táborban eltöltött esztendőket, a csalánfőzeléket, fagyott krumplit, varjúlevest – amit tiszttársainak Ábel történeteivel fűszerezett.

Rövid házasság után elvált, következett 1956 ősze, unokaöccse, Selényi Emil halála – akit 1956 novemberének végén lőttek agyon a Tattersallban, ahol a szovjet csapatok által felgyújtott versenyistállóból mentették a lovakat –, és az egyszer már megtapasztalt „paradicsomi" lét. Ezt megelégelve, Bécs érintésével elment öccsével s annak családjával együtt, és meg sem állt az Egyesült Államokig.

1968-tól rendszeresen látogatta magyarországi rokonságát második feleségével, Ilonkával.[132]

2.6. A legfiatalabb testvér, Samu[133] *emlékei*[134]

„Apám unitárius székely[135] lófő családból származott. Apai nagyapám[136] a magyar és német nyelv és irodalom tanára volt a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban. A családi hagyományok szerint Gombos őseim mintegy 300 éven keresztül papok vagy tanárok voltak a Székelyföldön.[137] A család Tordátfalváról származott, s a lófő cím mellett a tordátfalvi előnevet használta.[138]

Anyám Lukács Ödön nyíregyházi református esperes[139] lánya volt. Anyai nagyapám élénk irodalmi és társadalmi tevékenységet folytatott. Versei, cikkei jelentek meg a hazai lapokban, erősen szívén [viselte], megírta *Nyíregyháza város története* címmel egyikét az első magyar város-monográfiáknak.[140] Egyetlen nagyszülőmet sem ismertem.[141]

Szüleimnek ötödik[142] gyermekeként születtem, a piactéri egyemeletes házban, amelynek első emeletén laktunk. Hogy mi volt az oka, nem tudom, de csak 1921-ben kereszteltek meg. A keresztelési szertartást a Keresztúron vendégként időző Metcalf amerikai unitárius lelkész végezte, aki sajátkezűleg állította ki angol nyelvű keresztlevelemet.[143]

Keresztanyám Eszti néném volt, apám fiatalabb testvére,[144] keresztapám Miklós bácsi lett, apám testvérének, az áldott jó Rózsika nénémnek a férje.[145]

Gombos nagyapám: szűkszavú, igen takarékos (»fukar unitárius«), szigorú ember. Takarékpénztárt alapít, vagyont gyűjt, 2 millió aranykoronás végrendelete.

---

[132] Dr. Gombos Ödön (1918–1992). Közbeszédben az akkori Szovjetuniót nevezték meglehetős pejoratív hangsúllyal paradicsomnak. Ábel a Tamási Áron regényhőse (*Ábel a rengetegben*, 1932). Selényi Emil (1936–1956) a Gombos Margit (1908–1996) nagyobb fia volt. A Tattersall a pesti (Kerepesi úti) lovarda. Ilonka talán 1990-ben hunyt el, Clevelandben.

[133] Dr. Gombos Sámuel (1920–1980).

[134] A visszaemlékezést 1970 táján kezdte írni, szakaszosan és szaggatottan, sokszor csak nevek, bekezdések szerepelnek.

[135] Dr. Gombos János (1878–1949).

[136] Gombos Sámuel (1843–1918). Házasságkötése előtt székelykeresztúri unitárius lelkész (1872. december 8. – 1875. szeptember 10.).

[137] A megállapítás valószínűleg az Ürmösiekre vonatkozott, lásd 27. jegyzet.

[138] 1607-ben igazolták tordátfalvi Gombos György, örökösei és utódai lófőségét. (Lásd 6. jegyzet.)

[139] Lukács (korábban Lukáts) Ödön (Szamossályi, 1843 – Nyíregyháza, 1896), felső-szabolcsi református esperes.

[140] Munkáit lásd SZINNYEI József 1902.

[141] Lukács Ödön felesége (a nagyanya) Fabriczius Irma (1851–1916), az apai nagyanya Gombos Sámuelné marosfelei Lengyel Róza (1847–1909).

[142] János, Margit, Róza, Ödön után.

[143] A keresztlevél dátuma 1920. május 27. Minden valószínűség szerint az apa, dr. Gombos János (1878–1949) első amerikai útjával függ össze. Az Egyesült Államokban is meghonosodott az unitarizmus, a kaliforniai Berkeley Egyetemen unitárius teológiai fakultás van ma is. Lásd hozzá Balázs Ferenc unitárius lelkész *Bejárom a kerek világot* és *Rög alatt* című önéletrajzi köteteit, valamint özvegye, Christine Morgan *Mészkő* című írását.

[144] Gombos Eszter (1887–1948).

[145] Viola Miklós (1872–1929), felesége a legidősebb Gombos testvér, Róza (1876–1965).

Nagyanyám: Lengyel Róza – Lengyel József[146] lánya. A »tanú« – s a többi Lengyel? – Lengyel Gyula, Felméry Gyula bácsi – A Sebesi és Solymossi rokonság[147] – Ürmössy, Derzsy rokonság[148].

Tihamér bácsi – apám ügyvédjelöltje, költő és jogász – a *Perzsa vásár* – Jakabházy Margit – Zsófi.[149]

A Jakabházyak – Siménfalva – a siménfalvi kert – Bobó és Zoltán – Zsiga bácsi – Margit néni – Zsiga – Pista – Mária, Issekutzné – az Issekutz gyerekek.[150]

A Csíszár ősök, lengyel arisztokraták? – A nagy örökség – Kossuth a család ügyvédje?[151]

Keresztúri emlékek:

Gyerekkori pajtások: Kóka, Herczeg Jóska? Girischik Pubi, Déli Vili – Déli Vili fantáziája – világkörüli út a Küküllőről[152] – az első Gyarmati ikrek – Déli János kalapos. Anyánk pesti útja – az ajándékok. Tányértalpú koma és a csodamozdony. Káznóczky.

Bálint Dani csacsijai – Madár Bebi Lajos – Híd alá, honvéd, jönnek a bivalyok! – a Walter-féle nagyvendéglő a mozival – az első filmek: *A bagdadi tolvaj*, *A trójai háború*, *Pat és Patachon*, *Rin-Tin-Tin*.

Manyi[153] filmszínész-gyűjteménye: Harry Piel, H. Liedtke, Ramon, Novarro, Conrad Veidt, Asta Nielsen – nővérünk gavallérjai: Walther Gyula, Gridán P…t…i[154] – Borbáth fiúk – hosszú böjt, cukros tejjel a szövődményes influenza után. Lengyel Árpád – nyári fürdések a Küküllőn, a Gagyi-patak – Omlás – Jézuskiáltó – az Ajvász-fiúk halálos balesete, a temetés az ebédlőszoba ablakából – Fazekas keresztapám – Fodor Boldizsár – a nagy nyári kirándulás: Borszék, Tusnád, Homoród – Osváth Árpád fordítva nézi a térképet – pótkocsis teherautó – az akkori autók – az első cigaretta sofőr barátomtól (ha eszembe jutna a neve).

Az Unicum… publikum. A nyomda. (Istenem, hogy is hívták?) – Miki sch[ut?] gól.[155] A bank – az öngyilkosság (Nagy Béla?) – Tamás Ilonka, Eszti.

Segesvár – a fehéregyházi emlékmű, Ugron Zoltán. Fiátfalva. Halottak napja, a temető sok-sok mécsesével – A nagyszülők sírja.

Jancsiék diákcsínyje a cégtáblákkal.

Stuparia főszolgabíró.[156] – A cigányasszony. – A költözködés Keresztúrról. Rózsi Debrecenben a Dóczyban.[157] – Az elemi iskola. – Balázs Irén.

Flekkensütések a szabadban. – Miklós bácsi.[158] Encsy Kálmán. A nagy ház – korcsolyázás a megfagyott mosogatóvízen. A székely cselédlányok meséi és a Petőfi-versek. – »Te vitéz Barangó«. A gyerekkori kedvenc csemegék: halva – sütőtök – főtt kukorica – tojás és túrós galuska – orda. A Farkas család, Farkas Sanyi[159], »catti«, eper – a Farkas lány göndör haja.

Apánk Amerikában. Az akkori modern technika. K…m [?]. Petróleumlámpa, kútvíz a »kártyákban«. – Telefonunk volt-e? A »k[…?] Ford« – Pável, a fodrász, Jäger, a gyógyszerész, Kubánek, a suszter. –

Az unitárius gimnázium, a képezde.[160] Katus túra[?]. Gombos-tanarok.[161]

Keresztúr városias jellege, széles, aszfaltozott utak, járda – sok ügyvéd Keresztúron: apám, Viola Sándor, Fazekas, Fodor Boldizsár, Osváth Aranka néni – az Ajvász[162] család.

Brassói Lapok – a nagy Uberka úr és Uberkáné asszony[163] ész a kedvesz Uberka kiszasszony – táskát, ládát a kezükbe kapnak, ész nyaralni falura utaznak.

---

[146] Marosfelei Lengyel József (1821–1895). Azért „tanú”, mert a talán csak 1937 utáni családi legendaváltozat szerint (lásd pl. Samunál a fia, dr. Gombos János lejegyzésében) a fehéregyházi (segesvári) csata (1849. július 31.) után ő vitte lován egy darabig Petőfi Sándort, aki a kengyelbe állt fel, majd otthagyva Lengyelt, végképp eltűnt a kukoricásban. (Vö. a 41, 52, 195. jegyzetek.)

[147] Gombos Sámuelné Lengyel Róza (1847–1909) révén rokonok, sógorok.

[148] Gombos Sámuel anyjának, Ürmösi Eszternek a testvérei révén rokonok.

[149] Dr. Lukács Tihamér (1885 – 1946 után) anyai nagybácsi, felesége Jakabházy Margit, lányuk Zsófi (1912–1990). Lukács Tihamér a *Nagyvárad*ban közölt verseket 1906–1907-ben (GULYÁS Pál 1995, 1274. h.), róla lásd már a 76. jegyzetet.

[150] Valamennyien Lukács–Jakabházy rokonok, Siménfalván a Jakabházy gyerekek anyjának, Pakot Polixénának volt birtoka. Közelebbről lásd a kéziratos életrajzot (LUKÁCS Zsófia, Dr. 1966).

[151] Lengyel Józsefné ölyvesi Csíszár Karolina (1825–1902) a Gombos Sámuelné Lengyel Róza (1847–1909) anyja. A lengyel arisztokrata származás félrehallott családi legenda volt. A nagy örökség előttünk ismeretlen. Talán Gombos Sámuel nagyapára utal. Kossuthig nem ereszkedett le a család, volt nélküle is elég ügyvéd.

[152] Székelykeresztúr folyója.

[153] Az idősebb nővér, Selényi Emilné Gombos Margit (1908–1996).

[154] Olvashatatalan, valószínűleg keresztnév/becenév.

[155] A nyomda a Gombos-ház földszintjén működött, a kapu mellett jobbra. 1999-ben is ott volt. Az olvashatatlan rész valószínűleg a shoot (lövés) „németesítése”.

[156] Már a „román világ” hivatalnoka.

[157] A család csak 1927. áprilisban költözött Erdélyből (ekkor már Romániából) Magyarországra, ekkor kapott magyar honosságot is. „Rózsi”, a fiatalabb nővér (Róza Irma; 1910–1996) viszont már az 1924/25- és az 1925/26-os tanévben a debreceni Dóczy-kollégiumba járt iskolába.

[158] A keresztapa, Viola Miklós (1872–1929).

[159] A 1–7. oldalakat követően a 8–10. oldal teljesen, a 11–14. részben kéthasábos. A jobb és bal hasáb tartalmilag összefügg. A bal hasábot írom előbb, folytatólagosan következő a jobb hasáb.

[160] Ez Székelykeresztúrra visszautaló rész. Képezde: a keresztúri Állami Tanítóképző.

[161] *Tanarok*: határrész Tordátfalván.

[162] Lásd még a ***2.4.*** részfejezet elején.

[163] Nem hibászmászolász! Így áll a szövegben!

Apám fonográfja. »Jegesz táj és jegesz vidék, itt laknak a jegeszmedvék.«

»Csinpilinpi a Sáskay csárdában, Bort iszik az öreg Sáska buvában.«

»Mit talált ki megint Párizs, meglepetést, koloszszálist… megint hosszú lesz a divat… Legszebb tánc a shimmy, Ágy alatt a bili.«

»Duozecsicsincs, a seggembe nyalints.«[164]

Az irredenta versek. »Üzent az Olt, a Szamos, a Maros, Minden hullámuk könnytől zavaros.« »Halljátok ott túl a Tiszán, mit zúg az erdő a Hargitán.«[165]

Végvári versei: *Eredj, ha tudsz.*[166] – Betűk olvasása – Ugron Zoltán – Gyárfás-kúria[167] – egy keresztúri karácsonyra sem emlékszem.[168]

Az út Keresztúrról Vecsésre. – A magyar határállomás – az első kakastollas csendőr s az első 5 pengő. […]

Vecsés – a Fischer-ház, a falu egyetlen emeletes háza. Az első lehangoló benyomások: se hegy, se patak, se erdő, de rengeteg por és homok […]. Az 1928/29-es kemény tél – befagy az autóbusz.

Rózsika nénivel[169] Pesten – Attila körút[170] – Iza néni[171] – Ürmössyék, a kőbányai Dreher-reklám[172] – az állatkerti sasok a vasút mentén – zenés őrségváltás a Várban – Horthy-díszszemle a Vérmezőn – Szent István-napi körmenet – Árumintavásár – azóta szeretem a spenótot – Miklós bácsi a budakeszi szanatóriumban[173].

Apánk helyettesít Ócsán[174] – kerékpárral Ócsa és Vecsés között – magánháznál kosztol – disznótoros hideg vacsora – megundorodom a kocsonyától – egyszer nyáron gyalog Gyálról Vecsésre.

Vecsési karácsonyok – délután gyerekelőadás a Telepi úti moziban – új korcsolyák – egy Karácsony (vagy Mikulás?) este sokáig várunk Apánkra. Hogy és mikor költözködtünk Vecsésről Ócsára, már sehogy sem emlékszem. Ócsán[175] (1929 tavasztól).

A községháza melletti malomházhoz tartozó lakásban – burjános udvar – a szénapadláson olvasom a *Monte Christó*t.[176] – A harmadik elemi vége a református iskolában – Csintalan tanítóné keze alatt – az iskola a parókia mellett, a templommal szemben – gólyafészek a kéményen […].

A református templom – eddig nem látott növények a kertben: füge, olajfa, naspolyabokor, a vasárnapi kötelező templomba járások – szerettem zsoltárokat énekelni – *Tebenned bíztunk eleitől fogva, Mint a szép híves patakra, Erős várunk….* Melyik volt zsoltár, és melyik dicséret?[177] – Ödön már gimnazista volt.[178]

Boldog gyermekkor – sosem unatkoztunk! […].

A községháza, a lakásunk, az irodák. A kisbíró-szoba és a kisbírók: Mátyás János, Balogh Sándor, Füstös Ferenc, Bán István, az éjjeliőrök a padon, csendőrök a kisbíró-szobában – Mihacsik – a deliquensek jajgatása[179] – a tűzoltó-szertár, mi is volt mellette? a jégverem, a kis ház – az ölfák az udvaron – az eperfák, kacsáink, Dani kakas, Úrfi kutya.

Teniszpálya az udvaron – Háborúsdik – Ödön nyilai – Pingpong-versenyek a Sefelin-kertben[180]. – Korcsolyázás a Sefelin-kerti teniszpályán, a Laposokon, a Székesen.[181] – Tenisz Újerdőn, Jakabházyéknál.[182]

Atletizálás – az olimpiai versenyek hatása – a Los Angeles-i közvetítések.[183]

Az 1930-as(?) olasz-magyar 5:0-os verség[184] – Peifliéknél (Peifl Lajos a mindenkori kormánytámogató

[164] Románokat csúfoló rigmus. Helyesen *douăzeci şi cinci*, jelentése: 25 (huszonöt).

[165] A „verséért Aradon kivégzett tanítónő Kárpáti Piroska" 1920-as fikciójával szemben Tábori Piroska (1892–1947) 1919-es verse. Az emlékezetből leírt szöveg rontott, az eredeti: „…a Maros, Minden hullámuk vértől zavaros."

[166] Reményik Sándor (1890–1941) erdélyi költő 1918 és 1921 között Végvári álnéven publikált hazafias/irredenta verseket.

[167] Székelykeresztúr nevezetes épülete volt, itt töltötte Petőfi a segesvári csata előtti utolsó éjszakát.

[168] Talán az 1925-ös Karácsonyt megörökítő fénykép kapcsán írja, hogy nem emlékszik erre sem.

[169] Gombos Sámuel legidősebb gyermeke, Gombos Róza (1876–1965), a keresztapa Viola Miklós (1872–1929) felesége.

[170] Vecsésről elköltözve Budapestre, itt laktak Rózsika néniék.

[171] Dersy (Derzsy) Izabella, rokon.

[172] Az Ürmössy is rokon család, de hogy mi közük volt a sörreklámhoz, ma már nem tudjuk, vagy csak feltűnt az óriásplakát.

[173] Miklós bácsi a Németvölgyi út 29/a alatti, háborús tüdőbetegeknek felállított szanatóriumban volt.

[174] A vecsési tűzvész után fel kellett hagynia az önálló ügyvédi irodát, segédjegyző, jegyző, majd főjegyző lett Ócsán.

[175] A 13. számozott oldal jobb felső sarkában a leírás dátuma: 1977-10-18.

[176] *Monte Cristo grófja*. Dumas regényének címében pl. az 1932-es, Lengyel Laura-féle ifjúsági átdolgozásban szerepel a *Christo* forma. A padláson olvasás azonban inkább ponyvafüzet-kiadást valószínűsít.

[177] A *Tebenned bíztunk*… az a 90. (református, mert a Vulgatában a 89.) zsoltár, a *Mint a szép híves patakra*… ugyanott a 42. zsoltár, az *Erős várunk nékünk az Isten*… a 46. zsoltárra alapozó *Erős vár*… lutheri (zsoltár)dicséret református énekeskönyvbeli változata.

[178] A kőbányai Szent László-gimnáziumban.

[179] Feltehetően az „előzetes letartóztatásban" lévők kihallgatására utal.

[180] Sefelin Lajos ócsai vendéglős 1912 óta nyilvános kertje.

[181] Ócsai dűlőnevek.

[182] Újerdő lehet tanya, tanyabirtok Ócsán, Jászberényben, Kecskeméten. A siménfalvi kötődésű Jakabházyék házasság (Gombos Sámuel menye, Lukács Margit; 1877–1953) révén rokonok.

[183] 1932. Samu eléggé cikkcakkban megy, a Los Angeles-i olimpia idején 12 éves volt.

[184] Jól emlékezett, Budapesten 1930-ban a magyar labdarúgó válogatott kikapott az olaszoktól.

párt tagja). Első gimnazista[185] vagyok, amikor Szitár[186] Évát megismerem, s levelet akarok írni Horthynak. A kutyaharapás, Pasteur-intézet a Rókus utcában.

Apánkkal Józan Miklósnál[187].

Apánk sárgasága.

A tanítványaim: az első Makó Tibor II. gimn[azista], 50 fillér óránként.

Darázsy Jánoska, a Bozlik lány – Lengyel Gyurka[188] – Feledi Csöpi – Ki volt még? – Később Scitovszky Tamás.

Szülők anyagi gondjai – kevés készpénz – a zsebpénz ismeretlen fogalom – apánk alacsony fizetése – a természetbeni juttatások – ételben, italban, tüzelőben nem volt hiány, de a ruházkodás: nadrág nővéreink kinőtt kabátjából, és a taníttatás nehezen ment. Manyi a munkahelyen[189] – Rózsi a Mária Teréziában és később az egyetemen[190] […]."

Samu, bátyjához hasonlóan, szintén jogot végzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen[191], a Stühmer-cukorka- és csokoládégyár[192] jogtanácsosa lett, az üzem államosítása és megszüntetése után Csepelen dolgozott. 1956 novemberében családjával és bátyjával, Ödönnel Ausztriába, majd az Egyesült Államokba távozott. A fia, János őrizte meg Amerikában írt visszaemlékezését a családi elbeszélések alapján dédapjáról, Lengyel Józsefről:[193]

„Vajon dédapám gondolta-e valaha, hogy késői utódai[nak] az amerikai szabadságszobor tövében kell oltalmat keresniük az orosz veszedelem ellen,[194] amitől ő is hasztalan igyekezett hajdanában megóvni a Haza s a Szabadság világraszóló nagy költőjét, Petőfi Sándort?

Mert az én dédapám volt az a magyar ember, aki utoljára látta életben Petőfit a szerencsétlen segesvári csatavesztéskor. Lengyel József székelykeresztúri orvos Bem tábornok tábori törzsorvosa volt (ő amputálta a legendás hadvezér sebesült ujját is), sebesülteket kötözött a csatamező szélén, amikor a csata sorsa eldőlt, s a kozák lovasság már a szomszéd kukoricás felé rohamozott.

Petőfi a közeli kút káváján ült, s jegyzeteivel foglalatoskodott. A menekvők zajára felfigyelt, de amikor dédapám a felvillanó kozák lándzsákra mutatva menekülésre késztette, csak legyintett azzal, hogy: »Potomság!« Dédapám lovára kapott, s újból hívta a költőt, de ő megint csak nemet intett, s a kukoricás felé indult, amely csakhamar elnyelte alakját. Többé senki se látta – gyilkosain kívül.[195]

Sokszor elmesélte dédapám az egész jelenetet rokonoknak, barátoknak – én az apámtól hallottam először –, le is írta pontosan, töviről-hegyire a *Vasárnapi Újság*ban. Lett is belőle országos vita, többen kétségbe vonták a történet hitelességét, de a legújabb kutatások dédapám elbeszélését igazolták. Illyés Gyula híres Petőfi-könyvében szintén dédapám előadása nyomán írja le Petőfi halálát.[196]

Családunkban nemzedékről-nemzedékre szállt a történet, én apámtól hallottam először. Apám hosszú ideig őrizte a *Vasárnapi Újság* sárgult számait s dédapám levelezését – köztük Kertbeny Károlynak, Petőfi első német fordítójának néhány levelét –, de az 1944–1945-ös háborús dúlás minden emléket elpusztított.

[185] A négy elemi osztály után a nyolc osztályos gimnázium első osztálya 10 éves korában (1930), a kőbányai Szent László-gimnáziumban.

[186] Később Géczy György unokatestvér révén Szitár Lea családtag lett, Évával a kapcsolat már nem deríthető fel.

[187] Teológiai tanár, egyházi és szépíró, magyarországi unitárius püspök (Tordatúr, 1869 – Kolozsvár, 1946).

[188] Apai ágon unokatestvér.

[189] A budapesti Barabás Intézetben (hivatalos nevén: Magyar Királyi Központi Állami Gyermekmenhely; alapítva 1907-ben). Az intézet az elhagyott gyermekek ellátását, gyógyítását és oktatását biztosította nevelőszülőkhöz való kerülésükig. Az intézetben munka mellett tanulni is lehetett. Manyi védőnőnek készült.

[190] Budapesti (Andrássy úti) gimnázium, érettségi után a Pázmány Péter Tudományegyetem Gyógyszerészeti Kar.

[191] A mai budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődje.

[192] Friedrich Stühmer 1866-ban alapította meg budapesti gyárát, a Szentkirályi utca 8. alatt.

[193] Dr. Gombos János (1945–2021): „apám még Amerikában írta, és egy amerikai magyar újságban szerette volna publikálni, de erre már sor nem került." A család visszatért Bécsbe.

[194] Utalás Magyarország újabb, 1956. november 4-i szovjet megszállására.

[195] A legendának ez egy – úgy tűnik – késői családi változata. A dédapa Lengyel József tényleges adatait lásd 52. jegyzet. Az utolsó mondat felvetése Illyésé, 1937-ből, vö. következő jegyzet.

[196] ILLYÉS Gyula 1936. Leszámítva azt a – nevezzük így – költői kiegészítését 1937-ben, miszerint Lengyel a faluban a gyalogos Petőfi mellett menekült, lóháton, s mikor az nem bírta már az iramot, nem vette fel, hogy megmentse. (Vö. ILLYÉS Gyula 1937, 774: „Lengyel vallomásait kortársai sokat támadták. Az azonban senkinek sem jutott eszébe, hogy a rendkívüli élménynyel néha már-már dicsekvő orvostól megkérdezze: *miért nem vette a nyeregbe maga mellé a költőt?* Mikor maga is mondja, hogy a halálos gyűrűből csak a lovasok menekülhettek? Megtehette volna, az ellenség akkor még elég messze volt. Azért nem tette meg, mert nem tudta, milyen érték megmentésére adott alkalmat neki a sors. *A költő Fejéregyházán át az ügető orvos mellett szaladt, mikor nem bírta az iramot, mikor a lóháton menekülő orvos őt elhagyta*, valószínűleg Héjjasfalva irányába rohant tovább." Csakhogy, míg minden egyébben szó szerint idézi Lengyelt, a kurzivált kérdést mérlegelve sorolt kurzivált „adatok" csupán Illyés fikciója. A tényleges tényállást lásd az 52. jegyzetben. A kései családi legendaváltozat, úgy tűnik, nem független a Lengyel Józsefet rágalmazó 1937-es soroktól. Vö. még 41. és 145. jegyzet – elképzelhető, hogy Viola Miklósné Gombos Róza is 1937-et követően mesélte „kengyeles" legendaváltozatát.)

Múlt év nyarán[197] magyar s román tudósok járták Erdélyt, a nagy költő útjának emlékeit s valószínű sírhelyét kutatva. Petőfi eltűnésének irodalmát sem új adattal, sem írásos emlékkel nem gyarapíthattam, de ezt a történetet – úgy, ahogy apáról-fiúra szállt a családban – elhoztam Amerika magyarságának. Ki tudja, visszakerül-e valaha – fiakon, unokákon keresztül – az ó[hazába?]"

2.7. Visszatérve Gombos Rózára (1910–1995),

viszontagságos évek után Dunapatajra került, ennek a településnek 1948-ig a létezését sem tudta. Azt végképp nem, hogy unitáriusokat talál itt, működő templommal és vasárnaponként lejáró beszolgáló lelkésszel, aki nem volt más, mint az erdélyi származású Pethő István[198], a Gombos család régi barátja. 1928-tól Budapesten, az erdélyi menekültek lelki gondozását látta el.[199] Vasárnaponként a Gombos–Rákóczy családnál ebédelt. Ez az idilli állapot 1979-ig tartott, amikor kénytelenek voltak felhagyni a templomot.

Szerencsésnek mondható mind a nagyközség, mind a templom, hogy felújított állapotban a múzeumi gyűjtemény egy részének ad helyet.

A mai világban, amikor a szülők mintegy 45 százaléka egyedül neveli iskolás gyermekét, más családba épül be gyerekestől, vagy otthagyja az előzőben, s azután vagy törődik vele, vagy nem, a másik 45 százalék az őrületig törődik, rohamokat kap, és tüntet, ha másik tanárt, igazgatót kap, vagy átszervezik az iskolát, kötelező olvasmányt adnak fel, és talán 10% „normális", viszont ott a nagyszülő lehet hülye.

Képzelje el mindenki a Gombos unokákat. Egyik percről a másikra románul kell tanuljanak. Róza Irma magántanuló lett, majd bekerült Udvarhelyre, majd vissza Keresztúrra, ismét magántanuló, s 14 éves, amikor hirtelen teljesen idegen környezetben találja magát Debrecenben – a Dóczyban a Debreceni Református Felsőbb Leányiskola és Leánygymnasium tanulója lesz. Törzslapján: „Az apa neve Gombos János, foglalkozása ügyvéd, lakóhelye Detroit, Michigan." A híres székelykeresztúri gimnázium már csak emlék.

Miután az 1924/25-ös tanévben ötödik osztályosként rendes és az 1925/26-os tanévben hatodikosként magántanuló volt Debrecenben, akkor költözött ki a család Erdélyből. Róza a költözködésnek nem volt részese.

Egy évet veszített, a hetedik osztályt 1927-ben kezdte, Budapesten. Vecsésre költöztek, ahol leégett a házuk. A vecsési házra nem, de a nővére, Manyi által is leírt tűzvészre jól emlékezett:

„Anyánk lent kiabált az utcán, hogy mi mindent szedjünk össze, s lepedőben dobjuk ki az ablakon. Én semmit nem tettem úgy, ahogy Anyánk mondta. Fogtam a teljes teniszfelszerelést, a hagyományos fehér ruhákat, labdákat, raketteket, korcsolyát, s mindazt, ami hozzá tartozott. Tudtam, a szükséges dolgokra mindig lesz pénze szüleimnek. De ami luxus, az ki fog maradni az életünkből. És nem szidtak meg érte."

Ezt követően hurcolkodtak át Ócsára.

A család 1927-ben kapott magyar állampolgárságot.

A kezdetben a fiúk Vecsésen és Ócsán tanultak, majd első gimnáziumtól ők is vonatoztak. A lányok is vonattal jártak be Pestre, Kőbányáig, mert úgy olcsóbb volt a jegy. Baross Gábor[200] találta ki a szakaszhatárokat, ezekhez igazodott a menetdíj. Így ismerkedett meg a Gombos és az akkor szintén Ócsán lakó Rákóczy család.

Róza tanulmányi eredménye változatos volt, többnyire jó, de hit- és erkölcstanból és vegytanból jeles! Nem kell csodálkozni a latin elégségesen, ilyen hányattatott iskoláskor mellett nagy teljesítmény, hogy egyáltalán volt kedve tanulni.

Az érettségi bizonyítványon a gimnázium szó áthúzott, líceumra javított. Az mindegy, hogy 1920 utáni hányadik évi és hányadik tanügyi reform nevezte át a leány középfokú intézeteket líceumnak, felsőkereskedelminek és hasonlónak.

A numerus clausus nem a zsidótörvények kapcsán és nem a zsidók ellen született. Az érettségi bizonyítványának záradéka: „A fentiek szerint a szabályszerű követelményeknek *megfelelvén*, őt a tudományegyetemeknek és a főiskoláknak **nők részére engedélyezett tanulmányaira** *érettnek* nyilvánítjuk." (Kövérítéses kiemelés tőlem. R. R.)

A bizonyítványban említett debreceni intézmény a Dóczy névre hallgató iskola és internátus volt, első elemitől érettségiig oktatott.[201]

Az egyetemi felvételihez erkölcsi, honossági és egyéb bizonyítvány is szükséges volt az egyes szakágak numerus clausus bizottságainak állásfoglalása mellett. Gombos Róza orvos szeretett volna lenni, de

[197] 1956.

[198] Pethő István (Aranyosrákos, 1903 – Budapest, 1978).

[199] Pestszentlőrincen, majd a IX. kerületi Rákos (ma Hőgyes Endre) utcai gyülekezetben.

[200] Közlekedési miniszter 1886–1892-ben.

[201] Az iskolának volt tanítónőképző része is. Alapítója 1838-ban a Debrecen városi református egyház volt, hivatalosan 1928 óta hívták Dóczynak, névadója az 1874 és 1908 közötti igazgató, Dóczy Gedeon. Szemben állt vele az 1896-ban alapított katolikus iskola, amely a (temesvári, majd 1920 után kalocsai) Szegény Iskolanővérek filiáléja volt, a Szvetits Mátyás alapította és róla elnevezett. 1950 után ez a két egyházi intézmény maradhatott meg. Szabó Magda *Abigél* című leányregényének a *Matula* kollégiumát és iskoláját a Dóczyról mintázta.

oda az illetékes bizottság nem javasolta, mert **nő**, és mert **repatriált**.

Így lett végül gyógyszerész, arra a pályára a Gyógyszerész Kamara Numerus Clausus bizottsága javasolta.

A tanulmányok megkezdése előtt egy év patikai gyakorlatot kellett igazolni, ez volt az ún tirocinális vizsga, amely nem-okleveles gyógyszerészi státust jelentett, utána az egyetemi 3 év, a szigorlatok és az approbációs vizsga után kapta meg a gyógyszerészhallgató végleges diplomáját.

A diploma kézhezvétele után, mint **repatriált**, sem önálló patikajogot, sem bérleti jogot nem kaphatott. A kötelező gyógyszertári gyakorlat után állást sem kapott, évekig díjtalan gyakornok volt az Egyetemi Gyógyszertárban, majd az egyetem Gyerekklinikájának laboratóriumában.

Az 1932–1933-as gazdasági válság Magyarországot sem kímélte. Az egyetemet végzett fiatalok számára nem volt munkahely, segítésükre alakult meg az Állástalan Diplomások Országos Bizottsága (ÁDOB). A Gombos gyerekek nem vették igénybe ezt a „szolgáltatást", amely kínált ugyan csekély jövedelmet, de nem a szakmai elhelyezkedésben segített, hanem a „szellemi közmunka" keretén belül, szociális munkás és hasonló kisegítő munkákat ajánlott.[202]

2.8. A családi utóélet, ami tanulságos

Mindenki emlékszik valamire. A visszaemlékezések természete szerint a beszélők ugrálnak időben és térben. Nincs minden tanulság nélkül az, ha felidézzük, hogyan élt és működött dr. Gombos János[203] repatriált székelykeresztúri ügyvéd, hogy mi történt 1944 decemberében, majd 1945 márciusában. Hogy követték egymást az első, idézés nélküli letartóztatás, a szabadon bocsátás, majd az 1946-os reménység az erkölcsi bizonyítvány megkapása okán, az újabb idézés az Igazoló Bizottsághoz 1947 decemberében, az 1948. januári ismételt idézés és az ítélet az 1949. októberi temetés előtt.

A Manyinál[204] elhangzott, korábban már idézett beszélgetés további részének összefoglalása szerint: a jegyzőválasztás megtörtént, Gombos János megkapta Ócsán az állást. Nekiállt a község rendezésének, járdát aszfaltoztatott, akácsorokat ültettetett, állami segéllyel emeletes elemi iskolát építtetett igazgatói lakással. Az elhagyott járásbírósági épületet megvette polgári iskolának.

A református iskolát helyreállíttatta, katolikus iskolát építtetett. Minden évben, két hetes turnusokban pesti munkásgyerekeket hozott le nyaralni, teljesen községi hozzájárulásból.

A község földjein úgy gazdálkodott, hogy hat év alatt kiheverték a háborús inflációt, a pénzromlást, és községi adót tudtak a lakosok fizetni, ami a fenntartás és a további fejlesztések alapja volt.

Endre László[205] egyáltalán nem volt megelégedve működésével, interpellált a képviselőházban, hogy csak ezeket a liberális embereket a közigazgatásból tudná már kitenni, az ócsai főjegyzőt, csak ne volna annyi gyereke, csak ne volna idős ember.[206]

A hangszalagról:[207]

„Rózsi: Apám parancsot kapott […] szorgalmazták és szorították, hogy igenis, ki kell osztani a zsidó ingatlanokat.[208] Erre apám azt mondta, hogy őneki ehhez semmi köze, a Vitézi Szék[209] osztja. Akkor volt egy zsidó asszony, akinek a szőlőjét odaadták egy parasztembernek, és az – '44 szüretje volt –, és ez odament, és verte az asztalt, a zsidó asszony, apámnak, '44-ben, hogy ki kárpótolja őt a káráért.[210]

Dömötör nevű kocsmáros kapta meg a földet. És erre apám azt mondta, hogy tessék, itt van, maga Dömötörrel egyezkedjen, majd akkor megkapja a földje után a járandóságát, mintha bérbe adta volna. […]

Apám aztán parancsot kapott, hogy tessék a község irataival nem ott maradni, hanem összecsomagolni, és felmenni,[211] és elvinni. Sokakat mentett meg, többek között Falu Tamást,[212] a gyógyszerészt, Reinert, az ügyvédet. Reiner ta-

[202] Ez volt az az időszak, amikor az ÁDOB szervezésében fiatal mérnökök lapátolták a havat a főváros utcáin.

[203] Dr. Gombos János (1878–1949).

[204] Selényi Emilné Gombos Margit (1906–1983).

[205] Közigazgatási tisztviselő, politikus, 1938-tól Pest vármegye alispánja. 1944. október 30-tól a magyarországi hadműveleti területek kormánybiztosa. Háborús bűnösként 1946-ban halálra ítélték és kivégezték. (Szül. 1895, Abony.)

[206] Nagyapánk még nem volt 60 éves!

[207] A dolgozatban eddig beillesztett részét lásd *Manyi visszaemlékezése* címen.

[208] Az 1941. augusztus 8-án életbe lépett törvény a zsidó földtulajdonról (IV. zsidótörvény) megtiltotta a zsidók földtulajdonszerzését, és a már meglévő, de 100 hold fölötti birtokok kiosztását rendelte el.

[209] A Vitézi Rend Horthy Miklós kezdeményezésére alakult 1920-ban, az első világháborúban hősiesen harcoltak összefogására. A rendszerben a helyi felettes szerv a Vármegyei Vitézi Szék volt, a földosztások irányítója és ellenőrzője.

[210] Elméletileg a kisajátításért kártalanítást kellett hogy fizessen az állam, de tudomásom szerint ez sehol se történt meg.

[211] Felrendelték Budapestre, a Központi Városháza állományába.

[212] 1911-től Falu Tamás néven költő, író. Jogvégzett, polgári nevén dr. Balassa Lajos (Kiskunfélegyháza, 1881 – Ócsa, 1977), 1924-től ócsai közjegyző. Ha menteni kellett, feltehetően zsidó volt. A Gombos család a költővel annak 1977-es haláláig baráti viszonyban volt.

núskodott mellette, amikor vádlott volt a bizottság[213] előtt. […]

Jancsi: És mi lett az egész eljárásból aztán.

Rózsi: Az, hogy *öt évre* ítélték el…

Manyi: és a halála után 3-4 hét múlva jöttek, hogy menjen, és töltse le [a büntetését].[214]

Rózsi: […] Még minden rom volt Budapesten, és mentem a Vámház körúton, akkor már Tolbuchin[215] körútnak hívták, és még a híd nem állt.[216] És valószínű, a Nagycsarnokban néztem, hogy lehet-e valamilyen zöldségfélét kapni, mert zöldséget már lehetett venni. Egyszer csak egy demokratikus csendőr-rendőr megszólított: Kezit csókolom, hát maga Gombos jegyző lánya, Rákóczyné. Akkor én úgy megijedtem, úgy néztem rá, mit akar. Jaj, hát én levente voltam Ócsán. Hálásak vagyunk édesapjának mi, ócsai leventék, hogy mi nem Németországban vagyunk, hogy én most itt lehetek, azt dr. Gombos Jánosnak köszönhetem.[217]

Manyi: És ennek dacára…[218] […]

Manyi: Na de volt egy valaki, aki viszont az oroszoknál jelentette fel, hogy volt egy kémszervezet, és akkor elvitték.

Rózsi: Na igen, na ez is. […] És azt tudom, hogy egyszer csak megjelenik Eszti[219] egy orosz kíséretében a Ráday[220] utcában és utána nálatok, hogy apám hol [van]. És akkor elvitték apánkat. És aztán folyton vallatták. Mikor aztán haza került…

Anyu: gyalog jött, teljesen lesoványodva.

Rózsi: Hetek múlva… Hogy apát, hát kínozták? Azt mondja, hát testileg nem, de lelkileg igen. Állandóan faggatták, mindig azt mondta [az orosz], hogy hazudsz, nem igaz. És akkor [itt, Pesten nekünk] azt mondták, ha meg nem mondjuk, hol van apánk, akkor minket visznek el. Nálatok is biztos azt mondták, hogy…

Manyi: ha meg nem mondjuk, hol van apánk…

Rózsi: Hát ott volt nálatok apánk[221]… [Manyinak mondja.]

Manyi: Nem.

Anyu: Akkor már nálunk voltak,[222] ők Ócsáról egyenesen menekültek hozzánk […]."

Ehhez a fejezethez tartozik dr. Gombos Sámuelné Gyarmati (Kriszt) Leona rövid visszaemlékezése és dr. Rákóczy László korabeli naplója, amelyeknek egy-egy részletével idézzük fel 1944 késő őszét és telét, 1945 elejét, felvéve a Gombos lányok, a menye és az egyik unoka beszélgetésének fonalát.

„**Anyu**: Karácsony.[223]

Rózsi: Egészen február 11-ig.[224]

Jancsi: Na de igen, '44. október végén vagy mikor zárták körül Pestet az oroszok?

Rózsi: Igen, '44 végén

Jancsi: Nahát, utána nem jöhettek Pestre![225] […]

Anyu: Az első házassági évfordulónkon volt pontosan, mikor a nyilasok először szóltak a rádióban.[226] […]

Rózsi: Édesapám feljött akkor, Emil küldte a teherautót, hogy mivel, hogyan, azt Manyiék tudják jobban.[227] Apám [először] még lent maradt, és [utóbb] mondta, hogy akkor már nem tudtak egyenes úton jönni Budapestre, hanem a régi kecskeméti

[213] Ez már 1945 márciusa, Budapesten. Az Igazoló Bizottságok a 15/1945. ME rendelet alapján 1945–1947 között az 1939. szeptember hó 1. napját követő és a háború alatt tanúsított magatartást vizsgálták, abból a szempontból, hogy a köztisztviselők, közalkalmazottak elkövettek-e nemzetellenes cselekedeteket.

[214] Dr. Gombos János 1949. október 12-én halt meg.

[215] Ma ismét Vámház körút. Tolbuchin, Fjodor Ivanovics (1894–1949) a szovjet Vörös Hadsereg marsallja, részt vett a magyarországi 1944–1945-ös hadműveletekben.

[216] Akkor Ferenc József-, ma Szabadság-híd.

[217] Leventék voltak vidéken az iskolából kimaradt 12–21 éves fiúk. Községenként alakultak meg a katonai előképzéssel és hazafias neveléssel foglalkozó leventeszervezetek. A fegyvergyakorlatokon kívül egyéb foglalkozások is voltak, fúvószenekarok, tánccsoportok, énekkarok és színjátszókörök működtek. A vidéki leventéket 1944 őszétől fokozatosan előbb Nyugat-Magyarországra, majd németországi (birodalmi) területre vezényelték, ahol egy részüket a Waffen-SS kötelékébe, többeket a Luftwaffe földi kiszolgálására rendelték, egy kisebb csoport került Berlinbe, ahonnét kitörve és az Elbán átkelve, amerikai fogságba került. A szovjet hadifogságba kerültek, eltűntek és elesettek létszámáról nincsenek adatok. Dr. Gombos János (1878–1949) jegyzőként bújtatta a helyi leventéket, és nem adta ki se a németeknek, se a nyilasoknak, se az oroszoknak.

[218] Holott dr. Gombos János (1878–1949) erkölcsi bizonyítványt kapott azért, hogy folytathassa/újrakezdhesse ügyvédi tevékenységét.

[219] Gombos Eszter (1887–1948), János testvérhúga Budán lakott, a Lánchíd utca 23. alatt.

[220] Ráday utca 31. Itt lakott dr. Rákóczy László (1906–1959) és felesége, Gombos Róza (Róza Irma; 1910–1995).

[221] Selényiék lakása, Damjanich utca 40.

[222] Dr. Gombos Samu (1920–1980) és Gyarmati (Kriszt) Leona („Lelli", az interjúban „Anyu"; 1922–2010) lakása, Szentkirályi utca 10.

[223] A 2. Ukrán Front csapatai 1944. december 24-én zárták körül Budapestet.

[224] A pesti oldalon 1945. január 18-án, a budain a február 11-i kitörési kísérlet után, február 13-án fejeződtek be a harcok.

[225] A szovjet csapatok november 21-én jutottak Csepelre, de csak december 4-én tudtak átkelni Ercsinél a Dunántúlra, és csak december 20-án indított a 2. és 3. Ukrán Front együttes támadást Budapest bekerítésére, amelyet 24-én fejeztek be. Még 20-án is át tudtak jutni az ostromgyűrűn Ócsa felől Pestszentimre irányába, csak Soroksár, Pestszentlőrinc és Kispest felé nem lehetett már közlekedni. Gombosék 1944 Karácsonyát már Pesten töltötték.

[226] 1943. október 16.

[227] Selényi (Skrob) Emil (1906–1983) a MAVART (a MÁV, vagyis a Magyar Államvasutak autóbuszüzeme) mérnöke volt, így szerezhette a teherautót.

öreg országúton kerültek, mert Budapest, Haraszti, illetve Soroksár felől jöttek szembe az oroszok. […]

Rózsi: Hol hagytuk abba? Hogy apánk megjött[, kérdeztük], hogy faggatták-e. Ez közvetlen '45-ben volt. Mikor jött be Jancsi küldeménye?[228] '45-ben még nem, azt hiszem '46-ban, amikor már lehetett küldeni.

Jancsi a Vöröskereszt útján érdeklődött, hogy életben maradt-e a családja. Akkor vette fel a kapcsolatot, és akkor apám megmondta Jancsinak, hogy fillér nélkül van, semmijük nem maradt és akkortól Jancsi rendszeresen küldte a 100 dollárt. […]

Zsófi[229]: '46-ban volt a világtörténelem legnagyobb inflációja. […]

Anyu: Zsuzsika[230] egyéves volt, mikor Samu kiment Ausztriába [1948. márciustól 1949. augusztusáig]."

2.9. Dr. Gombos János menye, Lelli[231] *emlékei*

„Az oroszok már Budapest közvetlen közelében voltak,[232] amikor anyósom és apósom[233] Ócsáról hozzánk menekültek. Éva húgom, az ikrem, Kacsika és vőlegénye, Pityu Szilveszter napján érkeztek hozzánk, az utolsó percben, mert a németek felrobbantották a hidakat.[234]

Így a Szentkirályi utcai [10. sz. alatti] kétszobás lakásunkban szorongtunk heten, én magam Jancsival[235] az ötödik hónapban. Hamarosan leköltöztünk mindannyian a pincébe, ahol jól-rosszul berendezkedtünk. Szegény öreg [Gombos] szülők mindenüket elvesztették, csak egy zsák lisztre emlékezem. Ennek volt köszönhető, hogy az egész ostrom alatt mindig volt kenyerünk. Megtanultuk anyósomtól a kenyérdagasztást – szójaliszttel keverve – s még szegény öreg Marci bácsiéknak[236] is tudtunk adni – szegények majdnem éhen haltak…

1945 februárjában az oroszok bevették Budapestet [1945. január 18. – február 13.] […]

Április közepén […] én anyámékhoz költöztem a Budafoki útra,[237] hogy Szotyori doktor közelébe legyek Budán – a Bocskay utcában, a saját lakásában szülőotthont rendezett be a környék állapotosainak. […]

A remény, hogy az oroszok hamarosan kivonulnak, nem teljesedett be, hosszú türelemre volt szükség. Samut rettenetes nyugtalanság kínozta.[238]

A nagy család szomorú helyzetbe került: nálunk laktak az öreg szülők nincstelenül, [Gombos] Ödön Oroszországban hadifogságban, a család összes férfi tagja munka nélkül. Valahogy és valamiből meg kellett élni! Eleinte ékszert, ruhaneműt, bútorokat cseréltünk: a férfiak vonattal vidékre mentek, hogy felhajtsanak ennivalót. Egy darabig csak ment ez, de kifogytunk a cserélni valókból. […]

Ugyanakkor apósom is veszedelmes helyzetbe került, mert egy ellensége Ócsán – mert nagyon szigorú ember volt –, feljelentette, hogy náci volt, pedig csak egy becsületes jegyző volt, aki utálta a németeket, és a falu zsidójain is ő segített! Őellene is eljárás indult, de mivel nagyon sok, rengeteg büntető eljárás zajlott akkoriban, csak halála után jött ki az elfogató parancs [1949 októbere]. […]

1949. október közepén, egy prosztataoperáció után meghalt Gombos János nagyapó. Szegény Nagyanyó egyedül maradva, hol egyik, hol másik lányánál volt […] súlyos szívbaja egyre jobban elhatalmasodott rajta, s 1953 februárjában hirtelen, egy mondat közepén, meghalt."

2.10. Dr. Gombos János veje, dr. Rákóczy László naplója[239]

„[1944. december] 25-én apósomék[240] voltak nálunk ebéden. Az ágyútüzet, becsapódásokat úgy megszoktuk, hogy ha megráz a dívány, megjegyzést sem teszünk rá. […]

---

[228] Az Egyesült Államokban élő, legidősebb Gombos gyerek, János (1906–1976) rendszeresen segítette szüleit.

[229] Dr. Lukács Zsófia, anyai ágon unokatestvér, dr. Lukács Tihamér (1885 – 1946 után) és Jakabházy Margit lánya.

[230] A ma Svájcban élő Gombos Zsuzsanna (férj. Schrag), dr. Gombos Sámuel (1920–1980) és Gyarmati (Kriszt) Leona (1922–2010) középső gyermeke (szül. 1947).

[231] Gyarmati (Kriszt) Leona (1922–2010), 1943-tól Dr. Gombos Sámuel (1920–1980) felesége.

[232] 1944 novemberétől 1945. december 24-ig.

[233] Dr. Gombos János (1878–1949) és felesége, Lukács Margit (1877–1953).

[234] A Margit-híd 1944. november 4-én röpült a levegőbe. A déli összekötő vasúti hidat december 29-én, a többi hidat januárban robbantották a Dunába, 14-én a Horthy Miklós- (előbb Boráros téri, ma Petőfi-)hidat, 16-án Hitler engedélyezte a pesti erők átcsoportosítását Budára, azon a napon felrobbantották a Ferenc József-hidat (ma Szabadság-híd). A német egységek visszavonását január 17. éjjel kezdték. A Lánchidat és az Erzsébet-hidat január 17-ről 18-ra virradóra robbantották fel.

[235] Dr. Gombos János (1945–2021), az emlékirat tulajdonosa.

[236] Valaki szomszéd a Szentkirályi utcában. Kiléte ismeretlen.

[237] A Gyarmati-lakás, Budapest, I. kerület, Budafoki út 41/a.

[238] Időközben visszaköltöztek a Szentkirályi utca 10-be. Dr. Gombos Sámuel (1920–1980) a Szentkirályi utca 8. alatti Stühmer Cukorka- és Csokoládégyár jogtanácsosa volt, a pillanatnyi helyzet miatt munka és jövedelem nélkül.

[239] Lásd még RÁKÓCZY Rozália 2020, 208, 222, 224–225. Dr. Rákóczy László (1906–1959) a Dr. Gombos János (1878–1949) második lányának, Gombos Róza Irmának (1910–1995) a férje, a szerző édesapja.

[240] Az após és anyós, dr. Gombos János (1878–1949) és felesége, Lukács Margit (1877–1953) a front előrehaladtával Ócsáról felköltöztek Budapestre, a Szentkirályi utca 10-be, Samu fiukhoz (1920–1980) és feleségéhez.

1945. március 23.

Nyomasztóan hat az emberre a még mindig kialakulatlan, rendezetlen helyzet. […]

Úgy emlékszem, ott hagytam el az írást, hogy a pol[itikai] rendőrség[241] által kívánt iratok beszerzése után futkostam. Miután R. G.-tól[242] kaptam, apósom H. K. P.-tól[243] is beszerzett egyet. Én az alpolgármester[244] előszobájában vég nélkül – kettő délelőttön át – várakoztam. No végre – sikerül. Azonban előkerül valami ív, amelyen a feljelentettek névsora van. Én is rajta vagyok. […]

[1945. ápr.] 15-e előtt egy pénteki napon, hogy hazaérek, mondja Manci[245], újra itt volt az orosz az apósomért. Elküldte a Szentkirályi utcába[246]. Onnét továbbküldték Budára, a Lánchíd utcába, hogy ott vannak. Ekkor kaptunk hírt R[ózsika] néniről és Esztiről[247]. Esztit mint túszt hozták magukkal. Feleségem elment a Damjanich utcába[248], értesíteni apósomat, mert előzőleg már rossz hírt kaptunk, hogy Ócsán valami népbíróság elé akarják állítani apósomat. Este elvitték kocsival. Tehát baj van. […]

Kun Karcsival találkozik anyósom.[249] Nem tudják, hogy az öreg Ócsán volna. Samu[250] kimegy gyalog. Nehezen tudja meg, hogy Taksonyba vitték egyenesen B[uda]pestről, és nem Ócsára. Valami kémkedési ügy miatt jelentette fel valaki. […]

Márc[ius] 15-én egyik lakó mondja, hogy látta az országúton egy kocsin apósomat jönni B[udapest] felé. Oly jól leírta, hogy nem volt kétségünk. De bizony sehova nem érkezett meg. Félő, hogy esetleg az Andrássy út 60-ba vitték.[251] Ez a magyar politikai rendőrség központja. Itt szörnyű módon bánnak az emberekkel. Nem szólok ennek a lehetőségéről senkinek. Próbálok érdeklődni, hogy ott van-e. Ez nem éppen könnyű dolog, így az eredmény gyarló. […]

Szerdán, 20-án[252] felmegyek Samuhoz.[253] Legnagyobb meglepetésemre – fáradt arccal és megfogyva – ott találom apósomat. […]

Apósom elmesélte, hogy este elindultak. Soroksárnál látja, hogy nem Ócsa felé mennek. Szólt. Kerteltek, hogy autóval indultak, de az elromlott, azóta megcsinálták, s azzal mennek majd Ócsára. Csak Taksonyban derült ki a valóság.

Ócsán lakott a régi Pártos-féle villában[254] egy nő, aki valami német magasrangú politikai tisztnek volt állítólag a szeretője. Efelől faggatták és egyéb ócsai személyek felől. 15-én elvitték Csepelre, onnan Ercsibe, majd Sóskútra[255]. Ott még egyszer kihallgatták, s szombaton reggel elbocsájtották.

Nem bántak vele rosszul. Enni, ha nem is mindig, de kapott. Minden éjszaka fekve – hol szalmán, hol anélkül, egyszer ágyban is – aludt. Szombat este ért be gyalog Budára. Esztinél, majd Gyarmatiéknál[256] lakott. [Március] 21-ig (szerdáig). Akkor engedték meg először az oroszok a hídon való átjövést. Így hazaért. […]"

[241] Az 1944. december 21-én Debrecenben összeült – nem választott, hanem főként a Tiszántúlról delegált képviselőkből álló – Ideiglenes Nemzetgyűlés által választott Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere, a parasztpárti, de kommunista befolyás/ellenőrzés alatt álló Erdei Ferenc nem akadályozta meg, hogy a rendőrségen belül megalakuljon, majd önállósuljon a politikai osztály (ÁVO), közkeletű nevén a politikai rendőrség.

[242] Rubleczky Géza (1881 – ? váci börtön, 1950 után) kisgazdapárti politikus. „Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Országos Központja, Budapest, IV., Semmelveis u. 1.
Alulírott Rubletzky Géza Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt propagandavezetője igazolom, hogy Rákóczy László Bajcsi Zsilinszky Endre baráti köréhez tartozott. Magam részéről őt Bajcsi Zsilinszky Endre balatonrendesi házában ismertem meg. Legjobb tudomásom szerint sem nyilas, sem jobboldali mozgalmakban részt nem vett. Ugyancsak a legjobb tudomásom szerint a fentieket igazolni fogja a jelen pillanatban Debrecenben tartózkodó Bajcsi Zsilinszky Endréné is. Budapest, 1945. III. 6. (autográf aláírás) Rubletzky Géza."

[243] Hegymegi Kiss Pál (1885–1950). Felesége, Sebesy Márta – akinek anyja Lengyel Janka – Gombosné Lengyel Róza dédanyánknak az unokahúga révén rokon, lásd 2. jegyzet.

[244] Budapest alpolgármesterei ebben az időben: Bechtler Péter (szociáldemokrata), Jámbor Alajos (kommunista), Morvay Endre (pártonkívüli, régi tisztviselő). Apánk csak Morvay Endréhez fordulhatott.

[245] Háztartási alkalmazott a Rákóczy családnál.

[246] Dr. Gombos Sámuelék lakása, Szentkirályi utca 10.

[247] Lánchíd utca 23. az özv. Viola Miklósné Gombos Róza („Rózsika néni"; 1876–1965) és Gombos Eszter (1887–1948) lakása, ők az após testvérei.

[248] Damjanich utca 40. a Selényi Emil (vő; 1906–1983) és Gombos Margit (1908–1996) lakása. Az apósék itt is laktak, időnként a Szentkirályi utcában is.

[249] Kun Károly ócsai ügyvéd. Az anyós dr. Gombos Jánosné Lukács Margit (1877–1953).

[250] A sógor dr. Gombos Sámuel (1920–1980).

[251] A ház első, majd első két emeletének bérlője 1937-től a Magyar Nemzeti Szocialista Párt Hungarista Mozgalom volt, ennek képviselője gr. Széchényi Lajos. 1940-től a Hűség Háza nevet viselte. Az egész zsidó tulajdonú épületben 1944 októbere után „jogfolytonos" bérlő lett a Nyilas Számonkérő Szék, társbérlő a Gestapo. 1945 után már a környező házakkal együtt, a pincétől a padlásig az Államvédelmi Osztály (BM AVO), későbbi nevén Államvédelmi Hatóság (ÁVH), és Péter Gábor székhelye.

[252] A később történtek fényében ez tévesztés, a dátum 1945. március 21. és nem 20.

[253] Ez akkor a Szentkirályi utca 10.

[254] Ma már nem deríthető ki, hol volt pontosan.

[255] Érd és Budafok között mintegy félúton, Budapesttől kb. 25 km.

[256] Budafoki út 41/a. Gyarmati Béla dr. Gombos János (1878–1949) apatársa, dr. Gombos Sámuel (1920–1980) apósa.

3.
(Zárszó)

A Gombosokat – mint annyi más családot, bár szülőföldjén maradt, vagy elkerült onnét – nem kímélte a sors, de valahogy mindig talpon maradtak.

A Gombos nevet ma is dédunokák, ükunokák viszik tovább. „Kevert", de anyai ágon mégis Gombos (Gombos-tudatú?) dédunoka, ükunokák, szépunokák mellett. Érdemes végigfutni azon a majd két emberöltőn, amely az 1927-es visszahonosítástól eltelt.

Sámuel öt unokája közül négyen egyetemet végeztek: János, Róza, Ödön, Sámuel. Margit felsőfokú egészségügyi intézményben – ma főiskolának neveznénk – tanult. A dédunokák valamennyien egyetemet végeztek. Akad közöttük professzor, egyetemi tanár, Széchenyi-díjas kutató. Az ükunokák hasonló státusban vannak, a szépunokák jó úton haladnak errefelé.

Ezt azonban már csak röviden és képekben érdemes elmesélni. Bár, Arany Jánost idézve: „nem mese ez, gyermek".[256]

Úgy gondolom, itt érdemes befejeznem.

Köszönetnyilvánítás

A Csíkszeredai Állami Levéltárban levő eredeti anyakönyv-oldalak digitális felvételeit az Erdélyi Genealógiai Társaság (Kocs János családkutató) készítette. A székelykeresztúri ház sorsa felől Sándor–Zsigmond Ibolya, a Molnár István Múzeum igazgatója tájékoztatott. Ezúton is köszönöm!

Rákóczy Rozália – Dunapataj; raro41@gmil.com

Levéltári és egyéb kéziratos források

Gombos család kéziratos emlékei a családtagoknál (Bécs-Klosterneuburg, Budapest, New Jersey, Dunapataj)
– Gombos János: *Autobiography*, New Jersey, 1975–1976
– Gombos Sámuel: *Gyerekkor*, Bécs, 1972
– Lukács Zsófia: *Egy fiatal magyar értelmiségi a két világháború között*, Budapest, 1966
– Rákóczy Rozália: *Kronológia a Családi Krónikához*, Dunapataj, 2012–2017
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
F 1: *Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Erdélyi fejedelmi kancellária, Királyi Könyvek,* IV, *Lib. Reg. Sigismundi Rákóczi*
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK)
Kisnyomtatványtár
României Országos Levéltár Hargita Megyei Hivatala, Csíkszereda – Arhivele Naţionale ale României Serviciul Judeţean Harghita, Miercurea-Ciuc (Csíkszeredai állami levéltár – CSÁL)
Fond 20: *Anyakönyvek*
– nr. 585: *Tordátfalvi unitárius anyakönyvek, 1799–1856*
– nr. 122: *Székelykeresztúri unitárius anyakönyvek, 1885–1894*

Irodalom

SzOkl, Ús, IV–V = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, IV–V (közzét. Demény Lajos), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1998–1999.

*

DEMETER Sándor
1864 Petőfi sírja (A segesvári völgy Erdélyben), *Vasárnapi Újság*, XI/27, 1864. július 3., 264–266.
GULYÁS Pál
1992 Gombos Sámuel, in: *Magyar írók élete és munkái*, Új sorozat, XI (s. a. r. Viczián János), Argumentum, Budapest, 76–77. h.
1995 Lukács Tihamér, in: *Magyar írók élete és munkái*, Új sorozat, XIV (s. a. r. Viczián János), Argumentum, Budapest, 1274. h.
ILLYÉS Gyula
1936 *Petőfi*, Nyugat, Budapest.
1937 Petőfi halála, *Tükör*, V/11, 1937. nov. 1., 770–774.
KISS András – PÁL-ANTAL Sándor
2002 *A magyarországi boszorkányság forrásai*, III (szerk. Kiss András – Pál-Antal Sándor), Budapest.
LENGYEL József
1860 Adatok Petőfi halálához [Pákh Albert ankétja] III. Lengyel József levele [Székelykeresztúr, 1860, augusztus 25.], *Vasárnapi Újság*, VII/42, 1860. október 14., 507–508.
NYÁRÁDI Zsolt – REJTŐ András
2011 Tordátfalva és egyháza, *Acta Siculica 2011*, 227–256.

[256] Arany János: *Családi kör*.

PÁLMAY József
1904 *Marostorda vármegye nemes családjai*, Marosvásárhely.
PAP Mózes
1912 *A székelykeresztúri államilag segélyezett VI osztályú unitárius gimnázium értesítője az 1911–1912-es iskolai évről* (szerk. Pap Mózes), Székelykeresztúr.
PESTY Frigyes
2013 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865 Székelyföld és térsége* II. *Hargita megye (Függelék: A mai moldvai megyék területére vonatkozó csíkszéki felvétel)*, Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.
RÁKÓCZY Rozália
2020 Apu naplója, 1944–1945, *Tanulmányok Budapest múltjából*, XLIV, 199–246.
SÁNDOR János
1896 *A székelykeresztúri unitárius gymnasium történelme*, Székelyudvarhely.
SZAKÁL Anna
2020 *Önfejű unitárius lelkész – innovatív néprajzi gyűjtő. Ürmösi Sándor (1815–1872) írásos hagyatéka* (sajtó alá rend., bev., jegyz. Szakál Anna), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
SZINNYEI József
1902 Lukács Ödön, in: *Magyar írók élete és munkái*, VIII, Budapest, 111–112. h.

Membri ai familiei Gombos de Tordátfalva (Turdeni, scaunul secuiesc Odorhei)

(Rezumat)

Sámuel Gombos (1843-1918), dintr-o familie din satul unitarian Tordátfalva (actual în jud. Harghita), ajunge în 1867 pedagog și preot în Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc). Partea schițată prin memorii și interviuri oral history, a istoriei familiei, reflectă în primul rând cele șase decenii cristurene, ale lui și ale descendenților, respectiv următoarele două decenii ale familiei, după plecarea definitivă în Ungaria interbelică. Poveste a trei generații, cele prezentate ne arată cum se integrează o familie venită din păturile de mijloc ale societății secuiești, cu o identitate puternică – pe de o parte de foști militari, pe de altă parte de serviciu ecleziastic – în clasa de mijloc maghiară din dualism, respectiv din epoca Horthy, păstrându-și/consolidându-și poziția socială chiar în condițiile pierderii aproape complete a averii lor materiale după primul război mondial.

The Udvarhely Seat (Transylvania) Gombos de Tordátfalva Family and Their Relatives

(Abstract)

From among the Gombos of the Udvarhely Seat (part of today's Harghita County, Romania) Unitarian village Tordátfalva, Sámuel Gombos (1843–1918) comes to serve as a priest and pedagogue at Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc) in 1867. This partial sketch of the family's history, based on memoirs and oral history-style interviews, focuses, first and foremost, on the six decades he and his descendants spent in the aforesaid town, as well as their two decades in Hungary, after the family's repatriation following the Treaty of Trianon. This story spanning three generations presents the ways in which a Székely family of middling status with a strong identity rooted in a tradition of past military service and clerical vocation manages to integrate into the middle class of first the Dual Monarchy, and then the Hungary of the Horthy era, successfully consolidating their social standing even after the First World War and its fallout has robbed them of nearly all their wealth.

1–2. ábra Gombos Sámuel szülei, Gombos János (1816–1886) és Ürmösi Eszter (1817–1893) sírja a tordátfalvi templomkertben (1999)

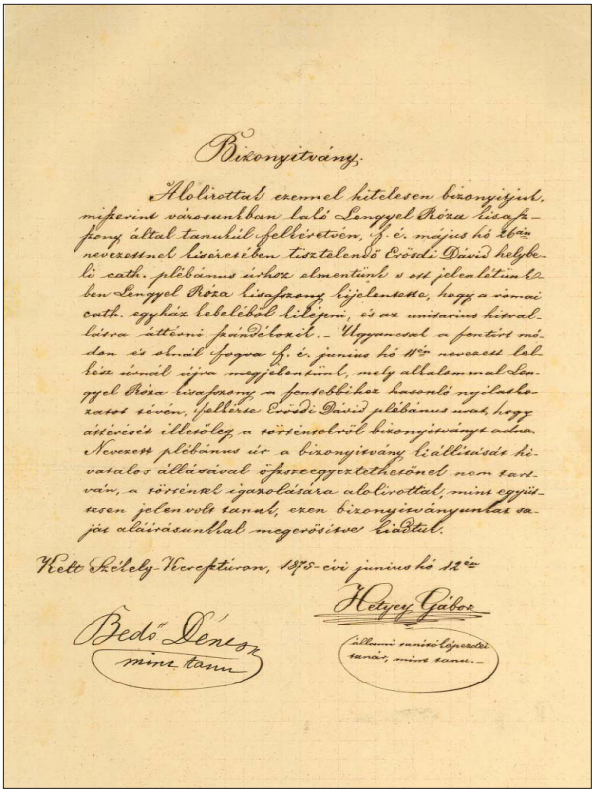
3. ábra Ebben a tordátfalvi unitárius templomban keresztelték, eskették, és innét temették a Gombosokat. A szószékkorona alatt a bársony falvédő felirata: „Sempiternum! Gombos Márton ajándéka” (1999)

4. ábra A székelykeresztúri unitárius templom keresztelőkútja az 1789-ből származó szószék előtt. Itt esküdött Gombos Sámuel, itt keresztelték a Gombos gyerekeket és unokákat, és innét búcsúztatták az elhunytakat (1999)

5. ábra A székelykeresztúri unitárius templom és gimnázium (1967)

Bizonyitvány.

Alolirottak ezennel hitelesen bizonyitjuk, miszerint városunkban lakó Lengyel Róza kisasszony által tanusitványul felhivatván, f. é. május hó 26-án nevezettnek kivánságában tisztelendő Erődi Dávid helybeli ref. plébános urhoz elmentünk s ott jelenlétünkben Lengyel Róza kisasszony kijelentette, hogy a vízmai ref. egyház kebelében kiléptem, és az unitarius hitvallásra áttérni szándékozik. Ugyanezzel a fentirt módon és alunk fogva f. é. junius hó 11-én nevezett lakása ünnepi ujra megjelentünk, mely alkalommal Lengyel Róza kisasszony a fentebbihez hasonló nyilatkozatot tévén, felkérte Erődi Dávid plébános urat, hogy áttérési ügyében a történtekről bizonyitványt adna. Nevezett plébános úr a bizonyitvány kiállitását hivatalos állásával összeegyeztethetőnek nem tartván, a történtek igazolására alolirottakat, mint egyiittesen jelenvolt tanukat, ezen bizonyitványuntkat sajat aláirásunkkal megerősitve kiadtak.

Kelt Székely-Keresztúron, 1875-ik évi junius hó 12-én.

Bedő Dénes
mint tanu

Hetyey Gábor
a Marosi vasuti közpénztári tanár, mint tanu.

6. ábra Lengyel Róza vallástételi nyilatkozata (1875)

7–8. ábra Gombos Sámuel (1843–1918) székelykeresztúri unitárius lelkész-tanár és felesége, Lengyel Róza (1847–1909)

9. ábra Lukács Margit (1877–1953) és vőlegénye, Dr. Gombos János (1878–1949) (1904?)

10. ábra A család a kitelepedés előtt. A kép hátára írva: „Székelykeresztúr, 1925 decembere
[egy másik kép felirata egyértelműsíti: Karácsony] Manyi, Eszti, Ödön, Jancsi, Gombosné, Gombos János, Samuka."
A Gombos család:
Margit, a család idősebb lánya (1908–1996), Gombos Eszter, a családfő János húga (1887–1948),
Gombos Ödön (1918–1992), ifj. Gombos János, az elsőszülött (1906—1976),
Gombos Jánosné Lukács Margit (1877–1953), tordátfalvi Dr. Gombos János, ügyvéd, háztulajdonos,
nagybirtokos, „lófő székely" (1878–1949), Gombos Sámuel (1920–1980)

11. ábra Gombos Eszter (1887–1948), Sámuel legkisebb gyereke. A képen világosan látható „örökség”, a generációkon átívelő kancsalság (Segesvár, 1910 k.)

12. ábra Dr. Gombos János és felesége, Lukács Margit Ócsán, a főjegyzői ház kertjében (1930 k.)

13. ábra Gombos Róza Irma (Rózsika) Ócsán (1929–1930 k.)

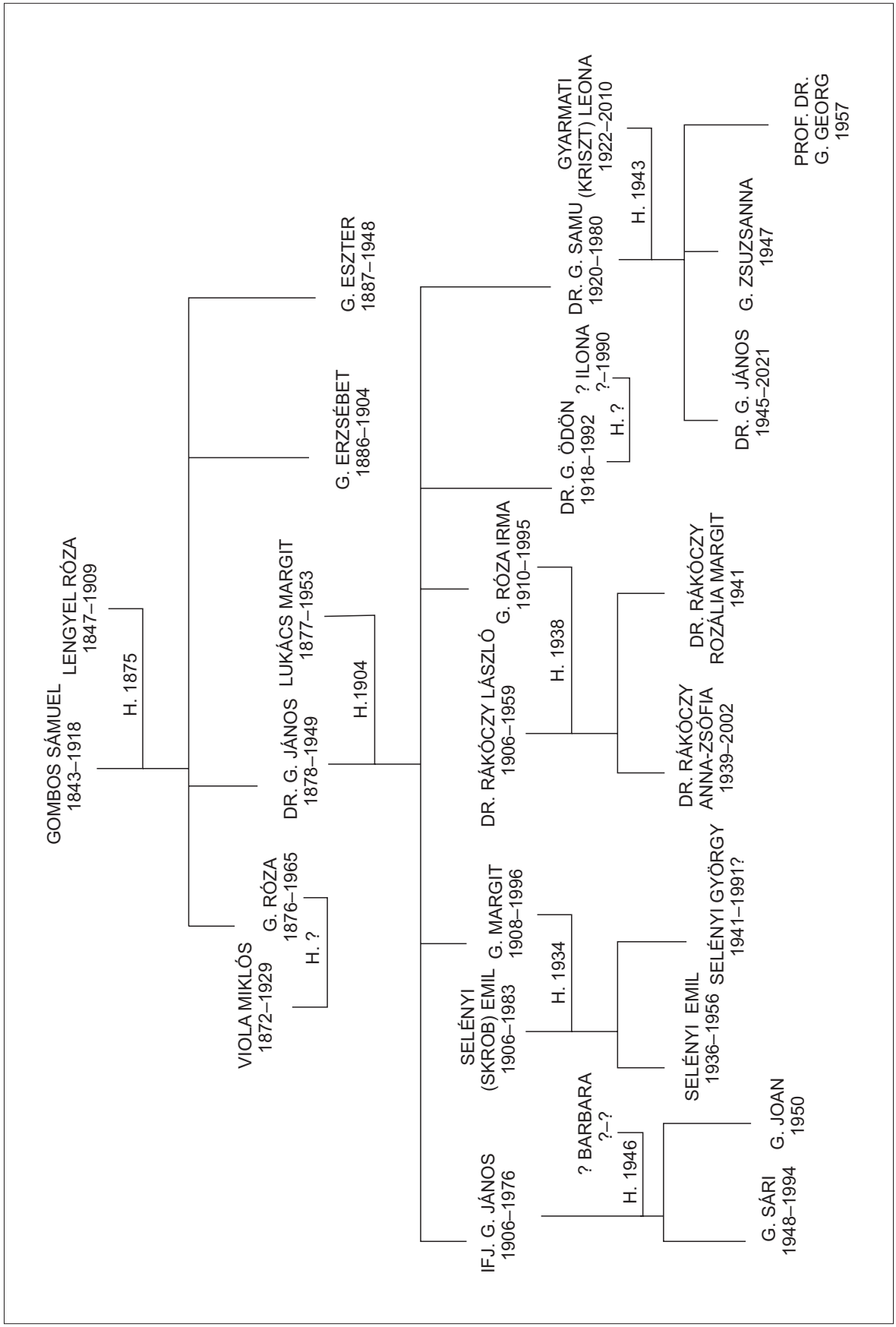
14. ábra Gombos Ödön és Samu Ócsán (1936 k.)

15. ábra Amit a sírokon kívül ott hagytak: Gombos Sámuel négy gyermekének és öt unokájának szülőháza Székelykeresztúron. „Papp János örmény kereskedő építtette a 19. század második felében. Tőle vásárolhatta meg Gombos Sámuel pap-tanár. Utolsó tulajdonosai, Márton András és neje, Rebeka Amerikában gyűjtött vagyonukból vásárolták meg, utánuk a köznyelv ma is *Cigány báróné-ház*nak nevezi (igen, a származásukra utal!) – ma az emeletén van a városi könyvtár." (Sándor-Zsigmond Ibolya, Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr; fotó: Nagy Béla, 1940-es évek, MIM Fotótára)

16. ábra Dédunokák 1999-ben Székelykeresztúron, a Ház előtt. Balról: Dani (dr. Gombos Georg), Panni (Acsády Istvánné dr. Rákóczy Anna Zsófia), Jancsi (dr. Gombos János), Rozál (Bosznayné dr. Rákóczy Rozália)

17. ábra Gombos Sámuel (1843–1918) leszármazottainak három nemzedéke

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Acta Siculica 2023, 329–363

Coroi Artur

A FUTÁSFALVI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE

Futásfalva község kialakulása

Vargyasi Simon bíró, Hamar Albert jegyző, Hamar Lajos birtokos és Antal Mojzes esküdt 1864. szept. 2-án így írnak a falu nevéről: „…ezen környék menedéket és bátorságos megnyugvást nyújtott azoknak, a kik keletről jövő ellenség által üldöztettek, …Futás helye volt."[1] A névadás módja azonban úgy véljük, inkább a 13–14. századra, a falu nevének első fele pedig nagy valószínűséggel az itt megtelepedő székelyek vezetőjének nevére utal: abban a korban ugyanis még élt a régi magyar Futass személynév.[2] Ugyanilyen névadással keletkezett a vele szomszédos, az 1332 és 1334 között készült pápai tizedjegyzékekben már felbukkanó Ikafalva neve is.[3] Altorja egyik falurésze, Csikafalva szintén ilyen névadással kapta a nevét, és bár feltehetően jóval régebbi, ismereteink szerint írásban először csak 1661. ápr. 24-én találkozunk vele.[4] Feltevésként tehát elfogadható, hogy Futásfalva legkésőbb a 13–14. században keletkezett, neve pedig csak azért nem szerepel a pápai tizedjegyzékekben, mert kezdetben nem volt egyházas község, tehát csak egy-két kápolnája volt, de nem volt saját temploma és plébánosa. Maguk az említett elöljárók úgy tudták, hogy községük már az 1500-as években létezett.[5]

Való igaz, hogy az eddig ismert legkorábbi, Futásfalvára vonatkozó oklevél keltezése 1538.[6] Futásfalva neve ettől kezdve a 16. század folyamán már gyakrabban bukkan fel: 1544-ben,[7] majd a 25 dénáros adót fizető porták számát a háromszéki falvakban feltüntető 1557-es regestrumban[8] és 1569-ben, János Zsigmond királyi könyvében.[9] A Székely Nemzeti Múzeum egykori levéltári gyűjteményében olvasható legrégebbi futásfalvi helynév is a 16. századból, 1589-ből való.[10]

A Futásfalvát alapító székelyek falujukat egy nyugat–kelet irányban húzódó dombvonulat két oldalán, a szomszédos területekhez viszonyítva kissé mélyebben fekvő lapályokon építették fel. Futásfalva két ősi tízese talán az ettől a dombvonulattól északra fekvő Nagyág (1760)[11] és a tőle délre fekvő Kiság (1812)[12] lehetett. Az 1567-es 12-13 kapuszám talán egy egész és egy csonka tízest jelent.[13] (A falvak és a határok legrégibb – 16–17. századi – tizedbeosztása Háromszéken a lakosok neveinek felsorolásával együtt megvolt, de megsemmisült.[14]) A falu határában egy Kisfalvirét (1741,[15] 1760[16]) nevű kaszáló is régi, később Futásfalvába beolvadt kistelepülés emlékét őrizheti, amelyről 1775. febr. 24-én ezt írták: „Mátisfalva ellenéb[en] Küsfalvi határon".[17]

A futásfalvi anyaegyházközség kialakulása

A futásfalvi gyülekezet feltehetően a faluval egyidős, mert a székelyek római katolikus keresztényekként telepedtek a későbbi Kézdiszék területére. Ez a gyülekezet feltehetően kápolnaközösség volt, a parókia pedig minden valószínűség szerint a falunál később létesült. Mindaddig, amíg Futásfalva létezésére nézve 16. századinál korábbi adatot nem találunk, önálló egyházközséggé válásának az időszakát még csak feltételesen sem tehetjük a 16. századnál korábbra.

[1] Hamar Lajos forrásértékű gazdasági naplói (MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Adnotationes* és *Házi napló*.) [A helységnév-magyarázat a Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtés helyi válaszának impuruma/másolata, vö. OSZK, K, Fol. Hung. 1114, 18, 77r. *Szerk. megj.*]

[2] GYÖRFFY György 1987.

[3] IPOLYI Arnold 1887, 105, 114, 126.

[4] MNL OL, P 970; CS. BOGÁTS Dénes 1929, 55–56. Valamint: „Anno 1728 die 19 Junij… az Csika falvi jószágocskájából mely ő k[e]g[ye]lmének Annyától maradot volt". (APL, MM jf, 67.)

[5] OSZK, Kt, Fol. Hung. 1114, 18, 77v.

[6] Schem. 1913, 142.

[7] BÁLINTH Gyula 1978, 123.

[8] SzOkl, II, 222.

[9] Uo., 268.

[10] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 60.

[11] Uo. és ORBÁN Balázs 1869, 93.

[12] Uo.

[13] SzOkl, II, 222.

[14] CS. BOGÁTS Dénes 1958, 223.

[15] SZABÓ T. Attila 2001, 56.

[16] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 60.

[17] MNL OL, P 672, *Cserei cs. lvt.*

A futásfalvi anyaegyházközség keletkezésének időpontját sűrű homály fedi, annak ellenére, hogy több forrás egybehangzó adatai szerint 1690-ben vagy 1696-ban, illetve valamivel ezen időpontok előtt keletkezett.[18] Van viszont olyan vélemény, amely szerint az egyházközség már 1538 előtt is létezett, és csak az anyakönyveit vezetik 1696 óta.[19] Így tudták az említett elöljárók is: „Anyakönyve 1696-ik év kezdetével kezdödött, s akkor lett Anya Megye belőlle, mert az előtt Altorjának volt filiája, a' mint az Altorjai Nemes Megye leveleiből is lehet tudni."[20] (Az altorjai egyházközség régi iratanyaga ma ismeretlen helyen lappang, ha ugyan meg nem semmisült, mert a 19. század végén még az 1640-es évektől tartalmazott bőséges és értékes iratanyagot, viszont ma már néhány kivételtől eltekintve csak az 1840-es évektől errefelé keletkezett iratokat tartalmaz.[21])

A futásfalvi anyaegyházközség létrejötte kapcsán az 1690-es és az 1696-os dátum azonban nemigen jöhet számításba, mert az erdélyi ferences őrség jelentéseiben 1638-ban, 1657-ben, 1665-ben és 1668-ban is szerepel az önálló futásfalvi parókia, és a jelentések egyike sem említi, hogy Futásfalva az 1638 és 1668 közötti időszakban Altorja filiája lett volna.[22] Tény az is, hogy léteznek olyan feljegyzések a 17. század elejéről, amelyek a futásfalvi papnét említik.[23]

A futásfalvi anyaegyházközséget vélhetően azért gondolhatták az altorjai filiájának, mert a korabeli paphiány következtében a papi szolgálatot Futásfalván is többnyire az altorjai plébános látta el, amire nézve számos, bár nem korabeli adattal rendelkezünk. Valószínűleg ez lehetett a helyzet 1634-ben is: „Memoriale Anno Do[mi]ni 1634 die 22 Novembr[is]… Toria[n] valank az visitatioban. Az eleöt ualo nap eget megh az Illyes Istua[n] haza, az Futasfalvie." „Ugia[n] azo[n] visitatioba[n]… Visitatorok valanak… Gregorius Kozmasi Rector Altoriensis… Joannes Czereij mpa".[24] Mostani ismereteink szerint az utolsó futásfalvi nős plébános Gyergyai Papp János háromszéki római katolikus főesperes volt, aki egyes adatok szerint 1635-ben, mások szerint 1638-ban már Futásfalván működött, és 1660-ban halt meg,[25] a könyv pedig, amely a futásfalvi papnét említi, 1664-ben már a csíksomlyói ferences könyvtár tulajdonában volt. Következésképpen a futásfalvi anyaegyházközség és plébánia valószínűleg jóval 1664 előtt, valamikor a 17. század első harmadában önállósulhatott, amikor a szomszédos ikafalvi és feltorjai egyházközség is végleg reformátussá vált, de még Altorján is hajszálon múlott a római katolikus egyházközség fennmaradása.[26]

Az előbbiekre nézve perdöntő lehet Stefano a Salina bosnyák obszerváns ferences szerzetes jelentése 1638-ban tett erdélyi egyházlátogatásáról, amelyben a következőképpen említi a futásfalvi egyházközséget: „Futasfalua, ubi est sacerdos Johannes Szent Miklosi, qui habuit duas uxores, modo tertciam, a qua habet etiam puerum."[27]

A futásfalvi anyaegyházközség 1672 előtti meglétét bizonyítja az a tény is, hogy Szebelébi Bertalan kézdiszentléleki (1672–1690) és altorjai plébános (1690–1707), háromszéki esperes (1677–1678) és erdélyi vikárius (1678–1707)[28] három ízben is következetesen futásfalvi templomról, nem pedig kápolnáról ír. Annakidején a filiák istentisztelet céljára szolgáló épületét kápolnának, míg az anyaegyházközségekét templomnak nevezték. Márpedig Futásfalván annakidején feltehetően két kápolna is létezett, amelyek közül egyik sem azonosítható a Szebelébi által említett templommal. Jellemző, hogy egy 1683. jún. 5-én kelt misszionáriusi jelentés futásfalvi plébánosnak nevezi Nagy Mózest.[29]

Az anyaegyházközség és a temploma fennállásának még korábbi keletkezésére utalhat az a tény, hogy hiteles feljegyzések 1616-ban már a falu iskolájának rektorát és deákját is említik.[30] Márpedig iskola többnyire csak templomos helyeken volt.

Futásfalva tehát a régi időkben sem lehetett folyamatosan Altorja filiája, mert ezt hiteles források nem támasztják alá, de paphiány következtében nyilván az altorjai plébános szolgálta ezt az egyházközséget is, aminek viszont nem sok köze van az anyakönyvek vezetése kezdőévéhez és a gyülekezet anyaegyházzá válása időpontjához: a 17. század közepénél korábbi anyakönyvvel ugyanis más háromszéki falvak sem büszkélkedhetnek.

Minden rendelkezésünkre álló adatot megvizsgálván, megkockáztatjuk azt a véleményt, hogy a futás-

[18] Cat. 1825, 70–71; Schem. 1836, 88; Cat. 1867, 31; Schem. 1882, 99; BERECZ Gyula 1893, 106.
[19] Schem. 1898, 113; Schem. 1903, 119; Schem. 1913, 142.
[20] OSZK, Kt, Fol. Hung. 1114, 18, 77^{v}.
[21] Schem. 1882, 97.
[22] TÓTH István György 1994, 253, 301, 363, 377.
[23] MUCKENHAUPT Erzsébet 1999, 139.
[24] OSzK, K, Oct. Hung. 1609, 32^{v}. A Novembr[is] hónapnevet az eredetiben a sor fölé írták, a szögletes zárójel olvashatatlan szót jelöl. Illyés Istvánt lásd: SzOkl, Ús, IV, 49, 437, 597; V, 154; TÜDŐS S. Kinga 2003, 102. Az utóbbi kiadványban több, a 17. század elején élt futásfalvi személyről is szó esik a 91–92. és a 134–135. lapon.
[25] Lásd Gyergyai életrajzi adatait és a hozzá tartozó jegyzetanyagot.
[26] ORTVAY Tivadar 1892, 646–647.
[27] TÓTH István György 2002, 922–927.
[28] Schem. 1838, LXXX; VESZELY Károly 1860, 356–365; TEMESVÁRY János 1914, 109–110; APL, MMjf, 1703; APOR Péter 1863, 264; SÁVAI János 1997a, 224–228.
[29] TÓTH István György 2005, 2794–2796.
[30] MUCKENHAUPT Erzsébet 1999, 139.

falvi legkésőbb 1638-ban, de talán már a 16. és a 17. század fordulóján önálló, templommal, pappal, rectorral, deákkal és haranggal rendelkező egyházközség volt. A kérdés megoldásának egyik kulcsát talán Baróti Cserei János deáknak már említett, az 1634. nov. 22-i altorjai vizitáció alkalmával, egy futásfalvi tűzesetről készített feljegyzése szolgáltatja.[31] A tűzeset hírét deákunk az altorjai vizitáción veszi, ami talán azt is jelentheti, hogy akkor Futásfalva még Altorja filiája volt, és mint láttuk, van rá adat, hogy Gyergyai Papp János 1635-ben lett a valószínűleg általa önállósított futásfalvi anyaegyházközség plébánosa.

Fentebb nem ok nélkül hivatkoztunk arra, hogy a futásfalvi egyházközség akkortájt válhatott önálló anyaegyházközséggé, amikor a 17. század legelején az ikafalvi végleg reformátussá vált. A hagyomány inkább az önálló futásfalvi anyaegyházközség létrejöttének, mint Futásfalva alapításának állít emléket abban a történetben, amely szerint, miután az ikafalviak egy része reformátussá válván, magának követelte a templomot, harcra került sor a református hitre tért és a katolikus hiten maradt ikafalviak között, a legyőzött katolikusok pedig a Kovácshegyen túlra futva, megalapították Futásfalvát.[32] (Ennek a szép hagyománynak azonban épp úgy nincs semmilyen valós alapja, mint annak, hogy János Zsigmond fejedelmünk haddal és fegyverrel próbálta Csíkszéket unitarianizmusra téríteni.[33])

A plébánia és a szentélyek létezésével kapcsolatba hozható régi helynevek közül említésre méltó az 1760-ban lejegyzett *Imolahát, Kápolna dombja, Keresztes alsó bércze, Kőkereszt, Papkert* és *Paprét*.[34] A *Kápolná*t és a *Kereszt albértzé*t 1741-ben a *Kis mező*ben említették.[35] A felsorolt helynevek lejegyzésük événél akár több évszázaddal korábban is keletkezhettek: a székely falvak hagyományos világában azok évszázadokon át változatlanok maradtak.

A futásfalvi eklézsia kezdettől fogva a Kézdi főesperességhez tartozott. A reformáció utáni időszakban ezt a gyülekezetet is a Sepsi és a Kézdi főesperesség jogutódjának tekintett Háromszéki, majd pedig a Kézdi-Orbai főesperességhez sorolták. A futásfalvi egyházközség egyházigazgatási szempontból 1795-ben például a „Districtus Háromszék inferior" része.

A fentiekből látható, hogy csak további kutatások deríthetnek fényt a futásfalvi anyaegyházközség létrejöttének részletes körülményeire és időpontjára.

Futásfalva régi temploma

Futásfalva legrégebbi templomát is bizonyára Szent András apostolnak szentelték.[36] A templom patrónusa – mint általában a székelyföldi templomoké – az egyházközség volt, bár ez a patronátus hivatalos egyházi értelemben valamiért nem volt teljes értékű. 1836-ban: „Patronus: parochiana communitas sine jure praesentandi".[37] Nincs kizárva, hogy ennek oka az volt, hogy a futásfalvi egyház kezdetben és/vagy időnként egy környékbeli anyaegyházközség, ismereteink szerint Altorja filiája volt. A futásfalvi gyülekezet kezdetben ugyanis nem volt annyira kis lélekszámú a környékbeli gyülekezetekhez viszonyítva, hogy emiatt csökkent értékűnek tekinthették volna: ez a sajátossága később sem játszott döntő szerepet. Tény, hogy – amint alább is látni fogjuk – a templom fenntartásának, bővítésének és az egyházi személyek eltartásának terheit a 17. század végén az egyházközség teljes mértékben fedezni tudta.

Eddigelé nem ismeretes olyan okirat vagy helynév, rom vagy más maradvány, amely arra engedne következtetni, hogy Futásfalva legrégebbi temploma máshol állt volna, mint a mostani. Az 1769 és 1773 között készült térkép a Futásfalvát két részre osztó, nyugatról keletre húzódó dombháton nem is tüntet fel más épületet, mint a templomot, körülötte a temetővel, szomszédságában az egyházi emberek bennvalóival és az iskolával.[38] Ezek mindegyike már akkor is ugyanazon a helyen volt, ahol ma is van, kivéve a temetőt, amely – néhány sír kivételével – ma már nem a templom körül terül el.

Nem tudjuk, mikor épült, és pontosan milyen is lehetett a legrégebbi futásfalvi templom, de nyilván kicsiny volt, és ha már a 16. században megépült, úgy késő gótikus stílusban épülhetett. A templom általunk ismert legrégebbi említése a kézdi székelyek lécfalvi katonai szemléje (mustrája) után, 1660. szept. 19-én kelt naplóbejegyzés: „Hajnalban Futásfalvára ütvén, a kóborló latrokat együtt találván, egy néhányat közülük levágának, kit felakasztának. Az ott

[31] OSZK, Kt, Oct. Hung. 1609, vö. 24. jegyzet.

[32] ORBÁN Balázs 1869, 93–94.

[33] Vö. MOHAY Tamás 2009, 252. stb.

[34] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 60; és MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 20r. (1851. jún. 5. *A Kereszt Albértzin*; *A Kőkeresztnél*; *A Kőkeresztre jövőbe*; *Kápolnánál a földek lábjánn*; *Paprétire menőbe*; *Az ikafalvi határonn az Imolahátonn*.) 1864-ben a futásfalvi adatszolgáltatók, köztük Hamar Lajos, a *Kismező*t *Kápolna mezej*ének is nevezik, a *Kovácshegy* mezőben pedig a *Kőkereszt* lábat nevezik meg. (OSZK, Kt, Fol. Hung. 1114, 18, 77v–78r.)

[35] SZABÓ T. Attila 2001, 55–56. *Az Küs Mezőbe a kápolna előt* (szántó).

[36] Schem. 1836, 88.

[37] Uo.

[38] *A térségben II. József császár idején, 1769–1773-ban készült első katonai felvétel*. (HIM, T, *I. katonai felvétel, Erdély,* 11. szelvény.)

való mester a templom híjára felszorulván, ugyanott meglövék és a templomba aláesvén, kivonák a templomból s fejét vövék. Onnan megindulván meghozák, hogy a felvidékiek Torjához a kastélyhoz gyűltenek, hová alámenvén s szembe akarván vélek szállani, a mellettünk lévő lófőség mind hadnagyostól elfutának s minket odahagyának; mi is osztán ellenük nem állhatván, megfutamodánk s Csernátonig mind űzének."[39] (Megjegyezzük, hogy az esemény a II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata utáni zűrzavaros időkben történt. Ugyanaz a naplóíró egy évvel korábban, 1659. dec. 25-én például feljegyezte, hogy a tatárok közeledtének hírére Mikes György a kézdi és az orbai nemesség hadát Ojtozba vezette, ahol ellenséget nem találtak, viszont visszatérő útjukban a lófők és a darabontok a községgel együtt rontani kezdték a nemesség házait és prédálni javait.[40]

A fenti naplóbejegyzés szerint a templomnak valószínűleg nem volt mennyezete, de nyilván nem is volt boltozatos, mert akkor oda nemigen lehetett volna elrejtőzni, következésképpen olyan padlástere lehetett, mint a lakóházaknak: annakidején azoknak se volt mindnek mennyezete.

Szebelébi Bertalan erdélyi vikárius, altorjai plébános – aki az 1690-es években és az 1700-as évek elején időnként a futásfalvi plébánosi tisztet is betöltötte[41] – 1707-ben kelt végrendeletében szegénynek és romladozottnak mondta a futásfalvi templomot,[42] amelynek javítására épp ezért hagyott is bizonyos összeget: „A bér restantiáimat a Torjai és Futásfalvi templomok épületére, vegyék fel istenesen és irgalmason, a kik adósok, interest többet ne vegyenek, hanem sex per centum, ha valamely gonosz lelkűismeretű ember tagadná az adósságot, bé ne vegyék a hütit, mert én jó lelkiismeretem szerént vallom, hogy akik fel vannak írva a lajstromban, ugy vannak, nagyobb része meg is vagyon corámozva, reá emlékezhetik Miklós Deák, Péter Deák, és Kósa István Deák, megtetszik ha felforgatják a lajstromot, mindazonáltal ha valakinek bizonysága volna, supersedeáljanak."[43] A falut és templomát elkerülték Thököly Imre hadainak pusztításai, amelyekről Szebelébi Bertalan vikárius 1692. febr. 1-jén, Altorján kelt levelében számolt be,[44] de a templomot bizonyára megrongálták a régebbi földrengések, továbbá az 1701-es, 1703-as és 1705-ös is.[45] Az épület régisége mellett tanúskodik az is, hogy a futásfalvi templomot a 19. század közepén le kellett bontani, és helyére újat kellett építeni. A földrengések, villámcsapások okozta sérülések és tűzvészek, a javításokat végző mesteremberek csekély tudása és az emberi gondatlanság következtében a 19. század elejére-közepére számos gótikus templom, kápolna és más épület is tönkrement. Így történhetett ez Futásfalván is, de sajnos, azt nem sikerült megtudnunk, hogy az idők folyamán pontosan hányszor javították, esetleg hányszor építették újjá a régi futásfalvi templomot.

Az 1769 és 1773 között készült katonai térkép feltűnő pontossággal ábrázolja a mai Torja község területén épült templomokat.[46] Az altorjai régi templom ezen még a templomerőd falába illeszkedő toronytól különálló épület, a feltorjai templomnak jól láthatóan alacsonyabb a hajója, mint a szentélye,[47] a karatnai templomnak nincsen tornya, de meglévő haranglábát sem ábrázolták. Mindezt a korabeli okiratok is igazolják.

Az említett térképen jól kivehető a futásfalvi templom tornya, amelyről 1763. szept. 18-án a keresztelték anyakönyvébe bejegyezték: „A futásfalvi tornyot megütte a menykő."[48] A régi templomhoz 1701-ben vagy alig valamivel korábban építettek tornyot:

„Anno 1701. die Sacro S[antae] Mariae Magdalenae Számot adván Futásfalvi N[e]mz[ete]s Megye Bíráiji Ugy mint: Hamar Bálint és Lukács Mihály Uramék az Ecclesia pénzéről melly ő K[e]g[ye]lmek gondviselése alatt volt: buza arra és egyéb adósság pénz ugymint zab arra és Márton Déák Ur[am], és László Thamáséknál lévő jószág arra mely in summa facit flo. Hung. 200. Id est kétszáz forintot. Melyből költöttenek ő K[e]g[ye]lmek az Torony építtésnek alkalmatosságával a' magok kezénél való két száz forintból florenos száz hatvan hét és nyolczvan négy pénzt, restál flor. harmincz kettő, és tizen hat pénz, melyről jövendőben ratio cinállyanak ő K[e]g[ye]lmek. Actum anno die ut supra in aedibus Scholaribus az böcsületes Megyebéli Emberek előtt, és mi előttünk

Szebelébi Bertalan Erdeli Vicarius actualis parocho Futasfalviensis m[anu propri]a

P[ater] Stephano Antalffij Capellano R[everen-] dissimi vicarij m[anu] p[ropria]

et coram me Nicolao Marton m[anu] p[ro]pria."[49]

[39] TÓTH Ernő 1902, 261.
[40] Uo., 256.
[41] Schem. 1882, 99; ACsJ, FAM, II, 33.
[42] VESZELY Károly 1860, 358; RÉTHLY Antal 1952.
[43] VESZELY Károly 1860, 363. Mindhárom deák Altorján működött, Márton Miklós deák iskolamester keze alatt. A torjai templomon az altorjai értendő.
[44] TÓTH István György 2005, 2845–2847.
[45] RÉTHLY Antal 1952.
[46] HIM, T, *I. katonai felvétel, Erdély,* 11. szelvény.
[47] Ezt a tényt még az 1801-ben és az 1860-as években készült feljegyzések is kiemelik. (TÜDŐS S. Kinga 1998; ORBÁN Balázs 1869, 92.)
[48] ACsJ, FAM, II, 33.
[49] ACsJ, FAM. László Tamás 1713-ban vagy távol volt a falujától, vagy már nem élt. (APOR Péter 1903, II, 635–636.)

A II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc eseményei arra késztették a megyebírákat, hogy a toronyépítés költségeiről 1704-ből részletes elszámolást készítsenek, ilyenformán:[50]

„Anno 1704. die ultima Septembris.

Mü, Futásfalvi hites Megje Bírák ugy mint nagiob Balás András, Lukácz Mihály és Hamar Bálint akarunk számot tenni az nalunk levő megie pénszéről, mivel mostani valtoszo időben nem tudgiuk ha erhettiük-e azt az időt hogy az Eclesia vehessen szamot a' vagj nem: a' vagj nalunk levő Regestromok is el veszhetnek, hanem ide az Templom könyviben bé akarjuk írni fide nostra mediante.

Az Templumnak pedig pénsze volt az buszabol szabbol Márton deák Ur[am] és László Tamásnál levő pénsz: az melieket özve vetven Omnibus Computatis megien ad Flo. (272//33) 282//33 az az két szász (hetven kettő) 82// den 33.

Ezekből pedig hogi az toronj epitesekor fogtunk költöttünk ez szerint:

Meszet hoszattunk 4 ízben Flo. 62//74. Keő Mivesek[ne]k Flo. 50. Az aczok[na]k Flo. 40. Sendeljre Flo. 7//50. Sendelj szegre és az czigány[o]k[na]k fizetés Flo. 10//60. Vasra Flo. 6. Szarufara leczre Flo. 6//16. Deszka Flo. 8//24. Kötélre Flo. 1//56. Sandi Janos költése meljet Püspök Ur[am] eő Nagjsaga ittjartaban és egjéb Templom szükségireis költött, meljet Vicarius Ur[am] elöt acceptalt az Eclesia Flo. 6//50. Az toronj kereszti csinalasaval Flo. 5//52. Feeritese vaklasa az toronj[na]k Flo. 12. Zalad arra ser arra eget bor arra hogj utolian megh fogiatkoztunk volt Flo. 3//70. Ferencz Balint[na]k az szekek czinalasara[51] Flo. 1//50. Az cinterem ajto csinalasa De[n] //70. Az keresztelő üst onnoszasaval De[n] //34. Az Mester czüriért Kaszonba Flo. 7//35. Most ujobban foldozni 4 sustak arra sendelj szeg a' ki most is az sgestieben vagion Egi vasat De[n] 80. az is ott vagion Az ostia sütő vas és az czengetiü czinalasara Brassoban 4 sustak Ujoban üst és kocz czinala 3 potura És igj immar ezeket Computalvan circa megien ad Flo. 232. az az ket szasz harmincz kettő // den 26.

(Restal Flo. 40.) Restal Flo. 50//7."

Valószínűleg a fenti elszámolás folytatását kell látnunk két további feljegyzésben:

„Egy fekete Casulát adtunk el Flo. 8. a' mely Hamar Bálint Urnál vagion."

„Attunk volt előre 3 izlotot egy katlan mészért, az mely oda veszet. Ezt a 3 zlotot el engedte az Eccl[esi]a."

A fenti elszámolásból látható, hogy a futásfalvi templomnak 1704-ben még megvolt a sekrestyéje. Nem tudni, összeomlott-e, avagy az 1704 és 1777 között lezajlott földrengések gyengítették meg annyira, hogy le kellett bontani, de egyes adatok szerint a templomnak 1777-ben már nem volt sekrestyéje, sőt szentélye sem.[52] (Azon nagyobb erejű földrengések dátumai, amelyek az említett időszakban minden valószínűség szerint érintették Futásfalvát is, a következők: 1728. szept. 25.; 1730. ápr. 6.; 1730. ápr. 29.; 1730. okt. 13.; 1738. márc. 16.; 1738. jún. 11.; 1738. júl. 30.; 1740. ápr. 5.; 1742. ápr. 6.; 1744. jan. 15.; 1745. jan. 5.; 1765. szept. 13.; 1767. ápr. 22.; 1767. máj. 24.; 1767. máj. 26.; 1767. jún. 4.[53])

Tudjuk, hogy az altorjai templom és templomerőd nagyjavítására a 18. század első évtizedeiben – 1702. jún. 7-i kezdettel – valóban sor került:[54] a bizonyos mértékű átalakítással egybekötött nagyjavítás és a berendezés felújítása 1721-ig tartott. Nincs okunk kételkedni abban, hogy akkortájt a futásfalvi templomot is rendbehozták.

Futásfalva mostani templomának építése

A régi templom elbontásának feladata a gyülekezet tagjaira hárult, mint minden székely faluban. Az újrahasználható bontott építőanyagot természetesen elraktározták vagy értékesítették. Nincs kizárva, hogy az új templomot pontosan a régi helyére építették, mégpedig a régi alapokra vagy azok köré.

A korabeli szokás szerint a futásfalvi gyülekezet, új temploma építésére fordítható saját anyagi erőforrásainak és eszközeinek kiegészítése végett az 1840-es években adománygyűjtési – koldulási – engedélyt kért és nyert az egyházi és világi hatóságoktól, 1847-ben pedig már az új templom mérnök által kivitelezett tervrajzát is elkészíttette. Futásfalvi nemes Hamar Lajos 1847. márc. 5-én ezt írja gazdasági naplójába: „A mérnöknek fizettem a Templom rajzáért 30 R[énes]f[orin]tokot… Az Ecclesiának Futásfalvinak befizettem a koldulás pénzt 72 R[énes] f[orin]tokot, restans interest Pál Moyses megyebírósága belit 17 R[énes] f[orin]tokot 12 xr[ajcár]."[55] Az új templom építésére már 1848-ban elegendő felajánlást tettek az egyházközség tagjai is, de az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményei miatt – amelyben a futásfalvi férfiak tö-

[50] ACsJ, FAM. A kerek zárójelben lévő szavakat és számokat az eredetiben áthúzták, és az utánuk következőkre javították.

[51] Ferencz Bálint 1713-ban vagy távol volt a falujától, vagy már nem élt, vagy nem is volt futásfalvi. (APOR Péter 1903, II, 635–636.)

[52] SÁVAI János 1997a, 326–344.

[53] APOR Péter 1863, 204–206; Uő 1903, I, 317, 319; BOD Péter 1982, 17; RÉTHLY Antal 1952; GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József 1995, 37.

[54] MNL OL, P 970, *Lécfalvi Asbóth cs. lvt.*

[55] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 19^{v}.

megesen vettek részt – kénytelenek voltak elodázni a munkálatok megkezdését.[56]

Az általunk tanulmányozott források és irodalom szerint az egyházközség 1851-ben kezdett hozzá új temploma építéséhez. Ugyanezek a források az új templom építésének befejezésével kapcsolatosan két dátumot említenek. Berecz Gyula az építkezés befejezését 1878-ra,[57] néhány hivatalos katolikus kiadvány 1856-ra teszi, bár az utóbbiak szerint az elkészült épületet már 1882 előtt is javítani kellett.[58] A futásfalvi elöljárók 1864-ben megjegyezték, hogy: „Ezen falu alulrol, mintegy mélyföldni távulságrol, gödrökbe való fekvése miatt majd láthatatlan, s még inkább a' lenne hogyha tavulrol, a nem régibe hegyre épitett Temploma észrevehetővé nem tenné."[59] Ezek szerint az új templom 1864-ben már állott. Az elöljárók nyilván csak okoskodnak, mert talán volt olyan elképzelés, hogy az új templomot ne a régi templom helyére építsék. Az 1769 és 1773 közötti térkép egyértelműen ugyanott ábrázolja a régi templomot, ahol a mostani áll. (Mellékesen a később említendő Szent Imre kápolnája is hegyen épült, jóval korábban a 19. század közepénél, amikor még valóban törekedhettek arra, hogy a település messziről ne legyen észrevehető.) A régi templomokat és kápolnákat lehetőleg mindig magaslatra építették: az Isten háza közelebb kellett legyen a mennyhez, mint az egyházközség tagjainak lakó- és egyéb épületei.

Az építkezés megkezdésének és befejezésének kérdését tisztázandó, hiteles helybeli tanúhoz kell fordulnunk.

Hamar Lajos az építkezés szimbolikus megkezdéséről ezt írta: „1851. e hó (május) 6-án a Templom fundamentumának innepéllyes megvetése tartatván, mire a Plebanus Ur számos idegeneket megvendégelt, nálamis sokan voltak, mire költöttem készpénzt 12 R[énes] f[orin]tokot. Folyó hó 9-én a Templom adóssága kifizetésére kölcsönöztem Orbai Josef etsémtől 500 V[áltó] forintokot, béfizetvén előre annak egy évi kamattyát – 30 V[áltó] forintokot, 470 V[áltó] forint. Ugyanaznap fizettem be az E[ccle]siának 450 V[áltó] forintokot. Juniusnak edgyik napján bé fizettem az Ecclesiának ismét az elmaradott 50 V[áltó] f[orinto]kotis."[60]

Az építkezés minden bizonnyal megindult, de a pallér és a kőművesek minden valószínűség szerint csak előleget kaptak és annyi fuvarost, napszámost, amennyire szükségük volt, mert az eklézsia az építkezés téli szünetelése idejére magas összegeket adott ki kamatra. Hamar Lajos 1856. febr. 16-án írta: „A megyének tartozást béfizettem 350 V[áltó] f[orintot] – múlt őszi költsön."

Végre elérkezett az építkezés szimbolikus befejezésének napja is. Hamar Lajos ezt az eseményt is rögzítette naplójában: „1856, 12[decima secund] a Octob[er] Az uj Templomunk innepellyesen felszenteltetett az egész papság és igen számos idegenek jelenn létekbe, mely alkalommal Kászonimpéri Plebánus Tiszt[elendő] Nagy Lajos Ur tartott beszédet a tárgy és innepély fontosságához kellően, végén nekemis, mint a Templom építtése körül fáradozó egyénnek köszönetet szavazott."[61] Az időpontott azért tekintjük szimbolikusnak, mert nyilván csak a falak felhúzását és a templomtető elkészítését fejezték be.

A következő években az építkezést bizonyára sikerült befejezni, de alig egy évtized telt el, Hamar Lajos gazdasági naplójában újabb, a templommal kapcsolatos bejegyzést olvashatunk. „1867. Május 26-án a Plebanus Ur indítványából falu gyűlése hivatván a Templom kijavítása tárgyában mikoris Plebanus Lemhényi Ferentz Ur azt indítványozta a gyűlésbe, hogy a Templom rossz karba állásának nincs felvigyázó: én vagyok az oka s engemet perbe idéztetni javasol. Ezen indulatos kifejezése abbol eredett, hogy én a Templom erdeje fájának eladásából begyűlt összegért számoltatni kezdettem."[62]

Az ismert adatok alapján megállapíthatjuk, hogy Futásfalván már az 1840-es évek derekán új templomot készültek építeni, 1847-ben pedig annak a tervrajza is elkészült. Az építkezés 1851 tavaszán kezdődött el, és 1856-ra nagyobbrészt be is fejeződött. Így tudta ezt Bochkor Mihály futásfalvi plébános is 1910-ben.[63] Az utolsó simítások a következő egy-két évre maradtak, miközben az új berendezés is elkészülhetett, vagy a régi felújíttathatott. Az alig évtizede épült templom 1867-ben már javításra szorult, amelynek költségeit a templom erdeje fájának értékesítésével kívánták fedezni. A templom újabb javítására valamikor 1878 és 1882 között kerülhetett sor.

A futásfalvi templom régi és mai berendezése, kegytárgyai, zászlai, „edgyetmássi"

A futásfalvi templom régi berendezéséről igen keveset tudunk, a mostani berendezés régi darabjait egyelőre nem tudjuk azonosítani.

[56] SÁVAI János 1997a, 491–514; EGYED Ákos 1978, 83–84; MNL OL, X 5187, *Benkő Dénes levelei* (19171. mikrofilmtekercs); MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 20[r–v]; NAGY Sándor 1896, 59–61.

[57] BERECZ Gyula 1893, 107.

[58] Schem. 1882, 99.

[59] OSZK, Kt, Fol. Hung. 1114, 18, 77[r]. Mélyföld = mérföld.

[60] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 22[v].

[61] Uo., 34[r].

[62] Uo., 46[v].

[63] SzN 1909, 166.

Amikor Sorger Gergely püspök rendeletére 1731-ben összeírták a háromszéki római katolikus egyházközségek javait, a futásfalvi egyházközség számunkra ismeretlen okokból kimaradt az összeírásból.[64]

Az utóbbi években bontották ki azt a toronybeli rejtekhelyet, ahova a templom egyik ékességét – a szép barokk Mária-szobrot – rejtették az 1940-es évek végén. A kegyszobor azóta megtisztítva, régi szépségét visszanyerve áll.[65]

A rajta lévő felirat tanúsága szerint a futásfalvi templomnak 1603-ban már orgonája volt,[66] és amint az 1726-os leltári revízióból kiviláglik, akkor is volt egy kissé hibás orgonája.[67]

A templomi kegytárgyakról, papi ruhákról, könyvekről a legkorábbi adatok 1693-ból maradtak fenn:

„Memoriale Anno 1696 die 29 9[novem]bris.

Vivente Fideles Animae sunt 500.

Id est quingintae.

Inventarium Ecclesiae Futas Falviensis Factum. Anno 1693 Praesente etiam AA RR Vicario, DD Valentino Hamar, Michaele Lukács, Andreae Balas Sen[iore]: et Joanne Sandi.

Kehely Numero 3. egy arannyazatlan ezen kelyhet renoválták. Patena Nu 3.

Ciborium Fedeles ezüstből Nu 1. Selyem velum Nu 3. egyik habos, masodik narancz szin. az harmadik szederies tarka.

Keszkenyő Nu: 6. Hárma közönséges, Ketteje Szkofiumos arannyas és etüstes, egy reczés.

Velum fátyol Nu: 2. Keskenyek és Kicsinyek.

Casula Nu: 5. *egy virágos atlacz, Stola és manipulus; második tecz szin tafota Stola és manipulus, Harmadik virágos kék stola és manipulus* + Kék bársóny, *Negyedik virágos bársony rosz* veres, ötödik fekete ször kamúka stola. Alba 1.

Humerálé 2. Cingulus num: 2. Superpellicium egy. Antipendium 2. egyik tisztességes veres virágos, a másik nyomtatott matéria aláb valo el szakatt. vánkos[t] csinálnak belőlle oltárra.

Katrincza. 2. reczés, egy nagyob; a más kisseb.

Mappa óltárra való slogos 1. Kendő kettő kicsiny.

Abrosz Num: 3. egy gyapott tisztességes új, egy kék szedett, egy nagy reczés szakadozott.

Csengettyű Num: 2. egy öregh, más kisseb. Thuribulum, egy egész, kettő romladozot.

Missalé 2 egy 1693 1[pri]ma Januarij.

Pacificale tisztességes Num: 1.

Ostya sütő vas Num 1.

Egy régi Breviariu[m]. Egy 1 Rituale Evangeliu[m]. ½ egy szönyeg.

Egy festékes. 1. Kis déd. réz gyertyatarto kettő, egy fel van…"[68]

A gyarapodást a 18. század első harmadában is nyomon követhetjük:[69]

„Nemzetes Alsó Torjai Apor Péter Ur[am] eő K[e-]g[ye]lme Nemes Háromszek[ne]k Fő Királij Bírája adott ez jelen valo 1709. Esztendőb[en] egy virágos habos veresses zöld elegyes Kasulát Manipulustol Stolastol. Hasonlo avagy azon materiabol való Bursa és velummal együt.

1709. die 22 D[ec]embris Adott Bardocz Pálné az oltárra egy négy nyüstös veress fejtővel Szőtt tisztességes feir abroszt.[70]

1711ben adot Hamar Ilona egy három rend reczével való előruhát az Bóldog Aszszony oltárára.

Néhaj Máttyás Deákné adot egy Selljem kék tisztességes szoknyát Antipendiumnak 1714 meg csinjáltatta T[isztelendő] Pater Lukács Ur[am].

1714-ben Dáné Péterné adot egy Selljem kék fejerrel elegyes kehelyre valo velumot.[71]

1715. T[isztelendő] Pater Balint Uram adott egy tisztességes Corporalis[t] és két purificatoriumot mellyet maga csináltatot maga Bécsből hozott vásznából.

Item adot Nemzetes Balás János Uram egy tisztességes czingulúst, vastag öreg gombos.[72]

Anno 1717

Néhaj Istenben boldogult kimult Nemzetes Mike Kata aszszony adot (hagyot) ezen Futasfalvi Templomban Mike János hajadon leánya.[73]

Egy tisztességes tarka Festékest. egy bors hymben Szőtt Abroszt

Egy tisztességes karmasin veress Selyemmel Szkofiumal varot nagy öreg keszkenyőt oltárra

Egy reczés előruhát, Egy fejér gyolcs kendőt az oltárra – kendőkni valót.

[64] KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt 2002.

[65] [Az 1750-ben, a csíksomlyói kegyszobor mintájára faragott Esztelneki Madonna – hátlapján a felirat: „felállíttatott 1750. január 1. az esztelneki kolostor részére. 75 forint volt az ára" – valószínűleg a ferences kolostor és templom 1921. dec. 22-i leégését követően került át valamikor Esztelnekről, talán a ferencesek 1930-as átmeneti távozásával összefüggésben. (Az esztelneki házfelelős adatai, lásd KAKUCS Szilveszter 2021.) *Szerk. megj.*]

[66] BERECZ Gyula 1893, 106.

[67] ACsJ, FAM.

[68] Uo.

[69] Uo. Az áthúzott szót vagy szöveget kerek, az olvashatatlant szögletes zárójelbe tettük.

[70] Bardocz Pál 1713-ban vagy távol volt a falujától, vagy már nem élt. (APOR Péter 1903, II, 635–636.)

[71] Dáné Péter 1713-ban vagy távol volt a falujától, vagy már nem élt, vagy nem is volt futásfalvi. (Uo.)

[72] Balázs János 1713-ban vagy távol volt a falujától, vagy a homagiális lajstromban írták el a nevét, mivel ott két Balázs István szerepel: egy lófő és egy gyalogszékely. (Uo.)

[73] Mike János az 1713-as homagiális lajstromban a lófők között szerepel. (Uo.)

Anno 1719

Adot Diák Gyeőrgyne Sandi Éva a Templomnak egy ujj fetekest es Boldog Aszony oltárára egy szép reczés előruhát fejeret jó fele gyocsbol valót.

Bardocz Jánosne egy fejér Hoszin Tiszta Fátyolt a hova és mint kívántatik.

Anno 1725 die 18 Martij Futásfalván quartelyban lévő böcsületes Káplár az Eccl[esian]ak adot két Ampullat olombol melly két ampulat két nimet flo csinaltatot Brassoban Myset mondotta[k] érette.

Anno 1726 Ezen Templom egyetmásit revideálván egy regi rosz elő ruha van […] masik is rosz ezeken kívül augealodott a' kit talalunk jelen

Janos Déak Uram adott mostan Lembergi materia egy portatilet Templom szamara

Két kendő egyik veressel kékkel öttött az más paraszt kenderből valo

Egy kis orgonácska egy drott beli fogyatkozás benne

két alá valo abrosz egyik bors himes a más fejtős

Corporale Nu: 7. Purificato[rium] Nu: 6.

Praesente Stephano Balog

(1719-ben a Futásfalvi Ecclesiában Isten Dícsőségére adott Déák Gyeőrgyné egy szép ujj festékest és egy jo féle gyolcsbol valo reczes küs antipendiumot a küs oltárra. Eodem Anno Bardocz Jánosne adott egy fejér hoszin Fátyolt I[ste]n Dícsőségére.)

refulium."[74]

Az 1724-ben készült leltár igen elmosódott és alig olvasható, de úgy tűnik, tartalmazza az 1696 és 1724 között meglévő tárgyakat.[75]

Szebelébi Bertalan erdélyi vikárius és altorjai plébános 1707-ben kelt végrendeletében a futásfalvi templomnak is hagyott egy ládát.[76] Tovább így szól a végrendelet: „Az Albámot temessék rajtam, a Casulát is rám tévén, de azután elvévén cedáljon a Futásfalvi templomnak."[77]

Az egykori futásfalvi kápolnák és kegyhelyek, keresztek, temető

A legrégebbi futásfalvi kápolnák egyike a Szent Imrének, másika az Úr színeváltozásának szentelt kápolna lehetett, amelyekről Orbán Balázs így írt: „Futásfalva utolsó katolikus községe Felvidéknek, s azért szent emlékekben nincsen is itt hiány, mert a falu felett felmagasuló hegyet Sz. Imre kápolna bércének nevezik, éspedig azért, mert e hegy ormán Sz. Imrének szentelt s búcsújáratokkal látogatott kápolna állott, melynek e század elején romjai is látszottak, de ma már csak nyomai mutatkoznak. Egy másik, Úr színeváltozására szentelt kápolna a falun alóli Kápolnamezőn feküdt."[78] Nem tudni, a kettő közül mely kápolna állott azon a helyen, amelyet 1760-ban Kápolnadombjának neveztek.[79] A Kápolnamező (vagy Kismező) 1864-ben más forrásban is előfordul.[80] Ezt 1741-ben még így írták le: „Az Küs mezőbe a Kápolna előtt."[81] Orbán Balázsnak a helybeli lakosságtól származó értesüléseit hiteleseknek tekinthetjük, de a két kápolnáról mindaddig nem fogunk többet megtudni, míg nyomaikat régészek meg nem keresik és meg nem vizsgálják.

Maguk a futásfalviak valamivel Orbán ottjárta előtt – 1864-ben – így vallanak: „1828-ba egy láb, a mit jelenleg Csereoldalnak neveznek egy darab rész cseplesz Csere erdöböl lévén orotva, ma szántó földnek használtatik. Ezen mezőnek felsőbb részébe a' mit Bélmezőnek nevezünk – a szántás és ásás után sok egy hüvelykni s' még nagyobb vastagságu cserép edény darabokra lehet tanálni, továbbá ezen Csere oldalba a' szántás közbe több régi vasból való nyilvesszők tanáltattak, azon kívül szálkás taréju, és különös sarkantyura is, mely a csizma sarkának hegyes formáját ábrázolja. Ezen mezőnek átalános nevezete Kismező, mert magában is kicsin volt - másképpen Kápolna mezeinek is hivatik azért hogy ezen mezönek derekába régentén egy kápolna is volt, mellyet idősebb de más elhalálodzott embereink fenn állani emlékeztek, s' annak ruderai, vagy is talpkövei, mint egy Hatvan évekkel ez előtt hordattak el onnan, e' mint bucsura járó hely ugy tartatott, a' régebbi időbe. Ezen mezőnek nyugotti részébe, melly alolrol menedékesen egy magos, s' messzire láto helyre fel emelkedik. Mely máig is erdős és tölgyfát termő helly, eztet nevezik Imre Kápolnájának, azért mert ottan kápolna vala, annak alapja a' még élő emberek által is ottan látható vala, s' annak további emlékezetére ottan egy mohos keresztfa is volt. – Ezen helyen lévő kápolna Szent Imre herceg tiszteletére volt szentelve, azért máiglan is Imre Kápolnájának neveztetik azon tartomány."[82]

Futásfalva határában lehetett más imádkozásra alkalmas hely is, erről kaphatta a nevét az 1760-ban említett Imolahát.[83]

Az elöljárók által névtelenül említett kápolnát talán azonosíthatjuk az Orbán Balázs által említett

[74] Ez a szó vagy szótöredék az őt megelőző szöveggel valószínűleg nem áll összefüggésben.
[75] ACsJ, FAM.
[76] VESZELY Károly 1860, 360.
[77] Uo., 362.
[78] ORBÁN Balázs 1869, 93.
[79] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 60.
[80] OSZK, Kt, Fol. Hung. 1114, 18, 78^{r}; MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 20^{r}.
[81] SZABÓ T. Attila 2001, 55–56.
[82] OSZK, Kt, Fol. Hung. 1114, 18, 78^{r}.
[83] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 60.

Úr színeváltozása kápolnával, amelynek tehát a 18. és a 19. század fordulója táján még az alapfalait is elhordták.

Bár a következő feltevésünk nagyon ingatag alapon áll, azt kell gondolnunk, hogy a Szent Imre kápolna nagyon korán, talán szintén a 13–14. században vagy nem sokkal később épült, mert az 1083-ban szentté avatott herceg nevét akkortól már gyakrabban használták templomok, kápolnák és települések elnevezésére.

Szebelébi Bertalan erdélyi vikárius és altorjai plébános a „futásfalvi keresztet" említi végrendeletében.[84] Futásfalvi Hamar Lajos 1848-ban a Vargyasi János földje melletti kőkeresztet említi a Kovácshegy tetején, amely az egyik földláb nevét is adta[85] – ezt a Kőkereszt nevű földlábat a falu elöljárói 1864-ben is említik.[86] A helynevet már 1760-ban is használták,[87] de valószínűleg sokkal régebbi. Az 1769 és 1773 között készült térképen az akkor még valóban létező kőkereszt Ikafalvához fekszik közelebb,[88] és ha csak nem hagyományos határjel volt, legkésőbb akkor kerülhetett oda, amikor Ikafalva lakossága zömében reformátussá lett. Az elöljárók 1864-ben említették a Szent Imre kápolnája helyén álló keresztet is.[89]

Itt említjük meg a Szent János kútját, amely mellett kereszt is állhatott valamikor. Erről így vallanak a falu elöljárói 1864-ben: „Csak ugyan kívánságnak okáért még is felemlíttyük, hogy a falu feletti rész erdő Csongosznak neveztetik észak felé menve, Szent János kúttyának ugy tovább Bélmezőnek, Bordának."[90]

Nem tudjuk, összefügg-e egy régi kereszt létezésével a *Keresztesalsóbérce* vagy másképpen *Keresztalbérce* helynév.[91]

Az egyetlen futásfalvi temető, mint említettük, a templomdombon, a templom közelében terül el. Sajátosságai közé tartozik, hogy a nagyágbeliek síremléke Nagyág, a kiságbelieké Kiság felé néz. Hamar Lajos 1860. szept. 7-én „a futásfalvi közönséges temető" néven említi.[92]

A futásfalvi papilak, tanítói lak és az iskola

A papi és a kántori telek körül voltak a „megye kertei", amelyeknek bekerítéséről az 1848-as vizitáció során volt szó. Ugyanazon évben megújították a papi ház fedelét is.[93] A futásfalvi iskola egyes források szerint már 1616-ban működött. Berecz Gyula a 19. század végén még az 1636. évre tette a futásfalvi iskola működésének kezdetét, és úgy tudta, hogy a tanítás még 1848-ban is az 1636-ban már létező iskolaépületben folyt, bár azt 1830-ban hosszában 4, szélességében 2 öllel kitoldották. Az iskola felszerelése Berecz szerint az 1800-as években igen gyarló volt.[94] Rossz volt a füttő és az ajtó is.[95] 1851 és 1878 között, amikor az új templom építése és (többszöri?) javítása miatt az istentiszteletet az iskola épületében tartották, a tanítás bérelt házakban folyt.[96] 1878-tól 1882-ig az iskola ismét a régi épületben működött, azután pedig átköltözött az új, 2 tantermes, tanítói lakásos épületbe.[97] Az iskola felszerelése 1892-ben sem volt megfelelő.[98] A püspökség által kiadott tisztinévtárak csak 1893-tól említenek 2 osztálytermet és 2 tanítót.[99]

Úgy tűnik, kezdetben az iskolában nem különítették el a fiúkat és a leányokat. A gyermekek nemek szerinti elválasztása 1848-ban következett be, amikor Demény Dénes „coadjutor" vette át a tanítást.[100]

1882-ben az iskola hatosztályos volt.[101]

Az iskola 1891–1892-ben római katolikus jellegű népiskola volt.[102] A 19. század végén és a 20. század elején a katolikus egyház kiadványai is annak, illetve vegyes iskolának mondják, aminek értelmezése számunkra ismeretlen.[103] 1913-ban már községi iskola is működött a faluban.[104] 1930-ban ismét vegyes iskoláról szólnak a források.[105]

A futásfalvi felekezeti elemi iskolába 1900-ban 7 református gyerek járt. Hitoktatásukról az ikafalvi anyaegyház papja gondoskodott.[106] Az iskolaköteles és az iskolába járó gyermekek létszámára vonatkozó adatokat táblázatba foglalva alább közöljük.

[84] VESZELY Károly 1860, 359.
[85] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 20^{r}.
[86] OSZK, Kt, Fol. Hung. 1114, 18, 77^{v}.
[87] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 60.
[88] HIM, T, *I. katonai felvétel, Erdély,* 11. szelvény.
[89] OSZK, Kt, Fol. Hung. 1114, 18, 78^{r}.
[90] Uo.
[91] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 60; MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 24^{r}.
[92] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 39^{v}.
[93] SÁVAI János 1997a, 491–514.
[94] BERECZ Gyula 1893, 106–107.
[95] SÁVAI János 1997a, 491–514.
[96] BERECZ Gyula 1893, 107.
[97] Uo.
[98] Uo.
[99] Schem. 1893, 274.
[100] BERECZ Gyula 1893, 107.
[101] Schem. 1882, 99.
[102] BERECZ Gyula 1893, 106–107.
[103] Schem. 1898, 274; Cat. 1910, 28.
[104] Schem. 1913, 322.
[105] EKSJ 1931, 49.
[106] ERKJ 1900, 106.

Év	Iskolaköteles			Iskolába járó		
	Fiú	Leány	Összes	Fiú	Leány	Összes
1822[107]						65
1851[108]	62	41	103			
1857[109]	149	128	277	79	76	155
1859[110]	59	54	113	48	48	96
1865[111]			73			60
1866[112]			76			68
1867[113]			100			
1870[114]			123			
1872[115]			190			
1878[116]			95			
1882[117]				43	38	
1892[118]	54	59	113	45	51	96
1893[119]	52	60	112	41	42	83
1898[120]	51	44	95	40	33	73
1900[121]	61	60	121			
1903[122]	85	71	156	71	63	134
1906[123]	108	92	200			
1910[124]			95			
1913[125]	63	54	107			

Figyelemreméltó, hogy 1892-ben az iskolának már 58 forintos alapítványa volt.[126] A gyermekek taníttatásáról való gondoskodás a 17. század elejétől kezdve minden időkben jellemezte a futásfalvi gyülekezetet. Több futásfalvi ifjú végzett az elmúlt századokban magasabb szintű tanulmányokat. Közülük néhánynak az adatait felleltük, és alább közzé is tesszük.

– Futásfalvi Pécsi János deák 1683 és 1696 között imecsfalvi iskolamester volt.[127]

– Futásfalvi Kovács András 1702-ben illyefalvi plébános volt.[128] A futásfalvi Kovács család 1713-ban a gyalog székelyek között szerepelt.[129]

Futásfalvi Kovács András 1715-ben fogarasi katolikus tanító volt („Andreas Kovacs de Futasfalva p[ro] t[empore] Magister Fogarasiensis Catholicus”[130]). Nem tudjuk, azonos-e az ilyennevű illyefalvi plébánossal.

– Futásfalvi Lukáts András 1719-ben lemhényi plébános volt.[131]

– Futásfalvi Balás Ferencz 1767-ben aláírásával hitelesítette az eresztevényi falutörvényt.[132]

– Futásfalvi Hamar Mózes 1794-ben a nagyenyedi Bethlen kollégium növendéke volt. Ivánfalván született, csak származását tekintve volt futásfalvi.[133]

[107] BERECZ Gyula 1893, 106.
[108] SÁVAI János 1997a, 700.
[109] Uo., 734. Az adatok még a filiákat tekintetbe véve is tévesek-nek tűnnek.
[110] Uo., 762.
[111] Uo., 805.
[112] Uo., 814.
[113] Cat. 1867, 31.
[114] Cat. 1870, 31.
[115] Cat. 1872, 29. A filiákkal együtt.
[116] Cat. 1878, 48.
[117] Schem. 1882, 99.
[118] BERECZ Gyula 1893, 106–107. A tanköteles fiúk közül 26, a lányok közül ugyanannyi ismétlő, az iskolába járó fiúk közül 18, a lányok közül 20.
[119] Schem. 1893, 214.
[120] Schem. 1898, 213.
[121] Cat. 1900, 27.
[122] Schem. 1903, 119. A filiában lévő gyermekekkel együtt.
[123] Cat. 1906, 33. A filiában lévő gyermekekkel együtt.
[124] Cat. 1910, 91.
[125] Schem. 1913, 322. A felekezeti iskola tanköteleseinek vagy tanulóinak száma. A községi iskolába 13 fiú és 12 leány járt.
[126] BERECZ Gyula 1893, 106–107.
[127] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 21; BAKK Pál 2001, 112, 139.
[128] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 20.
[129] APOR Péter 1903, II, 635–636.
[130] MNL OL, P 5, *Rétyi Antos család lvt.*
[131] SÁVAI János 1997a, 157.
[132] IMREH István 1983, 399.
[133] JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István , 196.

– Futásfalvi Ráduly János 1798. febr. 12-én született, 1821-ben Bécsben fejezte be teológiai tanulmányait, és még ugyanazon esztendőben, szept. 23-án pappá szentelték, és brassai káplánná nevezték ki. A jeles hittudós 1825-ben egyházi jegyző, 1826-ban a gyulafehérvári papnevelde hittanára és tanulmányi felelőse, szentszéki ülnök, 1828-ban magyarigeni plébános, 1832-ben bibliaoktató, 1835-ben iskolakanonok és nyugdíjalapi igazgató, 1842-ben mesterkanonok, 1848-ban teológuskanonok, 1850-ben gyulafehérvári főesperes, 1853-ban őrkanonok, prépost, püspöki helyettes és apostoli főjegyző Gyulafehérváron.[134]

– Futásfalvi Pál Sámuel 1837 és 1879 között papolci református pap volt.[135]

– Futásfalvi Bardócz Istvánt 1879-ben Csíkkozmás plébánosává választották meg, és több évig ott is szolgált.[136]

– Futásfalvi Györgyjakab István Kézdimartonosban tanított 1822-ben, jó kántornak és kitűnő gazdának ismerték.[137]

A futásfalvi egyházközség vagyona, birtokai és jövedelmei

A futásfalvi egyházközségnek kezdettől fogva voltak a templom és az egyházi személyek lakása, gazdasági épületei építésére, javítására, berendezésére, az egyházi személyek eltartására szolgáló jövedelmei, amelyek forrása a templom földje, erdeje, kaszálója haszna, az egyházközség tagjai által beszolgáltatott kepe, az egyházközség tagjai és mások által az egyházi létesítmények és az egyházi személyek fenntartására szánt adományok, az egyházközség kikölcsönzött pénze után járó kamat, stb.

A falu határában ősidők óta olyan helynevek is élnek, amelyek feltehetően egykori egyházi birtokra, az egyházi személyek tulajdonában vagy használatában lévő területekre vonatkoznak. Ezek 1760-ban a következők voltak: *Imolahát*, *Kápolna dombja*, *Keresztesalsóbércze*, *Papkert* és *Paprét*.[138] Ezekhez társul 1864-ben a *Kőkereszt*, a *Kápolnamező*, az *Imrekápolnája* és a *Szent János kútja*.[139] Feltehető, hogy a község ezen kívül is bocsátott egyháza rendelkezésére a határ bizonyos részein szántóterületet. Végrendeletében Szebelébi Bertalan erdélyi vikárius és altorjai plébános „a futásfalvi kereszt mellett való" vetését említi, amelyet Tót Györgynek hagyott.[140]

A vikárius bizonyos összeget és gabonát is hagyott a futásfalvi templomra. „6[sext]o A háromszéki szegény és romlottabb templomok szükségére hagyok száz magyar forintokot, melyekből adassék a bereczki templomra tiz, Osdolára tiz, Petőfalvára tiz, Futásfalvára tiz, Hatolykára tiz, Polyánba tiz, Esztelnekre tiz, Lemhénybe tiz, Martonosba öt, Haraljba öt, Szárazpatakra tiz forint.[141] A szegény házi embereknek, a kik koldulni szégyenlik hagyok 15 köböl búzát, ezt pedig kiváltképp a torjai, sz. léleki és futásfalvi szegényeknek."[142] Természetesen a búza rá eső részét a futásfalvi egyházközség világi tisztségviselői kezelték és osztották ki a futásfalvi szegények közt.

A Kovácshegy tetején, a Kőkeresztnél 1851-ben volt egy darab szántója az eklézsiának.[143] Ez a szántó nyilván korábban is az egyházközség – amint annakidején mondották, a templom – tulajdonában volt, amelynek tagjai épp úgy, mint más egyházközségekéi, kötelesek voltak megművelni, a hasznát pedig az egyházi épületek építésére, felújítására, javítására, karbantartására és más költségek fedezésére fordítani.

A többi háromszéki eklézsiához hasonlóan, a 17. századtól kezdve bizonyára a futásfalvinak is volt erdeje.[144] Az egyházközség erdejéről azonban csak a 18. század végéről ismerünk hiteles adatot: 1788. nov. 4. „Itten az Ecclesiának is vagyon két darab erdeje lécznek való, nyírfából álló, melynek erdőpásztora is vagyon."[145] Az eklézsia erdejének pásztorlási módját, az erdőpásztor(ok) jogait és kötelezettségeit, az erdőkihágási bírságok felhasználását a falu vagy az eklézsia erdőrendtartása szabályozhatta. Az erdő jövedelmét bizonyára a templom szükségére fordították, aminek nyoma maradhatott a megyebírák vagy az egyházfiak elszámolásaiban. A 19. század végén a futásfalvi római katolikus egyháznak 19 kataszteri hold sarjúerdeje volt.[146] Futásfalva 1838 előtt keletkezett falutörvényéről tudunk ugyan, de szövegét nem ismerjük,[147] ezért azt se tudjuk, tartalmazott-e az eklézsiára és erdejére vonatkozó előírásokat.

Az eklézsia pénzeiről egyelőre kevés adatot találtunk, de figyelemre méltó, hogy a toronyépítésre fordított összeg maradéka (32 forint 16 dénár) a további adományokkal és azok kamataival 1701-től 1716-ig 94 forint 21 dénárra gyarapodott, miközben az

[134] SZABÓ Miklós – SZÖGI László 1998, 378.
[135] BEDE Erika 2001, 84.
[136] SzOkl, VI, 443.
[137] BERECZ Gyula 1893, 122.
[138] CS. BOGÁTS Dénes 1929, 60.
[139] OSZK, Kt, Fol. Hung. 1114, 18, 77^{v}–78^{r}.
[140] VESZELY Károly 1860, 359. Nem tudjuk, ki volt Tót György.
[141] Uo., 358.
[142] Uo., 359.
[143] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 20^{r}, 23^{r}.
[144] VESZELY Károly 1860, 263; IMREH István 1987, 214.
[145] MEOkl, II, 606.
[146] BEDŐ Albert 1896, 512.
[147] CSEREY Zoltán 1999, 99.

egyházközségnek nyilván további kiadásai is voltak.[148] A templom kamatra kiadott pénzéről először 1704-ből találtunk tételes kimutatást, amelyhez később folyamatosan különböző megjegyzéseket fűztek:[149]

„Anno 1704. die ultima Septembris.

Irjuk immar fel az kiknél meg interes pensz vagion hatra.

Siko Benedek Flo. 1. egj susták híján.

Albert Janos Flo. 3. *Ezt Hamar Peter jun[ior] leválá 1715ben cum interesse*.[150] (Vargiasi Janos Flo. 1.) *Vargiasi Andras solvit A[nn]o 1724 Fl. 1//68 et 1730 den. 40. jam nihil restat*.[151]

Ferencz Balint Flo. 1.

Bardocz Istvan senior Flo. 2//53.[152]

Istvan Deak den. 12. *Istvan Deak solvit cum interesse 6 Aprilis id est 10 polturae*.

Ikafalvi Lászlo Pál Flo. 6. Kezes Laszlo Janos Ura[m] ugjan Ikafalvi.[153]

Junior Laszlo Janos Ura[m] Flo. 3.

Ezen alabb meg írt Ikafalvi ket adossok László Pál és Janos Uramék 1728 evben arra ante aliorum meg fizettek Lukács Lászlo Uram[na]k. A többit c[on]donalta az Ecclesia.[154]

Lukács Lászlo Uramnak vagion… hat forintja."

A megyebírák egyik esetben biztosan, másik esetben valószínűleg vizitáció alkalmával, 1707-ben és 1708-ban is elszámoltak az eklézsia pénzeivel:[155]

„Anno 1707. die 20. Julij. Mü, Tiszt[eletes] P[ate]r Demien Lőrincz Archidiac[ono] Triu[m] Sediu[m], Pater Stephanus Antalffi parochus Szent Lelekiensis, et P[ate]r Andreas Lukács parochus Osdolensis notarius Sacrae Sedis, item Nicolaus Márton p[ro] t[empore] Scholae Magister Al Torjensis ki menvén Futásfalvára az utolsó Visitatiorol for[…] ratiot kérvén a' meg nevezett Futásfalvi böcsületes Megie Bíráitol, ugy mint Balás András Ur[am], Lukács Mihály Ur[am], és Hamar Bálinth Uraméktol, kik is ratiocinálván tőnek számot mindenekről.

Marada még kezeknél ő k[e]g[ye]lmeknek derek penz (Casula arraval edgyütt mellyet el adtak volt) Flor. Hung. 57. id est ötven hét forintokkal. Occurens szükségire az Ecclesianak marada Megye Bíro Uramnál Hamar Bálinth Uramnál az Casula arra Flo. 8. melyekről is interest nem kéván az Ecclesia hanem tartsa készen kezénél.

A többire ugy mint ad Flo. 49. taroznak interessevel ab Anno 1701 egy forintra 6 penzt. Excepto Pál Thamás János pénzit mikor az Megye Bíra Uramék meg veszik hatvan pénz héjjával tartoz[na]k meg venni.[156]

Actu[m] in aedibus Ecclesiae Futásfalviens[is].

P[ater] Laurentius Demien Archidiaconus Trium Sedium m[anu] p[ropri]a.

P[ater] Stephanus Antalffij p[ro] t[empore] Kezdi Sz[ent] Lelekiensis parochus m[anu] p[ropri]a.

Nicolaus Márton Scholae Magister m[anu] p[ropr]ia.

P[ater] Andreas Lukács notarius Sacrae Sedis 3[tr]ium Sedium m[anu] p[ropri]a.

Anno 1708. die 16. Martij az melj Casula arrat felieb megh írtuk ugi mint Flo. 8. azt most az falunak attam kölcsön Sandi Mihály és Lukacz Janos kezességeken.[157] Aval edgyütt az mely két aranniat Vicarius Ur[am] hagiot volt az Ecclesianak azt is ugj hogi ha megh adgiak Pünkösdig ugj simpliciter bene quidem, ha megh nem adgiak interest adgianak ra az Ecclesianak de[n] 6 az interes.

Hamar Balint m[anu] p[ropria]."

A templom kamatra kiadott pénzéről 1720-as évekből szintén fennmaradt egy részletesebb kimutatás:[158]

„A Templom penzeből interesre van ki adva ezeknél mellyet… Ferencz Ura[m] és Balog István Megye Bíróságokban kértek ugyan, de…

Hamar Imrénél hét. id est 7. ola izlot … … Ab Anno 1725 kezes Hamar Márton.[159]

Balog Istvánnál 2. id est két ola izlot eode[m] Anno.

Pecsi Balasnenal 5. ola izlot id est öt s egy forint ab Anno 1726 kezes…[160]

[148] ACsJ, FAM.

[149] Uo. A kerek zárójelben lévő szavakat és számokat az eredetiben áthúzták. Az utólagos megjegyzéseket kurziváltuk.

[150] Sikó Benedek és Albert János 1713-ban a gyalog székelyek, Hamar Péter a lófők között szerepel. (APOR Péter 1903, II, 635–636.)

[151] Vargyasi János 1713-ban a lófők, Vargyasi András a gyalog székelyek között szerepel. (Uo.)

[152] Három Bardocz István nevű lófő szerepel 1713-ban, nem tudni, melyikről van szó, mert egyiknél sincs a korára vonatkozó utalás. Egyikük a továbbiakban szintén felbukkanó kisági Bardocz István lehetett. (Uo.)

[153] Mindketten a nemesek között szerepelnek 1713-ban. (Uo.)

[154] Ezt a két mondatot az ikafalvi adósok neve fölé szúrták be. Lukács László 1713-ban a nemesek közt szerepel. (Uo.)

[155] ACsJ, FAM.

[156] Pál Tamás János valószínűleg lófő volt, de 1713-ban vagy távol volt a falujától, vagy már nem is élt. (APOR Péter 1903, II, 635–636.)

[157] Lukács János 1713-ban a nemesek közt szerepel, saját kezűleg írta alá a homagiális lajstromot, pecsétjében kardot tartó kar van. (Uo.)

[158] ACsJ, FAM.

[159] Hamar Márton 1713-ban a lófők között szerepel, Hamar Imre vagy távol volt a falujától, vagy még nem töltötte be 12. életévét. (APOR Péter 1903, II, 635–636.)

[160] Valószínűleg a papot és deákot is adó Pécsi család tagja.

Pilbart Janosnal 5. ola izlot id est öt kezes László Ferencz senior eode[m].[161] Ezek a' Pater Kiss Ur[am] penzeből valok.

Sandi Gyeörgy[né]l 1 ola izlot id est egj ab Anno 1726.[162]

Lukács Ferencznél (hat) 6. ola izlot id est hat Ab Anno 1726 és harom susták.[163]

Lukács Lászlónál 5. ola izlot id est öt s két forintos tallért is még kért utana.

Irtam fel az ola izlotokot azért hogy ha szollittanak in Specie anyi ola izlotot agyanak bé az adossok, a többire töltsék ki apro penzből mig tíz sustakra hág, ha pedig hágna is ugyan csak tartozzanak in Specie adni mert igj adtak ezeket ki nekiek, fel vot téve ez az Conditio.

Flo 40. … 56."

A futásfalvi egyházi személyek jövedelmei

Már említettük, hogy Szebelébi Bertalannak a futásfalvi kereszt mellett volt egy vetése, amelyet a plébánosi szolgálatáért kaphatott a falutól.

1755-ben Balási Ferencz plébános jövedelme 39 forint 18 dénár volt.[164]

1844. máj. 10. „A Cantor fiának, Gáspárnak gyermekeim taníttatásokért 5 R[énes] f[orint] (fizettem)".[165]

1845. jan. 25. „Lemhényi Ferentz Plebanus Ur[am]nak a szalma árrát Harangozó Gáspár által 20 R[énes] f[orint]okot. (fizettem)".[166]

Az egyházközséget alkotó családok más egyházközségekéihez hasonlóan nyilván Futásfalván is képével – gabonával, fával, szaladdal – tartoztak az egyházi embereknek, tehát a plébánosnak, az iskolamesternek, a deáknak, és kötelesek voltak felépíteni, karbantartani azok lakását, gazdasági épületeit és az egyházi bennvalók kerítését. A futásfalvi egyházközség tagjai azonban, többnyire végrendeletileg, misealapítványokat is tettek, mégpedig nem pénzben, mint számos más római katolikus egyházközség tagjai, hanem kisebb-nagyobb szántóföld-darabok formájában. Ilyen alapítványokról az 1720-as évektől kezdve maradtak fenn adatok:[167]

„Futasfalvi Tiszteletes Paternek hagyot Szánto földek sub onere Celebrandi missas pro animabus Legantium Juxta Conscientiam A[dmodum] R[everendi] D[omi]ni Parochi P[ro] T[empore] existentis.

Mike Mihály testált a pestisben két darab földet husz forintba. Egyike vagyon kék kutnál Hoszu mezejeben felig menő vicin[ussa] Hamar Bálinth Uram. A másik vagyon Kovacs hegy mezejeben hegy uttyan vicin[ussa] Hamar Bálinth.[168]

Hamar Ferenczne György Jakab Ilona testalt 3. darab földet. Egyik vagyon Hoszu mezejeben Nagy ut alat. vicin[ussa] Lukács Janos. Alter az Ikafalvi hatarban Kovacs hegy üdülőjére jövöben vicinussa Fetés János. Harmadik Magyaro kertben vicinussa György Jakab István.[169] Ezekért

N[ota] b[ene] Ezekért Istenesen Futásfalvi Plébánus Uramék usuálván e földeket, mondgyanak Miséket annuatim ut supra conscientiosé. Zallagja ezen harom földnek Flor. 12.

Anno 1727. die 14 Januarij Kisagi Sandi András hagyot egy darab földet 4 vékást (föld) Ebes láb nevű helyben kinek is also vicinussa Hamar Márton husz sustakokig illyen forman hogy ha a veér ki valtana le teven a' 20 sustakokot az Ecclesianak ugyan azon penzen ismég vagy földet vagy szenafüvet vévén a' melly böcsületes Plebanus bírja mind ezen meg írt földet a' míg ki valtyak minden esztendőben két misét a' míg él (az utan) magáért egyet és az után a' meg holt Mike Ersebetért és Sandi Annaért holta utan pedig a haromért két requiemet.[170]

Anno 1728. 1 Maij. Ezen Sandi Andrástol hagyott Földert Hamar Márton (jure) ugy mint maga örökösiért az husz sustakokot le tevé az Ecclesianak mi előtünk P[ater] Mártonffi Andras előt és Lukacz Ferencz megye bíraja előt integre.

A[nn]o 1728. 25 Maij. Ezen felyeb meg írt husz sustakok adattak ki Hamar Janos[na]k egy 5 vekas földért az mely föld vagyon a Kovács hegy mezejében Horgasban kinek vici[nu]ssa Ikafalva felől Lukács Ferencz megye bíro."[171]

[161] Pilbárt János 1713-ban a lófők között szerepel, László Ferencz vagy távol volt a falujától, vagy még nem töltötte be 12. életévét. (Uo.)

[162] Sandi György 1713-ban vagy távol volt a falujától, vagy még nem töltötte be 12. életévét. (Uo.)

[163] Lukács Ferencz 1713-ban a nemesek közt szerepel. (Uo.)

[164] SÁVAI János 1997a, 268.

[165] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 11^{v}.

[166] Uo., 14^{r}.

[167] ACsJ, FAM. A kerek zárójelbe tett szavakat és számokat az eredetiben áthúzták.

[168] Tehát minden valószínűség szerint 1717–1719-ben. Mike Mihály 1713-ban a lófők között szerepel. (APOR Péter 1903, II, 635–636.)

[169] A naplóíró Hamar Lajos egyik ősét, Hamar Ferencet, aki korábban Cserei Mihály mellett cancellista volt a thezauriariatusi officiumban, 1706-ban pedig törcsvári rationista, megölték a kurucok. (CSEREI Mihály 1983, 378; APOR Péter 1903, I, 268.) Hamar Ferenczné valószínűleg ennek az özvegye: fiát lásd a megyebírák közt 1716-ban. Fetés János 1713-ban vagy távol volt a falujától, vagy még nem töltötte be a 12. életévét; Györgyjakab István a nemesek közt szerepel. (APOR Péter 1903, II, 635–636.)

[170] Mindkét Sandi András a lófők között szerepel 1713-ban. (Uo.)

[171] Hamar János 1713-ban a lófők között szerepel. (Uo.)

1851-ben Demény Diénes kántortanító jövedelme 156 forint 17 krajcár volt.[172] Ugyanakkor György Antal segédtanítóé 70 forint 30 krajcár, tehát a kettő aránya durván számítva 2/1.[173]

1892-ben a rendes tanító jövedelme (kepe, oszpora, stola, alapítványok, 4 hold 600 négyszögöl szántó, 600 négyszögöl kaszáló élvezetével) 378 forint volt.[174]

1892-ben a segédtanító jövedelme összesen 162 forintnyi volt.[175]

Az egyházi személyek és segítőik fontos jövedelmi forrása volt a keresztelésért, az esketésért és a temetésért járó fizetség. Hamar Lajos a következő összegeket fizette ki kislányának, Zsófiának a temetéséért: 1844. ápr. 30. „Kántornak temetés árrába 4 R[énes] f[orint]. 40 xr[ajcár], Harangozónak temetés árrába 50 xr[ajcár], Plebanusnak temetés árrába 5 R[énes] f[orint]., Plebanusnak szemfedél vágásért 2 R[énes] f[orint] 30 xr[ajcár].”[176]

A futásfalvi egyház világi patronátusa, Futásfalva változó társadalma a 16–19. században

A faluközösség Futásfalván – mint más székely falvakban is – egyháza patrónusa, kegyura, fenntartója volt. Feltehető, hogy itt is azokat nevezték a régi időkben patrónusoknak, akik az egyszerű béradó embereknél nagyobb mértékben járultak hozzá az egyházi létesítmények fenntartásához, illetve akik különféle adományokkal gazdagították az egyházat.

A legfontosabb egyházi épület a templom lévén, az adományokat legtöbbször annak címezték:[177]

„1712 Nehaj Egyed Ferenczné Gáll Susana Testamentumában hagyott Jakabos Jánosnénál valo 3 forint adosságot Templomunknak, melly ki tetczik Testamentumából. Péter Déák Fide mediante judex eiusdem Testamenti conscriptor.”[178]

[Egyházközség és faluközösség nyilván nem független egymástól, egy olyan, gyakorlatilag egyvallású faluban pedig, mint Futásfalva, gyakorlatilag ugyanannak a társadalmi valóságnak a két arca. Az egyházközség működéséhez ideje vázolnunk annak társadalmi hátterét is.]

Év	Nemes	Lófő	Gyalog	Össz.	Jobbágy	Zsellér	Újparaszt	Család	Lélek
1567[179]								60?	
1602[180]		20	10		3				
1614[181]		34	12	46	15	11			
1619[182]		29	13	42	28				
1635[183]		42	10	52					
1638[184]								90	
1657[185]								40	250
1668[186]									400
1670[187]				46					
1676[188]	12	60		72	13				
1680[189]		55	14						

[172] SÁVAI János 1997a, 700.
[173] Uo.
[174] BERECZ Gyula 1893, 107.
[175] Uo.
[176] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 11[v].
[177] ACsJ, FAM.
[178] Egyed Ferencz 1713-ban a lófők között szerepel, Jakabos János 1713-ban vagy távol volt a falujától, vagy már nem élt. (APOR Péter 1903, II, 635–636.)
[179] SzOkl, II, 222; SzOkl, Ús, VII, 63. A 12 vagy 13 porta legföljebb 60 családot jelenthet.
[180] SzOkl, Ús, IV, 49.
[181] Uo., IV, 437–438. A gyalogokhoz számítottuk a 10 libertinust, a jobbágyok közé a 2 zálogost és a lopásért fejeváltottat is. A zsellérek közt egy havaselvi és egy tót is van.
[182] Uo., IV, 597–598. A lófők és a gyalogok özvegyeit is a megfelelő csoporthoz számítottuk. A gyalogok közül egyiket jobbágynak mondják.
[183] Uo., V, 154–155. Egy lófő és egy gyalog elköltözött, őket nem számoltuk. A jobbágyok és zsellérek száma ismeretlen.
[184] „Futasfalua. Parochia ista continet homines uxoratos 90.” A nős férfiak száma. (TÓTH István György 2002, II, 922–927.)
[185] TÓTH István György 1994, 301. A számok hozzávetőlegesek.
[186] Uo., 377. Becslés.
[187] SzOkl, Ús, VII, 206. Csak idősb Bardocz István neve mellett tüntették fel nemesi voltát.
[188] MNL OL, R 298, *I. Apafi Mihály circálása, 1676. ápr. 20.* Pestisjárvány idején készült a családfőkről. A lófők és a gyalogok feltehetően azért sorakoznak egy címszó alatt, mert gyalogok nem is léteztek. Nagyrészt pontosnak tekinthető, de – ha voltak – a zsellérek száma ismeretlen. Közölve: SzOkl, Ús, VII, 240–241.
[189] SzOkl, Ús, VII, 318, 339.

Év	Nemes	Lófő	Gyalog	Össz.	Jobbágy	Zsellér	Újparaszt	Család	Lélek
1680[190]	2								
1683[191]		78	9						
1691[192]	7	50							
1696[193]									500
1703[194]	8	59			15	27			
1713[195]	14	73	18						
1717[196]									526
1720[197]									265
1721[198]	7		39		21	1			
1750[199]	11		43		24	9			
1767[200]					33	4			
1770[201]								90	
1787[202]	15				19	10		36	157
1820[203]	9	15	2		14	29			
1825[204]									730
1829[205]									735
1830[206]									735
1831[207]					33	19	4		
1832[208]									740
1836[209]									807
1838[210]									903
1840[211]									919

[190] SzOkl, Ús, VIII, 22. Nevük után ítélve, László István és András lehettek futásfalviak.

[191] Uo., 181–182, 220. Vezetőjük a helyben lakó, korábban és 1713-ban is felbukkanó Könczei Ferencz főhadnagy. Csak a hadköteleseket és az annak tekinthető testvéreiket számoltuk, beleértve a elesetteket is, bár a kiskorú fiúkat is összeírták.

[192] SÁNDOR Imre 1911, 73–74, 104, 128. A névsorban nevük és más források adatai alapján ennyi futásfalvi nemest találtunk. Csak a ténylegesen hadrafogott lófők, gyalogok és darabontok számát tartalmazza; a jobbágyok és a zsellérek száma ismeretlen.

[193] ACsJ, FAM.

[194] DOMOKOS Pál Péter 1978, 226. Gyalogok feltehetően nem léteztek. 10-en az „egyéb" kategóriában írattak össze. Nagyrészt pontosnak tekinthető. A zsellérek közül 18-an nem adóztak.

[195] APOR Péter 1903, II, 635–636. Az 1713-as homagiális lajstrom a 12 éven felüli fiúk nevét is tartalmazza. A jobbágyok és a zsellérek száma ismeretlen.

[196] GYÉL, I, 4, 1, I. 36–88. Az adatot itt köszönjük meg Csáki Árpád sepsiszentgyörgyi történésznek.

[197] Uo., 162–180. Az éhínség és a pestisjárvány okozta emberveszteség 204 volt, a különbözet az elbujdosottak számát jelentheti: az utóbbiak többsége később valószínűleg visszatért a faluba. Az adatot itt köszönjük meg Csáki Árpád sepsiszentgyörgyi történésznek.

[198] ACSÁDY Ignác 1896, 120–121, 179. Hiányos: a katonarendiek száma nem teljes.

[199] EGYED Ákos 1981, 114. Hiányos: csak az adófizető családfőket írták össze. Nem vettük figyelembe az „egyéb" kategóriába felvett 6 családot.

[200] MNL OL, F 391, *Erdélyi adózó családok kimutatásai 1767–1768*. A jobbágy családfők közt 3, a zsellérek közt 1 özvegyasszonyt találunk.

[201] MNL OL, F 395, *Földadókimutatások*. Csak az adózó 65 helybéli és 25 bébíró család.

[202] DANYI Dezső – DÁVID Zoltán 1960, 306–311. A székely huszár- és gyalogezredhez tartozó (határőr) családfők és családtagjaik hiányoznak. Egy pap is szerepel az összeírásban. Összeírtak 101 férfit és 76 nőt. Nem vettük figyelembe az „egyéb" kategóriába felvett 17 családot.

[203] MÁL, Fond 87, XVIII, 558. Az 1820. jún. 2-i összeírás adatai. Csak a jobbágy- és zsellértartó (köztük huszár, gyalog és bebíró), a jobbágy és a zsellér családfők száma. Hiányos, a többi határőr nem szerepel.

[204] Cat. 1825, 70–71. Csak a katolikusok száma. A filiákkal együtt 1481 lelket számlál. A filiákról más adatok is vannak a katalógusban.

[205] Schem. 1829, 90. Csak a katolikusok száma. A filiákkal együtt 1486 lelket számlál.

[206] Schem. 1830, 15. Ugyanazok az adatok, mint 1829-ben.

[207] MNL OL, F 392, *Erdélyi adózók 1831. évi kimutatásai*. A jobbágy családfők közt 8 özvegyasszonyt találunk, a jobbágyok 15 éves fiainak száma 8, 12 éves leányainak száma 1. Hiányoznak a nemesek és a katonarendiek.

[208] Schem. 1832, 78. Csak a katolikusok száma. A filiákkal együtt 1.495 lelket számlál.

[209] Schem. 1836. A filiákkal együtt 1554 lelket számlál.

[210] Schem. 1838. A filiákkal együtt 1772 lelket számlál.

[211] Schem. 1840. A filiákkal együtt 1825 lelket számlál.

Év	Nemes	Lófő	Gyalog	Össz.	Jobbágy	Zsellér	Újparaszt	Család	Lélek
1842[212]									919
1844[213]									894
1846[214]									894
1848[215]									973
1848[216]					48	3			
1850[217]									988
1857[218]									946
1861[219]								223	1906
1866[220]									1900
1867[221]									875
1868[222]									913
1870[223]									781
1872[224]									817
1873[225]								238	812
1877[226]									843
1878[227]									838
1880[228]									843
1882[229]									856
1888[230]									886
1892[231]									752
1893[232]									752
1897[233]								274	
1898[234]								196	752
1900[235]									806
1903[236]								205	751

[212] Schem. 1842, 950. A filiákkal együtt 1825 lelket számlál.
[213] Schem. 1844. A filiákkal együtt 1894 lelket számlál.
[214] Schem. 1846. A filiákkal együtt 1894 lelket számlál.
[215] Schem. 1848, 82–83. A filiákkal együtt 1920 lelket számlál. Alsócsernátonban már létezik az Úr színeváltozása templom.
[216] EGYED Ákos 1981, 114. Hiányos, a nemesek és a határőrök (huszárok és gyalogkatonák) nem szerepelnek.
[217] DÁVID Zoltán 1994, 132–135. Ház 220, lakás 237 volt. A római katolikusok száma 962, a reformátusoké 14, a görög katolikusoké 12. Férfi 489, nő 499 volt. Összesen 4 román lakott Futásfalván.
[218] DÁNYI Dezső 1992, 86–89. Ház 222, lakás 214 volt. A római katolikusok száma 932, a görög katolikusoké 11, a reformátusoké 3. Földbirtokos 123, iparos 1, mezőgazdasági segédmunkás 1, ipari 7, szolga 17, napszámos 32, 14 éven felüli férfi 104, katona 4, pap egy, hivatalnok egy, 14 éven aluli gyermek és nő 655 volt a faluban.
[219] SÁVAI János 1997a, 792. A gazdaságok száma. A lélekszámban a filiák is benne vannak.
[220] Cat. 1866, 15. A filiákkal együtt.
[221] Cat. 1867, 31. A filiákkal együtt 1900 lelket számlál.
[222] ORBÁN Balázs 1869, 7. A római katolikusok száma 883, a refomátusoké 15, a görög katolikusoké 13, az idegeneké 2.
[223] Cat. 1870, 31. A filiákkal együtt 1756 lelket számlál.
[224] Cat. 1872, 29. A filiákkal együtt 1591 lelket számlál.
[225] Helységnévtár 1873.
[226] Helységnévtár 1877.
[227] Cat. 1878, 48. Az ikafalvi filiával együtt 1046 lelket számlál.
[228] Népszámlálás 1880, II, 107. Ház 211 volt. A római katolikusok száma 798, a reformátusoké 40, a görög katolikusoké 7, a görögkeletieké 1, az egyéb felekezethez tartozóké 2. Magyar anyanyelvű 819, beszélni nem tudó 24, ír-olvas 218.
[229] Helységnévtár 1882; Schem. 1882, 99. Az ikafalvi filiával együtt 1107 lelket számlál.
[230] Helységnévtár 1888; Schem. 1888, 50. Az ikafalvi filia katolikusaival együtt 1142 lelket számlál.
[231] Helységnévtár 1892; BERECZ Gyula 1893, 106–107. Magyar anyanyelvű 750, más anyanyelvű 2, római katolikus 689, református 58, görög katolikus 3, görögkeleti 2 fő volt.
[232] Schem. 1893, 92. A katolikusok száma 689, a reformátusoké 58, a görög katolikusoké 3, a görögkeletieké 2. Az ikafalvi filiával együtt 1412 lelket számlál, amelyből katolikus 1043.
[233] Mezőg. Stat. 1897, I, 610. A gazdaságok száma.
[234] Helységnévtár 1898; A püspökség adatai: 861 lakos, amelyből 798 katolikus, 58 református, 3 görög katolikus, 2 görögkeleti. Az ikafalvi filia katolikusainak száma: 235. (Schem. 1898, 113.)
[235] Cat. 1900, 27. Az ikafalvi filiával együtt 1058 lelket számlál.
[236] Schem. 1903, 119. A római katolikusok száma 690, a reformátusoké 58, a görög katolikusoké, a görögkeletieké és az unitáriusoké 1-1. Az ikafalvi filia római katolikus lélekszáma 246.

Év	Nemes	Lófő	Gyalog	Össz.	Jobbágy	Zsellér	Újparaszt	Család	Lélek
1906[237]									709
1909[238]									936
1910[239]								203?	733
1913[240]									733
1916[241]									906
1921[242]								201	689
1941[243]									774
1943[244]									740
1969[245]									674
2002[246]									404

Kis lélekszámú közösségről lévén szó, Futásfalva esetében érdekes demográfiai következtetéseket lehet levonni a kereszteltek anyakönyveinek 1696 és 1786 közötti adataiból, amelyek Altorjai Csoboth János másolatában is megmaradtak, még akkor is, ha nem tudjuk, mekkora volt a gyermekhalandóság, illetve nem mindig tudjuk, hány másfalusi újszülöttet kereszteltek. Az adatokat összesítő táblázatban alkalmazott rövidítések: F = fiú; L = leány; R = román; N = német; C = cigány; U = unitárius; V = vegyes ikrek; L M Sz = levontuk a másfalusiak számát.

Év	Fiú	Leány	Összes	Ebből ikerpár			Hármasiker			Megjegyzés
				F	L	V	F	L	V	
1696[247]	9	11	20							
1697[248]	9	7	16							
1698[249]	11	4	15							
1699[250]	10	9	19			1				
1700[251]	6	4	10							
1701[252]	3	2	5							
1702[253]	7		7							
1703[254]	4	3	7							
1704[255]	2	1	3							L M Sz
1705[256]	2	1	3							
1709[257]	7	3	10	1						1 U L; L M Sz
1710[258]	4	6	10							1 C L

[237] Cat. 1906, 33. Csak a katolikusok száma. Az ikafalvi filiában 251 katolikus lélek volt.
[238] EPE Névtár 1909, 19. Az ikafalvi katolikusokkal együtt.
[239] VARGA E. Árpád 1998, 115; Cat. 1910, 28. Az egyházi nyilvántartás tartalmazza a 203 ikafalvi katolikust is.
[240] Schem. 1913, 142. A katolikusok száma 669, a reformátusoké 61, a görög katolikusoké, a görögkeletieké és az unitáriusoké 1-1. Az ikafalvi filiában 237 katolikus volt.
[241] EPE Névtár 1916, 11. Az ikafalvi filiával együtt.
[242] VARGA E. Árpád 1998, 115.
[243] Uo.
[244] *Catalogus… pro anno 1943.* Claudiopoli. 90. Csak a katolikusok száma. A filiákkal együtt 1495 lelket számlál.
[245] VARGA E. Árpád 1998, 115. A falu lakossága 1991-ben már alig néhány fővel haladta meg a 400-at.
[246] A lakosság fogyása elsősorban a kézdivásárhelyi ipari létesítményekben dolgozók odatelepülésének a következménye.
[247] ACsJ, FAM, I, 1–3.
[248] Uo., 3–4.
[249] Uo., 5–6.
[250] Uo., 6–9.
[251] Uo., 10–11.
[252] Uo., 11.
[253] Uo., 11–12.
[254] Uo., 12–13. Innen kezdve a férfiak 1705-ig, de néhányan 1711-ig II. Rákóczi Ferenc seregében harcolnak.
[255] Uo., 13.
[256] Uo., Az anyakönyvben nincsenek további 1705-ből, 1706-ból, 1707-ből és 1708-ból származó bejegyzések, aminek oka egyrészt a paphiány, másrészt a megszálló császári csapatok jelenléte lehet.
[257] Uo., 14.
[258] Uo., 14–15. Ebben az évben pestis dúlt Háromszéken.

Év	Fiú	Leány	Összes	Ebből ikerpár			Hármasiker			Megjegyzés
				F	L	V	F	L	V	
1711[259]	4	8	12		1					
1712[260]	13	4	17	1		1	1			
1713[261]	12	5	17							2 C F
1714[262]	11	6	17							
1715[263]	10	13	23							1 R L
1716[264]	8	9	17							L M Sz
1717[265]	13	6	19							
1718[266]	8	8	16							1 C L
1719[267]	6	1	7		1					
1720[268]	10	5	15							
1721[269]	7	6	13	1		1				
1722[270]	6	4	10							L M Sz
1723[271]	5	5	10							
1724[272]	3		3							1 R F
1725[273]	7	11	18		1					
1726[274]	8	11	19							
1727[275]	9	7	16							
1728[276]	14	8	22							L M Sz
1729[277]	15	12	27							L M Sz
1730[278]	9	6	15	1						1 C F; L M Sz
1731[279]	15	11	26			1				L M Sz
1732[280]	2	5	7							
1734[281]	8	8	16							1 N L; L M Sz
1735[282]	5	6	11							
1736[283]	6	2	8							1 N F
1737[284]	5	11	16							1 N L
1738[285]	6	6	12							L M Sz
1739[286]	13	7	20	1						L M Sz
1740[287]	5	9	14							
1741[288]	7	7	14							1 C L; 1 C F

[259] Uo., 15–16.
[260] Uo., 16–17.
[261] Uo., 17–18.
[262] Uo., 18–20.
[263] Uo., 20–21.
[264] Uo., 21–22.
[265] Uo., 22–23.
[266] Uo., 24.
[267] Uo., 24–25. Futásfalván is a Székelyföldet 1717–1719-ben sújtó szárazság, éhínség és pestis okozhatta a szaporulat visszaesését 1719-ben. A falu kb. 500 fős, éhínségtől elgyengült lakossága közel 1/3-a, 143 fő esett a pestis áldozatául. Néhány mérsékelt szaporulatot felmutató év az 1730–1740-esekből részben ezzel magyarázható.
[268] Uo., 25–27.
[269] Uo., 27–28.
[270] Uo., 29–31.
[271] Uo., 32.
[272] Uo., 32.
[273] Uo., 32–33.
[274] Uo., 34–35.
[275] Uo., 36–37.
[276] Uo., 37–38.
[277] Uo., 38–40.
[278] Uo., 40–41.
[279] Uo., 41–43.
[280] Uo., 43. További 1732-es és 1733-as feljegyzés nem maradt.
[281] ACsJ, FAM, II, 1.
[282] Uo., 1–2.
[283] Uo., 2.
[284] Uo., 2–3.
[285] Uo., 3–4.
[286] Uo., 4–5.
[287] Uo., 2–3.
[288] Uo., 6.

Év	Fiú	Leány	Összes	Ebből ikerpár			Hármasiker			Megjegyzés
				F	L	V	F	L	V	
1742[289]	8	9	17							1 C L; 1 C F
1743[290]	13	8	21							1 C L; 1 C F
1744[291]	9	12	21	1						L M Sz
1745[292]	5	5	10							L M Sz
1746[293]	5	4	9							L M Sz
1747[294]	5	7	12							L M Sz
1748[295]	8	8	16							L M Sz
1749[296]	1		1							
1750[297]	5	5	10							
1751[298]	13	12	25							1 C L; L M Sz
1752[299]	15	7	22							L M Sz
1753[300]	11	9	20							L M Sz
1754[301]	14	18	32							L M Sz
1755[302]	5	6	11							
1756[303]	4	7	11							
1757[304]	15	5	20	1						L M Sz
1758[305]	11	15	26							L M Sz
1759[306]	19	13	32							L M Sz
1760[307]	13	15	28							
1761[308]	22	14	36	5						L M Sz
1762[309]	27	13	30	5	1					L M Sz
1763[310]	1	1	2							
1766[311]	6	5	11							
1767[312]	19	13	32	1	1					L M Sz
1768[313]	6	12	18							L M Sz
1769[314]	11	5	16							L M Sz
1770[315]	15	4	19							L M Sz
1771[316]	10	5	15							L M Sz
1772[317]	4	13	17							L M Sz
1773[318]	12	11	23							L M Sz
1774[319]	9	9	18	1						L M Sz

[289] Uo., 6–7. Ebben az évben is pestis dúlt Háromszéken.
[290] Uo., 7–8.
[291] Uo., 8–9.
[292] Uo., 9–10.
[293] Uo., 10–11.
[294] Uo., 11–12.
[295] Uo., 12–13.
[296] Uo., 13. A 14–15. lapon lévő 1749-es és 1750-es adatok elmosódtak az eredetiben, így nem másoltattak le.
[297] Uo., 16.
[298] Uo., 16–17.
[299] Uo., 18–19.
[300] Uo., 19.
[301] Uo., 20–21.
[302] Uo., 21–22.
[303] Uo., 22.
[304] Uo., 22–24.
[305] Uo., 24–27.
[306] Uo., 28–29.
[307] Uo., 29–31.
[308] Uo., 31–33.
[309] Uo., 33–35.
[310] Uo., 35. A további 1763-as, az 1764-es, az 1765-ös és részben az 1766-os adatokat tartalmazó lapok hiányzanak.
[311] Uo., 36.
[312] Uo., 36–38.
[313] Uo., 39–40.
[314] Uo., 41–42.
[315] Uo., 43–45.
[316] Uo., 45–47.
[317] Uo., 47–49.
[318] Uo., 49–52.
[319] Uo., 52–54.

Év	Fiú	Leány	Összes	Ebből ikerpár			Hármasiker			Megjegyzés
				F	L	V	F	L	V	
1775[320]	13	8	21							1 N F; L M Sz
1776[321]	8	11	19							L M Sz
1777[322]	10	14	24							1 C F; L M Sz
1778[323]	13	10	23							1 C L; L M Sz
1779[324]	9	5	14							L M Sz
1780[325]	14	15	29							L M Sz
1781[326]	9	2	11							L M Sz
1782[327]	10	9	19							1 N L; L M Sz
1783[328]	17	13	30							1 C L; L M Sz
1784[329]	15	15	30							L M Sz
1785[330]	14	8	22							L M Sz
1786[331]		1	1							

A futásfalvi egyház kapcsolatai a falun kívüli világgal, az egyházközség szervezeti keretei és világi intézményei, a futásfalvi megyeszéke

A futásfalvi egyházközség szervezeti keretei semmiben se különböznek a többi római katolikus egyházközségéitől. A megyebírák testületéről 1693-tól, a szentegyházfiakéról 1721-től kezdve vannak adataink.

A megyebírákat bizonyára évente választották, de azokat a személyeket, akik a tisztséget közmegelégedésre viselték, megmarasztották: az 1709-ben megválasztottakat például a következő két, az 1712-ben megválasztottakat a következő három esztendőben is.

A szentegyházfiságra jelentkezőknek a jelek szerint le kellett tenniük 1-1 forintot: a megyebíró az összeg egy részét vagy talán az egészet a plébános kezébe tette le. 1721-ben nyolc személy jelentkezett a szentegyházfiúi tisztre: *Bardocz István a küsági, György Jakab Mihály, Balás István, Mike János kisseb, Deák Lőrincz, Deák Ferencz, Balás Márton, László László*.[332]

Mint minden egyházközségben, a megyebírák Futásfalván is a megye gyűlésén számoltak el az egyházközség pénzével, kiadásaival, bevételeivel, a kamatra kiadott összegek és kamatjuk felszedésével. Az 1701. Mária Magdolna napján, az iskolaházban tartott megyegyűlés az első, amelyről adatunk maradt fenn, de megyegyűléseket nyilván kezdettől fogva tartottak. A 18. században a megyegyűléseket sok más faluban, például a szomszédos Altorján is többnyire az iskolaházban tartották.[333] A megye gyűlései esetenként egybeestek a vizitációkkal, illetve valószínűleg minden vizitáció alkalmával megyegyűlés is tartatott, amint 1701-ben, 1709-ben és 1716. dec. 24-én is: az utóbbi alkalommal Demjén Lőrincz esperes vizitálta a futásfalvi eklézsiát, akit Szebelébi Bertalan is említ végrendeletében, és aki már 1714-ben – imecsfalvi plébánosként – kézdi-orbai esperes volt.[334]

Mint minden egyházközségben, Futásfalván is működnie kellett a megyeszékének, az egyházközség ítélőszékének. Feltehető, hogy azok a tanúvallomások, amelyeket Futásfalvi Lőrincz rektor 1616 táján, de inkább valamivel korábban jegyzett be Augustinus Aurelius *Epistolae* című könyvébe (Bázel, 1493), vagy a megyeszéke, vagy pedig a faluszéke tevékenységéhez kapcsolhatóak: mindkettőnek a jegyzője a rektor lehetett. A szöveg így szól: „Beke mihali Juratus fasus [!] hitte uttan azt felelij lattam uagy ketzer hogi fel ment nagiob Jakab Istuane tordelte Jakab tamas J[uratus] f[assus] azt feleli lattam hogi Jakab giorne fia [és] beke mihali tordeltek az

[320] Uo., 55–57.
[321] Uo., 55, 58–60.
[322] Uo., 60–63.
[323] Uo., 63–65.
[324] Uo., 66–68.
[325] Uo., 69–72.
[326] Uo., 72–74.
[327] Uo., 74–76.
[328] Uo., 77–80.
[329] Uo., 80–82.
[330] Uo., 82–85.
[331] Uo., 85. A további adatok nem másoltattak le.
[332] ACsJ, FAM. Györgyjakab Mihály 1713-ban vagy távol volt a falujától, vagy még nem töltötte be 12. életévét; Balás István kettő is szerepel a lófők között; Mike János kisebb valószínűleg a 75. jegyzetben szereplő Mike János fia; Deák Lőrincz 1713-ban a gyalogok, Deák Ferencz a lófők közt szerepel; Balázs Márton és László László 1713-ban vagy távol volt a falujától, vagy még nem töltötte be 12. életévét. (APOR Péter 1903, II, 635–636.)
[333] APL, MMjf.
[334] ACsJ, FAM; MNL OL, P 672, *Cserey cs. iratai*; VESZELY Károly 1860, 356–365.

kertet Sandi Zabo petterne J[uratus] f[assus] azt feleli lattam hogi kovacz andrasne tordelte az sandi Janos ke[r]tit Janos kertit Kova[c]z andrasne J[uratus] f[assus] feleli az sandi Janos lovai tortek vala kij az kertbol anak az darabijaban uittem be."[335] Figyelmesebb vizsgálódással arra a következtetésre juthatunk, hogy tulajdonképpen egy olyan kerítésről van szó, amelyet Sandi János tartott karban, és amely talán épp a falu közepén, a templomdombon volt. Ha következtetésünk helyes, akkor az akár a templom vagy a közelében elterülő temető kerítése is lehetett, bár nem zárhatjuk ki, hogy esetleg a falu- és/vagy a határkertek valamelyikéről van szó.

A futásfalvi megyeszéke üléséről készülhetett – és egyúttal a futásfalvi anyaegyházközég 1696 előtti meglétéről tanúskodhat – a következő feljegyzés is: 1694. febr. 5. „Hec causa levata fuit in Com[m]unis visitatione possessione Futásfalva Coram A[dmodum] R[everendo] D[omino] Bartholomeo Szebelébi Vicario Generali per Transilvania cum caeteris adjunctis D[omi]nis visitatoribus 1694 die 5 febr[uarii] post prandium."[336]

A faluban 1717-ben és 1720-ban is megfordult a püspöki vizitácó: az előbbi a lakosság teljes létszámát, az utóbbi az éhínség és pestisjárvány áldozatainak és a helyben maradt lakosoknak a teljes számát is feljegyezte, amint azt a futásfalvi társadalom 16–19. századi képét felidéző táblázatunk is kimutatja.

A futásfalvi egyháznak több filiája is volt az elmúlt századokban. Futásfalvi vagy oda beszolgáló papok keresztelték 1704-től kezdve a felsőcsernátoni, 1714-től kezdve az ikafalvi, 1728-tól kezdve az alsócsernátoni, 1757-től kezdve az albisi és a dálnoki katolikus újszülötteket.[337] 1696 és 1786 között Futásfalván moldvai (1698), gyergyai (1740), görgényi (1743), oláhfalvi (1753), osdolai (1759), altorjai (1775), málnási üvegcsűri (1777; 1779; 1782) és oroszfalusi (1778) újszülöttet is kereszteltek, nem beszélve a megkeresztelt vándorcigány-gyermekekről. A hivatalos egyházi kiadványok szerint 1825 és 1872 között is a futásfalvi egyházközség filiája volt Albis, Alsó- és Felső Csernáton, Dálnok és Ikafalva.[338] 1878–1916-ban már csak Ikafalva volt Futásfalva filiája.[339] 1943-ban azonban visszatértek a korábbi rendszerhez, és újból a futásfalvi parókiához tartozott Ikafalván kívül Albis, Alsó- és Felsőcsernáton, valamint Dálnok is.[340]

A Kézdi-Orbai esperességben 1848. nov. 30. után az egyház hivatalos levelezését a következő útvonalon továbbították plébániáról plébániára: Gelence–Kanta–Futásfalva–Torja–Szárazpatak–Szentlélek–Polyán–Esztelnek–Gelence.[341] Feltehető, hogy ez régebbi hagyományon alapuló sorrend, amelynek csak a kiinduló- és végpontja változott gyakrabban, amely mindig az a falu lehetett, ahol az esperes lakott. Természetesen a feltevés helyességét csak a további kutatások igazolhatják.

Az 1856-os vizitáció útvonala: máj. 28., 6 óra, Futásfalva; 10 óra, Altorja; 2 és 4 óra között Kanta; máj. 29. Szentlélek, Polyán, Esztelnek; máj. 30. Lemhény, Bereck, Nyujtód, Sárfalva.[342] Amit az egyházi levelezés útvonaláról elmondtunk, úgy véljük, a vizitációk útvonalára is érvényes. Arra viszont nem találtunk magyarázatot, hogy például az 1843-as püspöki vizitáció miért nem érintette Futásfalvát.[343]

Futásfalván 1913-ban Oltáregyesület működött, és a Katolikus Népszövetségnek is volt szervezete a faluban.[344]

A futásfalvi eklézsia iratai és a reá vonatkozó, másutt fellelhető iratanyag

Régi szertartási, énekes- és más vallási tartalmú, hajdani papok, mesterek, deákok tulajdonát képező könyvek üres lapjaira, elő- és háttáblájuk belső oldalára gyakran kerültek az eklézsiára, az egyházra vonatkozó feljegyzések. Így történt ez számos esetben Futásfalván is. A csíksomlyói ferences könyvtár értékes darabjainak némelyike egykor futásfalvi egyházi emberek tulajdonában volt, ezekben pedig a futásfalvi egyházra, egyházi emberekre vonatkozó feljegyzések találhatók, amelyeket a könyv tulajdonosa vagy olvasója készített. A feljegyzések közt olyanokat is találunk, amelyek a falu életének más eseményeit, a lakosok egyéb ügyeit érintik, például a csordapásztornak a szarvasmarhatartó gazdák által fizetendő bérét. Egyik ilyen – a 17. század első feléből származó – bejegyzés igen becses egyháztörténeti adatot tartalmaz: „Memoria A czorda Paztornak […], Ferenczi Ferencz 8 penzt, Pal Janos d. 12 penzt, Vargiasine

[335] MUCKENHAUPT Erzsébet 1999, 139.
[336] Altorjai Csoboth János feljegyzéséből, betűhíven. Csoboth Zita tulajdona Budapesten, fénymásolat a szerzőnél.
[337] ACsJ, FAM.
[338] Cat. 1825, 70–71; Schem. 1829, 90; Schem. 1830, 15; Schem. 1882, 78; Schem. 1836, 88; Schem. 1838, 104; Schem. 1840, 104; Schem. 1842, 950; Schem. 1844, 82–83; Schem. 1846, 82–83; Schem. 1848, 82–83; Cat. 1866, 15; Cat. 1867, 31; Cat. 1870, 31; Cat. 1872, 29.
[339] Cat. 1878, 48; Schem. 1882, 99; Schem. 1888, 50; Schem. 1893, 92; Cat. 1900, 27; Schem. 1903, 119; Cat. 1906, 33; EPE Névtár 1909, 19; Cat. 1910, 28; Schem. 1913, 142; EPE Névtár 1916, 11.
[340] Cat. 1943, 90.
[341] SÁVAI János 1997a, 539.
[342] Uo., 728–730.
[343] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 9[r].
[344] Schem. 1913, 449.

1 polurat(!), Hamar Mihaly 1 polurat(!), Hamar Giörgyne 12 penzt, Ambrus Görgi […] penzt, Ferencz Mihalyne […] penzt, Lukats Mihalyne […] penzt, *A papne* 2 penzt, Kovats Istvanne 6 penzt. – Andras, Görgy, Janos."[345] A papné Gyergyai Papp János nős plébános felesége lehetett.

Jelenleg a régi futásfalvi anyakönyvek a sepsiszentgyörgyi állami levéltárban vannak. A legrégebbi külső címlapján a következő felirat olvasható: *IHS MATRICULA SEU LIBER REGENERATOR[UM] ITEM CONFIRMATORUM, MATRIMONIORUMQ[UE] Status Animar[um] et Defunctor[um] Ecclesiae S[ancti] ANDREAE Ap[osto]lis Futasfalviens[is] Sedis Sic[ulicalis] Kézdi, Actuali Parocho Existente et Curante R[everen]dissimo D[omi]no Bartholomaeo Szebelébi Vic[ario] Tran[silvaniae] Gener[alis] Anno D[omi]ni MDCXCVI*.[346] A tényleges anyakönyvi bejegyzések, előbb a keresztelésiek, több levéllel arrébb kezdődnek, ilyenképpen*: Matricula, Ecclesiae Futasfalviensis s[ancti] Andreae Ap[osto]li. Parochus, Reverendissimus D[omi]nus Bartholomaeus Szebelebi. NominA BAPTIZATORUm Anno Domini. 1696. Ante Librum editum, praeterito id est circa finem Anni 1695 Baptizati*. Egyértelműnek tűnik, hogy Futásfalván 1696-nál korábban is vezettek valamilyen anyakönyvet. Mint már jeleztük, a kereszteltek anyakönyvének első két kötetét Altorjai Csoboth János majdnem egészében lemásolta.

A falu és az eklézsia történetére vonatkozó becses adatok tárháza lehet a falu régóta vezetett protocolluma, amelyet Hamar Lajos „a falusi közönség jegyző könyve" néven emleget 1861. febr. 28-án.[347]

Futásfalvi plébánosok, megyebírák 1990-ig

1635 előtt ismeretlenek.

1635–1658. GYERGYAI PAPP JÁNOS (megszakításokkal) háromszéki esperes-plébános, a székelyföldi nős plébánosok egyik legfőbb vezetője.[348] 1638-ban, mint már említésre került, ezt jegyezték le róla: „Futasfalua, ubi est sacerdos Johannes Szent Miklosi, qui habuit duas uxores, modo tertciam, a qua habet etiam puerum."[349] Gyergyai János háromszéki esperest I. Rákóczi György fejedelmünk 1642. máj. 18-án kelt oklevele hatalmazta meg a háromszéki katolikus egyházak vizitációjával. „Visitator[ia] pro Archidiacono Triu[m] Sedium Siculicaliu[m] Szepsi Kezdi Orbaj, Joannis Girgiaj Facta… Joannem Gyirgiai de Sz[ent] Miklos".[350] Damokos Kázmér jelentése szerint már 1657-ben sincs plébánosa a futásfalvi gyülekezetnek.[351] Talán az egyházából való ellenfelei már akkor fogva tartották. Gazdag és rendezett könyvtárából 1664-ben és 1681-ben öt, forrásértékű bejegyzéseket tartalmazó ősnyomtatvány került a csíksomlyói ferences könyvtárba.[352] A bejegyzések: 1.) „Datus Dono a G[eneroso] D[omino] Andreae Apor de Also Torja mihj Joannj Giergioi Anno 1650 die 25 Januarii. – Petrus Bercharius ordinis Sancti Benedicti Monachus Pictauien[sis] Pars secunda Dict[ionarii] Conciones p[er] litter[em]"; „Anno D[omini] 1650 die 25 Januarii attam ez könivet az en joakaro kamam Gergiai Janos Pap uramnak haromszeki Fö Esperestnek Andreas Apor."[353] 2.) „Pax facit diuitias, diuidiae faciunt superbiam, superbia discordiam, discordia iram, ira bellum, bellum facit pauperitatem, pauperitas humilitatem, humilitas optat pacem. Joannes Girgioi m[anu] p[ropria]. 153 eztendeje (1482) ennek a Biblianak hogi nijomtattak."[354] 3.) „Inscriptus C[atalo]go Joannis Gjergioj m[anu] p[ropria]".[355] 4.) „Inscriptus C[atalo]go Joannis Gjergioj m[anu] p[ropria]".[356] 5.) Forrásunkból hiányzik a bejegyzés szövege.[357] Az 1635–1658 közötti időszakban más háromszéki falvakban is szolgált.

1652. okt. 30. HORVÁTH JÁNOS plébános. Állítólag pénzen vette meg a futásfalvi papi állást, miután 1649-ben ott működött mint licenciátus.[358]

1656. MIHÁLY JÁNOS plébános. Balázs János szentegyházfia jelentette az esperesnek, hogy a misekönyvből lapokat vágott ki. Az esperes maga elé idézte, majd meg nem jelenése okán felfüggesztette hivatalából.[359]

1658 és 1683 között ismeretlenek.

1683. jún. 5. NAGY MÓZES futásfalvi plébános.[360]

1683 és 1696 között ismeretlenek, valamint:

1693, 1696, 1701. SZEBELÉBI BERTALAN erdélyi vikárius, altorjai plébános, többek közt a fu-

[345] MUCKENHAUPT Erzsébet 1999, 47–48, 139–140.
[346] Altorjai Márton Miklós deák írása.
[347] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 40[r].
[348] TÓTH István György 1994, 253, 344, 399–400; VESZELY Károly 1860, 307–308, 313–315, 374; SÁVAI János 1997b, 132.
[349] TÓTH István György 2002, 922–927. Stefano a Salina bosnyák obszerváns ferences szerzetes jelentése erdélyi egyházlátogatásáról 1638-ban.
[350] MNL OL, F 1, 20, *Lib. Reg. Georgii Rákóczi I.*, 95–96.
[351] TÓTH István György 1994, 301.
[352] MUCKENHAUPT Erzsébet 1999, 46.
[353] Uo., 141–142.
[354] Uo., 145.
[355] Uo., 151.
[356] Uo., 177.
[357] Uo., 176.
[358] SÁVAI János 1997b, 127, 133–134.
[359] Uo., 133.
[360] TÓTH István György 2005, 2794–2796.

tásfalvi parochiát is gondozta, amiért ott is vetése volt.[361] 1694. febr. 5-én a vikárius és segítői vizitálták a futásfalvi eklézsiát, de nem tudjuk, ki volt akkor a plébános. („Hec causa levata fuit in Com[m]unis visitatione possessione Futásfalva Coram A[dmodum] R[everendo] D[omino] Bartholomeo Szebelébi Vicario Generali per Transilvania cum caeteris adjunctis D[omi]nis visitatoribus 1694 die 5 febr[uarii] post prandium.”[362])

1693–1696. HAMAR BÁLINT, LUKÁCS MIHÁLY, idősb BALÁZS ANDRÁS és SANDI JÁNOS megyebírák.[363] Hamar Bálint lófő, iuratus assessor az 1713-as homagiális lajstromot sajátkezűleg írta alá, Lukács Mihály nemes, Balázs András és Sandi János lófő viszont nem.[364]

1696 és 1698 között ismeretlenek.

1698. CSEH MIHÁLY altorjai káplán kereszteli az újszülötteket, mert feltehetően épp nincs papja a községnek, vagy akadályoztatva van. Cseh Mihály később, altorjai plébánosként 1712-ben, 1713-ban, 1714-ben, 1715-ben, 1716-ban, 1717-ben, 1718-ban, 1719-ben, 1720-ban, 1721-ben, 1722-ben, 1723-ban, 1731-ben is keresztel Futásfalván.[365]

1698 és 1701 között ismeretlenek.

1701–1702. Retg. Pater STEPHANUS ANTALFFI. 1701-ben *Pater Stephanus Antalffij* Szebelébi Bertalan vikárius káplánja volt: 1707. júl. 20-án kézdiszentléleki parochusként részt vett a futásfalvi vizitáción, és 1713-ban is keresztelt Futásfalván, ahol akkor épp betöltetlen volt a papi állás.[366]

1701. HAMAR BÁLINT és LUKÁCS MIHÁLY megyebírák.[367]

1702 és 1709 között ismeretlenek.

1704–1707. Nagyobb BALÁS ANDRÁS, LUKÁCZ MIHÁLY és HAMAR BÁLINT megyebírák, az utóbbi 1708-ban is.[368]

1709. november. Pater NÁDASDI PÁL „actualis parochus és curator visitatiot tart”, 1712-ben is keresztel Futásfalván.[369]

1709–1712. PÁL ANDRÁS, BARDOCZ JÁNOS és LÁSZLÓ ANDRÁS megyebírák.[370] Pál András a nemesek, Bardocz János és László András a lófők közt szerepel az 1713-as homagiális lajstromban.[371]

1710; 1711; 1712; 1715–1716. Pater VALENTINUS keresztel Futásfalván.[372] Raszlaviczi Bálint 1699. szept. 29-én, 1705. szept. 24-én és 1712. márc. 12-én mint konventuális szerzetes írt levelet Kézdivásárhelyről, a másodikban a kurucok és labancok állandó portyázásairól, az utóbbiban pedig arról, hogy Magyarországra küldték vizitálni.[373] Azonos az 1701-ben Kantában említett Pater Bálinttal. 1701. máj. 6. „Kézdi Széki Alsó Torjai Nemzetes Mihálcz Miklós Ur[am] házas társa, Nemzetes Sándor Borbára… látván Fejér-Vármegyében Kantában az Catholicum Seminariumnak szorult állapottját… az ott lévő Missionarius Paterek eő k[e]g[ye]lmek, ugy mint Pater Balint és Constantinus Neuszér… azon helyhez, mellyen most a Paterek eő k[e]g[ye]lmek Templomot erigalnak… ad egy darab fundust.”[374] Neve több változatban szerepel az okiratokban, 1709-ben a baróti plébánost helyettesítette.[375] Őt említi 1707-ben kelt végrendeletében Szebelébi Bertalan Pater Bálint néven.[376] Lásd alább is.

1712. Pater ALEXANDER; Pater ANDR[EAS] LUKÁCS; Frater PETRUS MARKOS keresztel Futásfalván.[377] Lukács András 1714-ben lemhényi plébános, de Futásfalván is szolgál, 1726-ban lemhényi plébánosként háromszéki főesperes volt, talán Szentléleken is szolgált:[378] 1708-ban és az 1716. okt. 24-én tartott futásfalvi vizitáció alkalmával („P[ater] Andreas Lukács Notarius s[anctae] sedis m[anu] p[ropria”) a Szent Szék jegyzője, és Szebelébi Bertalan említi végrendeletében.[379]

1712–1716. SANDI MIHÁLY, LUKÁCS TAMÁS és HAMAR ISTVÁN megyebírák.[380] Sandi Mihály, Lukács Tamás és Hamar István a lófők között szerepel az 1713-as homagiális lajstromban.[381]

1713. Pater LINDVAI is keresztel Futásfalván.[382]

1714. Pater ANDREASI; Pater KANTAI JÁNOS; Pater SEVERUS; Pater VALENTINUS RASZLAVICZKY keresztel Futásfalván.[383] Pater

[361] Schem. 1882, 99; VESZELY Károly 1860, 356–365; SZN 1909. 166; ACsJ, FAM.
[362] Altorjai Csoboth János feljegyzéséből, betűhíven. Csoboth Zita tulajdona Budapesten, fénymásolat a szerzőnél.
[363] ACsJ, FAM.
[364] APOR Péter 1903, II, 635–636.
[365] ACsJ, FAM, I, 5, 16–32, 42.
[366] Uo., I. 11, 17. (A rövidítés feloldása bizonytalan.)
[367] ACsJ, FAM.
[368] Uo.
[369] ACsJ, FAM, I, 13, 16.
[370] ACsJ, FAM.
[371] APOR Péter 1903, II, 635–636.
[372] ACsJ, FAM, I, 15–16, 21–22.
[373] TÓTH István György 2005, 2937, 2966, 3014–3017.
[374] MNL OL, R 319, *Albisi Barabás cs. lvt.*
[375] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 12.
[376] VESZELY Károly 1860, 356–365.
[377] ACsJ, FAM, I, 16–17.
[378] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 26; VESZELY Károly 1860, 301–316, 356–365; ACsJ, FAM.
[379] VESZELY Károly 1868, 156; ACsJ, FAM; BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 26; VESZELY Károly 1860, 301–316, 356–365.
[380] ACsJ, FAM.
[381] APOR Péter 1903, II, 635–636.
[382] ACsJ, FAM, I, 17.
[383] Uo., I, 19–20.

Valentinus Raszlaviczky azonos az 1699-ben, 1701-ben, 1705-ben, 1707-ben és 1710–1716-ben említett pater Valentinussal.

1715, 1716. Pater PETRUS LENKES is keresztel Futásfalván.[384] Nem tudjuk, milyen rokoni kapcsolat fűzte Lenkes Pakó Pálhoz, aki 1697-ben[385] és 1702-ben[386] lemhényi plébános volt, és 1701-ben társaival Barótot vizitálta.[387] Pater Lenkest Szebelébi Bertalan is említi 1707-ben kelt végrendeletében.[388]

1716. BALÁZS ANDRÁS és HAMAR FERENCZ megyebírák.[389] Hamar Ferencz nevét nem találjuk az 1713-as homagiális lajstromban: az idősebbet megölték a kurucok, az ifjabb 1713-ban bizonyára távol volt a falujától.[390]

1716. Pater KIS ANDRÁS keresztel Futásfalván.[391] Kis András 1689 és 1711 között Szentkatolnán működött, 1692-ben szentkatolnai plébánosként háromszéki, pontosabban sepsi, kézdi, orbai főesperes, 1710. dec. 13-án szentkatolnai vikárius és parochus volt.[392] Az 1720-as években még említik Futásfalván lévő pénzét[393] és hasonnevű, de vele egyelőre nem azonosítható altorjai személy tart tanúvallatást 1733-ban.[394]

1717-ben ismeretlen.

1718. BALOGH FERENCZ plébános.[395]

1719-ben ismeretlen.

1720; 1722. A kantai guardián keresztel Futásfalván.[396]

1720. Pater FRANCISCUS is keresztel Futásfalván.[397] Talán azonos az 1718-ban említett Balogh Ferencz[398] vagy Tóth Ferencz futásfalvi plébánossal.

1720 és 1723 között ismeretlenek.

1723. Pater FRANCISCUS TOTH – „Pleb[anus] Futásfalviensis”.[399] Tóth Ferencz 1750-ben Ozsdolán szolgált.[400]

1723. NAGY FERENCZ szentkatolnai plébános is keresztel Futásfalván.[401] Nagy Ferencz 1729-ben gelencei („Anno Domini 1729 Pater Franciscus Nagy copulari Michaelem Imecs cum vidua Juditha Lukáts p[rae]missis 3bus denunciationibus 1o 10a, 2o 17a, 3ia 24a”[402]), 1756 és 1765 között imecsfalvi plébános volt.[403]

1723 és 1727 között ismeretlenek.

1726. LUKÁCS FERENCZ és BALOG ISTVÁN megyebíró.[404] Lukács Ferencz a futásfalvi, Balog István az ikafalvi nemesek közt szerepel az 1713-as homagiális lajstromban.[405]

Anno 1727. Die 5 Junij – Anno 1728. 1 Maij. Pater ANDREAS MÁRTONFFI „Pleb[anus] S[ancti] Andreae Futásfalviensis”.[406] Talán a rokona volt Mártonfi József futásfalvi tanító.

1728. LUKÁCS FERENCZ megyebíró.[407]

1728 és 1731 között ismeretlenek.

1731. JOANNES JAKAB – „Pleb[anus] Futásfalviensis”.[408] Jakab János 1736-ban nyujtódi és sárfalvi plébános volt.[409]

1731 és 1735 között ismeretlenek.

1735. JOANNES ZSÖGÖN – „Anno eodem 1735 curente Adm[odum] Rev[erendo] D[omi-]no Joanne Zsögön P[lebano] Ecclesiae Futásfalviensis”.[410]

1735 és 1739 között ismeretlenek.

1739–1755. Pater FRANCISCUS BALASI. 1739. jún. 8. „Par[ochus] Futásfalviensis”; 1748; 1752. okt. 13. „Franciscus Balasi Plebanus Futásfalviensis”; 1750. P[ater] Balási Ferencz plebános; 1754. „Balási Ferencz Plébános”.[411] Altorján született, lófő családban, apja Balás Pál, anyja Mike Anna. Szülei a 18. század elején Altorján laktak: a család altorjai és futásfalvi belsőségeit, szántóföldjeit, ingóságait, jobbágyait és állatállományát 1748. szept. 16-án osztják meg testvérével, Mátéval,[412] aki 1728. okt. 13-án Altorján lakott, és megyebíró volt.[413]

1755 és 1766 között ismeretlenek.

[384] Uo., I, 20, 22.
[385] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 26.
[386] MNL OL, P 970, *Lécfalvi Asbóth cs. lvt.*
[387] VESZELY Károly 1868, 155.
[388] VESZELY Károly 1860, 356–365.
[389] ACsJ, FAM.
[390] APOR Péter 1903, II, 635–636.
[391] ACsJ, FAM, I, 22.
[392] BAKK Pál 2001, 112; TÓTH István György 2005, 2845–2847, 2999–3000; VESZELY Károly 1860, 301–316; SÁVAI János 1997c, 179, 185.
[393] ACsJ, FAM.
[394] SÁNDOR Imre 1910, 75–76.
[395] ACsJ, FAM, I, 32; BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 18.
[396] ACsJ, FAM, I, 25, 30.
[397] Uo., I, 26.
[398] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 18.
[399] ACsJ, FAM, I, 32.
[400] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 30.
[401] ACsJ, FAM, I, 32.
[402] MNL OL, P 672, *Cserey cs. iratai.*
[403] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 21.
[404] ACsJ, FAM.
[405] APOR Péter 1903, II, 634–636.
[406] ACsJ, FAM, I, 36; ACsJ, FAM.
[407] ACsJ, FAM.
[408] ACsJ, FAM, I. 42.
[409] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 29, 32.
[410] ACsJ, FAM, II, 1.
[411] Uo., II, 4, 12, 28; BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 18; APOR Péter 1903, II, 401–402; SÁVAI János 1997a, 268.
[412] Altorjai Csoboth Jánosnak a Mike család okleveléből készült kivonatában. Csoboth Zita tulajdonában Budapesten, fénymásolata a szerzőnél.
[413] APL, MMJf, 68.

1766. KESERŰ ANTAL plébános.[414]

1766 és 1771 között ismeretlenek.

1767. SZŐCS JÁNOS „altorjai plébános" (is) keresztel Futásfalván.[415] Feltehetően Zsok János nevét olvasta Szőcs-nek, Csók-nak, illetve Csíknak Altorjai Csoboth János, vagy maga a plébános is használta ezeket a neveket. („ZSOK JÁNOS parochus, 1766–1776-ban Altorján szolgált."[416])

1768. ERŐS MIHÁLY „szentkatolnai plébános" (is) keresztel Futásfalván.[417] Erőss Mihály 1751-ben Esztelneken szolgált.[418]

1771–1776. KÁSZONÚJFALVI CSOBOT MÁRTON plébános.[419]

1776 és 1795 között ismeretlenek.

1795–1808. BALOGH MIHÁLY plébános.[420]

1808-től egy ideig ismeretlenek.

1824 előtt. KOVÁTS SIMON plébános.[421] Feltehetően Altorjáról jött Futásfalvára, vagy mindkét egyházközségnek plébánosa volt, mert 1808-ban még Altorján szolgált mint plébános és alesperes.[422]

1819–1830. HEGYES JÓZSEF parochus.[423] 1852-ben „a néhai Hegyes Josef substantiajaba fizet Plebanus Lemhényi Ferentz".[424]

1830 és 1836 között ismeretlenek.

1836. LEMHÉNYI JÁNOS parochus. (Districtus archidiaconalis Kézdi et Orbai.)[425]

1836–1872. LEMHÉNYI FERENCZ parochus, plébános. (Districtus archidiaconalis Kézdi et Orbai.) Született 1802. okt. 30-án, pappá szenteltetett 1826. ápr. 10-én.[426] 1836. szept. 8. „Keresztattya az helybeli Plebanus Tiszt[elendő] Lemhényi Ferentz Ur";[427] 1838. nov. 6, 10. „Lemhényi Ferencz futásfalvi parochus".[428] 1842. márc. 7. „Lemhényi Ferentz plébános".[429] 1845. jan. 25. „Lemhényi Ferentz Plebanus Urnak a szalma árrát Harangozó Gáspár által 20 R[énes]f[orint]okot." A haza szükségletére 3 forintot adományozott 1848. aug. 16-án.[430] 1859. szept. 28. „A helybéli Plébánus Ur"; 1861. febr. 28. „A Plebanus Ur";1866. jún. 1. „A futásfalvi Plebanus Ur Lemhényi Ferencz";[431] 1864–1866-ban „Notarius districtualis et archidiaconus honorarius".[432] 1868. szept. 29. „Nyugta hogy Tekintetes Hamar Lajos ur a zab kepét 1868ra béfizette legyen, bizonyíttya November 29^{én} Lemhényi Ferencz s. k. Plébános";[433] 1869-ben az elemi népiskolai szakbizottság tagja.[434] 1871. jan. 6. „Lemhényi Ferentz s[ját] k[ezével] Futásfalvi Plebanus és Esperest";[435] 1870–1872-ben „Officium archidiaconale administrator, archidiaconus honorarius";[436] 1873. ápr. 18. „Relat[oria] Futásfalvi Plebanus, és nyugalmazott Esperest Fő Tisztel[endő] Lemhényi Ferencz Urnak".[437]

1847. márc. 5. előtt. PÁL MOJSES megyebíró.[438]

1848–1849. LUKÁTS ÁDÁM lovaskatona, megyebíró.[439]

1848–1849. HAMAR JÓZSEF lovaskatona, almegyebíró.[440]

1848–1849. ZSIGMOND GÁSPÁR harangozó. Lehetséges, hogy tanított is.[441] Hasonnevű segédtanítót találunk a 19. század közepe táján Ozsdolán.[442]

1872–1903. BENCZE LAJOS plébános, iskolaszéki elnök.[443] Született 1833. jún. 6-án, pappá szenteltetett 1858. júl. 15-én.[444] Archidiaconus, archidiaconus honorarius, parochus emeritus de Futásfalva. Meghalt 1912. márc 3-án, 80. életévében, papságának 55. évében.[445] 1892-ben az iskolaszék elnöke volt.[446]

---

[414] Cal. 1766, 14.
[415] ACsJ, FAM, II, 37, 1767.
[416] Cal. 1766, 14; Cat. 1776, 6; MNL OL, P 970, *Lécfalvi Asbóth cs. lvt.,* 1774. okt. 26., 1774. nov. 6., 1776. jún. 6.
[417] ACsJ, FAM, II, 39.
[418] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 17.
[419] ACsJ, FAM, II, 45; BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 18. (1772); és Cat. 1776, 6.
[420] Cat. 1804, 8; Cat. 1805, 8; Cat. 1795, 14; Cat. 1808, 13; BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 18. (1802.) Előbb talán az 1862-es évszám volt odaírva.
[421] SÁVAI János 1997a, 442.
[422] Cat. 1808, 12.
[423] Cat. 1825, 70–71; Schem. 1829, 90; Schem. 1830, 15. 1819-ben és 1826-ban is Hamar Lajos gyermekének keresztelő papja és keresztapja. (MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Adnotationes*, 2^{r}, 119^{r}.)
[424] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*. 27^{r}.
[425] Schem. 1836, 88.
[426] Schem. 1838, 104; Schem. 1840, 104; Schem 1842, 950; Schem. 1844, 82–83; Schem. 1846, 83–83; Schem. 1848, 82–83; Cat. 1849, 23; Cat. 1867, 31; Cat. 1872, 86.
[427] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Adnotationes*,121^{r}.
[428] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt*.
[429] Uo., *Házi napló*, 5^{v}.
[430] SÁVAI János 1997a, 532, 556.
[431] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 14^{r}, 36^{v}, 40^{r}, 45^{r}.
[432] Cat. 1844, 14; Cat. 1866, 15.
[433] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt*.
[434] BERECZ Gyula 1893, 25.
[435] MNL OL, P 1610, *Dálnoki Lázár cs. iratai.*
[436] Cat. 1870, 31; Cat. 1872, 29.
[437] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt., Adnotationes*, 52^{v}.
[438] Uo., 19^{v}.
[439] SÁVAI János 1997a, 491–514.
[440] Uo.
[441] Uo.
[442] BERECZ Gyula 1893, 186.
[443] Cat. 1872, 82; Cat. 1878, 48; BERECZ Gyula 1893, 107; Schem. 1882, 99; Cat. 1900, 27; Schem. 1903, 119.
[444] Cat. 1878, 124; Schem. 1898, 235.
[445] Dir. 1914, 129; KV kcsk 2001, 88.
[446] BERECZ Gyula 1893, 107.

1878–1882. VARGYASI SIMON algondnok.[447]

1893–1903. BARDOCZ BÁLINT vicecurátor. Az egyháztanács 1893-ban hat-, 1898–1903-ban kilenctagú.[448]

1903 és 1906 között ismeretlenek.

1906. BARTHOS MIHÁLY plébános.[449] Altorjai Csoboth János feljegyzése szerint altorjai születésű volt.[450]

1906 és 1908 között ismeretlenek.

1908. BOCHKOR Mihály plébános. Magyar híveinek száma 850 volt.[451]

1909–1910. BORS LÁSZLÓ plébános.[452] Született 1859. dec. 4-én, pappá szenteltetett (presbyter ordinatus) 1885. júl. 16-án.[453] 1893 és 1919 között Imecsfalván is működött.[454]

1910 és 1913 között ismeretlenek.

1913. ORBÁN DÉNES „administrator". Született 1872. jan 9-én, pappá szenteltetett 1896. júl. 16-án.[455]

1913. BARDOCZ BÁLINT curator, SANDI JÁNOS vicecurator. Az egyháztanács tizenkéttagú.[456]

1913 és 1916 között ismeretlenek.

1916. BIRÓ SÁNDOR plébánoshelyettes.[457] A plébánost talán a harctérre irányították.

1916 és 1924 között ismeretlenek.

1924–1925. BRASSAY IMRE „administrator".[458]

1925 és 1938 között ismeretlenek.

1938 előtt. LŐRINCZ SÁNDOR parochus. 1938. ápr. 15-én hunyt el, 76 évesen, papságának 51. esztendejében. Talán Altorján is szolgált.[459] Az 1930-as években Altorjai Csoboth János feljegyzése szerint (kézdi-orbai vagy csíki?) főesperes.

1938 előttől – 1957. PÁLL GYULA parochus. Kézdiszentléleken született, 1901. nov. 14-én, pappá szenteltetett 1927-ben. Már 1935-ben is Futásfalván szolgált mint vic. oec. 1957-ben állam- és rendszerellenes szervezkedésben való részvétel vádjával letartóztatták, hat év fegyházbüntetésre és személyi vagyona elkobzására ítélték. Elhunyt 1966. szept. 25-én, Küküllőkeményfalván.[460] 1940. okt. 8. „Páll Gyula futásfalvi parochus"; 1944. ápr. 18.; máj. 2. „Páll Gyula futásfalvi plébános-parochus".[461]

1957 és 1988 között ismeretlenek.

1988–1990. BAKÓ FERENC plébános.

Futásfalvi deákok, tanítók, más írástudók és családtagjaik, harangozók (az első világháborút követő impériumváltásig)

1616 előtt ismeretlenek.

1614–1619. DEÁK PÉTER gyalog székely: 1619-ben falusbíró.[462] Tanító utódja lehetett.

1616. FUTÁSLFAVI LŐRINCZ rector. „Rector Futasfalui Lau[r]entius".[463]

1616. KOZMÁSI VARASI MIHÁLY deák. „En Mihalij deak szegeötte[m] vala 1616 ezte[n]döben Leörinczi deakhoz Zent Janos napja[n] Zent georgj napig egj sostak egj forintert segj zeke[e]rt segj harisniajert az az egj egj puha czi[z]maert. De nem toltotem ki mert az felegseget…".[464]

1616 és 1635 között ismeretlenek.

1635. FERENCZ deák.[465]

1635. PÉTER deák. Egy kenyéren van Ferenczcel.[466] Testvérek lehettek, egyebet nem tudunk róluk.

1635–1676. DEÁK ANDRÁS (katolikus) „Pap Fia, Loval m[ustrált]".[467] Papi feladatokat is ellátó tanító utódja lehetett: lehetséges, hogy az utóbbi dátumon az 1635-belinek a fia vagy egy hasonnevű személy szerepel.

1635–1676. ápr. 20., 1683. DEÁK JÁNOS (katolikus) „Pap Fia" (Deák) „Andrassal egj(testvér) Eq[uus] 1".[468] 1683-ban lovas, 1 fia van és öccse Deák Ferencz. Lehetséges, hogy mindkét utóbbi dátumon az 1635-belinek a fia vagy egy hasonnevű személy szerepel.

1635 és 1647 között ismeretlenek.

1647. PÉCHIJ ISTVÁN deák, rektor. Igen nagy a valószínűsége, hogy átmenetileg egyaránt paposkodott Gelencén, Imecsfalván és Futásfalván is. „Emptus est iste liber per me Stephanum Pechij. Flo[renis] 1. denar[is] 9. Apud Dominu[m] fratre[m] meu[m], Andream Forro, Anno Do[mi]nj 1645… Emptus est iste liber per me Johan[n]es Pechzi Anno Do[mi]nj 1647 die 6 Januarij. – Anno Do[mi]nj Mil-

[447] Cat. 1878, 124.
[448] Schem. 1893, 214; Schem. 1898, 213; Schem. 1903, 119.
[449] Cat. 1906, 33.
[450] Altorjai Csoboth János Csoboth Zita tulajdonában, Budapesten lévő irathagyatékában. Fénymásolat a szerzőnél.
[451] SZN 1909, 166.
[452] EPE Névtár 1909, 19.
[453] Cat. 1910, 28.
[454] BAKK Pál 2001, 120.
[455] Schem. 1913, 142.
[456] Uo., 322.
[457] EPE Névtár 1916, 11.
[458] Cat. 1924, 18; Cat. 1925, 18.
[459] Dir. 1939; KV kcsk 2001, 90.
[460] Cat. 1935, 20; Cat. 1938, 24; Cat. 1940, 27; Cat. 1942, 21; Cat. 1943, 21; Cat. 1944, 21; Cat. 1945,. 21; KV kcsk 2001, 97; TÓFALVI Zoltán 2006, 113, 121–122.
[461] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*
[462] SzOkl, Ús, IV, 438, 597.
[463] MUCKENHAUPT Erzsébet 1999, 139–140.
[464] Uo., 47, 139–140.
[465] SzOkl, Ús, V, 154.
[466] Uo.
[467] SzOkl, Ús, V, 155; MNL OL, R 298, *I. Apafi Mihály circálása, 1676. ápr. 20.*
[468] Uo. és SzOkl, Ús, VII, 241, 318; VIII, 182.

lesimo sexcentesimo quinquagesimo septimo (1657) Joannis Peczj. Anno Domini Milesimo (!) sexcentesimo quadragesimo nono (1649) die vero 28 Augusti. Imeczіffaluan laktam ott valo contionator voltam sigen betegh volta[m] ket fiammal egetemben csak az szegin felesegem latatt hoszank, Stephanus Pechij m[anu] p[ropria]. – Stephanus Pechij. – Peczi Istuan Pap […Ge]lencen lokuan uoltam […a]z nagij I[ste]n megh […]gual kezeimben ualo […]thlen egjdul uol[…] olian voltam, mint arra […] amatol el valt, es h[…] dulot es szomoruan […] lakot attam az in Ist[enemnek] […]essek az Vrnak az eö mindeoreok […]s eoreoke, Amen. [St]ephanus Peczj m[anu] p[ropria]. – […] quem a […]odum naucleru[…] […]m in mediis. A[nno] D[omini] 1650. Ego Joannes Peczj scripseram […] [I]meczj falua, ad maiorem Dei gloriam. – Anno Do[mi]nj 1647. Dominica undecima post Trinitatis, Stephanus Pechij Rector Scholae Futasffaluiensis, et concionator tempore illustrissimi principis Georgio Rakoczij, Laus Deo optimo maximo in se[cu]la seculoru[m] (!) […]ae Patronae [Bea]tissimae Vir[gini] Mariae. – Anno Dominj 1647. die 6 Januarij Ego Stephanus Pechij fui Rector in Futasfalva, tempore Illustrissimi Principis Georgio Rakoczij Senioris, in illo tempore fuit Pestis. – Non mortui laudabunt te Domine neque Omnes […] Ego Joannes Peczj scripsi In Anno 1649 die Abrilis(!) 21. – Non mortui, laudabunt te Domine, Anno Domini 1649. die vero 16 Julij az Erdeli fejedelemhez az moe kegielmes Vrunkhoz eö Nagijszagahoz Rakoczij Geörgijheöz ieöt az Hatalmas Teöreök Cziasartol igen nagij hatalmas Feö Teöreök keöuet, az melij hozot az mü kegielmez Vrunknak eö Nagijszaganak Szaslot, Dobot es Botot, kinek eleibe mindaz egez haromszeki Vitezleö rend ment. Az kor volt az Nemzetes es Vitezleö Bassa Thamas Vram Feö kiralij Biraia es Capitania egez Haromszegnek. En Peczij Istuan deak uoltam akoron Imeczijffalui Contionator. Est en pro memoria jedcziettem ide. Kit adgion az Isten mindent io uegre. Amen. – Anno Domini 1649 Eztendeoben en igen betigh uoltam Pechij Istvan deak Imeczijffaluan min[d] az ket fiammal egwt, Janossal es Istokal."[469] Egyik fia, Futásfalvi Pécsi János deák 1683 és 1696 között Imecsfalván tanítóskodott. Feltehető, hogy ő vette meg apjától a könyvet, amelyben a bejegyzés található. Apja viszont Forró András sárfalvi deáktól vásárolta a könyvet.[470]

1641. RECZY ISTVÁN futásfalvi iskolamester – létét kétségbe vonjuk: nem valószínű, bár lehetséges, hogy az ott is birtokos Altorjai Réthy István deákról, Apor Margit férjéről, a két Rákóczi György portai követéről van szó, akiről tudjuk, hogy sohasem tanított,[471] vagy épp magáról Pécsi Istvánról.

1647 és 1691 között ismeretlenek. Közöttük lehetett az az iskolamester, akit 1660-ban a latrok vagy épp a latrokat megtámadó székely vitézek a templom padlásáról lelőttek, majd miután a templomba beesett, fejét vették.[472]

1670. DEÁK LŐRINCZ pap vagy tanító utódja lehetett.[473]

1670 – 1676. ápr. 20. DEÁK JAKAB. Az utóbbi dátumon a felesége szerepel: pap vagy tanító utódja lehetett.[474]

1676–1691. ISTVÁN deák, gyalog székely.[475] Nem valószínű, hogy köze lenne Pécsi István deákhoz vagy hasonnevű fiához.

1680–1683. DEÁK MIHÁLY lovas, öccse Deák Lőrincz.[476]

1683. LŐRINCZ PÁL „Deák, Schola Mester".[477]

1683. PÉCSI JÁNOS „Deák, fia 5".[478]

1692–1703. LITERATI PÁL alias KÁSZONI, deák, iskolamester. 1696. jan. 2. Hamar István keresztszülei *Paulus Literati al[ia]s Kászoni* és felesége, Anna; 1696-ban született *Literati Pál* Borbála nevű leánya, 1698-ban született József nevű fia; 1703-ban született *Literati Pál alias Kászoni* Anna nevű leánya: felesége mindvégig Anna volt.[479] Kászoni Pál deák már 1692-ben is Futásfalván szolgált.[480] Nem valószínű, hogy azonos Lőrincz Pállal, de a lehetőség fennáll.

1698. LITERATI JÁNOS. Felesége Anna, 1698-ban született fia Simon.[481] Tanító lehetett.

1700. MÁRTON mester. Felesége Borbála, 1700-ban született fia ugyancsak Márton. Valószínűleg ő használta az egyházközség egyik darab földjét 1701-ben, amit 1704-ben is számon tartottak.[482]

1701. ALTORJAI MÁRTON MIKLÓS deák részt vett a futásfalvi megye gyűlésén, és hitelesítette a megyebírák elszámolását.[483] 1707. júl. 20-án

[469] MNL OL, P 612, *Szádeczky-Kardoss lvt.*, *Apor cs*, *Humillima familia Aporiana*; közölte MUCKENHAUPT Erzsébet 1999, 159–160.
[470] SEBESTYÉN Kálmán 1995, 134.
[471] Uo., 133; MNL OL, P 970, *Lécfalvi Asbóth cs. lvt.,* 1626. okt. 25.; BIRÓ Vencel 1921.
[472] TÓTH Ernő 1902, 261.
[473] SzOkl, Ús, VII, 206; MNL OL, R 298, 1676. ápr. 20.
[474] SzOkl, Ús, VII, 206, 240; MNL OL, R 298, 1676. ápr. 20.
[475] SzOkl, Ús, VII, 240, 318, 339; MNL OL, R 298, 1676. ápr. 20; SzOkl, Ús, VIII, 181–182; SÁNDOR Imre 1911.
[476] SzOkl, Ús, VII, 318; VIII,181.
[477] SzOkl, Ús, VIII, 182.
[478] Uo.
[479] ACsJ, FAM, I, 1, 5, 12. stb.; BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 18.
[480] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 18. (1692.)
[481] ACsJ, FAM, I, 4.
[482] Uo., I, 10. stb.
[483] ACsJ, FAM.

„Nicolaus Márton p[ro] t[empore] Scholae Magister Al Torjensis" részt vett a futásfalvi vizitáción.[484]

1703 és 1711 között, ismeretlen időszakban MÁTYÁS DEÁK, akinek feleségét az 1711. évnél néhaiként említik.[485]

1706. HAMAR FERENC törcsvári rationista (számadó): korábban cancellista (írnok) volt Cserei Mihály mellett a thesaurariatusi officiumban (a kincstartóságon).[486]

1711–1719. MÁRTON PÉTER deák, mester keresztel Futásfalván. Felesége 1712-ben Judit, ekkor született ikerfiai Péter, Pál és József. Élete párja feltehetően elhalt, mert 1714-ben felesége Anna, ekkor született ikerfiai Ferencz és Antal, 1715-ben született leánya Zsuzsánna.[487] Márton Péter deák valószínűleg már 1707-ben is Futásfalván szolgált, 1718-ban pedig ott volt rector.[488]

1715; 1717. KÁNTOR JÁNOS. Felesége Rebeka, 1715-ben született fia János, 1717-ben született fia Ferencz.[489]

1716, 1720, 1721. DIÁK LŐRINCZ. Felesége Judit, 1716-ban született leánya Anna, 1720-ban született fia Ferencz.[490]

1718. DIÁK JÁNOS. Felesége Anna, ekkor született fia Ferencz.[491]

1719. DIÁK GYÖRGY. Felesége Sandi Éva, ekkor született fia István.[492] Deák György 1713-ban a lófők közt szerepel.[493]

1720. KUSRÓ JÁNOS actualis mester. Felesége Incze Katalin, ekkor született fia József.[494]

1721–1722. FERENCZI ISTVÁN mester is keresztel Futásfalván.[495] Később, 1725–1726-ban is említik Futásfalván.[496] Ferenczi István iskolamestert 1736-ban Imecsfalván említik Osdolai előnévvel.[497] Ő taníthatott 1736-tól 1739-ig vagy 1740-ig Imecsfalván,[498] majd 1741 és 1750 között Hilibben.[499] Használnia kellett a Hilibi előnevet is: 1740. máj. 26. „Hilibi Ferenczi István Imecsfalvi Skola Mester".[500]

1721, 1725. DEÁK FERENCZ. Felesége Sandi Katalin, 1721-ben született leánya Anna, 1725-ben született leánya Zsuzsánna.[501]

1722 és 1725 között ismeretlen(ek).

1725. LITERATI JÓZSEF. Felesége Pécsi Judit, ekkor született leánya Anna.[502]

1726. JÁNOS DEÁK.[503] Nem tudjuk, azonos-e valamelyik előbb említett János nevű mesterrel vagy deákkal.

1726 és 1729 között ismeretlen(ek).

1727. LITERATI ANNA. Férje Hamar András, ekkor született leánya Anna.[504] Talán Literati Pál leánya.

1729. TUSON PÉTER. „Rector Scholae Futásfalviensi". Felesége Anna, ekkor született fia Mihály.[505] Később Nyujtódon szolgált: 1750. szept. 28. „Petrus Tuson Cattholi[ci] Relig[ionis] Cantor".[506] Lehetséges hogy azonos a kortárs polyáni deákkal: 1705. márc. 10. „Peter Deak kezevel"; 1706. ápr. 19. „Peter Deak" (1803. Szent Jakab hava 3-án kelt hiteles másolatban); 1714. máj. 1. „Megh oztozvan Tuson Peter Deak az öccsitől Tuson Istvantol… Tuson Peter Deak battya ugy mint Tuson Mihaly"; 1718. máj. 10. „Tuson Peter Deak" (1803. jan. 29-én kelt hiteles másolatban); 1722. „Pünkösd havanak 24dik napjan… Tuson Peter"; 1741. okt. 10. „Tuson Peter Deak" (1803. Szent Jakab hava 3-án kelt hiteles másolatban); 1752. jún. 6. „Tuson Péter Ur Primipilus".[507] Nincs kizárva, hogy ő vagy a fentebbi Márton Péter Péter Deák néven 1707-ben Altorján is szolgált.[508] Más adat is fennmaradt róla.[509]

1729 és 1731 között ismeretlen(ek).

1731. BOÉR ISTVÁN. „Rector Scholae". Felesége Bernárd Katalin, ekkor született fia István. Keresztelt is Futásfalván.[510] Boér István 1750-ben és 1751-ben Lemhényben szolgált: 1750. szept. 28. „Stephanus Boér Cattholi[ci] Relig[ionis] Cantor".[511]

[484] Uo.
[485] Uo.
[486] CSEREI Mihály 1983, 378.
[487] ACsJ, FAM, I, 15–24. stb.
[488] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 18.
[489] ACsJ, FAM, I, 21, 23.
[490] Uo., I, 22, 26.
[491] Uo., I, 24.
[492] Uo., I, 25. stb.
[493] APOR Péter 1903, II, 635–636.
[494] ACsJ, FAM, I, 25.
[495] Uo., I, 28, 30–31.
[496] ACsJ, FAM.
[497] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 21.
[498] BAKK Pál 2001, 139.
[499] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 20.
[500] MNL OL, R 319, *Albisi Barabás cs. lvt.*
[501] ACsJ, FAM, I, 28, 32.
[502] Uo., I, 33.
[503] ACsJ, FAM.
[504] ACsJ, FAM, I, 36.
[505] Uo., I, 39.
[506] MNL OL, F 393, *Specificatio Juxta Commissionem Excelsae Directricae Commissionis de dato Cibinij 28. 7[septem]bris. Anno 1750. Emanat[ae]. 2[secund]o Cantorum penes actuales Parochos servientium.*
[507] MNL OL, R 319, *Polyáni Tuzson cs. lvt.*
[508] VESZELY Károly 1860, 356–365.
[509] BERECZ Gyula 1893, 248–256.
[510] ACsJ, FAM, I, 41–42.
[511] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 26; MNL OL, F 393, *Specificatio… 2[secund]o Cantorum penes actuales Parochos servientium.*

1731 és 1737 között ismeretlenek.

1734, 1740. DIÁK ILONA. Férje Vargyasi Mihály, 1734-ben született leánya Ilona, 1740-ben született leánya Mária.[512]

1737–1750. DIMÉNY PÁL katolikus kántor.[513] 1750. szept. 28. „Paulus Dimény Cattholi[ci] Relig[ionis] Cantor”.[514] Felesége Balog Éva, 1742-ben született fia József, 1745-ben született fia Pál.[515] Apor Péter 1740 októberében a következőket írta: „…valameddig minköt édes eleinktől sz. István király ideitől fogva privilegiumunkban nem turbáltak, és erőszakosan Kézdi-Szent-Lélekre plebánust, Futásfalvára megyés deákot be nem tőnek; most is azon privilegiumunk ellen Lemhényben erőszakosan papot tőnek bé.”[516] Talán magáról Dimény Pálról vagy a helyére, melléje, föléje kinevezett deákról van szó. Dimény Pál 1720-tól 1736-ig Imecsfalván tanított.[517]

1750. GREGORIUS KÁSZONI tanító. 1750. szept. 28. „Gregorius Kászoni Cattholi[ci] Relig[ionis] Instructor”.[518]

1750. ANDREAS KOVÁCS kántor. 1750. szept. 28. „Andreas Kovács Cattholi[ci] Relig[ionis] Cantor extra functionem constitutus”.[519]

1750. JOANNES LŐRINCZ kántor. 1750. szept. 28. „Joannes Lőrincz Cattholi[ci] Relig[ionis] Cantor extra functionem constitutus”.[520]

1750 és 1769 között ismeretlenek.

1751, 1754, 1761. DEÁK ILONA. Férje Bardócz Mihály, 1751-ben született leánya Ágnes, 1754-ben született leánya Júlia, 1761-ben született leánya Mária.[521] Talán első férje elhaltával újra férjhez ment az 1734-ben említett Diák Ilona.

1752. DEÁK FERENCZ. Felesége Karácson Anna, ekkor született leánya Anna.[522]

1766. DEÁK leánynevű, a Dénes János felesége, ekkor született fiuk János.[523]

1768, 1770, 1773. PAPP MIHÁLY. Felesége Fejér Teréz, 1768-ban született leánya Krisztina, 1770-ben született fia István, 1773-ban született leánya Anna.[524]

1769. FRANCISCUS HÓDOSI. „Vigilium magister”. Felesége neve ismeretlen, ekkor született fia Ferencz.[525]

1771. DIÁK ANNA. Férje Kis János, ekkor született ikerfiai István és Tamás.[526]

1774. SZABÓ JÁNOS rector.[527] Mivel már 1754-ben is Futásfalván élt, feltehető, hogy 1774-nél már jóval korábban is tanított. Felesége Albert Zsuzsánna, 1754-ben született fia Márton, 1760-ban született fia József, 1763-ban született leánya Anna, 1767-ben született leánya Júlia, 1770-ben született leánya Zsuzsánna, 1774-ben született leánya Mária.[528]

1774 és 1789 között ismeretlenek.

1774, 1777, 1780, 1782. DIÁK ANNA. Férje Lukács János, 1774-ben született ikerfiai Péter és Pál, 1777-ben született fia Antal, 1780-ban született leánya Ágnes, 1782-ben született fia János.[529] Talán azonos az 1771-ben említett Diák Annával.

1783. PAP BORBÁLA. Férje Bartos Ferencz, ekkor született leányuk Klára.[530]

1785. DIÁK KATALIN. Férje Balog András, ekkor született fia Elek.[531]

1789–1812. MÁRTONFFI JOSEFF. 1789. máj. 20. „Nemes Kászonimpérfalvi, mostan futásfalvi oskolamester, primipillus”; 1804. máj. 18. „Kászonimpérfalvi primipilus Márton Jósef manu propria futásfalvi megyés mester”; 1812. nov. 14. „A futásfalvi deáknak, Márton Josefnek leánya”.[532] Más adat is fennmaradt róla.[533] Talán Kászoni György 1750-ben említett futásfalvi tanító leszármazottja.

1812 és 1822 között ismeretlenek.

1822 körül. ZSIGMOND MÓZES tanító, mellette már több harangozó-tanító is szerepel.[534]

1822. GYÖRGY FERENCZ segédtanító.[535]

1822. BOKOR ANDRÁS segédtanító.[536]

1822. DÉVAI LAJOS segédtanító.[537] Lehetséges, hogy testvére vagy közeli rokona Petőfalvi Déva(i) István deáknak, aki 1800-ban gelencei, 1811 és 1817 között altorjai tanító és kántor volt.[538]

[512] ACsJ, FAM, II, 1.
[513] BERECZ Gyula 1893, 106; BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 18. (1750.)
[514] MNL OL, F 393, *Specificatio… 2[secund]o Cantorum penes actuales Parochos servientium*.
[515] ACsJ, FAM, II, 6, 10.
[516] APOR Péter 1903, II, 261.
[517] BAKK Pál 2001, 139.
[518] MNL OL, F 393, *Specificatio… 5[quint]o Instructorum*.
[519] Uo., *…4[quart]o Cantorum extra functionem constituti.*
[520] Uo.
[521] ACsJ, FAM, II, 17, 20, 32.
[522] Uo., II, 18.
[523] Uo., II, 36.
[524] Uo., II, 39, 45, 49.
[525] Uo., II, 42.
[526] Uo., II, 47.
[527] BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes 1998, 18. (1774); SÁVAI János 1997a, 581, 596, 792.
[528] ACsJ, FAM, II, 21, 31, 35, 37, 43, 53.
[529] Uo., II, 53, 61, 71, 75.
[530] Uo., II, 77.
[531] Uo., II, 83.
[532] MNL OL, P 970, *Lécfalvi Asbóth cs. lvt.* (Mindhárom adat.)
[533] BERECZ Gyula 1893, 106.
[534] Uo.
[535] Uo.
[536] Uo.
[537] Uo.
[538] BERECZ Gyula 1893, 108; SÁL, Fond 36, *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818*, 21^{r}, 45^{r}, 75^{r}, 76^{v}.

1822 és 1842 között ismeretlenek.

– 1838. Vargyasi Antal szabadbíró és TÖRÖK ISTVÁN jegyző ellen a futásfalvi communitás eljárást indított a falutörvények mellőzése és önkényeskedő viselkedés miatt, amelynek a két tisztségviselő lemondatása lett a következménye.[539]

1842. HARALYI JÁNOS harangozó, feltehetően segédtanító.[540]

1842 és 1848 között ismeretlenek.

1844-től 1845-ig az akkori kántor fia, Harangozó Gáspár tanította, talán házitanítóként Hamar Lajos gyermekeit.[541] Talán azonos Zsigmond Gáspárral, aki 1848–1849-ben volt futásfalvi harangozó.

1848–1893. FUTÁSFALVI DEMÉNY DIÉNES tanító, mint 1848–1849-es honvéd bátorságával tűnt ki. 1826. márc. 21-én született Futásfalván. A kantai iskolában a rhetorikáig jutott tanulmányaival. Szentkatolnán segédtanítóskodott, majd 1848-ban futásfalvi coadjutor lett, 1851. máj. 8-án Futásfalván tanítóvá választották, és az esperes odarendelte, rábízván a kántori teendőket is.[542] 1852. máj. 26. „Dénes Deák"; 1872. jún. 24. „Kántor Úr".[543] Lehetséges, hogy Dimény Pál futásfalvi tanító leszármazottja.

1850–1854. GYÖRGY ANTAL segédtanító. 1827. aug. 30-án született. A kantai iskolában a sintaxisig jutott tanulmányaiban. Két és fél évig Gelencén, Lemhényben és Ozsdolán tökéletesítette tudását. 1850. máj. 14-én az esperes Futásfalvára rendelte harangozónak és sekrestyésnek.[544]

1851. TÖRÖK ANTAL tanító.[545] Lehetséges, hogy 1823 és 1826 között, továbbá 1849-ben is a kézdivásárhelyi határőraltiszti iskola altanítója volt.[546] Hasonnevű tanító szolgált 1849 és 1852 között Sepsiszentgyörgyön.[547]

1852–1898. AMBRUS FERENCZ gyalogkatona, kántortanító-jelölt, még 1852-ben feltorja-voláli népiskolai tanítóvá nevezi ki az esperes. Később visszatért Futásfalvára, és még 1892-ben is ott tanított. 1817. júl. 29-én született Futásfalván. A kantai iskolában a poesisig jutott tanulmányaival, 1851-ben már Demény Dénes tanító és kántor mellett tanult.[548] 1871–1898-ban még harangozóként segédtanítóskodott.[549] Túlkoros lévén, a nyugdíjintézetbe annakidején nem vétetett fel, így teljes nyugdíjat nem kaphatott.[550] 1871. máj. 2.; 1872. márc. 4; ápr. 16. „Ambrus Ferentz harangozó".[551] Lehetséges, hogy Gelencén is tanított valamikor 1840 és 1890 között.[552]

1853. LEMHÉNYI JÓZSEF orgonát, tanítói kötelmeket és modort tanít Futásfalván. Később a fiúk tanítója. 1836. szept. 5-én született, Polyánban.[553]

1853. ŐSEH LAJOS a lányok tanítója. Akkortájt Altorján is segédtanítóskodott.[554] Szentkatolnán és Imecsfalván is tanított.[555] 1833. aug. 9-én született, Almásban.[556] Őseh Lajos 1848 után Futásfalván is szolgált.[557] 1854. máj. 9-én Altorján Nagy Ferencztől Őseh Lajos segédkántor és sekrestyés vette át a szertartási öltönyöket és egyéb értékeket.[558]

1859–1860. JÁNOSKA JÓSEF segédtanító;[559] 1861. segédtanító és harangozó.[560]

1861. BENCZE GYÖRGY segédtanító és harangozó.[561]

1866. dec. 7.; 1872. márc. 11. DEÁK KÁROLY. Pap vagy tanító utódja lehetett.[562]

1871. BALÁS ANTAL. 1871. jan. 6. „Balás Antal s[ajáť] k[ezével] jegyző".[563]

1892–1910. LŐRINCZ LAJOS az Altorjai Lőrincz Lajos fia, 1892–1893-ban második tanító Demény Diénes mellett (ekkor még Ambrus Ferencz is tanít).[564]

1903. FEJÉR DÉNES második tanító Lőrincz Lajos mellett.[565]

1909–1913. TUZSON ISTVÁN második tanító Lőrincz Lajos mellett.[566]

1913. LŐRINCZ SÁNDOR tanító.[567]

[539] CSEREY Zoltán 1999, 115.
[540] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*. 4^{v}–5^{r}.
[541] Uo., 11^{v}, 14^{r}.
[542] BERECZ Gyula 1893, 107; SÁVAI János 1997a, 761; Cat. 1872, 58; Cat. 1878, 48; Schem. 1893, 214.
[543] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 27^{v}, 50^{r}.
[544] SÁVAI János 1997a, 700.
[545] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 24^{v}.
[546] BERECZ Gyula 1893, 123–138.
[547] Uo., 199–224.
[548] SÁVAI János 1997a, 491–514, 581, 596, 700.
[549] Cat. 1872, 58; Cat. 1878, 48; Schem. 1882, 99; Schem. 1893, 214; Schem. 1898, 274; BERECZ Gyula 1893, 107; MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt. Adnotationes*, 52^{v}. és *Házi napló*, 48^{v}, 49^{v}.
[550] BERECZ Gyula 1893, 107.
[551] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 48^{v}, 49^{v}.
[552] BERECZ Gyula 1893, 108.
[553] SÁVAI János 1997a, 596.
[554] Adatok az altorjai plébánia irattárában (APL).
[555] BAKK Pál 2001, 131, 139.
[556] SÁVAI János 1997a, 596.
[557] BERECZ Gyula 1893, 107.
[558] Az altorjai plébánia irattárában fellelhető adat (APL).
[559] BERECZ Gyula 1893, 107; SÁVAI János 1997a, 761–762.
[560] SÁVAI János 1997a, 792.
[561] Uo.
[562] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*, *Házi napló*, 46^{r}, 49^{v}.
[563] MNL OL, P 1610, *Dálnoki Lázár cs. iratai.*
[564] BERECZ Gyula 1893, 107; Schem. 1893, 214; Schem. 1898, 274; Schem. 1903, 119; Cat. 1910, 91.
[565] Schem. 1903, 119.
[566] Cat. 1910, 91; Schem. 1913, 322; SZN 1909, 145.
[567] Schem. 1913, 322. Lehetséges, hogy elírás Lőrincz Lajos helyett, vagy ő a későbbi futásfalvi (és altorjai?) plébános.

[Ezt követően az új, idegen államhatalom beavatkozása az addig szervesen összefüggő egyházi és világi oktatásba, az azt biztosító tulajdonviszonyokba, teljesen más történelmi helyzetet alakított ki.]

Futásfalvi írástudók más székely falvakban

[A községből kikerült tanult emberek a szűkebb térségből adatolhatóak:]

– Imecsfalván „Kathol[ikus] Isk[ola]m[ester] Futásfalvi Pécsi János 1683".

– Pap Illyefalván Futásfalvi Kovács András plébános, 1702.

– 1710. febr. 20. „Andream Siko"; 1717. dec. 8. „Sikóval, az prókátorral"; 1721. jan. 27. „Sikó András prókátor".[568] Az altorjai megyeszéke (az egyházközség bírósága) pereiben is gyakran prókátorkodó futásfalvi lófőről van szó. (1715. jan. 25. „Siko Andreas Primip[ilus] Annor[um] 48 de eadem Futasfalva".[569])

– 1742. febr. 14. „Mihály deák"[570] Márton Mihály futásfalvi kisnemes, Apor Péter tiszttartója.[571]

– Futásfalvi Hamar Lajos, Kézdiszék jegyzője. „Az iskolabéli tanulásomat végeztem 2[secund]a Augusti 1811"; 1811. szept. tizenötödikétől 1813 októberéig íródeák a háromszéki tisztségnél, 1813. októberétől 1815. ápr. 15-ig publicus notarius. „1815. máj. 4-én t[e]k[inte]tes Cseh András ur helyére substituáltattam assessornak"; „1815. nov. 15-én actualis assessornak resolváltattam, közbe subnotarius is voltam időnként, mikor vacantia volt"; „1837. Susbstituáltattam ord[inárius] notáriusságra, a marchalis szék megválasztott, az udvar jóváhagyta"; 1839. jún. 4. Beiktatás a marchalis széken Lázár Dávid királybíró, Horváth Albert adsessor által. „1842. Télelő hó 19ik. Futásfalvi Tekintetes Hamar Lajos Ur Nemes Kézdi szék nagy érdemű rendes jedzője".[572] 1844. máj. 4-én az altorjai kántor 27 Rénes forint értékű istállótrágyát adott el Futásfalvi Hamar Lajosnak, aki azt a feltorjai Hosszúlábban lévő földjére vitette.[573] Szántó Ferencz kántortanítóról lehet szó,[574] aki 1815-től Imecsfalván szolgált.[575]

Levéltári és egyéb kéziratos források

Altorjai Csoboth János irathagyatéka, Csoboth Zita tulajdonában, Budapest
– ACsJ, FAM: *Futásfalvi Matricula – 1696–1747, A kereszteltek anyakönyve* (másolat, eredetijét ma lásd: SÁL, Fond 105)
Altorjai Római Katolikus Plébánia Levéltára (APL)
– MMjf: *Márton Miklós deák jegyzetfüzete (1702–1734)*
Gyulafehérvári Érseki Levéltár, Gyulafehérvár (GYÉL)
– I. 4. 1. doboz, I. kötet
Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Térképtár, Budapest (HIM, T)
– *I. katonai felvétel, Erdély,* 11. szelvény (1769−1773 között)
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
F 1: *Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak, Királyi Könyvek*
– *XX, Liber Regius Georgii Rákóczi I.*
F 391: *Erdélyi adózó családok kimutatásai 1767–1768*
F 392: *Erdélyi adózók 1831. évi kimutatásai*
F 393: *Specificatio Juxta Commissionem Excelsae Directricae Commissionis de dato Cibinij 28. 7[septem]bris. Anno 1750. Emanat[ae]*
F 395: *Földadókimutatások*
P 5: *Antos cs. iratai.*
P 612: *Szádeczky-Kardoss lvt.*, *Apor cs.*, *Humillima familia Aporiana*.
P 672: *Cserey cs. iratai.*
P 970: *Lécfalvi Asbóth cs. lvt.*
P 1610: *Dálnoki Lázár cs. iratai.*
P 612: *Szádeczky-Kardoss lvt.*, *Apor cs*, *Humillima familia Aporiana*
P 970: *Lécfalvi Asbóth cs. lvt.*
P 1874: *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt.*
– *Adnotationes quaedam ad rem Oeconomicam pertinentem Anno 1814 inchoatae, et continuatae per Ludovicum Hamar futásfalviensem*
– *Házi napló mellyet maga és törvényes maradékai használhatásokra elindított 1842ik Januárius kezdetével Futásfalvi Nemes Hamar Lajos*

[568] A Sikó Andrásra vonatkozó ezen adatok lelőhelye: MNL OL, R 298, *Erdélyi iratok, I. Apafi Mihály circálása, 1676. ápr. 20.*
[569] MNL OL, P 5, *Antos cs. iratai.*
[570] MNL OL, P 970, *Lécfalvi Asbóth cs. lvt.*
[571] APOR Péter 1903, II, *Névmutató*.
[572] MNL OL, P 1874, *Lécfalvi Gyárfás cs. lvt*.
[573] Uo., *Házi napló*, 11[v].
[574] BERECZ Gyula 1893, 55.
[575] Uo., 119.

R 298: *Erdélyi iratok, I. Apafi Mihály circálása, 1676. ápr. 20.*
R 319: *Albisi Barabás cs. lvt.*; *Polyáni Tuzson cs. lvt.*
Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest (OSZK, Kt):
– Fol. Hung. 1114: *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865*, 18, *Háromszék* (F1/3814/A. 24. mikrofilmtekercs)
[Időközben megjelent, lásd PESTY Frigyes 2012. *Szerk. megj.*]
– Oct. Hung. 1609: *Czereij János Deák énekeskönyve*
României Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naţionale ale României Biroul Judeţean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)
– Fond 36, 1170. irattári egység, 3. kötet, a 71. csomóban: *Az altorjai falusbíróság jegyzőkönyve – 1808–1818*
– Fond 105, 10. sorozat, 30–31. kötet: *Futásfalva r. k. egyházközség kereszteltek anyakönyve, 1696–1786.*
României Országos Levéltár Maros Megyei Irodája, Marosvásárhely – Arhivele Naţionale ale României Serviciul Judeţean Mureş, Tg. Mureş (Marosvásárhelyi állami levéltár – MÁL)
– Fond 87: *Az 1820. évi urbariális összeírás*

Irodalom

Cal. 1766 = *Calendarium almae dioecesis Transilvaniae ad annum servatoris M.DCCC.LXVI.*, Kolozsvár.
Cat. 1776 = *Catalogus Venerabilis cleri almae dioecesis Transilvaniae ad annum bissextum MDCCLXXVI*, Kolozsvár.
Cat. 1795 = *Catalogus venerabilis cleri M. principatus Transylvaniae M.D.CC.XCV.*, Kolozsvár.
Cat. 1804 = *Cathalogus… pro anno MDCCCIV*, Kolozsvár.
Cat. 1805 = *Cathalogus… pro anno MDCCCV*, Kolozsvár.
Cat. 1806 = *Cathalogus… pro anno MDCCCVI*, Gyulafehérvár.
Cat. 1808 = *Cathalogus… pro anno M.D.CCC.VIII.*, Kolozsvár.
Cat. 1825 = *Cathalogus… pro Anno Domini 1825*, Nagyszeben.
Cat. 1844 = *Catalogus… pro anno… MDCCCLXIV.*, Kolozsvár.
Cat. 1849 = *Catalogus… M.D.CCC.XLIX.*, Csíksomlyó.
Cat. 1866 = *Catalogus… pro anno 1866*, Kolozsvár.
Cat. 1867 = *Catalogus… pro anno MDCCCLXVII*, Kolozsvár.
Cat. 1870 = *Catalogus… pro anno 1870*, Gyulafehérvár.
Cat. 1872 = *Catalogus… pro anno… MDCCCLXXII*, Gyulafehérvár.
Cat. 1878 = *Catalogus… pro anno 1878*, Kolozsvár.
Cat. 1900 = *Catalogus… pro anno MDCCCC*, Gyulafehérvár.
Cat. 1906 = *Catalogus… pro anno MDCCCCVI*, Gyulafehérvár
Cat. 1910 = *Catalogus… pro anno MCMX*, Gyulafehérvár.
Cat. 1910 = *Catalogus… pro anno MCMX*, Gyulafehérvár.
Cat. 1924 = *Catalogus… pro anno 1924*, Gyulafehérvár.
Cat. 1925 = *Catalogus… pro anno 1925*, Gyulafehérvár.
Cat. 1935 = *Catalogus… pro anno 1935*, Gyulafehérvár.
Cat. 1938 = *Catalogus… pro anno 1938*, Gyulafehérvár.
Cat. 1940 = *Catalogus… pro anno 1940*, Gyulafehérvár.
Cat. 1942 = *Catalogus… pro anno 1942*, Kolozsvár.
Cat. 1943 = *Catalogus… pro anno 1943*, Kolozsvár.
Cat. 1944 = *Catalogus… pro anno 1944*, Kolozsvár.
Cat. 1945 = *Catalogus… pro anno 1945*, Kolozsvár.
Dir. 1914 = *Directorium… pro anno… MCMXIV*, Gyulafehérvár, 1913.
Dir. 1939 = *Directorium… pro anno… 1939*, Gyulafehérvár.
EKSJ 1931 = *Az Erdélyi Római Katolikus Státus Igazgatótanácsának Jelentése*, Kolozsvár, 1931.
EPE Névtár 1909 = *Az Erdélyi Püspöki Egyházmegye Névtára*, Budapest, 1909.
EPE Névtár 1916 = *Az Erdélyi Püspöki Egyházmegye Névtára*, Budapest, 1916.
ERKJ 1900 = *Az Erdélyi Ev. Ref. Anyaszentegyház Közgyűlési Jegyzőkönyve*, 1900, Kolozsvár.
Helységnévtár 1873 = *A magyar korona országainak helységnévtára*, Országos m. kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1873.
Helységnévtár 1877 = *A magyar korona országainak helységnévtára*, Országos m. kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1877.
Helységnévtár 1882 = *A magyar korona országainak helységnévtára*, Országos m. kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882.
Helységnévtár 1888 = *A magyar korona országainak helységnévtára*, Országos m. kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1888.
Helységnévtár 1892 = *A magyar korona országainak helységnévtára*, Országos m. kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1892.
Helységnévtár 1898 = *A magyar korona országainak helységnévtára*, Országos m. kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1898.
KV kcsk 2001 = *Krisztus Világossága* – Katolikus családok kalendáriuma 2001, Csíksomlyó, 2000
MEOkl, II = *Magyar Erdészeti Oklevéltár*, II (szerk. Tagányi Károly), Országos Erdészeti Egyesület, Budapest, 1896.
Mezőg. Stat. 1897 = *A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája*, I, Országos m. kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1897
Népszámlálás 1880, II = *A Magyar korona országaiban az 1880. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*, II, Országos m. kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882.
Schem. 1829 = *Schematismus… pro anno M.D.CCC.XXIX.*, Kolozsvár.
Schem. 1830 = *Schematismus… pro anno M.D.CCC.XXX.*, Kolozsvár.

Schem. 1832 = *Schematismus… pro anno M.D.CCC.XXXII.*, Kolozsvár.
Schem. 1836 = *Schematismus… pro anno MDCCCXXXVI*, Kolozsvár.
Schem. 1838 = *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transilvaniensis pro anno a Christo Nato MDCCCXXXVIII*, Kolozsvár.
Schem. 1840 = *Schematismus… pro anno MDCCCXL*, Kolozsvár.
Schem. 1842 = *Universalis Schematismus Ecclesiasticus Venerabilis Cleri Romano- et Graeco Catholici… pro Anno 1842/43,* Buda.
Schem. 1844 = *Schematismus… pro anno MDCCCXLIV*, Kolozsvár.
Schem. 1846 = *Schematismus… pro anno MDCCCXLVI*, Kolozsvár.
Schem. 1848 = *Schematismus… pro anno MDCCCXLVIII*, Kolozsvár.
Schem. 1882 = *Schematismus… pro anno MDCCCLXXXII*, Gyulafehérvár.
Schem. 1882 = *Schematismus… pro anno MDCCCLXXXII*, Gyulafehérvár.
Schem. 1888 = *Schematismus… pro anno 1888*, Gyulafehérvár.
Schem. 1893 = *Schematismus… pro anno… 1893*, Gyulafehérvár.
Schem. 1898 = *Schematismus… pro anno… 1898*, Gyulafehérvár.
Schem. 1903 = *Schematismus… pro anno… 1903*, Budapest.
Schem. 1913 = *Schematismus… pro anno… 1913*, Gyulafehérvár.
SzN 1909 = *Székelyek Naptára 1909-re*, Kézdivásárhely.
SzOkl, II–VI = *Székely Oklevéltár*, II–VI (közzét. Szabó Károly – Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1876–1897.
SzOkl, Ús, IV–VIII = *Székely Oklevéltár*, Új sorozat, IV–VIII (közzét. Demény Lajos), Erdélyi Múzeum-Egyesület–Mentor, Kolozsvár–Marosvásárhely, 1997–2006.

*

ACSÁDY Ignác
1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721*, Országos m. kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.
APOR Péter
1863 *Altorjai báró Apor Péter munkái* (közl. Kazinczy Gábor), Pest.
1903 *Apor Péter verses művei és levelei*, I–II (szerk. Szádecky Lajos), Budapest.
BAKK Pál
2001 *Szentkatolnai krónika*, Kézdivásárhely.
BÁLINT Gyula
1978, Adatok Kovászna megye népességéhez és népesedéséhez, *Aluta*, VIII–IX, 111–125.
BEDE Erika
2001 *Papolc – Păpăuți* (*Székely falvak* 2.), Erdély-Történeti Alapítvány, Debrecen.
BEDŐ Albert
1896 *A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása*, IV, Országos Erdészeti Egyesület, Budapest.
BERECZ Gyula
1893 *Háromszék-vármegye népoktatási intézeteinek története*, Brassó.
BERECZ Gyula – CS. BOGÁTS Dénes
1998 *Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez* (*Erdélyi Tudományos Füzetek* 225.; szerk. Coroi Artur – Dávid Gyula), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
BIRÓ Vencel
1921 *Erdély követei a Portán*, Minerva, Kolozsvár.
BOD Péter
1982 *Magyar Athenas*, Magvető, Budapest.
CS. BOGÁTS Dénes
1929 Háromszéki helynevek, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 52–71.
1958 Adatok Háromszék történeti helynévanyagának ismeretéhez, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények,* II, 213–224.
CSEREI Mihály
1983 *Erdély históriája (1661–1711)*, Európa, Budapest.
CSEREY Zoltán
1999 Önkormányzatiság és katonai hatalom Háromszéken, in: *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 95–103.
DÁNYI Dezső – DÁVID Zoltán
1960 *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Budapest.
DÁNYI Dezső
1992 *Erdély 1857. évi népszámlálása*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
DÁVID Zoltán
1994 *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás* (2. kiad.), Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest.
DOMOKOS Pál Péter
1977–1978 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása, 1703, *Agrártörténeti Szemle*, XIX, 434–509; XX, 198–282.
EGYED Ákos
1978 *Háromszék 1848–1849*, Kriterion, Bukarest.
1981 *Falu, város, civilizáció*, Kriterion, Bukarest.
GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József
1995 *Székelyföldi vártemplomok*, Budapest.

GYÖRFFY György
1987 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, II, Budapest.
IMREH István
1983 *A törvényhozó székely falu*, Kriterion, Bukarest.
1987 *Székelyek a múló időben*, Magvető, Budapest.
IPOLYI Arnold
1887 *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* (szerk. Ipolyi Arnold), I/I, Budapest.
KAKUCS Szilveszter
2021 Elkészíttetnék a Madonna másolatát, *Háromszék,* 2021. nov. 4.
KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt
2002 *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok*, I, *1727–1737* (közzéteszi: Kovács András és Kovács Zsolt), Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Kolozsvár.
MOHAY Tamás
2009 *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány*, Nyitott Könyv – L'Harmattan, Budapest.
MUCKENHAUPT Erzsébet
1999 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*, Balassi–Polis, Budapest–Kolozsvár.
NAGY Sándor
1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*, Kolozsvár.
ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, III, Pest.
ORTVAY Tivadar
1892 *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*, II, Budapest.
PESTY Frigyes
2012 *Helynévgyűjteménye 1864–1865, Székelyföld és térsége*, I, Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.
RÉTHLY Antal
1952 *A Kárpátmedencék földrengései – 455–1918*, Akadémiai, Budapest.
SÁNDOR Imre
1910 *A csíkszentsimoni Endes család levéltára 1544–1848*, Kolozsvár.
1911 Háromszéki lustra 1691-ből (Liber lustralis sedis Háromszék anni 1691. In communi perlustratione dominorum nobilium, libertinorum Siculorum in sede Siculicali Kézdi existentem praesente spectabili generosi domino Michaele Mikes capitaneo supremo trium sedium Siculicalium Sepsi, Kézdi et Orbai, possesione Sárfalva, anno 1691. die 17. Maij), *Genealogiai füzetek*, IX, 73–78, 102–105, 126–130.
SÁVAI János
1997a *A Székelyföldi katolikus plébániák levéltára,* Agapé, Szeged.
1997b *Missziók, mesterek, licenciátusok*, Agapé, Szeged.
1997c *A csíksomlyói és a kantai iskola története*, Agapé, Szeged.
SEBESTYÉN Kálmán
1995 *Erdély református népoktatása 1780–1848*, Püski, Budapest.
SZABÓ Miklós – SZÖGI László
1998 *Erdélyi peregrinusok 1701–1848*, Marosvásárhely.
SZABÓ T. Attila
2001 *Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése*, 2, *Háromszék* (Szabó T. Attila kéziratos gyűjtéséből közzét. Hajdú Mihály és Slíz Mariann), Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
TEMESVÁRY János
1914 *Erdély választott püspökei (1618–1695)*, II, Szamosújvár.
TÓFALVI Zoltán
2006 A Szoboszlai-per, II, *Székelyföld*, X/9, 106–126.
TÓTH Ernő
1902 Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről, *Történelmi Tár*, Új folyam, II, 231–263, 375–411, 528–574.
TÓTH István György
1994 *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707*, Római Magyar Akadémia – Ráday Gyűjtemény – MTA TTI, Budapest–Róma.
2002–2005 *Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*, II–IV, Róma–Budapest.
TÜDŐS S. Kinga
1998 A feltorjai református egyház 19. századi jegyzőkönyve, *Acta (Siculica)* 1997/2, 69–96.
2003 *Erdélyi Testamentumok*, I, *Hadviselő székelyek végrendelete. Háromszék 1560–1711*, Marosvásárhely.
VARGA E. Árpád
1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*, I, Teleki László Alapítvány – Pro Print, Budapest–Csíkszereda.
VESZELY Károly
1860 *Egyháztörténelmi adatok*, I, Kolozsvár.
1868 *A baróti plébánia*. Brassó, 1868.

Istoria bisericii romano-catolice din Alungeni (Futásfalva), Jud. Covasna

(Rezumat)

Valorificarea moștenirii științifice a regretatului cercetător Artur Coroi (1948-2010) nu s-a încheiat. Acest studiu, deși nefinalizat, merită toată atenția, în primul rând datorită bogăției lui de date. Discută formarea bisericii, edificiul vechi și cel actual construit în sec. al XIX-lea, căpâlnele vechi, crucile, cimitirul, celelalte clădiri (casa parohială și cea a dascălului, școala), bunurile și veniturile bisericești, patronul, adică comunitatea sătească, relațiile externe și cadrul organizatoric intern al bisericii, instituțiile sale, arhiva. Abordarea autorului este una microistorică: dincolo de date, ne confruntăm cu oamenii și cu mecanismele care au făcut să funcționeze – bazându-se inclusiv pe organizația bisericească – comunitatea sătească.

The History of the Roman Catholic Congregation at Futásfalva (Alungeni)

(Abstract)

Processing the scientific legacy of historian Artur Coroi (1948–2010) is still underway. This study of his (unfinished, but so rich in valuable data that it is quite certainly worthy of publication) outlines the written sources concerning the history of the Futásfalva congregation. It discusses the beginnings of this congregation, its old and new (19th century) church (with a partial account of its furnishings), the chapels the settlement used to have, its crosses, its cemetery, other buildings owned or administered by the church (the dwellings of the priest and the schoolteacher, the school itself), the wealth, possessions and income of the congregation, the patronage of local laypeople, the external relations and internal organisation of the local church, as well as its archives. The study exhibits the meticulous microhistorical approach characteristic of its author's oeuvre in how it presents the movers and mechanisms that, aided by the underpinnings church structures provided, shaped the life and activities of the local community.

Acta Siculica 2023, 365–397

Nagy Zsolt

A KOHA TESTVÉREK MŰKERTÉSZI TEVÉKENYSÉGE A SZÁZADFORDULÓS ÉVEKTŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

Az elmúlt években a marosvásárhelyi (Târgu Mureş), 19–20. századi műkertészeket vizsgálva igyekeztem egy-egy jelentősebb személy, illetve család tevékenységére esettanulmányok révén is ráirányítani a figyelmet. A Maros-parti város polgári társadalmát színesítő egykori kertészvállalkozókról szóló általános áttekintés[1] után sor került az osztrák származású Öllerer famíliának,[2] Lázár Attila virágkertésznek és nála a diktatúra éveiben napszámosként dolgozó, utcai virágárusként elhíresült gróf széki Teleki Gemmának,[3] a horvát Chwoika műkertészcsalád tagjainak,[4] legutóbb pedig Bodor Péter műkertészként is számontartott „székely ezermesternek" az önálló tanulmányban való bemutatására.[5] Jelen írásban,[6] az említett publikációkhoz kapcsolódva, a hiányosan, de rendelkezésre álló korabeli sajtó-, illetve levéltári források, valamint a magántulajdonban lévő családi iratok[7] alapján igyekszem rekonstruálni az egykori marosvásárhelyi megbízott városi főkertésznek, Koha Róbert Orbánnak (1878. máj. 25. – 1942. aug.), illetve szintén kertészkedő öccsének, vitéz Koha (Egri) Ernő Károlynak (1881. jan. 8. – 1924. szept. 22.) a századfordulóra datálható munkásságát. Az alábbiakban ismertetett két életpálya, úgy gondolom, még így, mozaikosan is, a hely-, család- és művelődéstörténet mellett a néprajz, illetve társtudományai számára is nóvumokkal szolgálhat, hozzájárulhat ahhoz, hogy a tárgyalt időszakban mintegy új szakmaként megjelenő műkertészetről átfogóbb és árnyaltabb képet kapjunk. A 19–20. század fordulójára csaknem minden magyarországi városnak volt ugyanis legalább egy-két állandó műkertésze, aki szerteágazó szaktudása, munkája révén a helyiek körében nagy megbecsülést, tiszteletet vívott ki magának, lokális és regionális hírnévnek örvendhetett. Olyan, dísznövények termesztésével, kereskedelmével hivatásszerűen foglalkozó kertész szakemberek voltak ők, akik területrendezéssel, parkosítással, kerttervezéssel, -kialakítással és -fenntartással is foglalkoztak, esetenként kertészeti árudát vagy virágboltot működtettek, nemesítési munkát végeztek, szakmai tanácsadást nyújtottak, társasági események helyszíneit díszítették, így szolgálva ki a városi polgárok egyre növekvő virág- és dísznövényigényeit.

Az édesapa, Kocka (Kocha/Koha) József műkertészi tevékenysége Szegeden (1871–1893)

Az általam tárgyalt Koha família cseh–morva gyökerekkel büszkélkedhet.[8] Az első, Magyarországra érkező családtag, József már a 19. század közepén kérhette eredeti nevének, a Kockának Kochára, végül Kohára való magyarosítását.[9] Az egykori cseh–morva származásra utaló, még így, magyarosítva is idegenül csengő

[1] NAGY Zsolt 2021.
[2] NAGY Zsolt 2021a; Uő 2021b.
[3] NAGY Zsolt 2022.
[4] NAGY Zsolt 2022a.
[5] NAGY Zsolt 2022b.
[6] A tanulmány megírását az MTA Lendület *Lokalitás a globális változások hálózatában: Az ökológiai antropológia mint közvetítő a helyi közösségek és a globális változások között a Kárpát-medencében* (Lendület-2020-56) programja támogatta.
[7] A család leszármazottjának, Koha Róbert Orbán dédunokájának, a jelenleg Nyíregyházán élő Nagyné Tóth-Páll Zselykének ezúton is köszönöm, hogy megkeresésemre válaszolt, illetve jelen dolgozat lezárásakor, 2023 áprilisában a birtokában lévő információk, dokumentumok rendelkezésemre való bocsátásáról biztosított, s azok nagy részét el is küldte számomra. A kutatást rajta kívül a még élő további családtagok (Koha Róbert „Öcsi" Anna Mária nevű lánya és Csaba nevű unokája) megkeresésével, segítségével kívánom folytatni a közeljövőben.
[8] Nem tévesztendő az Erdély és Magyarország területén is kiterjedt zsidó Kohn családokkal. Ugyancsak nem tévesztendő össze a korabeli Magyarország izraelita tömbközösségek jellemezte településein, így például Gyomaendrődön és környékén élt, „mózesi vallást" gyakorló Kohákkal. (Vö. például TATAY István 1870, 33.) Ők nem az általam vizsgált cseh–morva római katolikus Koha család tagjai!
[9] A Szegeden megtelepült cseh–morva Kocka (Kocha/Koha) József férfi ági nagyapja Thomas Kocka 1757-ben született, és 1817-ben hunyt el a történelmi Csehország központi részén található Bujesilyben. Édesapja Kocka József néven született 1815-ben, ugyanott. Az anyakönyvi adatok rendelkezésemre bocsátását Nagyné Tóth-Páll Zselykének köszönöm! A külön nem hivatkozott további anyakönyvi adatok szintén az ő családfakutatásainak eredményei. Az általa is feltárt adatok egy részét lásd és vö. *https://www.geni.com/family-tree/index/6000000030645924997*. (Utolsó megtekintés ideje: 2023. ápr. 1.)

Koha családnevet később, a 20. század elején egyes családtagok végleg el kívánták hagyni, s megváltoztatva azt, Egriként jelennek meg a forrásokban.[10] Mindez a család műkertész tagjainak azonosítását és életútjuk követését, rekonstruálását igencsak megnehezítette.

A Terešovban született, végül Szegeden letelepült Kocka (Kocha/Koha) József[11] 1868. ápr. 26-án vette feleségül balmazújvárosi Nyizsnyik (Paula) Apollóniát,[12] egy kertész[13] lányát. Házasságukból tíz gyermek született: József János,[14] Ignác János,[15] Vilma Mária,[16] Frigyes,[17] Matild,[18] Mária,[19] Róbert Orbán,[20] Ernő Károly,[21] Gizella Paulina,[22] legvégül pedig Lajos.[23]

Az ekkoriban még tipikusan és hagyományosan is férfimesterségnek minősülő műkertészetet a hat fiúgyermek közül ketten választották/választhatták és művelték/művelhették egész életükben valódi hivatásként.

József János – mint a családtörténeti kutatásokból utólag kiderült – még kisbabaként, háromnapos korában elhunyt. Ezzel magyarázható a rá vonatkozó források teljes hiánya mellett, hogy a János utónevet viselte a Tordason megszületett második, szintén csak néhány napot megélt fiúgyermek, Ignác János is.

Frigyes a húgához, Vilma Máriához hasonlóan, már Szegeden született, s a helyi, II. kerületi Állami Polgári Fiúiskolában tanult,[24] majd szülővárosában vette feleségül Nagy Annát, aki korán özvegyen maradt.[25] A férj az első világháború idején, 1915-ben vesztette életét, gyerekeik feltehetően nem születtek, műkertészi tevékenységéről nem találtam adatokat, az anyakönyv szerint „máv. lakatos".

A legkisebb fiúról, Lajosról tudjuk még, hogy egészen fiatalon Budapestre került, s ott előbb cukorkaárusként tevékenykedett,[26] majd a család életében oly sok sebet ejtő első világháború évei alatt cipészeknek kínált „bőrhulladékot" és „féltalpakat" a Dohány utca 39. szám alatti üzlethelyiségben, hogy e nehéz időkben eltartsa magát.[27] Végül 1922-ben bátyját, Koha Róbert Orbánt követte Marosvásárhelyre, ott rövid ideig a városi kertészet újjáalakításában segített testvérének.[28] Újabb budapesti kitérőt követően, végleg Szegedre költözött, ahol 1946-ban, 59 éves korában elhunyt.[29] Későn házasodott, feleségétől, Szanda Katalintól[30] gyereke feltehetően nem született.

Koha Róbert Orbán és vitéz Koha (Egri) Ernő Károly voltak tehát azok,[31] akik a hat fiúgyermek közül a műkertészetet életükben hivatásként űzték. Valójában édesapjuk mesterségét vitték tovább, hiszen Kocka (Kocha/Koha) József 1871 áprilisától már műkertészként tűnik fel a helyi, szegedi lapok hasábjain, mégpedig ifj. Felmayer Antal, a híres kékfestő mester[32] Kálvária utca 22. szám alatt működő ipartelepén: „Virág- és főzelékmagvak, virágnövények, úgy különféle facsemeték és bokrok, a legnemesebb fajokból; továbbá nemesített rózsák, gazdag választékban kaphatók ifj. Felmayer Antal úr kertjében a Kálvária-utcában Kocha József műkertésznél" – olvashatjuk az eddig feltárt legkorábbi hirdetés szövegében.[33] Szűk egy év múlva ugyanott 3000 darab rózsát, gyümölcs- és díszfákat, bokrokat, üvegházi virágokat és magokat kínált eladásra az idősebb Kocka (Kocha/Koha) a *Szegedi Híradó* hasábjain.[34]

[10] Erről a tanulmány második felében még teszek említést vitéz Koha (Egri) Ernő Károly eseténél. A névmagyarosítási hullámokról bővebben lásd például KARÁDY Viktor – KOZMA István 2002; FARKAS Tamás – KOZMA István 2009 stb.

[11] Szül. 1836. szept. 20. Halálának dátuma egyelőre ismeretlen. 1914 és 1918 között hunyhatott el valamikor (felesége halálakor még él, de lánya házassági anyakönyvi bejegyzésénél már mint „néhai" szerepel).

[12] Szül. 1846. jan. 24. Mh. 1914. aug. 18. A születésre és elhalálozásra vonatkozó anyakönyvi bejegyzések digitalizált másolatát Nagyné Tóth-Páll Zselyke bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök! (KCsL, *1846-os születési és 1914-es halotti anyakönyvi bejegyzés.*)

[13] Nagyné Tóth-Páll Zselyke írásbeli közlése. A családfő kertész szakmájáról nemcsak az 1873. jan. 9-i elhalálozást jegyző debreceni római katolikus anyakönyvi beírás tanúskodik, de Nyizsnyik Apollónia 1846-os születési anyakönyvi bejegyzése is említést tesz róla. (KCsL, *1846-os születési és 1873-as halotti anyakönyvi bejegyzés.*)

[14] Szül. 1869. márc. 6. Mh. 1869. márc. 9.

[15] Szül. 1870. febr. 2. Mh. 1870. febr. 23.

[16] Szül. 1871. jan. 26. Mh. 1912. máj. 8.

[17] Szül. 1873. márc. 23. Mh. 1915. nov. 6.

[18] Szül. 1875. febr. 18. Halálának dátuma egyelőre ismeretlen.

[19] Szül. 1876. A pontos dátum egyelőre ismeretlen. Mh. 1954. A pontos dátum egyelőre ismeretlen.

[20] Szül. 1878. máj. 25. Mh. 1942. aug. A pontos dátum egyelőre ismeretlen.

[21] Szül. 1881. jan. 8. Mh. 1924. szept. 22.

[22] Szül. 1884. jan. 31. Halálának dátuma egyelőre ismeretlen.

[23] Szül. 1886. aug. 27. Mh. 1946. aug. A pontos dátum egyelőre ismeretlen.

[24] NAGY János 1884, 14; Uő 1885, 30.

[25] Egy szegedi tudósítás az özvegyet még 1933-ban is Koha Frigyesnéként említi, ami arra utal, hogy Nagy Anna nem házasodott újra. (Vö. *Délmagyarország*, IX/173, 1933. aug. 3., 4.)

[26] BCLJ, XIII, 1173.

[27] *Az Est*, VIII/14, 1917. jan. 14., 12.

[28] *Tükör*, X/15, 1922. ápr. 9., 2.

[29] *Szegedi Kis Újság*, XVIII/123, 1946. aug. 18., 2.

[30] Szül. 1894. okt. 31. Halálának dátuma egyelőre ismeretlen.

[31] A fiúk a második utónevüket, az Orbánt, illetve a Károlyt sosem használták. A tanulmányban őket csak a könnyebb azonosítás és a többi Róbert, illetve Ernő nevű családtagtól való megkülönböztetés könnyítése miatt említem a teljes nevükön.

[32] Erről bővebben lásd JUHÁSZ Antal 1963.

[33] *Szegedi Híradó*, XIII/40, 1871. ápr. 2., 5; XIII/41, 1871. ápr. 5., 6.

[34] *Szegedi Híradó*, XIV/30, 1872. márc. 10., 5; XIV/31, 1872. márc. 13., 4; XIV/32, 1872. márc. 15., 4.

Itt jegyezzük meg azt is, hogy Róbert Orbán és Ernő Károly a dísznövények és a kertészkedés iránti szeretetüket feltehetően nemcsak édesapjuknak, hanem a kertészfamíliából származó édesanyjuknak is köszönhették. Erre utal a fiatalabb műkertészgyerek, Ernő Károly későbbi visszaemlékezése, melyet *A Kert* című szaklap *Tárca* rovatában közölt.[35]

Az édesapa, Kocka (Kocha/Koha) József műkertészi tevékenységéről ugyan keveset sikerült feltárni, de még e szórványos adatokból is úgy tűnik, korának és a helyi társadalomnak megbecsült, elismert szakembere lehetett. Második, korán elhunyt fiának, Ignác Jánosnak tordasi születése és elhalálozása alapján feltételezhető, hogy a család 1870-ben a településen időzött, s Kocka (Kocha/Koha) részt vállalhatott az akkoriban számos tulajdonosváltáson átment, ún. Sajnovics-kastély parkjának kialakításában *(1. ábra)*, esetleg más korabeli uradalmi birtokok rendezésében is, mígnem az 1870-es évek legelejére már végleg Szegeden települtek le, és ott egy bérelt területen önálló műkertészetet alapítottak.

A korabeli szegedi műkertészet fejlettségét mutatja, hogy 1876 augusztusában a magyar országos ún. közkiállítás bíráló bizottsága „szép gyűjteményes virágkiállításáért" érdemérmet adományozott a családfőnek.[36] A teljes várost romba döntő 1879-es szegedi árvíz azonban a kertészet területét is érintette, s a katasztrófa elől – több száz szegedi famíliához hasonlóan – Temesvárra (Timişoara) kellett menekülnie a családnak,[37] majd csak az újjáépítés idején, az 1880-as évek legelején térhettek vissza, a Nemes Takács utca 9. szám alatt vásárolva/bérelve házat.[38]

Kocka (Kocha/Koha) József 1892-ben a szegedi székhelyű Magyar Műkertészek és Kertgazdák Országos Képző-Segélyző Culturegyletének alapító tagjaként és 1892. márc. 15-től egy éven át a kétheti rendszerességgel megjelentetett egyleti szakközlöny lapfelügyelő bizottsági tagjaként is végig feltűnt az említett periodika fejlécén. A *Magyar Műkertészek és Kertgazdák Cultur Egyletének Országos Szakközlönyé*t ekkoriban olyan neves szegedi műkertésztársakkal együtt szerkesztette, mint Horváth Mihály, Borbola Imre, Süvegh Mihály, Szögi József, Málik Miklós vagy a főszerkesztő, Mayer Miklós. Emellett a kezdetektől jelen volt a lap szakmai bizottságában a nagyváradi (Oradea) Hadady/Hadadi Dániel, a pusztaszeri Szabó József, az ókanizsai (Кањижа) Bednazy Károly, a borosjenői (Ineu) Marton Lajos, a ceglédi Ungvári László, valamennyien mint városi, önálló mű- vagy kereskedelmi kertészek.

Kocka (Kocha/Koha) József eltűnése a lap éléről az 1893. ápr. 1-jei, 26. számtól kezdődően azért sem furcsa, mert ekkoriban több más szegedi műkertész hagyta ott a lapfelügyelői tisztséget, s egyébként is jellemzően nagy volt a „mozgolódás", a szerveződés e szakközlöny munkaközösségében a századfordulón. Így került például Kocka (Kocha/Koha) és társai helyére a budapesti műkertész Fekete József, vagy a bánsági Kocsóháton (ma: Vălcani, RO) tevékenykedő Csiki Lajos. Mégis, arra kell itt gondolnunk, hogy a Kocka (Kocha/Koha) szegedi műkertészet vezetéséről való teljes lemondásával magyarázható az újság fejlécéről való eltűnése, de a rá vonatkozó további források teljes hiánya is. Érdekes egybeesés, hogy a még

[35] „Valamikor régen, kicsi gyermekkoromban, igen sokszor hallottam mondani a nagyoktól: »Ki sok fát ültet, sokáig él.« Gyerekésszel el-elgondolkoztam ezen. – Hogyan – elmélkedtem magamban, hát akkor miért nem ültet mindenki sok fát?… Meg is kérdeztem efelől egyszer édesanyámat, ki szabadidejének legnagyobb részét künn, a nagy természetben, az ő kedvencei: a fák s virágok társaságában töltötte. – Mondd, édesanyám, miért élünk sokáig, ha sok fát ültetünk? – Miért? Gyermekem. – Megmondom neked. Hallgass, és figyelj rám szépen, s aztán ne felejtsd el, sok hasznát veheted később, ha majd nagyobb s okosabb leszel. – Nézz ide, erre a szép nagy diófára. Tudod, ki ültette? Az én édesanyám, a te jó nagyanyád. Lásd, ő már nincsen ugyan, régen meghalt, de ha erre a fára nézek, mindig őreá gondolok, s ha tán valami baj érné e fát, nagyon fájna az nekem, mert hisz jó anyám gondozta azt, s ha csak ránézek is, olyan, mintha ő is itt lenne mellettem. Aztán nézz tovább. E bokrokat, e kék liliomot, e rózsatőt, ezt a sok ibolyát mind-mind az ő gyöngéd, jóságos keze ápolta. Ő gyűjtötte ide valamennyit, ő gondozta szerető szívvel. Oh, gyermekem, ő nagyon szerette a virágot, a fát s minden növényt. Akkor volt a legboldogabb, ha ezek körében lehetett, hisz azok nem bántották. De azt ugye megérted [sic!], gyermekem, hogy te is fogod szeretni a virágot nagyon és mindig, ugye, kisfiam? – Oh, igen, igen, édesanyám, fogom, és már most is szeretem őket. – Igen, szeresd is őket, kisfiam. – Nézd, kapsz tőlem egy darabka földet, ez lesz a te virágoskerted. Kapáld fel, igazítsd el szépen, és nézd, kapsz virágmagot is, ezt meg vesd el a földbe. Légy türelmes, és szorgalmasan ápold földedet, majd meglátod, mi történik nemsokára. – Felejthetetlen drága jó anyám! Így hintette el ő a magot az én kis gyerek-virágoskertembe, de vele hintette szívembe is a szép, a jó, a nemes érzelmek magvát is. E gyerekkori kis virágoskert volt talán életem olykor-olykor viharos és válságos idejében a megmentőm. Ott tanultam, abban a kis kertben türelmet, ott fejlődött ki szívemben a tiszta szeretet szent érzése, ott éreztem való örömet, ha kedvenceim fejlődését, nyílását láthattam, ha ápolhattam, gondozhattam őket. S ők mily hálásak voltak e csekély fáradozásomért! Elborították kis kertemet nyílott virágaikkal, elárasztották édes illatjukkal. Életüket, mindenüket áldozták nekem, enyémek voltak egyedül, minden levelükkel, minden szirmukkal. Hányszor és hányszor menekült később is, az élet küzdelmeiben kifáradt testem, lelkem ahhoz a kis virágoskerthez!" (KOHA Ernő 1910, 56–57).

[36] *A Hon*, XIV/214, 1876. szept. 5., 2; *Ellenőr*, VIII/245, 1876. szept. 5., 3; *Pesti Napló*, XXVII/214, 1876. szept. 5., 2; *Szegedi Híradó*, XVIII/109, 1876. szept. 6., 7.

[37] *Budapesti Közlöny*, XIII, 1879. ápr. 12., 2940.

[38] Vö. feleségének elhalálozási anyakönyvi bejegyzésével, a lakhelynél: „Szeged, Nemestakács u. 9."

alig tizenöt éves Róbert Orbán nevű fia éppen ebben az esztendőben lépett színre önálló műkertészként. Rövid szegedi tevékenység után – szemben édesapjával, és öccséhez, Ernő Károlyhoz hasonlóan – ő azonban már nem a szülővárosában székelő egyesülettel rokonszenvezett, hanem a Budapesten működő[39] érdekvédelmi és szakmai csoporthoz, az Országos Magyar Kertészeti Egyesülethez csatlakozott.

Koha Róbert Orbán korai műkertészi tevékenysége Szegeden és Budapesten (1893–1902)

Az idősebb műkertész fiú életpályájának korai szakaszára vonatkozóan érdekes módon egy 1930-as évekbeli marosvásárhelyi levélpapír fejléce szolgáltat értékes adatokat, amelyen Koha Róbert Orbán román, illetve magyar nyelven is maga sorolta fel az általa legfontosabbnak vélt addigi szakmai eredményeit. Eszerint még pályakezdő kertészként, 1893-ban nyerte el a szegedi országos kertészeti kiállításon a nagyezüst díjat,[40] majd Zentán (Сента) 1894-ben az országos kertészeti kiállítás ezüstérmét.[41] Bár tudjuk, hogy „a milleniumi kiállításnál is Budapesten dicséretet aratóan kertészeti tudományát megmutatta”,[42] a következő valódi szakmai elismerést a fővárosban 1902 tavaszán, az egykori Iparcsarnokban rendezett Nemzetközi Kertészeti Kiállításon *(2–3. ábra)* való részvétel hozta el számára. Ő maga ezt az említett levélpapír fejlécén tévesen datálta 1904-re.[43]

A tárlaton Koha Róbert Orbán állami ezüstérmet nyert, a kitüntetéssel járó díjat és díszoklevelet *(4. ábra)* az Országos Magyar Kertészeti Egyesület hivatalos közlönye szerint már nem mint szegedi, hanem mint budapesti műkertész – a holland, belga, német, francia, angol és magyar pályaművek közül szépségével kiemelkedő gyászkoszorújáért – kapta.[44] Innen is tudjuk, hogy ekkoriban már Budapesten volt az állomáshelye. Ugyanakkor *A Kert* című kertészeti szaklap tudósított arról, hogy ugyanezen tárlaton Koha egyesületi bronzéremmel is gazdagodott, illetve – britzi Kohlmannlehrer Henrik műkertészhez hasonlóan – Mauthner Ödön budapesti magkereskedő tiszteletdíjában is részesült.[45] Mindez arra enged következtetni, hogy a fent említett egyesülethez közelálló személy volt, de a rendelkezésre álló tagnévsorokban csak 1907-től található meg neve, ekkor már mint Vizaknán (Ocna Sibiului) tevékenykedő vidéki rendes tag.[46] Hogy az egyesület nyolc szakosztálya közül melyek tevékenységében vállalt aktív szerepet, egyelőre ismeretlen számunkra. Szakmai érdeklődése miatt az I. Dísz- és kereskedelmi kertészeti szakosztály, a IV. Tájkertészeti szakosztály, valamint az V. Virágkereskedelmi és virágkötészeti szakosztály munkáját is kiemelt figyelemmel kísérhette.

Az 1902-es tárlaton elnyert díjak mindezek mellett azt is mutatják, hogy Koha Róbert Orbán, fiatal kora ellenére, a század elejére a hazai és nemzetközi műkertész-társadalom elismert képviselőjévé vált, így nem csoda, hogy rövid ideig a fővárosi Park Club *(5. ábra)* főkertészeként is működött.[47] Valamikor a Park Club 1895-ös megnyitásától az 1902-es, Vizaknára való távozásáig terjedő bő hat évben lehetett a Stefánia úti palota parkjának élén. Az itt kialakított kerti tó a szökőkúttal és a partjára tervezett műszikla, illetve cseppkőbarlang *(6–7. ábra)* minden bizonnyal az ő későbbi, vizaknai és marosvásárhelyi megvalósításaira, terveire mutatnak előre, ahol hasonló kertépítészeti megoldásain ámulhattak a fürdővendégek, illetve a városi polgárok.

Koha Róbert Orbán műkertészi tevékenysége Vizaknán (1902–1918)

1902. júl. 25-én a Magyar Királyi Fürdőfelügyelőség okt. 1-jétől betöltendő fürdőkertészi állást hirdetett a Nagyszebenhez (Sibiu) közeli Vizaknára. Az egyéves próbaidővel felvenni szándékozott műkertésznek az évi 840 korona fizetésért, illetve egyéb juttatásokért, így a szolgálati lakásért *(9. ábra)* és a tűzifáért cserébe a gyógyfürdő környezetének parkosítását, a rendezett tanácsú város és járási székhely zöldfelületeinek gondozását, a rábízott munkások oktatását és felügyeletét kellett vállalnia.[48] Az álláshelyet Koha Róbert Orbán sikerrel pályázta meg.

A korabeli felhívásban rögzített követelményrendszer alapján tudjuk, hogy „egy hazai kertészeti tanintézetnek végzettségén” kívül Koha Róbert Orbántól a virágkertészeti, faiskolai munkákban való elméleti és gyakorlati jártasságon kívül az „ültetés és csoportosítás minden ágazatában és az ezzel kapcsolatos számadási és írási teendőkben” is elvárták a megfelelő tudást, valamint a magyar nyelv mellett a német (esetleg a román) sem okozhatott kü-

[39] A szerveződés és az egyesület alapításának első említése eddigi tudásunk szerint egy budapesti lapban található, 1879-ben. Vö. *Fővárosi Lapok*, XVI/203, 1879. szept. 4., 979.
[40] Egy 1904-es cikk szerint két ezüstdíjat is nyert e tárlaton. Vö. *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 3.
[41] KCsL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.
[42] *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 3.
[43] Vö. KCsL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.
[44] *Kertészeti Lapok*, XVII, 1902. máj., 148.
[45] *A Kert*, VIII, 1902. máj. 15., 316.
[46] *Kertészeti Lapok*, XXII, 1907. máj., 181; XXVII, 1912. ápr., 171.
[47] *Tükör*, X/24, 1922. jún. 11., 3.
[48] *Kertészeti Lapok*, XVII, 1902. jún., 220.

lönösebb gondot számára. Egy 1904-es és egy igen kései, 1930-as hírből azt is tudjuk, hogy külföldön, Németországban járt tanulmányi úton, ahol például a virággruppok tervezésében, kivitelezésében és a virágkötészetben való tapasztalatát szerezte.[49] A második bécsi döntés utáni marosvásárhelyi polgári személyi lapján nyugalmazott kertészként jelenik meg, tehát ez is említi szakképesítését *(30. ábra)*,[50] a fennmaradt dokumentumokban is általában jelölik az okleveles végzettségét.[51]

Koha Róbert Orbán az egyéves vizaknai próbaidő lejártát követően magyar királyi állami fürdőintézeti főkertészként dolgozhatott tovább *(10. ábra)*, s bár állásának a minisztériumnál való állandósítása 1904-ig késett,[52] ez sem szegte kedvét abban, hogy újabb és újabb szakmai célokat tűzzön maga elé. 1903-ban az Erdélyi Gazdasági Egyesület kolozsvári mezőgazdasági kiállításán díszoklevelet kapott,[53] és az 1904-es év is fontos mérföldkő lehetett az életében: egy bécsi tárlatról állami bronzéremmel,[54] a budapesti országos gyümölcskiállítás- és vásárról – ahol zsűritagként pálmákat, exotikus növényeket, fikuszokat állított ki – bronz plakettel tért haza.[55] „Művészi virágszőnyeg ágyaival", „pyramisaival" és „szenzációs gruppjaival" a fürdővendégeket hamar levette a lábukról.[56] De családi életében is történtek jelentős változások ekkoriban. 1904. febr. 27-én Vizaknán feleségül vette Leich Vilmát,[57] akitől később négy gyermeke született: Ilona,[58] József,[59] Klára[60] és Róbert („Öcsi").[61]

Koha Róbert Orbán a rábízott 18-22 holdas parkban olyan nagyobb átalakítási munkálatokat tervezett, amelyek méreteit szépen illusztrálja, hogy 1904 telén több ezer afrikai tamariska/tamariszkusz fát keresett megvételre, illetve egy-egy fiatal kezdő kertészsegédet és kertészgyakornokot is igényelt már maga mellé.[62] Később több ízben (1908, 1909, 1910, 1912) is „szorgalmas" kertészsegédeket keresett.[63] Ezidáig csupán Varga József névre hallgató kertészsegédéről tudjuk, hogy 1909-ben nála sikeres képesítő vizsgát tett.[64] Ugyancsak 1909-ben volt Vizaknán segédkertésze ifj. Némethy Ferencz.[65] Itt említjük ugyanakkor, hogy már Marosvásárhelyen ugyan, de szintén Koha Róbert Orbán gyakornoka volt az 1920-as években az a Dregics Lajos, aki – annak ellenére, hogy 1930-ban még tizenegy fikusz ittas állapotban való ellopásán kapták – később, a diktatúra éveiben másodmagával kezébe vehette az egykori marosvásárhelyi Koha-kertészet irányítását.[66]

A következő időszak sem telt el tétlenségben. 1905 novemberében a vajdasági Pancsován (Pančevo) szervezett mezőgazdasági kiállítás kertészeti osztályának három díjazottja, az Országos Magyar Kertészeti Egyesület arany emlékérmét elnyerők között is ott olvashatjuk Koha Róbert Orbán nevét,[67] majd 1908-ban a budapesti állandó országos kertészeti kiállításon kapott aranyérmet.[68] Emellett sorra jelentette meg Mauthner Ödön lapjának *(A Kert)* hasábjain, annak *Gyümölcsészet*,[69] *Díszkertészet*,[70] *Kony-*

[49] *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 2–3; *Híradó*, XVI/18, 1930. máj. 22., 2.

[50] KCsL, *Polgári személyi lap 8737979*.

[51] Vö. például *Az Ellenzék*, XVIII/32, 1930. márc. 15., 2.

[52] *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 3.

[53] *Pesti Hírlap*, XXV/248, 1903. szept. 11., 12. Vö. még *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 3. és KCsL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.

[54] KCsL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.

[55] *A Kert*, X, 1904. okt. 15., 649. Vö. még KCsL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II.

[56] *Ellenzék*, XXV/157, 1904. júl. 13., 3.

[57] KCsL, *1904-es házasságlevél kivonata*. Leich Vilma Johannes Leich és csíktaplocai Gergely Terézia lánya. Szül. 1879. nov. 14. Mh. 1956. dec. 5.

[58] Szül. 1909. máj. 1. Mh. 1992. márc. 30.

[59] Szül. 1910. nov. 7. Halálának dátuma egyelőre ismeretlen.

[60] Szül. 1920. máj. 1. Mh. 1992. máj. 30.

[61] Születésének és halálának dátuma egyelőre ismeretlen.

[62] *Kertészeti Lapok*, XIX, 1904. szept., 282; XIX, 1904. okt., 307; XIX, 1904. dec., 341, 381.

[63] *A Kert*, XIV, 1908. aug. 1., 499; XV, 1909. máj. 1., 276, 314; XV, 1909. máj. 15., 347; XV, 1909. jún. 1., 379; XV, 1909. jún. 15., 411; XVI, 1910. ápr. 1., 195, 229; XVI, 1910. ápr. 15., 262; XVI, 1910. máj. 1., 294; XVI, 1910. jún. 1., 359; XVI, 1910. aug. 1., 499; XVI, 1910. aug. 15., 520; XVI, 1910. szept. 1., 549; XVI, 1910. szept. 15., 580; XVI, 1910. okt. 1., 612; XVI, 1910. okt. 15., 643; XVI, 1910. nov. 1., 676; XVIII, 1912. febr. 15., 127. (ugyanitt több ezer darab *Abies excelsa* jegenyefenyőt, illetve *Pinus austriaca* fekete fenyőt kívánt venni).

[64] *Kertészeti Lapok*, XXIV, 1909. febr., 102.

[65] *A Kert*, XV, 1909. febr. 15., 100.

[66] *Maros*, IV/114, 1930. máj. 22., 3. Dregics Lajos a helyi Református Kollégium egykori diákjaként (NAGY Endre 1919, 33.) került Koha Róbert Orbán marosvásárhelyi kertészetébe tanoncnak. Gyulafehérváron (Alba Iulia) dolgozott, majd a diktatúra éveiben a marosvásárhelyi Erzsébet-ligetben berendezett városi kertészetben volt egy Lénárd nevű úrral főkertész. Feltehetően bolgárkertészek leszármazottja. (*Mátyus Elek szóbeli közlései*; Szerző gyűjtése, Koronka, 2021. jún. 9.) Dregics Lajos 1974. máj. 28-án, 64 éves korában hunyt el, a marosvásárhelyi református temetőbe, családi sírba temették. (Vö. *Vörös Zászló*, XXVI/125, 1974. máj. 29., 4; XXVI/127, 1974. máj. 31., 4.)

[67] *A Kert*, XI, 1905. nov. 1., 663; *Kertészeti Lapok*, XX, 1905. nov., 319. Vö. még KCsL, *Leich Vilma*, 1930-as évek, II.

[68] KCsL, *Leich Vilma*, 1930-as évek, II.

[69] Lásd például 1907-ben *Egres és tenyésztése* címmel (KOHA Róbert 1907). A cikk érdekessége, hogy Koha az egrest nemcsak gyümölcsként határozta meg, hanem mint dísznövényt is hasznosíthatónak tartotta: „Magas törzsre nevelve vagy nemesítve nemcsak mint hasznos fácskát, hanem mint szép dísz jól megállja helyét, minden rossz hatás nélkül bátran lehet alkalmazni

hakertészet,[71] illetve *Tárca*[72] rovataiban a gyakorlati jártasságáról, növénynemesítésben, -szaporításban, egyéb termesztési ismeretekben, növényvédelemben, botanikában és a tájkertészetben való otthonosságáról árulkodó szakcikkeit, az egy-egy fajt – például egyik kedvencét, a Mauthner Ödön-féle nyári „Bomba"-violát és a drezdai folyton virágzó violát *(8. ábra)*[73] – vagy növénycsoportot – például a bokorrózsákat[74] – bemutató részletes írásait.

1907-ben a *Kertjeink szépítéséről*[75] címmel közölt írását Koha Róbert Orbán mint kincstári fürdőkertész jegyezte. A háztáji kertek költséghatékony díszítéséről értekezett („igenis törekednünk kell, hogy kertjeink szemlélői figyelmét már az első látásra lekösse valamely szép látvány"[76]), majd a vizaknai kertészetben természetes anyagokból készült „zsardinierekkel", azaz a különböző formájú és méretű virágedényekkel végzett kísérletezéseiről számolt be: „Már évek óta foglalkozom és kísérletezek a vizaknai kincstári fürdő-parkban a természetes fából készült zsardinierekkel, mindig nagyobb figyelemre méltóbbak voltak, mint bármely virág vagy szőnyegem a nagyközönségnek, mit legjobban bizonyít az, hogy az ország minden részéből kaptam megrendeléseket a természetes fából készült virágtartóimra, sőt külföldről is többen felkerestek ezért, de ezeket a becses megrendeléseket nem szállíthattam, hanem jobb hírnevű kereskedelmi kertészeknek adtam át szállítás végett. Ebből tapasztaltam, hogy ezek a szép kertdíszek a kereskedők körében kevésbé ismeretesek, ámbár nem újak, hanem kiszorítják a magas kertépítési fogalmak, s majdnem forgalmon kívül vannak hagyva természetesség rovására" – írta. Az általa bemutatott és használatra javasolt konkrét példákat rajzokkal is illusztrálta *(13–17. ábra)*, beültetésükre számos, általa is jól ismert és Vizaknán is alkalmazott növényfajt, így „Pelargonium peltatumot, Maurandia hybridát, Cannát, Salvia splendenst, Yucca pendulát, Saxifraga sarmentosat, Clorophytum Veitchit, Fuchsiát, Cissus discolort, Tradescantia multicolort, Petunia hybrida fl. pl., Asparagus Sprengerit, Cobaea scandens, Humulus jap. fol. variegata-t" ajánlott.[77]

Koha Róbert Orbán hamar felismerte tehát, hogy mivel a település és a sósfürdő talaja is terméketlennek bizonyul *(19. ábra)*, csak különböző ötletes és látványos megoldásokkal, ún. edényes kiültetésekkel tarthatja huzamosabb ideig életben a dísznövényeket, még a fáknál, cserjéknél és egyéb más növényeknél is a föld évenkénti cseréjére, folytonos tavaszi átültetésére volt szükség.[78] Divatos ültetett[79] és magról vetett[80] virágágyait *(18. ábra)* is csak nehezen, fáradságos munkával tudta kialakítani és a teljes fürdőszezonban fenntartani.

Amikor 1884-ben, a fürdőtelep és parkok látványos kiépülése előtti időben Karl Heinrich Rudolf Bergner Vizaknáról tudósított, nem véletlenül fogalmazta meg, hogy „ezen a sós terepen nem gyarapszanak kedves virágágyak, és árnyékot biztosító erdők sincsenek …a kopárság és sivárság uralkodik", a gyógyvendégeknek pedig be kellett ekkoriban érniük néhány, ún. Restaurationsgärtennel, azaz felüdülésre kialakított kisebb hellyel.[81] A század elején készült fényképvelvételekről is leolvasható, hogy a korai fasortelepítések a sós talaj és talajvíz miatt sikertelennek bizonyultak, hisz a fák több évtized alatt sem nőttek a kívánt méretre, jó néhány közülük rövid idő alatt kiszáradt, elpusztult.[82] A budapesti Országos Széchényi Könyvtár, illetve a szerencsi Zempléni Múzeum gazdag képeslap-gyűjteményében található több száz korabeli vizaknai levelezőlapon az egykori vendégek is számtalan esetben említették azokat a zord körülményeket és környezeti adottságokat, amellyel a mindenkori fürdőkertészeknek Vizaknán meg kellett küzdeniük. „Itt minden sós. A levegő, föld, víz. Nagyon sok érdekes látnivaló van itt a környéken. Sóbánya, mindenféle tavak stb. Nekem nagyon tetszik ez a dombos, folyton változó vidék" – fogalmazta meg tömören egyiküK.[83]

E kezdeti nehézségek, kertészetnek nem kedvező akadályok ellenére, Koha Róbert Orbánnak – Nesnera Jenő magyar királyi főmérnökkel együtt – egy

díszkertjeinkben. Különösen szép látványt nyújt Buxus, Mahonia vagy alacsony Coniferák közt, ügyesen csoportosítva" – írta. (KOHA Róbert 1907, 228.)

[70] A tanulmányban több ilyen példa részletes bemutatásra kerül. A konkrét cikkekre való hivatkozást lásd ott, illetve vö. még a tanulmány végi irodalomjegyzékkel.

[71] Lásd például 1908-ban *Eljárás a korai burgonya termesztésénél* címmel (KOHA Róbert 1908b).

[72] Lásd például 1908-ban, *A tulipán álma* címmel (KOHA Róbert 1908c; Uő 1908d). Hasonló tárcát közölt testvére 1914-ben, *A hóvirág álma* címmel (EGRI Ernő 1914a).

[73] KOHA Róbert 1912.

[74] KOHA Róbert 1910.

[75] KOHA Róbert 1907a.

[76] Uo., 754.

[77] Uo.

[78] KOHA Ernő 1910a, 47–48.

[79] KOHA Róbert 1908a.

[80] KOHA Róbert 1913.

[81] MIKLÓS Alpár 2017, 150–151.

[82] Vö. például az 1848-as emlékmű környezetébe telepített fákról készült felvételeket: 1904 előtt (*[?] Katica levelei Lelenka Margithoz*, Vizakna, 1918, OSZK, *KLlGy*, V 1.212), 1904-ben (MIKLÓS Alpár 2017, 419), 1909-ben (KOHA Róbert 1909, 363), 1914-ben (MFM, *EM*, ksz. 86516) stb.

[83] *[?] Katica levelei Lelenka Margithoz*, Vizakna, 1918, OSZK, *KLlGy*, V 1.197.

bő fél évtized alatt mégis sikerült a vizaknai sósfürdő környezetét valódi paradicsommá változtatni. Az 1909-es állapotokról szóló beszámolóból részletes rálátásunk nyílik nemcsak a tájépítészeti megoldásokra, de a használt növényfajokra is: „Az indóházat elhagyva, a fürdők és az állomás közt két fasor áll, mely jobb és bal oldalán újonnan rendezett modern angol park terül el. A főbejárathoz érve, a kaputól néhány lépésnyire a tavak között vagyunk. Három tó egymással oly összeköttetésben van, hogy a hidak alatt át lehet úszni s a mozgást kedvelők a nagy terjedelmű tavakban pompás úszási gyakorlatokat végezhetnek. …Így jutunk át az új kabinoktól a »külső zöldtó«-, a verestó- és belső zöldtavakba. …A főbejárótól induljunk. A szökőkút sugarai az esőtlen időben üdítően hatnak a szemlélőre. De még kellemesebben hat pár lépésnyire rajta túl levő természetes sziklacsoport-utánzat, tropikus növényzetével, 3-4 méteres Dracaenák, hatalmas Agave, fatörzsek, itt-ott Tamarixok, fenyők stb. Fenyők, Cactusok, Dracena, mint megannyi, egy területen élő népek, szépen megférnek egymás mellett; mindenik él, és élni hagyja a másikat. Itt-ott Tropeolummal, annak piros virágaival tarkázva, gyönyörű kép ez. Innen látjuk a régi kurszalont is. Csinos külseje, társalgási szempontból kiváló jelentősége, s ízléses virágcsoportjaival, szemet pihentető zöldjeivel; két szegletén kellemesen hívogat a két gömbakác az alattuk levő kényelmes kerti székekre és kis asztalok mellé, honnan az előkelő férfi- és nővilág vidám társalgás közepette nézi a főbejárón beáramló tengernyi népet, mely szüntelenül hullámzik délelőtti és délutáni zeneórák alatt. A régi kurszalon déli oldala s a zöldtó között pázsit-mezőben a legmodernebb virágszőnyegek kötik le a szemlélő figyelmét, a külső zöldtó szélét szegélyező pázsitban egy vegyes virágból összeállított rabátli és egy sor magastörzsű rózsasor tűnik fel. A zöld- és verestó tavak közötti főúton az ízléses igazgatósági iroda előtt állunk; meglepő szépek jobb és bal szegletén 1 méter magas természetes fából készült zsardinierban pálmák, újhollandi növények, lecsüngő Pelargonium peltatumokkal, Asparagusszal szegélyezve. Az itt levő különálló fürdőpénztár ridegségét kellemesen enyhítik a természetes fából készült targoncák, melyek cserepes növényekkel vannak díszítve. Utunk most szelíden emelkedik a két zöldtó között; a külső zöldtó délkeleti szegletén sziklacsoportok tűnnek szemünkbe, el se lehet mellettük menni, oly kellemesen integetnek fenyői. E fenyőcsoportokat hosszan elnyúló virág-rabáttok egészítik ki. Mindenkinek kedvelt sétányára érünk, a Gloriette alá. Kúp alakú hegycsúcsa le van vágva, csinos japán stílusban készült filegória képezvén a kúp csúcsát, melyhez kígyó-út vezet fel. Szép kilátás nyílik innen a fogarasi havasokra Nagyszeben felé, de a lemenő nap megragadó tüzes vörös színe is sok látogatót vonz a Gloriette alá. A Gloriette északi és déli felén minden évad legszebb virágszőnyegei vannak. A Gloriette keleti oldalán elhaladva, a magas út alatt a lejtőn magyar címer, színeihez hasonszínű szőnyeg virágokkal kirakva díszeleg, két hatalmas arabeskkal körülfogva, amely az utóbbi években a fürdővendégek általános tetszését nyerte meg. Az áttekintőre értünk; ez a fürdőzők kedvelt sétánya és ülőhelye, hol egymásra boruló akácok árnyában kellemesen foly a társalgás. Itt van a zenekar, innen lehet áttekintést nyerni a tavak felett, innen vezetnek serpentin csiga-utak a fürdőtelep feletti fürdőparkba. Mielőtt felmennénk a 22 kat[asztrális] holdnyi parkban, az Áttekintő aljában eredő sósforráshoz, kanyarodjunk be egy pohár vízre. …Azt mondják, a világ legjobb iható sósvize csorog itt *[11. ábra]*. Deák, Széchényi, Margit a források neve, egy idő óta csak kettőből csorog elég bőven a sósvíz, míg a harmadikban édesvíz. Mielőtt innen felmennénk, igen sok látnivaló van még azok részére, kiket vonz és érdekel a természet. A Deák-forrás után jön senki figyelmét el nem kerülhető cseppkőbarlang… Ez üreg tárnázásból ered, amely 24-25 méter hosszan a föld alá vezet. Ügyes kezek azonban bejáratát egy cseppkőbarlanggá varázsolták át, a fürdőközönség nem éppen kis meglepetésére. Benne ülő törpe szimbolizálja a vizaknai bányászatot *[12. ábra]*. A Széchenyi- és Margit-források között hatalmas pálmák zizegnek a női fejek felett, körülvéve újhollandi növényekkel, majd természetes sziklautánzat, hatalmas banánfával (Musa) vízi növények, erdei páfrányok, fenyők, fatörzsekből készült zsardinérokban, lecsüngő növényekkel. A Széchenyi- és Margit-források közt terracottából készült kerti díszítmények tűnnek ki ügyes elhelyezéseikkel. A háromfelől vezető út bármelyikén könnyű följutni az árnyas erdőben, melynek egyik részében fákkal körülvett tisztáson a lawn-tennis pálya szórakoztatja a játszó fiatalságot; 5-6 kényelmes kerti padon társaságok gyönyörködhetnek a játékban. A messzelátó ponton megállva, szemünkbe tűnnek a láthatár szélén a fogarasi havasok, Nagyszeben, Kiscsűr [Şura Mică] s a vizaknai dombok között a mai szép térség; közvetlen szemünk előtt az 1849. febr. 4-i csata színhelye, kettévágva a vasútvonal által. Igaz, kopár előttünk ama részlet, mely a fürdőtelep és a vasútvonal között elterül, de enyhíti némileg e sivárságot a hófehér só, mely itt-ott látszik, és a sok tó, köztük a honvédek hatalmas tava, partján az emlékkel… Gyönyörű park lesz egykor e helyen; a süppedékek, mélységek, szakadékok, kopár dombok el fognak tűnni.”[84]

[84] KOHA Róbert 1909, 360–364.

A következő nagyobb telepítési, átalakítási munkálatokra 1912-től kerülhetett sor, amikor Koha Róbert Orbán több ezer jegenye- és feketefenyőt keresett megvételre,[85] illetve újabb és újabb virágágyakkal nyűgözte le a fürdővendégeket. A fent említett budapesti[86] és szerencsi[87] közgyűjtemények vizaknai levelezőlapjain is megelevenedik mindaz, amit a testvér Koha (Egri) Ernő Károly 1914-ben a következőképpen írt le: „Koha Róbert vizaknai áll[ami] főkertés[z] úr volt szíves néhány fényképfelvételt küldeni az ottani fürdő-parkból. Megjegyezte, hogy több éven át figyelte a fürdővendégek véleményét a különböző virágágyakról. Ebben pedig nagy alkalma lehet, mert hiszen a vizaknai sós gyógyfürdőt évente több mint 40 000 különböző nemzetiségű vendég látogatja. Koha főkertész úr állítása szerint mégis mindig az általános tetszést a nagy szőnyegágy nyeri meg. Szőnyegágy 1913. év nyarán díszítette a fürdő parkját. A szőnyegágy óriási méretű. Egy ilyen ágy elkészítése sok fáradságba és türelembe kerül. Egy másik szép virágágy rózsacsoport alatt beültetett Anthirhimun, szegélyezve törpe Asterrel. Mikor ez legszebb pompájában virágzik, az első tekintetre azt hinnők, hogy valamely japán kertben vagyunk, mert összhangban van a felette levő japán stílű gloriettel."[88]

1911–1912-től a magyar királyi földmívelésügyi miniszter Koha Róbert Orbán fizetésének emelését indítványozta.[89] 1918-ban újabb fizetésemelést ítéltek oda a főkertész eredményes munkájáért,[90] akinek alkalmanként arra is volt gondja, hogy egy-egy nemes célra e tetemes fizetésből adományokat ajánljon fel.[91] Vizaknán való tartózkodása alatt Koha Róbert Orbán ugyanakkor más feladatokat is ellátott, egyéb tisztségeket is betöltött. 1909-től a helyi Takarékpénztár Részvénytársaság pótigazgatójává,[92] 1916-tól felügyelő-bizottsági tagjává választották.[93] A magyarországi tiszti cím- és névtárak, valamint korabeli lapok tanulsága szerint 1918 februárjáig biztosan a vizaknai állásában volt.[94] 1920 májusában Klára nevű lánya még biztosan Vizaknán született, ifj. Róbertről, „Öcsi" fiáról pedig nem sikerült anyakönyvi adatokat feltárni, így a rendelkezésre álló információk alapján joggal feltételezhetjük, hogy a trianoni békeszerződés jún. 4-i aláírása körül dönthetett úgy a családfő, hogy a Maros parti várost, Marosvásárhelyt választja következő lak- és munkahelyéül. Valójában pályájának alakulásáról az 1918–1922 közötti időszakból semmi konkrétat nem sikerült kideríteni. Helyét talán Almássy Imre kertész vehette át, aki 1917 decemberétől tűnt fel vizaknai kertészként.[95]

Koha (Egri) Ernő Károly műkertészi tevékenysége Fenyőházán (1909–1914)

Ernő Károly – bátyjához hasonlóan – előbb Szegeden dolgozhatott, az édesapjától örökölt kertészetben. Szakmai pályája csak 1909-től dokumentálható. Ebben az évben, okt. 22-i, az egri székesegyházban Göndör Erzsébettel történt házasságkötése[96] után nem sokkal, egy 1911. évi 10.357. számú belügyminiszteri engedéllyel saját és kisfia, ifj. Ernő családnevét Egrire változtatta.[97] Később Sándor nevű gyereke is az Egri családnevet viselte. Ernő Károly az eredeti családnevét ennek ellenére egész életében használta, sőt nagyon gyakran Koha Egri Ernő változatban is megjelenik a forrásokban, amely tevékenységének, életének nyomon követését megnehezíti.[98]

1909-ben már Fenyőháza (Ľubochňa) állami fürdőjének műkertésze.[99] Nem tudjuk pontosan, mikortól alkalmazhatták a helyi magyar királyi ker-

[85] *A Kert*, XVIII, 1912. febr. 15., 127.

[86] A kézirat lezárásáig a képeslapok közlésére nem kértem engedélyt. (Vö. OSZK, *KLlGy*, V 1.166; V 1.183; V 1.198; V 1.208; V 1.210; V 1.212.; V 1.213; V 1.217; V 1.219; V 1.223; V 1.224; V 1.232; V 1.235; V 1.236.; V 1.256.)

[87] A kézirat lezárásáig a képeslapok közlésére nem kértem engedélyt. (Vö. ZM, lsz. 0101925; 0101934; 0111668; 0111670; 0111721; 0111732; 0137228; 0137860; 0137866; 0137867.)

[88] EGRI Ernő 1914b, 361.

[89] *Budapesti Közlöny*, XLVI/74, 1912. márc. 31., 2; *Budapesti Hírlap*, XXXII/79, 1912. ápr. 2., 22; *Pesti Hírlap*, XXXIV/79, 1912. ápr. 2., 40; *Pesti Napló*, LXIII/79, 1912. ápr. 2., 24; *Az Újság*, X/79, 1912. ápr. 2., 42; *Földmívelési Értesítő*, XXIII, 1912. ápr. 7., 318.

[90] *Budapesti Közlöny*, LII/233, 1918. okt. 12., 1; *Pesti Hírlap*, XL/240, 1918. okt. 13., 19; *Köztelek*, XXVIII, 1918. okt. 19., 1674; *Földmívelési Értesítő*, XXIX, 1918 . okt. 20., 953; *A Kert*, XXIV, 1918. nov. 1., 557.

[91] Vö. például *Pesti Hírlap*, XXXVI/38, 1914. febr. 13., 13; *Az Újság*, XII/238, 1914. szept. 27., 37; XII/252, 1914. okt. 11., 42.

[92] *Központi Értesítő*, XXXIV, 1909. ápr. 11., 746.

[93] NMC, XLIV, 1488; KORMOS Alfréd 1917, 1121.

[94] MTCN, XXXII, 369; EGRI Ernő 1914b; MTCN, XXXIII, 378; MTCN, XXXIV, 382; MTCN, XXXV, 404 [1916-ban polgári jubileumi kereszttel kitüntetve!]; MTCN, XXXVII, 353; *A Kert*, XXIV, 1918. febr. 15., 96.

[95] Vö. *A Kert*, XXIII, 1917. dec. 1., 704; XXIV, 1918. jan. 15., 32; XXIV, 1918. máj. 1., 256.

[96] *Budapesti Hírlap*, XXIX/279, 1909. nov. 25., 10; *A Kert*, XV, 1909. dec. 1., 760.

[97] *Budapesti Közlöny*, XLV/56, 1911. márc. 8., 2; *Budapesti Hírlap*, XXXI/58, 1911. márc. 9., 21; *Pesti Hírlap*, XXXIII/58, 1911. márc. 9., 37; *Pesti Napló*, LXII/59, 1911. márc. 10., 21; *A Kert*, XVII, 1911. ápr. 1., 215.

[98] Lásd például az Országos Magyar Kertészeti Egyesület tagjainak 1912-es névsorát, amelyben Koha Ernőként jelenik meg, holott a korabeli kertésztársadalom előtt is ismert volt a névváltoztatás. (*Kertészeti Lapok*, XXVII, 1912. ápr., 172.)

[99] Vö. például *Budapesti Hírlap*, XXIX/279, 1909. nov. 25., 10; *A Kert*, XV, 1909. dec. 1., 760.

tészet élére, de az álláshely meghirdetése és elnyerése – akárcsak Vizaknán – feltehetően kapcsolatban volt a település 19. század végi turisztikai vonzerejének hirtelen megnövekedésével.[100] A telep a trianoni békeszerződés előtt Liptó vármegye Rózsahegyi járásához tartozott, nem volt önálló település, s a többi tátrai és Tátra környéki fürdőtelephez[101] hasonlóan, az 1800-as évek második felétől itt is kedvelt klimatikus gyógyfürdőhely épült ki. Igény mutatkozhatott tehát a terep mihamarabbi rendezésére, virágokkal és díszfákkal való beültetésére,[102] valamint egy helyi állandó kertészet létesítésére, abba pedig állandó kertész szakember alkalmazására. A századfordulón a fürdőtelepek környezetének kellemesebbé tétele általános elvárásként fogalmazódott meg a vendégek, az állami fenntartók és a szakemberek, műkertészek részéről. Koha (Egri) Ernő Károly 1910-ben az Országos Magyar Kertészeti Egyesület hivatalos közlönyében az ún. fürdőkertészetekről értekezve fogalmazta meg: „ha jól esik látni a várost így virággal ellepve, beborítva, mennyivel természetesebb az, ha midőn fürdőbe megyünk, ott látjuk csak igazában Flóra e szelíd gyermekeit. Sőt közönségünk egyenesen el is várja, hogy ott valami nagyot, valami különöset lásson. Mert hiszen éppen a természet alkotásainak szemléletében akar megpihenni az élet küzdelmeiben kifáradt emberi test és lélek. S ebben nem is csalatkozik, mert valóban rohamosan fejlődött az utóbbi időben fürdőkertészetünk."[103]

1910-től Koha (Egri) Ernő Károly magyar királyi főkertészként engedélyt kapott egy „fiatal, intelligens" kertészsegéd alkalmazására, akinek fizetése mellett fűtéssel és világítással ellátott lakást is ajánlottak a szolgálataiért.[104] 1911-től újabb kertészsegédi,[105] majd 1912-ben és 1913-ban a nyári hónapokra „ügyes virágkötőnő" állást[106] hirdetett. 1911-ben a kertészetben kertészsegédként dolgozott például Horváth János, az Országos Kertészeti Egyesület tehetséges, fiatal tagja.[107] A parkosítás és a zöldövezetek folyamatos karbantartása, a fürdővendégek kiszolgálása még így, beosztottakkal sem lehetett azonban egyszerű, hisz a fürdőtelep magas fekvése miatt számos problémával, „nehéz akadályokkal"[108] találta szembe magát a mindenkori kertészet. Igaz, másmilyenekkel, mint a vizaknai. Fenyőházán nem a sós talaj, hanem a hideg éghajlat, a néhány hétre korlátozódó nyári szezon okozott állandó gondot, ami miatt mindig csak teljesen kifejlődött növényeket lehetett kiültetni a szabad ágyásokba, s még ezek is gyakran elfagytak, visszafejlődtek, tehát a cseréjükről is folyamatosan gondoskodni kellett a helyi kertészetnek. Ennek ellenére, 1912-re a kincstári kezelésben lévő magyarországi magashegyi fürdőtelepek közül a tátralomnici mellett a fenyőházai park *(20–22. ábra)* is külön említést érdemelt a szakma részéről.[109]

Az egyéni nehézségek és általában a fürdőkertészek nehézségeinek tudatában javasolta Koha (Egri) Ernő Károly *(23. ábra)* az Országos Magyar Kertészeti Egyesületnek – amelynek 1910-től a választmányi ülésen megválasztott rendes tagja volt –,[110] hogy az előkészületek alatt álló májusi „millénáris kiállításon" – azaz az Egyesület fennállásának 25. évfordulójára tervezett második Nemzetközi Jubiláris Kertészeti Kiállításon – a történelmi Magyarország fürdőkertészei egy külön csoportot alkotva jelenhessenek meg „virágdíszítéssel, növényekkel, fényképfelvételekkel, reprodukciókkal, rajzokkal és leírásokkal."[111] Végül feltehetően nem kapott ennek megvalósítására engedélyt és kellő támogatást, holott ettől nemcsak a fürdőkertészek háttérbe kényszerített érdekeinek az érvényesítését, de az idegenforgalom fellendülését, a fürdőkertészetek, -kertek és -parkok

[100] 1904-ben minisztériumi kiadásban, *„Der Obst- und Gartenbau des Königreiches Ungarn" zugleich Katalog der ungarischen Austeller* címmel jelent meg katalógus, melyben az állami fürdők és nyaralótelepek között már a fenyőházai üdülőkert nagyított fényképe is megjelent. (Vö. *A Kert*, X, 1904. jún. 1., 359.)

[101] Ezek közül a fürdőtelepek közül kertészettel vagy kiemelkedő díszparkkal rendelkezett ebben az időben például Tátralomnic (Tatranská Lomnica), Tátraszéplak (Tatranská Polianka), Tátra-Virágvölgy (a mai Tatarkova-próba közelében), Ótátrafüred (Starý Smokovec), Stubnya- vagy Túrócfürdő (Turčianske Teplice), Trencsénteplic (Trenčianske Teplice), Rajec (Rajec), Lucski (Lúčky), Csorbató (Štrbské Pleso), Lucsivna (Lučivna) stb. Koha (Egri) Ernő Károly az említett fürdőtelepeket személyesen is felkereste, melyre a *Kertészeti Lapok*ban közzétett publikációiban is többszöri utalás történik.

[102] Az 1898-as fenyőházai természetközeli állapotokról, a hely botanikai értékeiről és egyre nagyobb turisztikai vonzerejéről, híréről Borbás Vince számolt be. (Vö. BORBÁS Vincze 1898.)

[103] KOHA Ernő 1910a, 47.

[104] *A Kert*, XVI, 1910. márc. 15., 195; XVI, 1910. ápr. 1., 229; XVI, 1910. ápr. 15., 262; XVI, 1910. máj. 1., 294; XVI, 1910. jún. 1., 359.

[105] *A Kert*, XVII, 1911. ápr. 1., 221; XVII, 1911. ápr. 15., 254; XVII, 1911. máj. 1., 288. A településen működött még uradalmi kertészként ebben az időben Staffen István. (Vö. *Kertészeti Lapok*, XXVI, 1911. febr., 105; XXV, 1912. ápr., 175.)

[106] *A Kert*, XVIII, 1912. jún. 1., 350; XVIII, 1912. jún. 15., 382; XVIII, 1912. júl. 1., 411; XVIII, 1912. júl. 15., 445; XVIII, 1912. aug. 1., 477; XVIII, 1912. aug. 15., 510; XVIII, 1912. szept. 1., 540; XIX, 1913. aug. 15., 510.

[107] *Kertészeti Lapok*, XXVI, 1911. jan., 44; XXVI, 1911. febr., 104.

[108] KOHA Ernő 1910a, 47.

[109] *A Kert*, XXVII, 1912. nov., 399.

[110] 1909. okt. 27-én benyújtott csatlakozási kérelmét az 1910. jan. 26-án tartott ülésen fogadták el. Vö. *Kertészeti Lapok*, XXV, 1910. febr., 149. Tagdíjának 1910-es évre való befizetéséről lásd Uo., 1910. okt., 486.

[111] KOHA Ernő 1910a, 48.

szakmai elismerését is remélte. Keserű tapasztalatára utalhatott akkor, amikor így fogalmazott: „a lapunkban egymás után megjelenő szép eszmék és indítványok igen csekély százaléka éri el a megvalósulást. Könnyelmű nemtörődömséggel siklunk át rajta, s annyi nemes indítvány és gondolat csak a végtelenbe hangzik. – Nincs aki méltányolja, aki felkarolja, s önzetlenül adva tudását, értelmét s buzgó segítő kezét – az eszmét diadalra juttassa."[112] Ennek ellenére, a fent említett egyesület tagjaként munkáját odaadóan végezte, sőt annak közlönyében – a lap állandó munkatársaként tekintett rá –[113] más szaktársakat is tüzes hangnemben lelkesített: „Igen, dolgozni fogunk: szívünk minden nemesebb érzését, lelkünk minden erejét a kertészet szolgálatába ajánljuk. S ha ki-ki csak egy-egy követ tesz hozzá, az egyesből mégis fölemelkedik az épület: a magyar kertészet dicsősége. S ezért dolgozni szent kötelességünk mindnyájunknak" – írta.[114]

Buzgalmában, törekvésében ajánlotta fel ifj. Jelinek Ferenc nagyváradi műkertész kezdeményezése mentén[115] a kezelése alatt álló fenyőházai fürdőtelep zöldfelületeit is egy országos rózsafajta-gyűjtemény, a sangerhauseni „rosarium" mintájára tervezett bemutatókert létesítésére,[116] amely eddigi ismereteink szerint, érdeklődés hiányában szintén csak terv maradt a részéről. Mint ahogyan az általa propagált országos városi virágültetési mozgalom is,[117] hiszen felívelő pályáját hamarosan, 1914 nyarán a Budapestre való költözése,[118] valamint az első világháború törte ketté. Koha (Egri) Ernő Károly káplárként Przemyśl ostrománál orosz fogságba esett, és Acsinszkba (Ачинск) vitték.

Przemyśl eleste előtt Koha (Egri) Ernő Károly egy tábori levelezőlapot címezett feleségének Nagykőrösre, a Széchenyi-fürdőkertbe, amelyet egy repülőgépnek sikerült kihoznia a körülzárt Przemyślből. A szokatlan esetről annak köszönhetően van tudomásunk, hogy a levelet Koha tíz sorstársa is aláírta, s azt végül nem Göndör Erzsébet kapta meg, hanem tévedésből Marik Sámuel gyulai törvényszéki irodatiszthez kézbesítették, majd *Az Est* című lapban beszámoltak róla.[119] Innen tudjuk, hogy a feleség a két kisfiával férje valamely szakmai-baráti kapcsolata révén vészelhette át a háborút a szépségéről híres nagykőrösi fürdőkertészetben.

Koha (Egri) Ernő Károly műkertészi tevékenysége Szegeden (1922–1924)

A szerencsi Zempléni Múzeum levelezőlap-gyűjteményének áttekintése során véletlenszerűen került elő az a képeslap, melyet Koha (Egri) Ernő Károly a postai bélyegző szerint 1918. júl. 18-án küldött Cserni János egykori siklósi könyvnyomda-tulajdonos feleségének Vizaknáról, azaz bátyja kertészetéből. A levél tartalmából kiderül, hogy Koha (Egri) Ernő Károly közel két évig volt fogságban Arapovo (Арапово) orosz településen a fent említett személlyel: „Igen Tisztelt Nagysád! Kedves férjével voltam együtt majd két évig egy munkán Arapovón Oroszországban. Én a napokban hazaérkeztem, kérem e lap vétele után szíves válaszát, hogy bővebben írhassak k[edves]. férjéről, ki bizalmas barátom volt. Kézcsókom küldve vagyok mély tisztelettel: Koha Ernő" – írta.[120]

A vitézi címet kapott Koha (Egri) Ernő Károly 1918–1922 közötti tevékenységéről nem sikerült adatokat feltárni. Egy, a *Tükör*ben megjelent cikkből tudjuk viszont, hogy 1922 elején még Marosvásárhelyen segített Lajos testvérével együtt bátyjának, Koha Róbert Orbánnak a városi kertészet elindításában. A közlemény ismeretlen szerzője utalást tesz arra is, hogy Ernő Károly Szeged város kertésze volt korábban, de ez a megjegyzés még a fenyőházai évekre, 1909 előttre utalhat.[121] 1922 januárjában is feltehetően még Marosvásárhelyről intézte nyílt levelét a *Szegedi Napló* szerkesztőségéhez, amelyben kifejtette abbéli aggodalmát, hogy Szegeden kevés az értékes virágkertészet, „úgy botanikai, mint szépészeti szempontból nem találunk olyan növényvirág-tenyésztő telepeket, amelyek a modern kor követeléseinek megfelelnek." Majd így folytatta: „Nem említve Budapestet, az ország kisebb városai mind előbb van-

[112] KOHA Ernő 1910c, 243.
[113] Vö. *Kertészeti Lapok*, XXV, 1910, XII.
[114] KOHA Ernő 1910b, 178.
[115] *Kertészeti Lapok*, XXV, 1910. márc., 160–163.
[116] KOHA Ernő 1910c. Vö. még *Köztelek*, XX, 1910. aug. 13., 1958; KÜMMERLE J. Béla 1910, 246; GOMBOCZ Endre 1936, 17.
[117] „Kassa [Košice], Miskolc, Szeged, Eger, Arad stb. kisebb-nagyobb városunk már a főváros nyomán halad: fásít, díszít növénnyel, virággal. Olyan mindegyik, mint egy-egy virágoskert. Bármerre tekintsünk, kedvesen mosolyog reánk innen is, onnan is a virág. …Miért ne tehetné tehát akár minden város is, hogy virággal ékesítse, barátságosabbá, kedvesebbé tegye otthonát, ablakait és erkélyeit. Reméljük, hogy a tavasz beálltával, mikor az első meleg napsugár éri a földet, szép hazánk minden városa virágdíszbe öltözik." (KOHA Ernő 1911, 174–175; Vö. még *Köztelek*, XXI, 1911. márc. 22., 724.) 1913-ban Nagyszeben városi virágdíszeit méltatta hasonló, önálló cikkben. (Vö. KOHA EGRI Ernő 1913.)
[118] 1914-ben már Budapestről küldi be cikkeit Egri néven *A Kert* szerkesztőségének. (Vö. EGRI Ernő 1914b; Uő 1914.)
[119] *Az Est*, VI/32, 1915. febr. 1., 6.
[120] *Koha Ernő levele Cserni Jánosnéhoz,* Vizakna, 1918. júl. 18. (ZM, lsz. 0111715.)
[121] Vö. *Tükör*, X/15, 1922. ápr. 9., 2.

nak a virágkultusz terén, mint Szeged, holott néhány évvel ezelőtt kertészetben és a virágtermesztés terén vezetett az egész országban. Mindenekelőtt a nagytekintetű városi tanácsnak kellene jó példával elöl járni, hozassa rendbe, és szerelje föl a mai igényeknek megfelelően a városi tartalék kertészetét, újítsa föl és alakítsa át a köztereket és sétányokat, amelyek már szégyenletes állapotban vannak. Nem szabad visszariadni anyagi áldozatoktól, de nincs is helye a szűkmarkúskodásnak. Jó példával kell elöl járni, hogy a példa ragadós legyen. Akkor az idén megint virágköntösben köszönti Szeged a boldogabb tavaszt, nem úgy, mint az előző években, s méltán érdemli ki azt a nevet, hogy virágos Szeged, a parkok városa."[122]

A „nagytekintetű városi tanács" ha nem is, de Koha (Egri) Ernő Károly 1922 őszétől már ismét azon ügyködött, hogy szeretett szülővárosában a „virágkultuszt" felélessze, és azt a századfordulóra jellemző szintre emelje. A Nádor utca 14. szám alá költözve, mindennemű kertészeti munkát, kert- és gyümölcsöstelepítést vállalt,[123] hamarosan azonban, 1924-ben Budapesten – fogságban szerzett betegsége következtében – meghalt.[124] A Przemyśl védelmében részt vevő túlélők és a főváros hatóságai által az 1920-as évek második felében kezdeményezett, 1932-re felállított Przemyśl-emlékmű *(24. ábra)* adománygyűjtésén így ő már nem vehetett részt, maga is az első világháború áldozatává vált.

Koha Róbert Orbán műkertészi tevékenysége Marosvásárhelyen (1922–1942)

Az impériumváltás zűrzavaros időszakára,[125] az 1920–1922 közötti esztendők valamelyikére datálható a Koha család kertészkedő tagjainak Marosvásárhelyre érkezése, élén Koha Róbert Orbán műkertésszel, aki előbb városi főkertészként, majd nyugalmazását követően haláláig a város kertészeti főintézőjeként dolgozott.

Meghívásában feltehetően nem az 1920. szept. 11-én, fél év után lemondó román polgármester, Cornel Albu aradi ügyvéd játszhatott szerepet, hanem a tisztségben őt követő szintén román Ioan Harșia. Utóbbiról tudjuk, hogy 1922 decemberéig irányította a várost, származása ellenére a helyi magyar közösség is üdvözölte kinevezését és tevékenységét, s a Monarchia idején mint egykori vármegyei hivatalnoknak, később pedig mint szenátornak, illetve a Szászföld helyzetét ismerő szászrégeni ügyvédnek rálátása lehetett a vizaknai megvalósításokra, sőt Koha feleségének családját, a Leich famíliát is jól ismerhette.

Bár nevét az 1924-ben kiadott városi *Almanach* valamilyen okból még nem jegyzi,[126] Koha Róbert Orbán első említése a marosvásárhelyi városi kertészet élén eddigi ismereteinkkel ellentétben nem a helyi magyar közösségben nacionalista-soviniszta intézkedéseiről elhíresült móc Emil Dandea 1926-ig tartó polgármestersége idejére, 1923 áprilisára,[127] hanem bő egy évvel korábbra, 1922. márc. 15-re, azaz éppen az ún. Harșia-korszak végére datálható. Egy német nyelvű lap apróhirdetésének végén a „Koha Robert, städt. Obergärtner M.-Vásárhely – Târgul-Mureș", azaz Koha Róbert marosvásárhelyi városi főkertész szerepel.[128] Az 1922-ből származó további korai, magyar nyelvű marosvásárhelyi apróhirdetésekben ugyanő olcsó szőlőoltványokat,[129] virágot és konyhakerti palántákat[130] kínált eladásra.

A *Tükör* című „pártonkívüli politikai hetilap" az újjászervezett városi kertészetről, a bukaresti [București] udvar ajánlatát nem elfogadó, így Marosvásárhelyen alkalmazott új szakemberről s életének egy-egy részletéről is tudósított 1922 áprilisában: „A városi kertészet létezéséről eddig legfeljebb csak azok bírtak tudomással, akik az Erzsébet-ligeti kertészházat és a hozzá tartozó felszereléseket látták. Nem is csoda, hiszen a városi kertészet már évek óta semmiféle produktív munkát nem végzett, és létét egy-két melegágyon és néhány fej salátán kívül mi sem bizonyította. A volt városi kertész[131] nem nagyon törte magát, hogy a látszatra rácáfoljon, a felügyelő és ellenőrző közegeknek pedig nem volt ínyökre a hivataloskodás. A városi urak is megunták végre ezt a gazdálkodást, új kertészt ültettek a régi helyé-

[122] KOHA EGRI Ernő 1922, 4.

[123] *Szegedi Friss Újság*, XXIII/236, 1922. okt. 4., 3; XXIII/238, 1922. okt. 6., 4; XXIII/253, 1922. okt. 24., 3; XXIII/254, 1922. okt. 25., 5; XXIII/255, 1922. okt. 26., 4; XXIII/256, 1922. okt. 27., 4; XXIII/261, 1922. nov. 2., 4; XXIII/263, 1922. nov. 4., 3.

[124] Egy szegedi napilapban közzétett halálhír szerint „vitéz Koha Ernő v. állami műkertész" 1924 őszén hunyt el, családtagjai a budai farkasréti temetőben hantolták el. (Vö. *Szegedi Friss Újság*, XXV/238, 1924. okt. 5., 2.) Ugyanezt erősíti meg egy másik halálhír (*Kertészeti Lapok*, XXVIII, 1924. dec. 1., 15). Az elhalálozási anyakönyv szerint 1924. szept. 22-én májzsugorodás és -elégtelenség végzett vele. Budapesti ideiglenes lakhelyként a II. kerületi Trombitás utca 20. szám szerepel a kivonatban. Digitális másolatát Nagyné Tóth-Páll Zselyke bocsátotta rendelkezésemre.

[125] Ennek az időszaknak a marosvásárhelyi eseményeiről bővebben lásd FODOR János 2016. A marosvásárhelyi eseményeket Erdély vonatkozásában lásd még FODOR János 2018.

[126] Vö. GHILA, Iulius 1924.

[127] Sebestyén-Spielmann Mihály marosvásárhelyi történész-könyvtáros 1923. ápr. 1-jei adatot közölt a városi kertészet élén tevékenykedő Koha Róbert Orbánról. Mindeddig ez volt a legkorábbi adatunk. (Vö. SEBESTYÉN Mihály 2016, 366.)

[128] *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, XLIX, 1922. márc. 15., 5.

[129] *Tükör*, X/13, 1922. márc. 26., 3.

[130] *Tükör*, X/18, 1922. ápr. 30., 4.

[131] Egyelőre nem sikerült azonosítani a személyt.

be, és elhatározták az egész városi kertészet reorganizálását. Az Erzsébet-ligeti telepen máris látható az újítás hatása, a kertészet telve van szebbnél-szebb ültetvényekkel, a gázgyár mögötti területeken pedig konyhakertészet indult meg… A napokban kezdik meg a város elhanyagolt parkjainak tatarozását és újraültetését, mely munkálatok eddig azért késtek, mert a még télen megrendelt francia magvak nem érkeztek meg. A parkok körül padok lesznek elhelyezve, úgy, hogy ezáltal a város egész külszíne hatalmas lendülettel halad a gondozott városok tökéletes organizációja felé. A város ezen fellendítő munkáját az új főkertész, Koha Róbert végzi, aki ezelőtt Vizaknán volt 20 évig állami főkertész, és aki Erdély-szerte ismert szaktekintély. Segítőtársai két öccse, akik közül az egyik Szeged város kertésze volt. Kohát egyébként a bukaresti udvar is meghívta kertészének, de ő jelenlegi állásával az udvari kenyeret nem akarja fecsérelni. A gyulafehérvári koronázási tér parkírozása is az ő dolga lesz, az erre vonatkozó tárgyalásokban már részt is vett, és a terveket most dolgozza ki.[132] A városi kertészet az ő rövid vezetése következtében most havonként többet produkál, mint elődje alatt egész éven keresztül. A kertészethez tartozó összes munkálatok (ács- és asztalosmunkák, virágcserepek készítése, stb.) házi kezelésben tartatnak, és ezzel is tetemes összeget takarít meg a város…"[133]

Koha Róbert Orbán az ismeretlen cikkíró szerint mintegy húsz éven át, azaz 1902-től 1922-ig tevékenykedett Vizaknán, de az általa felsorolt korai marosvásárhelyi megvalósítások és egyéb utalások – „máris látható az újítás hatása", „még télen megrendelt", „a városi kertészet az ő rövid vezetése következtében most havonként többet produkál, mint elődje alatt", stb. – alapján valószínűsíthető, hogy már 1920-tól vagy 1921-től a kertészet élén volt. Ugyancsak 1922 tavaszáról ismerünk egy apróhirdetést, melyben Koha Róbert Orbán főkertész a városi kertészetben kapható virág- és konyhakerti palántákra hívta fel az érdeklődők figyelmét.[134] Ez is csak úgy volt lehetséges, ha a kertészet Koha általi üzemeltetése, újraindítása már legalább 1921 őszén elkezdődött. A fent idézett cikk ugyanakkor egy másik fontos utalást is tesz, mégpedig arra vonatkozóan, hogy Koha Róbert Orbánnal mindkét öccse, Ernő Károly[135] és Lajos is a Maros parti városba érkeztek.

Ugyancsak a *Tükör* című helyi hetilap munkatársa a „városi kertészet fejlődése"-ként értékelte 1922. okt. 29-i számában Koha Róbert Orbán látványos munkái közül az egyre szaporodó virágos közterek mellett a Főtérre tervezett virágárusító pavilont: „Az új főkertész legfőbb gondját képezi a városi kertészet fellendítése, amiben megbecsülhetetlen segítségére van a városi tanács, főként pedig Maetz Ervin városi főmérnök. Az ő agilitásának tudható be, hogy a tanács egy vagon virágnak Németországból leendő megrendelését határozta el oly célból, hogy azok egy részét a kertészet céljaira felhasználja, a többit pedig eladásra bocsássa. A virágok a héten meg is érkeztek, szebbnél-szebb itt meg nem termő növények, melyeknek jó hasznát fogja látni e város közönsége télen, bálok, hangversenyek és más összejövetelek alkalmával. Az eladásra szánt virágok céljaira a Főtéren a Bem- és Kossuth-szobrok között egy építészeti szempontokból is jelentős pavilon építését helyezték folyamatba. Az építési munkálatok a legrövidebb időn belül befejezést nyernek, és az új épület, rendeltetésének megfelelően, a virágok kiállítására fog szolgálni. Állandó raktáron lesznek itt a különböző délszaki és évelő növények, a többi virágok pedig a jelenlegi forgalmi árnál lényegesen olcsóbbak lesznek az új pavilonban kaphatók. Ezek fölött pedig ez

[132] Az 1922. okt. 15-i koronázás a „Nagy Egyesülés", így Erdély Romániához való csatolásának ünnepélyes lezárása is volt egyben, melyen I. Ferdinánd és felesége, Mária jelképesen megerősítették hatalmukat uralkodóként a Román Királyság élén. Az ünnepségre Gyulafehérváron került sor, melyre a város a közterek, parkok rendbetételével is készült. Koha Róbert Orbán szerepe mindebben ezidáig ismeretlen volt számunkra. A cikkíró szerint az ún. koronázási tér parkosításához tervekkel járult hozzá. Tudjuk ugyanakkor, hogy az ünnepségek előtt, augusztusban a királyné Marosvásárhelyen is rövid látogatást tett. Ekkor „nagyon megtetszett a királynénak a városház előcsarnokában felállított délszakinövény-díszítés és a város virágcsokra, melyet Koha Róbert városi főkertész készített." (*Tükör*, X/32, 1922. aug. 6., 3.)

[133] *Tükör*, X/15, 1922. ápr. 9., 2.

[134] *Tükör*, X/18, 1922. ápr. 30., 4.

[135] Bár más-más településen fejtették ki tevékenységüket, a feltárt forrásokból mégis úgy tűnik, végig követték egymás munkásságát, ismerték egymás eredményeit, s feltehetően nemcsak levélben tartották a kapcsolatot, de időnként meg is látogatták egymást, a látottakra, a testvér által fenntartott kertészetek eredményeire nem egyszer írásaikban is kitértek Kohaék. Koha (Egri) Ernő Károly a bátyja vizaknai tevékenységére utalva írta például egy helyütt: „Ott van …Vizakna sósgyógyfürdő. Aki 3-4 év előtt látta, s alkalma van most megtekinteni, nem ismer reá. Művészi készség és szaktudás látszik kertészetének minden részletén – s valóságos paradicsomi szépsége messze földről odacsalja az idegent." (KOHA Ernő 1910a, 48.) Koháék minden bizonnyal tapasztalataikat is gyakran kicserélték, a jelen tanulmányban bemutatott fürdő- illetve városi kertek és kertészetek létesülésének, növénykínálatának, termesztéstechnológiájának alakulásában különböző kölcsönhatásokkal kell számolnunk tehát. Ugyanakkor gyakorlati és elméleti ismereteiket is átadhatták egymásnak. Erre utal például Koha Róbertnek az egresről szóló cikkében az Eger környéki népi névváltozatokra (*büszke*, *pöszméte*, *köszméte*, *csipkeszőlő*, *agras*, *agress*) való kitérés, amelyről a városban megfordult Ernő testvérétől vagy annak egri származású menyasszonyától és későbbi feleségétől, Göndör Erzsébettől szerezhetett tudomást. (KOHA Róbert 1907, 228.)

az új épület külső elrendezésével, pompás virágdíszeivel a Főtér nívóját is nagymértékben emelni fogja" – írták.[136] 1923 kora tavaszán a tervezett virágbolt még nem állt készen, ezért Koha Róbert Orbán – korabeli bevett szokás szerint – boltok kirakatában (a Székely- és Réti-féle főtéri üzletek üvegei mögé) állította ki „gyönyörű, színpompás virágait".[137] Végül a Maetz által tervezett „városi virágcsarnok" áprilisra elkészült már annyira, hogy – bár még vakolásra várt – a városi kertészet berendezhette azt aktuális árukínálatával.[138] A korai, 1922-es eredmények sorából említhető még a Koha Róbert Orbán által parkosított Bányai-féle vendéglő kerthelyisége, ahol nyáron a helyi tanács 2000 fő befogadására képes nyári mozgószínházat állított fel.[139]

Érdekes, hogy ugyanebben az évben már a kertészet önállósodásának, privatizációjának gondolata is felmerült a városvezetők részéről. „A kertészet eddig a városnak évenként kb. egynegyed milliójába került, amivel szemben közvetlenül semmiféle bevételt nem tudott produkálni. A város területén lévő 20 000 fának nyesése, gondozása és a kertész-telep üzemi kiadásaival szemben a bevétel semmit sem jelentett. Éppen ezért teszi a tanács megfontolás tárgyává, hogy ezt a negyedmilliós kiadást milyen körülmények között lehetne kiküszöbölni a háztartásából. Ezt oly módon véli elérhetőnek, hogy a kertészetet önálló vezetés alá akarja helyezni, teljesen különálló üzemmé átalakítani, mely amellett, hogy a város lakóinak szükséges virágokat és egyéb növényeket olcsó áron tudná adni, a város parkjait és virágos helyeit kellőképpen ellátná" – összegezte az ide vonatkozó főbb meglátásokat egy helyi lap újságírója.[140] A helyzetet csak súlyosbította, hogy Koha Róbert Orbán a város erejét és költségvetését meghaladó, ezért nagyrészt csak elképzelés szintjén megvalósult tervekkel állt elő. Az Erzsébet-ligetbe kijelölt sporttelepnek pompás szökőkutat, a pesti Park Club mintájára sziklagrottákat, vízeséseket, tavacskákat,[141] majd a helyi Iparmúzeumba novemberre egy nagyszabású virágkertészeti és kertgazdasági, oktató célú kiállítást tervezett, Harșia polgármester elnökletével, Mária királyné védnökségével.[142] Végül is eddigi ismereteink szerint a ligeti tervekből semmi nem valósulhatott meg, s az Iparmúzeum igazgatósága is a téli időszakban inkább egy helyi rendőrhivatalnok, Parizek Ferenc amatőr képzőművészeti alkotásaiból rendezett időszaki tárlatot,[143] majd „a székelyföldi kiváló ipari és művészeti cikkeiből" nyitott meg egy állandónak szánt kiállítást,[144] decemberben pedig karácsonyi mintavásárt.[145] De még ez sem szegte az „ambíciózus", „agilis" főkertész kedvét, s következő év, 1923 tavaszán már a Főtér Szentgyörgy utcai[146] felének parkosításával lepte meg a város polgárságát, akik addig a teret amolyan szemétdombként használták.[147]

Emil Dandea polgármesterségének kezdetén, 1923 májusában a kormány a város éves költségvetését nem hagyta jóvá, a kertészet céljaira előirányozott 250 000 lejből pedig egy „sérelmes és oktalan" intézkedés mentén csupán 21 000 lejt engedélyezett, ami a főkertésznek mint kinevezett, nyugdíjjogosult tisztviselőnek a fizetését sem fedezte.[148] Mindez jócskán ellehetetlenítette Koha Róbert Orbán és a városi kertészet további zavartalan működését, holott az impériumváltás miatt sokáig szunnyadó városrendezés kérdése még mindig megoldásra várt. A városvezetés – saját érdekeit szem előtt tartva – kezdetben még igyekezett különböző kezdeményezések révén segíteni és fenntartani a kertészetet, így például „Virágos Marosvásárhely" címmel a lakók segítségét kérte 1925-ben arra vonatkozóan, hogy legalább a házuk előtti járdaszegélyek rendbetételével, beültetésével járuljanak hozzá a városszépítési munkálatokhoz. Egy helyi – 2966-924. számú – szabályrendelettel próbálták rögzíteni és kötelezővé is tenni mindezt, miközben tudatában voltak ők maguk is annak, hogy a hatóságnak, azaz a helyi rendőrségnek éberebben kellett volna ügyelni, hogy a sok fáradtsággal gondozott, ápolt utcai virágágyak fokozottabb védelemben részesüljenek. Nem volt ritka ugyanis még ekkoriban Marosvásárhely utcáin, hogy „áthajtott szarvasmarhák, …kieresztett tyúkok, libák, malacok" okoztak tetemes károkat a magán- és közkertekben,[149] és a hírlapírók, szerkesztők ki is fejezték abbéli aggodalmukat, hogy az utcák „elhagyatottságukban, takarítatlanságukban egy balkáni város piszkos útjaira emlékeztetnek, éles kontrasztot nyújtva a régebben első helyen álló székely főváros gondozott utcáinak" – utalva itt Bernády György első polgármesterségének idejére és Marosvásárhely polgári fejlődésének virágkorára, a 20. század legelejére.[150]

[136] *Tükör*, X/44, 1922. okt. 29., 2. Erről lásd még korábban *Tükör*, X/15, 1922. ápr. 9., 2; illetve SEBESTYÉN Mihály 2016, 366.
[137] *Tükör*, XI/6, 1923. febr. 11., 3.
[138] *Tükör*, XI/13, 1923. ápr. 1., 4.
[139] *Tükör*, X/24, 1922. jún. 11., 2.
[140] *Tükör*, X/44, 1922. okt. 29., 2.
[141] *Tükör*, X/24, 1922. jún. 11., 2–3.
[142] *Tükör*, X/32, 1922. aug. 6., 3.
[143] *Tükör*, X/45, 1922. nov. 5., 3.
[144] Uo., 4.
[145] *Tükör*, X/53, 1922. dec. 31., 4.
[146] Ma Forradalom utca (strada Revoluției).
[147] *Tükör*, XI/13, 1923. ápr. 1., 3.
[148] *Tükör*, XI/18, 1923. máj. 6., 2.
[149] *Tükör*, XIII/14, 1925. ápr. 5., 2.
[150] *Tükör*, XII/18, 1924. máj. 4., 1.

Koha Róbert Orbán igyekezett az akadályokat leküzdeni, a felmerülő problémákra megoldást találni. 1924-ben fásította a Főteret az állomással összekötő elhanyagolt utat és a vasút vonalának mentét,[151] parkosította a korábban burgonyaföldként hasznosított egyik Szondy György utcai közterületet,[152] rendezte a Főtér közelében kukoricaföldként éktelenkedő területet, a városháza melletti Albina bank környezetét. Ott egy ekkoriban még csak nagyvárosokra jellemző, szokatlan újdonságot, játszóteret is kialakított.[153] 1925-ben a városi kertészetnek helyet biztosító Erzsébet-liget rendezésébe fogott, az elhanyagolt sétányait „meglepő széppé" tette.[154] Találóan fogalmazott a helyi hírlapíró e kezdeményezések láttán: „A virágairól híres marosvásárhelyi terek- és utcákra megint rácsókolta a tavasz az istenmosolygását, a szebbnél-szebb virágszőnyegeket. Jólesik a szemnek végigtekinteni ezen a szépséges pompán, ami talán minden pompák között a legkevesebbe kerül a világon, és mégis a legpazarabb, legbájosabb és legelandalítóbb. Minden más páváskodásnál gyönyörűbb dísze a virág szobának, háznak, udvarnak, térnek, utcának. A Koha főkertész úr művészkeze egy kis európai hangulatot varázsol ez egyebekben mindenben balkáni tempót követő szomorú sivárságba."[155] Koha Róbert Orbán lokális népszerűségét, megbecsültségét jelzi számunkra az itt idézett újságcikk mellett az is, hogy a Magyar Iparos Egyesület titkára, dr. Horváth János is elismerően nyilatkozott személyéről.[156] A városi kertészet fejlődésében a valódi változást azonban csak az újabb Bernády-korszak hozhatta el.

Dr. Bernády György első ízben 1902 és 1913 között volt polgármestere Marosvásárhelynek, majd néhány évnyi főispáni tisztség után, Emil Dandeát követően, 1926 és 1929 között újra polgármesternek választották. Pályafutása alatt elsősorban a városrendezésben következtek be korszerűsítések.[157] A város újratérképezése, a telekkönyvek rendezése, a csatornázás, a Maros szabályozása, az utcák és terek nyitása, burkolása, a közvilágítás bevezetése, a jelentősebb középületek felépítése mellett a parkosítási kezdeményezések, a sétányok és parkok építésének nagy része, de a somostetői park rendezése s egyáltalán magának a városi kertészetnek mint intézménynek a létrehozása,[158] a termesztő létesítmények megépíttetése is a nevéhez köthető. Ebben az időszakban ültették be a sétányok szegélyeit és parkosítottak a legintenzívebben a 20. században Marosvásárhelyen.[159] A város, a „feneketlen sártenger"[160] rendezetté tételére óriási összegeket irányozott elő Bernády, terveit kortársai, köztisztviselők és városlakók közül többen gyanakvással, értetlenkedéssel kísérték. Ellenlábasai főként azt sérelmezték, hogy a polgármester és az általa vezetett hivatal minden nagyobb fejlesztés, beruházás, építkezés munkálatait nem a helyi cégeknek, vállalkozóknak adta ki, hanem ún. idegeneknek.

Második polgármestersége idején egy dologban biztosan megegyezett Bernády és a beosztottjának számító újdonsült városi főkertész, Koha Róbert Orbán ízlése: mindketten már egészen korán, a század elejétől megismerkedtek és szimpatizáltak a „modern stil" megnevezéssel is emlegetett,[161] Bécsből a századfordulóra Erdélybe is fokozatosan begyűrűző, majd népszerűvé váló szecessziós stílussal és annak képviselőivel, különösen pedig a népművészetből is merítő, ún. magyar, avagy magyaros szecessziós[162] irányzattal.

Első marosvásárhelyi polgármesterségének idején, a Bernády által felkért budapesti tervezők a város főterén és közvetlen környékén olyan épületegyüttest terveztek és valósítottak meg, mely méltán vált a Lechner Ödön által elindított mozgalom, a magyaros szecesszió kiemelkedő iskolapéldájává: 1905–1907 között elkészült a Közigazgatási Palota, 1908–1909 között a Református Kollégium új főépülete, 1911–1913 között felépült a Kultúrpalota, emellett több tucat más kisebb szecessziós középület, bérház és villa.[163]

Koha Róbert Orbán ezzel egyidőben, még Vizaknán találkozott az irányzattal: a század elején megépült melegfürdő és az ahhoz kapcsolódó nagyvendéglő is szecessziós stílusjegyeket viselt magán,[164] sőt a vizaknai parkrészleteket bemutató-népszerűsítő egyik helyi kiadású korabeli levelezőlapon is szecessziós keretezés jelent meg.[165] Mint azt a *Modern stíl a kertészetben* című, 1908-as cikkében az ízlés- és stílusbeli változásokra, divatokra egyébként is könnyen

[151] *Tükör*, XII/20, 1924. máj. 18., 3.
[152] Uo.
[153] *Tükör*, XII/18, 1924. máj. 4., 1–2.
[154] *Hétfői Napló*, II/18, 1925. máj. 4., 2.
[155] *Tükör*, XIII/22, 1925. máj. 31., 3.
[156] *Hétfői Napló*, II/18, 1925. máj. 4., 3.
[157] Életéről és munkásságáról több ismeretterjesztő kötet is napvilágot látott. Tudományos igénnyel készült Bernády-monográfiaként lásd PÁL-ANTAL Sándor 2015. Bernády György helyi mítoszáról és kultuszáról bővebben lásd GYÖRGY V. Imola 2018.
[158] Vö. *Székely Lapok*, XLII/23, 1902. márc. 20., 3; *Székely Napló*, XLII/44, 1912. márc. 23., 1. Az adatokat és a cikkek rendelkezésemre bocsátását dr. György Veress Imola néprajzkutatónak köszönöm!
[159] MAROSI Barna 2018, 22.
[160] Uo., 14.
[161] A szecessziós stílus angoloknál meghonosodott *modern style* ('modern stílus') kifejezéséből.
[162] A stílus magyar irányzatáról bővebben lásd FUCSKÁR Ágnes – FUCSKÁR József Attila 2021.
[163] A marosvásárhelyi szecesszióról bővebben lásd KERESZTES Gyula 2000.
[164] Vö. a korabeli fényképekkel. (Például ZM, lsz. 0111703.)
[165] Vö. OSZK, *KLlGy*, V 1.223.

és gyorsan reagáló[166] Koha Róbert Orbán maga írta: „Némi kis büszkeséget tulajdoníthatunk magunknak mi, kertészkedők, hogy részt veszünk a magyar motívumok fejlesztésében. Kötelességünk kívánni, hogy a magyar nép művészetéből alkotott motívumok olyan stíllé fejlődjenek, mint annak idején volt a renaissance, barocc, rococco stb. stílek. Nagynevű művészeink sokat fáradnak azon, hogy a magyar motívumokat általános, közkedveltté avassák. Nehéz feladat; ebben a korszellemben, amikor egyik újabb stíl a másikat követi, oly gyorsan, hogy félfejlődésben már eltűnik az egyik, s követi a másik. …Úgy, ahogy minden tárgyon változtat a modern stíl, úgy bevehetjük a kertészetbe is."[167] *(27. ábra.)*

Koha Róbert Orbán különös gondot fordított a Bernády-korszakban emelt szecessziós középületek környezetének stílushű rendezésére.[168] Már Marosvásárhelyre kerültének korai szakaszában igyekezett minden évszakban széppé varázsolni a rendelkezésére álló területeket. „A városház előtti virággrupp olyan pompás, szemet gyönyörködtető látványt nyújt, hogy akinek legsürgősebb is a dolga, nem tudja megállani, hogy ha egy pillanatig is, ne csodálja meg ezt a kertészeti költeményt. Ha a többi virággrupp is így fog kinézni a főtéren, a sétáló közönség bizonyára nagyon hálás lesz Koha Róbert főkertész iránt, aki ezt a remek és művészi virágkiállítást avatott kézzel rendezi" – írták egy helyi lapban 1922 májusában.[169] 1922 októberében meg a következőképpen méltatták az új főkertész munkáját: „itt tartózkodása óta napról-napra újabb és újabb virágparkok létesülnek a város különböző helyein. A tanácsháza és a kultúrpalota előtti tereken gyönyörű és sok ízléssel elrendezett gruppok kellemes hatást gyakorolnak, különösen az idegenre, de amelyek a város szépészeti relációiban is nagy fontosságú helyet foglalnak el."[170] 1926-ban – már Bernády polgármestersége idején – a *Színház és Társaság* című folyóiratban a következőket olvashatjuk Koha Róbert Orbánról: „Marosvásárhely virágkertészete, amely a színházi s báli szezon elején ismét hatalmas nekilendüléssel indul útnak, rég bizonyságot tett arról, hogy a legelső külföldi export kertészetekkel is képes felvenni a versenyt. Így Marosvásárhely egyetlen virágszálat sem importált azóta, amióta Öllerer János műkertészete,[171] valamint a vele legalábbis egyenrangú és Koha Róbert főkertész vezetése alatt álló városi műkertészet áll fenn. Úgy Koha Róbert városi főkertész, valamint Öllerer János a maguk nemében elsőrangú szakemberek, akik messze földön tették híressé Marosvásárhely virágkertészetét. Kertészeteikbe betévedő idegennek még a legzordabb télvíz idején is az Ezeregyéjszaka bűbájos meséinek illatos, színes kerete tűnik szemei elé, és az üvegházak és télikertek elragadó látványt nyújtanak."[172] Utóbbi cikknek egy alapvetően társasági-színházi életről szóló lapban való megjelenése azért sem furcsa, mert tudjuk, hogy Koha Róbert Orbán a „színházi közönség előtt" is több alkalommal tűnt fel ízléses virágcsokraival.[173] Bernády második polgármestersége idején a város főkertészeként tehát nemcsak szecessziós virágágyaival, hanem virágkötészeti alkotásaival, virágokkal díszített termeivel és pompás hintóival *(25. ábra)* is sikerült a városlakók figyelmét felkeltenie.

1929 késő nyarától, Bernády második mandátumának befejeztével a városi kertészet működését egy újabb – Adrian Popescu vezette – tanács teljesen átszervezte, megtakarítás reményében[174] bérbe adták azt Koha Róbert Orbánnak.[175] A két másik, ismeretlen ajánlattevő közül Kohának úgy sikerült elnyernie a létesítmény további működtetésének jogát, hogy közben ajánlattételében vállalta évi 500 000 lejért cserébe, hogy saját forrásai, emberei bevonásával beülteti, fenntartja, gondozza mindazokat a parkokat, amelyeket az elmúlt években is kezelt, továbbá rendben tartja a fasorokat, és megjavíttatja a pálmaházat, a virágházakat *(26. ábra)*. Emellett újabb parkok létrehozására is kötelezték, a város által adott tervek alapján.[176]

Koha Róbert Orbán mint nyugalmazott főkertésznek a várostól bérbe vett kertészetből származó kevés, fokozatosan megcsappanó juttatása nem bizonyult elegendőnek a vállalkozás hosszú távú fenntartásához, menthetetlenül haladni kezdett a megszűnés felé. Hasonlóan Marosvásárhelyre kerülésének kezdeti éveihez, amikor villák és házikertek

[166] Vö. például: „Gyakran mondjuk valamely virágra, hogy ez divatos virág, igen, ezt joggal is mondjuk. Tekintsünk vissza egykét évtizedre, és mindjárt tapasztalni fogjuk, hogy egyik vagy másik fajvirág válik általánosan közkedveltté." (KOHA Róbert 1908a, 170.)

[167] KOHA Róbert 1908, 106.

[168] Vö. még NAGY Zsolt 2021, 109–114. A hivatkozott tanulmány kéziratának szakmai véleményezését, lektorálását ismételten köszönöm Dr. Pál-Antal Sándor akadémikus-történész úrnak!

[169] *Tükör*, X/21, 1922. máj. 21., 3.

[170] *Tükör*, X/44, 1922. okt. 29., 2.

[171] Lásd erről bővebben NAGY Zsolt 2021a; Uő 2021b.

[172] *Színház és Társaság*, X/17, 1926. nov. 21., 28.

[173] *Hétfői Napló*, IV/48, 1927. nov. 28., 3. Feltehetően a csokrokhoz és egyéb virágkötészeti munkákhoz, csomagoláshoz rendelt Bécsből még 1929 márciusában is különböző kiegészítőket, szalagokat, vásznakat. (KCsL, *Számla*, 1929.)

[174] A városnak évente „több százezer lejes áldozatába került" parkjainak, tereinek díszítése, míg az összes szükséges kiadások a „millió lejt is meghaladták". (*A Ma*, V/84, 1929. aug. 18., 2.)

[175] SEBESTYÉN Mihály – DIAMANTSTEIN György 2022, 360.

[176] *Az Ellenzék*, XVII/97, 1929. aug. 17., 2.

„terv és költségvetés szerinti" parkosítását, valamint balkonok és sírok virágokkal való beültetését,[177] báltermek, mulatóhelyek díszítését, csokrok és koszorúk kötését, s „általában minden, a kertészet körébe érő munkálatokat" „mérsékelt díjazás mellett" volt kénytelen elvállalni.[178] 1929-től Koha Róbert Orbán a bérbe vett, „teljesen átalakított"[179] városi kertészet vezetése és a Teleki utca 159. szám alatt lévő faiskola fenntartása mellett ismét alkalmi munkákkal és a növények kis tételben való értékesítésével igyekezett az ürülő családi kasszát újból és újból feltölteni. „Van szerencsém tisztelettel értesíteni a n[agyérdemű] közönséget, hogy az Erzsébet-ligeti városi kertészetet bérbe tartom. Újonnan átalakítva, megnagyobbított üzemmel és kibővített növényújdonságokkal állok a n[agy]é[rdemű] közönség rendelkezésére" – írta hirdetésében.[180] 1929–1931-ben csokrokat, virágkosarakat, koszorúkat készített, pénzért növényeket teleltetett át az üvegházakban, ágyások, sírok virágokkal való beültetésére vállalkozott, „salviát", „pelargoniát", szőnyegnövényeket, Margit-szegfűt,[181] őszirózsát, ciklameneket, pálmákat, „phylodendronokat", fikuszokat, különböző évelőket, gyümölcsöt, magas-, bokor- és futórózsákat, évelő növényeket, díszbokrokat, fenyőféléket, szobanövényeket, spárgagyökereket, földiepret, „kánna-, gladiolus- és dáhliagumókat", holland tulipán- és jácinthagymákat, virágföldet, portrágyát kínált a helyieknek eladásra, de parkosításra, kertátalakításra, kiültetési tervek készítésére, gyümölcsfa-telepítésre, balkonok beültetésére, bálok, esküvők és bankettek teremdíszítésére vonatkozó hirdetései is olvashatóak a korabeli lapokban.[182] A folyamatos reklámozásra és megjelenésre ebben az időszakban kiemelt figyelmet szentelt, ami feltehetően újabb jelentős összegeket vont el a családtól. E hirdetések mentén bízhatta meg 1930-ban a helyi minorita kolostor akkori házfőnöke Koha Róbert Orbánt a templom és a rendház körüli tér rendezésével, amelyért a Historia Domus szerint „2000 leit kapott", majd a bejegyzők azt írták: „Jövőre magunk fogjuk beültetni. Kevesebbe fog kerülni."[183]

A magánkézbe jutott, de a városi tanács ellenőrzése alatt álló virágkertészet ügyét Koha Róbert Orbán szakmai elismerései, sikerei sem tudták kellőképpen előmozdítani. 1931-ben a fent is említett Öllerer János műkertésszel és Német Sándor helyi művirágkészítővel együtt a marosvásárhelyi mezőgazdasági,

[177] *Tükör*, X/18, 1922. ápr. 30., 4.

[178] *Tükör*, XI/10, 1923. márc. 11., 3.

[179] *Maros*, IV/92, 1930. ápr. 23., 2; *Híradó*, XVI/14, 1930. ápr. 25., 2; *Maros*, IV/93, 1930. ápr. 25., 2; IV/97, 1930. ápr. 30., 4; IV/99, 1930. máj. 3., 4; IV/102, 1930. máj. 7., 1; IV/105, 1930. máj. 10., 4; IV/107, 1930. máj. 14., 4; *Híradó*, XVI/17, 1930. máj. 15., 2; *Maros*, IV/110, 1930. máj. 17., 3; IV/113, 1930. máj. 21., 4; IV/119, 1930. máj. 28., 2; *Híradó*, XVI/19, 1930. máj. 30., 2; *Maros*, IV/125, 1930. jún. 5., 4; IV/131, 1930. jún. 11., 4; *Híradó*, XVII/11, 1931. ápr. 13., 2.

[180] *Híradó*, XVII/11, 1931. ápr. 13., 2.

[181] E dísznövényről Koha Róbert Orbán testvére 1911-ben részletes leírást közölt *A Kert* hasábjain. (Vö. KOHA EGRI Ernő 1911.)

[182] *Maros*, III/207, 1929. szept. 12., 3; III/208, 1929. szept. 13., 3; III/209, 1929. szept. 14.; III/213, 1929. szept. 19., 2; III/215, 1929. szept. 21., 4; III/217, 1929. szept. 24., 4; III/223, 1929. okt. 1., 2; III/226, 1929. okt. 4., 2; III/227, 1929. okt. 5., 1; III/228, 1929. okt. 6., 4; III/230, 1929. okt. 9., 1; III/236, 1929. okt. 16., 4; *A Ma*, V/114, 1929. okt. 27., 2; *Híradó*, XVI/7, 1930. febr. 27., 2; XVI/8, 1930. márc. 6., 2; XVI/9, 1930. márc. 13., 1–2; *Az Ellenzék*, XVIII/32, 1930. márc. 15., 2; XVIII/33, 1930. márc. 18., 2; XVIII/34, 1930. márc. 20., 2; *A Ma*, VI/33, 1930. márc. 20., 3; *Híradó*, XVI/10, 1930. márc. 21., 2; XVI/14, 1930. ápr. 25., 2; *Az Ellenzék*, XVIII/36, 1930. márc. 27., 2.; *A Ma*, VI/36, 1930. márc. 30., 3; VI/38, 1930. ápr. 3., 3; *Maros*, IV/76, 1930. ápr. 3., 2; *Híradó*, VI/39, 1930. ápr. 6., 3; *Maros*, IV/79, 1930. ápr. 6., 2; IV/92, 1930. ápr. 23., 2; *Híradó*, XVI/14, 1930. ápr. 25., 2; *Maros*, IV/93, 1930. ápr. 25., 2; IV/97, 1930. ápr. 30., 4; IV/99, 1930. máj. 3., 4; IV/102, 1930. máj. 7., 1; IV/105, 1930. máj. 10., 4; IV/107, 1930. máj. 14., 4; *Híradó*, XVI/17, 1930. máj. 15., 2; *Maros*, IV/110, 1930. máj. 17., 3; IV/113, 1930. máj. 21., 4; IV/119, 1930. máj. 28., 2; *Híradó*, XVI/19, 1930. máj. 30., 2; *Maros*, IV/125, 1930. jún. 5., 4; IV/131, 1930. jún. 11., 4; *A Ma*, VI/119, 1930. okt. 14., 2; VI/120, 1930. okt. 16., 3; VI/121, 1930. okt. 19., 3; VI/122, 1930. okt. 21., 3; VI/124, 1930. okt. 26., 3; VI/125, 1930. okt. 28., 3; VI/126, 1930. okt. 30., 3; VI/127, 1930. nov. 2., 3; VI/128, 1930. nov. 4., 3; VI/129, 1930. nov. 6., 3; VI/130, 1930. nov. 9., 3; VI/131, 1930. nov. 11., 3; VI/132, 1930. nov. 13., 2–3; VI/133, 1930. nov. 16., 2–3; VI/134, 1930. nov. 18., 3; VII/37, 1931. márc. 29., 2; VII/38, 1931. márc. 31., 3; VII/39, 1931. ápr. 2., 3; VII/40, 1931. ápr. 5., 2–3; VII/41, 1931. ápr. 9., 3; VII/42, 1931. ápr. 12., 3; *Híradó*, XVII/11, 1931. ápr. 13., 2; *A Ma*, VII/43, 1931. ápr. 16., 2–3; VII/45, 1931. ápr. 21., 3; VII/46, 1931. ápr. 23., 3; VII/47, 1931. ápr. 26., 3; VII/48, 1931. ápr. 28., 3; VII/49, 1931. ápr. 30., 2–3; VII/50, 1931. máj. 3., 3; VII/51, 1931. máj. 5., 3; VII/52, 1931. máj. 7., 3; VII/53, 1931. máj. 10., 3; VII/54, 1931. máj. 14., 2–3; VII/57, 1931. máj. 20., 2; VII/57, 1931. máj. 20., 2; VII/58, 1931. máj. 24., 2; VII/60, 1931. máj. 29., 2; VII/61, 1931. máj. 31., 2; VII/63, 1931. jún. 4., 2. Koha Róbert Orbán a régi árakból 20% kedvezményt, a vidéki rendelések esetében ingyenes csomagolást is biztosított. (Vö. *Híradó*, XVII/11, 1931. ápr. 13., 2.) Az utolsó hasonló hirdetéseket a *Reggeli Újság* hasábjain olvashatjuk, 1933 októberében. (Vö. *Reggeli Újság*, III/242, 1933. okt. 20., 3; III/244, 1933. okt. 22., 3; III/245, 1933. okt. 24., 2.)

[183] *A Târgu-Muresi – Maros-Vásárhelyi Minorita Rendház történetéhez adatok–napló. 1927. évtől.* Teleki–Bolyai Könyvtár, letétbe helyezett kéziratos anyag, lsz. nélkül, 1930. szept. 28-i bejegyzés, 34. Itt köszönöm meg Bányai Réka segítségét, aki az intézmény munkatársaként a hivatkozott, általa is kutatott kéziratos anyagot rendelkezésemre bocsátotta, illetve annak szabad kutatását lehetővé tette. Köszönöm továbbá a marosvásárhelyi *Időtár* köteteinek eljuttatását!

ipari és kisállat-kiállítás többszörös aranyérmesei között volt („gyönyörű virágaival").[184] 1931-ben a Kereskedelmi Alkalmazottak Báljára még díjmentesen biztosította a pálma- és virágdíszeket,[185] adománnyal járult hozzá a Híd utcai gyermeksegélyezési akcióhoz,[186] 1936-ban pedig a Bethlen Kata-bálhoz.[187] Az 1930-as években az idősödő kertész fiatalkori költséges hobbijától sem tudott megválni: vadászott, puskája és vadászkutyái is voltak *(28. ábra)*. 1930-ban az országos ebkiállítás és műkotorékverseny díjazottai között olvashatjuk nevét,[188] 1931-ben pedig egy Bundás névre hallgató kárpáti kuvasszal említették a *Vadászújság*ban, ugyancsak egy kutyakiállítás díjazása kapcsán.[189]

A városi műkertészet életében a kedvezőtlen fordulat és a hirtelen hanyatlás valamikor 1931 közepétől, de még inkább az 1930-as évek közepétől következhetett be. Az 1932-es év már nem hozta el a főkertész által a *Híradó* hasábjain is kívánt „boldog új esztendőt".[190] Év végére a családi házak, istállók, szénatartók és pincék kiadása mellett kellett döntenie a famíliának.[191] 1934-ben az ún. „interimárbizottság" Koha Róbert Orbán fővárosi kertész szerződését is meg kívánta szüntetni, amely ügyben csak a *Reggeli Újság* erélyes fellépésének köszönhetően sikerült ideig-óráig halasztást nyerni.[192]

A Bernádyt követő években valóban nehéz lehetett Kohaéknak a kilincset egymásnak akár évente-félévente-negyedévente adogató, egymást gyors ütemben váltó tucatnyi új polgármester kényének-kedvének, elvárásainak, hóbortjainak eleget tenni. Az állandó bizonytalanság, a költségvetéshiány, a megvonások és a kertészetet érintő kedvezőtlen döntések együttesen vezettek a Koha-féle városi virágkertészet végső bukásához. 1934-ben egy, a polgármester által kibocsátott rendelet értelmében a kertészet a szőnyegágyi dísznövényeket 50%-kal olcsóbban volt köteles árusítani, mint bárhol máshol a város egyéb kertészeteiben és virágboltjaiban,[193] majd a parkok gondozásának feladatát is megvonták Koha Róbert Orbántól, s azt más vállalkozóknak adták ki.[194] A virághlopások állandósulni látszottak.[195] Halvány, ideig-óráig tartó reménysugár lehetett csupán a kertészet és az idősödő főkertész életében, hogy még ugyanazon év nyarán Mária királynő az unokáival Szovátára (Sovata) látogatott, s Koha Róbert Orbánt, régi ismerősként, a királyi család és a szovátai fürdőigazgatóság felkérték a királyi nyaraló parkosítására.[196] Koha „virágokból olyan gyönyörű, művészi értékű koronát állított össze, hogy a felséges asszony már akkor szóbelileg a legteljesebb elismerését fejezte ki környezete előtt. …Koha Róbert Zvidienek ezredes, Mária királyné adjutánsának aláírásával ellátott levelet kapott, amelyben az ezredes a Mária királyné részéről adott megbízatás folytán írásban is a királyné legmelegebb köszönetét és kitüntető elismerését" tolmácsolta.[197] Hiába kérte azonban újból e szakmai eredményekre hivatkozva a helyi *Reggeli Újság* szerkesztősége nyílt felhívásban a főkertész ügyének rendezését a városvezetőktől,[198] Kohát mellőzni kívánták.

Az ebből az időszakból rendelkezésünkre álló levéltöredékek, melyeket a főkertész felesége, Leich Vilma a legnagyobb lányának, Ilonának („Ilonkának") címzett, már arról árulkodnak, hogy a család számos anyagi gonddal küzdött, kölcsönök és hitelek terhelték vállukat, s a termesztő létesítmények irányítását a fokozatosan depresszióba eső családfő helyett több ízben a szintén műkertészi hivatást választó Róbert („Öcsi") nevű fiú vette kézbe,[199] ez azonban nem vált a vállalkozás hasznára:

[184] Koha a tárlat I. pavilonjában állított ki. Lásd *Ellenzék*, LII/202, 1931. szept. 5., 3; *A Ma*, VII/101, 1931. szept. 6., 2; *Keleti Újság*, XIV/203, 1931. szept. 7., 12; *Ellenzék*, LII/204, 1931. szept. 8., 4; *Brassói Lapok*, XXXVII/206, 1931. szept. 10., 7; *Bukaresti Lapok*, XXXVII/206, 1931. szept. 10., 7; *Erdélyi Gazda*, LXII, 1931. szept. 15. – okt. 1., 70.

[185] *A Ma*, VII/22, 1931. febr. 22., 3.

[186] *Maros*, V/283, 1931. dec. 3., 3; *Reggeli Újság*, II/105, 1931. dec. 5., 2.

[187] *Reggeli Újság*, VI/40, 1936. febr. 19., 3.

[188] *Maros*, IV/190, 1930. aug. 20., 2.

[189] *Vadászújság*, X/9, 1931. szept. 1., 127.

[190] *Híradó*, XIX/1, 1933. jan. 2., 2.

[191] *A Ma*, VIII/91, 1932. szept. 29., 3; VIII/92, 1932. okt. 2., 4; VIII/93, 1932. okt. 6., 4; VIII/94, 1932. okt. 9., 4; VIII/95, 1932. okt. 13., 4; VIII/96, 1932. okt. 16., 4; VIII/97, 1932. okt. 20., 4; VIII/98, 1932. okt. 23., 4; VIII/99, 1932. okt. 27., 4; VIII/100, 1932. okt. 30., 4; VIII/101, 1932. nov. 3., 4; VIII/102, 1932. nov. 6., 4; VIII/103, 1932. nov. 10., 4; VIII/104, 1932. nov. 13., 4; VIII/105, 1932. nov. 17., 4; VIII/106, 1932. nov. 20., 4; VIII/107, 1932. nov. 24., 4; VIII/108, 1932. nov. 27., 4; VIII/109, 1932. dec. 1., 4; VIII/110, 1932. dec. 4., 4; VIII/111, 1932. dec. 8., 4; VIII/112, 1932. dec. 11., 4; VIII/113, 1932. dec. 15., 4; VIII/114, 1932. dec. 18., 4; VIII/115, 1932. dec. 22., 4; VIII/116, 1932. dec. 25., 4; VIII/117, 1932. dec. 29., 4; IX/1, 1933. jan. 1., 4; IX/2, 1933. jan. 5., 4; IX/3, 1933. jan. 12., 4; IX/4, 1933. jan. 15., 4; IX/5, 1933. jan. 19., 4; IX/6, 1933. jan. 22., 4; IX/7, 1933. jan. 26., 4; IX/8, 1933. jan. 29., 4; IX/9, 1933. febr. 2., 4; IX/10, 1933. febr. 5., 4.

[192] *Reggeli Újság*, IV/51, 1934. márc. 4., 2.

[193] *Híradó*, XXI/17, 1934. ápr. 24., 2; XXI/19, 1934. máj. 7., 3; XXI/20, 1934. máj. 14., 3.

[194] *Reggeli Újság*, IV/158, 1934. júl. 17., 3.

[195] „Koha Róbert, grădinarul orașului a reclamat că se fură mereu flori din parcul orașului, unde sunt instalate și serele." [Koha Róbert, a város kertésze panaszkodott, hogy mindig ellopják a virágokat a városligetből, ahová az üvegházakat is telepítették.] *Universul*, XLIX/148, 1931. jún. 6., 1.

[196] *Reggeli Újság*, IV/163, 1934. júl. 22., 2.

[197] *Marosvidék*, II/188, 1934. aug. 21., 2.

[198] *Reggeli Újság*, IV/163, 1934. júl. 22., 2.

[199] Feltehetően már az ő rövid, néhány szavas hirdetései olvasható-

„…bizony elég szomorú dolgokat kell hogy megírjak, legelőször is azt, hogy a város, vagyis a jelenlegi[?] bizottság nem akar fizetni, semmi remény, semmi kilátás, hogy pénzt kapjunk, hogy mi lesz, nem tudom, bizonytalan jövőnek nezünk elébe, azért ne csüggedjünk, reméljünk, a Jóisten minket is megsegít.

A Város olyan határozatot hozott, hogy szeptemberig, míg a szerződés lejár, egyáltalán semmi pénzt nem ad, hanem benn tartja kaucióképpen, hogy legyen biztosítéka a kezében, ha valami leltárnak nem felelően, nem lenne rendben. Mert a bank csak garanciát vállalt, és nem tette le a pénzt a városnál letétbe, fölhívta a bankot, hogy tegye letétbe a kétszázötvenezer leit a városnál, és akkor folyósítsák továbbra is a pénzt, ellenesetbe megtagadnak minden további fizetést, a bank meg erre nem hajlandó. Ő vállalja, mind eddig, továbbra is a garanciát, megállapodás szerint, de a pénzt nem teszi letétbe.

Nincs remény arra, hogy pénzt kapjunk. Winkler jár, és intéz mindent. Tata ki sem mozdul sehová, most még nagyobb mértékben folytatja az i[vást]" – írta kétségbeesetten lányának Kohánéhoz *(29. ábra)*.[200]

Egy másik levelében a következőket olvashatjuk:

„…Öcsi [= Koha Róbert] a kezébe vette újra a kertészetbe a hatalmaskodást, gondold magad elé, ezelőtt két évvel, mikor újra vezetőféle volt, és így nem kell hosszasabban írjak róla, hogy meddig megy újra, Isten tudja most, Tata [= Koha Róbert Orbán] nagyon megbízik benne.

Bárcsak adná a Jóisten, hogy jóra forduljon minden, bízzuk a jövőre és a Jóistenre az egészet."[201]

Egy harmadik, számla hátára írt levéltöredék szerint:

„…nem tudok semmi megoldást találni, nincs egy lei a háznál, kölcsönt már ennek a közismert Koha-cégnek senki nem ad, hiszen mindenképpen rettenetes ez a helyzet, nincs már menekvés, nincs már kibúvó semerre, egyiket zálogba tesszük, hogy a másikat kiváltsuk, ez így megy, egyik zálog a másikat vonja maga után.

Nem mondom, hogy van rá eset, hogy én is benne vagyok, de a legnagyobb szükség hajt, és kényszerít bele, mikor másképp nincs mentség, de nem a bor és az élvezet hajszol arra, hogy nem ismerve határt, zálogba rakjak minden elképzelhetőt, esküszöm az én Jóistenemre, aki nekem egyedül segítőm, hogy semmi beleegyezésem nem volt ahhoz, hogy a gépet zálogba Hirsch bevegye, sőt eléggé hangoztattam, hogy a rendőrségre kell menni, és feljelenteni, ezt fenntartom mindig…"[202]

Mindezeket a család leszármazottainak további visszaemlékezései árnyalják számunkra: „Öcsiről nem sokat tudunk. …kalandos életet élt. Mondák szerint börtönben is volt Gherlán [= Szamosújváron] …Ahogy a levelekből olvasom, és suttogásokból, azt hiszem, Tata [= Koha Róbert Orbán] ivott és kártyázott. Állítólagosan az ő dorbézoló életmódja és a kiszámíthatatlan gazdasági helyzet vezetett a kertészet elvesztéséhez."[203]

1939–1942-ben Koha Róbert Orbán még gyümölcsfák oltását, metszését, orgonák, rózsák szemzését, parkosítást, permetezést vállalt,[204] de már elvették tőle a kertészetet, így elérhetőségként előbb

ak 1932–1933-ban egy helyi lapban: „Koha Róbert műkertész Erzsébet-liget". Vö. *A Ma*, VIII/73, 1932. júl. 28., 2; VIII/74, 1932. júl. 31., 2; VIII/75, 1932. aug. 4., 2; VIII/76, 1932. aug. 7., 2; VIII/77, 1932. aug. 11., 2; VIII/78, 1932. aug. 14., 2; VIII/79, 1932. aug. 18., 2; VIII/80, 1932. aug. 21., 2; VIII/81, 1932. aug. 25., 2; VIII/82, 1932. aug. 28., 2; VIII/83, 1932. szept. 1., 2; VIII/84, 1932. szept. 4., 2; VIII/85, 1932. szept. 8., 2; VIII/86, 1932. szept. 11., 2; VIII/87, 1932. szept. 15., 2; VIII/88, 1932. szept. 18., 2; VIII/89, 1932. szept. 22., 2; VIII/90, 1932. szept. 25., 2; VIII/91, 1932. szept. 29., 2; VIII/92, 1932. okt. 2., 2; VIII/93, 1932. okt. 6., 2; VIII/94, 1932. okt. 9., 2; VIII/95, 1932. okt. 13., 2; VIII/96, 1932. okt. 16., 2; VIII/97, 1932. okt. 20., 2; VIII/98, 1932. okt. 23., 2; VIII/99, 1932. okt. 27., 2; VIII/100, 1932. okt. 30., 2; VIII/101, 1932. nov. 3., 2; VIII/102, 1932. nov. 6., 2; VIII/103, 1932. nov. 10., 2; VIII/104, 1932. nov. 13., 2; VIII/105, 1932. nov. 17., 2; VIII/106, 1932. nov. 20., 2; VIII/107, 1932. nov. 24., 2; VIII/108, 1932. nov. 27., 2; VIII/109, 1932. dec. 1., 2; VIII/110, 1932. dec. 4., 2; VIII/111, 1932. dec. 8., 2; VIII/112, 1932. dec. 11., 2; VIII/113, 1932. dec. 15., 2; VIII/114, 1932. dec. 18., 2; VIII/115, 1932. dec. 22., 2; VIII/116, 1932. dec. 25., 2; VIII/117, 1932. dec. 29., 2; IX/1, 1933. jan. 1., 2; IX/2, 1933. jan. 5., 2; IX/3, 1933. jan. 12., 2; IX/4, 1933. jan. 15., 2; IX/5, 1933. jan. 19., 2; IX/6, 1933. jan. 22., 2; IX/7, 1933. jan. 26., 2; IX/8, 1933. jan. 29., 2; IX/9, 1933. febr. 2., 2; IX/10, 1933. febr. 5., 2; IX/11, 1933. febr. 9., 2; IX/13, 1933. febr. 16., 2; IX/14, 1933. febr. 19., 2; IX/15, 1933. febr. 23., 2; IX/16, 1933. febr. 26., 2; IX/17, 1933. márc. 2., 2; IX/18, 1933. márc. 5., 2; IX/19, 1933. márc. 9., 2; IX/20, 1933. márc. 12., 2; IX/21, 1933. márc. 16., 2; IX/22, 1933. márc. 19., 2; IX/23, 1933. márc. 23., 2; IX/24, 1933. márc. 26., 2; IX/25, 1933. márc. 30., 2.

[200] KCsL, *Leich Vilma*, 1930-as évek, I.

[201] KCsL, *Leich Vilma*, 1930-as évek, II. Ugyanez az idézett levél tanúskodik arról, hogy Vizaknán családi sírt tartottak számon: „Vizaknán nem tudom, helyeztek-e koszorút a sírra, semmit nem írnak, küldtem 200 Leit, egyáltalán semmi válasz nem jön."

[202] KCsL, *Leich Vilma*, 1930-as évek, III (töredék).

[203] Nagyné Tóth-Páll Zselyke írásbeli közlése, 2023. ápr. 6.

[204] *Reggeli Újság*, IX/38, 1939. febr. 16., 4; IX/39, 1939. febr. 17., 4; IX/64, 1939. márc. 18., 4; X/158, 1940. júl. 14., 4; X/159, 1940. júl. 16., 4; X/160, 1940. júl. 17., 2; X/161, 1940. júl. 18., 4; X/162, 1940. júl. 19., 2; X/163, 1940. júl. 20., 4; X/164, 1940. júl. 21., 4; X/165, 1940. júl. 23., 4; X/166, 1940. júl. 24., 2; X/167, 1940. júl. 25., 4; X/168, 1940. júl. 26., 2; X/169, 1940. júl. 27., 4; X/170, 1940. júl. 28., 4; X/171, 1940. júl. 30., 4; X/172, 1940. júl. 31., 2; X/173, 1940. aug. 1., 4; X/174, 1940. aug. 2., 2; X/175, 1940. aug. 3., 4; X/177, 1940. aug. 6., 4; X/178, 1940. aug. 7., 4; X/180, 1940. aug. 9., 2; X/181, 1940. aug. 10., 4; X/182, 1940. aug. 11., 4.

csak egy Ștefan cel Mare utcai (Bolyai utcai) szerelő műhelyt adott meg,[205] végül kapcsolattartóként a Kacsó-féle virágüzletet jelölte.[206] 1940 elején Dr. Schönfeld Lajos indítványára a helyi bíróság az egykori, I. G. Duca utcai családi ház és udvar, valamint a közben Heisikovits Edmund nevére átírt kerthelyiség elárverezéséről döntött.[207] A gyanús ügyekbe keveredett Koha Róbert „Öcsi" ekkor mehetett a szegedi rokonokhoz. Ott rövidesen, 1941 nyarán házasságot kötött Kőfalusi/Kőfalusy Anna Gizellával, a városi virágkertészet későbbi párttitkárával és igazgatójával, a Szegedi Kertészeti Vállalat, majd az Újszegedi Kertészeti Vállalat vezetőjével.[208] Egy év múlva „Öcsi" édesapja Marosvásárhelyen, 65 éves korában elhunyt, amelyről a helyi lap mellett a szegedi *Dunántúl* is nekrológot közölt.[209] A csíkszeredai (Miercurea-Ciuc) Vákár-féle könyvnyomda által gondozott kései kéziratának, a *Kertészeti útmutatás a cserepes kultúrák termesztéséről és azok betegségei és ellenségeinek irtásáról* című munkájának 1943-as megjelenését már nem élhette meg *(31. ábra)*.[210]

„Öcsi" az apja halála után, a korábbi zűrös ügyei és a lopás vádja, illetve következményei alól felmentést kapott a marosvásárhelyi törvényszéken,[211] Szegeden házasságából három gyereke született, rövid ideig kerti munkák vállalásából élt,[212] majd az 1940-es évek végén feltehetően elhagyta családját. Szintén Róbert nevű fia *(33. ábra)* édesanyja biztatására tanulta ki a kertészeti hivatást, de a rendszerváltást követő években más pályát választott magának.[213]

Napjainkban Marosvásárhelyen a római katolikus temetőben csupán egy családi sír jelzi a Koha család valamikori jelenlétét az egykori város polgári társadalmában. A még élő magyarországi leszármazottaknak sikerült a síremléket nemrég példásan helyreállítaniuk *(32. ábra)*,[214] így az még sokáig hirdetheti egy többgenerációs egykori műkertészcsalád szerteágazó tevékenységét, s emlékeztethet bennünket az Erzsébet-ligeti városi virágkertészet, a főtéri virággruppok és sétányok hajdan volt szépségére, tettre kész főkertészére: „KOHA RÓBERT 1878–1942".

Nagy Zsolt – ELKH BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, Tóth Kálmán u. 4., H-1097; nagy.zsolt@abtk.hu

Levéltári jellegű források

Budapest Főváros Levéltára, Budapest (HU.BFL)
– *Klösz György fényképei*
Fortepan közösségi fotóarchívum közvetítésében (Fortepan)
– Magyar Földrajzi Múzeum, Érd (MFM), *Erdélyi Mór cége* gyűjtemény *(EM)*
– *Magyar Bálint-gyűjtemény (MB)*
Koha családra vonatkozó levéltári anyag magántulajdonban (Szerző gyűjtése, 2023; KCsL)
– *1846-os születési anyakönyvi bejegyzés* (*Balmazújvárosi római katolikus anyakönyvek;* digitális másolat)
– *1873-as halotti anyakönyvi bejegyzés* (*Debreceni római katolikus anyakönyvek*; digitális másolat)
– *1904-es házasságlevél kivonata* (*Extras din registrul Stării Civile pentru căsătoriți pe anul 1904*, Vizakna, 1949. aug. 24.)
– *1914-es halotti anyakönyvi bejegyzés* (*Szegedi állami anyakönyvek*; digitális másolat)
– *1924-es halotti anyakönyvi bejegyzés* (*Budapesti I. kerületi állami anyakönyvek*; digitális másolat.)
– *Családi fényképek*
– *Leich Vilma, 1930-as évek*, I–III (*Koha Róbert Orbánné Leich Vilma levelei Koha Ilonának*, I–III, Marosvásárhely, 1930-as évek közepe)

[205] *Reggeli Újság*, IX/38, 1939. febr. 16., 4; IX/39, 1939. febr. 17., 4; IX/64, 1939. márc. 18., 4.

[206] *Magyar Szó*, XVI/58, 1941. márc. 11., 4; XVI/59, 1941. márc. 12., 4; XVI/60, 1941. márc. 13., 4; *Székely Szó*, II/77, 1942. ápr. 5., 14.

[207] *Glasul Mureșului*, VII/243–244, 1940. jún. 25., 3.

[208] *Délmagyarország*, XVII/198, 1941. aug. 31., 9. Koha Róbertné városi virágkertészetben kifejtett tevékenységére vonatkozóan lásd *Délmagyarország*, VI/84, 1949. ápr. 12., 2; *Délvidéki Hírlap*, II/95, 1950. ápr. 25., 3; *Délmagyarország*, VII/137, 1950. jún. 16., 6; VII/139, 1950. jún. 18., 11; VIII/2, 1952. jan. 4., 2; *Viharsarok*, VIII/2, 1952. jan. 4., 4; *Délmagyarország*, VIII/278, 1952. nov. 27., 1; IX/2, 1953. jan. 3., 1; X/44, 1954. febr. 21., 5; X/273, 1954. nov. 18., 3. A Szegedi Kertészeti Vállalat élén végzett tevékenységéről lásd *Délmagyarország,* XI/180, 1955. aug. 2., 3; XI/192, 1955. aug. 16., 3; XII/189, 1956. aug. 11., 3. Az Újszegedi Kertészeti Vállalat élén végzett munkájáról lásd *Esti Hírlap*, II/184, 1957. aug. 8., 1; *Délmagyarország*, XIII/185, 1957. aug. 9., 4; XV/15, 1959. jan. 18., 5; XV/201, 1955. aug. 28., 5; *Új Csehszlovákia*, VII/1–2, 1960. jan. 1., 7; *Dél-Magyarország*, L/210, 1960. szept. 6., 3; *Csongrád Megyei Hírlap*, VII/131, 1962. jún. 7., 3; *Dél-Magyarország*, LIII/195, 1963. aug. 22., 3.

[209] *Reggeli Újság*, XII/183, 1942. aug. 14., 2; *Dunántúl*, XXXII/186, 1942. aug. 18., 2.

[210] KOHA Róbert 1943.

[211] *Székely Szó*, II/209, 1942. szept. 16., 6.

[212] Vö. például *Délmagyarország*, XIX/70, 1943. márc. 28., 11.

[213] Vö. például *Délmagyarország*, XCIX/254, 2009. okt. 30., 6.

[214] A sír gondozott. 2023 tavaszán a sírások azért döntötték le, mert instabillá vált, és tartottak tőle, hogy balesetet okoz. (Nagyné Tóth-Páll Zselyke írásbeli közlései, 2023. ápr. 7. és 11.)

– *Polgári személyi lap 8737979* (Forrás: *Népmozgalmi nyilvántartó, Marosvásárhely*, 1940–1941?)
– *Számla*, 1929 (Bécs, 1929. márc. 28.)
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK)
Különgyűjtemények, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, *Képes levelezőlap-gyűjtemény (KLlGy)*
– *[?] Katica levelei Lelenka Margithoz*, Vizakna, 1918 (V 1. 1.197 és V 1.212.)
Zempléni Múzeum, Szerencs (ZM)
– *Koha Ernő levele Cserni Jánosnéhoz,* Vizakna, 1918. júl. 18. (Lsz. 0111715)

Irodalom

BCLJ, XIII = *Budapesti Cím- és Lakásjegyzék*, XIII (1901. máj. – 1902. ápr.), Franklin-Társulat, Budapest, 1902.
MTCN, XXXII–XXXVII = *Magyarország tiszti cím- és névtára*, XXXII–XXXVII, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913–1918.
NMC, XLIV = *Nagy Magyar Compass (azelőtt Mihók-féle) 1916–1917. Pénz- és hitelintézetek*, XLIV [kiadó nélkül], Budapest, 1916.

*

BORBÁS Vincze
1898 Természet-alkotta hegyi virágos kert, *A Kert*, IV, 46–49.
EGRI Ernő [= KOHA (Ernő)]
1914 A citromfáról. Citrus medica – Citrus aurantium, *A Kert*, XX, 123–124.
1914a A hóvirág álma, *A Kert*, XX, 270–273.
1914b Nagy szőnyegágy Vizaknán, *A Kert*, XX, 361.
FARKAS Tamás – KOZMA István
2009 *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban* (szerk. Farkas Tamás – Kozma István), Gondolat Kiadói Kör Kft. – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
FODOR János
2016 Impériumváltás Marosvásárhelyen 1918–1922, *Múltunk*, LXI/2, 148–186.
2018 Impériumváltás Erdélyben 1918 és 1921 között, *Művelődés*, LXXI/12, 7–12.
FUCSKÁR Ágnes – FUCSKÁR József Attila
2021 *Magyar szecesszió*, Kossuth, Budapest.
GHILA, Iulius
1924 *Almanahul oraşului municipal Tg.-Mureş. Tg.-Mureş tvh. joggal felruházott város almanachja* (red. Iulius Ghila), Târgu-Mureş.
GOMBOCZ Endre
1936 *A magyar növénytani irodalom bibliográfiája 1901–1925. Bibliographie der ungarischen botanischen Literatur 1901–1925*, IV, *Növénytan* (összeáll. Gombocz Endre), Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
GYÖRGY V. Imola
2018 *Bernády György és kultusza Marosvásárhelyen. A lokális történelem mint narratív identitás*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
JUHÁSZ Antal
1963 *Adatok a szegedi kékfestő mesterséghez*, József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Szeged.
KARÁDY Viktor – KOZMA István
2002 *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*, Osiris, Budapest.
KERESZTES Gyula
2000 *Marosvásárhely szecessziós épületei*, Difprescar, Marosvásárhely.
KOHA EGRI Ernő [= KOHA Ernő]
1911 Margit szegfű, *A Kert*, XVII, 200.
1913 Virágos Nagyszeben, *A Kert*, XIX, 668–669.
1922 A virág-kultuszról. Levél a szerkesztőséghez, *Szegedi Napló*, XLV, 10, 4.
KOHA Ernő [= KOHA EGRI Ernő]
1910 A virág a nevelésben, *A Kert*, XVI, 2, 56–58.
1910a Fürdőkertészet. Fürdőkertészetünk a hazai érdek szolgálatában, *Kertészeti Lapok*, XXV, 46–48.
1910b Úgy legyen! *Kertészeti Lapok*, XXV, 177–178.
1910c Az országos rosariumért, *Kertészeti Lapok*, XXV, 244–245.
1911 Díszítsük városainkat virággal, *A Kert*, XVII, 173–175.
KOHA Róbert
1907 Egres és tenyésztése, *A Kert*, XIII, 228–231.
1907a Kertjeink szépítéséről, *A Kert*, XIII, 754–757.
1908 Modern stil a kertészetben, *A Kert*, XIV, 106–107.
1908a Divatos szőnyegágyak, *A Kert*, XIV, 170–172.
1908b Eljárás a korai burgonya termesztésénél, *A Kert*, XIV, 194–195.
1908c A tulipán álma, *A Kert*, XIV, 394–396.
1908d A tulipán álma II., *A Kert*, XIV, 416–418.

1909 A vizaknai sósgyógyfürdő és annak kertészete, *A Kert*, XV, 360–364.
1910 Bokorrózsa szaporítása zöldojtással, *A Kert*, XVI, 370–372.
1912 A nyári „Bomba”-violáról, *A Kert*, XVIII, 105–107.
1913 Magról vetett virágágyakról, *A Kert*, XIX, 553–554.
1943 *Kertészeti útmutatás a cserepes kultúrák termesztéséről és azok betegségei és ellenségeinek irtásáról*, Ny. Vákár L. Könyvnyomdájában, Csíkszereda.

KORMOS Alfréd
1917 *Magyar pénzügyi compass 1916/1917. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és a nagyipar évkönyve*, II, *Vidék* (szerk. Kormos Alfréd), Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

KÜMMERLE J. Béla
1910 Növénytani repertórium, *Botanikai Közlemények*, IX, 244–249.

MAROSI Barna
2018 *Bernády György városa* [harmadik kiadás], Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány, Marosvásárhely.

MIKLÓS Alpár
2017 *Idegen utazók Erdély és Máramaros sóbányáiban (18–19. század)* [*Emberek és kontextusok* 14.], Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

NAGY Endre
1919 *A Maros-Vásárhelyi Református Kollegium (főgimnázium, elemi iskola, internátus és konviktus) Értesitője az 1919–1920-ik iskolai évről* (szerk. Nagy Endre), Ny. Benkő László Református Kollegiumi Könyvnyomdájában, Marosvásárhely.

NAGY János
1884 *A Szeged városi Polgári Fiú-Iskola tizenegyedik évi értesítője az 1883–84. tanévről* (közzét. Nagy János), Ny. Endrényi Lajos és Társa Könyvnyomdájában, Szeged.
1885 *A Szeged városi Polgári Fiú-Iskola tizenkettedik évi értesítője az 1884–85. tanévről* (közzét. Nagy János), Ny. Endrényi Lajos és Társa Könyvnyomdájában, Szeged.

NAGY Zsolt
2021 Műkertészek, kertész-vállalkozók a 19–20. századi Marosvásárhelyen, in: *A Maros megyei magyarság történetéből* V. (s. a. r. Berekméri Árpád-Róbert – László Lóránt – Pál-Antal Sándor – Sebestyén Mihály – Simon Zsolt), Mentor Könyvek, Marosvásárhely, 101–127.
2021a Az árnyékban maradt Öllerer család. Egy osztrák virágkertész-família a „rövid 20. században” Erdélyben, *Erdélyi Múzeum*, LXXXIII/2, 102–119.
2021b Uradalmi kertészből műkertész – frauendorfi id. Öllerer János (1869–1938) tevékenysége Marosvásárhelyen, in: *Források és értelmezések. A kolozsvári Hungarológia Doktori Iskola tanulmányai* (szerk. André Mária Irén – Keszeg Vilmos – Szmutku Melinda) [*Egyetemi Füzetek* 47.], Egyetemi Műhely – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 297–318.
2022 Széki Teleki Gemma, „a virágárus grófnő” lokális mítosza Marosvásárhelyen, in: *Civis, scriptor, historicus. Tanulmányok a hetvenöt éves Sebestyén-Spielmann Mihály tiszteletére* (szerk. Nagy Zsolt – Bányai Réka – László Lóránt – Simon Zsolt), Studium, Marosvásárhely, 353–398.
2022a Egy horvát műkertész-család, Chwoikáék Marosvásárhelyen (1901–1918), *Acta Siculica 2020–2022*, Székely Nemzeti Múzeum, 351–357.
2022b Bodor Péter lokális-regionális mítoszának és kultuszának (hiányzó) elemei. A „székely ezermester” mint uradalmi és műkertész? *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, LXVI/2, 37–67.

PÁL-ANTAL Sándor
2015 *Bernády, a városépítő* (koord. Pál-Antal Sándor), Alutus, Csíkszereda.

SEBESTYÉN Mihály
2016 *Időtár V/2. 1900–1944. Pótlások, kiegészítések, javítások az Időtár II–III. kötetéhez* (összeáll. Sebestyén Mihály), Mentor Könyvek, Marosvásárhely.

SEBESTYÉN Mihály – DIAMANTSTEIN György
2022 *Időtár V/4. Kiegészítések, pótlások, javítások az Időtár III. és V/2. köteteihez 1919–1930* (összeáll. Sebestyén Mihály – Diamantstein György), Mentor Könyvek, Marosvásárhely.

TATAY István
1870 *A békési ág. hitv. evang. egyházmegyétől fentartott s igazgatott Szarvasi Főiskola évi értesítője 1869–70-ről* (közzét. Tatay István), Ny. Dobay János Könyvnyomdájában, Gyula.

Activitatea floriculturală a fraților Koha începând cu anii cumpenei de secol până la al doilea război mondial

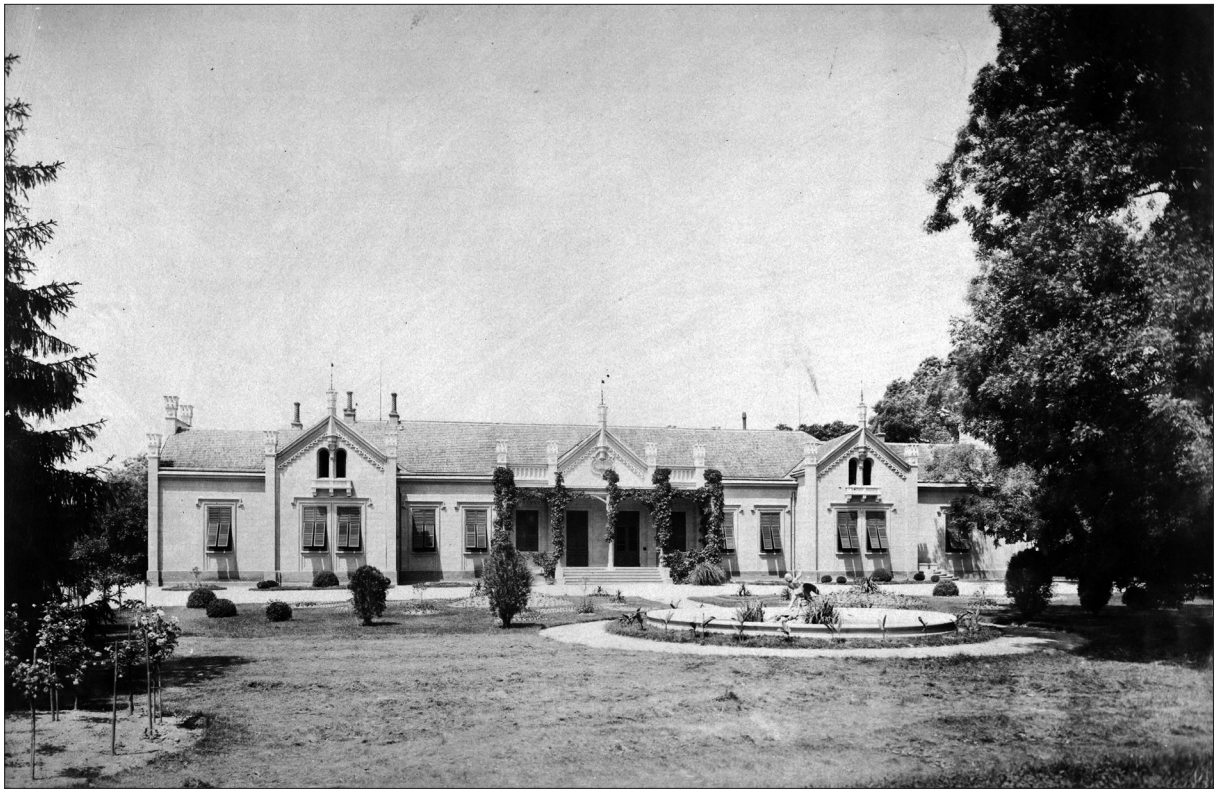
(Rezumat)

Studiul de caz are scopul de a reconstitui istoria familiei de floricultori Koha în Ungaria dualistă, respectiv în România (Transilvania) interbelică, cu unele date de la Târgu Mureș (Marosvásárhely) chiar până în 1942, folosind izvoare de arhivă familială, articole și reclame publicate în presa locală și regională.

The Floricultural Activity of the Koha Brothers between the Turn of the 20th Century and the Second World War

(Abstract)

This case study aims at reconstructing the history of the Koha family of floriculturists active in the Hungary of the Dual Monarchy era, as well as the Romania (Transylvania) of the interbellum period, encompassing Marosvásárhely (Târgu Mureș) data from as late as 1942, on the basis of sources drawn from family archives, in addition to articles and advertisements that appeared in the local and regional press.

1. ábra A tordasi Sajnovics-kastély parkjának részlete az 1890-es években,
Kocka (Kocha/Koha) József távozása után bő két évtizeddel (Forrás: Klösz György fényképe, HU.BFL.XV.19.d.1.11.094)

2. ábra Az 1902-es első Nemzetközi Kertészeti Kiállítás a budapesti egykori Iparcsarnokban
(Forrás: *Kertészeti Lapok*, XVII/5, 1902. máj., 135.)

3. ábra Az 1902-es első Nemzetközi Kertészeti Kiállítás a budapesti egykori Iparcsarnokban
(Forrás: *Kertészeti Lapok*, XVII/5, 1902. máj., 147.)

4. ábra Az 1902-es első Nemzetközi Kertészeti Kiállításon kiosztott díszoklevelek
(Forrás: *Kertészeti Lapok*, XVII, 1902. jún., 167.)

5. ábra A Stefánia úti Park Club kertrészlete a századfordulón, Koha Róbert Orbán főkertész idején
(Forrás: *Klösz György fényképei*, HU.BFL.XV.19.d.1.08.111)

6. ábra A budapesti Park Club kertje a Stefánia úti palota mellett
(Forrás: *http://www.kitervezte.hu/epuletek/kozepulet/park-club-stefania-palota-budapest*; utolsó megtekintése: 2023. ápr. 10.)

7. ábra A budapesti Park Club kertjében a feltehetően Koha Róbert Orbán által tervezett és kivitelezett kerti tó a szökőkúttal, műsziklával és cseppkőbarlanggal
(Forrás: *http://www.kitervezte.hu/epuletek/kozepulet/park-club-stefania-palota-budapest*; utolsó megtekintése: 2023. ápr. 10.)

8. ábra Koha Róbert Orbán (hátul) vizaknai szolgálati lakása kertjében, az általa kedvelt violák között (1912?) – a felvételen szereplő további személyek azonosítatlanok (KCsL, *Családi fényképek*)

9. ábra Koha Róbert Orbán vizaknai szolgálati lakása és annak virágoskertje 1912-ben (Forrás: KOHA Róbert 1912, 105.)

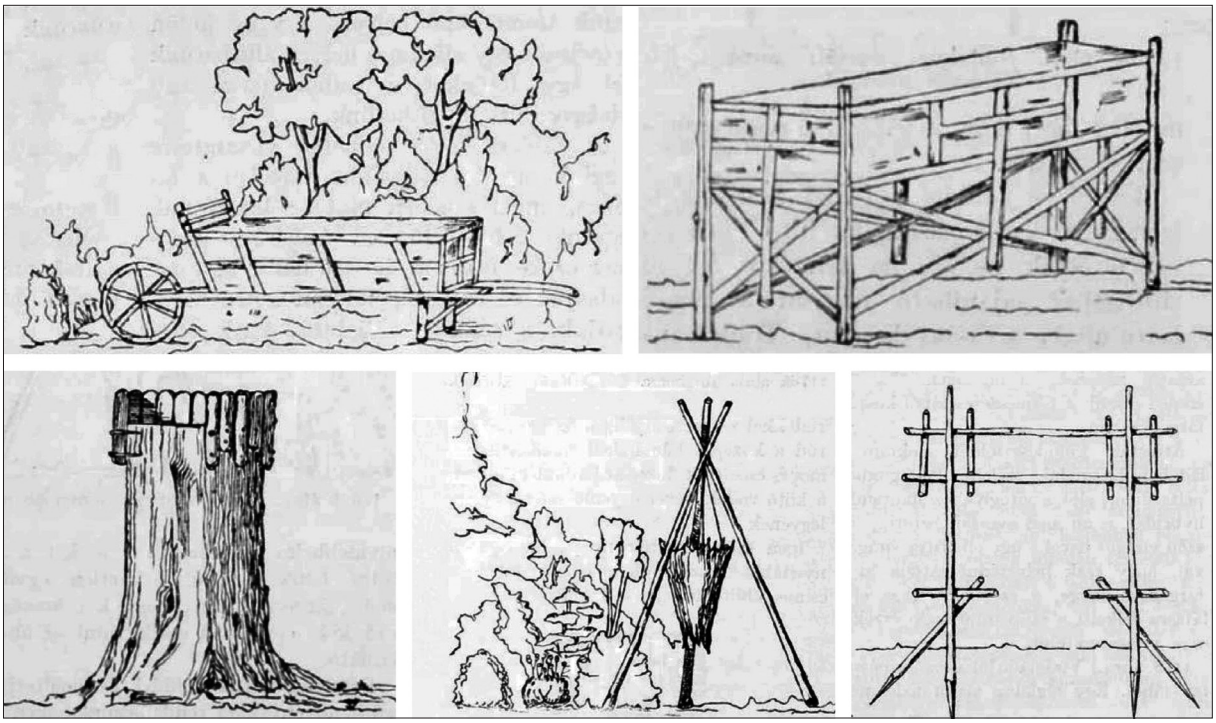

10. ábra Koha Róbert Orbán magyar királyi állami fürdőintézeti főkertészként – fiatalkori arckép 1904 körül (KCsL, *Családi fényképek*)

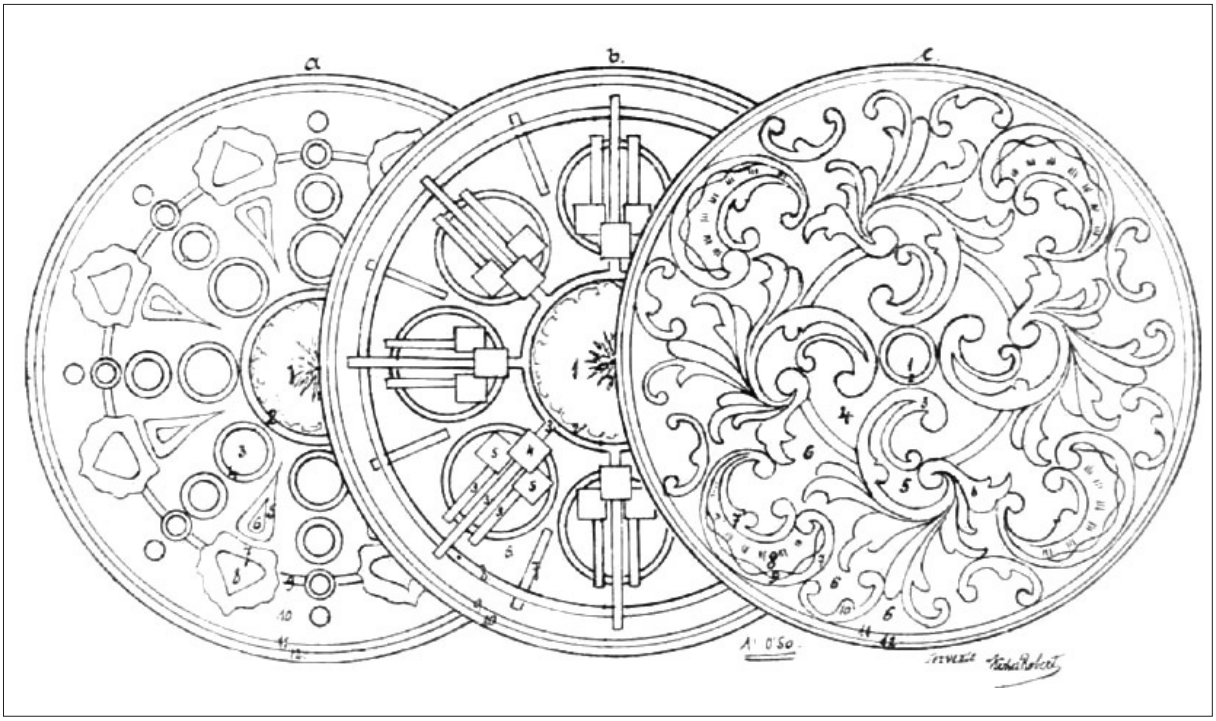

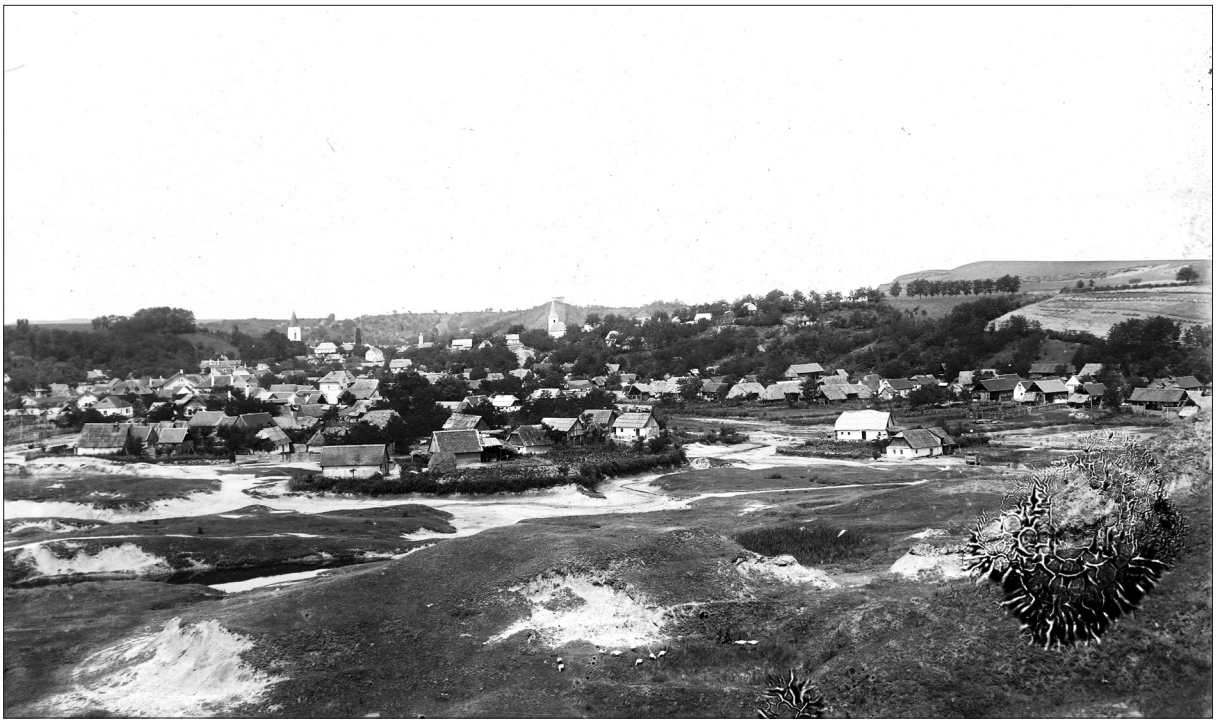
11–12. ábra Koha Róbert Orbán vizaknai megvalósításai: részlet a fürdőparkból a sósgyógyforrásokkal, valamint a cseppkőbarlang, a bányászatot szimbolizáló törpe szobrával (Forrás: KOHA Róbert 1909, 361–362.)

13–17. ábra A Koha Róbert Orbán által Vizaknán is alkalmazott természetes „zsardinierek” rajzai (balról jobbra, fentről lefele haladva): „targonca”, „virágláda lábakon”, „levágott öreg fa vagy fatörzs mint virágasztal”, „függő zsardiniér három lábon”, „rudakból készült kertdísz, felfutó növényeknek” (Forrás: KOHA Róbert 1907a, 755–756.)

18. ábra Kör alakú virágszőnyegtervek Koha Róbert Orbán aláírásával (Forrás: KOHA Róbert 1908a, 170.)

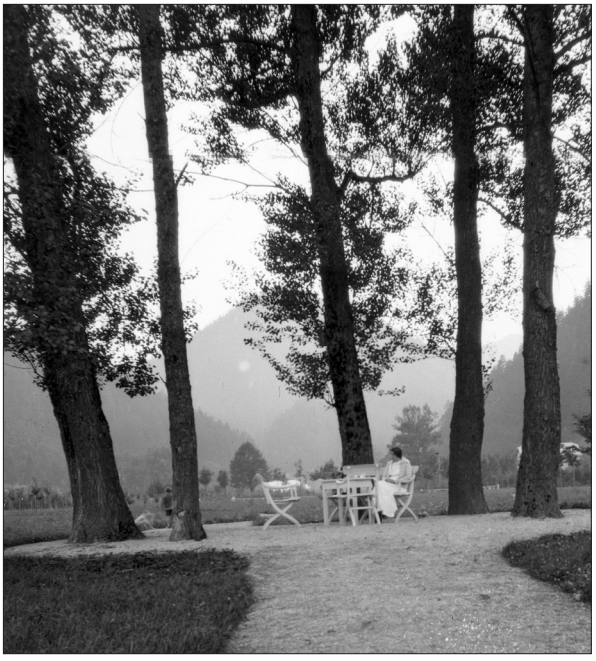

19. ábra Vizakna város 1914-ben – a határt jellemző sós, erodált talajréteg és a szegényes spontán flóra a felvételen is jól kivehető (Forrás: Fortepan, MFM, *EM*, Ksz. 86515)

20. ábra A fenyőházai Bethlen-szálló, előtte a magastörzsű rózsákkal és egyéb cserjékkel, törpefákkal beültetett park részletével 1913-ban (Forrás: Fortepan, *MB*, Ksz. 55688)

21–22. ábra A fenyőházai park részletei 1913-ban: időjárásjelző házikó és magas fák szegélyezte pihenőhely
(Forrás: Fortepan, *MB*, Ksz. 55308 és 55690)

23. ábra Koha (Egri) Ernő Károly az Országos Magyar Kertészeti Egyesület tagjaként 1910-ben
(Forrás: *Kertészeti Lapok*, XXV/3, 1910. márc.)

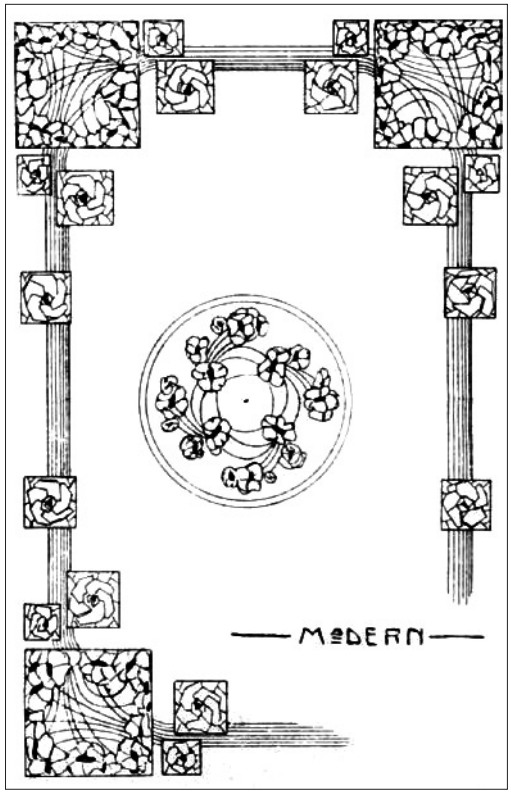
24. ábra Przemyśl hősi halottainak emlékműve – állítói szándéka szerint a közvetett áldozatoké is –, a Margit híd budai hídfőjénél, a mai Gyóni Géza téren (Fotó: Nagy Zsolt, 2023)

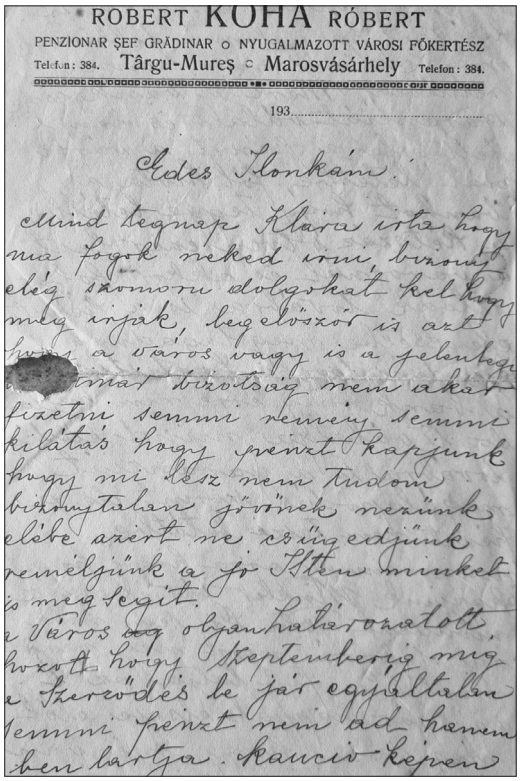
25. ábra Koha Róbert Orbán virágokkal díszített hintója az 1920-as évek második felében, Marosvásárhelyen (KCsL, *Családi fényképek)*

26. ábra A Koha Róbert Orbán kezelésébe átkerült egykori városi kertészet Erzsébet-ligeti üvegházai és pálmaháza az 1930-as évek elején (levélpapír fejléce; KCsL, *Leich Vilma, 1930-as évek*, II)

27. ábra Koha Róbert Orbán szecessziós („modern”), torzvirágmintás virágszőnyegterve („szőnyegbourdurje”) 1908-ból (Forrás: KOHA Róbert 1908, 106.)

ROBERT KOHA RÓBERT
PENZIONAR ŞEF GRĂDINAR ○ NYUGALMAZOTT VÁROSI FŐKERTÉSZ
Telefon: 384. Târgu-Mureş ○ Marosvásárhely Telefon: 384.

193.....

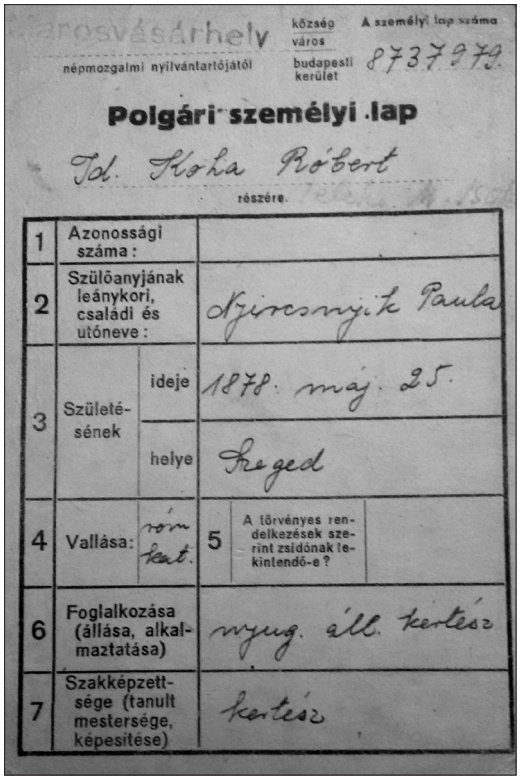
Edes Lonkám.

Mind tegnap Klára irta hogy ma fogok neked irni, bizony elég szomoru dolgokat kell hogy meg irjak, legelőször is azt hogy a város vagy is a jelenlegi [illegible] már birtokság nem akar fizetni semmi remény semmi kilátás hogy pénzt kapjunk hogy mi lész nem tudom bizonytalan jövőnek nézünk elébe azért ne csüggedjünk reménjünk a jó Isten minket is megsegit. A város ugy határozott, hogy szeptemberig még a szerződés le jár egyáltalán semmi pénzt nem ad hanem ben hartja. Kaucio képen

29. ábra Levél a kertészet fejléces levélpapírján (KCsL, *Leich Vilma,1930-as évek*, I)

28. ábra Koha Róbert Orbán vadászfelszerelésében, kutyájával (datálatlan felvétel) (KCsL, *Családi fényképek*)

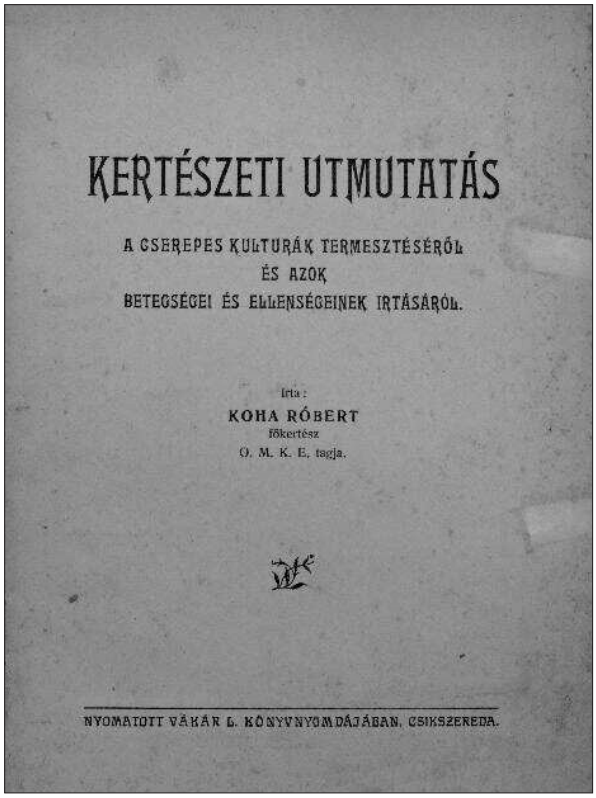

Marosvásárhely község / város / budapesti kerület
népmozgalmi nyilvántartójától
A személyi lap száma 8737979

Polgári személyi lap

Id. Koha Róbert
részére.

1	Azonossági száma:		
2	Szülőanyjának leánykori, családi és utóneve:		Kjrcsnyik Paula
3	Születésének	ideje	1878. máj. 25.
		helye	Szeged
4	Vallása:	róm. kat.	5 A törvényes rendelkezések szerint zsidónak tekintendő-e?
6	Foglalkozása (állása, alkalmaztatása)		nyug. áll. kertész
7	Szakképzettsége (tanult mestersége, képesítése)		kertész

30. ábra Koha Róbert Orbán polgári személyi lapja, szakképzettségénél a „kertész” hivatás feltüntetésével. (KCsL, *Polgári személyi lap 8737979*)

KERTÉSZETI UTMUTATÁS

A CSEREPES KULTURÁK TERMESZTÉSÉRŐL
ÉS AZOK
BETEGSÉGEI ÉS ELLENSÉGEINEK IRTÁSÁRÓL.

Irta:
KOHA RÓBERT
főkertész
O. M. K. E. tagja.

NYOMATOTT VÁKÁR L. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, CSIKSZEREDA.

31. ábra Koha Róbert Orbán utolsó ismert publikációjának, a halála utáni évben megjelent, *Kertészeti utmutatás…* című kiadványnak (KOHA Róbert 1943) a borítója

32. ábra A Koha műkertészcsalád helyreállított sírhelye a marosvásárhelyi római katolikus temetőben (VII/387; Foto: Nagy Zsolt, 2023)

33. ábra A Koha műkertészcsalád legutolsó, 1989-ig kertészkedő tagja, a 2013-ban elhunyt ifj. Koha Róbert portréja (KCsL, Családi fényképek)

Acta Siculica 2023, 399–418

Sári Zsolt

A SEPSISZENTGYÖRGYI KERESZTES-HÁZ A SZENTENDREI SKANZENBEN*

Egy épület története

A Skanzen, vagyis a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum 2022 tavaszán adta át a nagyközönségnek az *Erdély* épületegyüttes elkészült első ütemét, benne a Kós Károly tervezte, sepsiszentgyörgyi Keresztes-ház egy állapotának rekonstrukcióját.

A városi épületegyüttes terve már 2017 őszén bekerült a Szabadtéri Néprajzi Múzeum *Erdély* épületegyüttesének koncepciójába, hiszen Erdély történetének hiteles és részletes bemutatásában a városok szerepének hangsúlyozása is megkerülhetetlen. 2018 augusztusában Németh Szandra történész muzeológus elkészítette az első telepítési koncepciótervet, melyben eredetileg nyolc városi építmény szerepelt, majd ugyanezen év novemberére elkészült az a telepítési javaslat, mely hét épületet: a marosvásárhelyi Corso kávéházat és Hirsch-nyomdát, a székelykeresztúri Jaeger-patikát, a kézdivásárhelyi divatáru-kereskedést, a székelyudvarhelyi postahivatalt és a sepsiszentgyörgyi Keresztes-házat, valamint a csíkszeredai sörgyár gabonacsíráztató tornyát foglalta magában. 2019. szeptember 24-én a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Tudományos Tanácsülése elfogadta a fenti épületeket és a városi koncepciót részletesen ismertető tervet. Az előkészítést és az épületek kiválasztását Németh Szandra és Szegedy-Kloska Tamás javaslatai alapján Cseri Miklós, Nagyné Batári Zsuzsanna és Sári Zsolt észrevételeivel tettük meg. A kisvárosi egység a székelyföldi városfejlődés reflexiója, nem kívánt tágabb értelemben az erdélyi városfejlődéssel foglalkozni, így nem foglalkoztunk sem a szász, sem az egyéb magyar városok történetével, építészetével.

A sepsiszentgyörgyi épület kiválasztásának legfontosabb szempontja az volt, hogy a Múzeum szerette volna az épületegyüttesben bemutatni Kós Károly építészeti munkásságát. Ehhez olyan épületet kerestünk, amely méreteivel is illeszkedik a székely kisváros koncepciójához, és amelynek alapja a falu és a város gazdasági, kulturális és életmódbeli kapcsolatának reprezentációja volt. A kétszintes (földszint-emelet) épületek – posta, divatáru-kereskedés, patika, kávéház és nyomda mellé szükséges volt egy városi lakóház kiválasztása is. A Kós Károly által tervezett lakóházak nagy része önállóan álló, villa típusú épület,[1] a sepsiszentgyörgyi Keresztes-ház azonban a városközpontban áll, utcai beépítésű kétszintes lakóház, melynek földszintjén működött a Keresztes testvérek ügyvédi irodája.

Megépítésének idejét keresve, izgalmas problémával szembesültünk. Maga Kós Károly az életrajzában egyértelműen említi a Keresztes-házat a Székely Nemzeti Múzeum múzeumőri lakásaival együtt, 1912–1913-ra datálva.[2] Kónya Ádám 1973-ban így fogalmazott: „A múzeum felépítését követő évben a Keresztes testvérek Iskola utcai házának terve készült el. A zárt sorú városi utcaképbe beleilleszkedő Kós-épületek közé tartozik, s az egyik korábban, Zrumeczky Dezsővel közösen tervezett épület homlokzatával mutat tükörképszerűen közös vonásokat."[3] Anthony Gall 2015-ös könyvében is 1913-ra datálja az épületet, és egy 1924-es bővítést valószínűsít:

„Az óbudai református parókiára erősen emlékeztető kétszintes épület harmonikusan illeszkedik az utca sorház jellegű karakterébe, és hozzájárul a meglévő történelmi környezet gazdagításához. A Keresztes testvérek házukat eredetileg ügyvédi irodának szánták. Az alsó szinten egy utcáról nyíló iroda és egy udvari terasszal ellátott egyszobás lakás volt, míg az emeleten csak szobák voltak fürdőszobával, konyha nélkül. A levéltári adatok szerint 1924-ben kaptak építési engedélyt a négyzet alakú épület bővítésére: ekkor alakították ki az új utcai bejáratot és az új lépcsőházat az udvar felé. Az átalakítás során szintenként egy-egy lakással bővítették a házat. Az emeleti lakás lényegesen nagyobb, mivel a lenti iroda és lakás fölötti területet egy dolgozószoba, illetve további hálószobák foglalják el. A főhomlokzaton alkalmazott ismerős architektúra szokatlan elemei a felső szint ablaknyílásai fölötti dekoratív vakolatdíszek. A lenti

* A dolgozat a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum szakmai blogján *(www.blog.skanzen.hu)* megjelent anyag javított és bővített változata.

[1] Sepsiszentgyörgyön: múzeumőri lakóházak a Székely Nemzeti Múzeum hátsó kertjében (1912–1913), Csulak Samu orvos háza (1924–1936), stb.

[2] KÓS Károly 1991, 117.

[3] KÓNYA Ádám 1973, 224.

rajzon a feltételezett eredeti állapot látható. Az átalakítás olyan tökéletesen követte a korábbi épület részleteit, hogy szinte észrevehetetlen. A hátsó teraszt utólag építették be. Ezzel egyidejűleg a kilencvenes években az épület külsejét is felújították."[4]

Az eredeti Kós Károly-tervrajz nem maradt fenn. Egy 1924-es tervrajz van meg, amelyre fentebb Anthony Gall is hivatkozott, és amelyet a terven szereplő C. Schwecht készített, ez egy Kós-terv másolásával készülhetett (pauszmásolat áthúzással).[5] A vonalvezetés ugyanis jellegzetesen Kósé, de a betűk már nem. Ugyancsak 1924-ből származik egy román nyelvű folyamodvány az építési engedélyért,[6] egy magyar nyelvű költségvetés,[7] illetve egy 1925-ös, román nyelvű építési engedély.[8]

Kós Károly valószínűleg tévedett visszaemlékezésében az építkezés idejét illetően, és ezt az adatot használta fel később mindenki. Az 1920–1930-as években ismét nagyon aktív volt Sepsiszentgyörgyön. Erre az időszakra datálható több épülete is. A Keresztes testvérek lakóháza az 1924-es tervrajzon két agglegény ügyvéd életvilágának lehet a lenyomata, hiszen a földszinten két iroda van cselédszobával és kamrával, az emeleten pedig két szoba vendégszobával és fürdőszobával. Az épületet konyha nélkül tervezte meg Kós. A Keresztes testvérek számára kialakított lakás a korszakban jellemző garzonlakás, jellemzően nőtlen fiatalemberek lakóhelye.[9]

A *Székely Nép* 1920. szeptember 6-án az alábbi hírt közli: „Új ügyvédek. Dr. Keresztes István és dr. Keresztes Károly ügyvédi irodájukat Sepsiszentgyörgyön megnyitották."[10] Még ugyanebben az évben egy másik hír a helyi újságban a helyét is megadja az ügyvédi irodának, a Mikó utca 14. szám alatt, ez a ház a Keresztes-ház melletti épület.[11] Majd jön 1925-ben egy újabb újsághír: „Ügyvédi iroda áthelyezés. Dr. Keresztes István és Dr. Keresztes Károly sepsiszentgyörgyi ügyvédek irodájukat a Str. General Moşoiu (Mikó utca) 14. szám alól ugyanezen utca 12. sz. alá (a Mikó-kollégium felé eső szomszéd házba) helyezték át."[12] Ez az 1925. szeptember 25-i hír megerősíti a levéltári adatok azon elemeit, hogy az 1924-ben kiadott költségvetés nem bővítésről, hanem építésről szól.

A Lux-féle várostérkép 1909-es levonatának részletét (339. telek) és ennek későbbi szerkesztését (149. telek) ismerjük. A telken a rajz szerint kőépület (?) állt, hosszúkás, hátranyúló formában. A rajzra valamikor utólag besatírozták a mai épület négyzetesebb tömegét, a megoldás színvonala alapján két világháború közti román adminisztráció idején.[13]

Teljes felmérést nem végzett a Skanzen, hiszen az eredeti elképzelés az volt, hogy az 1913-as Kós-terv alapján építjük meg az épületet. Az épület- és a családtörténeti kutatások eredményei alapján döntöttünk a kibővített lakóház megépítése mellett. Buzás Miklós főépítész a helyszíni felmérése alapján azt feltételezi, hogy a valós átépítések és a rajzok soha nem voltak összhangban, illetve legalább két építési ütemet valószínűsíthetünk: az 1924-es tervrajzon szereplő épület (esetleg annak utcai fronton történő bővítése) első ütemű megépítése és egy későbbi bővítés hátrafelé, az udvari fronton. Egy harmadik, még későbbi bővítés az, amikor a hátsó teraszt utólag beépítették. Az épület domináns eleme az utcai frontra néző meredek nyeregtetős épülettömb a nagy oromfallal. A puritán főhomlokzatot a térbe kiugró erkély plasztikus faszerkezete élénkíti, amelyet az alsó rusztikus talapzat és a felső domináns tetőforma fog közre. Kós terveire általában jellemző a szép terméskőből való lábazati kiképzés, a ciklopfalazat, a nagyméretű sima falfelület, a meredek tető, a manzárdszobák és a magas tornyok. „A terméskő lábazat, a sisakos, fazsindelyesen fűrészelt végű erkélydeszkák, boltíves földszinti ablakok, a homlokzat kósi tagolása és felső ablakarányai eltéveszthetetlenné teszik épületeit."[14]

A lakóháznak az 1930-as évek második felében történt bővítését erősíti meg egy családi levél is 1936-ból, amelyben Károly arról ír legidősebb bátyának, Edének, miszerint a házat úgy kívánja bővíteni, hogy két lakás kerüljön benne kialakításra.[15] Egy

[4] GALL, Anthony 2015, 163.

[5] *Dr. Keresztes István és Károly ügyvédek sepsiszentgyörgyi lakóházának tervrajzai* (oldalhomlokzat, utcai homlokzat, hosszmetszet, pince, földszint, emelet), M=1:100. Kós Károly okl. építész – C. Schwecht építész, Sepsiszentgyörgy, 1924. okt. 22. Terv jóváhagyva 1924. nov. 10-én. (SÁL, Fond 14, Pachet 421, Nr. 9/1924, 6.) A rajz a mellékletben látható.

[6] Román nyelvű folyamodvány építési engedélyért, Sepsiszentgyörgy, 1924. október 26. (Uo., 1.)

[7] Dr. Keresztes István és Károly ügyvédek sepsiszentgyörgyi lakóházának építési költségvetése. (SÁL, Fond 14, Pachet 421, Nr. 9/1924.)

[8] Román nyelvű építési engedély, Sepsiszentgyörgy, 1925. január 13. (Uo., 7.)

[9] Erre utal Keresztes Károly barátjának, Fogolyán Kristóf doktor fiának a leírása is: „Itt, Keresztes ügyvéd lakásán rendeztek be neki [Bartók Bélának – *Szerző megj.*] kényelmes, meleg szállást, a szállásadó azonban garzonember volt, s így mitőlünk kapta a Mester az ellátást." (FOGOLYÁN Miklós 1970.)

[10] *Székely Nép,* 1920. szept. 6.

[11] „Eladó 3200 hold fenyő és bükk, 250 hold ősfenyő (I-ma műfa) és 300 hold bükk és tölgy erdő. Értekezni lehet Dr. Keresztes István és Dr. Keresztes Károly ügyvédek irodájában, *Mikó-utca 14.*, Sepsiszentgyörgyön." (*Székely Nép,* 1920. nov. 3.)

[12] *Székely Nép*, 1925. szept. 20.

[13] György Ede Zsolt topográfus törvényszéki szakértő (Sepsiszentgyörgy) szíves közlése, segítségét ezúton is köszönöm.

[14] WINKLER Ferenc 2014.

[15] *Keresztes Károly levele Keresztes Edének*, 1936. augusztus 28. (MNL OL, P 1930, VI, 1–19, 3.)

1942-es családi fotón már a bővített lakóház látható. Mint már említésre került, a levéltári adatok szerint 1924-ben kaptak építési engedélyt, és a terven szereplő négyzet alakú épületet már kibővítve építették meg. Egyelőre nem tudni pontosan, hogy melyik évben alakították ki az új utcai bejáratot és az új lépcsőházat az udvar felé, de ez mindenképpen 1936 és 1942 között történt. Az átalakítás során szintenként egy-egy lakással bővítették a házat. Az emeleti lakás lényegesen nagyobb, mivel a lenti iroda és lakás fölötti területet további szobák foglalták el. A szomszéd épület tűzfalához forduló beugró beépítése viszont jóval későbbi átépítés, valószínűleg az 1960-as évekre datálható.

A szentendrei épületváltozat-rekonstrukcióban az alápincézett két szintes épület földszintjén az egyik utcai szoba ügyvédi irodaként került berendezésre, három helyiség modern kiállítótérként funkcionál, míg az udvari traktusban a kiállításőrök pihenőjét alakítottuk ki. Az emelet valamennyi helyiségében enteriőr kiállítást hoztunk létre, bemutatva a Keresztes Károly polgári lakását. A pincét szintén kiállítótérként alakítottuk ki.

Kós Károly és Sepsiszentgyörgy

Kós Károlyról sokan sok mindent leírtak már. Kós Károly és Sepsiszentgyörgy kapcsolata szintén nem ismeretlen történet. Ezért sem volt könnyű feladat egy, a Kós Károly és a város kapcsolatát bemutató állandó kiállítás létrehozása a Keresztes-ház pincéjében.

Kós Károly 1883-ban, Temesváron született, iskoláit Nagyszebenben, majd Kolozsváron végezte, az ottani Református Kollégiumban érettségizett, 1901-ben. Egyetemi tanulmányait 1902 őszétől a budapesti Királyi József Műegyetemen, az általános mérnökin kezdte, majd 1904-től az építészmérnöki tanszéken folytatta.

A kiállítás bevezetőjében Kós munkásságának nemzetközi vonatkozásait mutattuk be, a nemzeti stílus és a modern építészet keresztmetszetében. A 19. század végén, a 20. század elején Európa-szerte jelentkezett a nemzeti hagyományokra épülő modern építészeti irányzat igénye. Kós Károly munkásságának egyik központi gondolata lett a nemzeti építészettörténeti hagyományok és a népi, pontosabban vernakuláris építészet tudáskincsének felhasználása a modern magyar építészet formanyelvének megalkotásához. Kós 1906-ban, még egyetemistaként, társaival megalapította a Fiatalok csoportját a Műegyetemen. 1910-ben kiáltványban fogalmazta meg a csoport célját: a magyar építészeti stílus létrehozását. Ezt a munkát Lechner Ödön kezdte – fogalmaz a kiáltvány –, aki az épületeire illesztett folklorisztikus ornamensekkel a magyar stílus felismeréséig jutott. A magyar építésmód létrehozásához azonban a népi építőhagyományok egészét kell elsajátítani. Így vallott erről:

„…[a Fiatalok csoportja] azt az utat választotta, melyen Bartók és Kodály keresték és megtalálták a korszerű zeneművészet magyar változata kialakításának egyetlen lehetőségét, illetve azt az utat, melyen az én időmben az angol Baillie Scott, a skót Mackintosh, az amerikai F. L. Wright, a finn Gesellius–Lindgren–Saarinen triász közelítették meg építészetük nemzeti stílusproblémájának megoldását: *a nemzeti múlt hagyományaira és a még élő népi alkotásoknak tanulságaira alapozott úton*."[16]

A diploma megszerzése után (1907) erdélyi tanulmányúton vizsgálta a népi építészetet, amely óriási hatással volt munkásságára már az első időkben is. Hamar elnyerte első megrendeléseit, mint az óbudai református parókia és imaház tervezése (Zrumeczky Dezsővel, 1908–1909) vagy a zebegényi római katolikus templomé (Jánszky Bélával, 1908–1909); családi házat tervezett szüleinek Kolozsvárra (1910-ben épült fel); szintén Zrumeczky Dezsővel közösen – Kós addigi legkomolyabb építészeti megbízását kapta – kérték fel az újjáépülő budapesti Állatkert több állatpavilonjának megtervezésére, és ezek 1909–1912 között meg is valósultak. 1910-ben megépült az azóta legendássá vált Varjúvár Sztánán, Kalotaszeg szívében; a városmajori iskola (Budapest, 1910); a marosvásárhelyi Gázüzem székháza és lakóépületei (1910–1913); a Székely Nemzeti Múzeum épületcsoportja (Sepsiszentgyörgy, 1911–1913); a Monostori-úti református templom Kolozsváron (1912–1913); megnyerte a pályázatot a kispesti Wekerle munkás- és tisztviselőtelep főterének városrendezési koncepciójára és néhány főtéri épületének megtervezésére is (1912).

Kós életében több mint százharminc felkérést kapott, többek között lakóházak, mezőgazdasági épületek, templomok és más középületek megtervezésére. Mivel a trianoni békediktátum után is Erdélyben maradt, a kisebbségbe került erdélyi magyarság anyagi lehetőségeitől korántsem függetlenül, a megrendelések nagy része a református egyháztól érkezett – Kós református főépítészi és kalotaszegi területi főgondnoki tisztségeinek köszönhetően.

Számos épület rekonstrukcióján is dolgozott, ilyen feladata volt a bonchidai református templom (1936) és a bonchidai Bánffy-kastély felújítása

[16] KÓS Károly 1991, 55.

(1936–1937), illetve Mátyás király kolozsvári szülőházának (1944) és a széki református templomnak a helyreállítása (1946).

Óriási érdeklődést mutatott az erdélyi népi építészet iránt is. *A lakóház művészete* című tanulmányában (1928) már olyan ajánlott típusterveket adott közre, amelyek helyben rendelkezésre álló anyagokból elkészíthető, korszerű és igényesen megformált épületeké voltak. A Kolozsvár környéki ONCSA[17]-házakhoz is készített terveket.

A kiállításban önálló fejezetben foglalkozunk Kós népi építészetről vallott felfogásával. A kiállítás ezen fejezetében a szabadtéri múzeumról vallott gondolatát állítottuk a középpontba, hiszen a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tervezése és felépítése idején Kóst már foglalkoztatta a skanzen-gondolat. Ismerte Artur Hazelius stockholmi Skansenjét, ismerte vagy éppen ő inspirálta[18] Toroczkai-Wigand Ede 1910-es marosvásárhelyi tervét,[19] és már 1911-ben egy olyan élő múzeumot álmodott a Székely Nemzeti Múzeum mellé annak múzeumőreivel, amely a székely népi építészetet áttelepített épületekkel reprezentálja. Ez akkor elmaradt, de amikor a szomszédos telek megvásárlására 1929-ben újra lehetőség nyílt, 1930-as szakértői véleményében hívta fel a szabadtéri múzeumi program fontosságára a figyelmet, kérve a Székely Nemzeti Múzeum igazgatótanácsát a terv megvalósítására.[20]

A Székely Nemzeti Múzeum emblematikus kerítésébe már 1913-ban beépítettek egy 1733-as és egy 1875-ös székelykaput. Az 1911-es ötlet nyomán pedig 1932–1934-ben végül egy csíkmenasági lófő házat (1767) és a vele szomszédos telekről származó egykorú székelykaput (1768) telepítettek át a főépület mellé. Kós ehhez elkészítette a boronaépület felmérési rajzait, és a munkavezetést is biztosította.

Kós építészi munkásságának stílusjegyeit a szentendrei „Keresztes-házban" egy interaktív játék kialakításához használtuk fel *(Kós Shapekit)*: Kós Károly jellegzetes építészeti jegyei alapján tud a látogató épületképeket generálni, amelyeket egy rajzoló gép vet papírra. Ezt a látogató hazaviheti.[21]

Nemcsak építészeti tevékenysége, de írói és közéleti munkássága is jelentős volt. Legfontosabb politikai írása a *Kiáltó szó*,[22] a trianoni szerződés után Romániához csatolt magyarság politikai programszövege, mely 1920 decemberében született. A kiállításunkhoz Sz. Esztero Anett képzőművész készített egy reflektáló alkotást, *Kós Károly – Kiáltó szó* címmel.

A program megvalósítását szolgáló kisebbségi önszerveződést gyakorlati kérdésnek tekintette, és konkrét Arts and Crafts-megoldásokkal alapozta meg több szakterületen. 1924-ben öt társával együtt megalapította az Erdélyi Szépmíves Céhet, amely erdélyi írók műveit adta ki, 1931-ben pedig Szolnay Sándorral a Barabás Miklós Céhet, amely az erdélyi művészeket képviselte. Szerkesztette az *Erdélyi Helikon* című folyóiratot, tagja volt a *Helikon* írói csoportosulásának.[23] A *Varjú nemzetség* (1925) és *Az országépítő* (1934) egyben kiemelkedő tézisregényei.

A második világháború végén Sztánán levő archívuma nagyrészt megsemmisült. Ezután Kolozsvárra költözött. Fontos területe maradt munkásságának a mezőgazdasági épületek tervezése, a mezőgazdasággal kapcsolatos elméleti és gyakorlati tevékenységét tanárként az 1940-es és az 1950-es években, a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolán folytatta. 1977. augusztus 24-én halt meg.[24]

„Kós Károly és Sepsiszentgyörgy kapcsolata a Székely Nemzeti Múzeum megtervezésével kezdődött. Ez a kapcsolat az építész egész életére szólt, és több generáción ívelt át. Még ma is élnek emberek, akik emlékeznek Károly bácsira. Sepsiszentgyörgyön több, Kós Károly által tervezett épület van, …köztük szinte mindenfajta épület előfordul: városház, kórház, múzeum, kultúrház, skanzen, iskola, internátus, óvoda és lakás… [de] Kós Károlynak a Sepsiszentgyörgyön felépült, illetve e város számára tervezett épületei nagy számuk ellenére sem formálnak ki egységes városrészletet."[25]

Sepsiszentgyörgyi működéséről az első jelentős összefoglalást Kónya Ádám írta,[26] aki kihangsúlyozta, hogy Kós mintegy fél évszázadot tevékenykedett itt, és ez idő alatt köz- és magánépületeket egya-

[17] Országos Nép- és Családvédelmi Alap (1940–1944).

[18] Boér Hunor (Székely Nemzeti Múzeum, Könyvtár) észrevétele POPESCU, Mara 2014 alapján.

[19] Toroczkai-Wigand Ede és Kós Károly is tagja volt a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságnak, ahol 1910-ben Toroczkai kezdeményezte a székely skanzent. (LÉNÁRT Anna 2002, 161, 163–164; GALL, Anthony 2015, 104.)

[20] LÉNÁRT Anna 2002, 165, 167, 173, 175. stb.

[21] A programhoz az épületmodellek vektorgrafikus feldolgozását, fizikai interface-t és rajzprogramot alkalmaztak, egy rajzgép, kijelző, és pc segítségével, egy eredeti mérnöki rajzasztal felhasználásával. Kurátor: Sári Zsolt. Fejlesztők: Hajdu Gáspár, Nagy Ágoston, Papp Gábor (XORXOR Stúdió).

[22] Kós kiáltványa az első része az azonos című, három szerzős programfüzetnek (KÓS Károly – ZÁGONI István – PAÁL Árpád 1921). A füzet saját kezűleg korrektúrázott példánya a Székely Nemzeti Múzeum Könyvtárában található (Lsz. 60509), a BIRÓ Rózsa 2008 közzétette javításokat a későbbi kiadások nem ismerték.

[23] A kiállításban látható illusztrációkat tartalmazó mappát lásd SZÉKELY András 1979.

[24] GALL, Anthony 2015, 10–12.

[25] Uo., 21.

[26] KÓNYA Ádám 1973.

ránt tervezett. Az első, legmeghatározóbb a Székely Nemzeti Múzeum ikonikus főépülete volt, amelyhez villa jellegű múzeumőri lakások[27] is tartoznak (1911–1913).[28] A még ugyancsak az első világháború előtt tervezett vármegyei közkórház eredetileg öt épületből álló együttese csak részben valósult meg. A főtéren csak terv maradt a városháza egy új épülete.[29] A főtérnek ugyancsak a nyugati oldalára, 1926-ben tervezett leánygimnázium és annak 1935-ös internátusépülete viszont elkészült. Megépült a kétszintes református elemi iskola (1929) is.

A villa típusú épületek csoportjába tartozik Csulak Samu orvos 1924-ben megépült háza. „A városközpont közelében, kertes környezetben fekvő, viszonylag nem drága, és hagyományos módon felépített villa terve vezette be a vidéki városi környezetben megvalósuló, modern életre kialakított, kényelmes és művészi ház programját."[30] Az 1930-as években újabb három, eltérő arculatú és rendeltetésű Kós-épülettel gazdagodott a város: a Keresztes-ház közelében egy semleges homlokzatú, tanári lakásokat magába foglaló – két szintjén egyforma lakásokat tartalmazó – egyszerű lakóház (1932), valamint Csutak Vilmos utóbb radikálisan átalakított lakóháza a vasútállomás közelében.

Csupán terv maradt az 1921-es Zenepavilon, a dr. Kabay Gábor számára 1948-ban két változatban is megtervezett lakóház, akárcsak a kereskedelmi iskolát és bentlakást magába foglaló, kimondottan korszerű hatású, mégis áttételesen hagyományos vonásokkal rendelkező, nagyszabású épület 1951-ből. Szintén csak terv maradt fenn az 1948-as keltezésű, református óvoda építésére.1953-ban viszont elkészült a Benedek Károly számára tervezett lakóház, valamint a vártemplom melletti ravatalozó.[31]

A pontosság kedvéért érdemes megjegyezni, hogy a megépültek egy része csak részben épült meg, vagy azóta le is bontották (kórházi pavilonok; református lányinternátus), bővítették (a múzeum főépülete, Kós-tervek adaptálása alapján; református lánygimnázium) vagy átalakították, nagyrészt azonban ma műemlékek.

A kiállítás középpontjában az áttekintett épületek állnak. Ezek megismerését is egy interaktív játék segíti, az úgynevezett *Kós Forgató*, amelynek használata révén Kós Károly Sepsiszentgyörgyre tervezett épületei virtuális élményt szerezhetnek a látogatóknak. A monitoron látható városi térképen helyeztük el a Kós-épületeket. Minden épülethez tartozik egy korong, amelyet egy érzékelőre helyezve, az épület rajza kiemelkedik a térképből, „lebontódik" az épület alaprajzára, és a korong forgatásával 3D-s modellben épül fel, mellette a legfontosabb információk olvashatóak.[32]

A látogatók végül a moziteremnek kialakított helyiségben nézhetnek meg két dokumentumfilmet.[33]

Egy család történetei

A lakóház földszintjén egy családtörténeti kiállítást hoztunk létre. A kiállítással az volt a célom, hogy a lécfalvi Keresztesek történetén keresztül felvillantsam Székelyföld történetének néhány részletét, bemutassam azokat a fogalmakat, eseményeket, amelyek szorosan kapcsolódnak ehhez. A kiállítás alapját a Magyar Nemzeti Levéltárban fellelhető – és másolatban már a múzeumunkban is megtalálható – családi iratok adják, a 16 századtól napjainkig.[34]

A tárgyalt Keresztes család származási helye, Lécfalva Sepsiszentgyörgytől 17 km-re keletre, a Feketeügy jobb partján fekszik, és jelenleg közigazgatásilag Nagyborosnyó községhez tartozik (román hivatalos nevén: Leț). A kézdiszéki faluban 1600-ban székely országgyűlést is tartottak. A történelmi Székelyföldet felszámoló, 1876-os országos közigazgatási reformot követően időszakonként különböző járásokhoz csatolták, 1910-ben 985, túlnyomórészt magyar lakosa volt.

[27] A Székely Nemzeti Múzeum 1911-ben bízta meg Kós Károlyt a múzeumőri lakóházak tervezésével. A hátsó kertben álló két épület a Múzeum mögötti teraszoldalban található: a jobb oldali, manzárdtetős ház Csutak Vilmos számára, a bal oldali, földszintes lakóház László Ferencnek készült.

[28] Az épület tervezésének és kivitelezésének történetét, részleteit szerteágazó pontossággal mutatja be Anthony Gall, közölve Csutak Vilmos múzeumigazgató, illetve Kós Károly visszaemlékezéseit, továbbá a fennmaradt hivatalos dokumentumokat, leveleket és rajzokat. A Múzeum bővítésének terveit Kós 1943-ban, a második világháború alatt, a „kicsi magyar világ" időszakában készítette. Évtizedek múlva, de még Kós életében, 1972-ben a képzőművészként ismertebb Deák Barna készített hozzájuk kiviteli terveket, amelyeket 1978–1979 között, már csak Kós halála után, Gagyi Ferenc igazított a kor igényeihez (pl. lift). A kivitelezésre 1979–1981 között került sor. (BOÉR Hunor – VÁRALLYAY Réka 2012; GALL, Anthony 2015.)

[29] A Sepsiszentgyörgy rendezett tanácsú város részére építendő új városháza és mozi vázlatterveit 1919-ben készítette el Kós Károly.

[30] GALL, Anthony 2015, 165–166.

[31] KÓNYA Ádám 1973; GALL, Anthony 2015.

[32] A XORXOR Stúdió fejlesztésében egy úgynevezett *AR marker detektálás alapú program, 3D épületmodellek, egyedi fejlesztésű szoftver a megjelenítésre és az épületek forgatására* valósult meg, egy monitor, kamera és pc segítségével. Kurátor: Sári Zsolt. Fejlesztők: Barkóczi Máté, Hajdu Gáspár, Kiskovács Eszter, Papp Gábor, Setény Sámuel.

[33] Az egyik film a *Hajlékot embernek… – Portré Kós Károlyról*, 1972. Rendező: B. Farkas Tamás; Operatőr: Szalay László, MTVA. A másik film pedig a *Kós Károly* című portréfilm, 2013-ból, melynek rendezője Csibi László.

[34] MNL OL, P 1930.

Már a kutatás elején, hamar kiderült, hogy a lakóházat építtető ügyvéd testvérpár, Keresztes István és Károly családtörténete számos izgalmas, érdekes epizódot rejt.

Az egyes témakörökhöz összefoglaló tablószövegek készültek, amelyeket kiegészítették a Keresztes családhoz kapcsolódó történetek. Olyan tárgyakat válogattunk, amelyek az adott témákat reprezentálják. A kiállított műtárgyakat a saját gyűjteményünk mellett a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből kölcsönöztük. A tárgyak nem kapcsolódnak közvetlenül a Keresztes családhoz – családi tárgyaik nagy része nem maradt fenn –, kivételt képeznek ez alól a családi fotók másolatai, illetve a lécfalvi református templomban található, a Keresztes család tagjai által adományozott óntányérokról és önkupáról[35] készített fényképek. A műtárgyak kiválasztásának fő szempontja az volt, hogy az egyes témákhoz kapcsolódjanak, illetve összefüggéseket tárjanak fel. Ennek példája a családi címer, a Bethlen Gábor-portré és a Bethlen-dukát kiállításba kerülése. A kiállított Keresztes-címerábra a családi tulajdonban álló, Keöpeczi Sebestyén József általi megjelenítés másolata.[36] Az addig lófő rendű Keresztes Ferenc és fiai Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől kaptak armálist, ezért került a kiállításba Bethlen Gábor portréjának másolata.[37] A nemesítés 1621-ben történt, a dátumot az adományozó fejedelem által ekkor veretett aranydukáthoz kötjük.[38]

A kiállítás érdekessége lett, hogy Keresztes Edének, az ügyvéd testvérek édesapjának[39] az alakja megjelent Szabó Dezső *Elsodort falu* című regényében, mint a körjegyző, az önkény megtestesítője. A regényben feltűnik mellette felesége és három gyermeke, akiknek Szabó Dezső a nevét is felhasználja, bár a fiúkat keveri: Irma, István és Károly. „Elsőnek a jegyzőék érkeztek meg. A ravasz, okos, vasakaratú Domokos Áron, hat falu korlátlan kormányzója, az egyetlen falubeli volt, akit Ilona sohasem mert szemben megsérteni. Ilona kitömött vendégszeretettel ment eléjük, minden szavát túlzott erővel lökte ki, felkacagásai tele voltak rozsdás szegekkel. Domokosné – itt felejtett régi nagyasszony – az orvos elnéző kedvességével kezelte ezt a nekigurult lelket. A lány, Irma – hatalmas, lobogó szőke élet – összecsókolózott Erzsikével, és sugdosva félrevonultak. Károly, a nagyobbik fiú, pompás lump és első rangú kártyás, a férfiakhoz csatlakozott. Pista Bélával, kinek osztálytársa volt, a biciklihez futott, és kopogtatták, matatták, mint egy tüdőbeteget."[40] Szabó Dezső személyesen ismerte a családot, így több valós epizód is bekerült a regénybe, például Irma a regényben is a református lelkészbe szerelmes, a valóságban is házasságot kötött 1918-ban Csorja Sándor lelkipásztorral. A kiállításban ennek kapcsán Keresztes Ede portréját és *Az elsodort falu* első kiadását (1919) helyeztük el.

A családtörténeti kiállítás utolsó, önálló egysége Bartók Béla sepsiszentgyörgyi hangversenyének multimédiás kiállítása. Keresztes Károly nemcsak zenekedvelő, hanem tanult zenész is volt, aki népdalokat gyűjtött és dolgozott fel, zenei életet szervezett, és rendszeresen adott maga is hangversenyeket. Magántanuló volt a budapesti Zeneakadémián, ahol Toldy László növendékeként tanult hegedülni és zeneszerzést. 1916-ban hegedűfantáziája jelent meg Lipcsében *(Frühling im Kriege)*. 1920-ban sepsiszentgyörgyi zenekonzervatórium alapítására tett kísérletet. A továbblépést a helybeli lehetőségek fejlődése biztosította: 1922-ben a Filharmonikus Zenekar alakult, 1926-tól a Szimfonikus Zenekar működött a városban, negyven taggal, a koncertmester és a helyettes karmester dr. Keresztes Károly volt. Megalakította a Keresztes-vonósnégyest, melynek tagjai a két testvér mellett dr. Fogolyán Kristóf orvos és Zajzon Ferenc Mikó-kollégiumi tanár voltak. Zártkörű lakáskoncerteket szerveztek szerdánként a Keresztes-házban.[41]

[35] Vö. BARABÁS Hajnalka 2006, 260, 273–274.

[36] Keöpeczi Sebestyén József (1878–1964): *A lécfalvi nemes Keresztes család címere,* 1930. Tulajdonos és fotó: Keresztes Zoltán. (SZEKERES Attila István 2014, 87.) Keresztes Ferenc lófő székelyt, valamint János, Gergely és Sándor nevű fiait Magyarbródon (ma: Uherský Brod, Csehország), 1621. november 8-án nemesíti Bethlen Gábor. (BALOGH Judit 2005, 95.) A családi címer magyar fordításban: „Lécfalvi Keresztes Ferenc lófőnek kék pajzsban koronából kinövő, nyílvesszőket tartó farkast adományoz, sisakdíszül pedig négy nyílvesszőt." (K. SEBESTYÉN József 1929.)

[37] *Bethlen Gábor-portré* – vászonnyomott, lakkozott digitális másolat a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből.

[38] *Bethlen Gábor-dukát* – nagybányai (szabad királyi város Szatmár vármegyében; ma Baia Mare, a romániai Máramaros megye székhelye) 1621-es veret aranypénz, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből.

[39] Keresztes Ede (1851–1921) nemcsak földbirtokos és jegyző volt, de a kézdi református egyházmegye főgondnoka is. Első felesége Dálnoki Miklós Berta (1853–1882), akitől négy gyermeke született. Három halálozott el csecsemő korában (Irma 1875; Emma 1876; Tivadar 1882–1883), negyedik gyermeke Ede, aki 1879-ben született, és 1967-ben halt meg. Második házasságát a kézdivásárhelyi Kovács Eleonórával (1856–1934) kötötte, 1885-ben. Hét gyermekük született, köztük a sepsiszentgyörgyi ház építtetői. (Keresztes György által összeállított családfa alapján, azokat a sajtóban és a levéltári forrásokban találtakkal összevetve. Vö. *http://keresztes-csalad.hu/index_elemei/Page462.htm*; letöltés: 2020.03.31.)

[40] SZABÓ Dezső 1919, 74.

[41] Toldynál való hegedű tanulmányairól lásd JÓZSEF Álmos 2019. A külön nem hivatkozott Keresztes Károly-adatokat lásd a továbbiakban is főleg BERDE Zoltán 1980, 71–72, 74–79.

1922-től a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti művelődési estjeinek egyik fő szervezője, számtalan koncert, hangverseny zenei előadója, Viotti, Bach, Händel, Mozart, Beethoven, Mendelssohn, Hubay népszerűsítője volt. Folyamatosan érdeklődött a népzene iránt is. 1921-től maga is gyűjtött népdalokat, saját zeneműveibe is beépítette. Gyűjtéseiből több előadást is tartott, amelyekre háromszéki székelyeket is meghívott, akik saját maguk adták elő a népdalokat. 1928-ban Keresztes Károly két felvonásos zenejátékát székely népdalokkal mutatták be a Székely Nemzeti Múzeum dísztermében. A helyi parasztlányok mellett egy alkalommal feltűnt a később országos hírnevet szerző színésznő, Kiss Manyi is: „Külön érdekessége a darabnak, hogy benne mutatja be Kiss Manyi a Kolozsvári Magyar Színház szubrettje csodálatosan kibontakozó tehetségét, mellyel egy csapással meghódította Kolozsvár kényes ízlésű, válogatós közönségét."[42]

A népzene egyaránt hatott kamarazenei tevékenységére és daljátékaira is. *Székely szimfónia* (1925) és *Siculia* (1929) című szerzeményei kéziratban maradtak fenn. Saját szövegére szerzett, *Álomország* című kétfelvonásos daljátékába (1928) változatlanul beillesztett három eredeti székely népdalt; *A fonóban szól a nóta* című daljátékát (1929)[43] a kritika „egy kis székely operának" nevezte, a későbbi években is többször előadták. 1932-ben kis kötetben jelent meg *Két kis székely daljáték* című műve. Dalszerzői munkásságának egyik legjelentősebb állomása 1933-ban Nyírő József *Júlia szép leány* című balladájának megzenésítése volt. A *Brassói Lapok*ban így nyilatkozott erről: „1933-ban, hat évvel ezelőtt – meséli Keresztes Károly – találkoztam Nyírő Józseffel. Elmondotta, hogy a székely népballadákból egy színművet akar összeállítani. Azonnal elmesélte a szövegkönyv vázlatát, és megkért, hogy én írjak hozzá zenét, jobban mondva, gyűjtsek hozzá népdalokat. Alig néhány hét múlva már küldte is hozzám a szövegkönyvet. A mennybe vitt lány balladájának szépsége magával ragadott. Éjjel-nappal dolgoztam a kísérőzenén, és a partitúrákat részletenként küldtem el Udvarhelyre Nyírőnek, aki egy általa összehozott műkedvelő gárdával megkezdte a betanulást. Udvarhelyen hatalmas sikere volt a darabnak. A bemutató után nemsokára Sepsiszentgyörgyön is összehoztunk egy műkedvelő csoportot, és előadtuk Nyírő vezetésével. Az udvarhelyiek 1933. május 24-én Kolozsvárt játszták le. Én vezényeltem a zenekart. Az előadást Szabó Dezső is végignézte, és utána elismerően nyilatkozott róla. A siker jellemzésére elég lesz talán annyit mondanom, hogy mindenütt, ahol előadtuk: Udvarhelyen, Kolozsvárt, Sepsiszentgyörgyön, Brassóban …szem alig maradt szárazon."[44] A díszleteket Haáz F. Rezső festőművész, a Székelyudvarhelyi Múzeum alapítója tervezte.

Keresztes Károly és a két világháború közötti Sepsiszentgyörgy kulturális életének is meghatározó eseménye volt Bartók Béla hangversenye a Székely Nemzeti Múzeumban. Az esemény lokális jelentősége, valamint Bartók erdélyi népzenekutatása a román és magyar kultúra népzenei kapcsolatainak feldolgozása miatt is olyan témát jelentett, amelyet feltétlenül be akartunk mutatni az épületegyüttes kiállításaiban.

A hangversenyről és annak előzményeiről már több publikáció is megjelent, a sepsiszentgyörgyi Keresztes-ház falán pedig egy nagyon szép domború hirdeti az emlékét. Ifj. Bartók Béla az *Apám életének krónikája* című könyvében részletesen közli apja 1927-es erdélyi hangversenykörútjának az állomásait. Eszerint 1927. február 17-én utazott el Budapestről Aradra; február 19-én érkezett Nagyváradra; 20-án Kolozsvárra; 21-én Brassóba, ahol megbetegedett, s lemondta a marosvásárhelyi koncertjét; végül március 2-án Sepsiszentgyörgyön, a Székely Nemzeti Múzeum dísztermében adott hangversenyt, s március 4-én érkezett haza Budapestre.[45] Az, hogy hogyan került Bartók Szentgyörgyre, többek között Veress Dánielnek[46] a Németh Lászlóhoz írt leveléből ismerjük: „Bartók '27-ben romániai hangversenykörútra szerződött. A négy stáció: Várad, Kolozsvár, Vásárhely, Brassó. Hogy megtartotta-e koncertjeit, nem tudom. Brassóba meghűlve érkezett. A Hotel Kronéban lakott, nyavalyás körülmények közt. Két szentgyörgyi zenekedvelő, dr. Keresztes Károly és dr. Fogolyán Kristóf felkeresték a lábadozót, s áthozták ide. Kb. egy hétig Keresztes Károlynál volt házi kezelésben. Ők rendezték az elmaradt vásárhelyi és brassói koncertek helyett a szentgyörgyit."[47]

A részleteket elsőként Fancsali János zenetörténész tisztázta. Dr. Keresztes Károly és dr. Fogolyán Kristóf meglátogatta Bartókot, és felajánlották neki a megfelelő orvosi ellátást, és javulása esetén – a már lemondott többi hangverseny helyett – egy sepsi-

[42] A Mikó-kollégium Véndiák-báljára február 4-ére buzgón folynak az előkészületek, *Székely Nép*, 1928. jan. 29.

[43] A daljáték része volt a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára szervezett ünnepségnek 1929. szeptemberben.

[44] A „Júlia szép leány" útja Udvarhelytől Sepsiszentgyörgyön keresztül a budapesti Operaházig, *Brassói Lapok*, 1939. nov. 22.

[45] Ifj. BARTÓK Béla 1981. A koncertre valójában március 3-án került sor. (FANCSALI János 1990, 259–260.)

[46] Veress Dániel (Sepsiszentgyörgy, 1929. június 2. – Sepsiszentgyörgy, 2002. március 29.) erdélyi magyar író, drámaíró, irodalomtörténész, a Dálnoki Veress család tagja.

[47] NÉMETH Ágnes – DOMOKOS Mátyás – DURÓ Gábor (szerk.) 2000, 984.

szentgyörgyi hangverseny lehetőségét. Bartók elfogadta az ajánlatot, és dr. Fogolyán autójával, „egy kapcsolós Ford"-dal, miként emlékeztek a tanúk, dr. Keresztes Károly házához vitték.[48]

A *Székely Nép* című helyi lapban is megjelenik egy tudósítás *Bartók Béla hangversenye városunkban* címmel. Ebből olyan részleteket is megtudhatunk, hogy „Bartók Béla, a világhírű zongoraművész és a modern komponisták legkiválóbbja …a Székely Nemzeti Múzeum dísztermében hangversenyt ad. …A művész már holnap, vasárnap városunkba érkezik (Dr. Keresztes Károlynál fog lakni), és itt heveri ki betegségét. …Különösen sokat köszönhet neki a román zeneirodalom, mert ő volt az, ki még a háború előtt Erdély románlakta községeit sorra járva, összegyűjtötte a román népdalokat, és egy hatalmas kötetben ki is adta. Ezért a munkájáért nagy kitüntetésben részesült Bukarestben. Zeneszerzői munkássága a zene minden ágára kiterjed. Hatalmas sikerei voltak operáival, írt zenekari műveket, szonátákat és apróbb zenedarabokat, s különösen ez utóbbiak vannak általánosan elterjedve, ezekből fogunk hallani mostani hangversenyén is. Itteni műsora majdnem ugyanaz lesz, mint a brassói volt, és nemcsak Bartókot, a komponistát, hanem őt mint művészt is fogjuk csodálni. Műsorán saját szerzeményein kívül Mozart, Scarlatti, Della Ciaja, Beethowen, Chopin és Kodály művei szerepelnek."[49]

A hatalmas sikerrel zárult hangverseny programja adta az alapját a lakóházban megrendezett, hangvizualizáción alapuló multimédiás kiállításnak. Bartók hangversenyének azon darabjai kerülnek bemutatásra, amelyekből fennmaradt eredeti Bartók-zongorajáték.[50] A XORXOR Stúdió fejlesztésében megvalósult hangvizualizáció 3 × 3-as monitor falon, hangszórók és mediaplayer segítségével mutatja be az alkotásokat. A multimédiás kiállításhoz egyedi generált, programozott vagy animált zenevizualizáció jött létre. Kurátorként minden egyes zeneszámhoz különböző grafikai, vizuális anyagot adtam,[51] az alkotók ezeket a vizuális anyagokat használták fel, és a zene ritmusára, sebességére mozgatták meg, létrehozva egy különleges vizuális installációt. Önálló alkotásként került be a kiállítás anyagába Piros Boróka képzőművész animációja: *Sebes, forgatós – 2. változat* (2022). Az animáció, amelyben különböző tányérok forognak a zene ritmusára, a Skanzen felkérésére készült, Bartók Béla *Medvetánc*ának zenéjéhez. A videóban (elő)forduló tányérok a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a csernátoni Haszmann Pál Múzeum, a Csíkszentdomokosi Néprajzi Gyűjtemény és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum gyűjteményében találhatóak meg.[52]

A Keresztes testvérek ügyvédi irodája és lakása

A Keresztes testvérek lakásáról belső, enteriőr fotó nem került elő. Így a múzeumi kiállításban csak analógiák alapján elkészült rekonstrukcióról lehetett szó. Az enteriőr egy muzeológusi rekonstrukció, egy mesterségesen, a kurátor által rekonstruált tér, amelyben az adott család, társadalmi csoport adott idősíkra jellemző életmódját, kulturális és gazdasági állapotát, helyzetét mutatja be eredeti, korabeli műtárgyak, demonstrációs tárgyak, rekonstrukciók segítségével. Ez történt a Keresztes-ház esetében is, hiszen nem került a birtokunkba eredeti tárgy az épületből, és korabeli fénykép sem volt elérhető. A családtörténeti dokumentumok (Keresztes Károly levelei), analóg fényképfelvételek (sepsiszentgyörgyi és kézdivásárhelyi polgári lakásbelsőkről, illetve Keresztes Károly legidősebb bátyjának, Edének a marosludasi lakóházáról készült fotók), újságcikkek és hirdetések segítettek rekonstruálni a két világháború közötti polgári értelmiségi tulajdonosok életmódjának tárgyi környezetét.

A családtörténeti háttér hatása a berendezésre: az édesapja 1921-ben, az édesanyja 1934-ben halt meg, e két év során a családi birtokról, a lécfalvi kúriából is kerülhetett egy-egy darab a testvérekhez. 1930-ban Keresztes Károly házasságot kötött, ekkor újabb darabokkal gyarapodhatott a berendezés. Természetesen két további fontos időpontot is meg kell említeni: 1924–1925, amikor elkészül az épület, és beköltöznek, valamint a valamikor 1936 és 1942 között történt bővítés ideje, amikor új helyiségek kerültek kialakításra. Fontos szempont, hogy az 1925-ös beköltözéskor két egyedülálló fiútestvérről (38 és 34 éves) van szó. Feltételezhető, hogy a konyha kialakítása nélküli házba ekkor kerül be több új bútor, illetve majd a későbbi bővítéskor kerülnek be újabb elemek.

[48] FANCSALI János 1998.

[49] *Székely Nép*, 1927. febr. 27.

[50] Domenico Scarlatti: *G-dúr szonáta*; Kodály Zoltán: *Székely keserves*; Bartók Béla: *Este a székelyeknél*; Bartók Béla: *Medvetánc*; Bartók Béla: *Gyermekeknek*, I–II. (hét szám); Bartók Béla: *Szonatina* (román népdal motívumok); Bartók Béla: *Allegro Barbaro*; Bartók Béla: *II. burleszk (kicsit ázottan)*; Bartók Béla: *Magyar parasztdalok*ból *„Régi táncdalok"*; Chopin: *Cisz-moll noktürn*. (Vö. Bartók hangfelvételei.)

[51] Például Bartók-fotóportré, első kiadású kotta címlapja, valamint képzőművészeti alkotások – Lakner László: *Bunda* (Budapesti Történeti Múzeum – Kiscelli Múzeum); Konok Tamás: *Vezetett sorok* (akril, vászon, Ludwig Múzeum, Budapest).

[52] Kurátor: Sári Zsolt. Fejlesztők: Hajdu Gáspár, Kövér András, Papp Gábor.

A sepsiszentgyörgyi Keresztes testvérek neve nem ismeretlen a város történetének kutatói előtt. A két világháború közötti itteni közélet jelentős alakjai voltak. Családi adataikból a fentiekben már több tárgyalásra került. Mivel hozzájárulnak a „lakásbelső" múzeumi kialakításához is, indokolt a további részletezésük:

A marosludasi lakása kapcsán is említett féltestvér bátyjuk, Ede is jogot végzett. Marosludason volt ügyvéd és a református egyházközség gondnoka. Trianon után Budapestre költözött a családjával. A budapest-pasaréti egyházközség alapító főgondnoka, majd örökös tiszteletbeli főgondnoka volt. Édestestvéreik: a náluk idősebb János (1886–1909) és Géza (1879–1930),[53] a kettőjük között született Emília (1889–1963),[54] valamint a fiatalabb Irma (sz. 1895)[55] és Lajos (sz. 1898).[56]

Keresztes István 1877. december 24-én született, Lécfalván. Jogi diplomát szerzett Kolozsvárott, ahol 1913-ban ügyvédi vizsgát tett és a jogtudományok doktorává avatták. 1914-től Háromszék vármegye tiszteletbeli aljegyzőjeként a vármegye alispánja mellett szolgált, majd Nagyborosnyón volt ügyvéd. 1920-tól testvérével, Károllyal Sepsiszentgyörgyön volt szintén ügyvéd. Részt vett a helyi közéletben. A Sepsi Református Egyházmegye ügyésze és a Sepsiszentgyörgyön megjelenő *Székely Nép* című lap felelős szerkesztője volt 1922 és 1933 között. Lékey Endre álnéven költeményeket is írt, amelyeket a helyi lapban publikált. Műkedvelő zenészként a testvére vezette zenekarban másodhegedűsként játszott.[57] Egyházkerületi képviselő és több kulturális és egyházi szervezet vezető tagja volt. 1936. július 13-án halt meg, váratlanul, a Sepsiszentgyörggyel szomszédos előpataki (románul: Vâlcele) fürdőben.[58]

Keresztes Károly 1891. június 27-én született, Lécfalván. Középiskoláját Székelyudvarhelyen, a Református Kollégiumban fejezte be, 1909-ben. Utána Debrecenben kezdte meg jogi tanulmányait, a jogi akadémián, majd Kolozsváron folytatta, és a Ferenc József Tudományegyetemen 1913-ban jogi doktorrá avatták. 1917-ben tett ügyvédi vizsgát Marosvásárhelyen.[59] Az első világháború alatt tényleges szolgálatot teljesített. 1914 augusztusában vonult be a 2. gyalogezredhez, melynek kötelékében 1915 májusában a 12. menetzászlóaljjal az orosz harctérre vezényelték, ugyanebben az évben zászlóaljparancsnok lett. Ivangorod, Breszt-Litovszk és Baranovice mellett harcolt. 1915 szeptemberében betegen kórházba került, majd felgyógyulása után 1916 februárjában Szerbiába irányították. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után szerelt le. Kitüntetései: a Koronás Arany Érdemkereszt a Vitézségi Érem szalagján és a Károly-csapatkereszt.[60]

1918-ban a Sepsi járás szolgabírójává választották, de hivataláról az impériumváltáskor lemondott. 1920-tól ügyvédként működött Sepsiszentgyörgyön testvérével, Keresztes Istvánnal. Az impériumváltás után aktívan politizált, az Országos Magyar Párt háromszéki tagozatának főtitkára lett, 1920–1922-ben a *Székely Nép* című hírlap felelős szerkesztője, jogtanácsosa.[61]

1921-től a Székely Nemzeti Múzeum igazgatóválasztmányi tagja volt, 1935-től ügyvezető alelnöke. 1924-ben az igazgatóválasztmánynak ő indítványozza, hogy a múzeum fenntartására és fejlesztésére szükséges fedezetről kultúrestek, előadások rendezése útján is gondoskodjanak; 1929-ben szorgalmazza, hogy terjesszék ki az előadásokat egész Székelyföldre; 1929-ben ő tervezi meg a jubileumi ünnepségeket,[62] egybekötve az Erdélyi Gazdasági Egylet kiállításával és székely képzőművészek kiállításával – utóbbival Kós Károly ugyanekkor a Barabás Miklós Céh alapítását készíti elő. A múzeum képviseletében számos programon vesz részt, például 1937 októberében fogadja Gusztáv Adolf svéd herceget, és bemutatja számára a múzeumot.[63]

Gyakran szólalt fel politikusként gazdaságfejlesztési kérdésekben, a jövőt az úthálózat bővítésében s fejlesztésében látta.[64] A Székely Mikó Kollégium elöljárósági tagjaként, politikai megnyilvánulásainak fontos területe volt az oktatás, a székelyföldi iskolák sorsa is.[65] Általában is szószólója volt a kisebbségi jogoknak, a székely autonómiának. 1932-ben publikált egy cikket, amelyben ezen kérdésben fejti ki markáns véleményét.[66]

1932. október 10-én a megyei tanács elnökének választották. 1936–1937-ben a Háromszéki Székely Tan-

[53] Haláláról a *Székely Nép* című lap 1930. május 4-i számában jelent meg az alábbi hír: „Keresztes Géza nyug. körjegyző, tartalékos hadnagy, a nagy ezüst, két kis ezüst, bronz vitézségi érmek, a Károly csapatkereszt és a sebesülési érem tulajdonosa, 37 éves korában, folyó évi április 30-án, sok szenvedés után meghalt."

[54] Férje Antal Mihály, házasságot kötöttek 1908-ban, Lécfalván. Szegeden halt meg.

[55] Férjhez ment 1918-ban, Csorja Sándorhoz.

[56] Megnősült 1927-ben, felesége Bartha Anna. Tartalékos önkéntes szakaszvezető, a székely hadosztályban szolgált.

[57] Erdélyi monográfia 1934, 231.

[58] *Ellenzék*, 1936. aug. 18.

[59] Erdélyi monográfia 1934, 231.

[60] DESEŐ Lajos 1941, 24.

[61] Erdélyi monográfia 1934, 231.

[62] Az ötvenéves jubileumra megjelentett *Emlékkönyv* egy példányát a lakóház emeletén, a szalonban található könyvszekrényben helyeztük el.

[63] N. n. 1937.

[64] KERESZTES Károly 1927.

[65] KERESZTES Károly 1929.

[66] KERESZTES Károly 1932.

alap magyar közösségi vagyon visszaszerzésében volt jelentős szerepe; ennek jogtanácsosa – a román állam a Székely Nemzeti Múzeum kezelésébe adta a Tanalapot, magyar közösségi tulajdonként, a Gozsdu Alapítvány csonkaországi javai ellenében, ez egyedülálló nemzetközi rendezés volt az utódállamok elkobzott magyar közösségi javai esetében.[67] Tagja volt a Sepsiszentgyörgyi Kaszinónak, amelynek 1920–1922-ben titkára, majd 1931–1937 között elnöke is volt.[68]

Magánéletéről keveset tudunk. Két újsághír ad támpontot. A *Brassói Lapok* hasábján[69] közlik, hogy Keresztes Károly eljegyezte Dálnoki Beczásy Arankát 1930 februárjában, majd a *Székely Nép* esküvőjükről tudósít.[70] A házaspár további életéről nincsenek pontos, hivatalos adataink. A dálnoki Beczásy család azonban ismert család. Több leszármazottjuk él még ma is.[71] A Keresztes Károllyal kötött házasság rövid ideig, 3-4 hónapig tartott. Keresztes Károlynak nem volt jó híre a családban – „szélhámos volt" –, ezért valószínűleg a feleség vagy családja kérte a házasság felbontását. Aranka későbbi sorsáról annyit tudunk, hogy a család többi tagjával együtt, 1949 márciusának elején a kommunista hatalom előbb kényszerlakhelyre, majd 1950-ben kényszermunkára deportálta. 1963-tól marosvásárhelyi rokonoknál élt, 1967-ben hunyt el. A kovásznai katolikus temetőben nyugszik.[72]

Keresztes Károly életének utolsó napjairól testvérbátyja, Keresztes Ede kéziratából tudhatunk meg részleteket: Sepsiszentgyörgyről menekülve a várost elérő front elől, Gyergyószentmiklóson veszítette életét, és ott is temették el, jelöletlen sírba, nyolc más halottal egyidőben.[73]

Az életrajzi adatokból egy olyan férfi képe rajzolódik ki, aki fogékony a modern dolgokra, de tiszteli a hagyományokat, fontosnak tarja Erdély népi kultúráját. Ennek kellett megjelennie az ügyvédi iroda és a lakás berendezésében is. A bútorok egy része modern, a húszas–harmincas évek art deco irányzatához kötődik, másrészt jelen vannak a korábbi, például szecessziós darabok, illetve a helyi asztalosok egyszerűbb, provinciális termékei is. A használati tárgyak a korszak színvonalát tükrözik, megjelennek a korszakban divatos gyári és kézműves termékek egyaránt, míg a dísztárgyakban a népművészeti tárgyak is.

A kiállításba került fényképek Keresztes Ede hagyatékából kikerülő családi felvételek másolatai, eredeti, korabeli keretekben. A családi fényképek mellett a kortárs helyi festők művei is fontos szerepet játszanak a berendezés-rekonstrukcióban. Keresztes Károly, mint a sepsiszentgyörgyi és a háromszéki polgári világ egyik meghatározó értelmiségi, művészetpártoló tagja, jó kapcsolatot ápolt a kor meghatározó helyi művészeivel. Az enteriőrbe kerülő festmények esetében ezt a szempontot vettem figyelembe. Így két olyan művésztől vásároltunk festményeket, akiknek helyi kötődése bizonyított.

Márkosfalvi Barabás Márton (1893, Pusztasöreg – 1974, Toronto) a festő Barabás Miklós unokaöcs-

[67] Vö. BOÉR Hunor – BIRÓ Rózsa 2004.

[68] TÓTH Szabolcs Barnabás 2010, 473, 476.

[69] *Brassói Lapok*, 1930. febr. 19.

[70] „Dr. Keresztes Károly ügyvéd április 24-én tartotta esküvőjét Beczásy Arankával Dálnokban, szűk családi körben. A házasságkötést Hadnagy Gyula birtokos és az esketést Csorja Sándor ref. lelkész, a vőlegény sógora végezte. A fiatal pár házasságkötés után Olaszországba utazott." (*Székely Nép*, 1930. ápr. 27.)

[71] Csáki Árpád sepsiszentgyörgyi történész segítségével jutottam el a még élő leszármazottak egyikéhez, Beczásy Tányához, aki B. Aranka unokahúga.

[72] Beczásy Tánya szíves közlése, visszaemlékezése.

[73] „1944. szeptember 3-án, az akkori események következményei elől kis autójával, egyedül indult Budapestre. Csíkszeredába megérkezve, az ottani református papnál, Kovács Pálnál 3 napot töltött, s 6-án indult tovább. Este Gyergyószentmiklósba érkezett, s ott a város felső szélén, a Békény-patak malma mellett, egy útmenti barátságos házban éjjeli szállást találva, meghált. Reggel a háziasszony azonnali indulásra riasztotta fel, mert már ott is megkezdődött a lövöldözés, s rémülten kiabálták, hogy itt vannak az oroszok. Károly a reggelire kért tejet bágyadtan megitta, beült a kocsijába, s azt a kapufélfának vezette. A kocsiból kiszállva, a háziasszony s leánya segítségével ő is hátrafelé tolta a kocsit félkézzel, mert a másik kezében a revolverét tartotta. Közben megérkeztek az orosz partizánok, s géppisztollyal rátüzeltek. Nyomban összeesett, és hősi halált halt. Az asszony- és leányának sikerült elmenekülni. Ez 7-én, csütörtökön történt. Estére az ellenállók a partizánokat megsemmisítették, s az út mentén talált hősi halottakat, köztük megboldogult testvérünket is pokróccal takarták le. A szállásadó asszony szerint a partizánok egyike beült az autóba, s elment. A temetés csak 16-án szombaton történt, s azt már a benyomult orosz katonaság végezte. Az út menti hősi halottakat, összesen 9-et, a köztemetőben, mindeniket külön sírba temették. A család csak 1945. év őszén tudta meg a megdöbbentő halálhírt, s halottak napján sógorunk, Csorja Sándor kereste fel a sírokat, és állapította meg az események lefolyását. Mivel az eltemetettek sírját személy szerint nem állapították meg, csak annyi biztos, hogy a 9 sír egyikében pihen megboldogult Károly testvérünk teteme." A dokumentumot Keresztes Ede unokája, Keresztes György bocsátotta rendelkezésünkre. Ebből az is kiderül, hogy az írógéppel lejegyzett írás „Másolat, a Lécfalván 1956. augusztus 13–18-ig, Irmus húgom, Sándor sógorom és Lajos öcsém kérésére, a Kovács család öreg bibliájában feljegyzett, és néhai Károly öcsém által 1926. augusztus 18-ig előfordult családi változásokkal kiegészített feljegyzések folytatása céljából készített összeállításomból, a néhai Károly öcsémre vonatkozó rész." Az, hogy túlélte az esetet, Budapestre menekült, és ott halt meg 1945 júliusában (BOÉR Hunor 2002), félreértésen alapul: bátyja ekkor tudhatta meg, és írta meg a hírt Budapestről Herepei Jánosnak, a Székely Nemzeti Múzeum evakuált igazgatójának. (Boér Hunor tisztázó információja.) Az önmagát örökösének tekintő unokahúga, Antall Katalin is az 1944. őszi elhalálozási dátumot erősítette meg 1946–1947-es örökösödési igényében.

cse. Tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán végezte, az első világháború miatt megszakításokkal, 1911–1914-ben és 1918–1919-ben. Ezután Münchenben, a Bajor Királyi Akadémián képezte magát, mesterei Erich Heckel és Franz von Stuck voltak. Tanulmányutat tett Velencében és Párizsban, az ott készült műveit Berlinben állította ki. Részt vett a dachaui művésztelep munkájában. Az 1920-as években Erdélyben élt, megörökítette az ottani tájat, és a székely nép életét ábrázoló zsánerképeket és arcképeket festett. Több olasz városban is dolgozott. 1958-ban egy évig Amerikában, majd 1959-től Kanadában élt, ahol főleg hegyvidéki tájakat ábrázoló műveket készített.[74] A Keresztes-ház berendezéséhez két festményét sikerült megvásárolnunk, mindkettő az erdélyi tájat örökítette meg.

A másik festő Gyimesi Kásás Ernő (1901, Gyergyószentmiklós – 1994, New York). Gyárfás Jenő útmutatásával tanult, Sepsiszentgyörgyön, majd a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Glatz Oszkár és Benkhard Ágost növendéke volt. Rajztanári oklevelet szerzett, majd tanulmányútra indult Nyugat-Európába. 1927-től hosszabb ideig Amerikában élt. Bostonban tanított, majd New Yorkba költözött. 1931-ben tért haza. 1934-ben, a chicagói világkiállításon egy 12 méteres freskótervvel vett részt, amely az ottani városi könyvtárba került. Másik nagy képét a chicagói bíróság épületében helyezték el. Tanított Bostonban, majd New Yorkban telepedett le.[75] A *Kerekes kút* című festményét sikerült megvásárolnunk.[76]

A két világháború közötti időszakban mindkét festő gyakran megfordult, illetve élt is Sepsiszentgyörgyön, munkáikat bemutatták a Székely Nemzeti Múzeumban,[77] így biztosan kapcsolatba kerülhettek Keresztes Károllyal. A képek – mint az erdélyi táj és vidék megformálói – illeszkednek a Keresztes-ház koncepciójába.

A sepsiszentgyörgyi ügyvéd Keresztes testvérek és Keresztes-ház története a két világháború közötti és „kis magyar világbeli" székelyföldi magyar művelődési, politikai és közélet jellegzetes színfoltja, magában hordozza a közösségért való tenniakarást, a magyar kultúra szeretetét, a változó világhoz való alkalmazkodás szükségességét, túlmutatva a város határain, hozzájárulva a székely, az erdélyi és az összmagyar művelődés formálásához is. A Szabadtéri Néprajzi Múzeumban létrehozott kiállítás – konkrét Kós Károly-, Bartók Béla-, Keresztes Károly-történetei révén – tágabb értelemben a két világháború közötti, kisebbségben élő magyar értelmiség életmódjának az interpretációja is.

Sári Zsolt – Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre; sari.zsolt@skanzen.hu

Hangfelvételek

Bartók hangfelvételei = *Bartók Hangfelvételei Centenáriumi Összkiadás* I. *Bartók zongorázik 1920–1945* (Eredeti hanglemezek, gépzongora felvételek, koncertfelvételek; szerk. Somfai László és Kocsis Zoltán), Hungaroton LPX 12 326-33; II. Bartók hangarchívum. Bartók hangja és zongorajátéka 1912–1944 (Magánfelvételek, családi fonográfhengerek, töredékek; szerk. Somfai László, Sebestyén János és Kocsis Zoltán), Hungaroton LPX 12 334-38.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)
– P 1930: *Lécfalvi Keresztes család iratai*
României Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)
– Fond 14: *Sepsiszentgyörgy város levéltára (1736–1963)*

[74] Barabás Márton online szócikkei (*https://galeriasavaria.hu/muveszek/barabas-marton-markusfalvi/*; *https://www.kieselbach.hu/muvesz/barabas-marton*; letöltve: 2023.04.16.).

[75] Kásás Ernő wikipédia-szócikke (*https://hu.wikipedia.org/wiki/Gyimesy_K%C3%A1s%C3%A1s_Ern%C5%91*; letöltve: *2023.04.16.*).

[76] A festmény témáját több változatban is megfestette, egy változata 1929-ben a Székely Nemzeti Múzeum fennállásának 50. évfordulójára rendezett kiállításon is szerepelt. A korabeli dokumentum szerint Kásás Ernő festménye 7000 lejért volt megvásárolható. (TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor 2002, 163–216, 205.)

[77] Kásás Ernő 1932-es kiállításáról a helyi sajtó is tudósít: *Székely Nép*, 1932. szept. 29.

Irodalom

Erdélyi monográfia 1934 = *Erdélyi monográfia* (szerk. Várady Aladár és Berey Géza), Glória, Szatmárnémeti, 1934.

*

BALOGH Judit
2005 *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében* (*Erdélyi Tudományos Füzetek* 254.), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

BARABÁS Hajnalka
2006 Önedények az egykori Kézdi Református Egyházmegye egyházközségeiben, *Acta (Siculica)* 2006/2, 237–278.

BARTÓK Béla, Ifj.
1981 *Apám életének krónikája*, Zeneműkiadó, Budapest.

BERDE Zoltán
1980 Sepsiszentgyörgy zenei élete [1862–1944], in: *Zenetudományi írások* (szerk. Benkő András), Kriterion, Bukarest, 35–89.

BIRÓ Rózsa
2008 Kós Károly politikai iratai a Székely Nemzeti Múzeumban, *Acta Siculica 2008*, 401–418.

BOÉR Hunor
2002 Keresztes Károly, in: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok* (főszerk. Bodó Sándor – Viga Gyula), Tarsoly Kiadó – Pulszky Társaság, Budapest, 461.

BOÉR Hunor – BIRÓ Rózsa
2004 A Háromszéki Tanalap és a Székely Nemzeti Múzeum, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 3, T3, Sepsiszentgyörgy, 5–35.

BOÉR Hunor – VÁRALLYAY Réka
2012 *Kós Károly Székely Nemzeti Múzeuma* (fotók: Damokos Csaba, Haris László, Fotótéka), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

DESEŐ Lajos (szerk.)
1941 *Erdélyi ezredek a világháborúban*, II, Ardói, Budapest.

FANCSALI János
1990 Bartók Béla sepsiszentgyörgyi koncertje, *Magyar Zene*, XXXI, 255–262.
1998 *Magyarörmények a sepsiszentgyörgyi zenei életben* (*Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek*, II/17.), Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Budapest.

FOGOLYÁN Miklós
1970 Bartók Sepsiszentgyörgyön, *Utunk*, 1970/40.

GALL, Anthony
2015 *Kós Károly és Sepsiszentgyörgy*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

JÓZSEF Álmos
2019 Keresztes Károly szívfájdalma, *Székely Hírmondó*, 2019. aug. 5.

K. SEBESTYÉN József
1929 Bethlen-kori heraldikánk, *Székely Nép*, 1929. dec. 25.

KERESZTES Károly
1927 Sepsiszentgyörgyi városközti utak fenntartása, *Székely Nép*, 1927. nov. 13.
1929 A székely iskolai autonómia. A sok iskolai sérelmet csak az autonóm székely iskolákkal szüntethetjük meg, *Székely Nép*, 1929. dec. 1.
1932 Székely politikát! *Székely Nép,* 1932. jan. 2.

KÓNYA Ádám
1973 Kós Károly-épületek Sepsiszentgyörgyön, *Tanulmányok és közlemények* [*Aluta*, V], 219–236.

KÓS Károly
1928 *A lakóház művészete*, Minerva, Kolozsvár.
1991 *Életrajz* (szerk. Benkő Samu), Szépirodalmi–Kriterion, Budapest–Bukarest.

KÓS Károly – ZÁGONI István – PAÁL Árpád
1921 *Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*, Bánffyhunyad.

LÉNÁRT Anna
2002 Magyar Skansen és a Székely Nemzeti Múzeum, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, 2, T3, Sepsiszentgyörgy, 154–202.

N. n.
1937 Gusztáv Adolf svéd herceg Sepsiszentgyörgyön, *Brassói Lapok*, 1937. okt. 29., 6.

NÉMETH Ágnes – DOMOKOS Mátyás – DURÓ Gábor (szerk.)
2000 *Németh László élete levelekben*, I, *1949–1961*, Osiris, Budapest.

POPESCU, Mara
2014 Saving our heritage: the story of a wooden church, *Future for Religious Heritage* (7th August 2014).

SZABÓ Dezső
1919 *Az elsodort falu*,Táltos, Budapest.

SZABÓ M. Attila
2003 *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára*, Pro-Print, Csíkszereda.

SZÉKELY András
1979 *Kós Károly*, Corvina, Budapest.
SZEKERES Attila István
2014 *Keöpeczi Sebestyén József, a címerművész*, Tortoma, Barót.
TÓTH Szabolcs Barnabás
2010 A Sepsiszentgyörgyi Olvasóegylet/Kaszinó története (1835–1946), *Acta Siculica 2010*, 459–480.
TÓTH Szabolcs – BOÉR Hunor
2002 Közművelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború között, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonötéves jubileumára*, I, T3, Sepsiszentgyörgy, 163–216.
WINKLER Ferenc
2014 Kós Károly, apám meg én, *Képírás*, 2014/1, Képírás Művészeti Alapítvány, Kaposvár (*http://kepiras.com/2014/06/winkler-ferenc-kos-karoly-apam-meg-en/*; letöltve: 2023.04.13.).

Replica Casei Keresztes din Sfântu Gheorghe, cu scop expozițional, în Muzeul Etnografic în Aer Liber din Szentendre (Ungaria)

(Rezumat)

Casa Keresztes a fost proiectată în 1924, de către celebrul arhitect Károly Kós din mișcarea Arts and Crafts, pentru frații Keresztes, cu scopul de a găzdui biroul lor de avocatură, respectiv locuințele lor garsonieră. Ulterior a suferit mai multe modificări. Muzeul Etnografic în Aer Liber din Szentendre i-a realizat o replică în cadrul complexului arhitectural „Transilvania", proiect început în 2017 și finalizat cu succes în 2022. Expozițiile găzduite prezintă proiectul politic minoritar maghiar din Transilvania interbelică, respectiv opera lui Kós, axându-se pe clădirile proiectate de arhitect în Sf. Gheorghe, momente din istoria familiei Keresztes de Leț, activitatea culturală și politică a fraților avocați, concertul de pian din sala festivă a Muzeului Național Secuiesc, dat de Béla Bartók, oaspetele Casei Keresztes în 1927. Biroul de avocatură de la parter și interiorul de locuință de la etaj prezintă anturajul cotidian al unui cetățean al orașului, mai înstărit.

The Keresztes House of Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) in the Hungarian Open Air Museum (Szentendre)

(Abstract)

Designed by Károly Kós, a notable exponent of the Arts and Crafts movement, the Keresztes House was originally built in 1924 to accommodate the law firm and small, single bedroom apartments of the Keresztes brothers. It was thereafter subject to several modifications. The Hungarian Open Air Museum of Szentendre included a life-size replica of the house in its *Erdély* (Transylvania) ensemble of buildings, constructed between 2017 and 2022. The exhibitions within present Kós's interbellum program for Hungarian minority politics and his architectural designs, with a focus on his (planned) Sepsiszentgyörgy buildings; such standout events related to the cultural and political activities carried out or supported by the Keresztes brothers as the 1927 piano concert of Béla Bartók (who was a guest of the house at the time) taking place in the festive hall of the Székely National Museum that they organized; and the everyday life of a well-off bourgeois from the period in question through the interiors of the ground floor law firm and the upper floor apartment.

1. ábra Keresztesek a lécfalvi családi ház előtt 1910 körül (Családi hagyaték)

2. ábra A sepsiszentgyörgyi Keresztes testvérek (Archív fotó; MNL OL, P 1930, VIII, 32[r])

3. ábra A Keresztes testvérek apja: Keresztes Ede
(Fotó: B. Molnár I., Sepsiszentgyörgy;
MNL OL, P 1930, VIII, 13b[r])

4. ábra A sepsiszentgyörgyi Keresztes-ház utcai frontja
(Archív fotó; MNL OL, P 1930, VIII, 47[r])

5. ábra A sepsiszentgyörgyi Keresztes-ház az udvar felől
(Archív fotó; MNL OL, P 1930, VIII, 48[r])

6. ábra Keresztesek adományozta ónkupa a lécfalvi református templom klenódiumai között
(Fotó: Rizmayer Péter, Szabadtéri Néprajzi Múzeum)

7. ábra Keresztesek adományozta ónkupa a lécfalvi református templom klenódiumai között, részlet
(Fotó: Rizmayer Péter, Szabadtéri Néprajzi Múzeum)

8. ábra A sepsiszentgyörgyi Bartók-koncert jegy/műsorlapja
(A dátum helyesen: márc. *3.* – Jókai ny., Sepsiszentgyörgy, 1927; SZNM, K)

9. ábra A Szentendrei Skanzen „Keresztes-háza" (Fotó: Deim Péter, Szabadtéri Néprajzi Múzeum)

10. ábra A Kós Károly-kiállítás részletei a Skanzen „Keresztes-házában”
(Fotó: Deim Péter, Szabadtéri Néprajzi Múzeum)

11. ábra Családtörténeti kiállítás a Skanzen „Keresztes-házában”
(Fotó: Deim Péter, Szabadtéri Néprajzi Múzeum)

12. ábra Kiállítás (Bartók-hangvizualizáció) a Skanzen „Keresztes-házában”
(Fotó: Deim Péter, Szabadtéri Néprajzi Múzeum)

13. ábra Enteriőr-részlet (ügyvédi iroda) a Skanzen „Keresztes-házában”
(Fotó: Deim Péter, Szabadtéri Néprajzi Múzeum)

14. ábra Enteriőr-részlet (szalon) a Skanzen „Keresztes-házában”
(Fotó: Deim Péter, Szabadtéri Néprajzi Múzeum)

15. ábra Enteriőr-részlet (ebédlő) a Skanzen „Keresztes-házában” (Fotó: Deim Péter, Szabadtéri Néprajzi Múzeum)

NÉPRAJZ

Szőcsné Gazda Enikő – Szőcs Miriam

KÉT FELCSÍKI, 19. SZÁZADI FESTÉKRECEPT-GYŰJTEMÉNY

A bútorfestés mesterségét Székelyföldön már a 17. századtól alkalmazták. Háromszéken, Udvarhelyszéken, Marosszéken a 19. századig kialakultak a céhes keretek is, ahol az asztalos mesterek termékeinek minőségét látómesterek ellenőrizték, és a festékbeszerzést közösen oldotta meg az érdekvédelmi szervezet.[1] Csíkszékben ezzel szemben nem létesült asztalos céh, ezért *kontár* (céhen kívüli) kézművesek próbálták ellesni a szakma rejtelmeit. A bútorfestés tehát itt leginkább apáról fiúra öröklődött, a legklaszszikusabb értelemben vett *népművészeti ágazat* volt.

A számos bútorfestő ellenére, nagyon ritkán maradtak fenn festékreceptek, így a néprajzi és művészettörténeti szakirodalom számára mindig nagy öröm, ha receptfeljegyzések kerülnek elő. A festékkészítés lejegyzésének az írásismeret korlátozottsága mellett épp az információk apáról fiúra való átadása vagy a recept közismertsége szabott gátat. Paradox módon, elsődlegesen azokat a recepteket vetették papírra, amelyeket a környékbeliek vagy a családtagok nem ismertek.

A festés bonyolult mesterség volt, ezért a kultúrtörténetben már nagyon régtől fogva maradtak fenn technikai feljegyzések. Egyik legkorábbi leírást Iulius Caesar építészének, Vitruviusnak köszönhetjük, aki a *De architectura* című munkája hetedik könyvében közölt több értékes festékreceptet.[2] Az ókori szerző munkája a 16–17. században számos latin, német, francia kiadást ért meg, és kéziratos példányai Budára is eljutottak.[3] Hogy mennyire ismertek lehettek ezek a munkák, arra utal többek közt az, hogy az általunk közzétett Ferentz Antal munkája is hivatkozik az *Architectura*ra, és annak hatását felismerjük néhány receptben (például a fekete színek előállításában vagy az oltárkészítés technikai leírásában).

A reneszánsz kultúra megerősödő festménykultuszának hála, egyre több festő jegyezte le a festészet mögött meghúzódó technikai tudását. Ezek közül a magyar olvasók előtt is ismertté vált Cennino Cennini *Il libro dell'arte* című munkája, mely több festékreceptet közöl, de ezek magyarországi vagy erdélyi recepciójára nincs rálátásunk.[4]

A 18. században a német nyelvterületen is egyre több festékes könyv jelent meg (bár ezek egy része fonalfestéssel foglalkozott),[5] és a 19. század elejétől kezdődően a különböző magyar nyelvű források is egyre gyakrabban publikáltak német könyvekből inspirálódó festékrecepteket. Möller Jánosnak a manufaktúrák termékeiről szóló áttekintését már 1818-ban magyarra fordították, és ez a munka több, kereskedelemben kapható festéket sorolt fel, ismertette történetüket, és megmagyarázta, hogyan lehet ezekkel szép hatást elérni.[6] Fáy András 1826-ban megjelent *Hasznos házi jegyzetek* című munkája ugyancsak jó néhány házilag hasznosítható festék receptjét írta le, de kitért az asztalosenyvek elkészítésének az ismertetésére is.[7]

Bár a közelmúlt kutatói jóvoltából több kéziratos festékes könyv vagy feljegyzés látott napvilágot, a legtöbb recept valószínűleg még mindig kéziratban lappang. Kutatásaink szempontjából különösen fontos, hogy nemrég látott napvilágot egy Székelyföldön, Etéden készült olyan nagyobb festékrecept-fordítás, mely egy nürnbergi 1713-as kiadvány információit próbálta magyarul az olvasó kezébe adni.[8] 1843-ban egy székelykeresztúri fonalfestési kézirat is keletkezett, ami egyértelműen arra utal, hogy a festési eljárások iránti érdeklődés vidékünkön egyre erőteljesebbé vált.[9] Ráduly Emil a debreceni Déri Múzeum gyűjteményéből egy olyan kis receptgyűjteményt publikált, melynek keletkezési helyszíneként úgyszintén Erdélyt feltételezi.[10]

[1] Háromszéken Kézdivásárhely, Bereck, Sepsiszentgyörgy és Barót, Udvarhelyszéken Székelyudvarhely, Marosszék területén a szabad királyi város státusú Marosvásárhely rendelkezett céhes asztalossággal.
[2] VITRUVIUS 1988, 193–197.
[3] HAJNÓCZI Gábor 2002, 77–100.
[4] HEITLER András 2012.
[5] Lásd például SELLIER, Joseph 1800. A Székely Nemzeti Múzeumban lévő példányán W. H. Thierry brassói kereskedésének a pecsétje látható, ami erdélyi forgalmazásra utal. További könyv: HUTMACHER, Johannes [1561–1590 k.].
[6] MÖLLER János 1818, 14–15, 46–47, 123.
[7] FÁY András 1986, 33, 70.
[8] PICTORIUS 2012.
[9] Uo., 6.
[10] RÁDULY Emil 1978.

A fonalak festésének néprajzi módszerekkel feltárt módozatait Székelyföldről több kutató is érintette,[11] tehát egy olyan rejtett technikai tudás körvonalazható, amely viszonylag széles réteg tudása volt. S ámbár megkérdőjelezhető, hogy van-e értelme ezeket a helyi festési eljárásokat felszínre hozni akkor, mikor már a színek kultúrtörténetéről nagyívű összegzés jelent meg magyar fordításban,[12] a magunk részéről továbbra is fontosnak tekintjük azoknak a forrásoknak a feltárását, amelyek a Székelyföld festékhasználatát, a pigmentek ismeretét, kereskedelmi forgalmuk begyűrűzésének a mértékét világítják meg.

A most közzétételre kerülő két receptes füzet nem tekinthető fehér foltnak, már eddig is említette őket a néprajzi szakirodalom.

Elsőként Ferentz Antal csíkszenttamási bútorfestő festékreceptes füzetét tesszük közzé, mivel ez jóval több receptet közöl, mint Bálint Péter csíkdánfalvi bútor- és szentképfestő füzete.

Ferentz Antal füzetéből már 1956-ban jelent meg részlet Kovács Dénes jóvoltából, aki a kéziratból kiemelte a gyintár készítésére vonatkozó részt, bizonyára ennek a publikálását tartotta a legfontosabbnak.[13] Később Galbács Pál is rácsodálkozott e festékreceptek érdekességére, és a kis kéziratos füzet festékeiről listát publikált egy felcsíki bútorfestéssel foglalkozó publikációjában.[14] A füzetben több kéz írása is megkülönböztethető, ez azt valószínűsíti, hogy több bútorfestő asztalos kiegészítéseit, újrajegyzéseit tartalmazza.

A másik füzet, a Bálint család kéziratos füzete a család leszármazottainak a birtokában maradt fenn. A füzet feljegyzéseit Bálint Péter (1816–1866) csíkdánfalvi születésű bútor- és szentképfestő indította el. A 67 levélnyi, kemény kötésű füzet a népi tulajdonban fennmaradt írott emlékek jellegzetességeit őrzi: öt kéz írása különül el benne.[15] A füzet az 1850-es évektől 1966-ig tartalmaz bejegyzéseket. A papír csaknem szakrális tisztelete miatt a füzetbe több generáció feljegyezte mindazt, amit fontosnak tartott megőrízni. A füzet legnagyobb értékét a festékreceptek képezik, de néprajzi szempontból érdekes folklórfeljegyzéseket is tartalmaz.[16]

Mindkét füzet közös ismérve, hogy bútor- és szentképfestő asztalosok jegyezték fel a saját munkájuk szempontjából fontosnak vélt recepteket. Munkájuk pontos forrásait nem ismerjük. Ferentz Antal hivatkozik Vitruvius *De architectura*jára, és feljegyzéseiből az is nyilvánvaló, hogy közvetlen vagy közvetett kapcsolatai voltak Veress Mátyás kolozsvári szentképfestő asztalossal is, akinek pár receptjét használja. Veress Mátyás néhány székelyföldi templomban – például a közeli csíkrákosi egyháznál – is tevékenykedett, így személyes ismeretségük sem kizárt.[17] Bálint Péter receptjeinek végén egy nehezen betűzhető, esetlegesen Bedefy Józsefnek(?) olvasható név jelenik meg. Nem tisztázott, hogy ez a név csupán tollpróba volt-e, mivel alatta a *Balint Peter Firnátz kézítése* feljegyzés látható. A Bedefy név eddigi ismereteink szerint nem ismert a néprajzi vagy művészettörténeti szakirodalomban.

A két füzet receptjei ugyan néhány házilag kikísérletezett festékkészítési praktikát is tartalmaznak, ám nagyrészt a kereskedelemből megvásárolt festékanyagok felhasználásának módját ismertetik. Bálint Péter füzetében a festéknevek esetleges írásmódja, félreírása egyértelmű jele annak, hogy ezek az anyagok a festő számára ismeretlenek voltak, valószínű soha nem használta korábban a leírt festékek nagy részét. Ferentz Antal gazdagabb repertoárja gyakorlottabb festőre utal, feljegyzéseiből érzékelhető, hogy a receptek egy részét kipróbálta.

Az átírás szempontjai és rövidítései

A két kézirat festékreceptjeinek egészében való publikálására először történik kísérlet.

Mindkét átírt kéziratot az eredeti írásmódban közöljük, nem tartottuk viszont meg a kéziratok eredeti tördelését, mivel nem tudjuk követni a kis laptest szerkezetét. Ennek ellenére szögletes zárójelben feljegyeztük az oldalszámokat, ezzel is megkönnyítve egy esetleges későbbi, ellenőrző olvasatot.

Bálint Péter füzetének a pontos lelőhelyét az örökösök kérésére nem pontosítottuk.

Az írás néhol nehezen olvasható, a bizonytalan olvasatot [?] jellel, az elírást vagy furcsa írásmódot [sic!] megjegyzéssel, az olvashatatlan részt [---] jellel jelöltük.

Bár megpróbáltuk az egyes festékneveket lábjegyzetben is feloldani, néha megfejthetetlen maradt számunkra a festékek vagy alapanyagok megnevezése. Egyes anyagnevek többször is megjelennek a szövegben, ezeket az első megjelenésüknél oldottuk fel.

Bálint Péter füzetének nem közöltük a teljes tartalmát, csupán a festékreceptekre vonatkozó részt, mivel a füzet jelentős része a népi írásbeliség teljesen más szegmenseit tartalmazta.

[11] PALOTAY Gertrud 1937; SZENTIMREI Judit 1972, 153–216; ROEDIGER Lajos 2012; MIKLÓSSY V. Vilmos 1978.

[12] FINLAY, Victoria 2004.

[13] KOVÁCS Dénes 1956.

[14] GALBÁCS Pál 1978, 23.

[15] Bálint Péter (1864 körül, haláláig), Bálint István (1870-es évek), Bálint Ferenc (1881–1902), Bálint Dénes (keltezés nélkül, 1900–1916 körül), Bálint Erzsébet (1966).

[16] A füzetről, néhány érdekesebb folklórfeljegyzéséről lásd SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2016.

[17] Lásd BIRÓ Vencel 1960.

I.

Ferentz Antal

RÖVID OKTATÁS AZ ASZTALOSSÁGHOZ TARTOZÓ ÉS A KÉP FESTÉSHEZ MEGKIVÁNTATÓ NÉMELLY FESTÉKEKNEK KÉSZITÉSÉRŐL ÉS TULAJDONSÁGAIRÓL

A forrás lelőhelye: Csíki Székely Múzeum. Ltsz. 6345; 197 x 119 mm.

[1r] *Rövid oktatás*
Az asztalossághoz tartozó és a kép festéshez megkivánható némelly festékeknek készitéséről és tulajdonságairól.

Az Architecturából

Irta Ferentz Antal Csik Szt Tamáson
1828-ik Esztendöben November 11 napján

[1v] Gyöngy Szint Berliniblau,[18] Cremservaisz[19] és egy kis Czinober, az Auripigmentumnak[20] az grundja[21] Okker gelb[22] sárga

N: B. *Dio Szin* festéket olajban, ha festék nints, ugy lehet, hogy a hol a korom mint a jég csap ugy folly, vagy le nyulik a[zt] le szedvén törd meg kevesset vagy sokat a hogy setétben, vagy világg[o]sabban akarod.

Rosa Szin veresset pedig igy: törd meg a miniumot,[23] és tégy hozzá tojás sárgát, igy meg törvén olaj nélkül, tsak ugyan frissen bánva festéshezz vala.

Kéket kő falra, fejér Bleiveiszet[24] tiszta bükfa szénnel a hogy vil[á]gossan vagy setéten akarod ugy többet vagy kevesebbet bükfa szen(et).

N: B. egy fertálly a hasitékig, az eleje szélessége alól négy czól és fél, [onnan] a nagy ereszték széléig fél sing és fél [fer]tálly, két fertálly a hosza a kerületé[nek]

A Buzát a madarak verik, Rákot fogj és meg hasitván a gyakát belé huzva szurd buza közé

[2r] *A Festékek Nevei.*

Fejér Festékek
1=*Clasis* Cremserveisz
Venetianer Bleiveisz[25]
2-Classis Hollander Bleiveisz[26]
Hamburgisch Bleiveisz
3-*Class* Alabástrom
Creta Ordinaria[27]
Creta Bononiensis[28]

Veress Festékek
Carmin[29]
Zuciden ferber lakka[30] seu ferber lakka
Vienner Lacca, Florentiner Lacca[31]
Cinober[32]
Minium
Lacca in globulis[33]
Terra Sienna[34]
Terra Anglica[35]
Bolus ruber [de] Armenia[36]
Terra Sigillata[37]
Enlisch rotth[38]

Kék

[2v] *Kék Festékek*
Ultra Marin
Berg blau és Berliner blau[39]
Lazura leckulea[40]

[18] Indigó alapú, kék színű festéktípus. (Vö. RÁDULY Emil 1977, 335.) Az első, iparilag előállított kék festék volt, 1704-től gyártják.
[19] Ólom-karbonát (PbCO3) alapú, súlyosan mérgező sárgásfehér festék. (Lásd BÓKAI Árpád 1895, 666.)
[20] Sárgás színű ásvány, kémiailag arzén-szulfid, ezért nagyon mérgező.
[21] Alap. Az ugyancsak arzén-szulfid piros *realgár*ra utalhat („rubinkén"), amelynek bomlásterméke az auripigment.
[22] Gelb (német), vagyis sárga.
[23] A mínium egy ólomásvány (kémiailag ólomoxid) vagy az ilyen alapú pigment.
[24] Ólomfehér. Az olajfestékek körébe tartozott. (FRECSKAY János 1912, 260.)
[25] Velencei ólomfehér.
[26] Rembrandt idején dolgozták ki a holland ólomfehér-festékek előállításának módszerét, amelynek során az ólomlapokon nem csupán ecettel, hanem trágyával (ólomacetáttal) próbálták kicsapatni a fehér vastag ólomkarbonátot. (FINLAY, Victoria 2004, 115.)
[27] Közönséges krétafesték. A krétafestékekhez mészkőport tettek, ezzel fokozták a festék fedőképességét.
[28] Bolognai kőporral dúsított krétafesték.
[29] Kárminvörös, bíbortetűből nyert festék.
[30] Valamilyen kemény festék.
[31] A bécsi festék vörös színű fafesték volt. A firenzei festék mindig piros vagy lilásvörös színű volt, első formáiban cochenille-ből (bíbortetű) állították elő.
[32] Higanyásvány (higany-szulfid) és annak vörös színe. (FINLAY, Victoria, 2004, 166.)
[33] Kis golyókban árusított festék.
[34] Kovasavas festéktípus.
[35] Angolföld.
[36] Örményvörös, bólusz-vörös. Általában halványabb szín, mint a cochenill-alapú vörös.
[37] Finoman iszapolt agyagfesték. A rómaiak is használták a kerámiáik befödésére.
[38] Angolvörös.
[39] Hegyi kék, valamint berlini kék. Utóbbi sötétkék, viszonylag drága festékanyag volt.
[40] Valószínűleg lakkos összetételű vagy hatású lazúrfesték.

Indigo
Schmolten[41]

Zöld Festékek
Viride[42] Cris[pan] destillatum
Grünspan Ordinarium[43]
Lacca Viridis
Berg grün[44]
Kirchen berg[er] grün netto
Viride Montanum
Saft grün[45]
Neü grün

Sárga Fetékek
Gumi gutta *viz festék*[46]
Schüt gelb[47]
ober gelb és Okkergelb
Neapolitaner gelb[48]
Satinober[49]
Molduvai Sárga
Auripigmentum vagy operment[um] Rubin[i].[50] és Mineral Gelb, ez fáin
Sándel por – vizfesték

[3r] *Fekete Festékek*
onglisi Kün rúsz
Francfurter Schvartz[51]
Nigrum Tartari[52]
Khol svartz,[53] melly lészen a meg égetett Dió hajbol
Baum svartz, e leszen a meg égetett Szártsontból
Umbraum, Barát Szin[54]

Gyintárokról
1. - Lenolajból kell készitени mindenféle fára, ugy kép pingálni is gyintárt, de hogy a gyintár jó légyen, szükség hogy az olaj tiszta légyen. Meg lehet pedig tisztálni igy: egy borvizes üvegben tölts kevés vizet, arra tölts len mag olajjat, rázd öszve ugyan jól és bé dugván az üveget, ted ki a napra és tartsd ott addig a mig az olajnak minden seprője leszáll az üveg fenekin lévő [3v] vizre, akkor vigyázva töltsd le az olajjat a vizről és főz gyintárt belőlle e képpen:

Egy jó mázas fazékban tölcs tiszta len mag olajjat egy kupát. Ehez tégy Albergleidat vagyis mázat 6 Lótot,[55] Bleiveiszt 3 Lótot, Miniumot 2 Lótot, Arábiai Gumit 1 Lótot, mind ezeket egyben kevergetvén, főzzed fél óráig. Mikor a tűztől ki veszed, tégy belé, hogy hamarább meg száradgyon, egy dioni meg égetett fejér Gálitz követ, s ezzelis keverd jól öszve az olajjat, de jól vigyáz most, mert a Gálitz kö mind ki futtattya az olajjat, azért hogy kárt ne vally, a fazekat ted egy tálba, s abból a mi kifut töltsd visza a fazékba és tedd hideg hellyre, hogy szállyon meg. Készen lesz a Gyintár.

[4r] *A főzés*
A főzés közben arra kell vigyázni, hogy az olajj el ne égjen, e végre egy kis fenyőfa lapátotskát kell tsinálni és azzal az olajjat szüntelen kevergetni, mikor meg forr, az után nem kell sokat főzni, mert meg ég, ha a kis lapát a fejérségit kezdi hagyni s kezd pirulni, jele hogy meg főtt a gyintár s ki kel venni.

A Matériálékot mind jol meg törve kell az olajban tenni. Minél higabb a gyintár, annál jobb, mert ha sűrű a festék, meg hadgya szinit és sárga vagy zöld szint vészen magára tsak hamar a festés után. A minek az az oka, hogy a festék kevés és az olajj sok és igy az olajj erőt vészen a festék szinén, ha pedig az olajj hig ugy hogy a megfőzés utánnis kevés nyúlóssága van, ugy több festék fér közibe s állandóbb a szine. Ha tehát a gyintár a meg főzés után méz formán nyulik, le kell [4v] tölteni a materiálékrol és olajjat kell közibe vegyiteni s ujra fel kell forralni, fejér Gálitz követ porrá törvén kel a főzés után belé tenni s igy meg higul. A fazékban maradt matérialékra lehet és még olajjal tölteni és ujj gyintárat főzni velek máskoris.

Minden féle festéket ezzel a gyintárral kell meg készitени fára igy p:o: a festék törö köre tégy venetianer Bleiveiszt két dionit egy magyaroni Berliner blaut erre tölts pálinkát és törd addig amig még kissebb darabosság sem látszik benne, ha meg tört jól Szed le egy kis lapátotskával egy pohárba és fests vélle gyintárt reá töltsd. Egyszerre nem kell sok festéket tenni a köre, és hamarább és jobban meg törik mint a sok. Addig pedig nem kell fel festeni semmit a mig elegendőt nem tősz az egész fa munkára, mert edgyik világossabb a más pedig sötetebb fog lenni és az egész munka rut lesz, hanem mikor elegendő festéket törtél, keverd jól[56] [5r] jol öszve mindeniket és ugy kezz a festéshez. A festéket ugy kell mérsekelni hogy igen hig ne légyen mert meg hadgya a szinét.

Minthogy pedig minden féle szines festékek az olajban el vesztik a szineket azért meg kell jegyezni, Hogy:

A fejér festékek arra valók, hogy a másféle festékeknek szint adgyanak, azért minél több fejért tész, a szines festékekben, annál inkább ki adgyák a szineket, azomban: *az Alabástrom, Ordi-*

[41] Acélkék.
[42] Zöld (latin).
[43] Spanyolzöld. (Lásd *http://www.szintan.hu/lista/r/r11.htm*; megtekintés: 2023. március.)
[44] Hegyi zöld, malachit (egy kémiailag réz-karbonát ásvány) alapú zöld festék.
[45] Üde zöld, németül.
[46] Élénk sárga színű keleti gyantafesték. (Lásd h*ttp://www.szintan.hu/lista/g/g27.htm*; megtekintés: 2023. március.)
[47] Bengebogyó, quercitron és kurkuma főzetéből készült lakkfesték. A levantei kereskedelem révén került forgalomba. (RÓZSA Mihály 1902, 109.)
[48] Nápolyi sárga vagy antimonsárga. (Antimon = Sb.)
[49] Aranyokker. (Lásd *http://szintan.hu/lista/s/s205.htm*; megtekintés: 2023. március.) Az okker (festékföld) vas-oxid-hidroxid és agyagok keveréke.
[50] A *rubin*kén (a kémiailag arzén-szulfid piros *realgár* ásvány) bomlási *fedő*kérge vagy bomlási végtermék *sárga ásvány (auripigment)* kristálya.
[51] Frankfurti fekete, kékes fekete szín, többnyire szőlővessző égetésével állították elő. Egyesek a borseprőből készült feketét, melyet Vitruvius is leír, szintén frankfurti feketének tartják. (Lásd *http://www.szintan.hu/lista/fff221.htm*; megtekintés: 2023. március.)
[52] Tartaria a tatár birodalom megnevezése volt, tehát lehetséges a tatárfekete megfejtés.
[53] Szó szerint: szénfekete (német). (A Kohl szemfestékként használt színezőnyag volt eredetileg, lásd FINLAY, Victoria 2004, 86–87.)
[54] Umbra, vagyis barna.
[55] Lót vagy lat: régi súlymérték, a font 1/30-ad, vagy 1/32-ed része, vagyis kb. 1,75 dkg.
[56] Őrszó.

naria Creta, Bononiai Creta, nem olajhoz valók, mert az olajban szürke szint vesznek fel, hanem a *Cremserveisz* és *Venetianer Bleiveisz* ezek olajhoz valók, mind magokra, mind[57] tsupa fejérnek, mind pedig más festékekhez elegyiteni. A fenn irt Créták pedig tsak enyves vizhez valók, ugy az Alabástrom és mellyekkel az Asztalosok szokták a fa munkát előbb [5v] megfesteni és mikor ez az enyves fejér festék meg száradott, arra festenek olajos festékkel. De tartósabb a festék, ha a fát minden meg enyvezés nélkűl festi bé az ember olajos festékkel.

A Veress Festékek kőzt a *Czinober* a maga eredeti szinét olajban ugy adja ki, ha egy kevés Miniumot elegyit kőzzbe az ember. Fejér festékkel pedig rósa sziné válik.

A Lacca nevű veress festékek mind rozsa szinűek magokban, de ha olajban tétettnek meg feketednek, azért ezeket kell elegyiteni venetianer Bleiveiszal és Czinoberrel és ugy adgyák ki a magok rózsa szineket.

A Cármin igen drága festék, de igen szép is, e hellyett lehet élni *Vienner* vagy *florentinerlaccaval*.

A Bolusarmenia[58] és *terrasigillata*[59] tsak arannyazás alá valók inkábbat mint egyéb festésre.

A Kék

[6r] *A Kék Festékek* közt a *Bergblau* nem igen szenved más festéket meg, azért azt tsak magára kel törni olajjal. Sok törés kel néki, noha igen apró liszt forma porból áll.[60]

A Berlinerblauval szoktak közönségesebben élni kék hellyet, mellybe minél több fejér elegyittetik annál világossabb kék lészen, ezek közt az a roszszabb a mellyik keményebb és a kőhöz inkább hasonlit, tehát poronyót kell választani a vásárkor, és pedig azt amellyik kékebb szinü.

Ha sárga elegyittetik a kékhez tsak magára sötét zöld lesz belőlle, ha pedig veres lacca, viola szin lesz.

Az Indigó ha auripigmentummal egybe elegyittetik szép zöld lesz, de az auripigmentum olajban nem törik meg, hanem elöbb söprő pálinkával kell magára meg törni és az után ha meg törik kell elegyiteni Indigóval. - Ezzel nem igen élnek.

[6v] *A Zöld festékek közt* legszebb a destillált Crispán.[61] Azaz fejért kell elegyiteni és olajban fel törvén, szép Crispán szint lehet vele festeni. Ha egy kis sárga elegyittetik közibe párstint[62] szin leszen. *A kirchen berg grűn* magára igen szép párstint szin zöld. *A Lacca viridis* sötétebb Zöld, a többi Zöld festékek inkább az viz festéknek valók.

A Sárga festékek kőzt leginkább élnek magára a Molduvai sárgával, a mellyik világossabb szinű. A többiek inkábbat vagy viz festékek, vagy pedig tsak a pingálásra alkalmatosok.

A Fekete festékek közt legjobb a Kinrusz,[63] de ezt elöbb egy vas serpenyőben meg kell égetni mert más képpen későre szárad meg. Mikor égni kezd egészszen tüzé válik és egy része hamubba megyen, de mikor meg tűzesedik akkor olajban kell keverni, és megtőrvén kell vélle festeni.

[7r] Ha ezekkel a festékekkel fára akar valaki festeni, festhet minden más fundamentum nélkül.

És ugy is kel festeni kivált ollyan portékákat amellyeket szoktak meg mosni, mert ha enyves vizzel Crétából vagy alabástromból csinal valaki a fára fundamentumot, az ollyan festéknek az ásztatás és mosás fel olvaszsza az enyves festéket és az olajos is vele edgyűtt lepattog.

A hol pedig viz nem éri a festéket, ott jó elöbb Crétával, vagy jól meg tört alabástromból allyat festeni a gyintáros festéknek, mert a fejérre festve az olajjos festék inkább ki adgya a maga szinét mintha tsak a puszta fára festetik.

A festékeket pedig jó előbb pálinkában fel tőrni, és azután meg száraztani és ugy ujra olajban meg tőrni, mert igy igazán meg törnek, a festék pedig annál szebb minél jobban meg törik. *Há*[64] [7v] *Ha valaki szekeret vagy kocsit akar festeni*, arra semmi enyves festéket ne festsen, hanem előbb valami durva óltsó festéket tőrjőn meg gyintárban, s ezzel festlyen fundamentumot, ha pedig a jól meg szárad azután festse reá a szines festéket és úgy lesz tartós. Mint hogy pedig kocsi festeni különös firnáisz kell, annakis készittésit ide irom mely ezekből áll:

1-. Végy gumi kóppált[65] 4 Lot
2-. Velentzei vastag terpentint egy Dionyit
3-. Terpentin olajjat fél fertályat
4-. Len olaj firnáiszt félfertálynak a felit.

A Kópál firnáisz készitése

Szerezz, vagy tsináltass egy ollyan fazakat, melly kivül, belől jo mázas, és a mellyre egy födö ugy légyen alkalmaztatva hogy a főzés kőzben a materiáléknak az ereje, ki ne gözölögjön belőlle, de a födöt mikor szükség kőnyen le lehessen venni, és gyorsan viszsza is tenni. Ha[66] [8r] Ha illyen fazakat nem találsz, tsinály jo siker agyagot és a födőt a fazékra viszsza forditva reá űtetve tapaszd jól reá a fazék szádára. – Azután vastag terpentinnel, egy kés fokni vastagságra kend meg a fazék fenekét, és az oldalán is addig fel a mig gondolod hogy a belé téendő kópál gumi fel ér a fazékban, e meg lévén tedd belé a kópál gumit egy lentse szemni aproságra meg tőrve a fazékba és hellyheztesd egy vas matskára a millyenre szokták a lábosokat tenni a szakátsok, tégy szenet alájja, és fuvogasd egy kis füvótskával, de arra vigyázz, hogy lang ne érje a fazekat mert el hasad, igy főzzed a kópál gumit a vastag terpentinnel addig, mig egészen el olvad, de sokszor kevergesd meg egy kis fátskával a főzés közben és hirtelen mindenkor född bé. [8v] Ha egészen el olvadott a kópál gumi, a len mag firnáiszt egy vas serpenyőben gyengén meg melegitve, a fazekat a tűztől ki véve, lassan tsorgatva tőldsd bé és a tőltés közben szűntelen kevergesd, azután a terpentin olajjat is illyen moddal meg melegitve lassanként töldsd belé kevergesd pedig szűntelen mind addig, mig annyira meg hül, hogy egy üveg flaskóba belé tölthesd, ekkor szürd által valami len ruhán, hogy a seprője vállyék ki és ted

[57] Áthúzva.

[58] A bolus könnyen faragható agyagfesték volt, Möller májbarna színűnek mondja. Az aranyozás alá használt festékként jelzi Ferentz Antal. Möller úgy jelzi, hogy az aranyfüstöt magát is bolusszal bevonva árulták, hogy ne ragadjon össze. (MÖLLER János 1818, 15.)

[59] Terra sigillata, iszapolt finom agyagfesték, a híres „római porcelán" alapanyaga. Sárgásbarna szín előállítására használhatták.

[60] Az egész bekezdés utólag áthúzva.

[61] Krispán vagy grispán (Grünspan): rézrozsda (patina), kémiailag oxidációs folyamat eredménye különböző rézvegyületek. Ez esetben megmelegített rézlemezre alkoholt töltenek, s rajta hagyják, a keletkezett rozsdát lekaparják. Zöld színű festékalapanyag. (MÖLLER János 1818, 46.)

[62] Valószínűleg pázsitzöld.

[63] Fenyőkorom. A fenyőfából kifolyó gyanta elégetéséből keletkezett. Lásd *** 1912, 7.

[64] Őrszó.

[65] Kopál: trópusi eredetű fák gyantája.

[66] Őrszó.

szűségedre, az üveget mindenkor jol bé dúgva kell tartani nehogy az ereje ki mennyen.

Ezzel a gyintárral lehet magára is festéket tőrni, de igen hamar a kőre szárad, hanem jobb felét len mag olaj firnaissz, felét pedig ezt tölteni és ugy végyitve törni a festéket. A festék ha meg szárad az után ezzel a gyintárral, [9r] a terpentin olajjal felvegyitve meg lehet a festéket kétszer, háromszor is járni, és ollyan fényes lészen, mint a tükőr.

A Kópál gumi a főzés kőzben igen büdös és a mejjnek sokat árt, azért vigyázon magára a főző. Arra is kell jól vigyázni, hogy mikor a terpentin olajat belé tölti a fazékba, félre kell vinni a tüztől, mert hamar belé kap a tüz és azt miveli a mit a puska por.

A kotsi kassának, vagyis derekának festése igy mégyen végben: elsőbben kell törni festéket len olaj gyintárban Englisch róthot,[67] ezzel mindenűtt bé kell festeni, ha meg szárad pallér kővel (pimzenstein) meg kel jol pallérozni és köszörűlni, hogy a durvaságát simitsa le. p.o a kotsit fel oldalra forditván vizet kel reá őnteni és a pallérkővel jol meg kell simitani, [9v] az után vizzel le kel mosni a motskot és igy had száradgyon meg.

Sok hellyt a kotsi oldalán a festék a fáig mind le súrolódik. Ekkor ujra meg kell festeni és igy még meg kell simitani. Azután ha zőldre akarod festeni a kotsit, törj festéket kópál firnaiszszal, és len olajj firnáiszszal berliner blauból igen világos kéken, ezzel fesd bé a kotsit. Ha ez a kék festék meg szárad, törj pallér követ fa olajban, és ezt egy posztó darabra kenegetvén azzal pallérozd ki szép simmán a kék festéket. Végre törj desztilált grűspaint,[68] fejérrel és sárgával elegyitve, vagy a millyen szint akarsz kópál firnáiszban, vagy elegyesen és ezzel fesd bé, ezt is pallérozd ki a posztóval. Hogy pedig a fa olaj a festéken ne maradgyon, mindenik pallérozást jol súrold meg búza [10r] dertzével, és azután töröld meg posztóval, vagy gyenge ruhával, és ugy fests a kékre zöldet, a zőldet pedig kend bé kétszer, háromszor tiszta kópál firnáiszal és ha e meg szárad simma lesz a festék, mint az űveg és fényes mint a tűkőr.

Lagir

A fényesitő gyintárok kőzt leg szebb a Lacc firnáisz a mellyet igy kell készitenì: egy jó erőss űveg flaskóba tőlts 1 *Alcoholt* vagyis *Spiritus vini rectificattéssimust*, ebbe tégy 2 *kópál gumit* 3 *lacca gumit* 4 *arabiai gumit* egy arányod mértékben, és tedd meleg hellyre had olvadjanak fel együtt, – vagy pedig mivel a kópál gumi igen nehezen olvad el, tanátsosabb, hogy egy jo kivűl, belől mázas tsuporban töltsd belé a spiritus vinit és

N. B. Ha tsak spiritus vinit. és ser (v. sen) lakkot[69] egy betéve felrázogatva is, fáin lagir, hanem a serlak kétféle fejér és veres, [10v] és abba tedd belé tőrve a gumikat és jol bé fedve tedd vas lábasra és főzd addig szénnel, mig mind együtt fel olvadnak és azután töltsd üvegbe és használjad.

Spanyol Firnász

1 Végy fél kupa spiritus vini rect.
2 Négy uncia[70] Gumi Sandaraccát
3 Négy uncia Gumi Mastixot
4 egy uncia Kámfort
5 kilentz Xr[71] árra Cipriai vastag terpentint:

Ezeket mind öszve tőrve tedd egy üveg flaskóba dugd bé jól és kösd bé lantornával(?),[72] tedd meleg helyre néha néha rázogasd fel ezek itt fel olvadnak, és élhetz vélle fényessitő gyanánt. Ez a gyintár elég fényes, de karczolodik a meg vakarásra.

A lacc és spanyol firnaiszok tsak[73] [11r] tsak arra való, hogy azokkal a puszta fát, vagy a már meg száradt festéket meg fényesitik, azért ezekben nem kell festéket tőrni mert igen hirtelen meg száradnak, mivel spiritussal vadnak készitve, hanem mikor valaki meg akar fényessiteni valamit ezekkel, töltsön egy pohárba az üveg szádát mingyárt jól bé dugván, és azt gyenge etsettel hamar kennje fel a fára vagy festékre egy aránt, és ha egyszeri festésre nem elég fényes kennye bé tőbbször is. De:

Mikor tsak a tsupa fát akarja valaki meg laccirozni, szükség hogy előbb a szépen kigyalult fát kennye bé len mag olajjal firnaiszal,[74] hogy igya bé jól magába, amit bé nem iszik, [11v] azt dörgöllye le rolla posztóval vagy ha elöbb meg szárad a firnaisz, azután a fát sulló füvel[75] ki kell szépen pallérozni és azután posztóval minden port jol le kel dőrgőlni, sőt a posztóval jól meg kell a fát súrólni mind addig amig valami fényesség látszik rajta, és azután kell a fényessitő firnáiszal békenni.

Több féle gyintárok nem igen szükségesek egy asztalosnak, eleget ir Gyarmati Gábor[76] egy mesterséges gyűjtemény nevezetű könyvében, de nem mind lehet használni.

Vászonra Festeni

A Picturanak tulajdonságait ide le nem irhatom, hanem a ki akar valamit pingálni, az előbb tanullyon meg rajzolni és mikor azt meg tanulta azután éllyen az alább irtakkal.

[12r] *Grundirozás*

A vásznat ki kell egy vak rámára jól huzni vagy fesziteni, apró szegekkel, az után csirizt kell főzni jó higon és a vásznat ezzel vékonnyan bé kell kenni egy kefével hogy a szösszössége had sikullyon le, de ha ez a tsirizelés vastagon talál esni, a festék mind le pattog rolla. Meg száradván igy, a vászon festéket kell törni len olaj firnáiszal vagy *satinobert,* vagy *Englicsh*[sic!] - *rótot*, vagy pedig Csikban Szereda mellett a szántó földeken tanáltató[sic!] *sárga festéket*, az honnét lehet válogatni a kővesek közül jót is, ezzel jó keménnyen meg tőrve bé kell vakolni a vásznat, ha meg szárad jól, akkor pimzensteinnal meg kell jól pallérozni, *azután*[77] [12v] azután azon sárga, vagy veress szinű festéket higabban tőrvén, etsettel bé kell festeni még egyszer a vásznat, és még meg kell pallérozni, és mind addig kel ezzel a grund festővel a vásznat festegetni, amig a vászon szálai és lyukai bé takartatnak és a festék szép simmán látszik a vásznan. Ekkor már fejér Crétával ki kell rajzolni a vaszonra[sic!] azt amit akar valaki rajzolni és festékeket készitvén a figurát ki kell festeni.

Az olajos festékekkel való pingáláshoz kivántatik egy deszkátska körtve, vagy tisza fából szép vékonnyan ki készitve melylyet corrupte *Poletrának* igazában pedig Politheanak neveznek X erre a deszkára kell kenni a festékeket. Minden[78] [13r] Minden meg kivántató festékeket pedig len olaj firnáiszal és fejér mák

[67] Angolvörös: vasoxid alapú barnásvörös szín.
[68] Grünspan vagy krispán, rézrozsda, zöld festék. A *desztilált* szó kihúzva, majd újraírva.
[69] Sellak: állati eredetű természetes gyanta, egy délkelet-ázsiai lakktetű váladékából készített lakkfajta.
[70] Uncia: űrmérték, kb. 28,3 g.
[71] Krajcár.
[72] Lantorna: állat szárított húgyhólyagjából készült szigetelőanyag.
[73] Őrszó.
[74] Utóbbi szó kihúzva.
[75] Zsurló.
[76] GYARMATY Gábor 1806. (Vö. SZINNYEI József 1896, 19.)
[77] Őrszó.
[78] Őrszó.

olajjal kell késziteni olyan keménnyen, hogy a politheáról le ne follyanak. Evégre a mák olajból három annyit is kell a festékhez tenni a törés kőzben mint a firnáiszból, és a festéket ugy meg kell tőrni, hogy abba még tsak egy tö hegyni tsomóka s látszodgyék.

A pingálásra szükséges festékek pedig ezek:

1=o *Bleiveisz*
2=o *Schütgelb*
3=o *Obergelb*
4=o *Satinober*
5=o *Englischroth*
6=o *Czinober és*
7=o *Viennerlacca* vagy akármellyik lacc nevű festék
8=o *Berlinerblau*
9=o *Bergblau*
10=o *Kinrusz* több nem szükség.[79]

Ezeket a festékeket mind tsak magokra kell meg törni, és a fenn irt rend szerint a politeára [13v] hellyheztetni. Az Englisch róthot és a lacca festékeket tiszta firnáiszal kell meg tőrni, mert később száradnak meg.

Ezekből a festékekből minden féle ki gondolható szint lehet csinálni az egybe elegyités által.

Ezt az elegyitést pedig tsak a tapasztalás és a mellett a tanito mester meg mutatással fogja meg tanitani. Ez iránt tehát a tanuló mennyen pictor mellé tanulni, ugyis ez az asztalossághoz nem igen tartozik.

Arannyazni.

Két féle képpen arannyazhat az Asztalos, Gyintáros, és viz festékre:

Mindeniket jo tudni, ez ugyis titkos mestersége az Oltár festőknek, de hasznos az Asztalosoknak is.

Az Aranyozáshoz kivántatnak

1=o egy bőr párnátska, mellyen az arany[80] [14r] arany leveleket lehessen elvagdalni x illyen ezt kell igy tsinálni, keress jó lágy bőrt, mint az irha kesztyű, ezt a husos felit, vagyis a borzas fodor felit kűllyel hagyva reá kell szegezni egy négy szegletű deszkatskára és meg kell szőrrel tőlteni.

2=o Egy két élű kés // mellyel az arany leveleket el lehessen vagdalni

3=o Egy széllyes lapos etset, mokus farokból /// mellyel az arannyat lehessen fel szedni a párnárol. Ennek vegiben[sic!] kel hogy légyen egy fisch pemzel, vagyis kis festő etset.

4=o Egy kis tiszta gyapott.

Ezek meg lévén

Ha olajos festékre akarsz aranyazni p: o: vas Keresztes Templomra, vagy egyebet, törd meg az *okkergelbet* és velentzei *Bleiveisz* jo erős gyintárban, illy mértékkel hogy tsak fél annyi fejér légyen mint a sárga, [14v] ezzel fesd meg amit meg akarsz arannyazni, és mikor annyira száradt hogy még reá ragad az arany, akkor arannyazd meg, mellynek ez a modgya:

Az aranyleveleket szep[sic!] vigyázva tedd le a párnára, és a vágó késsel vágj akkorát belőlle a mekkorát egy hellyre tenni akarsz, a kis mokus farok hegyiből tsinált lapos seprűtskét igen gyengén értesd meg fa olajjal és az ujjaid közt surold reá ugy, hogy az olaj ne is teszetdgyék rajta másként, hanem mint ha tsak gyengén meg volna nyirkulva[sic!], ekkor a söprütskét lapiára[sic!] értesd az el vágott arany levélhez és fel veszi a párnáról, tedd le a meg arannyazandó grundirozott fára, vagy vasra, és a hol jol magához nem huzza a festék[81] [15r] a festék az arannyat nyomd reá gyapottal, és igy az egész portékát raggaszd bé arany pilivel[sic!]. Ha jol meg szárad azután kend bé mindenütt kópál firnáiszal és igy sokáig meg tart az arnnyazás ha nap és esső éri is.

Igy kell bánni az ezűstőzéssel is

N. B. De arra kell vigyázni, nehogy az arany hellyett réz pilit, ezűst hellyet ónat adgyanak a tsalók. Az arany levelek tégla szin igen vékony papirosba az ezűst pedig halovány szinbe vannak téve, a réz és ón vastagabb durva papirosba.

A Fényes arannyazáshoz sokkal több munka és nagyobb vigyázás kivántatik.

1=ben Amelly fát meg akarsz arannyazni, azt meg kell jo forró erőss enyvel kenni, mellyet igy kell főzni: egy fazékba tégy annyi enyvet hogy[82] [15v] hogy tsak harmadrésze maradgyon üressen, azután töltsd meg a fazakat vizzel és ted a tűzhőz ugy, hogy az enyv meg ne föjjön, hanem tsak magába mértékletes melegtől olvadgyon a melegnél minden meleg nélkűl. Ha pedig meg fő, el veszti az erejit az enyv és azért erre vigyázni kel akkor is, midőn valami deszka, vagy egyébb enyvezésre akar enyvet készitteni az Asztalos.

Az igy felolvadott enyvet tehát meg kell jól melegitteni és azzal a meg aranyazandó portékát jó melegen bé kell kenni, ha puha a fa még két versben[sic!] is, ha pedig kemény a fa, elég egyszer meg kenni

2=es közönséges[83] [16r] 2=o közönséges Crétát kell jol meg tőrni enyves vizzel, melly enyves viz légyen vékonyabb mint mellyel tsak magára kenettetett bé a fa, ezzel a Crétával igen vékonnyan bé kell festeni az enyvel bé kent meg aranyozandó fát. Ha vastagon talált esni az első festék az enyvre, le pattog az arany a Créta festékkel edgyűtt:

3=o Ha meg szárad a Créta festék a fán (mellyet mértékletes melegen és nem a verő fényen kell meg szárodni hagyni, mivel az erőss melegen meg hasadoz és üdö elött le pattog) a meg tört Crétát meleg vizzel fel kel elegyiteni hogy az enyves viz valamivel vékonnyabb légyen mint az előbbeni és ezzel is még meg kell festeni a fát másodszor, melly festék valamivel lehet [16v] vastagabb mint az elsőbbszeri. Ha a meg aranyazandó fa még ki tetszik, harmadszor is meg kell Crétával festeni, mind addig mig a Créta a fát egészen el takarja, tsak hogy az enyves viz, mellyel a Créta törettetik, mindenik festéskor légyen valami kevéssel gyengébb mint az első. *Ennek ez az oka,* Hogy ha a felső festékek kőzűl valamellyik erőssebb ennyvel talált készitettni a leg alsó enyvezésnél, akkor nagyobb lévén az ereje az alsónál, az alsót meg birja és a fától elvásztja és fel pattan. A leg alsónak tehát leg nagyobb erejinek kell lenni, hogy a másodikot meg birja, és a másodiknak is valami kitsivel nagyobbnak, mint az harmadik és igy asztán a festéket nem lehet féllyteni hogy fel pattog.

[17r] A melly darabok igen kényess és fáin metszésből állanak, azokat nem kell Crétával erősst bé vakolni mint p: o: a rosa leveleket hogy a vékony húzások is az arannyazáson tetszedjenek meg.

Ezt az alsó Créta fundamentumot ki kell pallérozni pimzen steinnel vagy surló füvel, hogy ha valami darabosság vagyon valahol had surolodgyék le, és légyen mindenűtt egyenes és simma a festék.

4=o Bononiai Crétát kell tőrni enyves vizzel, mellyet viza hojag enyből kell késziteni, de jó a közönséges enyv is, ezzel is meg kel egyszer festeni az elsőbbenni Créta fundamentumot, Ha pedig ez a Créta meg szárad ezt ugy ki kel pallérozni hogy légyen ollyan sik, mint az üveg, ebből ál az fundamentuma az aranynyazásnak.

[79] A sorszámozás feloldásai természetesen: Primo, secundo, tertio, quarto, quinto, sexto, septimo, octavo, nono, decimo (latin).
[80] Őrszó.
[81] Őrszavak.
[82] Őrszó.
[83] Őrszavak.

[17v] A Bononiai Créta olyan mint a buza liszt a mellyben leg kisebb fövenyesség sints, azért kell tehát ebből készitteni azt a legutolsó fundamentumot, melly éppen az arany alá esik, azért e hellyet más féle Crétát venni nem jó.

Az első Créta fundamentumra kell készitteni egy más fundamentumot, a mellyet *polimentumnak* neveznek, ennek a második fundamentumnak meg készitéséhez ezek kivántatnak.

1=o Bolus armenus ruber fél font
2=o Tiszta fejér viasz 2 uncia
3=o Velentzei szappan fél uncia
4=o Hét tojásnak a fejére

Készitése

Egy edénybe annyi vizet kell tenni, a mennyivel a fél font Bolust meg lehet törni. [18r] A viaszat és a szappanyt aprora vagdalva belé kell tenni és a fövés által tűznél el kell mindeniket tökéletesen olvasztani. Ha meg olvadtak egészen ezek, a tűztől ki kell venni, hadd hűllyőn meg, ha egésszen meg hült, a tojás fejérit belé kell tenni és jol egyben kell kevergetni, hogy elegyedgyék öszve. Ezzel a matériaval a Bolus Armeniat meg kell törni ollyan jól, hogy abba semmi töretlenség ne maradgyon. Annak probája ha meg törte ?[sic!] az hogy a foga közé kell venni belőlle és ha semmi fövenyesség nem tapasztaltatik a fogok közt, ugy meg van tőrve, másként tovább is kell a kővőn surolni.

Ha jol meg tőrik meg kell szárasztani, és ugy meg száradva el kell tenni[84] [18v] tenni azt, a mi most nem kell máskorra. Mikor ennek a meg száradt materianak hasznát akarja venni valaki, törje meg ujra tsak vizzel ollyan keménységre mint a tejfel, és éllyen vélle.

Ezzel a polimentummal bé kel festeni a Bononiai Crétát olylyan vékonnyan, hogy a festéknek verессége tsak alig tetszedgyék. Ha e meg szárad, bé kell festeni 2=or és harmadszor is, ameddig tudni illik a festék a maga verессégét a Crétán ki mutattya egészen. De arra kel vigyázni, hogy a festék egy hellyt vastagabb ne légyen mint más hellyt, mert mikor az arany ki pallérozódik, a polimentum az arannyal edgyűt le esik.

Mikor ez a második fundamentum reá festetett a meg aranynyozandó portékára, vigyazni[sic!] kel, hogy a por meg ne lepje, a melly ha tőrténik is, ha nem is, bátorságnak okáért egy poszto [19r] darabbal az arannyazás elött mindenkor meg kell dőrgőlni a polimentumot, és azután az arannyat reá kell raggatni e képpen.

Végy seprő pálinkát de jo másféle is, ezzel keny meg akkora hellyet, a mekkora arannyat akarsz tenni, és a fenn meg mondott mód szerént a kis mokus farok lapos seprűtskével ragd reá az arannyat. Serényen kel bánni ezen dologgal, mert ha bé iszsza a festék a pálinkát addig a mig az arannyat reá ragasztanád, nem ragad hozzá. Azért tehát tselekedgy ugy hogy előbb vedd fel az arannyat a párnárol a seprűre, és akkor a végén lévő kis etsetetskét szép óva mártsd a pálinkába, kend meg gyorsan vele a fát akkora helyt, a mekkorát gondolod hogy a fel vett arany levél bé lep és egy szeribe tedd reá[85] [19v] reá az arannyat, és nyomd reá gyapottal. E képpen az egész munkát végezd el, mindenre jol vigyázván.

Mikor gondolod, hogy az arannyazás meg száradott, végy farkas agyarat, ezzel pallérozd meg, vagyis sikogasd meg az aranynyat szép tsendesen és kifényessedik szépen. Némellyek ugy tarttyák hogy az arannyat akkor kell ki pallérozni, mikor még egészszen nem száradott reá hanem még szijas a polimentum mert ha ez egészen meg asz, nem lesz ollyan fényess az aranny, mint másként. Probáld a hogy tetszik.

Veress Máttyás[86] pedig, a ki igen nevezetes pictor vólt igy arannyazott:

Négy Bolus arm[enicus]. rub[er]. egy fontott
Fejér viaszat 3 Lóthot
velentzei sappant 2 lótot
Tizenkét tojásnak a fejérit

Ezekkel[87] [20r] Ezekkel az ő mondása szerint, ugy kell bánni, mint fenneb irva vagyon azon kevés kűlőmbséggel, hogy a Bononiai Crétára festeni kell még *Okergelb* sárga festékből viza hojag enyvből készitett enyves vizel fundamentumot és erre asztán a polimentumot. Lehet hogy igy még jobb, mert az okergelb is valami pallérozhatossággal biró festék, és azért az arany fénynyessebben ki pallérozodik. Az igaz, hogy Veress Máttyás igen szépen arannyozott.

A Mattolás

Neméllly hellyen nem kell kifénnyessitteni az arannyat, ugy mint: a virágoknak leveleit, és a kép rámáknak kivájásait azért hogy az arannyazásban is látszodgyék valami sátirozás, vagyis meg árnyékozás a világosság mellett. Az illyen kipallérozot fára aranyozást pedig bé szokták valami lacc forma festékkel fes[88] [20v] festeni, hogy szebb és tartósabb légyen, azon festéknek ez a receptje:

Végy Spiritus vini rectificalissimust amennyit akarsz, Sanguis draconisz[89] ugy [---] Crocust, vagyis sáfrányt. Ezt a két festéket egy arannyod mértékbe belé kell tenni egy üvegbe, és a Spiritust reá tőltvén jol bé kell dugni az üveget és el kell olvasztani edgyűtt, ezzel a materiaval meg kell kenni az arannyat a hol nem akarod ki pallérozni, és ebből ál a mattolás. – Az üveget mindenkor jól bé dugva kell tartani, hogy a spiritus ereje ki ne mennyen.

Ezűstőzés

Az ezűstőzés éppen az ami az arannyazás, tsak hogy arany hellyett ezűst leveleket kell raggatni a fára.

2=o lehet a polimentumot tsinálni fejér *bolusból*, de jo veressből is ugy éppen mint az arannyazásra le van irva. Az ezűstőt pedig viza hójag enyvel bé kell kenni.

N.B. Az mely Kalendáriumokk[sic!] fele arany és a más ezüst annak a neve *Crisgold*

[21r] *Lazurozás*

Néha szoktak az ezűstre szines festéket festeni, a melly ugy látszik mintha az ezűst volna zőld, veress vagy más szin. Ezt a festést lazurozásnak nevezik mellyhez arabiai gyintart kell igy készitteni:

Egy jo mázas edényben tölts terpentin olajjat, tégy hozzá vastag terpentint, olly mértékkel, hogy az olaj légyen két harmadrész, a vastag terpentin egy harmadrész, vagyis az olajj két annyi, mint a vastag terpentin, ezt főzzed valami 5 minutumig és meg van.

Minden festéket előbb tiszta terpentin olajban kel meg törni és az után ezzel a gyintárral fel kell vegyitteni és ugy kell az

[84] Őrszó.
[85] Őrszó.
[86] Veress Mátyás (1749–1809) híres kolozsvári festő, kastélyok kifestésében és templomok, oltárok festésében egyaránt részt vett. Nevéhez köthető a kapjoni Haller-kastély, a kerelőszentpáli Kemény-kastély falképeinek festése, de neki tulajdonítják a csíkrákosi templom (1794), a székelyudvarhelyi ferences templom (1780–1781), az erzsébetvárosi templom (1790) oltárainak festését is. (BIRÓ Vencel 1960.)
[87] Őrszó.
[88] Őrszótag.
[89] Sárkányvér, vérvörös színű gyantaanyag. (Lásd ML, XIV, 494.)

ezűstre reá festeni, ez igen hamar meg szárad. De a szépen ki ezűstőzést előbb huzd bé viza enyvel. De[90] [21v]

De *Veresset* tsak *Carminnal* vienner, vagy Florentiner laccaval lehet festeni a Kugel lacca és a Czinober, nem jó, mert az ezűst ezeken nem látszik által.

Zöldet lehet festeni destillalt grünspannal. A saft grün jo sötét Zöldnek.

Kéket Berliner blauval kel festeni, a melly kétféle, sőtét és világos, mindeniket lehet kapni a Patikába, az Indigo nem ide való.

Sárgát Gumi guttaval kell festeni, de ebbe tőbb légyen a terpentin olaj mint a gyintár, mert magától a festék fényes és hamar száradó.

Ezen Lazurfestékek hamar meg száradnak, és ha az edényben maradnak egésszen meg asznak, de nem kell el vetni, hanem terpentin olajjal ujra fel kell tőrni meg melegitve, és lehet használni. Ezen lazurfestékeket pedig mind melegen kel fel kenni az ezüstre. Egyebekre meg tanit a tapasztalás.

[22r] *Jegyzésre* méltó az, hogy az ezűstöt előbb ki pallérozván szép fényesen, az után viza enyvel szép vékonnyan bé kell kenni, és ha e meg szárad, a Lazurfestéket ugy kell az ezüstre festeni, mert külömben az ezüst nem látszik fényessen által a festéken.

Második Rész

A viz Festékekről.

Pappirosra való viz festékeket készen árulnak a kereskedők, ha nem itt az a kérdés, hogy miképpen kell festeni a kőfalra ugy mint: ben a házakban és kűnn a tornyokra?

1S=us[91] *A Benvaló Festésről*

Mindenek előtt meg kell vizsgálni, hogy a kőfalat sokszor meszelték e meg?[sic!] és ha ugy találtatik, a meszet le kell veri éppen a vaklásig[sic!]. Azután jó mészben tiszta fűvenyet kell elegyitteni, és ezzel a falat meg kell meszelni. Ha a mész porlik, forralt édes [22v] tejet kell belé tőlteni és ez hellyre hozza.

Hogy a falon való festék tovább tartson, akkor kell reá feste[n]i, mikor még nints ki száradva vagy pedig vizzel meg kell nedvesitteni a kőfalat és nyirkoson kell reá festeni.

A kőfalra való festékek a kővetkezendők:

Bergblau tiszta világos kék, mely falra igen szapora és szép festék.

Készitése pedig hogy nem kell megtőrni mind olajal[sic!] hanem meszet kell kőzibe elegyiteni annyit, hogy két rész légyen festék, harmadrész pedig mész, vizet kell reá tölteni felire, felire pedig forralt édes tejet. Egybe kell jól keverni és lehet vélle festeni.

Ha sötétebb kék kell, *Indigot* kell hozzá elegyiteni.

Ha Kug[sic!] laccat elegyitesz Berg blauhoz *violaszin* lesz, de ekkor semmiféle lacc festék a meszet nem szenvedi meg. Azért tsak magára[92] [23r] magára kell elegyitteni, vagy pedig ha *világos viola szin* szükséges, Crétát kell mész hellyet elegyiteni.

Indigo ez sőtét kék, és készitteni kell ezt is tejes vizzel, mellynek két része légyen téj, egy rész viz. Ebből lehet világos kéket is tsinálni igy: végy Gallicіensteint,[93] ezt törd meg tiszta kövön jól, elegyiss[sic!] annyi meszet közibe, mint a Gallitiensten, vagy ha kevessebbet is, a mint akarod, azután tégy kevés indigot közibe és a fenn leirt tejes vizzel elegyisd fell, és világos kék lészen.

Ezt a festéket szokták, alakalmaztatni, a levegö égnek kifestésére, mert itt nem szükség az igen sötét kék, hogy a fák tetszedgyenek ki az ég alatt.

Czinober Király szin veress festék ez a vizet nehezen veszi bé, azért előre jo enyves vizzel fel elegyitteni keményen és azután vizzel. Lehet meszet is kőzibe vegyitteni, ha szűkség. Ez drága festék lévén, nem [23v] igen szokták ház festésre vesztegetni, egyébb ként, hanem a hol virágot kell pingálni. E hellyen lehet használni a Miniumot a melly óltsóbb. A Miniumot pedig meg kell jol tőrni, mert noha pornak látszik de nagy kővetsek vannak benne.

Satinober és *Obergelb*, ezeket mivel a földből ássák a magok természeti szinekben, a mész nem ronttya el. Az Obergelb ha mésszel elegyittetik, világos sárga lesz. A satinober pedig tserefa szint mutat, ezekkel a festékekkel kell pingálni és ábrazolnia[sic!] a földet és a fáknak ágait. Saftgrünt elegyitvén oda a hová szü[k-]séges.

Berg grün ez zöld festék leg inkább szolgálhat a házak faloldalára, igen szép zöld és a mész nem változtattya meg a szinit, sem az aër[sic!] nedvessége[94] [24r]nedvessége, sőtt minél tovább áll, tsak hogy a füst ne érje annál szebb, eztet is forralt édes tejjel kel fel készitteni. Ha ehez *saftgrűnt* elegyitesz, sőtétes zőld lesz belőlle, ugy hogy ha többetske saftgrűn elegyittetik Kőzibe, egy olly festék válik belőlle, melly a sárga és zöld kőzt vagyon. Ha *Schüttgelb* elegyittetik közibe, lészen párstint szin.

Saftgrűn sőtét Zöld, ebből sokféle szint lehet tsinálni, de meg kell főzni vizben ugy, hogy 2 Lotth festéket belé kell tenni fél kupa vizben, és ez ha meg fő és el olvad, jo sőtét Zöld lesz fél kupa

Eből szép *sárga lészen* igy: végy meszet a mennyire szűkséged van, ebbe tsepegtess fel olvasztott saftgrünt[95] [24v] saftgrünt és kevergesd jól őszve, addig tsepegtesd a Zöldet belé, mig az egész mész jól egybe keverve Zöldes szint veszen magára. Ha ezzel az elegyittetett mészszel festesz a kőfalra, mikor meg szárad, szép sárga lészen.

Ebből a sárgából a berg grünnél sötétebb *Zöld* lészen, ha Indigot elegyitesz közibe és az illyen festék jo a távól való párstinnak és fáknak kifestésére, mert a távol valókot mindenkor altsonabb szinű festékkel kell festeni, mint a millyenek a festékek a magok szinekben, és természetekben. Mivel távol a fák és egyebek nem tetszenek ki egymástól meg külömbözve. *Englisch*[96]

[25r] *Englisch rotth* veress festék, meg szenvedi a meszet és rosa szin lészen belőlle, sötétebb vagy világosabb a szerént amint több vagy kevessebb mész elegyittetik közibe.

Ha Indigo elegyittetik közibe, viola szin lesz, ez is a szerént sötétebb vagy világosabb, a mint a mész elegyittetik belé.

Ha pedig *Satinober* elegyittetik belé lehet használni a sárga festék sátirozására vagyis arnyékozására.

Kugellacca rosa szin festék. Ez a meszet nem szenvedi meg, henem Crétát kell belé elegyiteni ott a hol világossabb kell, mint a róssák kifestésében is. Ha mész elegyittetik közibe, hammu sziné válik. Mikor[97] [25v] Mikor ezzel a festékkel akarsz festeni a meszelt faloldalára, szükség meg várni, hogy száradgyon meg a fal. Vagy pedig meg[sic!] jobb ha a fal oldalát alabástrommal, vagy Crétával meg meszeled ott, a ahol laccával akarsz festeni.

[90] Őrszó.

[91] Primus. Secundus.

[92] Őrszó.

[93] Valószínűleg rézgálic, a réz leggyakoribb vegyülete. Faluhelyen ma is gálickőnek nevezik.

[94] Őrszó.

[95] Őrszó.

[96] Őrszó.

[97] Őrszó.

Ha sötét rózsa szint akarsz festeni, törd meg vizzel jól a kug laccát és tégy hozzá tojás sárgát és elegyisd fel vizzel, hogy fényes ne légyen.

Schüttgelb világossárga. Ez sem szendvedi meg a meszet, azért ha világossabban kell, mint a maga természetiben vagyon Crétát kell közibe elegyitteni.

Jegyzés A melly festékekről azt mondottam hogy a meszet nem szenvedik meg, nem ugy kell érteni, mint ha a meszelt köfalra nem lehetne vele festeni hanem tsak ugy, hogy közikbe[98] [26r] közikbe nem lehet elegyitteni, de köfalra lehet velek festeni Crétával elegyitve és magokra is.

Minden köfalra való festéket forralt édes téjjel és vizzel kell készitteni, kivévén ezeket:

Saftgrün mivel magokban elég.

Gumi gutta egyves tulajdonságuak.[99]

Berg grün mert ez mind addig könnyvez a faloldalán a mig mind elfoly.

Az első kettőt tehát tsak vizzel, ezt pedig gyenge enyves vizzel kell készitteni.

Arra is kell vigyázni, hogy sok téj ne légyen a festékben, mert ezzel fényes lészen és lepattog.

Hogy pedig a festékek inkább ki tetszedgyenek egymástól, sötétet világosra nem kel festeni, hanem ellenben világossat sötétre. P. o. Ha virágokot akarsz festeni valamely kék[100] [26v] kék vagy Zöld táblára, a féloldalán a táblának a széllyére huzza egy fekete széllyes pántlikát Künnrusz, vagy más sötét festékkel, és erre pingáld a virágot, mellynek a világos kék vagy Zöld tábla felől való levelei Saftgrünnel, a fekete pántlika felöl valók pedig berggrünnel legyenek festve, és igy lesz szép. Ezt kell tartani egyebekről is.

Grünspán Zöld. Ezt ha mészszel elegyitted világos kék lesz, De ehellyett jobb a bergblau, ugyis ez igen drága lévén, kár falra festeni.

Künrusz vagy *Francfurter* svarcz. Mindenik jo feketének vizzel és tejjel elegyitve.

Ezeket ben(n) ahol a nap és essö nem éri, lehet használni.

S-us 2=us[101]

[27r] *S-us 2=us*[102] *A künn való Festésről*

Hogy a festék kűnn a kőfalon, hol a nap és essö éri és az aërnek is változásai alkalmatlanok, tartós légyen szükség 1=o ujj köfalra festeni még addig mig a vaklás meg nem száradt, hogy a vaklásba hasson bé a festék, másképen[t] az essö lemossa. Erre nézve [h]a régi a vaklás, le kell verni éppen a kőig vagy tégláig és ujra kell vakoltatni és err[e] ugy festeni, még pedig a vaklás meg ne száradgyon, meg kell nedvesitteni vizzel és ugy kell reá festeni, másként haszontalan lesz a mu[n]ka.

2-or Ollyan festékekkel kell festeni mellyek a meszet meg szenvedik és a nap súgárait[103] a szineknek nem árt, ugy mint: *Engliscrot*

[27v] *Ober gelb*, *Satinober*, *Berg grün*, *Francfurter svartz*, *Smolten* festékekkel, más félék nem jók erre a végre és tzélra tehát ha:

1=o *Rozsa szin* kell Englisch rothot kell elegyitteni mészszel, nem pedig Kuglaccát.

2=o *Viola szinnek* elegyitteni kell Englisch rothot Schmoltennel.

3=o *Testszinnek* Englisch rothot mészszel.

4=o *Sötét Zöldnek* elegyitteni kell Berggrünt Francfurter svartzal.

5=o *Berggrün* és *Obergelb* is, mészszel lészen ollyan festék, melly a Zöld és Sárga közt vagyon.

Ezek szerént más féle szineket is lehet elegyitteni a fenn nevezett festékekből, de másfélékkel kün nem kell festeni, mert el hadgyák a szineket.

Ezeket is téjjel és vizzel kell készitteni kivévén a Berggrünt, ezt tsak vizzel kell elegyitteni.

[28r] ***Tóldalék***

Az Oltár Csinálásárol.

Meg tőrtenhetik hogy ezen irás ollyan mester embernek juthat kezében, aki az asztalosságot igen tsinoson érti és miveli, metztzeni is tud, de oltár tsináláshoz nem mér fogni, azért mivel annak módgyát és mértékét nem tudgya.

Hogy tehát ezen részben is segéllyek az oskolába nem járt természet mesterein, ide ragasztom azon leg szü[k]ségesebb jegyzéseket az Architecturából amellyek leg szükségesebbek, de elégségesek is az oltár tsinálásra.

Az oltárnak öt nevezetes bévett formai[sic!] vannak ugy mint: a *Tuskánusoké*, a *Doricusoké*, a *Jonicusoké*, *Romaiake*[sic!] és a *Korinthusbelieké*. Mind ezek[104] [28v] mind ezek a mint nevezetekre, ugy mértékekre is egy mástól külömböznek. Az első ugy mint a Tuskanusoké mint hogy egy köptzös és izmos embernek formáját ábrázolja leg törpébb. A Doricusoké és Jonicusoké, ábrázol egy magos szál embert, és azért ezeknek mértéke is nagyobb. A Romaiaké Aszszony személlyeket ábrázolnak, azért ezek kartsubbak az elsöknél. A Corinthusbelieké kartsú termetű leányokot ábrázol és azért e leg kartsubb is.

Mindenik nevezetű oltárokon az oszlopok teszik a fő dolgokot, a többi részek ezekhez tsak alkalmaztatnak.

Minden oszlopnak három fö része vagyon 1=sö a *szarvazat* (a) 2=o a *támasz* (b) 3=o az allyazat (c)

[29r] A *szarvazat* magassága tészen három részt az egész oszlopban. A *támasz* 12 része.

Az *allyazat* négy részt magasságra. Az oszlopnak vagyon egy talpa is, amelly az oltár asztaláról kezdve le megyen a földig.

Amint hogy az oszlop ezen meg nevezett részei egy mástol külömböznek magosságra, ugy széllyességre is, de mindennek vagyon mértéke, mind ezen mértékek pedig az oszlop támaszszának vastagságától függenek, azért leg elsöbbszer azt kell tudni, hogy millyen vastagságunak kell lenni akármillyen nagy vagy kis oltárban az oszlop támasza vastagságának.

Erre nézve meg kell jegyezni:

[29v] A *Toscaniusoknál* vólt oltárokban, az oszlop támaszában[105]nak a töve teszi egy heted részit egy az egész oszlop magasságának.

A *Doricusokéban* egy nyolcad részt

A *Jonicusokéban* egy kilentzed részt

A *Romaiakéban* és a *Korinthusiakéban* pedig egy tized részt.

[98] Őrszó.

[99] A két kiemelt szó összekapcsolva.

[100] Őrszó.

[101] Őrszavak.

[102] Secundus. Secundus.

[103] A *-t* tárgyrag kihúzva.

[104] Őrszó.

[105] A *-ban* rag kihúzva.

Ezek igy lévén:

A melly Templomban Oltárt kell tsinálni, meg kell mérni az egész templom magosságát a pavimentomtól[106] kezdve a bóltozatig. Ezen egész magosságból ki kell venni az oltár asztala magasságát ugy mint 4 1/2 suht, mert az oltár talpa ha három graditsra van tsinálva, az tészen 1 1/2 suht, azaz három fertálly singet, mivel minden gradits fél suhg magossága, az oltár asztala pedig [30r] a felső graditstól fogva lészen 3 suht az az más fél singet.

Az egész magosságból kivévén az oltár asztalát, előre meg kell tudni, hogy az oltár egy rendbéli oszlopokból fog állani, vagy pedig két rend egy más tetején fog lenni. Ha ugy van a szándék hogy két egymás tetején álló rendbéli oszlopokból állyon az oltár, akkor az oltár a asztalától fenn maradt magosságot három felé kell osztani, ebből két rész jut az alsó rendnek, ez is meg lévén:

3=or Az oltár alsó részinek meg maradt két részt fel kel osztani 19 egyenlö részekre, a mi ebből az egész summából jut egy részre, 12 annyi rész tészi az egész oszlop támászsza magasságot, négy ollyan rész[107] [30v] rész tészi az allyazat magosságát, három rész pedig az szarvazat magosságát p.o. Ha az egész belső magossága a templomnak a földtöl kezdve a bóltig tenne 10 német ölet és 4 czólt, ebből leg előbb ki huzom az oltár asztalát melly teszen mind öszve 54 czólt az az két singet és egy fertállyt a földtől mérve a három graditst oltár talpával edgyütt. Meg marad 190 czól ennek harmada 63 1/3 czol, e lészen az oltár tetejére ménö részié. Az alsó résznek marad 126 2/3 czól, ezt el osztom 19 felé: 19 / 126 2/3 / 20/3.

Jő tehát egy részre husz harmad rész czól, az az 6 czól és két harmad rész, ezt 12-[sz]er véve, lészen 80 czól, tehát ennyi magosságu lesz az oszlop támaszsza.

[31r][108] *Az ezüstöt hogy kell meg arannyazni*

Az Anglus aranyat apron meg kell vagdalni vagyis aprozni, és egy fa edényben kényesöt tevén, abban igen jól egy sürü etsettel addig kell kevergetni, a mig egészen az arannyat magához vészi, ekkor a meg arannyazandó ezüstöt azon kény esös arannyal bé kell etsetelni és igy természetes tüzben meg kell veressiteni[?] ekkor ki véve és bor kövel jól ki kel takarittani és készen van.

Az Len olajat firnáisznak ha meg akarod tisztitani, töltsd belé egy jo mázos szélyes szádu fazékba ebben tégy kópál gumit, árábiai gumit, és zakhariumot, ezt pedig mikor a nap nyárban jobban süt a melegre, egy ládába füvenet töltvén, ki kell tenni és adig ott tartani, mig az éledése el mulik és meg szált. Ez után kell belé tölteni a specieseket.

[31v] Ha Bécsi szurkot, vagyis kalafoniumot[109] akarsz készitени, olvaszd meg a fejér szurkot, tégy belé szalamiát[110] és vizmotot egy arányu mértékben, és egy vékony veszőt meghajtván kender szálat kell reá tekerni és ezen meg szűrni, egy tángyérba vizet töltvén, abban kell által szürni és abbol eszve gyurni, és mikor forrasztani akar onnal ebböl kel teni a jól ki tisztitott rézre vagy vasra.

Forrasztás modja

Csináltass egy forrasztó vasat illy formát: [rajz] négy szegletüt, ugyan egy vékony pléket négy czol hosszuságut, és jó két czól szeljességüt, ez meglévén végy a bóltból czin onat, eztet meg olvasztván, tégy hozzá egy negyedrész fekete onat,[111] és egy kis szalamiát, és mikor meg olvadt töltsd egy spontoló gyaluval ki huzott hosszu fában, hogy lehessen jól meg fogni, mikor pedig forrasztani akarsz, ki vévén a tüzből a meg melegitett forrasztó vasat meg kel elsöbben jol surolni a földhöz, azután a vékony pléhre egy kis kalafoniumot[112] kel vakarni és ezután azon készitett onat hozzá értetvén a meleg vashoz a kis pléh felett, és addig surolni azt, amig a forrasztóvas jól ki fejéredik, és ezzel forrasztani a jól ki tisztitott rezet vagy vasat.

[32r][113] *Tenta species*[114]

Angliai vitriol[115] 2 lott Gálitzkő
Török Gallest[116] 4 1/2
Arabiai Gumi[117] 3 lótt

Ezeket törd egybe, ted egy kupás üvegveben[sic!], tölts reá egy fertály bor etzetet, egy oráig tarts meleg hely razagasd gyakorta, azután tölts tiszta esső, hó vagy folyó vizett 9[118] fertályt, lészen legjobb tentád,[119] hogy pedig egy állapotu jó fogó s menynyüsége tentádnak meg maradgyon mind addig, mig pennát a kezed evezteti jól meg jegyezd, mennyit ki töltessz tentás kúpásodból mindig annyit tőlts potlásul a folyóviz tisztájából, igy bár próbáld a mely tentából keresztelő könyvbe béirattad magadot ugyan abbol fel is jegyeztetheted halálodat, mégis az egy egész kupa lével meg festhetik koporsodat.

[32v][120]

[33r][121] *Asztalos munkára való festékeknek Nevei*

Fejér festék Görög fejér vagyis Pleiváisz,[122] Schifferváisz,[123] Kremservaisz, ezek fáinok.

Kék Festék. Berlini, Indic. Ég-szin. Berblau.

Veress Festék. Minium. Zinober. Száidenferberlak. Vinerlak és Carmin.

Zöld Festék. Naigrin. Bergrin. Saftgrin. Krispán.

Sárga Festék. Sárga föld. Umbra. Gumi Arabi[k]um[124] Rub[ini]. Auripigmentum és operment vagy arsenicum.[125]

Fekete Festék. Kinrusz. Frankfurder Shwartz.

Ezen festékekből minek előtte festeni akar, a törö kőre kelletik tenni és azon ugyan fáinul meg tőrni kivántatik, mert kűlőmben darabosan látszik mikor fest.

---

[106] Padló.
[107] Őrszó.
[108] Innentől más írással, ezért B variánsnak tekintjük.
[109] Forrasztógyanta.
[110] A szalamia-szesz (szalmiákszesz) a vízvóben oldott ammónia régi megnevezése.
[111] A fekete ón az ólom régi neve.
[112] Gyanta.
[113] Újabb írás, C típusú variáns.
[114] Tintafajta.
[115] Kénsav.
[116] Acidum tallicum, tölgygubacsból nyert, fekete színű savas folyadék. (GOMBOCZ Zoltán – MELICH János 1944, 900.)
[117] Gummi arabicum, egy akácfajta mézgája.
[118] Vagy *3*?
[119] Ugyanezt a receptet Kazinczy Ferenc levelezésében is megtaláljuk, 1812-es lejegyzésben. Kazinczy így írja róla: „Ez a Csereitől vett praescriptio." Ugyanakkor megjegyzi, hogy török gallest már nem lehet kapni, ezért újabb összetevőket ajánl. (KAZINCZY Ferenc 1899, 353.)
[120] Üres lap.
[121] Újabb írás, D típusú variáns.
[122] Bleiweis, vagyis ólomfehér, népetimológia.
[123] Schiffer fehér vagy hajófehér[?].
[124] Mindkét szó kihúzva, a következő szó föléje írva.
[125] Arzénásványok: a sárga auripigment (ásvány) a *piros*, instabil realgár („*rubin*kén") bomlásterméke, annak fedőrétegeként (opermentum) is .

[33v] *A gyontár pedig igy készül*

Végy Görög fejért vagyis Bleivaiszt, Umbrat, Szivergletet vagyis Glétett Gumi…

Ezeket a festékeket meg törvén vészen az ember egy fél kupás mázos ujj fazakat és fél kupa szép tiszta lenmag olajjat ezt belé töltvén az ujj fazékban, ugy az festékeketis, Ezek mind tsak arra valók hogy hamarább meg szállyon a meg főtt Gyontár. Azután készit jó sok bükfa szenet és kihajttya, a fazakat belé ültetvén jo réa vigyázással ügyeli hogy kine fusson, és egy küs gyenge lapotzkával egyszeris s mádszoris kevergeti. Reá kell vigyázni, hogy a tűz belé ne kapjon, mert felette veszedelmes tűze lészen. És hogy meg főtte, vagy nem, jól ez a próbája: egy uj penna tollat belé dug s öszve köpörödik mintha a tűzőn égett volna meg, jele hogy már minden zirja kifőtt és készen vagyon és kivévén a[126] [34r] a szénből jo bátor hellyre leteszi hogy meg szállyon, azután hives helyen kell tartani, még legjobb a jó föld pintzébe, mert meleg helyen megbőrösödik, és alig lehet még tölteniis belőlle, igen jo bé kötveis tartani.

Ha kéket világos szinre akar festeni a Gyontárral, tsak kevés Berlinikéket kell fejér Pleivászát egyben vegyiteni.

Ha Világos Zöldet, Naigrinnel szépet lehet: de ha a nints kéket és sárgát öszve törvén fejér pleivászt[sic!] kell hozzá tenni és Zöld lészen.

Rakott munkára az enyvet palinkával kell fel tölteni és ugy erőss lészen.

Fenyes[sic!] *Firnánsz*

Hat Lót szivergletet, három Lót pleivászt, két darab enyvet, fél kupa olajba addig főzni kell, mig őszve csomosodik akkor ki kell venni és meg kell szárasztani, ugy kell öszve törni, és a fazékba viszsza tenni és ugy annyit kell főzni, hogy fél fertály föjjön el belöle és ki kell tenni had szállyon meg és igy lehet élni vélle.

[34v] *Arany betü készitése*

Két Lót Opementet, két Lót Kristállyt őszve kell törni mint a lisztet, és a tojás fejérit seprű ággal jol el vervén, a melly leve ereszkedik azzal őszve kell keverni, és lehet vele irni.

Ugyan Fényes Firnántz[sic!]

Egy fél kupa borseprő pálinkába négy lót Gumi lakot, másfél lót mástiksot négy lót ákstájent[sic!], ezeket őszve kell tőrni mint a lisztet és egy jo erőss fél kupás üvegben, három nap a füttőn kell tartani hójaggal bé kell kötni és gombos tövel meg Lyukasztani, mert ha nem el hánnya az üveget, és mint rakott munkára, mint másra lehet vélle festeni.

Veress Firnántz

Egy fertály borseprő pálinkába négy lót Gumi lakot, két lót Szántrakot, egy lót spikkölt, egy Lót terpentinőlt egy fél kupás üvegbe belé tévén és bé kötvén minden két orába nyoltzad napig fel kell rázni és az alatt el készűl.

[35r] *Spannis*[127] *Firnántzot késziteni*

Egy fertálly Borseprő pálinkában hat lot Szántrakot fáinul meg kell törni és egy nap a füstőn kell tartani, azután három lót Cipriai vastag Terpentint belé kell tenni, és igy egy mázas fazékban belé tévén szénre kell tenni mig el olvad, azután egy tálat meg lyukasztván és hasonló képpen egy csuprot, és ezeket egy másra tévén szürd által azon Üvegben mellyben tartani akarod, de elsőbben hideg vizben meg kell hüteni és mikor gyenge meleg tégy belé spikkőlt két lótot, Akszájent három lótot és igy kész.

II.

BÁLINT PÉTER FESTÉKRECEPTJEI

(Csíkdánfalva, 1850 körül)

A forrás lelőhelye: Magángyűjtemény, Csíkszereda. (67 levél.)

[5r] *Az aranyozáshoz firnesek Spritusból való készitései*

Egy ferályos Övegbe kel Gumi Sándrák másfél lot, Gumimoxtix más fél Lott, Kemény terpentin két Lott.

Eképen a Kézitése

A Gumikot mind a ketőtt aprón Kővőn vagy mosárban meg kel tőrni Szárazon és azt egy fertályos övegben belé kel teni, a Kemény terpentint meg kel olvasztani, az övegben kel tőlteni, Spiritust veni, anyit Kell reá tolteni, hogy az övegnek legyen héllya vagy üreségi két ujni és anak után Dugd bé, ne hogy lélekzőt, rázogasd Gyakran s mikor már jól fő, ved le a fűtőről. De akor mindgyárt ki ne hozd és mikor elolvadnak a matériák, szép firnáts és Kész lészen.

Terpentinből valo firnáts készitése

Egy fél fertályos övegbe kell Kétt Lott Gumi sandrák, két Lott Gumi Moztik, ezeket száraszon meg kell tőrni mosárban, ted az övegben, tölts ani terpentiny olyajatt reája, hogy az övegnek Légyen Két ujni héllya s ted a fűttőre, rászogasd, had legyen egy keves lélőgzése, főzd meg, szép sárga szint mutasson. Kész lett a firnáts.

[5v] *Aranyozás alá valo fundamentum*

Elsőbb a fát, mellyet meg akarsz aranyozni, enyvel joll meg kell itatni, annak utána jo aprón tőrtt allabástromott eny[vv]el fell kell vegyiteni. De az enyvnek Készitése egy fertálly eny, féll Kupa viz, igy meg kell olvasztani, az alabástrom vizet pedig olyan higan meg kell vegyiteni, mind a sós téj, hogy merithesen egy Cserépel belőle, egy mérték alabástrom, kétt mérték enyves viz, gy őszve vegyiteni, evel épen az enyel megitattot fát meg kell festeni őttször s hatszor is.

Ezűst alá valo fundaméntum

Végy sárga földet fájint, nemetül vénérit, amenyit akarsz, oszd négy felé és vakarj anyi fejér vijaszott, mind anak a sárga földnek negyede, alljits Csomott De meg ne nyomd, tsak ugy mind a Késell vakarni lehet, hasonlo Képen, a vénitianis Szapant is ugy vakarni kell, a viaszott Kalányban Kell teni, a tűznél meg kell olvasztani és a szapant belé tevén, öszve habbarni azt a negyed résszel együtt mind [6r] öszve. Kövön tojás fejérvel őszvetőrvén, joll egy egy kevés szép tiszta enyvet eresz belé, a tojást joll meg kell sodorni s ha meg száll, mind a viz, ugy jo. Ha valamit aranyozni kell, evel a sárga palamentumot az el készitett fundamentumot meg kell festeni. De anyira higan vegyiteni kel,

[126] Őrszó.

[127] Spanyol (német).

csak azal az Ovatiummal, nem vizel, hogy elégséges vékony legyen, erre jőn meg a Balus.

A Balusnak[128] *készitése*

Valamenyit akar késziteni azt oszd 8 felé, s mind a 8 rész olly csomót vakarni kell fejér viaszot tűznél olvaszd meg és a szapant keverd belé, az egész 8 felé osztott Balust tolyás fejérvel tőrd öszve, ebben nem kell eny ha mit olyankor ugy Kell egy Keves tiszta enyves viz, csak az emlitet óvátium oly higan vegyiteni kel vele, hogy elegséges vékony légyen. Csak egyszer meg kell festeni a sárga palamentumott mint felljebb meg van irva, asztán egy jo Erős pálinkával jártatni kell, Gyapotal reá nyomogatni. De nem hirtelen, hogy a nedveség Ki ne üsön az fa ingerdon, s azonban mihent arra szárad, farkas foggal palérozni kell. Csak ne épen nyers vagy pedig se igen száraz ne légyen, ha az palamentum meg szárad, azt vegyiteni ovátiummal kell.

[6v] *Ezüstözésről*

Elsőben meg van a fundamentum irva, mikor ezüstözni kell, ugy tetsik, hogy jo egy kevés vizenyvet vagy pedig Gummi arébikum[sic!] belé csinált vizeny ereszteni, hogy a rea huszando festék szeben ki adja magát, meg kell palérozni farkassfogal s ugy fedheti reá a mitsoda szint akar.

A két féle metálumról

A metált másképen nem lehet felragasztani a Balusra ha az pálinkában egy kevés vizenyvett nem ollyvaszt vagy pedig az enyű helyett ugy mondgyák, hogy Gumi atrábikumott kell huszni a Bolus csak hogy igen meg ne hűljön gyapottal ara Kell nyomogálni s ha meg szárad, farkas fogal palérozni kell.

Ezűstözésről amikor aval akar festeni

A zőld Kirispán virág ebe kell Gumit teni, hogy világos zőld szint mutason, amint tetsik. Elenbe ugy es lehet, hogy egy Kevés Kalfoniomott. De ez nem világositsa, hogy fényesittsen, [7r] törd meg Kővőn csak tiszta terpentin ollyajból főzőtt firnist reája vagy belé s Keverd őszve, vékony légyen, hogy 2szer, háromszor, négyszer is fesd meg, anál szebb fényes leszen, s ha nem volna elég fényes, spiritusbol főzőtt firnátsott huszd reá.

A veres folontiner Lak

Ezt is terpentin olajal Kel Kőön meg törni jol, s mikor meg törött, terpentinből főzött firnesel fel kel vegyiteni vékonyon, hogy Sűrű ne Légyen, ugy is mondják, hogy jo volna Gumi arabikum vizet De Csak Keveset az Gumi elolvad csak tőlts vizet reája tölteni lehet a veres festék közé, meg lehet porobálni Kevesen 2szer, háromszor vagy négyszer is Kend meg, ha nem elég fényes, spiritusbol főzőtt firnesel mind azon által ere nem igen szükséges más firnis.

Az Kék

Igen világos, de ugy fon Berliner Balau ezt is csak terpentin olajban kel tőrni Kövön, s mikor meg tőrőd jól, akor terpentin olajbol főzöt firnessel vegyiteni kel igen higan, hogy csak elig mutason kék szint, mert mintőll [7v] többször fested, annál szebb, 2, 5, 6, 7-szer és ha igy nem elég fényes, vonj reá Spiritusbol főzőt firnist vagy pedig még akor öntsd a festék köszé, mikor fel vegyited, igy meg kel Porobalni hogy Szebb.

Más Terpentin firnes

Egy fertály Terpentin olajhoz Kel 4 Lott vinitiánis Kemény terpentint fájin kék tilikta egy fertályos Lábosban a tűzhöz kel teni, had olvagyon meg, 4 Lott Gumi Morstik, tőrd meg száraszon a lábasban, fed bé, a terpentin olajt is meg kel olvasztani vagy melegiteni, ugy a Lábosban Kel tőlteni a más két spiritust, erezzék belé, aval kel forosztani ugy mig elolvadtanak, a szép piros szint mutatt és ugy tetszik, hogy job az elsőnél.

Kőfalat aranyozni eképen

A Kőfalat elsőben olaj firnesel jol meg kel itatni, hogy megelégedvén s meg száradván jol, végy sárga főldet, németül vénérit. Oszd részekre, egy rész ezeket olaj gyantárral tőrd őszve, ha a Gyantár régi és vastag, csak tiszta ólajal tőrd őszve, osztán fel kel vegyiteni Gyontáral [8r] anyira, hogy festhesen vele s ha anyira szárad hogy nem ragad, csak nem épen nyers s hát az fájin, jól ragazd reá, azt nem lehet palérozni. Eppena fájin ezüstel is igy kel báni, ere az ezűstre eppen ugy lehet festeni, amint feljebb van irva. De ha nem fájin, abban akor a sárga főld helyett Czinobert kel teni az olaj firnesben, vagyis a Gyontárban tőrni eppen ugy, mint ot van irva. A Gyontár ugyis olajfirnes, mind egyet teszen, csak a neve kűlőnbözik, egyik németül, a másik magyarul.

Olajos festékről

Ha Kőfalat akarsz festeni, elsőbben kend meg gyontár olajal, ha meg szárad, ott is még Gyontárban tőrt festéket, mitsodást akarsz, fesd reá, s ha meg akarod márványozni és az első festék had száragyon meg, osztán készints mitsodás festéket, akár világosabat vagy setétebett, ugy bányhats vele mint akarsz mert igy nem vegyül őszve.

Az első festékel

Olaj firnus festeni valo egy fertály olajhoz kell egy régi korojozás nehezségü miniom bolojnák Serbel Gelett és Gumi mosztikot teni, de ezekett[129]

[8v] *Arany firnántz kézitése*

Fél fertály spiritust veni kel rektifikált egy Aurint venitianis terpentint fél Lótt Gumi Copal fél Lot az Gumi Kopalt meg kel ot hátréb nézd meg a készitését, Sáfránt és mosztiát meg kel tőrni a venitianis terpentint olvaszd öszve a Gumi Kopálal, az Spiritust ted övegben és a több matériákott kös bé az öveg szádát, ted egy uj fazekban, ted szenre fődbe, had főjön s sépen megtisztul, szép sárga szint mutatt, evel lehet az ezüstött bé huzni, epen olyan mint az arany.

Spanyoli Firnes minden festékre

Vegy Gumi Lokot 1 Lotot fejer arany Sárga gyantárt két Lottot, Gumi Sánrók fél lotot, a legjobb spiritust veni 8 Lotot a három specieseket tőrd meg jol, ted az Spiritus kőzé övegbe jo meleg hamuban, rázogasd öszve, mig elolvadnak, szép tiszta anakutána átal tőmőt vásznon és anak fundamentumát sohasem kel meg várni hogy egészen [9r] ki száragyon, melyet ezel a firnatzal festeni kel.

Igaz indiai firnátz készitése

Végy fél fertáj Spiritus vinit 4 Lotott, Gumi Lokot, tőrd meg, száraszon ted az Ispiritust egy övegben, jo Nagyob Legyen az öveg, hogy Legyen Lelegzője és üresége Két ujni, ted hozá a gumikot, De akor Légyen ami üresége ted jó meleg herre füen-

[128] A bolus agyag alapú festék volt, legtöbbször májbarna színben és könnyen faragható állapotban hozták kereskedésbe. Másik neve lemnusi föld, latinul terra lemnia volt. (Lásd MÖLLER János 1818, 14–15.)

[129] A recept nem fejeződött be az eredeti kéziratban.

ben, kösd bé holyagal. De had légyen Lelegzője, rázd gyakran és ha elolvad, meg tisztul, és szép fejér.

Arany Firnes

Végy a Legjob viri Spiritusbol más fél fertállyt, Sándrónt 6 Lotot, vinitianis terpentint 6 Lotot, Gumigot fél Lotot, Gumi Lakot 1 Lott, fejer tömejent[130] 2 Lotot, fejer más lit 1, törd mind ezeket, szitáld meg s anak utána ted egy hoszu nelű övegben és önts anyi spiritus virit reaja, olvazd meg a kemény terpentint és öntsd közébe.

[9v] *Firnántz Készitése*

Végy a leg szebb Gumi Sándránból 3 Lot, fél Lott Belentint 3 gran Mosztexatmagot, 2 Lott a venitianis terpentint, ezekett az három specieseket aprán törve ted egy nyakas űvegben, önts ani Spiritus virit reája, amenyi Szükségesnek fog tetszeni, kösd béj azt, ted meleg hamuban, ha elolvad, ted a terpentint is reájja és álits még egy kevésé a melegben, azután had meg szálani, evel Lehet minden féle képeket és virágozatot festeni, mert a festéket magasztalja és szép fényeséget ad és nem kel aztot keresni.

Bedefy Josef[?]

Balint Peter Firnátz Készitése.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük a Csíki Székely Múzeum igazgatójának, Karda-Markaly Arankának, hogy hozzájárult a Ferentz Antal-kézirat publikálásához, valamint Domokos Levente székelykeresztúri restaurátornak, hogy fontos szakirodalommal segítette a munkánkat.

Szőcsné Gazda Enikő – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520045; gazdaeniko@gmail.com
Szőcs Miriam – miriam.szocs@szepmuveszeti.hu

Irodalom

ML, XIV = *Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája*, XIV, Wilckens és Waidl, Budapest, 1883.

*

***

1912 A kinrusz és kinruszolaj. *Magyar Asztalosmesterek Lapja*, V/47, 6–7.

BIRÓ Vencel

1960 Veress Mátyás, *Művészettörténeti Értesítő*, IX/2, 118–122.

BÓKAI Árpád

1895 Gyakorlatilag fontosabb mérgezések, in: *A belgyógyászat kézikönyve* II. *Vérbetegségek. Lépbetegségek. Anyagforgalom betegségei. Gyakorlatilag fontosabb mérgezések* (szerk. Bókay Árpád – Kétli Károly – Korányi Frigyes; *A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára* 73.), Budapest, 537–947.

FÁY András

1986 Hasznos házi jegyzetek, in: *Hasznos tudnivalók* (szerk. Juhász István), Magvető, Budapest, 5–247.

FINLAY, Victoria

2004 *Színek. Utazás a festékdobozban* (ford. Tábori Zoltán; *HVG Könyvek*), Budapest.

GALBÁCS Pál

1978 Ferencz Antal és a felcsíki bútorfestés, *Művelődés*, XXXI/11, 22–23.

GOMBOCZ Zoltán – MELICH János

1944 *Magyar Etymologiai Szótár*, 2, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

GYARMATY Gábor

1806 *Mesterséges gyűjtemény*, Kolozsvár.

HAJNÓCZI Gábor

2002 *Vitruvius öröksége. Tanulmányok a „De architectura" utóéletéről a XV. és XVI. században*, Akadémiai, Budapest.

HEITLER András

2012 Szavak és képek. A festés művészete Cennino Cennini *Il libro dell' arte* című értekezésében és az itáliai festészeti tárgyú írásművekben a 14. századtól a 16. század közepéig (DLA értekezés), Magyar Képzőművészeti Egyetem Doktori Iskola (*https://www.mke.hu/res/heitler_andras_dla_ertekezes_es_mestermunka_1.pdf*; megtekintés: 2023. március).

HUTMACHER, Johannes

[1561–1590 k.] *Ein schön Kunstbuch,* Basel (*https://fmpsrv01prd.unil.ch/data_HIST_EPSR_BALE/PDF/Hutmacher.pdf*; megtekintés: 2023. március).

KOVÁCS Dénes

1956 A gyintár, *A Csíki Múzeum Közleményei*, 1956, 56–58.

MIKLÓSSY V. Vilmos

1978 Festőnövények a csíki háziiparban, in: *Népismereti dolgozatok 1978* (szerk. Kós Károly – Faragó József), Kriterion, Bukarest, 91–100.

MÖLLER János

1818 *Az europai manufaktúrák' és fábrikák mesterség míveik*, Pest.

[130] Fehér tömjén (gyantaféle).

PALOTAY Gertrud
1937 A gyapjú fonása és festése Csíkszenttamáson, *Néprajzi Értesítő*, XXIX, 273–274.
PICTORIUS
2012 *Pictorius: Festés–mesterség. Magyar Pictorius* (ford. Kendi Sámuel; s. a. r. Csókos Varga Györgyi), Pytheas, Etyek.
RÁDULY Emil
1978 Egy XIX. század eleji festék-receptgyűjtemény, *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1977* (*A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai*, LVIII), 335–346.
ROEDIGER Lajos
2012 A gyapjúfonalak kezeléséről és festéséről való feljegyzés, In: Uő: *Kászonszék és Háromszék néprajzos szemmel* (S. a. r., szerk., bev. tan. Szőcsné Gazda Enikő), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 50–62.
RÓZSA Mihály
1902 Növényi festőanyagok, *Magyar Chemiai Folyóirat*, VIII/7, 102–109.
SELLIER, Joseph
1800 *Kleines Faerbebuch, oder Anleitung Wolle, Baumwolle und Leinen zu faerben*, Frankfurt.
SZENTIMREI Judit
1972 Szőttes és varrottas munkák, in: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*, Kriterion, Bukarest, 153–216.
SZINNYEI József
1896 *Magyar írók élete és munkái*, IV, Budapest.
SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2016 Egy csíkdánfalvi kéziratos füzet és tanulságai, in: *A legféltőbb kincs: előadások, tanulmányok* (szerk. Nyíri Péter), A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány – Petőfi Irodalmi Múzeum, Sátoraljaújhely–Széphalom, 105–114.
KAZINCZY Ferenc
1899 *Kazinczy Ferencz levelezése*, IX, 1811. július 1. – 1812. június 30. (szerk. Váczy János), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
VITRUVIUS
1988 *Tíz könyv az építészetről*, Képzőművészeti, Budapest.

Două culegeri de rețete pentru vopsele din Ciucul Superior (sec. al XIX-lea)

(Rezumat)

În scaunul secuiesc Ciuc nu s-a format nicio breaslă de tâmplari, însă din Țara Secuiească se cunosc date privind mobile vopsite deja din sec. al XVII-lea. Cu toate că și aici au profesat numeroși vopsitori de mobile, s-au păstrat foarte rar rețete de vopsele. Culegerea lui Antal Ferentz, din Muzeul Secuiesc al Cicului, trădează o experiență mai mare a meșterului și conține completări, însemnări și din partea altor tâmplari vopsitori. Era deja cunoscută în literatura de specialitate, dar până acum a fost publicat numai un fragment. Celălalt caiet manuscris, început de Péter Bálint născut la Dănești, a rămas în proprietatea familiei și conține însemnări dintre anii 1850 și 1966, dar nu numai rețete de vopsele.

Two 19th Century Collections of Formulas for Paints from the Upper Csík Area

(Abstract)

Available data attest the production of painted furniture as an industry in the Székelyföld region from as early as the 17th century, even though Csík Seat (a part of today's Harghita County, Romania) had no carpenters' guild. Despite the large number of craftsmen providing such services, very few formulas for the paints used survive. From among the two collections of such formulas published here, Antal Ferentz's notebook, currently held in the Csík Székely Múzeum of Csíkszereda (Miercurea-Ciuc), appears to be the work of a more experienced painter and it contains many a later addition from other carpenters engaged in the same craft. While by no means previously unknown to researchers, it has, nonetheless, never been published in its entirety. The other manuscript notebook, the first owner of which was Péter Bálint, a Csíkdánfalva (Dănești) craftsman, is still in the possession of his family; it contains entries written between the 1850s and 1966, although not all of these are formulas for paints.

Acta Siculica 2023, 437–451

Szőcsné Gazda Enikő

CSÍKI FESTÉKESSZŐNYEG-SZÖVŐ MŰHELYEK, SZÖVETKEZETEK A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

1. Bevezető. A csíki szövetkezeti rendszer

A 20. század háziiparát, népi iparművészetét, szövetkezeti szervezeteinek munkásságát ritkán vizsgálta a néprajzi szakirodalom, pedig az eddig megjelent elemzések egyértelműen bizonyítják, hogy érdemes erre a hosszú periódusra is fókuszálni.[1]

Az erdélyi magyarság a szövetkezetek működtetésében jelentős előismeretekkel rendelkezett: a Hangya Szövetkezet termelői és fogyasztói hálózata az 1918–1920-as impériumváltás után ugyan elvesztette a magyarországi támogatását, de továbbra is fennmaradt a tapasztalati és kapcsolati tőke, amely valamikor működtette ezt. A francia és a dán példák nyomán ragyogó fejlődésnek indult, két világháború közötti mező- és állatgazdálkodási formákról, a falusi gazdakörökről átfogó tanulmányokat közöltek a közelmúlt történészei,[2] ám kevésbé tárta fel a néprajzi vagy iparművészeti szakirodalom azokat a korai, 19. század végi vagy 20. század eleji mintákat, amelyek a háziipari szövetkezetek újraszerveződésében fontos szerepet játszottak.

A két világháború közt, az 1930-as években fellendült a háziipari szövetkezetek alakításának a mozgalma, s bár a kollektivizálás fékezte a régi kisipar szerepét, az erőszakos iparosítás árnyékában államosított keretek közt, szárnyaszegetten, de fel-fellobbant a kézművesség iránti igény, szövetkezetek formájában tovább működtek a kézműves- vagy kisiparos-műhelyek. Ezt részben az is segítette, hogy a szovjet kolhozrendszerrel való párhuzamként is lehetett interpretálni a háziipari szövetkezetesítést: egyéni vagy közösségi géphasználat, közös értékesítés ott is létezett. Székelyföldön a kézműves szövetkezetek tagjainak jelentős része háziipari keretek között dolgozott: részben falusi közös műhelyekben, nagyrészt viszont otthoni bedolgozói munka keretében végezték tevékenységeiket.

Bár e szövetkezeteket elsődlegesen az árutermelésük, termékeik révén vizsgálta eddig a szakirodalom, érdemes társadalomnéprajzi nézőpontból is elemezni. „A szövetkezeti hálózat lényegét tekintve egyszerre volt gazdasági és társadalmi szervezet, így kulturális és szociális, de olykor politikai funkciókat is betöltve, a kulturális, gazdasági és politikai élet metszésvonalán helyezkedett el."[3] E laza hálózatok tehát részben átmentődtek: a szocialista korszak társadalmának olyan funkcionális alapokon szerveződő mikrostruktúrái voltak, amelyek több ponton kapcsolódtak a régi társadalom alapkategóriáihoz. A 20. század urbanizálódó, iparosodó világában e kis tömörülések még részben a falusi életteret és ezen belül a családi vállalkozásokat próbálták átalakított formában továbbéltetni.

Bár egyértelmű, hogy a *szórt manufaktúrák* rendszere[4] a 20. században már anakronisztikusnak számított, azokban az övezetekben, ahol az állami mezőgazdasági vállalatok szervezésétől nem várt csodákat a kormányzat, és ahol az iparosításnak is gátat szabott a kevésbé fejlett infrastruktúra, elnézték e tömörüléseket. A szocialista államhatalom ezek segítségével a társadalmi feszültségeket is igyekezett elsimítani: a kisiparosok az államosításkor beszolgáltatott vagy elkobozott munkaeszközeik közelében maradhattak.

A 20. század első felének sikeres szövőműhelyei[5] már bebizonyították, hogy társadalmi összefogással, „primor-munkával",[6] vagyis szakszerű irányítói koncepcióval a népművészeti, népi iparművészeti mozgalmakat is sikerre lehet vinni. Ez a tapasztalat lehetőséget adott, hogy később is kipróbálják a szervezeti keretek megteremtését.

Romániában az 1950-es évektől kezdett kiépülni egy olyan háziipari termelői és szolgáltatói rendszer, amelynek néprajzi, illetve társadalomtörténeti vizs-

[1] ÁMENT-KOVÁCS Bence 2019; Uő 2019a; CSEH Fruzsina 2019; TOMPA Béláné 1976; BAKAY Erzsébet 1994.

[2] PETERCSÁK Tivadar (szerk.) 2011; HUNYADI Attila Gábor 2013.

[3] HUNYADI Attila Gábor 2006, 191.

[4] DOMONKOS Ottó – ENDREI Walter 1962, 42.

[5] Vö. FÜLÖP Hajnalka 2012.

[6] Az 1930-as években Venczel József, az *Erdélyi Fiatalok* mozgalom és folyóirat egyik jelentős személyisége, egy kéziratban fennmaradt tanulmányában elkülönítette a falvakban még öntudatlanul élő népművészetet és háziipart a *primor-munkáktól*, ezzel a terminussal azokat a kultúrpolitikai akciókat jelölte, amelyek tudatos szervezéssel tömegmozgalmakat próbáltak teremteni. (VENCZEL József é. n.)

gálata mindenképpen ajánlott. „Népművészeti cikkeket több hálózat termel: a kisipari termelő szövetkezetek, pontosabban a népművészeti szövetkezetek mellett működő fogyasztási szövetkezetek műhelyei, az mtsz-ek mellékgazdaságai, a helyiipari műhelyek és a kisiparosok is" – így summázta e hálózat csomópontjait egy újságban megjelent interjú.[7]

A szervezeti kereteket a Magyar Autonóm Tartomány keretében hozták létre, és legelsőként – 1954-ben – a marosvásárhelyi Népművészeti Szövetkezetet alakították meg. Ennek keretein belül a kezdeti periódusban gyermekjátékokat, kerámiát, zeneeszközöket készítettek.[8] 1955-ben a szövetkezetek kongresszusán kiemelten is bátorították a népművészeti profilú szövetkezetek létrehozását, a kongresszus erre vonatkozóan határozatot is hozott.

A műhelyeiktől, gépeiktől, munkaeszközeiktől megfosztott kisiparosok a csíki övezetben is szövetkezetbe tömörültek. 1956-ban Csík rajonban az Augusztus 23. Szövetkezet – Horosz Béla,[9] Bodó József alelnök és Kovács Dénes[10] múzeumigazgató közreműködésével – a megye területéről népművészeti tárgyakat gyűjtött össze, és ezeket az áprilisban megnyílt bukaresti népművészeti kiállításon közszemlére tette. Mivel a kiállítás bebizonyította, hogy Csíkban a népművészetnek számos ágát művelik (szépen szőnek, fejlett a hímzés, sok a faragó, és gyönyörű fekete kerámia van a megyében), ezért a kiállítás után rögtön meg is érkezett az engedély és az anyagi támogatás a népművészeti részleg megalakítására.[11] Horosz Béla utasítására 1956 áprilisában megalakult az Augusztus 23. elnevezésű kisipari termelőszövetkezet háziipari-népművészeti részlege.[12] Kezdetektől fogva, a népművészeti osztály célkitűzései közt szigorúan leszögezték, hogy:

„1. A csíki népművészeti termelés legyen valóban népi. A termelő csoportok nagy többsége szerveződjék falun, hogy eleve elejét lehessen venni a népi gyökerektől elszakadt iparművészet befolyásának.

2. A termelés juttassa érvényre a csíki népművészet sokoldalúságát, ölelje fel annak minden ágát.

3. A népi forma és mintakincs feltárásával, az eredeti készítési módok megőrzésével segítse elő a hagyományok újjászületését és fejlődését, s alapelvként a népi hitelességet fogadja el."[13]

Visszaemlékezések és újsághírek egyaránt megerősítik, hogy az ötvenes évek végén már több faluban működtek „népművészeti részlegek", ezeknek ernyőszervezete ekkor már az Olt Szövetkezet volt. 1968-tól a szervezetek szakosodására figyelhetünk fel: a „népművészeti" termékeket készítők új szövetkezetet alapítottak, *Hargita Művészete Szövetkezet* néven.[14] A hetvenes évekre az Olt Szövetkezet tevékenysége így leszűkült, készruhát, kötöttárut, lábbelit készített, de kisebb kerámiaműhelyt is fenntartott. Harmadikként alakult meg a Szolgáltató Szövetkezet (román nevén Prestarea), mely festő, tisztító, villanyszerelő munkásokat foglalkoztatott.

A Hargita Művészete Szövetkezet a megyésítéssel egyidőben, 1968-ban jött létre, egyike volt azon szövetkezeteknek, melyek a Kisipari Termelőszövetkezetek Országos Szövetségébe (UCECOM) tagolódtak. Az 1970-es évek elején az országos hálózatba harminc népművészeti szövetkezet tartozott, ezekben együttesen mintegy huszonötezer ember dolgozott. Minden szövetkezet műszaki-művészeti bizottsággal rendelkezett, amely tervezőkön, tehetséges munkásokon keresztül meghatározta a prototípusokat. A Hargita megyei szövetkezeteknek különálló megyei hálózata is létezett, a Kisipari Szövetkezetek Megyei Képviselete (UJCM), Csíkszereda központtal. A helyi kereskedelembe kerülő termékekről a megyei képviselet döntött, viszont az egész országban terjeszteni kívánt termékekkel az Országos Szövetség hitelesítő bizottságához kellett fordulni. Ez utóbbinak a szövetkezetek választott képviselőjén kívül a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács népművészeti szaktanácsosa és a Képzőművészeti Szövetség megbízottja is tagja volt.[15]

A Hargita Művészete Szövetkezetnek 1972-ben épült fel a székháza, amely a későbbiek során az irodáknak, a csíkszeredai hímzők és keramikusok műhelyeinek, az anyagbeszerző központnak, a festődének, valamint a központi raktárnak is helyet adott. A szövetkezet hálózata állandóan változott, és az iratanyaga eltűnte miatt nehéz áttekinteni az alkalmazottak, részlegek és gyűjtőpontok pontos számát. 1976-ban az akkori elnök szerint a Hargita Művészete Szövetkezet: „Megyei vállalat, csíkszeredai központtal és több alegységgel – Csíkdánfalván, Borzsován, Csíkkarcfalván, Csíkszentdomokoson, Hollóban, a Kászonokban, Pálfalván, Székelykeresztúron, Siménfalván, Korondon, Nagygalambfalván, Agyagfalván, Kecsetkisfaluban, Székelyudvarhelyen például. Mintegy másfél ezer állandó alkalmazot-

[7] ÁGOPCSA Marianna – VAJNOVSZKI Kázmér 1972, 3.

[8] PAUŞ, Ioan 1955.

[9] Horosz Béla (1909–1997), újságíró. Fiatal korában részt vett a Venczel József által vezetett bálványosváraljai falukutatásban. (Lásd MOLTER Péter 1941, 286.) Mivel 1941 és 1945 között a *Szövetkezeti Értesítő*t is szerkesztette, így bizonyára a szövetkezeti téma szakértőjének számított. Életéről lásd RMIL, II, 266.

[10] Kovács Dénes (1920–1977), muzeológus, néprajzkutató.

[11] SZÉP Erzsébet 1957.

[12] SZÉKELY Géza 1958.

[13] CZIKÓ Lőrincz 1958, 62.

[14] SZÁVAI Géza 1976, 2.

[15] ÁGOPCSA Marianna – VAJNOVSZKI Kázmér 1972, 3; valamint interjú Fitz Péterrel, 2021. április.

tunk van, de nem kicsi a számuk azoknak sem, akik időlegesen dolgoznak szövetkezetünknek."[16]

A szövetkezeti rendszer kezdetben csaknem minden termékét *népművészet*ként definiálta. E tág fogalom sok kézműves készítményeit foglalta magába: iparművészek által tervezett, sorozatban gyártott szőttesek, kerámiatárgyak, faragott termékek, háncsból, gyékényből, nádból készített használati- és dísztárgyak, kő- és fémkészítmények, a naiv művészet körébe tartozó dekoratív tárgyak ugyanúgy beletartoztak e tág terminusba, mint a kapa- és kaszanyelek, seprűk stb.

2. A festékesekről és készítésük csíki műhelyeiről

Számos megkérdőjelezhető értékű tárgy készült a kisipari szövetkezet égisze alatt, így e tanulmány keretei közt csupán azokkal a műhelyekkel foglalkozunk, amelyek szövésre specializálódtak. Azért választottuk ezt a szakágat, mert ennek keretében sikerült megőrizni és felújítani azt a terméket, amely évszázadokon keresztül jellemezte a Székelyföldet: a festékes szőnyeget.

A festékes szőnyeg sajátos technikájú, *kilim* szőnyegtípus. Technikáját a nomád népek közös kultúrrétegének tekinti a szakirodalom. Kilim szőnyegek készültek az olténiai és a máramarosi románságnál, a Torontál-vidéki szerbeknél, az ukránoknál, bolgároknál,[17] a délszlávoknál, dobrudzsai törököknél, az oroszoknál és a finneknél is.[18] A festékesek szövése nagy múltra tekint vissza, már a 19. században is híres háziipari mozgalmak épültek rá. Ennek köszönhetően a kilim technika ismerete élő volt a vidéken. Székelyföldön e szőttestípussal számos kutató foglalkozott, áttekintették a történetét és a helyi variációit,[19] nyelvészeti emlékeit.[20] Bár a szőttesek egyes típusai máig élnek, a közelmúltbeli továbbélési formákat hiányosan dokumentálta a szakirodalom. Ezért tartottam fontosnak, hogy a szövetkezeti továbbélést is áttekintsem.

A csíki szövetkezeti mozgalom érdekes megoldást talált arra, hogyan tudja a környéken élő tehetséges szövőnők háziipari szőnyegkészítését felkarolni. A *festékeseket, rakottasokat* úgy sikerült beépíteni a „szövetkezeti prototípusok" keretébe, formai variánsait úgy fogadtatta el a szövetkezet országos bizottságával, hogy a *Carpaţi (Kárpátok)-szőnyeg*ek sorozatába jegyeztette be. Ezzel a lépéssel a szervezők sikeresen elterelték a figyelmet arról, hogy Székelyföldön ennek a szőnyegtípusnak komoly történelme és helyi kultusza van. Bár a kilim technikájú szőtteseknek e vidéken erős etnikai zöngéje volt, és *székely festékes* néven a helyi identitásdiskurzusba is beépült,[21] az országos jóváhagyás elterelte a figyelmet a szőttes erős területi-etnikai kötődéseiről.

A Sepsiszentgyörgyön működött Téglás-kézimunkabolt mintagyűjteményében fennmaradt néhány nyomtatott lap, melyek egy bukaresti nyomdában készültek, és amelyekkel a *Carpaţi (Kárpátok)-szőnyeg*ek egyes típusait reklámozták. Ezekből jól látható, hogy e névvel a különböző stílusú és minőségű kilim szőtteseket nevezték meg, ezek közt lehettek román és magyar műhelyek készítményei, modern hangulatú, iparművészek által átértelmezett példányok és hagyományos csíki termékek is. A nyomtatványokon nem szerepelt, melyik szőttest melyik szövetkezet hagyatta jóvá, és a terveket ki készítette. Mivel a csíki szövetkezetek mintaállománya és irategyüttese megsemmisült, vagy ismeretlen helyen lappang, a fennmaradt nyomtatott képeknek kiemelten fontos szerepük van a szövetkezeti termékek azonosításában.

Kutatásom során arra a következtetésre jutottam, hogy a csíki festékesszövő szövetkezetek működésének, emlékeinek felidézésére ma már alig találunk élő tanúkat. Éppen ezért, bár még szegények az adatok, mégis röviden összegzem az eddig talált, központokra lebontott információkat, azzal a hittel, hogy ezek is segítik a közeljövő kutatásait.

a. Csíkszentimre

Csíkszentimre festékes szőttesei a Pál Gáborné 1920–1930-as évekbeli felújító akciója nyomán váltak ismertté. Ferenczes István költő visszaemlékezéseiből tudunk arról, hogy nagymamája, aki Csíkszentkirályon született, Csíkszentimrén tanulta meg a festékes szövését, mint a Henter családnál szolgáló szövőlány.[22] Ez az emlék arra utal, hogy a csíkszentimrei műhelyek hatással voltak a későbbi csíkszentkirályi és csíkpálfalvi mintakincsre is. Az 1920-as évek végén a Domokos Pál Péter által rendezett csíksomlyói népművészeti kiállításon is egy csíkszentimrei asszony, Demes Ignácné szőtte a festékeseket. Az, hogy Domokos Pál Péter éppen őt jelölte ki a bemutatásra, jelzi, hogy egyike volt a hagyomány hiteles képviselőinek.[23] Egy 1940-es újságcikk megemlíti, hogy „különösen a székely szőttesek, festékesek készítésében remekelnek, majdnem minden házban a székely asszonyok." Egyesek közülük (Demes Ist-

[16] BARTIS Ferenc 1976, 15.
[17] BALASSA Iván 2017, 404–405.
[18] SZENTIMREI Judit 1958, 5.
[19] VISKI Károly 1928; VÁMSZER Géza 1932; SZENTIMREI Judit 1958; LAKNER Mónika 1998; FARKAS Irén 1998; ROEDIGER Lajos 2012; POZSONY Ferenc 2019.
[20] EMSZT, IV, 87; FARKAS Irén 1998, 244.
[21] SZŐCSNÉ GAZDA Enikő [2019].
[22] Levélváltás Ferenczes Istvánnal, 2022. július.
[23] DOMOKOS Pál Péter 1990.

vánné, Fehér Sándorné, Balázs Ilus) Pál Gáborné közvetlen munkatársaiként különösen tehetséges szövők voltak.[24] Az 1960-as évek végén Csíkszentimrén a Hargita Művészete Szövetkezetnek volt kis részlege. Len Ilona szerint „a szentimrei kis műhelyben – ahol mindössze ötön dolgoznak – finomabb, derűsebb színharmóniájú szőnyegek készülnek."[25]

b. Csíkpálfalva

Csíkpálfalván már a 19. században jelentős hagyománya volt a festékesek készítésének. A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara 1904-es jelentése szerint néhány asszony ekkor Csorba Samu háziipari vállalkozónak szőtte a házi festésű gyapjúszőnyegeket, a gyapjút hozzá a vállalkozó biztosította.[26] 1913-ban László Gyula, a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara titkára bejárta Csíkot, hogy feltérképezze a szövő hagyományokat, ekkor Csíkban egyedül itt élt a festékes szőnyeg készítése, négy asszony foglalkozott vele.[27] Az 1940-es években, mikor már Csík falvainak a többségében visszaszorult a festékes szövésének a hagyománya, Nagy Imre festő és Gál Ferenc, aki az 1940-es években Csík vármegye népművelési titkára volt, kutatással összekötött felújító akciót indított. Gál Ferenc és felesége[28] ekkor még fellelték a hagyomány csíráit. Egy 1943-as újságcikk szerint „A megtalált és jóirányban haladó uton évek hosszu során át csendben, a nyilvánosság teljes kizárásával folyt a munka. Kemény birálatok hangzottak el négy fal között, míg színdus, eredeti, kivitelezésükben teljesen korszerű, a legkényesebb igényeket is kielégítő székely szőnyegek kerültek kiállításra."[29] A szövetkezeti részleg csupán később, 1957-ben alakult meg, Sántha Kálmánné vezette, Csomortánból, Pálfalváról és Csíkdelnéről jártak át szőni az itt dolgozó asszonyok.[30] Alakulását követően tizenkét tagja volt a kis szövetkezeti műhelynek.[31] Az 1960-as, 1970-es években egy újságcikk szerint még mindig Csíkpálfalván volt a legelevenebb a szőnyegszövés hagyománya, ám a szövők egy része nem a szövetkezet keretei közt dolgozott. A hetvenes években a Hargita Művészete Szövetkezet égisze alatt működött a kis szőnyegszövő részleg, amelynek keretei közt Salamon Vendel, Vaszi Trézsi és egy Kovácsné nevű szövőasszony mintáit próbálták reprodukálni.[32] A Len Ilona visszaemlékezései szerint a szövetkezeti szövőműhelyek termékei közül itt voltak „a legrusztikusabb jellegűek a szőnyegek".[33]

c. Csíkszentkirály

Csíkszentkirályon a festékes szőnyegek szövésének nagy hagyománya volt. Egy újságtudósításból tudunk arról, hogy Pál Gáborné éppen ebben a faluban kezdte meg a szőnyegszövetést, „kitűnő érzékű, művészi ízlésű falusi székely asszonyok munkabeállításával és foglalkoztatásával." A harmincas években a szentkirályi jegyző felesége, Csiszér Vilmosné folytatta a Pál Gáborné által elindított festékes szövetését, „8–12 székely asszony munkáltatásával". Az itt készített esztétikus szőnyegekre Bethlen Mária, az erdélyi háziipar egyik legjelentősebb mecénása is felfigyelt, aki megrendelésekkel és gyapjúval látta el a szentkirályi asszonyokat, kolozsvári és marosvásárhelyi kiállításokra vitte a munkáikat.[34] A korai újsághíreket a mai visszaemlékezések is megerősítik: *az asszonyok, akik akkor nagyanyámval egyidősök voltak, akkor szőttek Pál Gábornénak Somlyóra. A gyapjút megmosták a patakba, s megfüsültették, s megszőtték, megfestették, s szőtték Pál Gábornénak.*[35]

Csík legelső népi iparművészeti szövetkezeti részlege éppen Csíkszentkirályon jött létre, az Augusztus 23. Szövetkezet részlegeként, 1956-ban. 1956 szeptemberében a Csíki Múzeumban kiállításra került sor, melyen a szentkirályi szövetkezet munkáit a múzeum régi festékeseivel együtt mutatták be. Már ekkor jelezték az újságok, hogy nagyobb megrendeléseket kaptak a városi szálloda díszítésére, Szovátára, Bukarestbe és Marosvásárhelyre.[36] „Kezdetben csak négyen dolgoztak, ma 30 tehetséges asszony nap mint nap egyre szebb szőnyeget ad ki a kezéből. Igen szép munkát látni a Cseke Erzsébet, Salamon Margit, Urszuly Andrásné szövőszékén. 1957 eleje óta külföldre is dolgoznak. Jelenleg a világkiállításokra és nemzetközi vásárokra készítenek gyönyörű szőnyegeket" – írták 1957-ben e részlegről.[37]

Szentimrei Judit, a festékes szőnyegek egyik legjelentősebb kutatója, a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola szövészeti tanszékének tanára is „több alkalommal járt Szentkirályon, és művészeti, szakmai segítségben részesítette a tagokat."[38]

[24] ALBERT István 1940, 6.
[25] LEN Ilona 1969.
[26] MvhIkJ 1904, 71.
[27] Székely házalók… 1913, 119.
[28] Gál Ferencné Sántha Julianna (1902–1953), iparművésznő, Nagy Imre és Szervátiusz Jenő tanácsára kezdett hozzá a festékes szőnyegek felújításához. (KATONA SZABÓ István 1973, 20.)
[29] FERENCZ Gyárfás 1943, 5.
[30] ZILAHI Béla 1969, 2.
[31] CZIKÓ Lőrinc 1957.
[32] SÁNTHA Imre 1977, 3.
[33] LEN Ilona 1969.
[34] *Magyar Lapok*, V/287, 1936. dec. 18., 7.
[35] *Interjú Léstyán Bálintné Cseke Erzsébettel.* (Saját gyűjtés, 2021.)
[36] SZŐCS Magda 1956.
[37] SZÉP Erzsébet 1957.
[38] CZIKÓ Lőrinc 1958, 63.

A szövetkezet első vezetője, mindenese György Ágostonné Erzsébet volt, egy ővele készített interjúból tudjuk, hogy *Kovács Dénes volt, aki a szövetkezetet rákényszerittette, hogy ezt újra kell kezdeni. Ő volt az, aki jött hozzám: Erzsi, csinálni kell! Erzsi csak úgy érzem jól magamot, ha itt a szövőszékek csattognak s rittyegnek.*[39] Az első szőnyegek elkészülését követő eufóriáról a szövetkezet másik szövőasszonya, Léstyán Bálintné Cseke Erzsébet is szólt, Horosz Béla szerepét emelte ki: *Horosz, mikor felszereltük a szövőt, végig ott volt, behúzással s nyüst s minden, s mikor elindította Bözsi néni az elsőt, s volt valamennyi szöve, azt mondja, Horosz mondta, hogy úgy érzem magamot, mint Kolumbusz Kristóf, aki felfedezte Amerikát.*[40]

Az első szövők a György Ágostonné házában dolgoztak, régi festékes minták alapján. Végig, míg a szövetkezet működött, megtartották a kezdeti mintaelnevezéseket: *Szent János minta s koszorú, s akkor össze ezek a rák, s hal, s ezek (…) Egy kiállítás volt Vásárhelyen. Marosvásárhelyen. S akkor ottan a főnöknőnk meglátott egy mintát, a farkasfogast, s osztán azután kezdtük szőni aztot is.*[41]

Az 1960-as évek végén a szentkirályi asszonyok szőtteseiről Len Ilona így emlékezett meg: „A szentkirályi részlegből kikerülő darabok kompozíciója monumentálisabb, a színezése melegebb, harmonikusabb."[42]

d. Csíkdánfalva

Csíkdánfalván a szövöde az 1960-as évek elején alakult, *Albert Antalné alapította, az akkori Olt Szövetkezetnek volt részlege. Annus néni, Albert Antalné után édesanyám Búzási Amália vette át, s én általvettem tőle.*[43] Az 1970-es években, miután megalakult a Hargita Művészete Szövetkezet, a csíkdánfalvi szövöde két külön részlegre oszlott: gyapot-, valamint gyapjúszövödére. A két dánfalvi szövőműhelyben 1981-ben 112 állandó dolgozó volt, de bedolgozókkal együtt a számuk a 300-at is megközelítette.[44]

Dánfalván a jellegzetes kilim szőnyegeket *rakottas*nak nevezik, és ma is előszeretettel használják a lakások díszítéséül. A dánfalvi rakottas részleg „egy egész tájegység hagyományát vette át és továbbítja" – írták róla.[45]

A gyapjúszövöde részleg főnöke, Kajtár Mária szerint: *Szenttamás, Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva, Madaras, ezek mind ide tartoztak. Akik szőttek… Én felelős vótam… Hát én feleltem az egészért, 53 asszon volt a kezem alatt. Még Gyergyóba es vótak… Alfaluba, s akkor… ahogy kimenyünk a tetőre, az első... Marosfőn… ott is dolgoztak.*[46]

Bár a legtöbb szőnyeget a jóváhagyatott minták alapján készítették, szép régi mintájú szőnyegeket megrendelésre is készítettek. A szövöde legértékesebb termékei azok a nagy méretű szőnyegek voltak, melyeket egyházi megrendelésre szőttek. A csíkdánfalvi rakottasszövők a legbüszkébben arra a szőnyegre emlékeztek, amelyet Gyulafehérvárra, egy egyházi ebédlőbe szőttek. Ez 12 m hosszú és 8 m széles volt. Nagyobb egyházi megrendelést kaptak Gelencére is, ahová 130 négyzetméter rakottas készült. Emlékeik szerint Gyimesfelsőlok és Gyimesközéplok, Csíkdelne, Karcfalva, valamint Gyergyó több falujának a templomaiba is szőttek.[47] A dánfalvi szövőasszonyok részt vettek a gyergyószárhegyi szépteremtő kalákákban is.

e. Kászonfeltíz

Már a 19. század végi, 20. század eleji felmérések jelezték azt, hogy a kászoni falvakban szép festékes szőnyegeket készítenek. Roediger Lajos és Domokos Pál Péter néprajzkutatók az 1920–1930-as években néhány régi példányt ezekből összegyűjtöttek a Székely Nemzeti Múzeum számára. Roediger szomorúan jegyezte meg, mekkora kár az, hogy harsány színű szőnyegek készítésére tértek át az itteniek.[48] Később is egyre többen készítettek rózsás szőnyegeket az ismert kilim technika felhasználásával.

A szőnyegek felújítására itt is sor került. Előbb az 1940-es években egy kis helyi műhely alakult, ahol fekete-piros színezésű szőtteseket készítettek. A szövetkezeti keretek között működő gyapjúszövöde viszonylag későn, 1978 körül alakult, és egy 1981-es újságcikk szerint 51 asszony dolgozott itt.[49]

Visszaemlékezések szerint a kászoni szövőnők előbb otthon szőttek a szövetkezetnek: *Otthon szőttem, kendőköt a szövetkezetnek, Csíkszeredába. Na, s akkor aztot szőttem olyan hat évet. Otthon szőttem aztot, igen, gyapotból volt szöve. S akkor megalakult itt a szövöde, itt Kászonfeltízen, s akkor bémentünk oda szőni. Bémentünk a szövődébe, 78-ba? Igen, 78-tól, s akkor ott dógoztam, amíg mentem nyugdíjba. Vót 5 szövőszék, s dógoztunk… hárman dógoztunk egy szövőszéken, az 15, s túl vót 5 szövőszék, ott es 15… olyan 30-an. Harmincan dógoztunk. Ki mennyit dógozott, annyi pénzt kapott. Mert négyzetméterre ment, s min-*

[39] *TÁNCZOS Vilmos interjúja György Ágostonnéval* (1996). Ezúton is köszönöm Tánczos Vilmosnak, hogy az interjú részletét a rendelkezésemre bocsátotta.
[40] *Interjú Léstyán Bálintné Cseke Erzsébettel.* (Saját gyűjtés, 2021.)
[41] Uo.
[42] LEN Ilona 1969.
[43] *Interjú Kristóf Ilonával.* (Saját gyűjtés, 2021.)
[44] KOZMA Elza 1981, 6–7.
[45] KARDALUS János 1990, 129.
[46] *Interjú Kajtár Máriával.* (Saját gyűjtés, 2021.)
[47] Uo. Valamint: *Interjú Albert Irénnel.* (Saját gyűjtés, 2021.)
[48] ROEDIGER Lajos 2012, 37.
[49] SZŐKE József – SZTOJKA Tamás 1978, 2; SZŐKE József 1981.

denki magába vót, s mikor tudtunk, akkor mentünk, s ameddig akartunk, addig ültünk. Szeredából küldték a megrendelést, ez a Vencz Rózsika vót a főnöknőnk, ő intézte, hozták a fonalat… Itt úgy mondták, festékes… azt szőttünk. A legtöbb ilyen minta volt, halas-rákos, úgy hívtuk, volt a hal s a rák, s volt a csillag. S volt más minta es… Ezt szőttük legtöbbet, s szőttünk mindent, sokféle mintát szőttünk… fogas, között hal, srégkoszorús, sokat, négy-öt féle mintát csináltunk, melyket kérték. De legtöbbet ezt (halas-rákos), mert azt mondták, ez a régi hagyomány.[50]

f. Kászonújfalu

A kászonújfalusi gyapjúszövöde kisebb részleg volt, de még 1990-ben is több mint húsz ember dolgozott benne, festékest és csergét készítettek.[51]

g. Csíkmenaság

A valamikor egész Csíkszéken művelt festékesszövő hagyománynak Csíkmenaság volt az egyik híres készítési helyszíne. Az itt készített szép gyapjúszőtteseket az 1940-es években a csíkmenasági népművészeti felmérések keretében áttekintették, felmérték a Menaságon kutató képzőművész hallgatók.[52] A negyvenes évekbeli felmérés alatt megjelent újságcikkek szűkszavúan arról tudósítottak, hogy ekkor még csupán Csíkmenaságon, Csíkszentgyörgyön és Csíkpálfalván élt a festékes szövésének a hagyománya.[53] Bár a szőnyegkészítés az 1950-es években is aktív volt, és jó néhány szövőt tartottak számon, a Hargita Művészete Szövetkezet elnökének visszaemlékezései szerint nem volt itt külön részleg, bedolgozóként viszont néhányan rakottast készítettek a faluban.[54] A falu egyik leghíresebb szövőasszonya Bálint Antalné volt, aki megrendelésre is rengeteg festékest készített.[55]

h. Gyergyószentmiklós

A gyergyószentmiklósi festékesszövő tevékenység elsősorban Gál Ferencné nevével fémjelezhető, aki a harmincas években, művészek tervei alapján próbálta felújítani a festékest. Gyergyószentmiklóson kísérletezte ki a széles szövőszéken készített festékes szövését, így az őáltala kivitelezett szőnyegeket középen nem kellett összevarrni.[56] Szentimrei Judit összegzése szerint Gál Ferencné „a régi székely festékesminta szerkezet és szín hagyományaiból kiindulva, minőségileg is újjáteremtette a festékest. Az ő kivitelezésében az egyszerű kocsi- vagy ágytakaróból tetszetős, jó minőségű *szőnyeg* lett, mely megállta helyét az egyszerű falusi otthonoktól az igényesebb bel- és külföldi lakásokon át a kiállító termekig mindenütt."[57] Új mintákat is bevitt a festékes szőnyegek szigorúan technika által diktált világába, amellyel némelyek rosszallását is kiváltotta.[58]

3. A festékesszövés és ennek társadalmi háttere

A csíki festékesszövő műhelyek nem csupán értékteremtő tömörülések voltak, de olyan csoportos szerveződéseknek is tekinthetők, melyek társadalmi problémákra kerestek megoldást. A csíkdánfalvi rakottasszövő részlegről például 1980-ban leírták: „Az együttműködésnek ez a formája régen bevált ebben a felcsíki községben, mert a szövetkezet tagjai, amellett, hogy otthon elvégezhetik a házkörülit, nevelhetik kisgyerekeiket, átlagban 1700–2000 lej a jövedelmük havonta a szőnyegszövésből. Tehát mindkét félnek hasznos ez a munkakeret."[59]

Míg a 20. század elején a szövők még keskeny szövőszékeken, egymagukban készítették a festékeseket (ezért a szőnyegek régen mindig középen varrottak voltak), a szövetkezeti keretek között megszőtt darabok széles szövőszéken készültek. Ez a készítési forma akkor volt hatékony, ha két vagy három asszony próbált együttműködni. Az egymás kezére játszó, kiscsoportos munkakeret életre szóló barátságokat eredményezett. A szövőtársak gyakran egymás gyermekét keresztelték, így a munkaszervezési keret egy idő múlva műrokonsággá alakult.

Ahogyan azt Halbwachs is megfogalmazta, a múltból csupán az marad meg, amit a társadalom rekonstruálni képes.[60] A szőttesek újjáteremtése, felújítása révén a csíki falvak a tárgyakat a csoportemlékezet elemeivé tették, és ezáltal a saját kulturális identitásukat is újrafogalmazták. E műhelyek így nem pusztán tárgytermelői közegekké, de egyben emlékezetközösségekké, az örökségesítés helyszíneivé lettek, átmentették a kultúrát a kommunista uralom évtizedein.

Bár a termelés sorozatgyártásra összpontosított, a szövetkezeti szőnyegszövés ennek ellenére sikeres próbálkozás volt: egyrészt átmentette a szőnyegszövés hagyományait az iparosodás évtizedein, másrészt szervezeti kereteket biztosított a falusi embereknek, megakadályozta a falvak elnéptelenedését, az elvándorlást.

Szőcsné Gazda Enikő – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520045; gazdaeniko@gmail.com

[50] *Interjú Vízi Juliannával.* (Saját gyűjtés, 2021.)
[51] JAKAB Márta 1990, 8–9.
[52] UJVÁRINÉ KERÉKGYÁRTÓ Adrienne 1999.
[53] FERENCZ Gyárfás 1943, 5.
[54] *Interjú Fitz Péterrel.* (Saját gyűjtés, 2021. április.)
[55] *Terepnapló, Bánkfalva–Csíkszentgyörgy–Menaság*, 2015. május 19.
[56] FERENCZ Gyárfás 1936.
[57] SZENTIMREI Judit 1958, 17–18.
[58] VÁSÁRHELYI Z. Emil 1936, 800–802.
[59] ZÖLD Lajos 1980, 4.
[60] Halbwachs gondolatait lásd ASSMANN, Jan 2004, 41.

Irodalom

EMSZT, IV = *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* (anyagát gyűjt. és szerk. Szabó T. Attila), Kriterion, Bukarest, IV, 1984.
MvhIkJ 1904 = *A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1904. évben*, Marosvásárhely, 1905.
RMIL, II = *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* (szerk. Balogh Edgár), II, Kriterion, Bukarest, 1991.
Székely házalók… 1913 = Székely házalók és székely háziipar, *Fehérneműi és Vegytisztítók Szaklapja*, I/51, 1913. dec. 28., 119.

*

ÁGOPCSA Marianna – VAJNOVSZKI Kázmér
1972 A vita és a gyakorlat, *A Hét*, III/50, 1972. dec. 15., 3.
ALBERT István
1940 Csíkszentimre, a hargitaalji székely község, *Magyar Lapok*, IX/46, 1940. febr. 28.
ÁMENT-KOVÁCS Bence
2019 Háziipari és népi iparművészeti szövetkezetek a második világháború utáni Magyarországon, *Honismeret*, XLVII/3, 17–23.
2019a Szövetkezeti örökség, *Ethnographia*, CXXX/4, 684–689.
ASSMANN, Jan
2004 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz, Budapest.
BAKAY Erzsébet
1994 A hevesi szőttes jelenkori története, in: *Szőttesek tegnap és ma* (szerk. Flórián Mária), Heves, 103–108.
BALASSA Iván
2017 *Tájak, eszközök, hagyományok. Néprajzi tanulmányok*, Kazinczy Ferenc Társaság, Sárospatak.
BARTIS Ferenc
1976 Népművészet – tiszta forrásból, *Új Élet*, XVIII/23, 1976. dec. 10., 15.
CZIKÓ Lőrincz
1957 A csíki népművészet jövője, *Falvak Dolgozó Népe*, XIII/47, 1957. nov. 26.
1958 Újra életre kelt a csíki népművészet, *Művelődés*, XI/1, 62–63.
CSEH Fruzsina
2019 Lokális tárgyalkotás mint nemzeti örökség. Az örökségképzés stratégiái a höveji varrott csipke és a szegedi papucs példáján, *Ethno-Lore. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének évkönyve*, XXXVI (szerk. Magyar Zoltán), ELTH, Bölcsészettudományi Központ Néprajzi Intézet, Budapest, 27–49.
DOMOKOS Pál Péter
1990 *Múltbanéző. Tanulmányok*, Magvető, Budapest.
DOMONKOS Ottó – ENDREI Valter
1962 Európai textilnyomás és hazai kékfestés, *Technikatörténeti Szemle*, I/1–2, 35–61.
FARKAS Irén
1998 Csíki festékesek a Csíki Székely Múzeumban, *Acta (Siculica) 1997*, T3, II. 243–258.
FERENCZ Gyárfás
1936 A feltámadt és megujhodott „csiki festékes" a „Székely hét" keretében kerül a nagyközönség elé, *Brassói Lapok*, XLII/189, 1936. aug. 16., 10.
1943 Visszatért a festékes szövésre a székely háziipar, *Ellenzék*, LXIV/181, 1943. aug. 12., 5.
FÜLÖP Hajnalka
2012 A székely festékes szőnyeg és a csíki háziipar története, in: Fülöp Hajnalka – Lackner Mónika – Landgraf Katalin – Lovay Zsuzsanna – Szulovszky János – Wessely Anna: *Nők, szőnyegek, háziipar*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 132–167.
HUNYADI Attila Gábor
2006 Nemzetgazdasági önszerveződési modellek Erdélyben, in: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében* (szerk. Bárdi Nándor – Simon Attila), Fórum, Somorja, 189–217.
2013 Az agrártermelés értékesítési láncai Magyarországon és Erdélyben 1945 előtt, *Gazdálkodás*, LVII/3, 224–238.
JAKAB Márta
1990 Kászonból Európába, *Dolgozó Nő – Családi Tükör*, XLVI/6, 1990. jún., 8–9.
KARDALUS János
1982 Szabó Erzsébet szedettesei, *Művelődés*, XXXV/5, 1982 máj., 34–35.
1990 Népi alkotók arcképcsarnoka, *Hargita Kalendárium*, 127–135.
KATONA SZABÓ István
1973 Az Új Élet lexikona 74., *Új Élet*, XV/14, 1973. júl. 25., 20.
KOZMA Elza
1981 Adni kell ahhoz, hogy kaphassunk… Nők felelős munkakörben, *Dolgozó Nő*, XXXVII/ 11, 1981. nov., 6–7.
LACKNER Mónika
1998 Erdélyi festékesek a Néprajzi Múzeumban, in: *Tárgyalkotó népművészet* (szerk. Bellon Tibor – Fügedi Márta – Szilágyi Miklós), Planétás, Budapest.
LEN Ilona
1969 [L. I.:] Csíki kincsek, *Dolgozó Nő*, XXV/2, 34.
MOLTER (Marosi) Péter
1941 Falukutatás Bálványosváralján, *Hitel*, 1940–1941/3–4, 285–292.

PAUŞ, Ioan
1955 A marosvásárhelyi „Népművészet” kisipari termelőszövetkezet tevékenységéről, *Vörös Zászló*, IV/61, 1955. márc. 15., 2.
PETERCSÁK Tivadar (szerk.)
2011 *Tradicionális agrárközösségek, mezőgazdasági szövetkezetek a Kárpát-medencében (19–21. század). Tudományos konferencia előadásai, Eger, 2010. október 6–7.* (*Acta Academiae Agriensis*, N. S. XXVIII, Sectio Historiae), Eger.
POZSONY Ferenc
2019 *Székely és csángó festékes gyapjúszőnyegek*, Csángó Néprajzi Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság, Zabola–Kolozsvár.
RÁCZ-FODOR Mihályné
1998 *Festékes szőnyegek a székelyföldi templomokban* (Szakdolgozat), Kiskunhalas. [Székely Nemzeti Múzeum Néprajzi Dokumentumtára, D. 386-os jelzet.]
ROEDIGER Lajos
2012 *Kászonszék és Háromszék néprajzos szemmel* (s. a. r., szerk., bev. tan. Szőcsné Gazda Enikő), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
SÁNTHA Imre
1977 Csíkpálfalva, *Hargita*, X/24, 1977. jan. 30., 3.
SZABÓ T. Attila
1956 A festékes és társai, *Ethnographia*, LXVII/1–2, 99–109.
SZÁVAI Géza
1976 „Szépet gyártó” emberek, *Előre*, XXX/8869, 1976. máj. 22., 2.
SZENTIMREI Jenő
1936 Gáll Ferencné festékes szőnyegei, *Brassói Lapok*, XLII/254, 1936. nov. 1., 14.
SZENTIMREI Judit
1958 *Székely festékesek*, Állami Irodalmi és Művészeti, Bukarest.
SZÉP Erzsébet
1957 Csíki népművészet, *Vörös Zászló*, VI/77, 1957. márc. 31., 4.
SZŐCS Magda
1956 Csíki szőttes szőnyegkiállítás, *Vörös Zászló*, 1956. szept. 15., 2.
SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
[2019] *Háziipari mozgalmak a székely identitásépítés szolgálatában* (In print).
SZŐKE József – SZTOJKA Tamás
1978 (Kászonaltíz), *A Hét*, IX/28, 1978. júl. 14., 2.
SZŐKE József
1981 Levelezők fóruma rovat, *Dolgozó Nő*, XXXVII/5, 1981. máj.
TOMPA Béláné
1976 Heves. Egy népművészeti szövetkezet dokumentáló és alkotó tevékenysége, in: *Népművészet tegnap és ma* (szerk. Andrásfalvi Bertalan – Hofer Tamás), Budapest, 39–46.
ÚJVÁRINÉ KERÉKGYÁRTÓ Adrienne
1999 *Menasági festékesek*, in: Újváriné Kerékgyártó Adrienne – Balaskó Nándor – Kovács Dénes – Újváry Béla – Nagyné T. Éva: *Csíkmenaság népművészete* (szerk. Selmeczi Kovács Attila; *Series Historica Ethnographiae* 10.), Néprajzi Múzeum, Budapest, 45–55.
VÁMSZER Géza
1932a A csíki székely festékes-szőnyeg, *Székelység,* II/1, 3–4.
1932b A csíki szőnyegek festő anyaga, *Székelység,* II/2, 25–26.
VÁSÁRHELYI Z. Emil
1936 A „festékes” szőnyegekről, *Erdélyi Helikon*, IX/10, 800–803.
VISKI Károly
1928 *Székely szőnyegek*, Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya, Budapest.
VENCZEL József
é. n. *Csík a legkeletibb nyugat és a legnyugatibb kelet* (Kézirat). [Sapientia EMTE könyvtára, Csíkszereda.]
ZILAHI Béla
1969 A csíki festékesek és a szövőasszonyok, *Hargita*, II/11, 1969. jan. 26., 1–2.
ZÖLD Lajos
1980 Világhódító útra indult a csíki festékes, *Hargita*, XIII/37, 1980. febr. 14.

Átnézett újságok, folyóiratok

A Hét, III (1972); IX (1978).
Brassói Lapok, XLII (1936).
Dolgozó Nő, XXV (1969); XXXVII (1981); XLVI (1990).
Ellenzék, LXIV (1943).
Előre, XXX (1976).
Erdélyi Helikon, IX (1936).
Falvak Dolgozó Népe, XIII (1957).
Fehérneműs és Vegytisztítók Szaklapja, I (1913).
Gazdálkodás, LVII (2013).
Hargita, II (1969); X (1977); XIII (1980).
Magyar Lapok, V(1936); IX (1940).
Művelődés, XXXV (1982).
Technikatörténeti Szemle, I (1962).
Új Élet, XV (1973).
Vörös Zászló, IV (1955); V (1956); VI (1957).

Adatközlők

Albert Irén, 79 éves, Csíkdánfalva.
Fitz Péter, 70 éves, Csíkszereda.
Kajtár Mária, 88 éves, Csíkdánfalva.
Letyán Bálintné Cseke Erzsébet, 91 éves, Csíkszentkirály.
Vízi Julianna, 72 éves, Kászonfeltíz.

Date privind atelierele de confecţionat covoare secuieşti şi cooperativele de ţesut covoare din zona Ciucului, a doua jumătate a sec. al XX-lea

(Rezumat)

Covorul „festékes” este o ţesătură tip kilim, executat în mai multe sate în zonele locuite de secui. Larga sa răspândire se datorează mai ales industriei casnice şi reproducerii acesteia în cadrul unor mişcări de reînnoire.

Lucrarea parcurge sumar ultimele încercări de reînnoire, realizate mai ales în cadrul cooperativelor meşteşugăreşti din zona Ciucului. Cooperativele 23 August, Oltul, respectiv Arta Harghitei au avut mai multe centre de producţie dintre care lucrarea prezintă cele din următoarele localităţi: Sântimbru, Păuleni, Sâncrăieni, Dăneşti, Plăieşii de Sus, Caşinu Nou, Armăşeni, Gheorgheni.

Daten über die szeklerischen Teppichwerkstätten und Handwebereigenossenschaften der Gegend Csík, in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts

(Zusammenfassung)

Der Teppich „Festékes” ist ein kelimartiger Teppich, der in mehreren Dörfern des Szeklerlandes hergestellt wird. Seine weite Verbreitung ist im festen Zusammenhang mit der Heimarbeit und den Erneuerungsbewegungen im 20. Jahrhundert. Der Beitrag präsentiert kurz die letzten Erneuerungsversuche der Teppichweberei vor allem innerhalb der Handwerker-Genossenschaften der Gegend Csík. Die Genossenschaften 23. August, Oltul und Arta Harghitei hatten mehrere Produktionszentren, von denen diejenige aus Csíkszentimre, Csíkpálfalva, Csíkszentkirály, Csíkdánfalva, Kászonfeltíz, Kászonújfalu, Csíkmenaság und Gyergyószentmiklós vorgestellt werden.

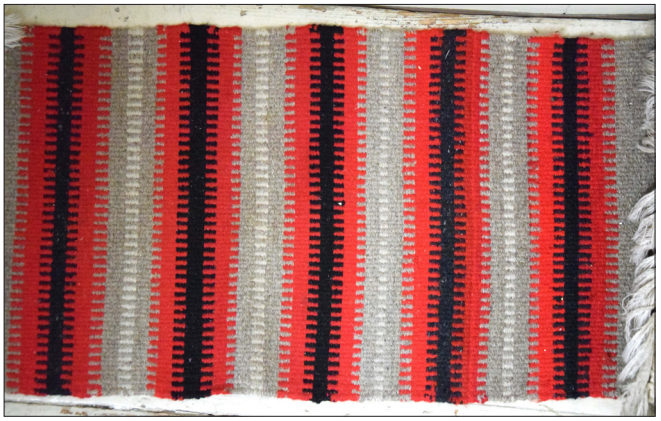

1. tábla 1–4. „Carpaţi”-szőnyegek prototípusai a Cartimex kiadásában (Székely Nemzeti Múzeum)

2. tábla 1–4. Csíkszentkirály, festékesek Léstyán Bálintné Cseke Erzsébet lakásában (Szőcsné Gazda Enikő felvételei, 2021)

1.

2.

3.

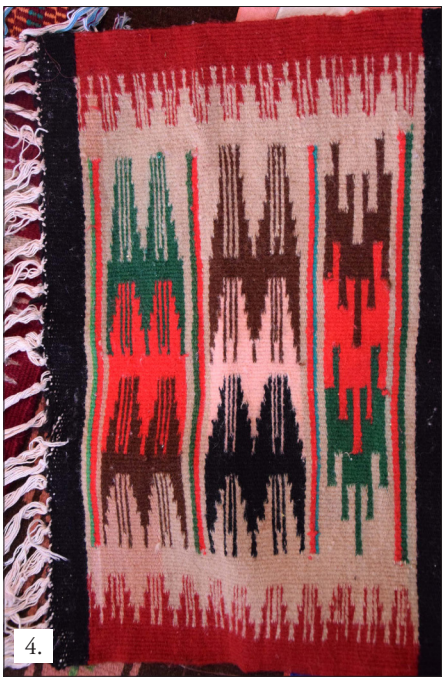

4.

3. tábla 1. Csíkdánfalva, vetett ágy Both Vilmosné szövőnő lakásában (Szőcsné Gazda Enikő felvétele, 2006); 2–3. Csíkdánfalva, Kajtár Mária, a rakottas részleg vezetője lakása (Szőcsné Gazda Enikő felvételei, 2021); 4. Csíkdánfalva, Albert Irén által szőtt kisszőnyeg (Szőcsné Gazda Enikő felvétele, 2021)

4. tábla 1. Kászonaltíz, festékes szőnyeg lakásbelsőben (Szőcsné Gazda Enikő felvétele, 2005);
2–4. Kászonfeltíz, Karácsony Franciska egykori szövőnő festékes szőnyegei (Szőcsné Gazda Enikő felvételei, 2021)

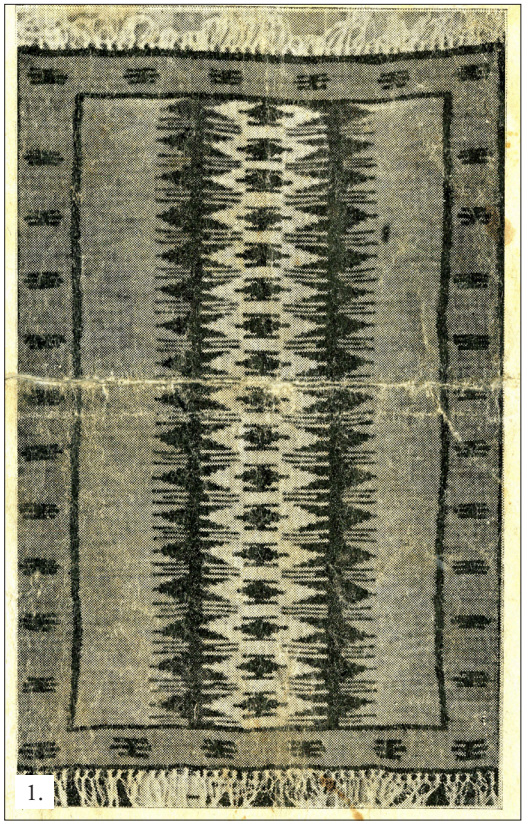

1.

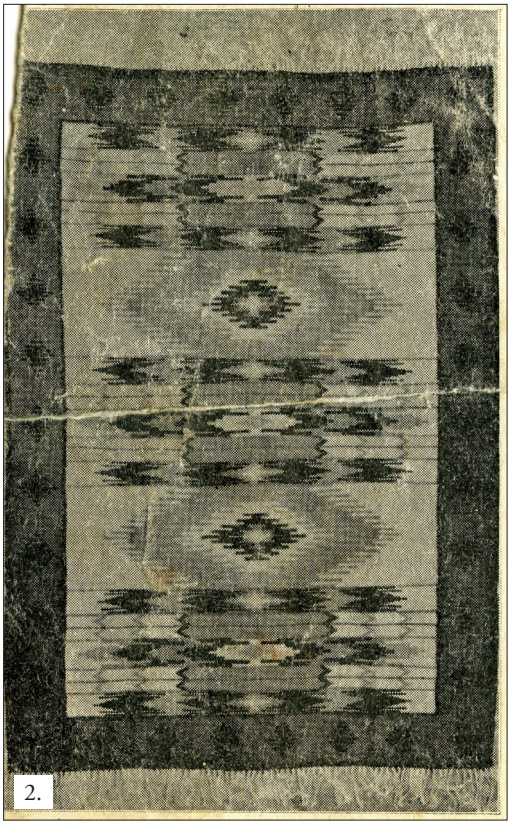

2.

3.

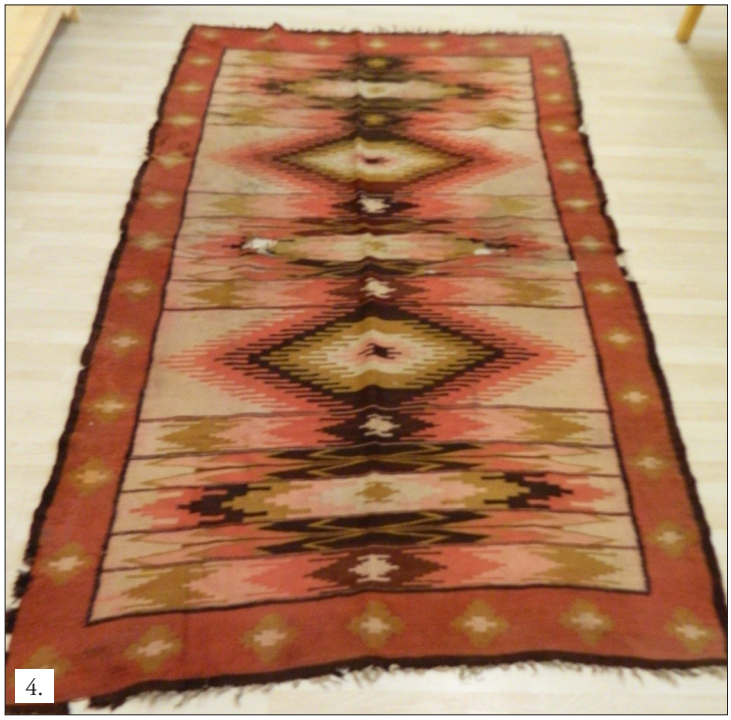

4.

5. tábla 1–2. Csíkmenaságon szőtt szőnyegek, Sepsiszentgyörgy (Szőcsné Gazda Enikő felvételei, 2011);
3–4. Festékes szőnyegek Bálint Antalné egykori csíkmenasági lakásából (Szőcsné Gazda Enikő felvételei, 2015)

6. tábla 1–3. Gyergyószentmiklós, Gál Ferencné szőnyegtervei (Székely Nemzeti Múzeum);
4. Gyergyószentmiklóson, valószínűleg Gál Ferencné tervei alapján készült festékes szőnyeg (Szőcsné Gazda Enikő felvétele, 2015)

Babai Dániel – Nagy Zsolt – Ulicsni Viktor

HIÚZFAJOK (*LYNX* SPP.) ETNOZOOLÓGIÁJA ÉS A GYIMESI *KUTYAHIÚZ*

Az állatrendszertan[1] a macskafélék családjába (Felidae) tartozó hiúz nemen (*Lynx*) belül négy, ma is élő fajt (speciest) különít el: a kanadai (*Lynx canadensis* Kerr), a vörös (*Lynx rufus* Schreber), az ibériai (*Lynx pardinus* Temminck) és a Kárpát-medencében is honos eurázsiai (*Lynx lynx* L.) hiúzt. Etnozoológiai[2] tanulmányunkban elsősorban az e fajokhoz (*Lynx* spp.) kapcsolódó, a néprajz, a nyelvészet, a történelem, a régészet és társtudományaik által eddig feltárt nemzetközi és magyar ismeretanyagot tekintjük át. Tudomásunk szerint hasonló, tematikus, taxonközpontú[3] összegzés még nem született sem a hiúz nemről, sem annak egyes képviselőiről,[4] így a szakirodalomban fellelhető, esetlegesnek, szórványosnak mondható adatok mellett igyekeztünk a levéltári forrásokban és a 19–20. századi sajtóban (főként korabeli magyar természetismereti és vadászlapokban) található információkat is hasznosítani. Másodsorban írásunkban – az utóbbi években végzett alapkutatás alapján[5] – az eurázsiai hiúzról rögzített gyimesi etnozoológiai adatokat kívánjuk elemezni.

Hiúzfajokra (*Lynx* spp.) vonatkozó nemzetközi etnozoológiai adatok

Hosszú évszázadok alatt a hiúzfajokhoz eltérő jelentések, ismeretek társultak. Az antik források az állattal kapcsolatban pedig éleslátását említették. A latin, tudományos nevével, a Lynx-szel etimológiailag azonos messzéniai királyfi, Lynceus vagy Lünkeusz (’éles látású’, ’hiúzszemű’) is azzal tűnt ki, hogy a föld alá, a fán, a falon és a kövön is be-, illetve átlátott. A görög mitológiai hős – bátyja, Idasz oldalán – részt vett többek között a kalüdóni vadkanvadászaton is. A szintén görög mitológiában feltűnő Lyncus királyt egy másik tulajdonság, az irigység miatt változtatta Démétér (a római mitológiában Ceres) istennő hiúzzá. E történet azonban egy másik, középkori képzetkör kialakulására mutatott előre.

Az ún. *hiúzkő*ről (*lyncurium* vagy *ligurius*) szóló történetek „észak aranyát”[6] illetően a középkorban, nagyrészt Theophrastos, Ovidius, Ailianos, Isidorus, idősebb Plinius és követői nyomán rögzültek. Idősebb Plinius a *Naturalis historia* című, Kr. u. 77-ben megjelent munkájában a tulajdonképpeni borostyánkő keletkezéstörténeteit több helyen is taglalva említette meg, hogy ez a „luxuriát”, azaz fényűzést szolgáló, carbunculushoz (vörös fényű drágakőhöz) hasonló anyag az általa felhasznált ókori görög források szerint a hiúzok hólyagjából is kinyerhető.[7]

[1] Két részterülete az evolúciós rokonsági viszonyok vizsgálatával foglalkozó zooszisztematika és a fajok leírásával (descriptio), elnevezésével (nomenclatura) foglalkozó zootaxonómia. Utóbbit a zooszisztematika segédtudományának is tekintik.

[2] „A néprajztudománynak és a zoológiának az a közös kutatási területe, amely az állatfajtáknak[, -fajoknak és -nemeknek] az emberi kultúrában játszott szerepével, a hozzájuk fűződő képzetekkel, szokásokkal stb. foglalkozik.” (MNL, I, 746.)

[3] Biológiai terminus. A rendszertanban taxonnak nevezik az élőlények (ez esetben állatok) egyazon kategóriába (pl. fajba, nembe, családba) sorolt és közös gyűjtőnévvel ellátott csoportját. Szűkebb értelemben az egy közös őstől származó élőlények (ez esetben állatok) csoportját nevezzük taxonnak.

[4] Magyar nyelven Buda Attila a macskafélékről általában állított össze szöveggyűjteményt, amelyben hiúzra vonatkozó adatok és szövegek is szép számban fellelhetőek. (Vö. BUDA Attila 2014.)

[5] Az idézett hidegségpataki interjúrészleteket 2010 februárja és 2019 novembere között Babai Dániel rögzítette, egy átfogóbb etnozoológiai-etnoökológiai alapkutatás részeként. A szerzők itt köszönik meg a hiúzra vonatkozó ismeretanyag megosztását valamennyi adatközlőnek: Antal (Bucsi) Béla (1933); Bartos (János) Béla (1949); Bodor László (1976); Bukhel Antal (1941); Ferenc Andrásné (1939); Főcze (Illés) Péter (1942); Györgyice (Matri) János (1938); Jánó Anna (1970); Jánó Béla (1969); Jánó György (1950); Karácsony Dezső (1945); Kondor Béla (1954); Ladó András (a. h.); Nagy Imréné Ibolya (1949); ifj. Prezsmer Károly (1980); Prezsmer (Túrós) Béla (1962); Tankó (Csukuj) Anna (1934); Tankó (Fintu) Ilona (1954); Tankó Júlia (1977); Tankó Tímár Tódor (1951); Tankó Tímár (Tódor) János (1938); Tankó (Vándor) Károly (1951); Tímár Gyula (1933); Tímár Gyuláné (1940); Tímár Sándor (1934). 2023 februárjában történt a *kutyahiúz*ra vonatkozó közlések célzott ellenőrzése, további adatok gyűjtése.

[6] FIZIKER Róbert 2015, 336.

[7] DARAB Ágnes 2012, 56–61; Uő 2021, 82–84; PLINIUS, Idősebb 2014, 271–272. Lásd VIII. könyv, LVII, 137: „Lyncum

Darab Ágnes e történetet pliniusi anekdotikus történetként, aitiológiai[8] anekdotaként definiálta.[9] Jacob Grimm feltételezte, hogy a *lyncurium*, illetve *ligurius* szavakat valamikor úgy magyarázták, mint a hiúz vizelete, azaz *lyncis urina*, és „ez az etimologizálás vezetett az említett mesés drágakő képzetéhez."[10]

Így vált végül a vizeletét elkaparó macskaféle,[11] a hiúz – vizelő állatként ábrázolva – a középkori ikonográfiában az irigység, az *invidere* ('irigykedni, féltékeny szemmel nézni') megtestesítőjévé.[12]

Sevillai Szent Izidor egyháztanító szófejtő magyarázataira alapozva hozták kapcsolatba először a hiúzt a kutyafélék családjának (Canidae) különböző tagjaival.[13] Bár már Idősebb Plinius *Természetrajz*ában is azt olvashatjuk, hogy a hiúz „arca olyan, mint a farkasé",[14] az első konkrét adatot a hiúz és a kutyafélék feltételezett rokonságára – tudomásunk szerint – egy 11. századi, középkori lovagregényben, a *Roudlieb*ben találjuk, melyben a kisebbik király egy olyan hiúzt adományoz valakinek, amely egy rókától és egy farkastól származik, és igen sokat ér, mert a vizeletéből értékes, éjjel világító drágakövet lehet előállítani.[15] Később Vikár Béla a finnek vadászati hagyományait elemezve jegyzett le a hiúz eredetére vonatkozó archaikus, töredékes folklóralkotást. Az ún. bekerítési induló története szerint a hiúzt észak gyérfogú banyája első zabigyerekeként, a farkas testvéreként „Fájdalomhegy oldalában, / Lappországnak tér szigetjén, / szörnyű zúgó szögeletjén, / gonosz folyam partja mentén" szülte meg.[16] Hasonló epikus éneket dokumentált nem sokkal később Bán Aladár is a lappok körében.[17] De az elmúlt évtizedekben feltárt középkori irodalom alkotásaiban, különböző népcsoportok hős-, nemzeti és állateposzaiban is fel-feltűnik a hiúznak a kutyafélékkel való rokonítása.[18]

E felsorolt ó- és középkori képzetek az újkori gondolkodásban is hamar meggyökereztek. Mindehhez a hiúz mint a tisztánlátás és a hiúz mint a telhetetlenség jelképe is társult. Előbbihez kapcsolódik, hogy az 1603-ban alapított, „tisztánlátó" tudósokat (Federico Cesi, Johann Faber, Galileo Galilei stb.) tömörítő, legrégebbi tudományos akadémiának is, az olasz *lince* ('hiúz') szó felhasználásával az Accademia dei Lincei (Hiúzok Akadémiája) nevet adták,[19] mely „egyértelműen olyan szemléletmódot tükröz, amelyben a soha nem szűnő keresés és az új iránti kíváncsiság vágya fogalmazódik meg", s az intézmény épp olyan „éleslátást követelt meg kutatóitól, mint amilyennel a hiúz rendelkezik", ezért annak címerébe is felvették az állatot.[20] A ragadozó és dögevő madarakkal együtt[21] a hiúz vált tehát erre az időszakra az éleslátás, tisztánlátás legfontosabb szimbólumává,[22] s ezért más helyütt is, a heraldikában és különböző korabeli ábrázolásokon ritkán a sas, a karvaly vagy épp a keselyű szárnyaival ellátva köszön vissza.

A telhetetlenség jelképiségének magyarázata az az egyszerű megfigyelés, hogy a zsákmányát elejtő hiúz gyakran, megfeledkezve korábbi prédájáról, szinte azonnal és mohón veti rá magát egy újabb kiszemelt állatra. E tulajdonság miatt vált a 16–17. század fordulójától ismét a hiúz inkább a kutyafélékkel és a farkassal rokon *lupo cervierová*, *lupus cervariusszá*, azaz a 'szarvasok farkasává'.[23] Az ide vonatkozó névalakok

umor ita redditus, ubi gignuntur, glaciatur arescitue in gemmas carbunculis similes et igneo colore fulgentes, lyncurium vocatas, atque ob id sucio a plerisque ita generari prodito." (Vö. ezt Uo., 270, 272.) Idősebb Plinius az említett munkában több helyen, másutt is taglalta még a borostyánkövet, legrészletesebben a XXXVII. könyvben, amelynek XLI. fejezetében az „emberiség kigúnyolásának és elviselhetetlenül pimasz hazudozásainak" minősítette az ilyen nézeteket. (PLINIUS, Idősebb 2001, 314–315. Vö. SZŰCS Flóra Tünde 2017, 5–6.) A borostyánkő valójában oligocén kori fenyők gyantájából keletkezett.

[8] Valamely természeti jelenség, emberi vagy állati vonás eredetének igazolása mesés, mitikus keretben.

[9] DARAB Ágnes 2012, 25.

[10] ADAMIK Tamás 2020, 334.

[11] Idősebb Plinius szerint (VIII. könyv, LVII, 137): „Novere hoc sciuntque lynces et invidentes urinam terra operiunt", vagyis a hiúz egészen pontosan tudja ezt, és irigyen betemeti földdel a vizeletét. (Vö. PLINIUS, Idősebb 2014, 271–273.)

[12] Ugyancsak a középkorban terjedt el, de sokáig nem maradt fenn az a nézet, miszerint a hiúz élete során csak egyszer hoz utódot, ezért hamar a krisztusi erkölcsösség kifejezőjévé vált. (VÍGH Éva 2019a, 38; Uő 2019b, 140.)

[13] Uő 2019b, 140.

[14] PLINIUS, Idősebb 2014, 233. (VIII. könyv, XXVIII, 70): „effigie lupi". (Vö. még PLINIUS, Idősebb 2014, 232.)

[15] ADAMIK Tamás 2020, 334.

[16] VIKÁR Béla 1892, 277.

[17] BÁN Aladár 1913, 210.

[18] A Grimm által felfedezett legrégebbi lotaringiai eposzban, az *Ecbasis captivi* (A fogoly elmenekülése) című állateposzban Adamik Tamás mutatta ki a hiúz mint szereplő jelenlétét. Egy helyütt a megbetegedett oroszlánt farkas frissen lenyúzott bőrével kellett beburkolni, melyet két hiúz tett meg. (ADAMIK Tamás 2020, 151.) Lásd még a hiúzra vonatkozó adatokat a középkori német hőseposzban, a *Niebelung-ének*ben, az udmurt nemzeti eposzban, a *Dorvizsi*ben, az észt-szetu *Peko* eposzban stb.

[19] Ennek mintájára jött létre az 1950-es években a gyógyítás- és varázslástörténettel foglalkozó, egy átfogó orvoslástörténeti tudástár megírását célzó informális baráti társaság, a Hiúzok Társasága, élén Benedek István művelődéstörténésszel. (HIDVÉGI Máté 2018, 121.)

[20] TOMBI Beáta 2018, 108.

[21] Vö. VÍGH Éva 2019b, 171, 182, 298.

[22] Az irodalomban a vakondot „gyakran állítják szembe a hiúzzal és a sassal, mint éleslátó, éghez közeli állatokkal". (TÁNCZOS Vilmos 2006, 63; Uő 2007, 79–80.)

[23] Vö. például CAPACCIO, Giulio Cesare 1620, 119–120.

közül a magyar *szarvasfarkas*, *szarvasok farkasa* mellett a francia *loup-cervier*[24] is ismert a forrásokból.

A középkori eredetű tudáselemek nagy része az újkorban is általánosan elfogadottá vált, amelynek legillusztratívabb összefoglalását Miskolczi Csulyak Gáspár református lelkésznek az *Egy jeles Vadas-Kert* című munkájában találjuk. Wolfgang Franzius *Historia Animalium Sacra* című 1612-es művének[25] magyar fordításában Miskolczi a magyarországi és erdélyi viszonyokat is említve, éppen a XX., farkasról szóló részben adta a következő leírást a hiúzról: „[a farkasnak] nemei közzé számláltatik a' Szarvasok Farkasa a' Hiuz-is.[26] A' melly Szarvasok Farkasának azért neveztetik, mivelhogy meg-engesztelhetetlen ellensége a' Szarvasoknak; és ragadozó vóltára nézve a' Farkasnak társa, iszonyú mardosó állat-is pedig ez, …Igen élesen látható állat-is pedig ez, mellyre nézve a' jó szemű embereket Hiuz szemüeknek hijjuk. De az ő derekas nagy éhségének idején ha mit megejéndik, annak utánna ha tsak megtekinténdi-is azt, menten el-felejtkezik az ő prédájáról, tovább menvén magának mást keres."[27]

Cornelius a Lapide (1567–1637) egzegéta szentírás-magyarázataira hivatkozva, Molnár János (1728–1804) jezsuita áldozópap és tanár, aki élete során a katolikus egyháztörténet mellett számos természettudományos ismeretterjesztő munkát is közreadott, *Régi jeles épületek* című, 1760-as művében a hiúzról egy újabb, érdekes kontextusban, Noé bárkájának állatai felsorolásánál tett említést. Ebből is tudjuk, hogy gyakorlatilag a 11–18. századokban a hiúzt mint két faj között átmenetet képező, öszvérhez hasonlóan hibrid állatot tartották számon, de nem mindig jelölték meg, hogy a korabeli vélekedés szerint a kutyafélékből (farkasból, rókából, sakálból stb.) születhetett e „tsúdálatos", „korts" állat, a hiúz: „Azomban észre kell-venni azt-is, hogy korts állatokkal, mellyek nem a' természet-szerént való ágból erednek, ugymint: öszvérrel, hiúzzal, és töb' effelével hajóját Noé nem terhelte: mert a' mint Kornélius észre veszi, az illyenek nem-is teremtettek a' többivel együtt: holott minden nap származnak Afrika pusztáiban a' féle tsúdálatos állatok még mostanában-is."[28] Molnár János csak a *Magyar Könyv-ház* általa szerkesztett egyik 1783-as számában sorolta aztán egyértelműen a „Vad Szoptatók", azaz a vadon élő emlősök kategóriáján belül is a macskafélék közé a hiúzt: „Az itthon valók közül Matska nemü a' Hiuz (Linx)" – írta.[29]

A hiúzfajokat világszerte általában értékes prémjük miatt vadászták, amelyből ruházat és kiegészítők készültek. A Volga mentén, Szibéria erdős övezetében 13–14. századi régészeti leletanyag utal arra, hogy a hiúzvadászat és a hiúzprémmel való kereskedelem fontos lehetett a helyieknek.[30] Bosznia és Hercegovina fő kiviteli termékei között 1900 körül is ott találjuk még a hiúzbőrt.[31] A legtöbb híradás az állatról elsősorban a hiúzvadászat módozatai, néhol az élőhelyei pusztításának köszönhető hiúzállomány-fogyatkozás kapcsán közölt adatokat.[32] Kevesebb azoknak a publikációknak a száma, amelyek a hiúzhoz kötődő vadászati vagy egyéb hiedelmek egyes elemeit, rétegeit tárták volna fel.

Diószegi Vilmos a Jenyiszej forrásvidékén élő szojotok hitvilágát vizsgálva mutatta ki, hogy a sámánfejviseletek között az ún. homlokszalagot, valamint a köpeny gallérját, ujjainak végét, alját és „függőleges szélét" is néha hiúzprémből *(Dyrbaqtyy)* készült szegéllyel látták el.[33] Ugyancsak ő hasonlóra hívta fel a figyelmet a karagaszok sámánszokásaiban, ahol az említett ruhadarabok mellett a sámán lábbelijét, csizmáját is hiúzprémmel szegték körbe.[34] A helyi gyógyító tevékenységhez tartozott ugyanakkor, hogy a betegeknek gyakran hiúzbőrből egy amulettet, *üs ārän*t (hiúz amulett) készít(tet)ett a sámán.[35]

[24] DANON, Abraham 1904, 125.

[25] WOLFGANG, Franzius 1612.

[26] Idősebb Pliniusnál is megjelenik ez az elképzelés (VIII. könyv, XXXIV, 84): „Sunt in eo genere qui cervari vocantur", vagyis: Ebben a nemben[, a farkasok között] van egy állat, amelyet szarvas-farkasnak neveznek. (Vö. PLINIUS, Idősebb 2014, 240–241.) Itt jegyezzük meg, hogy Darab Ágnes az idézett eredeti szövegben szereplő *genus* kifejezést tévesen fajnak fordította 2014-ben.

[27] MISKOLCZI Gáspár 1702, 181.

[28] MOLNÁR János 1760, 81. Megjegyzendő, hogy ezt Carl von Linné természettudományos rendszerező alapmunkájának, a *Systema Naturae* tizenegyedik kiadásának az évében teszi, holott Linné már az első, 1735-ös kiadásban egyértelműen a macskafélék között tárgyalja a hiúzt.

[29] MOLNÁR János 1783, 183.

[30] KOVALEV, Roman K. 2001, 35; POLGÁR Szabolcs 2019, 20.

[31] OMM, XIX, 226.

[32] Vö. például a hiúz „Németországban már teljesen kiveszett" (HUNFALVY János 1884, 32); a hiúzt Szerbiában és Montenegróban „majdnem egészen kiirtották már" (Uo., 176); a 19. század második felében már csak a „Guadarama, Gredos, Gata" erdeiben fordult elő (Uo., 638); Tirolban „a hiúz állítólag már …ki van irtva", Alsó-Ausztriában az utolsó hiúzokat „a negyvenes évek közepén ejtették el" (OMM, I, 264–265; II, 341; X, 578); a 19. század elején még „hiúzok is laktak a Bacher erdeiben, mai vadállománya azonban csak őz, szarvas, süket- és nyírfajd" (OMM, V, 72); Pozsony környékén és Nyitra vidékén a hiúz „egészen kipusztult" (OMM, XV, 184, 253); Horvát-Szlavónország területén „úgy látszik, teljesen kipusztult" (OMM, XXI, 239); a 20. századra a Pireneusokban „a hiúz jóformán végképp eltűnt" (SZÉKY Pálma 1939, 52).

[33] DIÓSZEGI Vilmos 1959a, 100, 102.

[34] DIÓSZEGI Vilmos 1959b, 155, 157, 160, 166–168, 180.

[35] Uo., 189.

Hasonlóan rontás- vagy betegségtávoltartó szerepe lehetett a Xántus János által az észak-amerikai navahók (navajók) körében dokumentált, hiúzfogakból készült nyakláncoknak és karpereceknek, amelyek viselése érdekes módon nem a gazdagok kiváltsága volt, hanem az egészen szegényekre volt jellemző.[36] E szórványos adatokból is az rajzolódik ki, hogy a hiúzfajokhoz általában a tisztelettel elegyített félelem, a megbecsülés kapcsolódott. A hiúzkörmöt a Baltikumban a nagyurak és a bojárok feltehetően azért dobták máglyára, hogy az elhunytak azok segítségével az utolsó ítélet napján fel tudjanak kapaszkodni azon a hatalmas, meredek hegyen, amelynek a tetején hitük szerint az isten trónol.[37]

Több állatnév mellett a finn-balti népek hiúzra használt szavait és a rá vonatkozó hiedelmek, tabuk kapcsolatát is vizsgálta önálló tanulmányban az 1940-es években Ruben Erik Nirvi, aki szerint a hiúznak mint „veszedelmes" állatnak ún. fedőneve is van, hogy a valódi név említésével a helyiek ne idézzék elő a megjelenését és pusztítását.[38] A csuvasok körében nemcsak az állat nevéhez, de annak elejtéséhez is különböző hiedelmek, tabuk kötődtek, így például az azt megfogó, meglövő ember a néphit szerint egy éven belül maga is meghalt.[39]

Ugyancsak ide kapcsolódik a házról-házra járó pásztorok ráimádkozási szokása, mely a hiúztámadásokat kívánta megelőzni: „Hajtsák a jószágot a házon és kerten keresztül, jön Szent Péter a mennyország kulcsával, zárják be az állatoknak száját, a …hiúznak …a torkát egész esztendőre."[40] A Felső-Ausztriában rögzített szokás egykor feltehetően szélesebb körben, a Monarchia több tájegységén jellemző lehetett.[41]

Az etnozoológiai és egyéb, néprajzi szempontú vizsgálatok legtöbbje természetesen a hiúzfajok fő előfordulási helyeiről, Észak-Skandináviából (főként Lappföldről), Észak-Ázsiából (főként Szibériából) és Belső-Ázsiából (főként Mongóliából) mutatott rá a kapcsolódó népi ismeretek változatosságára. Az állat feltűnik az észt-szetu *(Peko)* eposzban,[42] Epifanij pedig az oroszországi komik (nála: zürjének) között említette mint fontos zsákmányállatot.[43] Tudjuk azt is, hogy az észak-mongóliai lapockacsontjóslást végző darhat sámánok énekeiben – ha az épp egy hiúzalakú védőszellemhez, őshöz vagy segítőhöz szólt – az állat hangját is utánozták.[44]

A Mongóliai Hövszgöl tartományban, 2017-ben végzett recens gyűjtések szerint[45] a helyi mongolok és darhatok két népi hiúzfajt különítenek el:

Kétféle hiúz létezik, a ló hiúz nagytestű, a farkával együtt akár 2 méteres is lehet, a juh hiúz pedig kicsi.[46]

Mint sok, különösen ritkán látható jelenséggel, élőlénnyel kapcsolatos hagyományos tudás esetében, a mongol félnomád állattartók megfigyelései olykor meglepően pontosak a fajról, máskor természettudományos szempontból nehezen értelmezhetők:

Ragadozó állatokhoz tartoznak és sziklák között élnek. …A hiúz által elejtett jószágok húsát az emberek egyáltalán nem használják fel, azonnal kidobják. Az a hús íztelen lehet, mert a vért kiszívták.[47]

Az argali juh és a kőszáli kecskék legelői mentén élnek. …Lábnyoma úgy néz ki, mint a farkasé, lábnyomukat a [hiúz esetében] *mellső és a hátsó lábuk különbözősége különbözteti meg. …A hiúzok kiszívják zsákmányuk vérét, majd távoznak, hogy a zsákmány maradékát faágakkal, kövekkel és fával eltemessék, majd egy idő után visszatérnek, hogy megegyék azt.*[48]

A mongol állattartók az eladásra kikészített gereznája mellett a hiúzok veséjét is felhasználják

[36] SÁNDOR István 1957, 170.

[37] BOJTÁR Endre 2015, 154.

[38] NIRVI, Ruben Erik 1944; KÁLMÁN Béla 1948, 227. Frazer mutatott rá, hogy a brazíliai indiánok szintén egy nagymacska pusztításai miatt rettegtek, ezért, ha sikerült egyet közülük véletlenül csapdába ejteni, megölték ugyan, de nem fogyasztották el, tetemét hazavitték a faluba, ahol az asszonyok színes tollakkal takarták be, karpereceket fűztek lábaira, majd elsiratták a következő siratóval: „Kérlek, ne állj bosszút a mi kicsinyeinken azért, mert a magad tudatlansága miatt csapdába estél, és meghaltál. Hiszen nem mi csaptunk be téged, hanem te magad csapódtál be. Férjeink azért állították a csapdát, hogy ehető állatokat szerezzenek vele; nem is álmodták, hogy téged fognak meg benne. Éppen ezért nehogy lelked azt ajánlja társaidnak, hogy bosszulják meg halálodat a mi kicsinyeinken!" Az eredeti, angol szövegben szereplő leopárdszerű lényt („leopard-like creature") persze tévesen fordították magyarul „hiúznak" (vö. FRAZER, James G. 2019, 400), hisz Dél-Amerikában egyik hiúzfaj sem honos.

[39] MÉSZÁROS Gyula 1909, 94.

[40] Az eredeti szöveg szerint: „Treibt euer Vieh durch Haus und Gart'n, / Da kömmt Sanct Peter mit dem Himmelsschlüssel, / Sperrt den Thieren ihren Rüssel, / Dem …Luchs ihren Mund / …seinen Schlung / Auf das Ganze Jahr."

[41] OMM, IV, 160.

[42] VABARNA, Anne 2017, 53, 107; PUSZTAY János 2017, 31.

[43] TRÓCSÁNYI Zoltán 1912, 244.

[44] BIRTALAN Ágnes 2018, 267.

[45] *Ulicsni Viktor és munkatársai gyűjtései*, Mongólia, 2017 (nem publikáltak).

[46] Az eredeti szöveg szerint: *Морин шилүүс-том биетэй, сүүлийг оруулаад 2м орчим урт, хонин шилүүс-жижиг гэж байдаг.*

[47] Az eredeti szöveg szerint: *Махчин амьтан, хаданд байдаг. …Шилүүс барьсан малын махыг хүмүүс шууд хаяна огт идэхгүй. Цусыг нь сорчихсон учраас ямарч амтгүй болсон байдаг байхаа.*

[48] Az eredeti szöveg szerint: *Аргаль, янгирын идэш дагаж амьдардаг. …Шилүүсний мөр, чонын мөртэй төстэй харагддаг. Урд хойд хөлөөрөө ялгаддаг. …Барьсан амьтныхаа цусыг сорчихоод, нөгөө амьтнаа, гишүү, чулуу модоор дарж булчихаад, эргэж ирж иддэг.*

(„a szemfehérje bajaira a szárított hiúz veséről lekaparható része a szembe juttatva").[49]

Végül megjegyezzük, hogy e nehezen elejthető, értékes vadat a korabeli uralkodók és gazdag nemesek is igyekeztek maguk számára élve, állatkertjeikbe, vadaskertjeikbe szállítatni. Már a római vadasparkok, vadászatok (venationes), a Circus Maximusban tartott állatviadalok „szereplői" között is feltűnt egy-egy hiúz.[50]

Az eurázsiai hiúz (*Lynx lynx* L.) a magyar állatismeretben

Archeozoológiai leletek mutatják, hogy a hiúz régóta jelen van a Kárpát-medencében.[51] Csiszolatlan kőkorszaki és középső kőkori (i. e. 12 000-től) leletek jelzik a Felső- és Közép-Nyárád menti[52] vagy a sóvidéki[53] jelenlétét és a vadászatban, öltözködésben, táplálkozásban betöltött kiemelkedő szerepét.

Magát a magyar *hiúz* szót a nyelvészek egy része török közvetítéssel mongol[54] (ma mongolul: šilüüs), más része csuvas[55] eredetűnek tartotta, mely elméletek körül sokáig makacs vita dúlt. Simonyi Zsigmond és Munkácsi Bernát felfogását például – akik egészen határozottan vallották, hogy a szó közvetlen átvétel a mongolból – Gombocz Zoltán a múlt század elején cáfolta, mondván, hogy a magyarság őstörténete során soha a mongoloknak „még csak a közelükben sem járt", s nincs bizonyíték arra sem, hogy a csuvasok ősei ún. hunmongol nyelvi hatás alatt álltak volna.[56] A mai álláspont szerint a *hiúz* szó eredetére vonatkozó korábbi feltevéseket nem tekintjük bizonyítottnak, de még csak valószínűsítettnek sem.[57]

Az etnozoológiai vizsgálatok magyar nyelvterületről kevés népi nevet rögzítettek az itt is honos eurázsiai hiúzra vonatkozóan. Általában egyszerűen *hiúz* néven ismerték az adatközlők. A Cserehátról, Beret községből ismert a megnevezés *viúz* alakja is,[58] a Sóvidéken pedig *hejusz*, *héjusz*, *híjusz* néven emlegetik.[59] Az állatra vonatkozó ismeretanyag, a hiúz megítélése gyakorlatilag illeszkedik a fentiekben vázolt nemzetközi képbe:

A hiúztól félni kellett, mer' aszongyák, hogy az az emberre rá is ugrott.[60]

Hiúz, de vagy csak ijesztgettek bennünket. Semmit se bánt, mer' az általába' ritka ilyen, aki az emberre támadna, az csak, ha be van szorúva, fél tőled, de beszéték a hiúzt.[61]

Nem sok, de vetődik ide hiúz. No de hát sajnos nem vóna szabad lőni, de bi'on kilövik. Ugye az utolsót itt Gömörön, Tornalján lőtték le ni. Bement az udvarba, a diófán lőtte le a vadász. Nagyon szép állat különben.[62] A mongol példákkal szemben, a hiúz által megtámadott (és vélelmezetten kiszívott vérű) állat húsát a Kárpát-medencében nem feltétlen tartják emberi fogyasztásra alkalmatlannak:

„…a fáró lesi, hogy mi jő, réjavág az állat nyakára, s osztán a vérit kiszípja."[63]

Az őzeket is, hát én magam tapasztaltam, hogy az őzöt megölté. Én hazahoztam. Hát kiabát szegény őzike, mer' ugye tényleg úgy vonyított az erdőbe. A fáró támadott. Fáró ráugrott, oszt' eharapta a torkát, oszt' akkor vergődött. Én osztán mentem a bicskáva', lenyúztam, osztán hazahoztam. Megettük.[64]

A tulajdonságok közül – az ügyes mozgás, éjszakai aktivitás mellett – legtöbbször az éles látás kerül említésre a magyar nyelvterületen. Talán nem véletlen az sem, hogy a Hargita-hegységben Kápolnásoláhfaluban a vadleseket is *hiúz*nak nevezték.[65] Gyakran említik mint *rémület*et[66] keltő állatot. A magyarság körében valamiképpen a gonoszhoz, az ördögihez, a vérszomjhoz, a titokzatossághoz, az alvagy túlvilághoz való tartozás, az azzal való kapcsolat hangsúlyozódik ki leginkább a hiúz kapcsán.

A magyar katolikus hagyományban a hiúz „az ördögi tulajdonságok szimbóluma."[67] Cholnoky Jenő Csallóközről írott néprajzi esszéjében a hiúz mint félelmetes, alvilági manó tűnik fel: „Lakatlan, járhatatlan ősrengeteg volt ez, még a folyó kanyargós

[49] AVAR Ákos 2014, 188.

[50] MEIJER, Fik 2009, 87. Idősebb Plinius a következőt írja erről *Természetrajz*ában (VIII. könyv, XXVIII, 70): „Pompei Magni primum ludi ostenderunt chama, quem Galli rufium vocabant… Hoc animal postea Roma non vidit", vagyis: 'Pompeius Magnus játékain mutattak be először hiúzt, amelyet a gallok rufiusnak neveznek… Ezt az állatot Rómában azután már nem látták'. (Vö. PLINIUS, Idősebb 2014, 232–233.)

[51] TASNÁDI KUBACSKA András 1938, 790. A mai hiúzok ősének a *Lynx issiodorensis* fosszilis fajt tartják. A maradványok egy része az eurázsiai hiúz fajhoz sorolható. Az egykori Monarchia területéről Krajna régióból (OMM, VI, 305) és Morvaországból (OMM, XIV, 57) tudunk hiúzmaradványokról.

[52] JÓZSA András 2003, 11.

[53] FERENCZI István 1999, 4–5.

[54] SIMONYI Zsigmond 1889; MUNKÁCSI Bernát 1893, 179; Uő 1895, 376.

[55] MUNKÁCSI Bernát 1901a, 398–401; Uő 1901b, 190–192; Uő 1903, 256. Vö. még Uő 1887, 118.

[56] GOMBOCZ Zoltán 1912, 32.

[57] BÁRCZI Géza 2021, 44–45, 56.

[58] SZINNYEI József 1893, 871.

[59] GUB Jenő 1996, 82.

[60] *Ulicsni Viktor gyűjtése*, Felsővály, 2012.

[61] Uo.

[62] Uo.

[63] GUB Jenő 1996, 82. (Ilyésmező, 1970–1981 között.)

[64] *Ulicsni Viktor gyűjtés*e, Lőkösháza, 2012.

[65] SZINNYEI József 1897–1901, 889.

[66] URMÁNCZY Nándor 1897, 140.

[67] DIÓS István 2014, 353.

partján élő halászok is csak rettegve mertek ide behatolni. Amott a hiúz ugrott át egyik ágról a másikra, a halász gonosz manónak látta."[68]

Bár ma már leginkább a macskafélék közé sorolják a magyar nyelvterület legtöbb pontján a hiúzt, mégis a jellemzésekor gyakran, akaratlanul is feltűnik az egy-egy kutyaféléhez való hasonlítás, viszonyítás, illetve az, hogy a macskák családján belül a hiúz mégiscsak egyfajta kivételt képez. Sokatmondó az is, ahogyan a méltán népszerű természettudományos ismeretterjesztő magyar folyóirat, az *Univerzum* hasábjain az 1960-as évek végén a hiúzt jellemezték: „Híre félelmes: hirtelen tűnik fel, akár az ördög, különben is hasonlít némiképpen hozzá: hosszú, keskenyedő füle valóságos »szarv«, szemében a pokol zsarátnoka lángol. Embertől nem fél, még a gyereket is felfalja, a csordában, az istállóban nagy kárt okoz …üvöltése a farkas üvöltéséhez hasonlít …a hiúz valamiképpen »egyéniség« az egységes macskaalakon belül, mert e pamacson kívül még barkót is visel. Így azután külseje meglehetősen nyugtalanító …Étvágygerjesztőnek felnyalja a vért. Majd ügyesen meglékeli a koponyát, kiszívja az agyvelőt. Felnyitja a hasat, felfalja a szívet, a májat, s csak ezután tér rá a combokra. De nem eszik túlságosan sokat: egy-másfél kiló húst eszik meg, azután megtörli száját, eltávozik, és vissza sem tér. Csak a meleg vért és a friss húst szereti …és ezért a hiúz pazarló …Ez a »pazarlás« ugyancsak oka volt annak, hogy a hiúzt károsabbnak ítélték a farkasnál, s jobban is gyűlölték. …Szemére vetik, hogy vérszomjas, ezért rendez tömegirtást. Úgy tesz, mint a nyest vagy a menyét a tyúkólban. Azt mondják, nem is számít rendkívüli esetnek, ha egyetlen hiúz egyetlen éjszaka folyamán 30–40 bárányt pusztít el. …A hiúz keserves farkasüvöltéssel ad jelt a nősténynek a [párzási] szezon elején" – ecsetelte hosszasan a *Hova tűnt a hiúz?* című cikk a francia Michel Paramond nyomán, miközben afölött sajnálkozott, hogy az eurázsiai hiúz megítélése méltatlanul negatív, s a Kárpát-medencében is tömegesen pusztították-pusztítják, előszeretettel vadászták-vadásszák.[69]

Valóban, például az Árpád-kori[70] vagy az erdélyi nemzeti fejedelemség kori[71] vadászatok célállatai között is feltűnt a hiúz mint nagyvad. A solymászok, pecérek, erdővágók, hálókötők, fészekszedők, őstulokés bölényvadászok, hódászok, hőgyészek stb. mellett a 10–13. században a királyi szolgálónépek sorában is találunk hiúzok elejtésére specializálódott, ún. prémvadászokat.[72] De nem csak a hivatásos vadászok által lelőtt hiúzokról vannak adataink. A történeti-néprajzi irodalomból ismert néhány – népi vadászat és vadfogás körébe sorolható – eset is, így legkorábbról egy 17. század eleji, amikor az egyébként nyulak és rókák elfogására használt hálóval sikerült valakinek hiúzt elejteni,[73] 1854-ben pedig egy „erdőkerülő" vasfogóval tett szert hiúzra.[74] Arthur J. Patterson bölcseleti doktor 1864 nyarán, erdélyi látogatásakor jegyezte meg, hogy a kronstadti (brassói) szászok is rajongtak a vadászatért, „ami senkit nem érhet meglepetésként, hiszen boltjaik és irodáik mind a meredek, sűrű erdővel borított hegyekre néznek, amiket telente farkas és hiúz" látogat.[75] Bár az erdélyi Szabó Sámuel már ugyanazon évben, 1864-ben egy – valójában a marosvásárhelyi háziipari kiállítás rendezéséhez készült – egyleveles útmutató aprónyomtatványában, a honismereti adatokat gyűjtők számára ajánlotta a hiúz népi vadászatára vonatkozó adatok módszeres összegyűjtését,[76] a néprajzi publikációkban azóta is esetlegesek, ritkák a hiúzvadászatra, -csapdázásra vonatkozó megjegyzések. Kiss Lajos szerint a Rétközben, a nyírségi Nagyhalász községben a hiúzt – amely „erdőben fákon lesi áldozatát, az őzet, nyulat" – a helyiek a nádasban lőtték.[77]

E vadászati hagyományokhoz kapcsolódik az az ún. *Des Jägers Leichenzug (A vadász temetése)* képtípus, mely feltehetően európai verses állatmesék alapján készült, s előbb németalföldi magaskultúra hatására (például litográfiák, fa- és rézmetszetek, domborműves agyag-söröskancsók stb. révén) jelent meg a populáris alkotásokon. Az 1880-as évektől Magyarországon is népszerűvé vált különböző olcsó színnyomatokon, később falvédőkön. Végül népi környezetben is meghonosodott, elterjedtté és közkedveltté vált. Főként a Dunántúlon és Székelyföldön a 19–20. századi „útszéli ivószobák falán, vadőrök házikójában, egyszerűbb erdészlakok folyosóján, a földműves lakások ünnepi szobájában a »sublót« fölött",[78] lőportartókon volt dokumentálható. Ma is ismert ugyanakkor a pásztorművészet különböző alkotásairól, így borotvatokokról vagy sóvidéki naiv művészek munkáiról.[79] Ezen ábrázolásokon a hiúz

[68] CHOLNOKY Jenő 1938, 819.
[69] Univerzum, 1968, 65–66, 68.
[70] CHERNEL István 2015, 59.
[71] APOR Péter 1987, 74; SÁNTA Ákos 2020, 376.
[72] HEGYI Imre 1972, 173.
[73] GYÁRFÁS Tihamér 1911, 143.
[74] OMM, XXI, 333.
[75] PATTERSON, Arthur J. 2017, 85.
[76] „A vadállatok minden osztályából följegyezhető lenne az, mi rendkívüli; lőttek-e emberi emlékezet óta erdeiben …hiúzt". (SZABÓ Sámuel 2009, 579–580; Uő 2014, 579–580.) Lásd még OLOSZ Katalin 2003, 45.
[77] KISS Lajos 1954, 359.
[78] SOLYMOSSY Sándor 1915, 232.
[79] „Látható itt kifaragva a vidék egész állatvilága. Lovak, nyulak, hiúzok, egyebek különböző méretekben, és kompozíciók is, pl. a »Vadásztemetés«" – írta Biró Mihály parajdi fafaragónál tett látogatásáról Deák-Sárosi László a 2000-es évek elején. (DEÁK-SÁROSI László 2001, 26.)

általában mint az elhunyt vadász temetési menetét vezető/kísérő, égő gyertyával vonuló antropomorfizált, két lábra emelkedett állatalak jelenik meg. Talán az egyetlen olyan ábrázolástípusról beszélhetünk tehát, ahol a hiúz mint (fő) motívum magyar népi alkotásokon jelenik meg. Solymossy Sándor szerint viszont „a kép valósággal ethnographikummá lett, amit motívumul alkalmaz a nép mindennapos tárgyai díszítésében."[80] Így Györffy István például egy botfaragó pásztor, Nagy Pál Miklós máriabesnyői alkotásai között dokumentált egy imádságos,[81] hiúzzal díszített pásztorbotot.[82]

A teljes magyar nyelvterületen ismert volt az elejtett vagy elhullott hiúz felhasználása a ruházkodásban. Hasi prémjével, az ún. *hiúzmál*lal tehetősebb korabeli magyar férfiak és asszonyok dolmányait,[83] subáit[84] díszítették, bélelték. Turi Sára asszonyról tudjuk például 1581-ből, hogy „egy heos [hiúz] subaja volt".[85] Bethlen Gábortól hűségéért Kornis Zsigmond 1630-ban „velencei schalatt hiúz lábbal béllett" subát kapott.[86] A 16. század első évtizedeitől megjelenő, *mente* névvel jelölt, magyar és szász környezetben is kedvelt téli öltözetdarab gallérját a vagyonosabbak a *hiúzmál* mellett ún. *hiúztorok*kal vagy *hiúzvállprém*mel is szegélyeztethették, kibéleltethették.[87] A mente viselőjének kiemelt anyagi, társadalmi helyzetét mutató ruhadarab hiúszőrméinek a kikészítésével már külön mesterek, az ún. menteszűcsök foglalkoztak a 17–18. századtól. 1642-ből a források a Marosvásárhely közelében fekvő Koronkáról „hiuz labbal berlet szederjes granat Török" mentéről is hírt adnak.[88] Hiúzbőr felhasználásáról vallanak ugyanakkor további, 1674-es, 1700-as, 1711-es, 1714-es és 1732-es írott források.[89] Bár II. Apafi Mihályné hagyatékában 1725-ben is említenek az összeírók egy nagy láda hiúzprémet,[90] melyet Bethlen Kata feltehetően ruhadarabjai díszítésére használt, a *hiúzmál*t elsősorban ún. „férfi prémként" tartották számon.[91] Apor Péter 1736-os írásából, a *Metamorphosis Transylvaniae*ből tudjuk azt is, hogy a hiúz gereznája (lefejtett, ruhaanyaggá feldolgozható szőrös bőre) túl kicsi és vékony volt ahhoz, hogy kacagányként használható legyen. A róka és nyuszt mellett ezért a hiúz szőrméit is inkább csak ruhabélésként, süvegszegélyként, kesztyűként használták,[92] ritkán használati tárgyakat, így kisebb méretű szőnyeget készítettek belőle a nemesi családok számára.[93] A hiúzbunda felhasználásával készült ruhaneműk (kurta menték, galléros subák stb.) az erdélyi nemesek és főemberek 17–18. századi végrendeleteiben is minduntalan feltűnnek,[94] a debreceni női nemesi köntösöket és palástokat pedig egészen a 19. századig bélelték vele.[95] Általában az állati prémek használatának fokozatos visszaszorulása, divatjának hanyatlása is e századra datálható.[96]

Ugyancsak történeti források és szórványos néprajzi gyűjtések révén dokumentálható az, hogy nemcsak a vadászok, de a háziállataikat féltő pásztorok és a hiúz között is állandó volt a konfliktus.[97] Az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című monográfia szerint a hiúz „Magyarországon a[z ezernyolcszáz]hatvanas évek végén és a hetvenesek elején – az erdőirtások és a vasútépítés miatt – keletről nyugat felé vándorolt, és az olyan helyeken is, ahol ezelőtt ismeretlen volt (Gömör), annyira elszaporodott, hogy a nagyobb vadakban és a juhokban tetemes károkat okozott. Liptó megyében a hradeki uradalomban 1873-ban egy vastőrrel négy példányt fogtak. Ugyanezen év végén Gömörben egy hiúz fényes nappal ólálkodott a juhkosár körül, melyet a nyájat őrző öt juhászkutya lefogott és a juhász agyonvert. Három évvel később, február havában Murány vidékén 10 nap alatt 3 hiúzt fogtak."[98] Lehoczky Tivadar az egy-

[80] SOLYMOSSY Sándor 1915, 234.

[81] A pásztorboton a következő ima volt olvasható: „Téged Isten dicsérünk. Téged Uram ismerünk. Téged örök Atya Isten. Áld az egész földön minden. Neked minden szent Angyalok. Egek és hatalmasságok. Kerub és Szeráf seregek Szüntelen igy énekelnek. Szent vagy seregek szent Istene vagy. Teljesek dicsőségednek fölségével. Föld és egek. Téged az Apostoloknak Szent Karai magosztalnak. Téged a szent Prófétáknak Lelkei Dicsérve Áldnak. Téged dicsőit imádva a mártirok sokasága. Téged a föld kerekségen szent egyházad vall és dicsér. Téged áld oh véghetetlen nagy fölségü Atya Isten s egyszülött fiadat áldja. Kinek tisztelet és hála. Ámen." (GYÖRFFY István 1987, 115–116.)

[82] Uo., 116.

[83] BALOGH Jolán 1948, 16.

[84] HANKÓ Béla 1937, 56; BALOGH Jolán 1948, 18.

[85] HANKÓ Béla 1937, 58.

[86] T. ORGONA Angelika 2014, 201.

[87] SZÁDECZKY Lajos 1893, 76; KERTÉSZ Manó 1913, 315; ZOLTAI Lajos 1938, 300; NAGY Jenő 1993, 12–13, 18.

[88] NAGY Jenő 1993, 16.

[89] Uo., 19, 32.

[90] HANKÓ Béla 1937, 54.

[91] Uo., 58.

[92] SZŐLŐSSY Gábor 2022, 235.

[93] KELEMEN István 2017, 46.

[94] TÜDŐS S. Kinga 2008, 194, 211; Uő 2011, 214–216, 291.

[95] ZOLTAI Lajos 1938, 299.

[96] Nagy valószínűséggel, az esetek többségében a korabeli forrásokban szereplő *párduc*bőr sem leopárd- (*Panthera pardus* L.), hanem hiúzgereznát jelent. Verancsics Faustus 1595-ös ötnyelvű *Dictionarium*ában a *lynx* szót tévesen 'párduc' jelentéssel fordították. (VIG István 2011, 60.) A hasonló tévesztések ekkoriban gyakoriak lehettek. Ilyen módon jöhetett létre a különféle néprajzi gyűjtésekben és a történeti forrásokban is fellelhető *párduchiúz* kifejezés, amelyet – a maival ellentétben – természetesen nem az ibériai hiúz szinonimájaként használtak ez esetben.

[97] ÉHIK Gyula 1941, 97.

[98] OMM, I, 266.

kori Bereg vármegyei Vócsi-völgy pásztorai,[99] Szabó Oreszt a magyarországi ruszin juhászok[100] körében jegyezte fel, hogy a nyílt pitvar előtti ún. *tőcén* egész éjjel lobognia kellett a tűznek, melynek lángja elijeszthette a hiúzt a nyájak közeléből, s megelőzhette a fent leírtakhoz hasonló támadásokat, pusztításokat. Az őrtűz éltetéséért felelős személyek a leírások szerint éjszakánként többször is váltották egymást.

A hiúz félelmet keltő fogaihoz, karmaihoz kapcsolódott az a népgyógyászati eljárás is, mely a 18. században még feltehetően gyakori volt, de fokozatosan eltűnt: az újszülött gyermeket a „nehéz nyavolya" ellen való védekezésként három szem szőlő kifacsart levébe kevert „heúz"-köröm reszelékével itatták meg.[101] Magáról az állatról nem szívesen beszéltek, énekeltek. Hagyományos folklóralkotásokban szinte egyáltalán nem tűnik fel.[102]

A hiúz fokozatos és fokozott irtása, vadászata, élőhelyeinek eltűnése vezetett az állományok megcsappanásához.[103]

A már említett *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című monográfia első, 1887-es, bevezető kötetének szerzői szerint az „ember tevékenysége" miatt a 19. század végére a Kárpát-medence és a teljes Monarchia hiúzállománya is veszélybe került: „meg vannak számlálva napjaik", „történeti fajokká váltak".[104] Palotay István a kárpátokbeli *facsúsztatás*sal foglalkozó néprajzi riportjában hozta összefüggésbe az erdőkitermelést és a hiúzok rohamos eltűnését.[105] Erdélyben a múlt század legelején már csak a Radnai-, a Borgói- és a Kelemen-havasokban, Csík, Hunyad és Brassó vármegyékben jegyezték a hiúz jelenlétét.[106] Az ún. városi legendák körébe utalandóak azonban azok a történetek, melyek a hiúzról mint végleg kipusztult fajról adtak hírt. A századfordulón még maga az Erdélyi Kárpát-Egylet is azt állította, hogy a Nagyszeben környéki Slavei-csúcson „1863-ban elesett az utolsó hiúz",[107] s az állat „Nagymagyarország" területén „teljesen kihalt".[108] E korabeli híradások, híresztelések hatására a közvélemény a hiúzok előfordulásáról, feltűnéséről szóló újabb történeteket tehát már-már a hiedelemtörténetek, a mesék kategóriájába utalta. A hiúz kipusztulásáról szóló híresztelésekkel éles ellentmondásban volt a hivatalosan statisztikába vett, vadászok által elejtett ún. prémvadak száma: az 1913-as évben például a kimutatások szerint még mindig 44 hiúzt ejtettek el a vadászok Magyarországon,[109] de a faj valóban kíméletlen irtását, vadászatát jelzi, hogy az 1930-as évek első felében máshonnan, például Skandináviából mintegy 9000, Szibériából mintegy 15 000 darab hiúzbőr került 100–150 pengős áron a magyar és nemzetközi piacra.[110] Csak később kezdett a sajtóban is hangsúlyosan megjelenni s a közgondolkodásban is meggyökerezni tehát az a nézet, miszerint az egyes vidékeken még mindig kis számban előforduló eurázsiai hiúz védendő természeti kincs.[111]

Hiúz, héúz, macskahiúz, kutyahiúz a hidegségpataki (gyimesi) népi állatismeretben

A *hiúz* vagy *héóz* (*Lynx lynx* L.) a gyimesi nagyragadozók legtitokzatosabb képviselője.[112] A háborítatlan, nagy erdőkben rejtett életmódot folytató csúcsra-

[99] LEHOCZKY Tivadar 1891, 336–337.

[100] SZABÓ Oreszt 1913, 118.

[101] MADÁCH Gáspár – BALASSI Péter 2019, [152]. Közvetve kapcsolódik a hiúz magyar népi gyógyászatban betöltött szerepéhez, hogy a megkövesedett vizeletének hitt borostyánkőből lepárolt olajat, az *Oleum succini*t az erdélyi patikákban is készítették és felírták (belsőleg menstruációs zavarok, bizonyos idegbetegségek enyhítésére, vízhajtó-, illetve görcsoldóként; külsőleg reumás fájdalmakra, görcsök enyhítésére alkalmazták). Ammónium-karbonáttal keverve görcsös állapotokban, hisztéria, hörghurut, reuma kezelésére használták. Szeszes oldat-készítményekben, így például a gímszarvas (*Cervus elaphus* L.) agancsának vizes oldatában, a *Liquor cornu cervi succini*ben is megtalálható volt. (VERESS László 2021, 143.)

[102] Vö. például az MTA Néprajzi Kutató Csoportja kiadásában 1973-tól megjelent kiadványsorozat, a *Folklór Archívum* népköltészeti szövegeivel, folklórgyűjtéseivel.

[103] Az utóbbi évtizedekben a gázolásos balesetek sem ritkák. Vö. például: „Hallottam, hogy hiúz is él a Hargitán, de amíg nem láttam, nem hittem. Az erdőrengeteg kitermelésére köves utat építettek a Hargitán, személyforgalom nem engedélyezett itt, de egy alkalommal terepjáróval ilyen úton mentünk. Zavartuk megszokott útvonalán a hiúzt, motorházunknak ugrott fejjel. Az úttesten feküdt mozdulatlanul, hosszan lestük védett helyünkről, az autóból, vadász nem volt velünk, fegyver sem nálunk. Jó fél óra után mertünk a közelébe menni, az orrából és füléből jött alvadt vér mutatta, hogy agyalapi törést szenvedett, megdöglött. Elképesztően büdös vadszaga volt, emlői tejjel tele. Hiába várták fiókái. Bundája vékony, nyári, de nagyon szép sötétbarna, okkersárga színezetű volt. A vadásztársaságnak beadtuk az állatot, nem tarthattam meg a bőrét. Húsát nem eszik meg." (BAKK TAKÁCS Sára 2009, 117.)

[104] OMM, I, 258.

[105] PALOTAY István 1943, 167.

[106] OMM, XX, 244, 288, 310, 369, 550. Vö. még ÉHIK Gyula 1941, 99.

[107] SZILÁGYI Gyula 1911, 90.

[108] HANKÓ Béla 1937, 54.

[109] PRINZ Gyula – TELEKI Pál 1937, 197.

[110] HANKÓ Béla 1937, 58.

[111] Így például Erdővidéken. (LŐRINCZ Sándor 2001, 26; 2002, 33.) A régebben gyimesi csángók által benépesített, Kovászna megyei gyertyánosi csángótelepen és környékén előforduló hiúzokról Jancsó Gyula adott hírt. (JANCSÓ Gyula 1939, 49.)

[112] A következő fejezetekben közölt adatok és dőlten szedett interjúrészletek saját gyűjtések.

gadozó nagyon ritkán kerül a hidegségiek szeme elé, így meglepő a részletes és szerteágazó, rá vonatkozó ismeretanyag. A következőkben e rögzített adatokat közöljük. Az adatközlők nagy része a macskafélék családjába tartozónak vélte a hiúzt: *Inkább macskaszerűség. Macskafogai vannak, ulyan, mind a macskának.* Legfeltűnőbb morfológiai jellemzői közül jellegzetes, *bujtékos*, *bojtékos* fülét, azaz fülpamacsát említették: *Bujtékosak. Olyan, min'ha bojtékok vónának eléragasztva a fülére. Szép, szép állat.* Farkát feltűnően rövidnek, azaz *gulyá*nak tartották: *ő másabb, neki farka nincs, gulya, csak ekkora farka van, úgy mondják, gulya, farok nélküli.* Bundája pedig *olyan tarka pettyes. …S pettyes a szőre. Olyan szép a szőre.* A *hiúz*, mint a macskafélék általában, járás közben vissza tudja húzni karmait, így nem koptatja azokat. E tulajdonságát is említették a hidegségiek: *olyan hosszú körmei vannak, ne, mind az ülünek* [héja – *Accipiter gentilis* L.]*, szép fehérek, olyan, mind a hó. De az nem ereszti belé a fődbe, a fődet érje, mikor meen, sehol. A lábujja tetejin a körömnek tokja van hátra végig. …Vissza tudja húzni őket oda. Úgyhogy körme semmi sincs neki, csak akkor, mikor fog, akkor nyújtsa ki őket.* Vannak olyan elképzelések is, amelyek szerint a *hiúz* nem visszahúzza karmait, hanem talpa alá hajtja be őket. Ez megmagyarázza azt is, hogy miként tud a vadászkutyák elől meglépni: *a kutya nem tud menni a nyomán, …mert aszongyák, hogy van a körme, s azt bécsípi a talpa alá, s akkor a fődnek nem ad melegséget, s akkor a kutya nem tud menni a nyomon.*

A *hiúz* rejtőzködő életmódjának megfelelően félreeső helyekre húzódik: „*ulyan helyekre meen, sziklák közi* [közé]*, meg ilyen félrevaló hely, ahol nem jár sem sereg* [juhnyáj]*, semmi.* Elsősorban a kiterjedt, háborítatlan erdőkben él: *a hiúz általába' nagyon szereti a sötét erdőköt, a sötét, nagyon sötét erdőköt.* Az erdő fafajösszetétele, jellege nem szempont, lombhullató és örökzöld erdőkben egyaránt előfordul: *annak mindegy, bikkfa* [bükk – *Fagus sylvatica* L.]*, fenyő, olyan bokrosos.* Gyakran a *bezsenyes* helyeken (sűrű, fiatal fenyves újulatban) húzódik meg: *észkos* [északi kitettségű] *helyeken. Bébújik oda, a bezsenyekbe.* Az erdőkben gyakran a sziklakibukkanásokat, sziklás helyeket keresi: *inkább az ilyen erdős, kősziklás… kősziklába bújik bé, hát ott vannak nyáron hűvösség, oda bújik bé.* Ilyen helyeken alakítja ki vackát: *likja van, mer' oda a kövek közé, olyan kősziklákba bébújik oda… inkább ott tartózkodik, így hegyeken.* Nyáron azonban előfordul, hogy a havasi legelőkön tartott haszonállatok, elsősorban juhok nyomába ered: *a hiúz, az olyan hegyekre, ahol az állatok nyáron ki vannak csapva, a hegyekre fent. Ott jár bővebben.* De ilyenkor is nagyon óvatos: *macskamódra viselkedik, nagyon macskamódra viselkedik ő.*

A hidegségi gazdák szerint a *hiúz* éjjel-nappal aktív: *meen nappal es* [is]*, éjjel es.* Az erdőkben gyakran mászik fákra, ez a zsákmányszerzési stratégiájának is fontos eleme: *nagyon szereti, ahol olyan erdő van, ahol ő fáról fára ugrál, a fáról támad.* Megesik, hogy a *hiúz* a fáról ugrik rá a kiszemelt, a fa alatt elhaladó zsákmányra: *mindenesetre az az állatokat* [háziállatokat] *kínozza erőst, tudja. Így ösvenyeken járnak, tudja, az állatok, s akkor szökik reá, az fán, ágára meghúzódik, s az őzikéket, azkot úgy öli meg. Mer' másképp nem éri utol. Meen el a fa alatt a kicsi őz, s reászökik* [ráugrik]*, s akkor annak nagy körmei vannak, úgy reákapaszkodik, s öli meg.* A fákon könnyen el is tud rejtőzni: *erősen ravasz állat a hiúz, mert az nem csak a fődön jár, az a fákra menekül.*

Egyik legfontosabb prédája az *őz*: *a hiúz es olyan, ahol sok őz van, ottan tartózkodik örökké. Az őzeket vadájsza legjobban. A nyulat* [mezei nyúl – *Lepus europaeus* Pallas] *es megfogja, s mindenfélét. Magyarós tyúkokat* [császármadár – *Tetrastes bonasia* L.] *es vadájsza.* Télen elsősorban az *őz*ek telelőterületeire húzódik: *télen es itt van. Mikor van, ahol sok őz van, oda meen telelni örökké. …Ahol sok őz van, ottan tartózkodik örökké.* Táplálékának egy jelentős hányadát teszik ki a nagytestű növényevők kölykei: *nagyon veszélyes a többi vadra, tehát a fialó vadakra. Annyira érzékeny, és annyira tudja figyelni az őzikéket, meg szarvasokat, hogy ahol fial, ott pusztítsa el.* A szaporulat módszeres vadászata akár hatással lehet a nagytestű növényevők állománynagyságára is: *egész nyáron egyeb dolga nincs, egyik kecske itt kölykedzik meg, vagy ott fiadzik meg, s úgyis megfogja, esszeszedi* [összeszedi] *még akkor, amikor…S akkor szaporodás nincs.* A *vaddisznyó* malacait sem veti meg a *hiúz*, de az anyakoca szembeszáll a ragadozóval, és gyakran megvédi a malacokat: *de a kicsikéket mind leszedi. S azt ki védekezi? Még a disznyó se tudja védeni meg. Na, esetleg a disznyó. A koca esetleg, hogy elveri.* A *hiúz* a hidegségi gazdák tapasztalatai alapján élelmet raktároz, akár egyszerre több helyen is: *a fáról támad, mindig fáról támad, az őzet elpusztítsa. Az nem elég neki, hogy egyet elpusztít, hanem má' tehát a területeket úgy kihasználja, hogy az egyik területen elpusztít egy őzet, elássa, átmegy egy másik területre, és ott is garázdálkodik. Ott is elpusztít egyet, s akkor ott is elássa. …Nagyon okos állat.*

A *hiúz*, ha nem jut elegendő élelemhez az erdőben, a haszonállatokra (juhokra, tehenekre, disznókra) is veszélyt jelent. Ez komoly konfliktusforrás: *az veszélyes állat. Mocsok. Pedig nem nagy állat, de a nagy marhát is leveszi. Mocsok.* Elsősorban a kisebb testű haszonállatokat, juhokat zsákmányolja: *johót, azt tudom, hogy azt megeszi, a johót, ha elkapja, megeszi.* Ritkábban növendékállatokat, például a szar-

vasmarha borjait is képes elejteni *(borjút megfogja, semmissé tette a mienket is)*, valamint, ha alkalom adódik, a szabadon ritkán legeltetett házi sertéseket is becserkészi *(a hiúz, lenyomta, de olyan nagy disznyó vót, százötven kilós, nagyobb, maladzó)*. Nagyon ritka, amikor a *hiúz* kifejlett tehenekre támad, ilyenkor általában egy fáról, lesben állva cserkészi be áldozatát: *így mondják, hogy fenn van a fákon, és hogy elkapja, úgy ráugrik, azt mondják, hogyha a tehén a közelébe megy, akkor úgy ráugrik a hátára.* A leheveredő, kérődző teheneket szintén lesből, de a földről támadja meg: *a tehén le van feküve, és szép csendesen, ugye, eregel* [sétál]*, a tehén nem veszi észre, és valamelyik részihez belekapaszkodik, hátul a tőgyihez, valami olyan helyre belekapaszkodik, ahonné' tudja, hogy meg van neki arra a születési tipja* [= erre termett].

A *hiúz* az elejtett állatok belső szerveit fogyasztja el először, a hússal keveset törődik. A hidegségi gazdálkodók szerint a belső szervekhez úgy jut hozzá, hogy a zsákmány testébe, például a tehén testébe vagy a *vaszoráj*án (hüvelynyílásán) keresztül (*azon bújik be a hióz, a vaszoráján… Hallottam, hogy bémeen, a marhába belémeen*), vagy a végbélen keresztül rágja be magát (*hátul a seggvéghurkája ki van szedve, a hiúz kiszedte, s a tinó meg vót dögölve*). Gyakran csak a friss vért fogyasztja el: *a juhók közé odamegy, s a juhnak nem vót semmi baja, de a fenekin hátul bement, a vérit kiszívta, a juh úgy vót egészségesen, de meg vót posztúva.* Olykor a tehenek vérét szívja ki: *a tehennek, annak bújik bé, hátul a fenekin a hiúz. S a vérit kiszípja* [kiszívja]*, s az ódalát rágja ki, s jó-meen, az állat döglik meg. Ravasz állat nagyon.*

A ritka, rejtett életmódú *hiúz* szaporodásáról nagyon keveset tudnak a helyiek. Az idősebbek sem tudtak sokat erről: *én nem tudom, nem hallottam régi öregektől se, hogy mondják. Nem tudom, azt nem hallottam.* Elsősorban a közösségben élő vadászok ismereteire támaszkodnak az adatközlők: *én nem tudom a szaporodásit, de azt tudom, hogy hallottam így a vadászoktól, hogy a kőlikakba kőt, ő oda kőt el* [kölykez]. A vadászok is azonban gyakran csak általánosító, más fajokkal kapcsolatos ismeretekre építő megállapításokat tesznek: *hát az es tavasszal kölykedzik. Mindenféle tavasszal. Télen nem, mer' fagynak meg.* A legtöbb gyimesi gazdálkodó a tél végi, kora tavaszi időszakra teszi a kölykezés időszakát: *mindenesetre tavasz felé, a legnagyobb télbe' fiadzik, az január-februárba', valamelyik hónap, ezekbe' fiadzik*. Gyakran két kölyök jön egyszerre a világra: *két kölyök szok' lenni, érti, két hiúzkölyök.*

A *hiúz* téli álmot nem alszik, a leghidegebb hónapokban is aktív, a nagy erdőkben található sziklás helyeken rejtőzik: *télen is biztos ott az erdőkbe' van, hallod-e, s a kövekbe, ugye, vannak azok a kőlikak, s oda bújik bé, biztosan.* Elsősorban a friss hóban látható nyomai árulkodnak jelenlétéről, tevékenységéről: *észre lehet venni, mer' olyan kerek nyoma van neki. Né, olyan kerek, kerek, s olyan nagy körmei, úgy a hóba, úgy a jégbe.* A hóbeli lábnyomokon túl a *hiúz* által elejtett, majd hátrahagyott állatok tetemei is a rejtőzködő ragadozó jelenlétére, téli aktivitására utalnak: *nyomai ott vótak, az őz megdögölve, úgyhogy nem aluszik ő. Ő télen es aktív életet él. Csak egy olyan tartózkodó állat, ő má' félénkebb. Ő ritkán közelíti meg a falut ilyen közel.* Amíg alkalmanként a róka vagy a farkas, és persze a mindenevő medve ősszel és télen gyakran növényi eredetű táplálékot, gyümölcsöket is fogyaszt, például *hecsell*it (csipkebogyó – *Rosa canina* agg.), addig a *hiúz* kizárólagosan húsevő: *neki es enni kell, mer' húsval él ő. Nem olyan, mint a medve, hogy még ilyent es, meg ulyant es, neki hús kell.* Jelenléte, a haszonállatokban tett valós vagy vélt károk gyakran felbőszítik a gyimesi gazdálkodókat: *az csak a kár a népnek es, az embereknek es kárt csinálja, tudja, hogy az állatját megöli, s minden, mer' vannak olyanok, most a tavaly is vót, hogy a nagy tehenet elkapta, s levette a lábáról, belebújt, s az ódalán ki.* Ritkán, elvétve az emberre is veszélyes lehet: *vót nekem egy bátyám …s még legénke vót …megtámadta egy héúz.* [A *hiúz*] *felment a bikkfára, s támadott. Szökött reá. Aztán akkor a fészivel, amivel tudta… Igen, de az inget mind lehasigálta. Szinte megölte …összevissza körmölte* [karmolta]. *Vőt egy kutyája, s a' védte meg, a kutya aztán odakerekedett, s akkor ő ordított, s a kutya még csipte, s úgy el… Kutya ne lett vóna, úgy megölte vóna, mint a murkot* [répát – gyimesi szólás]. A *hiúz*t korábban értékes prémjéért vadászták: *nagyon értékes a bundája, hát valamikor régen nagyon vadászták a bundájáér'.* A *hiúz* nagyon óvatos, figyelmes állat. *(Erőst figyelmes, erőst lát. A látása és a hallása az az… Nagyon finom. Érzéke nagyon finom.)* Ezért nemhogy elejteni, a közelébe férkőzni sem könnyű. *(Az betyár vadász, aki a fegyverit a hiúzra fel kell, emelje. Nagyon… én egyszer az életbe' vót esélyem, de mikor a fegyvert megmozdítottam, úgy visszadobta magát az. Nem vót nekem esélyem.)* A hiúzállomány nagyságát a faj rejtőzködő életmódja miatt nehéz megbecsülni. A gyimesi gazdák elsősorban a haszonállatokat érő támadások száma, gyakorisága alapján értékelik a változásokat: *régebb többet lehetett hallani, hogy itt is a tehenet megölte, a hiúz megölte, s túl is ott a hiúz a tehenet megölte, mer' onné veszik észre, hogy ugye, hogy semmit el nem fogyaszt, csak a vérit szipja ki.* A támadások számának csökkenéséből többen is arra következtettek, hogy a *hiúz*állomány lecsökkent: *kivesztibe* [kiveszőben] *van, de ilyen nagy hasznat nem nagyot hajt, mer' az őzeket megöli.*

Magyar nyelvterületen a hegyi és alpesi régió településein a vadmacskát gyakran hiúznak nézték.[113] Kivételt képeztek ez alól azok a magyar vadászok, akik a vadmacskától az eurázsiai hiúzt a főbb határozóbélyegek alapján viszonylag könnyen el tudták különíteni. A fülek hegyén viselt szőrbojt (pamacs) például csak a hiúzra jellemző, melyet „vadászok nyelvén" *ecset*nek neveztek.[114] Érdekes, hogy az ugyancsak rejtett életmódú *vadmacská*t (vadmacska – *Felis silvestris* Schreber) a hidegségiek többsége is jól el tudta határolni a *hiúz*tól: *Há' itt nálunk az erdőn ami van …hiúz, vadmacska*. A vadmacska *olyan tarka inkábbat, olyan pettyes*. Soha nem volt gyakori faj e vidéken, napjainkra talán el is tűnt Gyimesből *(nincsen az ilyen, vadmacska, ilyen má' ki van pusztulva)*, mégis ismerik. Ezért volt meglepő, hogy a hidegségi gazdálkodók egy jelentős része két *hiúz*-taxont különböztetett meg: *A macskahiúz kicsike. Ez az, ennek a nagyobbnak mondják, kutyahiúz.* A *macskahiúz* nem azonos a hidegségiek népi rendszerezésében a *vadmacská*val, s létezik egy kutyafélék közé sorolt, ahhoz hasonló és hasonlított *(nincs öppe akkora, mint a farkas, mint egy küsebb farkas)* hiúz-taxon is, a *kutyahiúz*. Utóbbit recens és történeti néprajzi anyagban is megtaláljuk szórványosan a Gyimesekből. Magyar Zoltán *kutyahiúz*ra vonatkozó hiedelmeket rögzített a farkasokpataki adatközlője, Tankó Fülöp Gyugyu repertoárjából.[115] A gyimesi *kutyahiúz* legkorábbi írásos említése eddigi ismereteink szerint az 1940-es évekre datálható, és érdekes módon egy észak-alföldi sakálvadászatról szóló tudósítás kapcsán került elő.

Az 1941–1942-es év szokatlanul hideg telén, a vastag hóréteggel borított észak-alföldi tájon „titokzatos vad" került Szőke Sándor derecskei vadőr puskája elé.[116] Míg Szőke a vadat rókának hitte, az „ordasszürke bundájú" és „rövidfarkú" állatot mások farkasnak nézték, s ekként is került aztán az elejtés híre a debreceni újságokba.[117] A vadat végül – koponyája és lenyúzott préme alapján – a „kiváló állatismerő" Marjay Barna segítségével Dr. Nagy Jenőnek, a debreceni református kollégium egykori tanárának sikerült helyesen meghatároznia. A hivatásos vadászként és vadászati szakíróként is tevékeny[118] tanár helyesen aranysakálként azonosította az állatot, melyről a Nemzeti Vadászati Védegylet hivatalos közlönyében, a *Nimród Vadászlap*ban is beszámolt később: „Alig hittem szememnek, mert előttem volt az olyan titokzatos és általam oly sokat keresett, és szinte csak a legendákban élő *magyar sakál.*"[119] Dr. Nagy a derecskei „magyar sakál" felfedezésének és a sakál-előfordulásoknak külön cikkeket is szentelt.[120] Valójában ez volt az utolsó, tudományos gyűjteménybe (a Déri Múzeumba) letétként került, vadászok által elejtett sakál a Kárpát-medencében,[121] így nem csoda, ha az még a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Állattani Szakosztályának tagjai figyelmét is felkeltette. Éhik Gyula, a Magyar Nemzeti Múzeum helyettes főigazgatója, az Állattár akkori vezetője az említett Szakosztály 1942. március 6-i, 420. ülésén „érdekes állat"-ként említve tartott előadást róla.[122] A Dr. Nagy Jenő által irányított preparálás eredményéről Szunyoghy János a Magyar Természettudományi Múzeum évkönyvében tett közzé fényképet,[123] azzal a megjegyzéssel, hogy a koponya a második világháborúban elpusztult, majd az „ütött-kopott bőrt" a debreceni intézmény természetrajzi kiállításán állították ki.[124]

A Nemzeti Vadászati Védegylet hivatalos lapja, a *Nimród Vadászlap* egy 1943-as februári számában Dr. Nagy Jenő vetette fel elsőként a kérdést, és válaszért a folyóirat erdélyi olvasóközönségéhez fordult: „Miféle állat a kutyahiúz?" A budapesti szaklap felelős szerkesztője és kiadója, Kittenberger Kálmán (1881–1958) Afrika-kutató zoológus lehozta az anyagot, de a kérdésre helyben lábjegyzetben válaszolt: „természetrajzi koholmány". A cikk szerint a szerző ugyanis „messzi Csíkországból", a Gyimesek környékéről, egy meg nem nevezett vadásztól kapott értesítést, miszerint az általa előző évben aranysakálként több lapban is bemutatott állat valójában egy *kutyahiúz*. Dr. Nagy egyidejűleg a *Vadászújság*ban is feltette kérdését.[125] A csíki vadásztól érkezett 1943-as aranysakál-adatok valószínűleg nem voltak alaptalanok,[126] az aranysakál és a „kutyahiúz" megnevezések keverésére pedig számos magyarázat elképzelhető.

[113] OMM, I, 266.

[114] FOGARASI János 2018, 130.

[115] Vö. legutóbb MAGYAR Zoltán 2022.

[116] A források az elejtés dátumát illetően ellentmondásosak. A derecskei sakált 1941. december 23-án (NAGY Jenő, Dr. 1942c, 554), 1942. február 4-én (SOÓS Árpád 1942, 279) vagy 15-én (SZUNYOGHY János 1957, 427) lőhette le az említett vadőr.

[117] NAGY Jenő, Dr. 1942a, 100.

[118] KADIĆ Ottokár 1930.

[119] NAGY Jenő, Dr. 1942a, 100. Az állat azonosítása körüli zavart később csak tovább fokozhatta, hogy a cikk mellett közvetlenül, a 101. oldalon – nem túl szerencsés módon – gróf Jankovich Dénesnek egy hiúzkölyökről készült alkalmi felvételét publikálták a szerkesztők.

[120] NAGY Jenő, Dr. 1942b; Uő 1942c.

[121] SZÜCS Lajos 1954, 631.

[122] SOÓS Árpád 1942, 279.

[123] SZUNYOGHY János 1957, 426.

[124] Uo., 427.

[125] NAGY Jenő, Dr. 1943a; Uő 1943b.

[126] Az aranysakál ugyancsak szórványos és valószínűleg alkalmi, de bizonyított, többek között székelyföldi jelenlétéről lásd MARA Árpád 2002, 13.

A gyimesi adatközlésekben szórványosan, a hidegségpatakiakban gyakrabban előforduló *kutyahiúz* azonban nem jelölheti az aranysakált (*Canis aureus* L.), bár azzal több tulajdonságában, viselkedésmódban, kinézetben is egyezéseket mutat. A *macskahiúz* és *kutyahiúz* együttes megléte – csupán méretben, szőrzetük minőségében térnek el a helyiek szerint –, mivel előbbi nem jelölheti a vadmacskát, utóbbi pedig az aranysakált, továbbra is vizsgálandó, nyitott kérdés marad az etnozoológusok előtt.

Lehetséges az, hogy a hidegségpataki adatközlők többsége – még az is, aki a *kutyahiúz*ról egyébként nem hallott, vagy a *macska-* és *kutyahiúz* elkülönítést nem alkalmazta – az állatot magát valamely kiragadott tulajdonsága (általában mérete, viselkedése, szaporodása) miatt szinte mindig a kutyához, a kutyafélékhez hasonlította: *mind a kutya*; *jó kutyacska, mint a tarka kutya*; *mind a kutya, úgy meen*; *olyan kutyatermészete van*; *nincs akkora, mint egy farkas, csak küsebb, mint egy kutya*; *akkora vót, mind egy, mind nekünk a kutya*; *hát, az akkora, mint egy jó közepes kutya*; *mint egy harminc kilós, harminctól negyven kilós kutya*; *a szaporodása olyan, mint a kutyáé*, stb. Egy történet szól arról is, hogy nem rókának, hanem egy vörös bundájú kutyának hitték a juhnyájat megközelítő hiúzt: *S hă jő bé ott egy veres* [kutya] *a nyiláson a válú felé. De jó gyorsan jött, robbal jött bé. Én megharagudtam hirtelen, mondom, hă ilyen hamar elcsapta a kutyákat, s én még nem vagyok a helyemen. De mă értem oda, ahol meg akartam állni. Szerencsére a puskát bétőtöttem vót, tőtént tettem belé. Na de, s mikor ért be a válúhoz, hă nem kutya*[, hanem hiúz volt]*!*

Kitekintés

A felvázolt nemzetközi és magyar adatok ismeretében a *hiúz*, *héúz* gyimesi népi taxon hagyományos,[127] helyi[128] ökológiai tudásban és emlékezetben[129] betöltött helyét, szerepét tárgyalva hangsúlyosabban igyekeztünk kitérni a *macskahiúz* és *kutyahiúz* elnevezésekre is, azok létrejöttének lehetséges magyarázatára, kulturális hátterére, kontextusára. A gyimesi *kutyahiúz* mint népi taxonnév feltehetően a fentiekben felvázolt nemzetközi folyamatokba és ismeretanyagba ágyazódik, azaz olyan, már többnyire csak a kifejezésben élő középkori eredetű világképet sejtet e megnevezés, amely a hiúzt a többi macskafélétől (így a vadmacskától is) különbözőnek, „korcs" állatnak tartotta, és inkább a kutyafélékkel (farkassal, sakállal stb.) rokonította (a farkas testvére, a róka és farkas gyermeke stb.). A hiúznak biológiai létében való másodrangúságára vonatkozó elképzelések a fentiekben is példázott, Biblia-magyarázó szerzőktől származó elképzelésből eredeztethetőek. A 18–19. században megszületett első magyar nyelvű állattani összefoglaló munkák, melyek a hiúzról már közvetlen tapasztalatszerzés, személyes megfigyelések, biológiai-rendszertani ismeretek alapján is macskaféleként értekeztek, a hidegségi, gyimesi népi taxonómiára kevésbé lehettek hatással. Így az állatállományban végzett pusztításokról és az ezzel járó károkról szóló történetek mellett szintén a nemzetközi képbe jól illeszkedő, az újkorban, majd a modern korban is egyes elemeiben továbbélő középkori népi tudás- és képzetmaradványként értelmezhető a gyimesiek általános viszolygása a farkassal és a ritkán támadó hiúzzal szemben.

Nem csoda az sem, hogy a hárompatakiak a *hiúz* üvöltését a *rekegő* nevű, kísértethez hasonló hiedelemlényükkel is azonosították.[130] A kutyafélék mellett a *hiúz* számos tulajdonsága is az alvilághoz, transzcendenshez kötődés képzetét erősítette a helyiekben, ami a faj ma is dokumentálható, negatív megítéléséhez vezetett. Mindezek ellenére, napjainkra néhány helyi gazdálkodó már el- és felismerte a hiúz ökológiai szerepét és jelentőségét is: *hát, nem azt mondom, ő es összeszedi a hullát, ha kap, de ha kell, csinál es.*

Köszönetnyilvánítás

A kutatást és a tanulmány megírását az MTA Lendület *Lokalitás a globális változások hálózatában: Az ökológiai antropológia mint közvetítő a helyi közösségek és a globális változások között a Kárpát-medencében* (Lendulet_2020-56) programja támogatta. A támogatást ezúton is köszönjük!

Babai Dániel – ELKH BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, Tóth Kálmán u. 4., H-1097; babai.daniel@abtk.hu
Nagy Zsolt – ELKH BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, Tóth Kálmán u. 4., H-1097; nagy.zsolt@abtk.hu
Ulicsni Viktor – ELKH BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, Tóth Kálmán u. 4., H-1097; ulicsni.viktor@abtk.hu

[127] A népi természetismeret részeként, a hagyományos ökológiai tudás *(traditional ecological knowledge)* „a természeti környezetről való elméleti tudás, gyakorlati tapasztalat és a hitvilágbeli meggyőződések hármas egysége". (BERKES, Fikret 1993 nyomán BABAI Dániel et alii [2020].)

[128] A helyi ökológiai tudás (local ecological knowledge) „arra utal, hogy a tudás erősen a helyi szituációba ágyazott, lehet hagyományos tudás, de lehet akár modern, a tudomány által erősen befolyásolt tudás is (pl. természetvédelmi őrök, erdészek, gátőrök [és vadászok stb.] tudása)." (Uo.)

[129] Az ökológiai emlékezet „a táj korábbi állapotáról, használatáról, ezek változásáról, ökológiai folyamatairól való tudás. Lehet hagyományos, de lehet nem hagyományos helyi tudás is." (Uo.)

[130] Vö. TAKÁCS György 2004, 113, 473.

Irodalom

MNL, I = *Magyar Néprajzi Lexikon*, I, Akadémiai, Budapest, 1977.
OMM, I–XXI = *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*, I–XXI, Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1887–1901.
Univerzum, 1968 = Hova tűnt a hiúz? [Michel Paramond *Lectures pour Tous*-beli cikke nyomán] *Univerzum*, XII/1, 1968. jan., 65–71.

*

ADAMIK Tamás
2020 *Latin irodalom az átmeneti korban (9–11. század). A keresztény Európa kiteljesedése*, Kalligram, Budapest.
APOR Péter
1987 *Metamorphosis Transsylvaniae, azaz Erdélynek változása (1736)*, Szépirodalmi, Budapest.
AVAR Ákos
2014 *A természet és az állatok a hagyományos mongol gondolkodásban*, Equinter, Budapest.
BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt – MOLNÁR Krisztina – DEMETER László – BIRÓ Marianna
[2020] *Módszertani segédanyag a hagyományos és helyi ökológiai tudás, illetve az ökológiai emlékezet kutatásához: az interjúzástól a közös tudásalkotásig*, MTA Ökológiai Kutatóközpont, Vácrátót.
BAKK TAKÁCS Sára
2009 *Hazulról haza. Székelyudvahelyről – Székkutasra*, Kriterion, Kolozsvár.
BALOGH Jolán
1948 Mátyás-kori, illetve későközépkori hagyományok továbbélése műveltségünkben, *Ethnographia*, LIX, 13–28.
BÁN Aladár
1913 Medvetisztelet a finnugor népeknél, különösen a lappoknál (Első közlemény), *Ethnographia*, XXIV, 205–222.
BÁRCZI Géza
2021 *A magyar szókincs eredete* (*Mesterművek* I.), Tinta, Budapest.
BERKES, Fikret
1993 Traditional Ecological Knowledge in Perspective, in: *Traditional Ecological Knowledge: Concepts and Cases* (ed. Julian T. Inglis), International Program on Traditional Ecological Knowledge – International Development Research Centre, Ontario.
BIRTALAN Ágnes
2018 A mongol lapockacsontjóslás. Történeti források és terepkutatási eredmények, in: *Áldozat, divináció, istenítélet. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben* (*Tanulmányok a transzcendensről* IX.; szerk. Pócs Éva), Balassi, Budapest, 252–277.
BOJTÁR Endre
2015 *Útvesztők, útjelzők. Írások a közép- és kelet-európai kultúrák köréből*, Kalligram, Pozsony.
BUDA Attila
2014 *Macskatéka. Tudományosan a macskafélékről* (közrea. Buda Attila), Balassi, Budapest.
CAPACCIO, Giulio Cesare
1620 *Il Principe…*, Barezzo Barezzi, Velence.
CHERNEL István
2015 *A vadászat nemes élvezete. Válogatott vadászati írások, vadásznaplók*, Kortárs, Budapest.
CHOLNOKY Jenő
1938 Csallóköz, *Búvár*, IV, 816–820.
DANON, Abraham
1904 Essai sur les vocables turcs dans le judéo-espagnol, *Keleti Szemle*, V, 111–126.
DARAB Ágnes
2012 *Plinius Természetrajza. Anekdotikus narráció és enciklopédikus gondolkodás*, Gondolat, Budapest.
2021 *A természet történetei. Plinius Természetrajzának anekdotikus elbeszélésmódja*, Gondolat, Budapest.
DEÁK-SÁROSI László
2001 Parajd fakatonái, *Hazanéző*, XII, 26.
DIÓS István
2014 *Magyar Katolikus Lexikon*, XVII, *Az I–XVI. kötet mutatója, A–Zs* (főszerk. Diós István), Szent István Társulat, Budapest.
DIÓSZEGI Vilmos
1959a Az északkeleti szojotok sámánhitéhez, *Ethnographia*, LXX, 77–137.
1959b A karagasz sámánhit etnikus egyöntetűségének kérdése, *Néprajzi Értesítő*, XLI, 145–194.
ÉHIK Gyula
1941 Érdekesebb változások a magyar emlősvilágban, *Búvár*, VII, 97–100.
FERENCZI István
1999 Vázlatok Sóvidék régmúltjának ismeretéhez (II.), *Hazanéző*, X/2, 4–6.
FIZIKER Róbert
2015 *Leleplezett történelem. 39 história a huszadik századból*, L'Harmattan, Budapest.
FOGARASI János
2018 *Toldalék* (*Fogarasi János szótári jegyzetei. A kézirat átírt változata*; Első kiadás), L'Harmattan – Magyar Nyelvstratégiai Intézet – MTA Könyvtár és Információs Központ, Budapest.
FRAZER, James G.
2019 *Az aranyág* (Harmadik, javított kiadás), Osiris, Budapest.
GOMBOCZ Zoltán
1912 *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*, Société Finno-Ougrienne, Helsinki.

GUB Jenő
1996 *Erdő-mező állatai a Sóvidéken*, Firtos Művelődési Egylet, Korond.
GYÁRFÁS Tihamér
1911 Adatok a vadászat történetéhez, *Erdély*, XX, 142–144.
GYÖRFFY István
1987 Nagy Pál Miklós botfaragó pásztor munkái, *Ethnographia*, XCVIII, 113–117.
HANKÓ Béla
1937 Eleink ruhaprémei, *Debreceni Szemle*, XI, 53–63.
HEGYI Imre
1972 Vadászattörténeti szimpozium (Budapest, 1971. IX. 11.), *Ethnographia*, LXXXIII, 173–174.
HIDVÉGI Máté
2018 Tunhuang és Mandragóra. Tudománytörténeti adatok Benedek István és Miklós Pál kapcsolatához, in: *Tíz évhét. Tanulmányok Fröhlich Ida 70. születésnapja alkalmából* (szerk. Dávid Nóra – Fodor György – Őze Sándor), Szent István Társulat, Budapest, 117–128.
HUNFALVY János
1884 *Dél-Európa, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra* (*Egyetemes földrajz* I.), Athenaeum, Budapest.
JANCSÓ Gyula
1939 Kovászna és elveszett kincse: a Pokolsár, *Erdély*, XXXVI, 48–49.
JÓZSA András
2003 Történelmi emlékek a Bekecsen, *Hazanéző,* XIV/1, 11–13.
KADIĆ Ottokár
1930 Egy természetvédő negyedszázados munkássága, *A Természet*, XXVI, 80–82.
KÁLMÁN Béla
1948 [C. n.], *Ethnographia*, LIX, 227–228.
KELEMEN István
2017 Kit illet a nagycenki kastély berendezése? A kastély hitbizományi leltára 1919-ből, *Műemlékvédelem*, LXI, 30–67.
KERTÉSZ Manó
1913 Zur ugrischen Wortfolge, *Keleti Szemle*, XIV, 306–318.
KISS Lajos
1954 Nagyhalász, *Ethnographia*, LXV, 329–373.
KOVALEV, Roman K.
2001 The Infrastructure of the Northern Part of the 'Fur Road' Between the Middle Volga and the East During the Middle Ages, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, XI, 25–64.
LEHOCZKY Tivadar
1891 A magyar oroszok pásztoréletéből, *Ethnographia*, II, 335–338.
LINNÉ, Carl von
1735 *Systema Naturae*, Leiden.
LŐRINCZ Sándor
2001 Erdővidék növény- és állatvilágáról, *Erdővidéki Lapok*, II/1, 24–26.
2002 Erdővidék természeti kincsei, *Erdővidéki Lapok*, III/2, 32–35.
MADÁCH Gáspár – BALASSI Péter
2019 *Házi patika 1713 (Intra Hungariam… A régi magyar élet elfeledett dokumentumai)*, Magyarságkutató Intézet – Attraktor, Budapest–Máriabesnyő.
MAGYAR Zoltán
2022 *Történetmondás és ökológiai tudás. Egy mesélő ember Farkasokpatakán* [*Magyar Népköltészet Tára* XX.], Balassi – Néprajzi Múzeum, Budapest.
MARA Árpád
2002 Aranysakál Erdélyben, *Erdélyi Nimród*, IV/6, 12–13.
MEIJER, Fik
2009 Az állatok, in: Uő: *Gladiátorok*, Gondolat, Budapest, 87–95.
MÉSZÁROS Gyula
1909 *A csuvas ősvallás emlékei című nagyobb tanulmányom bevezető része* (gyűjt. és feld. Mészáros Gyula), Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest.
MISKOLCZI Gáspár
1702 *Egy jeles Vad-Kert, avagy az oktalan állatoknak… históriája*, Lőcse.
MOLNÁR János
1760 *Régi jeles épületek. Molnár Jánosnak Jesus Társasága szerzetes papjának a' régi jeles épületekről kilentz könyvei*, Nagyszombat.
1783 *Magyar Könyv-ház*, IV, Pozsony.
MUNKÁCSI Bernát
1887 Újabb adatok a magyar nyelv török elemeihez, *Nyelvtudományi Közlemények*, XXI, 115–129.
1893 A magyar népies halászat műnyelve. Adalék a magyar nép ős- és műveltségtörténetéhez, *Ethnographia*, IV, 165–208.
1895 Az „ugor" népnevezet eredete, *Ethnographia*, VI, 349–387.
1901a Hún nyelvemlékek szókincsünkben, *Ethnographia*, XII, 396–404.
1901b Hunnische Sprachdenkmäler im Ungarischen, *Keleti Szemle*, II, 3, 186–198.
1903 Ungarisch dió, *Keleti Szemle*, IV, 2, 256.

NAGY Jenő
1993 Mente. Adalékok a magyar és szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz, *Ethnographia*, CIV, 11–56.
NAGY Jenő, Dr.
1942a A titokzatos sakál vagy nádi farkas legújabb előfordulása hazánkban, *Nimród Vadászlap*, XXX, 100–101.
1942b A magyar sakálról. A farkas, sakál és a kutya kereszteződéseiről, *Nimród Vadászlap*, XXX, 373–374.
1942c Régibb és újabb adatok a nádifarkasok és a sakálok előfordulásairól, *Nimród Vadászlap*, XXX, 554–556.
1943a Erdélyi vadászok! Miféle állat a »kutyahiúz«? *Nimród Vadászlap*, XXXI, 74.
1943b Ismerik-e Erdélyben a „kutyahiúz" elnevezést? *Vadászújság*, III, 93.
NIRVI, Ruben Erik
1944 *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itäme rensuomalaisissa kielissä. Riista- ja kotieläint alous*, Helsinki.
OLOSZ Katalin
2003 *Egy kiállítás emlékképei* (*Kriza Könyvek* 16.), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
PALOTAY István
1943 Facsúsztatás a Kárpátokban, *Búvár*, IX, 165–167.
PATTERSON, Arthur J.
2017 *Utazás Erdélyben 1864 nyarán* (Élet-Utak. Utazások, önéletírások, visszaemlékezések 5.), Attraktor, Máriabesnyő.
PLINIUS, Idősebb
2001 [Caius Plinius Secundus:] *Természetrajz [Naturalis historia]* XXXIII–XXXVII. *Az* ásványokról és művészetekről (ford., jegyz., névmagy. Darab Ágnes – Gesztelyi Tamás), Enciklopédia, Budapest.
2014 [Caius Plinius Secundus Maior:] *Természetrajz [Naturalis historia]* VII–VIII. *Az emberről és a szárazföld élőlényeiről* (ford., jegyz., névmagy., utósz. Darab Ágnes), Kalligram, Budapest.
POLGÁR Szabolcs
2019 *Kelet-Európa kereskedelmi kapcsolatai az írott források alapján (750–1000)* (*Magyar Őstörténeti Könyvtár* 32.; *A Szegedi Tudományegyetem Középkori Egyetemes Történeti Tanszékének kiadványai*), Balassi, Budapest.
PRINZ Gyula – TELEKI Pál
1937 *Magyar földrajz. A magyar munka földrajza* (*Magyar föld. Magyar faj* II.), Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
PUSZTAY János
2017 *Szetu–magyar (Vabarna) szótár*, Nap, Budapest.
SÁNDOR István
1957 Xántus János amerikai néprajzi tanulmányai, *Néprajzi Értesítő*, XXXIX, 159–181.
SÁNTA Ákos
2020 Fejedelmi halali. Az erdélyi fejedelmek vadászatai, in: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora* (szerk. Horn Ildikó – Laczházi Gyula), L'Harmattan, Budapest, 375–393.
SIMONYI Zsigmond
1889 *A magyar nyelv. A művelt közönségnek*, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó vállalata, Budapest.
SOLYMOSSY Sándor
1915 „A vadász temetése." Egy népszerű kép származástörténete, *Ethnographia*, XXVI, 232–255.
SOÓS Árpád
1942 Szakosztályunk ülései – Comptes rendus des séances de notre Section (összeáll. Soós Árpád), *Állattani Közlemények*, XXXIX, 274–282.
SZABÓ Oreszt
1913 *A magyar oroszokról (ruthének)* (*Nemzetiségi ismertető könyvtár* 1.), Budapest.
SZABÓ Sámuel
2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884* (s. a. r. Olosz Katalin), Mentor Könyvek, Marosvásárhely.
2014 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884* (Második kiadás), Mentor Könyvek, Marosvásárhely.
SZÁDECZKY Lajos
1893 Régi magyar turisták és utazók. A Kolozsvárt f. é. márc. 14-én tartott Kárpát-Estély megnyitó felolvasása, *Erdély*, II, 65–82.
SZÉKY Pálma
1939 Az ibérek unokáinak földje, *Búvár*, V, 49–54.
SZILÁGYI Gyula
1911 Nagyszebenből a Mundrára. Egy hét a havason: Dus, Bisztra, Sebesvölgy, Surián, Petrozsény, Mundra, *Erdély*, XX, 81–93.
SZINNYEI József
1893–1901 *Magyar tájszótár*, I–II, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.
SZŐLŐSSY Gábor
2022 A kacagány, in: *Élet a török hódoltságban* 1. *Válogatott tanulmányok (2013–2019)* (főszerk. Sudár Balázs), Kronosz, Pécs, 228–236.
SZUNYOGHY János
1957 Systematische Revision des ungarländischen Schakals, gleichzeitig eine Bemerkung über das Rohrwolf-Problem, *A Magyar Nemzeti Múzeum Természettudományi Múzeum Évkönyve*, VIII (szerk. Boros István), Bibliotheca, Budapest, 425–433.
SZŰCS Flóra Tünde
2017 Borostyánkő ékszerek Pannoniában (Szakdolgozat), Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszék.
SZÜCS Lajos
1954 Farkasok a Hajdúságban, *Élet és Tudomány*, IX, 630–631.

T. ORGONA Angelika
2014 *Unikornisok Tündérországban. A ruszkai Kornisok Erdélyben (1546 k. – 1648)*, L'Harmattan, Budapest.
TAKÁCS György
2004 *Kantéros, lüdérc, rekegő. Hárompataki csángó hiedelemmondák*, Magyar Napló – Fókusz Egyesület, Budapest.
TÁNCZOS Vilmos
2006 *Folklórszimbólumok. Egyetemi jegyzetek*, Kriza János Néprajzi Társaság – Babeș–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
2007 *Szimbolikus formák a folklórban*, Kairosz, Budapest.
TASNÁDI KUBACSKA András
1938 Újabb negyedkori fauna Magyarországról, *Búvár*, IV, 789–791.
TOMBI Beáta
2018 *Tudomány és ismeretterjesztés a XVII–XVIII. századi Itáliában*, L'Harmattan, Budapest.
TRÓCSÁNYI Zoltán
1912 [c. n.], *Ethnographia*, XXIII, 242–243.
TÜDŐS S. Kinga
2008 *Erdélyi testamentumok* 3. *Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1600–1660* (szerk. Tüdős S. Kinga), Mentor Könyvek, Marosvásárhely.
2011 *Erdélyi testamentumok* 4. *Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1661–1723* (szerk. Tüdős S. Kinga), Mentor Könyvek, Marosvásárhely.
URMÁNCZY Nándor
1897 A gyergyói osztály megalakulása, *Erdély*, VI, 8–10, 139–141.
VABARNA, Anne
2017 *Pekó. Szetu eposz*, Nap, Budapest.
VERESS László, id.
2021 *Népgyógyászat és hivatalos orvoslás határán. Segesvár gyógyszerészettörténeti emlékei* (szerk., bev. ell., kieg., jegyz. és mutatókkal közzét. Nagy Zsolt), Studium, Marosvásárhely.
VIG István
2011 *Verancsics Faustus Dictionariuma a korabeli európai kontextusban* (*Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 134.), Tinta, Budapest.
VÍGH Éva
2019a Udvari erények és bűnök zooikonológiája, *Per Aspera ad Astra*, VI, 31–48.
2019b *Állatszimbólumtár A–Z* (szerk. Vígh Éva), Balassi, Budapest.
VIKÁR Béla
1892 Vadászati hagyományok a finneknél. Suomen kansan muinaisia taikoja. I. Metsästys taikoja, *Ethnographia*, III, 271–280.
WOLFGANG, Franzius
1612 *Historia animalium sacra*, Wittenberg.
ZOLTAI Lajos
1938 Debreceni viselet a XVI–XVII. században, *Ethnographia*, XLIX, 287–315.

Etnozoologia speciilor de râs (*Lynx* spp.) și *„râsul-câine”* din Ghimeș

(Rezumat)

Studiul nostru etnozoologic parcurge datele populare maghiare și internaționale care se referă la speciile de râs (*Lynx* spp.) și au fost publicate în domeniul etnografiei, lingvisticii, istoriei, arheologiei și altor discipline conexe. În al doilea rând, studiul face analiza datelor etnozoologice legate de râsul eurasiatic (*Lynx lynx* L.), care au fost colectate în ultimii ani în Ghimeș, Valea Rece (jud. Harghita). Prezentăm locul și rolul taxonului popular *râs* ghimeșan, în memoria și cunoștințele tradiționale locale ecologice. Lucrarea discută denumirile „râsul-pisică” și „râsul-câine”, respectiv explicația posibilă a acestor denumiri și contextul cultural.

The Ethnozoology of the *Lynx* spp. and the “Dog Lynx” in the Gyimes (Ghimeș) Microregion (Transylvania, Romania)

(Abstract)

This ethnozoological study reviews international and Hungarian data of ethnozoological interest concerning the lynx species (*Lynx* spp.) published in the domain of ethnography, linguistics, history, archaeology and their co-disciplines. We have also analysed ethnozoological data on the Eurasian lynx (*Lynx lynx* L.) gathered directly from Hidegségpataka (Valea Rece, Harghita County), in the Gyimes microregion, in recent years. When discussing the place and role of the lynx as a folk taxon in the traditional ecological knowledge and memory of the Gyimes area, we accorded special attention to the distinction made between the “cat lynx” and the “dog lynx”, the cultural context and possible explanations for the origin of the two terms.

NEKROLÓG ÉS MEGEMLÉKEZÉS

BÚCSÚ SZELES JÓZSEFTŐL (1951–2023)*

Nincs lehetetlen, csak tehetetlen ember, mondtad azzal a kicsit hamiskás mosollyal arcodon, de szemedben ott bujkált a várakozás, hogy most mi lesz az, amiben a Te segítségedet kéri valaki, bárki, barát vagy ismeretlen, mert Te már csak olyan voltál, hogy senkit vissza nem utasítottál…

…a segíteni akarás vágya (kényszere?) felülírt mindent benned, és amikor végre elődbe került a restaurálni hozzád vitt tárgy, már tudtad, hogyan fogod újjá varázsolni, milyen anyagot, milyen szerszámot, milyen festéket kell használnod, és akkor tekinteted már nyugodtságot sugárzott, rágyújtottál a következő cigarettára, kimérten, már-már szertartásosan, a hamutálcában félretoltad a meggyűlt csikkeket, az asztalról arrébb helyezted az épp készülő vasútmodellt, óvatosan, hiszen törékeny jószág egy ilyen apró szerelvény, és ekkor az a kicsit hamiskás mosolyod is várakozóvá vált, igen, arra vágytál, hogy alkalmi látogatód, aki a Te segítségedet kéri, rákérdezzen, mi készül abból a sok apró kis műanyagdarabkából, alig milliméter átmérőjű drótocskákból, mert ez volt a Te szenvedélyed, igazi és egyetlen szerelmed, akit sosem csaltál meg, csupán egyszer hagytad el, amikor Társadtól örökre búcsúznod kellett, akkor holtvágányra toltad az összes mozdonyt és vagont, és sok időnek kellett eltelnie, míg újra visszakerülhettek asztalodra a nyersanyagok és a csipeszek és apró reszelők, az ujjbegynyi dobozkákban a különböző színű festékek, ragasztók és a mára már beszerezhetetlen enyvpapír, végül ez a türelemjáték hozta el számodra a megnyugvást, és makacsul és kitartóan és betegséggel nem törődve mentél tovább a magad kijelölte úton, mert tudtad, hogy bár vállalt sors a tied, azért hivatás is, hát készítetted egymás után a vasútmodelleket, a legapróbb részletekig élethűen leutánozva a valóságot, holott sokszor csupán egy-egy rossz minőségű fénykép állt rendelkezésedre, mint a Czell-féle sörszállítmányozó vagonról is, amelyik egy igazi mesterművé vált kezeid alatt, és azt hiszem, arra Te is nagyon büszke voltál, legalábbis amikor nekem megmutattad, szemeid különös fényben ragyogtak, a hamutálcában pihenő félig égett cigarettáról is megfeledkeztél, másikra gyújtottál, úgy vártad a pillanatot, amikor a kis műtárgy külsejének szemrevételezését befejezem, hogy diadalmasan felszólíthass: most nyisd ki az ajtaját, és benn ott voltak a söröshordók, egy részük még egymásra helyezve, néhány előkészítve már a leürítéshez, és akkor én láttam Czell Frigyes embereit, amint a bukaresti pályaudvaron, valamikor a múlt század elején, könyökig feltűrt ingujjban gurítják le óvatosan a vagonból a derestyei gyárban készült, igen nagyra becsült seritalt rejtő hordókat, és akkor a könnyem kicsordult, de az is lehet, hogy csak utólag emlékszem így arra az enyhén borús délutánra, amikor utoljára még átbeszéltük közös dolgainkat, és nem akkor sírtam, hanem most, előtted nem szégyellem, hiszen én is láttalak Téged sírni, az agyagos földbe ásott gödör mellett, melyhez most Téged is kivisznek, és én nem lehetek ott utoljára melletted, mert nekem el kell utaznom, mert az élőknek az a dolguk, hogy továbbmenjenek, hogy az emlékeket magukkal vigyék, és igen, hogy keressék a megnyugvást, amit Te most már, küzdve és megszenvedve érte, végleg megtaláltál.

Látod, mégis van lehetetlen, Dódi. Elmentél, és lehetetlen visszajönnöd. De ez már nem földi dolog. Emberként, amit lehetett, megtettél. Köszönjük neked.

Váry O. Péter

* Búcsú Szeles Józseftől – Van lehetetlen, Dódi, *Háromszék,* XXXV/9708, 2023. márc. 29. Dódi 2006 és 2020 között volt a Székely Nemzeti Múzeum restaurátora, mellesleg a sepsiszentgyörgyi 1849-es csata emlékművének a tervezője vagy otthoni ingaóránk eltörött kulcsának megjavítója, hogy legyen időnk.

További irodalom

***
2023 *Szeles József „Dódi”* (*https://vasutmodellklub.hu/hireink/kozlemenyek-ujdonsagok/118-szeles-jozsef-dodi*; letöltés: 2023. júl. 3.), Baross Gábor Vasútmodellező és Vasútbarát Klub, Budapest, 2023. március 27.
BÍRÓ Blanka
2009 „Fut, robog a kicsi kocsi…”, *Krónika*, 2009. január 8.
VÁRY O. Péter
2018 Aki nem ismer lehetetlent, *Háromszék*, XXX/8296, 2018. jan. 12.

József Szeles (1951-2023)

(Rezumat)

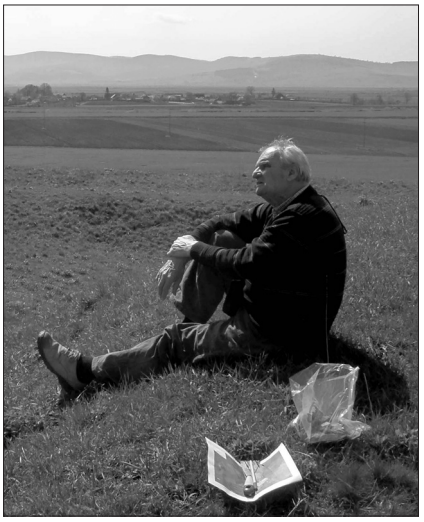
După bacalaureat, urmând sfatul lui Ádám Kónya, viitorul nostru director în anii 1990, József Szeles (24 decembrie 1951 - 27 martie 2023), tânăr talentat la desen, s-a făcut decorator la școala postliceală comercială din Cluj, profesând 32 de ani în acest domeniu la Sfântu Gheorghe. Din pasiune, în 1982 a început să construiască machete feroviare, ajungând să fie premiat atât în țară, cât și peste hotare, organizând între 2000 și 2006 chiar și Cupa „Mocănița”. În 2006-2020 ne-a fost coleg drag la Muzeul Național Secuiesc, restaurator specializat în ceramică și sticlă în mod oficial, dar gata să facă față la orice provocare. Să te odihnești în pace, Dódi!

József Szeles (1951–2023)

(Abstract)

József Szeles (24th December 1951 – 27th March 2023) already exhibited a talent for drawing as a student, and, following the advice of Ádám Kónya (who was to later become the director of the museum in the 1990s), he chose to pursue his tertiary studies in a Kolozsvár (Cluj) school of commerce. Afterwards, he arranged Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) window displays for 32 years. He began building railway models in 1982, winning various awards, at home and internationally alike. From 2000 to 2006, he also organized the “Mocănița” Cup. He was a most dear colleague of ours in the Székely National Museum between 2006 and 2020; officially employed as a restorer of ceramics and glass objects, versatile and resourceful as he was, he could rise to largely any challenge within or without that field – and with success. Rest in peace, Dódi!

BÚCSÚ MAKKAY JÁNOSTÓL (1933–2023)*

Gyászoló család!

Gyászoló gyülekezet!

Öt évvel ezelőtt Makkay Jánosné dr. Tulok Magdolnától, az MTA, a Régészeti Intézet és a Művelődési Minisztérium egykori, kiváló könyvtárosától búcsúztunk e helyen, ma pedig eljött az óra, amikor Makkay Jánostól, az életének 90. évében, május 17-én elhunyt neves tudóstól is végső búcsút kell vennie családjának és a régész-világnak, barátai, tisztelői népes táborának. Makkay János haláláról mindannyian megrendülten értesültünk, noha a hír – sajnos – nem ért teljesen váratlanul: aki élete utolsó éveiben-hónapjaiban meglátogatta-meglátogathatta visszavonultságában, elzártságában, szomorú, tehetetlen tanúja lehetett János testi-lelki hanyatlásának, életkedve elapadásának. Készült az elmúlásra. Célzott rá, hogy akár siettetné is, ha megvolnának az eszközei. Szinte minden alkalommal úgy köszönt el, hogy ez volt az utolsó találkozásunk.

Makkay János a második világégés után, az 1950-es években színre lépő régésznemzedék egyik legkiválóbb képviselője volt. 1933. augusztus 30-án született a Békés megyei Vésztőn, pedagógus családban. Már gyermekként kimeríthetetlen tudásvágy jellemezte, és a régmúlt idők iránti érdeklődése is igen korán megjelent, amiben inspirálhatták szülőföldje gazdag régészeti-történelmi emlékei is. Szülei – különösen matematikatanár édesanyja – a legnagyobb nehézségek ellenére is támogatták gyermekük törekvéseit, akkor is, amikor, még gimnazistaként, a regnáló rendszert bíráló megjegyzései miatt továbbtanulása is veszélybe került. Igazságszeretete és kritikus, lobbanékony természete egész életén végigkísérte, és tagadhatatlan, hogy befolyással volt Makkay János későbbi tudományos pályájára is.

1952 és 1956 között az ELTE Bölcsészettudományi Karának régészet szakos hallgatója volt. Itt ismerkedett meg Tulok Magdolnával, akivel még egyetemi tanulmányaik idején összeházasodtak. Évfolyamtársuk volt Trogmayer Ottó, akihez életük végéig tartó barátság fűzte. Egyetemi tanulmányainak befejezése és szakmai pályafutásának kezdete az 1956-os forradalom és az azt követő megtorlások idejére esett. Mind neki, mind pedig édesapjának viselnie kellett a forradalom alatt tanúsított magatartása, szerepvállalása következményeit, ami hosszabb távon beárnyékolta a család életét. Makkay János alig kezdte el tevékenységét a Debreceni Déry Múzeumban, és máris távoznia kellett, ezt követően tíz évig képzettségéhez méltó állás nélkül tengődött, noha 1963-ban az egyetemi doktori címet is megszerezte. Csak 1967-ben alkalmazták mint régészt, a Székesfehérvári István Király Múzeumban, 1973-tól pedig az MTA Régészeti Intézetének tudományos munkatársa lett. Nevéhez fűződik az Alföld és a Dunántúl számos emblematikus őskori lelőhelyének feltárása, és egyik meghatározó munkatársa volt a Magyarország Régészeti Topográfiája programnak. Mindeközben 1981-ben elnyeri a kandidátusi fokozatot, 1985-ben pedig az MTA doktora lesz. Sokoldalú, gazdag, előremutató munkásságának elismeréséül 1976-ban megkapta a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Kuzsinszky Bálint Emlékérmét, 1989-ben pedig a Rómer Flóris Emlékérmet. Kutatói eredményei, mélyenszántó publikációi, nemzetközi elismertsége ellenére, 1993-ban, 60. életévének betöltésekor, alkotói ereje teljében, tudományos pályája csúcsán, nyugállományba helyezték.

Az életében bekövetkezett kényszerű változás nem jelentett nyugalomba vonulást. Tovább dolgozik, tudományos érdeklődése mindinkább a magyarság korai történetének kérdései felé terelődik. 2001-ben lehetővé

* A Budapest-Remetekertvárosi Szentlélek Templom altemplomában 2023. június 12-én tartott gyászszertartás alkalmával elhangzott búcsúbeszéd irodalmi adatokkal is kiegészített változata. A fényképen Makkay János a lécfalvi Várhegyen (2008).

vált számára, hogy – ha megkésve is – hatalmas tudását tanárként is kamatoztathassa. A Pécsi Egyetemen akkor alakult Interdiszciplináris Doktori Iskola alapító, külső oktatója lett, s az évek során több doktorandusznak volt témavezetője és/vagy opponense. 2004-ben, amikor régész szak is indult az egyetemen, vállalta a kezdő hallgatók oktatását is, ami érett kutatóként nem lehetett könnyű feladat számára. Tanítványaira nagy hatással volt elképesztő tudása, széles körű műveltsége, olvasottsága, naprakész szakmai tájékozottsága, a dolgok továbbgondolására való szakadatlan ösztökélése. Ehhez társult még segítőkész személyisége, a fiatalok rendszeres segítése – tanácsaival, irodalommal és rengeteg könyvvel, különlenyomattal, amit vonattal cipelt hetente Budapestről saját könyvtárából. 75 éves koráig taníthatott, címzetes egyetemi tanárként vonult viszsza 2008-ban. Tanítványai, közeli munkatársai és barátai tisztelgő kötettel köszöntötték a Makkay Jánosban megtestesült *tudóst, tanárt és embert*, ez némi késéssel, 2011-ben jelent meg a Pécsi Egyetem kiadásában. (**1**)

Hatalmas tudásához páratlan szorgalom és munkabírás, széleskörű érdeklődés, nyitottság társult. Kutatásterülete az őskortól a korai történelmi időkig terjedt, sőt azon is túl. Hosszú tudományos pályája korábbi szakaszában elsősorban a Kárpát-medence neolitikumának és rézkorának kutatásával, újszerű elemzésével, megközelítésével, sokrétű – a gazdaságot, művelődést, vallási életet, kronológiát is érintő – balkáni és közel-keleti kapcsolatainak feltárásával vált ismertté Európa-szerte. A későbbiek során régész tapasztalatai és a rokontudományokban való elmélyülés olyan kérdések vizsgálatához és újraértékeléséhez vezették el, mint az indoeurópai nyelvű népek őstörténete, a magyar őstörténet és a honfoglalás. (**2**)

Erdélyiként külön kiemelném Makkay János kitartó érdeklődését szűkebb pátriám régészeti emlékeinek kutatása iránt. Több alkalommal foglalkozott a Hunyad megyei, különösen tordosi kutatásai/leletei révén a nemzetközi őstörténeti kutatásban is számontartott, ám a korabeli magyar „hivatalos tudományosság" által méltánytalanul mellőzött Torma Zsófia (1832–1899) életével és tudományos tevékenységével, igyekezvén előmozdítani első régészasszonyunk emlékének méltó ápolását, életművének megérdemelt elismertetését. (**3**) Torma Zsófia egykori kutatásaival – különösen a késő neolitikus, ún. tordosi jelcsoporttal – összefüggésben is figyelt fel az 1961-ben előkerült alsótatárlakai/tartariai – meggyőződése szerint mezopotámiai kapcsolatokra utaló – piktografikus táblácskák jelentőségére, és ennek nemcsak több tanulmányt, hanem egy igen alapos monografikus munkát is szentelt. (**4**) A rézkori aranyleletek utáni nyomozásai kapcsán felvetette a „közmegegyezéssel" szilágysági, „mojgrádi kincsként" számontartott, ismeretlen körülmények között előkerült lelet és az 1839-ben felfedezett, jól dokumentált tiszaszőlősi kincs összetartozását. (**5**) Erdélyi témájú tanulmányai sorában megemlíthetjük még a Traianus császár által legyőzött Decebalus dák király kincseiről írott dolgozatait (**6**) és Anonymus-interpretációit is (**7**).

Makkay János széles körű munkásságának felelevenítésekor nem feledkezhetünk meg a Tulok Magdolnával – gazdag szakmai tapasztalataik és alapos nyelvismereteik kamatoztatásával – közösen szerkesztett angol–, német–, olasz–magyar régészeti szakszótárairól sem, amelyeket bizonyára haszonnal forgathatják majd az elkövetkező archeológusnemzedékek is. (**8**)

2006-ban Makkay János összeállította nyomtatásban addig megjelent munkáinak jegyzékét, amely 737 tételt tartalmaz; ebből 301 könyv és tanulmány, 124 recenzió, 9 fordítás, 50 ásatási jelentés, 252 ismeretterjesztő cikk. (**9**) A következő tíz évben, 2016-ig még mintegy 20 munkát publikált, legtöbbet az általa indított, saját kiadású *Tractata minuscula* sorozatban. Mindezek áttekintésére, méltatására nem vállalkozhatok, könyveinek, tanulmányainak értékelésére inkább őt magát idézem: „…300 munkám tarka és változatos képet mutat. Alighanem az én hibám – no meg a kor kényszere volt, hogy nagyon, sőt túlságosan eltérő tudományos területekre terjedtek ki – vagy tévedtek el –: az ősi és régi vallási szokások történetétől a Mükénéi-korig, az indoeurópai népek őstörténetétől a finnugorokig és régi magyarokig, a keltáktól az avarokig, Mezopotámiától a vonaldíszes kerámiákig, az őskőkortól a korai középkorig, terepjárásoktól a kronológia sok elvi kérdéséig, a tartariai tábláktól a leletpusztításokig, sámánoktól az istenekig. A sort még lehetne folytatni. Lényegében csak egyetlen olyan téma volt, amely e fél évszázad során *mindvégig* elkísért és foglalkoztatott […], sőt még most sem járt le. Ez a Körös-kultúra, amelynek általam akkor felismert kérdéseiről még 1953-ban írtam szemináriumi dolgozatot […] és reményeim szerint erről az elmúlt 54 évről a közeljövőben teszem az asztalra a végleges beszámolót." (**10**)

Munkássága utolsó szakaszában főképpen a magyar őstörténet és a honfoglalás kérdéseivel foglalkozott, s ezzel összefüggésben gondolta újra a székelyek eredetének és korai történetének sokat vitatott kérdéseit is, hangsúlyozván, hogy „a székelyek az ősidők kezdeteitől magyarok". Mindezekről könyvei, tanulmányai (**11**) mellett 2008-ban a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban is tartott előadást, amelyet aztán a múzeum kiadványában közölt. (**12**) Soha sem vonta kétségbe, hogy a *magyar* állam megalapítása Árpád nevéhez, honfoglalóihoz fűződik, ahogy ő fogalmazott: „Árpád *türk* népének a dicsősége". Ám Nagy Géza

és László Gyula nyomdokain haladva, a régészeti, nyelvészeti és történeti források újraértékelése-értelmezése alapján arra a következtetésre jutott, hogy ma már tarthatatlan az Árpádi, együttes nyelv[i] és [hatalmi] honfoglalás millenniumi ideája, miszerint az ősmagyar nyelvnek a Kárpát-medencébe plántálását a „minden lehetséges porcikájában türk Árpádi foglalókhoz" kapcsolják. Többször hangsúlyozta: elgondolása szerint nem *kettős* – ahogy László Gyula fogalmazott – hanem *kétszeri* honfoglalásról van szó, egy korábbi nyelv[i] foglalásról és egy későbbi (hatalmi) honfoglalásról. Sérelmezte, hogy a kettő közötti különbséget még a legkitűnőbb kutatók sem hajlandók megérteni. Ennek tulajdonította, hogy elméletét nemtetszéssel fogadták mind a „hivatalos tudomány" képviselői, mind „a nem hivatalos társutasok, útkeresők, hitetlenek, a legtöbbször vadvirágos amatőrök". Igazáról mindkét oldal felé meg volt győződve, de azt sem tagadta, hogy „nem kényelmes dolog két ennyire ellentétesen forgó malomkő között őrlődni." (**13**) Mellőzésének oka lehetett az is, hogy – mint a tudomány haladását gátoló tényezőt – elvetette a tekintélyelvet. *A magyarság keltezése* című, 1994-ben megjelent könyvéhez írott meleg hangú ajánlásában László Gyula igen találóan állapította meg, hogy „Makkay János hallatlan fegyelemmel vizsgál meg minden tételt, amire rábukkant, a tekintélyi érvekkel nem bíbelődik, csupán a tényeket nézi, könyve ezért példamutató jellegű. Ő, aki ősrégészként jutott el a finnugor elmélet felülvizsgálatáig és a magyar honfoglalás történeti adatainak újraértékeléséig, példája lett az elfogulatlan kutatómunkának, s mint ilyen, egyik megalapozója a jövendő magyar kutatásnak." (**14**)

Makkay János nemcsak nemzedékének egyik legkiválóbb régésze, őstörténésze, hanem – elnézést a nagy szavakért – hazájáért, nemzetéért felelős *írástudója* is volt. Mindezért hivatalos elismerésben nemigen volt része, de talán kárpótolta az, hogy az elsők között vehette át a Szörényi Levente alapítványa által 2007-ben létrehozott Árpád-pajzs Díjat, amelyet azoknak ítélnek oda, „akik munkásságukkal és életvitelükkel, nemzetünkhöz való – fennhéjázás nélküli – ragaszkodásukkal arra érdemessé váltak." Azt hiszem, sokatmondó, hogy az első hét személy között, aki 2007. július 7-én a Magyar Kultúra Alapítvány székházában átvehette a díjat, Makkay János mellett ott volt Balczó András olimpiai bajnok, Kallós Zoltán népzenekutató, Szokolay Sándor zeneszerző és Tőkés László református püspök is!

A maga elismertségével nem sokat foglalkozott, de igazságérzete nemegyszer arra késztette, hogy ő is megszólaljon méltánytalanul mellőzött pályatársai érdekében. Ám lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy amikor 1990-ben László Gyula, 1995-ben Dienes István érdemeikhez méltó elismerésben való részesüléséért járt közben a legmagasabb fórumokon is, akkor ebben saját sérelmei is sarkallhatták, hiszen, mint egyik méltatója nemrég megállapította, fentebb említett pályatársaihoz hasonlóan, „…ő sem tartozott a régi rendszer kegyeltjei közé, s bizony, az új idők sem gördítettek piros szőnyeget a lábaik elé." (**15**)

Mindezekkel nem törődve, egy sajnálatosan megosztott társadalomban – mint ő maga írta: ellentétesen forgó malomkövek között őrlődve – Makkay János ment a maga útján, a saját, sokszor mindent és mindenkit fekete-fehérben látó értékrendje szerint ítélkezve, amivel az évek során – sajnos – „sikerült" eltávolodnia nem egy régi barátjától. Sok-sok sérelmet hurcolt magával – s nyilván okozott is kritikus, lobbanékony természetével, nem egyszer bántó szókimondásával.

Makkay János távozása a földi világból számomra azért is különösen fájdalmas, mert azon kevesek közé tartozott, akiket barátomnak tekinthettem, s mert Ő is barátjául fogadott. A Kárpátokon túlra vetődött – vagy inkább: vetett – erdélyiként előbb csak munkái révén ismertem, majd az 1970-ben Székesfehérvárott általa szervezett, a vonaldíszes kerámia aktuális kérdéseinek szentelt konferencia kapcsán kerültünk személyes, levelezős kapcsolatba. A meghívás ellenére az eseményen nem vehettem részt, de Jánosnak köszönhetően francia nyelvű tanulmányom mégis bekerülhetett az 1972-ben napvilágot látott konferenciakötetbe. (**16**) Megjegyzem, ez volt az első, külföldön megjelent publikációm, amit 1977-ben egy, az *Acta Archaeologica Hungaricá*ban ugyancsak János támogatásával megjelent német nyelvű tanulmányom követett. Több mint 50 évvel ezelőtt, 1972 nyarán találkoztunk először személyesen, amikor Magdival együtt néhány napra vendégül láthattuk őket Nagyváradon, ahol gyerekkoromat töltöttem, ahol Édesanyám és húgomék laktak, s ahová – akkor és még egy ideig – volt hová *hazamennem*. A következő év tavaszán végre sikerült – feleségemmel együtt először – Magyarországra látogatnunk; ennek során egy kellemes estét tölthettünk velük – Magdival, Jánossal és Lillával – akkori otthonukban, egy kelenföldi panellakásban. Emlékezetem szerint ott és akkor találkoztam először a még egyetemi hallgató Raczky Pállal is. János jóvoltából és kíséretében Székesfehérvárra is ellátogathattunk, majd Gerevich László régészeti intézeti igazgató úr támogatásával – aki nagyvonalúan gépkocsit bocsátott rendelkezésünkre – rövid kelet-magyarországi körutat is tehettünk. Ennek során Nyíregyházán megismerkedhettünk, beszélgethettünk János régi jó barátjával, a Jósa András Múzeum frissen hivatalba lépett igazgatójával, a szép emlékű Dienes Istvánnal, és jártunk Debrecenben, majd Miskolcon is. A következő években János többször meglátogatott bennünket Jászvásáron, előbb Kalicz Nándorral,

hivatalos tanulmányúton, aztán Magdival és Lillával, magánlátogatáson. Utoljára már valamikor a – nevezzük így: – rendszerváltás után „ugrott be" hozzánk, talán Ukrajnából jövet, ha jól emlékszem Istvánovics Eszter, Kulcsár Valéria és egy ukrán kolléga társaságában.

1990 után, amikor számomra is kinyílt a világ, és szabadabban utazhattam, sűrűbben találkozhattunk, immár Budapesten, többnyire az akkor még az MTA égisze alatt működő Régészeti Intézet várbeli, Úri utcai – a későbbiek során kormányhivatal számára átadott – épületében, és vendégei lehettünk a Makkay család új otthonában, a hűvösvölgyi, saját építésű szép családi házban is. Sokszor segített könyvekkel, jó tanáccsal, közbenjárásával. Így lehettem jelen pl. az 1990-ben Debrecenben megrendezett Nemzetközi Finnugor Kongresszuson, de az is megtörtént, hogy külföldön találkoztunk: valamikor a '90-es évek elején pl. vele – és jobbára neki köszönhetően – jártam először Athénban.

Találkozásaink során nemcsak a tudóst, hanem az embert is közelebbről megismerhettem. Emlékeim közül előbukkan a debreceni finnugor kongresszus előestéje, amikor János és Magdi engem is elvitt a Déri Múzeumba, ahol annak egyik csendes zugában, egy pohár jó bor melletti beszélgetésre összejöttek néhány régi barátjukkal, akik közül Dienes Istvánra és Trogmayer Ottóra emlékszem, s arra, hogy ezek a komoly, tudós emberek, napi gondjaikról-bajaikról egy pillanatra megfeledkezve, milyen önfeledten tudtak örülni egy-egy ilyen bensőséges, bizonyára nem túl gyakori együttlétnek, s hogy milyen, már-már gyermeki lelkesedéssel fújták kedvenc – gondolom, még diákkori – nótájukat. Szakmai szigorához, fegyelmezettségéhez egészséges életigenlés társult. Amikor vele együtt jártam Athénban, érkezésünk után, már késő délután, a szállodából első utunk a Phidiasról elnevezett utcába, a Német Régészeti Intézethez vezetett, s csak azután vágtunk neki a városnak, kóboroltunk, utcai hússütőknél falatoztunk, másnap kora reggel pedig, mint kihagyhatatlan látványosságot, a tengernyi friss áruval teli, nyüzsgő halpiacot mutatta meg, melynek szárazföldön felcseperedett ember számára elképesztő látványa, páratlan hangulata máig él bennem…

A sors különösen kegyetlen „fintora", hogy ez az ízig-vérig életszerető, szabadságvágyó, cselekvő ember és ragyogó elme, Magdi 2014-ben történt balesete és súlyos betegségének diagnosztizálása után, 80 évesen arra kényszerült, hogy a családi otthon melegéből kiragadva és tudományos pályáját megszakítva, további életét a világtól elzárva, egy idősotthon falai között élje le. János mindezt egyféle vezeklésként élte meg, minden valós vagy vélt korábbi vétkét igyekezett Magdi gondos ápolásával jóvátenni. Gesztusértékű az is, ahogy 2006-ban nyomtatásban megjelent munkáit azzal a megjegyzéssel tette közzé, hogy: „Így utólag mindet Magdusnak ajánlom." Sajnos Magdi 2018-ban bekövetkezett halála után sem térhetett vissza otthonába, ahol békés, nyugodt körülmények között, szeretett könyvei társaságában, idős korában is folytathatta volna értékes tudományos tevékenységét. Magára maradva, élete az egykori hűvösvölgyi házához viszonylag közeli Senectus idősotthonban sorvadt el.

Amikor időnként meglátogattuk, és vallásos, hitbéli kérdésekre terelődött a szó, többnyire ott kötöttünk ki, hogy – bizonyára a saját sorsát is szem előtt tartva – ő képtelen elfogadni azt az Egyház által felkarolt tételt, miszerint az *Isten azt bünteti, akit szeret.* A gondolat ekképpen a Református énekeskönyv 394. dicséretében fogalmazódik meg, s alapjául Pál apostolnak a zsidókhoz írt levele, illetve Joachim Pauli 1664-ben írt *Vigasztaló éneke* áll. Íme az első szakasz, Jeszenszky Károly fordításában (1890):

Térj magadhoz, drága Sion,
Van még néked Istened,
Ki atyádként felkaroljon,
S szívét ossza meg veled!
Azt bünteti, kit szeret,
Másképp ő nem is tehet:
Sion, ezt hát jól gondold meg,
S szabj határt bús gyötrelmednek.

Az intésnek és a mögötte álló tanításnak, a teológiai vonatkozásokon túl, szimbolikus értékű és erejű üzenete van. Íme, bizonyságként, Kányádi Sándor *Azt bünteti, kit szeret* c. verse, amelyben az 1990 tavaszán Marosvásárhelyen végbement magyarellenes pogrom tragikus eseményeire reflektált, melynek példátlan atrocitásai során Sütő András jeles írónk fél szemét is kiverték. Az eseményeket bántatlanul megélő Kányádi Sándor így elmélkedik:

mint pogrom után
a zsinagóga
veretlen maradt
öreg zsidója

nem hálálkodom
nem is kérdem
hogy őket miért
s engem miért nem

mert szeretsz Uram
szeretsz Te engem
és legközelebb
nem hagysz veretlen

Ha elfogadjuk az Ige üzenetét és Makkay János életének megpróbáltatásaira gondolunk, azt kell hinnünk, hogy Őt nagyon szerethette az Úristen.

Nyugodjék békében!

Emlékét megőrizzük!

László Attila

Jegyzetek vázlatos irodalom helyett

1 „*…eleitől fogva". Régész – tanár – ember. A 75 éves Makkay János köszöntése* (szerk. Fekete Mária, Vitári-Wéber Adrienn; *Specimina Nova…*, Supplementum XI), Pécs, 2011.

2 Akárcsak a fentebb említett tisztelgő kötet szerkesztői, magam sem vállalkozhatok Makkay János több száz publikációjának méltatására, vagy akár csak felsorolására. Ő maga, az Országos Doktori Tanács számára kiállított Személyi adatlapon, tíz válogatott közleményeként a következő munkáit jelölte meg: 1–8: Adatok a péceli (badeni) kultúra népe vallásos elképzeléseihez, *Archaeologiai Értesítő*, XC, 1963, 3–16; A Szegvár-tűzkövesi újkőkori férfiszobor és a „Föld és ég elválasztásának" ősi mítosza, *Archaeologiai Értesítő*, CIII, 1978, 164–182; *A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei*, Budapest, 1982; Vésztő-Mágor. A settlement of the Tisza culture, in: *The Late Neolithic of the Tisza region* (szerk. Tálas László), Szolnok, 1987, 85–103. (Hegedűs Katalinnal); Excavations at the Körös culture settlement of Endrőd-Öregszőlők 119 in 1986–1989. A preliminary report, in: *Cultural and landscape changes in South-East Hungary*, I, *Reports on the Gyomaendrőd Project*, Budapest, 1992, 121–193; Ein Gründungsopfer der Tiszapolgár-Kultur von Vésztő-Mágor, in: *Scripta Praehistorica. Miscellanea in honorem nonagenarii magistri Mircea Petrescu-Dîmboviţa oblata* (ed. Spinei, Victor et al.; *Honoraria*, 1), Iaşi, 2005, 201–215; Újkőkori teogónia. Agyagból mintázni istent és embert, in: *Hétköznapok Vénuszai. Tanulmánykötet a Hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum állandó régészeti kiállításának megnyitása alkalmából* (szerk. Benda Lívia, Lőrinczy Gábor), Hódmezővásárhely, 2005, 85–116; Representation of dance in the figural art of the Early Neolithic Körös culture, in: *Memoriae doctissimi viri Bogdani Brukner sodalis rascianae academiae dicatum* (ed. Drașovean, Florin; *Analele Banatului*, SN, Arheologie-Istorie, 14/1), Temesvár, 2006, 79–87; 9–10: lásd a **10**-nél feltüntetett munkákat. Mindezek és az alábbiakban még idézendő publikációk mellett e helyen is említésre érdemesnek tartom Makkay János következő könyveit: *Die Linienbandkeramik der Grossen Ungarischen Tiefebene*, Budapest, 1977 (Kalicz Nándorral); *Early stamp seals in South-east Europe*, Akadémiai, Budapest, 1984; *Egy magyar amatőr véleménye az urali finnugorság származásáról*, Budapest, 1997; *Az indoeurópai nyelvű népek őstörténete*, Budapest, 1998; *Hogyan kell őstörténelmet írni*, Budapest, 2000; *Türkmagyarok – Turcohungarica. Bevezetés a történelmi tévtan tételeibe*, Budapest, 2005; *Vésztő-Mágor. Ásatás a szülőföldön*, Békéscsaba, 2012; *Ásatás az Alföldi Vonaldíszes Kerámia lelőhelyein Szarvason és Gyomán*, Budapest, 2014; *Az Árpád-kor magyar személynevei*, Budapest, 2016.

3 *Holt lóra patkó. Tanulmányok Torma Zsófia (1840–1899) emlékezetére* (*Tractata Minuscula* 17.), Budapest, 1999; Heinrich Schliemann – Ungarn – Zsófia Torma. Kontakte und Briefwechsel (Tulok Magdolnával), in: *Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt* (ed. Boroffka, Nikolaus – Sorocean, Tudor), Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf., 1999, 19–37, további irodalommal.

4 Lásd pl. Tartaria, *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1966–1967*, 1967, 21–24; The Tartaria Tablets, *Orientalia*, XXXVII, 1968, 272–289; The late Neolithic Tordos Group of Signs, *Alba Regia*, X, 1969, 9–49; *A tartariai leletek*, Budapest, 1990.

5 A *tiszaszőlősi kincs. Nyomozás egy rézkori fejedelem ügyében*, Budapest, 1985; *The Tiszaszőlős Tresaure*, Budapest, 1989.

6 Decebál kincsei, *Századok*, CXXV, 1995, 967–1032; The treasures of Decebalus, in: *Specimina Nova*, X, Pécs, 1995, 151–215.

7 Lásd pl.: *Hogyan lettek a blakokból románok. Flaccustól a román áfiumig* (második, bővített és átdolgozott kiadás), Budapest, 2006.

8 *English–Hungarian and Hungarian–English dictionary of archaeological terms – Angol–magyar és magyar–angol régészeti kifejezések szótára* (Tulok Magdával), Enciklopédiai, Budapest, 2004; *Deutsch–Ungarisches und Ungarisch–Deutsches Fachwörterbuch für Archäologie – Német–magyar és magyar–német régészeti kifejezések szótára* (Tulok Magdával), Budapest, 2006; *Dizionario di terminologia archeologica Italiano–Ungharese e Ungharese– Italiano – Olasz–magyar és magyar–olasz régészeti kifejezések szótára* (Tulok Magdával és Elisabetta Starninivel), Enciklopédiai, Budapest, 2009.

9 *Nyomtatásban megjelent munkái. Az első ötven év (1957–2006)*, Budapest, 2006.

10 Uo., 72. A hivatkozott, akkor előkészületben álló, időközben megjelent munkák: *The excavations of the Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary: the final report*, I, *The excavations: stratigraphy, structures and graves* (társszerzők: Kaczanowska, M.; Kozłowski, J. K.; Paluch, T.; Pap I.; Vörös I.), Trieste, 2007; *The excavations of the Early Neolithic sites of the Körös culture in the Körös valley, Hungary: the final report*, II, *The pottery assamblageas*; III, *The small finds: figurines, reliefs, face vessels, handled cups, altars, loomweights, netweigs, and other small finds* (Elisabetta Starninivel), Budapest, 2008.

11 Lásd pl. *A székelyek*, Budapest, 2005; *Siculica Hungarica. A székelyek az ősidők kezdetétől magyarok. A kérdés Nagy Gézától László Gyuláig*, Budapest, 2009.

12 Siculica Hungarica – Nagy Gézától László Gyuláig, *Acta Siculica 2008*, 209–240.

13 Lásd Epilógus. Türk áfium, in: *Nyomtatásban megjelent munkái…*, Budapest, 2006, 72–94.

14 László Gyula: *Köszöntjük az olvasót!* In: Makkay János: *A magyarság keltezése* (2., átdolgozott és bővített kiadás), Szolnok, 1994, 6.

15 Bánó Attila: Fájdalmas búcsú Makkay János történésztől, *Magyar Nemzet*, 2023. május 20.

16 Die aktuellen Fragen der Bandkeramik (szerk. Fitz Jenő; *István Király Múzeum Közleményei*, A/18), Székesfehérvár, 1972.

János Makkay (1933-2023)

(Rezumat)

Evocarea de mai sus, completată cu date din bibliografia János Makkay, a fost rostită cu ocazia luării de ultim rămas bun, în cadrul ceremoniei funerare din 12 iunie anul curent. János Makkay (Vésztő, 30 august 1933 – Budapesta, 17 mai 2023), strălucit om de știință, arheolog la muzeele din Debrecen și Székesfehérvár, apoi în 1973-1993 în Insitutul de Arheologie al Academiei Ungare de Științe, mentor și ulterior profesor la universitatea din Pécs în 2001-2008, a fost cunoscut la nivel internațional, lăsând moștenire peste 750 de cărți, studii, rapoarte, articole, în domeniul întocmirii topografiei arheologice a Ungariei, al cercetării neoliticului (în special a Culturii Criș) și a eneoliticului, al originii popoarelor vorbitoare de limbi indoeuropene, al originii și istoriei vechi a ungurilor, etc. Împreună cu soția sa, Magdolna Tulok, au întocmit dicționarul de arheologie englez-maghiar (și maghiar-englez), german–maghiar (și maghiar-german), italian–maghiar (și maghiar-italian), pe ultimele în colaborare cu Elisabetta Starnini. Cu privire la Transilvania, a elaborat studii remarcabile despre problema tăbliţelor de la Tartaria, despre „comoara de la Moigrad", despre aurul lui Decebal, despre secui sau despre interpretarea cronicii Notarului Anonim, iar alături de Magdolna Tulok, despre figura lui Zsófia Torma, prima noastră arheoloagă.

Requiescat in pace!

János Makkay (1933–2023)

(Abstract)

The eulogy above, complete with a selective bibliography of János Makkay, was originally delivered at the savant's funeral ceremony on the 12th of June this year. A brilliant mind of international renown, János Makkay (Vésztő, 30th August 1933 – Budapest, 17th May 2023) worked as an archaeologist at the Debrecen and Székesfehérvár museums, as well as (between 1973 and 1993) at the Institute of Archaeology of the Hungarian Academy of Sciences and, from 2001 to 2008, as professor at the doctoral school of the University of Pécs. He authored more than 750 books, studies, reports and articles, the subjects he discussed including the archaeological repertory of Hungary, the Neolithic (especially the Körös culture), the Copper Age, the origins of Indo-European speaking peoples, as well as the origins and prehistory of the Hungarians. Alongside his wife, Magdolna Tulok, he compiled English–Hungarian/Hungarian–English, German–Hungarian/Hungarian–German and Italian–Hungarian/Hungarian–Italian (with Elisabetta Starnini as a third co-author) specialized dictionaries focusing on archaeological terminology. He wrote many an excellent study pertaining to the history of Transylvania, on the Alsótatárlaka (Tărtăria) pictographic tablets, the "Mojgrád (Moigrad) hoard", the gold of Decebalus, the Székelys, the possible interpretations of the Anonymus chronicle, and, with Magdolna Tulok, on our first female archaeologist, Zsófia Torma.

Requiescat in pace!

MAKKAY JÁNOSNÉ DR. TULOK MAGDOLNA (1934–2018) EMLÉKEZETE*

Öt éve múlt, hogy hosszas betegeskedés után, a világtól elvonultan, szinte észrevétlenül távozott a földi világból Tulok Magdolna, a könyvtárosi pályát vállaló régész, aki saját tudományos karrierje rovására oly sokat segítette szerencsésebb pályatársai mindennapi munkáját. 1934. január 16-án született, egy kis nyugat-dunántúli faluban, a Zala megyei Gyűrűsön, egyszerű, gazdálkodó szülők gyermekeként. A válságos 1930-as évek végén a család arra kényszerült, hogy a fővárosban keressen boldogulást, ahol az apának tűzoltóként sikerült elhelyezkednie. Itt élték át 1944–1945. telén Budapest ostromának szörnyűségeit, amelyek örökre bevésődtek az eszmélő kislány emlékezetébe. A háború utáni sanyarú időkben kézimunkázással, kötéssel maga is igyekezett hozzájárulni a család szűkös megélhetésének biztosításához. A történelem, irodalom, művészet iránti vonzódása korán megmutatkozott, a mindennapok szürkesége elől gyakran menekült olvasmányainak világába. Visszatekintve, felnőtt korában is a sors külön ajándékának tartotta, hogy édesapjának – az egyik budapesti színházban végzett tűzoltói szolgálatának – köszönhetően számos színi- és operaelőadást láthatott, és már gyermekként megismerhette a dráma- és zeneirodalom remekeit.

A budapesti józsefvárosi Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban érettségizett, 1952-ben, és még ugyanabban az évben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának régészet szakos hallgatója lett, Banner János tanítványa. Itt ismerkedett meg a későbbi neves régésszel és őstörténésszel, Makkay Jánossal, akivel még egyetemi tanulmányaik idején összeházasodtak. Baráti körükhöz tartozott évfolyamtársuk, Trogmayer Ottó, aki aztán Szegeden vált nemzedéke egyik legkiválóbb régészévé. Tanulmányaik befejezése és munkába lépésük az 1956-os forradalom eseményeinek és az azokat követő megtorlásoknak idejére esett. A forradalom alatt tanúsított magatartásuk, szerepvállalásuk következményeit mind férjének, mind tanár apósának viselnie kellett, ami hosszabb távon is beárnyékolta az egész család életét, beszűkítette mozgásterét.

Tulok Magdolna 1963-ban egyetemi doktorátust is szerzett régészetből, de gyakorló – terepet járó, ásató – régészként sohasem dolgozott, szakmai életét (is) a könyvek világának szentelte: tanulmányai befejeztével a számára járhatóbbnak mutatkozó könyvtárosi pályát választotta. Indulásakor a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, azt követően a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa volt. Egyik első közleménye is – közvetetten – a könyvtári szakmához fűződik. Ebben közzétette a költő és műfordító dunántúli evangélikus püspök Kis János egy 1837-ben, Toldy Ferencnek írt, addig lappangó levelét, amelyben beszámolt irodalmi tevékenységéről, és tájékoztatta a Magyar Tudományos Akadémia – akkori nevén a Magyar Tudós Társaság – titkárát a Sopronban és Kőszegen az idő tájt megjelent nyomtatványokról (Kis János levele az Akadémiához a soproni nyomda működéséről, *Soproni Szemle*, XIII, 1959/ 371–373). Kis János, aki alapításától fogva maga is a tudós társaság tagja volt, vidékről küldött jelentéseivel így igyekezett támogatni a fiatal intézmény működését, segíteni titkárának bibliográfusi munkáját egy olyan időszakban, amikor épp csak elkezdődött a tudós társaságnak juttatandó kötelespéldányok szabályozása.

Képzettségéhez közelebb kerülve, éveken át vezette a Magyar Tudományos Akadémia 1958-ban létrehozott Régészeti Kutatócsoportjából 1968-ban megalakított Régészeti Intézete könyvtárát. Tevékeny-

* A fényképen Tulok Magdolna Patek Erzsébettel (1918–1995), valószínűleg egy, a soproni várhelyi (Burgstall) ásatáson, valamikor 1971–1978 között.

ségéhez nemcsak a könyvtár szervezése, állományának gyarapítása, a fiatal intézmény munkáját biztosító hazai és külföldi szakirodalom nyomon követése, beszerzése, rendszerezése fűződik, de ő készítette el a régészet és a társtudományok periodikáinak, kiadványsorozatainak azt az átfogó rövidítésjegyzékét, amely mind a mai napig alapvető útmutatóul szolgál szerzőknek és szerkesztőknek egyaránt (Abbreviations of Periodicals and Series of Archaeology and Auxiliary Sciences, ActaArchHung[= *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*], 36, 1984–1985, 333–384).

Szakértelmét külföldi magyar intézmények tudományos könyvtárainak rendezéséhez is igénybe vették, egyik ilyen irányú tevékenysége a Római Magyar Akadémia könyvtárához fűződik, ahol többször is megfordult, és ahová mindig szívesen tért vissza. A könyvtárat Fraknói Vilmos történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, címzetes nagyváradi püspök alapította 1894–1895-ben, a Római Magyar Történeti Intézettel együtt, amelyet aztán a Monarchia összeomlása után a Klebelsberg Kunó kultuszminisztersége alatt 1927–1928-ban létrehozott, a Via Giulián fekvő Falconieri Palotában otthont nyerő Római Magyar Akadémiához csatoltak. A második világégést követő hidegháborús időkben az eredetileg a kultúrát és a tudományt szolgálni hivatott intézményt a nagykövetség vette birtokába, és főleg propagandacélokra használta; a könyvtár értékesebb részét, benne a Fraknói-hagyatékot, az 1950-es évek elején Budapestre szállították. A Collegium Hungaricum és Accademia D'Ungheria néven is jól ismert római magyar intézmény 1981-ben került vissza az Oktatási és Kulturális Minisztérium hatáskörébe, és csak ezek után jöhetett szóba a könyvtár rendezése. Tulok Magdolna magvas tanulmányban számolt be tapasztalatairól, és tájékoztatta a hazai közvéleményt (A százéves Magyar Akadémia Fraknói-könyvtárának viszontagságai, *Könyvtári Figyelő*, 41, 1995, 3–37). Megjegyzendő, hogy az utólag, 2016-ban a Külgazdasági és Külügyminisztérium alá rendelt Római Magyar Akadémia könyvtárának állapota továbbra sem kielégítő, és nem felel meg eredeti, tudományos rendeltetésének, lásd Sárközy Péter tanulmányát (Az MTA Római Magyar Történeti Intézete és utóda, a kilencven évvel ezelőtt alapított Római Magyar Akadémia, *Magyar Tudomány*, 179, 2018, 729–737).

Tulok Magdolna hálás volt a sorsnak, hogy kedvelt tevékenységét, a könyvek világával/világában való foglalatoskodást a rendszerváltozást követően, immár nyugdíjasként is tovább folytathatta: több éven át a külföldi magyar intézetek könyvtáraival, azok anyagának szakszerű rendszerezésével, állományuk gyarapításával, a magyar kultúra és tudomány határokon túli megismertetésének előmozdításával foglalkozhatott a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, majd ennek utóda, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma kötelékében. A felettes hatóság részéről mindig nagyra értékelt könyvtárrendezési tevékenysége révén a világ számos közelebbi vagy távolabbi helyét felkereshette: járt Prágában, Párizsban, Londonban, Helsinkiben, Szófiában és Moszkvában, de eljutott Kairóba és Delhibe is. Útjain nem egyszer férje, Makkay János is elkísérte, és mindenütt óriási kíváncsisággal, a más kultúrák iránti nyitottsággal, értő szemmel ismerkedtek a múlt emlékeivel és a jelen viszonyaival. Amint a körülmények lehetővé tették, a hivatali utak mellett turistaként is felkerestek olyan exotikus, az egyetemes művelődéstörténet szempontjából kitüntetett helyeket, mint a Földközi-tengerben fekvő Málta szigete vagy a sokunk számára még mindig rejtélyes Közép-Ázsia.

Tudományos publicisztikai tevékenységére visszatérve, megállapítható, hogy annak egyik vonulata eredeti képzettségéhez, az őskor, azon belül is a neolitikum és rézkor régészetéhez kapcsolódik. Noha nem vált ásató régésszé, több ízben foglalkozott a Hódmezővásárhely melletti Kökénydomb késő-neolitikus, a Tisza-kultúrához tartozó lelőhelyének a korabeli hitvilághoz köthető, a régészek által a kultikus szertartások kellékeinek tekintett különleges égetett agyagtárgyaival, mint a bekarcolt meandermotívumokkal díszített kökénydombi „oltár" vagy az ún. kónikus idolok (Der Altar von Kökény domb und der, ihm angeschlossene Kreis, *Régészeti Dolgozatok – Dissertationes Archaeologicae*, 4, 1962, 68–69; A Late Neolithic Idol of Conical Type, ActaArchHung, 23, 1971, 3–17). Itt említhetjük meg recenzióját is, melyet a bolgár régészet egyik legismertebb alakjának a bulgáriai rézkort tárgyaló, a magyarországi őskori kutatások számára is fontos összefoglaló munkájáról írt (Henrieta Todorova: *The Eneolithic Period in Bulgaria in the Fifth Millenium B. C.*, BAR International Series, 49, Oxford, 1978 [Recenzió], ActaArchHung, 33, 1981, 406–408). A recenzens számára akkor elfogadhatatlannak tűnt Todorovának a bulgáriai neolitikumra és rézkorra javasolt „magas" kronológiája, amelyet a gyarapodó radiokarbon keltezésekre alapozott, és amely szerint a réz- és aranyművesség, az írásszerű piktografikus szimbólumok, de még az osztálytársadalom kezdetei is az i. e. V. (és nem a korábban elfogadott III.) évezredben gyökereznének. Az említett radikális kronológiai fordulathoz hasonlóan, a recenzens megalapozatlannak tartotta Todorova azon igyekezetét is, hogy a diffuzionista régészeti iskola képviselői által hangoztatott hagyományos „ex Oriente lux" elvét a délkelet-európai őskor önálló fejlődését hangsúlyozó „ex Balcanae lux" hipotézisével helyettesítse. Másfél évtizeddel később Tulok Magda társszerzője lett annak a kötetnek, amely a dunántúli Bicske-Galagonyás lelőhely ásatásának eredményeiből az ún. kottafejes díszíté-

sű kerámia kultúrájának, valamint az azt követő Sopot–Bicske-műveltségnek a középső és késő neolitikumba sorolható leletanyagát mutatja be (Makkay J., Starnini E. and Tulok M.: *Excavations at Bicske-Galagonyás (Part III): The Notenkopf and Sopot-Bicske Cultural Phases*, Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno 6, Trieste, 1996).

Az erdélyi régészet történetéhez fűződik Tulok Magdolna érdeklődése első nő régészünk s egyben a világ egyik első archeológus asszonya, a sokáig méltatlanul mellőzött Torma Zsófia (1832–1899) élete és munkássága iránt. Alakját, az erdélyi neolitikum, különösen a tordosi őstelep kutatásában játszott úttörő tevékenységét, Erdély őskorának a délkelet-európai és közel-keleti civilizációkkal való lehetséges kapcsolataira vonatkozó eredeti gondolatait mind szakkiadványokban, mind pedig szélesebb olvasóközönségnek szánt lapokban több alkalommal is felelevenítette, értékelte (150 éve született Torma Zsófia, *Archaeologiai Értesítő*, 117, 1990, 265 [az akkor elfogadott 1840-es születési dátum szerint]; Száz éve halt meg az első magyar régésznő, Torma Zsófia, *Havi Magyar Fórum*, 1999. november; 100 éve hunyt el Torma Zsófia, in: *Holt lóra patkó. Tanulmányok Torma Zsófia (1840–1899) emlékezetére* (*TractataMinuscula* 17.; szerk. Makkay János), Budapest, 1999, 17–40). Archív dokumentumok felkutatása alapján, férjével közösen írt tanulmányában újabb adatokkal gazdagította a Heinrich Schliemann és a magyar régészet közötti kapcsolatokra, a Trója feltárójának Torma Zsófiával folytatott tudományos levelezésére vonatkozó ismereteinket (Magdolna Tulok – János Makkay: *Heinrich Schliemann – Ungarn – Zsófia Torma. Kontakte und Briefwechsel*, in: *Transsilvanica. Archäologische Untersuchungen zur älteren Geschichte des südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt* (szerk. Nikolaus Boroffka – Tudor Soroceanu), Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf., 1999, 19–37).

Művészettörténeti érdeklődését és jártasságát tanúsítják azok a dolgozatai, amelyekben az Árpád-házi szentek ábrázolásaival, ereklyéivel foglalkozott. Egy, a millecentenárium alkalmából kiadott tanulmánykötetben elemezte Simone Martini sienai mesternek az Assisi Szent Ferenc-bazilika altemplomában található, 1318 körül, esetleg valamivel később keletkezett falfestményeinek szentábrázolásait, köztük magyarországi Szent Erzsébet, Szent Margit, Szent Imre herceg, Szent István és Szent László képmását (Árpád-házi szentjeink Simone Martini képein, in: *Az őshazától Árpád honalapításáig* (szerk. Magyar Kálmán), Magyar Nemzeti Történeti Társaság, Kaposvár, 1996, 241–246). II. András leánya, az 1231-ben a németországi Marburgban alig 24 évesen elhunyt, 1235-ben szentté avatott, legendás életű Szent Erzsébet alakját és hányatott sorsú földi maradványainak történetét külön kis kötetben is bemutatta. Munkájának kiindulópontját az a Stockholmi Állami Történeti Múzeumban őrzött, drágakövekkel díszített arany fej-ereklyetartó képezte, amelyet Gusztáv Adolf svéd király zsákmányolt 1631-ben, a harminc éves háború során, Würzburg ostroma és bevétele alkalmával, és amelyet a kutatók egy része Szent Erzsébet fej-ereklyetartójaként tart számon (*Árpád-házi Szent Erzsébet stockholmi fej-ereklyetartója*, Budapest, 2007).

Kutatóként, könyvtárosként Tulok Magdolna számtalanszor találkozhatott a régészeti szövegek fordításának nehézségeivel, ez késztette arra, hogy megkeresse és összegyűjtse a magyar régészeti szaknyelv szókészletének megfelelőit az általa jól ismert angol, német és olasz nyelvben. Így születtek mindmáig népszerű, haszonnal forgatott szakszótárai, amelyeket férje és – alkalomszerűen – mások bevonásával állított össze (*English–Hungarian and Hungarian–English Dictionary of Archaeological Terms*. Compiled by Magda Tulok, with the contribution of János Makkay. *Angol–magyar és magyar–angol régészeti kifejezések szótára.* Összeállította Tulok Magda, Makkay János közreműködésével, Enciklopédiai, Budapest, 2004; *Deutsch–Ungarisches und Ungarisch–Deutsches Fachwörterbuch für Archäologie*. Zusammengestellt von Magda Tulok in Zusammenarbeit mit János Makkay. *Német–magyar és magyar–német régészeti kifejezések szótára.* Összeállította Tulok Magda, Makkay János közreműködésével, Budapest, 2006; *Dizionario di terminologia archeologica Italiano-Ungharese e Ungharese-Italiano*. Compilato da Magda Tulok – János Makkay, con collaborazione di Elisabetta Starnini. *Olasz–magyar és magyar–olasz régészeti kifejezések szótára.* Összeállította Tulok Magda – Makkay János, Elisabetta Starnini közreműködésével, Enciklopédiai, Budapest, 2009.) A Makkay-házaspár által gondosan összegyűjtött szókészlet felhasználásával felmerült egy magyar–francia és magyar–román szakszótár megalkotásának gondolata is, ez azonban mindmáig nem valósulhatott meg.

Régészként, könyvtárosként, a művelődéstörténet felé forduló kutatóként és művelt emberként kezdettől fogva megragadták Itália antik, középkori és reneszánsz műemlékei, művészete, a magyarral oly sok ponton érintkező olasz kultúra. Ugyanakkor nyitott volt más kultúrák felé is; szívesen megfordult nemcsak az antik civilizáció színhelyein vagy a nyugati keresztény kultúra világában, hanem – tanúsíthatom – az 1970-es évek elején tett jászvásári/iași-i látogatásakor élénk érdeklődéssel szemlélte a moldvai város középkori műemlékeit is, megcsodálta az ortodox egyházi építészet egyik remekét, a falait borító, keleti hatásokról árulkodó, kőbe faragott díszítőmotívumairól, kőcsipkéiről méltán híres, 17. századi Trei Ierarhi-kolostortemplomot. Ám

tagadhatatlan, hogy itáliai látogatásai meghatározó élményt jelentettek számára, s amikor úgy érezték, hogy eljött az ideje a visszavonulásnak, 2011-ben Makkay Jánossal együtt még egyszer elutaztak Rómába, búcsút venni az Örök Várostól. Magukkal vitték két unokájukat is; az együtt töltött itáliai napok örök szép emlékké lettek mindannyiuk számára!

Életpályája azt tanúsítja, hogy kevés iskolát járt, szegény szülők gyermekeként, tehetségének, elhivatottságának és kitartásának köszönhetően Tulok Magdolna ki tudott törni az egyszerű sorból, nagy műveltségű értelmiségivé, szakterülete megbecsült képviselőjévé vált, és rengeteg munkával, önfeláldozással ehhez méltó körülményeket tudott teremteni a maga és családja számára. A sors igazságtalansága, hogy élete utolsó éveinek mindennapjait súlyos, emberi méltóságától, önálló cselekvőképességétől nagy mértékben megfosztó alattomos betegségben, férje önzetlen gondoskodására utalva, egy idősotthon kis lakosztályában kellett leélnie, jórészt elszigetelve a környező világtól, a nehezen megszerzett, szép családi otthontól, szeretteitől – egyetlen, sikeres diplomata-pályát befutott gyermekétől és két unokájától – és, nem utolsó sorban, áldozatok árán összegyűjtögetett kedves könyveitől. Kiszolgáltatottságát türelemmel viselte, és amilyen szerényen élt, olyan csendesen távozott a földi világból. 2018. április 8-án hunyt el, urnáját április 25-én helyezték el a Budapest–Remetekertvárosi Szentlélek Plébániatemplom kolumbáriumában, egyszerű vallási szertartás keretében, a szűk család és néhány barát, ismerős jelenlétében.

Requiescat in pace!

László Attila

In memoriam Magdolna Tulok (1934-2018)

(Rezumat)

Retrasă departe de lume, s-a stins din viață acum cinci ani, după o lungă suferință, Magdolna Tulok, arheolog de formație, dar cunoscută mai ales datorită activității și lucrărilor sale din domeniul bibliologiei și al lexicografiei. A studiat arheologia preistorică la Universitatea „Eötvös Loránd" din Budapesta, ca elev al profesorului János Banner (făcând licența în 1957, doctoratul în 1963). Încă în timpul studiilor s-a căsătorit cu János Makkay, unul dintre cei mai proeminenți arheologi ai generației sale. Magdolna Tulok a condus vreme îndelungată biblioteca Institutului de Arheologie al Academiei Maghiare de Științe, a lucrat în mai multe rânduri la reorganizarea bibliotecii Institutului Maghiar de la Roma (Accademia d'Ungheria) și a contribuit, chiar și după pensionare, la amenajarea bibliotecilor unor institute culturale și științifice maghiare din Europa și din alte părți ale lumii (Helsinki, Londra, Moscova, Paris, Praga, Sofia, Delhi, Cairo). Activitatea sa științifică cuprinde studii de arheologie preistorică (neoliticul Bazinului Carpatic), de istoria arheologiei (activitatea primei femei-arheolog, Zsófia Torma, și legăturile sale cu Heinrich Schliemann), dar și lucrări privind unele monumente ale artei religioase medievale. Pentru arheologie și arheologi vor rămâne utile încă pentru multă vreme, alături de un amplu repertoriu de periodice de specialitate și de indice de prescurtări (ActaArchHung, 36, 1984-1985, 333-384), mai ales cele trei dicționare de terminologie arheologică, maghiar-englez, maghiar-german și maghiar-italian, respectiv englez-maghiar, german-maghiar și italian-maghiar (Budapest, 2004, 2006, 2009).

In memoriam Magdolna Tulok (1934–2018)

(Abstract)

After a prolonged illness and much suffering, it has been five years since she finally found rest. As an archaeologist, she compiled a catalogue the importance of which cannot be overstated: a comprehensive list of archaeological journals and abbreviations. With her husband, János Makkay, she authored a series of specialized dictionaries of archaeological terminology in Hungarian, English, German and Italian. As an art historian, her legacy includes key discussions of artefacts linked to the saints of the Árpád dynasty; as a historian of science, she treated on Zsófia Torma, the first Hungarian female archaeologist. Having served as the librarian at the University of Debrecen, the Library of the Hungarian Academy of Sciences in Budapest and that of the Institute of Archaeology, employed by the government of Hungary, she participated in the organization of the library at the Hungarian institute of Rome, as well as Cairo, Delhi, Helsinki, London, Moscow, Paris, Prague and Sofia.

LÁSZLÓ ATTILA (1959–2013) EMLÉKÉRE

László Attila geológus Sepsiszentgyörgyön született, 1959. május 15-én, de orvos szüleinek munkahelye révén kilenc éves korától Nagybányán nőtt fel, és lélekben, sőt irataiban is nagybányai maradt, bár családja és szakmai pályája ugyancsak Sepsiszentgyörgyhöz kötötték. Az egykori Asszonypatak, az aranypénzverős szabad királyi város Nagybánya a gyerekkorában még varázslatos, sokszínű, román–magyar–cipszer–zsidó–ukrán településként volt bányavidéki központ közigazgatási székhely. Magyar többségét már az ötvenes évek elején elveszítette, de a hatvanasokban még mindig harmadában volt magyar, hogy a 2010-es évek elejére ez is megfeleződjön.

A nagybányai Gheorghe Şincai Elméleti Líceum és a katonai szolgálat után a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Biológia–Földrajz–Geológia karán, annak földtani tanszékén szerzett 1979–1984-es tanulmányait követően geológus mérnöki diplomát. A kolozsvári geológus diákok bizonyos szempontból kivételes helyzetben voltak a különben mind nyomasztóbb politikai légkörben is: szakmai képzésük izgalmas diszciplínák találkozását kérte, és gyakran érkeztek ide a hallgatók is nagyon különböző érdeklődéssel, de a világra fölöttébb nyitottan, volt például, aki a csillagászatot vélte a földtannal alapozhatni az elméleti fizika helyett, magas matematikai apparátus birtokában is. Nagybányai kulturális gyökereinek köszönhetően, László Attila valószínűleg képzőművésznek indult volna egy más korszakban – valóban festett –, de ezen sem lepődött volna meg senki, hiszen a tanszék peremén akadt előzőleg képzőművészeti egyetemet végzett, ugyanakkor nemzetközi ismertségű kolozsvári kutató geológus is.

A földtanos magyar diákok szocializációjára Kolozsvár sem volt mellékes, hiszen hallgatótársai közül volt aki közeli rokon révén egy Bodor Ádámmal kerülhetett barátságba, mások diákházasságban, albérlőként Mikó Imre Petőfi utcai lakásában nevelték kisgyereküket. Mégis, egy kitűnő román egyetemi tanárukat, az ásványtár őrét érdemes idézni, aki kedvesen, határozottan figyelmeztette fejlődő diákjait: az egyetem nem az ismeretekkel gazdagítja őket elsősorban, hanem egy szemléletet ad. A geológia esetében kivételes holisztikus tér-, idő- és világlátást. László Attilának is így nőhetett egyértelműen hivatásává a választott szakmája is.

Geológus mérnökként az akkori romániai földtani kutatóvállalatok (IPEG) hálózatának nagybányai egységén kezdte a pályáját, két év múlva pedig, 1986-ban a csíkszeredai egység sepsiszentgyörgyi brigádjánál folytatta. Mindenekelőtt így kerülhettek közelebb felesége támogató, brassói családjához. Másrészt, sepsiszentgyörgyi gyökerei korántsem voltak jelentéktelenek: a Székely Nemzeti Múzeum legendás igazgatója, Székely Zoltán unokaöccseként, mint sokaknak, a múzeum is egy tágabb családja volt. Nem véletlen, hogy első publikációja is az akkori évkönyv *Aluta*ban jelent meg, ahogy az sem, hogy az 1989-es fordulat után jellegét visszavevő múzeum újrainduló évkönyveihez – *Acta (Siculica)* – elsősorban ő biztosította, állandó szerzőként, a geológiai témájú részfejezetet: szívügyének tekintette.

Annak, hogy a felnőttkori kezdeti sepsiszentgyörgyi évek (kovászna–zágoni, felsőkomána–felsővenicei, kőröspataki munkatelepek) kevéssé tükröződnek publikációs jegyzékében, jó oka van: az 1989-es fordulat előtti geológiai kutatást jelentős részben kompromittálta a kommunista tervgazdálkodás propagandisztikus önbecsapása. Az 1989-es fordulat ezzel szemben magának az ágazatnak a csaknem teljes leépüléséhez vezetett. A pályát váltani nem akaró geológusok nagy része kénytelen volt szívós munkával, vállalkozóként újraépíteni szakmai életét, tudásának reális piacot keresve.

László Attila 1990-től a Geolex néven felszámolódó utódvállalatnál dolgozott tovább 1999-ig – felsőrákosi nádas–rikai, árkos–kőröspataki, észak-barót–magyarhermányi, kereszténytyfalva–holbáki, szárazajtai, illyefalva–árapataki és más Barcaság-peremi, így Debren-pataki, gidófalva–zoltáni ásványkincs-kutatások –, párhuzamosan pedig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem szerkezeti geológiai, kőzettani, környezetvédelmi képzésein vett részt 1991–1992-ben és1994-ben, majd 2000-ben strukturális geológiai témában megvédett doktori disszertációval zárta Kolozsváron a felsőoktatásbeli szakmai képzését *(Földtani tanulmány a Hargita-hegytömeg déli részének vulkáni szerkezeteiről)*. Utóbbi még abban az évben lehetővé tette lektori alkalmazását is a Babeș–Bolyai Tudományegyetem sepsiszentgyörgyi, közigazgatási kihelyezett tagozatán.

Fő munkahelye azonban, az utolsó éveket leszámítva, a korábbi sepsiszentgyörgyi kollégáival együtt működtetett Promer Kft. volt 1999-től. Itt végzett műszaki és hidrogeológiai munkájuk a térség gyakorlati – elsősorban vízellátási és épületstatikai – problémáihoz nélkülözhetetlen, számottevő eredményeket halmozott fel, értelmet adva egy jobb sorsra érdemes, visszaszorult, de helyét kereső szakma fenntartásának. Vonatkozó, a geológiai kutatásra jellemzően leginkább szakmai alázatú együttműködésben készült dokumentációi egyben ennek a térségünkbeli útkeresésnek és magára találásnak, a folytatás építésének a története.

Ő maga is a helyét kereste benne, ahogy a múzeumi és műemlékvédelmi – régészeti, művészettörténeti – alkalmazások vagy a sepsiszentgyörgyi Szent György Napok keretében 2001-től társszervezett Ásvány, Kövület és Ékkő Szalonok terén is. Különös szívügyeként említendő a holbáki és az alsórákosi geológiai rezerváció – előbbi földtani dokumentációját 2002-ben valójában egyedül állította össze –, valamint a „Borvizek útja" Kovászna megyei turisztikai nagyberuházási program 2011-ben zárt műszaki geológiai alapozása.

2013. január 19-én hunyt el. Fazakas József, felsőoktatási munkahelyi kollégája mint csendes, kissé szomorkás mosolyú, jó szándékú és a jóra nyitott munkatársat búcsúztatta 2013. január 22-i temetésén.

László Margit – Dávid Attila – Boér Hunor

László Attila szakmai publikációja

1. **László A., Miklós Margareta**: Pe marginea unei colecții mineralogice adăpostite în Muzeul Județean Covasna, *Aluta*, XVII–XVIII, 1988, 7–12.

2. **László A.**: A Kárpát-térség keleti részére eső szerkezeti egységek fejlődéstörténete és problematikája, *Acta (Siculica) 1995*, 1996, 9–18 + 1 lep.

3. **László A., Zólya L., Dénes I.**: Aspecte noi asupra mineralizației de aragonit, auripigment, realgar din pârâul Hankó, zona Covasna, *Acta (Siculica) 1995*, 1996, 27–38 + 1 t.

4. **László A., Dénes I.**: Elemente structural-tectonice pentru un model evolutiv în zona Bazinului Baraolt, *Acta (Siculica) 1996/1*, 1997, 9–16 + 1 t..

5. **László A., Kozák M., Püspöki Z.**: Szerkezeti vulkanológiai és magmás kőzettani vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén, *Acta (Siculica) 1996/1*, 1997, 17–32.

6. **László A., Kozák M., Pető Anna Krisztina**: Korrelatív eseménytörténeti rekonstruktió a Baróti-medence és a DNy-Hargita pontusi–pleisztocén vulkáni-vulkanoszediment képződményei alapján, *Acta (Siculica) 1997/1*, 1998, 9–20.

7. **László A., Püspöki Z., Dițu M.**: Az oltszem–gidófalvi pleisztocén öböl homokkomplexumának szedimentológiai vizsgálata, *Acta (Siculica) 1997/1*, 1998, 20–38.

8. **László A., Kozák M.**: Pliocene–Pleistocene Volcanosediment Levels in the Young Sediment Series of the Baraolt Basin, *Studia Universitatis "Babeș–Bolyai"*, Geologia, XLIII, 1998, 101–118.

9. **László A., Dénes I.**: Date structural-tectonice oferite de imaginea de satelit, pentru zona vulcanilor din Harghita de Sud și a bazinelor limitrofe Baraolt și Ciuc, *Acta (Siculica) 1998/1*, 1999, 9–18.

10. **László A., Kozák M.**: Pliocén–pleisztocén vulkanoszediment szintek a Baróti-medence fiatal üledéksorában, *Acta (Siculica) 1998/1*, 1999, 19–30.

11. **Kozák M., Püspöki Z., Gyuricza Gy., László A., Csathó B.**: Torlatok és durvatörmelékek környezetrekonstrukciós szerepe a Tardonai-dombság DK-i részének pannon rétegsorában (Sajóbábony), *Acta Geographica ac Geologica et Meteorologica Debrecina*, XXXIV, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1998, 235–252.

12. **László A.**: Evoluția tectonică a ariei Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc reflectată prin succesiunea evenimentelor vulcanice din Harghita de Sud, din perioada pliocen–pleistocenă, *Acta (Siculica) 1999/1*, 2000, 11–22.

13. **László A.**: Studiul geologic al structurilor vulcanice din partea sudică a Masivului Harghita (Doktori disszertáció), Catedra de Geologie, Universitatea "Babeș–Bolyai", 1999.

14. **László A.**: Date asupra paleogeografiei ariei Hargita de Sud și a sectoarelor limitrofe, de la sfârșitul Ponțianului până în Pliocenul superior, *Acta (Siculica) 2000/1*, 2000, 9–20.

15. **Kozák M., Püspöki Z., László A.**: Examination of a Structural-Reconstruction Model Area in the North-Eastern Part of the Carpathian Basin, in: *The 4th Symposium Baia Mare Branch of the Geological Society of Romania, 16–18th November 2000, Baia Mare [Abstracts Volume]* (*Anuarul Institutului Geologic al României*, LXXII, Special Issue), 44.

16. **László A.**: Contributions to the Paleogeographical Evolution of the Southern Harghita and the Neighbouring Areas during the Pontian–Pleistocene, in: *The 4th Symposium Baia Mare Branch of the Geological Society of Romania, 16–18th November 2000, Baia Mare [Abstracts Volume]* (*Anuarul Institutului Geologic al României*, LXXII, Special Issue), 45.

17. **László A.**: Date asupra evoluției paleogeografice a ariei Harghita de Sud și a sectoarelor limitrofe, în Pleistocen, *Acta (Siculica) 2001/2*, 2002, 9–22.

18. **László A.**: Spatial Evolution of the Neogene Volcanism in Harghita Mountains in Connection with the Tectonic Events from the Carpathian Bent Area (Romania), in: *The 5th Symposium Baia Mare Branch of the Geological Society of Romania, 6–7th November 2003, Abstracts Volume* (*Anuarul Institutului Geologic al României*, LXXIII, Special Issue), 2003, 25.

19. **László A., Kozák M.**: General Features of the Peripheral Magmatic Structures along the Main Volcanic Alignement in the Harghita Mountains (Eastern Carpathians), in: *The 5th Symposium Baia Mare Branch of the Geological Society of Romania, 6–7th November 2003, Abstracts Volume* (*Anuarul Institutului Geologic al României*, LXXIII, Special Issue), 2003, 25–26.

20. **László A.**: The Post-Late Pontian Paleogeographic Evolution of the South Harghita Mountains Area and the Adjacent Basins, *Studia Universitatis "Babeş–Bolyai"*, Geologia, L, 2005, 27–40.

Országos vagy nemzetközi tudományos ülésszakon bemutatott további dolgozatok

1. **László A., Mureşan Elisabeta**: *Studiul vulcanitelor de la „Laleaua Albă"*, Sesiunea de comunicări ştiinţifice, Universitatea „Babeş–Bolyai", Cluj-Napoca, 1984.

2. **László A.**: *Structura şi tectonica formaţiunilor geologice din perimetrul Baia Sprie*, A XVII-a Conferinţă Studenţească pe ţară a Cercurilor Studenţesti, 1984.

3. **László A., Kozák M., Pécskay Z.**: *Cercetări preliminare vulcanologice şi petrografice asupra magmatitelor pliocene din partea estică a Bazinului Baraolt, Simpozionul de petrometalogenie*, Universitatea „Babeş–Bolyai", Cluj-Napoca, 21-23 august 1995.

4. **László A., László Margareta**: A feketehalom (Codlea) – holbáki (Holbav) szerkezet földtani viszonya a Kárpát-kanyar alpi geotektonikai fejlődése tükrében, Hungeo '96, Budapest–Balatonalmádi–Vörösberény, 1996.

5. **Kozák M., Püspöki Z., László A.**: *Structural Development of the Carpathian Basin*, XVI Congress of the Carpathian–Balkan Geological Association, Vienna, August 30th – September 2nd, 1998.

6. **Kozák M., Püspöki Z., Piros Olga, László A.**: *The Structural Position of the Bükk Mountain Based on Tectono- and Pebble Stratigrafic Analyses*, XVI Congress of the Carpathian–Balkan Geological Association, Vienna, August 30th – September 2nd, 1998.

7. **László A., Kozák M., Szakács A., Seghedi I.**: *Relationships between Pliocene–Pleistocene Volcanism and Tectonics in the Harghita Mountains (Eastern Carpathians, Romania)*, Volcanological Survey of Indonesia, July 18–22, 2000, International Association of Volcanology and Chemistry of the Earth's Interior, Bandung, 2000.

8. Pető Anna, Kozák M., László A., Gönczy S.: A petroarcheológia szerepe a régészetben, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság Bányászat–Kohászat–Földtan Konferenciája, Csíksomlyó, 2001.

További szakmai tevékenység

A Román Akadémia számára készített dokumentáció

1. **László A., Dávid A., Moldoveanu Carmen, Gog M.**: *Memoriu tehnic în vederea constituirii rezervaţiei geologice pe suprafaţa carierei de argilă refractară Holbav, avizată pentru închidere* – Aviz favorabil din partea Comisiei Monumentelor Naturii a Academiei Române, 2002.

2. **László A., Gog M.**: *Memoriu tehnic în vederea constituirii ariei naturale protejate Racoşul de Jos (Complexul geologic de scorii vulcanice şi bazalte alcaline)*, 2004.

Bánya- és hidrogeológiai dokumentáció

1. **Buda A., Dițu Livia, Dávid A., Fekete T., László Margareta, László A., Györfi Zs.**: *Sinteză de prospecţiuni geologice, geofizice, hidrogeologice, a lucrărilor de explorare cu foraje şi întocmirea documentaţiilor cu calculul rezervelor de lignit din perimetrul Vlădeni–Dumbrăviţa, jud. Braşov*, 1987.

2. **Dávid A., László A.**: *Proiect geologic de explorare cu foraje şi lucrări miniere pentru lignit din perimetrul Vlădeni–Dumbrăviţa, jud. Braşov*, 1988.

3. **Kusko M., Matei V., Buda A., Fekete T., László A., Györfi Zs.**: *Raport geologic, asupra prospecţiunilor geologice pentru lignit în depozitele pliocen–pleistocene din Depresiunea Ciucului, Zona Miercurea-Ciuc–Mihăileni; scara 1:2000, jud. Harghita*, 1988.

4. **Buda A., Dițu Livia, Moldoveanu Carmen, Dávid A., László A., Györfi Zs.**: *Sinteza lucrărilor de prospecţiune geologică, hidrogeologică, a lucrărilor de explorare cu foraje şi întocmirea documentaţiilor cu calculul rezervelor de lignit din perimetrul Sf. Gheorghe – Calnic, Zona Arcuş Sud-Est, str. X, jud. Covasna*, 1990.

5. **Buda A., László A.**: *Proiect geologic de cercetare cu foraje geologice a vulcanitelor cuaternare din perimetrul Valea Bogăţii, Munţii Perşani, jud. Braşov*, 1990.

6. **Buda A., Dițu Livia., László A.**: *Sinteza lucrărilor de explorare geologică, geofizică şi hidrogeologică cu foraje şi lucrări miniere şi întocmirea documentaţiilor cu calculul rezervelor de lignit din perimetrul Bodoş–Biborţeni, jud. Covasna*, 1991.

7. **Vodă Doina, Vodă Al., Fekete T., László A.**: *Raport geologic – Sinteza datelor de prospecţiuni geologice, geochimice şi de explorare efectuate pentru minereuri de metale neferoase în formaţiunile cristalofiliene din Munţii Perşani, jud. Braşov*, 1992.

8. **Buda A., László A.**: *Proiect geologic, privind explorarea preliminară cu foraje geologice şi hidrogeologice pentru lignit în perimetrul Iarăşi, jud. Covasna*.

9. **Buda A., László A., Dávid A.**: *Proiect geologic de cercetare cu foraje geologice pentru lignit în depozite pliocen–pleistocene din perimetrul Arcuş – Valea Crişului, jud. Covasna*, 1992.

10. **Buda A., Moldoveanu Carmen, Dávid A., Dénes I., László A., Fekete T., Ştiopu M.**: *Sinteza lucrărilor de prospecţiune şi explorare cu lucrări de foraje geologice şi hidrogeologice, lucrări miniere, investigaţii geofizice şi calculul rezervelor de lignit din perimetrul Arcuş-Sud, jud. Covasna*, 1993.

11. **Buda A., Dávid A., László A.**: *Proiect geologic de cercetare a formaţiunilor sedimentare pliocen–pleistocene din perimetrul Arcuş–Valea Crişului, jud. Covasna*, 1993.

12. **Fekete T., László A.**: *Raport geologic privind lucrările de cercetare a formaţiunilor cristalofiliene pentru mineralizaţii de sulfuri metalice, în perimetrul Gârbova (Comana–Veneţia), Munţii Perşani, jud. Braşov*, 1993.

13. **László A.**: *Raport de etapă privind prospecţiunile pentru argilele refractare din perimetrul Holbav-Carieră, jud. Braşov*, 1993.

14. **László A.**: *Raport geologic privind continuarea cercetărilor cu lucrări miniere a acumulărilor de cărbuni din perimetrul Bilbor–Secu, zona pârâului Răchitişul Mare, jud. Harghita*, 1993.

15. **László A., Buda A.**: *Proiect geologic privind cercetarea în fază de prospecţiune cu foraje şi lucrări miniere uşoare a zăcământului de argile refractare şi cărbuni liasici din zona Holbav–Codlea, jud. Braşov*, 1993.

16. **Fekete T., Dițu Livia, Dávid A., Cândescu M., László A.**: *Sinteza lucrărilor de prospecţiune şi explorare geologică cu foraje geologice, hidrogeologice, investigaţii geofizice şi calculul rezervelor pentru stratul III de lignit din perimetrul Baraolt–Căpeni (zona Baraolt-Est), jud. Covasna*, 1994.

17. **László A.**: *Memoriu de reactualizare al lucrărilor de cercetare geologică cu foraje a vulcanitelor cuaternare din perimetrul Valea Bogăţii, Munţii Perşani, jud. Braşov*, 1995.

18. **László A.**: *Raport de etapă asupra prospecţiunilor de mare detaliu, pentru argile refractare şi cărbuni din perimetrul Holbav–Codlea, jud. Braşov, Sc 1:2000*, 1995.

19. **László A.**: *Raport de etapă privind prospecţiunile pentru argile refractare şi cărbuni din perimetrul Holbav–Codlea, jud. Braşov*, 1996.

20. **László A.**: *Memoriu geologic privind prelungirea termenului de valabilitate al avizului nr. 173-S/29.06.1994, perimetrul Codlea–Holbav (argile refractare), jud Braşov*, 1996.

21. **Dávid A., Dițu Livia, Fekete T., László A., Szöcs M.**: *Sinteza lucrărilor de prospecţiune şi explorare cu lucrări de foraje geologice, hidrogeologice, investigaţii geofizice şi calculul rezervelor de lignit din perimetrul Arcuş–Valea Crişului-Carieră – extindere (Str. V, VI, VIII şi IX), jud. Covasna*, 1997.

22. **László A.**: *Raport geologic, privind lucrările de cercetare cu foraje geologice din perimetrul Bodoş-Carieră – extindere, jud. Covasna*, 1997.

23. **László A.**: *Raport de etapă privind lucrările de prospecţiuni geologice de detaliu şi de mare detaliu din perimetrul Ilieni–Araci, jud. Covasna, Sc. 1:1000*, 1997.

24. **Dávid A., László A., Fekete T., Puskás Éva, László Margareta**: *Sinteza lucrărilor de prospecţiune şi explorare cu lucrări de foraje geologice, investigaţii geofizice şi calculul rezervelor de lignit din perimetrul Ghidfalău, jud. Covasna*, 1998.

25. **László A.**: *Raport de etapă privind lucrările de prospecţiuni geologice de detaliu şi de mare detaliu din perimetrul Ilieni–Araci, jud. Covasna, Sc. 1:5000*, 1999.

26. **Dávid A., Fekete T., László A.**: *Sinteza hidrogeologică privind cercetarea cu foraje pentru ape subterane de adâncime, potabile şi industriale în judeţul Mureş*, 1999.

27. **László A., Botár N., Dávid A.**: *Raport geologic privind cercetarea prin sonde hidrogeologice a apelor minerale din zona Chirui–Vlăhiţa–Homorod-Băi, jud. Harghita*, 1999.

28. **László A., Botár N., Dávid A.**: *Raport geologic privind lucrările hidrogeologice din perimetrul Chirui, Selters, Vlăhiţa, jud. Harghita*, 1999.

29. **Dávid A., László A.**: *Raport geologic asupra lucrărilor geologice şi asupra prospecţiunilor executate în Ţara Bârsei, jud. Covasna*, 1999.

30. **László A., Dávid A.**: *Raport asupra lucrărilor geologice executate în perimetrul Aita Seacă – Aita – Cocoş, jud. Covasna*, 1999.

31. **Dávid A., László A.**: *Studiul hidrogeologic preliminar privind alimentarea cu apă a SC Comat SA, Sf. Gheorghe, jud. Covasna*, 1999.

32. **Dávid A., László A.**: *Studiul hidrogeologic preliminar privind alimentarea cu apă a Parohiei Reformate din localitatea Bita, jud. Covasna*, 1999.

33. **Dávid A., László A., Dițu Livia**: *Programul tehnic de conservare a obiectivului Baraolt-Sud, judeţul Covasna*, 1999.

34 **Dávid A., László A., Dițu Livia**: *Programul tehnic de conservare a minei Jolotca, judeţul Harghita*, 1999.

35. **Dávid A., László A.**: *Punct de vedere asupra necesităţii conservării obiectivelor mina Harghita-Băi, mina Bălan-Mediaş, Olt-Sud şi mina Sântimbru-Băi, jud. Harghita*, 1999.

36. **László A., Dávid A.**: *Referat geotehnic privind terenul de fundare şi starea fundaţiei la amplasamentul Judecătoriei Tg. Secuiesc, jud. Covasna – La solicitarea SC Proiect Covasna*, 2000.

37. **László A., Dávid A.**: *Referat geotehnic privind terenul de fundare şi starea fundaţiei la amplasamentul Amenajare Centru Cultural, din localitatea Târgu Secuiesc, jud. Covasna – Beneficiar: Primăria oraşului Târgu Secuiesc*, 2000.

38. **László A.**: *Referat geotehnic privind terenul de fundare şi starea fundaţiei la amplasamentul Conacul „Székely-Potsa Kúria", Chilieni – Beneficiar Consiliul Judeţean Covasna*, 2000.

39. **Dávid A., László A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar pentru alimentarea cu apă a complexului turistic Ozunca-Băi, Zona Köleses, Jud. Covasna*, 2000.

40. **László A.**: *Studiu geotehnic asupra lucrărilor executate, privind terenul de fundare în cadrul parcelelor nr. 44 şi 45 din Poiana Cristian, jud. Braşov*, 2000.

41. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea alimentării cu apă a SC Arcon-Elintech SRL, Sf. Gheorghe, jud. Covasna*, 2001.

42. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea alimentării cu apă a SC MM Flexoprod SRL Sf. Gheorghe, jud Covasna*, 2001.

43. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea alimentării cu apă a Centrului rezidenţial de tip familial din comuna Cernat, jud. Covasna*, 2001.

44. **László A., Dávid A., Dițu Livia, Rácz A., Dávid I. P., Tóth L., Condrea O., Török Judit**: *Documentaţia tehnico-economică privind situaţia carierei de argilă refractară Holbav, propusă pentru conservare/închidere*, 2001.

45. **Dávid A., László A.**: *Documentaţia tehnică privind forajul hidrogeologic F. H. 11, Sf. Gheorghe*, 2001.

46. **Dávid A., László A.**: *Documentaţia tehnică privind forajul hidrogeologic F. H. 12, Sf. Gheorghe*, 2001.

47. **Dávid A., László A.**: *Documentaţia tehnică privind forajul hidrogeologic F. H. 13, Sf. Gheorghe*, 2001.

48. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea alimentării cu apă a SC Bradul SRL, Sf. Gheorghe, jud. Covasna*, 2001.

49. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea alimentării cu apă a pensiunii agroturistice „Montana" din localitatea Moeciu de Jos, jud Braşov*, 2001.

50. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea alimentării cu apă a Hanului Hatod, comuna Bățani, jud. Covasna*, 2001.

51. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic definitiv, cartea tehnică şi regulamentul de exploatare, respectiv documentaţia pentru instituirea perimetrului de protecţie sanitară la forajul F. H. 12, SC MM Flexoprod SRL, Sf. Gheorghe*, 2001.

52. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic definitiv, cartea tehnică şi regulamentul de exploatare, respectiv documentaţia pentru instituirea perimetrului de protecţie sanitară la forajul F. H. 13, SC Arcon-Elintech SRL, Sf. Gheorghe*, 2001.

53. **László A., Dávid A.**: *Documentaţia tehnică pentru acordarea permisului de exploatare în perimetrul „Lunca Gării – La Şopuri", comuna Cristian, SC Sorec SA – Cristian, jud. Braşov*, 2001.

54. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar pentru obţinerea expertizei hidrogeologice în vederea alimentării cu apă a Centrului de Gerontologie şi Reabilitare, localitatea Lemnia, judeţul Covasna*, 2002.

55. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic definitiv, cartea tehnică şi regulamentul de exploatare, respectiv documentaţia pentru instituirea perimetrului de protecţie sanitară la forajul F. H. 14, Centrul rezidenţial de tip familial, comuna Cernat, Jud. Covasna – Direcţia Judeţeană pentru Protecţia Drepturilor Copilului, judeţul Covasna, Consiliul Judeţean Covasna*, 2002.

56. **Dávid A., László A.**: *Documentaţia tehnică, Forajul hidrogeologic F. H. 14, Centrul Rezidenţial de tip Familial – Direcţia Judeţeană pentru Protecţia Drepturilor Copilului, judeţul Covasna*, 2002.

57. **Dávid A., László A.**: *Documentaţia tehnică, Forajul hidrogeologic F. H. 18, Centrul de Gerontologie şi Reabilitare, localitatea Lemnia, jud. Covasna*, 2002.

58. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic definitiv, cartea tehnică şi regulamentul de exploatare, respectiv documentaţia pentru instituirea perimetrului de protecţie sanitară la forajul F. H. 18, Centrul de Gerontologie şi Reabilitare, localitatea Lemnia, jud. Covasna*, 2002.

59. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar pentru obţinerea expertizării I.N.M.H.G.A. Bucureşti, în vederea alimentării cu apă a Lacului ecologic din cadrul SC Suinprod SA, Leţ, din comuna Boroşneu Mare, jud. Covasna*, 2002.

60. **Dávid A., László A.**: *Documentaţia tehnică privind forajul hidrogeologic F. H. 17, SC Suinprod SA, Leţ, comuna Boroşneu Mare, judeţul Covasna*, 2002.

61. **Dávid A., László A.**: *Documentaţia tehnică privind forajul hidrogeologic F. H. 17bis, SC Suinprod SA, Leţ, comuna Boroşneu Mare, judeţul Covasna*, 2002.

62. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic definitiv, cartea tehnică şi regulamentul de exploatare, respectiv documentaţia pentru instituirea perimetrului de protecţie sanitară la forajul F. H. 17, SC Siunprod SA, Leţ, comuna Boroşneu Mare*, 2002.

63. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic definitiv, cartea tehnică şi regulamentul de exploatare, respectiv documentaţia pentru instituirea perimetrului de protecţie sanitară la forajul F. H. 17bis, SC Siunprod SA, Leţ, comuna Boroşneu Mare*, 2002.

64. **László A., Rácz A., Dávid A., Stanczki G., Diţu Livia, Dávid I. P., Tóth L., Török Judit**: *Documentaţia tehnico-economică privind închiderea carierei de argilă refractară Holbav, judeţul Braşov, volumul I–V*, 2002.

65. **Dávid A., László A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar pentru alimentarea cu apă a comunei Brăduţ, judeţul Covasna*, 2002.

66. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea alimentării cu apă potabilă a comunei Belin, judeţul Covasna*, 2002.

67. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea alimentării cu apă potabilă a comunei Zăbala, judeţul Covasna*, 2002.

68. **László A., Dávid A.**: *Documentaţia tehnică pentru acordarea permisului de exploatare la balastiera Feldioara, SC C. F. Braşov*, 2003.

69. **László A., Dávid A.**: *Documentaţia tehnică privind forajul hidrogeologic F. H. 20, SC RHM Pants SRL, Estelnic, Comuna Poian, jud. Covasna*, 2003.

70. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea alimentării cu apă potabilă a comunei Ghelinţa, judeţul Covasna*, 2003.

71. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic definitiv, cartea tehnică şi regulamentul de exploatare, respectiv documentaţia pentru instituirea perimetrului de protecţie sanitară la forajul hidrogeologic F. H. 20, SC RHM Pants SRL, Estelnic, comuna Poian, Jud. Covasna*, 2003.

72. **Dávid A., László A.**: *Memoriu tehnic în vederea obţinerii Permisului de exploatare la cariera Tuşnad-Sat, de către SC Dako Impex SRL, jud. Harghita*, 2003.

73. **Dávid A., László A.**: *Memoriu tehnic în vederea obţinerii permisului de exploatare la cariera de nisip Schnell-Tuşnad, de către SC Schnell Service SRL, Miercurea-Ciuc*, 2003.

74. **Dávid A., László A.**: *Program anual de exploatare, pentru apa minerală balneoterapeutică şi bioxidul de carbon la zăcământul Tuşnad-Băi, jud. Harghita*, 2004.

75. **Dávid A., László A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea obţinerii expertizei I.N.M.H. S.G. Bucureşti la forajul hidrogeologic F. H. 32, proiectat pentru alimentarea cu apă a SC Ralvana SRL, din municipiul Sf. Gheorghe, jud. Covasna*, 2004.

76. **Dávid A., László A.**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea obţinerii expertizei I.N.M.H. S.G. Bucureşti la Forajul hidrogeologic F. H. 33, pentru alimentare cu apă a SC Tecade SRL – Braşov, în localitatea Dobolii de Jos, jud. Covasna*, 2004.

77. **László A., Dávid A.**: *Documentaţia tehnică pentru acordarea permisului de exploatare la groapa de gunoi ecologică a municipiului Braşov – Fin-Eco. SC C. F. Braşov*, 2004.

78. **László A., Dávid A.**: *Studiu hidrogeologic definitiv asupra frontului de captare, executat în vederea alimentării cu apă a comunei Cătălina, judeţul Covasna (date prelim.)*, 2004.

79. **Dávid A., László A., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic preliminar pentru obţinerea expertizei I.N.M.H.G.A. Bucureşti, în vederea alimentării cu apă a şcolilor incluse în programul „Reabilitarea sistemelor de alimentare cu apă pentru şcolile din pachetul Transilvania, W/REP13/NCB WATER/07/2004" din judeţul Covasna, în vederea obţinerii Referatului hidrogeologic de expertiză*, 2005.

80. **László A., Dávid A., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea alimentării cu apă a unui segment din localitatea Căpeni, judeţul Covasna, prin programul Fondul Român de Dezvoltare Socială*, 2005.

81. **László A., Dávid A., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic preliminar în vederea alimentării cu apă a unui segment din localitatea Micloşoara, judeţul Covasna, prin programul Fondul Român de Dezvoltare Socială*, 2005.

82. **Dávid A., László A., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic privind captarea apei subterane prin drenuri în vederea alimentării cu apă a comunei Brăduţ, judeţul Covasna*, 2005.

83. **László A., Dávid A., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic în vederea alimentării cu apă a comunei Cătălina, judeţul Covasna*, 2005.

84. **László A., Dávid A., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic definitiv asupra frontului de captare, executat în vederea alimentării cu apă a comunei Bodoc, judeţul Covasna*, 2006.

85. **László A., Dávid A., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic în vederea alimentării cu apă potabilă a localităţii Belin-Vale, comuna Belin, judeţul Covasna*, 2006.

86. **László A., Dávid A., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic în vederea alimentării cu apă potabilă, cu cişmele stradale a localităţii Aita Medie, comuna Aita Mare, judeţul Covasna*, 2006.

87. **László A., Dávid A., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic în vederea fundamentării din punct de vedere geologic şi hidrogeologic, alimentarea cu apă potabilă a comunei Dalnic, din judeţul Covasna şi pentru obţinerea expertizei hidrogeologice*, 2007.

88. **László A., Dávid A., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic în vederea fundamentării din punct de vedere geologic şi hidrogeologic, alimentarea cu apă potabilă a localităţilor Mereni şi Lutoasa, comuna Mereni, din judeţul Covasna*, 2007.

89. **László A., Peter B., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic definitiv asupra frontului de captare, executat în vederea alimentării cu apă a comunei Hăghig, judeţul Covasna*, 2007.

90. **László A., Czompó Cs., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic în vederea fundamentării din punct de vedere geologic şi hidrogeologic, alimentarea cu apă potabilă a comunei Dobârlău, judeţul Covasna*, 2008.

91. **László A., Czompó Cs., Török Judit**: *Studiu hidrogeologic definitiv asupra frontului de captare, executat în vederea alimentării cu apă a comunei Turia, judeţul Covasna*, 2008.

92. **László A., Czompó Cs., Geréb E.**: *Memoriu tehnic cu privire la perimetrele de protecţie pentru sursele de apă din cadrul alimentării cu apă a comunei Crizbav, judeţul Braşov*, 2009.

93. **László A., Czompó Cs., Geréb E.**: *Memoriu tehnic cu privire la perimetrele de protecţie pentru sursele de apă subterană din cadrul alimentării cu apă a CNU SA, Sucursala Feldioara, judeţul Braşov*, 2009.

Környezetrehabilitációs dokumentációk

1. **László A., Rácz A., Stanszky G., Tóth L., Török Judit, Czompó Cs.**: *Planul de refacere a mediului la cariera de argilă comună Herculeș (volum I), SC Cars SA, Târnăveni, județul Mureș*, 2006.

2. **László A., Rácz A., Stanszky G., Tóth L., Török Judit, Czompó Cs.**: *Proiect tehnic de refacere a mediului la cariera de argilă comună Herculeș (volum II), SC Cars SA, Târnăveni, județul Mureș*, 2006.

3. **László A., Rácz A., Stanszky G., Tóth L., Török Judit, Czompó Cs.**: *Planul de refacere a mediului la cariera de argilă comună Dâmbău (volum I), SC Cars SA, Târnăveni, județul Mureș*, 2007.

4. **László A., Rácz A., Stanszky G., Tóth L., Török Judit, Czompó Cs.**: *Proiect tehnic de refacere a mediului la cariera de argilă comună Dâmbău (volum II), SC Cars SA, Târnăveni, județul Mureș*, 2007.

5. **László A., Török Judit, Czompó Cs.**: *Documentație tehnică în vederea delimitării zonelor favorabile pentru amplasarea Rampei ecologice de gunoi în zona Bazinului Făgăraș, comuna Beclean, Dosul Făgetului*, 2008.

Műszaki geológiai dokumentáció

László A., Czompó Cs., Geréb E.: *Studiu geotehnic de detaliu asupra terenului de fundare la obiectivele de investiție propuse în cadrul programului „A Borvizek Útja – Drumul Apelor Minerale", lot I, jud. Covasna (Locațiile Malnaș-Băi, Vâlcele, Belin, Olteni, Șugaș-Băi, Bixad; Drumul comunal Mărtănuș – Băile Sulfuroase)*, SC Promer SRL, 2011.

In memoriam Attila László (1959-2013)

(Rezumat)

Geologul Attila László (1959-2013) s-a născut și s-a stins din viață la Sf. Gheorghe, considerându-se în primul rând băimărean. A făcut parte totuși și din familia Muzeului Național Secuiesc, fiind rudă apropiată cu directorul său legendar, Zoltán Székely. Prima lucrare științifică a lui Attila László a fost publicată în anuarul de atunci al muzeului, *Aluta*; iar în relansarea anuarului, după 1989, sub titlul de *Acta (Siculica)*, a avut un rol important, prin articolele lui din domeniul geologiei. După 1989, odată cu colapsul mineritului din România, inginerii geologi au fost nevoiți să se reprofileze, adaptându-se cerințelor pieței rămase, în special în hidrogeologie și geologie tehnică. În paralel, Attila László și-a susținut teza de doctorat (*Studiul geologic al structurilor vulcanice din partea sudică a Masivului Harghita*, UBB Cluj, 1999), iar din 2000 a profesat și ca lector universitar la secția din Sf. Gheorghe a Universității Babeș–Bolyai.

In Memoriam Attila László (1959–2013)

(Abstract)

Whilst he was born and he passed on in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), geologist Attila László (1959–2013) had always considered himself first and foremost a man of Nagybánya (Baia Mare). Nonetheless, he was still a member of the Székely National Museum's family – and in more than one way, given that he was a close relative of said institution's legendary former director Zoltán Székely. His first scientific study likewise appeared in the then annual of the museum, *Aluta;* and following the revival of the journal after 1989, under the new title of *Acta (Siculica),* he contributed many more of his writings from within the domain of geology to it. At the same time, with the mining industry of Romania going into an abrupt decline, not unlike other geological engineers, László had to shift his focus towards hydrogeology and geotechnics in the interest of successfully adapting to the new demands of an otherwise dwindling market. In the meantime, he defended his doctoral dissertation (entitled *Studiul geologic al structurilor vulcanice din partea sudică a Masivului Harghita [A Geologic Survey of the Volcanic Structures in the Southern Reaches of the Harghita Mountains]*) at the Babeș–Bolyai University of Kolozsvár (Cluj) in 1999, becoming, thereafter, in 2000, an assistant professor at the Sepsiszentgyörgy campus of the same.

KÉTSZÁZ ÉVE SZÜLETETT ZATHURECZKY EMÍLIA, MÚZEUMUNK ALAPÍTÓJA

Egy adatolás és tanulságai

Az utóbbi években mind gyakrabban kapom rajta magam, hogy a szakmai közlendők is személyesebbé válnak. Valószínűleg így van rendjén: nemcsak a szakmai önfegyelem foszladozik az idő múlásával, de az állásfoglalás hitelessége is másféle felelősségvállalást kér hatvan-, mint harmincévesen. A legutóbbi alkalom igazgatóm belső levelével köszöntött be: Miért tervezzük 2024-re a Csereyné-bicentenáriumot, ha 1823-ban született?

Azonnal tudtam, hogy vaj van a fejemen, mert rémlett, hogy – más jeleseinkhez hasonlóan, mint Barabás Miklós vagy Orbán Balázs – alapítónőnk születési évét illetően is fennforgott valami régi félreértés, a múzeumtörténeti adatokra pedig az azzal foglalkozó könyvtárosnál szoktak intézményemben rákérdezni. Hálásan gondoltam arra: de jó, ha legalább az ember főnökének nem csak a szíve van a helyén.

A két következő reakcióm az „akasztják a hóhért" helyzettel szembesülő fejcsóválás volt, majd a Csereyné emlékén való elérzékenyülés.

Az első reakciót a könyvespolcon történő gyors adatellenőrzés váltotta ki. Három évtized olvasószerkesztői-lektori kalandjai után nehéz meglepődni, de a vonatkozó mindkét kézikönyvben sajátkezű volt az elkövetés: a 2002-es *Emlékkönyv*-kötetünk szerint Zathurecky Emília *1824.* nov. 21-én született, az ugyancsak 2002-es lexikon szerint 1823. *okt.* 21-én.[1]

Az elérzékenyülést viszont a hibaforrások tisztázása hozta: mekkora érdeklődés, hála, szeretet övezte mindig is alapítónkat, majd emlékét, hogy ennyiszer tévedhettünk a tisztelgések, megemlékezések során! Ami persze nem ment fel a téves adatolások felelőssége alól.

Legyen a tisztázó szó kedves külső munkatársunké, a genealógus Kocs Jánosé, aki két teljes perc alatt kereste elő a perdöntő anyakönyvi oldal digitális fotóját: Zathureczky Emíliát, aki 1875-ben már özv. Cserey Jánosnéként lett múzeumunk alapító nagyasszonya, *1823. november 21-én keresztelték*, tehát pár nappal korábban születhetett.[2]

Következzenek az adatolók:

*

Cserey Jánosné Zathureczky Emíliát már 1858-ban, majd 1865-ben kézikönyv említette,[3] de az életrajzi cikk értékű első méltatások 1884–1885-ben jelentek meg róla.[4]

A későbbi jeles kisebbségpolitikai szakértő, a gelencei születésűként korábban szomszédfalusi Jancsó Benedek (1854–1930), akkor épp aradi tanár, országos képes folyóiratban, 61. születésnapja előtt köszöntötte, bár a születési év és hely megadása nélkül. Jancsó maga is tevékeny részvevője volt a Székely Nemzeti Múzeum intézményesüléséért folytatott sajtóháborúnak, de a fia lehetett volna a nagyasszonynak. Mint hat-

* A reprodukció forrása: RADNÓTI Dezsőné 1900, 9.

[1] BOÉR Hunor – BIRÓ Rózsa 2002, 9. – a problémás adat az első szerzőtől; BOÉR Hunor 2002, 966.

[2] SÁL, Fond 105, 599, 40. Barabás Miklóst pl. két nappal, Orbán Balázst hattal a születése után keresztelték, 1810-ben, illetve 1829-ben. (Vö. JÁNÓ Mihály 2020; SIMÓ Márton 2013.)

[3] NAGY Iván 1858, III, 141. és Uő 1865, XII, 324. Az első említés nem adja meg a keresztnevét, a második (sajtó?)hibásan, Cser*ny* Jánosnak nevezi a férjét.

[4] JANCSÓ Benedek 1884; SZÁSZ Károly 1885a–b (a két változat közötti apróbb helyesírási és kiemelési módosításokkal).

vanévest szerette volna felköszönteni, és csak rosszul emlékezett a születési évére? Vagy a következő szerzők értelmeztek félre egy teljesen esetleges megjelenési időpontot?

Az *S–z* szignójú, 1885-ös méltatást a budapesti székely [művelődési és közgazdasági] egy[esü]let/lobbicsoport naptárába írták, illetve mutatványcikként már megelőzően, a sepsiszentgyörgyi sajtó lehozta. A szerzőt a naptár szerkesztőinek névsora árulja el: Szemerjai Szász Károly (1829–1905) a Tompa Mihály bejei lelkészutód-barátja, 1851–1853-ban Arany János nagykőrösi tanártársa, 1854–1857-ben kézdivásárhelyi református pap, 1885-ben már budapesti egyetemi magántanár és dunamelléki református püspök, a Nibelung-ének, Shakespeare, Molière, Goethe, Byron, Hugo stb. átültetője – 1878-ban, amikor a múzeum kódexeinek ügyében özv. Csereynééket segítette,[5] épp Verne *15 éves kapitány*át fordította magyarra, most pedig Dante *Pokl*át. Zathureczky Emíliát *1824*. nov. 21-i, olaszteleki *születésű*ként mutatta be.

Az 1824-es téves születési év kanonizációjához lehet, hogy Szász Károly tekintélye is elég lett volna. Ám ugyancsak 1885-ben, ugyanezekkel a születési adatokkal a *Magyar Lexikon*ba is Zathureczky Emília-szócikk került, melyet aztán csonkoltan átvett a két legnagyobb, jogutód magyar lexikon, 1897-ben, majd 1926-ban.[6] A szócikk aláíratlan, és tartalmilag csak részben fedi át egymást a székely-egyleti naptár cikkével, tehát meglehet, hogy egy másik *háromszéki helyismeretű*, de akkoriban ugyancsak *a fővárosi székely lobbi köré*hez kötődő, a *budapesti lexikonírásba bevont szerző*vel is számolhatunk.

A szócikknek a Székely Nemzeti Múzeumra vonatkozó adatai alapján az amúgy szóba jöhető, sepsiszentgyörgyi hírlapszerkesztő múzeumőr Nagy Gézát (1855–1915), a rövid ideig előtte ideiglenes őr Szász Istvánt (1848–1888) és a múzeumi igazgatóválasztmányi elnök Málik Józsefet (1849–1901) kizárhatjuk a lehetséges szerzők közül.

Ha valóban mégsem a Szász Károly cikke ez is, akkor pl. Zathureczky Emília nagyszebeni lányneveldei képzésére vonatkozó adata okán merülhet fel az alsócsernátoni születésű, lutheránus iskolát is járt, majd Pesten végzett, 1872–1875-ben kézdi-orbai képviselő, 1880–1885-ben kézdivásárhelyi orvos, 1885 áprilisától budapesti közegészségügyi felügyelő Cseh Károly (1838–1894) érintettsége. A cikk szóhasználata *(eszélyes, tapintat, kötelmek)* alapján az alsócsernátoni előnevű, református-elit-kötődésű, Tacitus-fordító Csiky Kálmán (1843–1905) gyanús még, aki 1881–1884-es sepsiszentgyörgyi képviselőségét követően ekkor már a közigazgatási és a magánjog budapesti műegyetemi tanára.

*

A századforduló körül a budapesti milleniumi kiállítás kapcsán írt folyóiratcikk a lexikonokat követi – „született 1824-ben" –, a háromszéki negyvennyolcasokat tárgyaló, egy évvel korábbi kötet pedig kiemelte ugyan Csereyné alakját, de nem adja meg a születési adatait, ahogy a kolozsvári természetjárók/néprajzosok értesítőjében sem az ottani, 1900-as méltatás.[7] Sőt, ezek az adatok a kézdivásárhelyi sírkövére sem kerültek fel 1905-ben, ahogy azt követően sem.

Az *1823*-as születési évet úgy tűnik Pálmay József (1863–1928) tette közzé elsőként, 1901-ben. A kiszolgált katonatiszt, majd Udvarhely vármegyei allevéltáros ki is szállt az egyes családokhoz, és genealógiai kézikönyve a megjelenést követően jó eséllyel azok polcára került. 1910-ben másrészt Marosvásárhelyről, Ifj. Biás Istvántól, a Teleki-levéltárból kapta meg a Székely Nemzeti Múzeum a Zathureczky Emília férjhez menetele előtt kikért keresztlevél betűhív másolatát, a helyes, 1823. nov. 21-i olaszteleki *keresztelési* dátummal.[8]

A múzeumot ekkor már a saját székház építésének a teendői kötötték le, de hamarosan Kézdivásárhelyen is fordulat körvonalazódott. 1914-ben Péter János (1870–1944), a kantai katolikus főgimnázium három éve odaérkezett igazgatója egy, a *Századok* által is recenzált kötetet szerkesztett, elsősorban Székelyföld jeleseinek az életrajzából, benne Gajzágó Lenke (1890?–1878) Csereynéről írt dolgozatával, mely szerint Zathureczky Emília 1823-ban, Baróton(!) született.[9]

Utóbbi felvetésben a szerző valószínűbb, hogy tévedett – alig másfél éves barótiként tanított akkor ott reál tantárgyakat, és megtéveszthette, hogy később valóban Barót volt a család fő központja. A lehetőséget viszont ki sem zárhatjuk teljesen: a katolikus településen temploma ugyan volt már a református gyülekezetnek, de saját lelkésze, anyakönyve nem, a legközelebbi református parókia pedig Olaszteleken volt.

A következő években ismét a sors játszott az adatokkal és az adatolókkal: a nagyasszony unokahúga és szellemi örököse, Zathureczky Berta (1855–1924) már a világháború és Trianon után, 1921-ben közölt a sepsi-

[5] Vö. BOÉR Hunor 2009, 277–279.

[6] X. x. 1885; Uő 1897, *A Pallas Nagy Lexikoná*ban; Uő 1926, a *Révai Nagy Lexikoná*ban.

[7] S. L. 1897; NAGY Sándor 1896, 148–149; Radnóti Dezsőné 1900.

[8] PÁLMAY József 1901, 477; SZNM, It, 51–1910.

[9] GAJZÁGÓ Lenke 1914, 236–237.

szentgyörgyi sajtóban, vélhetően centenáriuminak szánt megemlékezést, hiszen *1821*-es születéséről írt benne. Majd a tényleges centenáriumi évben Péter János tért vissza a témára ugyanitt és megelőzően kézdivásárhelyi hírlapban is, de Zathureczky Emília 1823. *okt.* 21-i *születését* adatolva, holott felelősen utánajárva, lábjegyzetben az olaszteleki református lelkész értesítésére hivatkozva! A „9bris" 9-es számjegye a megfelelő anyakönyvi oldalon nem olvasható 8-asnak, de nem tudjuk, milyen közvetítéssel jutott Péter Jánoshoz az információ.[10]

*

Furcsamód, a múzeum az 1929-es *Emlékkönyv*ében sem helyesbített a nyilvánosságban, ahogy aztán az 1979-es „múzeumalapítási jubileuma" kapcsán sem. Érthető amúgy: súlyos személyi veszteségek mellett olyan apróságokkal kellett foglalkozniuk, mint az intézménynek a királyi Románia általi jogi elismerése, egy újabb világháború, majd a kommunista államosítás, gyűjtemények ilyen vagy olyan nemzetállami, avagy partikuláris érdekű, pusztulással végződő evakuálása vagy csak intézményes-félintézményes elidegenítése, egyáltalán az alapító célok eltörlésének a kísérletei. A normalitásba való visszatérés jogi feltételei csak 1998–2001 között teremtődtek meg: csak a megyei tulajdonba/alárendeltségbe került múzeumra lehetett aztán hivatalosan is visszaírni, nem csak ideiglenesen/feltételekkel, a Székely Nemzeti Múzeum nevet.

Újra és újra felvehető fonalat addig is, kézenfekvően, a már tárgyalt lexikonok által kanonizált adat kínált alkalmanként: az *1824*-es születési dátum.[11] Ezt vezette fel az imecsfalvi kúria 1997. nov. 23-án avatott domborműves emléktáblájára, Vetró András munkájára a Cserey Jánosné Baráti Társaság, ennek a 175. éves évfordulójáról emlékeztek meg 1999. nov. 1-jén a kézdivásárhelyi református templomban, és ezzel számolt a sepsiszentgyörgyi, 2000. szeptemberi, 125 éves múzeumalapítási jubileumi rendezvény, majd annak intézménytörténeti, publikációs hozadéka, a 2002-re megjelent *Emlékkönyv*-kötetek, valamint Bakk Pálnak a megemlékezése 2001-ben. 1824 szerepel születési évként a sepsiszentgyörgyi múzeumi székház előtti Vargha Mihály-alkotás, a Csereyné-mellszobor talapzatán is, 2004. szept. 16. óta.[12]

A normalitás maga 2006-ban tért vissza intézményünkbe, a működési feltételek ekkor tisztulhattak le, az utolsó évekre jellemző veszélyek és félelmek eloszlásával, a bizalom visszatértével. Párhuzamosan ezzel, a belügyi alárendeltségű sepsiszentgyörgyi állami levéltárban is mind hozzáférhetőbbé váltak a múzeum 1961–1974-ben odavitt állagai, de az egyházaktól elkobozott anyakönyvek is.

Mondjuk ki, és lépjünk túl rajta: a Zathureczky Emília születési adatai körül máig fennmaradt zavar jelentős részben az ezredforduló utáni néhány esztendő, akkori rossz kommunikációjú, elégtelen szakmai együttműködés öröksége. A 2002-es magyarmuzeológia-történeti lexikonba valószínűleg a drága Tiboldi Zoltán (1929–2013) könyvtáros-muzeológus figyelmeztetésének köszönhetően kerültek be az 1824-esek helyett a Péter János helyesebb, mert 1823-as, de szintén problémás adatai.[13] Kézdivásárhelyi kitűnő néprajzosunk, Szabó Judit (1942–2017) is utóbbiakat használta a 2005-ben írt – végre levéltári kutatást is hasznosító – tanulmányában.[14] A 2012-es megemlékezésében másrészt Pálmay József alapján foglalhatott állást Kisgyörgy Zoltán egy helyes, 1823-as évszám mellett.[15]

Mások, nem kevésbé kitűnő munkatársaim a Szász Károly adatainál maradtak,[16] vagy – mint magam is 2002-ben – felváltva, különböző adatváltozatokat használtak a következő években is,[17] aszerint, hogy mikor melyik kézikönyv volt munkánk közben – szó szerint – *kéznél*. A hibaforrás ugyanis végső soron a *kanonizációs folyamatok* gyakori gyerekbetegsége volt, a kézikönyvekbe bekerült hibák kiirthatatlansága. *Csak súlyosbíthatta* az elsődleges források amúgy minden esetben elvárható ellenőrzésének elmaradása, de azt is tudjuk, hogy az ilyen mélységű állandó adatellenőrzés sokszor objektív okokból is nehéz vagy akár lehetetlen feladat.

*

Tanulság: a zavar már a kultusz kezdetétől (Jancsó Benedek, Szász Károly) jelen volt, és – bár időközben a Székely Nemzeti Múzeum lépéseket tett a tisztázásra – Péter János is tovább növelte a születési centenárium kapcsán. Most, a bicentenáriumkor, Vargha Mihály múzeumigazgató figyelmének köszönhetően, Kocs János

[10] A megemlékezések: KELEMENNÉ ZATHURECZKY Berta 1921; PÉTER János 1923a–b. (E legutóbbit, az 1923-as kézdivásárhelyi cikket csak Szabó Judit alapján hivatkozhatom.)

[11] CSEREY Zoltán 1979; ZÁGONI Jenő 1980; CSEREY Zoltán – BINDER Pál 1992; CSEREY Zoltán 1995.

[12] Az imecsfalvi emléktábláról lásd SÁNTHA Imre Géza 2020; az 1999-es megemlékezésről lásd SZABÓ Judit 2005, 18; BAKK Pál 2001, 165; a sepsiszentgyörgyi mellszoborról lásd GYURKÓNÉ Edit – SÁNTHA Imre Géza 2010–2023.

[13] Négy évvel később a múzeum évkönyveiben is ezek szerepelnek megemlékezésekben. ([BOÉR Hunor – CSÁKI Árpád – DIMÉNY Attila] 2006a–b.)

[14] SZABÓ Judit 2005 (a PÉTER János 1923a alapján).

[15] KISGYÖRGY Zoltán 2012.

[16] DEMETER Lajos – KISGYÖRGY Tamás 2011a–b.

[17] SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2011, 286. (ez esetben fennállhat a tanulmányt gondozó olvasószerkesztő, vagyis a magam felelőssége is); Uő 2022, 13.

pontosította az adatokat. A konfúzióhoz viszont lényegében a kultusz maga vezetett, a folyamatos szeretet és tisztelet, amely Zathureczky Emília, Csereyné, majd özv. Cserey Jánosné alakját övezte.

Zathureczky Emília születése napját, helyét – ahogy a lutheránus intézményekkel való kapcsolatát is – nem kizárható, hogy szerencsés kutató egyszer még azonosítja újabb források hasznosítása során. Addig is: *1823. nov. 21-én vezették be megkeresztelését, az olaszteleki református anyakönyvbe*. Valószínűnek tűnik, hogy itt is született, de jó tudni, hogy felmerült *Barót* is, mint születési hely. *1842. okt. 2*-i férjhez menetele előtt mindenesetre szintén az olaszteleki református lelkész kérdezte ki, bár mint *lutheránus*nak, akkori lutheránus dékán adta meg a diszpenzációt.[18]

Emléke legyen áldott!

Boér Hunor

Köszönetnyilvánítás

Ezúton is szeretném megköszönni Bányai Réka (Marosvásárhely), Borcsa János és Dimény Attila (Kézdivásárhely), Nagy Botond, Kocs János és Pénzes Loránd (Sepsiszentgyörgy), Vass Csongor (Gyulafehérvár) segítségét. A vonatkozó kutatás legnagyobb részét Bárdi Nándor és az Arcanum Adatbázis Kiadó (Budapest) tette lehetővé.

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naţionale ale României Biroul Judeţean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)
– Fond 105, nr. 599: *Olaszteleki református anyakönyv, 1811–1843*
Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)
– Könyvtár: *Intézményi levéltár* (It), 1910. évi iratok

Irodalom

BAKK Pál
2001 *Szentkatolnai krónika. Hely- és művelődéstörténeti dolgozatok*, Ambrózia, Kézdivásárhely, 81, 163–167.
BOÉR Hunor
2002 Zathureczky Emília, özv. Cserey Jánosné, in: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok* [I.] (főszerk. Bodó Sándor – Viga Gyula), Pulszky Társaság – Tarsoly, Budapest, 2002, 966–968.
2009 Adatok az Apor-kódex és a Csereyné-kódex kutatástörténetéhez, in: *Erdély reneszánsza* (szerk. Gábor Csilla, Luffy Katalin, Sipos Gábor), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 267–285, 378–379.
BOÉR Hunor – BIRÓ Rózsa
2002 A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, 1875–1881, *Acta (Siculica) 2001*, I (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára* I.), 7–58.
[BOÉR Hunor – CSÁKI Árpád – DIMÉNY Attila]
2006a Zathureczky Emília (1823–1905), *Acta Siculica 2005*/2 (*https://www.szekelyfoldert.info/zathureczky_emilia.html*; megtekintés: 2023. jún. 8.).
2006b Zathureczky Emília (1823–1905), *Acta (Siculica) 2006*, II, 189–192.
CSEREY Zoltán
1979 A múzeumalapító emlékezete, *A Hét*, X/39, 1979. szept. 28., 11.
1995 A közjó szolgálatában, *Háromszék*, VII/1578, 1995. nov. 4., 4.
CSEREY Zoltán – BINDER Pál
1992 Imecsfalva, *Háromszék*, IV/746, 1992. okt. 31., 6.
DEMETER Lajos – KISGYÖRGY Tamás
2011a Az összes székely tárháza, *Háromszék*, XXIII/6392, 2011. szept. 17., 10.
2011b Az összes székely tárháza, in: *Életem, Háromszék* 1. *Boldog békeidők*, Charta, Sepsiszentgyörgy, 34–35.
GAJZÁGÓ Lenke
1914 Cserei Jánosné sz. alsózaturcsai Zathureczky Emília. A Székely Nemzeti Múzeum alapítónője (1823–1905), in: PÉTER János 1914, 236–242.
GYURKÓNÉ Edit – SÁNTHA Imre Géza
2010–2023 *Csereyné Zathureczky Emília* [mellszobra] (*https://www.kozterkep.hu/9265/csereyne-zathureczky-emilia*; megtekintés: 2023. jún. 8.).

[18] SÁL, Fond 105, nr. 599, 144.

JANCSÓ Benedek
1884 Özv. Cserey Jánosné. Szül. Zathureczky Emília, *Ország-Világ*, V/42, 1884. okt. 18., 678–679.
JÁNÓ Mihály
2020 210 éve született Barabás Miklós, *Háromszék*, XXXII/8926, 2020. febr. 22., 6.
KELEMENNÉ ZATHURECZKY Berta
1921 Egy székely Nióbe, *Székely Nép*, XXXIX/88–89, 1921. nov. 2–5.
KISGYÖRGY Zoltán
2012 Háromszéki nagyasszonyok – Zathureczky Emília, *Háromszék*, XXIV/6505, 2012. febr. 2., 7.
NAGY Iván
1858–1865 *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, III–XII, Pest.
NAGY Sándor
1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*, Kolozsvár.
PÁLMAY József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sepsiszentgyörgy.
PÉTER János
1914 *A Székelyföld és székely nagyjaink* I. (szerk. Péter János), Kézdivásárhely.
1923a Cserey Jánosné emléke, *Székely Újság*, 1923. nov. 15–18–22–25.
1923b Cserey Jánosné emléke (Élt 1823–1905), *Székely Nép*, XLI/102, 1923. dec. 25.
RADNÓTI Dezsőné
1900 Néprajzi múzeumunk első gyűjtője. Özv. Cserey Jánosné, *Erdély Népei – Az »Erdély«* [IX/6] *néprajzi melléklete*, III/2, 9–10.
S. L.
1897 Csereyné, *Ország-Világ*, 1897. szept. 12. (XVIII/37), 595.
SÁNTHA Imre Géza
2020 *Csereyné Zathureczky Emília-emléktábla* (*https://www.kozterkep.hu/40192/csereyne-zathureczky-emilia-emlektabla*; megtekintés: 2023. jún. 8.).
SIMÓ Márton
2013 Mikor született a legnagyobb székely, *KultúrHon*, 2013. febr. 1. (*http://kulturhon.info/mikor-szuletett-a-legnagyobb-szekely/*; megtekintve: 2023. jún. 6.).
SZABÓ Judit
2005 Száz éve hunyt el Cserey Jánosné Zathureczky Emília, *Erdővidéki Lapok*, 2005/3, 11–18.
SZÁSZ Károly
1885a Özv. Cserey Jánosné szül. Zathureczky Emília, *Székely Nemzet*, 1885. nov. 15. (III/177).
1885b Özv. Cserey Jánosné szül. Zathureczky Emília, *Székely-Egyleti Képes Naptár az 1886-ik évre* (Ötödik évi folyam), Budapest (utóbbiban helyesírási és kiemelési apróbb módosítások), 38–40.
SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2011 A Zathureczky család székelyföldi ága a 19. században. Gazdaság- és mentalitástörténeti vázlat, *Acta Siculica 2011*, 283–296.
2022 Bevezető a családról és a forrásközlésről, in: *Maradok holtig hív testvéred… A Zathureczkyek családi levelezése* (s. a. r. Szőcsné Gazda Enikő), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 5–25.
ZÁGONI Jenő
1980 »…Ő méltó arra, hogy a nemzedékek követendő eszménykép gyanánt tiszteljék emlékét…« Cserey Jánosné (1824–1905), *Megyei Tükör*, XIII/2737, 1980. nov. 8.
X. x.
1885 Zathureczky Emília, in: *Magyar Lexikon. Az egyetemes ismeretek encyklopaediája* (szerk. Somogyi Ede), XVI, Pallas, Budapest, 293.
1897 Zathureczky Emília, in: *A Pallas Nagy Lexikona*, XVI, Pallas, Budapest, 1125.
1926 Zathureczky Emília, in: *Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája*, XIX, Révai, Budapest, 646.

Bicentenarul nașterii fondatoarei noastre, Emília Zathureczky, și tragerea unor concluzii

(Rezumat)

Conform înregistrării din matricolele bisericii reformate din Tălișoara (Olasztelek, din scaunul Udvarhely), Emília Zathureczky a fost *botezată* la 21 noiembrie 1823 – pentru această rectificare îi rămânem datori genealogului János Kocs. Primele laudări ale fondatoarei noastre, cu valoare de curriculum vitae, au apărut în presă în 1884-1885: ziua aceea de 21 noiembrie a fost prezentată greșit prima dată, ca o zi de *naștere* din *1824*, probabil de episcopul reformat Károly Szász. Prin urmare, articolele de lexicon cele mai importante (1897, 1926) au canonizat și ele data respectivă. Cu ajutorul preotului din Tălișoara, în 1923, János Péter a clarificat anul nașterii, dar de această dată au greșit *luna*. În cele ce au urmat, biografii de mai târziu au folosit de cele mai multe ori ba una, ba alta dintre aceste datări greșite, ceea ce ne îndeamnă la tragerea anumitor concluzii privind disfuncțiile vieții noastre profesionale, respectiv încrederea noastră în procesele de canonizare. Totuși, confuzia s-a născut și ea în primul rând datorită cultului fondatoarei, datorită respectului și dragostei nestinse față de Emília Zathureczky, soția și mai târziu văduva lui János Cserey.

Binecuvântată să-i fie amintirea!

The Bicentennial of Emília Zathureczky's Birth and Some Lessons Learned along the Way

(Abstract)

Emília Zathureczky's baptism appears in the register of the Olasztelek (the present day Tălișoara, Covasna County) Reformed Church dated to the 21st of November 1823, as established by genealogist János Kocs. The earliest lexicon entries containing the accolades of our museum's foundress, in the meantime, were penned in 1884–1885; and the first author to mistake the above day for a date of birth in 1824 was likely Reformed bishop Károly Szász. Later on, the major Hungarian lexicons canonized this interpretation in their articles from 1897 and 1926. Although János Péter did attempt to correct this notion in 1923, while identifying the correct year, he introduced a new mistake of his own, getting the month wrong. Subsequent authors repeated one error or the other, revealing certain dysfunctions of our academic sphere and some risks inherent to lending canon more credibility than it would oftentimes deserve. And yet, one ought not to be too quick in passing a judgement on the honestly mistaken: the confusion itself was born out of the veritable cult Emília Zathureczky (or Mrs. János Cserey, and later his widow) came to have, the love and respect she continued to command throughout the years, even long after her passing.

May her memory be blessed!

Székely Nemzeti Múzeum
520055 Sepsiszentgyörgy, Kós Károly utca 10.
Tel/fax: 0267-312442, e-mail: office.sznm@gmail.com
A kiadásért felel Vargha Mihály

Tördelte Botos Kamélia
Nyomta és kötötte a T3 Kiadó nyomdája
Felelős vezető Bács Attila
A könyv formátuma: 20,5 × 29 cm
Ívterjedelme 62 (A4)
ISSN 1843-8385